ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 45 (1990)
ΜΕΡΟΣ Β' 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑ 1995

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 45 (1990)
ΜΕΡΟΣ Β' 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑ 1995

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΕΔΑΚΙΣ, Προϊστάμενος Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ΥΠΠΟ
ΝΙΚΟΣ ΖΙΑΣ, Προϊστάμενος Διεύθυνσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, ΥΠΠΟ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Ευαγγ. Κυπραίου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ: Ελένη Λίτινα

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Άντα Ανδριτσοπούλου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Χελένα Τζανέκα

ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΕΣ: Comteko ΕΠΕ

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ε. Μπουλούκος - Α. Λογοθέτης Ο.Ε.

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Οδός Πανεπιστημίου 57, Αθήνα 105 64

ISSN 0570-622X

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 1) ..... Σελ. 1-4

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 2) ..... » 5-6

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ..... » 6

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 3-10) ..... » 7-11

Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Ακροπόλεως, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς, Αρχαιολογική αποθήκη Βιβλιοθήκης Αδριανού, Αρχαιολογική αποθήκη Ρωμαϊκής Αγοράς, Αρχαιολογική αποθήκη Ασκληπιείου, Αρχαιολογική αποθήκη οδού Θρασύλλου, Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως, Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου). Ανασκαφικές εργασίες (Βιβλιοθήκη Αδριανού, Προπύλαια Ακροπόλεως, Οικόπεδο Μακρυγιάννη), Πλάκα (Οδός Μητρώου 8-10-12, Οδός Πολυγνώτου 3, Πλατεία Διογένους 6, Οδός Λυσίου 14 και Ερωτοκρίτου, Οδός Θρασυβούλου 19, Οδός Θρασυβούλου 3 και Θόλου, Οδός Ποικίλλης και Άρεως). Διαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων (Δυτική κλιτύς Ακροπόλεως, Ρωμαϊκή Αγορά, Νότια κλιτύς Ακροπόλεως). Αναστηλωτικές εργασίες: Ακρόπολη Αθηνών (Παρθενώνας, Προπύλαια), Θέατρο του Διονύσου, Βιβλιοθήκη Αδριανού. Κέα (Αρχαιολογικό Μουσείο Ιουλίδας, Πύργος Αγίας Μαρίνας, Αρχαία Καρθαία, Περιοχή Ελληνικών, Περιοχή Ποισσών, Κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων) (Σχέδ. 1-5· Πίν. 11-16) ..... » 12-26

Αρχαία Αγορά ..... » 26-28

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Αθήνα (Οδός Προπυλαίων 10, Οδός Προπυλαίων 34, Οδός Ερεχθείου 18, Οδός Τσάμη Καρατάσου 5-7, Οδός Μάρκου Μπότσαρη 43-45, Οδός Κέκροπος, Πλατεία Συντάγματος, Πλατεία Μοναστηρακίου 6, Οδός Τρίτωνος 3, Οδός Τρώων 29, Διασταύρωση οδών Αχιλλέως και Κωνσταντινουπόλεως, Οδός Κωνσταντινουπόλεως και Καβάλας, Οδός Σερρών, Οδός Χαλκιδικής και Τσοτιλίου, Οδός Καστοριάς, Οδός Πλάτωνος 107, Οδός Σπινθάρου 15, Ιερά Οδός 271), Ελευσίνα (Οδός Κανελλοπούλου, Οδός Κοντούλη και Θανασουλοπούλου, Οδός Δήμητρος και Εθνικής Αντιστάσεως, Οδός Περσεφόνης και Εθνικής Αντιστάσεως, Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου, Οδός Αρκαδίου), Μέγαρα (Οδός Σπάρτης 21, Οδός Γερανείων, Οδός Περεσιάδου 6, Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου, Οδός Ν. Ξεκούκη 42, Οδός Μενελάου 16, Ακρόπολη Καρίας, Οδός Μελ. Μπεναρδή, Οδός Ν. Ξεκούκη, Οδός Π. Γεωργακή 4, Οδός Σωκράτους 18, Οδός 28ης Οκτωβρίου 223, Οδός Βυζαντίου 75), Αιγόσθενα (Πύλη, Νότιο σκέλος τείχους). Επιφανειακές έρευνες: Μεγαρίδα. Παράδοση αρχαιοτήτων (Σχέδ. Α΄ και 1-17· Πίν. 17-26) ..... » 29-68

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Βούλα (Οδός Ηρακλειδών και Βαλτετσίου, Οδός Δελφών (Ο.Τ. 158), Οδός Δελφών (Ο.Τ. 157), Οδός Σερίφου, Οδός Παπαφλέσσα, Οδός Σερίφου, Οδός Βάρης και Θερμοπυλών, Οδός Καλύμνου και Διγενή, Οδός Πάτμου, Οδός Σπετσών, Οδός Σερίφου και Δραγατσανίου

(Ο.Τ. 156), Οδός Σερίφου και Δραγατσανίου (Ο.Τ. 153Α), Οδός Κάλβου-Καζαντζάκη-Βενέζη, Οδός Καζαντζάκη και Βενέζη, Οδός Βενέζη 14, Οδός Γαλαξειδίου), Άνω Βούλα (Οδός Ηρακλειδών και Θερμοπυλών), Άλιμος (Οδός Χρυσανθέμων 21), Γλυφάδα (Οδός Αγίου Νικολάου 108, Οδός Αιγίνης 20), Λαυρεωτική (Αρχαίος πύργος, Ύψωμα Πυργάκι ή Βραχάκι. Αγροικία αριθ. 1, Ύψωμα Πυροβολεία. Αγροικία αριθ. 2, Ύψωμα Πυροβολεία. Αγροικία αριθ. 3, Ύψωμα Πυροβολεία. Αγροικία αριθ. 4, Ύψωμα Φουγάρο, Ύψωμα Σπηλιά, Ύψωμα Μερκάτι, Άγιος Γεώργιος Θορικού, Θέση Μανούτσου-Γαλήνη), Σούνιο, Κίτεζα Καλυβίων (Οικόπεδο Γ. Παπαδόπουλου), Μενίδι (Γεροβουνό-Αυλίζα), Κάτω Σούλι Μαραθώνα (Οικόπεδο Μ. και Ν. Κόμπλα). Αίγινα: Αίγινα (Οδός Σπ. Ρόδη, Οδός Νοσοκομείου και Περικλέους, Οδός Αγίου Νικολάου 8), Κάμπος-Μύλων (Οικόπεδο Μαρμαρινού), Μεριστός (Οικόπεδο Γεωργικού Συνεταιρισμού). Κύθηρα: Παλαιόπολις (Οικία Ιω. Σαμίου) (Σχέδ. 1-2· Πίν. 27-33) ..... Σελ. 69-81

1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στερέωση μνημείων - Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Αττικής: Αθήνα (Ναός Παντάνασσας), Σταμάτα (Παλαιοχριστιανική βασιλική), Κορωπί (Προφήτης Ηλίας). Κύθηρα: Αρέοι (Ναός Αγίου Πέτρου), Λουραντιάνικα (Ναός Αγίου Γεωργίου). Συντήρηση ψηφιδωτών-τοιχογραφιών-εικόνων. Νομός Αττικής: Κάλαμος (Ναός Αγίου Νικολάου Νεκροταφείου), Κερατέα (Ναός Αγίας Κυριακής), Αφίδνες (Ναός Αγίων Θεοδώρων), Κορωπί (Ναός Εισοδίων Θεοτόκου στο Κίτσι, Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος). Κύθηρα (Λειβάδι, Ναός Αγίου Μύρωνα Καλάμου). Περιοδείες. Νομός Αττικής: Κορωπί (Λαμπρικά), Μεσόγεια (Καλύβια), Ανάβυσσος-Θυμάρι (Ναός Αγίας Φωτεινής), Βραυρώνα (Παλαιοχριστιανική βασιλική), Κερατέα, Παιανία (Ναός Αγίου Νικολάου Χαλιδού, Ναός Αγίου Γεωργίου στη θέση Κόκλα). Κύθηρα (Ναός Αγίου Νικήτα στα Σανίδια), Αλεξανδράδες (Ναός Αγίας Κυριακής, Ναός Αγίου Γεωργίου του Βουνού). Διαμορφώσεις χώρων. Νομός Αττικής: Σταυρός-Γούπι (Ερειπωμένος ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου), Σπάτα (Παλαιοχριστιανική βασιλική στη θέση Σκύμπτη). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Αττικής: Σταμάτα (Παλαιοχριστιανική βασιλική), Πόρτο-Ράφτη (Θέση Ντρίβλια), Κορωπί-Λαμπρικά (Ναός Αγίου Λουκά). Νομός Βοιωτίας: Αντίκυρα (Οικόπεδο Οικονόμου, Οικόπεδο Χαραλ. Παπά, Οικόπεδο Δημοτικού Σχολείου, Οικόπεδο Θ. Παπαλουκά, Οικόπεδο Γκιόκα-Αναγνώστου, Οικόπεδο Χ. Παρασκευά). Συντήρηση ψηφιδωτών. Νομός Φωκίδας: Κίρρα (Παλαιοχριστιανική βασιλική), Άμφισσα (Παλαιοχριστιανική βασιλική) (Σχέδ. 1-9· Πίν. 34-42) ..... » 82-95

Δ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 96

Αρχαία Κόρινθος (Νοτιοανατολική γωνία του τεμένους Ε), Ισθμία (Αρχαϊκός ναός, Περίβολος αρχαϊκού τεμένους, Πήλινες πολύχρωμοι κέραμοι, Μελέτες σχετικά με τη βοτανική και την πανίδα, Περιρραντήρια, Στρωματογραφικές μελέτες, Ρωμαϊκά λουτρά), Νεμέα (Μουσείο, Ιερό του Διός, Στάδιο) ..... » 96-100

Άργος (Αγορά, Ασπίδα, Οικόπεδο Καρμόγιαννη) (Πίν. 43-45) ..... » 100-103

Ε΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 104

Κοκκινιά-Ακρίαι (Καστράκι) ..... » 104

5η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 104

Ζ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Μουσείο αρχαίας Ολυμπίας, Συλλογή Ήλιδας, Μουσείο Καλαμάτας, Μουσείο Πύλου). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ηλείας: Κοσκινάς (Θέση Νερατζιά ή Αγία Παρασκευή), Καλύβια Ήλιδος (Θέση Γαλούπι), Γρύλλος (Θέση Τρίζι), Τρυπητή Ολυμπίας (Θέση Σταφίδα), Κάτω Μπάμπες, Βαρθολομιό (Θέση Τραγάνι), Ορεινή, Γλύφα, Νεράιδα-Γραμμόνι (Άγιος Γεώργιος), Αγία Τριάδα, Βρύνα. Νομός Μεσσηνίας: Καλαμάτα, Βολιμίδια, Χώρα Τριφυλλίας, Ριζοχώρι Τριφυλίας, Καινούργιο Χωριό Πυλίας. Νομός Ζακύνθου: Ζάκυνθος. Τυχαία ευρήματα - Παράδοση - Περισυλλογή αρχαίων. Νομός Αχαΐας: Άλτις, Μάγειρα, Βίλιζα, Άγιος

Ανδρέας, Γούμερο, Αρχαία Ήλις, Σιμόπουλο, Μακρίσια, Σκιλλουντία, Φιγάλεια, Λέπρεο, Αλφειός, Ρουπάκι Ήλιδας. Νομός Μεσσηνίας: Ράχες-Περιστεριά, Άνω Εγκλιανός Χώρας, Διβάρι Γιάλοβας, Κέντρο Καλαμών, Σχίζα, Στρέφι, Θαλάμες, Άνω Εγκλιανός (Ανάκτορο Νέστορος) (Σχέδ. 1-3· Πίν. 46-55) ..... Σελ. 105-122

ΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Αχαΐας. Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Πατρών, Μουσείο Αιγίου, Εργασίες υπαίθρου). Ανασκαφικές εργασίες: Πάτρα (Οδός Αγίου Γεωργίου και Ηλ. Μηνιάτη 17, Οδός Αραχναίου 10, Οδός Διονύσου, Οδός Θράκης 37, Οδός Αυστραλίας 18, Ακτή Δυμαίων-Ευμήλου-Υψηλάντου, Οδός Ναυαρίνου 29, Οδός Αρκαδίου 5, Οδός Βότσαρη 5, Οδός Γερμανού 81, Οδός Ψηλαλωνίων 13, Οδός Αιόλου-Γερανίων-Πάροδος Αραχναίου, Οδός Γερβ. Παρασκευοπούλου 6, Οδός Γεροκωστοπούλου, Οδός Τσαμαδού 56, Οδός Μπουμπουλίνας 18 και Τσαμαδού, Οδός Ι. Βλάχου 23-25, Πάροδος Γ62, Οδός Σαχτούρη 47, Οδός Λόντου 40, Οδός Βότση 62, Οδός Τσαμαδού και Κορίνθου, Οδός Κορίνθου 158, Οδός Κουμανιώτου 23, Οδός Γ. Ολυμπίου 82), Βούντενη, Άγιος Κωνσταντίνος, Καλλιθέα, Χαλανδρίτσα, Μονοδένδρι, Κάτω Καστρίτσι, Κρήνη Πατρών (Οικισμός Μονοδενδρίου), Σπαλιαρέικα Λουσικών. Εντοπισμός - Παράδοση αρχαιοτήτων: Άγιος Στέφανος, Θερειανού, Αλισσός, Αραχωβίτικα Πατρών, Πλατάνι, Κάτω Καστρίτσι, Σαραβάλι, Γηροκομείο Πατρών, Σαμακιά, Ρωμαϊκό υδραγωγείο, Λυκοχωρός, Περιβόλα, Θέα, Καλλιθέα, Καμίνια, Βραχνέικα, Τσουκαλέικα, Καμενίτσα Αλισσού, Βραχνέικα (Ναός Αγίου Παντελεήμονα). Ανασκαφικές εργασίες: Αίγιο (Οδός Πλαστήρα 7, Οδός Παναγιωτοπούλων 56, Οδός Κλεομένους Οικονόμου 24, Οδός Αγίων Αποστόλων 56, Οδός Αναγεννήσεως 1 - Κουλούρα, Οδός Ασημάκη Φωτήλα 25-27, Οικόπεδα Αιγίου). Παράδοση αρχαιοτήτων: Κούμαρι Αιγίου, Μάρμαρα Αιγιαλείας. Νομός Αιτωλοακαρνανίας. Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες: Στράτος, Ρούγα Παλιαμπέλων, Μόσχοβη Λουτρακίου Κατούνας, Στράτος, Αστακός, Παπαδάτες Μακρυνείας, Ναύπακτος (Οδός Ιλάρχου Τζαβέλλα, Οδός Φαρμάκη και 3ης Παρόδου Καρακουλάκη ή Τσώνη, Οδός Φαρμάκη και Βαρδακούλα, Οδός Πλαστήρα, Οδός Ν. Μπότσαρη και Ψαρρού 15, Οδός Μεσολογγίου, Οδός Νότη Μπότσαρη, Οδός Μαυρομμάτη). Νομός Κεφαλληνίας. Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες: Κοινότητα Κομποθεκρατών (Θέση Φουντιέρα ή Μπαμπάνια), Κοινότητα Σάμης (Οδός Διχαλίων). Διαμορφώσεις - Περιφράξεις - Καθαρισμοί χώρων. Παράδοση αρχαιοτήτων: Ιθάκη (Σχέδ. 1-7· Πίν. 56-66) ..... » 123-142

6η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αναστηλωτικές - Στερεωτικές εργασίες. Νομός Αχαΐας: Αίγιο (Ναός Εισοδίων Θεοτόκου, Φρούριο Ρίου). Νομός Ηλείας (Ναός Παλαιοπαναγιάς στη Μανωλάδα, Φρούριο Χλεμούτσι). Νομός Κεφαλληνίας (Ναοί Αγίας Μαρίνας Σουλάρων και Παναγίας Ρόγκων, Ναός Αγίου Γεωργίου Κοντογενάδας). Νομός Ζακύνθου (Ναός Παναγίας στο Βουγιάτο, Κωδωνοστάσιο ναού Υπεραγίας Θεοτόκου Κυψέλης, Κωδωνοστάσιο ναού Παναγίας Λαγκαδιώτισσας Α. Γερακαρίου), Μελέτες στερέωσης μνημείων (Ναός Παντοκράτορος στον Παντοκράτορα Ζακύνθου, Ναός Αγίου Σπυρίδωνος Βολιμών, Ναός Αγίου Ιωάννη στο Μαχαιράδο, Ναός Αγίου Νικολάου του Μώλη, Ναός Αγίου Σπυρίδωνα στο Αργάσι). Διαμόρφωση αρχαιολογικών χώρων. Νομός Αχαΐας (Φρούριο Ρίου). Νομός Ζακύνθου (Φρούριο Ζακύνθου). Καθαρισμοί αρχαιολογικών χώρων: Ζάκυνθος. Συντήρηση εικόνων και τοιχογραφιών. Νομός Αχαΐας. Νομός Ηλείας (Μονή Φραγκαβίλλας στην Αμαλιάδα, Παλαιοπαναγιά Μανωλάδας). Νομός Ζακύνθου (Ναός Αγίας Μαρίνας, Ναός Σωτήρος Λαγοπόδου). Περιοδείες-Επισημάνσεις μνημείων. Νομός Αχαΐας (Εβραϊκό τμήμα του Α΄ δημοτικού Νεκροταφείου Πάτρας, Χριστιανικές ταφές στο νεκροταφείο της Παναγίας στην Κάτω Αχαΐα, Ναός της Θεοτόκου στα Γαρδενά Αιγίου, Ναός Αγίων Θεοδώρων στο Βραχνί). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Αχαΐας: Αίγιο (Οδός Ανδρονοπούλου 2 και Πλατεία Μητροπόλεως), Αραχωβίτικα (Οικόπεδο Μαράτου). Νομός Ζακύνθου: Ζάκυνθος (Οδός Αγίας Άννης και Πικριδιωτίσσης, Φρούριο Ζακύνθου). Νομός Κορίνθου: Αρχαία Κόρινθος (Οικόπεδο Κ. Μιχαλακόπουλου) (Σχέδ. 1-4· Πίν. 67-73) ..... » 143-152

Θ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... Σελ. 152

ΙΑ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Καρύστου, Μουσείο Ερέτριας). Ανασκαφικές εργασίες: Μάνικα (Οικόπεδο Ζούση), Λευκαντί (Θέση Τούμπα), Ερέτρια (Κοτρώνι, Οικόπεδο Ευαγγελίου, Οικόπεδο Γ. Τάγκα), Αμάρυνθος, Στύρα, Λιμένας Αιδηψού (Θέση Άγιος Δημήτριος). Σκύρος (Οικόπεδο Δ. Βάχλα, Παλαμάρι, Οικόπεδο Μελέντη). Εργασίες συντήρησης. Παράδοση - Εντοπισμός θέσεων - Επισήμανση αρχαιοτήτων: Κύμη (Θέση Αγιόδρομος), Θέση Πλακάκια Μαλακώντα, Βασιλικό (Θέση Άγιος Κωνσταντίνος), Δύστος (Σχέδ. 1-8· Πίν. 74-80) ..... » 153-163

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Φθιώτιδας: Λαμία (Οδός Πατρόκλου, Οδός Αβέρωφ και Δροσοπούλου, Οδός Θερμοπυλών, Θέση Σανίδι), Στυλίδα (Οδός Βαλαωρίτου, Οδός Λαμίας 11, Οδός Λαμίας, Τείχος Αγίας Αικατερίνης), Λιμογάρδι (Αγρός Τσούκα), Αχινός (Οικόπεδο Αθαν. Μήτσου, Οικόπεδο Αθ. Χαρίση), Γλύφα (Θέση Φανός), Βαθύκοιλο, Υπάτη (Οικόπεδο Δ. Νικολάου, Βόρειο τείχος), Οίτη (Πυρά Ηρακλέους), Νέο Μοναστήρι (Οικόπεδο Νικ. Νατούδη), Αμφίκλεια, Μόδι (Θέση Σκαμνά), Κυρτώνη, Καλαπόδι, Πύργος Λιβανατών (Κύνος), Αταλάντη (Θέση Σπαρτιά, Οδός Κ. Βέλλιου, Οδός 28ης Οκτωβρίου, Οδός Πέλλης 55, Οδός Δουμπιώτη, Οδός Νικοτσάρα, Οικόπεδο Δημητρίου), Ρεγγίνι (Θέση Παλαιοκάστρα). Νομός Ευρυτανίας: Τοπολιάνα (Θέση Καστράκι). Διαμόρφωση - Προστασία αρχαιολογικών χώρων. Κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων. Συντήρηση - Επανέκθεση αρχαιοτήτων. Εντοπισμός αρχαιοτήτων: Αταλάντη (Έργα ΔΕΗ). Ελληνοαυστριακή ανασκαφή στην Ελάτεια (Σχέδ. 1-6· Πίν. 81-86) ..... » 164-182

Αλές ..... » 182-183

Αμφίκλεια: Δρυμαία, Τιθρώνιο, Ξυλικοί (Πίν. 87-88) ..... » 183-184

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 185

Δελφοί: Ναός του Απόλλωνα, Άλως του άρματος των Ροδίων (Παλυνολογία, Ανθρακολογία, Η νότια τομή, Η ανατολική τομή, Ο τομέας Α ΙΙΙ-Α IV), Ξυστός Γυμνασίου, Ρωμαϊκή Αγορά (Πίν. 89-92) ..... » 185-191

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Βόλου), Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Μαγνησίας: Διμήνι (Οικόπεδο Ν. Κωτσαλή, Οικόπεδο Γ. Τσακανίκα), Δημητριάδα (Οικόπεδο Νικ. Καρινάκη, Οδός Βόλου-Αθηνών 7, Οικόπεδο Α. Καράμπελα, Οικόπεδο Β. Γκουνταρά, Εγκαταστάσεις βιολογικού καθαρισμού ΔΕΥΑΜΒ), Βελεστίνο (Οδός Αγίου Χαραλάμπους και Αλκήστιδος, Οικόπεδο Τρ. Ζέρβα), Πλάτανος Αλμυρού (Αρχαία Άλος). Νομός Καρδίτσας: Άγιοι Θεόδωροι (Θέση Αμπέλια), Καλλίθηρο (Θέση «Ραγάζι»), Μητρόπολη (Οδός Αλέξανδρου Παπάγου). Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Καρδίτσας: Πρόδρομος (Κονάκι Μουφού-Μπέη). Συντήρηση μνημείων. Νομός Μαγνησίας: Διμήνι (Θολωτός Τάφος). Διαμορφώσεις. Νομός Μαγνησίας: Βελεστίνο (Αρχαίο τείχος). Ελληνοολλανδικό πρόγραμμα επιφανειακών ερευνών: Αλμυρός. Ελληνοϊταλικό πρόγραμμα επιφανειακών ερευνών: Βελεστίνο (Ύψωμα Μαλούκα ή Χαλκωδόνιο, Ύψωμα Προφήτης Ηλίας, Κοινότητα Γλαφυρών, Κοινότητα Καναλίων, Θέση Ντελή-Χάνι (Σχέδ. 1-7· Πίν. 93-100) ..... » 192-209

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Τρικάλων: Ζάρκο (Πλατιά Μαγούλα). Νομός Λάρισας: Νερόμυλοι Αγιάς (Αγρός Κωνστ. Βλαχοκώστα), Κόκκινο Νερό Αγιάς, Λάρισα (Οδός Γαλάτη 12). Περισυλλογή - Παράδοση αρχαιοτήτων. Νομός Τρικάλων: Άτραξ. Νομός Λάρισας: Κραννών, Πλατύκαμπος, Λάρισα, Σκοτούσα, Χυρετίες, Μάλλοια, Άζωρος. Νομίσματα (Σχέδ. 1-4· Πίν. 101-104) ..... » 210-220

Γρεβενά ..... Σελ. 220

Θεσσαλία ..... » 220-221

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Καρδίτσας: Πεζούλα (Ναός Αγίου Παντελεήμονα), Καρύτσα (Μονή Πελεκητής), Λεύκη (Ναός Αγίου Γεωργίου), Δρακότρυπα (Μονή Αγίας Τριάδας), Καταφύγι (Μονή Πέτρας), Ορφανά (Ναός Αγίου Δημητρίου), Βατσούνια (Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου). Νομός Τρικάλων. Εργασίες συντήρησης. Νομός Λάρισας. Νομός Τρικάλων. Νομός Καρδίτσας. Νομός Φθιώτιδας. Νομός Ευρυτανίας. Νομός Μαγνησίας: Φθιώτιδες Θήβες. Στερεωτικές εργασίες - Διαμορφώσεις. Νομός Μαγνησίας. Περιοδείες -Καταγραφές μνημείων. Νομός Καρδίτσας: Κρανιά (Ναός Αγίου Γεωργίου, Ναός Παναγίας, Ναός Αγίας Τριάδας), Αστρίτσα (Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου), Καρύτσα (Μονή Πελεκητής). Νομός Τρικάλων: Ανθούσα (Ναός Αγίας Παρασκευής), Αύρα (Ναός Αγίου Νικολάου), Νέα Ζωή (Ναός Αγίου Δημητρίου), Αμάραντος (Ναός Κοιμήσεως), Πιαλεία. Εντοπισμός μνημείων. Νομός Τρικάλων: Γαρδίκι (Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου, Μονή Αγίας Τριάδας), Καρυές (Ναός Αγίου Αθανασίου), Πυργετός (Ναός Αγίου Αθανασίου), Φήκη (Ναός Αγίου Νικολάου), Αρδάνι (Ναός Αγίου Νικολάου, Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου), Τρίκαλα (Χαμάμ), Ματονέρι (Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου, Ναός Αγίου Νικολάου), Χαλίκι (Ναός Αγίας Παρασκευής, Ναός Αγίου Γεωργίου, Ναός Προφήτη Ηλία), Ανθούσα (Ναός Αγίων Πάντων). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Μαγνησίας: Φθιώτιδες Θήβες (Οδός Τοπάλη και Ζαρίφη, Οδός Μαλτέζου, Οδός Ελευθερίας, Οδός Αγγελίδη, Οδός Ελληνικής Αεροπορίας), Παληά Βόλου (Οδός Σουλίου (τμήμα μεταξύ των οδών Λαχανά και Βελισσαρίου), Οδός Σουλίου (τμήμα μεταξύ των οδών Μητροπολίτου Γρηγορίου και Φρουρίου), Οδός Σουλίου (τμήμα μεταξύ των οδών Μητροπολίτου Γρηγορίου και Φερών), Οδός Σαρανταπόρου, Οδός Δοϊράνης, Οδός Κρέσνας (τμήμα μεταξύ των οδών Παπακυριαζή και Φρουρίου), Οδός Κρέσνας (τμήμα μεταξύ των οδών Φρουρίου και Μητροπολίτου Γρηγορίου), Οδός Βελισσαρίου (τμήμα μεταξύ των οδών Γρ. Λαμπράκη και Σαρανταπόρου), Οδός Βελισσαρίου (τμήμα μεταξύ των οδών Σαρανταπόρου και Σουλίου), Οδός Βελισσαρίου (τμήμα μεταξύ των οδών Σουλίου και Δοϊράνης), Οδός Βελισσαρίου (τμήμα μεταξύ των οδών Δοϊράνης και Κρέσνας), Οδός Παπακυριαζή (τμήμα μεταξύ των οδών Σαρανταπόρου και Σουλίου), Οδός Παπακυριαζή (τμήμα μεταξύ των οδών Σουλίου και Δοϊράνης), Οδός Παπακυριαζή (τμήμα μεταξύ των οδών Δοϊράνης και Αγίων Θεοδώρων), Οδός Φρουρίου, Οδός Μητροπολίτου Γρηγορίου (τμήμα μεταξύ των οδών Σαρανταπόρου και Σουλίου), Οδός Μητροπολίτου Γρηγορίου (τμήμα μεταξύ των οδών Σουλίου και Δοϊράνης), Οδός Μητροπολίτου Γρηγορίου (τμήμα μεταξύ των οδών Αγίων Θεοδώρων και Δοϊράνης), Οδός Μητροπολίτου Γρηγορίου (τμήμα μεταξύ των οδών Αγίων Θεοδώρων και Κρέσνας), Πλατεία ναού Αγίων Θεοδώρων). Νομός Λάρισας: Λάρισα (Οικόπεδο Κ. Καρανίκα, Οδός Πατρόκλου και Ρούσβελτ) (Σχέδ. 1-2· Πίν. 105) ..... » 222-236

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων, Αρχαιολογική Συλλογή Άρτας, Αρχαιολογικό Μουσείο Νικόπολης). Ανασκαφικές εργασίες - Εντοπισμός αρχαίων μνημείων. Νομός Ιωαννίνων (Κοιλάδα Δολιανών). Νομός Άρτας (Οδός Ρωγών, Οδός Αράχθου και Ελευθ. Βενιζέλου, Οδός Περικλέους και Ραδοβυζίων, Οδός Περικλέους, Δημοτική οδός, Οδός Βασ. Πύρρου 37, Οδός Τζουμέρκων 29, Γωνία οδών Τζουμέρκων και Ανεμομύλων, Οδός Κομμένου 127, Οδός Μελανέως, Οδός Αγ. Παρασκευής 3, Οδός Αμβρακίας 25). Νομός Πρέβεζας: Αρχαία Νικόπολη (Αγροτεμάχιο αριθ. 102), Κοινότητα Μεσοποτάμου. Νομός Λευκάδας: Καρυώτες (Οικόπεδο Δημ. και Στέφ. Βλάχου). Καθαρισμοί - Στερεώσεις - Αποτυπώσεις μνημείων. Νομός Ιωαννίνων. Νομός Άρτας. Νομός Πρέβεζας: Αρχαία Νικόπολη (Αγροτεμάχια αριθ. 188 και 189, Αγροτεμάχιο αριθ. 206). Παράδοση - Περισυλλογή αρχαιοτήτων. Νομός Ιωαννίνων. Νομός Πρέβεζας: Βούλιστα Παναγιά, Αρχαία Νικόπολη, Χερσόνησος Αγίου Θωμά, Άκτιο. Πανεπιστημιακές ανασκαφές - Συστηματικές έρευνες (Σχέδ. 1-10· Πίν. 106-116) ..... » 237-257

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Στερεωτικές - Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Άρτας: Κορωνησία (Ναός Γενεσίου Θεοτόκου). Νομός Κερκύρας: Κέρκυρα (Ναός Αγίου Σπυρίδωνα), Κρήνη (Αγγελόκαστρο), Κορακιάνα (Ναός Αγίου Αθανασίου). Καταγραφές - Περιοδείες - Εντοπισμός μνημείων. Νομός Ιωαννίνων: Βουνοπλαγιά (Ναός Αγίου Δημητρίου), Λοφίσκος (Ναός Κοίμησης Θεοτόκου), Μέτσοβο. Νομός Άρτας: Κορωνησία, Συκιές (Ναός Αγίας Θεοδώρας). Νομός Κερκύρας: Κέρκυρα (Ναός Αγίας Τριάδας, Ναός Τριμάρτυρος, Ναός Ταξιάρχη Μιχαήλ, Ναός Αγίου Ισαύρου), Γουβιά (Ναός Αγίου Λουκά), Άνω Κορακιάνα (Ναός Αγίου Αθανασίου), Κρήνη (Αγγελόκαστρο). Παράδοση αρχαιοτήτων. Νομός Ιωαννίνων (Θησαυροί). Συντήρηση εικόνων και τοιχογραφιών. Νομός Ιωαννίνων. Νομός Άρτας. Νομός Κερκύρας (Εργαστήριο συντήρησης Μουσείου Αντιβουνιώτισσας). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ιωαννίνων: Νησί Ιωαννίνων (Μονή Ελεούσας). Νομός Άρτας: Άρτα (Οδός Μπιζανίου, Οδός Ρωγών, Οδός Σουλίου). Νομός Κερκύρας: Κέρκυρα (Ναός Παναγίας Αντιβουνιώτισσας). Νομός Αιτωλοακαρνανίας: Ναύπακτος (Οδός Ανδρεοπούλου, Οδός Τζαβέλλα 1) (Σχέδ. 1-5· Πίν. 117-128) ..... Σελ. 258-280

Η΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας, Μουσείο Ασιατικής Τέχνης). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Κερκύρας: Κέρκυρα (Παλαιόπολη, Οικόπεδο Κουρμουλή-Κασφίκη, Οικόπεδο Κοκοτού, Οικόπεδο Κατέχη), Φιγαρέτο (Οικόπεδο Μικάλεφ, Οικόπεδο Γιαννιώτη, Οικόπεδο Βορδόχειλα, Οικόπεδο Βλάσση, Οικόπεδο Κρεμόνα), Γαρίτσα (Οδός Κύπρου 2, Οικόπεδο Κρητικού, Οικόπεδο Ανδριώτη), Έρμονες (Οικόπεδο Μέξα, Οικόπεδο Παντελιού, Οικόπεδο Τζίμα). Νομός Θεσπρωτίας: Γιτάνη (Κτίριο Β), Σμέρτο, Καρτέρι (Εργασίες ΟΤΕ, Οικόπεδο Βασιλείου). Διαμόρφωση αρχαιολογικών χώρων. Νομός Κερκύρας: Κέρκυρα. Νομός Θεσπρωτίας (Σχέδ. 1-6· Πίν. 129-130) ..... » 281-300

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Τη διεύθυνση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου το έτος 1990 είχε η υπογράφουσα, η οποία είχε και την ευθύνη για τον προγραμματισμό των εκτελούμενων έργων και των επανεκθετικών εργασιών. Άμεσοι συνεργάτες και επιβλέποντες όλων των εργασιών κατά Συλλογές ήταν ο Γιάννης Σακελλαράκης, Έφορος Αρχαιοτήτων, ως Έφορος Αγγείων η Ηώς Ζερβουδάκη, ως Έφορος Γλυπτών η Αικατερίνη Ρωμιοπούλου, ως Έφορος Χαλκών ο Πέτρος Καλλιγάς, ύστερα από τη μετάθεση του οποίου ως Προϊστάμενου στην Α΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων τον Ιανουάριο του 1990 ανέλαβε ως υπεύθυνη της Συλλογής Χαλκών η Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Ρόζα Προσκυνητοπούλου και ως Έφορος της Προϊστορικής Συλλογής η Αικατερίνη Δημακοπούλου.

Πολύτιμη βοήθεια προσέφεραν οι Επιμελήτριες Αρχαιοτήτων Νίκη Προκοπίου, Ελένη Τσιβιλίκα, Ελισάβετ Κακαρούγκα-Στασινοπούλου, Δήμητρα Κοκκέβη-Φωτίου, Ελένη Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Ελένη Τουρνά και Νικολέττα Βαλάκου. Στα εκτελούμενα έργα του Μουσείου συνέβαλαν και οι αρχαιολογικοί γραμματείς Έφη Στρατή και Ελένη Αυγερινού. Η αρχαιολογική γραμματέας Μαρία Βλασσοπούλου-Καρύδη απουσίαζε σε εκπαιδευτική άδεια.

Την καλλιτεχνική επιμέλεια των εργασιών είχαν οι γλύπτες Αφροδίτη Λίττη και Κωνστ. Στεργίδης. Στον καλλιτεχνικό τομέα συνέβαλε επίσης με τα επιμελημένα και ακριβή σχέδιά της η σχεδιάστρια Θεοδώρα Κακαρούγκα.

Με την επίβλεψη του ηλεκτρολόγου-μηχανολόγου Ανδρέα Κεραμίδα και της αρχιτέκτονος-μηχανικού Ευαγγελίας Κωνσταντινίδου-Λιάρου συνεχίστηκε η διαμόρφωση των χώρων στο ισόγειο του Μουσείου, όπου μεταστεγάστηκε το πωλητήριο του ΤΑΠ, καθώς και οι εργασίες επαναμεταφοράς στην αρχική τους κατάσταση των χώρων που εκκενώθηκαν προκειμένου να εκτεθεί εκεί τμήμα της Συλλογής Γλυπτών με έργα της ρωμαϊκής εποχής, έργο, το οποίο είχε εγκριθεί ήδη από το 1983, αλλά καθυστέρησε να υλοποιηθεί λόγω της μη έγκαιρης αποχώρησης του ΤΑΠ.

Έτσι αντικαταστάθηκαν τα μωσαϊκά δάπεδα στις αίθουσες 2Α και 31 με πλάκες μαρμάρου.

Οι λοιπές κτιριολογικές και άλλες μηχανολογικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν, συνίστανται σε υδροχρωματισμούς των αιθουσών του Χημείου, της κύριας βιβλιοθήκης του Μουσείου και των αιθουσών των περιοδικών εκθέσεων καθώς και σε άλλες χρωματουργικές εργασίες συντήρησης και στην κατασκευή στεγάστρου για το κλιμακοστάσιο της νέας ισόγειας βιβλιοθήκης.

Συνεχίστηκε η ανανέωση του συστήματος θέρμανσης με αντικατάσταση των παλιών σιδηρών σωλήνων ασφαλείας των λεβήτων του καλοριφέρ, μήκ. 240 μ. περίπου, με άλλους χαλκούς και με κατεύθυνση από το κεντρικό λεβητοστάσιο προς το κτίριο του Μουσείου και προς το εργαστήριο του Επιγραφικού Μουσείου, μήκ. 400 μ. περίπου. Παράλληλα, έγιναν και άλλες εργασίες επισκευής και συντήρησης του υπάρχοντος δικτύου θέρμανσης και ύδρευσης.

Η βιβλιοθήκη του Μουσείου εμπλουτίστηκε με 50 νέα βιβλία και ποικίλες εκδόσεις, που προέρχονται από αγορές και δωρεές.

Ο εξοπλισμός των εργαστηρίων συντήρησης συνεχίστηκε με την αγορά χρήσιμων εργαλείων.

Οι δραστηριότητες του επιστημονικού προσωπικού της Συλλογής Γλυπτών, ποικίλες ως συνήθως, επιμερίστηκαν αφ' ενός μεν στην καταγραφή και ταύτιση αρχαίων και αφ' ετέρου στην τακτοποίηση των αποθηκών και τη συντήρηση μαρμάρινων κυρίως έργων της Συλλογής. Το σπουδαιότατο έργο της συντήρησης ανέλαβε, όπως κάθε χρόνο, το προσωπικό του εργαστηρίου συντήρησης γλυπτών, αποτελούμενο από τους συντηρητές καθαρισμού Καλλιόπη Ανδρεάδη, Δέσποινα Κώτση, Μαρία Λεφάκη, Γιάννη Κούρο, τους συντηρητές και ειδικούς τεχνίτες επανεκθετικών εργασιών Νικόλαο Ματούλα, Μάριο Κουτσογιάννη, Φίλιππο Διαμαντόπουλο, Πέτρο Καίσαρα, Μιχάλη Δημητριάδη και γενικών εργασιών αποθηκών Θωμά Σιαφράκα, Σπύρο Βλαχογιάννη και Αλέξανδρο Βασταρδή.

Παράλληλα, έγιναν μικρές αλλά αναγκαίες βελτιώσεις στην υπάρχουσα έκθεση γλυπτών, ενώ προχώρησαν οι εργασίες για την επανέκθεση των γλυπτών της Επιδαύρου και την προετοιμαζόμενη νέα έκθεση των ρωμαϊκών γλυπτών.

Στη συλλογή εισήχθησαν εννέα μαρμάρινα αντικείμενα, τα οποία προέρχονται κυρίως από κατασχέσεις.

Το επιστημονικό προσωπικό της Συλλογής Αγγείων ασχολήθηκε και αυτό το χρόνο με την τακτοποίηση των αποθηκών, την ταύτιση και καταγραφή αρχαίων και την εξυπηρέτηση Ελλήνων και ξένων μελετητών.

Συνεχίστηκε η καταγραφή 854 αντικειμένων προερχομένων κυρίως από τα σπήλαια Πανός Βάρης και Πάρνηθος.

Από τα προσκτήματα της Συλλογής, που προέρχονται κυρίως από κατασχέσεις, δωρέες και αγορές, αναφέρουμε τη μελανόμορφη λήκυθο (αριθ. ευρ. 26194)

του 5ου αι. π.Χ. με προτομή Διονύσου ανάμεσα σε προτομές Μαινάδων.

Παρασχέθηκαν διευκολύνσεις σε 65 Έλληνες και ξένους μελετητές, για τους οποίους μετακινήθηκαν 2.000 περίπου αντικείμενα για μελέτη και φωτογράφηση. Επίσης, εξυπηρετήθηκαν περί τους 150 μελετητές με αλληλογραφία.

Συνεργείο συντηρητών αποτελούμενο από τους Στέλιο Γιαπιτζόπουλο, Όμηρο Ανοικτομάτη, Αντιγόνη Αγγελίδου, Γεωργία Κουκή, Γεώργιο Γιαννούλα, Κατερίνα Ιωαννίδου και Παναγιώτη Αθανασόπουλο προέβη στη συντήρηση και συγκόλληση 800 αρχαίων αντικειμένων, για τις ανάγκες της Συλλογής και των περιοδικών εκθέσεων που έγιναν στο εξωτερικό.

Άρχισε η ταύτιση, συντήρηση και τακτοποίηση των πήλινων αντικειμένων από την Περαχώρα.

Το έργο της συντήρησης αποτέλεσε κι αυτή τη χρονιά τη βασική δραστηριότητα της Συλλογής Χαλκών.

Το συνεργείο των συντηρητών αποτελούμενο από τους Αναστάσιο Μαγνήσαλη, Γιάννη Δαμίγο, Μαργαρίτα Μαγνήσαλη και Πέτρο Μπούρα, συντήρησε 149 μετάλλινα αντικείμενα (χάλκινα, σιδερένια και χρυσά) του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου αλλά και διαφόρων άλλων περιοχών της Ελλάδας όπως Άργους, Θήβας, Λαμίας, Λευκαντί και Αμοργού.

Παράλληλα στο εργαστήριο μεταλλίνων συντηρήθηκε και μεγάλος αριθμός (γύρω στα 300) μετάλλινων και οστέινων αντικειμένων της Προϊστορικής Συλλογής καθώς και μολύβδινων της Συλλογής Αγγείων του Μουσείου.

Επίσης μετακινήθηκαν 372 αντικείμενα για μελέτη, φωτογράφηση, κατασκευή εκμαγείου ή καταγραφή.

Στα αντικείμενα που εισήχθησαν στη Συλλογή περιλαμβάνονται ένα χάλκινο γεωμετρικό βραχιόλι, που παραδόθηκε από την περιοχή της Φωκίδας, και 17 χάλκινα κα μολύβδινα μικροαντικείμενα που προέρχονται από κατασχέσεις.

Στην αίθουσα 37 των χαλκών του Εθνικού Μουσείου τοποθετήθηκε προσωρινά το χάλκινο άγαλμα του εφήβου του Μαραθώνα, ευθύς μετά την επαναμεταφορά του από το Τόκιο, που είχε συμπεριληφθεί στην έκθεση «Πνεύμα και Σώμα». Συγχρόνως με τις παραπάνω εργασίες έγινε τακτοποίηση του έντυπου υλικού του αρχείου της Συλλογής, με παράλληλη ταύτιση μεγάλου αριθμού φωτογραφιών και αρνητικών και βιβλιογραφική κτλ. ενημέρωση των δελτίων καταγραφής των αρχαίων.

Οι προσπάθειες για τη βελτίωση της έκθεσης, την προβολή και ασφάλεια των αρχαίων της Προϊστορικής Συλλογής συνεχίστηκαν.

Στη Μυκηναϊκή Αίθουσα κατασκευάσθηκαν νέες βάσεις από διαφανές πλεξιγκλάς για την ανάδειξη των χρυσών και αργυρών σκευών, των περίτεχνα διακοσμημένων εγχειριδίων και των χρυσών κοσμημάτων από τον Ταφικό Κύκλο Α των Μυκηνών. Νέες βάσεις από πλεξιγκλάς τοποθετήθηκαν και στα πολυάριθμα μυκηναϊκά ειδώλια της έκθεσης για την καλύτερη στήριξή τους.

Ο μεγάλος μυκηναϊκός κρατήρας με παράσταση άρματος και πολεμιστών με ασπίδες (αριθ. ευρ. 1511) από τις ανασκαφές του Σλήμαν στην Τίρυνθα συντηρήθηκε και συμπληρώθηκε με νέα όστρακα, μερικά από τα οποία προέρχονται από μεταγενέστερες ανασκαφές στην ακρόπολη και συνανήκουν[1]. Τα όστρακα αυτά μεταφέρθηκαν από το Μουσείο Ναυπλίου (αριθ. ευρ. 14322). Ο κρατήρας εκτίθεται τώρα, σε νέα μορφή, μαζί με τα όστρακα που δεν κατέστη δυνατόν να ενταχθούν στο σώμα του αγγείου.

Νέα όψη απέκτησαν επίσης το μαρμάρινο τελετουργικό αγγείο (αριθ. ευρ. 389) του Ταφικού Κύκλου Α των Μυκηνών μετά τη συντήρηση που ανέδειξε τη στιλπνότητα της επιφάνειας και τη διαφάνεια των τοιχωμάτων του (Πίν. 1α), καθώς και η τοιχογραφία (αριθ. ευρ. 1595) από την Τίρυνθα, με παράσταση ταυροκαθαψίων, μετά τον καθαρισμό της.

Στην Κυκλαδική Αίθουσα κατασκευάσθηκαν νέες βάσεις για τη στήριξη των κυκλαδικών ειδωλίων και την καλύτερη παρουσίαση εργαλείων και κοσμημάτων.

Στην Προμυκηναϊκή Αίθουσα συντηρήθηκαν και επανεκτέθηκαν τα χρυσά κοσμήματα της πρώιμης εποχής του Χαλκού από την Τροία. Προέρχονται από την προσωπική συλλογή του Σλήμαν που δωρήθηκε, μετά το θάνατό του, από τη Σοφία Σλήμαν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Το πρόγραμμα μελέτης της προέλευσης του χαλκού κατά τη μυκηναϊκή εποχή, που έχει οργανωθεί από την Έφορο Αρχαιοτήτων Αικ. Δημακοπούλου και την προϊσταμένη του Χημείου Ελ. Μάγκου σε συνεργασία με το Γεωλογικό Τμήμα του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης (N.H. Gale - Z. Stos-Gale), προχώρησε με την έρευνα της προέλευσης του χαλκού κατά την πρώιμη μυκηναϊκή εποχή. Έγινε δειγματοληψία από 17 χάλκινα αντικείμενα (σκεύη, όπλα, εργαλεία) από τις Μυκήνες, τα Δενδρά, την Ασίνη, το Βαφειό, την Πύλο και το Θορικό Αττικής. Παράλληλα και η μεταλλουργία κατά την πρώιμη εποχή του Χαλκού υπήρξε αντικείμενο μελέτης και έγινε δειγματοληψία από 13 χάλκινα αντικείμενα (εργαλεία και όπλα) από την Πολιόχνη της Λήμνου και την Τροία.

1. Κ. Δημακοπούλου, Τροία, Μυκήνες, Τίρυνς, Ορχομενός. Εκατό χρόνια από το θάνατο του Ερρίκου Σλήμαν, Αθήνα 1990, αριθ. 341.

Στην αποθήκη της Προϊστορικής Συλλογής συνεχίστηκε η ταύτιση και η καταγραφή των πήλινων αγγείων και οστράκων από την ανασκαφή του Σλήμαν στην ακρόπολη των Μυκηνών με τη βοήθεια φωτογραφιών από το Λεύκωμα των Μυκηνών του Σλήμαν, που παραχώρησε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο ο S. Hood. Η ταύτιση των οστράκων οδήγησε και στην αποκατάσταση ορισμένων αγγείων.

Έγινε επίσης ταύτιση αρχαίων αντικειμένων από την ανασκαφή του Σλήμαν στον Ορχομενό. Ανάμεσά τους ορισμένα μικροαντικείμενα διασώζουν τις πρωτότυπες χάρτινες ανασκαφικές κάρτες, γραμμένες από τη Σοφία Σλήμαν. Οι αρχαιότητες από την Τροία συντηρήθηκαν και συμπληρώθηκε η καταγραφή τους. Συνεχίστηκε η καταγραφή και άλλων αρχαιοτήτων. Συνολικά το επιστημονικό προσωπικό της Συλλογής κατέγραψε 600 αντικείμενα από τις Μυκήνες, τον Ορχομενό, την Τροία, την Πρόσυμνα, τη Σαλαμίνα, τη Βάρκιζα και άλλες θέσεις.

Ο συντηρητής Κ. Πανταζής φρόντισε για τον καθαρισμό, τη συντήρηση και τη συγκόλληση 500 πήλινων και λίθινων αγγείων και άλλων μικροαντικειμένων. Η συντηρήτρια Καλλιόπη Ανδρεάδη ανέλαβε τον καθαρισμό από τα ιζήματα 35 μαρμάρινων κυκλαδικών ειδωλίων και αγγείων.

Εξυπηρετήθηκαν 200 περίπου Έλληνες και ξένοι μελετητές για τους οποίους μετακινήθηκαν για μελέτη, σχεδίαση και φωτογράφηση περί τα 1.000 αρχαία αντικείμενα. Συνεχίστηκε επίσης η μελέτη των μεγάλων ανασκαφικών συνόλων από τις Αλές της Λοκρίδας και την Κόρινθο που προέρχονται από τις ανασκαφές της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών με σκοπό την τελική δημοσίευσή τους.

Στην Προϊστορική Συλλογή προστέθηκε, μετά από κατάσχεση, ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον μυκηναϊκό αγγείο, μία υδρία με εικονιστική παράσταση που καταχωρήθηκε με αριθ. ΒΕ 20.1/1990.

Στο τμήμα των Αιγυπτιακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων του Μουσείου έγιναν οι εξής εργασίες: α) τακτοποίηση της αποθήκης και έλεγχος των καταγραμμένων αρχαίων βάσει των υπαρχόντων καταλόγων, β) ταύτιση και καταγραφή των αταύτιστων και ακατάγραφων αρχαίων. Συνολικά καταγράφηκαν 350 αρχαία: αγγεία Naqada I-II, μικρά λίθινα κοσμητικά αγγεία Νέου Βασιλείου, αντικείμενα μικροτεχνίας ύστερης περιόδου (τα περισσότερα), αγγεία και πήλινα ειδώλια ελληνιστικής-ρωμαϊκής εποχής, γ) συμπλήρωση στοιχείων (κυρίως χρονολογία) σε παλαιά δελτία, βάσει της σύγχρονης βιβλιογραφίας, δ) εξυπηρέτηση μελετητών, ε) φωτογράφηση καταγραφέντων και συντηρηθέντων αρχαίων.

Οι συντηρήτριες του εργαστηρίου Θεοδώρα Κουζούνη, Μαρία Αποστολοπούλου και Ευμορφία Σκαμαγκούλη, προσέφεραν αξιόλογη εργασία στη συντήρηση τόσο αρχαίων Αιγυπτιακής Τέχνης όσο και διαφόρων άλλων αρχαίων (π.χ. ελεφαντοστέινα πλακίδια από το ιερό της Ορθίας Αρτέμιδος) της Συλλογής Αγγείων του Μουσείου (Πίν. 1 β-ε).

Συνολικά, στο εργαστήριο συντηρήθηκαν και φωτογραφήθηκαν 280 αντικείμενα μικροτεχνίας και 80 αρχαία προερχόμενα από τη Συλλογή Αγγείων.

Η αρχαιολογική έκθεση «Το Πνεύμα και το Σώμα. Οι Αθλητικοί Αγώνες στην Αρχαία Ελλάδα» που είχε διοργανωθεί στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο με μεγάλη επιτυχία[2], μεταφέρθηκε και παρουσιάστηκε στο Fondation de l' Hermitage στη Λωζάνη (2/3-15/7/90) και κατόπιν στο Tokyo Metropolitan Teien Art Museum στο Τόκιο (18/8-23/9/90).

Το επιστημονικό προσωπικό Προϊστορικής Συλλογής του Μουσείου με την καθοδήγηση και επίβλεψη της Εφόρου Αρχαιοτήτων Αικ. Δημακοπούλου, εργάσθηκε, σε συνεργασία με το Μουσείο Προϊστορίας και Πρωτοϊστορίας του Βερολίνου, για το σχεδιασμό και την οργάνωση της έκθεσης «Τροία, Μυκήνες, Τίρυνς, Ορχομενός. 100 χρόνια από το θάνατο του Ερρίκου Σλήμαν» που παρουσιάσθηκε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (15 Ιουνίου - 9 Σεπτεμβρίου 1990) και στο Altes Museum του Βερολίνου (2 Οκτωβρίου 1990 - 15 Ιανουαρίου 1991) με μεγάλη επιτυχία. Η έκθεση περιελάμβανε 207 από τα αντικείμενα του Μουσείου που προέρχονται από τις ανασκαφές του Σλήμαν στην Ελλάδα, καθώς και από τη Συλλογή της Τροίας. Ανάλογος αριθμός αρχαιοτήτων από τις ανασκαφές του Σλήμαν στην Τροία παραχωρήθηκε προσωρινά από το Μουσείο Προϊστορίας και Πρωτοϊστορίας του Βερολίνου. Ο επιστημονικός κατάλογος της έκθεσης, που έγινε με την επιμέλεια των αρχαιολόγων της Προϊστορικής Συλλογής, με εισαγωγικά κεφάλαια και λήμματα για κάθε αντικείμενο, κυκλοφόρησε στην ελληνική, αγγλική και γερμανική γλώσσα.

Η Προϊστορική Συλλογή, με την Έφορο Αικ. Δημακοπούλου ως μέλος της οργανωτικής επιτροπής, συμμετείχε στην οργάνωση της έκθεσης «Κυκλαδικός Πολιτισμός. Η Νάξος την 3η χιλιετία π.Χ.» και στη σύνταξη του επιστημονικού της καταλόγου. Η έκθεση παρουσιάσθηκε στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης Ν.Π. Γουλανδρή κατά το διάστημα Οκτωβρίου 1990 - Μαρτίου 1991. Παραχωρήθηκαν προσωρινά για την έκθεση 58 αρχαία της Κυκλαδικής Συλλογής (μαρμάρινα ειδώλια, μαρμάρινα και πήλινα αγγεία, λίθινα και

2. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 3.

χάλκινα εργαλεία και κοσμήματα) τα οποία ήδη επεστράφηκαν και επανακτίθενται στο Εθνικό Μουσείο.

Επίσης το Μουσείο συμμετείχε, όπως και στο παρελθόν, με λίγα αντικείμενα της Αιγυπτιακής Συλλογής στην Έκθεση «Η γένεση της Γραφής».

Με τη φροντίδα της αρχαιολογικής γραμματέως Ελένης Μωράτη, βοηθούμενης από τις Μαριάννα Καραθανάση, Παναγιώτα Μπιμπή και Ευαγγελία Σέχα, πραγματοποιήθηκαν από το φωτογραφικό εργαστήριο του Μουσείου (Δημήτρης Γιαλούρης - Αλεξάνδρα Αδαμοπούλου) 19.121 νέες λήψεις και 14.943 εκτυπώσεις φωτογραφιών για την εξυπηρέτηση των μελετητών καθώς και για την τήρηση αρχείου συντήρησης αρχαίων, επανεκθετικών εργασιών, περιοδικών εκθέσεων και επισκευών του κτιρίου του Μουσείου.

Τη χρονική περίοδο του 1990 στο Χημικό Εργαστήριο του Εθνικού Μουσείου διεκπεραιώθηκαν συνολικά 150 χημικές αναλύσεις διαφόρων αρχαιολογικών αντικειμένων κυρίως οστράκων, μετάλλινων, οστών, χρωστικών και κονιαμάτων.

Αναλυτικότερα διεκπεραιώθηκαν: 1. Χημικές αναλύσεις οστράκων αρχαϊκής εποχής από το Γκορτσούλι Μαντινείας (ανασκαφή Θ. Καράγιωργα) καθώς επίσης και μετάλλινων αντικειμένων από την ίδια ανασκαφή, 2. Χημικές αναλύσεις προϊστορικών οστράκων από το Παλαμάρι της Σκύρου (ανασκαφή Λ. Παρλαμά και Μ. Θεοχάρη). Η χημική ανάλυση προσδιόρισε την παρουσία μεγάλων συγκεντρώσεων μαγνησίου, δηλαδή δολομιτικού υλικού (τάλκη) στην κατηγορία της βυσσινόχρωμης κεραμικής, 3. Χημικές αναλύσεις ανθρώπινων οστών από Κέρκυρα και Ήπειρο ελληνιστικής-ρωμαϊκής εποχής, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Αθηνών (Βιολογικό Τμήμα), με σκοπό τον προσδιορισμό χαρακτηριστικών ιχνοστοιχείων ενδεικτικών του είδους της διατροφής των ανθρώπων, 4. Χημικές αναλύσεις χάλκινων αντικειμένων από διάφορα μυκηναϊκά κέντρα της Αττικής και της Αργολίδας σε συνεργασία με την Προϊστορική Συλλογή και το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης σε θέματα προέλευσης χαλκού, 5. Έγιναν ακτινογραφήσεις διαφόρων αρχαιολογικών αντικειμένων και εφαρμόσθηκε η στερεοραδιογράφηση του γνωστού «μηχανισμού των Αντικυθήρων».

ΟΛΓΑ ΤΖΑΧΟΥ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ[1]

Τρία νομισματικά σύνολα είναι δυνατόν να θεωρηθούν, ως τα πιο σημαντικά και ενδιαφέροντα προσκτήματα το 1990: α) ο «θησαυρός» των αργυρών τετραδράχμων που βρέθηκε το 1979 στα Τρίκαλα της Θεσσαλίας, β) ένα τετράδραχμο και δύο δραχμές Μεγάλου Αλεξάνδρου και Λυσιμάχου, όπως και εβδομήντα χάλκινα αρχαία ελληνικά νομίσματα από το κληροδότημα της Θεοδώρας Αυγέρη, και γ) τρεις χρυσοί σόλιδοι του Φωκά, οι οποίοι κατασχέθηκαν το 1981 από την Υποδιεύθυνση της Γενικής Ασφαλείας (παράρτημα Α΄). Παραθέτουμε μία αναλυτικότερη περιγραφή των νομισμάτων:

Α. «Ευρήματα»

Αρχαία Ελληνικά

Το 1979 βρέθηκαν στην περιοχή κάτω από το κάστρο των Τρικάλων, κατά τη διάρκεια εκσκαφής για την ανέγερση οικοδομής, 109 αργυρά νομίσματα, ως επί το πλείστον τετράδραχμα Μεγάλου Αλεξάνδρου. Τα νομίσματα αυτά αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο, δηλαδή ένα «θησαυρό», ο οποίος όμως δεν είναι βέβαιο εάν έφθασε έως το Μουσείο ακέραιος[2]. Η σύνθεσή του είναι η εξής: 67 τετράδραχμα Μεγάλου Αλεξάνδρου, 4 τετράδραχμα Φιλίππου Γ΄, 1 τετράδραχμο Δημητρίου Πολιορκητού, 10 τετράδραχμα Λυσιμάχου, 1 δραχμή Λαρίσης, 24 αθηναϊκά τετράδραχμα και 2 τετράδραχμα Σελεύκου Α΄.

Παραθέτουμε επιλεκτικά: α) Αλέξανδρος Γ΄, Αμφίπολις, ↑, 16,429 γρ., Price αριθ. 44 (Πίν. 2, αριθ. 1), β) Αλέξανδρος Γ΄, Αμφίπολις, ↗, 16,44 γρ., Price αριθ. 440 (Πίν. 2, αριθ. 2), γ) Δημήτριος Πολιορκητής, Σαλαμίς Κύπρου, ↑, 16,33 γρ., Newell DP 6, σ. 20 (Πίν. 2, αριθ. 3), δ) Λυσίμαχος, Σάρδεις, ↑, 16,525 γρ., M. Thompson, Essays Robinson, σ. 173, αριθ. 89 (Πίν. 2, αριθ. 4), ε) Αντίγονος ή Σέλευκος Α΄, Κάρραι Μεσοποταμίας, ↑, 16,059 γρ., Newell WSM, σ. 41, αριθ. 13, πίν. IV, αριθ. 18 (Πίν. 2, αριθ. 5).

Νεώτερα

Από τη Ζ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων προέρχεται ένας «θησαυρός» 33 αργυρών νομισμάτων, που βρέθηκε στη Μεσσήνη το 1981[3]. Από αυτά τα τρία είναι τάλληρα Μαρίας Θηρεσίας, του έτους 1780, τα δύο τάλληρα Ραγούζας του έτους 1772 και τα υπόλοιπα τουρκικά του 18ου αι.

Ο «θησαυρός» αυτός παρουσιάζει ενδιαφέρον γιατί μας δείχνει τη νομισματική κυκλοφορία της εποχής εκείνης, πριν από την Ελληνική Επανάσταση.

Β. Από διάφορες προελεύσεις

1. Από το κληροδότημα της Θεοδώρας Αυγέρη, προέλευσης Κωνσταντινουπόλεως[4], προέρχονται τρεις ασημένιες καρφίτσες στις οποίες είναι προσδεδεμένα ένα τετράδραχμο Αλεξάνδρου Γ΄ και δύο δραχμές Λυσιμάχου και Αλεξάνδρου Γ΄, όπως και εβδομήντα χάλκινα, ως επί το πλείστον πόλεων Μικράς Ασίας[5].

Τα νομίσματα αυτά ενισχύουν σημαντικά τις μικρασιατικές σειρές του Νομισματικού Μουσείου, στο οποίο φυλάσσεται από πολλών ετών η γνωστή σε όλους για τις κοπές των Μικρασιατικών πόλεων συλλογή A. Keun.

Παραθέτουμε ενδεικτικά: α) Νίκαια Βιθυνίας, εποχής Γορδιανού Γ΄, βλ. Waddington, σ. 488, αριθ. 710, υστερόσημο στη μπροστινή όψη, πυργοστεφής γυναικεία κεφαλή προς τα δεξιά (Πίν. 2, αριθ. 6), β) Προύσα Βιθυνίας, εποχής Κομμόδου, βλ. SNG Cop. αριθ. 591 (Πίν. 2, αριθ. 7), γ) Τιβεριόπολις Φρυγίας, εποχής Καρακάλλα, βλ. H. von Aulock, Münzen und Städte, Phrygiens, II, αριθ. 1293 (Πίν. 2, αριθ. 8), δ) Πέργη Παμφυλίας, εποχής Αλεξάνδρου Σεβήρου, βλ. SNG von Aulock, αριθ. 4691, για την πίσω πλευρά (Πίν. 2, αριθ. 9).

2. Από τη Υποδιεύθυνση της Γενικής Ασφαλείας Αθηνών (παράρτημα Α΄) παραδόθηκαν τρεις χρυσοί σόλιδοι του Φωκά, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπής 607-609. Βλ. MIB II, σ.

---

1. Στο Νομισματικό Μουσείο εργάσθηκαν, εκτός από την υπογράφουσα, οι αρχαιολόγοι Γιάννης Τουράτσογλου, Ηώς Τσούρτη, Μίνα Γαλάνη και Βάσω Πέννα. Στο εργαστήριο συντήρησης του Μουσείου εργάσθηκαν η Μαρίνα Λυκιαρδοπούλου ως υπεύθυνη του εργαστηρίου και οι Ντίνα Βλάχου και Άννα Παυλίδη.

2. Πρόκειται για κατάσχεση από το Τμήμα Ασφαλείας Τρικάλων. Το «θησαυρό» αυτό θα δημοσιεύσει η υπογράφουσα προσεχώς στην Αρχαιολογική Εφημερίδα.

3. Παραδόθηκε από τον Έφορο Αρχαιοτήτων Ντίνο Τσάκο και προέρχεται από κατάσχεση του Αστυνομικού Τμήματος Μεσσήνης.

4. Παραδόθηκε από τη διεύθυνση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

5. Τα νομίσματα αυτά θα δημοσιευθούν από την αρχαιολόγο του Νομισματικού Μουσείου Ηώ Τσούρτη.

127, αριθ. 9θ (Πίν. 2, αριθ. 10), και ό.π., αριθ. 9 Ι (Πίν. 2, αριθ. 11).

3. Από την Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών (κατάσχεση από το Αστυνομικό Τμήμα Χαλανδρίου) παραδόθηκαν δεκατέσσερα χάλκινα βυζαντινά νομίσματα εποχής Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού έως και του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού.

4. Από το Αστυνομικό Τμήμα Λουτρακίου παραδόθηκαν τρία ρωμαϊκά δηνάρια: α) Αυγούστου, βλ. BMC I, σ. 89, αριθ. 519 κ.ε., β) Αντωνείνου Ευσεβούς, βλ. BMC IV, σ. 394, αριθ. 67 και γ) Μάρκου Αυρηλίου, βλ. BMC IV, σ. 461, αριθ. 540.

Γ. Από δωρεές

1. Του Μ. Μαμάη, κατοίκου Αθηνών, ένα χάλκινο Κορίνθου, βλ. SNG Cop. αριθ. 329, ένα δηνάριο Δομιτιανού, βλ. RIC Hunt. I, σ. 271, αριθ. 8-10 και ένας ανώνυμος βυζαντινός φόλλις, χρονολογία κοπής 976;-1030/35, τύπος Α2, βλ. DOC III 2, σ. 649 κ.ε.

2. Του Νικολάου Φιλιππίδη από τη Χώρα Άνδρου, εκατόν ένα νεώτερα νομίσματα ως επί το πλείστον νεοελληνικά. Επίσης δέκα χαρτονομίσματα των 100 ρουβλίων του 1910 και ένα των 1.000 ρουβλίων του 1917.

Τέλος, το 1990 το Νομισματικό Μουσείο δέχθηκε ως δωρεά από την Κτηματική Τράπεζα της Ελλάδος το ποσόν των 300.000 δρχ. Με τη χρηματική αυτή ενίσχυση το Μουσείο απέκτησε τον πρώτο ηλεκτρονικό του υπολογιστή, πολύτιμο απόκτημα για την καταγραφή των προσκτημάτων του.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Σημ. τ. Συντ. Το Επιγραφικό Μουσείο δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Το 1990 το επιστημονικό προσωπικό του Μουσείου απάρτισαν, εκτός από την υπογραφόμενη, οι Χρ. Μπαλτογιάννη (συλλογή εικόνων), Μ. Μαυροειδή, Ν. Δημητρακοπούλου (συλλογή γλυπτών), Ό. Γκράτζιου (συλλογή μικροτεχνίας), Γ. Θεοδωράκη (χειρόγραφα, βιβλιοθήκη), Φ. Καλαφάτη (φωτογραφικό αρχείο) και η με σύμβαση του ΤΑΠ Αγγ. Μητσάνη (ηλεκτρονική αρχειοθέτηση εικόνων).

Τον Ιούλιο αποχώρησε με σύνταξη ο ζωγράφος-συντηρητής και επιθεωρητής συντήρησης Στ. Μπαλτογιάννης. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία του οφείλει πολλά για τη μακρόχρονη και πολύτιμη προσφορά του στη συντήρηση, ειδικότερα των έργων βυζαντινής και μεταβυζαντινής ζωγραφικής. Ο Στ. Μπαλτογιάννης είχε μέχρι τέλους την ευθύνη του εργαστηρίου εικόνων, τοιχογραφιών, ξυλογλύπτων του Βυζαντινού Μουσείου. Τη δυσαναπλήρωτη θέση του ανέλαβε η παλαιότερη και άριστη συντηρήτρια Θ. Παπαγεωργίου. Νωρίτερα, το εργαστήριο των εικόνων στερήθηκε δύο από τους ικανότερους συντηρητές του, την Α. Σημαντώνη και την Ε. Μπαλή, που προχώρησαν σε πρόωρη σύνταξη. Οι θέσεις τους έμειναν κενές. Επιπλέον, το μικρό εργαστήριο γλυπτών, που οργάνωσε πριν μερικά χρόνια ο συντηρητής Χρ. Σταύρακας, έχασε τις δύο καλές συντηρήτριές του Α. Φίλιππα και Ε. Σταύρακα, των οποίων το Σεπτέμβριο έληξε η σύμβαση εργασίας.

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν[1] οι εργασίες γενικής επισκευής κτιρίων του Μουσείου, οικοδομικές και ηλεκτρομηχανολογικές: επισκευή και μερική ανακατασκευή στεγών· νέες οροφές, ανανέωση της ηλεκτρικής εγκατάστασης και τοποθέτηση φωτιστικών σωμάτων στις ισόγειες πτέρυγες και τον όροφο του κτιρίου, όπου η Συλλογή Δ. Λοβέρδου· εγκαταστάσεις για κλιματισμό και πυρανίχνευση σε ορισμένους χώρους, επιχρίσματα και ελαιοχρώματα· επίστρωση του δαπέδου στις στοές των πτερύγων με μαρμάρινες πλάκες. Για τις εργασίες στη στοά της δυτικής πτέρυγας, αποσπάστηκαν και μεταφέρθηκαν στην αποθήκη τα ψηφιδωτά, τα γλυπτά και οι επιγραφές που ήταν εκτεθειμένα σ' αυτή (Χρ. Σταύρακας και βοηθοί, εποπτεία Ν. Δημητρακοπούλου).

Με την περάτωση των κτιριακών, άρχισαν οι προκαταρκτικές εργασίες για την επανέκθεση στις ανακαινισμένες αίθουσες των πτερύγων, καθαρισμοί, επισκευή προθηκών, απαλλαγή τέμπλων και τοιχογραφιών από τις προστατευτικές κατασκευές που είχαν καλύψει τα μεγαλύτερα, δυσμετακίνητα εκθέματα (εποπτεία Χρ. Μπαλτογιάννη).

Στο προαύλιο, τακτοποιήθηκαν και πάλι στα έδρανα τα γλυπτά μέλη που είχαν όλα μετακινηθεί για τις εργασίες. Προηγήθηκε καθαρισμός τους. Συγκεντρώθηκαν επίσης εδώ γλυπτά που υπήρχαν πίσω από το κεντρικό κτίριο (εποπτεία Ν. Δημητρακοπούλου, επιστασία Χρ. Σταύρακα).

Στα πλαίσια ανακαίνισης του κτιρίου που στεγάζει τη Συλλογή Δ. Λοβέρδου, άρχισαν οι εργασίες για την επίστρωση των δαπέδων του ορόφου, που είχαν από παλαιότερα μείνει αδιαμόρφωτα (σκυρόδεμα), με μαρμάρινες πλάκες σαν αυτές του ισογείου (Α. Γιοβάνης, Β. Πετράτος). Το μάρμαρο προτιμήθηκε για λόγους μουσειακούς. Στο ισόγειο άρχισε η καθαίρεση σε δύο αίθουσες των κονιαμάτων με ανώμαλη επιφάνεια, μάλλον ανήσυχη στο περιβάλλον εικόνων, για την κατασκευή κανονικών επιχρισμάτων (Δ. Τσεκούρας και βοηθοί).

Στα μέσα Μαΐου επανέκαμψε στην Αθήνα η έκθεση τοιχογραφιών και εικόνων, «Holy Image, Holy Space, Icons and Frescoes from Greece», ύστερα από μακρά και επιτυχή περιοδεία σε μουσεία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής[2]. Τελευταίοι σταθμοί της ήταν το Detroit Institute of Art στο Detroit του Michigan (Νοέμβριος 1989-Ιανουάριος 1990) και το Virginia Museum of Fine Arts στο Richmond της Virginia (Μάρτιος-Απρίλιος 1990). Για τον έλεγχο και τη συνοδεία των εκθεμάτων ταξίδεψαν στο Detroit η αρχαιολόγος Σ. Χούλια και οι συντηρητές Στ. Παπαγεωργίου, Α. Μήτρης, Κ. Ζίτσα, Λ. Κάσσης και Π. Σγούρος· στο Richmond ο Έφορος Αρχαιοτήτων της Κρήτης Μ. Μπορμπουδάκης, ο Στ. Μπαλτογιάννης και οι συντηρητές Μ. Μιχαηλίδου, Μ. Γραμματίκα, Στ. Παπαγεωργίου, Στ. Αγγελίδης και Θ. Βαχαβιόλος. Μετά την επιστροφή της έκθεσης, αρχαιολόγοι και συντηρητές του Βυζαντινού Μουσείου εργάστηκαν εντατικά για τον τελικό και λεπτομερή έλεγχο των έργων, και ειδικότερα η ομάδα εργασίας αποτελούμενη από τις Χρ. Μπαλτογιάννη, Θ. Παπαγεωργίου και τη χημικό του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Ε. Μάγκου· για την εξέτασή τους στο εργαστήριο και τις μικρές στερεωτικές εργασίες σε ορισμένα από αυτά (Θ. Παπαγεωργίου, Σπ. Βαρότσης, Η. Λαζαρίδης, Β. Ανα-

1. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 6.

2. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 9· 44 (1989): Χρονικά, σ. 6.

πλιώτου κ.ά.). Στη συνέχεια, προγραμματίστηκε και πραγματοποιήθηκε με επί μέρους αποστολές η ασφαλής απόδοση όλων των, εκτός του Βυζαντινού Μουσείου, έργων στους κατά τόπους κατόχους (μουσεία, αρχαιολογικές και ιδιωτικές συλλογές, μονές και ναούς).

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα ήταν εφέτος διήμερο (10 και 11 Μαΐου)[3]. Την ευθύνη της ετοιμασίας του είχε η Ό. Γκράτζιου με βοηθό την Φ. Καλαφάτη και από πλευράς του Υπουργείου Πολιτισμού η Δ. Ευγενίδου. Το παρακολούθησαν, με επιλογή του Υπουργείου Παιδείας, 1.300 μαθητές από δημοτικά και γυμνάσια της Αθήνας και του λεκανοπεδίου. Οι δραστηριότητες αριθμούσαν δεκαεννέα τμήματα και δύο οπτικοακουστικά θεάματα. Στα προαύλια, τις στοές και σε αίθουσες του Μουσείου τα παιδιά παρακολούθησαν και συχνά συμμετείχαν με κατασκευές σε δραστηριότητες που ανέλυαν και δίδασκαν τους τρόπους κατασκευής και συντήρησης πολλών κατηγοριών έργων ζωγραφικής, γλυπτικής και μικροτεχνίας. Για την επιτυχία του προγράμματος βοήθησαν αρχαιολόγοι, συντηρητές, τεχνίτες και φύλακες του Μουσείου. Ομόθυμα συνεργάστηκαν ερευνητές, αρχαιολόγοι και συντηρητές από το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τράπεζας για τα χειρόγραφα, το Νομισματικό Μουσείο για τα νομίσματα, τα Μουσεία Μπενάκη και Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης για τα κεντήματα, την 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων για τα κεραμικά, άλλοι για τη διακόσμηση χειρογράφων και την ξυλογλυπτική. Σ' αυτή τη συλλογική εκδήλωση συνέβαλαν επίσης το Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως, όπου έγινε η προηγούμενη ενημέρωση των συνοδών διδασκάλων και καθηγητών για το πρόγραμμα, η Εθνική Πινακοθήκη και το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμεικής, που διέθεσαν το απαιτούμενο υλικό· ιδίως η Διεύθυνση Δημοσιευμάτων του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, που επιμελήθηκε την έγκαιρη ανατύπωση των παλιών και την εκτύπωση νέων κατατοπιστικών φυλλαδίων του εκπαιδευτικού προγράμματος.

Συμπληρώθηκε, σε συνέχεια του προηγούμενου χρόνου, η αρχειοθέτηση στον ηλεκτρονικό υπολογιστή 1.800 περίπου εικόνων του Μουσείου με τα βασικά στοιχεία καταγραφής, των 400 με πλήρη στοιχεία περιγραφής, βιβλιογραφίας κτλ. (Α. Μητσάνη)[4]. Κατά τα λοιπά, συνεχίστηκαν κανονικά από τις αρχαιολόγους του Μουσείου οι συνήθεις επιστημονικές και άλλες δραστηριότητές τους: εκτίμηση εικόνων, γλυπτών, μικροτεχνημάτων· εκτίμηση και διαφύλαξη κατασχεμένων· καταγραφή έργων, φωτογράφηση, αποδελτίωση, ταξινόμηση· έλεγχος εργασιών συντήρησης· έλεγχος των προς εξαγωγή εικόνων· κατάρτιση βιβλιογραφικών δελτίων και πλουτισμός της βιβλιοθήκης· συνεργασία και παροχή στοιχείων για έργα του Μουσείου σε ερευνητές και Ιδρύματα· καταγραφή και τακτοποίηση φωτογραφικού υλικού κ.ά.

Πολύ πλούσια ήταν αυτό το χρόνο τα προσκτήματα του Μουσείου, τα περισσότερα και σπουδαιότερα από δωρεές.

Με διαθήκη του 1969, η Θεοδώρα χήρα Ν. Αυγέρη, το γένος Αρσλάνογλου, γεννημένη στην Κωνσταντινούπολη το 1928, άφηνε «εις το Έθνος δια το Βυζαντινόν Μουσείον» τη συλλογή της από χρυσά βυζαντινά νομίσματα και άλλα δεμένα σε κοσμήματα. Η Θ. Αυγέρη απεβίωσε το 1978. Χρειάστηκαν δώδεκα συναπτά έτη μέχρις ότου περατωθούν οι διαδικασίες, λήξουν οι διεκδικήσεις και αρθούν όλες οι δυσκολίες για την παραλαβή του κληροδοτήματος. Στη λύση τους συνέβαλε σημαντικά ως εκπρόσωπος του Υπουργείου Πολιτισμού η Έφορος Αρχαιοτήτων Φ. Δροσογιάννη. Με σύντομες ενέργειες του Μουσείου επίσης, στις 4.4.90 η υπογραφόμενη παρέλαβε για το Βυζαντινό Μουσείο τη βαρύτιμη κληρονομιά: 307 νομίσματα και μετάλλια, εκ των οποίων 287 χρυσά βυζαντινά νομίσματα (8 δεμένα σε βραχιόλι), τα πλείστα σε άριστη κατάσταση διατήρησης, χρονολογούμενα από τον 4ο μέχρι το 14ο αι., που μερικά χαρακτηρίζονται ως σπάνια (Πίν. 3, αριθ. 1-8). Επίσης, 2 χρυσά βαρβαρικά, πιθανώς της εποχής του Ιουστινιανού· 6 χρυσά ενετικά τσεκίνια· 8 χρυσά νομίσματα του Όθωνος (1833) και του Γεωργίου Α΄ (1867, 1884)· δύο χρυσά αναμνηστικά μετάλλια του Ελευθερίου Βενιζέλου (1919, 1920)· δύο απομιμήσεις βυζαντινών νομισμάτων, χρυσή του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα και αργυρή νομίσματος του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη. Πρέπει να σημειωθεί, ότι η εκλεκτή κληρονομιά βυζαντινών νομισμάτων της αείμνηστης Θ. Αυγέρη πλούτισε κυριολεκτικά τη μέχρι σήμερα πολύ φτωχή σε νομίσματα συλλογή του Μουσείου. Η καταγραφή τους ανατέθηκε στην υπεύθυνη της μικροτεχνίας Ό. Γκράτζιου (Ν 571-869).

Δωρεά των Αποστόλου και Μαρίας Αργυριάδη ένα πολύτιμο βυζαντινό σταθμίο, του 6ου αι., είναι από τα σπανιότερα του είδους και μοναδικό στη συλλογή του Μουσείου (Πίν. 4 α). Χάλκινο, των 6 ουγγιών, έχει διαστάσεις 4,6x4,6 εκ. Κοσμείται με εγχάρακτη παράσταση δύο αυτοκρατόρων στο θρόνο, κάτω από κιονοστήρικτο κιβώριο, σε επίσημη κατά μέτωπο στάση, με σκήπτρο και σφαίρα, και με άγγελο ιστάμενο στη μέση πίσω από το θρόνο. Τα πρόσωπα, τα άκρα μέλη και άλλα στοιχεία είναι με ένθετο ασήμι. Οι συμβασιλεύοντες αυτοκράτορες ταυτίζονται από την Ό. Γκρά-

3. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 7.

4. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 8· 44 (1989): Χρονικά, σ. 6.

τζιου, που μελέτησε το σταθμίο[5], με τον Ιουστίνο Α΄ και τον Ιουστινιανό. Αυτό τοποθετήθηκε στην έκθεση, σε προθήκη της αίθουσας μικροτεχνίας στο κεντρικό κτίριο (Τ 2813).

Η συλλογή σχεδίων-ανθιβόλων αυξήθηκε κατά τέσσερα σχέδια, δωρεά της Αλίκης Βακιρτζή. Παριστάνουν την Αποκαθήλωση (ΒΜ 8362), την Αποκάλυψη (ΒΜ 8361), το Μαρτύριο των Αγίων Τεσσαράκοντα (ΒΜ 8360) (Πίν. 4 β) και τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο (ΒΜ 8363) (Πίν. 4 γ).

Από το Υπουργείο Εξωτερικών κατατέθηκε δια του Υπουργείου Πολιτισμού στο Μουσείο τμήμα ενεπίγραφης οθωμανικής επιτύμβιας στήλης, διαστ. 0,46x 0,20 μ. (Τ 1915).

Αποκτήθηκε με αγορά μία εικόνα της Παναγίας, διαστ. 0,285x0,235 μ., που ήταν στην κατοχή του Σταύρου Μιχαλαριά (Τ 2657) (Πίν. 5 α). Είναι ωραίο, καλοδιατηρημένο έργο του β΄ μισού του 17ου αι. Η Παναγία σε προτομή (κεφαλή) βλέπει προς τα δεξιά· πιθανώς προέρχεται από σύνολο Δέησης. Έχει φωτοστέφανο κοσμημένο με ελισσόμενο ανθοφόρο βλαστό σε στικτό κάμπο και φορέματα όπως της Madre della Consolazione, λευκό διάφανο πέπλο και βαθυκόκκινο μαφόριο, χρυσοστόλιστο με κλαδωτά ανθικά σχέδια και με άστρα, που αναδιπλώνεται μπροστά με πλούσιες πτυχές και κλείνει στο στήθος με πολύτιμη πόρπη.

Τέλος, από κατασχέσεις παραδόθηκαν προς φύλαξη 29 μεταβυζαντινές εικόνες 17ου-19ου αι., βημόθυρα του 19ου αι., δύο σταυροί του 17ου και 18ου αι. και τρία ξυλόγλυπτα τμήματα τέμπλου του 18ου αι.

Ο έλεγχος εικόνων και ξυλογλύπτων που βρίσκονται στη μόνιμη έκθεση του Μουσείου και η αντιμετώπιση μικρών σε συντήρηση αναγκών τους απασχόλησε ως συνήθως τους συντηρητές, ιδίως κατά τους θερινούς μήνες. Παράλληλα, εξετάστηκε η κατάσταση των τοιχογραφιών και εικόνων που θα επανεκτεθούν στις ισόγειες πτέρυγες.

Στα δευτερεύοντα αλλά χρονοβόρα καθήκοντα συντηρητών και αρχαιολόγων είναι ο έλεγχος και η σφράγιση των προς εξαγωγή εικόνων, κυρίως, για τη χορήγηση άδειας. Ας σημειωθεί, ότι αυτό το χρόνο πέρασαν από το Μουσείο περί τις 80.000 σύγχρονες εικόνες για άδεια εξαγωγής.

Όπως συχνά, αρκετοί από τους συντηρητές του Μουσείου ενίσχυσαν κατά καιρούς, από την άνοιξη και ως το φθινόπωρο, το έργο των κατά τόπους Εφορειών Αρχαιοτήτων. Ο Λ. Κάσσης βοήθησε στην έκθεση «Θεσσαλικά Ψηφιδωτά» και σε έκθεση στη Ρόδο. Η Β. Αναπλιώτου εργάστηκε στη συντήρηση εικόνων της Ρόδου. Οι Λ. Κάσσης, Σπ. Βαρότσης, Γ. Μπαλής, Η. Λαζαρίδης σε εικόνες και τοιχογραφίες του Αγίου Όρους (μονή Βατοπεδίου, Πρωτάτο). Η Θ. Παπαγεωργίου στη συντήρηση τοιχογραφιών και εικόνων της μονής Φανερωμένης στο Χιλιομόδι.

Στα εργαστήρια συντηρήθηκαν, με εποπτεία της υπογραφομένης και της Χρ. Μπαλτογιάννη, περισσότερες από εκατόν εβδομήντα εικόνες, οι πιο πολλές από την αποθήκη και με περιορισμένες ανάγκες. Επίσης, μία ιδιωτική εικόνα και μία σε κακή κατάσταση από ναό της Λευκάδας, την οποία συντήρησε και αποκατέστησε ο πάντα αποτελεσματικός και εξαίρετος στα ξυλουργικά Σπ. Βαρότσης· ένα ξύλινο τάλαντο και ψηφιδωτό αντίγραφο από τη συλλογή αντιγράφων του Μουσείου. Σε όλες τις εικόνες έγιναν στερεώσεις ξύλου, προετοιμασίας και ζωγραφικής, ανάλογα με τις ανάγκες τους· καθαρισμός της ζωγραφικής, πλήρης, αλλού ελαφρός ή δειγματοληπτικός· κατά περίπτωση αφαίρεση επιζωγραφήσεων, κάλυψη φθορών με υδρόχρωμα για την καλαίσθητη παρουσίαση των έργων και νέο βερνίκι. Εργάστηκαν οι συντηρητές Α. Σημαντώνη, Ε. Μπαλή, Θ. Παπαγεωργίου, Ν. Νομικός, Β. Αναπλιώτου, Λ. Κάσσης, Σπ. Βαρότσης, Γ. Σκαράκη, Β. Γαλάκου, Ε. Διαμαντοπούλου, Η. Λαζαρίδης και Α. Μέρμηγκα. Βοήθησε ο ξυλουργός Γ. Κουρούβανης. Ο Γ. Μπαλής διεκπεραίωσε, όπως πάντα, με ικανή επιτυχία το φόρτο των φωτογραφικών εργασιών, όχι μόνο όλων των εργαστηρίων συντήρησης αλλά και των άλλων τομέων υπηρεσιακής και επιστημονικής δραστηριότητας του Μουσείου. Ο ζωγράφος-συντηρητής Στ. Μπαλτογιάννης και μετά την αποχώρησή του από την ενεργό υπηρεσία παρακολούθησε με ενδιαφέρον τις εργασίες συντήρησης, ιδίως ορισμένων σημαντικών εικόνων.

Μεταξύ των άλλων, ερευνήθηκε στο στερεομικροσκόπιο το πρόβλημα γνησιότητας ή μη της υπογραφής του γνωστού Κρητικού ζωγράφου Γ. Κλόντζα στην εικόνα της Παναγίας Γλυκοφιλούσας (Τ 351), που είχε συντηρηθεί το 1975, όταν είχαν αφαιρεθεί και ορισμένες επιζωγραφήσεις (Πίν. 5 β). Η εικόνα έχει σαφή τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά καλού, προηγούμενου κρητικού έργου, του 15ου αι. Το πόρισμα της έρευνας, στηριγμένο σε σειρά παρατηρήσεων, είναι ότι η υπογραφή στην κάτω πλευρά του πλαισίου *ΤΗΝΔΕ ΓΕΓΡΑΦΕ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΕΙΡ ΚΛΟΤΖΑ* ανήκει σε επόμενη της κατασκευής της εικόνας επέμβαση. Το κόκκινο χρώμα των γραμμάτων καλύπτει παλιότερες φθορές της ζωγραφικής (σκασίματα, υποχωρήσεις του ζωγραφικού φλοιού) και εισχωρεί χρωματίζοντας τριχοειδείς ρωγμές της. Βρίσκεται επίσης επάνω από λεπτό χρώμα χρυσαλοιφής, η οποία κάλυψε σ' αυτό το μέρος το αρχικό, πολύ φθαρμένο χρυσό και το

5. Βλ. τον υπό έκδοση τόμο στη μνήμη της Λασκαρίνας Μπούρα.

αμπόλι της προετοιμασίας που προβάλλει από κάτω. Παρατηρήθηκε, εξάλλου, ότι στο κόκκινο της υπογραφής υπάρχουν κατά μέρη διορθωτικές πινελιές επομένων με δύο, διαφορετικούς τόνους κόκκινου χρώματος (από την έκθεση της Θ. Παπαγεωργίου).

Ορισμένες από τις εργασίες ήταν κατά συνέχεια του προηγούμενου χρόνου, όπως της σε κακή κατάσταση εικόνας του Θεοδώρου Πουλάκη με θέμα την Άμπελο, από το ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου στα Μαντζαβινάτα Κεφαλληνίας (κατάσχεση)[6], της οποίας και συνεχίζεται η συντήρηση (Λ. Κάσσης). Μερικών ακόμη εικόνων δεν περατώθηκε η συντήρηση, όπως του JHS με υπογραφή του Ανδρέα Ρίτζου.

Στην πρόσφατα αποκτημένη εικόνα του JHS[7], αφού χαρτογραφήθηκαν οι νεότερες επεμβάσεις, έπειτα από λεπτομερή έλεγχο της ζωγραφικής στο στερεομικροσκόπιο και φωτογράφηση με κανονικό φωτισμό, με υπεριώδεις και υπέρυθρες ακτίνες, άρχισε η εργασία για την απαλλαγή του σπάνιου ιταλοκρητικού έργου του 15ου αι. από τα πυκνά οξειδωμένα και αδιαφανή βερνίκια και την παλιά, κατά τόπους επιζωγράφηση (Πίν. 6 α-β). Ο καθαρισμός κατά στρώματα του νεότερου βερνικιού, ώστε να καθοριστεί βαθμιαία το επιθυμητό σε βάθος επίπεδο στο οποίο θα φτάσει, προχώρησε αρκετά, καθώς και η αφαίρεση επιζωγραφήσεων. Η τελευταία περιορίστηκε κυρίως στα κλαδιά που ποικίλλουν το χρυσό κάμπο, αρχικά πολύ λιγότερα στην παράσταση. Καθώς αφαιρούνται οι προσθήκες με κλαδιά και άνθη από χονδρόκοκκο χρώμα, που είχαν βασικά καλύψει φθορές του χρυσού κάμπου, το έργο επανακτά την αλλοτινή του ενότητα και ευγένεια. Κατά την εργασία, αποκαλύφθηκε ότι η ταινία με την επιγραφή κατά μήκος κάτω, που κατέληγε με επιζωγράφηση ευθύγραμμη όταν ξαναγράφτηκε η αρχική επιγραφή και το όνομα του ζωγράφου[8], αναδιπλώνεται κομψά στις άκρες της, όπως όμοια η οριζόντια κεραία του σταυρού επάνω (Θ. Παπαγεωργίου).

Συντηρήθηκε η νεοαποκτημένη επίσης εικόνα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, θαυμάσιο έργο του Αγγέλου (Πίν. 7 α-β)[9]. Αφαιρέθηκαν στοκαρίσματα από προηγούμενη συντήρηση και έγιναν νέα στα λίγα, κατά τόπους σημεία καταστροφής, όπως της κομμένης κεφαλής στη χρυσή λεκάνη δεξιά κάτω, όπου αποκαλύφθηκε μικρό σωζόμενο μέρος ζωγραφικής. Έγινε συμπληρωματικός καθαρισμός και κάλυψη των φθορών με υδρόχρωμα σε συναφείς της ζωγραφικής χρωματικούς τόνους, ιδίως στις περιοχές φθοράς του χρυσού κάμπου, του φωτοστέφανου και του φτερού δεξιά του Προδρόμου, για να ηρεμήσει το έργο (Ν. Νομικός).

Από τις άλλες που συντηρήθηκαν, σημειώνεται ωραία κρητική εικόνα της Υπαπαντής με τη Γέννηση του Προδρόμου, σε στενότερη ζώνη επάνω, μάλλον του 15ου αι. (Τ 533) (Πίν. 8 α-β). Έγιναν στερεώσεις, ελαφρός καθαρισμός της ζωγραφικής, αφαίρεση επεμβάσεων από προηγούμενη συντήρηση στα κατεστραμμένα μέρη, επανακόλληση στο ξύλο του υφάσματος προετοιμασίας κατά μήκος της επάνω πλευράς και αισθητική παρουσίαση (Β. Γαλάκου). Στη νεοαποκτημένη εικόνα της ένθρονης Παναγίας Γαλακτοτροφούσας, τύπου Madre della Consolazione, με όρθιο τον Πρόδρομο δεξιά και το συμβολικό αμνό, σημαντικό έργο του 16ου αι. (Τ 2646)[10], έγινε ελαφρός καθαρισμός της ζωγραφικής, στερέωση και κάλυψη με υδρόχρωμα περιορισμένων στα άκρα φθορών (Β. Γαλάκου) (Πίν. 9 α).

Στο εργαστήριο γλυπτών συντηρήθηκαν, με επίβλεψη της Ν. Δημητρακοπούλου, σαράντα ένα γλυπτά μέλη με ανάγλυφο διάκοσμο από τους ύπαιθρους χώρους του Μουσείου, κατά συνεχιζόμενο πρόγραμμα εργασιών. Έγινε κυρίως λεπτομερής καθαρισμός της επιφάνειας των μαρμάρων από τα καυσαέρια, μύκητες, λειχήνες, επίθετες ύλες κ.ά. Έγινε, επίσης, ελαφρός επί τόπου καθαρισμός των εκτεθειμένων γλυπτών στη στοά του κεντρικού κτιρίου (Χρ. Σταύρακας, Α. Φίλιππα, Ε. Σταύρακα).

Στο εργαστήριο χάρτου συντηρήθηκαν από τη Μ. Μερεμέτη, με εποπτεία της υπογραφομένης και της Μ. Μαυροειδή, οκτώ χειρόγραφα. Σε πολύφυλλο κώδικα ευαγγελίου του 11ου αι. (Χφ 141, Κ. Πρ. 215) (Πίν. 9 β-γ)[11] έγιναν καθαρισμός όλων των φύλλων της περγαμηνής από κεριά και άλλες επίθετες ύλες, μικροσυμπληρώσεις με ουδέτερο ιαπωνικό χαρτί, συρραφή του αποκολλημένου πρώτου τετραδίου και τοποθέτηση λευκού φύλλου στην αρχή του κώδικα, επιδιόρθωση της ραφής και της στάχωσης. Καθαρισμός των φύλλων έγινε σε ευαγγέλιο του 11ου αι. (Χφ. 145, Κ. Πρ. 217)[12] και σε τετραευάγγελο του 12ου αι. (Χφ. 1, ΧΑΕ 1347)[13]. Συμπληρώσεις με ιαπωνικό χαρτί στα κατεστραμμένα μέρη των φύλλων, ράψιμο και προστατευτικό κάλυμμα έγιναν σε τετράδιο ευαγγελικού κώδικα του 13ου αι. (Χφ. 8, ΧΑΕ 2360)[14]. Καθαρισμός και συμπληρώσεις με ιαπωνικό χαρτί σε λείψανα νομοκά-

6. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 8.

7. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 11.

8. Βλ. σχετ., ΔΧΑΕ, περ. Δ΄, τ.ΙΕ΄ (1989-1990), σ. 112 κ.ε.

9. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 11 και 13. ΔΧΑΕ, ό.π., σ. 105 κ.ε.

10. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 7.

11. Δ.Ι. Πάλλας, Κατάλογος των χειρογράφων του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών, Αθήναι 1955, σ. 4 κ.ε.

12. Ό.π., σ. 8 κ.ε.

13. ΔΧΑΕ, περ. Ζ΄ (1906), σ. 52 κ.ε.

14. Ό.π., σ. 56.

νονος του Μανουήλ Μαλαξού, του 18ου αι. (Χφ. 65, ΧΑΕ 860)[15]. Καθαρισμός, συμπληρώσεις και τοποθέτηση λευκού στην αρχή φύλλου, σε ακολουθία του 17ου αι. (Χφ 101, ΧΑΕ 6484)[16]. Σε ακολουθία του Λυχνικού του 18ου αι. (Χφ 54, ΧΑΕ 2225)[17] αφαιρέθηκαν παλιότερες προσθήκες από χονδρό χαρτί και αντικαταστάθηκαν με ιαπωνικό, έγινε καθαρισμός από κεριά κτλ., ράψιμο διαλυμένων φύλλων και κατασκευή προστατευτικού καλύμματος από ύφασμα. Σε σπαράγματα τετραευάγγελου του 11ου αι. (Χφ 52, ΧΑΕ 820)[18] προχώρησαν οι συμπληρώσεις σε κατεστραμμένα μέρη των φύλλων περγαμηνής με ιαπωνικό χαρτί, για να μπορέσει να γίνει η συρραφή τους. Η εργασία συνεχίζεται.

Συντηρήθηκε ένα αντίγραφο χρυσοβούλλου του 1364 (έγγρ. 33, Κ.Πρ. 99)[19] με καθαρισμό, αφαίρεση παλιών κολλημένων χαρτιών και νέο φοδράρισμα, καθώς και σχετική με το έγγραφο επιστολή που βρέθηκε με την αποκόλληση των χαρτιών. Επίσης, ένα λειτουργικό δίπτυχο ή της προθέσεως (ΒΜ 2184) με απεντόμωση και στερέωση του σαρακοφαγωμένου ξύλινου υποστρώματος (Σπ. Βαρότσης), με καθαρισμό, επανακόλληση του εγγράφου στο ξύλο και αισθητική παρουσίαση. Στους καθαρισμούς βοήθησε η Ε. Διαμαντοπούλου, καθώς και σε παράλληλη εργασία κατασκευής φακέλων από χαρτί σιλικόνης για τη διαφύλαξη ανθιβόλων και σχεδίων, και στην επιδιόρθωση διαλυμένων παλιών βιβλίων από τη βιβλιοθήκη, με φροντίδα της Γ. Θεοδωράκη.

Τέλος, έγινε ελαφρός καθαρισμός και αποκατάσταση μικρών φθορών σε δέκα υδατογραφίες και σχέδια βυζαντινών ναών και μονών της Κωνσταντινούπολης, δωρεάς Α.Γ. Πασπάτη, με τη φροντίδα του οποίου φιλοτεχνήθηκαν, στη Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία (ΧΑΕ 605-611, 634, 636-637) (Πίν. 10 α-β)[20].

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

15. Ό.π., σ. 103.
16. Πρακτικά ΧΑΕ, περ. Β΄ (1933), σ. κβ΄.
17. ΔΧΑΕ, ό.π., σ. 98.
18. Ό.π., σ. 97.
19. Δ.Ι. Πάλλας, ό.π., σ. 91.
20. Γ.Α. Πασπάτης, Βυζαντιναί μελέται, τοπογραφικαί και ιστορικαί εν Κωνσταντινουπόλει, 1877, σ. 298 κ.ε.

Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το έργο της Εφορείας συνεχίστηκε με εντατικούς ρυθμούς καθ' όλο το έτος και αφορούσε στα εκτελούμενα μεγάλα έργα συντήρησης των μνημείων πάνω στον Ιερό Βράχο της Ακρόπολης, στη συντήρηση και έρευνα των μνημείων στη βόρεια, ανατολική και νότια πλευρά της Ακρόπολης, στα πέντε Μουσεία και τις τέσσερις αρχαιολογικές συλλογές ευθύνης της Εφορείας και στις αρχαιότητες της νήσου Κέας. Τις εργασίες επωμίστηκε ο υπογραφόμενος, προϊστάμενος της Εφορείας από το Φεβρουάριο του 1990, με τη συνεργασία κυρίως των Ισμ. Τριάντη, Άλκ. Χωρέμη, Αλέξ. Μάντη και Χριστ. Βλασσοπούλου, μονίμων επίσης αρχαιολόγων της Εφορείας. Στην Εφορεία εργάστηκαν αποδοτικά και οι αρχαιολόγοι Ε. Μώρου, Στ. Ελευθεράτου, Π. Μαρνέρη και Ν. Σαραγά.

Παράλληλα όμως με το εκτεταμένο επιστημονικό έργο είχε να αντιμετωπιστεί και η διοίκηση της Εφορείας. Η Γραμματεία, το Λογιστήριο και οι τεχνικές υπηρεσίες της Εφορείας έφεραν σε πέρας επίσης μεγάλο όγκο σχετικής εργασίας, απαραίτητης για την καλή διοίκηση, την ορθή διαχείριση και τη σωστή λειτουργία των κτιρίων και των αρχαιολογικών χώρων ευθύνης της Εφορείας. Ο μεγάλος αριθμός των επισκεπτών όλων των αρχαιολογικών χώρων της Εφορείας, 2.000.000 περίπου άτομα κατά τη διάρκεια του έτους, καθιστούσαν επιτακτική τη συνεχή εγρήγορση και αντιμετώπιση των αναγκών που προέκυπταν, έργο ευθύνης κυρίως του φυλακτικού προσωπικού. Η καλή συνεργασία όλων επέτρεψε, στο μέτρο του δυνατού, την επίτευξη των τεθέντων σκοπών.

Ένα από τα σημαντικότερα αρχαιολογικά γεγονότα του 1990 υπήρξε η διενέργεια του διεθνούς αρχιτεκτονικού διαγωνισμού για την ανέγερση του νέου αρχαιολογικού Μουσείου της Ακροπόλεως. Ο διαγωνισμός διενεργήθηκε από τη Διεύθυνση Μελετών Μουσείων του Υπουργείου Πολιτισμού με τη συνεργασία της Εφορείας, που φιλοξένησε στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως, τις υπηρεσίες, την κριτική επιτροπή και το αρχιτεκτονικό υλικό του διαγωνισμού. Το Κέντρο Ακροπόλεως, το ωραίο οθωνικό κτίσμα που αναστηλώθηκε προ ολίγων ετών και αποτελεί και την έδρα της Εφορείας, φιλοξένησε τις δραστηριότητες αυτές καθ' όλον το έτος, όπως προέβλεπε η προκήρυξη του διαγωνισμού, ο οποίος και υπήρξε γόνιμος. Η κριτική επιτροπή του διαγωνισμού πρόκρινε τη μελέτη των ιταλών Manfredi Nicoletti, αρχιτέκτονα και Lucio Passareli, πολιτικού μηχανικού, ως την καλύτερη και πλέον ενδιαφέρουσα λύση και τη βράβευσε με το 1ο βραβείο. Το Υπουργείο Πολιτισμού αποδέχθηκε την κρίση της επιτροπής και ήδη προωθεί τις διαδικασίες για την υλοποίηση του νέου μουσείου στο οικόπεδο Μακρυγιάννη, όπως προβλέπει η βραβευμένη μελέτη. Το γεγονός χαιρετίστηκε ως σημαντικό γιατί η ανέγερση νέου κατάλληλου Μουσείου Ακροπόλεως επιτρέπει εκτός των άλλων και την ελπίδα της πραγματοποίησης της επιστροφής του γλυπτού διακόσμου του Παρθενώνα στη χώρα.

Μετά από πρόσκληση του Antikenmuseum του Βερολίνου η Εφορεία διοργάνωσε εκεί έκθεση εποπτικού υλικού με θέμα «Η ανατίναξη του Παρθενώνα (1687)», που περιλάμβανε κυρίως σχέδια και προπλάσματα, και για την οποία εκδόθηκε γερμανόγλωσσος οδηγός. Για την οργάνωση της έκθεσης και τη σύνταξη του καταλόγου εργάσθηκαν οι αρχιτέκτονες Μ. Κορρές και Κ. Χατζησαλάνη.

Η Εφορεία συμμετείχε επίσης στην έκθεση με θέμα «Αθήνα, η πόλη που γέννησε τη Δημοκρατία» στο Dallas του Τέξας των ΗΠΑ με την αποστολή γύψινων αντιγράφων τριών πλακών της ζωφόρου του Παρθενώνα, μιας Καρυάτιδας και της «στήλης της Δημοκρατίας» από την Αρχαία Αγορά. Τα πρώτα τέσσερα κατασκευάσθηκαν στο εργαστήριο εκμαγείων από το συνεργείο εκμαγέων και την εποπτεία των αρχαιολόγων Αλ. Μάντη και Άλκ. Χωρέμη, ενώ το τελευταίο στο εργαστήριο του γλύπτη Στ. Τριάντη.

Μια από τις δραστηριότητες της Εφορείας είναι και τα εκπαιδευτικά προγράμματα τα σχετικά με την Ακρόπολη, που συνεχίσθηκαν και το 1990 από την αρχαιολόγο-αρχιτέκτονα Κ. Χατζησαλάνη και μικρή ομάδα εθελοντών φοιτητριών και με τη βοήθεια της ΕΣΜΑ. Το Μάρτιο οργανώθηκε το τριήμερο πρόγραμμα «Μια μέρα στην Ακρόπολη» όπου συμμετείχαν 2.200 παιδιά από 65 σχολεία της Αττικής και των επαρχιών, μετά από σεμινάρια ενημέρωσης των συνοδών εκπαιδευτικών. Στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως οργανώθηκαν επίσης 20 μαθήματα για μεμονωμένες σχολικές τάξεις με θέμα τη ζωφόρο του Παρθενώνα και την αρχαία λιθοξοϊκή. Σχετική δραστηριότητα ήταν και η σύσταση «Μουσειοσκευών» με εποπτικό υλικό για ορισμένο αρχαιολογικό θέμα, με σκοπό το δωρεάν δανεισμό τους σε σχολεία. Η Εφορεία συμμετείχε σε έκθεση «Μουσειοσκευών» άλλων ελληνικών και ξένων μουσείων, το Μάιο του 1990 στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών.

Η Εφορεία, τέλος, εγκαινίασε φέτος την πρακτική να προβαίνει σε ετήσιο απολογισμό του έργου της για

το ευρύτερο κοινό και έτσι τα πεπραγμένα του 1990 παρουσιάστηκαν από τον υπογραφόμενο στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως στις 15 Απριλίου 1991.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κατά το παρόν έτος δόθηκε ιδιαίτερη φροντίδα στα θέματα τακτοποίησης, καταγραφής, ευρετηρίασης και φωτογράφησης των φυλασσομένων σε όλα τα Μουσεία και τις αρχαιολογικές αποθήκες της Εφορείας αρχαίων. Άρχισε η σύνταξη καταλόγων του περιεχομένου όλων των συλλογών αρμοδιότητας της Εφορείας και η φωτογράφηση ιδίως των εκτεθειμένων σε αυτές αρχαίων. Ήδη ολοκληρώθηκε ο κατάλογος των εκθεμάτων του Μουσείου Κέας (συντάχθηκε από την αρχαιολόγο Άλκ. Χωρέμη) και του Μουσείου της Αρχαίας Αγοράς - Στοάς Αττάλου (συντάχθηκε από την αρχαιολόγο Ν. Σαραγά) κατά αίθουσα και κατά προθήκη. Ο κάθε κατάλογος συνοδεύεται από σχεδιάγραμμα της κάτοψης του Μουσείου όπου σημειώνεται επίσης η ακριβής θέση του αρχαίου.

Μουσείο Ακροπόλεως

Οι κτιριακές ανεπάρκειες του υπάρχοντος Μουσείου ανάγκασαν την Εφορεία στις αρχές του 1990 να εισηγηθεί την εκτέλεση επειγόντων οικοδομικών έργων, που σχεδιάστηκαν από τον αρχιτέκτονα Μ. Κορρέ, εγκρίθηκαν από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο και άρχισαν ήδη να εκτελούνται. Προβλέπεται η κατασκευή δεύτερης κλίμακας πρόσβασης, στην αυλή του Μουσείου, στο ισόγειο της οποίας θα ενσωματωθεί μικρό πωλητήριο οδηγών και καρτών. Το γεγονός αυτό θα επιτρέψει την κατάργηση του πωλητηρίου στον προθάλαμο του Μουσείου και την αποσυμφόρηση του χώρου. Επίσης θα διανοιγεί δεύτερη, μικρή θύρα στο Μουσείο για την απρόσκοπτη έξοδο των επισκεπτών.

Ιδιαίτερα σημαντικές υπήρξαν οι εργασίες διευθέτησης των αποθηκών των αρχαίων του Μουσείου, ύστερα από τη δημιουργία εκεί, με τη βοήθεια της ΕΣΜΑ, πλήρους και σύγχρονου εργαστηρίου συντήρησης, ιδίως των λιθίνων γλυπτών, εξοπλισμένου με τα κατάλληλα όργανα. Η ανάγκη αποσυμφόρησης των αποθηκών οδήγησε παράλληλα στη δημιουργία νέων αποθηκευτικών χώρων κατά είδος. Κατά τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκε νέα αποθήκη για τις λίθινες επιγραφές και άλλη όπου συγκεντρώθηκε η κεραμική από το χώρο και τα φυλασσόμενα μεγάλα ξύλινα κιβώτια με παλαιά ευρήματα του Μουσείου, που η τακτοποίησή τους είχε αρχίσει το 1989. Νέα ράφια dexion και ξύλινοι δίσκοι επέτρεψαν την ταξινόμηση του υλικού και την καταγραφή του. Ορισμένα ευρήματα που προέκυψαν από τις εργασίες αποκιβωτισμού συντηρήθηκαν, όπως τα πήλινα γοργόνεια ηγεμόνων καλυπτήρων από τις παλαιές ανασκαφές της Ακρόπολης[1] . Άλλα ευρήματα από παλαιές έρευνες σε διάφορες περιοχές της Αθήνας και της Αττικής διαχωρίσθηκαν και παραδόθηκαν στις αρμόδιες Β΄ και Γ΄ Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Οι εργασίες αυτές πραγματοποιήθηκαν από την αρχαιολόγο Χρ. Βλασσοπούλου και τη συντηρήτρια Α. Λαζάρου. Παράλληλα άρχισε και η συγκέντρωση και τακτοποίηση σε ειδικούς δίσκους των χάλκινων αντικειμένων του Μουσείου, όσων, δηλαδή απέμειναν εκεί, καθότι ο μεγάλος όγκος των χαλκών της Ακρόπολης, βρίσκεται προσωρινά ακόμη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Εργασίες ταξινόμησης προχώρησαν και στην υπόγεια αποθήκη των αρχιτεκτονικών μελών, λιθίνων και πηλίνων, όπου άρχισε η τακτοποίηση των αρχιτεκτονικών μελών των αρχαϊκών στεγών.

Στην αποθήκη των γλυπτών συνεχίστηκε από την αρχαιολόγο Ισμήνη Τριάντη η καταγραφή, η ταξινόμηση των θραυσμάτων των γλυπτών και ο παράλληλος καθαρισμός των σπουδαιοτέρων στο νέο εργαστήριο. Νέες ταυτίσεις και συγκολλήσεις σε αρχαϊκά γλυπτά καθώς και σε μετόπες του Παρθενώνα επιτρέπουν πλέον καλύτερη κατανόηση των σπουδαίων αυτών γλυπτικών συνόλων.

Στην κεφαλή αριθ. ευρ. 2381, γνωστής από τον προηγούμενο αιώνα και αποδιδόμενης σε μορφή του ανατολικού αετώματος του Παρθενώνα (πεπλοφόρο Wegner), συγκολλήθηκε σημαντικό θραύσμα που σώζει τμήμα των μαλλιών και του μετώπου καθώς και τον αριστερό οφθαλμό. Η ταύτιση οφείλεται στον αρχαιολόγο Αλ. Μάντη και το θραύσμα περισυλλέχθηκε τον Ιανουάριο του 1990 στην περιοχή των υπερκειμένων του Ασκληπιείου βράχων.

Μουσείο Αρχαίας Αγοράς

Στο Μουσείο, που στεγάζεται στο ισόγειο της Στοάς του Αττάλου, έγιναν αρκετές βελτιώσεις στην έκθεση των αρχαίων. Παράλληλα ολοκληρώθηκε η απογραφή όλων των εκτεθειμένων αρχαίων στις αίθουσες, το περιστύλιο και την αυλή του κτιρίου από την αρχαιολόγο Ν. Σαραγά, με την επίβλεψη της αρχαιολόγου Άλκ. Χωρέμη, ενώ νέα αρχιτεκτονική αποτύπωση συνέταξε η αρχιτέκτων Αμ. Βοναπάρτη. Η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών είχε την πρωτοβουλία και δώρησε στην Υπηρεσία την προμήθεια και εγκατά-

1. E. Buschor, Die Tondächer der Akropolis II, Berlin 1929-33, σ. 40-41, εικ. 53, πίν. 5.

σταση προηγμένου συστήματος συναγερμού στο μεγάλο αυτό κτίριο εξασφαλίζοντας σημαντικά με τον τρόπο αυτόν τα φυλασσόμενα αρχαία.

Αρχαιολογική αποθήκη Βιβλιοθήκης Αδριανού

Αξιόλογες οικοδομικές εργασίες έγιναν στο σωζόμενο τμήμα του στρατώνα της οθωνικής περιόδου, που βρίσκεται στο βόρειο μέρος του μνημείου και χρησιμοποιούνταν από ετών ως αποθήκη υλικού. Ύστερα από την τελική στερέωση και αποκατάσταση του ιδίου του κτίσματος και τη μετακίνηση του άχρηστου υλικού, οργανώθηκε καλύτερα το εσωτερικό της αποθήκης, όπου προβλέπεται η τοποθέτηση συμπληρωματικών μεταλλικών ραφιών για την αύξηση του ωφέλιμου αποθηκευτικού χώρου. Η νέα διευθέτηση υπό την εποπτεία της αρχαιολόγου Άλκ. Χωρέμη θα επιτρέψει την ορθολογιστικότερη αποθήκευση και την καταγραφή των αρχαίων που προέρχονται από τις ανασκαφές της Βιβλιοθήκης, της Ρωμαϊκής Αγοράς αλλά και από ακίνητα της Πλάκας. Πάντως καταγράφηκαν σε δελτία και στα ευρετήρια τα νέα ευρήματα, συνολικά 770 αρχαία, από τα οποία και πολλά φωτογραφήθηκαν. Συντηρήθηκαν παράλληλα 120 γλυπτά και επιγραφές από τα φυλασσόμενα στη Συλλογή, από τη γλύπτρια-συντηρήτρια Π. Τρίτου και το μαρμαροτεχνίτη Π. Καγκελάρη, στο εργαστήριο συντήρησης στην οδό Πολυγνώτου 6. Στη συντήρηση εφαρμόστηκαν νέες μέθοδοι καθαρισμού και στερέωσης της επιφάνειας των μαρμάρινων αντικειμένων σε συνεννόηση με το Κέντρο Λίθου του ΥΠΠΟ και τηρήθηκαν όλα τα απαραίτητα στοιχεία τεκμηρίωσης της συντήρησης. Η σημαντικότερη πάντως εργασία υπήρξε η συντήρηση του υπερφυσικού αγάλματος Νίκης των ρωμαϊκών χρόνων, που βρέθηκε το 1988 εντοιχισμένο σε τοίχο δεξαμενής των μεσαιωνικών χρόνων στη δυτική αυλή της Βιβλιοθήκης και φυλάσσεται σε παρακείμενη αποθήκη. Έγινε ταύτιση και συγκόλληση θραυσμάτων από την πτυχολογία του γλυπτού, ενώ συγχρόνως έγινε καθαρισμός της επιφάνειας και πλήρωση των ρωγμών. Κατά τις εργασίες διαπιστώθηκαν στρώματα χρωματιστής πάτινας, πιθανώς από την αρχική κατεργασία του μαρμάρου καθώς και υπολείμματα σκούρου χρώματος στον αριστερό μηρό και την κνήμη. Δείγματα δόθηκαν για ανάλυση στο Κέντρο Λίθου.

Αρχαιολογική αποθήκη Ρωμαϊκής Αγοράς (Φετιχιέ Τζαμί)

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης της κεραμικής που προέρχεται από την παλιά ανασκαφή του Γ. Μηλιάδη νότια της Ακροπόλεως και φυλάσσεται από ετών στο Τζαμί. Έγιναν καθαρισμοί, συγκολλήσεις και συμπληρώσεις από τη συντηρήτρια αρχαίων Α. Λαζάρου σε συνδυασμό με νέες ταυτίσεις από την αρχαιολόγο Μ. Κύρκου, που ετοιμάζει τη δημοσίευση του αξιόλογου αυτού υλικού.

Αρχαιολογική αποθήκη Ασκληπιείου

Στο στεγασμένο βυζαντινό πρόσκτισμα όπου φυλάσσεται μεγάλος αριθμός γλυπτών έγιναν εργασίες τακτοποίησης και συγκολλήσεων υπό την εποπτεία του αρχαιολόγου Αλ. Μάντη. Αξιολογότερη υπήρξε η προεργασία για τη συγκόλληση των θραυσμάτων ρωμαϊκού αγάλματος τηβεννοφόρου που συγκεντρώθηκαν στην περιοχή. Ο κυρίως κορμός του αγάλματος τοποθετήθηκε πάνω σε ειδικά κατασκευασμένη τσιμέντινη βάση με τη βοήθεια ανυψωτικού παλάγκου και καθαρίστηκαν από τα κονιάματα οι επιφάνειες θραύσης των τμημάτων που πρόκειται να συγκολληθούν στον κορμό.

Αρχαιολογική αποθήκη οδού Θρασύλλου

Σε αυτήν την αποθήκη συγκεντρώνεται αρχαιολογικό υλικό που περισυλλέγεται από την περιοχή του θεάτρου και του Ιερού του Διονύσου καθώς και του Ωδείου του Περικλή, όπως επίσης από το παρακείμενο τμήμα της συνοικίας της Πλάκας. Τα αρχαία καταγράφονται σε δελτία.

Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως (κτίριο Weiler)

Η χρησιμοποίηση κατά το 1990 του κτιρίου για τις ανάγκες του μεγάλου διεθνούς αρχιτεκτονικού διαγωνισμού για το νέο Μουσείο της Ακροπόλεως, ήταν φυσικό να επιφέρει αναστατώσεις στις λειτουργίες και τις δραστηριότητες του κτιρίου. Χρειάστηκε να μεταφερθεί η έκθεση που αφορούσε στις εργασίες στο Ερέχθειο, σε μικρότερο χώρο του ισογείου, ενώ περιορίστηκε η έκθεση του εποπτικού υλικού των αναστηλωτικών έργων που βρίσκεται στον όροφο. Παρ' όλα ταύτα συνεχίστηκε εκεί η λειτουργία της ενδιαφέρουσας έκθεσης των πήλινων αρχιτεκτονικών μελών στέγης από αρχαϊκά και κλασικά κτίρια της Ακροπόλεως βασισμένης στη δημοσίευσή τους από τον Ε. Buschor[2] και για την οποία εκδόθηκε κατατοπιστικός μικρός οδηγός από τη Χρ. Βλασσοπούλου.

Η αρχιτέκτων Κ. Χατζηασλάνη, παράλληλα, άρχισε την εργασία της αποδελτίωσης, περιγραφής και φωτογράφησης όλου του εκτεθειμένου στο Κέντρο Μελετών εποπτικού υλικού (σχέδια, χάρτες, προπλάσματα, κτλ.). Τα συστήματα συναγερμού και πυρασφάλειας

2. Ό.π.

του κτιρίου επισκευάστηκαν και λειτούργησαν πια κανονικά με πλήρη απόδοση.

Τα υστερορωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά, που είχαν βρεθεί προ ετών στα υπόγεια του κτιρίου του Κέντρου Μελετών[3] και είχαν τότε αποκολληθεί, άρχισαν να συντηρούνται το 1990 από το συντηρητή της Υπηρεσίας Δημ. Χρυσόπουλο και ομάδα σπουδαστών των ΤΕΙ με καλά αποτελέσματα.

Σε αποθήκη στο οικόπεδο Μακρυγιάννη άρχισε επίσης να ταξινομείται το αρχαιολογικό υλικό (κυρίως κεραμική) που προέκυψε από τις ανασκαφές της Υπηρεσίας στο νότιο μέρος του οικοπέδου.

Το εργαστήριο εκμαγείων στο υπόγειο του κτιρίου με τη βοήθεια της Επιτροπής Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως εξοπλίστηκε με νέα όργανα, ενώ για την καλύτερη αποθήκευση των ογκωδών μητρών κατασκευάστηκε βοηθητικό υπόστεγο στα δυτικά του οικοπέδου Μακρυγιάννη. Αναλυτικότερα για τις εργασίες του εργαστηρίου αυτού, βλ. την παρακάτω έκθεση του υπεύθυνου αρχαιολόγου Αλ. Μάντη.

Π.Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Οι δραστηριότητες του συνεργείου των εκμαγέων κατά το 1990 κινήθηκαν και πάλι σε δύο κύριους άξονες: Στόχοι και αυτή τη χρονιά ήταν αφ' ενός μεν ο εμπλουτισμός και η συμπλήρωση των εκθεσιακών ενοτήτων στο ισόγειο του ΚΕΜΑ και αφ' ετέρου η κατασκευή τσιμέντινων αντιγράφων από τα αρχιτεκτονικά γλυπτά του Παρθενώνα που απομακρύνονται από το κτίριο.

1) Το δυτικό αέτωμα στο ΚΕΜΑ εμπλουτίσθηκε με καινούργια στοιχεία, όπως η μορφή του Τρίτωνα, που υποβαστάζει το εξωτερικό άλογο του άρματος του Ποσειδώνα, η παιδική μορφή S αλλά και οι τροχοί των αρμάτων, που προσέδωσαν στη σύνθεση την αναγκαία προς το κέντρο κίνηση. Παράλληλα, αντικαταστάθηκε το παλαιό εκμαγείο της μορφής Α (Κηφισσός), που ήταν επιβαρυμένο με ανύπαρκτη στο πρωτότυπο πλίνθο, με νέο εκμαγείο. Ενδιαφέρουσα επίσης υπήρξε από πολλές απόψεις η προσπάθεια αποκατάστασης του εξωτερικού αλόγου του άρματος του Ποσειδώνα από ποικίλο θραυσματικό υλικό. Η προσπάθεια, όταν ολοκληρωθεί, θα συντελέσει στην αρτιότερη εμφάνιση του δυτικού αετώματος.

2) Βελτιώσεις και συμπληρώσεις έγιναν και στις υπόλοιπες εκθεσιακές ενότητες του ισογείου του κτιρίου Weiler. Συγκεκριμένα, συμπληρώθηκε η δυτική ζωφόρος με νέα εκμαγεία πλακών, ενώ πραγματοποιήθηκε μερική αναδιάταξη των πλακών της βόρειας ζωφόρου με συμπλήρωση-αποκατάσταση της πλάκας Β3 από περισσότερα θραύσματα.

3) Κατασκευή τσιμέντινων αντιγράφων από αρχιτεκτονικά γλυπτά του Παρθενώνα: Μετά από σχετική απόφαση της ΕΣΜΑ κατασκευάσθηκε τσιμέντινο αντίγραφο της βορειοανατολικής σίμης του Παρθενώνα που κοσμείται με λεοντοκεφαλή. Η κατασκευή του γύψινου καλουπιού έγινε στο εσωτερικό του Παρθενώνα από το συνεργείο των εκμαγέων, ενώ τα υπόλοιπα στάδια της κατασκευής πραγματοποιήθηκαν στο εργαστήριο των εκμαγείων.

Μέσα στο 1990 άρχισε επίσης, μετά από πρόταση της Α΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και σχετική απόφαση της ΕΣΜΑ, η κατασκευή τσιμέντινων αντιγράφων από τα εναέτια γλυπτά του ανατολικού αετώματος του Παρθενώνα. Για την κατασκευή των ελαστικών καλουπιών χρησιμοποιήθηκαν τα παλαιά γύψινα εκμαγεία του Βρετανικού Μουσείου. Κατασκευάσθηκαν τσιμέντινα αντίγραφα από τις μορφές Α (Ήλιος), Β (εξωτερικά άλογα του Ήλιου), όπως επίσης και από τις κεφαλές των αλόγων της Σελήνης. Η διαδικασία κατασκευής ελαστικού καλουπιού από τη μορφή D (Διόνυσος) συνεχίζεται.

Κατά το 1990 πραγματοποιήθηκε επίσης μετά από πρόταση της Α΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και σχετική απόφαση της ΕΣΜΑ η κατασκευή γύψινων καλουπιών από τα κεντρικά γείσα του ανατολικού αετώματος του Παρθενώνα, πριν αυτά επανατοποθετηθούν στη θέση τους. Η εργασία αυτή ολοκληρώθηκε και τα καλούπια έχουν τοποθετηθεί στους υπόγειους αποθηκευτικούς χώρους του ΚΕΜΑ.

Στο εργαστήριο των εκμαγείων συνεχίσθηκε και αυτή τη χρονιά η κατασκευή καλουπιών από θραύσματα παρθενώνειων γλυπτών που μεταφέρθηκαν από την Ακρόπολη, όπως επίσης και η χύτευση πολλών εκμαγείων.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΝΤΗΣ

Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου

Στην έκθεση του Μουσείου συντηρήθηκαν ορισμένες μικρές ομάδες αρχαίων, όπως πήλινα ειδώλια, αλλά κυρίως έγινε συντήρηση σημαντικών περγαμηνών πατριαρχικών εγγράφων από την ειδική συντηρήτρια του Μουσείου Μπενάκη Γ. Ζουμπούλη. Παράλληλα, με τη βοήθεια της Διεύθυνσης Συντήρησης του Υπουργείου, έγινε έλεγχος της κατάστασης όλων των φορητών εικόνων του Μουσείου, για τον προγραμματισμό της απαραίτητης συντήρησής τους.

3. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 11-15, Σχέδ. 2, Πίν. 32 β.

Άρχισε επίσης η συστηματική απογραφή όλων εκτεθειμένων και μη αντικειμένων του Μουσείου, ο έλεγχος των δακτυλογραφημένων ευρετηρίων και η σύνταξη καταλόγου από την αρχαιολογική γραμματέα Γ. Δημακογιάννη και σε συνέχεια από την αρχαιολόγο Χρ. Βλασσοπούλου. Παράλληλα, συντελέστηκε ο έλεγχος του φωτογραφικού αρχείου του Μουσείου. Η απογραφή των αρχαίων έγινε με βάση νέα αρχιτεκτονική αποτύπωση των ορόφων του κτιρίου που εκπόνησε η αρχιτέκτων Αμαλία Βοναπάρτη.

Το υπάρχον σύστημα συναγερμού του κτιρίου επισκευάστηκε και επεκτάθηκε στους ορόφους, ώστε να καλύπτεται το Μουσείο καλύτερα. Σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Μελετών Μουσείων του Υπουργείου άρχισε η εκπόνηση μελέτης για τη στεγανοποίηση του υπογείου και του ισογείου του Μουσείου, για να αποτραπεί φθορά των εκθεμάτων από τις παρατηρούμενες εκεί έντονες υγρασίες.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Η Εφορεία διενήργησε κατά το 1990 μια συστηματική συνεχιζόμενη ανασκαφή στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού με την εποπτεία της αρχαιολόγου Άλκ. Χωρέμη, μια αναγκαστική, στην Ακρόπολη, ανατολικά των Προπυλαίων με την εποπτεία της αρχαιολόγου Χρ. Βλασσοπούλου και μια διερευνητική, στο οικόπεδο Μακρυγιάννη με την εποπτεία της αρχαιολόγου Ε. Μώρου. Παράλληλα, διενεργήθηκαν μικρές σωστικές ανασκαφικές έρευνες σε ακίνητα της Πλάκας όπου γίνεται παρακολούθηση των οικοδομικών εργασιών. Η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών εξάλλου διενήργησε και φέτος τις προγραμματισμένες έρευνές της στη βόρεια πλευρά της Αρχαίας Αγοράς, όπου, εκτός των άλλων, διαπιστώθηκαν τμήμα αρχαίας στοάς, η οποία ταυτίζεται με την Ποικίλη, και μέρος της κοίτης του ποταμού Ηριδανού[4]. Την ανασκαφή από πλευράς της Εφορείας επέβλεψαν οι αρχαιολόγοι Χρ. Βλασσοπούλου και Ν. Σαραγά.

Π.Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Βιβλιοθήκη Αδριανού

Συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα στο δυτικό περιστύλιο βόρεια από την οικία Α[5]. Υπενθυμίζεται ότι πρόκειται για τμήματα της υστεροελληνιστικής-ρωμαϊκής συνοικίας που προϋπήρχε στη θέση αυτή πριν από τις εκτεταμένες εργασίες των μέσων του 2ου αι. μ.Χ. για την ανέγερση της Βιβλιοθήκης. Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού (πλ. 2,20 μ.) με κατεύθυνση από Α.-Δ. προς την Αρχαία Αγορά. Στη βόρεια πλευρά της οδού ανασκάφηκε τμήμα άλλης οικίας (Β), ρωμαϊκών χρόνων (τέλος 1ου-αρχές 2ου αι. μ.Χ.). Συγκεκριμένα, βρέθηκε μεγάλο δωμάτιο, πιθανώς αποχωρητήριο (Σχέδ. 1· Πίν. 11 α).

Ακριβώς μπροστά στην αριστερή παραστάδα της εισόδου, πακτωμένη στο κατάστρωμα της αρχαίας οδού, βρέθηκε ενεπίγραφη τιμητική στήλη αυτοκράτορα, προφανώς του Νέρωνος, του οποίου όμως το όνομα έχει απολαξευθεί (Πίν. 11 β):

[ΝΕΡΩΝΟΣ]
ΚΑΙΣΑΡΟΣ
ΝΕΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ

Προφανώς η στήλη χρησιμοποιήθηκε εδώ ως όρος. Στη νότια πλευρά του δρόμου σειρά αργών λίθων χρησίμευε ως ρείθρο, ώστε οι τροχοί των αμαξών να μην χτυπούν στον τοίχο της οικίας Α. Ίχνη τροχών άμαξας διαπιστώθηκαν και στο κατάστρωμα της οδού (Πίν. 12 γ).

Οι ανασκαφές και οι αποξηλώσεις μεσαιωνικών και νεωτερικών τοίχων στο πρόπυλο, στο δυτικό περιστύλιο και προς Δ. της νότιας πτέρυγας απέδωσαν σημαντικά κινητά ευρήματα: τμήματα αρχιτεκτονικών μελών του μνημείου, επιγραφές, αναθηματικά και ταφικά ανάγλυφα και διάφορα ολόγλυφα γλυπτά, που είχαν χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό: άνω μέρος κορμού γυναικείας μορφής από ζωφόρο κλασικών χρόνων (ύψ. 0,26, πλ. 0,18 μ., αριθ. ευρ. ΒΑ 357) (Πίν. 12 α), κορμός ιέρειας Ίσιδος 2ου-1ου αι. π.Χ. (ύψ. 0,38, πλ. 0,32 μ., αριθ. ευρ. ΒΑ 499) (Πίν. 12 β), αγαλμάτιο Αφροδίτης του τύπου Frejus, ρωμαϊκών χρόνων (ύψ. 0,27 μ., αριθ. ευρ. ΒΑ 356), κ.ά.

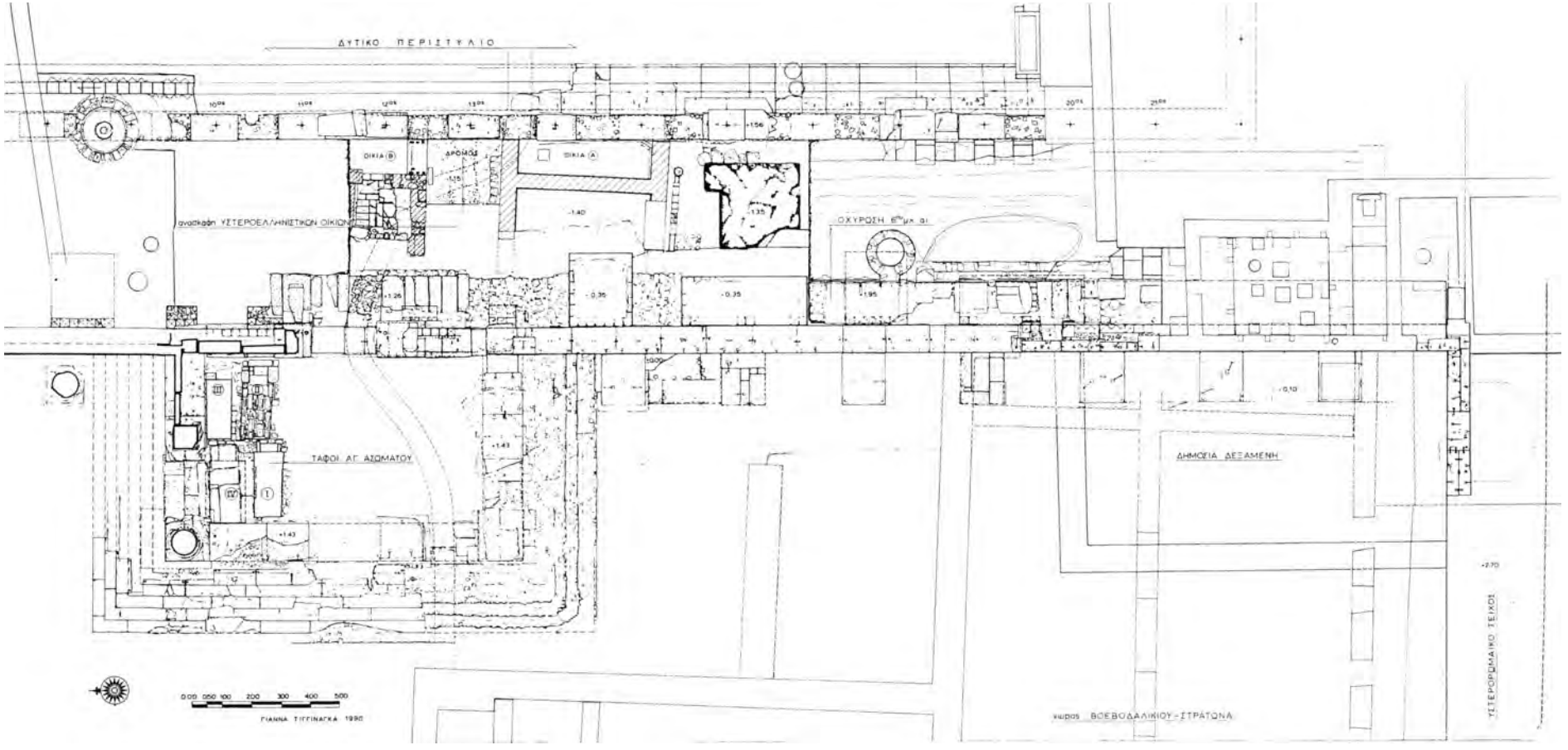
ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΧΩΡΕΜΗ

Προπύλαια Ακροπόλεως

Κατά τις εργασίες εγκατάστασης γερανογέφυρας στο εργοτάξιο των Προπυλαίων, ανοίχθηκαν δύο παράλληλες τάφροι, διαστ. 20x0,40 μ., στην περιοχή μεταξύ Προπυλαίων και Ερεχθείου με κατεύθυνση Α.-Δ. για τη θεμελίωση της γερανογέφυρας. Στο ανατολικό άκρο της βορειότερης τάφρου, στη θέση ανατολικά του λεγόμενου «βορειοδυτικού οικοδομήματος» και νότια του Αρρηφορίου, αποκαλύφθηκαν πενιχρά κατάλοιπα θεμελίων τριών νεότερων τοιχαρίων που είναι κτισμένα από αργούς λίθους, θραύσματα μελών σε β΄

4. Βλ. παρακάτω έκθεση της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών.

5. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 13.

Σχέδ. 1. Βιβλιοθήκη Αδριανού. Κάτοψη της ανασκαφής.

χρήση και κεραμιδιών, που δεν είχαν αποτυπωθεί στο σχέδιο της ανασκαφής των Π. Καββαδία - G. Kawerau (1882-1890), ούτε στα σκαριφήματα που δημοσίευσε ο J. Bundgaard[6] (Σχέδ. 2· Πίν. 13 α). Η επίχωση απέδωσε μεσοελλαδική, υστεροελλαδική, αρχαϊκή, κλασική και νεότερη κεραμική. Σημαντικότερο από τα μέλη που είχαν ξαναχρησιμοποιηθεί είναι τμήμα μαρμάρινου επικράνου από πεσσόσχημη βάση αρχαϊκού αναθήματος του τέλους του 6ου αι. π.Χ. (διαστ. 0,32x0,30x0,15, ύψος γραμμ. 0,03 μ., αριθ. ευρ. Μουσείου Ακροπόλεως 13812). Διατηρεί μέρος οριζόντιας αναθηματικής επιγραφής στην κατακόρυφη όψη του:

---] ΕΠΟΙΕ [σεν

και μέρος ορθογώνιας εντορμίας στο κάτω μέρος για τη στερέωσή του στον πεσσό (πεσσός τύπου Α)[7] (Πίν. 13 β).

Η σχεδιαστική αποτύπωση έγινε από τον αρχιτέκτονα Αν. Τανούλα.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ

Οικόπεδο Μακρυγιάννη

Το 1990 συνεχίσθηκαν οι ανασκαφικές έρευνες στον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου γύρω από το αναστηλωμένο κτίριο Weiler (Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως) με την προοπτική της ανέγερσης εκεί του νέου Μουσείου Ακροπόλεως. Λόγω του μεγέθους του έργου η Υπηρεσία είχε δεχθεί την προσφορά βοήθειας από τον Τομέα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η πανεπιστημιακή ανασκαφή διενεργήθηκε στα βόρεια του ΚΕΜΑ κάτω από την εποπτεία των επικούρων καθηγητών Λ. Παλαιοκρασσά και Ν. Γκιολέ και του λέκτορα Π. Βαλαβάνη, οι οποίοι και θα δημοσιεύσουν τα αποτελέσματα της έρευνας. Κύριο στοιχείο, πάντως, της ανασκαφής υπήρξε η ανεύρεση της συνέχειας του δρόμου, που κατερχόταν από την περιοχή του Ιερού του Διονύσου και τμήμα του είχε βρεθεί το 1985-86 κατά τη διάρκεια των αναστηλωτικών εργασιών στο υπόγειο του κτιρίου Weiler[8].

Η ανασκαφή της Εφορείας εκτείνεται στο νότιο τμήμα του οικοπέδου. Κατά τη διάρκεια των παλαιότερων ερευνών διαπιστώθηκαν ίχνη οίκησης από τους προϊστορικούς χρόνους και σποραδικές ταφές της πρωτογεωμετρικής και γεωμετρικής εποχής. Επίσης, ίχνη οίκησης κατά την ελληνιστική και υστερορωμαϊκή εποχή με εντονότερα τα κατάλοιπα κατά τους μεσαιωνικούς και νεότερους χρόνους. Καταστρεπτικές για τα αρχαία στρώματα υπήρξαν οι επεμβάσεις για τις οικοδομικές εργασίες του κτιρίου Weiler (ασβεστόλακκοι) και για τα κτίρια της Χωροφυλακής (τσιμεντένια πέδιλα, αγωγοί κτλ.).

Κατά το 1990 η ανασκαφή υπό την αρχαιολόγο Ε. Μώρου διήρκεσε από τον Ιανουάριο μέχρι τον Ιούνιο με μικρό συνεργείο εργατών και επικεντρώθηκε στη Μεγάλη Τομή (ενοποιημένα ανασκαφικά τετράγωνα Ψ.8, Ψ.9, Ω.8 και Ω.9) και στο τετράγωνο Χ.9. Συνολική αποτύπωση εκπόνησε ο αρχιτέκτων-τοπογράφος Κ. Καζαμιάκης (Σχέδ. 3).

Η έρευνα αποκάλυψε σε μήκος 10 μ. αρχαία οδό που έβαινε από Α.-Δ. και είναι η ίδια, που τμήμα της είχε αποκαλυφθεί σε παλαιότερη έρευνα της Γ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων[9], στα δυτικά του οικοπέδου. Η στρωματογραφία έδειξε ότι η οδός αποτελούνταν από δέκα διαδοχικά οδοστρώματα και ότι ήταν σε χρήση από τους ύστερους κλασικούς έως τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους, οπότε και περιορίσθηκε αισθητά το πλάτος της. Ίσως η οδός αυτή συναντούσε προς Α. την οδό που κατέβαινε από το Ιερό του Διονύσου και διαπιστώθηκε στο εσωτερικό του ΚΕΜΑ[10].

Αξιόλογος είναι παχύς και ογκώδης τοίχος, πιθανώς των υστερορωμαϊκών χρόνων, που περιέχει σε β΄ χρήση σημαντικά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη και ίσως αποτελούσε ανάλημμα του βορειότερα κειμένου αρχαίου δρόμου.

Στο βάθος ορισμένων σκαμμάτων ανευρίσκεται το φυσικό έδαφος του χώρου (κιμηλιά), που παρουσιάζει όμως έντονη κλίση από ΒΑ.-ΝΔ. και συγκεκριμένα, ενώ στα ανατολικά διαπιστώνεται σε βάθος 0,80 μ. περίπου, στα δυτικά κατέρχεται στα 2,50-3 μ.

Ερευνήθηκαν επίσης τμήματα οικιών των υστεροελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, χωρίς όμως ακόμη η ανασκαφή να προσφέρει ένα ικανοποιητικό κατανοητό σύνολο και για το σκοπό αυτό θα πρέπει να συνεχισθεί σε ευθετότερο χρόνο.

Ο Κ. Καζαμιάκης αποτύπωσε σε ιδιαίτερη πινακίδα το σύνολο των αρχιτεκτονικών καταλοίπων των ανασκαφών του οικοπέδου σε συνδυασμό με το χώρο της νότιας κλιτύος της Ακροπόλεως, όπου το Θέατρο και το Ιερό του Διονύσου και το Ωδείο του Περικλή, ώστε να είναι δυνατοί οι συσχετισμοί των ευρημάτων.

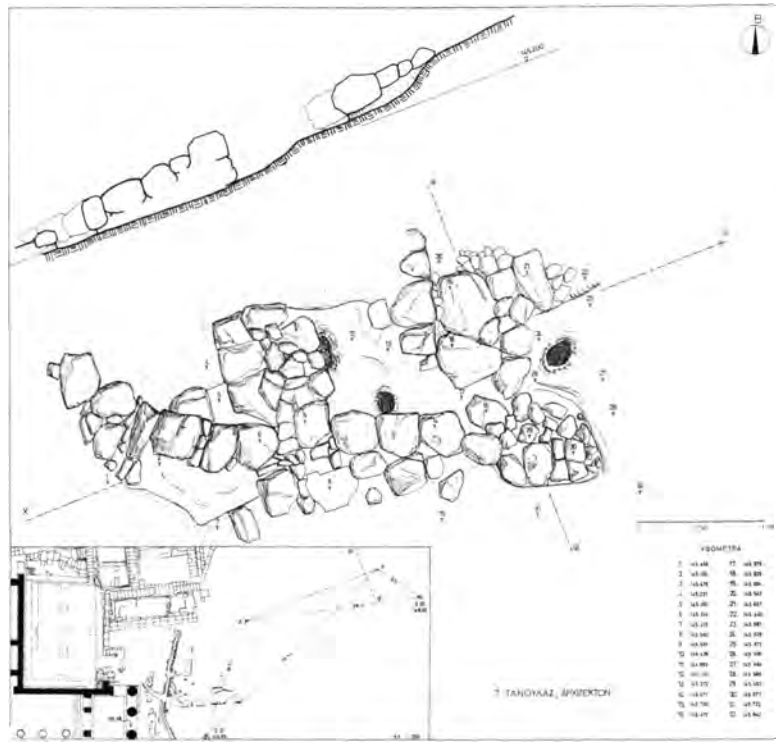
6. J.A. Bundgaard, The excavation of the Athenian Acropolis, 1888-1890 (1974), σ. 38, πίν. 44 (B-Eg), 45 (A-B, F-G).

7. Πρβλ. A. Raubitschek, Dedications from the Athenian Acropolis, 1949, σ. 211, 230 κ.ε., αριθ. 195-219.

8. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 12.

9. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 26.

10. Βλ. παραπάνω, υποσημ. 8.

Σχέδ. 2. Προπύλαια Ακροπόλεως. Κάτοψη της ανασκαφής.

Πλάκα

Καθότι η σύγχρονη συνοικία της Πλάκας βρίσκεται πάνω στην περιοχή όπου υπήρχαν σημαντικά αρχαία μνημεία (η Ρωμαϊκή Αγορά, το Πάνθεον κ.ά.) και εκτείνονταν συνοικίες της αρχαίας πόλης, απαιτείται ο συνεχής έλεγχος των σημερινών οικοδομικών εργασιών. Κατά το 1990 έγινε παρακολούθηση εργασιών σε 15 ακίνητα, ιδιωτικά ή του Δημοσίου, και περισυλλέχθηκαν περίπου 900 κινητά λίθινα αρχαία, όπως μαρμάρινα γλυπτά, επιγραφές και αρχιτεκτονικά μέλη. Τα αρχαία αυτά προέρχονται είτε από μικρές αναγκαίες σωστικές ανασκαφές, είτε από καθαιρέσεις τοίχων, στους οποίους είχαν ενσωματωθεί σε β΄ χρήση, είτε ακόμη από την αποκομιδή μπάζων. Τις εργασίες αυτές επέβλεψαν οι αρχαιολόγοι Άλκ. Χωρέμη, Ε. Μώρου, Π. Μαρνέρη και Στ. Ελευθεράτου κατά περίπτωση, ενώ τις αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις εκπόνησαν οι αρχιτέκτονες Αμ. Βοναπάρτη και Κ. Καζαμιάκης.

Για την επιστημονική αξιοποίηση του πλούσιου αυτού αρχαιολογικού υλικού άρχισε το 1990 το έργο της αποδελτίωσης όλων των αρχαιολογικών εργασιών, παλαιοτέρων και νεότερων, στην περιοχή της Πλάκας και η ένταξή τους σε βασικό τοπογραφικό διάγραμμα. Συγχρόνως συντελείται η συσχέτιση των ακινήτων αυτών με τα κινητά ευρήματα των ερευνών και σημειώνεται η σημερινή τους θέση όπου φυλάσσονται. Το έργο αυτό ανέλαβε η αρχαιολόγος Άλκ. Χωρέμη σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Ν. Σαραγά και ελπίζεται όταν συμπληρωθεί να είναι σημαντικό βοήθημα για την αρχαία τοπογραφία της περιοχής.

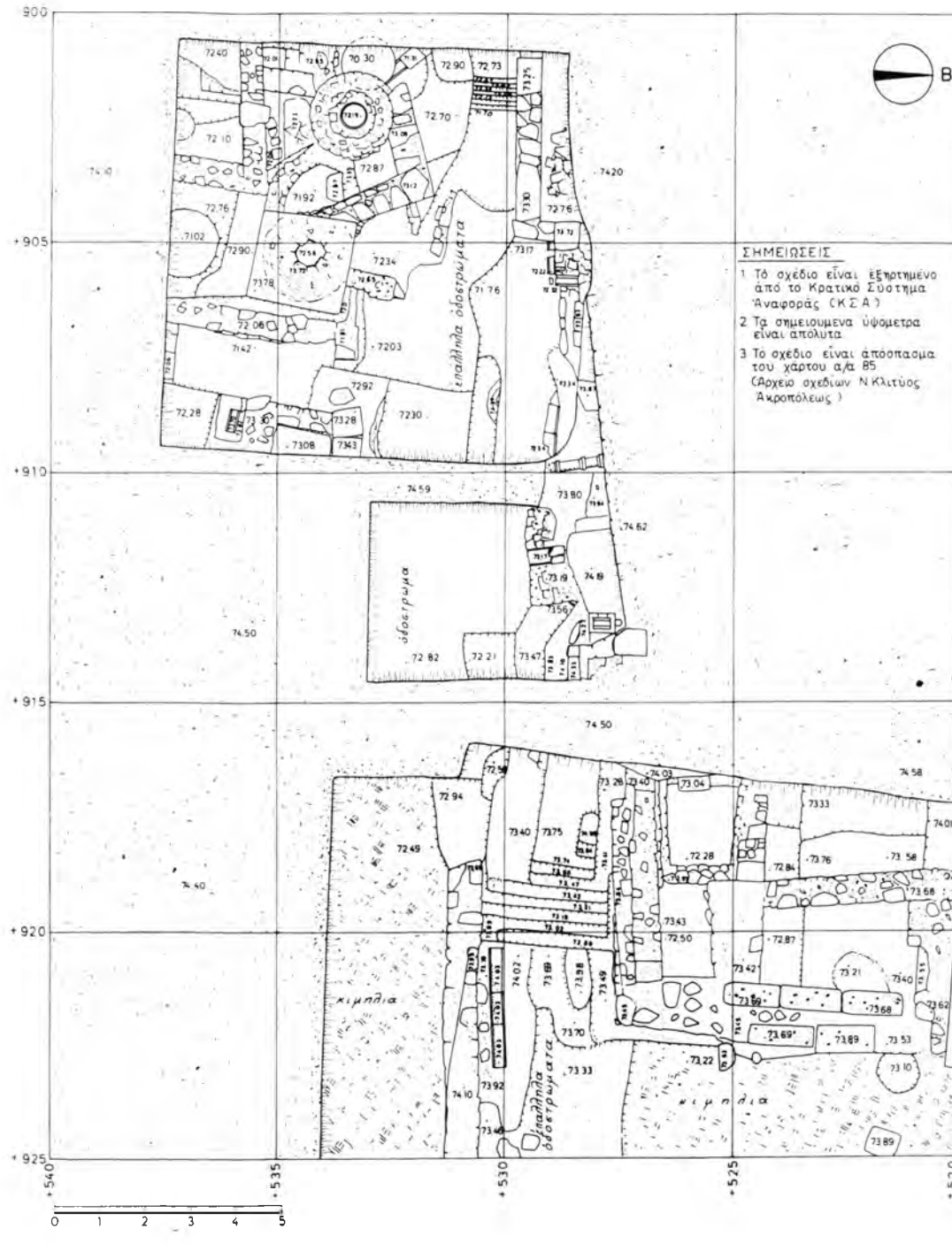
Παράλληλα, συντάχθηκε πλήρης κατάλογος των ακινήτων ιδιοκτησίας του Ελληνικού Δημοσίου που ανήκουν στην αρμοδιότητα της Εφορείας και ο οποίος περιλαμβάνει τα στοιχεία των απαλλοτριώσεων, χρήσεων, παραχωρήσεων κτλ.

Π.Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Οδός Μητρώου 8-10-12 (ιδιοκτησία ΥΠΠΟ)

Κατά τις εργασίες αποκατάστασης των παραπάνω διατηρητέων ακινήτων από την ΔΠΚΑΝΜ, για τη στέγαση Παιδικού Σταθμού υπαλλήλων του ΥΠΠΟ, αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα τοίχων, σιρών, αγωγών καθώς και φρέατα μεσαιωνικών χρόνων, τα οποία, αφού σχεδιάστηκαν και φωτογραφήθηκαν, καταχώσθηκαν.

Το πιο ενδιαφέρον εύρημα ήταν η αποκάλυψη καταλοίπων τοίχου (πλ. 1 μ.) από μεγάλες πωροπλίνθους

Σχέδ. 3. Οικόπεδο Μακρυγιάννη. Κάτοψη της ανασκαφής.

στον ακάλυπτο χώρο, δυτικά του κτιρίου αριθ. 12, καθώς και πώρινης παραστάδας και πωροπλίνθου, που ήταν ενσωματωμένες στη νοτιοδυτική γωνία του ανατολικού δωματίου του ίδιου κτιρίου. Ο ανωτέρω πώρινος τοίχος, όπως προκύπτει από την ένταξή του στο γενικό τοπογραφικό της περιοχής του Ι. Τραυλού, φαίνεται να αποτελεί τη συνέχεια του νότιου τοίχου της νότιας στοάς του Ελευσινίου, ρωμαϊκών χρόνων[11].

11. J. Travlos, Pictorial Dictionary of Ancient Athens, 1971, σ. 198-200.

Δυστυχώς καταστράφηκε στο σημείο αυτό από μεταγενέστερες κατασκευές (δύο σιρούς συγκεκριμένα), ενώ οικοδομικό υλικό της, όπως η πιο πάνω παραστάδα και οι πωρόπλινθοι, ενσωματώθηκε στη σύγχρονη οικία και τους αναλημματικούς τοίχους.

Κατά τις εργασίες εκσκαφών και αποχωματώσεων, καθώς και τις καθαιρέσεις τοίχων περισυλλέχθηκε άφθονο αρχαιολογικό υλικό, εξήντα δύο γλυπτά και επιγραφές, μεταξύ των οποίων μερικά σημαντικά: κάτω μέρος κεφαλιού αρχαϊκής κόρης (σωζ. ύψ. 0,22 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 830) (Πίν. 13 δ), τμήμα επιγραφής με κατάλογο εφήβων (ύψ. 0,15, πλ. 0,145 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 762), τμήματα από μεγάλα ανάγλυφα με ανδρικές μορφές (ύψ. 0,27, πλ. 0,37, πάχ. 0,19 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 774 και ΠΛ 787), πορτραίτο ανδρός του 3ου αι. μ.Χ. (ύψ. 0,165, πλ. 0,17 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 851) (Πίν. 13 γ).

Επίσης, περισυλλέχθηκαν 320 αρχιτεκτονικά μέλη και λίγη κεραμική από αγγεία καθημερινής χρήσης μεσαιωνικών και νεότερων χρόνων. Οι εργασίες θα συνεχισθούν και κατά το 1991.

Οδός Πολυγνώτου 3 (ιδιοκτησία ΥΠΠΟ)

Κατά τις εργασίες αποκατάστασης του παραπάνω ακινήτου από τη ΔΠΚΑΝΜ του ΥΠΠΟ, για τη στέγαση της Εταιρείας Φίλων του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, αποκαλύφθηκαν σημαντικά αρχαία. Συγκεκριμένα, κατά τις εργασίες καθαιρέσεως ορισμένων τοίχων και τις εκσκαφές, ιδίως στο νοτιοδυτικό δωμάτιο του ακινήτου βρέθηκαν και περισυλλέχθηκαν 20 γλυπτά, 8 ανάγλυφα, 7 επιγραφές και 285 αρχιτεκτονικά μέλη. Τα σπουδαιότερα είναι: στήλη-όρος από τέμενος Ασκληπιού και Υγίειας, 2ου αι. π.Χ. (ύψ. 0,385, πλ. 0,19 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 751) (Πίν. 14 α), κεφάλι ιερέως (ύψ. 0,27 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 760) και κεφάλι νέου ανδρός από ανάγλυφο, ρωμαϊκών χρόνων (ύψ. 0,19, πλ. 0,14 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 803), άνω μέρος κορμού Ίσιδος (ύψ. 0,285, πλ. 0,195 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 737) (Πίν. 14 β), τμήμα αναγλύφου με το άνω μέρος γυναικείας μορφής (ύψ. 0,375, πλ. 0,24 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 745), τμήμα αναγλύφου με γυναικεία καθήμενη μορφή (ύψ. 0,23, πλ. 0,25 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 734).

Μικρή ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω δωμάτιο του ακινήτου, που προφανώς είχε χρησιμοποιηθεί ως αποθέτης, σε βάθος 1,30 μ. (από τη στάθμη της σημερινής οδού Πολυγνώτου) αποκαλύφθηκε μαρμάρινη στήλη-όρος (διαστ. 0,25x0,42x0,75 μ.), η οποία εδραζόταν σε στρώση από ημίεργους πλακοειδείς λίθους. Προφανώς πρόκειται για τμήμα λιθόστρωτου δρόμου που περνούσε νότια από τη Ρωμαϊκή Αγορά, της οποίας το νότιο περιστύλιο απέχει μόλις 6 μ. από το σημείο αυτό.

Πλατεία Διογένους 6 (ιδιοκτησία Μ. Μπρούσκαρη)

Κατά τις εκσκαφές στο βορειοανατολικό δωμάτιο του υπογείου του νοτίου προσκτίσματος του κτιρίου, σε βάθος 1,69 μ. (από τη στάθμη του σημερινού δρόμου), αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα τοίχων οικίας μεσαιωνικών χρόνων (πιθανώς υστεροβυζαντινών) που ήταν σε χρήση ως το 19ο αι., όπως προκύπτει από την κεραμική. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι με αργούς και ημικατεργασμένους λίθους και πλίνθους σε εναλλασσόμενες σειρές, καθώς και με αρχαίο οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση. Σημειώνουμε λιθόπλινθο (διαστ. 0,52x 1,28x0,35 μ.) που είχε χρησιμοποιηθεί ως κατώφλι θύρας και τμήμα μαρμάρινου αμφικίονα (ύψ. 1,22 μ.) από το δεύτερο όροφο στοάς, που αποτελούσε παραστάδα της θύρας.

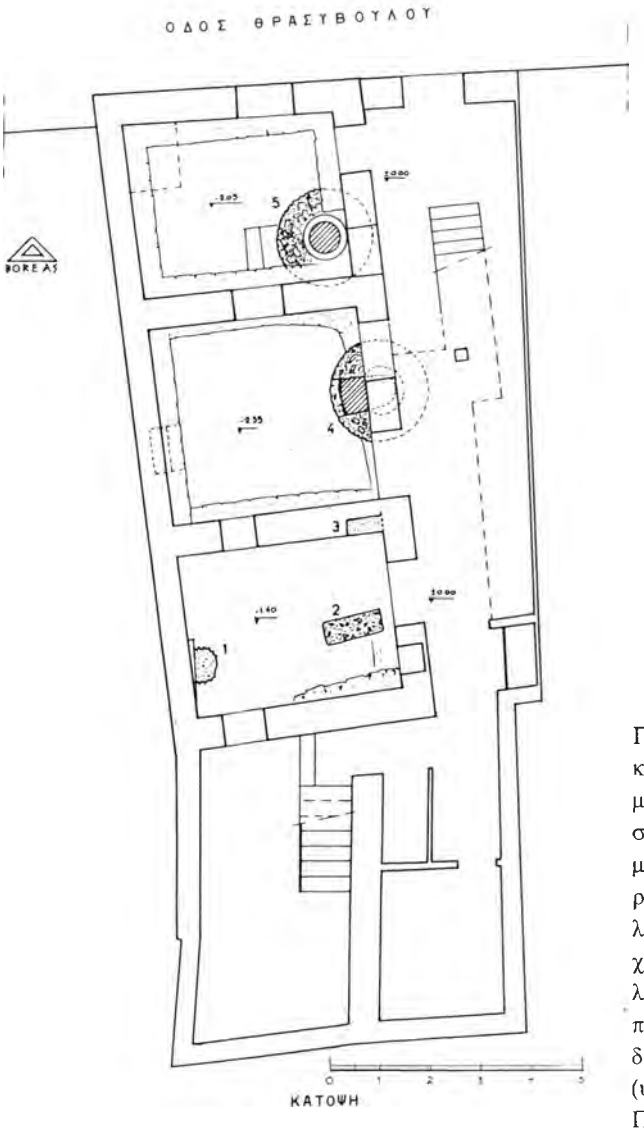
Οδός Λυσίου 14 και Ερωτοκρίτου (ιδιοκτησία Γ. Παπάζογλου)

Κατά τις εργασίες αποκατάστασης του κτιρίου, κατά τις καθαιρέσεις κονιαμάτων και εσωτερικών τοίχων, εντοπίστηκαν και περισυλλέχθηκαν τέσσερα σημαντικά γλυπτά και μερικά αρχιτεκτονικά μέλη: κορμός ιέρειας Ίσιδος (ύψ. 0,35 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 867), το κάτω μέρος γυναικείου αγάλματος, πιθανώς Αφροδίτης (ύψ. 0,56, πλ. 0,30 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 868), μικρότερο του φυσικού, τμήμα νεοαττικού αναγλύφου (ύψ. 0,335, πλ. 0,24 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 869), τμήμα από το άνω αριστερό μέρος του κορμού γυμνής ανδρικής μορφής (ύψ. 0,35, πλ. 0,21 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 870), τμήμα επικρανίτιδος με ανάγλυφα ανθέμια (ύψ. 0,17, πλ. 0,47, πάχ. 0,15 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 913), μικρό ιωνικό κιονόκρανο, τμήματα δύο αρράβδωτων κιόνων και άλλα θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών.

Οδός Θρασυβούλου 19 (ιδιοκτησία Μ. Μοάτσου)

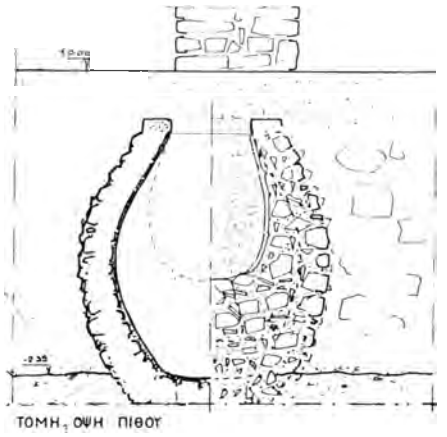
Κατά τις εργασίες αποκατάστασης του παραπάνω ακινήτου, τις οποίες παρακολούθησε η συνάδελφος Χρ. Βλασσοπούλου, λόγω απουσίας μου τον Ιούλιο 1990, αποκαλύφθηκαν αρχαία. Συγκεκριμένα, στο υπόγειο σε βάθος 0,60 μ. κάτω από τους τοίχους του ισογείου βρέθηκαν δύο πήλινοι αποθηκευτικοί πίθοι επενδεδυμένοι με αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα εποχής τουρκοκρατίας (Σχέδ. 4-5) καθώς και τμήμα πώρινου δωρικού κίονα (διάμ. 0,60, ύψ. 0,35 μ.) και λιθόπλινθος από κροκαλοπαγή λίθο (διαστ. 1,10x0,45x 0,44 μ.).

Από τους πίθους αποφασίστηκε να διατηρηθεί στο υπόγειο ο ακέραιος, ενώ στο εσωτερικό του δεύτερου πίθου αποφασίστηκε να κατασκευαστεί δοκός από σκυρόδεμα για τη στήριξη του υπερκείμενου τοίχου.

Σχέδ. 4. Πλάκα. Οδός Θρασυβούλου 19. Κάτοψη του υπογείου της οικίας Χ. Μοάτσου.

1. Θραύσμα σπονδύλου δωρικού κίονα από πειραϊκό ακτίτη (σωζ. ύψος 0,35 μ.)
2. Δόμος κροκαλοπαγούς (1,10Χ0,45Χ0,40 μ.)
3. Δόμος από ακτίτη λίθο
4. Πήλινος αποθηκευτικός πίθος
5. Πήλινος αποθηκευτικός πίθος

Σχέδ. 5. Τομή και όψη πήλινου αποθηκευτικού πίθου (βλ. αριθ. 4 στο Σχέδ. 4).

Περισυλλέχθηκαν, το τμήμα του πώρινου δωρικού κίονα, σαράντα περίπου αρχιτεκτονικά μέλη (τρεις μαρμάρινες ιωνικές βάσεις, τμήμα επικρανίτιδος ή κοσμήτη με ανάγλυφη βλαστόσπειρα, τμήμα κιονίσκου με στρεπτές ραβδώσεις κ.ά.) καθώς και εννέα μαρμάρινα γλυπτά και επιγραφές: απότμημα μαρμάρινης λουτροφόρου με ανάγλυφες γλώσσες (ύψ. 0,155, μήκ. χορδής 0,13 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 897), χείλος μαρμάρινης λεκάνης. Άκρο δερμάτινου ενδύματος (παρδάλεως) με πτυχώσεις (ύψ. 0,21, πλ. 0,17 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 871), δύο θραύσματα ενεπίγραφων επιτύμβιων κιονίσκων (ύψ. 0,37 και 0,19 μ., αντίστοιχα, αριθ. ευρ. ΠΛ 872, ΠΛ 873), τμήμα ανάγλυφου στο οποίο σώζεται το πίσω μέρος κορμού ζώου (ύψ. 0,22, μήκ. 0,27 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 874), πλίνθος με άκρους πόδες αγαλματίου (ύψ. 0,18, πλ. 0,105 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 798), τμήμα από τη στέγη σαρκοφάγου (ύψ. 0,14, μήκ. 0,865 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 914), μηρός ανδρικής μορφής (ύψ. 0,30 μ., αριθ. ευρ. ΠΛ 915).

Οδός Θρασυβούλου 3 και Θόλου (ιδιοκτησία Ν. Παπαδοπούλου)

Κατά τις εργασίες αποκατάστασης του κτιρίου βρέθηκαν μεγάλη πωρόπλινθος και τμήμα αρράβδωτου κίονα στο νότιο μέρος του ακινήτου, τα οποία αφέθηκαν στο ακίνητο, ενώ περισυλλέχθηκαν άλλα εξήντα αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία αποτέθηκαν σε λιθοσωρό στο οικόπεδο ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ στην οδό Πανός και Πελοπίδα, πρώην Καλάμια.

Οδός Ποικίλλης και Άρεως (ιδιοκτησία Σ.Π. Βασιλειάδη-Λεβέντη)

Κατά τις εργασίες αποκατάστασης του ανωτέρω ακινήτου που άρχισαν τον Ιούλιο του 1990 και θα ολοκληρωθούν το 1991 αποκαλύφθηκαν:

α) Στο ανατολικό μέρος του υπογείου (προς την οδό Άρεως) σε βάθος 1,80 μ. από τη στάθμη του σημερινού δρόμου λείψανα νεωτερικών τοίχων και τμήμα αποθηκευτικού σιρού, πιθανώς εποχής τουρκοκρατίας.

β) Στο υπόγειο της νεότερης προσθήκης (προς ΒΔ. του κυρίως κτιρίου), σε επαφή προς το νότιο τοίχο, ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο βάθρο (διαστ. 0,78Χ0,78, ύψ. 0,585 μ.) με έξεργο κυμάτιο στις τρεις όψεις. Προφανώς πρόκειται για βάθρο παραστάδας θύρας του οποίου η τέταρτη πλευρά ήταν εντειχισμένη σε τοίχο.

γ) Κατά την εκσκαφή για τη θεμελίωση του νέου βόρειου τοίχου της βορειοδυτικής προέκτασης αποκαλύφθηκαν τρεις ανθρώπινοι σκελετοί, τμήμα λιθόστρωτου δαπέδου και τμήμα περιβόλου με κάγκελο, που προφανώς ανήκουν στον περίβολο του εκκλησιδίου της Αγίας Παρασκευής, που βρισκόταν στο χώρο αυτό και κατεδαφίστηκε στις αρχές του αιώνα μας[12].

δ) Από τις καθαιρέσεις εσωτερικών τοίχων και τις εκσκαφές περισυλλέχθηκαν μέχρι στιγμής 33 μαρμάρινα θραύσματα από γλυπτά, επιγραφές και αρχιτεκτονικά μέλη, θραύσματα κεράμων διαφόρων εποχών, κεραμική ανάμεικτη, λίγη αρχαία και περισσότερη νεοτέρων χρόνων.

ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΧΩΡΕΜΗ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Δυτική κλιτύς Ακροπόλεως

Οι εργασίες είχαν σκοπό την ανετότερη διακίνηση των πολυάριθμων επισκεπτών και τον καλύτερο έλεγχο των εισόδων του αρχαιολογικού χώρου. Το σχέδιο διαμόρφωσης είχε εγκριθεί από ετών από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο, ύστερα από σχέδια του αρχιτέκτονα Αλ. Παπανικολάου αλλά εκτελούνταν με βραδείς ρυθμούς. Κατά το 1990 δόθηκε η τελική ώθηση στο έργο, το οποίο και ολοκληρώθηκε. Κατασκευάστηκαν έτσι με δαπάνες του ΤΑΠ νέο εκδοτήριο εισιτηρίων καθώς και απέναντι από αυτό μικρό οίκημα για τη στέγαση υποκαταστήματος Τραπέζης και Ταχυδρομείου, όπως και αναψυκτηρίου. Διαρρυθμίστηκε επίσης σε ιματιοθήκη παρακείμενος παλαιός οικίσκος, επεκτάθηκαν τα υπάρχοντα αποχωρητήρια, ενώ ετοιμάζεται η ανακαίνιση του πωλητηρίου ειδών ΤΑΠΑ. Στα ανατολικά και λίγο ψηλότερα από το χώρο των κατασκευών αυτών τοποθετήθηκε η προβλεπόμενη νέα περίφραξη του χώρου, που αποτελείται από διακριτικό πλέγμα σε μήκος 136 μ., και διαθέτει άνετες εισόδους πρόσβασης του κοινού, όπου και ο έλεγχος των εισιτηρίων.

Ρωμαϊκή Αγορά

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες για τη νέα περίφραξη του αρχαιολογικού χώρου που εκτελούνται επίσης με δαπάνες του ΤΑΠΑ και επίβλεψη της αρχιτέκτονος Γ. Τιγγινάγκα. Η τοποθέτηση του καλαίσθητου κιγκλιδώματος σε μήκος 450 μ. συνδυάστηκε με μικρές τροποποιήσεις του ρυμοτομικού σχεδίου σε όφελος των αρχαιοτήτων. Συγχρόνως, στον ίδιο χώρο αλλάχθηκε η παλαιά και επικίνδυνη ηλεκτρική καλωδίωση, γεγονός που επέτρεψε και τον κατάλληλο νυχτερινό φωτισμό των αρχαιοτήτων.

Νότια κλιτύς Ακροπόλεως

Για την προστασία του αρχαιολογικού χώρου του Θεάτρου του Διονύσου ολοκληρώθηκε η τοποθέτηση ισχυρού κιγκλιδώματος στα ανατολικά, επί της οδού Θρασύλλου. Παρόμοια προστασία προβλέπεται να επεκταθεί και βορειότερα, στην περιοχή των Αναφιώτικων, και το έργο ήδη μελετήθηκε και εγκρίθηκε και υπολογίζεται πια να εκτελεσθεί το επόμενο έτος.

Στη μεγάλη δεξαμενή νότια του Ασκληπιείου τοποθετήθηκε μεταλλικό κιγκλίδωμα για την προστασία από κλοπή του τεράστιου θραυσματικού αρχαίου υλικού, που φυλάσσεται στο εσωτερικό της.

Στο οικόπεδο Μακρυγιάννη άρχισε η μελέτη για την επισκευή του μικρού νεοκλασικού σπιτιού (λανθασμένα ονομαζόμενου «οικία του Μακρυγιάννη») κοντά στη βορειοανατολική γωνία του χώρου. Το οίκημα θα χρησιμοποιηθεί για τις λειτουργίες των υπηρεσιών της Εφορείας και η διατήρησή του προβλέπεται από τη μελέτη ανέγερσης του νέου Μουσείου Ακροπόλεως.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ακρόπολη

Οι εργασίες αποκατάστασης των μνημείων με τη συνεργασία της Επιτροπής Συντηρήσεως Μνημείων

12. Βλ. Ι. Τραυλός, Η Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών, Αθήνα 1960, σ. 260, πίν. XII, αριθ. 118.

Ακροπόλεως (ΕΣΜΑ), συνεχίζοντας τα προγράμματα των προηγουμένων ετών, επικεντρώθηκαν στην ανατολική όψη του Παρθενώνα και στο κεντρικό τμήμα των Προπυλαίων. Παράλληλα, συνεχίστηκαν τα έργα της μελέτης του μικρού ναού της Αθηνάς Νίκης, της στερέωσης των περιφερειακών βράχων του λόφου, της αποτύπωσης του φυσικού βράχου και των εγκοπών σ' αυτόν, καθώς και της καταγραφής των διάσπαρτων πάνω στην Ακρόπολη αρχιτεκτονικών μελών[13].

Τις εργασίες στον Παρθενώνα παρακολούθησε από αρχαιολογικής πλευράς η Χριστίνα Βλασσοπούλου, ενώ εκείνες στα Προπύλαια η Ισμήνη Τριάντη.

Παρθενώνας

Συνεχίστηκε από το συνεργείο, κάτω από την εποπτεία του αρχιτέκτονα Μ. Κορρέ, η καταβίβαση και στη συνέχεια η συντήρηση των αρχιτεκτονικών μελών της ανωδομής του ναού κατά την ανατολική του όψη, καθώς και της γωνιαίας βορειοανατολικής σίμης με την άριστα σωζόμενη λεοντοκέφαλη υδρορρόη που μεταφέρθηκε στις αποθήκες του Μουσείου Ακροπόλεως (Πίν. 14 γ). Κατά την αποσυναρμολόγηση των επιστυλίων, των οποίων οι αρμοί και τα πίσω μέρη ήταν πλήρη γεμίσματος από χώματα και λατύπη μαρμάρου, βρέθηκαν τα εξής αρχαία: μία χάλκινη μεσόμφαλος φιάλη, μολύβδινες γραφίδες καθώς και μολύβδινα ελάσματα που είχαν τοποθετηθεί για την καλή έδραση των μετοπών (Πίν. 14 δ-ε). Επίσης, συντελέστηκε η επαναφορά του γωνιαίου βορειοανατολικού κίονα στην ορθή του θέση — η απόκλισή του είχε επιταθεί με το σεισμό του 1981 — καθώς και η αντικατάσταση των ανατολικών μετοπών με αντίγραφα από τεχνητό λίθο. Αντίγραφο κατασκευάστηκε και για τη γωνιαία σίμη με τη λεοντοκεφαλή.

Προπύλαια

Άρχισε από το συνεργείο, κάτω από την εποπτεία του αρχιτέκτονα Αν. Τανούλα η καταβίβαση των φατνωματικών πλακών της οροφής του κεντρικού κτιρίου, που είχαν αναστηλωθεί από τον Ν. Μπαλάνο. Είχε προηγηθεί η εγκατάσταση εργοταξίου στα βόρεια του μνημείου, η τοποθέτηση ικριωμάτων καθώς και η εγκατάσταση μεταλλικής μεγάλης γερανογέφυρας για τη μετακίνηση των μεγάλων μαρμάρων (δοκών, κτλ.).

Θέατρο του Διονύσου

Το έργο της συντήρησης του αναλημματικού τοίχου της ανατολικής παρόδου του θεάτρου που επιβλέπει η Ομάδα Εργασίας Νότιας Κλιτύος Ακροπόλεως (ΟΕΝΚΑ), σύμφωνα με την εγκεκριμένη από το ΚΑΣ αρχιτεκτονική μελέτη, επικεντρώθηκε εφέτος στην ανεύρεση υλικού για τις στερεωτικές και αναστηλωτικές εργασίες, δηλαδή κροκαλοπαγή λίθο για το εσωτερικό του αναλήμματος και πωρόλιθο (πειραϊκό ακτίτη) για την επένδυση του τοίχου της παρόδου. Για τον κροκαλοπαγή λίθο η Ομάδα Εργασίας προσανατολίζεται στη χρήση τεχνητού λίθου, εφ' όσον ο φυσικός κρίθηκε ακατάλληλος. Για την προσπόριση του ακτίτη έχει προχωρήσει στη χρησιμοποίηση του παλαιού πειραϊκού λατομείου στο οικόπεδο του Χατζηκυριάκειου ιδρύματος. Στην περιοχή του Θεάτρου του Διονύσου ετοιμάζεται το εργοτάξιο, όπου θα γίνει η τελική επεξεργασία των λίθων. Την παρακολούθηση των εργασιών αυτών έχει η αρχιτέκτων Α. Σαμαρά.

Συγχρόνως συνεχίστηκε η ταξινόμηση και καταλογράφηση των διασπάρτων αρχαίων στην περιοχή κυρίως του Θεάτρου του Διονύσου και του Ωδείου του Περικλή από τον αρχιτέκτονα Α. Παπαθανασόπουλο.

Π.Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Βιβλιοθήκη Αδριανού

Κατά το 1990 έγιναν οι ακόλουθες εργασίες συντήρησης στον αρχαιολογικό χώρο της Βιβλιοθήκης Αδριανού:

1) Στο δυτικό τμήμα απομακρύνθηκε το δάπεδο της δημόσιας δεξαμενής[14] (λιθόδεμα, πάχ. 0,25 μ., επικαλυμμένο με υδραυλικό κονίαμα) στο μέσον του οποίου βρέθηκαν ενσωματωμένες πώρινες και μαρμάρινες λιθόπλινθοι, προφανώς για τη σταθεροποίηση της υποδομής του. Απομακρύνθηκε επίσης η λεπτή στρώση του υδραυλικού κονιάματος των παρειών της δεξαμενής που επικάλυπτε μέρος της νότιας πτέρυγας, του νότιου πτερώματος και του υστερορωμαϊκού τείχους.

2) Μεταφέρθηκε από το χώρο της δεξαμενής ικανός αριθμός λιθοπλίνθων της νότιας πτέρυγας-νότιου πτε-

13. Αναλυτικότερα, οι εργασίες αυτές περιγράφονται στην τυπωμένη διάλεξη του προέδρου της ΕΣΜΑ, καθηγητή Χαράλαμπου Μπούρα, Έρευνες, Μελέτες και Έργα στην Ακρόπολη κατά το 1990. Επίσης κατά το 1990 πραγματοποιήθηκε από την Γραμματεία της ΕΣΜΑ η έκδοση των Πρακτικών της τρίτης συνάντησης για την αποκατάσταση των μνημείων της Ακροπόλεως, που είχε οργανωθεί το 1989.

14. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 12.

ρώματος, προερχομένων από την αποξήλωση κατά τα προηγούμενα έτη, του τοίχου που βρίσκονταν εντοιχισμένες[15]. Από αυτές ταυτίστηκαν τέσσερις λιθόπλινθοι με συμφυείς παραστάδες που ανήκουν στο νότιο πτέρωμα και έγινε η συγκόλλησή τους (είχαν διαρραγεί σε πολλά κομμάτια η καθεμιά, μέχρι και 39 θραύσματα συνανήκοντα στο ίδιο μέλος), μέ χρήση λευκού τσιμέντου και τιτανίου, του οποίου υπολογίστηκε η ελάχιστη ικανή διατομή (Πίν. 15 α-β).

Επίσης διαλύθηκαν δύο λιθοσωροί προερχόμενοι από τις αποξηλώσεις των μεταγενέστερων καταλοίπων του προπύλου[16] και έγινε ταύτιση και καταγραφή των θραυσμάτων κυρίως της πρόσοψης, τα οποία μεταφέρθηκαν πλησίον των παραπάνω λιθοπλίνθων.

3) Έγινε η πρώτη συστηματική αναδιάταξη μετά από την ταύτιση, σημαντικών ογκωδών αρχιτεκτονικών μελών (χρήση γερανού), τα οποία ανήκουν στην πρόσοψη και το πρόπυλο του μνημείου[17] και μεταφέρθηκαν στις οικείες θέσεις (Πίν. 16 α-β): α) Δύο επίκρανα κορινθιακών παραστάδων του βόρειου πτερώματος και του νότιου εγκάρσιου τοίχου του προπύλου. β) Άνω τμήμα του δεύτερου ραβδωτού κίονα του προπύλου. γ) Τμήμα κιονοκράνου του τρίτου (από Β.) κίονα του προπύλου. δ) Κάτω τμήμα του δεύτερου ή τρίτου κίονα του προπύλου. ε) Προέχον επιστύλιο-ζωφόρος της νότιας πτέρυγας. στ) Τέσσερα επιτοίχια και προέχοντα γείσα της νότιας πτέρυγας.

4) Καλύφθηκε για προστασία η υποδομή της ρωμαϊκής αυλής, στα σημεία που αποκαλύφθηκε[18] με ειδικό λεπτό δίχτυ (σίτα) πάνω στο οποίο τοποθετήθηκε κατά στρώσεις περλίτης, πάχ. 0,05-0,08 μ. και καθαρό χώμα 0,10 μ.

5) Ολοκληρώθηκε η συντήρηση (αρμολογήματα ενεμάτωση, αλλαγή ξυλοδεσιών) της βορειοδυτικής γωνίας της τουρκικής συμπλήρωσης[19], στη βόρεια πτέρυγα της πρόσοψης, και τοποθετήθηκε λεπτό φύλλο μολύβδου στο σημείο επαφής του αρχαίου τοίχου με τη μεταγενέστερη συμπλήρωση. Έγιναν επίσης δείγματα του τελικού επιχρίσματος του τοίχου, με βάση σπαράγματα της επιφάνειας του τουρκικού τοίχου που κρατήθηκαν, ώστε το τελικό αποτέλεσμα να εμφανίζει την ίδια οπτική εντύπωση.

6) Στο τετράκογχο υστερορωμαϊκό οικοδόμημα έγινε από συνεργείο συντηρητών, αλλά δεν ολοκληρώθηκε, συντήρηση των σπαραγμάτων των σωζόμενων ψηφιδωτών δαπέδων στο νάρθηκα και στη βορειοδυτική πλαϊνή γωνιαία αίθουσα (κατασκευή του υποστρώματος, επανατοποθέτηση του συντηρημένου κατά τα προηγούμενα χρόνια ψηφιδωτού δαπέδου, συντήρηση των υπολειμμάτων νεωτερικού σιρού για την αποχέτευση των ομβρίων υδάτων της αίθουσας). Καθαρίστηκαν επίσης, ταυτίστηκαν και καταγράφηκαν δύο μαρμάρινοι θολίτες που ανήκαν σε ένα από τα υπόλοιπα τοξωτά ανοίγματα προς τα κυκλικά κλίτη του τετρακόγχου (μεταφέρθηκαν πλησίον των ταυτισμένων ομοίων από τον Ι. Τραυλό, σε λιθοσωρό του νότιου περιστυλίου), και το δεύτερο κιονόκρανο (με φύλλα καλάμου) του τριλόβου παραθύρου του νάρθηκα του τετρακόγχου.

7) Τέλος, έγινε επέκταση και οργάνωση των λυομένων εγκαταστάσεων του εργοταξίου στον εσωτερικό, πίσω από την αρχαιολογική αποθήκη, χώρο.

Γ. ΚΝΙΘΑΚΗΣ - Γ. ΤΙΓΓΙΝΑΓΚΑ - Β. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΚΕΑ

Κατά το 1990 καταβλήθηκε από την Εφορεία ιδιαίτερη προσπάθεια για την προώθηση των αρχαιολογικών υποθέσεων του νησιού, που είναι εξαιρετικά πλούσιο σε αρχαιότητες, λόγω της ύπαρξης τεσσάρων αρχαίων πόλεων (Ιουλίδα, Κορρησία, Καρθαία και Ποιήεσσα) καθώς και των άλλων σπουδαίων αρχαιολογικών τόπων και μνημείων (προϊστορικοί οικισμοί Αγίας Ειρήνης και Κεφάλας, περιοχή Ελληνικών, πύργος Αγίας Μαρίνας, κτλ.).

Αρχαιολογικό Μουσείο Ιουλίδας

Έγιναν μικρές βελτιωτικές αλλαγές στην έκθεση των γλυπτών από την αρχαιολόγο Ισμ. Τριάντη και συντελέστηκε η απογραφή των εκθεμάτων όλου του Μουσείου από την αρχαιολόγο Άλκ. Χωρέμη.

Παραδόθηκε στο Μουσείο από μαθητές της Ιουλίδας το δημοσιευμένο (IG XII, 5, 597) τμήμα μαρμάρινης ψηφισματικής στήλης των ελληνιστικών χρόνων, που άλλοτε απέκειτο στην οικία Α. Θεοδωράκη στο Κάστρο Ιουλίδας. Το τμήμα έλαβε αριθ. ευρ. Μουσείου 551 και συνανήκει με άλλο τμήμα στήλης, ήδη από παλαιότερα στο Μουσείο, με αριθ. ευρ. 46, σύμφωνα με πρόσφατη ταύτισή του[20]. Πιθανώς πρό-

15. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 10.
16. Ό.π.
17. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 6-7.
18. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 15.
19. Ό.π., υποσημ. 5.
20. BSA 84 (1989), σ. 292-295, πίν. 42-43.

κειται για ψήφισμα του δήμου των Ιουλιητών και μνημονεύει σκηνή και προσκήνιο θεάτρου.

Επίσης περισυλλέχθηκαν και κατατέθηκαν στο Μουσείο από το φύλακα αρχαιοτήτων Ε. Λέπουρα, δύο μαρμάρινες βάσεις περιρραντηρίων, που έκειντο έξω από το ναΰδριο του Αγίου Χαραλάμπους στην Ιουλίδα.

Στα ευρετήρια του Μουσείου καταγράφηκαν τα εξής αρχαία: 3 επιγραφές από την Άλκ. Χωρέμη, 62 θραύσματα γλυπτών από την Ισμ. Τριάντη και 210 τμήματα αρχιτεκτονικών μελών από την Καρθαία από τον αρχιτέκτονα Αλ. Παπανικολάου.

Έγιναν επίσης προσπάθειες για την αποκατάσταση των κτιριακών κακοτεχνιών του Μουσείου (μόνωση δώματος, κτλ.), οι οποίες όμως θα πρέπει να αντιμετωπισθούν ριζικότερα στο μέλλον.

Πύργος Αγίας Μαρίνας

Ο τετράγωνος οχυρωματικός πύργος, που βρισκόταν στα σύνορα της χώρας της αρχαίας Κορρησίας με την αρχαία Ποιήεσσα, σώζεται σε ύψος 20 μ. περίπου αλλά σε ερειπιώδη κατάσταση[21]. Η επείγουσα ανάγκη στερεωτικών και αναστηλωτικών εργασιών οδήγησε την Εφορεία στην αρχιτεκτονική αποτύπωση του πύργου, την τεκμηρίωσή του και την έναρξη σύνταξης μελέτης για τη στερέωση των ετοιμόρροπων τμημάτων του μνημείου, εργασίες που εξετέλεσε ο αρχιτέκτων-τοπογράφος της Εφορείας Κ. Καζαμιάκης.

Αρχαία Καρθαία

Σε συνέχεια παλαιότερης συνεργασίας της Εφορείας με τον Τομέα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, επιστημονική ομάδα υπό τις αρχαιολόγους Ε. Τουλούπα και Λ. Μενδώνη διενήργησε αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή της ακρόπολης και του θεάτρου της αρχαίας πόλης[22]. Κατά το 1990 έγιναν σχεδιαστικές αποτυπώσεις του ναού της Αθηνάς και των αρχιτεκτονικών μελών που αποδίδονται στην ανωδομή του κτιρίου από τον αρχιτέκτονα της Εφορείας Αλ. Παπανικολάου και μεταφορά χαρακτηριστικών θραυσμάτων ιδίως από την κεράμωση του ναού στο Μουσείο Κέας. Επίσης έγινε επιφανειακός καθαρισμός στο άνδηρο του ναού του Απόλλωνα και αποτύπωση των διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών του λεγομένου Κτιρίου D. Συνεχίστηκε ακόμη η μελέτη και η αποτύπωση του αξιόλογου θεάτρου της αρχαίας πόλης, που χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους.

Γενικό τοπογραφικό της περιοχής εκπόνησε ο αρχιτέκτων Αλ. Παπανικολάου (Σχέδ. 6).

Περιοχή Ελληνικών

Η ίδια επιστημονική ομάδα διενήργησε συστηματική επιφανειακή έρευνα στην περιοχή των Ελληνικών στο κέντρο του νησιού που θεωρείται ως συνδεόμενη με την αρχαία Καρθαία. Εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν 20 νέες αρχαιολογικές θέσεις, στις 14 από τις οποίες σώζονται εμφανή αρχαία αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

Περιοχή Ποισσών (αρχαίας Ποιήεσσας)

Πραγματοποιήθηκαν αρκετές αυτοψίες αρχαιολόγων κατά τη διάρκεια του έτους με αντικειμενικό σκοπό την προστασία των σωζομένων αρχαίων λειψάνων εντός της ήδη κηρυγμένης αρχαιολογικής περιοχής[23].

Κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων

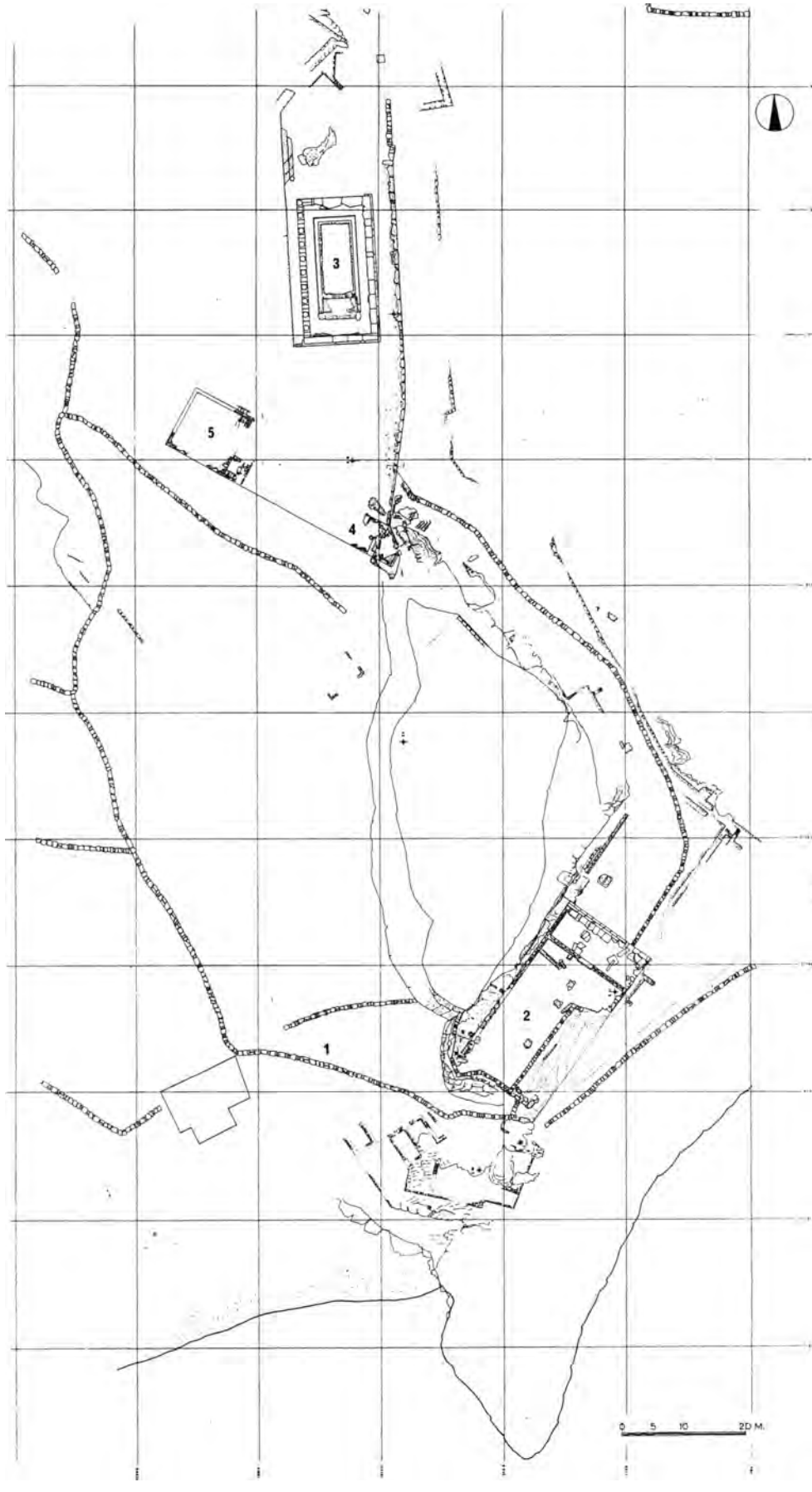
Η ανάγκη προστασίας των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων του νησιού από την καταστροφή και την άναρχη οικοδόμηση, επέβαλε την επίσπευση της κήρυξης των σημαντικότερων ως προστατευομένων αρχαιολογικών χώρων. Ο προσδιορισμός των ορίων των χώρων έγινε με σαφήνεια και αναγραφή των συντεταγμένων, με βάση την τοπογραφία, τα σωζόμενα αρχαία μνημεία και τα φυσικά όρια του κάθε τόπου και εκπονήθηκε από τον αρχιτέκτονα-τοπογράφο Κ. Καζαμιάκη. Το 1990 κηρύχθηκαν διατηρητέοι οι χώροι της αρχαίας Ποιήεσσας (ΦΕΚ 605/Β/18.9.90) και επαναπροσδιορίσθηκαν τα όρια της Καρθαίας (ΦΕΚ 822/Β/28.12.90). Προετοιμάζεται παράλληλα η κήρυξη του χώρου της αρχαίας Ιουλίδας.

Π.Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

21. ΑΕ 1898, σ. 228-231, εικ. 4.

22. Για προηγούμενες έρευνες στην περιοχή, βλ. Αρχαιογνωσία 4, (1985-86), σ. 149-184. ΕΕΚΜ 13 (1985-90), σ. 311-328. Παρνασσός ΛΒ΄ (1990), σ. 387-403.

23. Για παλαιότερες έρευνες στην περιοχή της αρχαίας Ποιήεσσας, βλ. Κ.Ε.Ρ.Α. 10, Μελετήματα (1990), σ. 309-320.

Σχέδ. 6. Κέα. Ακρόπολη Καρθαίας. Τοπογραφικό διάγραμμα.

1. Σύγχρονες ξερολιθιές, 2. Ναός του Απόλλωνα, 3. Ναός της Αθηνάς (DD), 4. Πρόπυλο, 5. Κτίριο D.

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΑΙΑ ΑΓΟΡΑ

Οι ανασκαφές στην Αγορά των Αθηνών διήρκεσαν εννέα εβδομάδες, από τις αρχές Ιουνίου ως τις αρχές Αυγούστου 1990. Ερευνήθηκαν δυο ανεξάρτητες περιοχές κατά μήκος της βόρειας πλευράς της οδού Αδριανού οι οποίες είχαν διαχωριστεί από τη μεγάλη περιοχή που ανασκάφηκε το 1980.

Η ανατολική πλευρά, Τομέας ΒΗ, ανασκάφηκε από το επίπεδο του δρόμου, μετά από κατεδάφιση μιας σύγχρονης οικίας τον Απρίλιο. Το υπόγειο της οικίας είχε διαταράξει τις οστεοθήκες ενός μεσαιωνικού ναού, του ναού του Αγίου Νικολάου, που υπήρχε κάποτε στην περιοχή και ο οποίος προφανώς καταστράφηκε στη διάρκεια της Επανάστασης του 1821. Ακολουθήθηκαν τα διαταραγμένα φερτά υλικά ως τον Ηριδανό που ακολουθεί μια νοτιοδυτική πορεία μέσα στην περιοχή αυτή. Η κοίτη του ποταμού ήταν επενδυμένη με ογκόλιθους και καλυπτήριες πλάκες. Στους βυζαντινούς τοίχους είχαν χτιστεί μαρμάρινοι κυβόλιθοι ανάμεσα στους οποίους υπήρχαν ένας σπόνδυλος και ένα κιονόκρανο από το ναό του Άρη.

Η δυτική πλευρά, τομέας ΒΖ, είχε αρχικά ανοιχτεί το 1989, όταν διερευνήθηκαν τα βυζαντινά στρώματα. Η περιοχή είχε χρησιμοποιηθεί ως οικισμός από τον 9ο ως το 12ο αι. Οι περισσότερες οικίες είχαν απλή κατασκευή με μικρούς τοίχους από κροκάλες και πηλό. Το 1990 ανασκάφηκε ένα πηγάδι, βάθ. 8.50 μ. περίπου, που συνδέεται με κάποια από αυτές τις οικίες. Το μεγαλύτερο μέρος των εργασιών αφιερώθηκε στα ύστερα ρωμαϊκά στρώματα του ιερού της Αφροδίτης. Οι ανασκαφές διευκρίνησαν το σχέδιο του ναού, τμήμα του οποίου είχε έρθει στο φως από το 1981, και το γειτονικό μνημείο. Το υλικό και των δύο είχε διαρπαγεί στη διάρκεια των «σκοτεινών χρόνων». Σε ένα κτίριο προς τη βόρεια πλευρά, λουτρό ίσως, εντοπίστηκαν στοιχεία μεταγενέστερων καταστροφών. Ένας μεγάλος αποθέτης κεραμικής δείχνει ότι το κτίριο είχε καταστραφεί από τον Αλάριχο και τους Βησιγότθους το 395/6 μ.Χ. Ένας θησαυρός με χάλκινα νομίσματα του 431 αποκαλύπτει περαιτέρω δραστηριότητα στην περιοχή γύρω στο 470. Το μοναδικό άλλο ουσιαστικό εύρημα προήλθε από ένα βυζαντινό τοίχο οικίας. Πρόκειται για μια ενεπίγραφη βάση του 4ου αι. π.Χ. με ανάγλυφα ιππέων.

Λεπτομερή αντίγραφα της έκθεσης των ανασκαφών έχουν κατατεθεί στα γραφεία της Α΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Στο σημείο αυτό, θα επιθυμούσαμε να εκφράσουμε τις θερμές μας ευχαριστίες προς την Α΄ Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων, η υποστήριξη και συνεργασία της οποίας υπήρξε σημαντική σε όλη τη διάρκεια των ανασκαφών.

T. LESLIE SHEAR, JR.
JOHN McCAMP, II

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Η δραστηριότητα της Εφορείας συνεχίστηκε και κατά το έτος 1990 στον τομέα της αναδιάρθρωσης των αρχαιολογικών αποθηκών στην Αθήνα, της συντήρησης, καταγραφής και φωτογράφησης των ευρημάτων παλαιών και νέων ανασκαφών. Υπό την επίβλεψη και καθοδήγηση της αρχαιολόγου Μ. Θεοχάρη εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Χ. Λαναρά και Α. Κάττουλα και οι συντηρητές Θ. Καρδάμης, Ν. Καρδάμη στα λίθινα, Χ. Αποστολοπούλου, Π. Γεωργοπούλου, Ε. Νικολακοπούλου, Α. Λαμπρινός στην κεραμική και μικροτεχνία γενικά. Οι υπεύθυνοι για τα ψηφιδωτά συντηρητές Π. Κωνσταντίνου και Κ. Τριάντης ασχολήθηκαν με την ανακαίνιση του εργαστηρίου των ψηφιδωτών και τη σύνταξη του σχετικού αρχείου συντήρησης ψηφιδωτών και τοιχογραφιών της Εφορείας.

Εκτεταμένες εργασίες ευπρεπισμού και ενίσχυσης των μέτρων προστασίας του Μουσείου και του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού άρχισαν υπό την επίβλεψη της αρχαιολόγου Κ. Αξιώτη.

Υπό την επίβλεψη και καθοδήγηση της αρχαιολόγου Κ. Παπαγγελή προχώρησε στην Ελευσίνα η τακτοποίηση των αποθηκών με τα ευρήματα των σωστικών ανασκαφών της Εφορείας και οργανώθηκε εργαστήριο συντήρησης αρχαίων στην παλαιά οικία κοντά στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Το μοναδικό από τα σπίτια του περασμένου αιώνα, που έχει διατηρηθεί επάνω στο λόφο της ελευσινιακής ακροπόλεως και που μέχρι το 1889 τουλάχιστον (όταν ιδρύθηκε το Μουσείο Ελευσίνας) είχε χρησιμεύσει ως χώρος φύλαξης των ευρημάτων των πρώτων ανασκαφών του ιερού, ανακαινίστηκε ως χώρος γραφείων και μελέτης ερευνητών.

Οι σωστικές ανασκαφές της Εφορείας και οι άλλες εργασίες υπαίθρου παρουσιάζονται αναλυτικά στις εκθέσεις που ακολουθούν. Πέραν αυτών και διάφοροι άλλοι τομείς ασκήσεως αρχαιολογικού ελέγχου και προστασίας απορρόφησαν μεγάλο μέρος της δραστηριότητας των αρχαιολόγων Λ. Παρλαμά, Θ. Κυριακού, Ε. Λυγκούρη, Κ. Παπαγγελή, Ε. Μπαζιωτοπούλου, Ε. Χατζηπούλιου, Ι. Δρακωτού, Π. Ζορίδη, των αρχιτεκτόνων Κ. Γκιζελή και Στ. Χαλάτση, των υπομηχανικών Αικ. Θεοχαρίδου και Ι. Μαστρονικόλα. Την ευθύνη εργοδηγού στα ανασκαφικά και οικοδομικά συνεργεία εργατοτεχνιτών είχε ο Ι. Κεστελίδης. Τη γενική κατεύθυνση και το συντονισμό των έργων είχε η Προϊσταμένη της Εφορείας Θ. Καράγιωργα αναπληρούμενη από τη Λ. Παρλαμά.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αθήνα (Σχέδ. Α΄)

1. Οδός Προπυλαίων 10

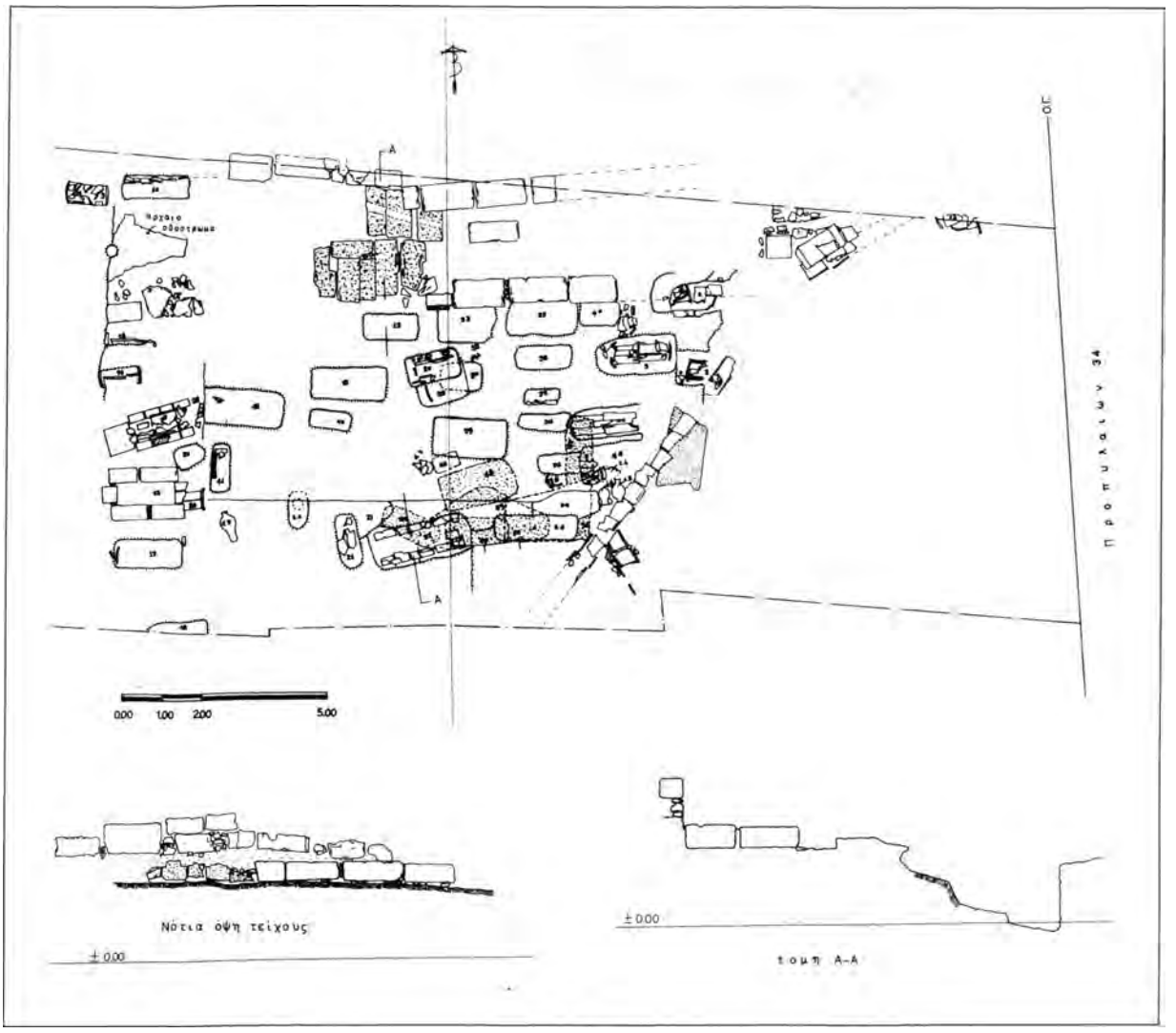
Στο παραπάνω οικόπεδο, ιδιοκτησίας Δεσπίνη, η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε αρχιτεκτονικά λείψανα μη συνδεόμενα μεταξύ τους.

Κοντά στη βόρεια μεσοτοιχία και σε βάθος 2,60 μ. από το κράσπεδο του πεζοδρομίου, αποκαλύφθηκε τμήμα δεξαμενής, κτισμένης με πέτρες μεσαίου και μικρού μεγέθους και ως συνδετικό υλικό ασβέστη. Το εσωτερικό της ήταν επιχρισμένο με κονίαμα, πάχ. 0,03 μ. Δυτικά της δεξαμενής και σε διαφορετικά βάθη αποκαλύφθηκαν σπαράγματα τοίχων μη συνδεόμενα μεταξύ τους· νοτιοδυτικά αυτών και στα όρια του ακάλυπτου χώρου ανασκάφηκε τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., 0,15 μ. ψηλότερα από κράσπεδο του πεζοδρομίου της οδού Προπυλαίων, κτισμένος με μικρές πέτρες και κονίαμα, πλ. 0,40 και σωζ. ύψ. 0,70 μ. Σε επαφή μ᾽ αυτόν και σε βάθος 0,70 μ. βρέθηκαν αποθηκευτικοί αμφορείς, ακέραιοι και σε τεμάχια (Πίν. 17 α). Εδράζονταν σε επίχωση και όχι στο φυσικό στερεό. Οι αμφορείς καθώς και η υπόλοιπη κεραμική χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Στο μέσον του οδοστρώματος της οδού Προπυλαίων, στο τμήμα που αντιστοιχεί στο ακίνητο με αριθμό 10 και σε βάθος 2,50 μ. επισημάνθηκαν τοίχοι κατά το πλάτος χάνδακος αποχέτευσης, οι οποίοι για τεχνικούς λόγους ήταν αδύνατον να ερευνηθούν· οι σωληνώσεις πάντως της αποχέτευσης τοποθετήθηκαν ψηλότερα χωρίς να τους καταστρέψουν.

ΙΩΑΝΝΑ ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ

2. Οδός Προπυλαίων 34

Στο οικόπεδο της παραπάνω οδού στο Κουκάκι, ιδιοκτησίας Θεόδ. Παπαδημητρίου, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα που διήρκεσε από 17-10-89 έως 2-2-90 και αποκάλυψε τμήμα του τείχους της κλασικής εποχής με μεταγενέστερη μετασκευή και τμήμα νεκροταφείου που η χρήση του αρχίζει στην υστεροαρχαϊκή περίοδο και συνεχίζεται κατά την κλασική εποχή (5ος-4ος αι. π.Χ.) για να χρησιμοποιηθεί και πάλι, μετά από μιά μεγάλη διακοπή στο β΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ.

Σχέδ. 1. Οδός Προπυλαίων 34. Κάτοψη της ανασκαφής, τομή Α-Α και νότια όψη του τείχους.

Επίσης, αποκαλύφθηκαν τμήμα πήλινου αγωγού, κατάλοιπα οδοστρώματος αρχαίας οδού, πιθανότατα υστερορωμαϊκής εποχής, καθώς και μικρά τμήματα θεμελίων (Σχέδ. 1).

Στη βόρεια μεσοτοιχία προς το ακίνητο της οδού Προπυλαίων 32 διατηρήθηκε τμήμα του τείχους που έχει υποστεί καταστροφή από τον τοίχο της μεσοτοιχίας αλλά και από το παλιό κτίσμα που υπήρχε στο παρόν οικόπεδο. Στο σημείο αυτό έχουμε ένα έξαρμα του εδάφους και έτσι οι αρχαιότητες βρέθηκαν σχεδόν όλες πάνω από τη στάθμη της σημερινής επιφάνειας της οδού Προπυλαίων. Το τμήμα του τείχους, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 9,80 μ. και πλ. 3 μ., έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Διακρίνονται με σαφήνεια δύο φάσεις. Η παλαιότερη, που βρέθηκε σε ύψος 2,36 μ. από τη σημερινή επιφάνεια της οδού Προπυλαίων, διατηρήθηκε σε μήκος 2,85, πλάτος 3 μ., σε ύψος ενός δόμου και εδράζεται στο 1,84 μ. (Πίν. 17 β). Αποτελείται από πώρινους κιτρινωπούς ογκόλιθους τοποθετημένους «μπατικά». Τμήμα της νεότερης φάσης διατηρήθηκε κυρίως στη βόρεια μεσοτοιχία και παράλληλα παραβιάστηκε από αυτήν. Αυτό το τμήμα πρέπει να αποτελούσε και τη βόρεια παρειά του τείχους. Τέσσερις ογκόλιθοι από λευκό ασβεστόλιθο, που διατηρήθηκαν τοποθετημένοι ανατολικά των πώρινων και φαίνεται ότι όριζαν τμήμα της νότιας παρειάς του τείχους, πρέπει να ανήκουν και αυτοί στη νεότερη φάση. Το βόρειο τμήμα που βρέθηκε στα 3,52 μ. είναι κατασκευασμένο με κροκαλοπα-

γείς ογκόλιθους, πιθανώς σε β΄ χρήση. Δεν είναι ίσοι μεταξύ τους αλλά κατά κάποιο τρόπο σχηματίζουν δύο δόμους, κυρίως στο δυτικό τμήμα· υπάρχουν και ελάχιστα υπολείμματα τρίτου. Στα κενά διαστήματα των αρμών έχουν τοποθετηθεί σαν «σφήνες» μικρά τεμάχια από κατεστραμμένους πώρινους και κροκαλοπαγείς ογκόλιθους. Το μέγιστο ύψος αυτού του τμήματος είναι 0,80 μ. Εδράζεται στα 2,50 μ. πάνω σε καστανή επίχωση, πάχ. 0,10-0,15 μ., που κάλυψε την επιφάνεια της παλαιότερης φάσης. Στο μέσον περίπου της βόρειας παρειάς και προς Α. η κατεύθυνση του τείχους αλλάζει με ελαφριά απόκλιση προς ΒΑ.

Η αποκάλυψη του τμήματος του τείχους σ' αυτό το σημείο είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί προστίθεται ένα ακόμη τμήμα της νότιας αθηναϊκής οχύρωσης και μάλιστα γίνεται γνωστή η πορεία του δυτικού βραχίονα του τείχους της «Νότιας Πύλης» που είχε αποκαλύψει ο Μηλιάδης. Για τη χρονολόγηση αυτού του τμήματος δυστυχώς δεν διατηρήθηκαν ικανά στοιχεία εφόσον καταστράφηκαν από το παλαιό σπίτι και τον τοίχο της μεσοτοιχίας.

Η αρχαιότερη φάση του τείχους με τους κιτρινωπούς ογκολίθους θα πρέπει να είναι η προς ΝΔ. συνέχεια του δυτικού βραχίονα του τείχους των κλασικών χρόνων από την πύλη που είχε αποκαλύψει ο Μηλιάδης[1] και που στη συνέχεια τμήμα της και τμήμα του ίδιου βραχίονα είχαν αποκαλυφθεί στην ανασκαφή του οικοπέδου επί της οδού Ερεχθείου 25[2]. Η νεότερη φάση του τείχους ως προς την κατασκευή θυμίζει το τμήμα του τείχους που αποκαλύφθηκε στην ανασκαφή της οδού Ερεχθείου 21-23 που θεωρήθηκε συνέχεια του τείχους του 2ου αι. π.Χ. των ανασκαφών Μηλιάδη με τη διαφορά ότι στη δική μας περίπτωση έχει αφαιρεθεί εντελώς το γέμισμα στο διάστημα μεταξύ των δύο παρειών (βόρειας και νότιας). Η φυσική κλίση του εδάφους που παρατηρείται στο σημείο αυτό πρέπει να έπαιξε σημαντικό ρόλο στην κατασκευή του τείχους αφού δεν άφηνε περιθώρια για άλλη επιλογή στην πορεία της οχύρωσης.

Νότια του τείχους και στο επικλινές έδαφος βρέθηκαν επάλληλες ταφές. Οι αρχαιότερες είναι πυρές που διανοίχθηκαν μέσα στην επιφάνεια της κιμηλιάς ή στο υπερκείμενο στρώμα που αποτελείται από κιμηλόχωμα με άμμο, από το οποίο συλλέχθηκαν όστρακα γεωμετρικά και υστεροαρχαϊκά. Οι περισσότερες βρέθηκαν παραβιασμένες από τους υπερκείμενους τάφους. Όλες βρέθηκαν στο νότιο και ανατολικό τμήμα του οικοπέδου.

Πυρά 1. Βρέθηκε σε βάθος 0,31 μ. πάνω από την επιφάνεια της οδού Προπυλαίων. Έχει μεγ. διαστ. 2,05x1,15 μ. και προσανατολισμό Β.-Ν. Η επίχωσή της είναι γεμάτη με στάχτες από όπου συλλέχθηκαν δύο λήκυθοι σε τεμάχια που χρονολογούνται στο 500-490 π.Χ. μαζί με όστρακα της ίδιας εποχής. Στο βορειοανατολικό τμήμα του ορύγματός της φαίνεται να είναι συγκεντρωμένα επίτηδες ξύλα καμένα. Μέσα από το κυρίως στρώμα της πυράς, πάχ. 0,14 μ., συλλέχθηκε λήκυθος σε τεμάχια του τέλους 6ου-αρχών 5ου αι. π.Χ. Το μέγιστο ύψος της 1,10 μ.

Πυρά 2. Βρέθηκε σε βάθος 0,04 μ. κάτω από την επιφάνεια της οδού Προπυλαίων. Λόγω παραβίασης είναι δύσκολο να εντοπισθεί το περίγραμμά της. Ο πυθμένας της βρέθηκε σε βάθος 0,21 μ. Μέσα από την επίχωσή της με κατάλοιπα στάχτης συλλέχθηκαν δύο ληκύθια του τέλους 5ου-αρχών 4ου αι. π.Χ.

Πυρά 3 (Τάφος 46). Βρέθηκε 0,75 μ. πάνω από την επιφάνεια και έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Στο εσωτερικό της υπήρχε ληκύθιο του 410-400 π.Χ. Ο πυθμένας της βρέθηκε σε βάθος 0,25 μ.

Πυρά 4. (Τάφος 47). Βρέθηκε σε βάθος 0,70 μ. και έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Στον πυθμένα της σε βάθος 0,44 μ. είχαν τοποθετηθεί μελαμβαφής κύλικα του 410 π.Χ., ερυθρόμορφη οινοχόη σε τεμάχια με παράσταση δύο νέων λαμπαδηδρόμων του β΄ μισού του 5ου αι. π.Χ., λήκυθος σε τεμάχια του τέλους του 5ου αι. π.Χ. και ελλιπής αμφορίσκος του 400 π.Χ.

Πυρά 5. (Τάφος 48). Βρέθηκε σε βάθος 0,76 μ. Δυτικά στον πυθμένα της, σε βάθος 0,60 μ., είχε τοποθετηθεί μικρό αγγείο του 5ου αι. π.Χ. Ο προσανατολισμός της είναι Α.-Δ.

Πυρά 6. (Τάφος 50). Το στρώμα της πυράς βρέθηκε σε βάθος 0,08 μ. απ' όπου συλλέχθηκαν μελαμβαφές ληκύθιο σε τεμάχια του 420 π.Χ., ληκύθιο σε τεμάχια του 425 π.Χ., μελαμβαφές ληκύθιο του 420-400 π.Χ., λευκή λήκυθος σε τεμάχια του β΄ μισού του 5ου αι. π.Χ., λήκυθος σε τεμάχια του 425 π.Χ., τεμάχια χάλκινων αντικειμένων. Ο πυθμένας βρέθηκε σε βάθος 0,03 μ. Ο προσανατολισμός της είναι Α.-Δ.

Πυρά 7 (Τάφος 51). Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Βρέθηκε σε βάθος 0,35 μ. και το βόρειο τμήμα της εδράζεται πάνω στο ανατολικό τμήμα της πυράς 6. Και οι δύο πυρές δεν ήταν δυνατόν να αποκαλυφθούν ολόκληρες, διότι το νότιο τμήμα τους συνεχιζόταν έξω από το νότιο όριο της ανασκαφής. Από την πυρά 7 συλλέξαμε όστρακα ληκύθων.

Μέσα σε στρώμα από κιμηλόχωμα βρέθηκαν εγχυτρισμοί σ' όλο το τμήμα του χώρου που ανασκάφηκε. Οι περισσότεροι είχαν παραβιαστεί και σε λίγους βρέθηκαν κατάλοιπα οστών στο εσωτερικό τους. Από τους δώδεκα εγχυτρισμούς που βρέθηκαν ξεχωρίζου-

1. ΠΑΕ 1955, σ. 38-45.
2. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 84-87.

με αυτούς που έδωσαν ευρήματα και είναι οι ακόλουθοι:

Εγχυτρισμός 1. Στο ύψος του λαιμού του βρέθηκε τοποθετημένο εξωτερικά ληκύθιο του 325-300 π.Χ.

Εγχυτρισμός 7. Μέσα στο λάξευμά του βρέθηκε ληκύθιο του 430 π.Χ.

Εγχυτρισμός 8. Στο εσωτερικό βρέθηκε μελαμβαφές φιαλίδιο του 375-350 π.Χ.

Εγχυτρισμός 11. Ταφικός αμφορέας κατεστραμμένος, τοποθετημένος μέσα σε λάξευμα της κιμηλιάς με προσανατολισμό Α.-Δ. Βρέθηκε σε βάθος 0,97 μ. με το στόμιο προς Α. Στο εσωτερικό του είχαν τοποθετηθεί τα ακόλουθα: μελαμβαφές θήλαστρο του τέλους του 5ου αι. π.Χ.-αρχών 4ου αι. π.Χ., κύλικα σε τεμάχια του β΄ μισού του 5ου αι. π.Χ. και μελαμβαφές φιαλίδιο του 425-400 π.Χ. Ο ταφικός αμφορέας ήταν τοποθετημένος μέσα σε δεύτερο κατεστραμμένο αμφορέα του τέλους του 6ου αι. π.Χ. Είναι αξιοσημείωτο ότι στο λάξευμα αυτό της κιμηλιάς βρέθηκαν και όστρακα υπομυκηναϊκά.

Εγχυτρισμός 12. Ταφικός αμφορέας κατεστραμμένος. Από το εσωτερικό του συλλέχθηκαν τα ακόλουθα: ληκύθιο του 400-390 π.Χ., πινάκιο σε τεμάχια του β΄ μισού του 5ου αι. π.Χ., πώμα μελαμβαφές του 425-400 π.Χ. Εξωτερικά του εγχυτρισμού βρέθηκε λεκανίδα σε τεμάχια του 400 π.Χ.

Στο ίδιο στρώμα με τους εγχυτρισμούς και στο δυτικό τμήμα της ανασκαφής βρέθηκε στα 1,60 μ. ο τάφος 26, καλυβίτης, με προσανατολισμό Α.-Δ. Στην ανατολική στενή πλευρά βρέθηκε το κρανίο του νεκρού. Από το εσωτερικό του συλλέχθηκε μελαμβαφές ληκύθιο του β΄ μισού του 5ου αι. π.Χ.

Στο κέντρο του ανασκαμμένου χώρου μέσα σε επίχωση από κιμηλόχωμα περίπου στα 1,25 μ. βρέθηκαν τεμάχια κατεστραμμένων ταφικών αμφορέων από τις μεταγενέστερες ταφές. Από την επίχωση αυτή συλλέξαμε τα ακόλουθα: μελαμβαφές πινάκιο του 420 π.Χ., ληκύθιο ελλιπές του 425 π.Χ., ληκύθιο ελλιπές του γ΄ τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. Στο ίδιο στρώμα και μέσα σε σπασμένες κεραμίδες που πρέπει να προέρχονται από κατεστραμμένους τάφους, βρέθηκαν τα ακόλουθα: κύλικα μελαμβαφής των αρχών του 4ου αι. π.Χ., σκύφος μελαμβαφής του 4ου αι. π.Χ. και μελαμβαφές φιαλίδιο του 350-325 π.Χ.

Στην παραπάνω επίχωση διανοίχθηκαν μεταγενέστεροι τάφοι: 28 καλυβίτες και 9 κεραμοσκεπείς. Οι περισσότεροι χρονολογούνται στο β΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ. Έχουν σχεδόν όλοι τον ίδιο προσανατολισμό, δηλαδή Α.-Δ., εκτός από δύο που έχουν προσανατολισμό Β.-Ν. Τα κρανία είχαν τοποθετηθεί προς Δ. και προς Β. στις δύο εξαιρέσεις. Η επιφάνειά τους βρέθηκε από 3,75-1,09 μ. πάνω από την επιφάνεια της οδού Προπυλαίων. Οι περισσότεροι από τους τάφους έχουν κατασκευαστεί πρόχειρα και με ποικίλο υλικό. Αυτή η προχειρότητα της κατασκευής καθώς και η διαπίστωση ότι οι περισσότερες ταφές ανήκαν σε μικρά παιδιά είναι ενδείξεις ότι κατά την περίοδο αυτή υπήρχε μεγάλη θνησιμότητα.

Από τους καλυβίτες τάφους ξεχωρίζουμε τους ακόλουθους:

Τάφος 17. Στο εσωτερικό του βρέθηκε γυναικείος σκελετός που στις δύο πλευρές του κρανίου υπήρχε από ένα ασημένιο σκουλαρίκι και κοντά στα χέρια ένα ασημένιο απλό δακτυλίδι. Στο τμήμα της λεκάνης και κάτω είχε τοποθετηθεί σκελετός μικρού παιδιού. Πρόκειται για κοινή ταφή μητέρας και παιδιού.

Τάφος 25. Εξωτερικά του τάφου βρέθηκε πρόχους που χρονολογείται στα μέσα του 3ου αι. π.Χ. Στο εσωτερικό του και κοντά στο λαιμό του σκελετού του μικρού παιδιού βρέθηκαν ψήφοι περιδεραίου από υαλόμαζα. Επίσης συλλέχθηκαν 22 τεμάχια σιδερένιων καρφιών, ένα τεμάχιο ξύλου και όστρακα του β΄ μισού του 3ου αι. μ.Χ.

Τάφος 33. Κοντά στο κρανίο βρέθηκε πρόχους του β΄ μισού του 3ου αι. μ.Χ.

Τάφος 34. Κοντά στο δεξί μηριαίο οστό είχε τοποθετηθεί φιάλη του τέλους του 3ου αι. μ.Χ.

Τάφος 39. Στη δεξιά πλευρά του κρανίου είχε τοποθετηθεί μικρή πρόχους του 3ου αι. μ.Χ.

Τάφος 44. Γύρω από το σκελετό βρέθηκαν σιδερένια καρφιά. Η μεγαλύτερη ποσότητα εντοπίστηκε γύρω από το κρανίο.

Από τους κεραμοσκεπείς τάφους που είναι πολύ πιθανόν μερικοί από αυτούς να ήσαν καλυβίτες κατεστραμμένοι, ξεχωρίζουμε τον τάφο 13. Πρόκειται για διπλή επάλληλη ταφή. Ο πρώτος σκελετός είχε τοποθετηθεί με το κρανίο προς Δ. και ο δεύτερος σε χαμηλότερο επίπεδο με το κρανίο προς Α.

Εκτός από τους παραπάνω τύπους ταφών βρέθηκαν και οι ακόλουθοι τάφοι που δεν ανήκουν σε καμμία από τις παραπάνω κατηγορίες:

Τάφος 10. Κτιστός τάφος με οπτοπλινθοδομή. Αποκαλύφθηκε στα 2,95 μ. και έχει προσανατολισμό Α-Δ. Περιβάλλεται από πήλινες οπτοπλίνθους διαστ. 0,38x 0,195 μ. Οι διαστάσεις του είναι: μήκος 1,47, πλάτος 0,82-0,85 μ. Η κάλυψή του αποτελείται από κεράμους στρωτήρες. Το πλάτος των τοιχωμάτων είναι 0,20 μ. Ο πυθμένας του τάφου, που πρόκειται για το στρώμα από κιμηλόχωμα, βρέθηκε στα 2,44 μ. Εκτός από ελάχιστα τεμάχια οστών δεν βρέθηκε τίποτε άλλο στο εσωτερικό του.

Τάφος 12. Κιβωτιόσχημος τάφος που βρέθηκε στα 3,02 μ. Έχει προσανατολισμό Α.-Δ. και αποτελείται από δύο ογκολίθους σε κάθε μακρά πλευρά και από

έναν στις στενές (Πίν. 17 γ). Η κάλυψή του αποτελείται από δύο πελεκητούς, ορθογωνίους ογκολίθους. Το εσωτερικό του μήκος είναι 1,47, το δε πλάτος 0,56 μ. Οι ογκόλιθοι που αποτελούν τις μακρές πλευρές έχουν μήκος 0,90-0,93 μ., το δε πάχος τους είναι 0,37 μ. Οι καλυπτήριοι ογκόλιθοι είναι μαρμάρινοι (μήκος 0,90-0,93 μ., το δε πάχος τους είναι 0,22 μ.), σε αντίθεση με αυτούς των πλαγίων πλευρών που είναι ασβεστολιθικοί. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν οστά τεσσάρων σκελετών. Τα κρανία βρέθηκαν προς Δ. Τα οστά είχαν διαταραχθεί από το νερό της βροχής που πρέπει να πλημμύριζε κατά καιρούς το εσωτερικό του τάφου.

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε αγωγός με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Συνεχίζεται και προς τις δύο κατευθύνσεις έξω από τα όρια του οικοπέδου, ενώ από ΝΔ. ξεκινά άλλο τμήμα του με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Το αποκαλυφθέν μήκος του τμήματος που διασχίζει το οικόπεδο είναι περίπου 11 μ. ενώ του μικρότερου τμήματος είναι γύρω στο 1 μ. Το πλάτος του είναι 0,50 μ. Ο πυθμένας αποτελείται από στρωτήρες ενώ η κάλυψή του, όσο αυτή έχει διατηρηθεί, από καλυπτήρες κεράμους. Βρέθηκε σε βάθος 0,50 μ. περίπου. Πάνω στο βορειοανατολικό τμήμα του αγωγού εδράζεται τμήμα τοίχου που έχει κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., το οποίο αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,90 μ. και σε μήκος 1,45 μ. που συνεχίζεται προς ΒΑ. έξω από τη βόρεια οικοδομική γραμμή του οικοπέδου. Έχει πλάτος 0,40 μ. και αποτελείται από ποικίλο υλικό, όπως τεμάχια μαρμάρων σε β΄ χρήση, πωρολίθων κτλ. Ο τοίχος αυτός προς Δ. σχηματίζει αμβλεία γωνία με ογκόλιθο που εδράζεται σε τεμάχια κεραμίδων. Όμως η αποσπασματική τους αποκάλυψη δεν επέτρεψε να καταλήξουμε σε συμπεράσματα.

Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα οδοστρώματος αρχαίου δρόμου σε βάθος 2,78 μ., το οποίο έχει ως κύριο συστατικό του δρόμου το κιμηλόχωμα και τα τριμμένα πουριά (πάχ. 0,15 μ.). Απ' αυτό συλλέχθηκαν όστρακα που χρονολογούνται στον πρώιμο 3ο αι. μ.Χ.

Νότια του οδοστρώματος και σε μικρή απόσταση βρέθηκε τμήμα θεμελίου με κατεύθυνση Α.-Δ. που ενώ συνεχίζεται προς Δ. έχει καταστραφεί στα ανατολικά. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,38 μ. και έχει πλάτος από 0,45 δυτικά μέχρι 1 μ. στο ανατολικό τμήμα. Βρέθηκε σε βάθος 2,50 μ. και εδράζεται στα 2 μ. περίπου· στη νότια παρειά του έχει διατηρηθεί στη θέση του μικρό τμήμα ορθομαρμάρωσης.

Μετά την ολοκλήρωση της έρευνας έγινε τροποποίηση της θεμελίωσης και το τμήμα του αρχαίου τείχους καθώς και ο κιβωτιόσχημος τάφος (Τάφος 12) διατηρήθηκαν ορατά και επισκέψιμα στους ακάλυπτους χώρους της νέας οικοδομής.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

3. Οδός Ερεχθείου 18

Το οικόπεδο της παραπάνω οδού, ιδιοκτησίας της εταιρείας ΔΙΒΑΝΗ-ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ Α.Ε., βρίσκεται σε ιδιαίτερα σημαντική θέση της αρχαίας πόλης των Αθηνών. Από τις ανασκαφές Μηλιάδη των μέσων της δεκαετίας του 1950 ως σήμερα, στο δρόμο αυτό συνεχίζουν να έρχονται στο φως, χάρις στο συστηματικό έλεγχο, λείψανα όλων σχεδόν των περιόδων της αρχαιότητας, με τέτοια πυκνότητα την οποία δεν συναντούμε συνήθως σε άλλα σημεία της πόλης[3].

Ασφαλώς εξέχουσα θέση μεταξύ των ευρημάτων της περιοχής αυτής κατέχουν τα τμήματα της αρχαίας αθηναϊκής οχύρωσης που είχαν αποκαλυφθεί αρχικά στις ανασκαφές Μηλιάδη και αργότερα στις ανασκαφές της Εφορείας στα οικόπεδο Ερεχθείου 20, 21-23 και 25. Είχε έτσι ερευνηθεί η λεγόμενη «νότια πύλη» τμήμα του ανατολικού βραχίονα του θεμιστόκλειου τείχους με κονώνειες και λυκούργειες επισκευές και προσθήκες, καθώς και ένα τμήμα ενός δεύτερου, νεότερου τείχους, χρονολογημένου στο 2ο αι. π.Χ., το οποίο, καθώς κατελάμβανε το μεγαλύτερο πλάτος της σύγχρονης οδού, προ της πύλης, και σε απόσταση 6-8 μ. από εκείνη, έδινε την εντύπωση ότι είχε καταργήσει την πύλη, και είχε αποκόψει την αρχαιότατη οδό, η οποία διερχόταν από αυτή[4]. Με αυτά τα δεδομένα και τα προβλήματα που προέκυπταν από τη διπλή οχύρωση — εφόσον βεβαίως το νεότερο αυτό

3. ΠΑΕ 1955, σ. 36-52. BSA 75 (1980), σ. 13-31. Για τις ανασκαφές της Εφορείας, βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 49-50· 20 (1965): Χρονικά, σ. 72-85· 21 (1966): Χρονικά, σ. 69-70, 88-90· 22 (1967): Χρονικά, σ. 76-78· 23 (1968): Χρονικά, σ. 55-57· 27 (1972): Χρονικά, 56-58· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 131-132· 37 (1982): Χρονικά, σ. 22-23· 40 (1985): Χρονικά, σ. 13-14. Κατά τις ανασκαφές αυτές ήλθαν στο φως τμήματα της αρχαιοτάτης οδού, η οποία κατέβαινε από την Ακρόπολη, συμπίπτοντας σχεδόν με τη σημερινή οδό Ερεχθείου και την οδό Δράκου, στη συμβολή της οποίας με την οδό Δημητρακοπούλου και με την οδό Φαλήρου, συναντούσε τη Φαληρική οδό, καθώς και τάφοι των πρωτοϊστορικών και πρώιμων ιστορικών χρόνων, τμήματα της αθηναϊκής οχύρωσης και ποικίλα λείψανα κτισμάτων και αποχετευτικών συστημάτων των κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, όταν, ύστερα από την ανέγερση των τειχών, η περιοχή αυτή μετετράπη από περιοχή νεκροταφείων σε περιοχή κατοίκησης.

4. ΠΑΕ, ό.π., σ. 42. BSA, ό.π., σ. 15. Ιω. Τραυλός, Πολεοδομική Εξέλιξις των Αθηνών από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19ου αι., Αθήνα 1960, σ. 54. Ο ίδιος, Pictorial Dictionary of Ancient Athens, New York 1980, σ. 160. Η νότια πύλη είναι αυτή η οποία είχε αρχικά θεωρηθεί ως η Άλαδε. Η πύλη αυτή έχει χρονολογηθεί στον 4ο αι. π.Χ., οι νεότερες όμως ανασκαφές της Εφορείας έδωσαν στοιχεία, τα οποία την αποκαθιστούν ως πύλη του τύπου με την εσωτερική περίκλειστη αυλή, που χρονολογείται στη θεμιστόκλεια φάση του τείχους. Την πληροφορία οφείλω στην Έλση Σπαθάρη, την οποία ευχαριστώ και από εδώ για τις χρησιμότατες συζητήσεις που είχαμε.

τμήμα συνεχιζόταν προς Α. — αλλά και από τη διακοπή στη λειτουργία ενός δρόμου, πράγμα που δεν είναι τόσο απλό, η ανασκαφή στο οικόπεδο της οδού Ερεχθείου 18 αποκτούσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού θα έδινε την ευκαιρία να διερευνηθεί περισσότερο η ανορθόδοξη αυτή διαμόρφωση σ' ένα νευραλγικό σημείο της νότιας πλευράς της αρχαίας Αθήνας.

Η ανασκαφή η οποία διήρκεσε από το φθινόπωρο του 1989 ως το καλοκαίρι του 1990 απέδωσε ένα όντως εντυπωσιακό τμήμα της οχύρωσης (Σχέδ. 2-4· Πίν. 18 α). Ένα ισχυρότατο τείχος, πλ. 4 μ., σε μήκος 19 μ. και ύψος 16 δόμων, δηλαδή 7,52 μ., που αποτελούσε μετασκευή του προτειχίσματος του 4ου αι. π.Χ., με έναν επιβλητικό πύργο της ιουστινιάνειας περιόδου των τειχών, και την τάφρο με το ισχυρότατο επίσης ανάλημμά της προς την πλευρά της οδού Ερεχθείου, το οποίο σχημάτιζε ορθή σχεδόν γωνία με το προτείχισμα και διετηρείτο σε μήκος 7,50 μ. και ύψος 14 δόμων, δηλαδή 6,60 μ.[5].

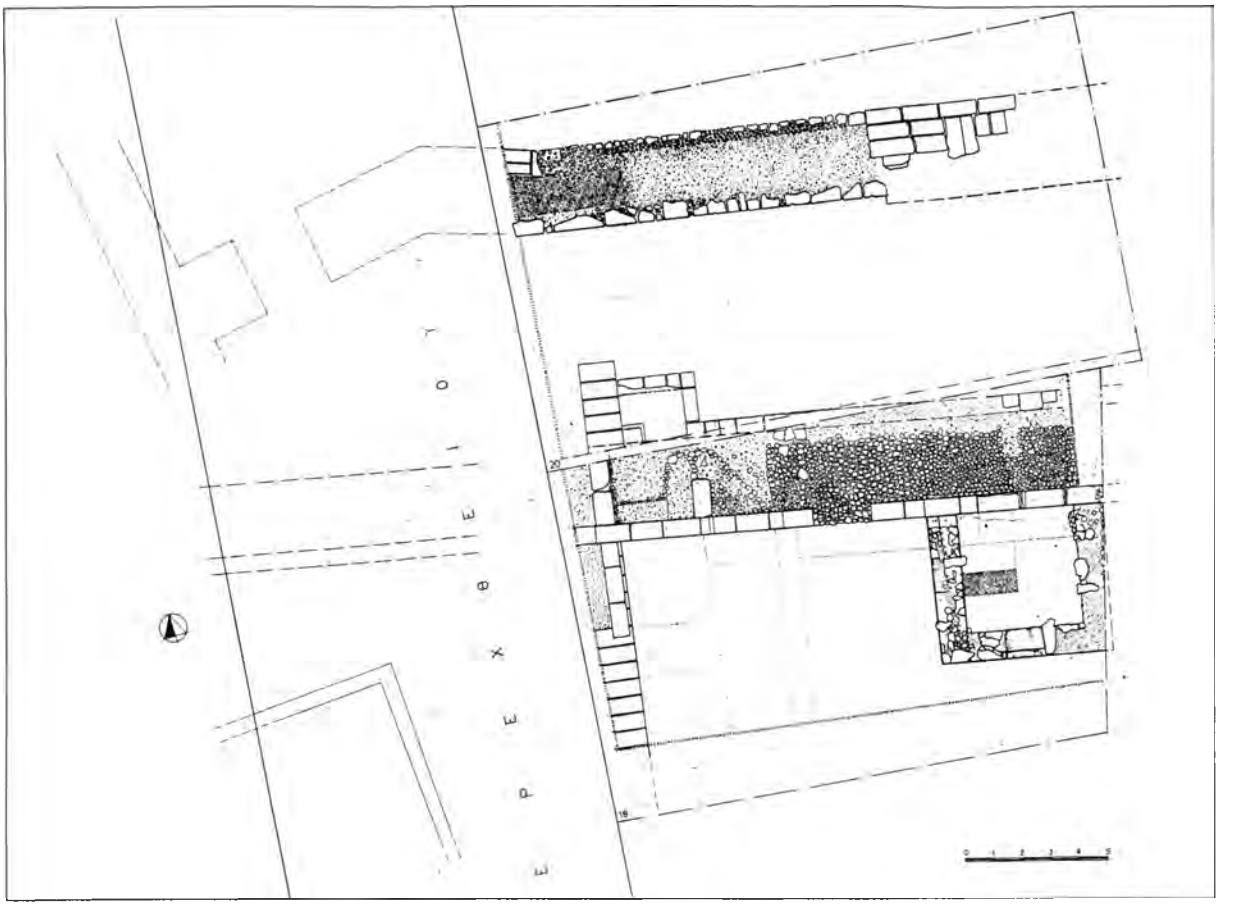
Η γραμμή του προτειχίσματος βρίσκεται σε απόσταση 10 μ. περίπου από το τείχος της οδού Ερεχθείου 20[6]. Έχει κατασκευασθεί, όπως και το σύγχρονό του ανάλημμα της τάφρου, από κροκαλοπαγείς κατά το πλείστον λίθους, μέσ. διαστ. 1,25x0,47 μ., διάτονους και δρομικούς εναλλάξ, κατά το ισοδομικό σύστημα. Και το προτείχισμα και το ανάλημμα, η άριστη διατήρηση των οποίων επιτρέπει να παρατηρηθούν ευχερώς οι κατασκευαστικές λεπτομέρειες στο σημείο όπου αυτά συμπλέκονται, επενδύουν τα τοιχώματα της τάφρου σε όλο το ύψος της, αφού εδράζονται 0,20 μ. βαθύτερα από τη διαμορφωμένη σε δάπεδο επιφάνεια της κιμηλιάς, στο βάθος των 8,80 μ. από το κατάστρωμα της οδού Ερεχθείου (Πίν. 18 β). Η ισχυρότατη αυτή κατασκευή του 4ου αι. επιλύει οριστικά το πρόβλημα της ύπαρξης ή όχι τάφρου στο νότιο αυτό τμήμα της οχύρωσης, που ήταν άλλωστε ιδιαίτερα ευπρόσβλητο από την εποχή μετά το τέλος του πελοποννησιακού πολέμου, όταν τα Μακρά Τείχη και το Φαληρικόν κατεδαφίστηκαν, χωρίς το τελευταίο να επανοικοδομηθεί έκτοτε. Έτσι το τμήμα του τείχους, το μεταξύ του ανατολικού βραχίονα των Μακρών Τειχών και του Φαληρικού τμήμα που ήταν προηγουμένως ιδιαίτερα προστατευμένο, ώστε να μην απαιτείται φρούρηση, είχε πλέον ανάγκη ενίσχυσης, η οποία και έγινε[7].

Το ανάλημμα της τάφρου, το οποίο ήταν συγχρόνως και ανάλημμα της παράλληλα διερχόμενης αρχαίας οδού, υποδεικνύει το τέλος της τάφρου στο σημείο αυτό. Η τάφρος δεν είχε λόγο να διανοιγεί περισσότερο προς Δ. αφού η φυσική διαμόρφωση του ανερχομένου προς το λόφο του Φιλοπάππου εδάφους δεν το απαιτούσε. Απόδειξη άλλωστε της διακοπής της τάφρου στο σημείο αυτό, είναι και η ανεύρεση τάφων των εκτεταμένων υπομυκηναϊκών και πρωτογεωμετρικών νεκροταφείων της περιοχής στις παλιές ανασκαφές της οδού Ερεχθείου, δυτικά του αναλήμματος, οι οποίοι είχαν προστατευθεί με έναν περίβολο του 4ου αι. π.Χ., ασφαλώς κατά την εποχή των μεγάλων οχυρωματικών έργων προτειχίσματος και τάφρου. Έχομε έτσι και το εκεί πλάτος του αρχαίου δρόμου, από το δυτικό ανάλημμα της τάφρου, ως την ανατολική πλευρά του ταφικού περιβόλου. Με δεδομένη λοιπόν τη διαμόρφωση αυτή, θεωρούμε ότι το νεότερο τείχος της ανασκαφής Μηλιάδη, το οποίο έχει χρονολογηθεί στο 2ο αι. π.Χ., βρίσκεται μεν περίπου στη γραμμή του προτειχίσματος, δεν αποτελεί όμως μετασκευή τμήματος του τελευταίου στη θέση αυτή, αλλά κατασκευάστηκε όταν το παρακείμενο προτείχισμα μετετράπη σε τείχος κατά τους υστεροελληνιστικούς χρόνους, τότε που οι κίνδυνοι για την πόλη είχαν αυξηθεί. Δυστυχώς, το κρίσιμο ανασκαφικά σημείο μεταξύ της οικοδομικής γραμμής της οδού Ερεχθείου 18, όπου ακριβώς βρίσκεται το ανάλημμα, και του ανατολικού πέρατος του νεότερου τείχους της ανασκαφής Μηλιάδη, δεν έχει καταστεί δυνατόν μέχρι στιγμής να ανασκαφεί, ώστε να διαπιστωθεί, αν και στη θέση αυτή υπάρχει ένα είδος πύλης, ή, όπως πιστεύεται, η παλαιότερη πύλη έχει φραχθεί και η αρχαία οδός έχει αποκοπεί από την εποχή της ανέγερσης του νεότερου

5. Με τις οικοδομικές εργασίες που άρχισαν στο οικόπεδο, ύστερα από την απόφαση να διατηρηθεί το μνημείο στο υπόγειο της υπό ανέγερση οικοδομής, διαπιστώθηκε ότι το ανάλημμα διατηρείται ως το μήκος των 9,25 μ., όσο είναι δηλαδή το σύνηθες πλάτος της τάφρου.

6. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 76-78· 23 (1968): Χρονικά, σ. 55-57. Στο τείχος της οδού Ερεχθείου 20, που έχει επίσης διατηρηθεί εν μέρει στο υπόγειο της πολυκατοικίας, σώζεται και ένα τμήμα της πλίνθινης ανωδομής της κονωνείου περιόδου. Εύρημα της ανασκαφής εκείνης ήταν η σειρά των λιθοπλίνθων που είχε αποκαλυφθεί ακριβώς στη μεσοτοιχία με την οδό Ερεχθείου 18, πράγμα που δεν επέτρεψε την περαιτέρω διερεύνησή τους. Πρόκειται για τη βόρεια πλευρά του νεότερου τείχους και τη συνέχεια του αναλήμματος προς Β.

7. Το γνωστό χωρίο ΙΙ, 13, 7 του Θουκυδίδη, που αναφέρεται στα τείχη τις παραμονές του Πελοποννησιακού Πολέμου, είναι ενδεικτικό και για την περίπτωση που μας απασχολεί, καθώς ρητά λέει: *ἔστι δὲ αὐτοῦ ὃ καὶ ἀφύλακτον ἦν, τὸ μεταξὺ τοῦ τε μακροῦ καὶ τοῦ Φαληρικοῦ*... Πρέπει εξάλλου να σημειώσουμε εδώ, ότι κατά ευτυχή σύμπτωση, σχεδόν παράλληλα με την οδό Ερεχθείου 18 ανασκάφηκε από την Έφη Λυγκούρη το οικόπεδο Τσάμη Καρατάσου στον αριθμό 5-7 (βλ. παρακάτω), όπου αποκαλύφθηκε τμήμα του προτειχίσματος και της τάφρου. Στην ανακαφή όμως αυτή δεν παρατηρήθηκε μετατροπή του προτειχίσματος, πράγμα που δείχνει, ότι οι μετατροπές αυτές ήταν περιορισμένες σε ορισμένα σημεία και για ορισμένους λόγους.

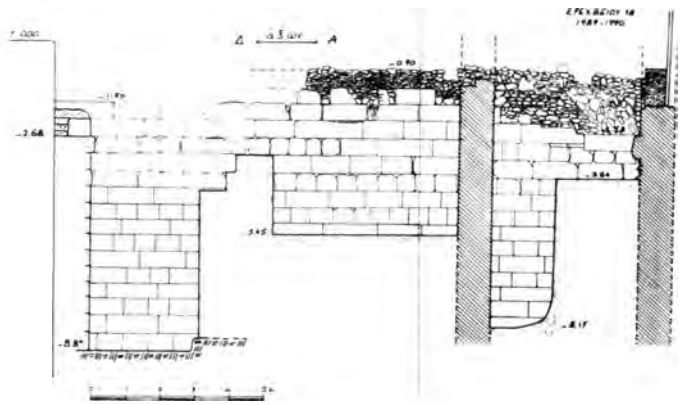

Σχέδ. 2. Οδός Ερεχθείου 18. Κάτοψη της ανασκαφής.

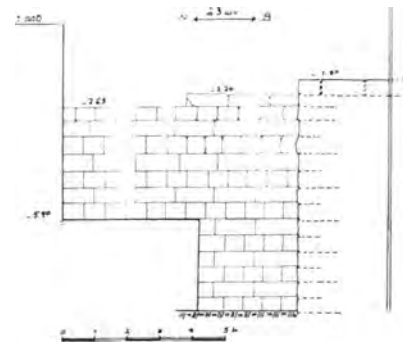
τείχους και εξής[8]. Η διαφορά κατεύθυνσης που υπάρχει στην τοποθέτηση του τείχους της ανασκαφής Μηλιάδη και του τείχους της οδού Ερεχθείου 18, υποδηλώνει και το άνοιγμα που υπήρχε μεταξύ τους.

Η μετατροπή του προτειχίσματος σε τείχος και οι εν συνεχεία επισκευές του, οι οποίες είναι ορατές στους ανώτερους δόμους και κυρίως προς τα ανατολικότερα τμήματά του, όπου διατηρεται και η τελευταία επιδιόρθωσή του με μικρές αδούλευτες πέτρες σε όλο του το πλάτος, είναι ένα στοιχείο της αθηναϊκής οχύρωσης, που έχει διαπιστωθεί και στην οδό Βούρβαχη 5-7-9[9], όπου η διαμόρφωση με το παλαιότερο τείχος, το προτείχισμα που έχει μετατραπεί σε τείχος και την τάφρο με τα αναλήμματά της αντιστοιχεί προς αυτήν της οδού Ερεχθείου 18. Τις μετατροπές αυτές δεν τις επέβαλαν ασφαλώς μόνον οι καταστροφές του παλαιότερου τείχους· στην περίπτωση της οδού Ερεχθείου τουλάχιστον, ήταν φανερό ότι το παλαιότερο τείχος, που έσωζε κυρίως την κονώνεια και τη λυκούργεια φάση του, δεν είχε καταστραφεί έτσι ώστε να δικαιολογείται η εγκατάλειψή του — μάλιστα είχε διατηρηθεί, όπως είπαμε ήδη[10] και τμήμα της πλίνθινης ανωδομής του — και η μεταφορά της κύριας οχυρώσεως στο προτείχισμα. Πιθανότατα λοιπόν η οχύρωση στα σημεία αυτά ήταν διπλή και για λόγους καθαρά αμυντικούς αλλά και εξαιτίας των εδαφολογικών συνθηκών. Η περιοχή της οδού Ερεχθείου είχε προβλήματα με τα νερά που κατέβαιναν από τα υψηλότερα σημεία, όπως έχουν δείξει όλες οι ανασκαφές και ιδιαίτερα εκείνη της οδού Ερεχθείου 24-26[11] και η περιοχή της οδού Βούρβαχη εξαιτίας της γειτνιάσεως με τον Ιλισό.

8. ΠΑΕ, ό.π., σ. 42 και BSA ό.π., σ. 15.
9. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 43-45, Σχέδ. 14-15.
10. Βλ. υποσημ. 4.
11. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 13-14.

Σχέδ. 3. Οδός Ερεχθείου 18. Όψη της νότιας παρειάς του προτειχίσματος του τείχους.

Σχέδ. 4. Οδός Ερεχθείου 18. Όψη της ανατολικής παρειάς του αναλήμματος της τάφρου.

Οι συνθήκες λοιπόν αυτές πρέπει να συνέβαλαν στην ιδιομορφία των εκεί οχυρώσεων.

Το νεότερο αυτό τείχος της οδού Ερεχθείου 18 έχει εμφανείς επισκευές των τελευταίων χρόνων της ρωμαϊκής εποχής που ασφαλώς συνδέονται με τις εκτεταμένες οχυρωματικές επεμβάσεις και επεκτάσεις του Βαλεριανού[12]. Ο πύργος πάντως ανήκει στην εποχή των ιουστινιάνειων προσθηκών, όπως υποδεικνύει και το γεγονός ότι η κατασκευή του δυτικού του τοίχου κατέστρεψε υστερορωμαϊκούς τάφους που είχαν διανοιγεί στο γέμισμα της τάφρου. Ο πύργος σώζεται επίσης άριστα στο ίδιο ύψος με το παρακείμενο τμήμα του τείχους και εδράζεται στο ίδιο με εκείνο βάθος των 8,80 μ., καθώς και οι ασταθείς επιχώσεις της τάφρου είχαν επιβάλλει βαθύτατη θεμελίωση. Οι τοίχοι του έχουν πάχος 1 μ. και οι εσωτερικές του διαστάσεις είναι 4,20x4,20 μ. Οι τοίχοι έχουν κατασκευασθεί από λιθοπλίνθους σε β΄ χρήση, ακανόνιστες πέτρες, κεραμίδια και έχει γίνει ευρεία χρήση κονιαμάτων· από το δυτικό τοίχο μάλιστα αποκολλήθηκε φθαρμένο μικρό κεφάλι, απότμημα ελληνιστικής επιτύμβιας στήλης. Το δάπεδο του πύργου βρισκόταν στο ύψος του τρίτου εκ των άνω δόμου του τείχους, σε βάθος 2,70-2,80 μ., είχε δηλαδή θεμελίωση ύψ. 6 μ.

Η μικρή σχετικά έκταση του οικοπέδου (περί τα 250 τ.μ.) και οι κίνδυνοι που ήταν δυνατόν να προκληθούν για τις όμορες πολυκατοικίες, δεν επέτρεψαν την πλήρη ανασκαφή της τάφρου, η οποία ερευνήθηκε μόνο με τομές κατά μήκος και κατά πλάτος, από τις οποίες έγινε σαφές ότι η τάφρος επιχώσθηκε τρεις τουλάχιστον φορές σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, αρχής γενομένης ήδη στην εποχή της μετασκευής του προτειχίσματος.

Ασφαλώς η καταστροφή της πόλης από το Σύλλα και επί αιώνες εγκατάλειψη των τειχών είχαν ως αποτέλεσμα το γέμισμα της τάφρου και τη χρησιμοποίησή της για ενταφιασμούς. Οι απορρίψεις, πάνω από τις αρχικές οριζόντιες επιχώσεις, όπου κυριαρχεί η άργιλλος, έχουν γίνει, όπως έδειξε η στρωματογραφία των τομών, και από την πλευρά του τείχους και από την πλευρά του αναλήμματος με λοξή φορά (Πίν. 19 α).

Παράλληλα προς το τείχος και σε βάθος από τον τρίτο ως τον πέμπτο δόμο, δηλαδή από 2,20-3,80 μ. περίπου, βρέθηκαν σε τέσσερα επάλληλα στρώματα οκτώ κεραμοσκεπείς τάφοι, οι πέντε ακτέριστοι. Από τους τρεις όμως κτερισμένους προκύπτει η συνεχής χρήση από τον 1ο ως τον 5ο αι. μ.Χ.[13]. Δύο τάφοι, επίσης κεραμοσκεπείς, που βρέθηκαν βαθύτερα, ο τάφος 11 αντίστοιχα προς τον όγδοο δόμο του τείχους, σε βάθος 4,67 έως 4,90 μ. και ο τάφος 8 αντίστοιχα προς τον έβδομο δόμο του αναλήμματος, σε βάθος 5 έως 5,40 μ., ήταν ακτέριστοι· η χρονολόγησή τους, αν

12. Το Βαλεριάνειο λεγόμενο τείχος στην πλευρά αυτή της πόλης έχει ερευνηθεί κυρίως στα οικόπεδα της οδού Βεΐκου 28 (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 101) και Βεΐκου 24-26 (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 43-44). Η συνέχειά του προς Δ.-ΒΔ. δεν έχει ακόμα ερευνηθεί ανασκαφικά. Θεωρούμε πάντως πιθανόν, η πορεία του αυτή να συνδέεται και με το νεότερο τείχος της οδού Ερεχθείου, το οποίο επισκευάσθηκε και εντάχθηκε στη νέα γραμμή της οχύρωσης.

13. Ένας από τους τάφους αυτούς, ο 10, έχει κοπεί ακριβώς στα δύο από το δυτικό τοίχο του πύργου. Ο τάφος αυτός ήταν ακτέριστος, ο αμέσως διπλανός του όμως και στο ίδιο βάθος τάφος 9 χρονολογείται στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή και έτσι έχουμε ένα terminus post quem για την ανέγερση του πύργου.

μπορούσε να γίνει, θα ήταν πολύ χρήσιμη για τη χρονολόγηση των παλιοτέρων απορρίψεων με λοξή φορά στην τάφρο, αφού έχουν διανοιγεί μέσα σ' αυτές. Ένας ακόμη ακτέριστος παιδικός τάφος βρέθηκε παράλληλα προς το δυτικό τοίχο του πύργου, στο βάθος της πρώτης ομάδας των τάφων, ταφή που είχε γίνει προφανώς μετά την ανέγερση του πύργου.

ΛΙΑΝΑ ΠΑΡΛΑΜΑ

4. Οδός Τσάμη Καρατάσου 5-7

Στο παραπάνω οικόπεδο στο Κουκάκι, ιδιοκτησίας Χρήστου Πάκη, διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα, όπου βρέθηκαν τμήματα του προτειχίσματος του τέλους του 4ου αι. π.Χ., τμήμα της οχυρωματικής τάφρου, τμήμα της «περιφερικής οδού» του 4ου αι. π.Χ., μεταξύ τείχους και προτειχίσματος, τμήμα τοίχου που πιθανώς ανήκε σε οχυρωματικό πύργο, το νοτιοδυτικό τμήμα μεγάλου δημόσιου κτιρίου του 2ου αι. μ.Χ. καθώς και θεμέλια ρωμαϊκών χρόνων (Σχέδ. 5).

Η ανασκαφική έρευνα διήρκεσε κατά διαστήματα από 29-4-88 έως 24-7-89, η δε παρακολούθηση των εκσκαφικών εργασιών, ύστερα από την έκδοση της σχετικής απόφασης του ΚΑΣ, πραγματοποιήθηκε κατά το 1990 χωρίς όμως αυτές να ολοκληρωθούν και συνεχίστηκαν και κατά το 1991.

Το οικόπεδο της οδού Τσάμη Καρατάσου βρίσκεται σε περιοχή, όπου κατά το παρελθόν, έχουν αποκαλυφθεί σημαντικές αρχαιότητες, όπως τμήματα της οχύρωσης της κλασικής και υστερορωμαϊκής εποχής αλλά και θεμέλια ρωμαϊκών κτιρίων.

Συγκεκριμένα, βόρεια του οικοπέδου αυτού πρέπει να διερχόταν το κλασικό τείχος που στο σημείο αυτό η πορεία του φαίνεται να συμπίπτει με τον άξονα της οδού Τσάμη Καρατάσου. Τμηματά του έχουν αποκαλυφθεί στο παρελθόν στην οδό Τσάμη Καρατάσου και Μισαραλιώτου[14], στο οικόπεδο της οδού Βεΐκου 14 και Μισαραλιώτου 2[15], καθώς και στο οικόπεδο της οδού Τσάμη Καρατάσου 10[16].

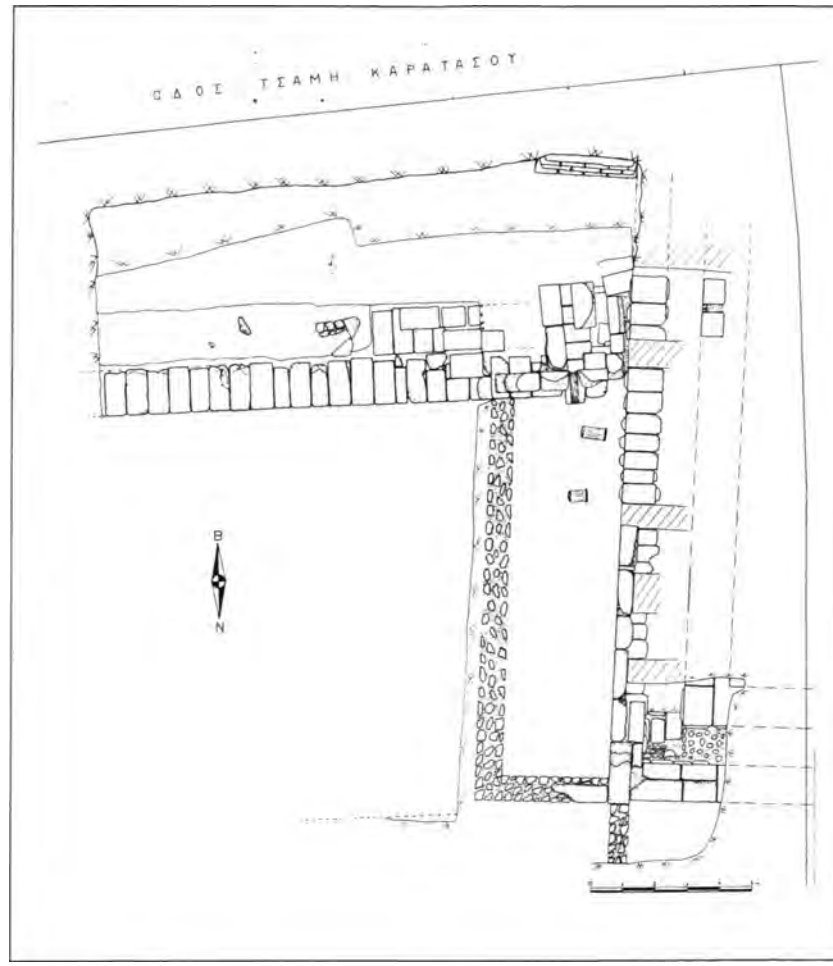
Νότια του οικοπέδου και μάλιστα ακριβώς στη νότια μεσοτοιχία έχει αποκαλυφθεί τμήμα του βαλεριάνειου τείχους στο οικόπεδο της οδού Βεΐκου 24-26[17] που έχει διατηρηθεί ορατό και επισκέψιμο στον ακάλυπτο χώρο της πολυκατοικίας. Η πορεία αυτού του τείχους είναι γνωστή στην περιοχή από τη διασταύρωση των οδών Βεΐκου και Μισαραλιώτου μέχρι τη γωνία των οδών Βεΐκου και Παρθενώνος[18].

Επί πλέον στο οικόπεδο Βεΐκου και Μισαραλιώτου[19] έχει βρεθεί τμήμα ρωμαϊκού λουτρού. Πολυτελέστατο κτίριο με εσωτερική υπόστυλη αίθουσα βρέθηκε στην οδό Μισαραλιώτου 13 που και αυτό χρονολογήθηκε στο β΄ μισό του 2ου αι. μ.Χ.[20].

Στο οικόπεδο της οδού Τσάμη Καρατάσου 5-7 η ανασκαφική έρευνα κάλυψε ολόκληρο τον οικοδομήσιμο χώρο και μεγάλο τμήμα του ανατολικού ακάλυπτου χώρου. Αποκαλύφθηκε μεγάλο τμήμα του προτειχίσματος (Πίν. 19 β) στο βόρειο τμήμα του οικοδομήσιμου χώρου. Έχει κατεύθυνση Α.-Δ., δηλαδή βρέθηκε νότια και παράλληλα του νοητού άξονα του κλασικού τείχους που, σύμφωνα με την ανασκαφή της οδού Μισαραλιώτου 2 και Βεΐκου 14, πρέπει να απείχε από το τείχος 8,50 μ. περίπου.

Το προτείχισμα εδώ είναι διπλό και αυτό συμβαίνει στο ανατολικό του τμήμα. Αποτελείται δηλαδή από δύο σειρές παράλληλες, χωρίς η κατασκευή της μιας να εμπλέκεται σ' αυτήν της άλλης, για τη θεμελίωση των οποίων διανοίχθηκαν δύο ανεξάρτητα ορύγματα (όρυγμα 1 και 2) αντίστοιχα. Η βόρεια σειρά βρέθηκε σε βάθος 4,07 μ. από την επιφάνεια του σημερινού δρόμου. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,55 μ. και έχει πλάτος 1,36 μ. Το μεγαλύτερο τμήμα της βόρειας σειράς βρέθηκε κατεστραμμένο, ενώ διατηρήθηκε σε όλο το αποκαλυφθέν πλάτος το όρυγμα (όρυγμα 1) της θεμελίωσης που όπως φαίνεται συνεχίζεται και προς τις δύο κατευθύνσεις. Προς τα δυτικά του σωζόμενου τμήματος και μέσα στο χώρο του ορύγματος 1 βρέθηκαν τεμάχια κατεστραμμένων ογκολίθων. Αυτό το τμήμα είναι κατασκευασμένο κατά το ισόδομο σύστημα και αποκαλύφθηκε σε ύψος 2 δόμων (ύψ. 0,73 μ.). Η νότια σειρά του προτειχίσματος διατηρήθηκε σ' ολόκληρο το πλάτος του οικοδομήσιμου χώρου και συνεχίζεται προς τα δυτικά, ενώ προς τα ανατολικά έχει παραβιαστεί από το δυτικό τοίχο του ρωμαϊκού κτιρίου (Πίν. 20 α). Το μεν ανατολικό της τμήμα, που σώζεται σε μεγαλύτερο ύψος, βρέθηκε σε βάθος 2,45 ενώ το δυτικό σε 3,27 μ. Είναι παράλληλη προς τη βόρεια σειρά από την οποία απέχει ελάχιστα. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 15,35 και έχει πλάτος 1,40 μ. Είναι κατασκευασμένο κατά τον ίδιο τρόπο με αυτό της βόρειας σειράς δηλαδή κατά το ισόδομο σύστημα με κροκαλοπαγείς ογκόλιθους ενώ έχουν χρησιμοποιηθεί και λίγοι ασβε-

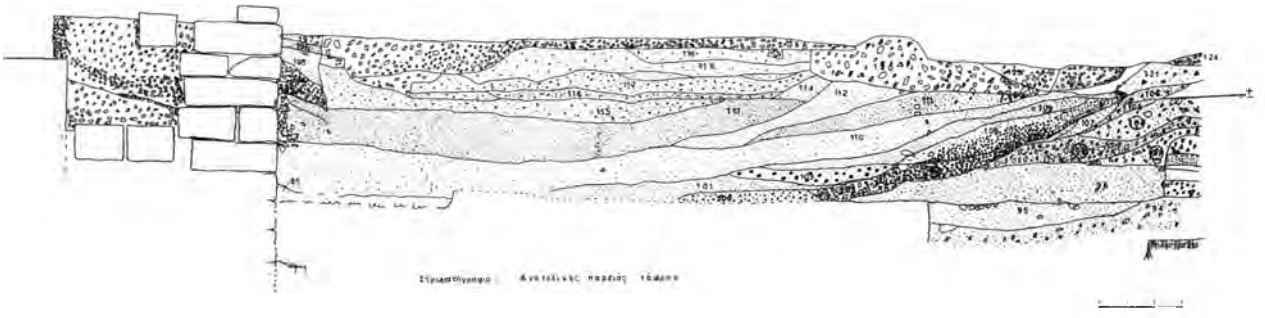
14. ΠΑΕ 1950, σ. 71.
15. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 27-29.
16. Παλαιά ανασκαφή.
17. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 43-44.
18. ΠΑΕ 1950, ό.π.
19. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 92.
20. ΠΑΕ ό.π., σ. 81 κ.ε.

Σχέδ. 5. Οδός Τσάμη Καρατάσου 5-7. Κάτοψη της ανασκαφής.

στολιθικοί στο ψηλότερα σωζόμενο ανατολικό τμήμα. Δεν ήταν δυνατή η αποκάλυψη όλων των δόμων της νότιας σειράς λόγω των άφθονων νερών που αναβλύζουν από το υπέδαφος της περιοχής. Αποκαλύφθηκαν τέσσερις δόμοι (ύψ. 1,65 μ.) του δυτικού τμήματος του προτειχίσματος και εννέα (ύψ. 3,55 μ.) του ανατολικού. Με τη βοήθεια υδραυλικής αντλίας διαπιστώθηκε τελικά ότι αυτή η σειρά του προτειχίσματος έχει διατηρηθεί συνολικά σε ύψος δεκατριών δόμων (ύψ. 5,35 μ.). Στο ψηλότερα σωζόμενο ανατολικό τμήμα εμπλέκεται στην κατασκευή του και στο ύψος των δύο πρώτων από πάνω δόμων αγωγός με κατεύθυνση από Β.-Ν., προφανώς για τη διοχέτευση ομβρίων υδάτων στο χώρο της οχυρωματικής τάφρου. Είναι κατασκευασμένος με κροκαλοπαγείς ογκόλιθους και έναν ασβεστολιθικό, τοποθετημένους κατά τέτοιο τρόπο ώστε να σχηματίζουν ένα ανεστραμμένο Π (μήκ. 3,57, πλ. 1,60 μ.). Στην επιφάνεια του νότιου ογκόλιθου, που χρησίμευε ως τμήμα του πυθμένα του αγωγού, διατηρήθηκε λάξευμα που χρησίμευε ως εκροή. Η κατασκευή του αγωγού, που εξέχει προς Β. αυτής του κυρίως σώματος του προτειχίσματος, εδράζεται σε επίχωση από φερτό κιμηλόχωμα που έχει καλύψει όπως φαίνεται, όλο το διάστημα μεταξύ τείχους και προτειχίσματος αλλά και ολόκληρη τη βόρεια σειρά του προτειχίσματος. Η επίχωση αυτή από φερτό κιμηλόχωμα, γνωστή και από άλλα τμήματα της οχύρωσης που έχουν αποκαλυφθεί στο παρελθόν[21] είχε γίνει για να ισοπεδωθεί το έδαφος του συγκεκριμένου χώρου και συγκρατείτο από το προτείχισμα, το οποίο χρησίμευε και ως ανάλημμα. Πάνω σ' αυτήν την επίχωση κατασκευάστηκε ένας αμαξιτός δρόμος, η γνωστή «περιφερική οδός» του 4ου

21. ΑΑΑ XVIII (1985), σ. 137-138.

Σχέδ. 6. Οδός Τσάμη Καρατάσου 5-7. Στρωματογραφία της ανατολικής παρειάς της τάφρου.

αι., π.Χ.[22], που περιέτρεχε ανάμεσα στα τείχη και την τάφρο και συνέδεε την πόλη με τα διάφορα προάστια. Υπολείμματα των οδοστρωμάτων αυτού του δρόμου βρέθηκαν βορειότερα του προτειχίσματος, η δε φερτή επίχωση του κιμηλοχώματος χρησιμοποιήθηκε ως υπόστρωμά του.

Ανατολικά και σε μικρή απόσταση από την κατασκευή του αγωγού εμπλέκεται στο προτείχισμα και στο ύψος του δεύτερου από πάνω δόμου, μία σχεδόν κάθετη κατασκευή από κροκαλοπαγείς και ασβεστολιθικούς ογκόλιθους (μήκ. 2, σωζ. πλ. 0,95 μ.). Σώζεται σε ύψος τριών δόμων (ύψ. 1,16 μ.) και εδράζεται σε βάθος 4,50 μ. μέσα στο χώρο του ορύγματος 1, της κατεστραμμένης βόρειας σειράς του προτειχίσματος. Η κατασκευή αυτή που εξέχει προς Β. του προτειχίσματος έχει παραβιαστεί ανατολικά από το δυτικό τοίχο του ρωμαϊκού κτιρίου. Είναι πιθανό να πρόκειται για αντηρίδα της νότιας σειράς του προτειχίσματος[23].

Όλη η κατασκευή του προτειχίσματος πρέπει να χρονολογηθεί στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Αρχικά κατασκευάστηκε η βόρεια σειρά που το όρυγμά της (όρυγμα 1) παραβίασε εκτός από τη φυσική κιμηλιά και επιχώσεις του 5ου αι. π.Χ. Σχεδόν σύγχρονα κατασκευάστηκε και η νότια σειρά, που είναι και το κυρίως προτείχισμα, στο βόρειο όριο της οχυρωματικής τάφρου. Έχει την ίδια πορεία με το τμήμα του προτειχίσματος που βρέθηκε στην ανασκαφή των οδών Μισαραλιώτου 2 και Βεΐκου 14. Μετά γέμισε ο χώρος μεταξύ τείχους και προτειχίσματος με το φερτό κιμηλόχωμα, που είναι πολύ πιθανό να προέρχεται από τη διάνοιξη της οχυρωματικής τάφρου, και παράλληλα καλύφθηκε ολόκληρη η βόρεια σειρά του προτειχίσματος που η κατασκευή της πρέπει να οφείλεται κατά πάσα πιθανότητα σε εδαφολογικούς στατικούς λόγους. Το κυρίως προτείχισμα χρησίμευε επίσης και ως ανάλημμα της «περιφερικής οδού». Η κεραμική που συλλέχθηκε από την επίχωση με το κιμηλόχωμα χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Στο ανατολικό τμήμα του κυρίως προτειχίσματος διακρίθηκε μια μετασκευή του β΄ μισού του 2ου αι. π.Χ.[24]. Σ' αυτήν ανήκουν οι τέσσερις ανώτεροι δόμοι του προτειχίσματος, ο αγωγός και η κατασκευή που πολύ πιθανόν πρόκειται για αντηρίδα.

Την ίδια εποχή με το προτείχισμα κατασκευάστηκε και η οχυρωματική τάφρος (Πίν. 20 β) που βρέθηκε νότια και σε όλο της το πλάτος (12,50 μ.). Ερευνήθηκαν στρωματογραφικά οι επιχώσεις που κάλυψαν το όρυγμά της μέχρι βάθους 6,17 μ. Δυστυχώς, τα άφθονα νερά που αναβλύζουν από το υπέδαφος της περιοχής δεν μας επέτρεψαν να την ερευνήσουμε ως τον πυθμένα. Με τη βοήθεια υδραυλικής αντλίας καταφέραμε να διαπιστώσουμε το τελικό της βάθος που νότια και μπροστά από το προτείχισμα έφθανε τα 8,70 μ. Στο νότιό της όριο διαπιστώθηκε ότι για τη διάνοιξή της, εκτός από τη φυσική κιμηλιά που η επιφάνειά της εδώ βρέθηκε σε βάθος 6,20 μ., παραβιάστηκαν και επιχώσεις του τέλους του 4ου αι. π.Χ. Από βάθος 6,17 μ. περισυλλέξαμε όστρακα του τέλους του 4ου αι. π.Χ., ενώ από τις υπερκείμενες επιχώσεις όστρακα ελληνιστικά κυρίως του 2ου αι. π.Χ. και από τις ψηλότερες του 2ου αι. μ.Χ.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι επιχώσεις της τάφρου δεν παρουσιάζουν την ίδια σύνθεση που γνωρίζουμε από άλλες περιπτώσεις[25], δηλαδή διαλυμένες

22. U. Knigge, Ο Κεραμεικός της Αθήνας, 1990, σ. 76-77.

23. ΑΑΑ ό.π.

24. Η μετασκευή αυτή είναι γνωστή και από άλλες περιπτώσεις. Ιδιαίτερα σημειώνεται η μετατροπή του προτειχίσματος σε τείχος κατά την ελληνιστική περίοδο, όπως αποδείχθηκε από την ανασκαφή της οδού Ερεχθείου 18, βλ. παραπάνω.

25. Ανασκαφή Πλατείας Κλαυθμώνος, ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 138· ανασκαφή οδού Διπύλου 5-7, 7-9, ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 34-36.

οργανικές ουσίες, οικοδομικό υλικό, σπασμένα αγγεία που χρονολογούνται από τον 1ο α. π.Χ. μέχρι τον 1ο αι. μ.Χ., όταν καταστράφηκε η πόλη των Αθηνών από το Σύλλα και επακολούθησε ο καθαρισμός της. Εδώ οι επιχώσεις είναι οριζόντιες φυσικές αποθέσεις, αργιλώδους και αμμώδους σύστασης χωρίς ιδιαίτερα πολλά όστρακα ή οικοδομικό υλικό. Δηλαδή δεν συναντάμε τις γνωστές «απορρίψεις» από τον καθαρισμό της πόλης των Αθηνών[26] (Σχέδ. 6).

Στη βόρεια παρειά του οικοδομήσιμου χώρου και προς την οδό Τσάμη Καρατάσου αποκαλύφθηκε μόνο η νότια παρειά τμήματος τοίχου (Πίν. 21 α) με κατεύθυνση Α.-Δ. σε βάθος 2,64 μ. Το αποκαλυφθέν μήκος είναι 3,15 μ. και σώζεται σε ύψος τεσσάρων δόμων (ύψ. 2,86 μ.). Ο πρώτος από πάνω δόμος αποτελείται από ένα μεγάλο ογκόλιθο από κοκκινωπό ασβεστόλιθο ενώ οι επόμενοι τρεις είναι κατασκευασμένοι κατά το ισόδομο σύστημα με πωρόλιθους χωρίς να έχει χρησιμοποιηθεί συνδετική ύλη. Δυτικά διακόπτεται κανονικά ενώ προς τα ανατολικά έχει παραβιαστεί από το ρωμαϊκό κτίριο. Η έρευνα του τοίχου αυτού δεν ήταν δυνατόν να προχωρήσει περαιτέρω λόγω των επισφαλών επιχώσεων. Όμως η θέση του βόρεια και ανατολικά του προτειχίσματος καθώς και η απόσταση από αυτό 3 μ. περίπου μας οδηγεί στο πιθανό συμπέρασμα ότι πρόκειται για το νότιο τοίχο οχυρωματικού πύργου.

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου και κυρίως στον ανατολικό ακάλυπτο χώρο αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων που ανήκουν σε μνημειώδες κτίριο ρωμαϊκών χρόνων του 2ου αι. μ.Χ. Το μεγαλύτερο τμήμα του φαίνεται να συνεχίζεται προς Α. κάτω από τα θεμέλια πολυκατοικίας (οδός Τσάμη Καρατάσου 3) που έχει οικοδομηθεί πριν από το 1960 και στο χώρο της δεν πρέπει να έχει διενεργηθεί ανασκαφική έρευνα, όπως προκύπτει από το αρχείο που διαθέτει η Γ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Αποκαλύφθηκαν μεγάλα τμήματα του εξωτερικού και του εσωτερικού τοίχου της δυτικής πλευράς και μικρά τμήματα του εξωτερικού και του εσωτερικού της νότιας. Και οι τέσσερις τοίχοι σχηματίζουν τη νοτιοδυτική ενάλληλη γωνία του κτιρίου.

Συγκεκριμένα, ο εξωτερικός τοίχος που ερευνήθηκε σε μήκος 16,65 με πλάτος 1-1,10 μ. βρέθηκε σε βάθος 2,16 μ. και έχει κατεύθυνση Β.-Ν. Ο πρώτος σωζόμενος από πάνω δόμος έχει εν μέρει παραβιαστεί – κυρίως στο βόρειο μισό τμήμα— από τα θεμέλια του προϋπάρχοντος σπιτιού που είχε κατασκευαστεί μεταξύ των ετών 1893-1895. Αυτός ο τοίχος συνεχίζεται προς Β., ενώ προς Ν. δημιουργεί γωνία με το νότιο εξωτερικό τοίχο που έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Ο νότιος εξωτερικός τοίχος αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,60 και έχει πλάτος 1,15 μ. Και οι δύο τοίχοι είναι κατασκευασμένοι κατά το ισόδομο σύστημα τοιχοποιίας με διπλή σειρά πωρόλιθων τοποθετημένων δρομικά και μπατικά εναλλάξ. Μόνο στον πρώτο από πάνω δόμο και των δύο τοίχων έχουν χρησιμοποιηθεί κοκκινωποί ασβεστόλιθοι. Ο δυτικός αποκαλύφθηκε σε ύψος επτά δόμων (3,80 μ.) ενώ ο νότιος σε ύψος πέντε δόμων. Σχεδόν όλοι οι ογκόλιθοι του δεύτερου στη σειρά (από πάνω) δόμου διατηρούν στην εξωτερική (δυτική) παρειά περιταίνια με έξεργη την εσωτερική επιφάνεια. Ως συνδετική ύλη έχει χρησιμοποιηθεί άφθονο ασβεστοκονίαμα, που η χρήση του γίνεται ακόμη εντονότερη στον έκτο και έβδομο δόμο που πρέπει να είναι και οι τελευταίοι της θεμελίωσης. Και πάλι τα αναβλύζοντα νερά δημιούργησαν πρόβλημα στην έρευνα της θεμελίωσης του κτιρίου. Στην κατασκευή αυτών των δύο τελευταίων δόμων έχουν χρησιμοποιηθεί επίσης και μικρές ακατέργαστες πέτρες μαζί με τεμάχια πωρόλιθων. Ο δυτικός εξωτερικός τοίχος στο μεγαλύτερό του τμήμα θεμελιώθηκε μέσα στις σαθρές επιχώσεις της οχυρωματικής τάφρου και γι' αυτό το λόγο ήταν αναγκαία μια ισχυρή θεμελίωση. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι ο τρόπος θεμελίωσής του είναι εντελώς διαφορετικός στο βορειότερο αποκαλυφθέν τμήμα του, όπου συνάντησε σταθερό έδαφος που είναι η φυσική κιμηλιά και η επίχωση από το φερτό κιμηλόχωμα. Ιδιαίτερα σε αυτό το σημείο η θεμελίωσή του αποτελείται από μεγάλα και μικρά τεμάχια πωρόλιθων αλλά και λίθων μαζί με άφθονο ασβεστοκονίαμα χωρίς να χρειαστεί να διανοιχθεί βαθύ λάξευμα θεμελίωσης.

Οι δύο εσωτερικοί τοίχοι βρέθηκαν παράλληλα προς τους εξωτερικούς σε απόσταση 1,10-1,16 μ. ανατολικά και βόρεια αντίστοιχα. Αυτοί οι δύο τοίχοι του κτιρίου ερευνήθηκαν πολύ αποσπασματικά, γιατί βρέθηκαν πολύ κοντά στην ανατολική μεσοτοιχία και η αποκάλυψή τους —ιδιαίτερα του δυτικού εσωτερικού— θα δημιουργούσε προβλήματα ασφαλείας στα θεμέλια της όμορης πολυκατοικίας. Την πορεία του παρακολουθήσαμε αφού διανοίξαμε δύο κάθετες τομές, η μία προς Β. και η δεύτερη προς Ν. Στο μέσον της πορείας του διαπιστώθηκε η συνέχειά του μέσα στην αποχέτευση του προϋπάρχοντος κτιρίου.

Στη νότια τομή ερευνήθηκε η γωνία που σχηματίζουν οι εσωτερικοί τοίχοι σε βάθος. Και οι δύο τοίχοι είναι παρόμοιας κατασκευής με τους εξωτερικούς, με τη διαφορά ότι περιταίνια φέρουν οι ογκόλιθοι του πρώτου και του τρίτου από πάνω δόμου, ενώ στον εξωτερικό δυτικό τοίχο αυτό συμβαίνει στον πρώτο από πάνω δόμο. Ο νότιος εξωτερικός τοίχος (αποκαλ. μήκ. 1,46, πλ. 1,40 μ.) αποκαλύφθηκε σε ύψος πέντε δόμων

26. ΠΑΕ ό.π., σ. 73.

(ύψ. 2,62 μ.). Ο νότιος εσωτερικός τοίχος (πλ. 1,20 μ.) που η κατασκευή του εμπλέκεται σε αυτήν του δυτικού εσωτερικού, αποκαλύφθηκε σε ελάχιστο μήκος εφόσον προχωρεί προς Α. έξω από τα ανατολικά όρια του οικοπέδου. Είναι αξιοσημείωτο ότι διατηρείται τμήμα της ανωδομής του στην ανατολική παρειά της τομής που είναι κατασκευασμένη με άφθονο ασβεστοκονίαμα και μικρές ακατέργαστες πέτρες.

Οι δύο τοίχοι βρέθηκαν περίπου στο ίδιο βάθος με μικρή υψομετρική διαφορά, δηλαδή ο εσωτερικός βρέθηκε 0,20 μ. ψηλότερα του εξωτερικού. Οι οριζόντιοι αρμοί των δόμων τους παρουσιάζουν αντιστοιχία. Επίσης οι επιχώσεις που κάλυψαν το μεταξύ τους διάστημα ήταν φερτές και η σύστασή τους άλλαζε από δόμο σε δόμο. Επί πλέον διαπιστώθηκε ότι στο σημείο όπου οι τέσσερις τοίχοι σχηματίζουν τις δύο γωνίες, εδράζονται πάνω σε ενιαίο υπόβαθρο σε βάθος 5,82 μ. κατασκευασμένο με ογκολίθους και τεμάχια πωρολίθων και άφθονο ασβεστοκονίαμα. Τέλος, για την αποτελεσματικότερη σύνδεση των νοτίων τοίχων (εσωτερικού κι εξωτερικού) στο μεταξύ τους διάστημα και σε βάθος 4,60 μ. υπάρχει γέμισμα από άφθονο κονίαμα και τεμάχια πωρόλιθων που εδράζεται στο παραπάνω υπόβαθρο. Είναι φανερό ότι η σαθρή επίχωση της τάφρου ανάγκασε τους κατασκευαστές να πάρουν όλα τα μέτρα για να εξασφαλίσουν την ισχυρή θεμελίωση του κτιρίου και μάλιστα του πιο ευαίσθητου σημείου που είναι οι γωνίες του.

Για την εξασφάλιση της θεμελίωσης αυτής της πλευράς του κτιρίου πρέπει να κατασκευάστηκαν και οι δύο τοίχοι που βρέθηκαν δυτικά του κτιρίου και σχηματίζουν μεταξύ τους γωνία. Ο δυτικός και πλέον επιμήκης τοίχος (μήκ. 12,25 και πλ. 0,75 μ.) που αποκαλύφθηκε σε όλο του το μήκος, έχει κατεύθυνση Β.-Ν. Προς Β. εφάπτεται στη νότια παρειά του προτειχίσματος (νότια σειρά), ενώ προς Ν. γωνιάζει με το δεύτερο που έχει κατεύθυνση Α.-Δ. (μήκ. 4,15, πλ. 0,75 μ.), ο οποίος με τη σειρά του εφάπτεται στη δυτική παρειά του εξωτερικού τοίχου του κτιρίου. Και οι δύο τοίχοι βρέθηκαν σε βάθος 3,60 μ. περίπου μέσα στις επιχώσεις της οχυρωματικής τάφρου και εδράζονται σε βάθος 4,40 μ. Είναι κατασκευασμένοι πρόχειρα με τεμάχια πωρολίθων και ασβεστοκονίαμα ως συνδετική ύλη. Οι τοίχοι αυτοί φαίνεται ότι δεν ήταν ορατοί εφόσον καλύφθηκαν με στρώμα λευκού χρώματος από τριμμένο κονίαμα και λατύπη, το οποίο κάλυψε όλους τους δόμους του δυτικού εξωτερικού τοίχου του κτιρίου εκτός από τον πρώτο που ήταν όπως φαίνεται ο μόνος ορατός. Αυτό ενισχύεται και από το γεγονός ότι το παραπάνω στρώματα κάλυψε το λάξευμα θεμελίωσης του κτιρίου, που η επιφάνειά του άρχισε από το δεύτερο δόμο.

Η εντελώς αποσπασματική αποκάλυψη αυτού του κτιρίου δεν μας επιτρέπει να προχωρήσουμε στη διεξαγωγή συμπερασμάτων, τουλάχιστον προς το παρόν, για τη λειτουργία και την ταύτισή του. Η μνημειακή του κατασκευή και οι διαστάσεις του μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ένα μεγάλο δημόσιο οικοδόμημα των ρωμαϊκών χρόνων και μάλιστα του 2ου αι. μ.Χ. Η χρονολόγηση αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι δυτικά του κτιρίου και μέσα σε στρώμα καταστροφής βρέθηκε ένας μεγάλος αριθμός ομοίου τύπου ηγεμόνων κεράμων που προφανώς προέρχονται από τη στέγη του και χρονολογούνται στο τέλος του 1ου-αρχές του 2ου αι. μ.Χ.

Η ύπαρξη των δύο παράλληλων τοίχων, του εξωτερικού και του εσωτερικού, μας οδηγεί σε μια ενδεχόμενη ταύτιση του εξωτερικού ως στυλοβάτη και του εσωτερικού ως τοιχοβάτη αν και η μεταξύ τους απόσταση είναι πολύ μικρή. Η ανεύρεση δύο τμημάτων αρράβδωτων κιόνων από μάρμαρο Υμηττού (Πίν. 21 β) που είχαν πέσει δυτικά και σε μικρή απόσταση από το δυτικό εξωτερικό τοίχο, είναι μια ένδειξη για την παραπάνω ταύτιση. Η χρήση αρράβδωτων κιόνων από μάρμαρο Υμηττού συνηγορεί στη χρονολόγηση του κτιρίου το 2ο αι. μ.Χ. Είναι γνωστό ότι από μάρμαρο Υμηττού κατασκευάστηκαν οι αρράβδωτοι κίονες του κτιρίου που βρέθηκε στην οδό Μισαραλιώτου 13 που χρονολογείται στο β΄ μισό του 2ου αι. μ.Χ., μια εποχή που γίνεται ευρεία χρήση των λατομείων μαρμάρου του Υμηττού.

Είναι επίσης γνωστό ότι στην περιοχή αυτή κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους αναπτύχθηκε και επεκτάθηκε η πόλη των Αθηνών. Αυτή η επέκταση οδήγησε στην προς τα έξω μετατόπιση του τείχους της πόλεως που έγινε την εποχή του αυτοκράτορα Βαλεριανού. Ύστερα από την ανεύρεση αυτού του κτιρίου στο διάστημα μεταξύ του κλασικού και του υστερορωμαϊκού τείχους γίνεται πλέον σαφές ότι η μετατόπιση της γραμμής του τείχους σε αυτήν την περιοχή είχε ως στόχο να προστατεύσει αυτό το μνημειώδες δημόσιο κτίριο.

Η καταστροφή του κτιρίου φαίνεται να επήλθε κατά τον 3ο αι. μ.Χ. και είναι πολύ πιθανό, αυτή να συνέβη κατά την επιδρομή των Ερούλων, όπως υποστηρίχθηκε και για το κτίριο της οδού Μισαραλιώτου 13.

Η ανεύρεση τόσων σημαντικών αρχαίων στο οικόπεδο της οδού Τσάμη Καρατάσου 5-7 που συμβάλλουν στη μελέτη της τοπογραφίας της περιοχής και κατ' επέκταση στη μελέτη της τοπογραφίας των Αθηνών, οδήγησε στη διατήρηση των αρχαίων στο υπόγειο της πολυκατοικίας και στον ανατολικό ακάλυπτο χώρο, έτσι ώστε να είναι ορατά και επισκέψιμα σύμφωνα με απόφαση του ΚΑΣ ύστερα από εισήγηση της Εφορείας.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

5. Οδός Μάρκου Μπότσαρη 43-45

Στο παραπάνω οικόπεδο ιδιοκτησίας Σελιμέκου, η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε 15 τάφους, οι οποίοι βρίσκονταν στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου. Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις το νεκροταφείο κατελάμβανε το μεγαλύτερο μέρος του οικοπέδου, αλλά οι τάφοι είχαν καταστραφεί από τις νεότερες επεμβάσεις.

Από τους τάφους που είχαν διασωθεί και ερευνήθηκαν, άλλοι είναι λαξευμένοι στην κιμηλιά και άλλοι σε μαλακές επιχώσεις. Αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,92 μ. κάτω από το κράσπεδο της οδού Μάρκου Μπότσαρη και εδράζονταν μέχρι βάθους των 3,55 μ. Πρόκειται κυρίως για κεραμοσκεπείς τάφους διαταραγμένους από διερχόμενο χείμαρρο και διατεταγμένους σε δύο στρώματα. Από το ένα, το μεταγενέστερο, σώθηκε μόνον ένας τάφος, ενώ στο παλιότερο οι τάφοι ήταν ημικατεστραμμένοι, ακτέριστοι ή κτερισμένοι, με λίγα αντικείμενα του 4ου αι. π.Χ. Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συμπεριλαμβάνεται και απότμημα επιγραφής: *ΤΙΜΑ ΡΕΤΗ.*

ΙΩΑΝΝΑ ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ

6. Οδός Κέκροπος (σκάμμα αποχέτευσης Δήμου Αθηναίων)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για αποχέτευση στην Πλάκα αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες μπροστά από το ακίνητο στην οδό Κέκροπος 1 και κοντά στη διασταύρωση με την οδό Σωτήρος.

Αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου υστερορωμαϊκών χρόνων σε βάθος 2,10 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. μέσα σε πολύ χαλαρές, καστανού χρώματος, επιχώσεις. Στην κατασκευή του είχε χρησιμοποιηθεί ως υλικό β΄ χρήσης μαρμάρινο άγαλμα ρωμαϊκών χρόνων, που είχε αποκοπεί σε τεμάχια, τα οποία συλλέξαμε από διάφορα σημεία του τοίχου.

Πρόκειται για άγαλμα τηβεννοφόρου ισταμένου ανδρός (Μ 3597) που χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ., του οποίου συλλέχθηκαν τα ακόλουθα τμήματα: α) Εικονιστικό κεφάλι γενειοφόρου με διαμόρφωση γόμφου για την ένθεση στην αντίστοιχη κοιλότητα του κορμού, ύψ. 0,42 μ. Υπάρχει απόκρουση στο δεξιό ρουθούνι της μύτης. Αδρά δουλεμένη η πίσω πλευρά. β) Κορμός με αποκομμένες τις τέσσερις πλευρές για να χρησιμοποιηθεί στο κτίσιμο του τοίχου (ύψ. 1,45 μ.). Υπάρχει κοιλότητα ανάμεσα στους ώμους για την ένθεση της κεφαλής. γ) Σύμφυτη πλίνθος (διαστ. 0,25x 0,11, πάχ. 0,08 μ.)., αποκομμένη, που σώζει τμήμα από το αριστερό κάτω πόδι με σανδάλι.

Για την κατασκευή του τοίχου (αποκαλ. μήκ. 1,25, πλ. 0,50 μ.), εκτός από τα τμήματα του αγάλματος χρησιμοποιήθηκαν και τμήματα από μαρμάρινα κατώφλια, αργές πέτρες και ως συνδετική ύλη άφθονο ασβεστοκονίαμα. Εδράζεται σε βάθος 2,80 μ.

Ανατολικά του τοίχου και σε μικρή απόσταση αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,90 μ. αποθηκευτικός πίθος με κτιστά τοιχώματα από αργές πέτρες, τεμάχια κεραμίδων και συνδετική ύλη υδραυλικό κονίαμα. Με παχύ υδραλικό κονίαμα είχαν επιχρισθεί τα πλάγια τοιχώματα και ο πυθμένας.

Ανατολικότερα σε βάθος 1,10 μ. βρέθηκε τμήμα τοίχου (αποκαλ. μήκ. 0,70, πλ. 0,40 μ.), που όριζε τη δυτική πλευρά κατεστραμμένης σήμερα δεξαμενής. Είναι παράλληλος προς τον προηγούμενο και εδράζεται σε βάθος 1,52 μ. Η ανατολική παρειά του έφερε παχύ επίχρισμα από υδραυλικό κονίαμα καθώς και ο πυθμένας της δεξαμενής που βρέθηκε σε βάθος 1,45 μ. και διατηρήθηκε σε μήκος 1,65 μ. ανατολικά του τοίχου.

Οι αρχαιότητες αυτές πρέπει να έχουν σχέση με τα λείψανα ρωμαϊκής και υστερορωμαϊκής οικίας που βρέθηκε στα οικόπεδα της οδού Κέκροπος 5[27] και Κέκροπος 7-9[28] αντίστοιχα. Ιδιαίτερα η υστερορωμαϊκή οικία (οδός Κέκροπος 7-9) που η ανέγερσή της ανάγεται στις αρχές του 4ου αι. μ.Χ. θεωρήθηκε ότι βρίσκεται πολύ κοντά στο οικοδόμημα που ανεγέρθηκε προς τιμή των αυτοκρατόρων Αρκάδιου και Ονώριου και καταστράφηκε πιθανόν κατά την επιδρομή του Αλάριχου[29]. Μετά την εγκατάλειψή της κατά τους βυζαντινούς χρόνους κατασκευάστηκαν αποθηκευτικοί πίθοι, όπως και ο πίθος που βρέθηκε στο σκάμμα της οδού Κέκροπος.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

7. Πλατεία Συντάγματος

Παράλληλα με τις εργασίες διαμόρφωσης της πλατείας Συντάγματος από το Δήμο Αθηναίων, γίνονται και εργασίες βελτίωσης του συστήματος αποχέτευσης.

Κατά τις εργασίες διάνοιξης χάνδακος για την τοποθέτηση σωλήνων αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο παραλλήλων τοίχων που απέχει 3,05 μ. μεταξύ τους. Ο τοίχος 1 αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,15 μ. από το δάπεδο της πλατείας. Το σωζόμενο μήκος του είναι 0,62, το πλάτος του 0,70, και το σωζόμενο ύψος του 1,10 μ. Είναι κτισμένος με πέτρες και χώμα ως συνδετικό

27. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 86.
28. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 50-53.
29. Ό.π., σ. 52.

υλικό. Εδράζεται στην κιμηλιά, πάνω σε στρώση οπτοπλίνθων, ύψ. 0,15 μ., που κατασκευάστηκε για να διευκολύνει την καλύτερη έδρασή του. Ο τοίχος 2 αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,92 μ. Το σωζόμενο μήκος του είναι 0,62, το πλάτος του 0,55 και το σωζόμενο ύψος του 1,07 μ. Εδράζεται και αυτός στη φυσική κιμηλιά. Είναι κατασκευασμένος με πέτρες και χώμα και φέρει κονίαμα στην ανατολική όψη. Οι τοίχοι χρονολογούνται στη ρωμαϊκή εποχή.

Στις επιχώσεις, που ήταν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους διαταραγμένες και ακάθαρτες, βρέθηκαν όστρακα ρωμαϊκής εποχής και κατάλοιπα λίθινου γλυπτού και αρχιτεκτονικού διακόσμου. Το σπουδαιότερο εύρημα είναι ακέραιο μαρμάρινο τραγικό προσωπείο γέροντα, ύψ. 0,34 μ., που χρονολογείται στην εποχή του ρωμαίου αυτοκράτορα Τραϊανού.

8. Πλατεία Μοναστηρακίου 6

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για ανέγερση νέας οικοδομής, ιδιοκτησίας Νικολοπούλου-Γουδέλη, η οποία χρησιμοποιεί θεμελίωση υπάρχοντος παλαιού σπιτιού, αποκαλύφθηκαν τμήματα παραλλήλων και επαλλήλων τοίχων.

Στο βορειότερο γωνιαίο τμήμα του οικοπέδου, σε βάθος 2,07 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου σε δύο δόμους από πωρόλιθους μεγάλων διαστάσεων επιχρισμένους με αμμοκονίαμα (σωζ. μήκ. 3,06, πλ. 0,65, ύψ. 0,91 μ.) το οποίο εδράζεται σε στρώμα χώματος καστανόμαυρου, αμμώδους και έχει κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.

Κατά μήκος του προαναφερθέντος τοίχου, σε βάθος 1,73 μ., αποκαλύπτεται τοίχος κτισμένος από κεραμίδες επίπεδες και πέτρες ακατέργαστες διαφόρων μεγεθών στο κάτω τμήμα και ογκόλιθους στο άνω, οι οποίοι από ένα σημείο και μετά χρησιμοποιούνται σε όλη την τοιχοδομία (σωζ. μήκ. 5,20, πλ. 0,80, ύψ. 1,67 μ.). Εδράζεται σε στρώμα αμμώδους, καστανόμαυρου χώματος, που περιέχει μεγάλο αριθμό τμημάτων κεραμίδων.

Στη βόρεια γωνία του οικοπέδου, σε βάθος 2,98 μ., αποκαλύπτεται τμήμα τοίχου σε δύο δόμους από πωρόλιθους επιχρισμένους με ασβεστοκονίαμα (σωζ. μήκ. 1,22, πλ. 0,33, ύψ. 0,70 μ.).

Τα κατάλοιπα των τοίχων δεν στάθηκε δυνατόν να χρονολογηθούν λόγω έλλειψης κινητών ευρημάτων, ούτε να συσχετισθούν με άλλα γειτονικά αρχαία λείψανα.

Τα προαναφερθέντα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση, ύστερα από τροποποίηση της πεδίλωσης.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

9. Οδός Τρίτωνος 3

Στο οικόπεδο της οδού Τρίτωνος 3 στα Άνω Πετράλωνα αποκαλύφθηκαν σπαράγματα δύο τοίχων, υπολείμματα κάποιου κτίσματος. Πρόκειται για τοίχους κτισμένους με μικρές αδούλευτες πέτρες και συνδετικό υλικό λάσπη. Εντοπίστηκαν σε βάθος 1,10 μ. από το κράσπεδο της οδού Τρίτωνος, ενώ εδράζονταν σε βάθος 2,10 μ. Τα όστρακα και τα λίγα αγγεία που συγκεντρώθηκαν χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ.

10. Οδός Τρώων 29

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε τμήμα δεξαμενής, σωζ. διαστ. 3,05x2,22 μ., ενώ συνεχίζεται στο προς Β. όμορο οικόπεδο. Εντοπίστηκε σε βάθος 0,40 μ. από το κράσπεδο του πεζοδρομίου και ο πυθμένας της σε βάθος 0,65 μ.

ΙΩΑΝΝΑ ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ

11. Διασταύρωση οδών Αχιλλέως και Κωνσταντινουπόλεως

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την κατασκευή της ανισόπεδης διάβασης στη διασταύρωση των οδών Αχιλλέως-Κωνσταντινουπόλεως και Καβάλας (Λεωφόρος Αθηνών) βρέθηκαν αρχαιότητες στη διασταύρωση των οδών Αχιλλέως και Κωνσταντινουπόλεως. Συγκεκριμένα, ύστερα από την κατεδάφιση του κτιρίου της οδού Αχιλλέως 72 και στη δυτική πλευρά του τριγώνου που ορίζεται βόρεια από την οδό Κωνσταντινουπόλεως βρέθηκε συστάδα τριών τάφων με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Πρόκειται για κατεστραμμένους κιβωτιόσχημους τάφους σε βάθος 1,80 μ. περίπου, από τους οποίους μόνο ο ένας βρέθηκε ασύλητος. Στο εσωτερικό του βρέθηκε σκελετός με το κρανίο προς ΝΑ. Στα πόδια του νεκρού είχαν τοποθετηθεί χάλκινο κάτοπτρο, πήλινο μυροδοχείο του 3ου αι. π.Χ. και πήλινο μυροδοχείο του α΄ μισού του 3ου αι. π.Χ.

Από τον καθαρισμό του τάφου περισυλλέξαμε ελάχιστα τεμάχια χρυσού νήματος, ένα οστέινο στρογγυλό αντικείμενο και στρογγυλά καρφιά. Οι τάφοι αυτοί ανήκουν στο νεκροταφείο που αναπτύχθηκε στην ανατολική πλευρά του αρχαίου δρόμου προς την Ακαδημία.

12. Οδός Κωνσταντινουπόλεως και Καβάλας

Στη συνέχεια των εργασιών για την κατασκευή της ανισόπεδης διάβασης των οδών Αχιλλέως και Κων-

σταντινουπόλεως διανοίχθηκε τομή στη βορειοανατολική γωνία των οδών Κωνσταντινουπόλεως και Καβάλας (Λεωφόρος Αθηνών), στο χώρο της πλατείας Ελαιοτριβείου. Στην τομή, μήκ. 8 και πλ. 5 μ., αποκαλύφθηκε συστάδα τεσσάρων τάφων και ένα πηγάδι. Οι τάφοι αυτοί ανήκουν στο νεκροταφείο που αναπτύχθηκε στη δυτική πλευρά του δρόμου που οδηγούσε προς την Ακαδημία. Στο ίδιο σημείο και στην ανατολική πλευρά είχε βρεθεί συστάδα τάφων στο οικόπεδο της οδού Κωνσταντινουπόλεως 155 και Πλάτωνος[30].

Οι τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι βρέθηκαν τοποθετημένοι παράλληλα, με προσανατολισμό Α.-Δ. στο νοτιοδυτικό τμήμα της τομής σε βάθος 1,64-1,70 μ. Όλοι είχαν καλυφθεί με καστανή επίχωση και για την τοποθέτησή τους είχε λαξευθεί επίχωση από κοκκινωπό αργιλώδες χώμα με ψιλό χαλίκι. Διατηρήθηκαν οι καλυπτήριες πλάκες από πεντελικό μάρμαρο, που είχαν παραβιασθεί όμως στο παρελθόν.

Η καλυπτήρια πλάκα του βόρειου τάφου έχει μήκος 2,42, πλάτος 0,82 και πάχος 0,26 μ. Σε βάθος 0,25 μ. από την επιφάνεια των τοιχωμάτων είναι γεμάτος με λατύπη, μικρές πέτρες και χώμα. Από την επίχωση αυτή περισυλλέξαμε τεμάχια φύλλων χρυσού, μία οστέινη περόνη, λίγα τεμάχια γυάλινου αγγείου, χάλκινα καρφιά και ένα μολύβδινο αντικείμενο. Ο πυθμένας του τάφου βρέθηκε σε βάθος 2,62 μ.

Ο μεσαίος τάφος ήταν γεμάτος καστανά χώματα και πέτρες (μήκ. 1,90, πλ. 0,70 μ.). Σε βάθος 0,86 μ. από τα τοιχώματά του βρέθηκαν τεμάχια φύλλων χρυσού ενώ σε βάθος 0,87 μ. βρέθηκαν η λεκάνη και τα κάτω άκρα σκελετού. Στο διάστημα μεταξύ των δύο κνημών βρέθηκε σιδερένια στλεγγίδα σε τεμάχια. Κάτω από το σωζόμενο τμήμα της λεκάνης βρέθηκε χρυσό δαχτυλίδι με ημιπολύτιμο λίθο υστεροελληνιστικών χρόνων (κορνελίτης), πάνω στον οποίο υπήρχε έγγλυφη προτομή του Πανός. Ο πυθμένας του τάφου βρέθηκε σε βάθος 2,65 μ.

Ο τρίτος, νότιος τάφος βρέθηκε συληημένος με σπασμένο το μισό κάλυμμά του, γεμάτος μπάζα και πέτρες. Έχει μήκος 1,90 και πλάτος 0,82 μ.

Νότια αυτού του τάφου σε βάθος 0,73 μ. βρέθηκε κροκαλοπαγής ογκόλιθος, ύψ. 0,66 μ., που πιθανώς προέρχεται από κατεστραμμένο ταφικό περίβολο.

Βόρεια της συστάδας των τριών τάφων και σε μικρό λάξευμα μέσα στην αργιλώδη επίχωση βρέθηκαν τεμάχια χάλκινου αγγείου, μία χάλκινη στλεγγίδα ακέραιη και δεύτερη χάλκινη στλεγγίδα σε τεμάχια υστεροελληνιστικών χρόνων.

Ανατολικά της συστάδας των τάφων σε απόσταση 2,50 και σε βάθος 2,82 μ. μέσα στην κοκκινωπή αργιλώδη επίχωση βρέθηκε χρυσό δαχτυλίδι με ημιπολύτιμο λίθο με έγγλυφη παράσταση αντωπών ψυχών, υστεροελληνιστικών χρόνων.

Νοτιοανατολικά της συστάδας των τάφων (σε απόσταση 1,40 μ.) βρέθηκε στη νότια παρειά του σκάμματος καλυβίτης τάφος σε βάθος 1,40 μ. Έχει προσανατολισμό Α.-Δ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,20 και έχει πλάτος 0,30 μ. Είχε καλυφθεί με καστανή επίχωση και εδράζεται σε βάθος 1,70 μ. πάνω στην κοκκινωπή αργιλώδη επίχωση. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν μόνο ελάχιστα οστά.

Στη νοτιοανατολική γωνία της τομής σε βάθος 2,85 μ. βρέθηκε πηγάδι που το στόμιό του είναι κατασκευασμένο με τεμάχια πωρόλιθων. Το ύψος του πώρινου στομίου είναι 0,50, το πάχος των τοιχωμάτων 0,48-0,56, η δε εσωτερική διάμετρος 1,26 μ. Από το εσωτερικό του συλλέξαμε όστρακα του 4ου αι. π.Χ. Στη συνέχεια το πηγάδι έχει διανοιχθεί απλά μέσα στην κοκκινωπή, αργιλώδη επίχωση. Δεν ήταν δυνατόν να ερευνηθεί σε μεγαλύτερο βάθος.

Στην ανατολική παρειά της τομής και σε βάθος 2,30 μ. βρέθηκαν τεμάχια επιτύμβιας στήλης (Μ 3611), με ανθεμωτή επίστεψη και με αποκρούσεις στην επιφάνεια. Σε έγκοιλο τετράγωνο χαμηλή ανάγλυφη παράσταση καθισμένης γυναικείας μορφής προς τα δεξιά με ιμάτιο και πέπλο και αριστερά θεραπαινίδα, η οποία της προσφέρει την κοσμηματοθήκη της. Μεταξύ ανθεμίου και σώματος στο επιστύλιο κακοχαραγμένη επιγραφή:

ΕΡΠΥΛΙΣ ΧΡΗΣΤΗ ΠΑΙΣ
ΓΕΡΑΙΔΟΥΚΕΠΑΧΕΝΤΑΥΤΗΝΜΟΙΡΑΘ
[ΑΝΑΤΟΥ]

13. Οδός Σερρών

Στη συνέχεια των εργασιών κατασκευής ανισόπεδης διάβασης των οδών Αχιλλέως-Κωνσταντινουπόλεως και κατά τη διάνοιξη σκάμματος για την τοποθέτηση νέου δικτύου του ΟΤΕ, στο χώρο μεταξύ των οδών Κωνσταντινουπόλεως και Καστοριάς αποκαλύφθηκαν οι ακόλουθες αρχαιότητες:

α) Στην οδό Σερρών (μπροστά από τον αριθ. 2) αποκαλύφθηκαν δύο καλυβίτες τάφοι μέσα στην επίχωση με σπασμένες κεραμίδες, οι οποίες προφανώς προέρχονται από κατεστραμμένους τάφους. Ο νότιος τάφος βρέθηκε κατεστραμμένος από παλιότερες εργασίες διάνοιξης αποχετευτικού αγωγού σε βάθος 0,87 μ. και εδράζεται σε βάθος 1,07 μ.

Βορειότερα, σε βάθος 0,90 μ., βρέθηκε και δεύτερος

30. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 22.

καλυβίτης τάφος με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Αποκαλύφθηκε μόνο το βορειοδυτικό τμήμα, όπου ήταν τοποθετημένο το κρανίο του νεκρού. Εδράζεται σε βάθος 1,30 μ. σε πολύ συμπαγές στρώμα (πάχ. 0,30 μ.) από χαλίκι και άμμο γεμάτο με μικρά μελαμβαφή όστρακα, προερχόμενα κυρίως από ληκύθους του 4ου αι. π.Χ. Πρόκειται για οδόστρωμα που εδράζεται πάνω σε φυσικό έδαφος, το οποίο αποτελείται από κιμηλόπετρες και άμμο και συνεχίζεται σε βάθος πέραν του 1,60 μ., που είναι ο πυθμένας του σκάμματος. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 2 μ. περίπου στη δυτική παρειά του σκάμματος.

Το οδόστρωμα αυτό πρέπει να ανήκει στον αρχαίο δρόμο που ξεκινούσε από τον Κεραμεικό και κατέληγε στην Ακαδημία[31].

β) Στην οδό Σερρών (μπροστά από τον αριθ. 1) βρέθηκε στρώμα συμπαγές σε βάθος 0,95 μ. που εδράζεται σε βάθος 1,40 μ. Αποτελείται από άργιλο, χαλίκι, όστρακα των μέσων του 4ου αι. π.Χ., κονιάματα, οστά, όστρεα πορφύρας και άμμο. Το στρώμα αυτό συνεχίζεται σε μεγάλο μήκος μέχρι τη διασταύρωση των οδών Σερρών και Χαλκιδικής.

γ) Στη διασταύρωση των οδών Σερρών (μπροστά από τον αριθ. 1) και Χαλκιδικής βρέθηκε σε βάθος 0,95 μ. στρώμα πολύ χαλαρό από λεπτόκοκκο τεφρού χρώματος χώμα γεμάτο με μελαμβαφή όστρακα αλλά και αγγεία του 4ου αι. π.Χ. Περισυλλέχθηκαν κυρίως μελαμβαφή πινάκια που χρονολογούνται στο 350-325 π.Χ. Το στρώμα αυτό συνεχίζεται σε μεγάλη έκταση προς Β., αλλά προχωρεί και πέραν του βάθους 1,60 μ., όπου ο πυθμένας του σκάμματος.

δ) Μπροστά από τα ακίνητα της οδού Σερρών 3-5 αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,35 μ. ακέραιη ρωμαϊκή σαρκοφάγος από πεντελικό μάρμαρο σε σχήμα ναού (μήκ. 2,38, πλ. 1,06, ύψ. 1,05 μ.). Είναι ακόσμητη και μόνο στις τέσσερις γωνίες του αετωματικού καλύμματος φέρει ακροκέραμα καθώς και στο κέντρο κάθε στενής πλευράς (Πίν. 22 α). Στις στενές πλευρές και στο σημείο επαφής του καλύμματος με το κυρίως σώμα διατηρούνται οι υποδοχές των μολύβδινων συνδέσμων, οι οποίοι έχουν αφαιρεθεί. Έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Βρέθηκε ασύλητη μέσα σε χαλαρές αμμώδεις επιχώσεις. Για την τοποθέτηση της σαρκοφάγου λαξεύθηκε φυσική επίχωση αργιλώδους σύστασης που περιείχε τεμάχια λευκής κιμηλιάς και στη συνέχεια το φυσικό έδαφος. Διανοίχθηκε έτσι ένας ορθογώνιος χώρος (διαστ. 2,30x3 μ.), που αρχίζει σε βάθος 1,70-2,90 μ., όπου και η έδραση της σαρκοφάγου. Βορειοανατολικά της σαρκοφάγου και σε απόσταση 1 μ. βρέθηκε σε βάθος 1,40 μ. ρωμαϊκή οινοχόη, 3ου-4ου αι. μ.Χ., ενώ στη βορειοδυτική της γωνία και σε βάθος 2,65 μ. βρέθηκε αμφορέας σε τεμάχια. Μέσα στο λάξευμα της βόρειας πλευράς περισυλλέξαμε τεμάχια μαρμάρων και τμήμα ιωνικού κιονόκρανου.

Στο εσωτερικό της σαρκοφάγου, που περιείχε νερό, γύρω στο 0,25 μ., βρέθηκαν οστά πλέον των πέντε νεκρών μετακινημένα και ανακατεμένα.

Δύο κρανία βρέθηκαν στη νοτιοανατολική γωνία της σαρκοφάγου, το ένα στη θέση του και άλλα τρία στο κέντρο. Στο βόρειο μισό τμήμα είχαν συγκεντρωθεί οστά των κάτω άκρων. Σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Θ. Πίτσιο η σαρκοφάγος περιείχε πάνω από πέντε σκελετούς. Υπάρχουν οστά δύο μικρών παιδιών δύο και δέκα ετών, το κρανίο μιας πολύ νέας γυναίκας που βρέθηκε στη νοτιοδυτική γωνία στη θέση του, ενώ τα υπόλοιπα οστά ανήκαν σε άνδρες. Ένας από τους ανδρικούς σκελετούς ανήκε σε μεγάλης ηλικίας άνδρα, που έπασχε από σπονδυλοαρθρίτιδα βαρειάς μορφής. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι όλοι οι σκελετοί πρέπει να είχαν συγγενική σχέση μεταξύ τους, γιατί διαπιστώθηκαν πολλές ομοιότητες.

Γύρω από τους σκελετούς, στις παρυφές του πυθμένα της σαρκοφάγου είχαν τοποθετηθεί γυάλινα αγγεία (τα περισσότερα βρέθηκαν σε τεμάχια) που χρονολογούνται από τα τέλη του 1ου-τέλη 3ου αι. μ.Χ. Γυάλινο ακέραιο μυροδοχείο του τέλους του 3ου-αρχές 4ου αι. μ.Χ. βρέθηκε στη θέση κάτω από το κρανίο της νέας γυναίκας. Περισυλλέχθηκαν επίσης χάλκινο εργαλείο, χάλκινο κάτοπτρο και έξι οστέινες περόνες που χρονολογούνται από το 2ο μέχρι τον 4ο αι. μ.Χ.

ε) Στην οδό Σερρών (μπροστά από τον αριθ. 6), αποκαλύφθηκε τμήμα αγωγού σε βάθος 1,21 μ. Τα πλάγια τοιχώματά του (ύψ. 0,30, πλ. 0,25 μ.) ήταν κτιστά, κατασκευασμένα με ασβεστολιθικές πέτρες και με συνδετικό υλικό λάσπη, και εδράζονται σε βάθος 1,50 μ. σε φυσική επίχωση.

Στο τμήμα του αγωγού, που αποκαλύφθηκε, είχε χρησιμοποιηθεί ως κάλυμμα μαρμάρινη επίστεψη επιτύμβιας ναϊσκόμορφης στήλης του 4ου αι. π.Χ. (Μ 3585) με επιγραφή: *ΧΑΙΡΙΠΠΗ*.

Από το εσωτερικό του αγωγού περισυλλέξαμε στόμιο μαρμάρινης επιτύμβιας ληκύθου.

Στην οδό Σερρών (μπροστά από τον αριθ. 11) βρέθηκε πώρινη σαρκοφάγος σε βάθος 0,60 μ. με προσα-

31. Οδοστρώματα του ίδιου αρχαίου δρόμου είχαμε αποκαλύψει στο σκάμμα αποχέτευσης στη διασταύρωση των οδών Σιατίστης και Μοναστηρίου (ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 34, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία) με την ίδια ακριβώς σύσταση και στο ίδιο περίπου βάθος. Επίσης στο οικόπεδο της οδού Μοναστηρίου 12 και Σιατίστης (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 127-150) βρέθηκε πάλι τμήμα της οδού και τμήμα του ανατολικού της αναλήμματος, όπως και στις ανασκαφές στην οδό Κερατσινίου (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 90).

νατολισμό Β.-Ν. Το νότιο τμήμα της έχει παραβιαστεί στο παρελθόν από αγωγό ύδρευσης και έχει αφαιρεθεί το κάλυμμά της (αποκαλ. μήκ. 1,53, πλ. 0,77, πάχ. τοιχωμάτων 0,08, ύψ. 0,49 μ.). Ο τάφος βρέθηκε συλημένος και μόνον στο βόρειο τμήμα διατηρήθηκαν υπολείμματα των κάτων άκρων.

ζ) Στην οδό Σερρών (μπροστά από τον αριθ. 15-17) αποκαλύφθηκε σχεδόν επιφανειακά μετά την αφαίρεση του στρώματος της ασφάλτου τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης του 4ου αι. π.Χ. (Μ 3582) (ύψ. 0,29, πλ. 0,42, πάχ. 0,07 μ.). Φέρει παράσταση τριών μορφών μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Αριστερά, καθιστή γυναικεία μορφή δίνει το δεξί χέρι (δεξίωση) σε όρθια ανδρική και ανάμεσα όρθιος και μεγάλος σε ηλικία άνδρας. Κάτω από την παράσταση υπόλειμμα επιγραφής: *ΣΕΝ*.

Μπροστά από το ίδιο ακίνητο αποκαλύφθηκε πήλινος αγωγός σε βάθος 1,10 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. Ο αγωγός ημιελλειψοειδούς διατομής (ύψ. 0,50, πλ. 0,50, αποκαλ. μήκ. 2,50 μ.) έχει εν μέρει καταστραφεί. Για τη στερέωσή του έχουν κτισθεί οι δύο πλευρές του (πλ. 0,30 μ.) και η πάνω επιφάνειά του με μικρές πέτρες και συνδετικό υλικό λάσπη. Δυτικά και παράλληλα του αγωγού διατηρήθηκε τμήμα τοίχου στο ίδιο βάθος που εφάπτεται στη δυτική κτιστή του πλευρά. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,30, έχει πλάτος 0,75 μ. και είναι κατασκευασμένος με λαξευτούς πωρόλιθους και μικρές πέτρες και ως συνδετική ύλη έχει χρησιμοποιηθεί λάσπη. Ο τοίχος εδράζεται στο ίδιο βάθος με τον αγωγό (βάθ. 1,63 μ.), πρέπει να είναι σύγχρονοι από πλευράς κατασκευής και πρέπει να αποτελεί την προς Ν. συνέχεια του αναλημματικού τοίχου που είχε αποκαλυφθεί σε σκάμμα της ΔΕΗ μπροστά από το ακίνητο της οδού Σερρών 20[32]. Τότε το ανάλημμα αυτό είχε θεωρηθεί ότι ανήκε στην αρχαία οδό, την παράλληλη προς αυτήν του Δημοσίου Σήματος, που οδηγούσε προς την αρχαία Ακαδημία.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

14. Οδός Χαλκιδικής 18 και Τσοτιλίου

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών στο οικόπεδο που βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών και σε βάθος 2,50 μ., στην παρειά του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε αγωγός κατασκευασμένος με κεραμίδες και καλυμμένος με μικρές αδούλευτες πέτρες, σε μήκος 3,16, ενώ το πλάτος του ήταν 0,86-0,90 μ. Τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν χρονολογούνται στα κλασικά χρόνια.

ΙΩΑΝΝΑ ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ

15. Οδός Καστοριάς (Έργα ανισόπεδης διάβασης Αχιλλέως-Καβάλας)

Κατά μήκος της οδού Καστοριάς και στο χώρο μεταξύ των οδών Σερρών και Λεωφόρου Καβάλας (Αθηνών) σε σκάμμα για την τοποθέτηση νέου δικτύου του ΟΤΕ, αποκαλύφθηκαν αρχαίοι τάφοι του νεκροταφείου που αναπτύχθηκε στη δυτική πλευρά του αρχαίου δρόμου προς Ακαδημία, στα ακόλουθα σημεία:

α) Στη διασταύρωση των οδών Καστοριάς και Λεωφόρου Κάβαλας (Αθηνών) βρέθηκε σε βάθος 2,30 μ. κεραμοσκεπής κιβωτιόσχημος τάφος. Έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και αποκαλύφθηκε μόνον το βορειοδυτικό μισό τμήμα του (αποκαλ. μήκ. 1,10 μ.). Το υπόλοιπο τμήμα του συνεχίζεται έξω από το νότιο όριο του σκάμματος (το μεγάλο βάθος που βρέθηκε ο τάφος καθώς και η ύπαρξη ενός μεγάλου τσιμεντένιου αγωγού του ΟΤΕ μας ανάγκασαν να ερευνήσουμε μόνον το μισό του τμήμα). Διατηρήθηκαν ελάχιστα τεμάχια της καλυπτήριας κεραμίδας. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν υπολείμματα των κάτω άκρων του σκελετού μαζί με μία λευκή λήκυθο με άριστα διατηρημένη παράσταση, που χρονολογείται στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. μία μόνωτη μελαμβαφή φιάλη του 450-425 π.Χ. και μία μελαμβαφή κύλικα του 450-425 π.Χ.

Δυτικά, παράλληλα και σε επαφή με τον προηγούμενο τάφο βρέθηκε σε βάθος 2,50 μ. πήλινη λάρνακα κάτω ακριβώς από τον τσιμεντένιο αγωγό του ΟΤΕ. Υπήρξε αδύνατη η φωτογράφιση και η ερευνά της.

β) Δυτικότερα, επί της οδού Καβάλας και στην προέκταση της οδού Καστοριάς, βρέθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι από πωρόλιθο.

Ο πρώτος κιβωτιόσχημος τάφος έχει καταστραφεί από παλιότερες εκσκαφικές εργασίες για την κατασκευή μεγάλου αγωγού του ΟΤΕ. Βρέθηκε σε βάθος 1,90 μ. από το σημερινό δρόμο, και έχει προσανατολισμό Α.-Δ. και εδράζεται σε βάθος 2,90 μ.

Βορειότερα, παράλληλα και σε απόσταση 3 μ. περίπου από τον προηγούμενο, αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,56 μ. ο δεύτερος κιβωτιόσχημος τάφος, από πωρόλιθο. Είναι ασύλητος. Και εδώ η έρευνα υπήρξε δυσχερής λόγω του μεγάλου αγωγού του ΟΤΕ που περνάει πάνω του. Είναι καλυμμένος με δύο μεγάλες πλάκες, που η κάθε μία έχει μήκος 1,07, πλάτος 0,74 και πάχος 0,20 μ. Στο εσωτερικό του τάφου (αποκαλ. μήκ. 1,53 πλ. 1,40 μ.) αποκαλύφθηκε σκελετός με το κρανίο προς Α.

32. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 93-94.

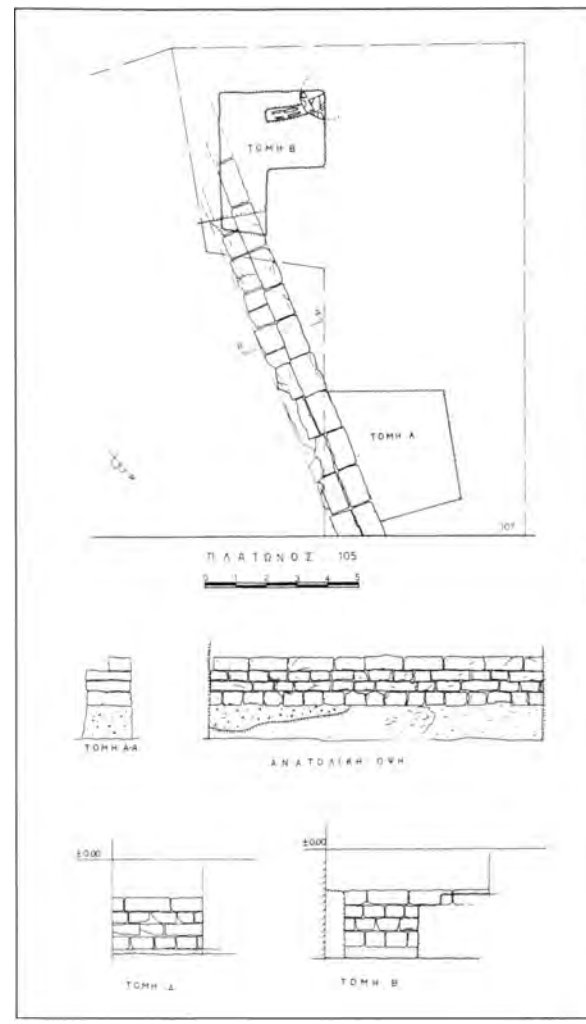
Στη νοτιοανατολική γωνία και κοντά στο κρανίο βρέθηκαν πήλινο αλάβαστρο του 350 π.Χ., αρυβαλλοειδές ληκύθιο του 380-370 π.Χ. και δύο μελαμβαφή αλατοδοχεία του 350-325 π.Χ.

16. Οδός Πλάτωνος 107

Στο παραπάνω οικόπεδο στην Ακαδημία Πλάτωνος, ιδιοκτησίας Γ. Ανδρεαδάκη πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα, όπου αποκαλύφθηκε εκ νέου το τμήμα του αρχαίου περιβόλου που χρονολογήθηκε στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. που είχε εντοπισθεί στη δυτική μεσοτοιχία του όμορου οικοπέδου επί της οδού Πλάτωνος 105 κατά το 1989[33] με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Κατά την παρούσα έρευνα, επειδή η έκταση του οικοπέδου ήταν ιδιαίτερα περιορισμένη και παρεμβάλλεται στο μέσον του περιβόλου η όμορη ιδιοκτησία, διανοίχθηκαν δύο τομές (Α και Β), κάθετες προς τον περίβολο, για να ερευνηθεί η δυτική του παρειά πληρέστερα. Επίσης στρωματογραφήθηκαν οι παρειές και των δύο τομών για την επιβεβαίωση της χρονολόγησης του περιβόλου (Σχέδ. 7).

Στην τομή Α αποκαλύφθηκε ο περίβολος σε μήκος 5,26 μ., ενώ στη Β σε 3,22 μ. και σε βάθος 1,23-1,30 μ. αντίστοιχα. Το πλάτος του κυμαίνεται από 1,40-1,44 μ. Το τμήμα διατηρήθηκε σε ύψος τεσσάρων δόμων, δηλαδή 1,64 μ. Εδράζεται σε βάθος 2,90 μ. (Πίν. 22 β).

Η κατασκευή του κατά το ισόδομο σύστημα από κροκαλοπαγείς κοκκινωπούς ογκόλιθους, υλικό που χρησιμοποιήθηκε και στο αθηναϊκό προτείχισμα του τέλους του 4ου αι. π.Χ., δεν παρουσιάζει τελικά ιδιαίτερη διαφορά στη δυτική παρειά από την ανατολική. Είναι πλέον σαφές, ότι οι τρεις τελευταίοι δόμοι ανήκουν στη θεμελίωση του περιβόλου και δεν ήταν ορατοί εφόσον ήταν μέσα στο λάξευμα θεμελίωσής του, του οποίου η επιφάνεια της διάνοιξης αντιστοιχεί με το δεύτερο από πάνω δόμο. Ορατός ήταν μόνον ο πρώτος από πάνω δόμος με τους ίσους δρομικά τοποθετημένους σε δύο σειρές λίθους. Περισσότερο, επιμελημένη εμφανίζεται η δυτική παρειά. Για τη θεμελίωση του περιβόλου διανοίχθηκε ευρύ λάξευμα, το οποίο παραβίασε στρώματα χειμάρρου (με χαλίκι και άμμο) που περιείχαν φθαρμένα, μικρά όστρακα πρωτοελλαδικά, υστερογεωμετρικά και αρχαϊκά και στρώμα αργιλώδους σύστασης, όπου και η έδρασή του, που περιείχε ελάχιστα φθαρμένα και μικρά πρωτοελλαδικά όστρακα μαζί με λεπίδες οψιανού. Από το λάξευμα θεμελίωσης περισυλλέξαμε όστρακα που χρονολογούνται στον 5ο και 4ο αι. π.Χ. Ο περίβολος καλύφθηκε

Σχέδ. 7. Οδός Πλάτωνος 107. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής και η ανατολική όψη του περιβόλου.

με στρώμα που πρέπει να χρονολογηθεί μετά το β΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ. Αυτό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι δυτικά του περιβόλου και στην τομή Β βρέθηκαν σε βάθος 2,10 μ. οι καλυπτήριες κεραμίδες κεραμοσκεπούς τάφου. Ο τάφος έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Διατηρήθηκαν μόνο λίγα τεμάχια των καλυπτηρίων κεραμίδων στο βορειοδυτικό τμήμα. Σε βάθος 1,80 μ. διατηρήθηκε μια πρόχειρη κυκλική κατασκευή από πέτρες και τεμάχια κεραμίδων που εδράζεται πάνω στον τάφο και μόνον ένα τμήμα της αποκαλύφθηκε. Το υπόλοιπο τμήμα συνεχίζεται έξω από την τομή Β. Σε βάθος 2,30 μ. βρέθηκε ο σκελετός με το κρανίο προς ΒΔ. Δυτικά και σε επαφή με το κρανίο βρέθηκε φιάλη ακέραιη και πρόχους σε τεμάχια που χρονολογούνται

33. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 21.

στο β΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ. Το λάξευμα του τάφου παραβίασε το πρώτο στρώμα του χειμάρρου. Είναι αξιοσημείωτο ότι το στρώμα που κάλυψε τον τάφο του β΄ μισού του 3ου αι. μ.Χ. κάλυψε και τον περίβολο.

Ύστερα από την ολοκλήρωση της έρευνας ο περίβολος διατηρήθηκε ανέπαφος σε κατάχωση, αφού έγιναν τροποποιήσεις στα αρχικά σχέδια της οικοδομής.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

17. Οδός Σπινθάρου 15

Στο οικόπεδο αυτό που βρίσκεται εκτός της ελεγχόμενης περιοχής, εντοπίσθηκαν κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για ανέγερση οικοδομής και ερευνήθηκαν ένας κεραμοσκεπής τάφος και μία πυρά. Ο τάφος αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,10 μ. από το κράσπεδο του δρόμου. Ήταν καλυβίτης με προσανατολισμό Α.-Δ., διαστ. 1,30Χ0,55 μ. Ο πυθμένας του αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,58 μ. Στο εσωτερικό του σώζονταν κατάλοιπα οστών, σιδερένιων καρφιών, μία μολύβδινη πυξίδα και δύο απιόσχημα μυροδοχεία. Από την κεραμική, ο τάφος χρονολογείται στην υστεροελληνιστική εποχή.

Σε επαφή με τον τάφο αποκαλύφθηκε πυρά, την οποία είχε παραβιάσει εν μέρει ο τάφος. Οι διαστάσεις της ήταν 2,25Χ1,58 μ. και ο πυθμένας της ήταν σε βάθος 2,10 μ. Στην επίχωσή της βρέθηκαν θραύσματα μιας σιδερένιας στλεγγίδας και κεραμική που χρονολογείται στον 4ο και 3ο αι. π.Χ.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

18. Ιερά Οδός 271

Σε χαντάκι που διανοίχθηκε για τη σύνδεση του ακινήτου της Ιεράς Οδού 271 με την κεντρική αποχέτευση και κατά πλάτος του πεζοδρομίου, εντοπίστηκαν κροκαλοπαγείς ογκόλιθοι σε βάθος 1,50 μ. σε δύο σειρές, τοποθετημένοι εναλλάξ δρομικοί και μπατικοί. Ανήκουν πιθανότατα σε κάποιο βάθρο, ανάλογο του οποίου βρέθηκε λίγα μέτρα ανατολικότερα στο πεζοδρόμιο του ακινήτου με αριθμό 269.

ΙΩΑΝΝΑ ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ

Ελευσίνα[34] (Σχέδ. 8)

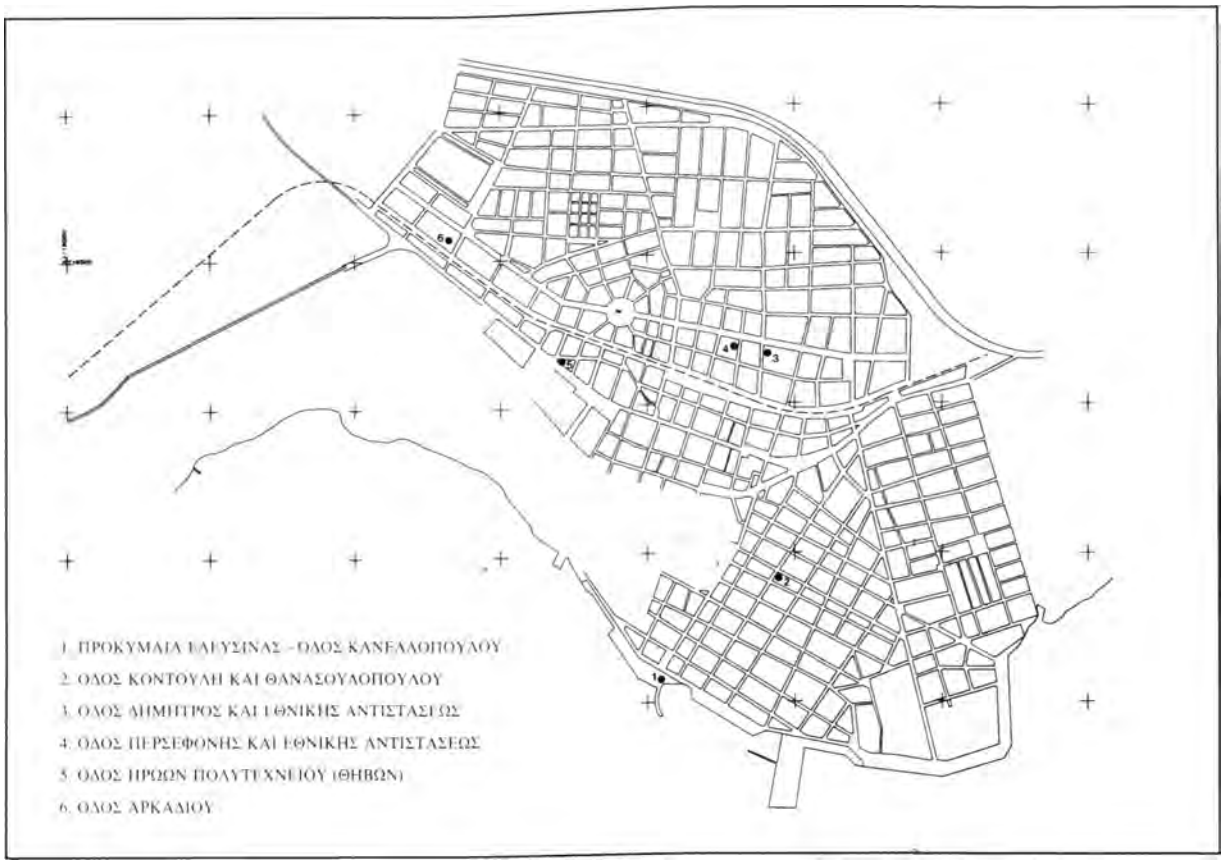
1. Οδός Κανελλοπούλου (Σχέδ. 9· Πίν. 22 γ)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών, που διενεργούσε ο Δήμος Ελευσίνας στο λιμάνι της πόλης, προκειμένου να διαμορφωθεί χώρος αναψυχής και πρασίνου στην προκυμαία, εντοπίσθηκαν αρχαία λείψανα και ακολούθησε ανασκαφική έρευνα. Ερευνήθηκε ορθογώνιος χώρος, διαστ. 21 (Α.-Δ.) Χ 13 μ. (Β.-Ν.), που απέχει μόλις 11 μ. από τη θάλασσα και βρίσκεται στη νότια παρυφή της οδού Κανελλοπούλου, απέναντι από το Ο.Τ. 2α. Η ανασκαφή έφερε σε φως τμήμα κτιριακού συγκροτήματος ρωμαϊκών χρόνων, που εμφανώς συνεχίζεται προς όλες τις κατευθύνσεις και εκτός των ορίων του σκάμματος. Η επέκταση της έρευνας προς Β. ήταν αδύνατη, εξαιτίας της διελεύσεως της σύγχρονης οδικής αρτηρίας, ενώ προς τις υπόλοιπες κατευθύνσεις περιορίστηκε, λόγω της επιλογής του Δήμου Ελευσίνας να προχωρήσει στα ήπιας μορφής έργα διαμόρφωσης της περιοχής (πλακόστρωση, φύτευση χλοοτάπητα), που άφηναν άθικτα όσα αρχαία παρέμειναν θαμμένα.

Τα αρχαία οικοδομικά λείψανα αποκαλύφθηκαν αμέσως κάτω από τον παλαιό ασφαλτοτάπητα που αποξηλώθηκε, σε μικρό βάθος από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους. Η ελάχιστη επίχωση που τα κάλυπτε ήταν πρόσφατης εποχής, και δε βρέθηκε κεραμική ή άλλα κινητά ευρήματα που να βοηθούν στην ακριβή χρονολόγηση. Από το τμήμα του οικοδομήματος που αποκαλύφθηκε, σώζονται κυρίως τα δάπεδα, ενώ οι τοίχοι, στις περισσότερες περιπτώσεις, είναι κατεστραμμένοι μέχρι το επίπεδο των θεμελίων τους, έτσι ώστε ελάχιστα στοιχεία παρέχονται για τη μορφή της ανωδομής τους. Επίσης, δε στάθηκε δυνατό να διαπιστωθεί το επίπεδο εδράσεως των τοίχων, διότι η διεξαγωγή της έρευνας σε βάθος μεγαλύτερο του 1 μ., εμποδίστηκε από τα νερά που αναβλύζουν λόγω της γειτνιάσεως προς τη θάλασσα.

Μέσα στα όρια του σκάμματος αποκαλύφθηκαν οκτώ χώροι, που είναι οργανωμένοι σε δύο σειρές, με προσανατολισμό Α.-Δ. Στη βόρεια σειρά ερευνήθηκαν πέντε χώροι, ενώ στη νότια μόνο τρεις, επειδή ολόκληρο το νοτιοανατολικό τμήμα του σκάμματος το καταλάμβανε μεταγενέστερος ασβεστόλακκος, που είχε παραβιάσει τις αρχαίες επιχώσεις και αποκόψει τμήμα του αρχαίου κτίματος. Λίγα, ασύνδετα μεταξύ τους, οι-

34. Η υπογράφουσα είχε την επίβλεψη όλων των ανασκαφών, έκανε τις λήψεις των ανασκαφικών φωτογραφιών και τήρησε τα ημερολόγια στις ανασκαφές 1, 2 και 3. Το ημερολόγιο της ανασκαφής 6 τηρήθηκε αρχικά από την αρχαιολόγο Άντα Κάτουλα και συνεχίστηκε από την αρχαιολόγο Χαρ. Λαναρά, που τήρησε επίσης τα ημερολόγια των ανασκαφών 4 και 5. Τα σχέδια των ανασκαφών 1, 3, 5 και 6, εκπονήθηκαν από τον αρχιτέκτονα Κ. Γκιζελή, της ανασκαφής 2 από τη σχεδιάστρια Μάρω Γεωργίτσα και της ανασκαφής 4 από την υπομηχανικό Κατερίνα Συμεώνογλου-Θεοχαρίδου.

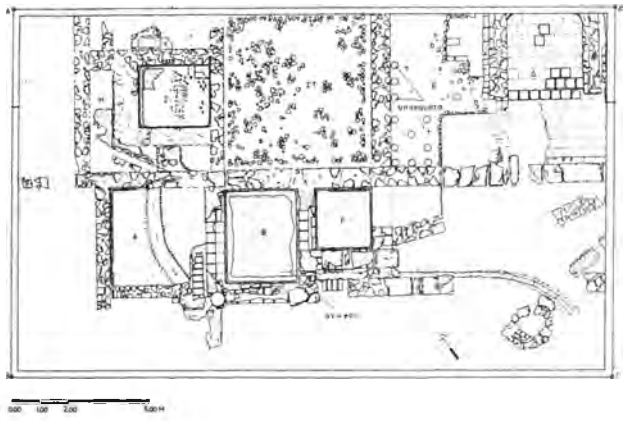
Σχέδ. 8. Ελευσίνα. Γενικός τοπογραφικός χάρτης όπου σημειώνονται οι ανασκαφέντες χώροι το 1990.

κοδομικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν σ' αυτό το νοτιοανατολικό τμήμα του σκάμματος είναι όλα μεταγενέστερα, καθώς εδράζονται πολύ ψηλότερα από τους υπόλοιπους τοίχους, έχουν διαφορετικό προσανατολισμό απ' αυτούς και χαρακτηρίζονται από προχειρότητα στην κατασκευή.

Από τους χώρους που ερευνήθηκαν, ο ακραίος νοτιοδυτικός (χώρος Α΄) είναι τετράγωνος, εσωτ. διαστ. 3,35x3,35 μ. Το δάπεδο του, κατασκευασμένο από θαλασσινά βότσαλα και ασβεστοκονίαμα, βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο από των υπολοίπων χώρων και δεν είναι απόλυτα οριζόντιο αλλά παρουσιάζει κλίση προς Ν., έτσι ώστε ενώ στη βόρεια πλευρά η επιφάνειά του βρίσκεται σε βάθος 0,85, στο αντίθετο άκρο είναι σε βάθος 1 μ. Ένας υπόγειος αγωγός διασχίζει το χώρο Α΄ από το μέσον περίπου της βόρειας πλευράς του με κατεύθυνση προς ΝΑ. Ο αγωγός αρχικά δεν ήταν ορατός, καθώς καλυπτόταν από το βοτσαλωτό δάπεδο, το οποίο όμως σήμερα έχει υποχωρήσει αποκαλύπτοντάς τον στο μεγαλύτερο μέρος της πορείας του. Ο δυτικός τοίχος του χώρου Α΄ διατηρεί εσωτερικά επένδυση από επιμήκεις πλάκες βαθυκύανου μαρμάρου. Υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για μία τουλάχιστον μετασκευή του χώρου Α΄. Συγκεκριμένα, ΝΑ. του χώρου, κατά μήκος του ανατολικού του τοίχου, σε βάθος 0,55 μ. σώζεται τμήμα ενός νεότερου δαπέδου από ορθογώνιες οπτοπλίνθους στρωμένες πάνω σε παχύτατο ασβεστοκονίαμα. Κάτω από το ασβεστοκονίαμα υπάρχει φερτή επίχωση από παντοειδή υλικά (χώμα, κροκάλες, κεραμίδια), που φθάνει μέχρι την επιφάνεια του αρχικού βοτσαλωτού δαπέδου.

Οι τοίχοι του χώρου Α΄ ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα, εκτός από τον ανατολικό, που ήταν μεσότοιχος με τη διπλανή δεξαμενή και ήταν δομημένος από επάλληλες στρώσεις τετράγωνων οπτοπλίνθων και ενδιάμεσο ασβεστοκονίαμα. Στο νότιο άκρο αυτού του τοίχου, δηλαδή στη νοτιοανατολική εξωτερική γωνία του χώρου Α΄, βρέθηκε εντοιχισμένη μία μαρμάρινη κυκλική βάση κίονα, διαμ. 0,55 μ.

Προς τα ανατολικά του χώρου Α΄, υπάρχουν δύο ορθογώνιοι χώροι δεξαμενών. Ο δυτικότερος και μεγαλύ-

Σχέδ. 9. Ελευσίνα. Οδός Κανελλοπούλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

τερος από αυτούς, ο χώρος Β΄, έχει εσωτερικά μήκος 3,20 (Β.-Ν.) και πλάτος 2,50 μ. (Α.-Δ.). Το δάπεδό του είναι από παχύ υδραυλικό κονίαμα και βρίσκεται σε βάθος 0,56 μ. Στη νοτιοανατολική γωνία, αποκαλύφθηκε ένας μολύβδινος σωλήνας που διαπερνά τον ανατολικό τοίχο και απολήγει σε αγωγό στρωμένο με ελαφρά κοίλες κεραμίδες. Ο διπλανός χώρος Γ΄, παρόμοιας κατασκευής αλλά μικρότερος, είναι σχεδόν τετράγωνος, εσωτ. διαστ. 2,10 (Β.-Ν.) x 2 μ. (Α.-Δ.). Το δάπεδό του, από ίδιας σύστασης υδραυλικό κονίαμα, βρίσκεται σε βάθος 0,59 μ. Λείψανα ορθομαρμαρώσεως από λεπτές πλάκες λευκού μαρμάρου σώζονται κατά μήκος του βόρειου τοιχώματος του χώρου. Ένας μολύβδινος σωλήνας απορροής, διαπερνά το νότιο τοίχο του χώρου, στο επίπεδο του δαπέδου του, και απολήγει στον ίδιο συλλεκτήριο αγωγό, που συγκέντρωνε τα ύδατα και του διπλανού χώρου Β΄. Ο αγωγός αυτός έχει κατεύθυνση Α.-Δ., αλλά στη συνέχεια της πορείας του, στο άκρο σχεδόν του σκάμματος, τρέπεται προς ΝΑ. δηλαδή προς τη θάλασσα, όπου προφανώς κατέληγε.

Ο βορειοανατολικός γωνιαίος χώρος της ανασκαφής, ο χώρος Δ΄, είχε δάπεδο από τετράγωνες πήλινες πλάκες (πλευράς 0,33, πάχ. 0,04 μ.), στρωμένες πάνω σε παχύ υδραυλικό κονίαμα, που εδράζεται πάνω σε υπόστρωμα από αργούς λίθους και συνδετικό ασβεστοκονίαμα. Λίγες μόνο απ' αυτές τις πλάκες, περίπου 15, σώζονται στη θέση τους, ενώ στην υπόλοιπη επιφάνεια του δαπέδου διατηρούνται μόνο τα αποτυπώματά τους πάνω στο κονίαμα. Το νοτιοδυτικό τμήμα του δαπέδου έχει αποκοπεί από τη μεταγενέστερη παραβίαση. Οι τοίχοι του χώρου Δ΄ ήταν επιχρισμένοι με ροδόχρωμο υδραυλικό κονίαμα. Ο χώρος ήταν ευρύτερος στα νότια, ενώ στο υπόλοιπο τμήμα του, το πλάτος του περιοριζόταν σε 2,70 μ. από την ύπαρξη ενός πλινθόκτιστου τοίχου και όπως φαίνεται από τις στρογγυλεμένες γωνίες του, στο βόρειο άκρο του απέληγε σε ευρεία αψίδα, που όμως βρίσκεται εκτός των ορίων του σκάμματος, κάτω από το πεζοδρόμιο της οδού Κανελλοπούλου.

Ο συνεχόμενος προς τα δυτικά χώρος Ε΄, είναι επιστρωμένος με κροκάλες μικρού και μεσαίου μεγέθους και συνδετικό ασβεστοκονίαμα. Πάνω σ' αυτή την επίστρωση, η επιφάνεια της οποίας βρίσκεται σε βάθος 0,80 μ., εδράζονταν στυλίσκοι υποκαύστων, που στήριζαν το κατεστραμμένο σήμερα υπόστυλο δάπεδο (suspensura) του χώρου. Σώζονται κατά χώραν οι κατώτερες δισκοειδείς οπτόπλινθοι (διαμ. 0,28 μ.) από δώδεκα τέτοιους στυλίσκους. Ολόκληρος ο χώρος ήταν μαυρισμένος από την αιθάλη και τα αέρια της καύσης, και μάλιστα πιο έντονα στα βόρεια και βορειοανατολικά. Εύλογα συμπεραίνεται ότι το praefurnium βρισκόταν βόρεια του χώρου Ε΄, εκτός των ορίων του σκάμματος, προς την οδό Κανελλοπούλου.

Ο γειτονικός χώρος ΣΤ΄, είναι ο μεγαλύτερος απ' όσους ερευνήθηκαν. Ολόκληρη η επιφάνειά του καλύπτεται από μια ακανόνιστη στρώση αργών λίθων, μεσαίου αλλά και μεγάλου σχετικά μεγέθους, με χαλαρό αμμώδες χώμα και λατύπη ανάμεσά τους. Προφανώς πρόκειται για το υπόστρωμα ενός δαπέδου, πιθανώς ψηφιδωτού ή μαρμαροθετημένου, του οποίου η άνω επιφάνεια βρισκόταν ψηλότερα, ίσως στο ίδιο επίπεδο με το υποθερμαινόμενο δάπεδο του όμορου προς τα ανατολικά χώρου Ε΄. Υπολογίζεται ότι τα δάπεδα αυτών των δύο χώρων θα βρίσκονταν περίπου στο επίπεδο της σημερινής επιφάνειας του εδάφους.

Οι δύο ακραίοι προς ΒΔ. χώροι Ζ΄ και Η΄, είχαν πολύ μικρότερες διαστάσεις. Ο ορθογώνιος χώρος Ζ΄, είχε μήκος 2,50 (Α.-Δ.) και πλάτος 2,20 μ. (Β.-Ν.). Η κατασκευή του δαπέδου του ήταν ισχυρότατη, από κομμάτια κεραμιδιών τοποθετημένα κάθετα, σε πυκνές παράλληλες σειρές με συνδετικό ασβεστοκονίαμα. Η άνω επιφάνεια του δάπεδού του, που βρισκόταν σε βάθος 0,50 μ., ήταν στρωμένη με λεπτή στρώση επιχρίσματος. Οι τοίχοι του χώρου ήταν επίσης επιχρισμένοι με κονίαμα από ασβέστη και κεραμάλευρο, που εξασφάλιζε εξαιρετικά υγροστατικά αποτελέσματα. Στα νοτιοδυτικά, ένας μολύβδινος σωλήνας απορροής διαπερνούσε το νότιο τοίχωμα του χώρου, στο επίπεδο του δαπέδου του, και απέληγε στο διπλανό χώρο Η΄. Παχύτατο τοίχωμα, πλ. 0,90 μ., διαχωρίζει στα δυτικά του το χώρο Ζ΄ από τον ακραίο χώρο Η΄. Ο χώρος Η΄, του οποίου το δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα, βρισκόταν σε αρκετά χαμηλότερο επίπεδο (0,75 μ.), είχε κάτοψη σχήματος ανεστραμμένου Γ. Ένας αγωγός, πρόχειρης κατασκευής, διέσχιζε το χώρο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ.

Ο χαρακτήρας των χώρων που ερευνήθηκαν υπαγορεύει την ερμηνεία του συμπλέγματος ως βαλανείου, ενός κτίσματος κοινής ωφελείας, που εξυπηρετούσε τις ανάγκες των διερχομένων από την πόλη ναυτικών, εμπόρων και προσκυνητών του ιερού.

Μολονότι η πλήρης αποκάλυψη ολόκληρου του συγκροτήματος θα βοηθούσε στην ακριβή ταύτιση και ασφαλή ερμηνεία των χώρων, ωστόσο απ' όσα στοιχεία συγκεντρώθηκαν, συμπεραίνεται ότι οι χώροι στα δυτικά και νότια ήταν δεξαμενές και χώροι λούσεως με ψυχρό νερό, ο μεγάλος κεντρικός χώρος της βόρειας πλευράς (χώρος ΣΤ΄) πιθανώς ήταν αποδυτήριο ή αίθουσα αναμονής, ενώ οι δύο συνεχόμενοι χώροι Ε΄ και Δ΄ στα βορειοανατολικά, πρέπει να ερμηνευθούν ως το έντονα και ηπιότερα θερμαινόμενο λουτρό (caldarium και tepidarium). Όπως ήδη αναφέρθηκε, το praefurnium πρέπει να βρίσκεται πέρα από το βόρειο όριο του σκάμματος, κάτω από το πεζοδρόμιο και το οδόστρωμα της οδού Κανελλοπούλου.

Μετά το τέλος της ανασκαφής, τα αρχαία διατηρήθηκαν ορατά, μέσα σε περίβολο από χαμηλο τσιμεντένιο τοιχίο, πάνω στο οποίο στηρίζεται μεταλλικό κιγκλίδωμα απλής μορφής.

2. Οδός Κοντούλη και Θανασουλοπούλου (Ο.Τ. 67, οικόπεδο Μισσού)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για θεμελίωση νέας οικοδομής στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Ιωαν. και Αικ. Μισσού, εντοπίσθηκαν αρχαία, όπως ήταν άλλωστε αναμενόμενο, αφού σε σωστικές ανασκαφές παλαιοτέρων ετών, έχουν αποκαλυφθεί λείψανα κατοίκησης, ρωμαϊκών κυρίως χρόνων, τόσο στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο, όσο και σε γειτονικά του.

Η ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε, στο σχετικά μικρής επιφάνειας (168 τ.μ.) οικόπεδο Μισσού, έφερε στο φως οικοδομικά λείψανα, που προφανώς ανήκουν σε ιδιωτικές κατοικίες, όπως συνάγεται από το περιορισμένο μέγεθος των χώρων, την ανεπιτήδευτη τοιχοδομία και τα πενιχρά κινητά ευρήματα (Σχέδ. 10· Πίν. 23 α).

Τα οικοδομικά λείψανα που ερευνήθηκαν στο οικόπεδο αυτό αποτελούν συνέχεια του συμπλέγματος των χώρων που αποκαλύφθηκαν στο παρελθόν στην προς Β. όμορη ιδιοκτησία Μ. Φούρλα[35]. Όπως σ' εκείνη, έτσι και στο οικόπεδο Μισσού, μέρος των αρχαίων επιχώσεων είχε διαταραχθεί, λόγω της κατασκευής αντιαεροπορικών καταφυγίων από τα στρατεύματα κατοχής κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου. Συγκεκριμένα, δύο βαθειά ορύγματα, ένα στα ΒΑ. και ένα ΝΑ. του οικοπέδου, είχαν αποκόψει τα αρχαία θεμέλια που βρίσκονταν εκεί.

Τα αρχαία λείψανα που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο Μισσού, ανήκουν σε διαφορετικές οικοδομικές φάσεις, που χρονολογούνται όλες στη ρωμαϊκή εποχή.

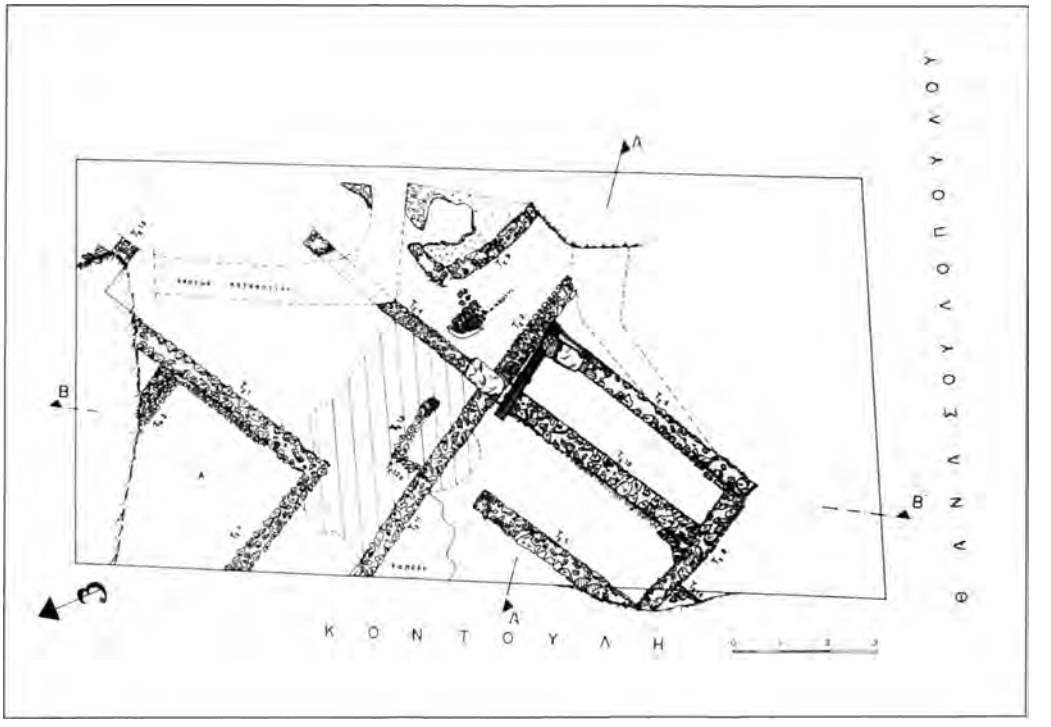
Οι τοίχοι 1, 3, 7 και 13, που αποκαλύφθηκαν στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, είναι σύγχρονοι μεταξύ τους, αφού διαπλέκονται κανονικά σε ορθές γωνίες και επίσης μοιάζουν απόλυτα, από κατασκευαστική άποψη. Συγκεκριμένα, η ανωδομή τους, πλ. 0,50 μ., αποτελείται από αργούς λίθους και κροκάλες μεσαίου μεγέθους, καθώς και σποραδικά κομμάτια κεραμιδιών με συνδετικό υλικό λάσπη. Η ανωδομή αυτή εδραζόταν πάνω σε κανονικές, επάλληλες στρώσεις από ισομεγέθεις κροκάλες και συνδετικό πηλόχωμα, που συνιστούσαν το θεμέλιο των τοίχων. Το θεμέλιο αυτό κατά τόπους, ήταν κάπως πλατύτερο (0,55-0,60 μ.) από την ανωδομή, έτσι ώστε να σχηματίζεται μικρή οδόντωση στην επιφάνεια επαφής. Η οδόντωση αυτή που βρισκόταν σε βάθος 1,25-1,30 μ. περίπου, προσδιορίζει το επίπεδο των δαπέδων αυτής της φάσης, που ίχνη τους δεν σώθηκαν, προφανώς επειδή διαμορφώνονταν τελείως απλά, από πατημένο χώμα.

Οι τοίχοι 1, 3, και 7, όριζαν ένα σχετικά ευρύ χώρο, τον Α., πλ. 3,50 μ., ο τέταρτος τοίχος του οποίου, όπως και όλο το βορειοδυτικό του τμήμα, δεν αποκαλύφθηκαν, καθώς βρίσκονταν μέσα στην άσκαφτη επίχωση, κάτω από το πεζοδρόμιο της οδού Κοντούλη. Προφανώς, ο τέταρτος τοίχος του χώρου Α΄ ήταν ο εξωτερικός τοίχος του όλου κτίσματος, το οποίο εκτεινόταν και στην όμορη προς Β. ιδιοκτησία, και αποτελούσε ταυτόχρονα το ανατολικό όριο της αρχαίας οδού, η οποία εντοπίσθηκε στην προ εικοσαετίας ανασκαφή. Από τη συναρμογή των σχεδίων κατόψεων των δύο ανασκαφών, υπολογίζεται ότι το μήκος του χώρου Α΄, ήταν 5 μ. περίπου.

Ο χώρος δίπλα στον Α΄, από την άλλη πλευρά του τοίχου 7, δεν ερευνήθηκε γιατί βρισκόταν κάτω από το άσκαφτο όριο ασφαλείας με τη γειτονική οικοδομή. Ερευνήθηκε όμως μικρό τμήμα ενός χώρου, ΒΑ. του τοίχου 13, στον οποίο διαπιστώθηκαν δύο φάσεις. Στην αρχική φάση, το χωματένιο δάπεδο βρισκόταν σε βάθος 1,28 μ., όπου τελείωνε η ανωδομή του τοίχου 13 και άρχιζε το θεμέλιο από κροκάλες. Στη δεύτερη φάση έγινε επίχωση του παλιότερου δαπέδου και κατασκευάστηκε νέο, σε βάθος 0,70 μ., από ορθογώνιες οπτοπλίνθους και συνδετικό κονίαμα, ενώ παράλληλα επιστρώθηκε με ασβεστοκονίαμα και η παρειά του τοίχου 13, από το ύψος του κεραμόστρωτου δαπέδου και πάνω.

Οι τοίχοι που περιγράφηκαν παραπάνω, σώζονταν

35. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 105-108.

Σχέδ. 10. Ελευσίνα. Οδός Κοντούλη και Θανασουλοπούλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

σε ύψος 1 έως 1,50 μ. και εδράζονταν σε βάθος 1,90 μ. περίπου, πάνω σε έδαφος από αλλεπάλληλες στρώσεις ποταμίσιας άμμου και αμμοχάλικου. Οι κατώτερες απ' αυτές τις στρώσεις περιείχαν κεραμική ύστερων γεωμετρικών χρόνων. Σε βάθος 2,40 μ., άρχιζαν τα καθαρά γεωλογικά στρώματα, προσχωσιγενή από ποτάμιες αποθέσεις.

Οι υπόλοιποι τοίχοι, αυτοί που αποκαλύφθηκαν στα νότια του σκάμματος, δεν ήταν σύγχρονοι μεταξύ τους. Διακρίνονταν τρεις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις ή μετασκευές, όλες στη διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων.

Στην αρχαιότερη φάση ανήκουν ο τοίχος 10 και το δυτικό τμήμα του τοίχου 8, από τη γωνία του με τον τοίχο 10 και πέρα. Οι τοίχοι αυτοί εδράζονταν σε μεγαλύτερο βάθος από όλους τους άλλους (2,40 ως 2,50 μ.), σε αργιλώδη στρώματα, στα κατώτερα από τα οποία βρέθηκε κεραμική κλασικών χρόνων. Το θεμέλιο των τοίχων, από κροκάλες και πηλό, είχε πλάτος 0,50 και ύψος κατά μέσον όρο 0,70 μ. Πάνω του στηριζόταν η ανωδομή, από αργούς λίθους κομμάτια κεραμιδιών και συνδετική λάσπη από χώμα. Το επίπεδο του δαπέδου αυτής της φάσης, που θα ήταν χωμάτινο και δε σώθηκε, βρισκόταν σε βάθος περίπου 1,55 ως 1,60 μ., όπου η αρχή των θεμελίων των τοίχων.

Σε μεταγενέστερη φάση οι τοίχοι 8 και 10 καθαιρέθηκαν και στη θέση του τοίχου 8 χτίστηκε ένας νέος τοίχος (Τοίχος 8Α) πάνω στα υπολείμματα του παλιού, που επεκτάθηκε όμως κατά 1,50 μ. προς ΝΑ. Έτσι ο χώρος διευρύνθηκε κατά 1 μ. με την κατασκευή ενός ακόμη νέου τοίχου, του τοίχου 6, σε απόσταση 1 μ. από τον κατεστραμμένο και μη ορατό πλέον τοίχο 10. Προς ΒΑ. ο χώρος αυτής της φάσης οριζόταν από τον τοίχο 2, σύγχρονο με τους προηγούμενους. Η πρόσβαση στο χώρο γινόταν από ΒΑ., από ένα άνοιγμα, πλ. 1 μ., που διαμορφωνόταν στο βορειοανατολικό άκρο του τοίχου 6. Οι τοίχοι αυτού του χώρου, έφεραν έγχρωμα επιχρίσματα, που κομμάτια τους βρέθηκαν και κατά την ανασκαφή της επίχωσης, ενώ υπολείμματά τους σώζονταν ακόμη στη θέση τους, στην εσωτερική παρειά του τοίχου 6. Το δάπεδο, από πατημένο πηλόχωμα, βρισκόταν σε βάθος 1,25 ως 1,30 μ. Οι τοίχοι αυτής της φάσης, κατασκευασμένοι από αργούς λίθους και συνδετικό πηλόχωμα, με ακανόνιστη παρεμβολή οπτοπλίνθων και σπασμένων κεραμιδιών, εδράζονταν σε βάθος 1,85 μ. Είχαν όλοι πλάτος 0,50 και σώζονταν σε ύψος 1 μ., εκτός από το βορειοδυτικό τμήμα του τοίχου 8Α, που εδραζόταν πάνω στο βαθύ θεμέλιο του αρχαιότερου τοίχου 8, έχοντας έτσι συνολικό ύψος 1,70 μ.

Στη δεύτερη αυτή φάση ανήκει και ο τοίχος 4, λόγω κατασκευαστικής ομοιότητας, αλλά και οργανικής σύνδεσης με τον τοίχο 2. Στην ορθή γωνία που σχημά-

τιζαν οι δύο τοίχοι, είχε ενσωματωθεί μια μεγάλη, λατυποπαγής λιθόπλινθος.

Με κριτήριο το βάθος έδρασης των θεμελίων καθώς και το επίπεδο των δαπέδων, υπολογίζεται ότι η δεύτερη αυτή φάση είναι περίπου σύγχρονη με τους τοίχους που αποκαλύφθηκαν ΒΔ. του οικοπέδου. Όμως μικρές διαφοροποιήσεις στην τοιχοδομία, δηλαδή, το γεγονός ότι στους τοίχους αυτής της φάσης στα νότια του οικοπέδου δεν έχουν χρησιμοποιηθεί καθόλου κροκάλες, που αντίθετα επικρατούν ως οικοδομικό υλικό στα θεμέλια του χώρου Α΄, κινούν την υπόνοια είτε ότι υπάρχει μικρή χρονική διαφορά στην κατασκευή είτε ότι οι τοίχοι ανήκουν σε διαφορετικά οικοδομικά συμπλέγματα. Η απουσία άμεσης δομικής σύνδεσης μεταξύ των δύο συμπλεγμάτων των τοίχων, εμποδίζει τη διαμόρφωση ασφαλούς συμπεράσματος.

Σε μία μεταγενέστερη φάση, έγινε επίχωση του νότιου χώρου, που διατήρησε το περίγραμμα από τους τοίχους 2, 6 και 8Α, αλλά το δάπεδο βρισκόταν πολύ ψηλότερα, σε βάθος 0,90 μ. Ένας πλακοειδής λίθος τοποθετήθηκε ως κατώφλι, σ' αυτό το βάθος, στο άνοιγμα της αρχικής εισόδου, στο βορειοανατολικό άκρο του τοίχου 6. Τότε χτίστηκε και ο τοίχος 5, ως βορειοδυτικό όριο του χώρου, που σ' αυτή τη φάση είχε διαστάσεις 3,10x5 μ. Ένας αποχετευτικός αγωγός, από πήλινα πιόσχημα στελέχη, μήκ. 0,55, ύψ. 0,18 και πλ. 0,22 μ. το καθένα, διαπερνούσε το άνοιγμα της εισόδου, κάτω από το κατώφλι, με ροή προς ΝΑ. Σ' αυτή τη φάση προφανώς ανήκουν και ο τοίχος 11 και το πρόχειρο τοιχάριο 12, που δημιουργούσε ένα μικρό ορθογώνιο πρόσκτισμα, άγνωστης λειτουργίας.

Στα ανατολικά του οικοπέδου, δίπλα στο όριο με τη γειτονική οικοδομή, αποκαλύφθηκε τμήμα μιας κατασκευής, το περίγραμμα της οποίας δεν είναι απόλυτα σαφές, αφού ένα μέρος της είχε αποκοπεί από το καταφύγιο, ενώ η προς τα ανατολικά συνέχειά της εκτεινόταν εκτός των ορίων του σκάμματος. Την κατασκευή περιέβαλλε, το όχι απόλυτα ευθύγραμμο τοιχίο 9, πάχ. μόλις 0,35 μ. Το δάπεδό της, σε βάθος 1,55 μ. ήταν κατασκευασμένο από παχύ υδραυλικό κονίαμα πάνω σε υπόστρωμα από μικρές κροκάλες με συνδετικό ασβεστοκονίαμα. Στα νότια, ένας πήλινος σωλήνας, διαμ. 0,13 μ., διαπερνούσε εγκάρσια το τοιχίο, στο ύψος του δαπέδου. Η κατασκευή αυτή ερμηνεύθηκε ως δεξαμενή.

Στον ίδιο χώρο, κοντά στη δεξαμενή, αποκαλύφθηκαν πενιχρά λείψανα από μικρό καμίνι ή εστία, του οποίου το δάπεδο, από κομμάτια κεραμιδιών, βρέθηκε σε βάθος 1,40 μ. κάτω από λεπτή επίχωση καταλοίπων καύσεως.

Οι δύο αυτές κατασκευές, στα ανατολικά του σκάμματος, ασύνδετες καθώς ήταν προς τα υπόλοιπα λείψανα, ήταν δύσκολο να αποδοθούν με ασφάλεια σε κάποια από τις οικοδομικές φάσεις.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής δεν ήταν αξιόλογα. Βρέθηκε κεραμική ρωμαϊκών χρόνων, κυρίως από άβαφα αγγεία καθημερινής χρήσης (αμφορείς, λεκάνες, χυτροειδή), δύο πήλινα προσωπεία γενειοφόρων από διακόσμηση πυραύνου, θραύσματα γυάλινων σκευών, μερικά καρφιά, 23 χάλκινα νομίσματα και τμήμα από στέλεχος οστέινης καρφίδας.

3. Οδός Δήμητρος και Εθνικής Αντιστάσεως (Ο.Τ. 186, οικόπεδο Μπουραντά)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στο παραπάνω οικόπεδο, αποκαλύφθηκε τμήμα του ρωμαϊκού υδραγωγείου της Ελευσίνας, όπως αναμενόταν, αφού στο παρελθόν έχουν έλθει στο φως τα θεμέλια του υδραγωγείου, σε σειρά οικοπέδων κατά μήκος της ανατολικής πλευράς της οδού Δήμητρος[36].

Ο τοίχος του υδραγωγείου διέσχιζε το οικόπεδο με κατεύθυνση Β.-Ν., κοντά στην οικοδομική γραμμή της οδού Δήμητρος, παρεκκλίνοντας όμως αρκετά, έτσι ώστε, ενώ στα βόρεια απείχε 2,50 μ. απ' αυτήν, στο νότιο όριο του οικοπέδου απείχε 4,80 μ. Το τμήμα του υδραγωγείου που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο, είχε μήκος 31,50 μ., αλλά ο τοίχος εμφανώς συνεχιζόταν μέσα στο άσκαφτο, προς Β. κάτω από το πεζοδρόμιο και το οδόστρωμα της λεωφόρου Εθνικής Αντιστάσεως και προς Ν. εντός της όμορης ιδιοκτησίας, κατευθυνόμενος προς το ιερό και τον οικισμό της Ελευσίνας, των οποίων τις ανάγκες εξυπηρετούσε (Πίν. 23 β).

Από το υδραγωγείο σωζόταν το θεμέλιό του, που το αποτελούσε ένας ενιαίος τοίχος, πάνω στον οποίο εδράζονταν τα ποδαρικά των τόξων του υδραγωγείου. Στο οικόπεδο εντοπίσθηκαν επτά ποδαρικά. Από τα πέντε νοτιότερα είχαν διατηρηθεί λείψανα των βάσεων, αλλά και τα δύο βόρεια είχαν καταστραφεί εντελώς και διακρινόταν μόνο ένα υπόστρωμα ασβεστοκονιάματος με αποτυπώματα οπτοπλίνθων, που προσδιόριζε τη θέση τους πάνω στον τοίχο του θεμελίου. Από τα σωζόμενα υπολείμματα των πέντε υπολοίπων, συμπεραίνεται ότι ήταν κατασκευασμένα από ένα κύριο πυρήνα, από αργούς λίθους και συνδετικό κονίαμα, επενδυμένο στο εσωτερικό των τόξων και στις γωνίες, με επάλληλες οριζόντιες στρώσεις από ορθογώνιες οπτοπλίνθους και ασβεστοκονίαμα. Οι βάσεις των ποδαρικών, μήκ. 2,36-2,40 και πλ. 1,05 μ., απείχαν μεταξύ τους 2,36 μ.

36. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 30· 42 (1987): Χρονικά, σ. 28-29· 43 (1988): Χρονικά, σ. 46.

Ο ενιαίος, θεμέλιος τοίχος του υδραγωγείου πάνω στον οποίο εδράζονταν τα ποδαρικά, είχε πλάτος 1,20 ως 1,30 μ. και ύψος 0,53 μ. Ήταν κατασκευασμένος με χυτή τοιχοποιία, από κροκάλες μεσαίου μεγέθους και παχύ ασβεστοκονίαμα. Για την κατασκευή του, δεν έγινε χρήση ξυλοτύπων, αλλά ως τύπος χρησίμευσε το ίδιο το όρυγμα του θεμελίου, που γέμισε μέχρι την επιφάνεια του εδάφους με το μείγμα του ρευστού ακόμη ασβεστοκονιάματος και των λίθων. Επομένως, η άνω επιφάνεια του τοίχου, που βρισκόταν σε βάθος 0,50 μ., προσδιόριζε και το επίπεδο του εδάφους την εποχή της κατασκευής του υδραγωγείου. Το θεμέλιο εδραζόταν σε βάθος 1,20 μ.

Διαπιστώθηκε ότι το όρυγμα του θεμελίου του υδραγωγείου είχε αποκόψει μέρος των οδοστρωμάτων μιας αρχαιότερης οδού, που είχε περίπου την ίδια κατεύθυνση με αυτό, δηλαδή Β.-Ν. Η οδός αυτή, που η ανώτερη επιφάνειά της βρισκόταν σε βάθος 0,80 μ., ήταν μάλλον τοπικού χαρακτήρα και περιορισμένης χρονικά χρήσης, όπως γινόταν σαφές από την απουσία αναλημμάτων, το μικρό αριθμό και την αφρόντιση διαμόρφωση των οδοστρωμάτων, που ήταν, απλώς, επιφάνειες χώματος συμπιεσμένες από τη συχνή διέλευση. Τα λίγα και δυσδιάγνωστα όστρακα που συγκεντρώθηκαν απ' αυτές δίνουν μία κατά προσέγγιση χρονολόγηση στην υστεροκλασική ή ελληνιστική περίοδο. Η οδός προφανώς οδηγούσε από τον οικισμό στα αγροκτήματα.

Εκτός από το θεμέλιο του υδραγωγείου, δεν εντοπίστηκαν άλλα οικοδομικά λείψανα, στο μεγάλης επιφάνειας (800 τ.μ.) οικόπεδο Μπουραντά, που βρίσκεται 500 μ. βόρεια του αρχαιολογικού χώρου, εκτός των ορίων του αρχαίου οικισμού, ακόμη και της ρωμαϊκής επέκτασής του.

4. Οδός Περσεφόνης και Εθνικής Αντιστάσεως (Ο.Τ. 181, οικόπεδο Ηλία)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για θεμελίωση νέας οικοδομής, στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίσθηκαν αρχαία και ακολούθησε σωστική ανασκαφή. Η σύντομης διάρκειας ανασκαφική έρευνα, έφερε στο φως τμήματα θεμελίων έξι τοίχων, που είναι δυνατόν να αποδοθούν σε τρεις, τουλάχιστον διαφορετικές φάσεις (Πίν. 24 α). Στην αρχαιότερη φάση, υστεροκλασικών χρόνων, ανήκει θεμέλιο τοίχου ισχυρής κατασκευής (τχ. 1), που είχει κατεύθυνση περίπου Α.-Δ. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 6,50 μ., αλλά ενδεχομένως συνεχιζόταν προς τα δυτικά και εντός των ορίων της όμορης ιδιοκτησίας. Στο ανατολικό του άκρο ο τοίχος 1 σχημάτιζε ορθή γωνία με άλλο τοίχο (τχ. 5) σύγχρονό του, μήκ. μόνο 2,50 μ. Οι δύο αυτοί τοίχοι, παρουσίαζαν στην εξωτερική τους όψη ένα μέτωπο από μεγάλους ακανόνιστους ογκόλιθους, αδρά κατεργασμένους, ενώ εσωτερικά, τα κενά μεταξύ των ογκολίθων γέμιζαν με κροκάλες και αργούς λίθους μικρότερου μεγέθους. Το πλάτος των τοίχων ήταν 0,80 μ., αλλά ο τοίχος 1 σ' ένα σημείο, κοντά στη γωνία του με τον τοίχο 5, σχημάτιζε μία διαπλάτυνση στο εσωτερικό του, σαν ενισχυτική αντηρίδα.

Η ισχυρή κατασκευή των τοίχων, το γεγονός ότι παρουσίαζαν μία μόνο κύρια όψη, η απουσία άλλων σύγχρονων αρχιτεκτονικών λειψάνων καθώς και η απόστασή τους, 500 μ. βόρεια από τον πυρήνα του κλασικού οικισμού, αποτρέπουν την ταύτισή τους με τοίχους ιδιωτικής κατοικίας και υποδεικνύουν την ερμηνεία τους ως αναλημμάτων ενός ανδήρου. Δυστυχώς, η επίχωση στο εσωτερικό του ανδήρου είχε διαταραχθεί από νεότερες επεμβάσεις, έτσι ώστε δεν εντοπίσθηκαν στοιχεία βοηθητικά για ακριβέστερο προσδιορισμό της λειτουργίας του.

Από τους υπόλοιπους τοίχους που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο, σωζόταν μόνον η κατώτερη στρώση του λιθολογήματος των θεμελίων τους. Η αποσπασματική τους διατήρηση και η έλλειψη δομικής συνάρτησης μεταξύ τους, εμποδίζουν τη συναγωγή ουσιαστικών συμπερασμάτων. Πάνως η απλή κατασκευή τους από αργολιθοδομή και τα όστρακα χρηστικών αγγείων (αμφορέων, λεκανών, χυτροειδών) που βρέθηκαν στην επίχωσή τους χαρακτηρίζουν κατασκευές για εξυπηρέτηση πρακτικών καθημερινών αναγκών.

Από στρωματογραφικές τομές που διανοίχθηκαν κάτω από το επίπεδο των θεμελίων των τοίχων διαπιστώθηκε ότι η αρχαιότερη χρήση του χώρου ανάγεται στους γεωμετρικούς χρόνους, καθώς εντοπίστηκαν επιχώσεις με αμιγή γεωμετρική κεραμική, πάνω από τα καθαρά γεωλογικά στρώματα.

5. Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου (ή Θηβών) (Ο.Τ. 154, οικόπεδο Φιλιππή)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για θεμελίωση νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, εντοπίσθηκαν αρχαία λείψανα και ακολούθησε σωστική ανασκαφή, σύντομης διάρκειας.

Η έρευνα έφερε στο φως, στο νότιο άκρο του οικοπέδου, κατά μήκος της προσόψεώς του προς την οδό Ηρώων Πολυτεχνείου, τμήμα αρχαίας οδού, με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Πρόκειται για μία κύρια οδική αρτηρία, που συνέδεε τον αρχαίο δήμο των Ελευσινίων με την περιοχή των Θηβών. Ένα άλλο τμήμα της ίδιας οδού, πλαισιωμένο κατά τη συνήθη πρακτική από τάφους, αποκαλύφθηκε σε παλιότερη σωστική ανασκαφή, στο γειτονικό προς τα δυτικά οικοδομικό τετράγωνο 156[37].

Στο οικόπεδο Φιλιππή, η αρχαία οδός αποκαλύφθηκε σε μήκος 11,20 μ. αλλά εμφανώς συνεχιζόταν, εκτός των ορίων του οικοπέδου, μέσα στο άσκαφτο. Εντοπίσθηκαν επτά αλλεπάλληλα οδοστρώματα, συνολ. πάχ. 0,80 μ. Η άνω επιφάνεια του πρώτου βρισκόταν σε βάθος 0,90 από το σημερινό πεζοδρόμιο, και του τελευταίου σε βάθος 1,60 μ. Κάτω από την τελευταία οδόστρωση, σε βάθος 1,70 μ. υπήρχε καθαρό γεωλογικό στρώμα από ποτάμιες αποθέσεις. Τα οδοστρώματα είχαν πάχος κατά μέσο όρο 0,10 μ., εκτός από το ανώτερο, του οποίου το πάχος κυμαινόταν από 0,10-0,25 μ. Η διακύμανση αυτή οφειλόταν στο γεγονός ότι, το υποκείμενο δεύτερο οδόστρωμα είχε υποστεί σημαντικές φθορές, ίσως λόγω μακροχρόνιας χρήσεως και υπήρχαν σημεία που είχε τελείως καταστραφεί έτσι ώστε το γέμισμα του πρώτου οδοστρώματος, συμπληρώνοντας τα κενά, έφθανε μέχρι την επιφάνεια του τρίτου. Τη μεγάλη διάρκεια χρήσης του δεύτερου οδοστρώματος επιβεβαιώνει και η εξαιρετική σκληρότητα της επιφάνειάς του. Η σύσταση των οδοστρωμάτων ήταν περίπου ομοιόμορφη, από χοντρή ποταμίσια άμμο και χαλίκι, με μικρές διαφοροποιήσεις μεταξύ των στρώσεων, στο χρώμα της άμμου και στην περιεκτικότητα σε μικρές κροκάλες ή λατύπες.

Το πλάτος των οδοστρωμάτων δεν διαπιστώθηκε, γιατί αποκαλύφθηκε μόνο η βόρεια παρυφή τους, σε πλάτος 1-1,50 μ., καθώς η υπόλοιπη επιφάνεια τους, μαζί με το νότιο ανάλημμά τους, εκτείνονταν πέραν από την οικοδομική γραμμή του οικοπέδου, κάτω από το πεζοδρόμιο και το οδόστρωμα της σύγχρονης οδού Θηβών. Ο εντός του σκάμματος βόρειος αναλημματικός τοίχος, είχε καταστραφεί από σύγχρονη επέμβαση και φαινόταν πάνω στην άσκαφτη ανατολική παρειά του οικοπέδου μόνο το αποκομμένο άκρο του, σε βάθος 0,80 μέχρι 1,50 μ., αλλά προφανώς η συνέχειά του σωζόταν εντός των ορίων της όμορης ιδιοκτησίας. Ελάχιστα λείψανα από το λιθολόγημα του θεμελίου του σώζονταν και στο μέσον περίπου της εντός του οικοπέδου Φιλιππή διαδρομής του τοίχου. Τα υπολείμματα αυτά εδράζονταν πάνω στα δύο κατώτερα οδοστρώματα, πράγμα που οδηγεί στην υπόθεση ότι αρχικά η οδός δεν διέθετε αναλήμματα.

Στα ΝΑ. του σκάμματος, δίπλα στη βόρεια παρυφή της αρχαίας οδού, αποκαλύφθηκε μία λιθορριπή ακανόνιστου σχήματος, που συνεχιζόταν προς τα ανατολικά μέσα στα όρια της όμορης ιδιοκτησίας. Η λιθορριπή αυτή κάλυπτε ένα αβαθές όρυγμα, γεμάτο πηλώδη χώματα με ίχνη από καρβουνάκια και στάχτες. Ο πυθμένας του ορύγματος, που ήταν λαξευμένος στο φυσικό έδαφος, βρισκόταν σε βάθος 2,25 μ. Τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν ανάμεσα στις πέτρες του λιθοσωρού και από την επίχωση του ορύγματος, ήταν αρχαϊκών χρόνων, 7ου και 6ου αι. π.Χ.

Σε απόσταση 19 μ. βόρεια της οδού, δίπλα στο ανατολικό όριο του οικοπέδου, εντοπίσθηκε αρχαίο πηγάδι, το κυκλικό όρυγμα του οποίου είχε διάμετρο 1,20 μ. Τα τοιχώματα του πηγαδιού δεν έφεραν κανενός είδους επένδυση, ούτε κτιστή ούτε με πήλινα στελέχη, γεγονός αξιοπρόσεκτο, δεδομένου ότι το φυσικό έδαφος μέσα στο οποίο είχε διανοιχθεί το όρυγμα, ήταν προσχωσιγενές από συμπαγές αμμοχάλικο.

Η επίχωση του πηγαδιού ήταν γεμάτη πέτρες, μικρού και μεσαίου μεγέθους, ανάμεσα στις οποίες βρέθηκαν πολλά κομμάτια από στρωτήρες και καλυπτήρες λακωνικής κεράμωσης, όστρακα από μεγάλα αγγεία οικιακής χρήσης (αμφορείς, λεκάνες κτλ.) και ελάχιστα όστρακα από μελαμβαφή κλασικά αγγεία. Βρέθηκαν επίσης δύο τμήματα λίθινων τριπτήρων και μία πήλινη αγνύθα σε σχήμα τετράπλευρης κόλουρης πυραμίδας. Η ανασκαφή του πηγαδιού σταμάτησε σε βάθος 3,50 μ., επειδή ήταν τεχνικά αδύνατη η περαιτέρω έρευνα, καθώς σ' αυτό το βάθος βρέθηκε πεσμένος μεγάλος ογκόλιθος.

Η αρχαία οδός, που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Φιλιππή, φαίνεται ότι περιέπεσε σε αχρηστία στη ρωμαϊκή εποχή, γιατί τα όστρακα που χρονολογούσαν το ανώτερο οδόστρωμά της ήταν από μελαμβαφή αγγεία υστεροκλασικών-πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Εξάλλου, ως terminus post quem για την αρχική κατασκευή της, ίσως πρέπει να θεωρηθεί η χρονολογία των υστερότερων οστράκων από το ακανόνιστο όρυγμα και το λιθοσωρό που το κάλυπτε, που μνημονεύτηκαν παραπάνω. Δηλαδή είναι δυνατό να διατυπωθεί η υπόθεση ότι το δυσερμήνευτο όρυγμα και η λιθορριπή, προέρχονταν από καταστροφή λειψάνων αρχαιότερων τάφων, κατά την ισοπέδωση του χώρου, προκειμένου να διαμορφωθεί η πρώτη φάση της οδού. Την υπόθεση αυτή, ενισχύει το γεγονός ότι η κεραμική που συγκεντρώθηκε από το λιθοσωρό δεν προέρχεται από χονδροειδή αγγεία καθημερινής χρήσης, που χαρακτηρίζουν οικιστικά κατάλοιπα, αλλά από λεπτά, γραπτά αγγεία, εισαγμένα κορινθιακά και εγχώρια, πρώιμα αττικά μελανόμορφα.

Η αρχαία οδός, κατά τη διάρκεια της χρήσης της, φαίνεται ότι δεν πλαισιωνόταν από τάφους σ' αυτό το σημείο της διαδρομής της. Το συμπέρασμα αυτό συνάγεται, όχι μόνο αρνητικά, δηλαδή από την απουσία κλασικών τάφων, αλλά και από τον εντοπισμό του πη-

37. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 39.

γαδιού, που είναι σύγχρονο περίπου της οδού. Όπως είναι εύλογο, το πηγάδι και τα οικιακής χρήσεως ευρήματα από το γέμισμά του, δεν είναι δυνατό να συνδυασθούν με την ανάπτυξη νεκροταφείου στον ίδιο χώρο.

6. Οδός Αρκαδίου (Ο.Τ. 266, οικόπεδο Κουβίδη)

Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Κουβίδη, κατά την εκσκαφή θεμελίων για επέκταση των εγκαταστάσεων της ΣΙΔΗΡΕΜΠΟΡΙΚΗΣ, εντοπίσθηκαν αρχαία λείψανα, στο βορειοανατολικό γωνιαίο πέδιλο, πράγμα που είχε ως συνέπεια τη διακοπή των οικοδομικών εργασιών και την έναρξη σωστικής ανασκαφής. Η θέση του οικοπέδου είναι αρκετά απομακρυσμένη από τον πυρήνα του οικισμού της αρχαίας Ελευσίνας, καθώς βρίσκεται 1.300 μ. ΒΔ. του λόφου της ακρόπολης, σε περιοχή που δεν παρουσίαζε, ως τότε, αρχαιολογικό ενδιαφέρον, αφού δεν είχαν αποκαλυφθεί ίχνη αρχαίων.

Η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο, έφερε στο φως στρώματα κατοίκησης και οικοδομικά λείψανα, που ανάγονται στην πρώιμη χαλκοκρατία.

Ο σωστικός χαρακτήρας της ανασκαφής και το γεγονός ότι, όταν εντοπίσθηκαν τα λείψανα, είχε ολοκληρωθεί η υπόλοιπη εκσκαφή περιόρισαν την έρευνα μόνο στα ορύγματα των πεδίλων και των συνδετηρίων πεδιλοδοκών, επειδή ήταν τεχνικά αδύνατη η απομάκρυνση των όγκων των μπάζων που είχαν εναποτεθεί στα ενδιάμεσα άσκαφτα τμήματα. Παρ' όλη όμως την περιορισμένη έκταση και την αποσπασματικότητα της έρευνας, τα αποτελέσματά της κρίνονται σημαντικά, καθώς για πρώτη φορά εντοπίσθηκαν στην περιοχή, οικοδομικά λείψανα ΠΕ χρόνων και επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη μόνιμης εγκατάστασης, ήδη σ' αυτή την πρώιμη εποχή, ενώ, ως τότε, τα αρχαιότερα λείψανα οικισμού στην Ελευσίνα, ανάγονταν στη μεσοελλαδική περίοδο[38]. Από τις έρευνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας στο λόφο της ακρόπολης της Ελευσίνας, είχαν βρεθεί μόνο λίγα αστρωματογράφητα ΠΕ όστρακα, «8 τον αριθμόν», όπως αναφέρει ο Γ. Μυλωνάς, «ανευρεθέντα επί της επιφανείας του λόφου»[39]. Τα λείψανα του οικισμού που εντοπίσθηκαν σε παλιότερη σωστική ανασκαφή[40] ίσως εκ παραδρομής αποδόθηκαν στην ΠΕ εποχή, ενώ χρονολογούνται σε μυκηναϊκούς χρόνους.

Τα ΠΕ λείψανα στα οικόπεδο Κουβίδη, εντοπίσθηκαν σε πολύ μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους (0,30 μ.), αμέσως κάτω από ένα σχετικά λεπτό στρώμα νεότερων επιχώσεων, χωρίς την παρεμβολή στρωμάτων κατοίκησης άλλων εποχών της αρχαιότητας. Αυτό, πιθανώς να οφείλεται σε διάβρωση που έχει υποστεί η επιφάνεια του εδάφους από φυσικά αίτια ή σε ισοπέδωσή της, από ανθρώπινη επέμβαση, σε νεότερους χρόνους.

Τα στρώματα των ΠΕ επιχώσεων έφθαναν μέχρι βάθους 1-1,30 μ. από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους. Τα οικοδομικά στοιχεία που αποκαλύφθηκαν διακρίνονταν σαφώς σε δύο οικοδομικές φάσεις. Λείψανα της νεότερης φάσης, εντοπίσθηκαν κυρίως στο δυτικό και βορειοδυτικό τμήμα του σκάμματος (Σχέδ. 11). Ήταν οι δύο σύγχρονοι μεταξύ τους τοίχοι Τ1 και Τ3, που σχημάτιζαν ένα χώρο ορθογώνιας κάτοψης, ο οποίος όμως εκτεινόταν, κατά το μεγαλύτερο μέρος του, εκτός των ορίων του σκάμματος. Μάλιστα, η ορθή γωνία που σχημάτιζαν οι δύο τοίχοι, καθώς και ολόκληρο το σωζόμενο τμήμα του τοίχου 3, αποκαλύφθηκαν με δοκιμαστική τομή που διανοίχθηκε μέσα στην όμορη προς Β. ιδιοκτησία.

Οι δύο τοίχοι είχαν πλάτος 0,50 μ. και ήταν κατασκευασμένοι, στο σωζόμενο θεμέλιο δόμο τους, από ασβεστολιθικές ακατέργαστες πέτρες και συνδετικό πηλόχωμα. Στα ανατολικά του ορθογώνιου χώρου που σχημάτιζαν οι δύο τοίχοι, κατά μήκος της εξωτερικής παρειάς του τοίχου 1, εντοπίσθηκαν τμήματα μιας στρώσης από μικρές πέτρες, που ενδεχομένως αποτελούσε το λιθόστρωτο κάποιου αστέγαστου χώρου ή το οδόστρωμα δρομίσκου.

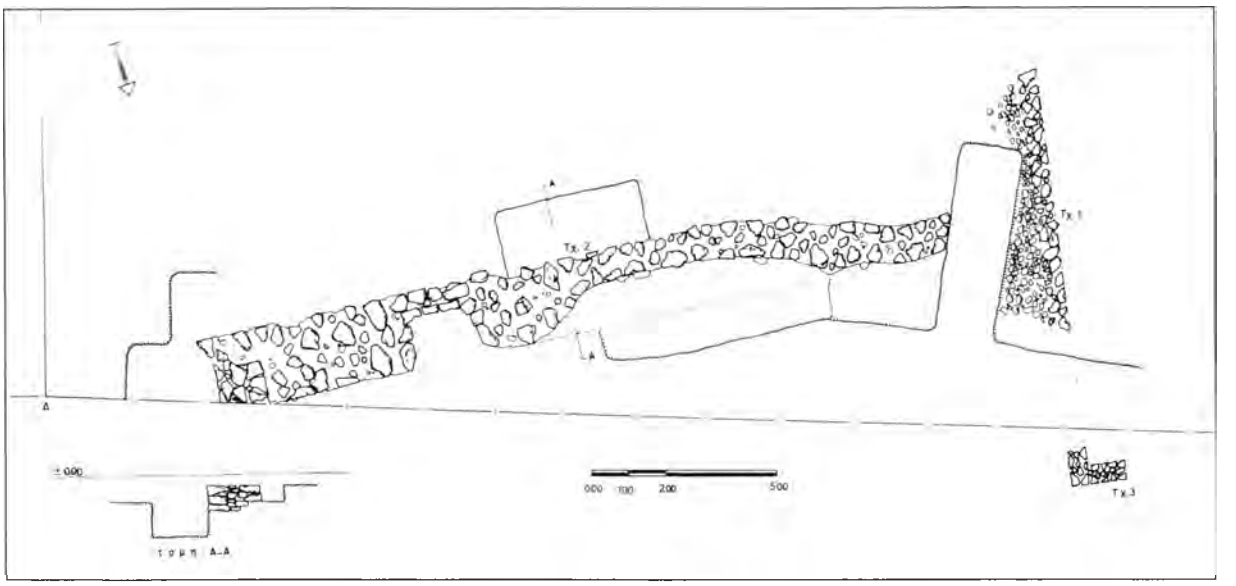
Στην αρχαιότερη οικοδομική φάση ανήκε ένας τοίχος, ο Τ2, σαφώς ισχυρότερης κατασκευής από τους άλλους δύο, που διέτρεχε το βόρειο τμήμα του οικοπέδου, έχοντας κατεύθυνση περίπου Α.-Δ. με ελαφρά απόκλιση ΒΑ.-ΝΔ. Η εντός του σκάμματος πορεία του ανιχνεύθηκε σε μήκος περίπου 20 μ. Ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους μεγάλων διαστάσεων και στο καλύτερα διατηρημένο σημείο του σωζόταν σε ύψος σχεδόν 1 μ. Το ευρύ όρυγμα θεμελίωσης του τοίχου είχε διανοιχθεί μέσα σε συμπαγές στρώμα αμμοχάλικου, που αποτελεί το φυσικό έδαφος στην περιοχή. Ο τοίχος σε ένα τμήμα του σωζόταν στην αρχική κατακόρυφη θέση, σε άλλα σημεία έκλινε έντονα προς Β. και αλλού είχε καταρρεύσει τελείως. Η κακή αυτή κατάσταση διατήρησής του, σε συνδυασμό με τους περιορισμούς στην επέκταση της ανασκαφικής έρευνας, δεν επέτρεψαν να αποσαφηνισθεί αν ο τοίχος 2 ανήκε σε μεγάλο κτίσμα ή αν αποτελούσε ένα είδος περίβολου.

Το σύνολο της κεραμικής, που βρέθηκε σ' όλα τα

38. R. Hope Simpson and O.T.P.K. Dickinson, A Gazetteer of Aegean Civilization in the Bronze Age, SIMA LII (1979), σ. 203.

39. Γ. Μυλωνάς, Προϊστορική Ελευσίς, Ελευσινιακά Α΄ (1932), σ. 150-151.

40. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 42.

Σχέδ. 11. Ελευσίνα. Οδός Αρκαδίου. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή.

στρώματα των ανασκαφικών επιχώσεων, αποτελούν αποκλειστικά όστρακα και δεν είναι δυνατόν να αποκατασταθεί ένα αγγείο ολόκληρο ή τουλάχιστον σε μεγάλο μέρος του. Από την προκαταρκτική εξέταση του υλικού, που έγινε για τις ανάγκες σύνταξης της ανασκαφικής έκθεσης, προκύπτει ότι και οι δύο οικοδομικές φάσεις χρονολογούνται στην ΠΕ ΙΙ περίοδο. Οπωσδήποτε, τα χρονικά όρια της αρχικής χρήσης και της εγκατάλειψης του οικισμού θα καθορισθούν επακριβώς μόνο μετά την ολοκλήρωση του καθαρισμού και της μελέτης του υλικού.

Τη συντριπτική πλειονότητα της κεραμικής, αποτελούσαν όστρακα από χονδρόκοκκο, ακάθαρτο πηλό, γεμάτο προσμίξεις, συχνά χωρίς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Πολλά είχαν στιλβωμένη επιφάνεια και μερικά έφεραν ένα βαθυκόκκινο επίχρισμα. Σπανιότατη ήταν η πλαστική διακόσμηση. Τα σχήματα που αναγνωρίσθηκαν ήταν αβαθείς φιάλες, πινάκια, ευρύστομες πρόχοι, πιθοειδή κτλ. Τα όστρακα λεπτών αγγείων, από καθαρότερο πηλό, αποτελούσαν ένα μικρό ποσοστό του συνόλου. Ανάμεσά τους υπήρχαν αρκετά με επίχρισμα, μερικά πρωτοβερνικωτά και ελάχιστα που έφεραν γραπτή διακόσμηση με σκούρα γραμμικά στοιχεία πάνω σε ανοιχτόχρωμο βάθος (dark on light). Μερικά όστρακα από κατάλευκο πηλό, αποτελούν μία ιδιαίτερη κατηγορία, αξιοπρόσεχτη λόγω της σπανιότητας της. Από τα σχήματα των λεπτών αγγείων, τα πιο χαρακτηριστικά ήταν οι σαλτσιέρες.

Εκτός από την κεραμική, τα υπόλοιπα κινητά ευρήματα της ανασκαφής είναι μάλλον φτωχά και χωρίς μεγάλη ποικιλία. Απουσιάζουν τελείως τα μετάλλινα αντικείμενα. Βρέθηκαν 24 λεπίδες και 22 φολίδες ή απολεπίσματα οψιανού της Μήλου. Επίσης βρέθηκαν τρεις λίθινοι τριπτήρες για την κατεργασία σιτηρών. Πιθανώς, για τη φύλαξη σιτηρών να χρησίμευε ένας μικρός ελλειψοειδής βόθρος (μεγ. διαμ. 0,80-μικρής διαμ. 0,60 μ.), που αποκαλύφθηκε, λαξευμένος στο χαλικωτό έδαφος, περίπου 5 μ. νότια του ισχυρού τοίχου 2.

Από τη σύνθεση των παραπάνω στοιχείων, διαγράφεται η εικόνα μιας αγροτικής εγκατάστασης που βασιζόταν για την επιβίωση της στην καλλιέργεια της γόνιμης γης που απλωνόταν γύρω της. Είναι γνωστό ότι το Θριάσιο πεδίο, μαζί με την πεδιάδα των Μεσογείων, αποτελούσαν τα καταλληλότερα για τη γεωργία εδάφη της Αττικής. Η διατροφή των προϊστορικών αυτών ανθρώπων συμπληρωνόταν με συλλογή οστρακόδερμων από την παραλία, που σήμερα απέχει λιγότερο από 1 χλμ. από τη θέση του οικισμού. Αυτό μαρτυρούν τα άφθονα θαλάσσια όστρεα, διαφόρων ειδών, που βρέθηκαν σ' όλα τα ανασκαφικά στρώματα. Μάλιστα, ένα θαλάσσιο όστρεο, στο κέντρο του οποίου είχε διανοιχθεί μια κυκλική οπή για ανάρτηση, πιθανώς να είχε χρησιμεύσει και για το στολισμό του κατόχου του.

Εκτός από το εύφορο έδαφος και την εγγύτητα προς τη θάλασσα, που εξασφάλιζαν τους φυσικούς πόρους

για την επιβίωση της προϊστορικής κοινότητας, ένας επιπρόσθετος παράγοντας που ευνοούσε την επιλογή της συγκεκριμένης θέσης, είναι ότι βρίσκεται κοντά στους βόρειους πρόποδες χαμηλού υψώματος, του δυτικότερου της λοφοσειράς της Ελευσίνας, και ελέγχει έτσι τη διάβαση προς Πελοπόννησο και Στερεά Ελλάδα. Είναι ενδεικτικό ότι η περιοχή αυτή ονομάζεται σήμερα «Μπλόκο», ακριβώς επειδή εκεί είχαν εγκαταστήσει τα στρατεύματα κατοχής, το σταθμό ελέγχου της επικοινωνίας της Δυτικής Αττικής με την υπόλοιπη χώρα.

Τα αρχαία που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο Κουβίδη διατηρήθηκαν σε κατάχωση. Ελπίζεται ότι μελλοντικές ανασκαφές σε γειτονικά οικόπεδα, θα φέρουν στο φως οικοδομικά στοιχεία και κινητά ευρήματα, που θα διαφωτίσουν πολλά από τα ζητήματα που τέθηκαν με τον πρώτο αυτό εντοπισμό του ΠΕ οικισμού, και θα ολοκληρώσουν προοδευτικά την εικόνα του.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΑΠΑΓΓΕΛΗ

Μέγαρα (Σχέδ. 12)

1. Οδός Σπάρτης 21 (οικόπεδο Π. Πανταζή)

Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, σε βάθος 0,17 μ. επισημάνθηκαν τα πενιχρά λείψανα ενός ταφικού περίβολου σε σχήμα Π, ο οποίος άνοιγε προς ΒΑ. Διασώθηκαν μόνο μικρά τμήματα των τοίχων του περίβολου κάτω από τις μεσοτοιχίες των γειτονικών κτισμάτων. Οι τοίχοι εδράζονται στην κόκκινη κιμηλιά, είναι κτισμένοι με μεγάλους πώρινους ογκόλιθους ορθογώνιου σχήματος σε ισόδομο σύστημα και σώζονται σε τρεις δόμους, ύψ. 0,64 μ. ο καθένας. Το μέγιστο πάχος των τοίχων φθάνει τα 0,45 μ. Το εσωτερικό πλάτος του ταφικού περίβολου είναι 2,20· και το μήκος του υπολογίζεται σε 5,20 μ.

Ένας τέταρτος τοίχος, κάτω από τη βόρεια μεσοτοιχία, κτισμένος με το ίδιο σύστημα, ίσως να δηλώνει την ύπαρξη και ενός δεύτερου ταφικού περίβολου. Από τα όστρακα που περισυλλέξαμε, κυρίως σκύφων και φιαλιδίων, τα αρχαιότερα χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ.

2. Οδός Γερανείων (οικόπεδο Ι. Ρούσση)

Η αρχαιολογική έρευνα έφερε στο φως τους πυθμένες επτά κατεστραμμένων τάφων-σαρκοφάγων λαξευμένων από κογχυλιάτη λίθο. Οι τρεις πρώτοι στα νότια του οικοπέδου, είχαν προσανατολισμό Β.-Ν.· οι δε υπόλοιποι ΒΔ.-ΝΑ. Οι πυθμένες τους βρίσκονται σε βάθος 0,77-1 μ. Από τις διαστάσεις τους είναι φανερό πως όλοι ανήκαν σε ενήλικα άτομα. Δεν βρέθηκαν οστά. Μερικά όστρακα πάνω από τους τάφους 2 και 3 ανάγονται μέχρι και τον 5ο αι. π.Χ. Σύμφωνα με πληροφορίες των γειτόνων, το οικόπεδο είχε ερευνηθεί πριν το 1940, κυρίως για να αφαιρεθούν οι πλάκες που θα χρησίμευαν ως οικοδομικό υλικό.

Η περιοχή είναι γνωστή για το νεκροταφείο της[41].

3. Οδός Περεσιάδου 6 (οικόπεδο Γ. Παπαγιάννη)

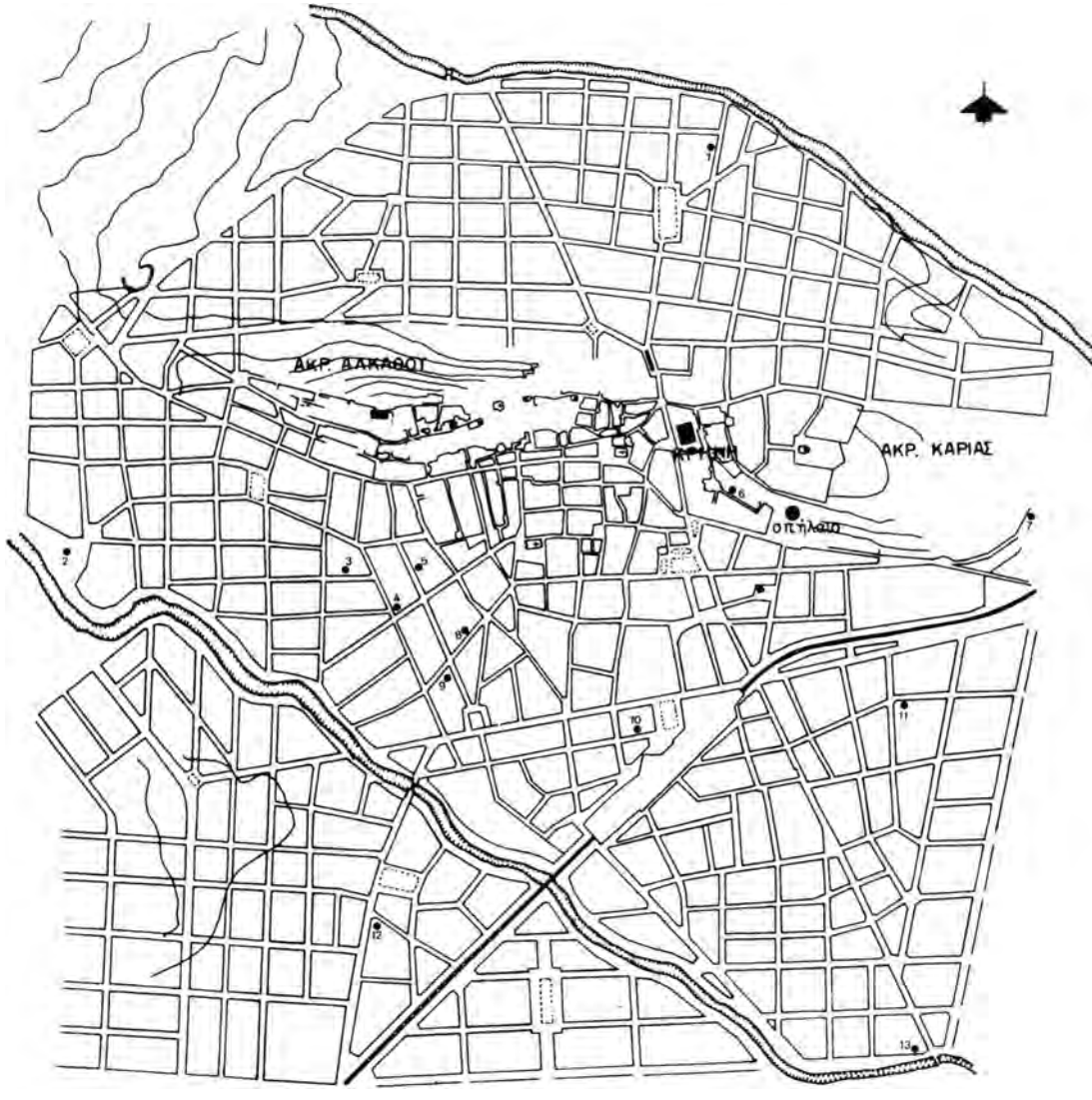
Σε βάθος 0,70 μ. από το πεζοδρόμιο, ερευνήθηκαν τα λείψανα μιας οικίας που παρουσιάζει τέσσερις οικοδομικές φάσεις (Σχέδ. 13) και εκτείνεται κάτω από τις γειτονικές μεσοτοιχίες. Η παλιότερη φάση αντιπροσωπεύεται από δύο μικρούς τοίχους. Ο ένας με προσανατολισμό Β.-Ν. στο χώρο Ε, και ο άλλος στα νότια του χώρου Θ. Η δεύτερη φάση εκπροσωπείται από τους χώρους Α, Β, Δ και Ε. Στο χώρο Α, που είναι και ο μεγαλύτερος, εντοπίσθηκε το ελλειψοειδές στόμιο μιας απιόσχημης δεξαμενής που έχει καταχωθεί τα τελευταία χρόνια. Γύρω από το στόμιο διασώθηκε και μικρό τμήμα του λιθόστρωτου δαπέδου. Τη δεξαμενή τροφοδοτούσε πήλινος αγωγός, κατασκευασμένος πρόχειρα από δύο, επάνω και κάτω, κυρτές κεραμίδες και ο οποίος είχε συνδεθεί σ' ένα παλιότερο, περισσότερο επιμελημένο κυλινδρικό αγωγό που είχε κλίση προς τα δυτικά. Οι τοίχοι των χώρων αυτών έχουν διασωθεί σε χαμηλό ύψος διότι πρόκειται συνήθως για θεμελιώσεις, πάχ. 0,48-0,68 μ., και για το λόγο αυτό δεν εντοπίσθηκαν οι είσοδοι των χώρων (Πίν. 24 β). Το υλικό κατασκευής των τοίχων είναι οι πώρινοι ορθογωνισμένοι ογκόλιθοι και οι μικρές ασβεστολιθικές πέτρες που συνδέονται με λάσπη.

Την τρίτη φάση αποτελούν οι χώροι Γ, Ζ και Η. Ο χώρος Ζ φαίνεται πως ήταν και ο σπουδαιότερος. Στο βόρειο τμήμα του υπήρχε σιρός, που σώθηκε κατά το ήμισυ, λαξευμένος μέσα στο έδαφος και επαλειμμένος εσωτερικά με παχύ ασβεστοκονίαμα.

Μπροστά στο νότιο τοίχο του ίδιου χώρου διασώθηκε τμήμα δαπέδου που φέρει κονίαμα φαιού χρώματος. Το ίδιο κονίαμα έφερε και η βόρεια παρειά του τοίχου που αναφέραμε.

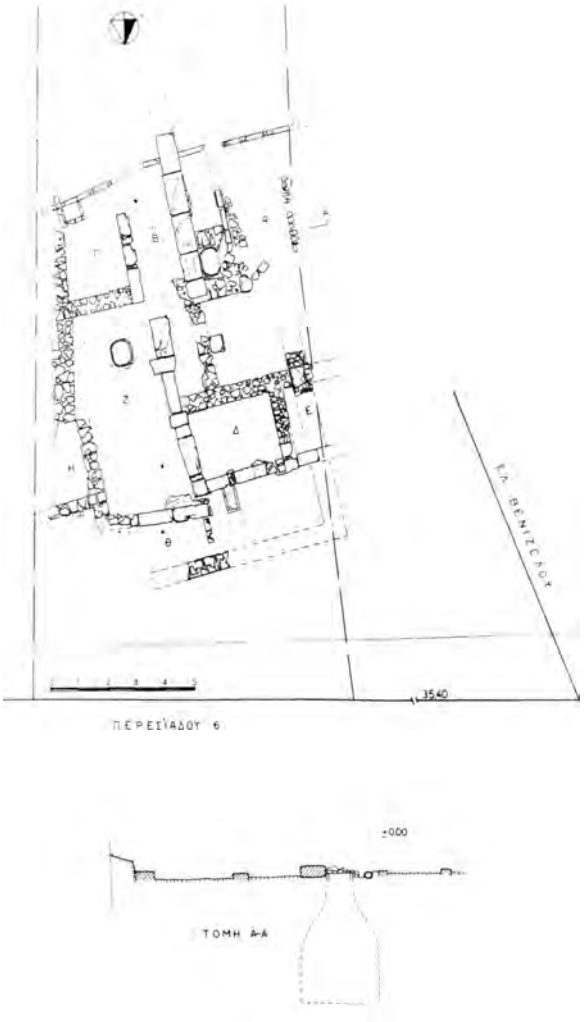
Από τους υπόλοιπους χώρους, που ερευνήθηκαν μερικώς ή είναι κατεστραμμένοι σε μεγάλο βαθμό, ενδιαφέρον παρουσιάζει ο χώρος Γ, όπου υπάρχει μια

41. Ό.π., σ. 51, 54, 57, 60.

1. ΟΔΟΣ ΣΠΑΡΤΗΣ 21
2. ΟΔΟΣ ΓΕΡΑΝΕΙΩΝ (Ο.Τ. 221)
3. ΟΔΟΣ ΠΕΡΕΣΙΑΔΟΥ 6
4. ΟΔΟΣ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΚΑΙ ΑΓ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ
5. ΟΔΟΣ Ν. ΞΕΚΟΥΚΗ 42
6. ΟΔΟΣ ΜΕΝΕΛΑΟΥ 16
7. ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΚΑΡΙΑΣ
8. ΟΔΟΣ ΜΕΛ. ΜΠΕΝΑΡΔΗ (Ο.Τ. 144)
9. ΟΔΟΣ Ν. ΞΕΚΟΥΚΗ ΚΑΙ Μ. ΜΠΕΝΑΡΔΗ
10. ΟΔΟΣ Π. ΓΕΩΡΓΑΚΗ 4
11. ΟΔΟΣ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ 18
12. ΟΔΟΣ 28ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 223
13. ΟΔΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ 75

Σχέδ. 12. Μέγαρα. Γενικός τοπογραφικός χάρτης όπου σημειώνονται οι ανασκαφέντες χώροι το 1990.

Σχέδ. 13. Μέγαρα. Οδός Περεσιάδου 6. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α.

μικρή τετράγωνη κιβωτιόσχημη κατασκευή, διαστ. 0,75x0,80 μ. και σωζ. ύψ. 0,48 μ. Δεν πρόκειται για φρεάτιο διότι οι εσωτερικές επιφάνειές της δεν φέρουν κονίαμα και επί πλέον το βόρειο τοίχωμά της βαίνει στον αγωγό από τον οποίο είναι και νεότερη.

Οι τοίχοι των χώρων αυτών είναι κτισμένοι με μικρές πέτρες και λάσπη· έχουν χρησιμοποιηθεί όμως και πώρινοι ορθογωνισμένοι ογκόλιθοι. Η φάση αυτή χρονολογείται στην ελληνιστική περίοδο.

Στην τελευταία οικοδομική φάση ανήκει ο τοίχος 1, μεταξύ των χώρων Α και Β. Είναι κτισμένος με μεγάλους πώρινους ογκόλιθους, πλ. 0,62 μ., που έχουν τοποθετηθεί εδώ σε β΄ χρήση.

Από τα όστρακα της ανασκαφής διαπιστώνουμε δραστηριότητα από τους αρχαϊκούς μέχρι τους ελληνιστικούς χρόνους.

4. Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου (οικόπεδο Α. Παπαγιάννη)

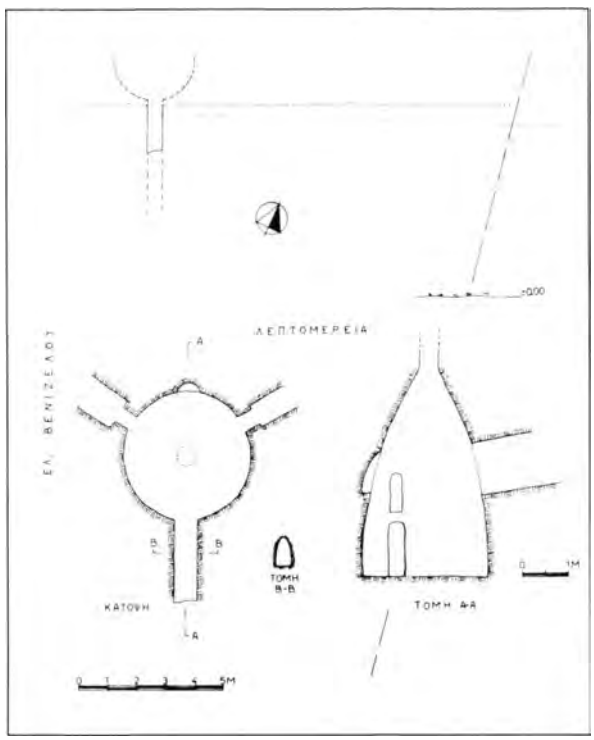
Κάτω από τον ακάλυπτο χώρο, ΒΔ., εντοπίστηκε μια απιόσχημη δεξαμενή, λαξευμένη μέσα στην κιμηλιά (Σχέδ. 14). Η διάμετρος του πυθμένα της είναι 2,70, το δε ύψος της ήταν λιγότερο από 5 μ. Οι εσωτερικές επιφάνειες είναι επιχρισμένες με κονίαμα ανοικτού καστανού χρώματος, πάχ. 0,02-0,025 μ., που φέρουν και ένα λειασμένο επίστρωμα του ίδιου χρώματος. Στη δεξαμενή κατέληγε ένας αγωγός με κατεύθυνση από Ν., με πυθμένα αρκετά ψηλότερα από το δάπεδό της τριγωνικής διατομής, ύψ. 1,15, πλ. 0,50 μ. και με τοιχώματα επιχρισμένα κατά τον ίδιο τρόπο. Απέναντι, στο επίπεδο του πυθμένα της δεξαμενής, υπάρχουν δύο υδρομαστευτικοί αγωγοί με διαφορετικές κατευθύνσεις. Ο αγωγός που έχει κατεύθυνση προς ΒΑ. έχει δύο ανοίγματα το ένα επάνω στο άλλο, ενώ ο δεύτερος που έχει κατεύθυνση προς ΒΔ. έχει μόνο ένα άνοιγμα, στο σημείο που το πλάτος του αγωγού είναι μεγαλύτερο και φθάνει τα 0,70 μ. Οι εσωτερικές επιφάνειες είναι επιχρισμένες με το ίδιο κονίαμα.

Στο πάτωμα της δεξαμενής, απέναντι ακριβώς από το νότιο αγωγό και στο ίδιο ύψος με αυτόν (1,76 μ. από τον πυθμένα), υπάρχει λαξευμένη μια αβαθής κόγχη τριγωνικής διατομής.

Σύμφωνα με πληροφορίες των γειτόνων, στη διάρκεια της Κατοχής, η δεξαμενή καθαρίστηκε και χρησιμοποιήθηκε ως καταφύγιο. Για το λόγο αυτό δεν βρέθηκε κανένα στοιχείο που θα βοηθούσε ίσως στη χρονολόγησή της.

5. Οδός Ν. Ξεκούκη 42 (οικόπεδο Μάμαλη)

Η έρευνα απέδωσε μια δεξαμενή και ένα από τα γνωστά πλέον υπόγεια που συναντάμε συχνά στα Μέγαρα. Η δεξαμενή βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 0,55 μ. Έχει ορθογώνια κάτοψη, μέγ. εσωτ. διαστ. 4,20x2,95 μ. Για την κατασκευή της έχουν χρησιμοποιηθεί μεγάλοι πώρινοι ορθογώνιοι ογκόλιθοι κίτρινου χρώματος, πάχ. μέχρι 0,49 μ. Στα δυτικά το μέγιστο σωζόμενο ύψος του τοιχώματος φθάνει τα 1,14 μ. Ίχνη από κονίαμα δείχνουν ότι οι εσωτερικές επιφάνειες ήταν επιχρισμένες με αυτό το υλικό. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με πατημένο πηλό. Η κάθοδος στη δεξαμενή πρέπει να γινόταν από την ανατολική πλευρά. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν θραύσματα από στόμια επτά διαφορετικών πίθων. Τα

Σχέδ. 14. Μέγαρα. Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου. Κάτοψη και τομές της δεξαμενής.

όστρακα που συλλέξαμε γύρω από τη δεξαμενή χρονολογούνται στον 4ο-3ο αι. π.Χ.

Το υπόγειο αποκαλύφθηκε στο νότιο τμήμα του οικοπέδου και παράλληλα προς τη μεσοτοιχία (Πίν. 25 α). Εκτός από τον ανατολικό του τοίχο που δε διατηρήθηκε, λόγω του γειτονικού σύγχρονου βόθρου, οι υπόλοιποι τρεις τοίχοι του υπογείου σώζονται σε καλή κατάσταση. Το κτίσμα έχει εσωτερικές διαστάσεις 3,03x2,88 και πάχος τοίχων 0,49-0,55 μ. Ο νότιος τοίχος είναι κτισμένος κυρίως με μεγάλους πώρινους ογκόλιθους και συμπληρωμένος στα ενδιάμεσα τμήματα από μικρές πέτρες. Στο δυτικό τοίχο έχουν χρησιμοποιηθεί περισσότερο μικρές πέτρες και μόνο μεγάλοι ογκόλιθοι στο άνω μέρος. Ο βόρειος τοίχος διατηρείται σε λιγότερο καλή κατάσταση. Εδώ έχουν χρησιμοποιηθεί περισσότερες μικρές πέτρες.

Η κάθοδος στο υπόγειο πρέπει να γινόταν από τη βορειοανατολική γωνία, όπου ένας ογκόλιθος στο δάπεδο φαίνεται πως ανήκει στο κλιμακοστάσιο. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος του υπογείου στη νότια πλευρά φθάνει τα 2,70 μ. Εδώ και πάνω στο δυτικό τοίχο τα λαξεύματα δηλώνουν ότι υπήρχε και άλλος δόμος. Ο πυθμένας είναι στρωμένος με ασβεστόλιθους φαιού χρώματος, έχουν χρησιμοποιηθεί όμως και λίγοι πώρινοι λίθοι. Την οροφή στήριζαν μια κολόνα και ένας πεσσός που αποτελούνται από δύο κομμάτια. Η κολόνα, σωζ. ύψ. 2,27 μ., είναι λαξευμένη από κογχυλιάτη λίθο και δεν έχει ραβδώσεις. Τμήμα δωρικού κιονόκρανου, το οποίο βρέθηκε μέσα στις επιχώσεις του υπογείου, πρέπει να ανήκει σ' αυτήν. Ο πεσσός είναι λαξευμένος από πωρόλιθο. Έχει τετράγωνη διατομή και σωζόμενο ύψος 1,30 μ.

Μέσα από τις επιχώσεις του υπογείου συλλέξαμε μεγάλη ποικιλία οστράκων, μεταξύ των οποίων και του τύπου west slope, μυροδοχεία, δύο χάλκινα νομίσματα οξειδωμένα, τμήματα γυναικείων ειδωλίων, εννέα λυχνάρια και θραύσματα αυτών, εννέα πήλινες κωνικές αγνύθες, μερικά μετάλλινα μικροαντικείμενα μαζί με θραύσματα από κεραμίδες που μπορεί να ανήκουν στη σκεπή του υπογείου. Τα ευρήματα αυτά χρονολογούνται στην πρώιμη και μέση ελληνιστική περίοδο.

6. Οδός Μενελάου 16 (οικόπεδο Ι. Μουρτζούκου)

Η ανασκαφή έδωσε αποσπασματική εικόνα μερικών αγωγών και τοίχων. Από τους αγωγούς ο σπουδαιότερος είναι λιθόκτιστος. Έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Για την κατασκευή των τοιχωμάτων του έχουν χρησιμοποιηθεί μεγάλοι πώρινοι ορθογώνιοι ογκόλιθοι πάχ. μέχρι 0,60 μ. και πλάκες από το ίδιο υλικό για τον πυθμένα.

Το εσωτερικό πλάτος του αγωγού είναι 0,56, και το ύψος του 0,51 μ. Δεν βρέθηκε κανένα ίχνος από τις καλυπτήριες πλάκες του. Μέσα από τις επιχώσεις του αγωγού τα παλαιότερα από τα ελάχιστα όστρακα, φαίνεται να χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ.

Οι υπόλοιποι δύο πήλινοι αγωγοί, που χρονολογούνται στους υστερορωμαϊκούς χρόνους, έχουν διασωθεί πολύ αποσπασματικά έχουν δε προσανατολισμό Δ.-Α. Ο ένας από αυτούς είναι κυλινδρικός και ο άλλος, που διατηρείται σε κάπως καλύτερη κατάσταση, έχει διατομή σε σχήμα ανεστραμμένου Π. Ήταν καλυμμένος με κυρτές κεραμίδες.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, όπου το βραχώδες έδαφος ανηφορίζει προς την ακρόπολη Καρίας, ήρθε στο φως μέρος της θεμελίωσης ενός κτίσματος με προσανατολισμό Α.-Δ. Η επιφάνεια του τοίχου αυτού βρίσκεται 0,75 μ. κάτω από την επιφάνεια του σύγχρονου πεζοδρομίου. Είναι κτισμένος με μεγάλους ορθογώνιους ογκόλιθους κυρίως από κογχυλιάτη λίθο. Διατηρείται σε ύψος δύο δόμων 0,71 μ. Το μέγιστο πάχος του στα ανατολικά φθάνει τα 1,40 μ. Στο νότιό του τμήμα διασώθηκε και μέρος ενός δαπέδου που έχει ένα παχύ υπόστρωμα από κροκάλες και πάνω σ' αυτό ένα λεπτό στρώμα, πάχ. μέχρι 0,025 μ. από κουρασάνι. Τα

ελάχιστα όστρακα που περισυλλέξαμε κάτω από αυτό το δάπεδο το χρονολογούν στους κλασικούς χρόνους.

Κοντά στη μεσοτοιχία, αλλά σε χαμηλότερο ύψος από τον προηγούμενο τοίχο, διασώθηκαν τα άκρα άλλων δύο τοίχων που ανήκουν σε άλλη κατασκευαστική φάση. Πρόκειται για θεμελιώσεις. Ο βόρειος τοίχος, που διατηρείται σε ύψος τριών δόμων, έχει πάχος 0,90-1,32, ο δε νότιος 1,04 μ. Είναι κατασκευασμένοι με κίτρινους πωρόλιθους (Πίν. 25 β).

Τέλος, στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου διασώθηκε και τμήμα ενός χώρου που εκτείνονταν προς Ν. και Α. Έχει κτιστεί πάνω στο λίθινο αγωγό καταστρέφοντας μέρος αυτού και χρονολογείται στους υστερορωμαϊκούς χρόνους. Από το βόρειο τοίχο, πάχ. 0,60-0,75 μ., του χώρου αυτού διασώθηκε ένα τμήμα, μήκους μέχρι 3,82 μ., και μέρος του δαπέδου στα νότια. Ο τοίχος είναι κτισμένος με πέτρες μικρού και μεσαίου μεγέθους συνδεόμενες μεταξύ τους με άφθονο ασβεστοκονίαμα. Η εσωτερική νότια παρειά του είναι επιχρισμένη με κουρασάνι κοκκινωπού χρώματος και έχει μία πατούρα που εξέχει 0,18 μ. πάνω από το δάπεδο. Η επιφάνεια του δαπέδου ήταν στρωμένη με κουρασάνι κίτρινου χρώματος.

7. Ακρόπολη Καρίας

Στο νότιο τμήμα του λόφου και 48 μ. περίπου δυτικά του επισκοπικού μεγάρου, στη διάρκεια διάνοιξης χαντακιού για την περίφραξη του παρακείμενου άλσους, ερευνήθηκε το στόμιο απιόσχημης δεξαμενής. Είναι λαξευμένη μέσα στο βραχώδες έδαφος και έχει βάθος 3,50 μ. περίπου. Η εσωτερική επιφάνειά της είναι επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα. Το ελλειψοειδές στόμιό της ήταν καλυμμένο με δύο μεγάλες πλάκες από κογχυλιάτη λίθο, πάχ. μέχρι 0,30, πλ. 0,55 και μήκ. πάνω από 1,10 μ. Μεταξύ αυτών είχε αφεθεί ένα κενό μέχρι 0,17 μ., όπου κατέληγαν, από τα ανατολικά και δυτικά δύο αγωγοί. Η δυτική πλάκα έχει ένα ορθογώνιο άνοιγμα και γύρω-γύρω λαξευτή παρυφή, που επεκτείνεται και στην ανατολική, για την υποδοχή ενός μετάλλινου ή ξύλινου καλύμματος. Σε μια μεταγενέστερη φάση η οπή του στομίου είχε καλυφθεί με δύο μικρές πλάκες από κογχυλιάτη λίθο.

8. Οδός Μελ. Μπεναρδή (οικόπεδο Π. Κλιούτη)

Βρέθηκαν λίγα λείψανα δύο χώρων που εκτείνονται προς τα δυτικά κάτω από τη μεσοτοιχία. Από το χώρο Α διασώθηκε μικρό τμήμα του τοίχου που είχε κατεύθυνση Β.-Ν. Είναι κατασκευασμένος με πωρόλιθους ανοικτού καστανού χρώματος, πάχ. 0,49 μ. Από το χώρο Β διατηρήθηκαν τμήματα του νότιου και ανατολικού τοίχου. Ο τελευταίος σώζεται σε μήκος 3,53 μ. και σε ύψος ενός δόμου, ο οποίος στηρίζεται σε πατούρα. Οι ορθογωνισμένοι μεγάλοι ογκόλιθοι, μήκ. μέχρι 1,20 μ., είναι λαξευμένοι από πωρόλιθο. Το πάχος τους φθάνει τα 0,47 μ. Μια μικρή τομή στα ανατολικά του τοίχου απέδωσε όστρακα ρωμαϊκών κυρίως χρόνων. Από το δεύτερο δε στρώμα της επίχωσης δίπλα στο πεζοδρόμιο, στα νότια, έχουμε ένα μόνωτο αγγείο, άβαφο, της ίδιας περιόδου.

9. Οδός Ν. Ξεκούκη (Ο.Τ. 139, οικόπεδο Γ. Γκίνη)

Σε βάθος 2,15 μ., επισημάνθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος που εκτείνεται κάτω από τη δυτική μεσοτοιχία. Ήταν τοποθετημένος μέσα σε αμμουδερό στρώμα που περιείχε και αρκετά χαλίκια. Είχε δύο καλύμματα από κιτρινωπό πωρόλιθο, πάχ. 0,13 μ. Το ανατολικό άκρο του τάφου έχει καταστραφεί. Μέσα βρέθηκαν τα αποσαθρωμένα οστά ενός νεκρού σε συνεσταλμένη στάση με το κρανίο προς Δ. και το πρόσωπο στραμμένο προς Ν. Οι πλάκες του τάφου ήταν κατασκευασμένες από κιτρινωπό πωρόλιθο. Το σωζόμενο εσωτερικό μήκος του τάφου είναι 1,23, το πλάτος 0,70 και το ύψος 0,73 μ. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα ο τρόπος όμως και το υλικό κατασκευής του τάφου, το βάθος στο οποίο βρέθηκε, καθώς και η στάση του νεκρού, δείχνουν ότι πρόκειται για ταφή των γεωμετρικών χρόνων.

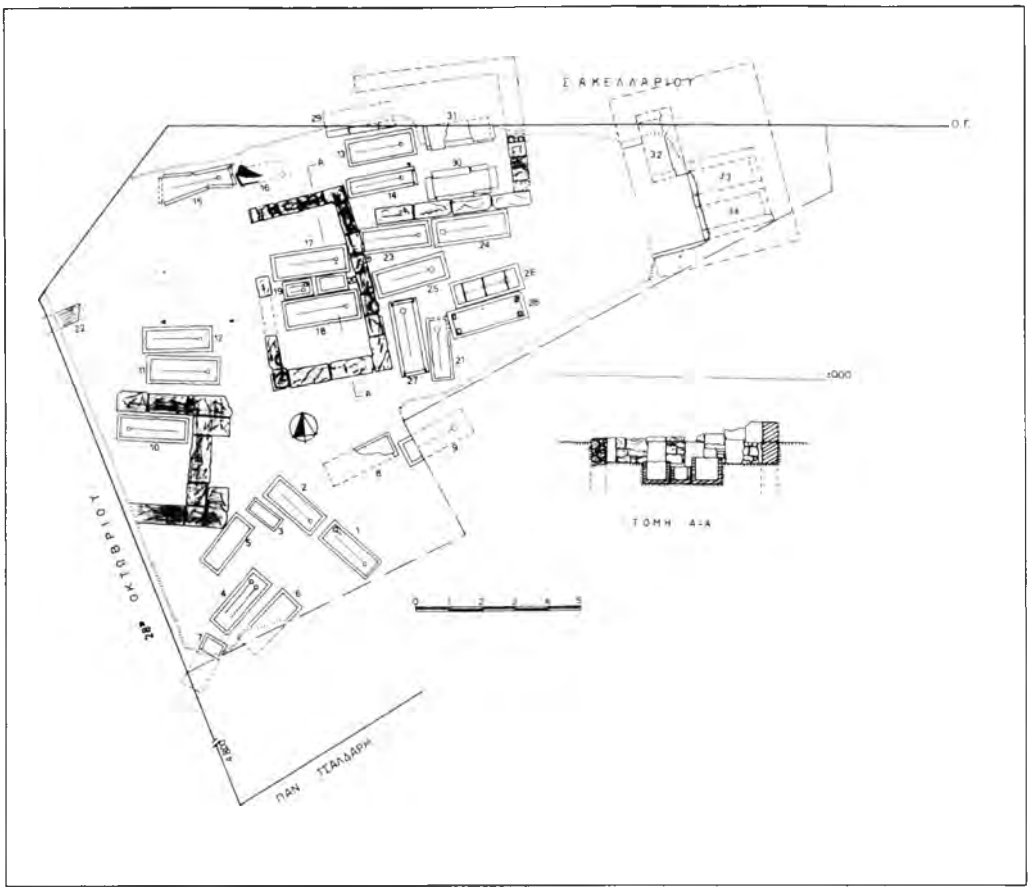
10. Οδός Π. Γεωργακή 4 (οικόπεδο Γ. Καρδάτου)

Η ανασκαφή, στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου, έδωσε την αποσπασματική εικόνα ενός χώρου που εκτείνεται κάτω από το σύγχρονο δρόμο και τη γειτονική μεσοτοιχία όπου παλαιότερα, είχαν αποκαλυφθεί αρχαία[42].

Δύο τοίχοι, στα βόρεια και στα νότια, περιέκλειναν ένα χώρο, το δάπεδο του οποίου ήταν στρωμένο με κουρασάνι κίτρινου χρώματος, πάχ. 0,025 μ. Είχε ως υπόστρωμα μια στρώση από κροκάλες, πάχ. 0,05 μ. Από το δάπεδο αυτό, διασώθηκε μικρή μόνο λωρίδα παράλληλα προς την ανατολική μεσοτοιχία. Για την κατασκευή των τοίχων έχουν χρησιμοποιηθεί μικρές ακατέργαστες πέτρες, αλλά και μεγάλοι ορθογώνιοι πωρόλιθοι.

Στη βορειοδυτική γωνία του κτίσματος, σε χαμηλότερο όμως επίπεδο, αποκαλύφθηκε και ένα φρεάτιο με τετράγωνες πλευρές (0,85x0,83 μ.). Είναι κτισμένο με πλάκες από κογχυλιάτη λίθο. Στο κέντρο έχει κυκλική δεξαμενή, διαμ. 0,53 και βάθ. 0,35 μ. Η επιφάνεια και

42. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 53.

Σχέδ. 15. Μέγαρα. Οδός 28ης Οκτωβρίου 223. Κάτοψη του νεκροταφείου και μερική τομή Α-Α.

το εσωτερικό του φρεατίου ήταν επιχρισμένα με κουρασάνι. Το φρεάτιο συνδεόταν με δύο πήλινους κυλινδρικούς σωλήνες· ο ένας είχε κατεύθυνση Δ.-Α. και ο άλλος προς ΒΔ. Τα λίγα μελαμβαφή όστρακα που συλλέξαμε κάτω από το δάπεδο του κτίσματος, το χρονολογούν στους κλασικούς χρόνους.

11. Οδός Σωκράτους 18 (οικόπεδο Χρ. Πέγκου)

Η έρευνα αποκάλυψε δύο τάφους με προσανατολισμό Α.-Δ. που βρέθηκαν σε βάθος 0,95 μ.

Τάφος 1. Ήταν καλυμμένος με τρεις πλάκες από κογχυλιάτη λίθο, πάχ. 0,21-0,30 μ. Μέσα, όπως δείχνουν τα διαλυμένα οστά, υπήρχαν δύο νεκροί με τα κρανία στα ανατολικά. Ήταν ακτέριστος. Ο τάφος είναι λιθόκτιστος και ο πυθμένας του λιθόστρωτος, γεγονός σπάνιο για τα Μέγαρα. Το πάχος των τοιχωμάτων είναι 0,30-0,40, οι εσωτερικές διαστάσεις του τάφου 1,52x0,67 και το ύψος του 0,75 μ. Από τις επιχώσεις, έξω και γύρω από τον τάφο, συλλέξαμε δύο όστρακα γεωμετρικά και ορισμένα μελαμβαφή των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

Τάφος 2. Είναι παράλληλος προς τον προηγούμενο. Από τις δύο καλυπτήριες πλάκες μόνον η δυτική βρισκόταν επί τόπου. Είναι κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος με πώρινες πλάκες, πάχ. 0,22-0,25 μ. Μέσα ήταν γεμάτος χώμα. Περιείχε τα διαλυμένα οστά ενός νεκρού, με το κρανίο στα ανατολικά. Λόγω των μικρών διαστάσεων του τάφου ο νεκρός πρέπει να είχε ενταφιαστεί με συνεσταλμένη στάση. Τα κτερίσματα, δύο μικρές λήκυθοι με επίπεδη βάση η μία με γραπτή και η άλλη με εμπίεστη διακόσμηση, δύο πήλινα πηνία και ένα μεγαλύτερο άβαφο αγγείο σε κομμάτια, χρονολογούνται στην υστερογεωμετρική περίοδο.

12. Οδός 28ης Οκτωβρίου 223 (οικόπεδο Σ. Πρίσκου)

Η ανασκαφή έφερε στο φως τμήμα του γνωστού νεκροταφείου της περιοχής[43]. Συνολικά ερευνήθηκαν τριάντα τέσσερις τάφοι, ορισμένοι από τους οποίους περικλείονται σε τέσσερις ταφικούς περιβόλους (Σχέδ. 15). Από τους τάφους δύο ήταν κεραμοσκεπείς, οκτώ κιβωτιόσχημοι και είκοσι τέσσερις σαρκοφάγοι, κατασκευασμένες από κογχυλιάτη λίθο. Ήταν καλυμμένες με δύο ή και περισσότερες πλάκες από το ίδιο υλικό. Είχαν σε αρκετές περιπτώσεις από μία ή δύο λαξευτές χειρολαβές στη μία πλευρά. Οι σκελετοί ήταν συνήθως διαλυμένοι σε μεγάλο βαθμό. Οι περισσότεροι ανήκουν στη μέση ελληνιστική περίοδο (Πίν. 26 β).

Τάφος 1. Σαρκοφάγος. Περιείχε τα οστά δύο νεκρών. Τα οστά του αρχαιότερου βρέθηκαν σε ανακομιδή στη βορειοανατολική γωνία, όπου υπήρχε και μια κυλινδρική λήκυθος του 5ου αι. π.Χ. Ο νεότερος σκελετός είχε γύρω του εννέα μυροδοχεία των ελληνιστικών χρόνων.

Τάφος 2. Σαρκοφάγος. Πάνω στον αριστερό ώμο του αποσαθρωμένου σκελετού υπήρχαν δύο μυροδοχεία.

Τάφος 3. Παιδική σαρκοφάγος. Χωρίς καλύμματα, συλημένος. Δεν βρέθηκαν οστά.

Τάφος 4. Σαρκοφάγος. Περιείχε δύο νεκρούς με τα κρανία στα ανατολικά. Γύρω από τα κρανία υπήρχαν δύο λήκυθοι, μια μελαμβαφής πελίκη και ένας αμφορίσκος του 5ου αι. π.Χ

Τάφος 5. Σαρκοφάγος. Συλημένος και ημικατεστραμμένος. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε κτερίσματα.

Τάφος 6. Σαρκοφάγος. Ήταν χωρίς καλύμματα και γεμάτος χώμα. Από ελάχιστες ενδείξεις φαίνεται πως το κρανίο ήταν στα ανατολικά. Βρέθηκαν θραύσματα από χάλκινο κάτοπτρο.

Τάφος 7. Σαρκοφάγος. Περιείχε αρκετό χώμα. Επειδή τα οστά ήταν αποσαθρωμένα είναι άγνωστος ο προσανατολισμός του νεκρού. Ήταν ακτέριστος.

Τάφος 8. Σαρκοφάγος. Ήταν ημικατεστραμμένος και συλημένος. Δεν βρέθηκαν οστά.

Τάφος 9. Σαρκοφάγος. Ο νεκρός ανήκε σε άτομο ώριμης ηλικίας και ήταν ακτέριστος.

Ο πρώτος ταφικός περίβολος, που περικλείει τον τάφο 10, έχει κάτοψη σε σχήμα Π εσωτ. διαστ. 2,15x1,64 μ. με άνοιγμα προς τα δυτικά, όπου μια μεγάλη κεντρική αρχαία οδός διέσχιζε το αρχαίο νεκροταφείο. Οι τοίχοι του περίβολου είναι κτισμένοι με ορθογώνιους πωρόλιθους υπόλευκου χρώματος. Ο νότιος τοίχος διατηρείται σε ύψος τριών δόμων (1,06 μ.), ενώ οι υπόλοιποι σε ύψος δύο δόμων.

Τάφος 10. Σαρκοφάγος. Ήταν γεμάτος χώμα. Από τα ελάχιστα ίχνη οστών διαπιστώνουμε ότι το κρανίο ήταν στη δυτική πλευρά. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφος 11. Σαρκοφάγος. Είναι μεταγενέστερος του ταφικού περίβολου. Περιείχε ελάχιστα οστά, ένα κατεστραμμένο αλαβάστρινο αλάβαστρο και ένα λυχνάρι.

Τάφος 12. Σαρκοφάγος. Ελάχιστα οστά δηλώνουν ότι το κρανίο ήταν στα ανατολικά. Τα κτερίσματα αποτελούσαν μία σιδερένια στλεγγίδα, τεμάχια αλάβαστρου και ένα λυχνάρι.

Τάφος 13. Σαρκοφάγος. Περιείχε τα οστά ενός εύσωμου νεκρού με το κρανίο στα ανατολικά και με κτερίσματα τρεις λάγυνους και δέκα ατρακτοειδή μυροδοχεία.

Τάφος 14. Σαρκοφάγος. Ήταν συλημένος και γεμάτος χώμα. Ο αποσαθρωμένος σκελετός είχε το κρανίο στη νοτιοανατολική γωνία. Βρέθηκε θραύσμα μυροδοχείου των ελληνιστικών χρόνων.

Τάφος 15. Κιβωτιόσχημος. Ο αποσαθρωμένος σκελετός είχε το κρανίο στη βορειοανατολική γωνία, όπου βρέθηκαν και δύο χάλκινα νομίσματα οξειδωμένα. Μεταξύ των κτερισμάτων υπήρχαν επίσης, ένα γυάλινο αγγείο και μια σιδερένια στλεγγίδα.

Τάφος 16. Κεραμοσκεπής. Στο δυτικό άκρο υπήρχε το κρανίο ενός βρέφους. Ήταν ακτέριστος.

Ο δεύτερος ταφικός περίβολος, που είναι και ο σπουδαιότερος απ' όλους, έχει ορθογώνια κάτοψη, εσωτ. διαστ. 4,55x2,50 μ. Η είσοδος του βρίσκεται κοντά στη βορειοδυτική γωνία. Σε σύγκριση με τον προηγούμενο η τοιχοδομία είναι διαφορετική. Έχουν χρησιμοποιηθεί μεγάλοι ορθογώνιοι πώρινοι ογκόλιθοι, άλλοτε οριζόντια και άλλοτε κάθετα τοποθετημένοι, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται και τμήματα κτισμένα με μικρές πέτρες. Ο περίβολος έχει διασωθεί σε ύψος τριών δόμων. Στο κέντρο ακριβώς υπάρχουν τέσσερις ταφές τοποθετημένες έτσι ώστε οι δύο βρεφικές λάρνακες να «προστατεύονται» κατά συγκινητικό τρόπο από τους τάφους των γονέων τους. Χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους.

Τάφος 17. Σαρκοφάγος. Ο αποσαθρωμένος σκελετός ανήκει σε γυναίκα με κτερίσματα τρία ατρακτοειδή μυροδοχεία, ένα μεγαρικό σκύφο, μια άβαφη οινοχόη, τμήμα άβαφου αγγείου, μια οξειδωμένη λαβίδα και χάντρες κοντά στο αριστερό χέρι. Ανάμεσα στα σκέλη βρέθηκαν εννέα χαλίκια και δεκατρείς γυάλινοι οφθαλμοί μαζί με τρία χάλκινα νομίσματα οξειδωμένα.

Τάφος 18. Σαρκοφάγος. Οι εσωτερικές επιφάνειες ήταν επιχρισμένες με λευκό κονίαμα και βαμμένες με βαθυκόκκινο χρώμα. Ο σκελετός ήταν εντελώς αποσα-

43. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 59· 35 (1980): Χρονικά, σ. 48· 36 (1981): Χρονικά, σ. 40· 39 (1984): Χρονικά, σ. 24.

θρωμένος αλλά από τις μεγάλες διαστάσεις της σαρκοφάγου συμπεραίνουμε πως ανήκει σε άνδρα. Βρέθηκαν είκοσι τρία ατρακτοειδή μυροδοχεία. Στο δυτικό άκρο, πάνω από τον τάφο, βρέθηκε μια στήλη από κογχυλιάτη λίθο, ύψ. 0,46 μ., και γύρω θραύσματα από πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη, βαμμένα με κόκκινο χρώμα, που μάλλον ανήκουν στο γείσο του περίβολου.

Τάφος 19: Βρεφικός. Εσωτερικά ήταν καλυμμένος με κονίαμα και βαμμένος με βαθυκόκκινο χρώμα. Περιείχε δύο διαλυμένα κρανία και τεμάχιο από αλάβαστρο.

Τάφος 20: Βρεφικός. Βρέθηκε μόνο τμήμα του κρανίου. Περιείχε τα εξής κτερίσματα: τέσσερις μελαμβαφείς κύλικες, ένα μόνωτο αγγείο με σφαιρικό σώμα, δύο δίωτα αγγεία με πώμα, ένα κάνθαρο, ένα μόνωτο κυάθιο με πώμα, τρία οστέινα μικροαντικείμενα, ένα κέλυφος μυδιού και δύο ορειχάλκινους κρίκους.

Τάφος 21: Σαρκοφάγος. Περιείχε δύο ταφές. Η νεότερη χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους και η αρχαιότερη στον 6ο αι. π.Χ. Γύρω από τον αρχαιότερο αποσαθρωμένο σκελετό, που έχει το κρανίο στα βόρεια, υπήρχαν τα εξής αγγεία κορινθιακού τύπου: τέσσερις ωοειδείς λήκυθοι, μία αρυβαλλοειδής, άλλη μία σε κομμάτια, μια καψοειδής και ένας σκύφος.

Τάφος 22: Κεραμοσκεπής ημικατεστραμμένος. Περιείχε ελάχιστα οστά ενός ατόμου με λεπτή διάπλαση. Ακτέριστος.

Τάφος 23: Σαρκοφάγος. Γύρω από τον αποσαθρωμένο σκελετό υπήρχαν τρία μυροδοχεία, μια οινοχοΐσκη, ένας μεγαρικός σκύφος σε κομμάτια, ένας ορειχάλινος κρίκος και μια ακονόπετρα.

Τάφος 24: Σαρκοφάγος. Ο σκελετός αποσαθρωμένος και τα οστά μετατοπισμένα. Βρέθηκαν πέντε μυροδοχεία, τρία αλάβαστρα σε πολύ κακή κατάσταση και μαι άβαφη οινοχόη.

Τάφος 25: Σαρκοφάγος. Το εσωτερικό της ήταν βαμμένο με βαθυκόκκινο χρώμα. Μαζί με τα ελάχιστα οστά του νεκρού βρέθηκαν και θραύσματα από μετάλλινο κρίκο (;).

Τάφος 26: Σαρκοφάγος. Ο αποσαθρωμένος σκελετός είχε το κρανίο στα ανατολικά. Βρέθηκαν μία λάγυνος και πέντε μυροδοχεία. Στον πυθμένα της σαρκοφάγου υπήρχαν τρεις εγκάρσιες λαξευτές ταινίες, σε ίσα διαστήματα μεταξύ τους, προφανώς για να ελευθερώνονται ευκολότερα τα λουριά ή σχοινιά με τα οποία κατέβαζαν μέσα το ξύλινο φέρετρο.

Τάφος 27: Κιβωτιόσχημος. Περιείχε τα αποσαθρωμένα οστά ενός νεκρού με το κρανίο στα βόρεια, μαζί μ' ένα μυροδοχείο, τεμάχια αλάβαστρου και ένα λυχνάρι.

Τάφος 28: Σαρκοφάγος. Ήταν συλημένος και γεμάτος χώμα. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε κτερίσματα. Στις τέσσερις γωνίες του πυθμένα είχαν λαξευτεί κυκλικές κοιλότητες, διαμ. μέχρι 0,19 και βάθ. μέχρι 0,14 μ. για να υποδεχθούν, προφανώς, τα στηρίγματα της ξύλινης νεκρικής κλίνης.

Τάφος 29: Κιβωτιόσχημος. Περιείχε τα αποσαθρωμένα οστά ενός σκελετού με το κρανίο στα ανατολικά. Ακτέριστος.

Ο τρίτος ταφικός περίβολος, που ερευνήθηκε μερικώς, είχε κτιστεί για να περικλείσει τους τάφους 30 και 31 των ελληνιστικών χρόνων. Οι αποκαλυφθέντες δύο τοίχοι του περιβόλου έχουν πάχος 0,48 και σωζ. ύψος 1,23-1,90 μ. Είναι κτισμένοι διαφορετικά ο ένας από τον άλλον. Ο νότιος είναι κατασκευασμένος μόνο με ορθογώνιους πώρινους ογκόλιθους σε ισόδομο σύστημα και διατηρείται σε ύψος τριών δόμων· ενώ ο ανατολικός, που εισχωρεί πιο βαθιά στο έδαφος και δε δένει με τον προηγούμενο, δίνει την εντύπωση ότι κτίστηκε μεταγενέστερα, χρησιμοποιώντας κάθετα τοποθετημένους πώρινους ογκόλιθους και στα ενδιάμεσα κενά κτιστά τμήματα.

Τάφος 30: Κιβωτιόσχημος. Περιείχε μόνο τμήμα του αποσαθρωμένου κρανίου στα ανατολικά. Βρέθηκαν επίσης εννέα μυροδοχεία, τμήμα από αλάβαστρο, ένας αμφορίσκος, μια οινοχοΐσκη (;) και μια ορειχάλκινη σπάτουλα. Πάνω απ' αυτόν, 0,90 μ. περίπου, στο ανατολικό άκρο βρέθηκε αναποδογυρισμένο το ορθογώνιο βάθρο της επιτάφιας στήλης, που είναι λαξευμένο από κογχυλιάτη λίθο. Είναι επιχρισμένο με κονίαμα σ' όλες τις πλευρές.

Τάφος 31: Κιβωτιόσχημος. Περιείχε τα αποσαθρωμένα οστά ενός νεκρού με το κρανίο στα ανατολικά μαζί με δεκαέξι ατρακτοειδή μυροδοχεία και θραύσματα στλεγγίδας.

Στο ανατολικό ακάλυπτο τμήμα του οικοπέδου, όπου υπήρχε ο βόθρος της παλαιάς οικίας, εντοπίστηκε ένας τέταρτος ταφικός περίβολος στο δυτικό τμήμα του οποίου μερικοί τάφοι φαίνεται πως είχαν καταστραφεί από τη διάνοιξη του βόθρου. Μέσα από τις επιχώσεις και πάνω από τους τάφους 32 και 33 συλλέξαμε τα εξής κτερίσματα: εννέα ατρακτοειδή μυροδοχεία, ένα κωνικό υφαντικό βάρος, όστρακα διαφόρων αγγείων, μια οινοχοΐσκη και πάρα πολλά θραύσματα πήλινων γυναικείων ειδωλίων. Κάτω από το επίπεδο των τάφων και δυτικότερα, μέσα από τις ταραγμένες επιχώσεις, συγκεντρώσαμε πενήντα δύο ατρακτοειδή μυροδοχεία, θραύσματα πήλινων γυναικείων ειδωλίων, ένα λυχνάρι με υψηλή βάση, ένα αγγείο με πώμα και ένα δίωτο αγγείο. Ο περίβολος αυτός, όπως δείχνουν το τμήμα του νότιου τοίχου και το ελάχιστα διασωθέν μέρος του δυτικού τοίχου, ήταν κτισμένος με μεγάλους πώρινους ογκόλιθους σε ισόδομο σύστημα των τεσσάρων δόμων (συνολ. ύψ. 1,87 μ.).

Τάφος 32: Κιβωτιόσχημος. Τα δυτικά άκρα των καλυμμάτων του στηρίζονταν στο δεύτερο δόμο του περιβόλου. Τα οστά και τα κτερίσματα ήταν αναμοχλευμένα. Συλλέξαμε εβδομήντα εννέα ατρακτοειδή μυροδοχεία, δύο κυλινδρικές πυξίδες και ένα μόνωτο αγγείο.

Τάφος 33: Κιβωτιόσχημος. Μαζί με τα ελάχιστα διασκορπισμένα οστά, βρέθηκαν τρία ατρακτοειδή μυροδοχεία, ένας μελαμβαφής κάνθαρος, ένας ορειχάλκινος αρύβαλλος με το πώμα του και μια χάνδρα από υαλόμαζα.

Τάφος 34: Κιβωτιόσχημος. Στο ίδιο βάθος με τον προηγούμενο. Έχουν κοινή μεσοτοιχία. Ο αποσαθρωμένος σκελετός είχε το κρανίο στα ανατολικά· ανήκει σε γυναίκα. Υπήρχαν τα εξής κτερίσματα: Εκατόν εβδομήντα πέντε ατρακτοειδή μυροδοχεία, μια ορειχάλκινη κυλινδρική πυξίδα, τεμάχια σπάτουλας, μια ορειχάλκινη φιάλη και γύρω από το κρανίο μερικά πολύ λεπτά χρυσά φύλλα ελιάς (;).

13. Οδός Βυζαντίου 75 (οικόπεδο Π. Κριζέα)

Πλησίον της ανατολικής οικοδομικής γραμμής και σε βάθος 3 μ. περίπου, ερευνήθηκαν οι θεμελιώσεις παράλληλων τοίχων και τρεις τάφοι που έχουν προσανατολισμό Α.-Δ.

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος. Έλειπαν οι καλυπτήριες πλάκες και ήταν γεμάτος χώμα. Δεν βρέθηκαν οστά παρά μόνο τρία διαλυμένα πήλινα γυναικεία ειδώλια. Οι εσωτερικές διαστάσεις του τάφου είναι 1,18Χ0,76 μ.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος, παιδικός. Κατασκευασμένος με πλάκες από κογχυλιάτη λίθο. Είχε δύο καλύμματα από το ίδιο υλικό. Ο πυθμένας ήταν στρωμένος με κεραμίδες. Εσωτ. διαστ. 0,75Χ0,37 και ύψ. 0,28 μ. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε κτερίσματα.

Τάφος 3. Σαρκοφάγος, παιδική, Στα νοτιοδυτικά του προηγούμενου. Σωζόταν μόνο το βόρειο και ανατολικό τοίχωμα της σαρκοφάγου σε πολύ χαμηλό ύψος. Εσωτ. διαστ. 0,75Χ0,25 μ. Από τα νότια του τάφου περισυλλέξαμε λίγα όστρακα των ελληνιστικών χρόνων.

Από τους έξι παράλληλους τοίχους σώζονται μόνο οι κάτω δόμοι που είναι κατασκευασμένοι με μεγάλους πώρινους ορθογώνιους ογκόλιθους σκοτεινού κίτρινου χρώματος. Το πάχος των κυμαίνεται από 0,64-0,80 μ. Οι τοίχοι αυτοί εκτείνονται κάτω από το ανατολικό γειτονικό οικόπεδο. Στα βόρεια ο πρώτος τοίχος αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,90 μ., ενώ οι υπόλοιποι σε μικρότερο. Η απόσταση στο μέσον, μεταξύ των τριών ζευγών, είναι 1 μ., ενώ στα πλάγια κυμαίνεται από 0,48-0,63 μ.

Η κατεύθυνση του γειτονικού ρέματος στα νότια, πλησίον του οικοπέδου, οι αμμουδερές προσχώσεις, όπως διακρίνονται στη στρωματογραφία και η διάταξη των παράλληλων τοίχων, μάλλον δείχνουν ότι πρόκειται για τα λείψανα κάποιας γέφυρας, η οποία είναι παλαιότερη από τους ελληνιστικούς τάφους.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΖΟΡΙΔΗΣ

Αιγόσθενα

Την άνοιξη του 1989 και το χειμώνα του 1990 έγιναν δύο μικρές σε έκταση και χρόνο ανασκαφικές τομές στο φρούριο των Αιγοσθένων. Η μία στην κεντρική πύλη του βόρειου σκέλους, αυτή που βρίσκεται στο πεδινό τμήμα του κάστρου πλησιέστερα στη θάλασσα, ενώ η άλλη, καθαρά σωστικού χαρακτήρα, έφερε στο φως για πρώτη φορά τμήμα του νότιου σκέλους του φρουρίου, σε μικρή απόσταση από το «Χώνι», το νότιο δηλαδή όριο του αρχαιολογικού χώρου.

Πύλη

Σκοπός της ανασκαφής στην πύλη —με αφορμή την διευθέτηση ογκολίθων στην περιοχή— ήταν η απομάκρυνση του λιθοσωρού που με το πέρασμα των αιώνων είχε καλύψει την είσοδο και η αποκάλυψη του κατωφλιού καθώς και του επιπέδου χρήσης στην αρχαιότητα.

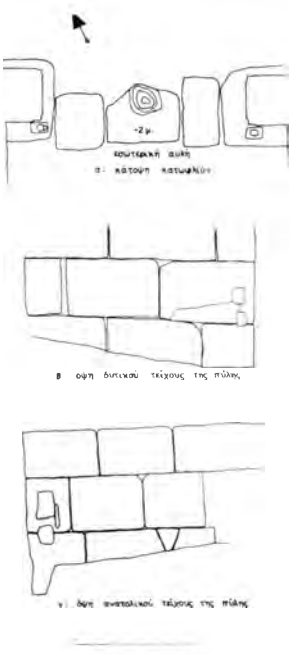
Οι μικρές πέτρες του λιθοσωρού προέρχονται εν μέρει από τον καθαρισμό των παρακειμένων κτισμάτων για τις ανάγκες καλλιέργειας, αλλά και από το οικοδομικό υλικό απλών αγροτόσπιτων που φαίνεται πως είχαν κτιστεί στο τμήμα του βόρειου σκέλους, τουλάχιστον από το ύψος της πεντάκλιτης βασιλικής και μέχρι την πύλη. Ο λιθοσωρός είχε και κομμάτια κεραμίδων καθώς και όστρακα από μεγάλα χρηστικά αγγεία με παχιά τοιχώματα που χρονολογούνται μεταξύ παλαιοχριστιανικών και βυζαντινών χρόνων.

Ο χριστιανικός οικισμός, προφανώς σύγχρονος ή και μεταγενέστερος της γειτονικής βασιλικής, αναπτύχθηκε μέσα στο φρούριο και κατά μήκος του βόρειου σκέλους, χρησιμοποιώντας το μάλιστα για την πίσω πλευρά των σπιτιών.

Ανάμεσα στις μικρές πέτρες του λιθοσωρού αλλά και πάνω απ' αυτόν υπήρχαν είκοσι ογκόλιθοι, υλικό προφανώς τοιχοδομίας του παρακείμενου πύργου και του τείχους. Οι ογκόλιθοι μετά τη φωτογράφηση, σχεδίαση και αρίθμησή τους τοποθετήθηκαν λίγα μέτρα ΝΑ. της εισόδου σε σειρές.

Κάτω από το λιθοσωρό η επίχωση, σχεδόν ομοιογενής, ήταν διαταραγμένη και περιείχε όστρακα υστερορωμαϊκά και βυζαντινά, μέχρι το κατώφλι.

Το άνοιγμα της εισόδου είναι 2,45 μ., ενώ το πλάτος κάθε παραστάδας είναι 0,67 μ. Το θεμέλιο των παρα-

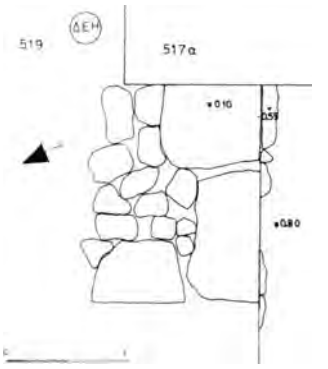

Σχέδ. 16. Αιγόσθενα. Κάτοψη του κατωφλίου και όψεις του δυτικού και ανατολικού τείχους της κεντρικής πύλης.

στάδων αποτελεί πλακοειδής λίθος, πάχ. 0,15 μ., που εξέχει των όψεων των παραστάδων κατά 0,13 μ. Αδρή είναι η εργασία των εσωτερικών όψεων των παραστάδων, ίσως επειδή καλύπτονται από το κάσωμα του θυρώματος, ενώ πιο επιμελημένη είναι η εργασία στις πίσω όψεις του.

Το κατώφλι αποτελούν τρεις ακανόνιστες πέτρες με λειασμένη από τη χρήση επιφάνεια (Σχέδ. 16). Η κεντρική φέρει κυκλικό εξόγκωμα κάπως ακανόνιστο, μέσ. διαμ. 0,36 και ύψ. 0,13 μ., για το «σταμάτημα» της θύρας. Το κατώφλι και το επίπεδο επομένως της χρήσης της πύλης βρίσκεται περίπου 2 μ. βαθύτερα από το σημερινό επίπεδο του χώρου. Μπροστά στη γωνία κάθε παραστάδας, στο νότιο τμήμα του κατωφλιού προς το εσωτερικό δηλαδή του φρουρίου, υπάρχουν ορθογώνιες εγκοπές που στο κέντρο τους έχει λαξευθεί κυκλική αβαθής οπή, προφανώς για την υποδοχή των όλμων της δίφυλλης θύρας.

Στο τείχος που ξεκινά από τις παραστάδες προς την εσωτερική αυλή του φρουρίου και κοντά στη γωνία με τις παραστάδες εντοπίσθηκαν ζεύγη ορθογωνίων εγκοπών για την τοποθετήση προφανώς ζεύγους ξύλινων δοκών, διπλής δηλαδή «μπάρας», κάτι που δεν είναι γνωστό, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, στα φρούρια της Αττικής. Στο ανατολικό τείχος της εισόδου παρα-

Σχέδ. 17. Αιγόσθενα. Κάτοψη του νότιου σκέλους του τείχους.

πλεύρως των ορθογωνίων εγκοπών της μπάρας εντοπίσθηκε ημικυκλική λάξευση κάθετη που ίσως δεχόταν μεγάλη καρφίδα (σωζ. μήκ. 0,42 μ.) για την ασφάλεια της μπάρας.

Στο δυτικό τείχος της εισόδου ακριβώς δίπλα (προς Ν.) των εγκοπών για τις δοκούς, επίμηκες αβαθές λάξευμα (μήκ. 0,62 μ.) οφείλεται στην επαφή-διαδρομή των δοκών μέχρι να «θηλυκώσουν» στις εγκοπές.

Το κλείσιμο επομένως της δίφυλλης πόρτας στην εσωτερική πλευρά γίνεται με τη βοήθεια του εξογκώματος στο κέντρο του κατωφλιού, έτσι ώστε να σταματάει η πόρτα. Η ασφάλειά της επιτυχάνεται με δύο ορθογώνιες δοκούς οι οποίες τοποθετούνται αρχικά δεξιά σε αντίστοιχες εγκοπές, και στη συνέχεια αριστερά, αφήνοντας ίχνη της διαδρομής τους στον αριστερό τοίχο, εφάπτονται στην πόρτα. Τέλος, οι δοκοί πρέπει να έμεναν στη θέση τους όχι μόνο με μεταλλικές υποδοχές που θα υπήρχαν στην ίδια την πόρτα αλλά και με ένα κάθετο μεταλλικό στέλεχος στη δεξιά απώτερή τους άκρη, το οποίο συγκρατούσε κατά το πλάτος τη διπλή «μπάρα».

Νότιο σκέλος τείχους

Σωστική ανασκαφική έρευνα σε αρδευτικό χαντάκι που ανοίχτηκε κατά μήκος της παραλιακής οδού των Αιγοσθένων — μέσα στον αρχαιολογικό χώρο— έφερε στο φως μικρό τμήμα του νότιου μακρού σκέλους του φρουρίου, η ύπαρξη του οποίου ήταν άγνωστη έως υποθετική από τη μέχρι σήμερα έρευνα (Σχέδ. 17).

Το νότιο σκέλος, με προσανατολισμό Α.-Δ., εντοπίσθηκε στη μεσοτοιχία των ιδιοκτητών με αριθμούς κτηματολογίου 519 και 517α, ακριβώς στη νοητή προέκταση προς το δρόμο του βόρειου μαντρότοιχου του

οικοπέδου Δημητρίου Γ. Μακρυνόρη. Υπάρχουν ενδείξεις άλλωστε ότι ο συγκεκριμένος μαντρότοιχος είναι θεμελιωμένος στην εξωτερική πλευρά του τείχους.

Το τείχος εντοπίσθηκε 0,10 μ. κάτω από την επιφάνεια του δρόμου και σε μήκος μόλις 2,75 μ. Σώζεται ένας δόμος του θεμελίου και μόνο η εξωτερική παρειά του. Είναι θεμελιωμένος σε «ευθυντηρία» θεμελίου που εξέχει από την όψη του τείχους 0,10-0,15 μ., και που εδράζεται σε στρώμα χαλικιών, πάχ. 0,20 μ.

Επειδή φαίνεται πως το τείχος δημιουργεί προς Β. γωνία, αιτιολογείται η θέση της νοτιοδυτικής εξωτερικής γωνίας του στο σημείο αυτό και υπάρχουν ενδείξεις —τόσο από το γέμισμα με μικρότερες πέτρες στο εσωτερικό, όσο και από τη γωνία του θεμελίου— ότι μπορεί να πρόκειται για θεμέλιο γωνιακού πύργου.

Το έδαφος ήταν ιδιαίτερα διαταραγμένο μέχρι το τελικό βάθος των 0,80 μ. κυρίως από τις πρόσφατες επεμβάσεις λόγω σεισμών. Έτσι δεν υπήρξε η δυνατότητα από τα ανασκαφικά δεδομένα νέας πρότασης χρονολόγησης του τείχους με συνέπεια να ακολουθείται η γνωστή χρονολόγηση του όλου φρουρίου.

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Μεγαρίδα

Περατώθηκε η επιφανειακή έρευνα της Δυτικής Αττικής σε όλη την έκταση που περιλαμβάνεται στην αρμοδιότητα της Εφορείας. Δημιουργήθηκε κατάλογος αρχαιολογικών θέσεων, οι οποίες τοποθετήθηκαν και σε γεωγραφικούς χάρτες. Από το σύνολο των 119 θέσεων, πολλές είναι γνωστές στη βιβλιογραφία, κυρίως την πρόσφατη, από τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών αλλοδαπών αρχαιολόγων, χωρίς δυστυχώς την προηγούμενη έκριση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Τα γενικά συμπεράσματα της δικής μας επιφανειακής έρευνας μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

1) Όλη η περιοχή φαίνεται σχετικά πυκνοκατοικημένη παρά την ορεινή κατά το πλείστον μορφολογία της και το δύσβατο του εδάφους της.

2) Γύρω από τα «αστικά» κέντρα της Ελευσίνας και των Μεγάρων έχουν αναπτυχθεί μικροί αγροτικοί οικισμοί-χωριά, ενώ στη δεύτερη περίπτωση και αγρεπαύλεις.

3) Συγκεκριμένα, στην περιοχή της Μεγαρίδας και κυρίως στους πρόποδες και τα υψώματα του όρους Πατέρα δημιουργούνται οι γνωστές και από την ανατολική-νοτιοανατολική Αττική αγρεπαύλεις, οι οποίες όμως εδώ, εκτός από τον αγροτικό-οικονομικό έχουν ίσως και κάποιο διοικητικό-στρατιωτικό χαρακτήρα, στα σύνορα της Μεγαρίδας χώρας· αυτό συμβαίνει επειδή έχουν γύρω τους εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης καθώς και ένα μεγάλο αριθμό κτιστών υδατοξεμανενών που σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση μέχρι σήμερα. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι οι πύργοι αυτών των αγρεπαύλεων ελέγχουν τα ορεινά ή και τα πεδινά περάσματα, ενώ σε απόσταση 500 ή και 1.000 μ. αναπτύσσονται μικροί συγκεντρωμένοι οικισμοί, που φαίνεται πως εξαρτώνται από τις αγρεπαύλεις τόσο στρατιωτικά — προφύλαξη σε περιόδους εχθρικών ή ληστρικών επιθέσεων — όσο και οικονομικά από την καλλιέργεια γης.

4) Πολλοί από τους μεμονωμένους πύργους που έχουν εντοπισθεί έχουν διπλό τουλάχιστον ρόλο — αγροτικό και στρατιωτικό—, ενώ λίγοι είναι εκείνοι που μπορούν να χαρακτηριστούν καθαρά στρατιωτικοί για έλεγχο δρόμων, συνόρων κτλ. (πχ. δίδυμοι πύργοι στο Καρούμπαλο Γερανείων, δύο πύργοι στα Βαθυχώρια, ο πύργος της Οινόης, ο πύργος της Παναγίτσας ή Κούτσιθι στο Μακρόν Όρος, ο πύργος στη θέση Μποζάρι ή ύψωμα 513 μεταξύ Οινόης και Κούνδουρων).

5) Εντυπωσιακό είναι το πλέγμα των οδικών αρτηριών και μονοπατιών κυρίως στις πιο ορεινές περιοχές. Σε μεγάλο μήκος π.χ. εντοπίσθηκε το ανάλημμα του αρχαίου παραλιακού δρόμου Αλεποχωρίου-Ψάθας. Φαίνεται πλέον βέβαιο ότι ο αρχαίος ορεινός δρόμος στην περιοχή των Βαθυχωρίων προς Αιγόσθενα μέσω του υψώματος Αντρόνι δεν είναι μοναδικός, αλλά ένας άλλος παραλιακός —τουλάχιστον σ' ένα τμήμα του— και πιο βατός· ίσως αποτελούσε την κεντρική αρτηρία διέλευσης από την Ψάθα προς Αιγόσθενα και αντιστρόφως. Ένας άλλος βασικός δρόμος εντοπίστηκε και στη βόρεια πλαγιά του Μύτικα Μαλιαψάθας, που οδηγούσε από τον ορεινό όγκο του Πατέρα προς τη νότια πλευρά του φρουρίου των Αιγοσθένων.

6) Μεγάλος είναι ο αριθμός των αγροτικών οικισμών ίσως και κτηνοτροφικών, τα γνωστά χειμαδιά, κυρίως στις κοιλάδες μεταξύ Πατέρα και Μακρού Όρους, Μακρού Όρους και Γερανείων, αλλά και στους νότιους πρόποδες του όρους Πατέρα. Λιγότεροι είναι και οι καθαρά ορεινοί οικισμοί (π.χ. Μικρό-Μεγάλο Κρύφτη, Κυπαρίσσι Πατέρα, Πάτημα Μύτικα Ψάθας κτλ.).

7) Μεμονωμένα κτίσματα έχουν εντοπισθεί λίγα, όπως π.χ. στον ορεινό δρόμο των Γερανείων από Μέγαρα προς Κόρινθο, ένα πιθανό ιερό, ενώ ένα αρχαίο μαντρί εντοπίσθηκε στη νότια πλαγιά του Μακρού Όρους, στη θέση Προφήτης Ηλίας Παλαιοκούνδουρων και ένα άλλο λατρευτικό ιερό φαίνεται να έχει αναπτυχθεί στη σπηλιά Κισσός των Ελευθερών ήδη από τη γεωμετρική εποχή.

8) Τέλος, τα νεκροταφεία της όλης περιοχής δεν

έχουν εντοπισθεί σε μεγάλη έκταση, από ίχνη όμως μπορούμε να υποδηλώσουμε με σχετική βεβαιότητα τη θέση τους (π.χ. στην πεδιάδα των Μεγάρων, στα Παλαιοκούνδουρα, στα Αιγόσθενα και στο Αλεποχώρι).

Λεπτομερείς αποτυπώσεις —μετά από προηγούμενη αποψίλωση των θέσεων— και βεβαίως ανασκαφικές τομές στα πιο ενδιαφέροντα σημεία, θα δώσουν όχι μόνο χρονολογικές ενδείξεις για την αρχαία Μεγαρίδα και γενικότερα τη Δυτική Αττική, αλλά και πολύτιμα συμπεράσματα για την οργάνωση της γης σ' όλη τη διάρκεια των ιστορικών χρόνων, ενώ είναι πολύ πιθανόν ότι μπορούν να διαγραφούν και τα διοικητικά όρια μεταξύ των ανταγωνιστών Αθηναίων και Μεγαρέων μέσα από την οχυρωματική τοπογραφία των δύο περιοχών.

Ε. ΜΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΑΒΑΝΗ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

α) Επιτύμβια στήλη από λευκό μάρμαρο (ΒΕ 164), διαστ. 0,71x0,54x0,063 μ. Λείπει το δεξί τμήμα. Η πλάκα περιβάλλεται από ανάγλυφο πλαίσιο με εγχάρακτη κυματιστή γραμμή. Στο μέσον, εγχάρακτος σταυρός με διάφορα διακοσμητικά μοτίβα πάνω και στα κενά μεταξύ των κεραιών. Εκατέρωθεν δύο εγχάρακτα τυποποιημένα κυπαρίσσια. Άγνωστο πότε και πού βρέθηκε. Παραδόθηκε από τον Ιω. Κρητικό, κάτοικο Μεγάρων.

β) Ενεπίγραφος οβελίσκος από λευκό μάρμαρο (ΒΕ 173), διαστ. 0,135x0,073x0,45 μ. Στη λειασμένη επιφάνεια φέρει δίστιχη επιγραφή (ύψ. γραμμάτων 0,017 μ.):

ΜΝΑΣΙΛΑΣ
ΠΑΣΙΩΝΟΣ

Παραδόθηκε από τον Κωνστ. Παπαπαύλου, κάτοικο Μεγάρων. Άγνωστο πότε και πού βρέθηκε.

γ) Αριστερό τμήμα επιτύμβιας στήλης, λαξευμένης σε λευκό μάρμαρο (ΒΕ 176), διαστ. 0,615x0,19x0,095 μ. Από την όλη παράσταση διατηρείται η νεκρή, καθισμένη σε κλισμό με υψηλό ερεισίνωτο. Κάτω από την αετωματική επίστεψη τμήμα επιγραφής σε δύο στίχους (ύψ. γραμμάτων 0,018 μ.):

ΕΥΤ----
ΚΡ-----

Παραδόθηκε από την Άννεκεν Σπανούδη, κάτοικο Κηφισιάς. Είχε βρεθεί πριν πολλά χρόνια δυτικά έξω από τα Μέγαρα (Πίν. 26 α).

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΖΟΡΙΔΗΣ

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Βούλα

Οδός Ηρακλειδών και Βαλτετσίου (Ο.Τ. 124, οικόπεδο Αντωνέλου)

Το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή όπου έχει εντοπιστεί ο ένας από τους δύο συνοικισμούς (βορειοδυτικός) του αρχαίου δήμου των Αιξωνίδων Αλών, μεταξύ των σημερινών οδών Βουλιαγμένης, Διγενή, Σπετσών, Βαλτετσίου, Ηρακλειδών και Αγίου Γεωργίου. Στην οδό Βαλτετσίου παλαιότερα έχουν αποκαλυφθεί και ερευνηθεί θεμέλια αρχαίων σπιτιών[1].

Τα θεμέλια του αρχαίου κτιρίου, που σώζονται στο οικόπεδο Αντωνέλου, καταλαμβάνουν φυσικό έξαρμα του φυσικού βράχου στο δυτικό άκρο του οικοπέδου, φαίνεται δε ότι συνεχίζονται και στο όμορο προς Δ. οικόπεδο. Η έρευνα αποκάλυψε την κάτοψη κτιρίου, διαστ. 10x11 μ. (Πίν. 27 α), το οποίο αποτελείται από κεντρικό σχεδόν τετράγωνο δωμάτιο (διαστ. 5x5,40 μ.) και επιμήκεις χώρους προσαρτημένους στις τρεις πλευρές του (βόρεια, δυτική και νότια). Η είσοδος του κτιρίου βρίσκεται στον εξωτερικό, ισχυρής κατασκευής τοίχο του νότιου επιμήκους δωματίου, με το οποίο επικοινωνεί ο κεντρικός χώρος με άνοιγμα θύρας, ενώ η σημερινή κατάσταση των υπολοίπων τοίχων δεν επιτρέπει τον εντοπισμό άλλων θυρών και την εξακρίβωση της σχέσης μεταξύ των δωματίων. Ύπαρξη δαπέδου επιβεβαιώθηκε μόνο στα βόρεια επιμήκη δωμάτια (αραιές πλάκες δυτικά και συμπαγές στρώμα μικρών λίθων ανατολικά). Στο βόρειο τμήμα του κεντρικού δωματίου υπήρχε στρώμα χαλαρών αργών λίθων ενώ ολόκληρη η επιφάνεια του δυτικού δωματίου ήταν καλυμμένη με συμπαγές στρώμα λίθων.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής (λίγα όστρακα και δύο αγνύθες) χρονολογούν τη χρήση του κτιρίου στον 4ο αι. π.Χ.

Οδός Δελφών (Ο.Τ. 158, οικόπεδο Δαλιάνη)

Τα αρχαία που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο εντάσσονται στο νοτιοανατολικό συνοικισμό του αρχαίου δήμου των Αιξωνίδων Αλών, ο οποίος έχει εντοπιστεί μεταξύ των σημερινών οδών Βάρης, Καλύμνου και Αθηναΐδος και περιλαμβάνει σημαντικές αρχαιότητες. Στο Ο.Τ. 158 της Βούλας έχει ερευνηθεί σχεδόν το σύνολο των οικοπέδων και έχουν αποκαλυφθεί τμήματα οικοδομικών τετραγώνων του αρχαίου οικισμού με δρόμους, σπίτια, ιερά κτλ.[2]. Στο οικόπεδο Δαλιάνη ερευνήθηκε μόνο η βορειοδυτική γωνία επειδή στον υπόλοιπο χώρο (και ενώ εκκρεμούσε η διενέργεια ανασκαφικής έρευνας), οι ενδιαφερόμενοι προχώρησαν αυθαίρετα σε γενική εκσκαφή. Τα θεμέλια που διασώθηκαν αποτελούν τη συνέχεια προς Α. του αρχαίου σπιτιού που ερευνήθηκε στο όμορο οικόπεδο Παπαχαραλάμπους[3]. Ανήκουν σε τρεις τουλάχιστον χώρους, ένας από τους οποίους διατηρεί τμήμα δαπέδου από κονίαμα και χαλίκια. Τα ελάχιστα όστρακα που συγκεντρώθηκαν χρονολογούν τη χρήση του σπιτιού στον 4ο αι. π.Χ.

Οδός Δελφών (Ο.Τ. 157, οικόπεδο Φωτόπουλου)

Τα λείψανα του αρχαίου σπιτιού, που σώζονται επιφανειακά στο οικόπεδο, εντάσσονται στο νοτιοανατολικό συνοικισμό του δήμου των Αιξωνίδων Αλών και αποτελούν συνέχεια αυτών που ερευνήθηκαν στα οικόπεδα της απέναντι πλευράς της οδού Δελφών, στο Ο.Τ. 158[4]. Το Ο.Τ. 157 της Βούλας δεν έχει ερευνηθεί συστηματικά δεδομένου ότι το μεγαλύτερο τμήμα του περιλαμβάνει οικόπεδα άχτιστα ακόμα ή με παλιές οικοδομές. Βρίσκεται όμως μεταξύ των Ο.Τ. 156 και 158, στο σύνολο των οικοπέδων των οποίων έχουν αποκαλυφθεί σημαντικά τμήματα του αρχαίου οικισμού. Τα αρχαία που ερευνήθηκαν στο οικόπεδο Φωτόπουλου περιορίζονται μόνο στο χώρο της πρασιάς (Σχέδ. 3), ενώ στην υπόλοιπη επιφάνεια ήταν ορατός επιφανειακά ο φυσικός βράχος. Αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια ενός επιμήκους τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν. και δύο μικρότερων κάθετων προς αυτόν. Οι τοίχοι προφανώς ανήκουν σε δωμάτια αρχαίου σπιτιού το μεγαλύτερο μέρος του οποίου πρέπει να καταστράφηκε από τη διάνοιξη της οδού Δελφών.

Οδός Σερίφου (Ο.Τ. 154 Α, οικόπεδο Παγουλάτου)

Το οικόπεδο βρίσκεται στο Ο.Τ. 154 Α της Βούλας,

1. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 41· 33 (1978): Χρονικά, σ. 58.

2. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 36-39· 40 (1985): Χρονικά, σ. 54-57.

3. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 61-62.

4. Βλ. παραπάνω, οικόπεδο Δαλιάνη.

αμέσως βόρεια του οποίου (στο Ο.Τ. 153) έχει αποκαλυφθεί και διατηρείται μέχρι στιγμής ορατό σημαντικό τμήμα του νοτιοανατολικού συνοικισμού του δήμου των Αιξωνίδων Αλών[5]. Δυστυχώς στο οικόπεδο Παγουλάτου, όπως και στο αμέσως συνεχόμενο δυτικά, ιδιοκτησίας Σκαφιδά[6], αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά διατηρημένα θεμέλια αρχαίων κτιρίων πάνω στην επιφάνεια του φυσικού βράχου (Σχέδ. 4). Καλύτερα διατηρήθηκε στο μέσον περίπου της πρόσοψης του οικοπέδου Παγουλάτου γωνία δύο τοίχων, ο ένας από τους οποίους έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και σώζει άνοιγμα θύρας στο ανατολικό τμήμα του. Τα ελάχιστα όστρακα που βρέθηκαν χρονολογούν τη χρήση του χώρου στον 4ο αι. π.Χ.

Οδός Παπαφλέσσα (Ο.Τ. 138, οικόπεδο Κούτσικου-Κόλλια)

Στην πρασιά του οικοπέδου προς την οδό Παπαφλέσσα αποκαλύφθηκαν ημικατεστραμμένα θεμέλια δύο παράλληλων τοίχων, πλ. 1,60 μ., οι οποίοι ανήκουν στο κτιριακό συγκρότημα μελισσοτροφείου που έχει αποκαλυφθεί στο συνεχόμενο δυτικά οικόπεδο Πασχαλινού μαζί με αγροτικό ιερό[7]. Συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα και αρκετά θραύσματα από πήλινες κυψέλες από το χώρο μεταξύ των δύο τοίχων.

Οδός Σερίφου (Ο.Τ. 156, οικόπεδο Αυδίκου)

Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκε τμήμα αναλημματικού τοίχου παράλληλου περίπου προς τον άξονα της οδού Σερίφου. Ο τοίχος, πλ. 1 και σωζ. μήκ. 15 μ., ακολουθεί τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους με κατεύθυνση Α.-Δ. και, μαζί με όμοιο που ερευνήθηκε λίγα μέτρα νοτιότερα[8], οριοθετεί στην περιοχή αυτή τη νότια πλευρά του νοτιοανατολικού συνοικισμού των δήμου των Αλαιέων. Η συνέχειά του προς Δ. έχει αποκαλυφθεί μαζί με θεμέλια κτιρίων στο όμορο οικόπεδο Βασιλειάδη[9].

Οδός Βάρης και Θερμοπυλών (Ο.Τ. 156, οικόπεδο Μάντζαρη-Μπουσίου)

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου ήταν ορατό τμήμα αναλημματικού τοίχου. Η ανασκαφική έρευνα απέδειξε ότι πρόκειται για την προς Δ. συνέχεια του τοίχου που είχε αποκαλυφθεί στο συνεχόμενο ανατολικά οικόπεδο Αθανασιάδη[10]. Το ανάλημμα αποκαλύφθηκε σε μήκος 20 μ. και έχει πλάτος που κυμαίνεται από 1 έως 1,30 μ., μέσα στο οποίο έχει ενταχθεί και τμήμα του φυσικού βράχου (Σχέδ. 5). Στο δυτικό τμήμα του ο αναλημματικός τοίχος κάμπτεται προς ΒΔ. ακολουθώντας την κλίση του φυσικού εδάφους, το οποίο άλλωστε στηρίζει. Στο υπόλοιπο τμήμα του οικοπέδου δεν βρέθηκαν θεμέλια αρχαίων κτισμάτων και γι' αυτό, συμπεραίνεται ότι το ανάλημμα αποτελούσε το νότιο όριο του νοτιοανατολικού συνοικισμού των Αιξωνίδων Αλών, δεδομένου μάλιστα ότι η σημερινή λεωφόρος Βάρης (που ορίζει τη νότια πλευρά του οικοπέδου) ακολουθεί την πορεία της βασικής αρχαίας οδικής αρτηρίας που, αφ' ενός ένωνε το δήμο των Αλαιέων με τον Αναγυρούντα αφ' ετέρου δε αποτελούσε τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ του συνοικισμού και του κύριου νεκροταφείου των Αιξωνίδων Αλών.

Οδός Καλύμνου και Διγενή (Ο.Τ. 107, οικόπεδο Αντάρτη)

Το οικόπεδο βρίσκεται στις βόρειες παρυφές του βορειοδυτικού συνοικισμού του δήμου των Αιξωνίδων Αλών. Δοκιμαστικές τομές που έγιναν αποκάλυψαν στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου συσσωρευμένους λίθους, λίγα όστρακα και χαλίκια, ο καθαρισμός των οποίων δεν έδωσε τη δυνατότητα απόδοσής τους σε συγκεκριμένη κατασκευή. Είναι πιθανό ότι χρησιμοποιήθηκαν στην αρχαιότητα ως υλικό για το γέμισμα λάκκου που σχηματίζεται μεταξύ του σκληρού χαλικώδους εδάφους του βορείου τμήματος του οικοπέδου και της υπερυψωμένης επιφάνειας του φυσικού βράχου που είναι ορατή προς την οδό Διγενή.

Οδός Πάτμου (Ο.Τ. 151, οικόπεδο Τσαντάνη)

Στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου καθαρίστηκε μικρό τμήμα τοίχου αποτελούμενο από τρεις ογκόλιθους θεμελιωμένους στην επιφάνεια του φυσικού βράχου, που είναι ορατός σε όλη σχεδόν την επιφάνεια του οικοπέδου. Οι ογκόλιθοι προφανώς ανήκαν σε τοίχο με κατεύθυνση Α.-Δ., αναλημματικού χαρακτήρα, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τη διαμόρφωση του φυσικού εδάφους, το οποίο παρουσιάζει απότομη κλίση προς Β. Τοπογραφικά, η θέση του τοίχου και του οικοπέδου παρουσιάζει ενδιαφέρον, επειδή βρίσκεται στις βορειοανατολικές παρυφές του νοτιοα-

5. J. Travlos, Bildlexicon zur Topographie des antiken Athen, Tübingen 1971, σ. 467, 475.

6. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 158.

7. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 73.

8. Βλ. παρακάτω, οικόπεδο Μάντζαρη.

9. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 57.

10. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 66.

νατολικού συνοικισμού του δήμου των Αιξωνίδων Αλών και αμέσως βόρεια του Ο.Τ. 153, στο οποίο έχει αποκαλυφθεί το σημαντικότερο τμήμα του ίδιου συνοικισμού (οικόπεδο Καλαμπόκα).

Οδός Σπετσών (Ο.Τ. 137, οικόπεδο Πελοσώφ)

Το οικόπεδο βρίσκεται λίγα μέτρα ανατολικότερα ενός από τους βασικούς δρόμους του δήμου των Αιξωνίδων Αλών. Ο δρόμος συνέδεε τους δύο συνοικισμούς των Αλαιέων ξεκινώντας από το χώρο του ναού της οδού Καλύμνου του Ο.Τ. 120[11] και φθάνοντας μέχρι το βορειοανατολικό άκρο του δεύτερου συνοικισμού, την περιοχή δηλαδή του οικοπέδου Καλαμπόκα, στο Ο.Τ. 153 της Βούλας. Ένας δεύτερος βραχίονας του ίδιου δρόμου, ακολουθώντας τη σημερινή οδό Σπετσών μέχρι το άκρο της, προχωρούσε ακόμα πιο ανατολικά για να συναντήσει το δρόμο προς Αναγυρούντα, στην περιοχή που σήμερα ονομάζεται Βλάχικα.

Στην περιοχή που βρίσκεται το οικόπεδο Πελοσώφ, δηλαδή στα Ο.Τ. 137 και 138 της Βούλας, έχουν αποκαλυφθεί σποραδικά θεμέλια σπιτιών, ιερό και μελισσοκομική εγκατάσταση[12], τα οποία απαρτίζουν μία ενδιαφέρουσα οικιστική μονάδα μικρής εκτάσεως.

Η έρευνα του οικοπέδου Πελοσώφ προσέθεσε ένα νέο στοιχείο για τη συγκεκριμένη περιοχή, γνωστό για άλλους χώρους της Βούλας από παλαιότερες έρευνες. Πρόκειται για ομάδα τριών τυμβοειδών κατασκευών που διακρίνονται επιφανειακά, μία στα όρια του οικοπέδου και δύο στο αμέσως συνεχόμενο βόρεια οικόπεδο (Σχέδ. 6). Οι κατασκευές είναι λιθοσωροί που εδράζονται στην επιφάνεια του φυσικού βράχου, έχουν διάμετρο 6-7 και ύψος 0,80-1,30 μ., αποτελούνται δε από μικρούς λίθους, χαλαρό χώμα και αρκετά όστρακα (Πίν. 27 β). Περιμετρικά η βάση τους ορίζεται από μεγαλύτερες πέτρες και τα όστρακα του «γεμίσματος» ανήκουν τόσο σε χονδρά άβαφα αγγεία οικιακής χρήσεως, όσο και σε λεπτά μελαμβαφή κλασικών χρόνων. Η έρευνα απέδειξε ότι ο λιθοσωρός δεν κάλυπτε τάφο ή οποιαδήποτε άλλη κατασκευή και η ερμηνεία του είναι προβληματική.

Παρόμοιες κατασκευές, μερικές μάλιστα μεγάλων διαστάσεων (διαμ. 20, ύψ. 4 μ.), έχουν εντοπιστεί στην περιοχή που σήμερα αποτελεί τα όρια μεταξύ των δήμων Γλυφάδας και Βούλας και είχαν αποδοθεί είτε σε ταφικούς τύμβους[13], είτε σε σωρούς λίθων οφειλόμενους στον καθαρισμό των αγρών που έγινε στους χρόνους του Πεισίστρατου, είτε, επίσης, και σε θρησκευτικής φύσεως «έρμακας» για τη δέσμευση των δαιμόνων[14].

Οδός Σερίφου και Δραγατσανίου (Ο.Τ. 156, οικόπεδο Ζώρζου)

Ο χώρος του οικοπέδου βρίσκεται μεταξύ της ιδιοκτησίας Νέγκα στην οποία έχει αποκαλυφθεί τμήμα δρόμου και σπίτι του νοτιοανατολικού συνοικισμού του δήμου των Αιξωνίδων Αλών[15] και του οικοπέδου Γρηγοράκη στο οποίο ερευνήθηκε τμήμα του κύριου νεκροταφείου του ίδιου δήμου[16]. Οι δοκιμαστικές τομές που έγιναν στο οικόπεδο Ζώρζου δεν αποκάλυψαν αρχαία θεμέλια ή ταφές, προφανώς επειδή μεταξύ νεκροταφείου και οικισμού παρεμβάλλεται κενός χώρος. Μόνο στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου βρέθηκε στρώμα λίθων περιορισμένης έκτασης που περιείχε ελάχιστα όστρακα.

Οδός Σερίφου και Δραγατσανίου (Ο.Τ. 153Α, οικόπεδο Τσούμα)

Στην πρασιά του οικοπέδου, το οποίο βρίσκεται διαγωνίως απέναντι από το προηγούμενο, ερευνήθηκε τμήμα τοίχου, επιφανειακά διακρινόμενο, προκειμένου να γίνουν εργασίες επέκτασης υπάρχουσας οικοδομής. Ο τοίχος αποκαλύφθηκε σε μήκος μόλις 1,50 μ. είχε πλάτος 0,50 μ. και ήταν θεμελιωμένος στην επιφάνεια του φυσικού βράχου.

ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΔΡΕΟΥ

Οδός Κάλβου-Καζαντζάκη-Βενέζη (Ο.Τ. 303, οικόπεδο Λατουσάκη)

Στο ανατολικό άκρο του οικοπέδου, στη γωνία των οδών Καζαντζάκη και Βενέζη, σώζονταν επιφανειακά τρεις δουλεμένοι ογκόλιθοι.

Στο χώρο, συνολικών διαστ. 15x9 μ., έγινε ανασκαφική έρευνα και αποκαλύφθηκαν πέντε πυρές. Οι τρεις βρίσκονταν, στη βορειοδυτική γωνία του χώρου και αποτελούσαν μια ομάδα, ανάμεσα στους ογκόλιθους, ενώ οι άλλες δύο σε απόσταση 6,50 μ. ανατολικά (Πίν. 28 α). Όλες οι πυρές ήταν λαξευμένες μέσα στο

11. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 63.
12. Βλ., παραπάνω, υποσημ. 7.
13. A. Milchhöfer, Karten von Attika, Text III-VI, 1989, σ. 18.
14. ΠΑΕ 1919, σ. 32.
15. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 60.
16. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 62, 64.

σκληρό κιμηλόβραχο και η επιφάνειά τους βρέθηκε σε βάθος 0,60-0,80 μ. από τη σημερινή επιφάνεια της οδού Βενέζη (χωματόδρομος).

Πυρά 1. Το ταφικό όρυγμα είχε διαστάσεις 1,63x 0,70, βάθος 1.25 μ. και προσανατολισμό Β.-Ν. Από τους τρεις λαξευμένους ογκόλιθους που αναφέρθηκαν παραπάνω, δύο όριζαν το νότιο όριο του ορύγματος και ο τρίτος το βόρειο άκρο της ανατολικής πλευράς. Το εσωτερικό του λάκκου της πυράς ήταν αναστατωμένο. Βρέθηκαν πεσμένες πέτρες ανακατεμένες με στάχτες, υπολείμματα οστών του καμένου σκελετού και ανάμεσά τους λιγοστά όστρακα, από τα οποία συγκολήθηκε μεγάλο τμήμα πήλινης άβαφης οινοχόης με χοανοειδές στόμιο, τμήμα καλύμματος πυξίδας και άλλα από σκυφοκάνθαρο αρχαϊκών χρόνων που χρονολογούνται στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. Στη βορειοανατολική γωνία εντοπίστηκε η οπή εξαερισμού.

Πυρά 2. Το ταφικό όρυγμα της πυράς 2 είχε διαστάσεις 1,85x0,80, βάθος 1,30 μ. και προσανατολισμό Α.-Δ. Η πυρά ήταν αδιατάρακτη. Στο ανατολικό άκρο του ορύγματος μέσα σ' ένα παχύ στρώμα από κάρβουνα, πάχ. 0,20-0,30 μ. περίπου κατά τόπους, βρέθηκαν δύο ακέραιες λήκυθοι και άλλες δύο σε κομμάτια (Πίν. 28 β). Η μία σώζει παράσταση ιππέα στο μέσο και εκατέρωθεν όρθιους πολεμιστές που κρατούν ασπίδα.

Πυρά 3. Το όρυγμα της πυράς 3 είχε διαστάσεις 1,85x0,65, βάθος 1,20 μ. και προσανατολισμό όμοιο με της πυράς 1, δηλαδή Β.-Ν. Το εσωτερικό της πυράς ήταν αναστατωμένο και τα λίγα όστρακα που συγκεντρώθηκαν από μελανόμορφα σκυφοειδή αγγεία, καθώς και το στόμιο σφαρικού αρυβάλλου, χρονολογούν την πυρά στους αρχαϊκούς χρόνους.

Πυρά 4. Το ταφικό όρυγμα είχε διαστάσεις 1,90x 0,70, βάθος 0,40 μ. περίπου και προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Το εσωτερικό της πυράς ήταν αναστατωμένο και εκτός από λίγα όστρακα από ληκύθους κ.ά., όπως τμήμα χείλους και οριζόντια λαβή από λεκανίδα που την χρονολογούν στους πρώιμους κλασικούς χρόνους, δε βρέθηκε τίποτα άλλο.

Πυρά 5. Το ταφικό όρυγμα είχε διαστάσεις 2,10x 0,95, βάθος 0,65 μ. και προσανατολισμό Α.-Δ. Το εσωτερικό του τάφου ήταν αναστατωμένο. Στο ανατολικό άκρο υπήρχαν πολλές μικρές πέτρες ανακατεμένες με στάχτες, κάρβουνα και υπολείμματα των οστών του καμένου σκελετού. Ανάμεσά τους υπήρχαν όστρακα από ληκύθους, από τη συγκόλληση των οποίων συμπληρώθηκε μια λήκυθος (μέγ. σωζ. ύψ. 0,185 μ.) με μελανή διακόσμηση ακτινωτού κοσμήματος στον ώμο και διπλό μαίανδρο στο ψηλότερο σημείο του σώματος, ενώ το υπόλοιπο σώμα καλύπτεται από μελανό χρώμα. Τα άλλα όστρακα ήταν βάση μεγάλου ανοιχτού αγγείου, βάση και μικρό τμήμα του σώματος από άποδη κύλικα καθώς και άλλη μία βάση μελαμβαφούς αγγείου.

Οδός Καζαντζάκη και Βενέζη (Ο.Τ. 303, οικόπεδο Αποστολάκη-Λατουσάκη)

Σε βάθος 0,15 μ. βρέθηκε κατά τις εκσκαφές πεδίλων και στη συνέχεια ερευνήθηκε θεμέλιο αναλημματικού τοίχου, ο οποίος διατρέχει κατά πλάτος το οικόπεδο με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Είχε οφιοειδή πορεία και σωζόταν αποσπασματικά, σε μήκος 17 μ., χτισμένος με μικρές και μεγάλες αδούλευτες πέτρες. Είχε πλάτος που κυμαινόταν από 0,60-0,80 και ύψος 0,20-0,30 μ. Από τον καθαρισμό του συγκεντρώθηκαν λίγα όστρακα χονδρών άβαφων αγγείων καθημερινής χρήσης.

Οδός Βενέζη 14 (Ο.Τ. 302, οικόπεδο Πουλάκη)

Στον οικοδομήσιμο χώρο του οικοπέδου κατά τις εκσκαφές των πεδίλων, σε βάθος 0,50-0,60 μ. από τη σημερινή επιφάνεια της οδού Βενέζη (χωματόδρομος) και σε απόσταση 14 μ. δυτικά της ρυτοτομικής γραμμής αποκαλύφθηκε και καθαρίσθηκε πρόχειρα κατασκευασμένος και αποσπασματικά διατηρημένος τοίχος, ο οποίος διέτρεχε όλο το πλάτος του οικόπεδου.

Ο τοίχος αποκαλύφθηκε σε συνολικό μήκος 12 μ., είχε πλάτος 0,50 μ. και σωζόταν σε μικρό ύψος 0,20-0,30 μ. Από τον καθαρισμό του συγκεντρώθηκαν λίγα κομμάτια κεραμίδων στέγης (λακωνικού τύπου), μελαμβαφή όστρακα πινακίου, μεγάλο τμήμα βαθιάς καστανόβαφης κοτύλης, λαβή αμφορέα κ.ά., χρονολογούμενα στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Γαλαξειδίου (Ο.Τ. 294, οικόπεδο Δουκελή)

Η επιφάνεια του οικοπέδου παρουσιάζει κλίση από Α.-Δ. Σχεδόν επιφανειακά και σε απόσταση 17 μ. από το δυτικό όριο της οδού Γαλαξειδίου αποκαλύφθηκε και καθαρίστηκε αναλημματικός τοίχος με κατεύθυνση από Β.-Ν. Ο τοίχος, κατασκευασμένος από μεγάλες αδούλευτες πέτρες σε μια σειρά αποκαλύφθηκε αποσπασματικά, σε συνολικό μήκος 9,60 μ. και είχε πλάτος 0,50-0,60 μ. Σε απόσταση 3,50 μ. προς Δ. και παράλληλα με τον τοίχο, αποκαλύφθηκε στο βόρειο όριο του οικοπέδου τμήμα δεύτερου τοίχου. Σωζόταν σε συνολικό μήκος 1 μ., ήταν χτισμένος κατά τον ίδιο τρόπο με τον πρώτο τοίχο και είχε πλάτος 0,50 μ. Η έρευνα δεν απέδωσε κανένα εύρημα (ούτε όστρακα αγγείων), όπως κατά κανόνα συμβαίνει στους χώρους που έχουν αποκαλυφθεί παρόμοιοι αναλημματικοί τοίχοι στην περιοχή του δήμου των Αιξωνίδων Αλών.

ΗΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

Άνω Βούλα

Οδός Ηρακλειδών και Θερμοπυλών (Ο.Τ. 156, οικόπεδα Βασ. Δ. Σταμάτη, Α. Εμμ. Αγγλούπα και Χρ. Χοντζόγλου)[17]

Τα τρία, συνεχόμενα, οικόπεδα βρίσκονται στη βορειοδυτική γωνία του Ο.Τ. 156, στη συμβολή των οδών Ηρακλειδών και Θερμοπυλών, και συνορεύουν προς Ν. με τα οικόπεδα Περσιμιτζή και Ερμογένη, που δεν έχουν ακόμα ανασκαφεί.

Οι αρχαιότητες, ορατές επιφανειακά, κάλυπταν όλη την έκταση των οικοπέδων αλλά, λόγω της επικλινούς επιφάνειας χωρίς επιχώσεις, δεν σώζονταν σε μεγάλο βάθος αφού ο βράχος πάνω στον οποίο στηρίζονταν ήταν, σε πολλά σημεία, και αυτός ορατός.

Τα οικοδομικά λείψανα αποτελούν τμήμα του αρχαίου οικισμού του δήμου των Αιξωνίδων Αλών, και βρίσκονται νοτιοδυτικά από τα πολύ καλά σωζόμενα και ορατά ακόμη τμήματα του ίδιου οικισμού στο οικόπεδο Καλαμπόκα[18] και βορειοανατολικά από το άλλο τμήμα του ίδιου οικισμού που αποκαλύφθηκε στο Ο.Τ. 158[19]. Είναι κατασκευές 5ου, 4ου και πιθανώς 3ου αι. π.Χ., όπως φαίνεται από τα χρονολογήσιμα όστρακα, κατά μήκος ενός στενού «δρόμου» που διευκόλυνε την πρόσβαση στις οικίες. Το δρόμο όριζαν δύο τοίχοι που διασχίζουν το χώρο από ΒΔ.-ΝΑ. Σε δύο τμήματά τους οι τοίχοι αυτοί αποτελούν εξωτερικά όρια οικιών. Νοτιοδυτικά σώζεται συγκρότημα δωματίων που ανήκουν σε οικία γύρω από εσωτερικό αίθριο, στο οποίο οδηγεί ένας διάδρομος εισόδου από το δρόμο· προς τα βορειοανατολικά, υπάρχει άλλο συγκρότημα δωματίων, μιας οικίας με αίθριο που οδηγεί προς Δ. σε ένα κυκλικό δωμάτιο, εσωτ. διαμ. 5 μ. περίπου, με πολύ ισχυρούς τοίχους και είσοδο από ΒΑ. (Πίν. 29 α). Μοιάζει με το μεγάλο κυκλικό χώρο του οικοπέδου Καλαμπόκα (Πίν. 29 β) που βρίσκεται σε μικρή απόσταση βορειότερα. Η χρήση των κτιρίων αυτών είναι άγνωστη· προτείνονται ερμηνείες: όπως πύργοι αμυντικοί ή δημόσια κτίρια «ειδικής χρήσης». Αν όμως λάβουμε υπόψη το χαρακτήρα του οικισμού του δήμου των Αιξωνίδων Αλών — η απασχόληση των κατοίκων ήταν κυρίως η παραγωγή άλατος και, πιθανότατα, το πάστωμα ψαριών — το γεγονός ότι τα κτίρια αυτά βρίσκονται στον περίβολο των οικιών αλλά δεν αποτελούν συνεχόμενο τμήμα του κτιρίου της οικίας[20] είναι πιο λογικό να τα θεωρήσουμε συνδεδεμένα με κάποια από τις οικοβιοτεχνικές παραγωγικές λειτουργίες του χώρου, θα μπορούσαν δηλαδή να είναι αποθηκευτικοί χώροι άλατος ή, ακόμα και του τελικού προϊόντος, των παστών. Τα ισχυρά θεμέλια και οι ισχυροί τοίχοι (πλ. πάνω από 0,80 μ.) (Πίν. 30 α) δείχνουν ότι τα κτίσματα αυτά ήταν ψηλά ή ότι μπορεί να είχαν κάποιας μορφής θολωτή στέγαση που θα προστάτευε καλύτερα τα αποθηκευμένα υλικά.

Τα υπόλοιπα λείψανα αρχαίων οικοδομημάτων σώζονται ελάχιστα και δε δίνουν ολοκληρωμένη εικόνα για τα κτίρια στα οποία ανήκαν.

Από τα κινητά ευρήματα ξεχωρίζουν μια λίθινη άγκυρα και ένα λίθινο αντικείμενο με εσωτερική ρηχή κοιλότητα και στόμιο (Πίν. 30 β) που πιθανώς να αποτελούσε το πιεστήριο ληνού ή χρησίμευε σε κάποια άλλη αποστραγγιστική εργασία. Ανάμεσα στα όστρακα βρέθηκαν πολλά που ανήκαν σε χρηστικά ακόσμητα αγγεία (αμφορείς, λεκάνες κ.ά.) αλλά και πολλά μελαμβαφή ανάμεσα στα οποία και μερικά ερυθρόμορφα του 5ου αι. π.Χ. Βρέθηκαν επίσης πολλά υφαντικά βάρη, αττικού τύπου, και μπρούντζινα αγκίστρια, καλά διατηρημένα.

Τα αρχαία οικοδομικά λείψανα διατηρήθηκαν σε κατάχωση ανάμεσα στις πεδιλώσεις των νέων κτισμάτων.

Η αποτύπωση της ανασκαφής έγινε από τη Δήμητρα Μαρσουβανίδου· το σχέδιο θα δημοσιευθεί συνολικά σε επόμενο ΑΔ μαζί με τις ανασκαφές στα όμορα οικόπεδα που βρίσκονται στο νότιο τμήμα του οικοδομικού τετραγώνου, στη γωνία των οδών Σερίφου και Θερμοπυλών.

Άλιμος

Οδός Χρυσανθέμων 21 (Ο.Τ. 263, οικόπεδο Σβέρκα)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών στο οικόπεδο αποκαλύ-

17. Τα τρία οικόπεδα βρίσκονται επί της οδού Ηρακλειδών και αναφέρονται με σειρά Δ.-Α. από τη συμβολή με την οδό Θερμοπυλών.

18. Στο οικόπεδο Καλαμπόκα, που βρίσκεται στο οικοδομικό τρίγωνο ανάμεσα στις οδούς Ηρακλειδών, Δραγατσανίου και Καλύμνου αποκαλύφθηκαν μεταξύ του 1976 και του 1980 οικίες, μικρά ιερά και δημόσιοι χώροι σε σύστημα συνεχούς δόμησης με οργανωμένο αποχετευτικό σύστημα (βλ. σχετικά στα ημερολόγια ανασκαφής). J. Travlos, ό.π., σ. 467, εικ. 595-597.

19. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 36-39· 40 (1985): Χρονικά, σ. 54-57· 42 (1987): Χρονικά, σ. 81· 44 (1989): Χρονικά, σ. 74.

20. Το κυκλικό κτίσμα στο οικόπεδο Καλαμπόκα είναι μεγαλύτερο (εσωτ. διαμ. 6 μ. περίπου) και καλύτερα διατηρημένο (Πίν. 29 β). Οι οικοδομικοί λίθοι είναι τοποθετημένοι ακτινωτά (Πίν. 30 α) και η είσοδος γίνεται από Ν. από την αυλή μιας σχετικά μεγάλης οικίας, όπως συμβαίνει και στο οικόπεδο στη συμβολή των οδών Ηρακλειδών και Θερμοπυλών.

φθηκε πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,10x0,35 μ., που φαίνεται ότι είχε χρησιμοποιηθεί για την ταφή παιδιού. Μοναδικό κτέρισμα που βρέθηκε ήταν ένα μικρό μελαμβαφές ληκύθιο κλασικών χρόνων. Η τοποθέτηση της λάρνακας είχε γίνει παραμερίζοντας έναν άλλο κεραμοσκεπή τάφο από τις κεραμίδες, του οποίου σώθηκε μόνο ένα τμήμα της νοτιοανατολικής του πλευράς, μήκ. 0,90 μ. Σε απόσταση 1,50 μ. ανατολικότερα από τους δύο παραπάνω τάφους βρέθηκαν τα υπολείμματα πυράς, χωρίς να σώζονται κτερίσματα.

Η αποτύπωση έγινε από την Ελένη Τόλια.

Γλυφάδα

Οδός Αγίου Νικολάου 108 (Ο.Τ. 289, οικόπεδο Δ. Μεσόβουλου)

Η ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο αποκάλυψε την ύπαρξη δύο παράλληλων τοίχων με κατεύθυνση Α.-Δ. και ενός άλλου, ελάχιστα σωζόμενου, εγκάρσιου προς τους πρώτους, που θα ανήκαν σε δύο δωμάτια (πλ. 3,80 μ.) οικίας (;). Από τα κινητά ευρήματα (μόνο όστρακα) το κτίσμα στο οποίο ανήκαν μπορεί να χρονολογηθεί στα μέσα του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Η αποτύπωση έγινε από την Ελένη Τόλια.

Οδός Αιγίνης 20 (Ο.Τ. 300, οικόπεδο Παπαποστόλου)

Η ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο, που συνορεύει προς τα ανατολικά με το οικόπεδο Χούπη (σήμερα Παπαθάνου), όπου το 1981 είχε ανασκαφεί τμήμα οικίας των ελληνιστικών χρόνων[21], αποκάλυψε την ύπαρξη άλλων δύο ορθογώνιων όμορων χώρων, του ίδιου κτιριακού συγκροτήματος. Ο μεγαλύτερος είχε εσωτερικές διαστάσειςε 5,85x5,30 μ. ενώ ο άλλος, προς τα νοτιοδυτικά 7,50x3,50 μ. Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τα κινητά ευρήματα (μόνο όστρακα) και το τμήμα του κτίσματος που αποκαλύφθηκε με τη νέα ανασκαφή, χρονολογείται στα ελληνιστικά χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων φαίνεται ότι έγινε τουλάχιστον μια οικοδομική μετασκευή.

Η αποτύπωση της ανασκαφής έγινε από την Ελένη Τόλια.

ΑΡΗΣ ΤΣΑΡΑΒΟΠΟΥΛΟΣ

Λαυρεωτική

Στο Στεφάνι, σειρά λόφων στη νοτιοδυτική πλευρά της κοιλάδας Αδάμι Θορικού, ανάμεσα στους χαμηλούς λόφους ανοίγονται επίπεδες εκτάσεις κατάλληλες για καλλιέργεια. Μετά από παράνομες εκχερσώσεις έγινε επιφανειακή έρευνα η οποία αποκάλυψε εκτεταμένες αρχαίες εγκατάστασεις. Συγκεκριμένα, στις επίπεδες αυτές κορυφές και τις πλαγιές των βραχωδών υψωμάτων που αποτελούν το Στεφάνι, αποκαλύφθηκαν ένας πύργος και πέντε αγροικίες των οποίων η αποκάλυψη δίνει πολλά νέα στοιχεία για την έκταση και τη χωροθέτηση του αρχαίου δήμου του Θορικού, στα όρια του οποίου περιλαμβάνονται τα κτίρια αυτά.

Αρχαίος πύργος (Πίν. 30 γ)

Ανάμεσα στα υψώματα και τις θέσεις Φουγάρο, Λούτσα και Σπηλιά ερευνήθηκε τετράπλευρος πύργος από τον οποίο διατηρήθηκε η θεμελίωση και δύο δόμοι από την ανωδομή, που την αποτελούν μεγάλες μαρμαρόπλινθοι δουλεμένες στην εξωτερική επιφάνεια με χοντρό βελόνι. Ο πύργος, διαστ. 6,27x6,70 και πλάτος τοίχων 0,90 μ., προστίθεται στη σειρά των πύργων που έχουν ως τώρα βρεθεί στην περιοχή της Αγριλέζας Σουνίου και ανήκουν σε συγκρότημα αγροικιών. Στην πλαγιά του λόφου κάτω από τον πύργο εντοπίστηκαν εκτεταμένες εγκαταστάσεις με εργαστήρια επεξεργασίας μεταλλεύματος.

Ύψωμα Πυργάκι ή Βραχάκι. Αγροικία αριθ. 1

Το κτίριο έχει διαστάσεις 30,40x10 μ. (Σχέδ. 2). Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με ντόπιες γκριζωπές μαρμαρόπετρες, έχουν πλάτος 0,55-0,60 μ. και θεμελιώθηκαν πάνω στο φυσικό βράχο ενσωματώνοντας σε πολλά σημεία τις ανωμαλίες του. Κατά μήκος μιας επιμήκους αυλής παρατάσσονται τα δωμάτια που έχουν όλα είσοδο προς αυτήν. Από τα ελάχιστα κεραμικά ευρήματα το κτίριο χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

Ύψωμα Πυροβολεία. Αγροικία αριθ. 2

Το ύψωμα πήρε το όνομά του από τα οχυρωματικά έργα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τα οποία και κατέστρεψαν τμήμα των εκτεταμένων αρχαίων εγκαταστάσεων.

Η αγροικία χτίστηκε στη βορειοδυτική πλευρά του υψώματος προς το Μερκάτι και έχει διαστάσεις 30x17 μ. Αποκαλύφθηκαν έξι μεγάλα δωμάτια στις δύο πλευρές της αυλής. Ένα τραπεζοειδές λάξευμα στο βραχώδες έδαφος της αυλής ήταν πιθανότατα τόπος προσφορών σε θεότητα.

Ύψωμα Πυροβολεία. Αγροικία αριθ. 3 (Σχέδ. 4)

Στο πλάτωμα που σχηματίζεται στην κορυφή του

21. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 70.

υψώματος εντοπίστηκε το εξωτερικό περίγραμμα της αγροικίας αριθ. 3, διαστ. 10,20x7,60 μ.

Ύψωμα Πυροβολεία, νοτιοανατολική πλευρά. Αγροικία αριθ. 4

Στους πρόποδες του υψώματος βρέθηκε το τέταρτο κτίριο, διαστ. 19,30x16,80 μ. Γύρω από δύο εσωτερικές αυλές ανοίγονται έξι δωμάτια που επικοινωνούν μεταξύ τους. Στο δάπεδό του ενός βρέθηκε ακέραιος οξυπύθμενος αμφορέας.

Ύψωμα Φουγάρο

Στους νοτιοανατολικούς πρόποδες του υψώματος Φουγάρο αποκαλύφθηκε ένα κτίριο με εντυπωσιακές διαστάσεις και ιδιαίτερα επιμελημένη κατασκευή. Γύρω από μια επιμήκη αυλή παρατάσσονται δωμάτια διαφόρων διαστάσεων. Οι εξωτερικοί τοίχοι (34,40x 25,70 μ.) είναι χτισμένοι με μεγάλες μαρμαρόπλινθους. Στους εσωτερικούς (πλ. 0,45-0,50 μ.), που είναι χτισμένοι με αργολιθοδομή από ντόπιες μαρμαρόπετρες, διατηρήθηκαν κονιάματα και σ' ένα από τα κεντρικά δωμάτια μαρμάρινο κατώφλι στη θέση του.

Ύψωμα Σπηλιά (Πίν. 31 α)

Στους ανατολικούς πρόποδες του υψώματος Σπηλιά έγινε καθαρισμός του αρχαίου λατομείου που αναφέρεται από τον παλιό μελετητή της Λαυρεωτικής Α. Κορδελλά. Κοντά στο λατομείο σώζεται αρράβδωτος κίονας προερχόμενος από αυτό, ένα μεταλλευτικό φρεάρ και πλυντήριο εμπλουτισμού μεταλλεύματος. Από το υλικό του λατομείου χτίστηκαν και ορισμένα κτίρια της περιοχής Στεφάνι.

Ύψωμα Μερκάτι

Στους βορειοανατολικούς πρόποδες του υψώματος Μερκάτι εντοπίστηκε επιφανειακά μεγάλο πλυντήριο εμπλουτισμού μεταλλεύματος.

Άγιος Γεώργιος Θορικού

Στο ύψος του 51ου χλμ. της οδού Αθηνών-Λαυρίου, 200 μ. δυτικά της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου άρχισε η έρευνα μεγάλου κτιρίου που, από τα έως τώρα ευρήματα, φαίνεται, ότι σχετίζεται με τη λατρεία της Δήμητρας. Περίπου 100 μ. δυτικά του κτιρίου σώθηκε και το λατομείο που προμήθευσε το υλικό της κατασκευής του. Το οικοδόμημα κατασκευάστηκε σε βραχώδη κατηφορική πλαγιά που εξομαλύνθηκε με λάξευση των βράχων και περιβάλλεται από ισχυρό τοίχο από μαρμαρόπλινθους.

Διακρίνονται δύο οικοδομικές φάσεις οι οποίες πιθανότατα αντιστοιχούν και σε διαφορετικές χρονολογικές φάσεις. Ερευνήθηκε το μεγαλύτερο τμήμα της ανατολικής πτέρυγας του συγκροτήματος και τμήμα της δυτικής. Ολόκληρο το κτίριο κάλυπτε μικρή επίχωση κάτω από την οποία βρέθηκε το στρώμα με τις πεσμένες κεραμίδες της στέγης.

Στην ανατολική πτέρυγα αποκαλύφθηκαν τέσσερα δωμάτια των οποίων το βραχώδες δάπεδο εξομαλύνθηκε και στρώθηκε με πλάκες από διάφορα υλικά. Στο δωμάτιο Α (διαστ. 4,80x2,55 μ.) ο εξωτερικός νότιος τοίχος είναι χτισμένος με μεγάλες δουλεμένες μαρμαρόπετρες και οι υπόλοιποι με λασπόχτιστη αργολιθοδομή. Στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου υπήρχε ένα λιθόκτιστο θρανίο ή τραπέζι και κατά μήκος της δυτικής πλευράς δύο επίσης λιθόκτιστοι πεσσοί, όπου πρέπει να στηριζόταν πλάκα, ένα είδος πάγκου ή τραπεζιού για εργασία.

Τα υπόλοιπα τρία δωμάτια (Β-Δ) έχουν το ίδιο μήκος αλλά διαφορετικό πλάτος (3,80-3 μ.) και διατήρησαν τμήμα πλακόστρωσης πάνω στο βράχο που επιχώθηκε με λατύπη και χώμα.

Από την κεραμική που βρέθηκε συμπεραίνουμε ότι και τα τέσσερα δωμάτια ήταν χώροι αποθήκευσης και εργασίας. Βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες σκευών: λεκάνες, αμφορείς, πίθοι, ιγδία (mortar), πήλινες πυραμιδοειδείς αγνύθες και λιγότερα πινάκια, κάνθαροι, λυχνάρια, σκύφοι, φιαλίδια. Η κεραμική χρονολογείται κυρίως στον 4ο αι. π.Χ. αλλά υπάρχουν και δείγματα του β΄ μισού του 5ου αι. π.Χ. Έξω από το δωμάτιο Β, στη βάση του τοίχου, βρέθηκε το μισό από μαρμάρινο ειδώλιο γυμνού παιδιού καθισμένου πάνω στο διπλωμένο του πόδι, του τύπου του «οκλάζοντος» (Πίν. 32 β).

Η σειρά των τεσσάρων δωματίων φαίνεται να προσκολλάται σε τοίχο (πλ. 0,65 μ.) που ορίζει από Α. τη δυτική πτέρυγα του συγκροτήματος. Προς Δ. του τοίχου αυτού, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 17,60 μ., εκτείνονται δωμάτια για την κατασκευή των οποίων χρειάστηκε να λαξευτεί ο βράχος σε μεγάλη έκταση.

Αρχίζοντας την περιγραφή από Β. σε απόσταση 10 μ. περίπου από τον εξωτερικό τοίχο-περίβολο, ένας επιμήκης χώρος (Ι) καταλαμβάνει όλη τη βόρεια πλευρά του κτιρίου. Στη βορειοανατολική γωνία σχηματίζονται δύο μικρά χωρίσματα και ένα στενό άνοιγμα που οδηγεί στο πρώτο δωμάτιο (Ε). Έχει διαστάσεις ως τον εξωτερικό τοίχο 7,90x4,50 μ. Οι τοίχοι ενσωματώθηκαν στο βράχο, που στη νότια πλευρά του δωματίου λαξεύτηκε σχηματίζοντας κοιλώματα. Δύο μικρές κόγχες υπάρχουν στη νοτιοανατολική γωνία-κοίλωμα. Στο κέντρο περίπου του δωματίου στέκονται δύο λίθινοι πεσσοί με τετράγωνους τόρμους στην άνω

επιφάνεια. Οι πεσσοί προέρχονται από το βράχο που λαξεύτηκε για την κατασκευή του δωματίου, διατηρείται μάλιστα το αποτύπωμα του ενός στο δάπεδο.

Κάτω από την κόγχη της νοτιοανατολικής γωνίας βρέθηκε, μεταξύ άλλων, ένας σχεδόν ακέραιος κέρνος και κατά μήκος της δυτικής πλευράς παχύ στρώμα από μαύρο καμένο χώμα, καμένα όστρακα και κομμάτια απανθρακωμένων ξύλινων δοκών.

Τέσσερα λίθινα σκαλοπάτια ανάμεσα σε χαμηλές λιθόχτιστες παραστάδες, και ένα κατώφλι οδηγούν στο επόμενο δωμάτιο (Εα).

Το δωμάτιο Εα (Πίν. 31 β) έχει διαστάσεις 5,45 x4,50 μ. και προς Ν. ορίζεται από το λαξευμένο βράχο. Ένα λιθόκτιστο θρανίο καταλαμβάνει τμήμα της νότιας και ανατολικής πλευράς και κατασκευάστηκε πάνω στο μωσαϊκό από αραιά βότσαλα δάπεδο. Μέσα στο δάπεδο ήταν τοποθετημένο ένα μικρό πιθάρι του οποίου το στόμιο βρίσκεται στο επίπεδο του μωσαϊκού δαπέδου και χρησίμευε για αποστράγγιση υγρών. Στο μέσον περίπου της δυτικής πλευράς ο βράχος λαξεύτηκε σε χαμηλό σκαλοπάτι, μπροστά στο οποίο το μωσαϊκό δάπεδο έχει διαφορετικό σχέδιο με μικρότερα βότσαλα. Πάνω στο δάπεδο βρέθηκαν το πήλινο πόδι λουτήρα και τμήμα μεγάλου αμφορέα. Στη νοτιοδυτική γωνία του δωματίου ήταν τοποθετημένο ανάποδα το στόμιο πίθου, τριγυρισμένο από όρθιες μικρές σχιστολιθικές πλάκες οι οποίες το στήριζαν. Στη νότια πλευρά του δωματίου ο λαξευμένος βράχος που το περιβάλλει σχηματίζει ένα επίπεδο 0,60 μ. περίπου πάνω από το δάπεδο του δωματίου Ε· πάνω από αυτό είναι τοποθετημένο ένα μαρμάρινο κατώφλι με τόρμους για τη στήριξη της πόρτας. Το κατώφλι έχει διαστάσεις 1,90x0,40 μ. και διατήρηση στον ένα τόρμο υπολείμματα της μολύβδινης επένδυσης. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι αν υπήρχε επικοινωνία ανάμεσα στο δωμάτιο Εα και το ψηλότερο προς Ν. επίπεδο, συμπεραίνοντάς το από την παρουσία του κατωφλιού, αυτή θα γινόταν με ξύλινα σκαλοπάτια. Όταν η δίοδος καταργήθηκε τοποθετήθηκε στο δάπεδο το στόμιο του πίθου με αδιευκρίνιστη προς το παρόν χρήση.

Στα δύο δωμάτια Ε-Εα, ιδιαίτερα εντυπωσιακά εξαιτίας του λαξευμένου βράχου, των λίθινων πεσσών και των διαφορετικών επιπέδων, βρέθηκε, μεγάλος αριθμός πήλινων και μολύβδινων αγνύθων, κομμάτια λυχναριών, φιαλιδίων, κανθάρων, πινακίων, ληκυθίων και δύο μικροσκοπικοί κάλαθοι. Χρονολογούνται κυρίως στον 4ο αι. π.Χ.-τέλη του 5ου αι. π.Χ.

Νότια του δωματίου Εα, στη συνέχεια του επίπεδου βράχου ανοίγεται μια πιθανώς υπαίθρια αίθουσα Ζ, διαστ. 12,30x4 μ., η οποία περιβάλλεται από το λαξευμένο σε αρκετό βάθος βράχο που καλύπτεται με παχύ κονίαμα, όπως και το δάπεδο. Ένα μικρό χώρισμα σχηματίζεται στη δυτική πλευρά του μεγάλου αυτού χώρου.

Δυτικά των δωματίων Ε-Εα και μπροστά στην αίθουσα Ζ εντοπίστηκαν και άλλα δωμάτια. Ανάμεσα σ' αυτά και την αίθουσα Ζ μεσολαβεί το ανώμαλο βραχώδες έδαφος, πάνω στο οποίο υπάρχουν λαξεύματα διαφόρων διαστάσεων και σχημάτων.

Θέση Μανούτσου-Γαλήνη. Υψώματα Λούλι-Κούκι

Κατά τη διάρκεια παράνομων εκσκαφών στο οικόπεδο Βεν. Μπαζάκα αποκαλύφθηκε και εν μέρει καταστράφηκε αρχαίος τάφος. Ήταν κιβωτιόσχημος με εξωτερικές διαστάσεις 2,30x0,70 μ., καλυμμένος με σχιστολιθικές και μαρμάρινες πλάκες. Ανάμεσα στις πλευρικές πλάκες υπήρχε και ένας μύλος από τραχίτη. Ο σκελετός, που σώθηκε σχεδόν ακέραιος, είχε το κεφάλι στα νοτιοδυτικά και ήταν τοποθετημένος εκτάδην. Ανάμεσα στα χώματα που είχε διαταράξει ο εκσκαφέας βρέθηκε μικροσκοπική μελαμβαφής υδρία του 4ου αι. π.Χ.

Η θέση βρίσκεται στο ύψος του 46ου χλμ. της οδού Αθηνών-Λαυρίου. Στα γύρω υψώματα είναι εμφανή τα ίχνη αρχαίων εγκαταστάσεων, υπολείμματα μεταλλευτικών εργασιών, τοίχοι και κεραμική, κυρίως του 4ου αι. π.Χ. Περιλαμβάνεται στα όρια του αρχαίου Δήμου της Αμφιτροπής, του οποίου το κέντρο βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τη θέση του τάφου, κοντά στη διασταύρωση των οδών Αθηνών-Λαυρίου και Κερατέας-Αναβύσσου.

Σούνιο

Σε κοίλωμα της βραχώδους ακτής αμέσως ανατολικά του ανατολικού όρμου του ακρωτηρίου του Σουνίου βρέθηκε τυχαία, μετά από δυνατή βροχή και ερευνήθηκε μεμονωμένη ταφή. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί στο αβαθές κοίλωμα του βράχου και καλύφθηκε με λίγο χώμα και κομμάτια πίθου που χρονολογείται στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους.

Κίτεζα Καλυβίων

Οικόπεδο Γ. Παπαδόπουλου (συγκρότημα Φλ. Νυχά)

Η θέση Κίτεζα βρίσκεται στα δυτικά του ορεινού όγκου του Λαυρεωτικού Ολύμπου και νοτιοδυτικά της θέσης Φοινικιά, όπου τοποθετείται ο αρχαίος δήμος Θοραί[22]. Στην περιοχή είναι εμφανή τα ίχνη αρχαίων

22. C. Eliot, Coastal Demes of Attica, Toronto 1962, σ. 65.

εγκαταστάσεων όπως σπίτια, πηγάδι και οικοδομικό υλικό.

Σε τμήμα του οικοπέδου, μετά από σύντομη ανασκαφική έρευνα, αποκαλύφθηκε τμήμα μεγάλης αγροικίας κατεστραμμένης από παλιά λόγω της εντατικής καλλιέργειας. Από το κτίριο σώθηκε ένας τοίχος (μήκ. 17, πλ. 0,50 μ.) από λασπόχτιστη αργολιθοδομή. Κάθετα σ' αυτόν, τοίχοι της ίδιας κατασκευής, που σώθηκαν σε μικρό μήκος, σχημάτιζαν δωμάτια από τα οποία σώζεται μόνο το πλάτος (2,65x3,20 μ.). Νότια του κεντρικού τοίχου υπήρχε ένα δωμάτιο (διαστ. 5,20x4,80 μ.) με λιθόχτιστο θρανίο στη μία πλευρά. Μία πόρτα στην ανατολική πλευρά, όπου διατηρήθηκε και το κατώφλι από δουλεμένες μαρμαρόπετρες, οδηγούσε σε μεγάλο ανοιχτό χώρο πιθανότατα αυλή γύρω από την οποία ανοίγονταν τα δωμάτια. Στη βορειοανατολική γωνία του δωματίου βρέθηκαν μυλόπετρες από τραχίτη, ένα μικρό μαρμάρινο τριβείο και μια ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα (Πίν. 32 α).

Η πλάκα είναι το ορόσημο της ακίνητης περιουσίας που αποτελούσε ενυπόθηκη εγγύηση προικός. Έχει διαστάσεις 0,23x0,55 μ. και είναι δουλεμένη με ψιλό βελόνι στην πρόσθια επιφάνεια, ενώ οι υπόλοιπες επιφάνειες έχουν αφεθεί ακατέργαστες. Τα γράμματα (ύψ. 0,009-0,011 μ.) είναι χαραγμένα με επιμέλεια. Δεν υπάρχουν φθορές και η ανάγνωση του κειμένου, που αποτελείται από επτά στίχους, δεν παρουσιάζει προβλήματα:

Ἐπὶ Γλαυκίππου ἄρχοντο[ς]
ὅρος χωρίου καὶ οἰκίας προι
κὸς Πυθύππει Μνησάρχου
Ἀλαέως θυγατρὶ ΧΗ
τοῦτο ἀποτιμᾶι ὅσωι πλ
έονος ἄξιον ἢ τοῖς
χρείσταις ὑπόκειται

Το κείμενο ανήκει στην ομάδα των προικώων αποτιμημάτων και, απ' ό,τι φαίνεται, η αξία της ακίνητης περιουσίας που έμπαινε ως υποθήκη ήταν μεγαλύτερη από το ποσό της προίκας. Στον κατάλογο των αρχόντων αναφέρονται δύο με το όνομα Γλαύκιππος, το 410/409 και το 275/274 π.Χ. Ο Μνήσαρχος ανήκει σε μεγάλη οικογένεια των Αλών Αραφηνίδων[23] συνδεδεμένη με την Αιγηΐδα φυλή. Το όνομα Πυθύππη είναι αμαρτύρητο με αυτή τη γραφή[24], η οποία οφείλεται σε αφομοίωση του -ι- από το -υ-. Από τη μορφή των γραμμάτων η επιγραφή χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

Τα κεραμικά ευρήματα χρονολογούνται από το β΄ μισό του 5ου ως το τέλος του 4ου αι. π.Χ. Ανάμεσά τους μια λήκυθος του εργαστηρίου της Μέγαιρας με διακόσμηση ορθίων ανθεμίων. Τα υπόλοιπα είναι σκεύη, πινάκια και κάνθαροι.

ΜΑΡΙΑ ΣΑΛΛΙΩΡΑ-ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

Μενίδι

Γεροβουνό-Αυλίζα (αγροτεμάχιο κληρονόμων Σπ. Λιόση) (Σχέδ. 1)

Κατά το χρονικό διάστημα 8-1-90 έως 15-10-90 ανασκάφηκε μεγάλη αγροικία ρωμαϊκών χρόνων. Η αγροικία έχει σχήμα σχεδόν ορθογώνιο, προσανατολισμό από ΒΑ.-ΝΔ. και πιθανώς αποτελούσε τμήμα οικοδομικού συνόλου που εκτείνεται σε διπλανούς αγρούς προς Δ., Ν. και Α., κάτω από τον υπάρχοντα αγροτικό δρόμο.

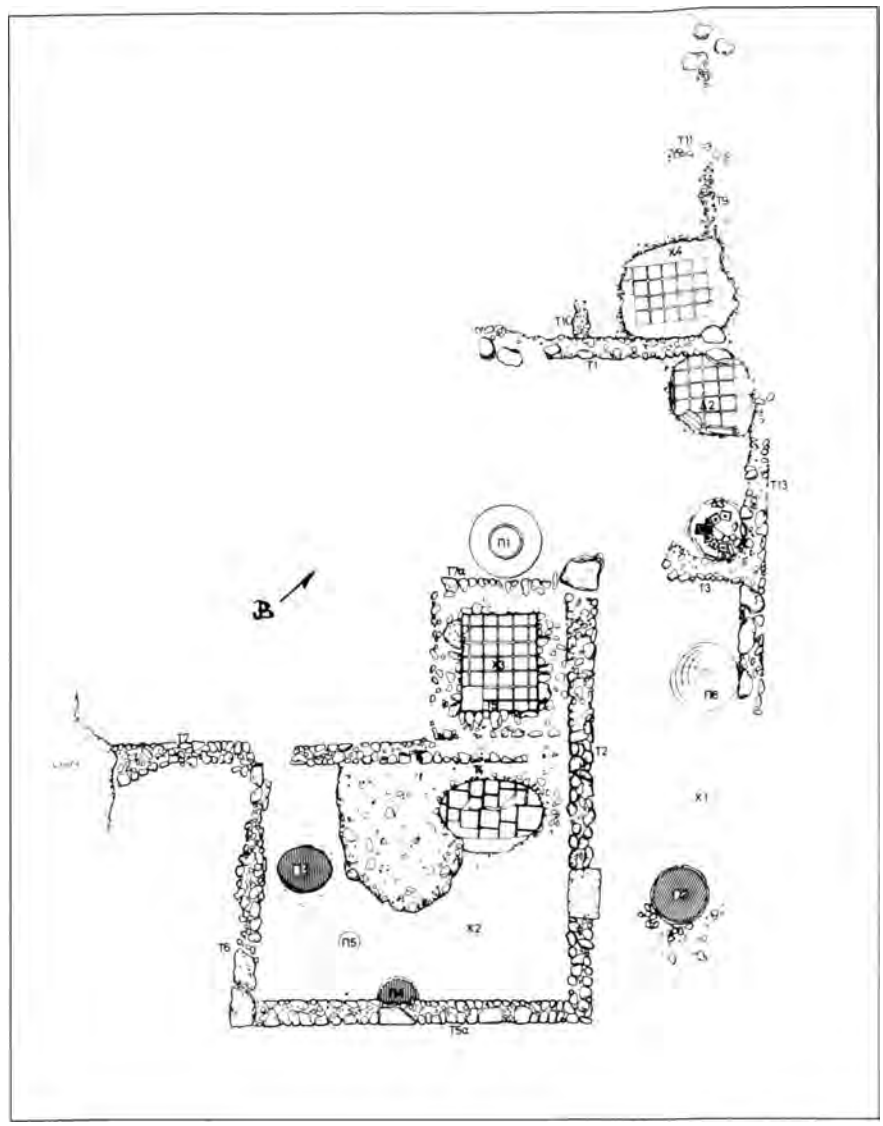
Το κτίριο αποτελείται από πέντε βασικούς χώρους αποθηκευτικού χαρακτήρα, αφού μέσα σ' αυτούς εντοπίσθηκαν έξι μεγάλα πιθάρια χωμένα στο έδαφος και τρεις δεξαμενές. Από τις δεξαμενές σώζεται το πλακόστρωτο δάπεδο και η επένδυση των τοιχωμάτων με υδραυλικό κονίαμα.

Οι τοίχοι της αγροτικής αυτής εγκατάστασης είναι κτισμένοι με αργές πέτρες, ενώ στις γωνίες, σε πολλές περιπτώσεις, υπάρχει ενίσχυση με μεγάλες πελεκημένες πέτρες.

Στο χώρο 1 που είναι το βορειοανατολικό δωμάτιο της πρόσοψης του οικήματος, εντοπίσθηκαν δύο πιθάρια και τα δύο χωμένα μέσα στο δάπεδο. Το ανατολικότερο, Π2 (Πίν. 32 γ) (διαμ. 1,15 μ.) με φαρδύ στόμιο, βρέθηκε κοντά στη βορειοανατολική γωνία και το δυτικότερο (διαμ. 1,75) με σπασμένο το χείλος βρέθηκε στη βορειοδυτική γωνία (Π6).

Ο χώρος 1 επικοινωνούσε με το χώρο 2 στη βορειοανατολική γωνία της αγροικίας, με είσοδο με ασβεστολιθικό κατώφλι (1,10x0,80 μ.) ανοιγμένη στο βόρειο τοίχο του. Στο χώρο 2 βρέθηκαν τρία πιθάρια: το ένα κατά το ήμισυ κάτω από τον ανατολικό τοίχο (Π4) (διαμ. 1,05 μ.), το δεύτερο σπασμένο και κολλημένο με μολύβδινους συνδέσμους σε διακοσμητική διάταξη (Π5) στο κέντρο του χώρου περίπου και το τελευταίο κοντά στη νοτιοδυτική γωνία του, τοποθετημένο ανάποδα (Π3) (Πίν. 32 δ). Στη βορειοανατολική γωνία του χώρου 2 βρέθηκε επίσης μια μεγάλη ελλειψοειδής δεξαμενή διαστ. 2,20x1,17 μ. Στην ανατολική πλευρά της υπήρχε λάξευμα που χρησίμευε πιθανώς σαν σκαλοπάτι για τον εσωτερικό καθαρισμό. Ο πυθμένας της ήταν πλακόστρωτος με πήλινες ορθογώνιες κεραμίδες

23. J. Davies, Athenian Propertied Families, σ. 393.
24. SEG 13, αριθ. 92.

Σχέδ. 1. Μενίδι. Γεροβουνό-Αυλίζα. Κάτοψη της ανασκαφής.

και τα τοιχώματά της επενδεδυμένα με υδραυλικό κονίαμα. Το βάθος της έφτανε τα 2,53 μ. από το επίπεδο του προς Α. αγροτικού δρόμου.

Ο νότιος τοίχος του χώρου 2 ενισχυμένος στη νοτιοανατολική γωνία με δύο μεγάλους πωρόλιθους γωνιάζει δυτικά με άλλον τοίχο (Τ7) με κατεύθυνση Β.-Ν. που κλείνει το χώρο 2.

Αμέσως έξω από τη βορειοδυτική γωνία του χώρου 2 σχηματίζεται μικρό δωμάτιο (χώρος 3) πλακόστρωτο, σχεδόν τετράγωνο (διαστ. 4,10x4,20 μ.). Ο ανατολικός τοίχος του σχηματίζεται διπλός, συνολ. πλ. 0,65 μ. Στη βορειοδυτική γωνία του χώρου 3 ήταν κτισμένη πωρολιθική πέτρα με λαξεύματα, ένα ορθογώνιο και δύο τετράγωνα (διαστ. 0,66x0,38 μ.).

Δυτικά του χώρου 3 βρέθηκε ένα πολύ μεγάλο πιθάρι (Π1) χωμένο κι' αυτό μέσα στο έδαφος (διαμ. κοιλιάς 1,60, ύψ. 1,70 μ.) με φαρδύ δακτυλιοειδές στόμιο (Πίν. 32 ε) που το κάλυπτε ακανόνιστη ασβεστολιθική πλάκα, διαστ. 0,80x0,70 μ. Βόρεια του χώρου 3 υπήρχε ένας σχεδόν ορθογώνιος χώρος που επικοινωνούσε προς Α. με το χώρο 1 με άνοιγμα, πλ. 1,55 μ. Στη βορειοδυτική γωνία του σχηματιζόταν ημικυκλική δεξαμενή (δεξ. 2) (διαμ. 2,20 μ.) της οποίας τη νότια και την ανατολική πλευρά πλαισίωναν μεγάλες πωρολιθικές πλάκες τοποθετημένες όρθια. Η βόρεια και δυτική πλευρά είχαν λαξευθεί στο χώμα.

Ανατολικά της δεξαμενής και στον ίδιο χώρο βρέθηκε και άλλη (δεξ. 3) πλακόστρωτη, ελλειψοειδής με

τετράγωνες κεραμίδες σε χαμηλότερο από το δάπεδο επίπεδο (μεγάλης διαμ. 1,50, μικρής 1,30 μ.).

Άλλο δωμάτιο, τετράγωνο επίσης πλακόστρωτο (διαστ. 1,50x1,50 μ.) ανασκάφηκε δυτικά της δεξαμενής 2. Το ανατολικό τοίχωμά του είναι επενδεδυμένο με όρθιες πήλινες ορθογώνιες πλάκες που εφάπτονται στον ανατολικό του τοίχο.

Μέσα στη δεξαμενή 2 βρέθηκε μαρμάρινη πλάκα, ορθογώνια, άγνωστης χρήσης (σωζ. μήκ. 1,10, πλ. 0,40 μ.) και κομμάτι αγωγού σχήματος ανεστραμμένου Π. Ο δυτικός τοίχος της δεξαμενής συνεχίζεται προς Ν. Στο χώρο νότια της δεξαμενής 2 δεν βρέθηκε κανένα αρχαιολογικό λείψανο. Ίσως πρόκειται για υπαίθρια αυλή.

Από την ανασκαφή περισυλλέχθηκαν 38 ομάδες οστράκων από ύστερα ρωμαϊκά κυρίως αγγεία: φιάλες, πρόχους, λεκάνες οξυπύθμενους αμφορείς, στάμνους κτλ., πολλά διακοσμημένα με την «κτενωτή» διακόσμηση (combed ware). Από βαθύτερα στρώματα προήλθαν και λίγα μελαμβαφή ελληνιστικά όστρακα κυρίως από κυάθους και φιάλες.

Βρέθηκαν επίσης εννέα χάλκινα νομίσματα διασπαρμένα στο χώρο. Το ένα σώζει στη μία πλευρά παράσταση γυναικείας μορφής καθισμένης κάτω από δέντρο και στην άλλη κεφάλι Αθηνάς.

Στο χώρο 1 βρέθηκαν δύο πήλινα λυχνάρια με διακόσμηση ανάγλυφων φύλλων γύρω από το στόμιο και εγχάρακτο φύλλο εξωτερικά στον πυθμένα, καθώς και δύο μολύβδινες λαβές σε σχήμα Π.

Από το χώρο 3 προήλθε πήλινη αγνύθα κωνικού-πυραμιδικού σχήματος.

ΜΑΡΙΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Κάτω Σούλι Μαραθώνα

Οικόπεδο Μ. και Ν. Κόμπλα

Στο παραπάνω οικόπεδο στη θέση Παλιά Γέφυρα, κοντά στα θερμοκήπια Φλεριανού, ανακαλύφθηκε κατά τη διάρκεια δοκιμαστικών τομών ΠΕ τάφος σε σχήμα κυκλικού ακανόνιστου λάκκου, διαμ. 1.20-1,70 μ. Στη νότια πλευρά του υπήρχε υποτυπωδώς διαμορφωμένη είσοδος, αποτελούμενη από δύο όρθιες και παράλληλες μεταξύ τους ασβεστολιθικές πλάκες τις οποίες έφραζαν αρχικά δύο άλλες σχιστόπλακες, που βρέθηκαν μετατοπισμένες. Το βόρειο τοίχωμα του λάκκου, απέναντι από την είσοδο, ήταν επενδεδυμένο με μικρούς λίθους. Σε απόσταση 0,80 μ. κάτω από το άνω άκρο των λίθων αποκαλύφθηκαν οστά ενός πολύ φθαρμένου σκελετού τοποθετημένου σε στάση συνεσταλμένη. Κάτω από το σκελετό σε βάθος 1,10 μ. πολλά άλλα τεμάχια διαλυμένων οστών μαρτυρούν ότι ο τάφος είχε χρησιμοποιηθεί και παλαιότερα. Εκτός από τρία μικρά ΠΕ όστρακα και μια μικρή λεπίδα οψιανού, ο τάφος δεν περιείχε κανένα κτέρισμα που θα βοηθούσε στην ακριβέστερη χρονολόγηση των ταφών (Πίν. 33 α).

ΑΡΤΕΜΙΣ ΩΝΑΣΟΓΛΟΥ

ΑΙΓΙΝΑ

Αίγινα

Οδός Σπ. Ρόδη 14 (οικόπεδο Τσάλα)

Στο παραπάνω οικόπεδο, κατά την εκσκαφή θεμελίων, βρέθηκε τμήμα τοίχου (μήκ. 4,46, πλ. 0,50, βάθ. 1,37 μ. από το οδόστρωμα) με κατεύθυνση Α.-Δ., που αποτελείτο από τρεις καλοδουλεμένους κυβόλιθους. Ο τοίχος προχωρούσε κάτω από το δρόμο.

Οδός Νοσοκομείου και Περικλέους (οικόπεδο Μαρίνη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής βρέθηκαν δύο πηγάδια. Το ένα κάτω από την οδό Νοσοκομείου και το άλλο κοντά στο βόρειο όριο του οικοπέδου.

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου, κάτω από την οδό Περικλέους εντοπίστηκε σε βάθος 2,45 μ. από το οδόστρωμα τμήμα υπόγειας σπηλαιώδους κατασκευής (ερευνηθέν μήκος 2,74, ερευνηθέν πλάτος 3,37 μ.), λαξευμένης στο μαλακό βράχο. Στη βόρεια πλευρά της υπήρχαν πέντε υποτυπώδη λαξευμένα σκαλοπάτια. Η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε, γιατί η υπόγεια κατασκευή εκτεινόταν κάτω από το δρόμο.

Οδός Αγίου Νικολάου 8 (οικόπεδο Ρούσσου-Μανδράκη)

Στο παραπάνω οικόπεδο βρέθηκαν τρία πηγάδια και τμήμα τοίχου. Τα δύο πηγάδια ήταν λαξευμένα στην κιμηλιά και το τρίτο ήταν κτιστό. Τμήμα τοίχου (μήκ. 3,83, πλ. 0.40, ύψ. 0.40 μ.) σώθηκε εν επαφή προς την προς Ν. όμορη ιδιοκτησία και αποτελείτο από πέντε κυβόλιθους, θεμελιωμένους στην κιμηλιά.

Κάμπος - Μύλων

Οικόπεδο Μαρμαρινού

Στο παραπάνω οικόπεδο ανασκάφηκε τμήμα υπόγειας, λαξευμένης στο μαλακό βράχο, κατασκευής.

Αποτελείτο από δύο χώρους ακανόνιστου σχήματος (διαστ.: α) 2,68x3,03 και β) 6x1,50 μ.). Μεταξύ των δύο αυτών χώρων υπήρχε ορθογώνια τετράπλευρη φρεατία με εγκοπές για την κάθοδο. Ο ευρύτερος χώρος είχε στο νοτιοδυτικό τοίχωμα τετράπλευρη εσοχή (διαστ. 1,45x1,15 μ.) ενώ δυτικότερα ξεκινούσε στενός διάδρομος (πλ. 0,80 μ.). Ο διάδρομος ερευνήθηκε σε μήκος 11,50 μ. περίπου, γιατί το χώμα, που είχε εισχωρήσει, απέκλειε τη δίοδο. Σε απόσταση 9,30 μ. από την είσοδο του διαδρόμου υπήρχε πηγάδι, λαξευμένο στο μαλακό βράχο, που ανοιγόταν στο νότιο τοίχωμα του διαδρόμου. Άγνωστη παραμένει η χρήση της υπόγειας κατασκευής, γιατί δεν ήταν δυνατόν να ερευνηθεί ολόκληρη.

Μεριστός

Οικόπεδο Γεωργικού Συνεταιρισμού

Στο παραπάνω οικόπεδο ανασκάφηκαν δώδεκα τάφοι διαφόρων τύπων: τρεις λακκοειδείς (II, VI, IX), μία πώρινη σαρκοφάγος (XI), πέντε υπόγειοι λαξευτοί (I, III, V, VII, VIII), προσιτοί από ορθογώνια φρεατόσχημη είσοδο και τρεις (IV, X, XII), που αποτελούντο από ορθογώνιο όρυγμα, στα κάθετα τοιχώματα του οποίου ανοίγονταν από μία ή δύο κόγχες που περιείχαν πώρινη σαρκοφάγο. Όλοι οι τάφοι εκτός από τον τάφο Ι βρέθηκαν συληημένοι και γεμάτοι χώμα ως το χείλος.

Η φρεατία του τάφου Ι καλυπτόταν από δύο ευμεγέθεις πωρόπλακες. Ο τάφος περιείχε δύο ταφές σε πώρινες σαρκοφάγους, που ήταν τοποθετημένες σε αβαθείς κόγχες. Πλίνθινος τοίχος απομόνωνε την κάθε κόγχη. Επάνω στις καλυπτήριες πλάκες της μιας σαρκοφάγου υπήρχε μικρή ορθογώνια πώρινη τεφροδόχος. Στη μια σαρκοφάγο βρέθηκε σκελετός σε ύπτια θέση. Στην άλλη αποσαθρωμένα οστά δύο σκελετών παιδιών και δύο κορινθιακοί αρύβαλλοι.

Ο τάφος ΙΙΙ ήταν μονοθάλαμος και περιείχε ταφή σε πώρινη σαρκοφάγο, που καταλάμβανε σχεδόν όλο το χώρο του θαλάμου. Δίπλα στο θάλαμο υπήρχε αβαθής κόγχη.

Ο τάφος V είχε ένα ημιτελή θάλαμο, ενώ ο άλλος περιείχε τρεις κιβωτιόσχημους τάφους κατά μήκος των τριών πλευρών του. Το δυτικό τοίχωμα του θαλάμου είχε επισκευασθεί με χτιστές πέτρες.

Ο τάφος VII είχε δύο αβαθείς κόγχες, που περιείχαν από μία λαξευμένη σαρκοφάγο. Μόνο το μακρύ προς τη φρεατία τοίχωμα των σαρκοφάγων αποτελείτο από πρόσθετες πωρόπλακες. Ο τάφος ήταν εξ ολοκλήρου επιχρισμένος με κόκκινο κονίαμα.

Ο τάφος VIII ήταν διθάλαμος. Τα τοιχώματά του ήταν επιχρισμένα με λευκό κονίαμα.

Από τα κινητά ευρήματα οι τάφοι χρονολογούνται στον 6ο-5ο αι. π.Χ.

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

ΚΥΘΗΡΑ

Παλαιόπολις

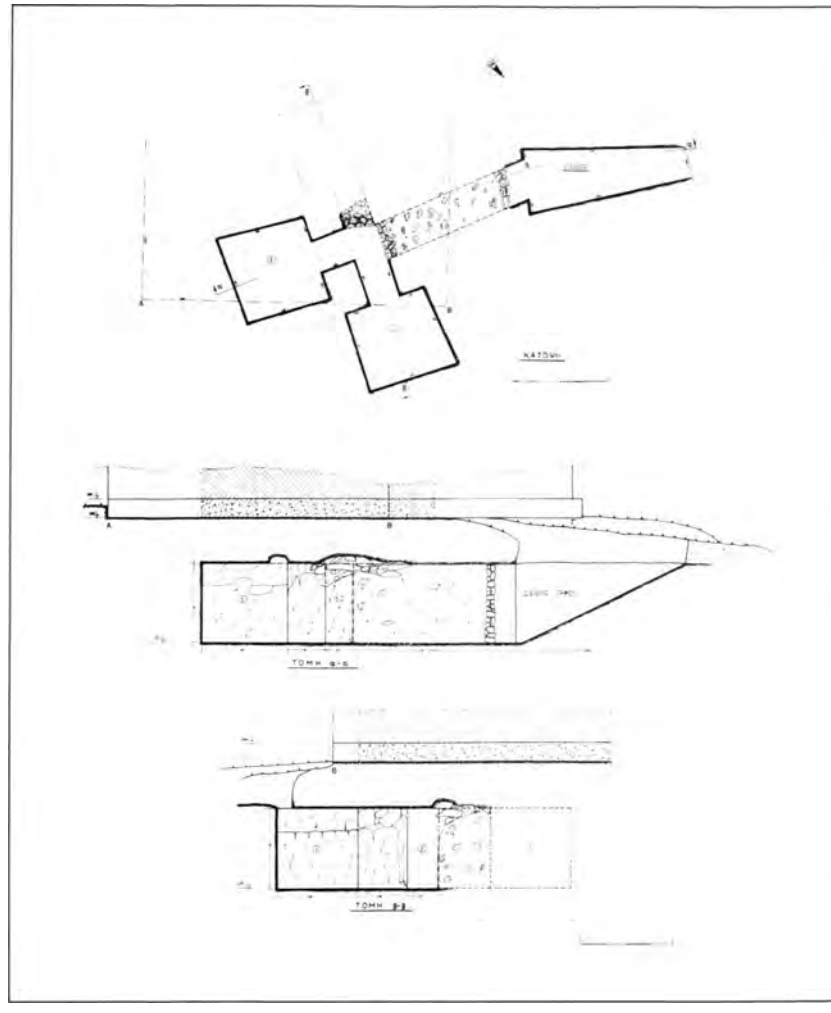
Οικία Ιω. Σαμίου

Κατά τη διάρκεια διάνοιξης βόθρου στην οικία Ιωάννη Σαμίου στην Παλαιόπολη Κυθήρων, δυτικά του λόφου του Άσπρογα, εντοπίστηκε και ανασκάφηκε μινωικός πολυθάλαμος τάφος (Σχέδ. 2). Επειδή η θέση του τάφου κάτω από την οικία και το σαθρό των τοιχωμάτων σε ορισμένα σημεία δυσκόλευε την ολοκλήρωση της ανασκαφής, η έρευνα περιορίσθηκε στην αποκάλυψη των δύο μόνο θαλάμων και του δρόμου του τάφου μέχρι την είσοδο, ενώ παραλείφθηκε η έρευνα του τρίτου θαλάμου και του στομίου πίσω από την είσοδο.

Οι θάλαμοι έχουν σχήμα τραπεζίου ελαφρώς παράγωνου διαστ. 1,90x1,80 και 1,95x1,70 μ., διατάσσονται δε στην άκρη του δρόμου και πίσω από το στόμιο σταυροειδώς. Έχουν μέσο ύψος 1,68 μ. Την επικοινωνία μεταξύ τους διευκολύνουν στενά στόμια, μήκ. 0,80-1,05, μέσου πλ. 0,65 μ. Το ίδιο πλάτος παρουσίαζε και το στόμιο που έδειχνε να οδηγεί σε έναν τρίτο θάλαμο, ο οποίος προφανώς είχε τις ίδιες διαστάσεις και το σχήμα των δύο άλλων. Οι θαλάμοι ήταν γεμάτοι χώμα σε αρκετό ύψος από το δάπεδο, κενοί στο επάνω τμήμα τους 0,80 μ. κάτω από την οροφή. Τα κατακόρυφα τοιχώματα και η οριζόντια διαμορφωμένη οροφή των θαλάμων, λαξευμένα στο μαλακό κιτρινωπό βράχο της περιοχής, ήταν δουλεμένα με σχετικά προσεκτικό τρόπο (Σχέδ. 3· Πίν. 33 β).

Στη βορειοδυτική γωνία του βορείου θαλάμου (1), 0,20 μ. ψηλότερα από το δάπεδο, ανακαλύφθηκαν ανθρώπινα οστά από διαλυμένο σκελετό, κομμάτια χυτροειδούς αγγείου κακής ποιότητας των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων και τεμάχιο μυλόπετρας ελλειψοειδούς σχήματος από κοκκινωπό ανδεσίτη, ευρήματα που μαρτυρούν τη χρήση του τάφου σε μεταγενέστερα χρόνια. Στο ίδιο επίπεδο και λίγο νοτιότερα βρέθηκε ασβεστολιθικός τριπτήρας μεγέθους πυγμής. Λίγο χαμηλότερα από τα διαταραγμένα οστά εμφανίσθηκε μεμονωμένο μινωικό θυμιατήρι αμφικωνικού σχήματος, ύψ. 0,08 μ.[25].

25. Coldstream - Huxley, Kythera (1972), σ. 244, πίν. 75, αριθ. 10, εικ. 87 από τον τάφο Ε που χρονολογείται μεταξύ ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ ΙΒ εποχής.

Σχέδ. 2. Κύθηρα. Παλαιόπολις. Οικία Ιω. Σαμίου. Κάτοψη και τομές του τάφου.

Στο νότιο άκρο του στομίου του θαλάμου (1) λίγο πριν αυτό συναντήσει το στόμιο προς το θάλαμο (2) βρέθηκε συγκεντρωμένο σε σωρό πάνω από το δάπεδο, μέχρι ύψ. 0,16 μ., σύνολο μινωικών αντικειμένων ως εξής: στην κορυφή του σωρού αναποδογυρισμένο θυμιατήρι, σε σχήμα πινακίου διαφορετικού τύπου από το προηγούμενο. Κάτω από το θυμιατήρι υπήρχαν σε επάλληλες στρώσεις επτά μαρμάρινα πλακίδια παραλληλεπίπεδου σχήματος διαφόρων μεγεθών, μήκ. 0,09-0,12, πλ. 0,04-0,06 μ., πάχ. 0,007-0,012 μ. Τα περισσότερα είναι σαφώς στενότερα στο ένα άκρο τους, σε δύο από αυτά οι ακμές σχηματίζονται οξείες, δίνοντας την εντύπωση ότι πρόκειται για ένα είδος σπάτουλας. Στο νότιο άκρο του στομίου προς το θάλαμο (2) και στο νότιο τοίχωμα, πάνω ακριβώς στο δάπεδο βρέθηκε θυμιατήρι[26], καθώς και σκυφίδιο. Κοντά στο μέσο δε του στομίου βρέθηκε και όγδοο μαρμάρινο πλακίδιο, μικρότερο, διαστ. 0,055x0,002-0,004 μ. με πλατειές και οξείες ακμές.

Ο θάλαμος (2) βρέθηκε εντελώς άδειος, χωρίς κανένα ίχνος οστού από αρχικές ταφές, όπως άλλωστε και ο θάλαμος (1). Στο δυτικό τμήμα του θαλάμου και κοντά στο στόμιο αποκαλύφθηκε μικροσκοπικός ασκός, ύψ. 0,045 μ. με σπασμένη την πρόχυση[27] και τε-

26. Ό.π., σ. 257, πίν. 82, αριθ. 34-36 (ΥΜ Ι εποχής).

27. Ό.π., πίν. 69, αριθ. 38 (ΥΜ ΙΑ εποχής). Hesperia 26 (1967), σ. 145, πίν. 391.

μάχιο χάλκινης λάμας προφανώς από μαχαιρίδιο.

Η αποκάλυψη του στομίου προς έναν τρίτο θάλαμο εγκαταλείφθηκε, λόγω της επικινδυνότητας του εγχειρήματος. Τόσο το στόμιο αυτό, όσο και το τμήμα του στομίου πίσω από την είσοδο του τάφου ήταν γεμάτα με πεσμένα τμήματα της οροφής.

Ο δρόμος προς τον τάφο με κατεύθυνση Α.-Δ. ερευνήθηκε σε όλο του το μήκος (4 μ.). Ήταν αρκετά στενός 0,85 μ. στην αρχή και κατέληγε στο 1,22 μ. μπροστά στην είσοδο. Η είσοδος (σωζ. ύψ. 1,50 μ. πλ. 0,68-0,77 μ.) ήταν φραγμένη με ξερολιθιά από ποταμίσιες πέτρες (Πίν. 33 γ).

ΑΡΤΕΜΙΣ ΩΝΑΣΟΓΛΟΥ

1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Αθήνα

Ναός Παντάνασσας (Μοναστηράκι)[1]

Με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Ν. Δεληνικόλα το συνεργείο της Εφορείας (Θ. Κουκούμης, Ν. Ζούκας, Π. Γελαδάρης) εκτέλεσε εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης της κατεστραμμένης κεράμωσης.

Ακαλαίσθητα, νεότερα κτιστά στηθαία, που παραμόρφωναν την εικόνα του ναού κατά μήκος της βόρειας και νότιας πλευράς της στέγης, καθαιρέθηκαν. Η στέγη μετά την αφαίρεση των κεράμων δεν παρουσίαζε ιδιαίτερα προβλήματα, εκτός από σποραδικές, όχι σοβαρές, ρωγμές των οποίων έγινε σφράγιση.

Όπου υπήρχαν κενά στην τοιχοποιία, όπως π.χ. στους κτιστούς τρουλίσκους που κάλυπταν τα σταυροθόλια, γεμίσθηκαν με αμμοχάλικο και για τη στεγάνωση χρησιμοποιήθηκε ασφαλτόπανο.

Στη δυτική πλευρά της στέγης του κεντρικού κλίτους, πάνω από την κεντρική θύρα εισόδου στο ναό, αποκαλύφθηκε η βάση του κωδωνοστασίου (19ου αι.).

Κατά τον καθαρισμό του πρώτου από ανατολικά τρουλίσκου της στέγης του νότιου κλίτους βρέθηκε ασημένιο μονόπαιστο νόμισμα των χρόνων της Τουρκοκρατίας (18ος-19ος αι.).

Τέλος, η κάλυψη της στέγης με παλαιά κεραμίδια, των οποίων η ανέρευση και περισυλλογή από περιοχές εκτός Αθηνών (Μέγαρα, Μεσόγεια) ήταν αρκετά δύσκολη, είχε θετικά αποτελέσματα από αισθητική πλευρά. Ο εφημέριος του Κουβαρά Μεσογείων Ι. Γκίνης συνέδραμε στο έργο της Εφορείας με τη δωρεά αρκετών παλαιών στρωτήρων και καλυπτήρων, που είχε φροντίσει να περισώσει από κατεδαφίσεις παραδοσιακών σπιτιών της περιοχής.

Σταμάτα

Παλαιοχριστιανική βασιλική[2]

Από ειδικευμένο συνεργείο της Εφορείας (αρχιτέκτονες Α. Βαλμάς, Κωνστ. Φώτσης) έγιναν εκτεταμένες στερεώσεις στην τοιχοποιία της αψίδας του Ιερού της παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

Προηγήθηκε στερέωση της θεμελίωσης και από τις δύο παρειές του τοίχου της αψίδας, συμπεριλαμβανομένης της κρηπίδας, και ακολούθησε βαθύ αρμολόγημα που εξασφάλισε πλήρως το εξαιρετικά ευαίσθητο αυτό τμήμα του μνημείου (Πίν. 34 α).

Οι εργασίες θα πρέπει απαραιτήτως να συνεχιστούν διότι η τοιχοποιία της βασιλικής καταρρέει, όχι μόνον εξαιτίας της όχι ιδιαίτερα φροντισμένης κατασκευής της, αλλά και λόγω των δυσμενέστατων καιρικών συνθηκών που επικρατούν τη χειμερινή περίοδο στην περιοχή.

Κορωπί

Προφήτης Ηλίας[3]

Με την οικονομική συνδρομή του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου (προμήθεια υλικών, κτλ.), έγιναν από τον αρχιτεχνίτη της Εφορείας Α. Βαλμά στερεωτικές εργασίες στην ξυλοκατασκευή της δίριχτης στέγης, κάλυψη με πισσόχαρτο και σύρμα και επανατοποθέτηση των κεράμων.

ΚΥΘΗΡΑ

Η αποχώρηση από την Εφορεία λόγω συνταξιοδότησης του ικανότατου αρχιτεχνίτη Α. Βαλμά, αφήνει δυσαναπλήρωτο κενό δεδομένου ότι απασχολήθηκε πάνω από 25 χρόνια και για μεγάλα χρονικά διαστήματα με τις στερεώσεις των μνημείων των Κυθήρων, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα να αποτραπεί η κατάρρευση και ο αφανισμός των περισσοτέρων από αυτά, κατά κανόνα και τοιχογραφημένων.

Από το τοπικό ολιγομελές συνεργείο τεχνιτών (Βρετός Κασιμάτης, Αντώνης Βάρδας) που μαθήτευσε κοντά στον Α. Βαλμά έγινε ανακεράμωση στους μεταβυζαντινούς ναούς της Παναγίας Κεράς στο Κάτω Λειβάδι και Αγίας Τριάδας στους Αλεξανδράδες. Στο ναό της Παναγιάς Ευαγγελιστρίας στα Κοντολιάνικα έγινε καθαίρεση σαθρών εξωτερικών επιχρισμάτων και ανακατασκευή τους. Οι εργασίες ενισχύθηκαν οικονομικά από τα κατά τόπους Εκκλησιαστικά Συμβούλια.

1. Χρ. Μ. Ενισλείδης, Η Παντάνασσα των Αθηνών, Αθήναι 1966, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία. Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την άλωση, Ε.Μ.Π., Αθήνα 1982, τ.2, σ. 179 κ.ε.

2. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 122. ΑΕ 1980, σ. 85-96.

3. Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την άλωση, ό.π., σ. 203-212.

Αρέοι

Ναός Αγίου Πέτρου

Στο πρόγραμμα αποκατάστασης του ναού, μετά τις εργασίες που εκτελέστηκαν για τη διασφάλισή του από την υγρασία, η οποία επηρέαζε δυσμενώς τον τοιχογραφικό διάκοσμο ειδικά στο ανατολικό τμήμα[4], εντάσσεται και η αφαίρεση της τσιμέντινης επικάλυψης όλων των μη τοιχογραφημένων επιφανειών.

Η αυθαίρετη αυτή επέμβαση στο μνημείο έγινε ταυτόχρονα με την τσιμεντόστρωση του δαπέδου, προ πολλών ετών.

Σε συνεργασία με το συνεργείο συντηρητών, τεχνίτες της Εφορείας (Β. Κασιμάτης, Α. Βάρδας) αφαιρούν με προσοχή την τσιμεντοκονία των καμαρών των δυτικών γωνιακών διαμερισμάτων, όπου δεν σώζονται τοιχογραφίες, ώστε να ακολουθήσει αρμολόγημα.

Λουραντιάνικα

Ναός Αγίου Γεωργίου[5]

Η κτιριακή κατάσταση από την εποχή καταγραφής του (1969), είχε όχι απλώς επιδεινωθεί, αλλά καταστεί άκρως επικίνδυνη (Πίν. 34 β). Με τις οδηγίες του αρχιτέκτονα Ν. Δεληνικόλα έγινε υποστύλωση του μνημείου εσωτερικά και εξωτερικά από τον Α. Βαλμά. Επίσης, έγιναν ορισμένες μικροεπισκευές στη στέγη και διευθετήθηκε ο χώρος δυτικά του ναού για να διευκολυνθεί η απορροή των ομβρίων υδάτων. Κατά τη διάρκεια των υποστυλώσεων, από το συντηρητή Ν. Βάρδα, λήφθηκαν μέτρα προστασίας της ζωγραφικής (κάλυψη με ύφασμα) στα σημεία επαφής με τα υποστυλώματα. Οι εργασίες ενισχύθηκαν οικονομικά από τη Ι. Μητρόπολη Κυθήρων.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ - ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ - ΕΙΚΟΝΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Κάλαμος

Ναός Αγίου Νικολάου Νεκροταφείου

Από τους συντηρητές Σ. Κουταβούλη και Γ. Πορτάλιο συντήρηθηκε εικόνα με παράσταση Ανάληψης του Προφήτη Ηλία (διαστ. 0,74x0,46x0,03 μ.), αφιερωμένη στο ναό από την οικογένεια Παπαπέτρου. Η εικόνα με επιγραφή επάνω αριστερά: *[Η ΠΥΡΦ] ΟΡΟΣ ΑΝΑΒΑΣΙ ΤΟ̃ ΗΛΙΟ̃*, δεν μπορεί να χρονολογηθεί πριν από τα τέλη του 18ου αι. Η όλη σύνθεση δοσμένη προοπτικά εμφανίζεται αρκετά ισορροπημένη. Σε πρώτο επίπεδο αριστερά δεσπόζει η μορφή του Ελισσαίου που ετοιμάζεται να δεχθεί τη μηλωτή· στο επάνω μέρος, σε βάθος, εντυπωσιακή η ανάληψη του προφήτη και ενδιάμεσα ο Ιορδάνης και η πόλη της Ιεριχούς με τον όμιλο των υιών των προφητών σε μικρογραφία. Επιγραφές: *οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν*, και *Ηλ: πατάξας τὴν μηλωτὴν τὸν Ἰορ/δάνη διῆλθε* (Βασιλ. Δ,β, 1-22) (Πίν. 35 α).

Η χρήση έντονων χρωμάτων, ο τρόπος απόδοσης του φυσικού τοπίου και το χρυσό βάθος στο επάνω μέρος μέσα στο οποίο συντελείται η ανάληψη προσδίδουν ενδιαφέροντα χαρακτήρα στην εικόνα.

Συντήρηθηκε επίσης το απλό χρυσωμένο ξυλόγλυπτο πλαίσιο που την περιέβαλε και επανατοποθετήθηκε σ' αυτήν.

(Εργαστήρια Εφορείας στην Αθήνα).

Κερατέα

Ναός Αγίας Κυριακής[6]

Η αποτοιχισμένη τοιχογραφία από το βόρειο τοίχο του ναού της Αγίας Κυριακής, που κάλυπτε παλιότερο στρώμα, συντηρήθηκε και τοποθετήθηκε σε ξύλινο πλαίσιο (διαστ. 1,175x0,88x0,045 μ.) από το συντηρητή Ι. Θωμά. Σώζονται υπολείμματα παράστασης του Αγίου Γεωργίου έφιππου, που κρατά δόρυ με το δεξί χέρι· στο κάτω μέρος διακρίνεται τμήμα του σώματος του δράκοντα. Επάνω δεξιά τα γράμματα *ΓΕΩΡ-[.Γ.ΙΟΣ]*. Ενδιαφέρουσα είναι η απόδοση της ορμητικής κίνησης του αλόγου. Αυτό το εξαιρετικά περιορισμένο σε έκταση στρώμα ζωγραφικής (δεν απαντάται σε άλλο σημείο του ναού) δεν επιτρέπει ακριβή χρονολόγηση και πάντως δεν μπορεί να χρονολογηθεί πριν από το 14ο αι.

(Εργαστήρια Εφορείας στην Αθήνα).

Αφίδνες

Ναός Αγίων Θεοδώρων[7]

Με τη συντήρηση της σωζόμενης εν μέρει παράστασης της Πεντηκοστής (Πίν. 35 β), που καταλαμβάνει τη δυτική πλευρά της εγκάρσιας καμάρας του σταυρεπίστεγου ναού, ασχολήθηκε για μικρό χρονικό διάστημα ο συντηρητής Δ. Καμπούρης.

4. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 83.
5. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 167-168.
6. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 111.
7. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 78.

Οι τοιχογραφίες βρέθηκαν αποκολλημένες από την τοιχοποιία και τμήματά τους είχαν παλιότερα καταρρεύσει, με αποτέλεσμα τα κενά να γεμισθούν με τσιμέντο. Αφαιρέθηκαν οι ακαλαίσθητες και επιζήμιες αυθαίρετες επεμβάσεις, τοποθετήθηκε τουλουπάνι στα πλέον επικίνδυνα σημεία και έγιναν ορισμένες στερεώσεις. Οι εργασίες συντήρησης των βυζαντινών τοιχογραφιών θα συνεχισθούν.

Κορωπί

Ναός Εισοδίων Θεοτόκου στο Κίτσι[8]

Από το συντηρητή Δ. Καμπούρη έγιναν μικροστερεώσεις στις τοιχογραφίες του βόρειου και δυτικού τοίχου και στα κάτω μέρη του νότιου τοίχου του κυρίως ναού. Στερεώθηκε επίσης η κτητορική επιγραφή με χρονολογία 1763, πάνω απ' τη δυτική θύρα εισόδου, που είχε αρχίσει να καταρρέει.

Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος[9]

Μετά από έγκριση σχετικής προμελέτης που συντάχθηκε από την υπεύθυνη συντηρήτρια της Εφορείας Φ. Ασημάκου, εκτελέστηκαν εργασίες συντήρησης από τους Σ. Κουταβούλη και Γ. Πορτάλιο στο σημαντικό τοιχογραφικό διάκοσμο του ναού (α΄ μισό 11ου αι.), που αφορούσαν στη στερέωση και καθαρισμό της ζωγραφικής επιφάνειας από υπολείμματα ξένων σωμάτων (ασβεστώματα, λιπαρές ουσίες κτλ.), στοκάρισμα των φθορών, συγκράτηση των ορίων των τοιχογραφιών με κονίαμα, κατασκευή νέων ουδέτερων κονιαμάτων, ώστε να υπάρχει ενιαία μορφή και να προβάλλονται καλύτερα οι τοιχογραφίες, εξίτηλες στο μεγαλύτερο μέρος τους (Πίν. 37 β). Ως γνωστόν καθαρισμός και συντήρηση είχε γίνει από το Φ. Ζαχαρίου[10], αλλά μετά παρέλευση 30 περίπου ετών, υπήρχε εκ νέου άμεση ανάγκη συντήρησης, διότι πολλά τμήματα των τοιχογραφιών κινδύνευαν να αποκολληθούν από την τοιχοποιία (Πίν. 36 δ-στ). Επί πλέον συντηρήθηκαν και οι μεταβυζαντινές τοιχογραφίες του κυρίως ναού (18ος αι.) που περιλάμβαναν τις εξής παραστάσεις: στο μεταγενέστερο κτιστό τέμπλο αριστερά της Ωραίας Πύλης, ένθρονη Βρεφοκρατούσα, με επιγραφή αριστερά: + *δέησοις δούλου του ΘΥ δημητρίου*. Στο εσωρράχιο της Ωραίας Πύλης άνθινο διακοσμητικό και δεξιά αυτής ένθρονος Χριστός με επιγραφή αριστερά: *Η δέησοις του δούλου σου Δήμα Ντούνι*. Στα μέτωπα των πεσσών εικονίζονται ολόσωμοι οι: άγιος Βασίλειος, άγιος Ιωάννης Πρόδρομος φτερωτός, άγιος Νικόλαος, αδιάγνωστος γενειοφόρος άγιος και παράσταση της Μεταμόρφωσης. Στο νότιο τοίχο του νοτιοδυτικού γωνιακού διαμερίσματος του κυρίως ναού εικονίζεται ο αρχάγγελος Μιχαήλ.

ΚΥΘΗΡΑ

Λειβάδι[11]

Στην ενοικιαζόμενη αποθήκη της Εφορείας, που έχει διαμορφωθεί έτσι ώστε να καλύπτει τις άμεσες ανάγκες συντήρησης, συνεχίζεται η επεξεργασία των αποτοιχισμένων βυζαντινών τοιχογραφιών από το ναό του Αγίου Ιωάννη Ποταμού Κυθήρων με οπλισμό του υποστρώματος, καθαρισμό της ζωγραφικής μετά την απομάκρυνση της γάζας και συμπλήρωση των φθορών με κονίαμα. Οι εργασίες εκτελούνται από την υπεύθυνη συντηρήτρια της Εφορείας Φ. Ασημάκου με τη βοήθεια του τοπικού συνεργείου των συντηρητών (Ν. και Μ. Βάρδα, Βρ. και Αλ. Καλλίγερου), ενώ για μικρό χρονικό διάστημα συμμετείχαν οι συντηρητές Γ. Πορτάλιος και Χρ. Μιχαλαριά.

Ναός Αγίου Μύρωνα Καλάμου

Από τους συντηρητές Σ. Κουταβούλη και Γ. Πορτάλιο συντηρήθηκε αποτοιχισμένη τοιχογραφία (διαστ. 2,75x0,90 μ.) από τη γένεση της καμάρας του βόρειου τοίχου του ναού του Αγίου Μύρωνα στον Κάλαμο[12].

Η κατάσταση του έργου ήταν πολύ κακή, καθώς από παλιά είχε αφαιρεθεί εν μέρει το αρχικό κονίαμα. Με ιδιαίτερη προσοχή, λόγω της σαθρότητας της τοιχογραφίας έγινε οπλισμός της ζωγραφικής επιφάνειας, αφαίρεση υπολειμμάτων παλιού κονιάματος, ενίσχυση με ύφασμα, τοποθέτηση σε ξύλινο πλαίσιο, αφαίρεση του οπλισμού από τη ζωγραφική, χημικός καθαρισμός και αισθητική παρουσίαση.

Στο τμήμα της τοιχογραφίας περιλαμβάνονται οι παρακάτω παραστάσεις από Δ.-Α., όπως ήταν στο βόρειο τοίχο του ναού: τμήμα από τη Βάπτιση του Χριστού, Μεταμόρφωση, εις Άδου Κάθοδος, Γέννηση (Πίν. 36 α-γ) και υπολείμματα αδιάγνωστης παράστασης. Η διάταξη δεν ακολουθεί το γνωστό εικονογραφικό σχήμα. Ο ζωγράφος παρέθεσε επιλεκτικά ορισμένες ολιγοπρόσωπες συνθέσεις, που αποδίδει με εκφραστικό και ρεαλιστικό τρόπο. Το επίπεδο πλά-

8. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 70, 76.
9. CahArch 34 (1986), σ. 75 κ.ε., όπου και παλιότερη βιβλιογραφία.
10. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 56.
11. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 90.
12. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 9.

σιμο, η κυριαρχία της γραμμής, το περιορισμένο χρωματολόγιο χαρακτηρίζουν τη ζωγραφική, δείγματα της οποίας υπάρχουν και στο αναστηλωμένο ναΰδριο του Αγίου Μύρωνα. Οι τοιχογραφίες χρονολογούνται μετά τα μέσα του 13ου αι. και εντάσσονται στο γνωστό επαρχιακό ρεύμα ζωγραφικής, που απαντάται σε πολλούς ναούς των Κυθήρων, Μάνης, Αττικής κτλ.

(Εργαστήρια Εφορείας στην Αθήνα).

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Κορωπί

Λαμπρικά

Η περιοχή που εκτείνεται νότια του Κορωπιού, γνωστή ως Λαμπρικά, περιλαμβάνει σημαντικά κηρυγμένα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία και άλλα λείψανα της αρχαιότητας.

Έχει διατυπωθεί η άποψη από πολλούς μελετητές, που στηρίχθηκαν σε φιλολογικές μαρτυρίες (Στράβων, Παυσανίας), επιγραφικό υλικό και άλλα αρχαία λείψανα αρχιτεκτονικών μελών που βρέθηκαν στην περιοχή[13], ότι εδώ απλωνόταν ο αρχαίος δήμος των Καθύπερθεν Λαμπτρών. Η θέση του προσδιορίζεται γύρω από το ναό του Αγίου Λουκά και τη μονή της Αγίας Τριάδας[14]. Στη σημερινή ονομασία Λαμπρικά αναγνωρίζεται η διατήρηση του ονόματος του αρχαίου δήμου. Στα μεσαιωνικά χρόνια θα πρέπει να υπήρχε γύρω από το ναό του Αγίου Λουκά ανθηρός οικισμός[15]. Η ύπαρξη του οικισμού μέχρι τα μεταβυζαντινά χρόνια βεβαιώνεται όχι μόνον από τις μαρτυρίες ξένων περιηγητών[16], αλλά και από τα ίδια τα κατάλοιπα της ανθρώπινης δραστηριότητας, που είναι ορατά σε μεγάλη έκταση. Ημιερειπωμένα λιθόκτιστα κτίσματα, φρέατα, σιροί, όστρακα άβαφων κυρίως αγγείων, διάσπαρτο οικοδομικό υλικό από διαλυμένα κτίσματα, που σε πολλές περιπτώσεις έχει χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή ξερολιθιών, συνθέτουν την εικόνα της περιοχής.

Στη μεταβυζαντινή περίοδο ανήκουν αξιόλογο σύμπλεγμα τεσσάρων παρεκκλησίων κατάγραφων με τοιχογραφίες 17ου-18ου αι., καθολικό της μονής Αγίας Τριάδας[17], η μεταβυζαντινή φάση του ναού του Αγίου Λουκά με ενδιαφέρουσες τοιχογραφίες[18] και ο ανακαινισμένος ναΐσκος του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου[19], από τον οποίο προέρχονται σπουδαία γλυπτά, σήμερα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η Εφορεία κήρυξε σε πρώτη φάση ως αρχαιολογικό χώρο την περιοχή των Λαμπρικών (ΦΕΚ 731/Β/2-10-1989) που καταλαμβάνει έκταση 190 στρεμ. περίπου και εν συνεχεία για την αποτελεσματική προστασία και ανάδειξη των μνημείων, χαρακτήρισε τον αρχαιολογικό χώρο ως αδόμητο (Ζώνη Α΄ απόλυτης προστασίας, ΦΕΚ 932/Β/13-9-1991) και επί πλέον όρισε ως ελεγχόμενη, έκταση πλάτους 100 μ. βόρεια της αδόμητης (Ζώνη Β΄ προστασίας, ΦΕΚ 926/Β/11-11-1991).

Μεσόγεια

Καλύβια

Στην αγροτική περιοχή Εννέα Πύργοι δυτικά των Καλυβίων βρίσκονται οι γνωστοί βυζαντινοί ναοί Άγιος Πέτρος και Παναγία Μεσοσπορίτισσα. Στο χώρο αυτό έχουν επισημανθεί κατά καιρούς λείψανα αρχαίων, που εικάζουμε πως ανήκουν σε βυζαντινό οικισμό, όπως δείχνουν τα διάσπαρτα κεραμικά θραύσματα άβαφων και εφυαλωμένων χρηστικών αγγείων, κτιστά πιθάρια αποθήκευσης νερού και άλλων προϊόντων, καθώς και μεγάλοι λιθοσωροί, πιθανώς υπολείμματα πύργων αμυντικού χαρακτήρα απ' όπου και η ονομασία της περιοχής. Η Εφορεία κήρυξε ως αρχαιολογικό χώρο τη θέση Εννέα Πύργοι, μέσα στον οποίο περικλείονται οι δύο βυζαντινοί ναοί και η ευρύτερη περιοχή με τα κατάλοιπα αρχαίων (ΦΕΚ 761/Β/19-10-1988).

Ανάβυσσος - Θυμάρι

Ναός Αγίας Φωτεινής

Νεότερη εκκλησία, κτισμένη ανατολικότερα των ερειπίων ομώνυμης παλιότερης όπως μαρτυρούν λιθοσωροί και διάσπαρτο οικοδομικό υλικό[20]. Απαιτείται ανασκαφική έρευνα.

13. J. G. Frazer, Pausanias. Description of Greece II, London 1913, 406. CIA II, 582. A. Milchhöfer, Karten von Attika, Text III-VI, 1889

14. C.W. J. Eliot, Coastal Demes of Attica, Toronto 1962, σ. 52-53.

14. C.W. J. Eliot, ό.π., σ. 51.

15. Χ. Μπούρας, Α. Καλογεροπούλου, Ρ. Ανδρεάδη, Εκκλησίες της Αττικής, Αθήνα 1969, σ. 86-88. J. Koder, Fr. Hill, TIB I, Hellas und Thessalia, Wien 1976, σ. 193.

16. G. Wheler, A Journey to Greece, London 1682, σ. 449.

17. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 137.

18. Χ. Μπούρας κ.ά., ό.π., σ. 88.

19. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 145.

20. A. Milchhöfer, ό.π., σ. 31.

Βραυρώνα

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Αρχαιοκάπηλοι προκάλεσαν μεγάλη καταστροφή σε καμαροσκέπαστο τάφο (διαστ. 2,40x1,20 μ.) στον εσωνάρθηκα της βασιλικής[21].

Περισυλλέχθηκε το αρχαίο υλικό, κυρίως πλίνθοι της κτιστής καμάρας του τάφου και τακτοποιήθηκε προσωρινά, μέχρις ότου γίνει η αποκατάσταση. Υποβλήθηκε δε μήνυση κατ' αγνώστων για καταστροφή αρχαίου μνημείου.

Κερατέα

Σε απόσταση 300 μ. περίπου βόρεια του βυζαντινού ναού της Αγίας Κυριακής, επισημάνθηκαν ερείπια ναού γνωστού στους κατοίκους της περιοχής ως Άγιος Αντώνιος. Πρόκειται για μικρών διαστάσεων μονόχωρο λιθόκτιστο κτίσμα με ημικυκλική αψίδα Ιερού· στο μεγαλύτερο μέρος του καλύπτεται από πυκνή βλάστηση. Απαιτείται καθαρισμός και ανασκαφική έρευνα.

Παιανία

Ναός Αγίου Νικολάου Χαλιδού[22]

Το κτιστό τέμπλο του γνωστού βυζαντινού ναού φέρει λαϊκής τέχνης ξυλόγλυπτη επίστεψη με σειρά εικονιδίων και στην απόληξη ζωγραφιστό σταυρό με την Παναγία, τον Άγιο Ιωάννη Θεολόγο και δύο υπερμεγέθεις μορφές δρακόντων εκατέρωθεν. Οι δράκοντες με τερατώδεις μορφές, φολιδωτό σώμα και μακριά ουρά κατά μήκος της ράχης είναι γνωστό διακοσμητικό θέμα που τοποθετείται ως φυλακτικό-αποτρεπτικό στα λυπηρά των μεταβυζαντινών τέμπλων. Στην περιοχή των Μεσογείων παρατηρείται σε πολλούς μεταβυζαντινούς ναούς στην πλέον λαϊκή του απόδοση (Άγιος Αθανάσιος Παιανίας, Άγιος Γεώργιος Κόκλα Παιανίας, Αγία Τριάδα Μαρκοπούλου, κτλ.).

Σε πρόσφατη αυτοψία μας διαπιστώσαμε τη βίαιη αφαίρεση και κλοπή του προς τα δεξιά δράκοντα. Υποβλήθηκε μήνυση και καταγγέλθηκε η απώλεια σε αρμόδιες υπηρεσίες για πιθανό εντοπισμό του έργου.

Ναός Αγίου Γεωργίου στη θέση Κόκλα

Μονόχωρη ξυλόστεγη βασιλική με τρίπλευρη εξωτερικά αψίδα Ιερού και εσωτερικά με δύο ενισχυτικά σφενδόνια, των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Βρίσκεται σε περιοχή που παρουσιάζει αρχαιολογικό ενδιαφέρον, όπως φανερώνουν λείψανα τοιχοποιίας, διάσπαρτο οικοδομικό υλικό, κεραμικά θραύσματα, καθώς και εντοιχισμένα σπόλια στην τοιχοποιία του ναού, που διατηρεί εξίτηλες τοιχογραφίες σύγχρονες με την ανέγερσή του. Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας παράσταση της Πλατυτέρας στον τύπο της Βλαχερνίτισσας (Πίν. 37 α) και στην κάτω ζώνη ανά τρεις Ιεράρχες εκατέρωθεν του μονόλοβου παραθύρου. Το τέμπλο είναι κτιστό με τοιχογραφίες κακής ποιότητας και φέρει ξυλόγλυπτη επίστεψη με διακόσμηση αμπέλου και δρακόντων λαϊκής τέχνης[23].

ΚΥΘΗΡΑ

Ναός Αγίου Νικήτα στα Σανίδια

Ο ναός εντοπίσθηκε για πρώτη φορά εξαιτίας μεγάλης πυρκαγιάς στην περιοχή. Καλυπτόταν στο μεγαλύτερο μέρος του από πυκνή άγρια βλάστηση. Είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος με ημικυκλική προεξέχουσα αψίδα Ιερού (διαστ. 6,75x3,65 μ. χωρίς την αψίδα) (Σχέδ. 1). Η στέγη καλύπτεται με σχιστόπλακες. Έχει καταρρεύσει το κεντρικό τμήμα της κατά μήκος καμάρας.

Το τέμπλο είναι κτιστό σε στάδιο αρχής κατάρρευσης, η τράπεζα του Ιερού κτιστή, ελεύθερη, καλύπτεται με σχιστόπλακα. Συνεργείο της Εφορείας απομάκρυνε από το εσωτερικό τους θολίτες της καμάρας και τις σχιστόπλακες της στέγης, που αριθμήθηκαν ώστε να χρησιμεύσουν σε μελλοντική αναστήλωση.

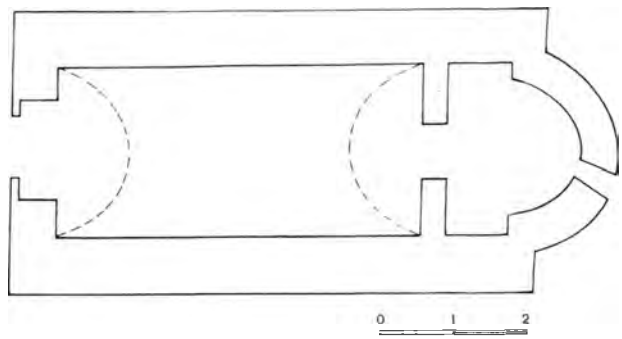
Αποκαλύφθηκε το δάπεδο του ναού από επάλειψη ισχυρού ασβεστοκονιάματος και κτιστά πεζούλια κατά μήκος του βόρειου και νότιου τοίχου, πλ. 0,30 μ. σε ύψος 0,22 μ. από το δάπεδο.

Ο αξιόλογος τοιχογραφικός διάκοσμος, που πρέπει να χρονολογείται στο 17ο αι., καλύπτει περιμετρικά τους τοίχους, όχι όμως και την καμάρα. Στο βόρειο τοίχο από Δ.-Α. εικονίζονται ολόσωμοι: Ο αρχάγγελος Μιχαήλ (Πίν. 38 α), ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος,

21. ΠΑΕ 1952, σ. 79-80.

22. Ε. Γκίνη-Τσοφοπούλου, Νεότερα από τη συντήρηση των βυζαντινών μνημείων στα Μεσόγεια, Πρακτικά Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Καλύβια 1988, σ. 432 κ.ε., όπου και παλιότερη βιβλιογραφία.

23. Κ.Ν. Πρίφτης, Απ' το Λιόπεσι του 19ου αι. Η εκκλησία, Παιανιακά Μελετήματα, Παιανία 1987, σ. 141-143. Για την προέλευση της ονομασίας «Κόκλα», βλ. Γ.Δ. Χατζησωτηρίου, Ιστορία της Παιανίας και των ανατολικά του Υμηττού περιοχών, Αθήνα 1973, σ. 284-290, 333-335.

Σχέδ. 1. Κύθηρα. Ναός Αγίου Νικήτα στα Σανίδια. Κάτοψη.

παράσταση της Σταύρωσης (Πίν. 38 β, 39 α-γ), με επιγραφή στο κάτω μέρος: *μνης ΚΕ του Διακο/ΠΙουρη άμα σιΜβίας αυτού/ και Τέκνων αμήν/* και ο άγιος Νικήτας. Στο νότιο τοίχο από Α.-Δ.: φτερωτός Πρόδρομος, ο άγιος Αρτέμιος ο άγιος Νικήτας έφιππος με επιγραφή: *δέησις του δοϑλου του / Θῦ / ιῶ ϑπησάνου / άμα συμβηας και τε/κνων αυτου αμην/* και ο άγιος Μάμας.

Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας του Ιερού διακρίνεται μετά βίας κάτω από παχύ στρώμα αλάτων παράσταση Παναγίας Βλαχερνίτισσας (;). Λήφθηκαν προσωρινά μέτρα προστασίας με την τοποθέτηση στεγάστρου με φύλλα τσίγκου, που στηρίζεται σε οκτώ σιδηροδοκούς. Απαιτείται σύνταξη μελέτης στερέωσης-αναστήλωσης.

Αλεξανδράδες

Ναός Αγίας Κυριακής

Μονόχωρη καμαροσκέπαστη βασιλική με δίριχτη κεραμιδένια στέγη. Επάνω από τη θύρα της νότιας πλευράς υψώνεται απλό πλακωτό κωδωνοστάσι. Στο εσωτερικό λιτό ξύλινο τέμπλο με εικόνες του περασμένου αιώνα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα βημόθυρα της Ωραίας Πύλης με τον Ευαγγελισμού και ζωγραφιστό αρτοφόριο στην Αγία Τράπεζα.

Ναός Αγίου Γεωργίου του Βουνού[24]

Διαπιστώθηκε κλοπή ζωγραφιστού ξύλινου κιβωτιδίου (κερματοδέκτη) με παράσταση έφιππου αγίου Γεωργίου του 18ου αι.

Η Εφορεία σε ανύποπτο χρόνο, πριν από το περιστατικό, είχε δώσει εντολή μεταφοράς ορισμένων αξιόλογων κειμηλίων που φυλάσσονται στο ναό, μεταξύ των οποίων δύο φύλλα βημόθυρου με παράσταση Ευαγγελισμού και το κλαπέν κιβωτίδιο, λόγω της εξαιρετικά απομακρυσμένης και έρημης περιοχής στην οποία βρίσκεται ο ναός. Όμως η Επιτροπή Εγχώριας Περιουσίας Κυθήρων προέβαλε αντιρρήσεις και εμπόδισε τη μεταφορά των αρχαίων σε ασφαλές μέρος (ναός Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Χώρας Κυθήρων) με αποτέλεσμα να έχουμε ήδη την απώλεια του κιβωτιδίου.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Σταυρός-Γούπι

Ερειπωμένος ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου[25]

Είχε μετατραπεί σε τόπο απόθεσης παντός είδους απορριμμάτων. Έγινε συστηματικός καθαρισμός και τακτοποίηση του διάσπαρτου οικοδομικού υλικού, καθώς και αντικατάσταση της κατεστραμμένης παλιάς περίφραξης για την αποτελεσματικότερη προστασία του από τους Κ. Φώτση, Παν. Αποστολόπουλο και Θαν. Ζιοβήρη.

Σπάτα

Παλαιοχριστιανική βασιλική στη θέση Σκύμπτη[26]

Το μνημείο είχε καλυφθεί από άγρια βλάστηση. Έ-

24. Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών της Ελλάδος, Ι, Νησιωτική Ελλάς, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 126, όπου και παλιότερη βιβλιογραφία.

25. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 62.

26. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 138-139.

γιναν οι αναγκαίοι καθαρισμοί, τακτοποιήθηκαν κατεστραμμένα τμήματα της περίφραξης και τοποθετήθηκε νέα θύρα στη θέση αυτής που είχε κλαπεί.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Σταμάτα

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Η ανασκαφική έρευνα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής στη θέση Μυγδαλέζα Σταμάτας[27] σε αγρόκτημα ιδιοκτησίας της Προτύπου Αγροτικής Α.Ε., είχε διακοπεί το χρονικό διάστημα 1979-1983 με τη μετάθεση της υπογράφουσας στην 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Το 1986 σημειώθηκε αλλαγή στο ιδιοκτησιακό καθεστώς εξαιτίας πτώχευσης της ιδιοκτήτριας εταιρείας και κατάσχεσης του αγροκτήματος από την Τράπεζα American Express. Η Εφορεία σε συνεννόηση με την Τράπεζα συνέχισε τις ανασκαφές, ενώ παράλληλα ζήτησε από τις νομικές υπηρεσίες του ΥΠΠΟ να εξεταστεί η δυνατότητα απαλλοτρίωσης του κτήματος για αρχαιολογικούς λόγους.

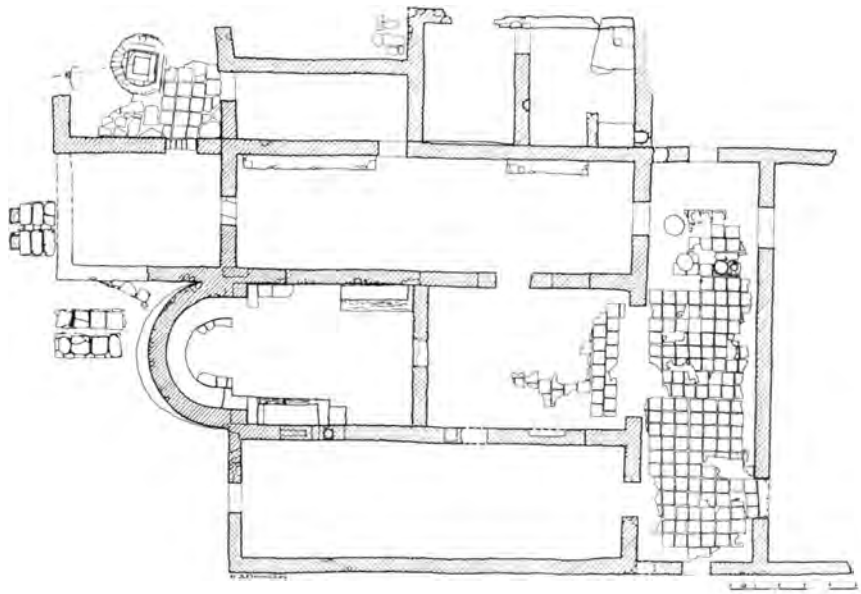
Η επανάληψη των ανασκαφών (συνεργείο Π. Αποστολόπουλος, Θ. Ζιοβήρης, Κ. Φώτσης) είχε στόχο τη διερεύνηση των προς Α. και Β. προσκτισμάτων της βασιλικής, δεδομένου ότι έχει ήδη ολοκληρωθεί η έρευνα, αφ' ενός δυτικά με τον εντοπισμό ελαχίστων υπολειμμάτων τοιχοποιίας που ανήκουν στον εξωνάρθηκα ή αίθριο και αφ' ετέρου νότια με την αποκάλυψη του συγκροτήματος του βαπτιστηρίου[28]. Ανατολικά του νότιου κλίτους ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη του δωματίου Ι (εσωτ. διαστ. 6x4,30 μ.), που χρησίμευε πιθανώς ως χρισμάριο[29]. Ο ανατολικός τοίχος και το προς Α. τμήμα του βόρειου τοίχου του δωματίου βρέθηκαν σε επίπεδο θεμελίων. Σε δύο τομές που έγιναν στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα του εσωτερικού του δωματίου κάτω από το στρώμα που περιελάμβανε συντρίμμια τοιχοποιίας, θραύσματα πήλινων πλακών δαπέδου και κεράμων στέγης, ήλθε στο φως πλούσια κεραμική του 4ου αι., π.Χ. γεγονός που σε συνδυασμό με τις επιγραφές[30] και τα αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση στην τοιχοποιία της βασιλικής, δηλώνει ότι ο λόφος της Αμυγδαλέζας με την παλαιοχριστιανική βασιλική έχει πλούσιο ιστορικό παρελθόν. Η κεραμική περιλαμβάνει κυρίως αγγεία, λυχνάρια του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 40 α-β) και πήλινες αγνύθες.

Στα ανατολικά του χρισμαρίου και της αψίδας του Ιερού της βασιλικής αποκαλύφθηκαν τάφοι (Σχέδ. 2). Συγκεκριμένα, σε επαφή με την εξωτερική παρειά του ανατολικού τοίχου του χρισμαρίου ερευνήθηκε δίδυμος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος (III-IV), κανονικά προσανατολισμένος από Δ.-Α., εσωτ. διαστ. 1,80x1,50 x 1 μ.). Η κάλυψη γίνεται με λίθινες πλάκες αδρά επεξεργασμένες σε β΄ χρήση. Το δάπεδο είναι από πατητό χώμα και τις κτιστές παρειές των τοίχων καλύπτει εσωτερικά υπόλευκο κονίαμα, πάχ. 0,015 μ. Το πλήθος των οστών και στις δύο θήκες δείχνει ότι έχουν χρησιμοποιηθεί για περισσότερες από μία ταφές, χωρίς να απομακρύνονται τα παλαιότερα λείψανα[31]. Τα κτερίσματα του τάφου ΙΙΙ ήταν τέσσερα ακέραια αγγεία (Πίν. 40 γ, τα 1, 2, 3, 4) και του τάφου IV μια οινοχόη (Πίν. 40 γ, το 6), τα οποία χρονολογούμε στον 6ο αι. μ.Χ.

Ιδιαίτερο όμως ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο δεύτερος κτιστός δίδυμος κιβωτιόσχημος τάφος (Ι-ΙΙ) που αποκαλύφθηκε σε επαφή με την κρηπίδα της αψίδας της παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Η κατασκευή της ισχυρής αυτής κρηπίδας, μέγ. πάχ. 0,45 μ., λειτούργησε αποτελεσματικά στη στήριξη του μνημείου, αν ληφθεί υπόψη ότι η θεμελίωση της βασιλικής στην επίχωση παλαιοτέρων στρωμάτων, στο ψηλότερο σημείο του λόφου της Αμυγδαλέζας, δημιουργούσε προβλήματα υποχώρησης του μνημείου στα ανατολικά, που είναι εμφανή και σήμερα. Ο δίδυμος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος προσανατολισμένος από Δ.-Α., εσωτ. διαστ. 2,20x1,50x1 μ., αποτελείται από δύο ορθογώνιες θήκες που χωρίζονται με κοινό ισχυρό μεσότοιχο, πάχ. 0,50 μ., και καλύπτονται ο τάφος Ι με τέσσερις τετράγωνες πήλινες πλάκες (0,72x0,72x0,08 μ.) και ο τάφος ΙΙ με δύο πήλινες και δύο λίθινες ακανόνιστες. Οι παρειές των τάφων από αργούς λίθους, κονίαμα και σειρές επιμήκων πλίνθων (διαστ. 0,37x0,20x0,035 μ.) είναι επιμελημένης κατασκευής.

Ο τάφος Ι, με περισσότερες από μια ταφές ατόμων νεαρής και παιδικής ηλικίας, παρουσιάζει την εικόνα συνεχούς χρήσης, ενώ ο τάφος ΙΙ περιείχε ένα σκελετό τελείως διαλυμένο. Για τα σκελετικά ευρήματα των τάφων Ι και ΙΙ, υπάρχει προκαταρκτική έκθεση της Ε. Στραβοπόδη, αρχαιολόγου της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας· δεδομένου όμως ότι τα στοιχεία που παρέχονται από τους διασωθέντες σκελε-

27. ΑΕ 1980, σ. 85-96, πίν. 19-23.
28. Ό.π., σ. 91 και 95.
29. Ό.π., σ. 92.
30. Ό.π., σ. 94.
31. Δ. Πάλλας, Σαλαμινιακά Γ΄, 1950-1951, σ. 171.

Σχέδ. 2. Σταμάτα. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Κάτοψη.

τούς είναι ανομοιογενή και ανεπαρκή (ποσοτικά και ποιοτικά), η εκτίμηση του υλικού είναι σχετική.

Ασφαλέστερα συμπεράσματα θα είναι δυνατόν να εξαχθούν μετά από μελέτη όλου του υπάρχοντος σκελετικού υλικού από το χώρο.

Τα εσωτερικά τοιχώματα των τάφων Ι και ΙΙ επιχρισμένα με υπόλευκο κονίαμα φέρουν ζωγραφικό και χαρακτό διάκοσμο, καθώς και επιγραφές. Στον τάφο ΙΙ το κέντρο κάθε πλευράς κοσμείται με ένα λατινικό σταυρό καφεκόκκινου χρώματος με πεπλατυσμένα τα άκρα των κεραιών. Διατηρούνται ελάχιστα ίχνη των σταυρών που διακοσμούσαν την ανατολική και δυτική παρειά, ενώ καλύτερα σώζονται στη βόρεια και νότια. Στο επάνω αριστερά διάκενο των κεραιών του σταυρού της νότιας πλευράς υπάρχει εξίτηλη επιγραφή: *ΕΛΕ-ΗΜΩΝ ΚΕ* (Σχέδ. 3).

Στον τάφο Ι επαναλαμβάνονται στις παρειές ανά ένας ανισοσκελείς σταυροί, της ανατολικής και δυτικής πλευράς πολύ κατεστραμμένοι. Στη νότια πλευρά στα επάνω δύο διάκενα των κεραιών του σταυρού επιγραφή εξίτηλη: *ΦΩC ΖΩΗC* και δεξιά στον κάμπο ίχνη τριών δενδρυλίων (Σχέδ. 4). Στη βόρεια πλευρά στα επάνω διάκενα των κεραιών του σταυρού επιγραφή: *+Θ ΘC O Π ΑΤΗ CAC ΤΟΝ/Α/ΔΗΝ ΕΛ/ΕΗ-CON +ΚΕ ΙΥ ΧΕ ΑΦΕCIN Α[Μ]ΑΡΤΙΩΝ..... /ΔΕ-Κ⊢ΜΕΝΟΙC.....ΗΝ.*

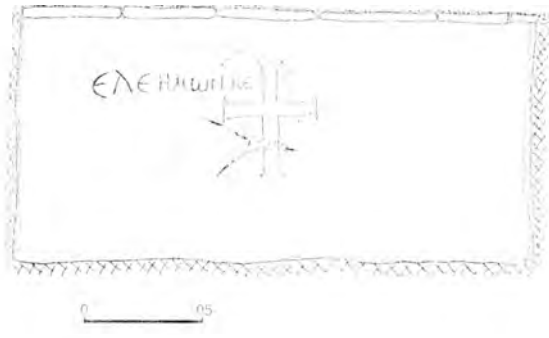
Στον κάμπο εκατέρωθεν του σταυρού η ζωγραφική διακόσμηση περιλαμβάνει από αριστερά δενδρύλιο με κλαριά που γέρνουν σαν να κινούνται απ' τον άνεμο (Πίν. 41 α-γ), πτηνό που στρέφεται στα δυτικά και στην ανατολική άκρη ψάρι, με γνωστή συμβολική σημασία (Σχέδ. 5). Η διακόσμηση έγινε είτε χαρακτή με επίθεση καφεκόκκινου χρώματος εν συνεχεία, είτε ζωγραφική. Χαρακτηρίζεται για την ελευθερία και συνάμα απλοϊκότητα του σχεδίου.

Στον τάφο αυτό εκτός της ζωγραφικής διακόσμησης είχαμε και κτερίσματα, στα σημαντικότερα των οποίων περιλαμβάνονται ένα ζεύγος χρυσών ενωτίων (Πίν. 41 δ), μία χρυσή περόνη (Πίν. 41 ε), ασημένια ωτογλυφίδα, μικρή χάλκινη σπάτουλα και ακέραιη λήκυθος με διακόσμηση κυματιστών γραμμών του 6ου αι. μ.Χ. (Πίν. 40 γ, το 5).

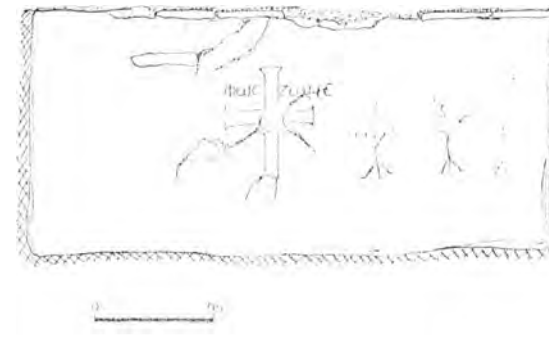
Η χρονολόγηση των τάφων Ι-ΙΙ, που θα δημοσιευθούν εκτενέστερα, τοποθετείται με βάση τη διακόσμηση και τα ευρήματα στον 6ο αι. μ.Χ.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας ανατολικά της αψίδας βρέθηκαν επίσης ένας μαρμάρινος αμφικιονίσκος (διαστ. 1,26x0,50x0,12 μ.) του παραθύρου της αψίδας της βασιλικής, ένα ακέραιο λυχνάρι του 6ου αι. μ.Χ. και ένα νόμισμα Σαλαμίνας (περίπου 339-318 π.Χ.). Στη βορειοανατολική πλευρά της αψίδας σε επαφή με την κρηπίδα, υπήρχε διαλυμένος τάφος καλυβίτης, χωρίς κτερίσματα.

Από το συντηρητή Στ. Παπαγεωργίου έγινε καθαρισμός, συγκράτηση και στερέωση του σημαντικού διάκοσμου των τάφων, από τα ελάχιστα παραδείγματα που έχουμε στην περιοχή της Αττικής. Επίσης μελετάται η μεταφορά τους (ενδεχομένως σε χώρο του Βυζαντινού

Σχέδ. 3. Σταμάτα. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Σκαρίφημα στη νότια εσωτερική πλευρά του τάφου ΙΙ.

Σχέδ. 4. Σταμάτα. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Σκαρίφημα στη νότια εσωτερική πλευρά του τάφου Ι.

Μουσείου), προκειμένου να προστατευθούν αποτελεσματικότερα.

Πόρτο-Ράφτη

Θέση Ντρίβλια

Σε οικόπεδο ιδιοκτησίας Σταμ. Αλαγιάννη (Ο.Τ. 12) που βρίσκεται νότια της παλαιοχριστιανικής βασιλικής της Αγίας Κυριακής[32], πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή μετά την αποκάλυψη αρχαιοτήτων κατά τις εκσκαφές για τη διάνοιξη θεμελίων. Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκε χώρος, διαστ. 13,50x 6,50 μ.

Σε βάθος 0,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια επιμήκους ορθογωνίου δωματίου, εξωτ. διαστ. 7,30x2,40 μ. και τμήματα τοίχων, που σώζονται σε ελάχιστο ύψος πάνω απ' τα θεμέλια ή μόνο τα θεμέλιά τους (Πίν. 42 α). Η κατασκευή των τοίχων είναι πρόχειρη από αργούς λίθους ποικίλων διαστάσεων χωρίς συνδετικό κονίαμα, πάχ. 0,50-0,60 μ. Πρόκειται για λείψανα ταπεινών κτισμάτων των οποίων ο τύπος και η χρήση δεν είναι εύκολο να προσδιορισθούν επακριβώς, λόγω του αποσπασματικού τους χαρακτήρα (Σχέδ. 6). Ανήκουν προφανώς σε τμήμα του εντοπισμένου και από άλλες σωστικές ανασκαφές στην περιοχή υστερορωμαϊκού και πρώιμου χριστιανικού οικισμού. Συγκεκριμένα, έχουν ανασκαφεί: λουτρικό συγκρότημα 4ου-5ου αι. στο οικόπεδο Π. Λάμπρου[33], ερείπια φιλοσοφικής σχολής του 4ου-5ου αι. στο οικόπεδο Ι. Βουγιούκα (Ο.Τ. 17) (αδημοσίευτα) και ερείπια υστερορωμαϊκών κτισμάτων στα οικόπεδα κληρονόμων Γιαννάκη και Σπ. Γιαννάκη (Ο.Τ. 13), σε σωστική ανασκαφή το 1977 και 1976 αντίστοιχα (αδημοσίευτα).

Στη νοτιοανατολική γωνία του ερευνηθέντος χώρου του οικοπέδου Αλαγιάννη βρέθηκε μικρό τμήμα κτιστής συμπαγούς κατασκευής που καλύπτεται με δάπεδο από ισχυρό ασβεστοκονίαμα και κεραμίδι, πάχ. 0,18 μ. Δεν κατέστη δυνατόν να ανασκαφεί, διότι το μεγαλύτερο μέρος της βρίσκεται κάτω απ' την παραλιακή λεωφόρο Γρέγου. Χρονολογείται πιθανότατα στα υστεροβυζαντινά χρόνια, όπως συμπεραίνουμε από τμήμα βάσης εφυαλωμένου σκύφου με εγχάρακτη διακόσμηση που περισυλλέχθηκε και από τον τρόπο κατασκευής του κτίσματος. Διαλυμένα λείψανα τοιχοποιίας σχεδόν επιφανειακά, σε συνδυασμό με την κεραμική και τεμάχια μεταγενέστερων κεράμων στέγης φανερώνουν την ύπαρξη ζωής και στα όψιμα χρόνια της Τουρκοκρατίας[34].

Τα ευρήματα της παλαιοχριστιανικής περιόδου περιλαμβάνουν τρεις θησαυρούς νομισμάτων, που αριθμούν συνολικά 100 νομίσματα και χρονολογούνται από τα τέλη του 4ου αι. μέχρι και της εποχής του Αναστασίου του Α΄ (491-518) και ένα εικοσανούμμιο (Ιουστίνου Β΄, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης (568/569)[35], ένα ακέραιο λυχνάρι 5ου αι. με χριστόγραμμα στο δίσκο[36], πολλά τμήματα λυχναριών 4ου-5ου αι. (Σχέδ. 7), όστρακα από πινάκια τύπου terra sigillata. Τμήμα βάσης πινακίου αυτής της κατηγορίας, που φέ-

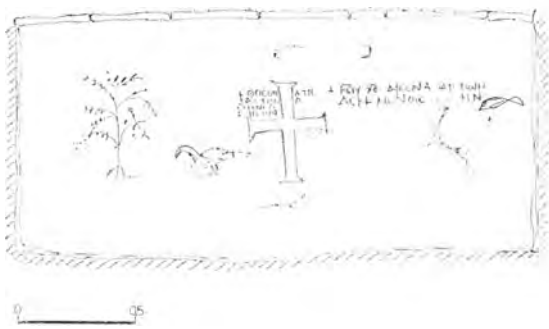
32. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 122.

33. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 83.

34. J.A. Kaupert - E. Kurtius, Karten von Attica, B1, XI (1881-1900), σημειώνονται στη θέση αυτή πρόχειρα κτίσματα.

35. Ευχαριστούμε θερμά τη συνάδελφο Μ. Κρίκου-Γαλάνη για την ταύτιση των νομισμάτων τα οποία η Εφορεία κατέθεσε στο Νομισματικό Μουσείο.

36. The Athenian Agora, VII, πιν. 40, 2507.

Σχέδ. 5. Σταμάτα. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Σκαρίφημα στη βόρεια εσωτερική πλευρά του τάφου Ι.

ρει στο εσωτερικό εγχάρακτη ολόσωμη ανθρώπινη μορφή με το δεξί χέρι σε στάση δέησης (Πίν. 41 στ), χρονολογείται στα τέλη 5ου με αρχές 6ου αι. μ.Χ.[37]. Άλλο ένα ενδιαφέρον τμήμα μικρού κλειστού αγγείου φέρει εμπίεστη διακόσμηση με γεωμετρικά σχέδια που θυμίζουν κοσμήματα και θα μπορούσε να χρονολογηθεί στον 5ο αι.

Περισυλλέχθηκαν επίσης λεπίδες οψιανού, γυάλινα θραύσματα, πώματα αγγείων μικρών διαστάσεων και πολύ μεγάλος αριθμός οστράκων από χρηστικά αγγεία διαφόρων μεγεθών (επιτραπέζια, αποθηκευτικά, μεταφοράς). Χαρακτηριστικά είναι ορισμένα τμήματα από επίπεδες βάσεις τσουκαλιών, που συνδέονται με τον αγροτικό χαρακτήρα του οικισμού. Τέλος, απότμημα μαρμάρινου γλυπτού, ίσως από κεφαλή ζώου ελληνιστικών χρόνων, σχετίζεται με παλαιότερη φάση του οικισμού. Γενικά, στην περιοχή τοποθετείται ο αρχαίος δήμος Στειρία.

Κορωπί - Λαμπρικά

Ναός Αγίου Λουκά[38]

Η μεταβυζαντινή μονή της Αγίας Τριάδας Λαμπρικών με δαπάνες της αντικατέστησε την κατεστραμμένη από απλό συρματόπλεγμα περίφραξη κατά μήκος της νότιας πλευράς του ναού με κτιστό τοιχίο από λιθοδομή. Κατά τις εργασίες αυτές εντοπίσθηκαν ΝΑ. του ναού δύο σιροί. Ο σιρός Α, που ερευνήθηκε σ' όλο το βάθος του, απιόσχημου τύπου, είναι κτισμένος από αργούς λίθους, εσωτερικά επιχρισμένος με ισχυρό κονίαμα. Το συνολικό ύψος του είναι 2,43 μ., με διάμετρο στομίου 1,30 και βάσης 1,80 μ. Ο σιρός Β δεν ερευνήθηκε σ' όλο το βάθος του, είναι μάλλον του ιδίου τύπου με τον Α και είχε μετατραπεί σε αποθέτη μέχρι και πρόσφατων απορριμμάτων.

Η κεραμική που περισυλλέχθηκε από την επίχωση των σιρών και ειδικά του σιρού Α χρονολογείται από τα κλασικά έως τα μεταβυζαντινά χρόνια· μεγάλη ποσότητα οστράκων ανήκει σε χρηστικά αγγεία (χύτρες).

Την επίβλεψη είχε η αρχαιολόγος Ανθή Θεοδώρου. (Συνεργείο: Π. Αποστολόπουλος, Θ. Ζιοβίρης).

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Αντίκυρα

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων επτά ετών, συνεχίστηκε ο συστηματικός οικοδομικός έλεγχος στην περιοχή Παλάτια Αντίκυρας, όπου έχει εντοπιστεί παλαιοχριστιανικός οικισμός που αναπτύχθηκε στη θέση της αρχαίας πόλης. Από την Εφορεία ερευνήθηκαν έξι οικόπεδα.

Οικόπεδο Οικονόμου

Στο οικόπεδο αυτό βρέθηκε τμήμα μεγάλου κτιρίου παλαιοχριστιανικών χρόνων, που έχει κτισθεί επάνω σε παλαιότερο κτίριο ελληνιστικών χρόνων.

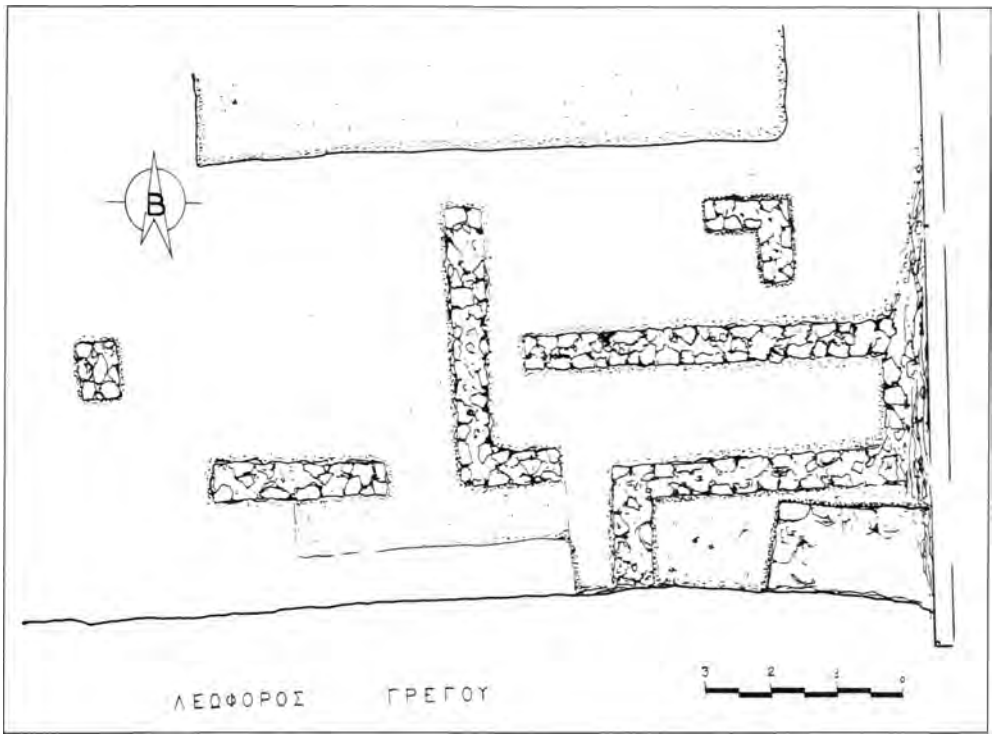
Το τμήμα που αποκαλύφθηκε αποτελείται από τέσσερις χώρους (Α, Β, Γ, Δ) (Σχέδ. 8). Ο κεντρικός χώρος είναι ο Α, με τον οποίο επικοινωνούν οι υπόλοιποι Β, Γ, και Δ. Στο χώρο Δ υπάρχει πρόπυλο, του οποίου έχει βρεθεί τμήμα του στυλοβάτη, ένας κίονας με τη βάση του πεσμένος κατά χώραν και τμήμα της ανωδομής. Το κτίριο είναι κτισμένο από αργούς λίθους συνδεδεμένους με ισχυρό κονίαμα και με παρεμβολή πλίνθων. Έχουν χρησιμοποιηθεί στην τοιχοποιία, κατά διαστήματα, μεγάλοι ορθογώνιοι ογκόλιθοι προερχόμενοι από παλαιότερα κτίρια σε β΄ χρήση. Οι τοίχοι είναι επιχρισμένοι με ισχυρό κονίαμα.

Στο χώρο Β κατά τη διάνοιξη εγκάρσιων τομών βρέθηκαν τέσσερις λουτήρες και δάπεδο από ισχυρό υδραυλικό κονίαμα με πολύχρωμα βότσαλα. Αυτά ανήκουν σε βαλανείο ελληνιστικών χρόνων. Και στους άλλους χώρους Α, Γ, Δ, έγιναν τομές και βρέθηκαν τμήματα τοίχων που ανήκουν σε παλαιότερο οικοδόμημα.

Η έρευνα που έγινε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκάλυψε τμήματα τοίχων που ανήκουν επίσης σε οικοδομήματα παλαιοτέρων εποχών.

37. J.W. Hayes, Late Roman Pottery, London 1972, σ. 362, αριθ. 57, εικ. 77η.

38. Χ. Μπούρας κ.ά., ό.π., σ. 86-88.

Σχέδ. 6. Πόρτο-Ράφτη. Θέση Ντρίβλια. Κάτοψη της ανασκαφής.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας περισυλλέχθηκαν 25 νομίσματα, 15 από τα οποία είναι 4ου αι. και τα υπόλοιπα 5ου-6ου αι., δύο παλαιοχριστιανικά επιθήματα, ιωνικό κιονόκρανο, τμήματα παλαιοχριστιανικών λύχνων και αγγείων. Ίχνη δαπέδων βρέθηκαν στα σημεία που σημειώνονται στο Σχέδιο.

Το κτίριο αυτό σύμφωνα με όσα στοιχεία έχουν αποκαλυφθεί, ανήκει στον τύπο των οικοδομημάτων που είχαν στο κέντρο υπαίθρια εσωτερική αυλή και γύρω τα υπόλοιπα διαμερίσματα. Ο ακριβής τύπος, η μορφή και η χρήση του δεν μπορούν ακόμη να προσδιορισθούν γιατί ο χώρος που ερευνήθηκε είναι πολύ μικρός (Πίν. 42 β). Για την αποκάλυψη και ανάδειξη του σημαντικού αυτού οικοδομήματος έχουν απαλλοτριωθεί τα οικόπεδα Δ. Οικονόμου, Χ. Σίσου, Ληξουριώτη, Πάττα, Ράπτη, και Ζέρβα.

Οικόπεδο Χαραλ. Παπά

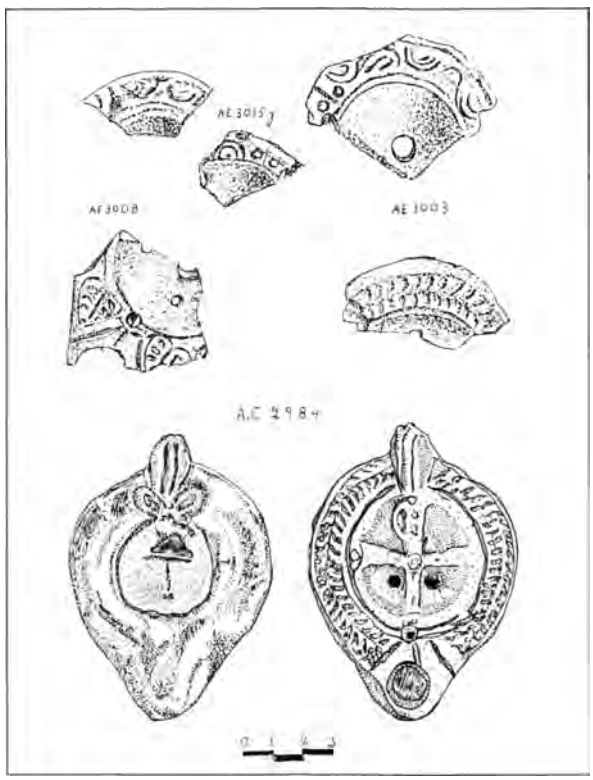
Στο οικόπεδο αυτό εντοπίσθηκαν λείψανα του παλαιοχριστιανικού οικισμού που υπάρχει στην περιοχή, καθώς και υστερορωμαϊκές ταφές. Επειδή τα ευρήματα κρίθηκαν ιδιαιτέρως σημαντικά αποφασίστηκε η απαλλοτρίωση του οικοπέδου αυτού καθώς και των παρακειμένων οικοπέδων Βαλαούρα και Μαστοράκη. Η συστηματική έρευνα των οικοπέδων αυτών θα φέρει στο φως τμήμα του οικισμού αλλά και τμήμα του υστερορωμαϊκού νεκροταφείου που υπήρχε εκεί πριν από την εγκατάσταση των κατοίκων της παλαιοχριστιανικής περιόδου.

Οικόπεδο Δημοτικού Σχολείου

Στο χώρο του Δημοτικού Σχολείου, εκεί όπου επρόκειτο να ανεγερθούν νέες αίθουσες, έγινε σωστική ανασκαφή και αποκαλύφθηκαν λείψανα του παλαιοχριστιανικού οικισμού που έχει εντοπιστεί στην περιοχή της Αντίκυρας.

Στο κεντρικό και δυτικό τμήμα του χώρου, σε βάθος 0,40-0,50 μ. από την επιφάνεια, βρέθηκαν τμήματα έξι τοίχων κατασκευασμένα από αργούς λίθους χωρίς συνδετικό κονίαμα, αποτελούμενα από δύο επάλληλες σειρές λίθων. Οι τοίχοι αυτοί δεν έχουν παραλληλία μεταξύ τους ούτε και τον ίδιο προσανατολισμό. Στη βορειοανατολική γωνία του χώρου αποκαλύφθηκε τμήμα δωματίου Δ1 με δύο παράλληλους τοίχους εντός αυτού. Στη βόρεια παρειά του χώρου βρέθηκε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση από Α.-Δ., κατασκευασμένο από αργούς λίθους συνδεδεμένους με ισχυρό κονίαμα. Ο τοίχος αυτός δεν ερευνήθηκε περισσότερο, λόγω του ότι βρέθηκε στο άκρο του ερευνώμενου χώρου.

Τα κινητά ευρήματα είναι 45 νομίσματα — μικρές

Σχέδ. 7. Πόρτο-Ράφτη. Θέση Ντρίβλια. Λυχνάρια.

χάλκινες υποδιαιρέσεις 5ου-6ου αι., τμήματα παλαιοχριστιανικών λύχνων και κοινών αγγείων.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι οι τοίχοι που βρέθηκαν στο κεντρικό και δυτικό τμήμα του χώρου αποτελούν οικιστικά λείψανα του παλαιοχριστιανικού οικισμού και έχουν υποστεί μεγάλες φθορές από μεταγενέστερες επεμβάσεις, ενώ το Δ1 και ο Τ6 πιθανώς να αποτελούν τμήματα κτισμάτων που ανήκαν στο χώρο του λιμανιού (καταστήματα ή κάτι σχετικό).

Οικόπεδο Θ. Παπαλουκά

Η έρευνα έφερε στο φως λείψανα του παλαιοχριστιανικού οικισμού. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκαν οι χώροι Δ1 και Δ2 καθώς και στρογγυλές κτιστές κατασκευές. Κάτω από τα κτίσματα αυτά, σε τομές που έγιναν βρέθηκε εκτεταμένο δάπεδο με ενδείξεις ευρείας καύσης και άφθονα όστρακα κοινών αγγείων. Είναι πιθανό το δάπεδο αυτό να ανήκει σε προγενέστερο κεραμικό εργαστήριο. Ο χώρος που ερευνήθηκε ήταν πολύ περιορισμένος.

Όταν ερευνηθούν αργότερα τα όμορα οικόπεδα που είναι άκτιστα, θα μπορέσουμε να έχουμε πιο συγκεκριμένα συμπεράσματα.

Οικόπεδο Γκιόκα - Αναγνώστου

Στο οικόπεδο αυτό αποκαλύφθηκαν οικιστικά λείψανα που ανήκουν σε διάφορες περιόδους.

Στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα του οικοπέδου σε βάθος 0,30-0,50 μ. από την επιφάνεια του δρόμου βρέθηκαν τμήματα τοίχων (Τ1, Τ2, Τ7, Τ8) κατασκευασμένα από αργούς λίθους χωρίς συνδετικό κονίαμα, αποτελούμενα από δύο επάλληλες σειρές λίθων. Οι τοίχοι αυτοί ανήκουν σε κτίσματα του παλαιοχριστιανικού οικισμού που έχει εντοπισθεί στην περιοχή.

Στη νότια πλευρά του οικοπέδου βρέθηκαν λείψανα τοίχων (Τ5-Τ6) κατασκευασμένα από αργούς λίθους συνδεδεμένους με ισχυρό κονίαμα. Από τον τρόπο κατασκευής των τοίχων αυτών καθώς και από το γεγονός ότι για να κατασκευαστεί ο Τ5 κατέστρεψε τμήμα των Τ2, και Τ3, συμπεραίνουμε ότι ανήκουν χρονολογικά σε πολύ μεταγενέστερη φάση από τους Τ2 και Τ3.

Στο κέντρο του οικοπέδου και στη δυτική πλευρά του έχουμε τους τοίχους Τ3 και Τ4, αμελούς κατασκευής χωρίς παραλληλία μεταξύ τους.

Τα κινητά ευρήματα είναι όστρακα κοινών αγγείων, τρία μεγάλα αποθηκευτικά πιθάρια σχεδόν, τμήματα παλαιοχριστιανικών λύχνων, δύο πινάκια 18ου αι. και έντεκα νομίσματα, των οποίων πέντε είναι μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις 5ου-6ου αι.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι ο χώρος αυτός βρίσκεται σε χρήση από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια μέχρι τα νεότερα. Έχουμε πενιχρά οικιστικά λείψανα διαφόρων περιόδων των οποίων η διατήρηση είναι κακή, λόγω της συνεχούς χρήσης του.

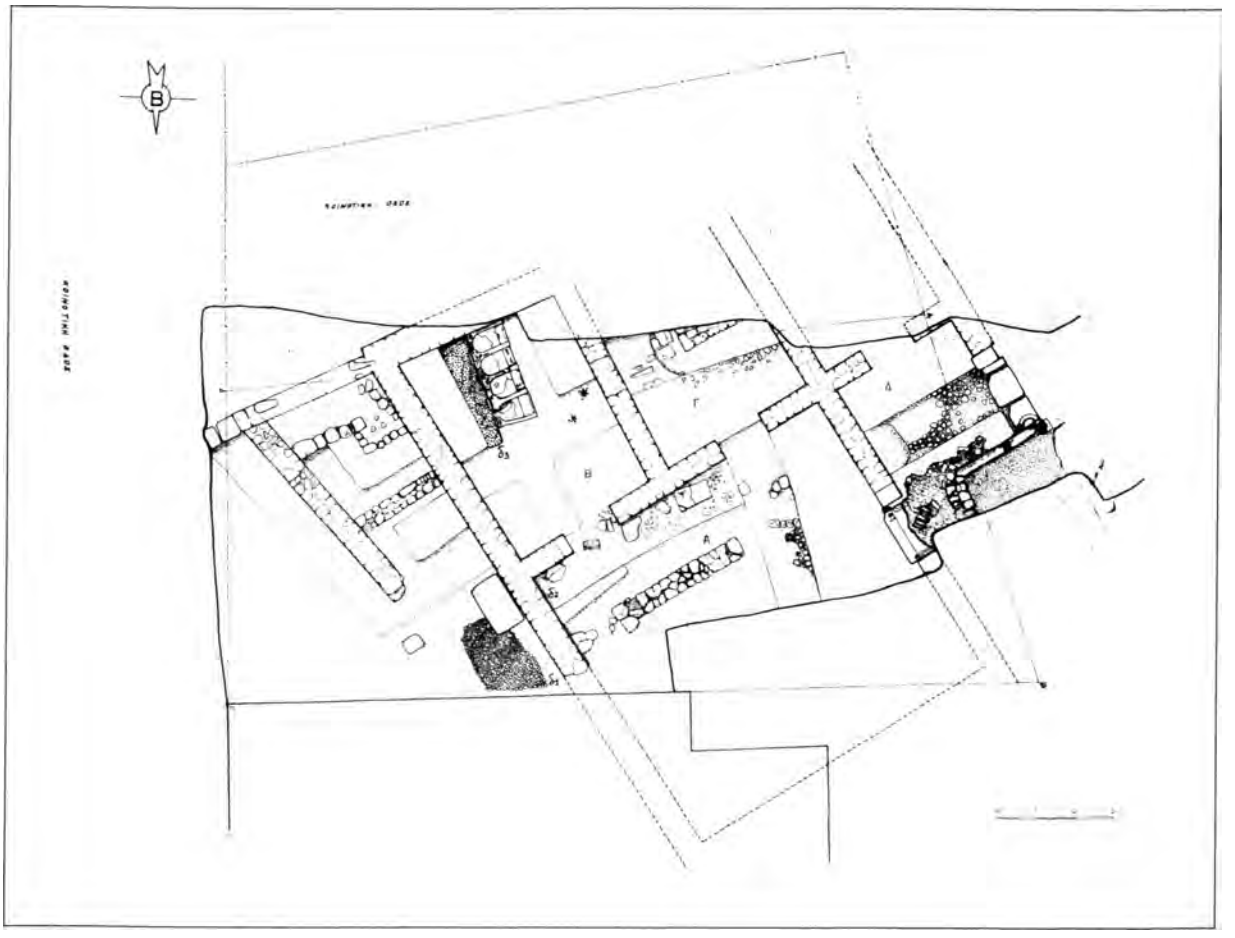
Ως εκ τούτου δεν είναι δυνατόν να συναχθούν συμπεράσματα για την ακριβή μορφή και το είδος των κτισμάτων αυτών.

Οικόπεδο Χ. Παρασκευά

Στο οικόπεδο αυτό μετά από έρευνα που έγινε από την Εφορεία, σε βάθος 0,30-0,40 μ. από την επιφάνεια του δρόμου, βρέθηκε τμήμα ορθογωνίου κτιρίου και συγκεκριμένα ο βόρειος, νότιος και ανατολικός τοίχος οι οποίοι είναι ισχυροί, καλά θεμελιωμένοι και κατασκευασμένοι από αργούς λίθους χωρίς κονίαμα, σε επάλληλες σειρές. Ο ανατολικός τοίχος διακόπτεται από κατώφλι και κοντά στο νότιο βρέθηκε η αρχή κλίμακας που πιθανώς θα οδηγούσε σε όροφο. Κοντά στο κατώφλι υπάρχει κτιστό χαμηλό ορθογώνιο πεζούλι.

Παράλληλα προς το νότιο τοίχο βρέθηκε άλλος, ο οποίος όμως ανήκει σε θεμέλιο σύγχρονου κτίσματος που υπήρχε στο χώρο και κατεδαφίστηκε πρόσφατα.

Τα κινητά ευρήματα είναι 57 νομίσματα, τα περισσό-

Σχέδ. 8. Αντίκυρα. Οικόπεδο Οικονόμου. Κάτοψη της ανασκαφής.

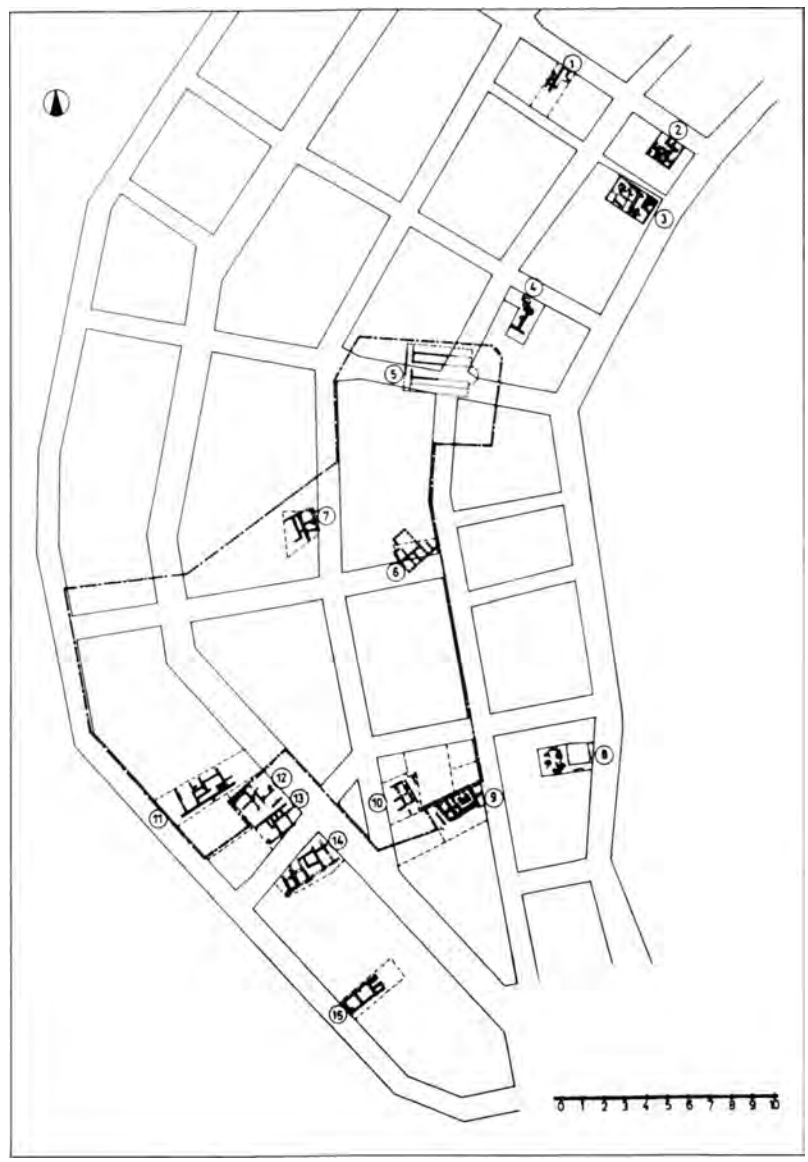
τερα από τα οποία είναι μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις 5ου-6ου αι., όστρακα κοινών αγγείων και πολλές ακέραιες κέραμοι στέγης. Σύμφωνα με τα παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τα λείψανα ανήκουν σε διώροφη παλαιοχριστιανική οικία, που ανήκει στον παλαιοχριστιανικό οικισμό που έχει εντοπισθεί στην περιοχή.

Ο οικοδομικός έλεγχος που γίνεται στην Αντίκυρα συνετέλεσε ώστε να αποκαλυφθούν σημαντικά μνημεία και λείψανα οικισμών που τοποθετούνται χρονικά από το τέλος της ΜΕ εποχής μέχρι τον 7ο αι. μ.Χ., όπως τμήμα μεγάρου ΜΕ χρόνων[39], τμήμα του οχυρωματικού τείχους της αρχαίας πόλης[40], πεντάκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική με ψηφιδωτό δάπεδο 6ου αι.[41] και λείψανα του παλαιοχριστιανικού οικισμού[42].

Η ποιότητα και η πυκνότητα των αρχαίων αυτών που βρίσκονται μέσα στον Ελαιώνα σε μικρό βάθος (έως 0,40 μ.) και σε πολύ καλή διατήρηση, επειδή δεν έχουν υποστεί φθορές από μεταγενέστερες επεμβάσεις (κτίσιμο νεοτέρων οικοδομών, διάνοιξη δρόμων, διάφορα άλλα κοινωφελή έργα), οδήγησαν τις Εφορείες που ασχολούνται με την περιοχή (Ι΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων) στην απόφαση να διασώσουν και να αναδείξουν τον οικισμό αυτό.

Για το σκοπό αυτό απαλλοτριώθηκε μεγάλη έκταση

39. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 206.
40. Ό.π., σ. 205.
41. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 100.
42. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 200-206· 35 (1980): Χρονικά, σ. 100.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΠΑΠΑ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1990)
2. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΑΡΓΥΡΗ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1980)
3. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1990)
4. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΜΑΥΡΟΧΑΛΥΒΙΔΗ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1981)
5. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1979)
6. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1979)
7. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΡΑΜΑΝΤΑΝΗ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1979)
8. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΛΕΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1979)
9. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΣΑΜΠΑΝΗ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1982)
10. ΟΙΚΟΠΕΔΟ 1ου ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟΥ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1990)
11. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΠΑΠΑΛΟΥΚΑ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1990)
12. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΓΚΙΟΚΑ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1990)
13. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1990)
14. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1982)
15. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΖΗΛΙΑΝΑΙΟΥ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1992)

Σχέδ. 9. Αντίκυρα. Παλάτια. Τομέας Α. Τοπογραφικό της περιοχής.

της περιοχής Παλάτια και δημιουργήθηκε ένας ευρύς και σημαντικός αρχαιολογικός χώρος (Σχέδ. 9). Η συστηματική έρευνα του χώρου αυτού θα συμβάλλει στην αποκάλυψη σημαντικών μεμονωμένων οικοδομημάτων, αλλά κυρίως στην αποκατάσταση της πολεοδομικής διευθέτησης της παλαιοχριστιανικής και της

αρχαίας πόλης. Εκ παραλλήλου όμως θα δημιουργηθεί και ένας νέος αξιόλογος αρχαιολογικός χώρος κοντά στους Δελφούς και τον Όσιο Λουκά, με όλες τις θετικές επιπτώσεις που αυτό συνεπάγεται και τους κατοίκους της πόλης της Αντίκυρας, οι οποίοι μέχρι σήμερα, λόγω του οικοδομικού ελέγχου και των απαλλοτριώσεων έχουν υποστεί μόνον τη δυσάρεστη πλευρά της συνύπαρξής τους με την αρχαία πόλη.

Ο χώρος που έχει απαλλοτριωθεί καθαρίστηκε και οριοθετήθηκε, αλλά δεν περιφράχθηκε ακόμη γιατί δεν έχει εγκριθεί η τροποποίηση του ρυμοτομικού σχεδίου της πόλης της Αντίκυρας. Η διαδικασία της τροποποίησης έχει ήδη αρχίσει σε συνεργασία με την κοινότητα της Αντίκυρας και πρόκειται σύντομα να ολοκληρωθεί.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΦΩΚΙΔΑΣ

Κίρρα

Παλαιοχριστιανική βασιλική[43]

Συνεχίζεται η συντήρηση των αποκολληθέντων, προετών, ψηφιδωτών του κεντρικού κλίτους της βασιλικής.

Άμφισσα

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Συνεχίζεται η αποκόλληση του ψηφιδωτού δαπέδου της παλαιοχριστιανικής βασιλικής που βρέθηκε το 1986 στη συμβολή των οδών Βασιλοπούλου και Κοντού.

Με πρωτοβουλία του τότε Δημάρχου της Άμφισσας Η. Καμπεράκη αποφασίστηκε να αποκαλυφθεί ένα μεγάλο τμήμα της τρίκλιτης βασιλικής (που βρέθηκε κατά τη διάρκεια εργασιών τοποθέτησης αποχετευτικού δικτύου) και το οποίο εκτείνονταν κάτω από το χώρο της παιδικής χαράς που υπήρχε στη συμβολή των παραπάνω οδών.

Έκτοτε κάθε χρόνο αποκολλούνται τμηματικά τα ψηφιδωτά που κάλυπταν τα τρία κλίτη και τα πλευρικά δώματα, προκειμένου να συντηρηθούν και να επανατοποθετηθούν.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΚΟΥΡΕΝΤΑ-ΡΑΠΤΑΚΗ

43. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 74-75.

Δ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η Δ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΑΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Νοτιοανατολική γωνία του τεμένους Ε

Οι ανασκαφές διενεργήθηκαν από τον Απρίλιο ως το Μάιο και αποτέλεσαν συνέχεια των ανασκαφών του 1989 στη νοτιοανατολική γωνία του ρωμαϊκού τεμένους του ναού Ε και ανατολικά του Θεάτρου.

Η ανασκαφή του 1990 καθόρισε τη μορφή του φράγκικου περιβόλου που καλύπτει τη νοτιοανατολική γωνία του τεμένους του ναού Ε. Στο βόρειο άκρο του περιβόλου υπήρχε μια μικρή αλλά καλοχτισμένη εκκλησία με νάρθηκα. Μία εντυπωσιακή κατασκευή οριοθετούσε τη δυτική πλευρά του περιβόλου. Στο κτίριο διακρίνονται δύο φάσεις. Ο βόρειος τομέας, του οποίου δεν έχει ανασκαφεί παρά μόνο η ανατολική πρόσοψη, ανήκει στη μεταγενέστερη. Σώζεται μία μόνο είσοδος και ένας μεσότοιχος 1,75 μ. περίπου στα νότια της εισόδου.

Ο νότιος τομέας του κτιρίου (συγκρότημα 1) φέρει μία κιονοστοιχία κατά μήκος της πρόσοψης του περιβόλου, η οποία είχε μία τουλάχιστον φάση μετασκευής ή επισκευής. Η πρόσοψη είχε διακοπεί από μία σειρά εισόδων, δύο από τις οποίες αποκαλύφθηκαν ήδη. Στον τοίχο, σε ίση σχεδόν απόσταση μεταξύ των δύο εισόδων υπήρχε ένα μεγάλο παράθυρο με μαρμάρινο περβάζι. Το εσωτερικό είχε διαιρεθεί σε τρεις αίθουσες τουλάχιστον. Η αίθουσα με το παράθυρο έφερε δάπεδο από πλάκες. Από το στρώμα καταστροφής μπροστά από το κτίριο ανασύρθηκε μία μαρμάρινη πλάκα με εγχάρακτη παράσταση γρύπα. Προφανώς είχε κάποτε κοσμήσει την πρόσοψη του συγκροτήματος 1.

Η εκκλησία στη βόρεια πλευρά του περιβόλου έχει διαστάσεις 8,10x10,6 μ. Εκτός από το μεταγενέστερο νότιο πρόναο και την ανατολική του προέκταση, η εκκλησία έχει ορθογώνια κάτοψη που διακόπτεται από μία τρίπλευρη αψίδα. Η αψίδα είναι πολυεδρική στο εξωτερικό της και ημικυκλική στο εσωτερικό. Το Ιερό έχει μήκος 2 και πλάτος 2,70 μ. περίπου και σώζει ακόμη κατά χώραν τη βάση της Αγίας Τράπεζας. Στη βόρεια και στη νότια πλευρά του Ιερού αποκαλύφθηκαν δύο μικρές αίθουσες.

Το ορθογώνιο κεντρικό κλίτος έχει μεγαλύτερο πλάτος από μήκος, με δύο θεμελιώσεις κιόνων που χωρίζουν το χώρο σε τρία κλίτη. Οι δύο κορμοί των κιόνων που κάποτε συγκρατούσαν την οροφή βρέθηκαν πεσμένοι στο δάπεδο. Στο νότιο τοίχο του κλίτους βρέθηκαν διατηρημένα τα υπολείμματα ενός αρκοσόλιου με κτιστή σαρκοφάγο.

Ο νάρθηκας είχε διαστάσεις 2,55x2,60 μ. Συνδέεται με το εξωτερικό μέσω του νότιου τοίχου. Μία θύρα οδηγούσε στο κεντρικό κλίτος και μία άλλη από το δυτικό τοίχο σε μία αίθουσα στα δυτικά του νάρθηκα, η οποία έχει ανασκαφεί μερικώς. Το αρχικό μαρμάρινο δάπεδο έφερε μαρμαροθέτημα: δύο μεγάλες μαρμάρινες πλάκες στο κέντρο του και γύρω από αυτές πιο μικρές ρομβοειδείς, με μικρότερα τριγωνικά τεμάχια έγχρωμου μαρμάρου μεταξύ των ρόμβων.

Οι πολυάριθμοι τάφοι που αποκαλύφθηκαν κοντά στους τοίχους του νάρθηκα κατέστρεψαν σε μεγάλο βαθμό την πλακόστρωση. Υστερότεροι τάφοι στη βορειοδυτική γωνία του νάρθηκα έχουν επίσης προξενήσει εκτεταμένη ζημιά σε ένα αρκοσόλιο.

Αν θεωρήσουμε την εκκλησία με την αυλή και τα συνδεόμενα κτίρια μέρος ενός συγκροτήματος, τούτο θα είχε προφανώς κτιστεί στα τέλη του τρίτου με αρχές του τελευταίου τέταρτου του 13ου αι. Αυτό προκύπτει από τη χρονολόγηση του υλικού που συγκεντρώθηκε από το βόθρο που ερευνήθηκε το 1989-91 και που είχε σφραγιστεί κάτω από το κατώτερο δάπεδο της αυλής και πρέπει να προηγείται χρονικά από το συγκρότημα.

Η καταστροφή του συγκροτήματος μπορεί να τοποθετηθεί προς το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 14ου αι. ή λίγο αργότερα. Αυτό επιβεβαιώνεται από το μεγάλο αριθμό νομισμάτων που περισυλλέχθηκαν από το νεότερο σκληρό στρώμα αμμοχάλικου του περιβόλου. Τα υστερότερα νομίσματα είναι κοπές της Ελισάβετ Villehardouin και του Φιλίππου του Τάραντα. Η διάρκεια ζωής του αρχικού συγκροτήματος — φαίνεται ότι υπήρξε μικρή — μεταξύ 40 και 60 ετών — και έληξε με τη βασιλεία του Φιλίππου του Τάραντα.

Η ζωή συνεχίσθηκε στο συγκρότημα και στα μεταγενέστερα χρόνια όπως μαρτυρούν τρία ενετικά νομίσματα που ανασύρθηκαν από μπάζα μέσα στο κλίτος του αρχικού ναού και δείχνουν ότι η εκκλησία χρησιμοποιούνταν με κάποια μορφή μέχρι των ημερών του

Niccolo Acciaiuoli, που αγόρασε την Κόρινθο από τον Roberto του Τάραντα. Κατά την επισκευή της νέας εκκλησίας πάνω στα ερείπια της πρώτης, προφανώς το 1360 ή 1370, χρησιμοποιήθηκαν όλα τα πολύτιμα οικοδομικά υλικά που ανέσυραν από τα ερείπια της πρώτης εκκλησίας. Η εκκλησία χρησιμοποιήθηκε ως παρεκκλήσι για ταφές από το 15ο έως το 18ο αι.

CHARLES K. WILLIAMS, II

ΙΣΘΜΙΑ

Η ομάδα του Πανεπιστημίου του Σικάγου το 1990 διεξήγαγε τις παρακάτω εργασίες:

Αρχαϊκός ναός

Διενεργήθηκε καταγραφή 500 και πλέον θραυσμάτων αρχιτεκτονικών μελών (κυβολίθων) από το ναό και εκπονήθηκαν 150 νέα σχέδια. Είναι εμφανές ότι πολλοί από τους κυβόλιθους πρέπει να είχαν επαναχρησιμοποιηθεί στην κατασκευή του κλασικού ναού και πολλοί από αυτούς φέρουν ίχνη μεταγενέστερης κοπής. Από τους 1.500 περίπου κυβόλιθους που υπήρχαν αρχικά στο ναό έχει διασωθεί το 20-25%, σε ποσοστό που κυμαίνεται σε λιγότερο από 10% (λιθόπλινθοι του στυλοβάτη) έως 60-70% (κυβόλιθοι τύπου 6 από το πάνω μέρος των εσωτερικών τοίχων).

Η ερμηνεία των στοιχείων που αποκαλύφθηκαν στη διάρκεια των ανασκαφών του 1989 επιτρέπει τη σχεδιαστική αναπαράσταση των κυριότερων στοιχείων του ναού.

Συμπεραίνεται ότι ο ναός ήταν περίπτερος με 7x18 κίονες σε στυλοβάτη, μήκ. 39,50 μ. περίπου και πλ. 14,10x14,40 μ. Ο σηκός με μία κεντρική σειρά κιόνων είχε πλάτος 7,90 μ. περίπου και μήκος 32 μ. περίπου. Υπήρχαν αντηρίδες έξω από τους τοίχους του σηκού κατά διαστήματα 2,26 μ. (στα κέντρα) για να στηρίζουν τις δοκούς από την εξωτερική κιονοστοιχία προς τους τοίχους του σηκού. Ο αριθμός των κιόνων στα πτερά σχετίζεται με την τοποθέτηση κατά διαστήματα των αντηρίδων και τη συμμετρική τους σχέση με τους κεντρικούς κίονες του σηκού.

Περίβολος αρχαϊκού τεμένους

Στη βόρεια και ανατολική πλευρά του ναού εντοπίστηκαν υπολείμματα περιβόλου ενός αρχαϊκού τεμένους. Ο περίβολος ακολουθούσε το δρόμο Κορίνθου-Ισθμού κατά μήκος της βορειοδυτικής πλευράς του χώρου του ιερού και στη συνέχεια έστρεφε νότια κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του μακρού βωμού. Κοντά στο νότιο πτερό του ναού εντοπίστηκε ένα καλά διατηρημένο τμήμα του περιβόλου. Επίσης αποκαλύφθηκε ότι κατά το β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ., ένα δεύτερο πρόπυλο, ανάλογο με το βόρειο πρόπυλο, είχε προστεθεί στην ανατολική πλευρά του τεμένους, στον άξονα του αρχαϊκού ναού.

Πήλινες πολύχρωμες κέραμοι

Η ύπαρξη μικρών θησαυροφυλακίων στη βορειοανατολική πλευρά του υπερυψωμένου χώρου όπου είχε ιδρυθεί το ιερό, στο σημείο όπου έχουν συσσωρευτεί σήμερα τα μπάζα των ανασκαφών, επιβεβαιώνεται από το μεγάλο αριθμό και την ποικιλία των πολύχρωμων πήλινων κεράμων και των αρχιτεκτονικών μελών που εντοπίστηκαν στην περιοχή. Καταγράφηκαν 103 κέραμοι που είχαν κατασκευαστεί μεταξύ του β΄ μισού του 6ου και του τέλους του 4ου αι. π.Χ. Οι τρεις διαφορετικοί τύποι καταετίου σίμης μαρτυρούν την παρουσία τριών τουλάχιστον μεμονωμένων κτιρίων κατά τον 6ο αι. Τα περισσότερα από τα υπολείμματα, προφανώς από δύο τουλάχιστον επιπλέον κτίρια, ανήκουν στον ύστερο 4ο αι. π.Χ. και είναι παρόμοια σύγχρονων κεράμων από την Κόρινθο. Μία άλλη ομάδα ανήκει σε ένα κτίριο του 5ου αι. π.Χ. Τα περισσότερα κτίρια καταστράφηκαν προφανώς μετά τον 4ο αι., κατά πάσα πιθανότητα το 2ο αι. π.Χ.

Μελέτες σχετικά με τη βοτανική και την πανίδα

Έγινε προκαταρκτική εξέταση 95 δειγμάτων επίπλευσης που είχαν συγκεντρωθεί το 1989 και επισημάνθηκαν ουσιαστικά υπολείμματα σε 49 από αυτά. Τα δείγματα αυτά στάλθηκαν στη Βοστώνη για τελική μελέτη. Ορισμένα που μπορούν να συνδεθούν με προσφορές στο ανατολικό τέμενος περιλαμβάνουν σπόρους σταφυλιών και κριθαριού. Από τους ιερούς αποθέτες στο ρωμαϊκό Παλαιμόνιο περισυλλέχθηκαν σπόροι από σιτάρι, φυστίκια, σύκα, ελιές, χουρμάδες καθώς και βράκτεια πεύκης. Η παρουσία χουρμάδων αποτελεί αξιοσημείωτο εύρημα, επειδή σπανίζουν στον ελληνικό χώρο. Στον οικισμό Ράχης της ελληνιστικής περιόδου υπήρχαν υπολείμματα ελαιοκάρπου.

Μελετήθηκαν τα οστά των παλαιών και των νέων ανασκαφών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασαν τα καμένα οστά από τις θυσίες.

Η υψηλή αναλογία πρωτογεωμετρικών και γεωμετρικών οστράκων σε ορισμένους ιερούς αποθέτες τους τοποθετούν χρονολογικά στην πρωιμότερη περίοδο (11ος-8ος αι. π.Χ.), ενώ άλλοι κυμαίνονται από τον 7ο έως τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Σε όλους τους αποθέτες εντοπίστηκαν οστά μεγέθους βοοειδών, αλλά η αναλο-

γία τους σε σύγκριση με τα οστά προβάτων, εριφίων και χοίρων αυξήθηκε στα τέλη του 6ου αρχές του 5ου αι., όταν η ακμή του αρχαϊκού ιερού βρισκόταν στο αποκορύφωμά της.

Περιρραντήρια

Έγινε λεπτομερής καταλογογράφηση των θραυσμάτων από 90 περίπου λεκάνες που χρονολογούνται στην αρχαϊκή και στην κλασική περίοδο. Τουλάχιστον 57 πήλινες λεκάνες και 5 μαρμάρινες προέρχονται από το ιερό στο κέντρο, νοτιοδυτικά του ναού. Μία προκαταρκτική έρευνα του υλικού των περιρραντηρίων, ως στοιχείων για τη χρονολόγηση, καθώς και για την επιφανειακή διακόσμηση και τις κατατομές, παρουσίασε ενθαρρυντικά αποτελέσματα.

Στρωματογραφικές μελέτες

Διενεργήθηκε ανασύνθεση της στρωματογραφίας των ανασκαφών του 1952-1967 στο ρωμαϊκό Παλαιμόνιο με βάση τα ημερολόγια ανασκαφών. Τούτο συνετέλεσε στη σύνταξη μιας συνθετικής περιγραφής της χρονολογίας και των αντικειμένων που σχετίζονται με τη χρήση του ιερού. Η εξαιρετικά πολύτιμη αυτή εργασία θα αποτελέσει το θεμέλιο για τη συγγραφή της ιστορίας της λατρείας του Παλαίμονα στα ρωμαϊκά χρόνια.

ELIZABETH GEBHARD

Ρωμαϊκά λουτρά

Η ομάδα του Πανεπιστημίου Ohio State διεξήγαγε μελέτες και εργασίες στον αρχαιολογικό χώρο Ισθμίας από 1η Μαΐου μέχρι 15 Σεπτεμβρίου 1990. Οι εργασίες αυτές επικεντρώθηκαν σε μελέτη που οδηγεί στην έκδοση συμπερασμάτων που αφορά στα ρωμαϊκά λουτρά καθώς επίσης και στις ειδικές τάξεις υλικών που ήλθαν στο φως από τις ανασκαφές κατά τα προηγούμενα χρόνια. Οι αρχαιολογικές εργασίες είχαν ως κύριο στόχο τη διατήρηση και συντήρηση των ρωμαϊκών λουτρών και ειδικότερα του μονόχρωμου ψηφιδωτού δαπέδου. Υπεύθυνος των εργασιών ήταν ο Ιωάννης Δαγκλής, γενικός υπεύθυνος για τα ψηφιδωτά στη Διεύθυνση Συντήρησης του Υπουργείου Πολιτισμού, με βοηθό το Βασίλη Μαρινό, συντηρητή της Δ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Επειδή πολλά μέρη του ψηφιδωτού είχαν υποστεί ζημιές από καθίζηση στα θεμέλια του οικοδομήματος, ήταν απαραίτητο να αποσπαστεί και να επανατοποθετηθεί στην αρχική του θέση. Είκοσι οκτώ τετραγωνικά κομμάτια του ψηφιδωτού είχαν μεταφερθεί το 1980 και τοποθετήθηκαν στο οίκημα αποθήκευσης το οποίο βρίσκεται στον αρχαιολογικό χώρο. Ένα σύνολο 110 κομματιών του ψηφιδωτού που βρισκόταν ακόμη στη θέση του μεταφέρθηκε και τοποθετήθηκε στο ίδιο οίκημα αποθήκευσης.

Αρκετά τμήματα του ψηφιδωτού είχαν φθαρεί, κυρίως από φωτιές οι οποίες είχαν αναφθεί πάνω στην επιφάνειά του κατά τη διάρκεια της αρχαιότητας.

Η διαδικασία καθαρισμού και συντήρηση του ψηφιδωτού ακολούθησε τις εξής φάσεις: Πρώτα αποσπάσθηκε το ψηφιδωτό δάπεδο, τα δύο στρώματα από κονίαμα αφαιρέθηκαν μαζί με το χώμα φθάνοντας έτσι σε ένα στέρεο επίπεδο, εργασία η οποία ήταν αναγκαία προκειμένου να επιτευχθεί η επανατοποθέτηση του ψηφιδωτού καθώς επίσης και για να εξακριβωθεί ο λόγος για τον οποίο το δάπεδο, αρχικά, είχε υποστεί καθίζηση.

Έρευνες στην ανατολική άκρη, κάτω από το μονόχρωμο δάπεδο, αποκάλυψαν ένα τσιμεντένιο δάπεδο και έναν αγωγό με λεκάνη, προ-ρωμαϊκής περιόδου, στοιχείο που εξακριβώθηκε στις προηγούμενες ανασκαφές στα νότια.

Οι έρευνες στα σημεία όπου τα ελληνικά λουτρά ήταν σπασμένα δείχνουν ότι το δάπεδο πρέπει να είχε κατασκευασθεί στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Η επίστρωση περιέχει κομμάτια από θραυσμένο υδραυλικό κονίαμα και μαρτυρεί ότι στην ίδια θέση πρέπει να υπήρχε και αρχαιότερο λουτρό, που χτίστηκε γύρω στον 5ο αι. π.Χ.

Δυτικά από το μακρύ δωμάτιο με τις λεκάνες, αποκαλύφθηκε η βορειοανατολική γωνία και ένα μεγάλο μέρος των τοίχων μιας τεράστιας δεξαμενής (κολυμβητηρίου) των ελληνικών λουτρών, η οποία είναι και η μεγαλύτερη που έχει ποτέ ανακαλυφθεί. Η δεξαμενή είχε επίστρωση από υδραυλικό κονίαμα και στην πιο παλιά φάση το δάπεδο ήταν ψηφιδωτό κατασκευασμένο από πετραδάκια χωρίς ιδιαίτερο σχέδιο.

Η δεξαμενή είχε περίπου βάθος 1,20 μ. και μήκος πλευρών γύρω στα 30 μ., πράγμα που δηλώνει ότι το εμβαδόν της ήταν γύρω στα 100 ελληνικά πόδια. Η δεξαμενή αυτή, στην ελληνιστική και στη ρωμαϊκή περίοδο, πρέπει να υπήρξε ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά κτίρια του ιερού του Ποσειδώνα και η μελέτη της θα βοηθήσει ώστε να αποκτήσουμε καλύτερη εικόνα για την ιστορία του χώρου, καθώς επίσης και για την εξέλιξη του αθλητισμού και της θρησκείας.

TIMOTHY GREGORY

ΝΕΜΕΑ

Η έκθεση εργασιών που πραγματοποιήθηκε στην αρχαία Νεμέα από το Πανεπιστήμιο της California στο Berkeley το 1990, θα πρέπει να αρχίσει με ευχαριστίες προς την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, το Υπουργείου Πολιτισμού, την Δ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, τις τοπικές αρχές και τους 200 και πλέον ιδιώτες στις Η.Π.Α. που με τη γενναιοδωρία τους στήριξαν το έργο αυτό.

Μουσείο

Οι εργασίες στο Μουσείο θα μπορούσαν να διαιρεθούν σε τρεις γενικές κατηγορίες. Η πρώτη από αυτές ήταν η προετοιμασία του υλικού για τις τελικές δημοσιεύσεις με τη μελέτη και την ανάλυση από ορισμένους επιστήμονες διαφόρων χρονολογικών περιόδων και η προετοιμασία εικονογραφικού υλικού που θα παρουσιαστεί στις δημοσιεύσεις αυτές. Στον τομέα αυτό, ένας υπεύθυνος εικονογράφησης και δύο φωτογράφοι ασχολήθηκαν με την προετοιμασία δεκάδων σχεδίων και 1.500 φωτογραφιών περίπου για την τελική δημοσίευση.

Ο δεύτερος τομέας δραστηριότητας στο Μουσείο ήταν η ενημέρωση των παλαιών αρχείων και η προσθήκη του νέου υλικού που αποκαλύφθηκε αυτό το καλοκαίρι. Μέρος αυτής της δραστηριότητας ήταν και η συντήρηση των αντικειμένων.

Ο τρίτος τομέας δραστηριότητας ήταν η εγκατάσταση συστήματος ασφαλείας στο κτίριο του Μουσείου.

Ιερό του Διός

Οι εργασίες στο ιερό περιελάμβαναν, όπως πάντα, τον καθαρισμό από τα ζιζάνια και τη συντήρηση του χώρου. Επιπλέον, σηκώθηκαν και αποκαταστάθηκαν οι μαρμάρινοι κυβόλιθοι που είχαν επαναχρησιμοποιηθεί στην παλαιοχριστιανική βασιλική (αν και η βλάβη του ισχυρού τρυπανιού εμπόδισε την ολοκλήρωση της αποκατάστασης), φωτογραφήθηκαν, μετρήθηκαν και σχεδιάστηκαν. Ήδη έχει γίνει ο προσδιορισμός των αρχικών θέσεων ορισμένων μαρμάρινων κυβόλιθων στη λεγόμενη NU κατασκευή του τέλους του 4ου αι. π.Χ. κοντά στο ναό του Διός και οι μελλοντικές μελέτες καθώς και η ολοκλήρωση των σχεδίων θα προσδιορίσουν τις θέσεις αρκετών άλλων και ίσως επιτρέψουν την αναστήλωση του γλυπτού συνόλου που κοσμούσε αρχικά το πάνω μέρος του μνημείου. Εντοπίστηκε τμήμα της επιγραφής του μνημείου. Δυστυχώς είναι αρκετά αποσπασματικό αλλά αναφέρει ότι το πατρώνυμο του αναθέτη ή του γλύπτη ήταν Κλέων. Οι εργασίες πρόκειται να ολοκληρωθούν το καλοκαίρι του 1991 και οι κυβόλιθοι θα επανατοποθετηθούν στις θέσεις τους στη Βασιλική.

Στάδιο

Το κλείσιμο, το Μάιο του 1989, της Εθνικής Οδού η οποία διχοτομούσε το αρχαίο στάδιο, επέτρεψε την ολοκληρωτική απομάκρυνση του σύγχρονου δρόμου και των χωμάτων κάτω από αυτόν. Αποτέλεσμα αυτής της εργασίας ήταν η συνένωση εκ νέου του αρχαίου στίβου σε όλο το διατηρημένο μήκος του. Δυστυχώς, το βόρειο τμήμα του στίβου, δηλαδή περίπου το ένα τρίτο του αρχικού συνολικού μήκους, είχε διαβρωθεί στη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων και είχαν διατηρηθεί μόνο τα περιγράμματα του τεχνητού ανδήρου που υποστήριζε το στίβο. Τα χώματα που απομακρύνθηκαν από το κάτω μέρος του σύγχρονου δρόμου τοποθετήθηκαν στη βόρεια διαβρωμένη περιοχή του σταδίου έτσι ώστε να φέρουν το ύψος του σχεδόν στο ίδιο επίπεδο που ήταν κατά την αρχαιότητα. Μετά από βροχοπτώσεις ενός ή δύο ετών, θα μπορεί να ολοκληρωθεί ο εξωραϊσμός αυτού του χώρου.

Το κλείσιμο του δρόμου επέτρεψε επίσης τη διερεύνηση της περιοχής ακριβώς έξω από την είσοδο της σήραγγας του σταδίου δυτικά του στίβου προς το ιερό του Διός. Σκοπός αυτής της έρευνας ήταν να αποδειχτεί η ύπαρξη και οι λεπτομέρειες μιας «Ιεράς Οδού» που θα έπρεπε να συνδέει το στάδιο με το ιερό. Η ύπαρξη ενός τέτοιου δρόμου παραμένει, μετά τις εργασίας του 1990, θεωρητική γιατί ακριβώς έξω από την είσοδο της σήραγγας εντοπίστηκαν υπολείμματα ενός κτιρίου, διαστ. 13,50x16 μ. περίπου, με πρόσοψη προς Β. στην κατεύθυνση όπου θα πρέπει να βρίσκεται η «Ιερά Οδός». Αν και οι ανασκαφικές εργασίες δεν έχουν ολοκληρωθεί, το οικοδόμημα αυτό φαίνεται ότι αποτελούνταν από μία ακάλυπτη κεντρική αυλή που περιβαλλόταν από στεγασμένες στοές που στηρίζονταν σε δωρικούς κίονες. Εντοπίστηκαν πολλοί σπόνδυλοι και μέλη τεσσάρων τουλάχιστον διαφορετικών δωρικών κιονόκρανων από αυτές τις κιονοστοιχίες, ορισμένα στο σημείο που κατέπεσαν όταν καταστράφηκε το κτίριο. Η οροφή των στοών αποτελείτο από λακωνικές κεράμους πολλές από τις οποίες φέρουν τις σφραγίδες των κατασκευαστών τους. Έγινε η ταύτιση δύο διαφορετικών ονομάτων πάνω σε αρκετές κεράμους: *Σωσικλής* και *Σώκλειος*.

Αν και οι περισσότεροι από τους τοίχους του κτιρίου έχουν διαρπαγεί, οι τομές αυτής της λεηλασίας είναι φανερές και ολόκληρα τα θεμέλια του δυτικού τοίχου βρίσκονται ακόμη στη θέση τους. Σε άλλα σημεία εντοπίστηκαν θραύσματα κυβόλιθων ριγμένα μέ-

σα στην τομή λεηλασίας. Πάνω από τα λίθινα θεμέλια, οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από ωμές πλίνθους τα θρυμματισμένα υπολείμματα των οποίων έχουν δημιουργήσει λασπώδεις αποθέσεις, με χαρακτηριστικά έντονο κόκκινο χρώμα γύρω από την περίμετρο του κτιρίου.

Η ανεξάρτητη χρονολογική μαρτυρία για τη χρονολόγηση του κτιρίου είναι, ως τώρα, ασήμαντη, αλλά υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι κατασκευάστηκε ως τμήμα του ίδιου προγράμματος στη διάρκεια του οποίου κατασκευάσθηκε η είσοδος της σήραγγας και το ίδιο το στάδιο, στο τελευταίο τρίτο του 4ου αι. π.Χ. και ότι το κτίριο δεν είχε μακρύ βίο. Σύντομες έρευνες που έγιναν το 1990 έδειξαν ότι το οικοδόμημα διέθετε μόνον έναν όροφο και τα σχετικά λίγα φερτά υλικά βρίσκονταν εκεί όταν κατέρρευσε η στέγη, προφανώς λόγω αμέλειας και όχι από κάποια σκόπιμη καταστροφή.

Η ταύτιση του νέου κτιρίου δεν έχει ακόμη εδραιωθεί και ελπίζεται ότι οι μελλοντικές εργασίες θα προσφέρουν κάποια αντικειμενικά στοιχεία σχετικά με το θέμα αυτό. Ωστόσο, είναι φανερό ότι κανείς — αθλητής ή ελλανοδίκης— δεν θα είχε μπει στη σήραγγα, και από εκεί στο στάδιο, χωρίς να περάσει πρώτα μέσα από αυτό το κτίριο. Είναι, λοιπόν, δυνατόν να θεωρηθεί ένα είδος αποδυτηρίων ή αίθουσα ελέγχου των κριτών ή χώρος αποθήκευσης αθλητικού εξοπλισμού, όπως π.χ. δίσκων, ή, τέλος, ένας συνδυασμός όλων αυτών. Μια έρευνα σχετικά με όμοια κτίρια αποκάλυψε ένα μόνο αδημοσίευτο δείγμα έξω από το στάδιο της Επιδαύρου. Προφανώς το στάδιο της Ισθμίας διέθετε ένα όμοιο κτίριο στην είσοδό του από το Ιερό του Ποσειδώνα.

Η Νεμέα, λοιπόν, για μία ακόμη φορά προσέφερε στοιχεία για αρχιτεκτονικό πειραματισμό — όπως η ίδια η είσοδος της σήραγγας, το λουτρό, ο ξενώνας και ακόμα οι λεπτομέρειες του ναού του Διός — στις αρχές της ελληνιστικής περιόδου.

STEPHEN G. MILLER

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΡΓΟΣ

Αγορά

Η ανασκαφική περίοδος στην Αγορά του Άργους πραγματοποιήθηκε από 16 Ιουλίου έως 4 Αυγούστου 1990, με δέκα πέντε εργάτες, υπό τη διεύθυνση του Μιχάλη Ντουζένη, και παρατάθηκε για μια εβδομάδα με τέσσερις μόνο εργάτες. Πήραν επίσης μέρος οι Eric Perrin και Didier Grimel, φοιτητές στο Παρίσι, και η Clara Agustoni, αρχαιολόγος στην Αρχαιολογική Υπηρεσία του Fribourg.

Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε στους τομείς AW.AZ 81-84, ανατολικά του Τετράγωνου Μνημείου, και στα BC.BD 90[1].

Σκοπός των δοκιμαστικών τομών ήταν να λύσουμε το πρόβλημα του νότιου κράσπεδου του δρόμου της Αγοράς, στο οποίο η δοκιμαστική τομή που πραγματοποιήθηκε το 1986, στο BA 86, δεν είχε δώσει οριστική απάντηση. Αν και το δάπεδο του στίβου επισημάνθηκε σε πολλά σημεία, στη στάθμη του δαπέδου VI, είναι βέβαιο ότι τόσο βόρεια[2] όσο και νότια του στίβου, δεν είχε κατασκευασθεί κράσπεδο.

Ούτε νωρίτερα αλλά ούτε και αργότερα από την εποχή που αντιστοιχεί σ' αυτό το δάπεδο, που χρονολογείται στο τέλος της ελληνιστικής εποχής και στην αρχή των ρωμαϊκών χρόνων, δεν διαμορφώθηκε γραμμή αφετηρίας· αυτό δεν εμπόδιζε προφανώς να χρησιμοποιείται αυτό το τμήμα της Αγοράς για δρομείς. Αλλά, όπως ήδη παρατηρήσαμε, ο στίβος που θα αντιστοιχούσε σε μία τέτοια αφετηρία θα είχε χρησιμοποιηθεί για μικρό χρονικό διάστημα. Ίσως μάλιστα η χρονολογία που προτείναμε στην τελευταία ανασκαφική έκθεση για την αχρήστευσή του —α΄ μισό του 2ου αι.— θα πρέπει ν' ανεβεί λίγο ακόμα. Πράγματι, στο τετράγωνο AW 80, στην ανατολική πλευρά του Τετράγωνου Μνημείου, αποκαλύφθηκε ο αγωγός αποχέτευσής του. Πρόκειται για αγωγό τετράγωνης διατομής (πλ. 0,16 μ. περίπου και ύψ. 0,12 μ.), του οποίου τα τοιχώματα σχηματίζονται από δύο τοιχάρια από βότσαλα αρμολογημένα με αμμοκονίαμα. Το συνολικό πλάτος της δόμησης είναι 0,30 μ. περίπου, δηλαδή όσο το πλάτος μιας πλίνθου με πλευρά έναν πόδα. Το κάλυμμα δε βρέθηκε στη θέση του, αλλά μπορούμε να υποθέσουμε ότι είχε κατασκευασθεί με πλίνθους. Η αφετηρία αυτού του αγωγού είναι μια μικρή τετράγωνη δεξαμενή με τοιχώματα από πλίνθους, η οποία ακουμπά ακριβώς πάνω στο κέντρο της ανατολικής δεξαμενής του Τετράγωνου Μνημείου, που περισυνέλεγε τα ακάθαρτα ύδατα, πιθανώς μέσω μολύβδινου σωλήνα, ο οποίος δεν βρέθηκε. Ο αγωγός σχηματίζει με το Τετράγωνο Μνημείο γωνία 45°. Είχε κατεύθυνση προς τη Στοά σε σχήμα Π, την οποία διέσχιζε κάτω από το δάπεδο του κτιρίου και θα πρέπει να χυνόταν νότια, στο μεγάλο συλλέκτη της Αγοράς.

1. BCH 111 (1987), σ. 585.
2. Ό.π., σ. 585-591.

Μέσα στον αγωγό υπήρχε μεγάλος αριθμός νομισμάτων· τα περισσότερα βρέθηκαν στη γωνία, στη βάση του Τετράγωνου Μνημείου.

Η μελέτη τους θα μας επιτρέψει να καταλήξουμε σε συμπεράσματα σχετικά με την περίοδο χρήσης της δεξαμενής. Βρέθηκαν επίσης δύο ακτινωτοί λύχνοι σχεδόν ακέραιοι (ο ένας ήταν αρκετά κατεστραμμένος), οι οποίοι χρονολογούνται στα τέλη του 1ου ή στην αρχή του 2ου αι.· η χρονολόγηση αυτή ίσως μας επιτρέψει να χρονολογήσουμε αντίστοιχα την ανέγερση του Τετράγωνου Μνημείου.

Στον τομέα αυτό το στρώμα του δαπέδου VI αποτελείται από κόκκινη άργιλλο, η οποία αποσχίζεται σε φύλλα και φαίνεται να σχηματίζεται κυρίως από τις προσχώσεις των καταλοίπων του λιμνάσματος των ομβρίων υδάτων σ' αυτό το σημείο. Κάτω από αυτήν, αποκαλύψαμε σε άριστα διατηρημένη κατάσταση, το δάπεδο από πατημένο χώμα, που αντιστοιχεί στην κλασική στοά. Αντίθετα, η κατωφέρεια που σχηματίζει κλίνει αισθητά από Α.-Δ. (από + 8,82-8,72 στα 4 μ. στο ΑΥ 82) και όχι προς Α. της Αγοράς. Αυτή η διαπίστωση μας οδηγεί στη σκέψη ότι ο τομέας που βρίσκεται αμέσως δυτικά του μεγάλου οικοδομήματος με τις στοές ήταν λίγο χαμηλότερα από το βόρειο τομέα. Το χαμηλότερο σημείο του συστήματος περισυλλογής υδάτων στον τομέα της Αγοράς πρέπει να ήταν νότια της παλαίστρας, στον άξονα του υδραγωγού που ξεκινάει από το Τετράγωνο Μνημείο. Έτσι εξηγείται επίσης η γωνία που σχηματίζεται από τους αγωγούς νότια του μνημείου. Από εκεί, ένας μεγάλος συλλέκτης έπρεπε να ξεκινούσε προς τη θάλασσα.

Στη συμβολή των τετραγώνων ΑΧ 81,82, αποκαλύφθηκε φρέαρ εντελώς όμοιο με αυτό που ήλθε στο φως στη δυτική προέκταση της νότιας Στοάς της Αγοράς[3] (Πίν. 43 α). Το όρυγμα, με διάμετρο 1,80 μ., αποτελείται και αυτό από τρία προκατασκευασμένα πήλινα τμήματα. Το τοίχωμα του φρέατος, το οποίο έφερε ρωγμές σε πολλά σημεία, αποκαταστάθηκε με μολυβδοχοημένους συνδέσμους. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε μόνο ως τα 3 μ. Θα πρέπει λοιπόν να συνεχιστεί. Η ύπαρξη αυτού του φρέατος μας επιτρέπει να εξηγήσουμε την αποκάλυψη, νότια και ανατολικά του Τετράγωνου Μνημείου, τριών κυκλικών οπών γεμισμένων με ρωμαϊκή κεραμική ύστερης εποχής, προφανώς γεωτρήσεων πού δεν ολοκληρώθηκαν.

Η ανασκαφή ήταν πολύπλοκη λόγω της ύπαρξης μιας τάφρου, εγκάρσιας σε σχέση με τον κάναβο, η οποία αρχίζει από το βορειοανατολικό άκρο του Τετράγωνου Μνημείου με κατεύθυνση τη στοά σε σχήμα Π. Περιείχε κεραμική και σύγχρονα νομίσματα και ίσως να οφείλεται στον W. Vollgraff, μολονότι δεν βρήκαμε καμμία αναφορά της, ούτε στα σχέδια ούτε και στα ημερολόγια ανασκαφών του.

MARCHEL PIÉRART

Ασπίδα

Οι εργασίες διαμόρφωσης και καθαρισμού που είχαν ξεκινήσει το 1989[4] ολοκληρώθηκαν φέτος το καλοκαίρι, κατά τη διάρκεια σύντομης ανασκαφικής περιόδου από την Άννα και τον Gilles Touchais με τη βοήθεια πέντε εργατών.

Στο νοτιοανατολικό τομέα στερεώθηκαν οι υπόλοιποι τοίχοι, πολλοί χώροι επιχωματώθηκαν (Πίν. 43 β) και μία συμπληρωματική ανασκαφή περιορισμένης έκτασης μας επέτρεψε να περισυλλέξουμε, γύρω από μικρό αβαθύ κυκλικό βόθρο, πολλά ολόκληρα ή αποσπασματικά αγγεία τα οποία ανήκουν στην πρώτη φάση της ΜΕ εγκατάστασης. Αναφέρουμε ιδιαίτερα ένα γκρίζο μινυακό σφαιρικό κάνθαρο και ένα σπάνιο τύπο κυλινδρικής πυξίδας διακοσμημένης με αμαυρή βαφή. Μερικά από αυτά τα αγγεία φέρουν ίχνη καύσης, χαρακτηριστικά για το πρώτο αυτό στρώμα. Οι εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης ολοκληρώθηκαν σ' αυτόν τον τομέα αφ' ενός με τον καθαρισμό της βορειοδυτικής γωνίας της ανασκαφής (Πίν. 43 γ), αφ' ετέρου με το άνοιγμα αυλάκων για την εκτροπή των νερών της βροχής έξω από την ανασκαφή.

Στο βόρειο τομέα ολοκληρώθηκε στο ΑΙ 33, η ανασκαφή του μάρτυρα, διαστ. 2,75x1,20 μ., που είχε αρχίσει το 1989 και αποκαλύφθηκαν δύο τμήματα παράλληλων, ελαφρά καμπύλων τοίχων, με κατεύθυνση Β.-Ν. (τοίχοι 771/772 και 794). Οι τοίχοι αυτοί εδράζονται απευθείας στο βράχο και ανήκουν στην πρώτη από τις τρεις ΜΕ αρχιτεκτονικές φάσεις που ταυτίστηκαν σ' αυτόν τον τομέα (Πίν. 44 α). Η όψη και η σύνθεση του υλικού που περισυλλέχθηκε μεταξύ των δύο αυτών τοίχων (όστρακα που δεν συναρμολογούνται, λείψανα πανίδας και άφθονα μικρά βότσαλα ποταμού) δείχνουν ότι το υλικό αυτό δεν είναι στη θέση του, αλλά είναι δύσκολο, λόγω της περιορισμένης επιφάνειας που ανασκάφηκε, να διευκρινισθεί αν πρόκειται για επιχωμάτωση, για αποθέτη ή για καταστάλαγμα νερού. Η υπόθεση μιας επιχωμάτωσης φαίνεται πιο πιθανή, εφόσον ο βράχος παρουσιάζει εδώ αρκετά

3. BCH, Suppl. VI (1980), σ. 459, sv.

4. BCH 114 (1990), σ. 872, εικ. 34-37.

μεγάλη απόκλιση Α.-Δ. και ο τοίχος 794, ο οποίος θεμελιώνεται χαμηλότερα από τον τοίχο 771/772, φαίνεται να λειτουργούσε ως ανάλημμα επειδή η καμπύλη κατεύθυνσή του και η μεγάλη κλίση του προς τα δυτικά (Πίν. 44 β) μπορεί να οφείλεται στην πίεση των χωμάτων. Το λιθόδεμα αυτό ανάμεσα στους δύο τοίχους μοιάζει να αντιστοιχεί σε εξωτερικό χώρο, του οποίου το σχήμα θυμίζει δρομίσκο. Αντίθετα, ο χώρος που ορίζεται από τη δυτική όψη του τοίχου 794 και τον τοίχο 738 που είχε αποκαλυφθεί παλαιότερα, είναι ασφαλώς εσωτερικός, όπως πιστοποιούν πολλά θραύσματα μεγάλου αγγείου χωρίς διακόσμηση πάνω στο δάπεδο.

Η ανασκαφή αυτού του μικρού τμήματος μας έδωσε μερικές διευκρινίσεις σχετικά με τη συνέχεια και την οργάνωση των κτισμάτων. Έφερε επίσης στο φως συμπληρωματικό υλικό — κεραμική, λίθινα εργαλεία, μεγάλη χάλκινη καρφίδα με τετράγωνη διατομή — για τη μελέτη της πρώτης ΜΕ φάσης εγκατάστασης.

GILLES TOUCHAIS

Οικόπεδο Καρμόγιαννη

Η έκτη ανασκαφική περίοδος στο οικόπεδο Καρμόγιαννη είχε διάρκεια από 5 Ιουνίου έως 13 Ιουλίου 1990 με τη συμμετοχή αρκετών Ελλήνων, Γάλλων και Καναδών μεταπτυχιακών φοιτητών.

Η ανασκαφή στόχευε στη στρωματογραφική μελέτη αφ' ενός στο εσωτερικό της βόρειας «στοάς» (;), όπου και επαναλήφθηκε η έρευνα του μεγάλου ρωμαϊκού κτιρίου του 2ου-3ου αι. μ.Χ., και αφ' ετέρου στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου, στο βόρειο άκρο της γραμμής εκκίνησης του στίβου της Αγοράς, καθώς και στην τοπογραφική έρευνα του δυτικού τμήματος του οικοπέδου ανάμεσα στην κρηπίδα και το βόρειο τοίχο της υπόστυλης Αίθουσας.

Εσωτερικό της βόρειας «στοάς» (;)

Στον τομέα ΑΜ 76-77/ΑΛ-ΑΜ 78, αφού αφαιρέθηκαν τα διαχωριστικά, έγινε αφαίρεση του κοκκινωπού σκληρού στρώματος από αργιλώδες χώμα που περιείχε πολύ λίγα κεραμικά ευρήματα γεωμετρικών αποκλειστικά χρόνων, κατά κανόνα πολύ φθαρμένα. Το στρώμα περιείχε κατά μέρη στρώσεις ή θύλακες από κονιορτοποιημένο πωρόλιθο, που θα μπορούσαν να προέρχονται από την τελική κατεργασία των πώρινων λιθοπλίνθων της κρηπίδας (;), και δεν περιείχε ευρήματα. Πιο κάτω βρισκόταν ένα άλλο στρώμα από καφεκόκκινο αργιλώδες χώμα με λιγότερο ομοιογενή μορφή και υφή απ' ό,τι το προηγούμενο (Πίν. 45 α-β). Περιείχε λίγα όστρακα, και ένα θραύσμα από ειδώλιο ελληνιστικής εποχής. Τα δύο αργιλικά στρώματα θα πρέπει να ήταν επιχώσεις στο εσωτερικό της κρηπίδας σε περίοδο αναδιαμόρφωσης ή ανακατασκευής της στοάς κατά την ελληνιστική εποχή, χωρίς ακόμη προς το παρόν να είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε ακριβώς τη χρονολογία.

Η εύρεση ενός χάλκινου νομίσματος κάτω από μία λιθόπλινθο της πεταλόσχημης κατασκευής, επέτρεψε να την χρονολογήσουμε ακριβέστερα. Πρόκειται για νόμισμα της Κορίνθου με παράσταση Πήγασου, του οποίου ο τύπος κοβόταν από το 410 π.Χ. μέχρι τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.

Συνεχίστηκε επίσης, στο τετράγωνο ΑΜ 78, η αποκάλυψη της κρηπίδας και των πώρινων θεμελίων της που την προεκτείνουν προς Β. και που βρίσκονται, σ' αυτό το σημείο, πολύ καλά διατηρημένα. Εξάλλου, ανασκάφηκε και η επίχωση της μεγάλης βάσης (Πίν. 45 γ) που στην αρχική της φάση έφερε πιθανώς το βωμό με τα χαμηλά τρίγλυφα, των οποίων κάποια τμήματα είχαν βρεθεί το 1985-1986. Η επίχωση αυτή αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από μικρά θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών, κυρίως τμήματα μαρμάρινων μονολιθικών κιόνων. Η παρουσία αναθύρωσης στο ανατολικό άκρο της τελευταίας λιθοπλίνθου της κρηπίδας μέσα στο οικόπεδο Καρμόγιαννη επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε τη συνέχεια της κατασκευής αυτής προς Δ., κάτω από τη σημερινή οδό Θεάτρου και το όμορο οικόπεδο Ναννοπούλου.

Ρωμαϊκό κτίριο

Επειδή η ανασκαφή του 1973 είχε σταματήσει σ' ένα δυσερμήνευτο επίπεδο, όπου αναφαίνονταν σβώλοι πολύ ψημένης αργίλου, οι οποίοι αντιστοιχούσαν με στρώμα που αποκαλύφθηκε στο τετράγωνο ΑΝ 74 το 1989, επαναλήφθηκε η έρευνα στο τετράγωνο ΑΜ 74. Σε επαφή με το βόρειο μέτωπο του νότιου τοίχου του ρωμαϊκού κτιρίου, που κατασκευάστηκε το 2ο-3ο αι. μ.Χ. στο εσωτερικό της «στοάς» (;) καταστρέφοντας πιθανώς τον πίσω της τοίχο, οι σβώλοι της αργίλου δε συνιστούσαν καμμία αναγνωρίσιμη κατασκευή, αλλά ανήκαν σ' ένα παχύ στρώμα με στάχτες και εναλλαγές στρώσεων από κόκκινο και μαύρο μαλακό χώμα, που εκτεινόταν σε όλο το χώρο που ορίζουν ο δυτικός και βόρειος τοίχος του τετραγώνου ΑΜ 74. Το στρώμα αυτό βρισκόταν πάνω από ένα δεύτερο στρώμα από καστανό χώμα με στάχτες, που περιείχε, εκτός από όστρακα χρηστικής κεραμικής της ύστερης ελληνιστικής εποχής, αρκετά τμήματα από ηγεμόνες κεραμίδες και από σίμες, μερικά θραύσματα κονιαμάτων ζωγραφισμένων με κόκκινο χώμα ή με κίτρινο και

μπλε σε άσπρο βάθος που μιμούνταν νερά μαρμάρου, καθώς επίσης και θραύσματα από δύο μήτρες για ειδώλια και τμήματα ειδωλίων διαφόρων τύπων και καλής τεχνικής που διατηρούσαν ίχνη από επιζωγράφιση. Τέλος, ένας πυθμένας μελαμβαφούς αγγείου περιείχε δύο μικρούς σβώλους από σκόνη, ίσως κίτρινη και γαλάζια. Όλο αυτό το υλικό πρέπει να προέρχεται από ένα κτίριο που κάηκε σε πυρκαγιά, πιθανώς κατά την ελληνιστική μάχη. Ίσως πρόκειται για μια φάση της ίδιας της «στοάς» (;). Τα μικρά κομμάτια από κονιάματα που βρέθηκαν στο στρώμα αυτό έχουν μια πολύ ιδιότυπη σύνθεση: αποτελούνται από λάσπη λευκόφαιη με μικρά βότσαλα. Αυτά τα στρώματα από επιχώσεις με στάχτες βρίσκονταν πάνω σ' ένα σκληρό δάπεδο από μικρά βότσαλα, στο επίπεδο της βάσης των τοίχων του ρωμαϊκού κτιρίου.

Νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου (τετράγωνο AR 79)

Η ανασκαφή στον τομέα αυτόν, που βρίσκεται ανάμεσα στο νότιο όριο της μεγάλης βυζαντινής διατάραξης και στο βόρειο άκρο του δρόμου της Αγοράς, έφερε στο φως ένα πολύ παχύ στρώμα καταστροφής που είχε ισχυρή κλίση από Α. προς Δ. και από Β. προς Ν. και που περιείχε πολλές στάχτες, άφθονα πήλινα θραύσματα από υπόκαυστα και κομμάτια από κονίαμα γκρίζο και ρόδινο, ενώ η κεραμική χρονολογείται στη νεότερη αρχαιότητα. Κάτω από ένα στρώμα χώματος αρκετά λιπαρού, που οφείλεται ίσως σε πλημμύρα των γειτονικών αγωγών της Αγοράς, στο οποίο βρέθηκε ένας σχεδόν ολόκληρος αμφορέας, αποκαλύφθηκε η πάνω επιφάνεια ενός δεύτερου στρώματος καταστροφής, μάλλον σύγχρονου με το προηγούμενο. Στη βορειοδυτική γωνία του τομέα φαίνεται ότι εντοπίστηκε το νότιο όριο της βυζαντινής διατάραξης.

Δυτικό τμήμα του οικοπέδου

Στο τετράγωνο AO 74, άρχισε πάλι η ανασκαφή του «δρόμου» (;) του 5ου-6ου αι. μ.Χ. και τελείωσε η έρευνα των τελευταίων τάφων της νεκρόπολης του περασμένου αιώνα. Τρία διαδοχικά δάπεδα που αποτελούνταν από πατημένη γη ανακατεμένη με μικρές πέτρες και θραύσματα κεραμίδων, της ύστερης ρωμαϊκής εποχής, φανερώθηκαν στα νότια της κρηπίδας. Η ανασκαφή σταμάτησε σ' ένα τέταρτο δάπεδο (ή επίστρωση δάπεδου), το μόνο ακόμη σε επαφή με την κρηπίδα και το πρώτο επομένως που μπορούμε να συσχετίσουμε με βεβαιότητα με τη χρήση της «στοάς» (;). Κάτω από το δυτικό τοίχο του καφενείου Καρμόγιαννη, ο τελευταίος ορατός λιθόπλινθος της κρηπίδας πρέπει να έχει μεταφερθεί, εφ' όσον δεν ακουμπάει από κάτω σε δόμο, πράγμα που ίσως σημαίνει ότι πρόκειται για την άκρη του κτιρίου.

Στο τετράγωνο AP 75 στις παρυφές του βόρειου τοίχου της υπόστυλης αίθουσας, η ανασκαφή του δυτικού τμήματος του καθυστέρησε εξαιτίας της έρευνας μερικών σκελετών που ανήκαν στη νεκρόπολη που εκτείνεται σ' όλη την Αγορά και διατάραξε τα αρχαία στρώματα. Κάτω από ένα τοιχάριο, που πιθανώς χρονολογείται στη νεότερη εποχή, αποκαλύφθηκε ένα στρώμα από μικρές πέτρες, χαλίκι και θραύσματα κεραμικής, πιθανώς ένα από τα δάπεδα της ύστερης αρχαιότητας σε ελαφριά κλίση προς ΝΑ., όπως αυτά που αποκαλύφθηκαν σε προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους στα τετράγωνα AP 74 και AO 74.

Σχετικά με την ανασκαφή της επόμενης χρονιάς στο οικόπεδο Καρμόγιαννη προτείνεται η επέκταση της έρευνας σε βάθος μέσα στο μεγάλο ρωμαϊκό κτίριο, του οποίου ο προορισμός παραμένει ακόμη άγνωστος, και η ολοκλήρωση της ανασκαφής των επιχώσεων στο εσωτερικό της «στοάς» (;), ώστε να αποκαλυφθεί το δάπεδο της εποχής της κατασκευής της και να επιχειρηθεί έτσι η χρονολόγησή της. Άλλωστε, η ανασκαφή στο οικόπεδο Ναννόπουλου θα επέτρεπε την καλύτερη κατανόηση της τοπογραφίας ενός σημαντικού τομέα της αργειακής Αγοράς.

ANNE PARIENTE

Ε΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ·Ι·ΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η Ε΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΚΟΚΚΙΝΙΑ (αρχ. ΑΚΡΙΑΙ)

Καστράκι

Για τρίτη συνεχή χρονιά συνεχίστηκαν οι ανασκαφικές εργασίες στη θέση Καστράκι από τους Θ. Σπυρόπουλο (Ε΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων) και J. de la Genière (Πανεπιστήμιο Lille III).

Στο δυτικό τομέα του πλατώματος, κάτω από ένα στρώμα αργίλου που κάλυπτε σπασμένα κεραμίδια, αποκαλύφθηκε ένα στρώμα πυρκαγιάς, πάχ. 0,05-0,10 μ. Στην ανασκαφή του δυτικού τομέα δεν βρέθηκε τίποτα. Στη νότια-νοτιοδυτική ζώνη ένας σχεδόν ολοσχερώς κατεστραμμένος αναλημματικός τοίχος πιθανώς χρησίμευε ως περίβολος. Στη δυτική-νοτιοδυτική γωνία του πλατώματος, τρία θραύσματα ενός κίονα με απότμηση αποκαλύφθηκαν στη βάση μιας βαθμίδας λαξευμένης στο βράχο, που ανήκε πιθανώς σε πρόπυλο και πάνω στην οποία βρισκόταν ένα τετράγωνο βάθρο. Ένα δωρικό κιονόκρανο που χρησιμοποιήθηκε για να ισοπεδωθεί κοίλωμα του βράχου, είναι από τα αρχαϊκότερα που βρέθηκαν στη θέση.

Στον τομέα του λόφου Κάτω Καστράκι (άνδηρο προς ΒΑ. του πλατώματος), μέχρι τον γκρεμό στα βορειοανατολικά βρέθηκαν δύο κάθετοι μεταξύ τους τοίχοι· στην άκρη ενός τρίτου τοίχου, που είναι λοξός σε σχέση με τους προηγούμενους, ίσως υπάρχει ένα σήμα λιθοξόου πάνω σ' ένα λαξευμένο πώρινο λίθο. Κάτω από ένα στρώμα σπασμένων κεραμιδιών που ήταν αναμεμιγμένα με ωμές πλίνθους, αποκαλύφθηκε ένας παλαιότερος τοίχος. Κανένα εύρημα δεν επέτρεψε τη χρονολόγηση αυτού του κτιρίου.

Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι από τον 7ο αι. π.Χ. υπήρχε ένα ιερό στην κορυφή του λόφου Καστράκι. Πολλοί λαξευμένοι αρχιτεκτονικοί δόμοι ανήκουν στην αρχαϊκή φάση του ιερού. Το ελληνιστικό οικοδόμημα και η στοά που το περιέβαλλε, καταστράφηκαν και ανοικοδομήθηκαν πριν από την πυρκαγιά που προξένησε την εγκατάλειψη του ιερού. Αργότερα χρησιμοποιήθηκε ως λατομείο για την κατασκευή του εξωκλησιού του Αγίου Νικολάου.

Σε μια επιφανειακή έρευνα πάνω από την Κοκκινιά, στον τομέα της Μπλάνας, πιστοποιήθηκε μια «ιερή ζώνη», όπου τα ευρήματα — ανάμεσά τους μικρογραφικά αγγεία — δεν φαίνονται μεταγενέστερα του 6ου αι. π.Χ.

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

5η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η 5η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

Ζ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Έντονη υπήρξε η ανασκαφική δραστηριότητα της Εφορείας κατά το 1990. Παρά τις δυσκολίες μετακίνησης για τη διενέργεια ανασκαφών σε τοποθεσίες μακρινές, δυσπρόσιτες και πολλές φορές προβληματικές, η προθυμία και η διάθεση προσφοράς, κυρίως των αρχαιολόγων, υπήρξε χαρακτηριστική.

Οι περισσότερες ανασκαφές είχαν χαρακτήρα σωστικό και πραγματοποιήθηκαν από τις τρεις αρχαιολόγους με σύμβαση αορίστου χρόνου στις περιοχές εποπτείας τους ως εξής: Μ. Κουμουζέλη (ανασκαφή στις Κάτω Μπάμπες και Βαρθολομιό), Σ. Κασβίκη (ανασκαφή στα Καλύβια Ήλιδας, στον Κοσκινά, στο Γρύλλο, στη Γλύφα Ηλείας και στο οικόπεδο Καλλιντέρη στην Καλαμάτα) και Ζ. Κασσιανού (ανασκαφή στην Τρυπητή Ηλείας και στα Βολιμίδια Τριφυλίας), ενώ ο αρχαιολόγος με σύμβαση ορισμένου χρόνου Χ. Σχοινάς είχε την ευθύνη των ανασκαφών στη Βρίνα, τη Νεράιδα και την Αγία Τριάδα Ηλείας[1].

Στα εργαστήρια της Εφορείας άρχισε και συνεχίστηκε η συντήρηση των κυριολεκτικά θρυμματισμένων από το σεισμό αγγείων του Μουσείου Καλαμάτας (από τους συντηρητές Ι. Αλεξόπουλο και Α. Μπούμπουκα), καθώς και των χάλκινων εκθεμάτων που έχριζαν συμπληρωματικής συντήρησης (από τους συντηρητές Α. Βασιλάρα και Σ. Χριστόπουλο). Πολύτιμη συνεργάτης στο έργο της Εφορείας, λόγω της πείρας και της εργατικότητάς της, υπήρξε η αρχαιολόγος Γ. Χατζή-Σπηλιοπούλου.

Οι δραστηριότητες της Εφορείας που περιγράφονται εδώ αφορούν στο χρονικό διάστημα από 14/5/90 και εξής όταν καθήκοντα προϊσταμένης ανέλαβε η υπογράφουσα. Στο προηγούμενο χρονικό διάστημα καθήκοντα προϊσταμένης ασκούσε η Ε. Παπακωνσταντίνου.

Για το λόγο αυτό δόθηκαν περιλήψεις του ανασκαφικού έργου της Εφορείας από την υπογράφουσα.

Ο Χ. Σχοινάς, ο οποίος αποχώρησε επίσης από την Υπηρεσία, παρέδωσε τις εκθέσεις των ανασκαφών του στη Βρίνα και Αγία Τριάδα, εκτός της Νεραΐδας, την έκθεση της οποίας έγραψε επίσης η υπογράφουσα.

1. Επειδή οι αρχαιολόγοι Σ. Κασβίκη και Ζ. Κασσιανού αποχώρησαν από την Υπηρεσία και η Μ. Κουμουζέλη αποσπάσθηκε από τη Ζ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων δεν υπήρξε δυνατότητα έγκαιρης υποβολής των εκθέσεων των ανασκαφών τους για τα Χρονικά του ΑΔ 1990.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο αρχαίας Ολυμπίας

Το φθινόπωρο τοποθετήθηκαν τρεις συσκευές αφυγράνσεως (αφυγραντήρες) στις χαλκοθήκες του νέου Μουσείου, ώστε να υπάρξει μεγαλύτερη προστασία των αρχαίων χαλκών αντικειμένων από την υγρασία.

Μεταφέρθηκαν τα αρχαία του Μουσείου Καλαμάτας από το παλαιό Μουσείο, όπου είχαν τοποθετηθεί μετά το σεισμό, στις αποθήκες του νέου Μουσείου.

Επίσης, έγινε λεπτομερής καθαρισμός και γενική διευθέτηση του αρχαιολογικού χώρου, όπου αντικαταστάθηκαν όλοι οι παλαιοί πάσσαλοι οριοθέτησης των μνημείων, με καινούργιους, ομοιόμορφους, σε χρωματισμό πράσινο ανοιχτό.

Συλλογή Ήλιδας

Μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Ήλιδας όλα τα κιβώτια με αρχαιότητες από τις ανασκαφές της Ήλιδας, που φυλάσσονταν στις αποθήκες του νέου Μουσείου Ολυμπίας.

Μουσείο Καλαμάτας

Συνεχίσθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης του Μουσείου Καλαμάτας που είχε καταστραφεί από τους σεισμούς και σύντομα πρόκειται να ολοκληρωθούν.

Εν τω μεταξύ, μεταφέρθηκαν διάφορα ήσσονος σημασίας αρχιτεκτονικά μέλη σε χώρο του κτιρίου της Παλαιάς Αγοράς που μας παραχωρήθηκε από το Δήμο Καλαμάτας, προκειμένου να ελευθερωθεί το προαύλιο του Μουσείου, για να γίνουν και εκεί εργασίες διαμόρφωσης και γενικότερης διευθέτησης του χώρου (πλακοστρώσεις, παρτέρια κτλ.).

Μουσείο Πύλου

Το καλοκαίρι του 1990 έγινε εσωτερικός ελαιοχρωματισμός στις αίθουσες του Μουσείου Πύλου ενώ παράλληλα καθαρίσθηκαν όλες οι προθήκες και αντικαταστάθηκαν οι περισσότερες επεξηγηματικές πινακίδες των εκθεμάτων.

Επίσης, αντικαταστάθηκαν τα υφάσματα από βελούδο και λινό των πινακίδων πάνω στα οποία είναι προσηλωμένα μικροαντικείμενα και τοποθετήθηκαν καινούργιοι καθρέφτες στα αγγεία milefiori από το ελληνιστικό νεκροταφείο της Τσοπάνη Ράχης.

Έγιναν κατόψεις όλων των προθηκών με τοποθέτηση των εκθεμάτων και του αριθμού ευρετηρίου των για το αρχείο της Εφορείας και του Μουσείου Πύλου.

Μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Ολυμπίας και συντηρήθηκαν χάλκινα και άλλα ευπαθή εκθέματα που είχαν φθαρεί με την πάροδο του χρόνου, ενώ έγινε προσωρινή έκθεση στην πρώτη αίθουσα του Μουσείου ευρημάτων και παλαιών ανασκαφών της Αρχαιολογικής Εταιρείας, στη Βοϊδοκοιλιά Πυλίας.

Με την προοπτική μελλοντικής επανέκθεσης πρόσφατων αρχαιολογικών ευρημάτων από ανασκαφές της Εφορείας και της Αρχαιολογικής Εταιρείας, έγινε μεταφορά δύο οριζόντιων προθηκών από το παλαιό Μουσείο Ολυμπίας.

Την ευθύνη και το συντονισμό όλων των παραπάνω εργασιών στο Μουσείο Πύλου είχε η αρχαιολόγος της Εφορείας Γ. Χατζή.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Κοσκινά

Θέση Νερατζιά ή Αγία Παρασκευή

Στο λιοστάσι του Άγγ. Σορβανή, σε απόσταση 2 μ. περίπου ανατολικά του δρόμου που οδηγεί από τον Κοσκινά στο Μάγειρα και σε απόσταση 200 μ. νότια από το εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής, εκσκαφικές εργασίες του ΟΤΕ έφεραν στο φως ταφικό πίθο ασύλητο.

Ο πίθος, οξυπύθμενος, ύψ. 1,70 (εσωτ. ύψ. 1,40 μ.), διαμ. χείλους 0,85 και μέγ. διαμ. σώματος 1,25 μ. ήταν τοποθετημένος πλάγια στο έδαφος, σπασμένος σε πολλά σημεία. Το στόμιό του κλεινόταν από μεγάλο ακατέργαστο λίθο (μήκ. 0,96 και πάχ. 0,15 μ.), ενώ αριστερά του είχε κατασκευαστεί μικρή ξερολιθιά κάθετη στο χείλος με σκοπό τη συγκράτηση του πίθου στη θέση του (Σχέδ. 1· Πίν. 46 α). Εντός του πίθου υπήρχε ένας σκελετός κατά χώραν καθώς και διάφορα άλλα διάσπαρτα οστά που προφανώς ανήκουν στα τρία κρανία που βρέθηκαν επίσης μέσα στον πίθο (Σχέδ. 2· Πίν. 46 β).

Τα κτερίσματα ήταν σχετικά φτωχά: σκυφοειδής κύλικα (Π 4157), σκυφοειδές κύπελλο (Π 4159), μόνωτο κυάθιο (Π 4158) (Πίν. 47 α) και χάλκινη στλεγγίδα πολύ οξειδωμένη. Όλα χρονολογούνται πρόχειρα στο α΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

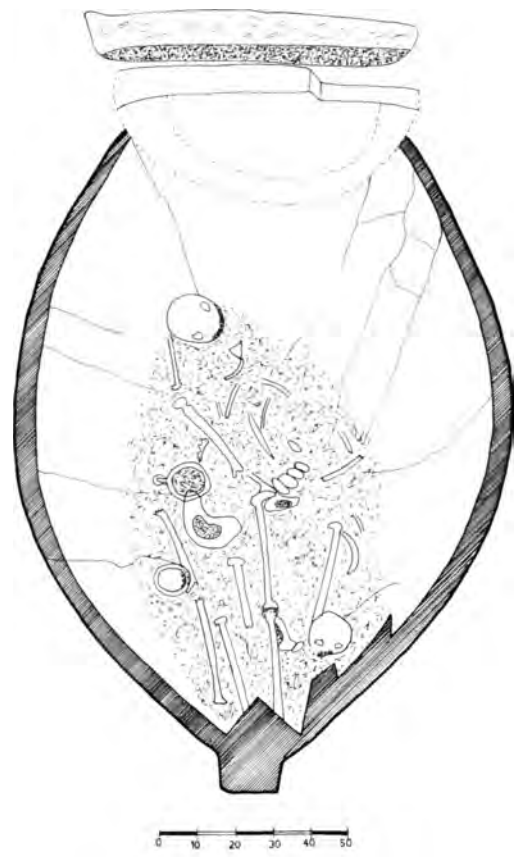
Καλύβια Ήλιδος

Θέση Γαλούπι

Κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας (από 23-4-90 ως 25-6-90) στο οικόπεδο Μ. Σαμπανιώτη, που βρίσκεται στη νότια πλευρά του δημόσιου δρόμου Καλυβίων-Κέντρου, στη θέση Γαλούπι, αποκαλύφθηκαν λείψανα κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων, που κατελάμβανε όλη σχεδόν την έκταση του οικοπέδου (17,30x13,20 μ.) (Πίν. 47 β).

Λεπτομερώς ανασκάφηκε το νότιο τμήμα του οικοπέδου (11,70x8,10 μ.), ενώ στο υπόλοιπο ερευνήθηκαν κυρίως οι τομές (επτά τομές) που είχαν ανοιχθεί από τον εκσκαφέα για την πεδίλωση της υπό ανέγερση οικίας.

Σε βάθος κυμαινόμενο από 0,80-1,50 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους εμφανίσθηκαν τοίχοι διαφορετικής τοιχοδομίας (με ορθογώνιους δόμους αλλά και με αργούς λίθους και κουρασάνι), δάπεδα, αγωγοί κτλ., σε κακή διατήρηση και σε αλλεπάλληλες χρονολογικές φάσεις που καθιστούν πολύ δύσκολη την ταύτιση των διαφόρων χώρων (Πίν. 48 α-β).

Σχέδ. 1. Κοσκινάς. Θέση Νερατζιά ή Αγία Παρασκευή. Το εσωτερικό του ταφικού πίθου.

Η χρήση του κτιρίου είναι άγνωστη. Υπολείμματα υποκαύστων που παρατηρήθηκαν στο νοτιοδυτικό τμήμα του, κάτω από ελάχιστα σωζόμενο δάπεδο, πιθανότατα αποτελούν λείψανα λουτρικού συγκροτήματος των ρωμαϊκών χρόνων.

Εντός των τομών των πεδίλων αποκαλύφθηκαν μεγάλοι τοίχοι, κυρίως στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου, με κατεύθυνση Β.-Ν., καθώς και τμήμα δαπέδου και αγωγού.

Μία πρώτη, πρόχειρη εξέταση της κεραμικής έδωσε χρονολόγηση από την υστεροελληνιστική ως τη ρωμαϊκή εποχή, όπου αποδίδονται και οι τελευταίες οικοδομικές φάσεις του κτιρίου.

Μετά το τέλος της ανασκαφής, τα αρχαία ερείπια καλύφθηκαν με λεπτή άμμο και διατηρήθηκαν εν καταχώσει κάτω από τα θεμέλια της οικοδομής, ενώ τα ευρήματα (κυρίως όστρακα), μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Ολυμπίας για συντήρηση.

Επειδή η αρχαιολόγος Σ. Κασβίκη, η οποία είχε την ευθύνη της ανασκαφής αποχώρησε από την Υπηρεσία και δεν υπάρχει λεπτομερής έκθεση των ανασκαφικών δεδομένων από την ίδια, γίνεται εδώ μόνο γενική παρουσίαση του χώρου.

Το σχέδιο-κάτοψη της ανασκαφής έγινε από τον ιδιώτη μηχανικό Δ. Ρούμπα, ο οποίος είχε αναλάβει και τη μελέτη ανέγερσης της οικοδομής του ιδιοκτήτη.

Γρύλλος

Θέση Τρίζι

Οι μεγάλης έκτασης (65x15 μ.) χωματουργικές εργασίες με μηχανικό εκσκαφέα στο κτήμα του Σπ. Νικολακόπουλου στη θέση Τρίζι της κοινότητας Γρύλλου, οι οποίες έγιναν προκειμένου να μετατραπεί το πρανές της πλαγιάς του λόφου σε καλλιεργήσιμο επίπεδο χώρο, είχαν ως αποτέλεσμα την πλήρη καταστροφή και κατά πάσαν πιθανότητα, την εξαφάνιση νεκροταφείου της κλασικής εποχής στη θέση αυτή.

Ύστερα από το λεπτομερή καθαρισμό όλης της έκτασης που ισοπέδωσε το εκσκαφικό μηχάνημα, διαπιστώθηκε ότι είχε γίνει κυριολεκτικά κονιορτοποίηση αγγείων και πίθων, ενώ σε πολλά σημεία εντοπίσθηκαν αποτυπώματα χάλκινων αντικειμένων, που έχουν εξαφανισθεί.

Από το χώρο απόρριψης των μπάζων, στο βορειοανατολικό τμήμα του πρανούς, συλλέχθηκε από τον ιδιοκτήτη του κτήματος και από το χειριστή του μηχανήματος, ένας τεράστιος αριθμός αγγείων κυρίως ληκύθων ηλειακού τύπου — (Πίν. 49 α-β, 50 α) και οστράκων, που παραδόθηκαν στην Εφορεία (ΒΕ 442-458 α, β, γ).

Η σχολαστική έρευνα που έγινε στο διαμορφωμένο από το μηχάνημα χώρο, στα απορριφθέντα χώματα και στο κάθετο νότιο τοίχωμα που δημιουργήθηκε από τις εργασίες στην πλαγιά του λόφου, απέδωσε εκτός από πλήθος οστράκων της κλασικής εποχής και σημαντικότατο αριθμό προϊστορικών οστράκων και αγγείων, η προέλευση των οποίων δεν είναι δυνατό με τις παρούσες συνθήκες να προσδιορισθεί επακριβώς.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα χάλκινα αντικείμενα που βρέθηκαν, δηλαδή δακτυλίδι, έλασμα με οφιοειδείς απολήξεις και βάση λύχνου, με διακόσμηση ένθετου ελεφαντοστού.

Αριστουργηματική είναι επίσης μαρμάρινη μικρογραφική πυξίδα σπασμένη σε πολλά κομμάτια.

Η συστηματική ανασκαφική έρευνα στο χώρο αυτό είναι επιβεβλημένη στο μέλλον προκειμένου να επιλυθούν πολλά από τα προβλήματα που έχουν προκύψει.

Τρυπητή Ολυμπίας

Θέση Σταφίδα

Σε απόσταση 500 μ. περίπου νοτιοδυτικά της μονής της Ίσοβας (Παλάτι), εντός του αγροκτήματος του Αθ. Κουτσογιαννάκη, αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 2x0,58x0,60 μ.) ελληνιστικής εποχής με επικλινή τοιχώματα που είχαν επένδυση ορθογωνίων πλακών από κογχυλιάτη λίθο. Ο νεκρός τοποθετημένος ύπτια στο φυσικό πέτρωμα με κατεύθυνση από Α.-Δ. είχε ένα σφαιρικό αγγείο στα πόδια του και ένα μελαμβαφές μόνωτο σκυφίδιο ανάμεσα στα οστά της λεκάνης.

Κάτω Μπάμπες

Σε ύψωμα που βρίσκεται σε απόσταση 1 χλμ. ανατολικά του ναού της Αθηνάς στη Σκιλλουντία, μέσα στο λιοστάσι του Δ. Αναστασόπουλου, αποκαλύφθηκαν ύστερα από λαθρανασκαφή δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι από κογχυλιάτη λίθο.

Οι τάφοι εφάπτονταν σχεδόν μεταξύ τους και είχαν τις ίδιες διαστάσεις, 2x0,40x0,43-0,45 μ. Ο καθένας ήταν καλυμμένος από δύο πλάκες κογχυλιάτη λίθου, διαστ. 0,80x0,90 και πάχ. 0,15 μ. Ο προσανατολισμός τους ήταν από Β.-Ν. Ο νεκρός του πρώτου (ανατολικού) τάφου, που είχε συληθεί, ήταν τοποθετημένος ύπτια, με το κεφάλι προς Β. Στο δυτικό ασύλητο τάφο ο νεκρός ήταν παρόμοια τοποθετημένος. Και οι δύο ταφές ήταν ακτέριστες.

Βαρθολομιό

Θέση Τραγάνι

Δοκιμαστικές τομές στο κτήμα Α. Βρυώνη βόρεια

του τυμβοειδούς εξάρματος, όπου στις 14-6-89 είχε αποκαλυφθεί μεγάλος πρωτοελλαδικός πίθος, και είχαν ως σκοπό τον εντοπισμό ταφικού περιβόλου, έδωσαν πενιχρά αποτελέσματα. Οι μικρές συστάδες αργών λίθων και τα λιγοστά όστρακα κυρίως υστερορωμαϊκών και πρωτοχριστιανικών χρόνων δεν υπήρξαν επαρκή στοιχεία για την εξαγωγή συμπερασμάτων, κατά την περιορισμένη αυτή ανασκαφική έρευνα.

Ορεινή

Μεγάλοι ορθογώνιοι λίθινοι δόμοι αποσπάσθηκαν από αρχαίο τείχος στη θέση Παληοφυτιά επί του δημοσίου δρόμου Δίβρη-Τριποτάμων, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν ως διακοσμητικοί ηρώου της κοινότητας Ορεινής Ηλείας.

Στη θέση αυτή, ανάμεσα στην πυκνή βλάστηση παρατηρήθηκαν στις δύο πλευρές του δρόμου πολλοί παρόμοιοι αρχαίοι δόμοι που προφανώς ανήκουν σε οχυρωματικό τείχος και αρχιτεκτονικά μέλη προερχόμενα από μεγάλο οικοδόμημα (Πίν. 50 β, 51 α).

Γλύφα

Μία ισχυρή νεροποντή έφερε στο φως, σε απόσταση 200 μ. από την ακτή, λείψανα νεκροταφείου καύσεων πιθανότατα του 6ου αι. π.Χ.

Μέσα στο αμμώδες έδαφος, σε λωρίδα πλ. 5 μ. μεταξύ των καλλιεργημένων αγρών, εμφανίσθηκαν δύο μετρίου μεγέθους πιθοειδή αγγεία, πολύ κατεστραμμένα, που απείχαν μεταξύ τους 2 μ. περίπου.

Μέσα από αυτά συλλέχθηκαν τρία αγγεία (ΒΕ 488): τμήμα μελαμβαφούς κύλικας χωρίς πόδι, αποτελούμενο από δύο τεμάχια, κάτω από τη μία σπασμένη λαβή της οποίας υπάρχει εγχάρακτο το γράμμα *Α*, σκυφοειδές αγγείο, με μελανό θαμπό και πολύ εξίτηλο γάνωμα, του οποίου λείπουν οι δύο λαβές, και μικροσκοπικό κανθαροειδές αγγείο ακέραιο.

Στο γύρω χώρο, σε μεγάλη ακτίνα, υπήρχαν διάσπαρτες ορατές πυρές με μισοκαμένα οστά, οι οποίες αποκαλύφθηκαν αφού τα νερά της καταρρακτώδους βροχής παρέσυραν εντελώς τα αμμώδη χώματα που τις κάλυπταν.

Νεράιδα - Γραμμόνι

Άγιος Γεώργιος

Οι εργασίες εκχέρσωσης και διαμόρφωσης δασικής έκτασης, η οποία είχε καταστραφεί από την περσινή πυρκαγιά στην κοινότητα Νεράιδας Ηλείας, έφεραν στο φως και εν μέρει κατέστρεψαν, συγκρότημα ταφικών θαλάμων της ελληνιστικής εποχής.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής (από 30-8-90 έως 12-9-90) αποκαλύφθηκαν δύο ταφικοί θάλαμοι (τάφος 1 και 2) που περιελάμβαναν από τρεις ταφές διευθετημένες γύρω από ένα κεντρικό χώρο. Οι τάφοι είχαν λαξευτεί στο μαλακό βράχο του νοτιοανατολικού πρανούς ενός υψώματος, στην κορυφή του οποίου υπάρχει το εξωκλήσι του Αγίου Γεωργίου.

Πριν την έναρξη της ανασκαφής, λαθρανασκαφικές ενέργειες είχαν ως αποτέλεσμα την αναμόχλευση των χωμάτων του τάφου 1, από τον οποίο προήλθαν τα εξής αγγεία: αμφορέας άβαφος με γραπτή διακόσμηση ερυθρού χρώματος γεμάτος με οστά και μία δακρυδόχη, μικρός άβαφος οξυπύθμενος αμφορέας και άβαφη ελλιπής οινοχόη με διπλή λαβή.

Τάφος 1 (Σχέδ. 2)

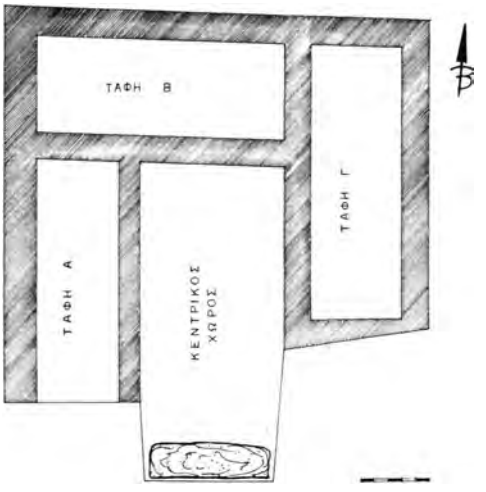
Η οροφή του θαλάμου είχε καταστραφεί από τον εκσκαφέα και το εσωτερικό, που ήταν γεμάτο χώματα, είχε συληθεί από αρχαιοκάπηλους αμέσως μετά την αποκάλυψη του τάφου. Εντός του θαλάμου, ο οποίος είχε ορθογώνια κάτοψη (διαστ. 2,75x3,10 μ.), υπήρχαν τρεις κιβωτιόσχημες ταφές που περιέβαλαν τον ορθογώνιο προθάλαμο (μέγ. διαστ. 23,16x1,0 μ.). Το νότιο στενό άκρο του προθαλάμου, όπου υπήρχε η είσοδος του τάφου, ήταν σφραγισμένο από τραπεζιόσχημο ογκόλιθο, επιμελώς κατεργασμένο (μέγ. διαστ. 1,10x 0,085 μ.). Δρόμος, μήκ. 4 και πλ. 0,80 μ., λαξευμένος στο φυσικό βράχο με κατεύθυνση Ν.-Β., κατέληγε στην είσοδο του τάφου.

Ταφή Α (διαστ. 1,70x0,60, βάθος 0,50 μ.). Καταλαμβάνει τη δυτική πλευρά του προθαλάμου. Από τα λίγα οστά του νεκρού που βρέθηκαν στη θέση τους, φάνηκε ότι ήταν τοποθετημένος ύπτια με το κρανίο προς Β. και τα χέρια παράλληλα στο σώμα.

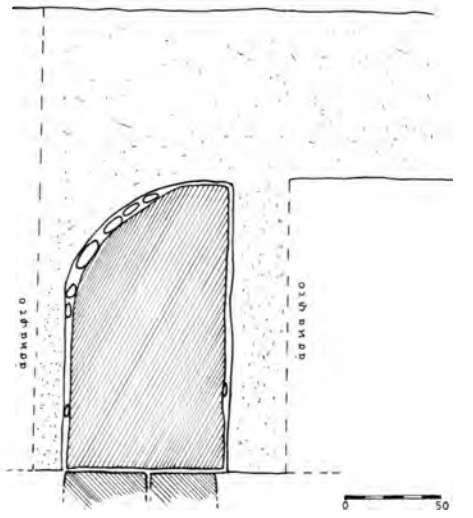
Λίγα σιδερένια καρφιά σε διάφορα σημεία του δαπέδου του τάφου μαρτυρούν την ύπαρξη ξύλινου κιβωτίου που δεν σώζεται. Ό,τι απέμεινε στον τάφο από την αρχαιοκαπηλική επιδρομή ήταν ένας μελαμβαφής λύχνος ακέραιος, ένας μελαμβαφής κάνθαρος και ένας άβαφος αμφορίσκος.

Ταφή Β (διαστ. 1,80x0,63, βάθ. 0,50 μ.). Έχει προσανατολισμό από Α.-Δ. και εφάπτεται στη βόρεια στενή πλευρά της ταφής Α και στη στενή βόρεια πλευρά του προθαλάμου. Συλημένος. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος ύπτια, με το κρανίο προς Α. και τα χέρια παράλληλα στο σώμα. Τα περισσότερα οστά ήταν διαταραγμένα. Τα ευρήματα από τον τάφο αυτό ήταν ένας μελαμβαφής λύχνος ακέραιος και δύο μελαμβαφείς κάνθαροι ακέραιοι.

Ταφή Γ (διαστ. 1,85x0,65, βάθ. 0,50 μ.). Βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του θαλάμου και καταλαμβά-

Σχέδ. 2. Νεράιδα-Γραμμόνι. Άγιος Γεώργιος. Κάτοψη του τάφου 1.

Σχέδ. 3. Νεράιδα-Γραμμόνι. Άγιος Γεώργιος. Όψη θύρας του τάφου 2.

νει την ανατολική πλευρά του προθαλάμου, εφάπτεται δε στην ανατολική στενή πλευρά του λάκκου της ταφής Β. Από τα ελάχιστα σωζόμενα οστά φαίνεται ότι ο νεκρός ήταν τοποθετημένος ύπτια με το κρανίο προς Ν. Ελάχιστα κτερίσματα διασώθηκαν από την αρπαγή των αρχαιοκαπήλων, όπως δύο μελαμβαφείς λύχνοι, ακέραιοι, ένας σπασμένος κάνθαρος και ένα μικροσκοπικό ανοιχτό αγγείο ακέραιο.

Τα κτερίσματα και των τριών ταφών χρονολογούνται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 2

Πρόκειται για παρόμοιο θάλαμο, η είσοδος του οποίου ανοίγεται στο δυτικό τοίχωμα του δρόμου του τάφου 1. Στις τρεις πλευρές του κεντρικού χώρου, που έχει κατεύθυνση Α.-Δ., βρίσκονται οι λακκοειδείς ταφές Α, Β, Γ λαξευμένες στο φυσικό βράχο.

Δεν ανασκάφηκε ολόκληρος ο δρόμος του τάφου 2 αλλά μόνον ένα τμήμα του, μήκ. 1,30 μ., όπου διαπιστώθηκε ότι το πλάτος του δρόμου είναι 1,80 μ. Η είσοδος του τάφου κλεινόταν από ογκώδη μονόλιθο (διαστ. 0,80Χ1,45 μ.) (Σχέδ. 3).

Ο τάφος ήταν ασύλητος, με ορθογώνια κάτοψη (διαστ. 2χ2 μ.) και διάταξη των ταφών, όπως του τάφου 1. Η οροφή ήταν ελαφρά καμπύλη αλλά κατεστραμμένη σε πολλά σημεία.

Ταφή Α (διαστ. 1,30Χ0,40 μ.). Καλύπτει τη νότια πλευρά του κεντρικού χώρου του τάφου. Υπήρχαν δύο νεκροί, τοποθετημένοι εκτάδην με το κρανίο προς Δ. Τα κτερίσματα ήταν άβαφος οξυπύθμενος αμφορέας ακέραιος, στη νοτιοδυτική γωνία του λάκκου της ταφής και άβαφη οινοχόη με διπλή λαβή, στη νοτιοανατολική του γωνία.

Ταφή Β (διαστ. 1,20Χ0,40 μ.). Εφάπτεται στη δυτική στενή πλευρά του λάκκου της ταφής Α και του κεντρικού χώρου του τάφου 2. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κρανίο προς Β. Αρκετά κτερίσματα υπήρχαν μέσα στο λάκκο της ταφής Β: ένας άβαφος οξυπύθμενος αμφορέας ακέραιος, στη νοτιοδυτική γωνία του λάκκου, μία άβαφη ακέραιη οινοχόη με διπλή λαβή στη νοτιοανατολική γωνία του λάκκου, ενώ στο βόρειο στενό άκρο του, κοντά στο κρανίο, υπήρχε ένας μελαμβαφής σκύφος με τρία χαμηλά στηρίγματα στη βάση σε σχήμα αχιβάδας, μέσα στον οποίο βρέθηκαν δύο μικροί μελαμβαφείς λύχνοι ακέραιοι· επίσης κοντά βρέθηκε τμήμα ενός μεγάλου μολύβδινου αγγείου (;).

Ταφή Γ (διαστ. 1,50Χ0,50 μ.). Ο λάκκος της ταφής Γ εφάπτεται στη βόρεια πλευρά του κεντρικού χώρου και στο βόρειο στενό άκρο της ταφής Β. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κρανίο προς Α. Ένας οξυπύθμενος αμφορέας, άβαφος και κατεστραμμένος σε μεγάλο τμήμα του σώματος, βρισκόταν στα πόδια του νεκρού, ενώ ένας μελαμβαφής ακέραιος κάνθαρος κοντά στο κρανίο του.

Τα κτερίσματα και των τριών ταφών χρονολογούνται επίσης στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Από το δρόμο του τάφου 2 συλλέχθηκε μία μικρή ακέραιη δακρυδόχος.

Οι αιφνίδιες κακές καιρικές συνθήκες που είχαν ως συνέπεια την καταστροφή των δρόμων που οδηγούσαν προς την ανασκαφή, επέβαλαν την προσωρινή διακοπή της, χωρίς ωστόσο να έχουν εξαντληθεί όλα τα περιθώρια της αρχαιολογικής έρευνας.

Δεν έγινε φωτογραφική τεκμηρίωση των παραπάνω, επειδή οι φωτογραφίες της ανασκαφής δεν βρίσκονται στη διάθεση της Εφορείας.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Αγία Τριάδα

Άρχισε φέτος η συστηματική ανασκαφή του μυκηναϊκού και ελληνιστικού νεκροταφείου που εντοπίστηκε το Δεκέμβριο του 1989 στη θέση Παλιομπουκουβίνα ή Άγιος Ιωάννης της κοινότητας Αγίας Τριάδας. Η πρώτη ανασκαφική περίοδος κράτησε επτά περίπου μήνες (Ιανουάριος-Ιούλιος 1990) με ενδιάμεσα διαστήματα ανάπαυλας λόγω έλλειψης κυρίως εργατικού προσωπικού. Όλους αυτούς τους μήνες, παράλληλα με την ανασκαφική έρευνα, συνεχίστηκαν και οι λαθρανασκαφές με αποτέλεσμα τη σύληση και καταστροφή αρκετών τάφων.

Την περίοδο αυτή ερευνήθηκαν συνολικά έντεκα θαλαμοειδείς μυκηναϊκοί τάφοι και δεκαπέντε κιβωτιόσχημοι και λακκοειδείς των ελληνιστικών, ρωμαϊκών και των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Οι μυκηναϊκοί, με βάση την κεραμική, χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΙΑ έως και την ΥΕ ΙΙΙΓ εποχή. Οι κιβωτιόσχημοι και οι λακκοειδείς, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν ακτέριστοι, μπορούν να χρονολογηθούν στα όψιμα ελληνιστικά χρόνια. Μερικοί ίσως ανήκουν στα ρωμαϊκά ή και σε μεταγενέστερες εποχές. Οι θαλαμοειδείς μυκηναϊκοί τάφοι είναι οι εξής:

Τάφος 1. Βρίσκεται στην κορυφή του λόφου και είναι διπλός. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. με την είσοδο στα βόρεια. Και οι δύο θάλαμοι του τάφου έχουν σχεδόν κυκλική κάτοψη και θολωτή οροφή. Ο πρώτος έχει διάμετρο 3,90 και ο δεύτερος 3,50 μ. Το δάπεδό τους είναι ομαλά διαμορφωμένο και το ύψος τους είναι 2,50 και 2,10 μ. αντίστοιχα. Ο δρόμος έχει μήκος 6,30 και πλάτος από 1,40 στην αρχή του ως και 2,10 μ. μπροστά στην είσοδο. Παρουσιάζει έντονη κατωφέρεια και φτάνει μέχρι το βάθος των 4,20 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στο βάθος αυτό έχει πλάτος 2,10, ενώ στην επιφάνεια του εδάφους 1,40 μ. Η θύρα έχει ύψος 1,60 και μέγιστο πλάτος 0,85 μ. Το στόμιο έχει μήκος 1,20 μ. Η θύρα του δεύτερου θαλάμου, που βρίσκεται σχεδόν στην ίδια ευθεία με την κύρια θύρα, έχει ύψος 1,10 και πλάτος 0,90 μ. Το μήκος του στομίου είναι 1,30 μ.

Ο τάφος είχε συληθεί. Η ξερολιθιά που έφραζε τις εισόδους δε βρέθηκε στη θέση της. Και η επίχωση του δρόμου είχε έντονα διαταραχθεί. Παρόλα αυτά βρέθηκαν μέσα στο διαταραγμένο ανοιχτόχρωμο αμμουδερό χώμα παρά πολλά όστρακα, κυρίως από κρατήρες και κύλικες, τα περισσότερα των οποίων έφεραν διακόσμηση. Η πλειονότητα των οστράκων αυτών βρέθηκε στο χώρο ακριβώς μπροστά στην είσοδο. Ελάχιστα βρέθηκαν στην αρχή του δρόμου.

Και στους δύο θαλάμους υπήρχαν μπάζα σε πάχος 0,30 μ. περίπου, τα οποία προέρχονταν από γκρεμίσματα της οροφής. Όλα ήταν πολύ αναμοχλευμένα από τους λανθρανασκαφείς, εκτός από ένα τμήμα στην ανατολική πλευρά του πρώτου θαλάμου. Στο σημείο αυτό βρέθηκαν και τα περισσότερα κτερίσματα. Στον πρώτο θάλαμο δεν εντοπίστηκαν ταφές στη θέση τους. Πάρα πολλά οστά βρέθηκαν σκόρπια σε όλη την επιφάνεια του θαλάμου. Στο δεύτερο θάλαμο, παρόλο που οι λαθρανασκαφείς είχαν προξενήσει μεγαλύτερες καταστροφές, εντοπίστηκαν δύο ταφές, μία στο δυτικό και μία στο νότιο τμήμα του. Τα οστά ήταν τελείως διαλυμένα και γι' αυτό ξέφυγαν μερικά κτερίσματα από τη μανία των λαθρανασκαφέων.

Τα ευρήματα, παρά τη σύληση, ήταν αρκετά. Στον πρώτο θάλαμο βρέθηκαν τέσσερις τρίωτοι πιθαμφορείς, ένας ψευδόστομος αμφορέας, ένα μόνωτο κύπελλο και αρκετά όστρακα. Όλα έφεραν πλούσια διακόσμηση. Βρέθηκαν επίσης τέσσερις χρυσοί ρόδακες, επτά χρυσές χάντρες με παράσταση χταποδιού, εννέα χρυσά ελάσματα, τρεις μικροσκοπικές χρυσές χάντρες, μια χάλκινη περόνη, ένα χάλκινο μαχαίρι, μια χάλκινη χάντρα, ένα χάλκινο καρφί, πέντε κοσμήματα από υαλόμαζα με παράσταση σπείρας, δεκατρείς χάντρες από υαλόμαζα, δακτυλιόσχημες ανώμαλες και μια αμυγδαλόσχημη χάντρα από σάρδιο, τέσσερα λίθινα σφονδύλια, είκοσι τέσσερα οστέινα πλακίδια από επένδυση κράνους, τμήμα από ελεφαντοστέινη πυξίδα με εγχάρακτη παράσταση ρόδακα και ένας φακοειδής σφραγιδόλιθος από στεατίτη με παράσταση αγελάδας και μικρού μοσχαριού.

Στο δεύτερο θάλαμο βρέθηκαν τρεις σχεδόν ακέραιοι ψευδόστομοι αμφορείς και αρκετά όστρακα με πλούσια διακόσμηση, έξι χρυσοί ρόδακες δεκαεννέα χρυσές χάντρες με παράσταση χταποδιού, δύο χρυσά ελάσματα, μια χάλκινη πόρπη, έξι κοσμήματα από υαλόμαζα με παράσταση σπείρας, σαράντα τρεις χάντρες από υαλόμαζα, δεκαέξι δακτυλιόσχημες ανώμαλες, οκτώ σταγονόσχημες και τρεις αμυγδαλόσχημες χάντρες από σάρδιο, έξι λίθινα και ένα πήλινο σφονδύλι, τριάντα δύο οστέινα πλακίδια από επένδυση κράνους και ένας φακοειδής σφραγιδόλιθος από στεατίτη με παράσταση κερασφόρου ζώου.

Τάφος 2. Βρίσκεται αμέσως ανατολικά του θαλαμοειδούς τάφου 1. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. με την είσοδο στα βόρεια. Ο θάλαμος είναι σχεδόν τετράπλευρος, διαστ. 3,70Χ3,80 μ. Η οροφή είναι θολωτή και βρίσκεται σε ύψος 2,50 μ. από το ομαλά διαμορφωμένο δάπεδο. Ο δρόμος έχει μήκος 7,10 και πλάτος από 1,20 μ. στην αρχή του και ως 1,55 μ. μπροστά στην είσοδο. Είναι καλοφτιαγμένος και κατεβαίνει ομαλά μέχρι το βάθος των 3,90 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στο βάθος αυτό έχει πλάτος 1,55 μ., ενώ στην επιφάνεια του εδάφους 1 μ. Η θύρα έχει ύψος 1,35 μ. και μέγιστο πλάτος 0,75 μ. Το στόμιο έχει μήκος 1 μ.

Η ξερολιθιά της εισόδου είχε απομακρυνθεί από τους λαθρανασκαφείς που είχαν προσπαθήσει να συλήσουν τον τάφο χωρίς όμως να το καταφέρουν γιατί ήταν γεμάτος μπάζα, τα περισσότερα των οποίων προέρχονταν από τη μερική κατάρρευση της οροφής του ανατολικού τμήματος του θαλάμου. Στα διαταραγμένα χώματα της επίχωσης του δρόμου βρέθηκαν πολλά όστρακα κυρίως από κύλικες και κρατήρες, τα περισσότερα των οποίων έφεραν διακόσμηση.

Το περιεχόμενο του τάφου βρέθηκε ανέπαφο. Η τελευταία ταφή βρισκόταν στην ανατολική πλευρά του θαλάμου και σ' αυτήν ανήκουν τα περισσότερα κτερίσματα που βρέθηκαν στον τάφο. Τα οστά του νεκρού της ταφής αυτής ήταν τελείως διαλυμένα και δεν έγινε δυνατό να διαπιστωθεί ο τρόπος τοποθέτησης του νεκρού. Αντίθετα τα οστά των ανακομιδών που βρέθηκαν στη δυτική πλευρά του θαλάμου σώζονταν σε πάρα πολύ καλή κατάσταση. Ανάμεσά τους υπήρχε μικρός αριθμός αγγείων.

Στο θάλαμο του τάφου βρέθηκαν έξι ψευδοστόμοι αμφορείς, ένα αλάβαστρο, δύο αμφορείς, πέντε μόνωτα κύπελλα, δύο πρόχοι, δύο αλαβαστροειδή αγγεία, ένα δακτυλιόσχημο αγγείο και αρκετά όστρακα. Όλα έφεραν πλούσια διακόσμηση. Βρέθηκαν επίσης, ένα χάλκινο μαχαίρι, τρία λίθινα σφονδύλια και εκατό δεκαέξι δακτυλιόσχημες ανώμαλες χάντρες από σάρδιο.

Τάφος 3. Βρίσκεται στα νότια του θαλαμοειδούς τάφου 2 και πρέπει να είναι λίγο μεταγενέστερος. Κατά την κατασκευή του δεν υπολογίστηκε σωστά η θέση του θαλάμου του θαλαμοειδούς τάφου 2 και έτσι καταστράφηκε τμήμα της νότιας πλευράς του, με αποτέλεσμα οι θάλαμοι των δύο τάφων να ενωθούν. Έχει προσανατολισμό Α.-Δ. με την είσοδο στα ανατολικά. Ο θάλαμος είναι σχεδόν τετράπλευρος με διαστάσεις 3,30Χ2,10 μ. Η θολωτή οροφή του έχει καταρρεύσει σχεδόν ολόκληρη και δεν είναι δυνατόν να υπολογιστεί το ύψος της από το ομαλά διαμορφωμένο δάπεδό του. Ο δρόμος έχει μήκος 3,60 μ. και πλάτος από 1,45 στην αρχή του ως και 1,60 μ. μπροστά στην είσοδο. Κατεβαίνει ομαλά μέχρι το βάθος των 3,10 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στο βάθος αυτό έχει πλάτος 1,60, ενώ στην επιφάνεια του εδάφους 1,45 μ. Η πεταλόσχημη θύρα έχει ύψος 1,50 μ. και πλάτος στο δάπεδο 0,80 μ. ενώ στην αρχή του τόξου 1 μ. Το στόμιο έχει μήκος 1,10 μ.

Ο τάφος ήταν ασύλητος και η ξερολιθιά στη θέση της. Οι πέτρες που έκλειναν την είσοδο ήταν μεγάλες ακανόνιστες στις κάτω στρώσεις και αρκετά μικρότερες στις πάνω. Μπροστά από την ξερολιθιά σωζόταν τοιχάριο με δύο στρώσεις από μετρίου μεγέθους αργές πέτρες που έπιαναν όλο το πλάτος του δρόμου. Ανάμεσα στη ξερολιθιά και το τοιχάριο αυτό υπήρχε χαλίκι. Στην αδιατάραχτη επίχωση του δρόμου βρέθηκαν πολλά όστρακα. Το πιο χαρακτηριστικό ήταν ένα μικρό κομμάτι από κρατήρα που έφερε παράσταση σχηματοποιημένου πτηνού.

Το περιεχόμενο του θαλάμου βρέθηκε ανέπαφο αφού το προστάτευσε η γκρεμισμένη οροφή. Η τελευταία ταφή δεν έγινε δυνατό να εντοπιστεί με ακρίβεια. Πρέπει να βρισκόταν στη βόρεια πλευρά του θαλάμου, αφού εκεί βρέθηκαν μερικά διαλυμένα οστά και τα περισσότερα των κτερισμάτων. Τα καλοδιατηρημένα οστά μιας ανακομιδής βρέθηκαν στη νότια πλευρά του θαλάμου.

Τα κτερίσματα που βρέθηκαν ήταν δύο πρόχοι, δύο ψευδόστομοι αμφορείς, ένας πιθαμφορίσκος, ένα μόνωτο κύπελλο, ένα λίθινο σφονδύλι, μια αμυγδαλόσχημη και μια δακτυλιόσχημη ανώμαλη χάντρα από σάρδιο.

Τάφος 4. Βρίσκεται στο μέσον περίπου της ανατολικής πλευράς του λόφου. Έχει προσανατολισμό Α.-Δ., με την είσοδο στα ανατολικά. Ο θαλάμος έχει ακανόνιστο τετράπλευρο σχήμα με μέγιστες διαστάσεις 2,10Χ1,50 μ. Η οροφή του πρέπει να ήταν θολωτή, όμως δε σώζεται επειδή μεγάλα κομμάτια μαρμαριάς είχαν αποκολληθεί και είχαν γεμίσει το θάλαμο. Το δάπεδό του είναι διαμορφωμένο σε δύο επίπεδα. Το νοτιοδυτικό τμήμα είναι κατά 0,10 μ. περίπου ψηλότερο από το βορειοανατολικό. Ο δρόμος έχει μήκος 3,10 και πλάτος από 0,90 στην αρχή του ως και 1,50 μ. μπροστά στην είσοδο. Έχει ομαλή κλίση και το βάθος του μπροστά στην είσοδο είναι 1,55 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στο βάθος αυτό έχει πλάτος 1,50 μ., ενώ στην επιφάνεια του εδάφους 1,40 μ. Η πρόσοψη της εισόδου είναι αρκετά κατεστραμμένη γιατί προσπάθησαν να τον συλήσουν, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Η θύρα έχει ύψος 1 και πλάτος 0,90 μ. Το στόμιο έχει μήκος 0,90 μ. Στη διαταραγμένη επίχωση του δρόμου βρέθηκαν λίγα όστρακα από κοσμημένα και ακόσμητα αγγεία.

Το περιεχόμενο του τάφου βρέθηκε ανέπαφο. Υπολείμματα της τελευταίας ταφής δεν έγινε δυνατό να

εντοπιστούν. Ίσως ήταν στη νοτιοανατολική γωνία του θαλάμου όπου κι όλα σχεδόν τα κτερίσματα. Στη νοτιοδυτική γωνία βρέθηκαν οι ανακομιδές των οστών δύο νεκρών.

Τα κτερίσματα του τάφου ήταν μία πρόχους, ένας ψευδόστομος αμφορέας, ένα τρίωτο αρτόσχημο αλάβαστρο και ένα λίθινο σφονδύλι. Όλα τα αγγεία έφεραν πλούσια διακόσμηση.

Τάφος 5. Βρίσκεται λίγα μέτρα δυτικά του θαλαμοειδούς τάφου 1. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. με την είσοδο στα βόρεια. Ο θάλαμός του είναι σχεδόν κυκλικός με διάμετρο 3,90 μ. Η οροφή του είναι θολωτή και βρίσκεται σε ύψος 2,35 μ. από το ομαλά διαμορφωμένο δάπεδο. Στη νότια πλευρά του θαλάμου υπάρχει ελλειψοειδής λάκκος, μήκ. 1,25, πλ. 0,55 και βάθ. 0,15 μ., μέσα στον οποίο βρέθηκαν υπολείμματα οστών. Ο δρόμος έχει μήκος 10,70 και πλάτος από 2,10 στην αρχή του μέχρι και 1,80 μ. μπροστά στην είσοδο. Είναι καλοφτιαγμένος και κατεβαίνει ομαλά μέχρι το βάθος των 4,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στο βάθος αυτό έχει πλάτος 1,80 ενώ στην επιφάνεια του εδάφους 1,20 μ. Η θύρα έχει ύψος 1,50 και πλάτος 1 μ. Το στόμιο έχει μήκος 2,40 μ.

Ο τάφος είχε συληθεί με αποτέλεσμα να έχει διαταραχθεί και η επίχωση του δρόμου. Στην επίχωση βρέθηκαν πολλά όστρακα από κρατήρες και κύλικες. Τα πιο σημαντικά είναι τμήματα από δύο κρατήρες, από τους οποίους ο ένας εικονίζει πρόθεση νεκρού. Ο νεκρός εικονίζεται ξαπλωμένος και σκεπασμένος. Γύρω του μορφές που θρηνούν και μια «ιερατική» μορφή. Την παράσταση συμπληρώνουν ζώα. Ένα άλλο όστρακο εικονίζει άλογα. Ίσως προέρχεται και αυτό από κρατήρα με παρόμοια σύνθεση με τον προηγούμενο.

Το εσωτερικό του θαλάμου έχει υποστεί μεγάλη καταστροφή από λαθρανασκαφείς. Η τελευταία ταφή ίσως ήταν στο λάκκο, δε βρέθηκε όμως εκεί κανένα κτέρισμα. Τα κτερίσματα που διέφυγαν των λαθρανασκαφέων βρέθηκαν όλα μαζί στη δυτική πλευρά του θαλάμου μαζί με πλήθος καλοδιατηρημένων οστών που προέρχονταν από ανακομιδές.

Στο θάλαμο βρέθηκαν δύο τρίωτοι πιθαμφορίσκοι, ένα μόνωτο κύπελλο και ένα αλάβαστρο. Όλα, παρά το μικρό τους μέγεθος, έφεραν πλούσια διακόσμηση. Βρέθηκαν ακόμη είκοσι επτά χρυσές χάντρες με φύλλο κισσού και πρόσθετα τριγωνικά μικρά φύλλα, είκοσι οκτώ χρυσά κυκλικά ελάσματα, μια αμυγδαλόσχημη, μια στρογγυλή και τρεις δακτυλιόσχημες ανώμαλες χάντρες από σάρδιο, ένα κουμπί από στεατίτη και διάφορα χάλκινα ελάσματα.

Τάφος 6. Βρίσκεται λίγα μέτρα ΒΔ. του θαλαμοειδούς τάφου 5. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν., με την είσοδο στα βόρεια. Ο θάλαμός του είναι κυκλικός με διάμετρο 3,20 μ. Η οροφή είναι θολωτή και βρίσκεται σε ύψος 1,95 μ. από το ομαλά διαμορφωμένο δάπεδο. Ο δρόμος έχει μήκος 6,60 και πλάτος από 1,30 στην αρχή του μέχρι και 1,40 μ. μπροστά στην είσοδο. Είναι καλοφτιαγμένος και κατεβαίνει ομαλά μέχρι το βάθος των 3,55 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στο βάθος αυτό έχει πλάτος 1,40, ενώ στην επιφάνεια του εδάφους 0,90 μ. Η θύρα έχει ύψος 1,10 και πλάτος 0,70 μ. (Πίν. 51 β). Το στόμιο έχει μήκος 1,35 μ. Στην επίχωση του δρόμου βρέθηκαν αρκετά όστρακα από κρατήρες, κύλικες και μόνωτα κύπελλα.

Στην ανατολική παρειά του δρόμου, σε βάθος 1,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και σε απόσταση 0,25 μ. από το μέτωπο της εισόδου, αποκαλύφθηκε ορθογώνια θύρα πλευρικής κόγχης, διαστ. 0,75x0,45 μ. Η θύρα, που ήταν κλεισμένη με έξι μικρού μεγέθους αργές πέτρες, μετά από στόμιο διαμ. 0,25 μ. οδηγούσε σε κόγχη, σχεδόν ελλειψοειδούς κάτοψης με μέγιστο μήκος Β.-Ν. 2,60 και πλάτος Α.-Δ. 1,90 μ. Το δάπεδό της ήταν ανώμαλα διαμορφωμένο με ένα μεγάλο ακανόνιστου σχήματος λάκκο στη νότια πλευρά της. Η οροφή της ήταν θολωτή και σε ύψος 1 μ. από το δάπεδο.

Εκτός από τα λίγα χώματα που προέρχονταν από την οροφή της η κόγχη ήταν γεμάτη με οστά και κτερίσματα. Βρέθηκαν πέντε άωτα σφαιρικά αγγεία βαμμένα με σκουρόχρωμο γάνωμα, τέσσερα αλάβαστρα, δύο πρόχοι, ένα μόνωτο κύπελλο και δύο τρίωτοι πιθαμφορείς, όλα με πλούσια διακόσμηση. Επίσης βρέθηκε ένα χάλκινο ξίφος, ένας χάλκινος ξυρός, ένα ακόνι, μια χάλκινη τριχολαβίδα, ένα χάλκινο δαχτυλίδι, χάλκινα στελέχη και ελάσματα, είκοσι τέσσερις χάντρες από υαλόμαζα, εβδομήντα δύο στρογγυλές, τρεις αμυγδαλόσχημες και σαράντα δακτυλιόσχημες ανώμαλες χάντρες από σάρδιο, τρία λίθινα και ένα πήλινο σφονδύλι.

Ο θάλαμος ήταν επίσης ασύλητος και η διατήρησή του πάρα πολύ καλή. Δεν υπήρχε ίχνος χώματος στο εσωτερικό του. Η ξερολιθιά ήταν στη θέση της, καλοφτιαγμένη με μικρές πάνω και μεγάλες κάτω αργές πέτρες. Η καλή διατήρηση του θαλάμου έδωσε τη δυνατότητα για πρώτη φορά να διαπιστωθεί με σιγουριά πλέον ο τρόπος ταφής των νεκρών. Ο θάλαμος ήταν χωρισμένος σχεδόν σε δύο μέρη. Στο δυτικό υπήρχαν οι ανακομιδές και στο ανατολικό η τελευταία ταφή. Ο νεκρός της ταφής αυτής ήταν τοποθετημένος, με συνεσταλμένα τα σκέλη και το κρανίο στα νότια μέσα σε μία λάρνακα από άψητο πηλό, διαστ. 1,70x0,28 μ. Από τη λάρνακα σώζονταν ελάχιστα τμήματα, όλα διαλυμένα πάνω στο δάπεδο. Χαρακτηριστικό επίσης της ταφής αυτής ήταν ότι τα οστά ήταν τελείως διαλυμένα και μόνο τα ίχνη τους διακρίνονταν. Στα νότια της

λάρνακας και κοντά στο κεφάλι του νεκρού ήταν τοποθετημένος ένας μεγάλος πιθαμφορέας, ένας ψευδόστομος αμφορέας, ένα δίωτο αγγείο και ένα λίθινο σφονδύλι (Πίν. 52 α).

Τα οστά των ανακομιδών κατελάμβαναν ένα μεγάλο μέρος από το δυτικό μισό του θαλάμου. Ήταν τοποθετημένα με αρκετή φροντίδα. Ανάμεσα στα οστά ήταν τοποθετημένα προσεκτικά και τα κτερίσματα των παλιότερων ταφών. Βρέθηκε ένας τρίωτος πιθαμφορίσκος, ένας ψευδόστομος αμφορέας, ένα αλάβαστρο, μισό μόνωτο κύπελλο, μία βάση κύλικας και τμήμα χείλους από ανοιχτόσχημο αγγείο. Επίσης, επτά κοσμήματα από υαλόμαζα με παράσταση προτομής, δύο με παράσταση σπείρας και δύο με παράσταση πλοχμού, ένας ρόδακας από υαλόμαζα, μια στρογγυλή και μια αμυγδαλόσχημη χάντρα από υαλόμαζα και ένα λίθινο σφονδύλι.

Τάφος 7. Βρίσκεται ανάμεσα στους θαλαμοειδείς τάφους 1 και 5 και είναι διπλός. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. με την είσοδο στα βόρεια. Ο πρώτος θάλαμος έχει σχεδόν κυκλική κάτοψη με διάμετρο 3,80 μ., ενώ ο δεύτερος τετράπλευρη με διαστάσεις 2,40x2,10 μ. Η οροφή των θαλάμων είναι θολωτή και βρίσκεται σε ύψος 2,20 και 1,90 μ. αντίστοιχα. Το δάπεδο του δευτέρου θαλάμου είναι ομαλά διαμορφωμένο σε αντίθεση με του πρώτου που παρουσιάζει μια βάθυνση στο κέντρο περίπου. Ο δρόμος του τάφου δεν ανασκάφτηκε σχεδόν καθόλου, εκτός από ένα μικρό τμήμα του μπροστά στην είσοδο, στο οποίο βρέθηκαν πολλά όστρακα από κύλικες. Η θύρα, που το δάπεδό της βρίσκεται σε βάθος 5 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, έχει ύψος 1,30 και πλάτος 0,85 μ. (Πίν. 52 β). Το στόμιο έχει μήκος 1,40 μ. Η θύρα του δεύτερου θαλάμου δεν βρίσκεται στην ίδια ευθεία με την κύρια θύρα αλλά ελαφρά προς τα δεξιά. Έχει ύψος 1,20 και πλάτος 0,70 μ. Το μήκος του στομίου είναι 0,80 μ.

Κάτω από την επιφάνεια του εδάφους, σε βάθος 0,30 μ., αρχίζει ο φυσικός βράχος και στο σημείο ακριβώς που τελειώνει ο δρόμος και αρχίζει το μέτωπο της εισόδου, βρέθηκε στη θέση της κυκλική βάση και τμήμα των τοιχωμάτων μεγάλου μυκηναϊκού αγγείου. Το μέγεθος του αγγείου και η θέση που βρέθηκε, ακριβώς πάνω από την είσοδο του τάφου, δίνουν την εντύπωση ότι το αγγείο αυτό μάλλον ήταν το σήμα του τάφου.

Ο τάφος βρέθηκε ασύλητος. Πρέπει να είχε μακροχρόνια χρήση αφού σε κάποια εποχή δημιουργήθηκε και ένα δεύτερο δάπεδο. Την αφορμή για τη δημιουργία του ίσως την έδωσε η κατάρρευση τμήματος της οροφής των θαλάμων. Τα χώματα που έπεσαν ισοπεδώθηκαν και στη συνέχεια έγιναν οι τελευταίες ταφές, πάνω στις οποίες δεν υπήρχαν καθόλου χώματα. Ο δεύτερος θάλαμος του τάφου έπαθε ζημιές όταν κατασκεύαζαν το δρόμο του θαλαμοειδούς τάφου 5. Μια πρόχειρη ξερολιθιά έκλεισε την τρύπα που ανοίχτηκε στο σημείο αυτό.

Ο δεύτερος θάλαμος ήταν σχεδόν άδειος. Στο δεύτερο δάπεδο υπήρχαν μόνο τα οστά μιας ανακομιδής στη βορειοανατολική γωνία του. Στο πρώτο δάπεδο και στο δυτικό τμήμα του βρέθηκαν τα οστά δύο τουλάχιστον νεκρών μαζί με ένα τρίωτο πιθαμφορίσκο και ένα χάλκινο μαχαίρι.

Ο πρώτος θάλαμος ήταν γεμάτος οστά και κτερίσματα. Στο δεύτερο δάπεδο διακρίνονταν δύο ταφές, τα οστά των οποίων ήταν πάρα πολύ διαλυμένα. Σχεδόν μόνο τα αποτυπώματά τους σώζονται. Η μία ήταν στην ανατολική και η άλλη στη δυτική πλευρά του θαλάμου. Ο νεκρός της ταφής της ανατολικής πλευράς είχε το κεφάλι στα βόρεια και στραμμένο προς τα ανατολικά. Το σώμα ήταν σε ύπτια θέση και τα πόδια ελαφρά λυγισμένα στα γόνατα. Κοντά στο κεφάλι του νεκρού ήταν τοποθετημένοι τρεις ψευδόστομοι αμφορείς, ένα ανοιχτό δίωτο αγγείο, ένα αλάβαστρο, ένα λίθινο και ένα πήλινο σφονδύλι. Ο νεκρός της ταφής της δυτικής πλευράς είχε το κεφάλι στα νότια, το σώμα σε ύπτια θέση και τα πόδια ελαφρά λυγισμένα στα γόνατα. Στα πόδια του νεκρού υπήρχε ένας ψευδόστομος αμφορέας ενώ στο κεφάλι ένας τρίωτος πιθαμφορίσκος.

Το πρώτο δάπεδο ήταν σε βάθος 0,10-0,15 μ. από το δεύτερο. Περιείχε πάρα πολλά οστά από ανακομιδές στο δυτικό τμήμα του, ενώ η τελευταία ταφή πριν την κατάργησή του πρέπει να ήταν στο κέντρο περίπου του θαλάμου, όπως έδειξαν λίγα σκόρπια οστά και πολλά κτερίσματα από το χώρο αυτό. Συγκεκριμένα, στο σημείο αυτό βρέθηκε ένας ψευδόστομος αμφορέας, τρεις πρόχοι, ένα κύπελλο με προχοή, ένα αλάβαστρο, ένα μόνωτο κύπελλο μια χάλκινη περόνη, μια οστέινη περόνη, πέντε σφαιρικές χάντρες από σάρδιο, τρία λίθινα και τρία πήλινα σφονδύλια και ένας σφραγιδόλιθος από ορεία κρύσταλλο.

Με τα οστά των ανακομιδών στη δυτική πλευρά του θαλάμου βρέθηκαν έξι αλάβαστρα, οκτώ τρίωτοι πιθαμφορίσκοι, ένα μόνωτο κύπελλο, ένα άωτο σφαιρικό αγγείο, ένα κύπελλο με προχοή, μία πρόχους, τρία λίθινα και ένα πήλινο σφονδύλι, δύο αμυγδαλόσχημες χάντρες από σάρδιο, οκτώ χάντρες από υαλόμαζα, ένα χάλκινο μαχαίρι, ένας χάλκινος ξυρός, μια χάλκινη περόνη, εκατό δεκαεννέα μικρές και τρεις μεγάλες δακτυλιόσχημες ανώμαλες χάντρες από σάρδιο, χάλκινα ελάσματα και ένας φακοειδής σφραγιδόλιθος από στεατίτη με απεικόνιση δύο σχηματοποιημένων βουκράνων.

Τάφος 8. Βρίσκεται αμέσως δυτικά του θαλαμοειδούς τάφου 5. Ο δρόμος του έχει προσανατολισμό Β.-

Ν., ενώ ο θάλαμος ΒΑ.-ΝΔ. Η είσοδος είναι στα βόρεια. Ο θάλαμος έχει ελλειψοειδή σχεδόν κάτοψη με μέγιστο μήκος 4 και μέγιστο πλάτος 3,10 μ. Η οροφή είναι θολωτή και βρίσκεται σε ύψος 2,50 μ. από το ομαλά διαμορφωμένο δάπεδο. Από το δρόμο ανασκάφτηκε μόνο ένα μικρό τμήμα μπροστά στην είσοδο μήκους 1,70 μ. Στο σημείο αυτό έχει πλάτος 1,90 μ. και το δάπεδό του βρίσκεται σε βάθος 3 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Η θύρα έχει ύψος 1,10 και πλάτος 0,80 μ. Το στόμιο έχει μήκος 1,70 μ.

Ο τάφος συλήθηκε από τρύπα που άνοιξαν στην οροφή του, με αποτέλεσμα να πάθει μεγάλη καταστροφή η οροφή και να γεμίσει μπάζα. Μεγάλες καταστροφές έπαθε και το δάπεδό του. Τα οστά που βρέθηκαν σκόρπια μέσα στον τάφο δεν ήταν πολλά. Λίγα σχετικά και τα κτερίσματα, αρκετά από τα οποία ήταν διαλυμένα από τη σκαπάνη των αρχαιοκαπήλων. Βρέθηκαν δύο αλάβαστρα, μια πρόχους, διάφορα χάλκινα ελάσματα, ένα χάλκινο σκουλαρίκι, ένα λίθινο και τέσσερα πήλινα σφονδύλια, τριάντα μία ανώμαλες δακτυλιόσχημες και μια αμυγδαλόσχημη χάντρα από σάρδιο, μία ρομβοειδής χάντρα από ορεία κρύσταλλο, πέντε ατρακτοειδείς χάντρες και μία τύπου κολοκυθόσπορου από υαλόμαζα και πάρα πολλά όστρακα από διαφόρων τύπων αγγεία. Το χαρακτηριστικό στον τάφο αυτό ήταν ότι στο δρόμο του βρέθηκαν δύο ακέραια αγγεία, ένας τρίωτος πιθαμφορίσκος και ένας ψευδόστομος αμφορέας.

Τάφος 9. Βρίσκεται στα βόρεια του θαλαμοειδούς τάφου 2. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. με την είσοδο στα βόρεια. Ο θάλαμός του είναι σχεδόν κυκλικός με διάμετρο 3 μ. Η οροφή του θαλάμου καθώς και όλη η περιοχή της εισόδου έχει καταρρεύσει. Το δάπεδό του είναι ομαλά διαμορφωμένο. Από το δρόμο ανασκάφτηκε μόνο ένα μικρό τμήμα μπροστά στην είσοδο, μήκ. 2 μ. Το πλάτος του είναι 1,90 μ., ενώ το βάθος του δαπέδου του από την επιφάνεια του εδάφους είναι 2,80 μ. Στην επίχωσή του βρέθηκαν πολλά όστρακα από κύλικες και κρατήρες. Τα περισσότερα έφεραν διακόσμηση. Η θύρα έχει πλάτος 0,70 μ. και το στόμιο μήκος 0,90 μ.

Ο τάφος βρέθηκε ασύλητος αφού ήταν γεμάτος μπάζα. Τα οστά της τελευταίας ταφής δεν εντοπίστηκαν, πάντως πρέπει να βρίσκονταν στην ανατολική πλευρά του θαλάμου, αφού στο σημείο αυτό υπήρχαν δύο ομάδες αγγείων σε απόσταση 1,80 μ. μεταξύ τους. Στη βόρεια ομάδα υπήρχαν δύο αμφορείς από τους οποίους ο ένας ψευδόστομος. Στη νότια ομάδα υπήρχαν τρεις ψευδόστομοι αμφορείς.

Στη δυτική πλευρά του θαλάμου υπήρχαν πάρα πολλά οστά ανακομιδών, σωζόμενα σε καλή κατάσταση. Ανάμεσά τους βρέθηκαν δύο ψευδόστομοι αμφορείς, μία λήκυθος, μία πρόχους, ένα αλάβαστρο, τρία πήλινα σφονδύλια και δύο δακτυλιόσχημες ανώμαλες χάντρες από σάρδιο.

Τάφος 10. Βρίσκεται αμέσως δυτικά του θαλαμοειδούς τάφου 8. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. με την είσοδο στα βόρεια. Ο θάλαμός του είναι κυκλικός με διάμετρο 3,20 μ. Η οροφή του είναι θολωτή και βρίσκεται σε ύψος 2,10 μ. από το σχεδόν ομαλά διαμορφωμένο δάπεδό του. Από το δρόμο ανασκάφτηκε μόνο ένα μικρό τμήμα μπροστά στην είσοδο, μήκ. 1,30 και πλ. 2 μ. Το δάπεδό του βρίσκεται σε βάθος 3,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στην επίχωσή του βρέθηκαν όστρακα με διακόσμηση κυρίως από κύλικες και κρατήρες. Η θύρα έχει ύψος 0,95 και πλάτος 0,70 μ. Το στόμιο έχει μήκος 1,30 μ.

Ο θάλαμος βρέθηκε ασύλητος με την ξερολιθιά από μεγάλες κάτω και μικρές πάνω αργές πέτρες στη θέση της και χωρίς να υπάρχουν γκρεμίσματα, ούτε στην οροφή, ούτε στα τοιχώματά του. Παρόλα αυτά ήταν γεμάτος μπάζα τα οποία προήλθαν από ένα άνοιγμα στην ανατολική πλευρά του θαλάμου και το οποίο επικοινωνούσε με το δρόμο του θαλαμοειδούς τάφου 8. Φαίνεται ότι σκάβοντας για τη δημιουργία του θαλαμοειδούς τάφου 8 προξένησαν κάποια καταστροφή στο θάλαμο του θαλαμοειδούς τάφου 10. Στη συνέχεια έριξαν μέσα τα μπάζα που έβγαζαν από το χώρο που έσκαπταν για να δημιουργήσουν το θάλαμο του θαλαμοειδούς τάφου 8. Έτσι το μπάζωσαν και δεν ξαναχρησιμοποιήθηκε ποτέ.

Τα οστά που βρέθηκαν μέσα στο θάλαμο ήταν ελάχιστα καθώς και τα κτερίσματα. Βρέθηκαν δύο αλάβαστρα, ένα άωτο σφαιρικό πιθάριο, ένα κυλινδρικό τριποδικό αλάβαστρο, ένας ψευδόστομος αμφορέας, ένα άωτο και ένα μόνωτο κύπελλο, ένα λεκανίδιο, δέκα δακτυλιόσχημες ανώμαλες και μια σφαιρική χάντρα από σάρδιο, μια πυραμιδοειδής χάντρα από ορεία κρύσταλο και ένα λίθινο σφονδύλι.

Τάφος 11. Βρίσκεται ΒΔ. του θαλαμοειδούς τάφου 6. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. με την είσοδο στα βόρεια. Ο θάλαμός του έχει κάτοψη τετράπλευρη με μήκη πλευρών, ανατολική: 2,80, δυτική: 3,50, βόρεια: 3,30, νότια: 2,75 μ. Η οροφή του είναι θολωτή αφού από το ύψος του 1,20 μ. οι τοίχοι του, αφού δημιουργηθεί ένα θρανίο, πλ. 0,15 μ., αρχίζουν να κλείνουν ομαλά δημιουργώντας θόλο. Βρίσκεται σε ύψος 2,30 μ. από το ομαλά διαμορφωμένο δάπεδο. Από το δρόμο ανασκάφτηκε μόνο ένα τμήμα μπροστά στην είσοδο, μήκ. 2 και πλ. 1,30 μ. Είναι καλοφτιαγμένος και στην επίχωσή του, που φτάνει σε βάθος 3,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, βρέθηκαν όστρακα από κύλικες, κρατήρες και κύπελλα. Η θύρα έχει ύψος 1 και πλάτος 0,90 μ. Το στόμιο έχει μήκος 1,60 μ.

Ο θάλαμος βρέθηκε ασύλητος με την ξερολιθιά στη θέση της και χωρίς να υπάρχουν γκρεμίσματα στην οροφή ή στα τοιχώματά του. Μέσα στον τάφο υπήρχαν οι ταφές τριών νεκρών τα οστά των οποίων σώζονταν σε πολύ καλή κατάσταση. Ο νεκρός της ταφής στην ανατολική πλευρά ήταν τοποθετημένος ύπτια με το κεφάλι στα νότια και τα πόδια λυγισμένα στα γόνατα και γερμένα στα ανατολικά. Τα χέρια ήταν απλωμένα δίπλα στον κορμό. Κοντά στα πόδια βρέθηκαν ένα αλάβαστρο και δύο τρίωτοι πιθαμφορείς (Πίν. 53 α). Στο κεφάλι υπήρχαν πενήντα πλακίδια από υαλόμαζα, ενώ στους καρπούς των χεριών τρεις σφραγιδόλιθοι από υαλόμαζα. Στο δεξί και αριστερό χέρι υπήρχαν φακοειδείς σφραγιδόλιθοι με παράσταση λιονταριού. Στον καρπό επίσης του αριστερού χεριού υπήρχε ένας ακόμη φακοειδής σφραγιδόλιθος που εικόνιζε βόδι. Πάνω από το κεφάλι του νεκρού και στο θρανίο που δημιουργείται ήταν τοποθετημένη αιχμή χάλκινου δόρατος που διατηρούσε σε πολύ καλή κατάσταση και τμήμα του ξύλινου στειλεού της.

Ο νεκρός της ταφής στο κέντρο του θαλάμου (Πίν. 53 β) ήταν τοποθετημένος ύπτια με το κεφάλι στα νότια και στραμμένο προς τα ανατολικά. Τα πόδια ήταν λυγισμένα στα γόνατα και γερμένα στα ανατολικά. Τα χέρια ήταν τοποθετημένα πάνω στην κοιλιά. Κοντά στο κεφάλι του νεκρού ήταν τοποθετημένος ένας τρίωτος πιθαμφορέας και στον αγκώνα του αριστερού χεριού ένας χάλκινος ξυρός.

Ο νεκρός της ταφής στο δυτικό τμήμα του θαλάμου ήταν ακριβώς στην ίδια στάση με το νεκρό της ταφής στο κέντρο του θαλάμου. Μόνο τα χέρια του ήταν απλωμένα δίπλα στον κορμό. Κοντά στα πόδια του νεκρού ήταν τοποθετημένος ένας ψευδόστομος αμφορέας.

Μετά την έρευνα τών πρώτων έντεκα τάφων αποδείχτηκε ότι το νεκροταφείο είναι αρκετά σημαντικό όσον αφορά τα ευρήματα αλλά και την ιστορία της ορεινής Ηλείας. Υπάρχουν ακόμη αρκετοί τάφοι να ερευνηθούν, όχι μόνο στο λόφο που ήδη ανασκάπτεται, αλλά και σε ένα διπλανό, όπου μετά από σύντομη επιφανειακή έρευνα διαπιστώθηκε ότι υπάρχουν και εκεί θαλαμοειδείς τάφοι, ένας τουλάχιστον από τους οποίους είναι βυθισμένος.

Παράλληλα με την ανασκαφή των θαλαμοειδών μυκηναϊκών τάφων ερευνήθηκαν και οι δεκαπέντε κιβωτιόσχημοι και λακκοειδείς που είτε βρέθηκαν κατά την ανασκαφή των δρόμων των θαλαμοειδών είτε είχαν καταστραφεί εν μέρει από τους λαθρανασκαφείς. Η χρονολόγηση των τάφων αυτών δεν είναι εύκολη γιατί οι περισσότεροι ήταν ακτέριστοι. Πάντως οι αρχαιότεροι πρέπει να ανήκουν στα ελληνιστικά χρόνια ενώ οι νεότεροι ίσως φτάνουν και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος. Βρισκόταν πάνω στο δρόμο του θαλαμοειδούς μυκηναϊκού τάφου 1. Οι καλυπτήριες πλάκες του είχαν καταστραφεί από τους λαθρανασκαφείς. Ήταν κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες και είχε προσανατολισμό Α.-Δ. Το μήκος του ήταν 1,60, το πλάτος του 0,28-0,40 μ. και το δάπεδό του ήταν σε βάθος 0,35 μ. από τις πλάκες κάλυψής του. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλι στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στην κοιλιά. Κανένα κτέρισμα δεν βρέθηκε και αυτό δυσκολεύει τη χρονολόγησή του. Ίσως ανήκει στα όψιμα ελληνιστικά ή ρωμαϊκά χρόνια.

Τάφος 3. Λακκοειδής. Βρέθηκε κατά την ανασκαφή του δρόμου του θαλαμοειδούς τάφου 1, αφού ένα μεγάλο μέρος του ήταν μέσα στο δρόμο. Ήταν απλό σκάμμα στο φυσικό βράχο. Το τμήμα του όμως που ήταν μέσα στο δρόμο το οριοθετούσαν αργές πέτρες και ένα τοιχάριο από κεραμίδια. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και το μήκος του ήταν 1,40 μ. Το πλάτος του ήταν 0,45 μ. ενώ το δάπεδό του ήταν σε βάθος 1,05 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλι στα δυτικά. Τα οστά ήταν πάρα πολύ διαλυμένα. Στον τάφο βρέθηκε ένα ζευγάρι χάλκινα σκουλαρίκια, ένα περιδέραιο από μία χάλκινη και τριάντα οκτώ μικροσκοπικές χάντρες από υαλόμαζα, ένα σιδερένιο δαχτυλίδι, ένα σιδερένιο μαχαίρι που ήταν τοποθετημένο δίπλα στον αριστερό μηρό και μια μικρή άβαφη λήκυθος κοντά στα πόδια. Με βάση τα ευρήματα ο τάφος μπορεί να χρονολογηθεί στα ελληνιστικά χρόνια.

Τάφος 4. Κιβωτιόσχημος. Βρισκόταν πάνω στο δρόμο του θαλαμοειδούς τάφου 2. Σχεδόν καμιά από τις σχιστολιθικές πλάκες της κατασκευής του δεν ήταν στη θέση της αφού είχε καταστραφεί ολοκληρωτικά από τους λαθρανασκαφείς. Ο προσανατολισμός του ήταν Α.-Δ. και ο νεκρός ήταν τοποθετημένος με το κεφάλι στα δυτικά.

Τάφος 5. Κιβωτιόσχημος. Βρισκόταν και αυτός πάνω στο δρόμο του θαλαμοειδούς τάφου 2. Το δυτικό τμήμα του ήταν κατεστραμμένο από τους λαθρανασκαφείς. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και σώζεται σε μήκος 1,20 μ. Σώζονται έξι σχιστολιθικές πλάκες από την επένδυση των τοιχωμάτων του και δύο καλυπτήριες. Οστά και κτερίσματα δε βρέθηκαν.

Τάφος 6. Κιβωτιόσχημος. Βρίσκεται βορειοανατολικά του θαλαμοειδούς τάφου 9. Ανοίχτηκε και καταστράφηκε εν μέρει από τους λαθρανασκαφείς. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και μήκος 1,70 μ. Το πλάτος του ήταν 0,27-0,35 μ. και το δάπεδό του σε βάθος 0,30 μ. από τις πλάκες κάλυψής του. Ήταν επενδεδυμένος με οκτώ σχιστολιθικές πλάκες ενώ άλλες πέντε τον κάλυπταν. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλι στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στο

στήθος. Μέσα στον τάφο βρέθηκε ένα ζευγάρι χάλκινα σκουλαρίκια. Χρονολογείται μάλλον στα όψιμα ελληνιστικά χρόνια.

Τάφος 7. Κιβωτιόσχημος. Βρισκόταν πάνω από το θάλαμο του θαλαμοειδούς τάφου 4. Ήταν εντελώς κατεστραμμένος. Μόνο τρεις σχιστολιθικές πλάκες σώζονταν στη θέση τους. Είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και μήκος 1,40 μ. Δεν βρέθηκαν ούτε οστά ούτε κτερίσματα.

Τάφος 8. Λακκοειδής. Βρισκόταν πάνω στο δρόμο του θαλαμοειδούς τάφου 5. Ήταν απλό σκάμμα, με προσανατολισμό Α.-Δ., μήκος 1,80, πλάτος 0,60 και βάθος 0,80 μ., στο φυσικό βράχο και στην επίχωση του δρόμου. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλι στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Ίσως χρονολογείται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Τάφος 9. Λακκοειδής. Βρισκόταν αμέσως νότια του λακκοειδούς τάφου 8. Ήταν απλό σκάμμα, προσανατολισμού Α.-Δ. και βάθ. 0,80 μ., μέσα στην επίχωση του δρόμου του θαλαμοειδούς τάφου 5. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλι στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Ίσως χρονολογείται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Τάφος 10. Λακκοειδής. Βρισκόταν νότια του λακκοειδούς τάφου 9. Ήταν απλό σκάμμα προσανατολισμού Α.-Δ., μήκ. 1,80, πλ. 0,70 και βάθ. 0,80 μ., στο φυσικό βράχο και στην επίχωση του δρόμου του θαλαμοειδούς τάφου 5. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλι στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Και αυτός ίσως είναι των χρόνων της Τουρκοκρατίας.

Τάφος 11. Λακκοειδής. Βρισκόταν 0,80 μ. νότια του λακκοειδούς τάφου 10. Και αυτός ήταν απλό σκάμμα, προσανατολισμού Α.-Δ., μήκ. 1,80, πλ. 1 και βάθ. 0,90 μ., στο φυσικό βράχο και στην επίχωση του δρόμου του θαλαμοειδούς τάφου 5. Μέσα στο σκάμμα υπήρχαν τα οστά τριών νεκρών και το κρανίο ενός τέταρτου. Ήταν τοποθετημένοι εκτάδην με το κεφάλι στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Οι δύο σκελετοί ανήκαν σε ενήλικα άτομα, ενώ ο τρίτος σε παιδί. Το κρανίο βρισκόταν ανάμεσα στα κρανία των ενηλίκων. Μάλλον και ο τάφος αυτός χρονολογείται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Τάφος 12. Λακκοειδής. Βρέθηκε κατά την ανασκαφή του δρόμου του θαλαμοειδούς τάφου 6. Ερευνήθηκε, λόγω ελλείψεως χρόνου, μόνο το ανατολικό τμήμα του που βρισκόταν μέσα στο δρόμο. Ήταν απλό σκάμμα στο φυσικό βράχο ενώ το τμήμα του μέσα στην επίχωση του δρόμου οριζόταν από στρογγυλές ποταμίσιες πέτρες. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλι στα δυτικά.

Τάφος 13. Κιβωτιόσχημος. Βρισκόταν πάνω στο δρόμο του θαλαμοειδούς τάφου 7. Βρέθηκε ασύλητος και σε αρκετά καλή κατάσταση. Είχε επένδυση από οκτώ σχιστολιθικές πλάκες, ενώ τον κάλυπταν άλλες πέντε. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και μήκος 1,75 μ. Το πλάτος του ήταν 0,24-0,40 μ. και το δάπεδό του σε βάθος 0,30 μ. από τις πλάκες κάλυψής του. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλια στα νοτιοδυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στην κοιλιά. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα. Ο τάφος ίσως χρονολογείται στα όψιμα ελληνιστικά ή ρωμαϊκά χρόνια.

Τάφος 14. Λακκοειδής. Βρέθηκε πάνω στο δρόμο του θαλαμοειδούς τάφου 8. Ήταν απλός λάκκος στην επίχωση του δρόμου. Τον οριοθετούσαν μόνο δύο ποταμίσιες πέτρες στα ανατολικά. Ήταν σε βάθος 0,60 μ. Ο νεκρός, μήκ. 1,70 μ., ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλι στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Στον τάφο βρέθηκε μόνο ένα χάλκινο σκουλαρίκι. Χρονολογείται μάλλον στα όψιμα ελληνιστικά χρόνια.

Τάφος 15. Λακκοειδής. Βρίσκεται λίγα μέτρα νότια του θαλαμοειδούς τάφου 1. Ήταν απλός λάκκος, προσανατολισμού Α.-Δ., μήκ. 2,50, πλ. 0,65 και βάθ. 0,80 μ., στο μαλακό βράχο. Ο πολύ μικρότερων διαστάσεων νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλι στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Στον τάφο βρέθηκε ένα περιδέραιο από έντεκα χάντρες διαφόρων σχημάτων και μεγεθών από υαλόμαζα, ένα σιδερένιο μαχαίρι δίπλα στον αριστερό μηρό και μια άβαφη τριφυλλόσχημη οινοχόη στα πόδια. Χρονολογείται στα ελληνιστικά χρόνια.

Τάφος 16. Λακκοειδής. Βρίσκεται δίπλα στο λακκοειδή τάφο 15. Είναι και αυτός απλός λάκκος στο μαλακό βράχο, προσανατολισμού Α.-Δ., μήκ. 1,80, πλ. 0,35-0,60 και βάθ. 0,80 μ. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με το κεφάλι στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Πάνω στο στήθος του νεκρού υπήρχαν τα οστά νηπίου. Χρονολογείται στα ελληνιστικά χρόνια.

Βρύνα

Σε αγρόκτημα ιδιοκτησίας Αναστ. Νιάρχου, που βρίσκεται στη θέση Κόκκορη, 1,5 χλμ. περίπου νότια του χωριού Βρύνα, μετά από λαθρανασκαφή, εντοπίστηκε νεκροταφείο όψιμων ελληνιστικών ή ρωμαϊκών χρόνων από το οποίο ερευνήθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Ο *Τάφος 1* ανοίχτηκε και καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς από τους λαθρανασκαφείς. Έχει προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. και μήκος 1,86 μ. Το πλάτος του είναι 0,40-0,45 μ. και το δάπεδό του σε βάθος 0,45 μ. από τις πλάκες κάλυψής του. Ήταν κατασκευασμένος από

οκτώ πλάκες από σχιστολιθικό, αμμώδες και ασβεστολιθικό πέτρωμα. Από τις τέσσερις μεγάλες πλάκες της κάλυψής του καμμιά δεν ήταν στη θέση της. Τα οστά του νεκρού βρέθηκαν όλα έξω από τον τάφο.

Ο *Τάφος 2* βρίσκεται 10 μ. περίπου δυτικά του τάφου 1. Έχει προσανατολισμό Α.-Δ. και μήκος 1,70 μ. Το πλάτος του είναι 0,26-0,45 μ. και το δάπεδό του σε βάθος 0,30 μ. από τις πλάκες κάλυψής του. Είναι κατασκευασμένος από εννέα πλάκες από διάφορα είδη πετρωμάτων. Από τις καλυπτήριες δύο μόνο σώζονταν στη θέση τους. Το δυτικό τμήμα του τάφου ήταν εντελώς κατεστραμμένο και έλειπαν τα κρανία των νεκρών. Οι νεκροί που βρέθηκαν στο εσωτερικό του τάφου ήταν δύο, σχεδόν ο ένας πάνω στον άλλον. Ήταν τοποθετημένοι εκτάδην με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Τα μόνα κτερίσματα που βρέθηκαν ήταν δύο σφαιρικά εξαρτήματα από χάλκινα σκουλαρίκια.

Η ακριβής χρονολόγηση των τάφων είναι δύσκολη λόγων της έλλειψης κτερισμάτων. Όμως από την κατασκευή τους μπορούν να χρονολογηθούν στα ύστερα ελληνιστικά ή ρωμαϊκά χρόνια.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΧΟΙΝΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Καλαμάτα

Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας αφών Καλλιντέρη απέναντι από τη μονή Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης, επί της οδού Προκοπίου Πατριάρχου 19 συνεχίσθηκε η έρευνα για τον εντοπισμό τυχόν αρχαιοτήτων. Ανοίχθηκε τομή, διαστ. 10x2 μ., που κάλυψε σχεδόν ολόκληρη την ανατολική πλευρά του οικοπέδου.

Σε βάθος 1 μ., από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε, στο βόρειο άκρο της τομής, γωνία τοίχων κατεύθυνσης από Α.-Δ., μέγ. μήκ. 1,65, πλ. 0,75 και σωζ. ύψ. 0,65 μ.

Νοτιότερα, σε απόσταση 3,80 μ. αποκαλύφθηκε άλλος παρόμοιος τοίχος, σχεδόν παράλληλος, της ίδιας τοιχοδομίας από αργολιθοδομή, μέγ. μήκ. 1,80, πλ. 0,65 και σωζ. ύψ. 0,55 μ.

Η μεταξύ των δύο τοίχων επίχωση περιέχει υπολείμματα σύγχρονης κεραμικής και ελαχιστότατα αρχαία όστρακα.

Η έρευνα προχώρησε ακόμη μέχρι βάθους 1,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους χωρίς να αποδώσει νέα στοιχεία. Επομένως τα λείψανα τοίχων που αποκαλύφθηκαν δεν είναι παρά οικιστικά κατάλοιπα σύγχρονης εποχής, χωρίς αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Βολιμίδια

Κατά τη διάρκεια εργασιών διαμόρφωσης του κτήματος Λ. Ρήγα στη θέση Βολιμίδια της επαρχίας Τριφυλίας, αποκαλύφθηκε θαλαμοειδής τάφος μυκηναϊκής εποχής η οροφή του οποίου καταστράφηκε από το εκσκαφικό μηχάνημα.

Ο τάφος ήταν ήδη συλημένος κατά την αρχαιότητα, με αποτέλεσμα να υπάρχει διαταραχή οστών και χωμάτων στο εσωτερικό του.

Ο δρόμος, κατεύθυνσης από ΒΔ.-ΝΑ., μήκ. 3,90, πλ. 1,95 στο μέτωπο και 1,50 μ. στο άκρο του κατέληγε στην ξερολιθιά της εισόδου που ήταν κατεστραμμένη στο μεγαλύτερο τμήμα της (Πίν. 53 γ).

Ο θάλαμος είναι κυκλικής κάτοψης με τέσσερις ανισομεγέθεις κόγχες στην περιφέρεια. Μέσα τις κόγχες υπήρχαν συσσωρευμένα μαζί οστά, όστρακα και αγγεία (ΑΕ 3822-3825).

Σε βάθος μόλις 0,26 μ. από το σταθερό σημείο που είχε τοποθετηθεί στο ανώτερο μέρος του θαλάμου, βρέθηκε κατά χώραν ταφή (Α) με το νεκρό σε ύπτια θέση και ένα αγγείο δίπλα του, στο ύψος του αριστερού μηρού (ΑΕ 3819).

Στο δάπεδο του θαλάμου υπήρχαν πέντε λάκκοι-ταφές, ο λάκκος Α περιείχε οστά νεκρού σε ύπτια θέση με τα χέρια στον κορμό. Στο ένα άκρο του λάκκου βρέθηκαν συσσωρευμένα και άλλα οστά, καθώς και δύο αιχμές βελών από πυριτόλιθο.

Ο λάκκος Β περιείχε διαταραγμένα οστά.

Ο λάκκος Γ περιείχε οστά και δύο αγγεία, μία πρόχου (ΑΕ 3842) και ένα κύπελλο (ΑΕ 3843).

Στον τετράπλευρο λάκκο Δ, υπήρχαν τα οστά νεκρού πολύ αποσαθρωμένα, δύο ακόμη κρανία, ένα αρτόσχημο αλάβαστρο, ένα θραυσμένο αλάβαστρο, μία μικρή αποσπασματική κύλικα, ένας ελλιπής πιθαμφορίσκος και δύο πήλινα σφονδύλια.

Ο λάκκος Ε ήταν αβαθής και περιείχε ένα σκελετό σε ύπτια θέση, μήκ. 1,45 μ.

Στο χώρο δεξιά του θαλάμου βρέθηκαν δύο κρανία, οστά συγκεντρωμένα σε σωρό, δύο αρτόσχημα αλάβαστρα, ένα θήλαστρο (ΑΕ 3828) κάτω τμήμα πιθαμφορίσκου, πρόχους, βάση κύλικας, ακέραιος πιθαμφορίσκος, δύο μεγάλα τμήματα αδιάγνωστων αγγείων από ωχροπράσινο πηλό και κορμός ειδωλίου τύπου Ψ.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Χώρα Τριφυλίας

Ανατολικά του ναού της Ανάληψης περιοχής Βολιμιδίων, στην ιδιοκτησία Χρυσάνθης Δαμήλου κατά τη διάρκεια εργασιών προσθήκης κατ' επέκταση στο

υπάρχον κτίσμα, αποκαλύφθηκε κεραμοσκεπής τάφος, διαστ.: μήκ. 1 και μέγ. πλ. 0,25 μ., με ελάχιστα παραβιασμένη από τις εργασίες τη βόρεια πλευρά του. Τοποθετημένος σε κοίτη από φυσικό πουρί δεν περιείχε παρά μόνον ίχνη προερχόμενα από διαλυμένη, πιθανότατα παιδική, ταφή.

Ριζοχώρι (πρώην Λάπι) Τριφυλίας

Κατά τη διάρκεια διάνοιξης αυλάκων από τον ΟΤΕ προέκυψε περί τα 600 μ. νότια από το ακραίο προς Ν. όριο του χωριού Ριζοχώρι στη θέση Λουτρό και εντός ιδιοκτησίας Δημ. Μέμου, άφθονη κεραμική ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων. Σε μικρής έκτασης καθαρισμό γύρω από πλακωτές ασβεστολιθικές πέτρες, που φάνηκαν σε σημείο του χαντακιού, το οποίο έχει ανοιχθεί σε μήκος 80 μ. περίπου εντός της συγκεκριμένης ιδιοκτησίας, δεν διαπιστώθηκε κτίσμα άξιο λόγου, ενώ αντίθετα σε άλλο σημείο στο ίδιο χαντάκι ενδιαφέρον παρουσίασε τοιχίο που παρακολουθήθηκε σε συνολικό μήκος, μετά τον καθαρισμό, 4 μ. περίπου· έχει πάχος 0,43 μ. και φαίνεται αρκετά επιμελημένο. Μεταξύ των λίθων παρεμβάλλονται ένθετες κεραμίδες και στο όλο κτίσμα έχει χρησιμοποιηθεί ως συνδετικό υλικό κουρασάνι. Το τμήμα του τοιχίου αποκαλύφθηκε σε ύψος πέντε δόμων. Η επίχωση είναι ύστερων ελληνιστικών χρόνων τουλάχιστον, ενώ βρέθηκαν και δύο μικρά κομμάτια από γυάλινα αγγεία. Η έρευνα δε στάθηκε δυνατόν να προχωρήσει περισσότερο. Το τοιχίο αυτό θα μπορούσε κάλλιστα να σχετίζεται με κτίσμα μεταγενέστερων χρόνων που ίσως συνδέεται χρονικά με λουτρό εποχής Τουρκοκρατίας, το οποίο σώζεται λίγα μέτρα νοτιότερα και έχει δώσει την ονομασία του στη θέση.

Καινούργιο Χωριό Πυλίας

Σε απόσταση 6 χλμ. νοτιοδυτικά της Πύλου και βορειοδυτικά της Μεθώνης στη Θέση Μποστανιά, μέσα σε ελαιόφυτη έκταση που ελάχιστα απέχει από το νεκροταφείο της κοινότητας Καινούργιου Χωριού, εντοπίστηκε παραβιασμένο από αρχαιοκάπηλους σπηλαιώδες όρυγμα, φαινόμενης αρχικής διαμέτρου 0,50 μ. Σε μικρής διάρκειας έρευνα που επακολούθησε, με εργάτες που μας παρεχώρησε από το εργοτάξιο Νιόκαστρου Πύλου η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, διαπιστώθηκε ότι το όρυγμα είχε ολικό βάθος 1,60 μ. και μέγιστη διάμετρο θαλάμου 1,40-1,45 μ., χωρίς άλλο άνοιγμα που να αποτελεί κάποια πρόσβαση προς αυτό. Από το εσωτερικό, ριγμένα προφανώς εκεί από τους αρχαιοκάπηλους, αφαιρέθηκαν χονδροειδείς κεραμίδες, ελάχιστα όστρακα από λεπτότεχνα αγγεία μεταγενέστερων χρόνων, καθόλου διαφωτιστικά για τη σημασία του ορύγματος.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΧΑΤΖΗ-ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Ζάκυνθος

Στο οικόπεδο Γ. Γιαννούλη στη θέση Μώρου της κοινότητας Άνω Βολιμών Ζακύνθου, κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων, αποκαλύφθηκε καλυβίτης κεραμοσκεπής τάφος. Ο τάφος, προσανατολισμού ΒΑ.-ΝΔ., βρισκόταν σε όρυγμα του φυσικού βράχου και είχε διαστάσεις 2x0,42x0,41 μ.

Το κεντρικό τμήμα του τάφου καταστράφηκε από εκσκαφικό μηχάνημα, εκτός από το νοτιοδυτικό άκρο, όπου υπήρχαν από δύο πλάγιες κεραμίδες σχεδόν ημικυκλικές στη θέση τους και μία κάθετη στο στενό άκρο (διαστ. 0,41x0,39 και πάχ. 0,025 μ.). Το βορειοανατολικό άκρο, ίσως κατεστραμμένο ήδη από την αρχαιότητα οπότε θα πρέπει να συλήθηκε ο τάφος, είχε αναμοχλευμένα χώματα στο εσωτερικό.

Δεν υπήρχαν καθόλου κτερίσματα. Σώθηκαν ελάχιστα οστά, φαίνεται δε ότι ο νεκρός ήταν τοποθετημένος με το κρανίο προς ΝΔ. Λόγω έλλειψης κτερισμάτων δεν υπάρχει δυνατότητα χρονολόγησης του τάφου.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Άλτις

Από τον αρχαιολογικό χώρο της Ολυμπίας παραδόθηκαν τα ακόλουθα αρχαία: χάλκινο νόμισμα Αχαϊκής Συμπολιτείας, νομισματοκοπείου Κορίνθου, μετά το 280 π.Χ. Στον εμπροσθότυπο Πήγασος προς τα δεξιά· στον οπισθότυπο τρίαινα, μέγ. διάμ. 1,40 εκ. (ΒΕ 421).

Στο πρόπυλο Α του Λεωνιδαίου βρέθηκε και παραδόθηκε από το εργατικό προσωπικό της Εφορείας χάλκινο νόμισμα με φθαρμένο εμπροσθότυπο. Από την παράσταση του οπισθότυπου συμπεραίνεται η χρονολόγησή του στον 3ο αι. μ.Χ.[2]. Μέγ. διάμ. 2,34x2 εκ. (ΒΕ 480).

2. Harold Mattingly, Roman Coins, London 1962, πίν. LV, αριθ. 12,

Στη Στοά της Ηχούς βρέθηκε και παραδόθηκε από το φύλακα Γ. Κωστόπουλο χάλκινη αιχμή βέλους (ΒΕ 557).

Νοτιοδυτικά του Ηραίου βρέθηκε και παραδόθηκε από το φύλακα Παν. Παναγόπουλο χάλκινο ιππάριο του τέλους του 8ου αι. π.Χ., ύψ. 0,028 και μήκ. 0,045 μ. (ΒΕ 500)[3].

Προ του Ηραίου βρέθηκε και παραδόθηκε από το φύλακα Γ. Τζαβάρα πήλινο ειδώλιο βοοειδούς του 8ου αι. π.Χ., με ελλιπή πόδια, αποκεκρουμένα αυτιά και ουρά, μακρύ ρύγχος και πλαστικούς οφθαλμούς[4]. Σωζ. μήκ. 0,97 και μέγ. σωζ. ύψ. 0,44 μ. (ΒΕ 501).

Στην περιοχή του Πελοπείου, κοντά στις τομές της πρόσφατης ανασκαφής του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, βρέθηκαν και παραδόθηκαν από το φύλακα Σπ. Κονδύλη δύο χάλκινα απλά ελάσματα και χάλκινο ειδώλιο βοοειδούς με αποκεκρουμένο το ρύγχος και ελαφρές αποκρούσεις στα άκρα των ποδιών και της ουράς. Αργείος τύπος της υστερογεωμετρικής περιόδου[6]. Μέγ. μήκ. 0,35, μέγ. σωζ. ύψ. 0,233 μ. (ΒΕ 422).

Νότια του Εργαστηρίου του Φειδία βρέθηκε σε καθαρισμούς από εργάτες της Εφορείας και παραδόθηκε από το φύλακα Γ. Τζαβάρα τμήμα πήλινης γραπτής σίμης, διαστ. 0,26x0,26 μ. (ΒΕ 485). Φέρει διακόσμηση ανθεμίων και καλύκων με ωραίο έντονο ερυθρό και μαύρο χρώμα. Το άνω τμήμα διακοσμείται με ζώνη ωών, ενώ το κάτω με διπλό μαίανδρο και αβακωτό κόσμημα, αρχαϊκών χρόνων.

Τέλος, ως προερχόμενα από «ανασκαφές στην περιοχής της Αρχαίας Ολυμπίας» εστάλησαν από άγνωστο αποστολέα στην Ελληνική Πρεσβεία της Αυστρίας και από εκεί μέσω του ΥΠΠΟ στην Εφορεία τα εξής όστρακα: λαιμός πρόχου και λαβή άλλου —αν όχι του ίδιου— αγγείου με αμαυρόχρωμη διακόσμηση ΜΕ τεχνικής, τύπου light on dark και τρία όστρακα με ερυθρή έως ερυθροκάστανη διακόσμηση της ΥΕ ΙΙΙ περιόδου (ΒΕ 425).

Μάγειρα

Στη θέση Κοπρεσά[6] βρέθηκε και παραδόθηκε από τον εργάτη της Εφορείας Απ. Φωτόπουλο πήλινο λεβητοκυάθιο με διακόσμηση ρακέττας, ελλιπές ως προς το χείλος και τη λαβή και εξίτηλης ερυθροκάστανης βαφής, της ΥΕ ΙΙΑ περιόδου. Ολ. σωζ. ύψ. 0,07, διαμ. βάσεως 0,038 μ. (Π 4156).

Βίλιζα

Στην περιοχή Πεύκες και στη θέση Άγιοι Απόστολοι, μόλις 200 μ. δυτικά των ανεσκαμμένων από την Εφορεία θαλαμοειδών μυκηναϊκών τάφων[7], περισυλλέχθηκαν δύο τμήματα πιθοειδών αγγείων το ένα με αυλακώσεις και ζώνες με αβαθή δακτυλοπίεστη διακόσμηση, το άλλο με διακόσμηση πλαστικών λεπτών δακτυλίων (ΒΕ 522 α-β).

Άγιος Ανδρέας (Κατάκωλο)

Από την Ασφάλεια Πύργου παραδόθηκαν στην Εφορεία προερχόμενα από κατάσχεση μεγάλα όστρακα από οξυπύθμενο αμφορέα (ΒΕ 472).

Γούμερο

Στην ιδιοκτησία Ν. Γεωργόπουλου στη θέση Κόρακας περισυλλέχθηκαν και παραδόθηκαν από τον ιδιοκτήτη όστρακα από λεπτότεχνα αγγεία και τεμάχια κεραμίδων ελληνιστικής-ρωμαϊκής περιόδου (ΒΕ 424).

Αρχαία Ήλις

Στη θέση Χτίρια η Φωτεινή Βλασσοπούλου βρήκε και παρέδωσε τα ακόλουθα αρχαία: μία ραβδωτή χάντρα, χάλκινο νόμισμα αυτοκρατορικών χρόνων, ένα μικρό φθαρμένο νόμισμα ρωμαϊκών χρόνων κι ένα όμοιο υστερορωμαϊκό, ένα νόμισμα Ήλιδος μετά το 191 π.Χ. και τρία φθαρμένα αδιάγνωστα νομίσματα (ΒΕ 511).

Από την περιοχή του Αγίου Ιωάννη Ήλιδος περισυλλέχθηκε κεραμική του 4ου αι. π.Χ. κατά την εξόρυξη γλυκόριζας στην ιδιοκτησία Βασ. Δάνεση που περιλαμβάνει άωτο μελαμβαφές κυάθιο, τμήματα ηλειακών αγγείων με αυλακώσεις, θραύσματα από μελαμβαφή πινάκια και οξυπύθμενα αγγεία.

Σιμόπουλο

Στο αγρόκτημα Χαρ. Ρούσσου περισυλλέχθηκαν σε αυτοψία λίγα τεμάχια κεραμίδων και πλίνθων της ύστερης ρωμαϊκής εποχής.

σ. 299 (ημι-σηστέρτιος, Denomination/Μαξιμιανός-Αλεξάνδρεια, 296-305 μ.Χ.).

3. Wolf-Dieter Heilmeyer, Frühe olympische Bronzefiguren. Die Tiervotive, Olympische Forschungen XII, Βερολίνο 1979, πίν. 44 370 Αργείος-ολυμπιακός τύπος ειδωλίου).

4. Ό ίδιος, Frühe olympische Tonfiguren, Olympische Forschungen VII, Βερολίνο 1972, πίν. 7, αριθ. 33 (πλησιέστερος τύπος).

5. Ό.π., XII, 1979, πίν. 27 199 (πλησιέστερος τύπος).

6. Από την ίδια θέση έχουν παραδοθεί στην Εφορεία και άλλα ευρήματα μυκηναϊκής εποχής, ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 115.

7. Σχετικά με τον εντοπισμό και την ανασκαφική έρευνα των μυκηναϊκών θαλαμωτών τάφων στη θέση, βλ. ΑΔ, ό.π., σ. 103-104.

Μακρίσια

Καθ' υπόδειξη του Δημ. Βουρλά έγινε αυτοψία σε χαμηλό έξαρμα στην περιοχή Ράσα Σουλινό Μακρισίων, όπου και περισυλλέχθηκαν μικρά κομμάτια κεραμίδων και ένα μη διαγνώσιμο όστρακο (ΒΕ 423).

Σκιλλουντία

Βρέθηκε και παραδόθηκε χάλκινο βυζαντινό νόμισμα από το νυκτοφύλακα Παν. Σκούφη, μέγ. διαμ. 0,266 μ. (ΒΕ 429).

Από τον κάτοικο Σκιλλουντίας Διον. Πλαμαντούρο βρέθηκαν και παραδόθηκαν δύο χάλκινα βυζαντινά νομίσματα και ένα χάλκινο ηλειακό (ΒΕ 426).

Φιγάλεια

Σε αυτοψία στη θέση Κάτω Βρύση βρέθηκε επιφανειακά τμήμα πήλινης τριγωνικής αγνύθας, μέγ. σωζ. ύψ. 0,832 μ. (ΒΕ 430).

Λέπρεο

Στην ιδιοκτησία Ιω. Μανουσόπουλου και Ευστ. Τσιλεβήτα, στη θέση Βουνό, ανατολικά της κλασικής ακρόπολης, περισυλλέχθηκαν σε αυτοψία λίγα όστρακα και τεμάχια στρωτήρων κεραμίδων κλασικής περιόδου (ΒΕ 504).

Αλφειός

Στην κοίτη του ποταμού (περιοχή Αλφειούσας) βρέθηκαν και παραδόθηκαν και φέτος τρία χάλκινα κράνη κορινθιακού τύπου, κατά το πλείστον ελλιπή και κατεστραμμένα, του 7ου αι. π.Χ. (Μ 1403, 1404, 1405). Τα κράνη παρέδωσε η Ευγ. Βλάχου, κάτοικος Φλόκα Ολυμπίας.

Γ. ΧΑΤΖΗ-ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

Ρουπάκι Ήλιδας

Το Δεκέμβριο του 1990 παραδόθηκαν στην Εφορεία από τον Π. Αλεξόπουλο και Α. Αλεξανδρή δύο χάλκινες υδρίες που βρέθηκαν στο κτήμα του πρώτου στο Ρουπάκι Ήλιδας. Πρόκειται για δύο υδρίες εξαιρετικής τέχνης και θαυμάσιας διατήρησης.

Η πρώτη σώζεται ακέραιη με επιφάνεια οξειδωμένη σε αρκετά σημεία (διαστ.: ύψ. 0,425, διαμ. χείλους 0,28, διαμ. βάσεως 0,16 μ.) (Μ 2790) (Πίν. 54 β). Σώζει το πώμα, δύο οριζόντιες λαβές στους ώμους και μία κατακόρυφη που αρχίζει από το χείλος και καταλήγει στους ώμους. Οι απολήξεις των λαβών σχηματίζουν φύλλα κισσού. Στο ανώτατο σημείο της κατακόρυφης φέρει διακόσμηση ανθεμίου. Χρονολογείται γενικά στον 5ο αι. π.Χ.

Η δεύτερη είναι ελλιπής στο κατώτερο τμήμα του σώματος και στον ώμο (διαστ.: ύψ. 0,50, διαμ. χείλους 0,18, διαμ. βάσεως 0,14 μ.) (Μ 2791) (Πίν. 54 α). Σώζει τις δύο οριζόντιες λαβές στους ώμους και την κατακόρυφη, που αρχίζει από το λαιμό και καταλήγει στον ώμο. Φέρει περίτεχνη διακόσμηση στο χείλος, τις λαβές και τη βάση, καθώς και ένθετο χάλκινο έλασμα, διαστ. 0,16x0,10 μ., προσαρμοσμένο κάτω από την απόληξη της κατακόρυφης λαβής, με ανάγλυφη παράσταση Ηρακλή και Νίκης. Χρονολογείται γενικά στον 4ο αι. π.Χ. Σύμφωνα με τους παραδώσαντες υπήρχαν τα εξής αγγεία: 1) μελαμβαφής κύλικα ελλιπής στις λαβές (Π 2792), διαστ.: ύψ. 0,092, διαμ. χείλους 0,10, διαμ. βάσεως 0,045 μ. (Πίν. 54 γ), 2) μελαμβαφές μυροδοχείο με σπασμένο στόμιο (Π 2793), διαστ.: μέγ. σωζ. ύψ. 0,115, διαμ. βάσεως 0,047 μ. (Πίν. 54 δ), 3) μελαμβαφές πινάκιο με δακτυλιοειδή βάση και εγχάρακτους ομόκεντρους κύκλους στην κύρια όψη. Φέρει αποκρούσεις σε μέρος της περιφέρειας (Π 2794), ύψ. 0,023, διαμ. σώματος 0,14, διαμ. βάσεως 0,052 μ. (Πίν. 54 στ), 4) μελαμβαφής λύχνος ακέραιος (Π 2795), διαστ.: ύψ. 0,035, διαμ. βάσεως 0,04, διαμ. σώματος 0,086 μ. (Πίν. 54 ε), 5) μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο ακέραιο (Π 2796), διαστ.: ύψ. 0,046, διαμ. βάσεως 0,04, διαμ. χείλους 0,075 μ. (Πίν. 54 ζ), 6) μικροσκοπικός σταμνίσκος άβαφος (Π 2797), διαστ.: ύψ. 0,06, διαμ. χείλους 0,032, διαμ. βάσεως 0,032 μ. (Πίν. 54 η).

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Ράχες - Περιστεριά

Κατά τη διάρκεια τακτικής περιοδείας που έγινε στον αρχαιολογικό χώρο της Περιστεριάς και την ευρύτερη περιοχή περισυλλέχθηκαν τμήματα κεραμίδων και όστρακο πιθανότατα της εποχής του Χαλκού, σε ιδιοκτησία που απέχει περίπου 1,1 χλμ. δυτικά του λόφου της Περιστεριάς. Επίσης, περί τα 800 μ. και πάλι δυτικά του ίδιου λόφου, περισυλλέχθηκαν αρκετά όστρακα, τμήματα πίθων και ροδόχρωμος πυριτόλιθος από διαμορφώσεις σε τυμβοειδές έξαρμα. Σε γενικές γραμμές μπορούν να χρονολογηθούν στη μέση και ύστερη εποχή του Χαλκού (ΒΕ 434 και ΒΕ 435).

Από τον ίδιο τον αρχαιολογικό χώρο της Περιστεριάς βρέθηκαν στην περιοχή του θολωτού τάφου 2 και παραδόθηκαν από τον εποχικό φύλακα Θ. Ζαφειρόπουλο λεπτότατα φυλλάρια χρυσού (ΒΕ 489).

Άνω Εγκλιανός Χώρας

Στο βορειοανατολικό τμήμα του λόφου του Άνω Εγκλιανού βρέθηκε και παραδόθηκε από το φύλακα αρχαιοτήτων Ιω. Ροκανά χρυσό δουκάτο Βενετίας, πανομοιότυπο με το εκτιθέμενο σε προθήκη της Β αίθουσας του Μουσείου Χώρας[8], δίπλα στο οποίο τοποθετήθηκε και το νέο εύρημα (ΒΕ 432).

Διβάρι Γιάλοβας

Στους νοτιοανατολικούς πρόποδες του Παλαιοκάστρου (Παλαιοναυαρίνου) περισυλλέχθηκαν σε αυτοψία όστρακα ρωμαϊκών χρόνων σε θέσεις που είχαν παραβιασθεί από αρχαιοκαπηλικές ενέργειες (ΒΕ 474).

Κέντρο Καλαμών

Από καθαρισμό κατεστραμμένου κιβωτιόσχημου τάφου στην ιδιοκτησία Λαλέα παραδόθηκαν στην Εφορεία από κλιμάκιο της 5ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στην Καλαμάτα, τα ακόλουθα αρχαία του 2ου αι. π.Χ.: δύο ραδινά δακρυδόχα αγγεία, μέγ. σωζ. ύψ. 0,25-0,103 μ., δύο μυκτήρες λύχνων, πώμα πυξίδας ελλιπές κατά το ήμισυ, όστρακα ερυθροβαφή και μελαμβαφή ελληνιστικών χρόνων καθώς και τεμάχια από σιδερένια, μη διαγνώσιμα αντικείμενα (ΒΕ 479).

Σχίζα

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στην περιοχή Στρούμπουλο (θέση Καραβοστάσι), στη βορειοδυτική πλευρά του νησιού, σε συνεργασία με την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων για εγκατάσταση ιχθυοκλωβών από ιδιώτες, περισυλλέχθηκαν όστρακα της εποχής του Χαλκού, αλλά και μεταγενέστερα. Επίσης, μικρό τμήμα λίθινου εργαλείου (ίσως πέλεκυς), κομμάτια οψιανού, μυλόλιθος από ψαμμίτη, ολικού μήκους 0,16 και μέγ. πλ. 0,635 μ. καθώς και ελλιπές εργαλείο από σχιστόλιθο, σωζ. μήκ. 0,76 μ. (ΒΕ 473).

Στρέφι

Μετά από τρεις, σε σύντομα χρονικά διαστήματα μεταξύ τους αρχαιοκαπηλικές παραβιάσεις, που έγιναν στα τέλη Δεκεμβρίου του 1989 στη γνωστή από την επιφανειακή έρευνα των McDonald και Hope Simpson θέση Γαλαροβούνι της κοινότητας Στρεφίου[9], η Εφορεία μερίμνησε για την κατάχωση των λάκκων και περιέφραξε προκαταρκτικά τμήματα της ιδιοκτησίας Γ.Π. Μυλωνά, με την προοπτική την τοπογράφηση για απαλλοτρίωση και την ανασκαφή του χώρου, η οποία δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπισθεί την εποχή εκείνη. Σε επανειλημμένες επισκέψεις που έγιναν στη θέση αυτή, περισυλλέχθηκε απολέπισμα πυριτόλιθου και κεραμική ΜΕ-ΥΕ χρόνων (ΒΕ 420). Βόρεια, 150 μ. περίπου, του τυμβοειδούς εξάρματος στο Γαλαροβούνι εντοπίζεται υπόλειμμα τυμβίσκου σχεδόν ολοσχερώς κατεστραμμένου από την καλλιέργεια. Αμέσως ανατολικά υπάρχει μικρή αγροικία, τυπική της μεσσηνιακής ενδοχώρας και κυρίως των σταφιδαμπέλων της Μεσσηνίας, κτισμένη από πλακωτές κατά το πλείστον πέτρες, το πιθανότερο προερχόμενες από αρχαίο κτίσμα στην ίδια τοποθεσία. Από τη θέση αυτή περισυλλέχθηκαν διαγνωστικά όστρακα της ΠΕ ΙΙ περιόδου, δηλαδή βάση από σαλτσιέρα (κύμβη) και όστρακα από φιαλίδια με έσω νεύον χείλος, καθώς και μερικά λεπτότεχνα όστρακα από αγγεία της ίδιας περιόδου. Η τοποθεσία αυτή στο Στρέφι κρίνεται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, καθώς βρίσκεται σε περιοχή της Μεσσηνίας που δεν έχει ερευνηθεί με συστηματική ανασκαφική έρευνα, στο πλαίσιο της οποίας είναι βέβαιον ότι θα εντοπισθούν και άλλες αρχαιολογικές θέσεις στην ευρύτερη περιοχή με περιήγηση και προσεκτική παρατήρηση.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΧΑΤΖΗ-ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

Θαλάμες

Στις 28-8-90, έγινε περισυλλογή και μεταφορά στο Μουσείο Καλαμάτας δύο δωρικών κιονοκράνων αρχαϊκής εποχής (ΒΕ 475 και 476), που βρίσκονταν μεταξύ σκουπιδιών και άχρηστων αντικειμένων στην πλατεία του χωριού.

Το ένα κιονόκρανο είναι ακρωτηριασμένο και σπασμένο σε δύο τμήματα (σωζ. διαστ.: πλ. 0,40 και ύψ. 0,29 μ.) (Πίν. 55 α), ενώ το άλλο, που διατηρείται σχε-

8. Για το χρυσό δουκάτο που είχε βρεθεί σε χάσμα μεταξύ του Δωματίου των Αρχείων και του Προπύλου του Ανακτόρου κατά την ανασκαφική έρευνα του C.W. Blegen, βλ. C.W. Blegen and Marion Rawson, The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia, I: The buildings and their contents, Part I, σ. 96· Part II, εικ. 273/αριθ. 19.

9. R. Hope Simpson, Mycenaean Greece, New Jersey 1981, σ. 126, εικ. 105.

δόν ακέραιο, διαστ. 0,73x0,73 και ύψ. 0,25 μ. (Πίν. 55 β), έπαθε σοβαρή φθορά πρόσφατα (θερμική θραύση) από φωτιά που άναψαν οι εντόπιοι για τα σκουπίδια.

Η ύπαρξη των κιονοκράνων αυτών επισημάνθηκε από τον καθηγητή Χ. Μπούρα και τον αρχιτέκτονα Μ. Κορρέ, οι οποίοι τα ενετόπισαν περαστικοί από το χωριό αυτό και ενημέρωσαν την Εφορεία, έθεσαν δε στη διάθεσή της τις φωτογραφίες που δημοσιεύονται.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Άνω Εγκλιανός

Ανάκτορο Νέστορος

Το Πανεπιστήμιο της Minnesota των ΗΠΑ εγκαινίασε τον Αύγουστο του 1990 υπό τη διεύθυνση των Fr. Cooper και M.C. Nelson, με την εποπτεία και συνεργασία της Εφορείας, ένα πρόγραμμα (α΄ περίοδος), του οποίου βασικός αντικειμενικός στόχος είναι η δημιουργία ενός επίσημου σχεδίου όλων των αρχιτεκτονικών καταλοίπων που είχαν αποκαλυφθεί στις ανασκαφές του C.W. Blegen, δεδομένου ότι κατά την περίοδο εκείνη των ανασκαφών δεν είχαν τεκμηριωθεί πλήρως τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, έτσι ώστε στην τελική δημοσίευση να έχουν δοθεί μόνο σχηματικά σχέδια. Το παρόν πρόγραμμα στοχεύει στο να δοθεί έμφαση στο συσχετισμό της αρχιτεκτονικής σημασίας των ερειπίων του Ανακτόρου και των προσκτισμάτων του με τα ιστορικά δεδομένα, την εξέλιξη των κεραμικών ρυθμών, τις τοιχογραφίες και τις πινακίδες της Γραμμικής Γραφής Β.

Κατά το 1990 ολοκληρώθηκε το σχέδιο και οι αναπαραστάσεις των τοίχων του κεντρικού κτιρίου του Ανακτόρου, που σήμερα προστατεύονται με στέγαστρο από dexion. Ολοκηρωμένη σειρά των σχεδίων και των αναπαραστάσεων κατατέθηκε στην Εφορεία.

Γ. ΧΑΤΖΗ-ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Πατρών

Το πρόβλημα στέγασης των κινητών ευρημάτων, που καθημερινά έρχονται στο φως από τις σωστικές ανασκαφές της πόλεως των Πατρών, εξακολουθεί να υπάρχει στην Εφορεία και να δυσκολεύει τις υποχρεώσεις μας στα θέματα καταγραφής, συντήρησης, τακτοποίησης αλλά και μελέτης των αρχαίων αντικειμένων. Ελπίζουμε, όμως, ότι το πρόβλημα θα λυθεί με την ολοκλήρωση των εργασιών στο τριώροφο ακίνητο της Υπηρεσίας επί των οδών Ηφαίστου-Πατρέως και Υψηλάντου.

Παρά ταύτα, συνεχίστηκε και φέτος η συντήρηση και καταγραφή αρχαιολογικών ευρημάτων παλαιών και νέων ανασκαφών της Πάτρας και της ευρύτερης περιοχής. Την ευθύνη των καταγραφών είχαν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας, της δε συντήρησης των ευρημάτων οι συντηρητές Κ. Ηλιογάμβρου, Θεοδ. Χριστόπουλος, Χ. Κατσαΐτης, Άννα Μπούμπουκα (εργαστήριο ψηφιδωτών), Λεων. Παυλάτος, Θεοδ. Ρουγκάλας, Γεωρ. Μπούμπουκα (εργαστήριο συντήρησης αντικειμένων).

Μουσείο Αιγίου

Συνεχίστηκαν οι εργασίες αναπαλαίωσης του παραδοσιακού ακινήτου (παλαιά αγορά Αιγίου, έργο Τσίλλερ) για τη λειτουργία του ως Μουσείο Αιγίου. Στα υπόγεια του κτιρίου συνεχίστηκε η προετοιμασία των ευρημάτων για τη μελλοντική έκθεση του Μουσείου.

Εργασίες υπαίθρου

Έγινε καθαρισμός των αρχαίων που διατηρούνται σε υπαίθρια ή στεγασμένα ακίνητα της Πάτρας και του Αιγίου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Τις ανασκαφές επόπτευσαν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας Αδ. Βασιλογάμβρου, Νικολ. Κοκκοτάκη, Μ. Κωτσάκη, Μ. Λακάκη, Λ. Παπακώστα, Μ. Πετριτάκη (μόνο τους θερινούς μήνες λόγω εκπαιδευτικής άδειας), Μ. Πετρόπουλος και Μ. Σταυροπούλου-Γάτση, βοήθησαν δε οι αρχαιολόγοι με σύμβαση ορισμένου χρόνου Χάρις Στούπα και Αλίνα Καλοφώνου.

Την ευθύνη για την ακριβή σχεδίαση και αποτύπωση των κινητών και ακινήτων αρχαιολογικών ευρημάτων της Εφορείας είχαν οι σχεδιαστές Μ. Πετροπούλου-Φιλιπποπούλου, Χαρ. Μαρινόπουλος και Ελισάβετ Αλεξοπούλου με την εποπτεία του αρχιτέκτονα Ευθύμιου Αυγούλη, βοήθησαν δε οι σχεδιάστριες με σύμβαση ορισμένου χρόνου.

Τις ανασκαφικές εργασίες επιστάτευσαν οι εμπειρότατοι υπάλληλοι της Εφορείας Νικ. Χριστόπουλος στην Πάτρα, Μ. Παπαδόπουλος στο Αίγιο, Γ. Καλύβας και Αθαν. Αναστασόπουλος στην Κάτω Αχαΐα και ο Γ. Μητρόπουλος στην περιφέρεια της Πάτρας.

Την ευθύνη για κάθε είδους τεχνικό πρόβλημα και εργασία είχε ο υπομηχανικός της Εφορείας Κωνστ. Κατσιδήμας.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

Πάτρα

Οδός Αγ. Γεωργίου και Ηλ. Μηνιάτη 17 (Πίν. 56 α)

Το οικόπεδο βρίσκεται στις δυτικές υπώρειες του λόφου της ακρόπολης της Πάτρας με μεγάλη υψομετρική διαφορά ανάμεσα στους δύο δρόμους. Αποκαλύφθηκε αναλημματικός τοίχος ρωμαϊκών χρόνων με κατεύθυνση Β.-Ν., παράλληλος και κάτω από την οδό Αγίου Γεωργίου, διαστ. 10,50Χ0,50Χ0,60-0,80 (ύψος) μ., που συνεχίζεται προς την οδό Μηνιάτη αλλά και προς Β. στο όμορο οικόπεδο (Πίν. 56 β)· είναι κτισμένος κατά το opus mixtum (ΤΑ στο σχέδιο). Δυτικά του ΤΑ σε πλάτος 3,30 μ. βρέθηκε δάπεδο από κροκάλες, κεραμίδια και σκληρό συνδετικό κονίαμα (δρόμος;) (Χ2 στο σχέδιο) και αμέσως δυτικότερα ορθογώνιο κτίσμα ρωμαϊκών χρόνων, που συνεχίζεται και στο όμορο οικόπεδο Ηλ. Μηνιάτη 15[1]. Οι τοίχοι καλοδιατηρημένοι, χτισμένοι κατά το σύστημα opus testaceum, έχουν ανωδομή που διακρίνεται με πατούρα ακριβώς στο ύψος του Χ2 και συνεχίζονται σε βάθος 1 μ. περικλείοντας (σ΄ αυτό το βάθος) ένα ορθογώνιο χώρο (Χ1 στο σχέδιο) στρωμένο με το ίδιο δάπεδο του Χ2 (Πίν. 57 α). Διαπιστώθηκε από τομή η ύπαρξη πολύ σκληρού υποστρώματος, πάχ. 0,40 μ.

1. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 108.

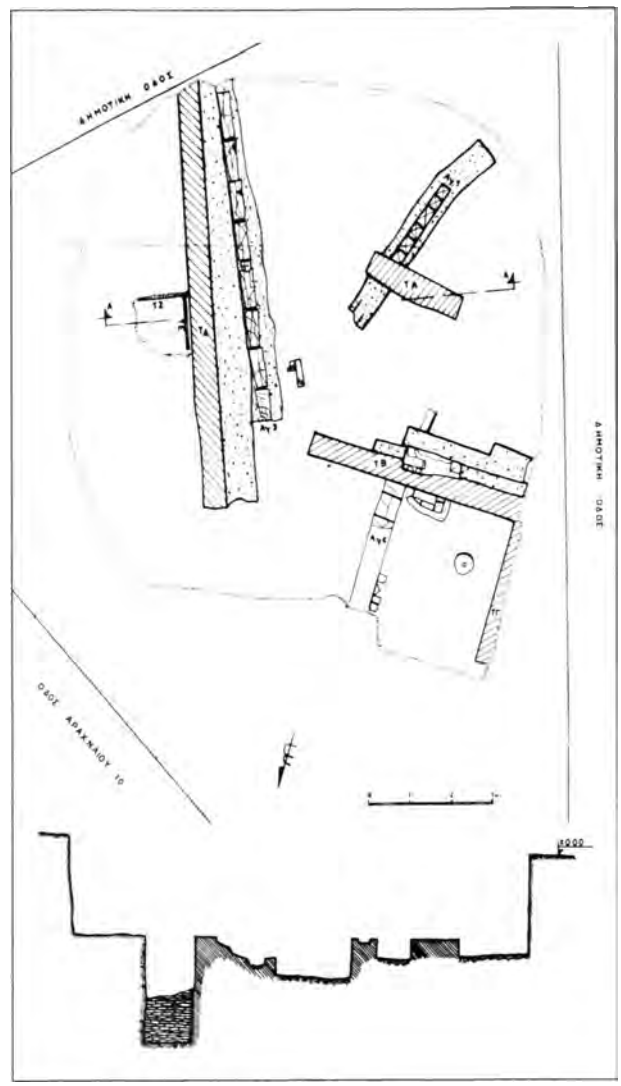
Οδός Αραχναίου 10 (Σχέδ. 1)

Το οικόπεδο βρίσκεται στην Πάνω Πόλη της Πάτρας, νοτιοανατολικά του Κάστρου. Στη νοτιοδυτική πλευρά του βρέθηκαν αρχαιότητες βυζαντινών-μεταβυζαντινών χρόνων· στο υπόλοιπο ρωμαϊκές και υστεροβυζαντινές αρχαιότητες. Στη μέση σχεδόν του οικοπέδου, με κατεύθυνση Β.-Ν., ανασκάφηκε καλοδιατηρημένος τοίχος ρωμαϊκών χρόνων, διαστ. 9,65x0,60, μέγ. σωζ. ύψ. 0,55 μ. (ΤΔ).

Σε επαφή με τη δυτική παρειά του ΤΔ, παράλληλα σ' αυτόν και κατά 0,80 μ. βαθύτερα, ανασκάφηκε ίδιας εποχής τοίχος (ΤΕ) που γωνιάζει προς Δ. με άλλο όμοιο (Τ2). Σώζονται σε ύψος 1 μ. Δεν αποκαλύφθηκαν πλήρως και διατηρήθηκαν σε κατάχωση. Σε μεταγενέστερη επέμβαση στο χώρο κατασκευάσθηκαν τρεις αγωγοί (Σχέδ. 1, αγ. 1, αγ. 2, αγ. 3).

Οδός Διονύσου (Σαμακιά)

Και φέτος κατά τη διάρκεια των εργασιών κατασκευής του σύγχρονου αγωγού αποχέτευσης βρέθηκε και άλλο τμήμα του ρωμαϊκού αγωγού ύδρευσης[2]. Συγκεκριμένα, στον αριθ. 36 της οδού Διονύσου και στην καμπή του δρόμου, σε βάθος 0,70 μ., βρέθηκε καλοχτισμένο φρεάτιο, διαστ. 0,93x1,30 μ., όπου κατέληγε ο αγωγός από Β. και Ν. Στα 100 μ. νοτιοανατολικά στην πορεία του δρόμου ξαναβρέθηκε τμήμα του αγωγού, μήκ. 1 μ., σε βάθος 1,80 μ. και κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Στα 50 μ. νοτιοδυτικά στην ίδια πορεία βρέθηκε και άλλο τμήμα, σε βάθος 1,50 μ. και μήκος 3,74 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ. Και τα δύο τμήματα είναι κτιστά με πέτρες και επιχρισμένα εσωτερικά με κονίαμα. Το κάλυμμα ήταν κατεστραμμένο.

Σχέδ. 1. Πάτρα. Οδός Αραχναίου 10. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Οδός Θράκης 37

Ανασκάφηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα ύστερων ρωμαϊκών χρόνων και πηγάδι λιθεπένδυτο ίδιας εποχής.

Οδός Αυστραλίας 18

Βρέθηκε υπόλοιπο υστερότατου τοίχου, τμήμα χονδροειδούς πιθαριού κατά χώραν και κεραμοσκεπές ταφίδιο χριστιανικών χρόνων.

Ακτή Δυμαίων-Ευμήλου-Υψηλάντου

Στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου σε βάθος 1 μ., βρέθηκε αδιάγνωστο συμπαγές κτίσμα από πέτρες, σκληρό κονίαμα και κάποια μικρά κεραμιδάκια, διαστ. 2x3x0,50 μ., που συνεχίζει στο προς Β. όμορο χτισμένο οικόπεδο.

Οδός Ναυαρίνου 29

Στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου βρέθηκε υστερορωμαϊκός τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ. κτισμένος με αργούς λίθους, κεραμίδια και κονίαμα, διαστ. 4x0,60x0,50 (ύψος) μ., γωνιάζει προς Β. με άλλον ίδιας κατασκευής, διαστ. 1,60x0,60x0,60 μ. Στη συνέχειά τους προς Δ. βρέθηκε υπόλοιπο δαπέδου με υπόστρωμα.

2. ΑΔ **44** (1989): Χρονικά, σ. 127.

Οδός Αρκαδίου 5

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε κυκλική κατασκευή από πέτρες, κεραμίδια και κονίαμα, επιχρισμένη και στεγανοποιημένη εσωτερικά, διαμ. 1,45 και σωζ. ύψ. 0,45 μ. Στο νοτιοδυτικό τοίχωμά της έχει άνοιγμα πλ. 0,55 μ. Πιθανώς υστεροβυζαντινών χρόνων.

Οδός Βότσαρη 5

Σε βάθος 2 μ. από την οικοδομική γραμμή και την ανατολική πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων από αργούς λίθους και συνδετικό κονίαμα, χρονολογούμενα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Στη δυτική πλευρά και σχεδόν επιφανειακά κτιστή βρύση με μαρμάρινη γούρνα νεοτέρων χρόνων.

Οδός Γερμανού 81

Ανασκάφηκαν μερικώς, από το φόβο κατάρρευσης του όμορου προς Δ. πλινθόκτιστου σπιτιού, δύο παράλληλοι μεταξύ τους τοίχοι με κατεύθυνση Β.-Ν., βυζαντινών χρόνων ο δυτικότερος, ρωμαϊκών ο ανατολικότερος, χτισμένος κατά το σύστημα opus testaceum.

ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ

Οδός Ψηλαλωνίων 13 (Πίν. 57 β)

Στο χώρο του πρώην κινηματογράφου Ζενίθ, αποκαλύφθηκαν κτίρια που χρονολογικά καλύπτουν τη μεγαλύτερη γνωστή στην Πάτρα κατοίκηση.

Τα παλαιότερα ευρήματα ανάγονται στους αρχαϊκούς χρόνους, ενώ το κτιριακά σύνολα αρχίζουν από τους κλασικούς μέχρι και τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Οι παλαιότερες φάσεις περιλαμβάνουν συγκρότημα ιερών και βοηθητικών χώρων λατρείας, ενώ κατά τη διάρκεια των παλαιοχριστιανικών χρόνων ο χώρος μετατράπηκε σε εργαστήριο.

Πλήθος αξιόλογων ευρημάτων, αγάλματα, αρχιτεκτονικά μέλη, αγγεία, νομίσματα, αντικείμενα γυάλινα, μετάλλινα, λίθινα, οστέινα, σιδερένια, μολύβδινα, καθώς και ένας εντυπωσιακός αριθμός οστράκων, ήταν τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής, τα οποία αφού απομακρύνθηκαν από το χώρο με αυστηρή σειρά κατά στρώματα, παραμένουν για καθαρισμό, συντήρηση και συγκόλληση στην αποθήκη του Μουσείου.

Οδός Αιόλου - Γερανίων - Πάροδος Αραχναίου (πολυκατοικίες Χελά)

Καμαροσκεπής χώρος κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων βρέθηκε κατά τη διάρκεια της διαμόρφωσης των χώρων γύρω από τις πολυκατοικίες του συγκροτήματος Χελά και διατηρήθηκε σε κατάχωση. Πάνω από το κτίριο, βρέθηκε επίσης τάφος χριστιανικών χρόνων, ενώ σε βαθύτερο επίπεδο διαπιστώθηκε η ύπαρξη ελληνιστικών τοιχαρίων.

ΜΑΡΙΑ ΚΩΤΣΑΚΗ

Οδός Γερβ. Παρασκευοπούλου 6

Αποκαλύφθηκαν κτιριακά λείψανα, τα οποία ανήκουν σε δύο διαδοχικές οικοδομικές φάσεις των υστερορωμαϊκών χρόνων, ενώ σε βαθύτερο επίπεδο είχαν διασωθεί τοίχοι ελληνιστικού κτιρίου (Πίν. 58 α). Στην παλαιότερη ρωμαϊκή φάση ανήκουν τρεις χώροι του κτιρίου που βρίσκονται στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου (προς την οδό Γερβ. Παρασκευοπούλου). Οι τοίχοι τους ήταν κατασκευασμένοι κατά το opus quasi reticulatum και opus mixtum. Στη νεότερη ρωμαϊκή φάση ανήκε κυρίως χώρος, ο οποίος εν μέρει ερευνήθηκε γιατί εκτεινόταν εκτός των ορίων της ανασκαφής. Στον τελευταίο είχε διασωθεί δάπεδο από πατημένο χώμα, κομμάτια κεραμιδιών και μικρές πέτρες, μέσα στο οποίο ήταν τοποθετημένο αποθηκευτικό πιθάρι.

Οι ελληνιστικοί τοίχοι είχαν διασωθεί σε διαφορετικά μεταξύ τους σημεία, χωρίς να απαρτίζουν συγκεκριμένους χώρους.

Κοντά στο πεζοδρόμιο υπήρχαν τέσσερις ημικατεστραμμένοι κεραμοσκεπείς χριστιανικοί τάφοι, προφανώς ανήκοντες σε νεκροταφείο του οποίου άλλος τάφος έχει ερευνηθεί παλαιότερα στο έναντι βρισκόμενο οικόπεδο της οδού Γερβ. Παρασκευοπούλου 7[3].

Οδός Γεροκωστοπούλου

Με την ευκαιρία εργασιών του Δήμου για πεζοδρόμηση τμήματος της οδού Γεροκωστοπούλου διενεργήθηκε δοκιμαστική τομή κατά μήκος του μακρύ άξονά της και συγκεκριμένα στο τμήμα της μεταξύ των οδών Αλ. Υψηλάντου και Ηφαίστου. Αποκαλύφθηκαν κυρίως λείψανα που ανήκουν στα ύστερα βυζαντινά χρόνια και στην εποχή της Τουρκοκρατίας (συστήματα αποχετευτικών αγωγών, δάπεδα από κροκάλες). Αξιόλογα ήταν δύο τμήματα καμπύλων τοίχων, που βρέθηκαν σε δύο σημεία της τομής, μπροστά στον αριθμό 45Γ-47 της οδού Γεροκωστοπούλου και κοντά στη

3. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 97.

συμβολή της με την οδό Ηφαίστου αντίστοιχα (Πίν. 58 β). Σχετίζονται άμεσα με τα λείψανα μνημείου, το οποίο έχει αποκαλυφθεί στο σημείο αυτό της πόλης και ταυτίζεται με στάδιο ή αμφιθέατρο[4].

Οδός Τσαμαδού 56

Το οικόπεδο ήταν πολύ επίμηκες και πολύ στενό με πρόσοψη (επί της οδού Τσαμαδού), πλ. 5,90 μ., βρισκόταν δε ανάμεσα σε δύο πολύ επικίνδυνες ετοιμόρροπες μεσοτοιχίες. Σε βάθος 2,50 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα ρωμαϊκής οικίας, την οποία προς Δ. όριζε τοίχος επιμελημένης κατασκευής κατά το opus reticulatum και το opus testaceum (Πίν. 59 α). Οι χώροι της εκτείνονταν κυρίως προς Α. και προς Ν. εκτός των ορίων του οικοπέδου.

Κοντά στο βόρειο άκρο της (προς την οδό Τσαμαδού) ένας χώρος της οικίας είχε μεταγενέστερα μετατραπεί σε ορθογώνια δεξαμενή, διαστ. 4,85x3,70 μ. Το αρχικό δάπεδό του, κατασκευασμένο από τετράγωνες πήλινες πλάκες, διαστ. 0,55x0,55 μ., πάνω σε σκληρό υπόστρωμα, πάχ. 0,20 μ., είχε καλυφθεί με υδραυλικό κονίαμα.

Οδός Μπουμπουλίνας 18 και Τσαμαδού

Αποκαλύφθηκε πλακόστρωτο από μεγάλους αδρά πελεκημένους ασβεστόλιθους και αρχιτεκτονικό υλικό σε β΄ χρήση (Πίν. 58 γ). Αποτελεί συνέχεια του ίδιου πλακόστρωτου που είχε αποκαλυφθεί στο οικόπεδο της οδού Μπουμπουλίνας 16 και Όθωνος-Αμαλίας[5] και ανήκει στις λιμενικές εγκαταστάσεις της ρωμαϊκής Πάτρας.

Οδός Ι. Βλάχου 23-25

Σε μικρή τομή, που διενεργήθηκε στο κέντρο του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε ρωμαϊκός τοίχος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. σε βάθος 2,70 μ. από το επίπεδο του πεζοδρομίου. Η έρευνα δεν προχώρησε λόγω άμεσου κινδύνου κατάρρευσης των εκατέρωθεν παλαιών μεσοτοιχιών.

Πάροδος Γ62, αριθ. 14, Ψαροφάι

Κάτω από επίχωση, ύψ. 2,60 μ., αποτελούμενη από καθαρό αμμοχάλικο, αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων κτισμένων από αργούς λίθους, λάσπη και κομμάτια κεραμιδιών. Περισυλλέχθηκαν ρωμαϊκά όστρακα.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Οδός Σαχτούρη 47

Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά λείψανα τοίχων υστερορωμαϊκών χρόνων.

Οδός Λόντου 40

Ερευνήθηκε τμήμα αιθρίου οικίας ρωμαϊκών χρόνων στο κέντρο του οποίου αποκαλύφθηκε κατά το ήμισυ δεξαμενή με μαρμάρινη επένδυση στα πλαϊνά τοιχώματα και στον πυθμένα. Το δάπεδο του αιθρίου ήταν επίσης καλυμμένο με μαρμάρινες πλάκες αποσπασματικά διατηρημένες, ενώ σε τομή κάτω από αυτό βρέθηκε σύστημα αγωγών αποχέτευσης και μεταφοράς πόσιμου νερού, το οποίο συνεχίζεται και κάτω από το κατώφλι εισόδου του αιθρίου προς Α., το οποίο οδηγεί σε δωμάτιο με δάπεδο στρωμένο με τούβλα σε σχήμα ψαροκόκκαλου.

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας στο χώρο ανοίχτηκαν εννέα αποθέτες, των οποίων η διάμετρος κυμαίνεται από 1-2 και το βάθος από 0,50-1,50 μ. Από το εσωτερικό τους προέρχονται πολλά αγγεία πήλινα και γυάλινα αποσπασματικά διατηρημένα.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

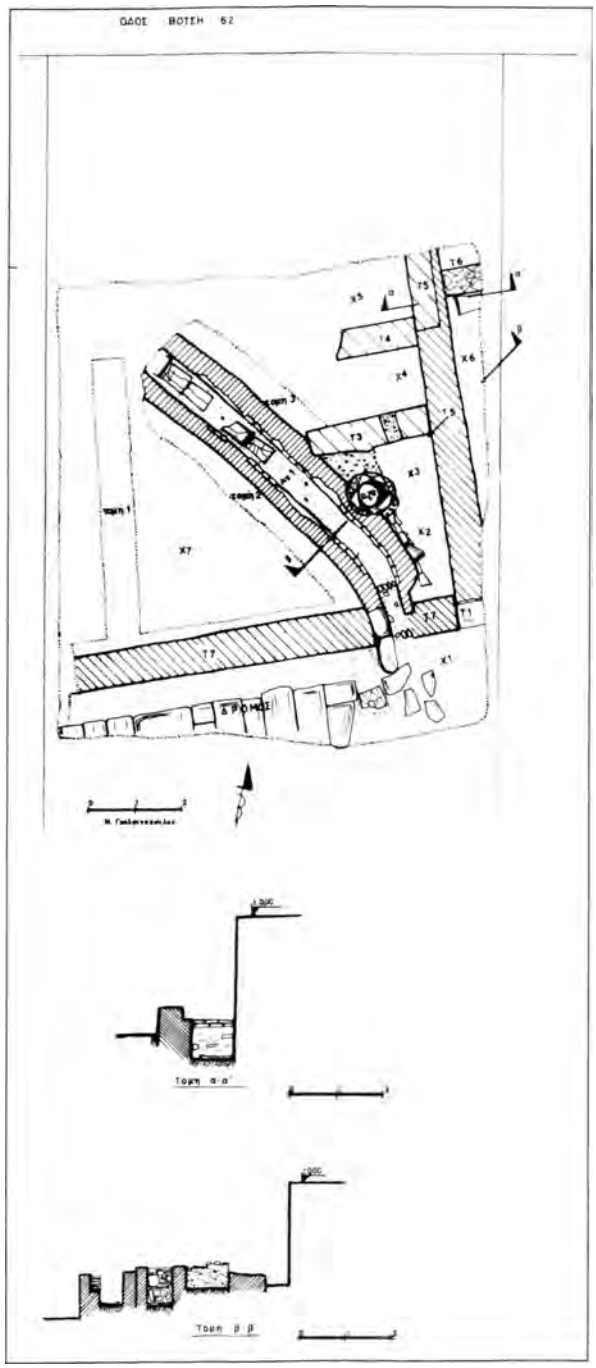
Οδός Βότση 62

Ερευνήθηκαν οικοδομικά λείψανα τα σημαντικότερα των οποίων χρονολογούνται στη ρωμαϊκή και υστερορωμαϊκή περίοδο (Σχέδ. 3· Πίν. 59 β).

Στη νότια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα δρόμου (ορατού μήκ. 6,40, πλ. 1,60 μ.) και παρόδιου τοίχου, Τ.7 (κατεύθυνσης Α.-Δ., μήκ. 8,15, πλ. 0,75), που χρονολογούνται στην πρώτη περίοδο. Ο δρόμος αποτελεί συνέχεια της οδού που ερευνήθηκε παλαιότερα στα οικόπεδα της οδού Βότση 52 και 58[6] και η οποία είναι παράλληλη με το τμήμα του δρόμου που ήλθε στο φως επί της οδού Φιλοποίμενος 47[7].

Κατά τους υστερορωμαϊκούς χρόνους ο χώρος λειτουργούσε ως τμήμα εργαστηρίου κεραμοπλαστικής, ο πυρήνας του οποίου βρισκόταν στο παρακείμενο οικόπεδο[8] (οδός Βότση 60). Στο παρόν αποκαλύφθηκε τμήμα κτιστού αγωγού, κατεύθυνσης ΝΑ.-ΒΔ., ο οποίος αποτελεί συνέχεια του αγωγού που ερευνήθηκε στην παραπάνω ιδιοκτησία. Ο πυθμένας του σχηματίζεται από ελαφρά κοίλες κεραμίδες και υπόστρωμα

4. BCH 113 (1989), σ. 351-401.
5. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 119.
6. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 287· 28 (1973): Χρονικά, σ. 213.
7. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 182.
8. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 86.

Σχέδ. 2. Πάτρα. Οδός Βότση 62. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

από κροκάλες και αμμοχάλικο. Για την κατασκευή του χρειάστηκε να καταστραφεί το ανατολικό άκρο του δρόμου και του Τ.7, πράγμα που σημαίνει ότι είναι μεταγενέστερός τους. Μέσα και έξω από αυτόν βρέθηκε ποσότητα σκωρίας, ενώ στο Χ.6 βρέθηκαν πήλινα στηρίγματα σχήματος κόλουρου κώνου, για την όπτηση αγγείων.

Οδός Τσαμαδού και Κορίνθου

Στη γωνία των οδών Τσαμαδού και Κορίνθου ερευνήθηκαν οικιστικά λείψανα των ρωμαϊκών χρόνων (Σχέδ. 4). Οι περισσότεροι τοίχοι είναι κτισμένοι κατά το opus testaceum. Στο Χ.10 εντοπίστηκε ψηφιδωτό δάπεδο, ενώ στο Χ.1 δάπεδο από μαρμάρινες πλάκες, χωρίς όμως αυτά να αποκαλυφθούν εξαιτίας τεχνικών δυσκολιών. Διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Στο Χ.5 βρέθηκε ελλιπές μικρό μαρμάρινο άγαλμα γυμνού έφηβου ρωμαϊκής περιόδου.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΒΟΡΕΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Κορίνθου 158

Ανασκάφηκε τμήμα του βόρειου νεκροταφείου της πόλης με χαλικόστρωτο ταφικό δόμο, που διασχίζει το οικόπεδο κατά πλάτος Β.-Ν. και η συνέχεια του οποίου είχε βρεθεί στο προς Β. όμορο οικόπεδο της οδού Κορίνθου 156[9]. Αποκαλύφθηκαν συνολικά 88 τάφοι ρωμαϊκών και κυρίως ελληνιστικών χρόνων με πλούσια κτερίσματα· επίσης αρκετά τεφροδόχα αγγεία (Πίν. 60 α). Οι ρωμαϊκοί τάφοι κατελάμβαναν το δυτικό τμήμα του οικοπέδου προς τον ακάλυπτο χώρο και ήταν κεραμοσκεπείς και κτιστοί κιβωτιόσχημοι. Οι ελληνιστικές ταφές βρέθηκαν κατά χώραν σε αλλεπάλληλα στρώματα στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου προς την οδό Κορίνθου. Στις ρωμαϊκές ταφές βρέθηκαν κυρίως γυάλινα μυροδοχεία ενώ σε μερικές από αυτές χάλκινα νομίσματα στο στόμα των νεκρών. Οι ελληνιστικές ήταν ταφές πλουσιότερες. Έτσι, βρέθηκαν πολλά πήλινα μυροδοχεία, σκύφοι, πινάκια, λυχνάρια, χάλκινο κάτοπτρο, μολύβδινη κυλινδρική πυξίδα, ασημένιο βραχιόλι και ασημένιος αυλός, πολλά λογχόσχημα φύλλα χρυσού, ζεύγος σκουλαρικιών με έκτυπη παράσταση σφίγγας κατ' ενώπιον, χρυσό δακτυλίδι με επίπεδη σφενδόνη, χρυσό σκουλαρίκι με παράσταση κεφαλιού λύγκα, χρυσές δανάκες και χρυσό διάδημα με έκτυπη παράσταση. Στα χέρια δύο σκελετών βρέθηκαν σβώλοι γαλάζιου χρώματος.

ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ

9. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 121.

ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Κουμανιώτου 23

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου διαπιστώθηκε, σε σύντομη έρευνα (λόγω επικινδυνότητας των ομόρων), η ύπαρξη μεγάλου κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων, του οποίου οι τρεις χώροι στεγάζονταν με κεραμοσκεπείς στέγες. Στη νότια όψη του κτιρίου βρέθηκαν ασαφή ίχνη χαλικόστρωτου δρόμου.

Το κτίριο εντάσσεται στον ευρύτερο χώρο του ρωμαϊκού νεκροταφείου της Πάτρας, που εκτείνεται νοτιοδυτικά της πλατείας Ψηλαλωνίων.

ΜΑΡΙΑ ΚΩΤΣΑΚΗ

Οδός Γ. Ολυμπίου 82

Στο παραπάνω οικόπεδο ερευνήθηκαν τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι και δύο τεφροδόχα αγγεία των υστερορωμαϊκών χρόνων. Ανασκάφηκαν επίσης τρεις χριστιανικοί κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, εκ των οποίων οι δύο (Τ. Ι και VI) περιείχαν διπλές ταφές.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΤΡΩΝ

Βούντενη

Στη θέση Βούντενη Πατρών ερευνήθηκαν δύο ακόμα θαλαμοειδείς τάφοι (τάφοι 17 και 20) του μυκηναϊκού νεκροταφείου. Οι παραπάνω τάφοι, που βρίσκονται έξω από τον περιφραγμένο χώρο, εντοπίσθηκαν κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης του παρακείμενου αγροτικού δρόμου.

Ο θαλαμοειδής τάφος 17, που έχει καταστραφεί στο ανώτερο τμήμα του από την αρχική διάνοιξη του δρόμου έχει προσανατολισμό Α.-Δ. και την είσοδο προς Α. Στο δάπεδο του κατηφορικού δρόμου, που έχει κι αυτός αποκοπεί και σώζεται σε μήκος 1,95 μ. και μπροστά από το στόμιο, αποκαλύφθηκε βαθύς (1,18 μ.) ακανόνιστος λάκκος, διαστ. 1,08x0,65 μ. Περιείχε ενέα τουλάχιστον παραμερισμένες ταφές από τον καθαρισμό του θαλάμου καθώς και τρία αρτόσχημα αλάβαστρα, όστρακα ψευδόστομων αμφορέων και άλλων αγγείων, ένα σφονδύλι, μία χάλκινη τριχολαβίδα και άλλα χάλκινα αποτμήματα εργαλείων, μία πυριτολιθική λεπίδα και δύο χάντρες από αχάτη. Ο θάλαμος που σώζεται σε ενδεικτικό ύψος 0,70 μ., είναι κυκλικός, διαστ. 2,40x2,20 μ. (Πίν. 60 β). Στο δάπεδο τρεις πρωτογενείς ταφές σε στάση ύπτια οκλάζουσα, συνοδεύονταν από πέντε ψευδόστομους αμφορείς, ένα αλάβαστρο, ένα σταμνίσκο, μία πρόχου, ένα ανοικτόστομο άωτο φιαλίδιο, ένα τρίδυμο κέρνο, έξι σφονδύλια και ένα φακόσχημο σφραγιδόλιθο. Στο οπίσθιο τμήμα του θαλάμου και κάτω από τα λείψανα μιας από τις ταφές, βρέθηκε πλακοσκεπής ορθογώνιος λάκκος, διαστ. 1,30x0,33 μ. και βάθ. 0,38-0,58 μ., ο οποίος περιείχε ακτέριστη πρωτογενή ταφή σε υπτία οκλάζουσα στάση.

Ο θαλαμοειδής τάφος 20, σε μικρή απόσταση από τον 17, έχει σχήμα ωοειδές και είναι σχετικά μικρός (διαστ. 1,95x2,60 μ.). Ερευνήθηκε μέσω οπής που δημιουργήθηκε στην κορυφή της θόλου από γαιοπροωθητήρα, ενώ έχει προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. με την πρόσοψη προς ΒΑ. Στο δάπεδο του θαλάμου βρέθηκε μία μόνο πρωτογενής ταφή σε στάση υπτία οκλάζουσα, ενώ αμέσως μετά την είσοδο μικρός αβαθής λάκκος περιείχε τα οστά τριών παραμερισμένων ταφών. Η έρευνα του τάφου απέδωσε τρεις ψευδόστομους αμφορείς, ένα αρτόσχημο αλάβαστρο, ένα σταμνίσκο, δύο σφονδύλια, δύο χάλκινες τριχολαβίδες και μεγάλο αριθμό χαντρών.

Τέλος, οι τάφοι 17 και 20 διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Άγιος Κωνσταντίνος

Στη θέση Άγιος Κωνσταντίνος Κεφαλόβρυσου Κρήνης ερευνήθηκαν τρεις θαλαμοειδείς τάφοι, οι οποίοι είχαν πρόσφατα συληθεί από αρχαιοκάπηλους. Αποτελούν τμήμα μυκηναϊκού νεκροταφείου λαξευτών τάφων, του οποίου όμως τα όρια είναι δύσκολο να προσδιορισθούν γιατί η περιοχή καλύπτεται από πεύκα και πυκνή βλάστηση. Και οι τρεις είναι λαξευμένοι στο ημίσκληρο ιζηματογενές πέτρωμα, στη βόρεια ρίζα πυκνοσκέπαστου λόφου, έχουν προσανατολισμό Β.-Ν. και το στόμιο προς Ν. Επειδή οι δρόμοι οδηγούν κάτω από το κατάστρωμα χαλικόστρωτης αγροτοδασικής οδού, δεν κατέστη δυνατή η έρευνά τους.

Ο πρώτος από αυτούς (συλημένος τάφος 1) έχει σχήμα κυκλικό, διαστ. 2,81x2,75 μ. Βρέθηκε αναμοχλευμένος και συλημένος, σχεδόν γεμάτος από επιχώσεις. Εντός του θαλάμου και κοντά στην ανατολική εσωτερική παραστάδα του στομίου, διέφυγαν της προσοχής των αρχαιοκαπήλων και βρέθηκαν στη θέση τους δύο ψευδόστομοι αμφορίσκοι και ένα κωνικό σφονδύλι. Στο εντελώς διαταραγμένο ταφικό στρώμα βρέθηκαν ακόμα μία αμαυρόχρωμη μόνωτη ευρύστομη πρόχους, τέσσερα σφονδύλια και πολλά όστρακα κυρίως ψευδόστομων αμφορέων, κυαθίων και πρόχων. Στο ανατολικό τμήμα του θαλάμου εντοπίστηκε ακόμα λάκκος, διαστ. 1,40x0,30 μ. και βάθ. 0,60 μ. Κενός από κτερίσματα και με διαταραγμένα τα σκελετικά λείψανα

ταφής από τους αρχαιοκάπηλους, καλυπτόταν άλλοτε από ασβεστόπλακες, οι οποίες όμως βρέθηκαν παραμερισμένες ή ριγμένες στο εσωτερικό του.

Ο συλημένος θαλαμοειδής τάφος 2 έχει σχήμα κυκλικό-ωοειδές και είναι ο μεγαλύτερος των τριών, με διαστάσεις 3,60Χ3,15 μ. Στο βορειοδυτικό τμήμα του θαλάμου αποκαλύφθηκαν δύο κατά χώραν πρωτογενείς ταφές (Α και Β) σε στάση ύπτια οκλάζουσα. Η ταφή Α βρέθηκε ακτέριστη (ή συλημένη), ενώ την ταφή Β συνόδευαν τρίωτο αρτόσχημο αλάβαστρο, δύο μόνωτα αβαθή κυάθια και δύο αμφικωνικά σφονδύλια. Στο οπίσθιο τμήμα του θαλάμου μεγάλος σωρός έντεκα τουλάχιστον παραμερισμένων ταφών απέφερε πλούσια ευρήματα: μία χάλκινη φυλλόσχημη αιχμή δόρατος, ένα ευθύγραμμο χάλκινο μαχαίρι, τρία χάλκινα δακτυλίδια, θραύσματα χάλκινης ταινίας, πιθανώς διαδήματος, ένα τρίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο και τέσσερα αρτόσχημα, ένα ψευδόστομο αμφορέα και θραύσματα άλλων, έναν τρίωτο πιθαμφορέα, δύο μόνωτες πρόχους, δύο κυάθια, δέκα σφονδύλια, 395 ψήφους περιδεραίων από αχάτη και ένα λίθινο διάτρητο τραπεζιόσχημο ακόνι. Όπως φαίνεται, η σύληση περιορίσθηκε στο κεντρικό και βορειοανατολικό τμήμα του θαλάμου, όπου στο πλήθος των διαταραγμένων οστών βρέθηκαν τρία σφονδύλια, ένα χάλκινο δακτυλίδι και πολλά όστρακα.

Ο συλημένος τάφος 3 έχει σχήμα ωοειδές και διαστάσεις 2,30Χ1,85 μ. Πυκνή επίχωση κάλυπτε το θάλαμο, αποτέλεσμα της σύλησης και της μερικής υποχώρησης των τοιχωμάτων. Και εδώ η διατάραξη ήταν πλήρης, ενώ βρέθηκε μόνο μία χάλκινη φυλλόσχημη αιχμή δόρατος και λίγα όστρακα.

Τα ευρήματα των τάφων, τέλος, συνιστούν τη χρήση τους στην ΥΕ ΙΙΙΑ-Γ περίοδο.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

Καλλιθέα

Κατά τη διάρκεια εργασιών διαπλάτυνσης-παραλλαγής της οδού από Πάτρα προς Ίσωμα, που εκτελούσε η 2η ΔΕΚΕ Πατρών, αποκαλύφθηκε αποσπασματικά και εν μέρει καταστράφηκε τμήμα εγκατάστασης ρωμαϊκών χρόνων, σε βάθος 1,50 μ. από το επίπεδο του σημερινού εδάφους (Σχέδ. 3). Συγκεκριμένα, πρόκειται για μεγάλη ορθογώνια κτιστή δεξαμενή, εσωτ. διαστ. 8,90Χ5,90 μ. Οι τοίχοι της, πλ. 0,50-0,70 μ., είχαν διασωθεί μέχρι ύψος 1,70 μ. και ήταν κτισμένοι κατά το σύστημα opus quasi reticulatum. Εσωτερικά ήταν επενδεδυμένη με υδραυλικό κονίαμα, στη βόρεια γωνία της υπήρχαν δύο κτιστές βαθμίδες καθόδου, στο μέσο δε περίπου της βορειοανατολικής πλευράς της κυκλική οπή απορροής υδάτων, που τρυπούσε διαμπερώς τον αντίστοιχο τοίχο. Το πάχος του υποστρώματος του δαπέδου είναι 0,30 μ. Του κλιβάνου είχε διασωθεί το μισό περίπου του κυκλικού χώρου θερμάνσεως, διαμ. 2 μ., με τοιχώματα ύψ. 0,80 μ. Στο κέντρο του υπήρχαν δύο κτιστά στηρίγματα, αποτελούμενα από κομμάτια κεραμίδων και συνδετικό κονίαμα.

Χαλανδρίτσα

Στο κτήμα του Άγγ. Αγγελόπουλου, που βρίσκεται κοντά στα όρια της παραπάνω κοινότητας με την κοινότητα Πλατανόβρυσης, έχει πρόσοψη στον επαρχιακό δρόμο και είναι πολύ έντονα επικλινές, αποκαλύφθηκε και εν μέρει καταστράφηκε κατά τη διάρκεια εργασιών ισοπέδωσης τμήμα οικισμού κλασικών-ελληνιστικών χρόνων.

Μονοδένδρι

Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Δημ. Μίαρη, το οποίο έχει πρόσοψη στην παλαιά εθνική οδό Πατρών-Πύργου, όχι μακριά από τη διασταύρωση προς την παραλία Μονοδενδρίου, εντοπίστηκαν υπολείμματα διαλυμένων τοίχων πιθανότατα, τους οποίους αποτελούσαν αργοί λίθοι, κομμάτια κεραμίδων και λευκωπό κονίαμα. Περισυλλέχθηκαν υστερορωμαϊκά όστρακα.

Κάτω Καστρίτσι

Κατά τη διάρκεια εργασιών διάνοιξης δρόμου από την οδό Υπαπαντής προς τον αγρό του Λεων. Αλεξανδρόπουλου στη θέση Λεχαινά αποκαλύφθηκε και εν μέρει καταστράφηκε μεγάλο πιθάρι. Πιθανότατα πρόκειται για αγροτική εγκατάσταση, γιατί στο σημείο αυτό είναι ορατά διάσπαρτα κεραμίδια και όστρακα.

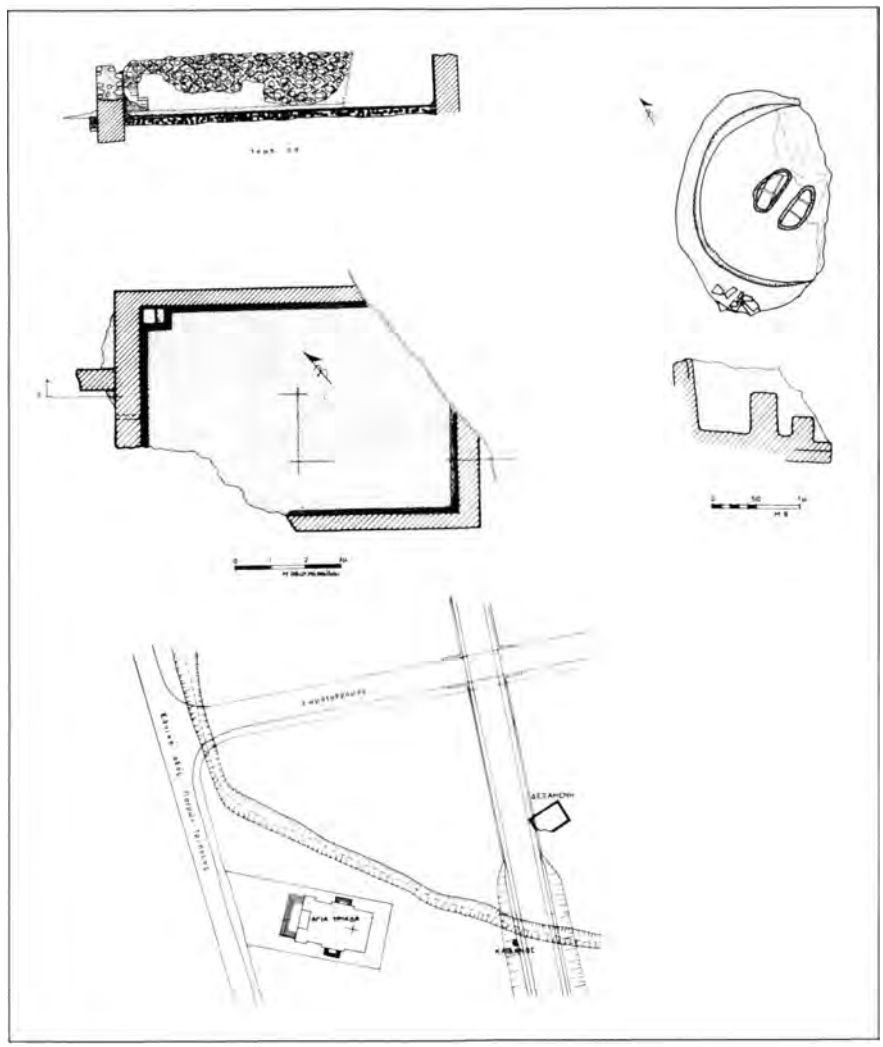
ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Κρήνη Πατρών

Οικισμός Μονοδενδρίου, θέση Άγιος Κωνσταντίνος

Ύστερα από διάνοιξη αγροτικού δρόμου πλάι στο δρόμο που οδηγεί στη Μονή Ομπλού το 1983 ήλθαν στο φως μυκηναϊκοί τάφοι, που όπως διαπιστώσαμε με τη συνάδελφο Ελ. Παπάζογλου, είχαν συληθεί. Η λαθρανασκαφή επανελήφθη το 1990 και ύστερα από αυτό διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή[10], η οποία αποκά-

10. Την ανασκαφή επέβλεψε η αρχαιολόγος Αλίνα Καλοφώνου.

Σχέδ. 3. Καλλιθέα Πατρών. Κατόψεις και τομές της δεξαμενής και του κλιβάνου αντίστοιχα και τοπογραφικό της ανασκαφής.

λυψε μικρή συστάδα τεσσάρων θαλαμοειδών τάφων (1, 2, 3, 3α), ορθογώνιων ή κυκλικών, λαξευμένων στην κιμηλιά.

Οι τάφοι είναι έτσι διατεταγμένοι, ώστε ανά δύο να έχουν κοινό δρόμο (1-2, 3-3α), πράγμα που οφείλεται στην προσπάθεια εξοικονόμησης χώρου λόγω του περιορισμένου πλάτους της φλέβας της κιμηλιάς.

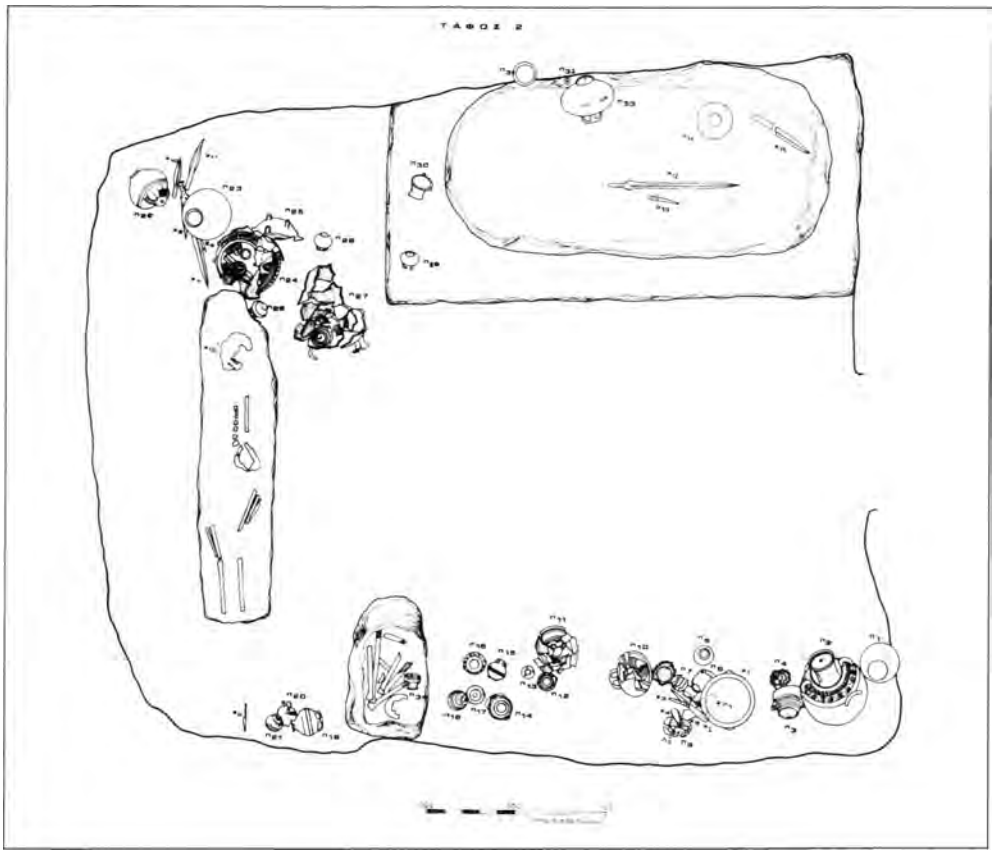
Βρέθηκαν σκελετοί, απευθείας στο δάπεδο ή σε ανακομιδή, μερικά πήλινα αγγεία και ένα χάλκινο ξίφος.

Το νεκροταφείο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο και χαρακτηρίστηκε ως Α΄, διότι λίγο χαμηλότερα και πίσω από τον Άγιο Κωνσταντίνο εντοπίστηκε και δεύτερο νεκροταφείο, Β΄ (βλ. παραπάνω).

Σπαλιαρέικα Λουσικών

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφή του μυκηναϊκού νεκροταφείου[11]. Ανασκάφηκε ένας μικρών διαστάσεων κυκλικός θαλαμοειδής τάφος (τάφος 10), του οποίου σημαντικό μέρος του θαλάμου έχει υποχωρήσει και πέσει μέσα στον υποκείμενο και μεταγενέστερο τάφο 10. Περιείχε τουλάχιστον οκτώ ταφές, από τις οποίες μό-

11. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 136. Μιχ. Πετρόπουλος, Αρχαιολογικές έρευνες στην Αχαΐα, Τιμητικός τόμος για τον Κ. Τριανταφύλλου, Α΄, Πάτρα 1990, σ. 505 κ.ε. Στην ανασκαφή έλαβε μέρος και η αρχαιολόγος Αλίνα Καλοφώνου.

Σχέδ. 4. Σπαλιαρέικα Λουσικών. Κάτοψη του θαλάμου του τάφου 2.

νον οι δύο κατά χώραν. Οι υπόλοιπες παραμερισμένες και μία σε μικρό ορθογώνιο λάκκο ανακομιδής. Βρέθηκαν τέσσερα πήλινα αγγεία, λίθινες και οστέινες χάντρες και χάλκινη τριχολαβίδα.

Σημαντικότερος ήταν ο τάφος 2 (Σχέδ. 4), με ορθογώνιο θάλαμο (διαστ. 4,30x3,60x3 μ.) με πρόσοψη, ύψ. 3,60 και στόμιο, ύψ. 1,40 μ. Τμήμα του θαλάμου του εκτείνεται στο όμορο χωράφι, ιδιοκτησίας Ανδρ. Σταυρόπουλου και τμήμα του μεγάλου δρόμου του στο χωράφι ιδιοκτησίας Παν. Χρονόπουλου. Στο θάλαμο βρέθηκαν δύο λάκκοι, ένας μικρός ορθογώνιος με συσσωρευμένα οστά και ένα ψευδόστομο αμφορέα και ένας δεύτερος μεγάλος (διαστ. 2,20x1,10 μ.), που περίεχε ένα χάλκινο ξίφος, μία χάλκινη αιχμή δόρατος, ένα χάλκινο εγχειρίδιο, χάλκινο στρογγυλό επίθημα ασπίδας και χάλκινο φυλακτήρα ξύλινης αιχμής. Δεν βρέθηκαν καθόλου οστά, αλλά άφθονη στάχτη. Στον πυθμένα του λάκκου τρεις κροκαλοπαγείς πλάκες κάλυπταν άλλο λάκκο, που βρέθηκε εντελώς κενός. Πάνω στο δάπεδο βρέθηκε μόνον ένας σκελετός και κατά μήκος των πλευρών του τέσσερις ομάδες πήλινων αγγείων και χάλκινων αντικειμένων (Πίν. 60 γ). Συνολικά βρέθηκαν τριάντα δύο πήλινα αγγεία, δύο χάλκινα ξίφη, δύο χάλκινες αιχμές δόρατος, ένα χάλκινο ξυράφι, χάλκινη τριχολαβίδα και δύο χάλκινα μαχαίρια. Χαρακτηριστικό είναι ότι βρέθηκαν δύο τεφροδόχα αγγεία, ένας μεγάλος πήλινος τετράωτος αμφορέας με πώμα και χάλκινος κάλαθος.

Οι δρόμοι όλων των τάφων βρίσκονται προς Α., προς το πρανές του λόφου. Όλοι οι τάφοι είναι λαξευμένοι στο φυσικό έδαφος του λόφου, που αποτελείται από θαλασσινή άμμο και πολλά απολιθωμένα όστρεα.

Ένας άλλος τάφος (τάφος 3) ήταν γνωστός στους περίοικους από παλιά. Βρίσκεται σ' απόσταση 150 μ. περίπου προς Ν., στο χωράφι ιδιοκτησίας Παπασταύρου, είναι συλημένος και ανήκει στο ίδιο νεκροταφείο.

Από τον Γρηγ. Χρονόπουλο μας υποδείχθηκε και δεύτερο μυκηναϊκό νεκροταφείο, σε απόσταση 500 μ. περίπου βορειότερα, στη θέση Ψηλή Ράχη των Σπαλιαρέικων και πάνω από την επαρχιακή οδό Σπαλιαρέικων-Πάνω Αχαγιάς.

Από το πρώτο νεκροταφείο που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΒ-Γ περίοδο, απομένει η ανασκαφή του μεγάλου δρόμου του τάφου 2 και επτά ακόμη τάφων, τα ίχνη των δρόμων των οποίων είναι ορατά.

Λόγω έλλειψης πιστώσεων και απόλυσης των εκτά-

κτων εργατών η ανασκαφή διακόπηκε. Ήδη έχει γίνει πρόταση απαλλοτρίωσης όλης της περιοχής και κήρυξής της ως αρχαιολογικού χώρου.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ - ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μέσα στα πλαίσια της μελέτης «Τοπογραφία αρχαίας Αχαΐας» που γίνεται σε συνεργασία της ΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και του Ε.Ι.Ε., πραγματοποιήθηκαν μεγάλης έκτασης περιοδείες στην επαρχία Πατρών και εντοπίστηκαν οι παρακάτω νέες αρχαιολογικές θέσεις:

Άγιος Στέφανος

Εντοπίστηκε ο αγρός Καμπούρη, ανάμεσα στην εκκλησία του Αγίου Στεφάνου και τον επαρχικό δρόμο, όπου το 1930 είχε βρεθεί ο θησαυρός των 107 ασημένιων νομισμάτων[12], γνωστός ως θησαυρός του Θερειανού.

Στην ευρύτερη περιοχή υπάρχουν άφθονα όστρακα των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων που ανήκουν σε μικρό οικισμό. Στην ίδια την εκκλησία του Αγίου Στεφάνου το κάτω μέρος των τοίχων της είναι κτισμένο κατά το opus reticulatum. Προφανώς έχει κτιστεί πάνω σε παλαιότερο ρωμαϊκό κτίριο.

Θερειανού

Σ' ολόκληρη την ανατολική πλαγιά του λόφου υπάρχουν πολλά όστρακα των ελληνιστικών, ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων. Πρέπει να υπήρχε ένας αρχαίος οικισμός αρκετά εκτεταμένος. Μεγάλοι ορθογώνιοι ασβεστολιθικοί λιθόπλινθοι τραβηγμένοι στην άκρη του δρόμου που ανεβαίνει προς την κοινότητα Θερειανού προέρχονται από μεγάλο κτίριο, πιθανώς δημόσιου χαρακτήρα, των ελληνιστικών χρόνων.

Λείψανα μικρότερων αγροτικών οικισμών, των ελληνιστικών χρόνων σώζονται και στις θέσεις Τούμπια και Άι-Λιας. Στη θέση Τούμπια υπήραν κατά τους ντόπιους και τρεις τύμβοι με τάφους που καταστράφηκαν στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο[13].

Αλισσός

Στη θέση Ούγγρι, απ' όπου προέρχεται ο γνωστός θησαυρός των χρυσών νομισμάτων[14], βυθίσματα στην κορυφή χαμηλού λοφίσκου υποδηλώνουν την παρουσία μυκηναϊκών θαλαμοειδών τάφων. Από την ίδια περιοχή προέρχονται και όστρακα μυκηναϊκών χρόνων που παραδόθηκαν από φοιτητές της Αρχαιολογίας στο Μουσείο Πατρών. Χαμηλότερα και κατά μήκος του ποταμού Πείρα άφθονα όστρακα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων μαρτυρούν την παρουσία κάποιου οικισμού.

Αραχωβίτικα Πατρών

Λείψανα οικισμού ελληνιστικών, ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων εντοπίστηκαν ανάμεσα στη σιδηροδρομική γραμμή Πατρών-Κορίνθου προς Ν., τη θάλασσα προς Β., το δρόμο που κατεβαίνει προς την παραλία προς Α. και το νεκροταφείο προς Δ. Στη θέση Παλιομονάστηρο υπάρχει μεγάλος τοίχος των παλαιοχριστιανικών χρόνων και λείψανα μικρότερων, των οποίων την ανασκαφική έρευνα ανέλαβε η 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Πλατάνι

Στη θέση Ελληνικό και στο κτήμα Χρ. Τσέλη εντοπίστηκε από το φύλακα αρχαιοτήτων Γεώργ. Μητρόπουλο, ρωμαϊκό νυμφαίο, σωζ. ύψ. 5 μ. περίπου (Πίν. 61 α). Μέσα στην κοίτη της Ξυλοκέρας αποκαλύφθηκαν τρεις γεωμετρικοί ταφικοί πίθοι και λείψανα κτιρίων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Στη θέση Δέντρος, στο κτήμα του Δημ. Βασιλόπουλου, εντοπίστηκαν λείψανα τοίχων και υπόλοιπο ψηφιδωτού δαπέδου ελληνιστικών χρόνων. Κατά τον πρόεδρο της κοινότητας στην ίδια περιοχή και κοντά στο εργοστάσιο ΔΕΛΤΑ υπήρχαν, παλαιότερα, ψηφιδωτά δάπεδα, μπαζωμένα σήμερα.

Κάτω Καστρίτσι

Στη θέση Άγιοι Θεόδωροι σώζονται λείψανα οικισμού των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων γύρω από το ερειπωμένο εκκλησάκι των Αγίων Θεοδώρων. Το τελευταίο έχει εν μέρει χρησιμοποιήσει υπόλοιπα τοίχων ρωμαϊκής έπαυλης. Την ανασκαφή της εκκλησίας ανέλαβε η 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Σαραβάλι

Στο οικόπεδο της Ουρ. Βασιλοπούλου και στον ακάλυπτο χώρο υπάρχει ογκώδης ρωμαϊκός τοίχος κατά το opus mixtum. Όμοιος τοίχος υπάρχει και στο όμορο προς Α. οικόπεδο, ιδιοκτησίας Αθαν. Τσελεπή.

Γηροκομείο Πατρών

Στην πρώτη στροφή του δρόμου μετά το Γηροκομείο προς την Πάτρα, διακρίνεται στη δεξιά παρειά

12. ΑΔ 14 (1931-32), σ. 71-77.

13. Κ. Τριανταφύλλου, Ιστορικόν Λεξικόν των Πατρών, Πάτρα 1980, σ. 181.

14. Ό.π., σ. 40.

του δρόμου ρωμαϊκός τοίχος. Στο έναντι του δρόμου χωράφι υπάρχει μεγάλη αρράβδωτη κολώνα.

Πριν από το Γηροκομείο και πίσω από την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη περισυλλέχθηκε άφθονη κεραμική και κεραμίδια παλαιοχριστιανικών χρόνων προφανώς από κάποιον οικισμό. Την έρευνα του χώρου ανέλαβε η 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Σαμακιά

Πάνω από την οδό Διονύσου, στο ύψωμα όπου το ραντάρ του ΟΤΕ, βρέθηκαν λίγα μυκηναϊκά όστρακα, κεραμίδες στέγης, ρωμαϊκά όστρακα και ορθογώνιοι κροκαλοπαγείς λιθόπλινθοι (οχύρωση;).

Ρωμαϊκό υδραγωγείο

Παρακολουθήθηκε σ' όλη τη διαδρομή του το γνωστό ρωμαϊκό υδραγωγείο και μελετήθηκε ο τρόπος λειτουργίας του. Ξεκινά από τη θέση Νερομάννα του Ρωμανού, όπου οι πηγές του Διακονιάρη, και ακολουθώντας περιμετρικά τα υψώματα με υπόγειους αγωγούς φθάνει ως την Πάτρα, περνώντας από τον Πύργο Ρούφου, τις Καμάρες, τη Γραβιά, τη Σαμακιά και την Αρόη. Στις θέσεις Καμάρες (δύο σημεία), Γραβιά και Αρόη υπάρχουν χτιστές γέφυρες, δίτοξες οι περισσότερες (Πίν. 61 β), για τη γεφύρωση των λαγκαδιών ανάμεσα στα υψώματα. Στη Γραβιά η γέφυρα καταστράφηκε πρόσφατα σε εργασίες αμμοληψίας. Στην τελευταία θέση σώζονται όστρακα μικρού ρωμαϊκού οικισμού και ένας κεραμοσκεπής τάφος.

Λυκοχωρός

Στο λόφο Παπαρράχη διακρίνονται στην κορυφή του ίχνη λιθόκτιστων τοίχων και κεραμίδες, πιθανώς ελληνιστικών χρόνων

Περιβόλα

Μέσα στην κοίτη του Γλαύκου, ανάμεσα στην Περιβόλα και την Αχάια Κλάους, σώζονται ίχνη πλινθόκτιστης κατασκευής, πιθανώς γέφυρας.

Θέα

Στη θέση Καταρράχι και στη διασταύρωση των οδών προς Θέα και Λαμπραίικα ίχνη ρωμαϊκού νεκροταφείου ήλθαν στο φως σε πρόσφατη άροση των παρακειμένων αγρών.

Καλλιθέα

Στο χωράφι του Κωνστ. Γιαννακόπουλου, βόρεια της Αγίας Τριάδας κατά την άροση ήλθαν στο φως πολλά ρωμαϊκά όστρακα, που ανήκουν πιθανώς σε κάποιον οικισμό.

Καμίνια

Στο χώρο των εγκαταστάσεων των σύγχρονων κεραμοποιείων υπάρχουν μεγάλες ποσότητες οστράκων παλαιότερων περιόδων που υποδηλώνουν τη συνεχή χρήση του χώρου, λόγω της καλής ποιότητας του ντόπιου πηλού, ως εργαστηρίου κεραμικής.

Βραχνέικα

Στη θέση Βρύση του οικισμού Δρεσθαινών, πάνω από την υπάρχουσα πηγή, σώζεται ημικυκλικός, πλινθόκτιστος κατά το opus testaceum, ρωμαϊκός τοίχος. Πιθανώς πρόκειται για κρήνη.

Τσουκαλέικα

Στη θέση Παναγιά στο ύψωμα των Δρεσθαινών άφθονα όστρακα και κεραμίδες υποδηλώνουν την παρουσία οικισμού των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Κατά πληροφορίες των κατοίκων, στην άροση των αγρών τους εμφανίζονται λιθόκτιστοι τοίχοι. Σε απόσταση 300 μ. δυτικότερα υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση οστράκων από αποθέτη κεραμικού κλιβάνου. Επειδή είναι όλα αλλοιωμένα από το ψήσιμο, είναι δύσκολο προς το παρόν να χρονολογηθούν.

Άλλος οικισμός υπάρχει 1 χλμ. δυτικότερα, των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, απέναντι σχεδόν από το Θερειανό.

Καμενίτσα Αλισσού

Εκτεταμένα ίχνη οικισμού διαπιστώθηκαν στη θέση Αγία Παρασκευή πάνω από τα Καμίνια. Τα όστρακα καλύπτουν ολόκληρη την περίοδο από τα γεωμετρικά ως τα ρωμαϊκά χρόνια.

Ο πτυχιούχος της αρχαιολογίας Κωνστ. Παναγιαννόπουλος παρέδωσε στο Μουσείο Πατρών ένα αγγείο της ΥΓ περιόδου από την περιοχή Σουλελέ, το οποίο προέρχεται μάλλον από γεωμετρικό τάφο. Λίγο νοτιότερα μας υπέδειξε κατεστραμμένο από πρόσφατη διάνοιξη αγροτικού δρόμου στο κτήμα Σπ. Ανδριόπουλου, στη θέση Κούτσουρο, μυκηναϊκό νεκροταφείο.

Βραχνέικα

Ναός Άγιου Παντελεήμονα

Μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Πατρών από το ναΰδριο του Αγίου Παντελεήμονα, όπου φυλάσσονταν τα παρακάτω αρχαία[15]:

15. Κ. Τριανταφύλλου, Ιστορικόν Λεξικόν των Πατρών, Πάτραι 1959, σ. 101. Αναφέρει λανθασμένα ότι ήδη είχαν μεταφερθεί στο Μουσείο Πατρών. Στη νεότερη έκδοση του Λεξικού το 1980 δεν μνημονεύει καθόλου τα αντικείμενα.

1) Θραύσμα μαρμάρινου ρωμαϊκού μιλλιαρίου, αριθ. ευρ. Μ. Πατρών Λ2888 (σωζ. ύψ. 0,33, διαμ. 0,40 μ.). Σπασμένο πάνω και κάτω. Φέρει δύο αποσπασματικές επιγραφές εμπρός και πίσω:

α) Σώζονται τρεις στίχοι. Ύψος γραμμάτων 0,040 μ.

IMP.P (OPLIUS) (---)
VALERIAN(US)
ET C(ALLIENUS;)

Χρονολογείται στα 253/260 μ.Χ.

β) Σώζονται δύο στίχοι. Ύψος γραμμάτων 0,045 μ.

IMP.P (----)
III;

Και οι δύο επιγραφές είναι πρόχειρα και επιφανειακά χαραγμένες. Παλαιότερη φαίνεται η β΄, η οποία φέρει ίχνη απόξεσης.

2) Μαρμάρινη ερμαϊκή στήλη, αριθ. ευρ. Μ. Πατρών Λ2889 (ύψ. 0,76, πλ. 0,29, πάχ. 0,24 μ.). Λείπει η ένθετη κεφαλή (Πίν. 61 γ). Στα δύο πλάγια και στο ύψος των ώμων δύο ορθογώνιοι τόρμοι (0,145x0,05x 0,03 μ.).

3) Ασβεστολιθική πλάκα, αδρά δουλεμένη, ελλιπής σε τμήματα, αριθ. ευρ. Μ. Πατρών Λ 2890 (διαστ. 0,60x0,46x0,085 μ.).

Η παρουσία μαζί τόσο του μιλλιάριου, όσο και της ερμαϊκής στήλης δεν μπορεί να είναι τυχαία. Αν δεν έχουν μεταφερθεί από αλλού, πρέπει να υποδηλώνουν την ύπαρξη του κύριου δρόμου που από την παραλία, αφήνοντας την Πατραϊκή, στρεφόταν προς Ν. και κατευθυνόταν προς τη χώρα της Ωλένου, που αυτή την περίοδο δεν υπάρχει πια, και της Δύμης.

Το ναΰδριο του Αγίου Παντελεήμονα απέχει 150 μ. περίπου από τον αγρό ιδιοκτησίας Τσιλλύρα, όπου βρίσκεται το μυκηναϊκό νεκροταφείο[16].

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αίγιο

Οδός Πλαστήρα 7 (οικόπεδο Ασύλου Ανιάτων -Γηροκομείο)[17]

Το οικόπεδο βρίσκεται μέσα στα όρια της μυκηναϊκής ακρόπολης του Αιγίου, της οποίας για πρώτη φορά εντοπίστηκε η νότια οφρύς και διαπιστώθηκε το πλάτος της (110 μ.).

Χαρακτηριστική είναι η συνεχής εναλλαγή της χρήσης του χώρου, άλλοτε ως οικιστικού και άλλοτε ως νεκροταφείου. Ως οικιστικός χρησιμοποιήθηκε την ΠΕ, ΜΕ, ΥΕ (Πίν. 62 α), αρχαϊκή, κλασική, ελληνιστική, ρωμαϊκή, βυζαντινή περίοδο και την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Ως νεκροταφείο χρησιμοποιήθηκε τη ΜΕ εποχή (ταφικός περίβολος με τρεις κιβωτιόσχημους τάφους και τρεις άλλοι μεμονωμένοι τάφοι πάνω στα θεμέλια ΠΕ τοίχου), την ΥΓ (14 ταφικοί πίθοι, οι περισσότεροι συλημένοι· ο ένας περιείχε τέσσερις μεγάλες πόρπες του λεγόμενου βοιωτικού τύπου και δύο αιγυπτιακούς σκαραβαίους από φαγεντιανή) και την περίοδο της Φραγκοκρατίας. Χαρακτηριστική είναι η κάλυψη των ερειπίων της ΜΕ φάσης με πράσινη γλύνα[18]. Από την ΥΕ περίοδο διακρίθηκαν δύο φάσεις. Τόσον αυτές, όσο και η ΜΕ καταστρέφονται από πυρκαϊά. Την υστεροβυζαντινή περίοδο ο χώρος μετατρέπεται σε μεγάλο βιοτεχνικό εργαστήριο. Βρέθηκαν τρεις κεραμικοί κλίβανοι (Πίν. 62 β), οι δύο σε άριστη διατήρηση, για το ψήσιμο εφυαλωμένων αγγείων και πήλινων σωλήνων. Στο θάλαμο οπτήσεως του ενός είχαν αποκρυβεί, προφανώς λόγω κάποιου εξωτερικού κινδύνου, τέσσερα πιθάρια, πιάτα και αγγεία με εφυάλωση, τρεις χάλκινες ζυγαριές, μία σειρά σιδερένιων εργαλείων, κυρίως γεωργικών, μεγάλο σιδερένιο τηγάνι και ένα φράγκικο νόμισμα.

Γύρω από τους κλιβάνους βρέθηκαν και 62 αποθέτες για την απόρριψη των άχρηστων και κακοψημένων αγγείων. Παράλληλα σε χρήση ήταν, γύρω από το εργαστήριο, νεκροταφείο λακκοειδών τάφων με ξύλινες λάρνακες, που ανήκε αρχικά σε Φράγκους, αλλά εξακολούθησε να χρησιμοποιείται ως το 18ο αι. τουλάχιστον.

Καλύτερα διατηρήθηκαν τα οικοδομικά λείψανα της προϊστορικής εποχής και οι κλίβανοι. Τα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Τα κινητά ευρήματα ήταν πλουσιότατα. Δεκάδες αγγείων όλων των περιόδων, πήλινα ειδώλια, μυκηναϊκό περιδέραιο από ημιπολύτιμες πέτρες, χάλκινα, σιδερένια και λίθινα μικροαντικείμενα, χάλκινα νομίσματα και πολλά απανθρακωμένα αποξηραμένα σύκα σε διάφορους χώρους των μυκηναϊκών κτιρίων.

Πιθανώς, στο όμορο προς Β. οικόπεδο, όπου η παιδική χαρά του Δήμου και το εκκλησάκι του Αγίου Αθανασίου, να βρίσκεται αρχαίος ναός, όπως υποδηλώνουν πήλινα αναθηματικά πλακίδια που βρέθηκαν στα όρια των δύο οικοπέδων.

Οδός Παναγιωτοπούλων 56[19]

Αποκαλύφθηκε χτιστός κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ.

16. Th. Papadopoulos, Mycenaean Achaea, Göteborg 1979, σ. 26.
17. Μιχ. Πετρόπουλος, ό.π., σ. 508 κ.ε.
18. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 96.
19. Την ανασκαφή επόπτευσε η αρχαιολόγος Αλίνα Καλοφώνου.

2,20x0,64x0,80 μ. εσωτ.) επιχρισμένος με κουρασάνι εσωτερικά και εξωτερικά. Επάνω στις τέσσερις πήλινες πλάκες (διαστ. 0,57x0,57x0,04 μ.) του πυθμένα υπήρχαν οστά τεσσάρων σκελετών. Στο ένα κρανίο βρέθηκαν δύο ασημένιοι κρίκοι-ενώτια.

Η κάλυψή του είναι από τέσερις πώρινες πλάκες και έναν πώρινο παλαιοχριστιανικό αμφικιονίσκο σε τρίτη χρήση, γιατί σε δεύτερη, όπως φαίνεται από την ειδική επεξεργασία, είχε χρησιμοποιηθεί ως κατώφλι.

Στο υπόλοιπο οικόπεδο βρέθηκαν λείψανα δύο λιθόκτιστων ελληνιστικών τοίχων, εκτεταμένο στρώμα καταστροφής και λείψανα δαπέδων από ασβεστοκονίαμα βυζαντινών χρόνων.

Εκτός από την άφθονη κεραμική που καλύπτει όλη την περίοδο από την ελληνιστική εποχή ως τα βυζαντινά χρόνια, βρέθηκε και τμήμα ραβδωτού κίονα και δωρικού κιονοκράνου.

ΜΙΧ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Οδός Κλεομένους Οικονόμου 24 (Σχέδ. 5)

Στη δυτική πλευρά του οικοπέδου, βρέθηκε πλακόστρωτος δρόμος, με κατεύθυνση Β.-Ν. Στο κέντρο του, κάτω από τις πλάκες του καταστρώματος, διέρχονταν μεγάλος κτιστός καμαροσκεπής αποχετευτικός αγωγός.

Από τα παρόδια κτίρια βρέθηκαν ελάχιστα μόνον τμήματα των εξωτερικών τοίχων, εξαιτίας νεοτέρων κτισμάτων που είχαν καταστρέψει τα πάντα και στο υπόλοιπο προς Α. τμήμα του οικοπέδου.

ΜΑΡΙΑ ΚΩΤΣΑΚΗ

Οδός Αγίων Αποστόλων 56

Σε απόσταση 1,50 μ. περίπου βορειότερα του τάφου που ανασκάφτηκε το 1989 και κατά τη συνέχιση των εργασιών του Δήμου στο χώρο, βρέθηκε και δεύτερος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος κατασκευασμένος από αμμολιθικές πλάκες, με προσανατολισμό Α.-Δ. Στο εσωτερικό του βρέθηκε σκελετός ενήλικα με το κρανίο προς Α., μήκ. 1,38 μ., πάνω σε πυθμένα στρωμένο με κροκάλες. Μοναδικό κτέρισμα από το συλημμένο τάφο είναι μισή στλεγγίδα.

Ένας τρίτος τάφος σκάφτηκε με μεγάλη δυσκολία λόγω του τσιμεντένιου πεζουλιού της βεράντας της εκκλησίας, από το εσωτερικό του οποίου προέρχονται τρία πήλινα αγγεία, δύο χάλκινοι κρίκοι και μισό χάλκινο νόμισμα.

Και οι δύο τάφοι με βάση τα ευρήματα χρονολογούνται στα ελληνιστικά χρόνια.

Οδός Αναγεννήσεως 1 - Κουλούρα

Αποκαλύφθηκε κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος ελληνιστικών χρόνων, διαστ. 1,60x0,75x0,70 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκε γυναικείος σκελετός με το κρανίο προς Α. αποσπασματικά διατηρημένος, τοποθετημένος σε πυθμένα στρωμένο με κροκάλες. Πλούσια ήταν τα κτερίσματά του: ένα στεφάνι χρυσό με φύλλα βελανιδιάς, χρυσή δανάκη, τρία χρυσά δακτυλίδια το ένα με πέτρα αμέθυστου, τρία χρυσά ελάσματα, ένα περίαπτο με παράσταση Διονύσου γενειοφόρου με θύρσο και κάνθαρο, ένα κάτοπτρο με χάλκινη ανάγλυφη παράσταση Σατύρου που επιτίθεται σε γυναικεία μορφή, δύο πήλινες μελαμβαφείς πυξίδες με εγχάρακτα γεωμετρικά σχέδια, μία ασημένια στλεγγίδα, δύο πήλινα bowl, πέντε θαλάσσιες αχιβάδες και δύο χάλκινα αντικείμενα όχι καλά διατηρημένα που θυμίζουν στο σχήμα πόρπη.

Λίγο νοτιότερα βρέθηκε και δεύτερος κτιστός όμοιος τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ διαστ. 1,20x0,60x0,71 μ., ο οποίος ήταν συλημένος. Στο εσωτερικό του, εκτός απο κομμάτια οστών, βρέθηκε ένα λυχνάρι ελληνιστικής περιόδου.

Οδός Ασημάκη Φωτήλα 25-27

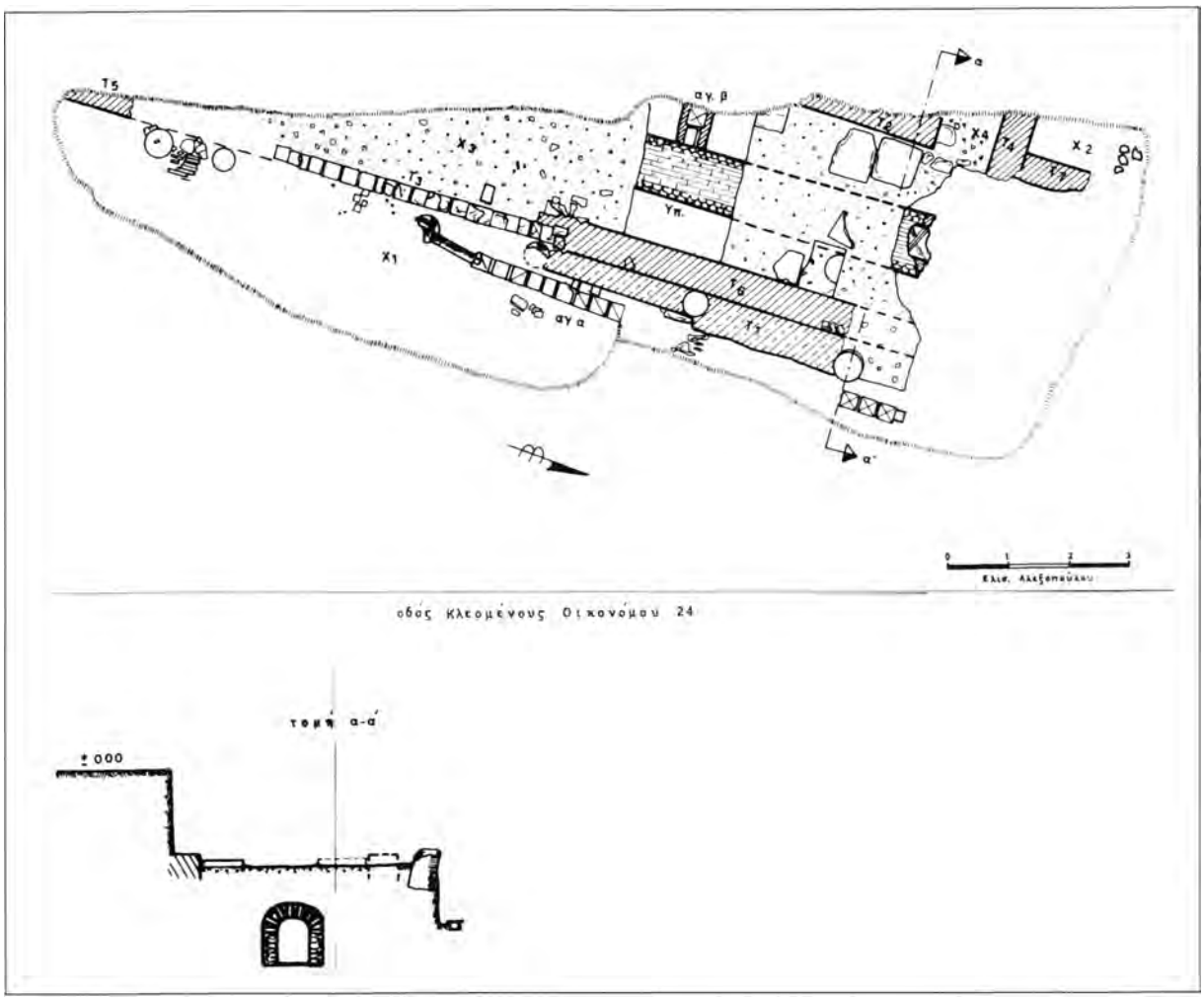
Αποσπασματικά διατηρημένα λείψανα κτιρίων ελληνιστικών χρόνων καλύπτουν όλη την έκταση του ανατολικού μισού του οικοπέδου.

Στα ρωμαϊκά χρόνια ανήκουν τρεις χώροι ψηφιδωτών με γεωμετρικές παραστάσεις όχι καλά διατηρημένοι, καθώς και δεξαμενή επενδυμένη εσωτερικά με τετράγωνες μαρμάρινες πλάκες. Τμήμα δρόμου ίδιας περιόδου αποκαλύφθηκε στο κέντρο περίπου του οικοπέδου, το οποίο διασχίζει κατά το πλάτος του με κατεύθυνση Β.-Ν., σωζ. μήκ. 13,92 και σωζ. πλ. 3,15 μ. Το οδόστρωμα, πλ. 0,15 μ., αποτελούνταν από σκληρό μείγμα ψιλού πατημένου χαλικιού και χώματος με όστρακα αγγείων. Το υπόστρωμα του δρόμου παρουσίαζε τις τρεις συνηθισμένες στρώσεις από χαλίκια και άμμο.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

Οικόπεδα Αιγίου

Σε μερικά οικόπεδα του Αιγίου, αν και δε βρέθηκαν λείψανα αρχαίων κατασκευών, εντούτοις συγκεντρώθηκαν κατά τις εκσκαφές όστρακα, τα οποία μπορούν

Σχέδ. 5. Αίγιο. Οδός Κλεομένους Οικονόμου 24. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

να χρονολογήσουν την περίοδο χρήσης των χώρων αυτών.

Συγκεκριμένα, από το οικόπεδο της οδού Ηρακλέους 6 στους Αγίους Αποστόλους συγκεντρώθηκαν όστρακα κλασικά και τεμάχια πίθου, πιθανώς από αποθέτη.

Από το οικόπεδο της οδού Ανδρ. Λόντου 19 συλλέχθηκαν λίγα όστρακα περιόδου Τουρκοκρατίας.

Σε εργασίες διάνοιξης αποχετευτικής αύλακας στην οδό Κολοκοτρώνη και έξω από τον αριθμό 25[20] εντοπίστηκε ασβεστολιθικός αρράβδωτος σπόνδυλος κίονα, μήκ. 1,20 και διαμ. 0,70 μ., που μεταφέρθηκε στο Μουσείο Αιγίου.

Στην οδό Αγίων Αποστόλων 26, όπου ανεγείρονται οι εργατικές κατοικίες του Αιγίου, βρέθηκαν λίγα όστρακα της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κούμαρι Αιγίου

Ο μαθητής Παν. Κονδύλης παρέδωσε στο Μουσείο Αιγίου μία λάγυνο, ηλειακού τύπου, ελλιπή στο λαιμό και τη λαβή, δύο τετράπλευρες πυραμιδοειδείς αγνύθες, τρία θραύσματα αμφορέα και τρεις βάσεις μελαμβαφών αγγείων, που βρήκε κατά την άροση του αγρού του πατέρα του Αθαν. Κονδύλη στη θέση Τραπεζά και χρονολογούνται στην κλασική και ελληνιστική εποχή.

Στο κτήμα του Δημ. Σπηλιωτόπουλου, από την ίδια

20. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 97, οικόπεδο της οδού Κολοκοτρώνη 22 όπου είχε βρεθεί γεωμετρικό νεκροταφείο και ελληνιστικό κτίριο.

θέση, συγκεντρώθηκαν άφθονα όστρακα κλασικών χρόνων, λίγα αρχαϊκών και τμήμα λίθινου τριπτήρα.

Μάρμαρα Αιγιαλείας

Κατά τις εκσκαφές για οικοδόμηση στο οικόπεδο του Παν. Χρόνη βρέθηκαν συγκεντρωμένα λίγα όστρακα, πιθανώς αρχαϊκών χρόνων.

ΜΙΧ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κατά το έτος 1990 συνεχίστηκαν οι εργασίες καταγραφής αρχαιολογικών ευρημάτων στα Μουσεία Αγρινίου, Θέρμου, Θυρρείου και στην Αρχαιολογική Συλλογή Ναυπάκτου.

Την ευθύνη των καταγραφών είχαν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας και ειδικότερα οι Γ. Αλεξοπούλου και Ν. Σαραγά.

Επίσης, στο εργαστήριο συντήρησης στο Μουσείο Αγρινίου συνεχίστηκε η συντήρηση παλαιών και νέων ευρημάτων της περιοχής και κυρίως των πήλινων ειδωλίων που προέρχονται από το αρχαϊκό ιερό της Σπολάιτας Αγρινίου.

Την ευθύνη της συντήρησης είχε η συντηρήτρια Αναστασία Μπέκου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στράτος

Συστηματική έρευνα στην αρχαία Στράτο, πρωτεύουσα των Ακαρνάνων, ξεκίνησε υπό την εποπτεία του υπογράφοντος κατά το μήνα Απρίλιο, με δοκιμαστικές τομές στο χώρο της αγοράς και στο θέατρο της αρχαίας πόλης. Στην αγορά ερευνήθηκε τμήμα του βόρειου τοίχου της και εντοπίσθηκε έξω απ' αυτόν τμήμα βαθμιδωτού ίσως δρόμου, που συνέδεε την αγορά με το θέατρο. Δοκιμαστικές τομές στο νότιο τμήμα της αγοράς απέδωσαν σαφείς στρωματογραφικές ενδείξεις με στοιχεία κατοίκησης από την κλασική έως τη βυζαντινή περίοδο. Στο θέατρο της αρχαίας πόλης ανασκάφηκε τμήμα της ορχήστρας και μέρος του ανατολικού αναλημματικού τοίχου, κάτω από μεγάλη επίχωση, που ως φαίνεται διέσωσε αυτό το τμήμα του θεάτρου. Αντίθετα, το ανώτερο τμήμα του κοίλου φαίνεται πως καταστράφηκε στο μεγαλύτερο τμήμα του, με τη σταδιακή αφαίρεση των λίθων των κερκίδων για β΄ χρήση. Στο ανατολικό τμήμα του θεάτρου αποκαλύφθηκαν ακόμα οι κατώτερες σειρές εδωλίων της πρώτης σφήνας του κοίλου, δύο κλίμακες ανόδου, μία μονολιθική προεδρία κατά χώραν, καθώς και πλακοσκεπής αποστραγγιστικός αγωγός που διέρχεται την ορχήστρα (Πίν. 64 α). Για την οικοδόμηση του θεάτρου χρησιμοποιήθηκε εγχώριος γκριζόφαιος ψαμμιτόλιθος, όπως επίσης και ασβεστόπλακες που σώζονται σε εύθρυπτη κατάσταση.

Την ανασκαφή επόπτευσαν οι αρχαιολόγοι Γιάννης Μόσχος και Ανδρονίκη Χρυσάφη.

Ρούγα Παλιαμπέλων

Στη μικρή προσχωματική νησίδα στην παρόχθια περιοχή του ορμίσκου Ρούγα, στα Παλιάμπελα Βονίτσης, διαπιστώθηκε μικρής έκτασης αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα. Στο χώρο αυτό είναι γνωστά στην Εφορεία θεμέλια οικοδομημάτων και πρόχειρων αναχωματικών και οχυρωματικών έργων αταύτιστης ακόμα αρχαίας πολίχνης, ίσως το επίνειο του αρχαίου Θυρείου (Εχίνος;). Μικρής έκτασης δοκιμαστική τομή στο νοτιοδυτικό πλάτωμα του αρχαιολογικού χώρου, απέδωσε λιγοστά στοιχεία κατοίκησης ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Σημαντική όμως ήταν η ανεύρεση ενεπίγραφου ασβεστολιθικού ογκόλιθου, ορθογωνίου σχήματος, διαστ. 0,47x0,70x0,325 μ. Μερικώς κατεστραμμένος στο άνω τμήμα και σχεδόν εντελώς στην έδρα, ήταν άλλοτε εντοιχισμένος σε απροσδιόριστο κτίσμα (ίσως μνημείο;), ενώ φαίνεται πως επαναχρησιμοποιήθηκε ως δόμος σε μεταγενέστερο κτίσμα. Στην άνω ακμή και στις δύο κατακόρυφες ακμές της πρόσθιας πλατειάς πλευράς υπάρχει χαμηλό λάξευμα (πατούρα), πλ. 0,025 μ. Το κείμενο της επιγραφής βρίσκεται στην πρόσθια όψη και στη δεξιά στενή πλευρά και διατηρείται σε ευανάγνωστη κατάσταση. Από τη φορά των στίχων είναι σίγουρο πως ο λίθος χαράκτηκε μετά την εντοίχισή του στη γωνία του απροσδιόριστου κτιρίου, ενώ βέβαιο είναι πως οι στίχοι του κειμένου της δεξιάς στενής πλευράς εκτείνονταν αρχικά και σε συναπτόμενο λίθο, ο οποίος δε σώζεται πλέον. Από την ανάγνωση των 27 στίχων στην πρόσθια και 21 στίχων στην πλάγια πλευρά της επιγραφής, προκύπτει ότι πρόκειται για ψήφισμα (senatus consultum), πιθανότατα του 1ου αι. π.Χ., που αναφέρεται σε απόφαση της Ρωμαϊκής Συγκλήτου για μία διαμάχη που προήλθε πιθανότατα από εμφυλιοπολεμική σύγκρουση στο Ακαρνανικό Θύρρειο.

Μόσχοβη Λουτρακίου Κατούνας

Κατά τις εργασίες διάνοιξης κοινοτικής οδού αποκαλύφθηκε η είσοδος θολωτού τάφου και τα ερείπια ΠΕ τύμβου. Ο χώρος, απομονωμένος από την ενδοχώρα με δυσπρόσιτους ορεινούς όγκους, είναι καλά

ασφαλισμένος και παρουσιάζει όλες τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη μιας πλούσιας κοινότητας (φυσική οχύρωση, έξοδο προς τη θάλασσα, πλούσιες πεδινές εκτάσεις, αείροα ποτάμια και πηγές). Διάσπαρτα όστρακα προϊστορικών χρόνων στις πεδινές εκτάσεις νότια του τάφου, δεν αφήνουν αμφιβολία για την ύπαρξη του οικισμού σ' αυτό το χώρο, που ωστόσο φαίνεται να έχει καταστραφεί από τη βαθειά άροση. Εγγύτατα ο Αμβρακικός κόλπος με πολλά απάνεμα φυσικά λιμάνια, προσφέρει ένα θαλάσσιο δρόμο, τη σπουδαιότητα του οποίου δεν πρέπει να παραβλέψουμε.

Ο θολωτός τάφος (Πίν. 63 α) κτισμένος στο αποκομμένο γι' αυτό το σκοπό κεντρικό τμήμα του τύμβου, βρίσκεται σε λίαν περίοπτη θέση στη βόρεια κλιτύ ανοικτού πλατώματος, προσανατολισμένος Β.-Ν. Έχει μικρές διαστάσεις και διάμετρο θόλου 2,38-2,42 μ. Το στεγασμένο στόμιο, που σώζεται σε καλή κατάσταση, έχει μήκος 2,17, πλάτος 0,57-0,69 και ύψος 1,20 μ. Με εξαίρεση το τμήμα της πρόσοψης που αποκόπηκε πρόσφατα από γαιοπροωθητήρα, το στενόμακρο στόμιο σώζεται σε καλή κατάσταση, κτισμένο με ιδιαίτερη επιμέλεια με ευθύγραμμες στρώσεις πλακοειδών ασβεστολίθων. Αξίζει να επισημάνουμε το μεγάλο τραπεζιόσχημο μονολιθικό ανώφλι, το ορθογώνιο, μικρών διαστάσεων (0,75x0,30x0,10 μ.) εντοιχισμένο αλλά αποκομμένο πια κατώφλι στο νοτιότερο άκρο του στομίου κι ακόμα τους δύο λαξευτούς εντοιχισμένους αγκώνες στο μέσον των τοιχωμάτων του στομίου, ίσως για τη στήριξη μονολιθικής πλάκας που έφραζε άλλοτε το στόμιο.

Η μικρή θόλος σώζεται σε ύψος 2,19-2,38 μ., με βυθισμένη μόνο την κορυφή και ελάχιστες στρώσεις. Είναι κτισμένη κατά τον εκφορικό τρόπο με ευθύγραμμες ανισοϋψείς στρώσεις αδρά δουλεμένων ασβεστολιθικών πλακών που στη θεατή τους πλευρά έχουν ελλειπτικό σχήμα (Πίν. 63 β). Σώζονται από 25 έως 27 στρώσεις, με ισχυρότερες αυτές της θεμελίωσης (ύψ. 0,09-0,12 μ.) και του ανωφλίου (ύψ. 0,10-0,13 μ.). Η ενδόκλιση αρχίζει από το δάπεδο, με εξαίρεση μόνο τις εσωτερικές παραστάδες της εισόδου που είναι κατακόρυφες. Το δάπεδο ομαλό και επίπεδο, είναι κομμένο στο φυσικό σαθρό βράχο, ελάχιστα χαμηλότερα από το δάπεδο του δρόμου. Στην περιφέρεια της θόλου βρέθηκε τυμβοειδές πάκτωμα με αργούς ψαμμιτόλιθους και λατύπη από την επί τόπου κατεργασία των λίθων της θόλου, ενώ στα νότια κατεστραμμένος τοίχος (σωζ. μήκ. 5,60 μ.) με μία στρώση λίθων και ελλειπτική τροχιά, αποτελούσε ίσως ένα είδος περιβόλου που περιορίζονταν μόνο στα νότια και δυτικά.

Η θόλος βρέθηκε πλήρης επιχώσεως και συλημένη. Μεγάλος αριθμός ανθρωπίνων οστών από τα ανώτερα στρώματα της επίχωσης, έδωσαν από την αρχή στοιχεία για την πλήρη όπως αποδείχθηκε διατάραξη των ταφικών στρωμάτων. Από το μεγάλο αριθμό τροχήλατων αλλά και χειροποίητων οστράκων, ανασυγκροτήθηκαν δύο καμπανόσχημοι σκύφοι, ένα τρίωτο σφαιρικό αλάβαστρο και ένα αρτόσχημο, μία μόνωτη ασκοειδής υδρία, μία δίωτη λεκανίδα, ένα κωνικό κύπελλο, ένας οξυπύθμενος κωνικός βαθύς κύαθος, μία άωτη προχοΐσκη, καθώς και χειροποίητα αγγεία, όπως ένα μαστοειδές μόνωτο κύπελλο και δύο μόνωτες προχοΐσκες με υπόκοιλη βάση, μυκηναΐζουσας κεραμικής. Μεγάλος επίσης αριθμός πυριτολιθικών εργαλείων, κωνικά, αμφικωνικά και καμπανόσχημα σφονδύλια, οστά ζώων και υπερβολικά μεγάλη ποσότητα θαλασσινών οστρέων της οικογένειας των ελασματοβραγχίων, σημάδι ότι μετά την υποχώρηση της θόλου, ο χώρος χρησιμοποιήθηκε ως αποθέτης. Ο τάφος χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΑ περίοδο.

Στα βόρεια του θολωτού τάφου, ένθεν και ένθεν της εισόδου, σώζεται κατά διαστήματα το βόρειο τμήμα του κυκλικού ΠΕ ΙΙΙ τύμβου. Στη μέγιστη περίμετρο του τμήματος αυτού εντοπίσθηκε μία στρώση αργολιθοδομής, η εξωτερική υπέργεια άλλοτε περιφέρεια του τύμβου.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΑΛΤΟΥ

Στράτος

Κατά τη διάνοιξη αποχετευτικής τάφρου στην οδό Καραϊσκάκη (κάθετη στην Εθνική οδό Αγρινίου-Ιωαννίνων) ήλθαν στο φως δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι συλημένοι. Ο πρώτος τάφος είχε ως κάλυψη ασβεστολιθικές πλάκες (συνολ. εξωτ. μήκ. 2,10, μέγ. πλ. 1,10, πάχ. 0,20 μ.). Τόσο οι στενές όσο και οι μακρές πλευρές του τάφου ήταν από ακέραιες ασβεστολιθικές πλάκες Λεπενούς, είχαν λεία την επιφάνεια και οι εργασίες λειάνσεως είχαν γίνει κατά χώραν. Και οι δύο πλάκες των στενών πλευρών του τάφου (διαστ. 0,98x 0,70x0,18 μ.) έφεραν εγκοπή, μήκ. 0,19 και 0,18 μ. αντίστοιχα, για την υποδοχή των μεγάλων πλακών (διαστ. 1,88x0,70x0,19 μ.). Ο τάφος είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και στη νοτιοδυτική γωνία αυτού βρέθηκαν αποσαθρωμένα οστά.

Ανατολικά του πρώτου τάφου και σε απόσταση 5 μ. απ' αυτόν, βρέθηκε ο δεύτερος, χωρίς κάλυψη και ίδιου προσανατολισμού με τον πρώτο (διαστ. 1,84x0,70 x0,15 μ.), συλημένος και με σχεδόν κατεστραμμένες τις στενές του πλευρές.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΞΗΡΟΜΕΡΟΥ ΚΑΙ ΒΟΝΙΤΣΗΣ

Αστακός

Κατά τη διάνοιξη δρόμου προς τον αρχαιολογικό χώρο Αστακού, στη θέση Κάστρα, ο μηχανικός εκσκαφέας προσέκρουσε σε κεραμοσκεπή τάφο, τον οποίον εν μέρει κατέστρεψε. Βαθύτερα υπήρχε παλαιότερος κιβωτιόσχημος τάφος, προσανατολισμού Β.-Ν. (διαστ. 1,68x0,50x0,60 μ.), κενός εσωτερικά. Οι μεγάλες πλευρές του τάφου είχαν συγκλίνει προς το εσωτερικό, εξαιτίας της ισχυρής πίεσης των επιχώσεων.

Από τις γύρω επιχώσεις περισυλλέχθηκαν τρία αποτμήματα επιτυμβίων στηλών από ντόπιο ασβεστόλιθο Αστακού. Το πρώτο, διαστ. 0,30x0,28x0,09 μ., διατηρούσε τα γράμματα *...ΙΟΥ*, το δεύτερο, διαστ. 0,17x 0,11x0,06 μ., το γράμμα *Χ* και το τρίτο (διαστ. 0,38x0,37x0,08 μ.), διατηρούσε επάνω σε πλαίσιο τα γράμματα *...ΟΝΟΣ*.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Παπαδάτες Μακρυνείας

Κατά τη διάρκεια εργασιών για τοποθέτηση στύλου της ΔΕΗ, στη θέση Κουτσοπαρασκευούλα και εντός της ιδιοκτησίας του Δημ. Δρόσου, ήλθε στο φως κιβωτιόσχημος τάφος, σε ύψος 0,73 μ. πάνω από την επιφάνεια του καταστρώματος της επαρχιακής οδού Μακρυνείας-Θέρμου.

Τρεις αμμολιθικές πλάκες φαιοπράσινου χρώματος αποτελούσαν την κάλυψη του τάφου. Οι πλευρές του τάφου ήταν κτισμένες με επάλληλες σειρές από πέτρες αδρά δουλεμένες.

Ο σκελετός, μήκ. 1,30 μ., ανήκε σε ενήλικα με το κρανίο προς Δ. Στα κάτω άκρα του νεκρού βρέθηκαν τοποθετημένα τέσσερα αγγεία (πρόχους, δακρυδόχος, κύπελλο, λυχνάρι), χρονολογούμενα στους ελληνιστικούς χρόνους (Πίν. 64 β).

ΕΠΑΡΧΙΑ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ

Ναύπακτος

Οδός Ιλάρχου Τζαβέλλα (οικόπεδο Αλεξάνδρας Μακρή)

Σε βάθος 1,65 μ. από την επιφάνεια της σημερινής οδού Ιλάρχου Τζαβέλλα ήλθε στο φως τοίχος, μήκ. 14,10 μ., άγνωστης χρήσης, βυζαντινών χρόνων. Είχε κατεύθυνση Β.-Ν., πλάτος 0,80 και μέγ. σωζ. ύψος 0,50 μ. Ανατολικά του τοίχου και σε απόσταση 3,20 μ. απ' αυτόν βρέθηκε υπόλοιπο κτιστού αγωγού.

Οδός Φαρμάκη και 3ης Παρόδου Καρακουλάκη ή Τσώνη (οικόπεδο Κυρ. Παύλου)

Κατά την εκσκαφή στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου και σε βάθος 1,50 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της οδού Φαρμάκη βρέθηκε γωνία κτίσματος ρωμαϊκών χρόνων.

Οδός Φαρμάκη και Βαρδακούλα (οικόπεδο Χριστ. Πασαπόρτη)

Λόγω του μικρού πλάτους του οικοπέδου (συνολ. πλ. 4,70 μ.) η ανασκαφή περιορίστηκε στο κέντρο αυτού. Ανασκάφηκαν τρεις χώροι κτιρίου, το οποίο εκτείνεται προς τα όμορα οικόπεδα και του οποίου διαπιστώθηκαν πέντε επάλληλες οικοδομικές φάσεις που χρονολογούνται από την ύστερη κλασική εποχή έως την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο. Οι τοίχοι ήταν επιμελημένης κατασκευής από μέτριες και μεγάλες ασβεστολιθικές πέτρες καλά δουλεμένες (Πίν. 65 α). Πιθανότατα ανήκουν σε εργαστήριο. Εκτός από το πλήθος των οστράκων όλων των εποχών και τις αγνύθες, αξιόλογα ήταν επίσης ένα χρυσό δακτυλίδι και δύο όστρακα μητρών: η μία για την παραγωγή σκύφων των ύστερων ελληνιστικών χρόνων (145-100 π.Χ.) με διακόσμηση από μακριά πέταλα χωρισμένα με γραμμές[21] και η άλλη για την παραγωγή λυχναριών του 5ου και 6ου αι. μ.Χ.

Οδός Πλαστήρα (Συνοικισμός Αφροδίτη-οικόπεδο Ευθυμίας Χειμαργιού, Ο.Τ. 216)

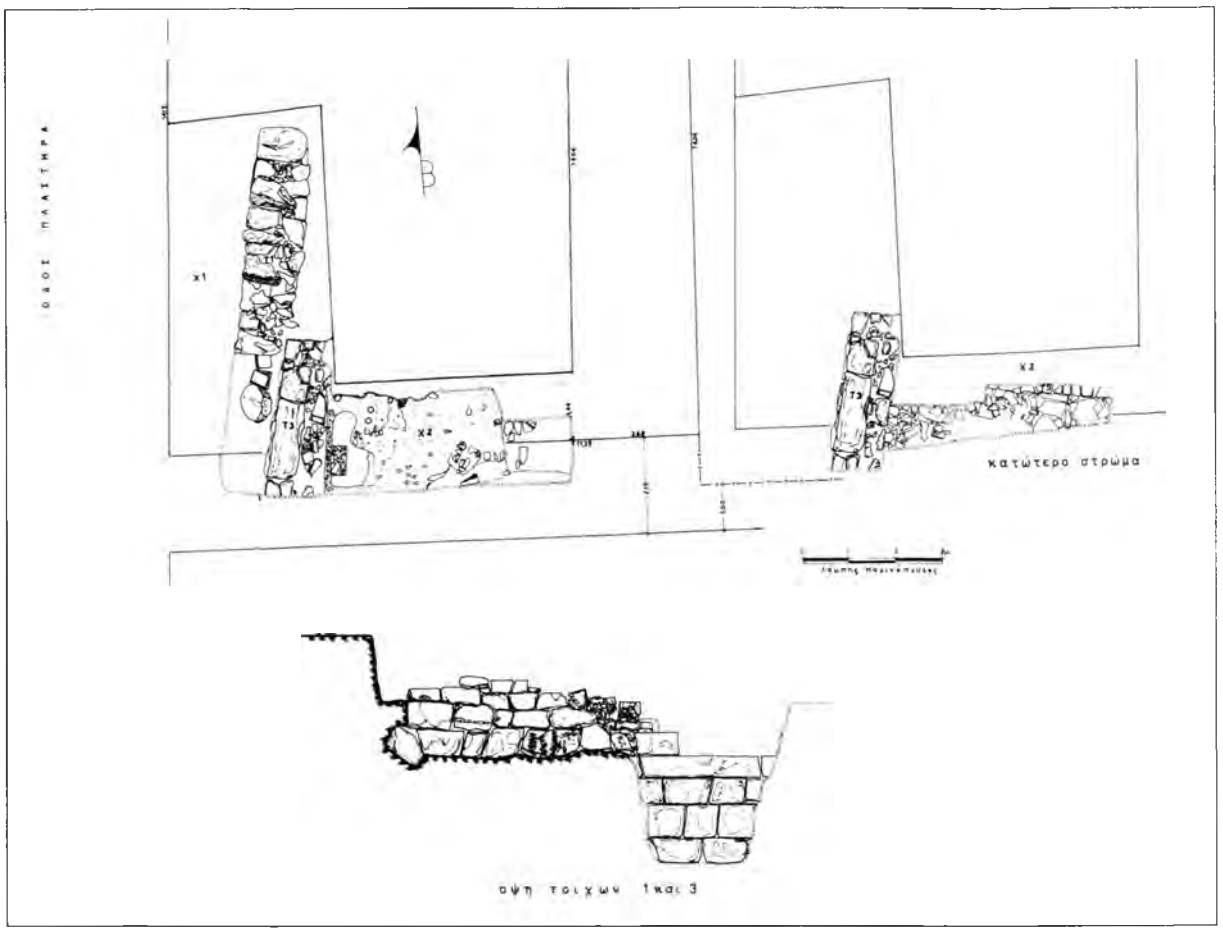
Κατά τη διάρκεια συμπληρωματικών εκσκαφικών εργασιών για προσθήκη στην παραπάνω ιδιοκτησία η οποία είχε ανεγερθεί το 1984, αποκαλύφθηκαν τα εξής:

Παράλληλα με την οδό Πλαστήρα, ερευνήθηκε τοίχος (Τ1), ο οποίος είχε ορατό μήκος 5 και πλάτος 1,20 μ. Η προς Β. συνέχειά του είχε καταστραφεί εξαιτίας της οικοδόμησης της παραπάνω οικίας. Ήταν κτισμένος από μεγάλους λίθους με αδρή επεξεργασία, σωζόμενος σε τέσσερις σειρές δόμων (συνολ. ύψ. 1,70 μ.) (Σχέδ. 6· Πίν. 65 β). Ο προσδιορισμός της χρήσης του παραμένει αβέβαιος. Θα μπορούσε προς το παρόν να συσχετισθεί με την προς Α. ευρισκόμενη και όχι μακριά από την οδό Πλαστήρα κοίτη του χειμάρρου Σκα, της οποίας πιθανώς ν' αποτελεί αναλημματικό τοίχο διευθέτησής της.

Εξάλλου, κατά μήκος της δυτικής όψης του Τ1, όλη η επίχωση αποτελούνταν από καθαρό ποταμίσιο υλικό (αμμοχάλικο και κροκάλες).

Στα νοτιοανατολικά του Τ1 αποκαλύφθηκε τμήμα άλλου τοίχου (Τ3) προγενέστερου και εδραζόμενου κατά 2,45 μ. βαθύτερα. Ήταν κτισμένος κατά το ισόδομο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης και έσωζε πέ-

21. Agora XXII, σ. 84, αριθ. 336, πίν. 61.

Σχέδ. 6. Ναύπακτος. Οδός Πλαστήρα. Κάτοψη της ανασκαφής και όψη των τοίχων 1 και 3.

ντε σειρές δόμων (συνολ. ύψ. 2,60 μ.) (Πίν. 65 γ). Συνεχίζει προς Ν. —εκτός ορίου οικοπέδου— η δε προς Β. συνέχειά του είχε καταστραφεί από την ανέγερση της προαναφερθείσης οικίας. Και ο τοίχος αυτός, λόγω του περιορισμένου χώρου της έρευνας, παραμένει αταύτιστος. Θα μπορούσε όμως να αποτελεί τμήμα της οχύρωσης της πόλης ή να συσχετίζεται επίσης με κάποια άλλη προγενέστερη του Τ1 κατασκευή διευθέτησης της κοίτης του προαναφερθέντος χειμάρρου.

Ακόμη ανατολικότερα ερευνήθηκε τμήμα μόνο κεραμικού κλιβάνου. Σε προγενέστερη φάση του κλιβάνου ανήκει τμήμα άλλου τοίχου (Τ5) και δάπεδο από πλάκες.

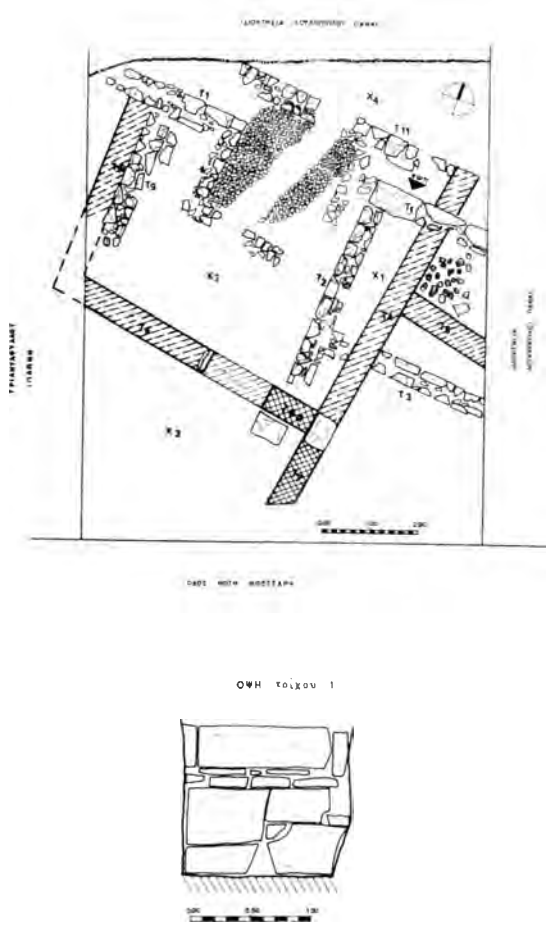
Οδός Ν. Μπότσαρη και Ψαρρού 15 (οικόπεδο Ιω. Λουκόπουλου, Ο.Τ. 142)

Η ανασκαφή στο οικόπεδο αυτό, όπως και στις πιο πολλές περιπτώσεις μέσα στην πόλη της Ναυπάκτου, διεξήχθη με αναβλύζοντα νερά.

Αποκαλύφθηκε τμήμα κτιρίου ελληνιστικών χρόνων, καθώς επίσης και τμήμα κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων (Σχέδ. 7).

Στο πρώτο ανήκουν οι τοίχοι Τ1, Τ2, Τ3, Υ9 και Τ11, κτισμένοι κυρίως από μέτριες και μικρές πέτρες και λάσπη, πλ. 0,50 μ. και μέγ. σωζ. ύψ. 1,05 μ. Τμήμα μόνον του Τ1 (το προς Α.) αποτελείται από μεγάλες αδρά δουλεμένες λιθοπλίνθους. Σημαντικότερος υπήρξε ο Χ2, του οποίου είχε διασωθεί και το δάπεδο από πλακοειδείς λίθους.

Στο ρωμαϊκό κτίριο ανήκουν οι τοίχοι Τ4, Τ5, Τ6, Τ6α, και Τ10 χτισμένοι κατά το opus caementicium (Πίν. 66 α-β), πλην τμήματος μεταγενέστερης προσθήκης (Σχέδ. 7, Τ6α, Τ7), που ήταν κτισμένοι κατά το opus mixtum. Ο Τ6 διέσωζε άνοιγμα εισόδου, το οποίο σε μεταγενέστερη φάση είχε φραχθεί με τοίχο.

Σχέδ. 7. Ναύπακτος. Οδός Ν. Μπότσαρη και Ψαρρού 15. Κάτοψη της ανασκαφής και όψη του τοίχου 1.

Περισυλλέχθηκαν σημαντικά όστρακα ελληνιστικής κεραμικής (μεγαρικοί σκύφοι) και ρωμαϊκής (terra sigillata).

Οδός Μεσολογγίου (Έργα ΟΤΕ)

Κατά τη διάνοιξη χάνδακος για την τοποθέτηση καλωδίων του ΟΤΕ, κατά μήκος της ως άνω οδού, αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων βυζαντινών χρόνων.

Οδός Νότη Μπότσαρη

Σε βάθος 1,48 μ. ήλθαν στο φως τμήματα δύο τοίχων, κατεύθυνσης Β.-Ν., παράλληλοι μεταξύ τους, ελληνιστικών χρόνων.

Οδός Μαυρομμάτη

Βρέθηκαν τμήματα δύο τοίχων ρωμαϊκών χρόνων εφαπτόμενων και παράλληλων μεταξύ τους, κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ. (Πίν. 66 γ), κτισμένων από λίθους, οπτοπλίνθους και κουρασάνι. Εντοπίστηκε επίσης κτιστός αγωγός, ο οποίος διαπερνά τον ένα από αυτούς. Λόγω της υφής του έργου (σκάμμα για τοποθέτηση καλωδίων), η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε. Τα δύο αυτά τμήματα των τοίχων πρέπει να αποτελούν μικρή συνέχεια των ρωμαϊκών λουτρών που είχαν ερευνηθεί παλιότερα[22]. Στο δυτικό άκρο της τάφρου (στη συμβολή των οδών Μαυρομμάτη και Ψαρρού) βρέθηκε υπόλοιπο ευτελούς τοιχαρίου και κομμάτια δαπέδου από κροκάλες και ασβεστοκονίαμα.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λόγω του πάγιου προβλήματος της απόστασης μεταξύ του Νομού και της έδρας της Εφορείας αντιμετωπίστηκαν και κατά το παρόν έτος οι έκτακτες μόνον και επείγουσες περιπτώσεις συντήρησης των αρχαίων των Μουσείων Αργοστολίου και Βαθέος στα εργαστήρια της Πάτρας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Έγινε συστηματικός έλεγχος των πάσης φύσεως εκσκαφικών εργασιών, με αποτέλεσμα την αποκάλυψη αρχαίων σε δύο οικόπεδα. Τις ανασκαφές επόπτευσε ο συνάδελφος Ανδρέας Σωτηρίου, ο οποίος παραθέτει και τις εκθέσεις που ακολουθούν.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΡΑΝΑΙΑΣ

Κοινότητα Κομποθεκρατών

Θέση Φουντιέρα ή Μπαμπάνια, αγροτεμάχια Λ. Μπεριάτου

Στο παραπάνω αγροτεμάχιο, όπου και παλαιότερα

22. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 315· 27 (1972): Χρονικά, σ. 34· 39 (1984): Χρονικά, σ. 105.

ερευνήθηκαν ελληνιστικοί τάφοι[23], έγιναν δοκιμαστικές τομές εν όψει οικοδομικής δραστηριότητας.

Σε μία από τις τομές και κοντά στους προηγούμενους, εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν τρεις άλλοι λακκοειδείς παράλληλοι μεταξύ τους τάφοι, προσανατολισμού Α.-Δ. Στο χείλος φέρουν μικρή πατούρα για την υποδοχή καλυπτήριων πλακών, που δεν σώζονταν όμως. Οι Τ Ι και Τ ΙΙ περιείχαν διπλές ταφές με ελάχιστα ευρήματα ελληνιστικών χρόνων. Ο Τ ΙΙΙ ήταν συλημένος.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΑΜΗΣ

Κοινότητα Σάμης

Οδός Διχαλίων (οικόπεδο Βουδούρη)

Σε βάθος 2,30 μ. από το οδόστρωμα του δρόμου ερευνήθηκαν πενιχρά οικοδομικά λείψανα της υστερορωμαϊκής περιόδου.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ - ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ ΧΩΡΩΝ

Πραγματοποιήθηκε περίφραξη των μυκηναϊκών νεκροταφείων στα Μαζαρακάτα και στη Λακκήθρα και της ρωμαϊκής έπαυλης στη Σκάλα Κεφαλονιάς, καθώς επίσης και καθαρισμός της ρωμαϊκής έπαυλης και του αρχαϊκού ναού στη Σκάλα, του ρακόσπιτου (βαλανείου) Σάμης και της ρωμαϊκής βίλλας στην Αγία Ευφημία. Στους καθαρισμούς των παραπάνω χώρων αλλά και στην αντιμετώπιση ποικίλων θεμάτων του Νομού συνέβαλαν αποφασιστικά οι ακούραστοι φύλακες Σκάλας Διον. Μεταξάς και Σάμης Θεοφ. Στανίτσας.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΙΘΑΚΗ

Από το Λιμεναρχείο Ιθάκης παραδόθηκαν στο Μουσείο Βαθέος Ιθάκης τμήμα από την κοιλιά αμφορέα, προερχόμενο από το λιμάνι του Σταυρού και ο λαιμός άλλου αμφορέα από τη θαλάσσια περιοχή της νησίδας Πέρα Πηγάδι.

Το Λιμεναρχείο μας υπέδειξε, επίσης, μεγάλο απολιθωμένο θαλασσινό όστρεο, στρογγυλό, διαμ. 0,30-0,40 μ., ενσωματωμένο μέσα στο βράχο στη δεξιά πλευρά του όρμου Σαρακήνικο.

ΜΙΧ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

23. ΠΑΕ 1960, σ. 134-135.

6η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1990 στην 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων υπηρέτησαν, εκτός από την υπογράφουσα, οι αρχαιολόγοι Αφέντρα Μουτζάλη στην έδρα της Εφορείας στην Πάτρα, καθώς και η Ευαγγ. Κλωνή με σχέση εργασίας αορίστου χρόνου, η Κωνσταντίνα Σκαρμούτσου στην Αρχαία Κόρινθο και η Ζωή Μυλωνά στη Ζάκυνθο. Η Δ. Ρηγάκου έλειψε όλο το έτος με εκπαιδευτική άδεια εξωτερικού, ενώ από το Νοέμβριο πήρε εκπαιδευτική άδεια εσωτερικού και η Αφέντρα Μουτζάλη.

Η οργανική θέση αρχιτέκτονα εξακολουθεί να παραμένει κενή με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται σημαντικά η εκτέλεση των αναστηλωτικών έργων της Εφορείας. Σημαντική βοήθεια προσέφερε ο αρχιτέκτονας Τρ. Μαυρίκης που προσελήφθη ως ημερομίσθιος για τις ανάγκες των σεισμοπλήκτων (από τους σεισμούς του 1988) μνημείων, η απόλυσή του όμως καθώς και όλων των ημερομίσθιων τεχνιτών και εργατών που είχαν προσληφθεί για τον ίδιο λόγο τον Αύγουστο του 1990, άφησε την Εφορεία απογυμνωμένη από προσωπικό και σε αδυναμία ν' ανταποκριθεί στις ανάγκες των μνημείων.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ - ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Αίγιο

Ναός Εισοδίων Θεοτόκου

Όπως είχε αναφερθεί[1] σημαντικότατες ζημιές είχαν προκληθεί από σεισμό, στο ναό των Εισοδίων της Θεοτόκου, έργο του Τσίλλερ. Κατά το 1990 σε εφαρμογή εγκεκριμένης από τη ΔΑΒΜΜ μελέτης και με την επίβλεψη της Εφορείας έγιναν οι εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης του μνημείου και ειδικότερα ενέματα από τσιμέντο ή ρητίνες σε όλες τις ρωγμές των θόλων, στο τύμπανο του τρούλου και πάνω από όλα τα ανοίγματα, και εν συνεχεία αποκατάσταση των καθαιρεθέντων επιχρισμάτων και υδροχρωματισμός. Οι εργασίες έγιναν με δαπάνη του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου και οικονομική ενίσχυση του ΥΠΠΟ. Κατά το ίδιο έτος άρχισαν και οι στερεωτικές εργασίες στο νότιο κωδωνοστάσιο, το οποίο παρουσίαζε στατικά προβλήματα και πριν το σεισμό.

Φρούριο Ρίου

Έγιναν σποραδικές στερεωτικές εργασίες στο βόρειο τείχος τόσο από την εξωτερική πλευρά (της θάλασσας) όσο και από την εσωτερική, δεδομένου ότι η πλευρά αυτή υφίσταται τη μεγαλύτερη καταπόνηση από τις καιρικές συνθήκες και παρουσιάζει συνεχώς επικίνδυνα τμήματα.

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Ναός Παλαιοπαναγιάς στη Μανωλάδα

Κατά το προηγούμενο έτος[2] είχε γίνει επέμβαση στη βόρεια κεραία του βυζαντινού ναού και ανακεράμωση. Το 1990 οι εργασίες συνεχίσθηκαν στη νότια κεραία. Ειδικότερα, έγινε στερέωση και στεγανοποίηση του θόλου από πάνω και ανακεράμωση μετά την αποκατάσταση των κλίσεων της στέγης και τη συμπλήρωση, όπου απαιτείτο, της οδοντωτής ταινίας-γείσου. Η εργασία κρίθηκε απαραίτητη για την προστασία του σημαντικότατου τοιχογραφικού διάκοσμου που αποκαλύπτεται σταδιακά στο εσωτερικό[3].

Φρούριο Χλεμούτσι

Ολοκληρώθηκαν οι στερεωτικές-αναστηλωτικές εργασίες της αίθουσας F[4]. Εκτός από τη συμπλήρωση του θόλου και τη στεγανοποίησή του, αποκαταστάσθηκαν από τα ανοίγματα όσα παρείχαν τα αναγκαία στοιχεία για τη μορφολογική τους αποκατάσταση. Για την πλήρη αποκατάσταση της αίθουσας υπολείπεται τοποθέτηση δαπέδων (ισογείου και ορόφου) και η διαμόρφωση της εισόδου.

Συνεχίσθηκαν επίσης οι στερεωτικές εργασίες περιμετρικά των τειχών και κυρίως στο ύψος των επάλξεων, ειδικότερα στο τμήμα αριστερά της εισόδου που παρουσίαζε τμήματα άκρως επικίνδυνα.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

Ναοί Αγίας Μαρίνας Σουλάρων και Παναγίας Ρόγκων

Με μελέτες και επίβλεψη της ΔΑΒΜΜ και ειδικό-

1. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 149.

2. Ό.π.

3. Για τη συντήρηση, βλ. παρακάτω, σ. 148.

4. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 45-46· 42 (1987): Χρονικά, σ. 185· 43 (1988): Χρονικά, σ. 184-185· 44 (1989): Χρονικά, σ. 149.

τερα της Ε. Δεληνικόλα και του Α. Ποζιόπουλου εκτελέσθηκαν μεγάλης έκτασης εργασίες στερέωσης των ναών Αγίας Μαρίνας Σουλάρων και Παναγίας των Ρόγκων.

Η αντιμετώπιση της επικίνδυνης κατάστασης των δύο αυτών μνημείων, των οποίων η τοιχοποιία παρουσίαζε στη μεγαλύτερή της επιφάνεια διαμπερείς ρηγματώσεις, έγινε με ενέματα και με αποκατάσταση των κονιαμάτων.

Η Εφορεία υποβοήθησε το όλο έργο, ως προς την αποκατάσταση των κονιαμάτων, τη διαφύλαξη των ξυλόγλυπτων τέμπλων κτλ.

Ναός Αγίου Γεωργίου Κοντογενάδας

Έγινε στερέωση της τοιχοποιίας της ανατολικής πλευράς του βυζαντινού ναού η οποία έφερε σημαντικές ρωγμές και ειδικότερα στο κέντρο της αψίδας, όπου στο εσωτερικό διασώζεται η βυζαντινή τοιχογράφηση[5] (Πίν. 67 α).

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Ναός Παναγίας στο Βουγιάτο

Συνεχίζονται οι εργασίες στερέωσης του ναού, οι οποίες περιλαμβάνουν ανακατασκευή των ζευκτών της στέγης, ανακατασκευή αετωμάτων και ανακεράμωση με προηγούμενη τοποθέτηση ασφαλτόπανου.

Κωδωνοστάσιο ναού Υπεραγίας Θεοτόκου Κυψέλης

Στη βάση του πυργοειδούς κωδωνοστασίου πραγματοποιήθηκαν τοπικές στερεώσεις, αρμολόγημα, τεχνητά κλειδιά συρραφών, ενέματα με ρητίνες και τσιμεντενέματα.

Κατασκευάστηκε εσωτερικός μανδύας από οπλισμένο κονίαμα, πάχ. 0,05 μ., και ζεύγη λοξών «ραφών» με μεταλλικές ράβδους. Τοποθετήθηκε μεταλλικός δακτύλιος περίσφιξης του άνω τμήματος της βάσης από λάμα ορθογωνικής διατομής. Αποκαταστάθηκε η μορφή του κωδωνοστασίου με αφαίρεση των οριζόντιων ζωνών ισχυρού κονιάματος που κάλυπταν τις υπάρχουσες μεταλλικές περιμετρικές ζώνες περίσφιξης, οι οποίες συντηρήθηκαν και παρέμειναν εμφανείς. Καθαιρέθηκε το άνω τμήμα του κλιμακοστασίου από οπλισμένο σκυρόδεμα, που είχε φθαρεί. Βελτιώθηκε η διαφραγματική λειτουργία του κλιμακοστασίου με τοποθέτηση μεταλλικών γωνιών ενίσχυσης της ακαμψίας των γωνιών του κτίσματος. Πραγματοποιήθηκαν, τέλος, μερικές εργασίες τελικής αισθητικής αποκατάστασης των όψεων (επισκευή γωνιολιθοδομών σκάλας κτλ.).

Κωδωνοστάσιο ναού Παναγίας Λαγκαδιώτισσας Α. Γερακαρίου

Ενισχύθηκε η βάση του κωδωνοστασίου με τοπικές στερεώσεις, αρμολόγημα, λίθινα κλειδιά συρραφών και τσιμεντενέματα (Πίν. 67 β). Η επίβλεψη των εργασιών πραγματοποιήθηκε από αρχιτέκτονες της ΔΑΒΜΜ και την αρχιτέκτονα της Εφορείας Α. Ζαγκότση.

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κατά τη διάρκεια του έτους 1990, από την αρχιτέκτονα-μηχανικό της Εφορείας Άννα Ζαγκότση, εκπονήθηκαν μελέτες στερέωσης των εξής μνημείων:

Ναός Παντοκράτορος στον Παντοκράτορα Ζακύνθου

Οι επεμβάσεις στερέωσης της τοιχοποιίας περιλαμβάνουν τοπικές ανακτίσεις, κλειδικά συρραφών και βαθύ αρμολόγημα λιθοδομών. Τα νέα επιχρίσματα θα πραγματοποιηθούν σύμφωνα με τις παραδοσιακές τεχνικές και η στέγη θα αντικατασταθεί με νέα ίδιας μορφής, η οποία θα εδράζεται σε περιμετρικό διάζωμα οπλισμένου σκυροδέματος.

Ναός Αγίου Σπυρίδωνος Βολιμών

Στις στερεωτικές εργασίες της τοιχοποιίας του ναού προβλέπονται τσιμεντενέματα ειδικής σύστασης (επειδή υπάρχουν τοιχογραφίες), βαθύ αρμολόγημα των λιθοδομών και περιμετρικό διάζωμα οπλισμένου σκυροδέματος κάτω από τα πέλματα των ζευκτών. Τα επιχρίσματα θα πραγματοποιηθούν σύμφωνα με τα δείγματα των παλαιών επιχρισμάτων και με παραδοσιακές τεχνικές.

Ναός Αγίου Ιωάννη στο Μαχαιράδο

Ο ναός και το κωδωνοστάσιο παρουσιάζουν έντονες φθορές και καταρρεύσεις των λιθοδομών, που οφείλονται στην παλαιότητα του κτιρίου και τις αλλεπάλληλες καταπονήσεις από σεισμούς. Η αποκατάσταση του ναού και του κωδωνοστασίου επιβάλλει κυρίως εκτεταμένες ανακτίσεις λιθοδομών και ανακατασκευή του κωδωνοστασίου.

5. ΠΑΑ 58 (1983), σ. 632-640. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 113-114· 41 (1986): Χρονικά, σ. 47.

Ναός Αγίου Νικολάου του Μώλη

Επιβάλλεται ανακατασκευή στέγης, επισκευή γείσου καθώς και καθαίρεση του άνω τμήματος του κωδωνοστασίου και ανακατασκευή του με ενίσχυση των πεσσών από ανοξείδωτες μεταλλικές ράβδους.

Ναός Αγίου Σπυρίδωνα στο Αργάσι

Απαιτείται στερέωση και διατήρηση των ερειπίων (16ος αι.) με βαθύ αρμολόγημα, τοπικές ανακτίσεις, τελείωμα και σφράγιση της ανώτερης στάθμης των λιθοδομών με χρήση ασβεστοκονιάματος και διαμόρφωση διπλής κλίσης.

ΖΩΗ ΜΥΛΩΝΑ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Φρούριο Ρίου

Κατόπιν μελέτης που συνέταξε το ΤΑΠΑ († Ηλίας Μαυροδόντης, μηχανικός) έγινε περίφραξη του Φρουρίου του Ρίου και διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου. Η περίφραξη έγινε από μεταλλικά στοιχεία ειδικής κατασκευής και βαφής ώστε να έχουν αντοχή στις σκληρές καιρικές συνθήκες της συγκεκριμένης θέσης. Προ της εισόδου διαμορφώθηκε από την Εφορεία χώρος στάθμευσης και δεντροφυτεύθηκε περιμετρικά.

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Φρούριο Ζακύνθου

Το λιθόστρωτο της εισόδου ανακατασκευάστηκε με σκοπό την αποκατάσταση της βατότητας του κυρίως δρόμου του Φρουρίου, σύμφωνα με την παλαιά μορφή και κατατομή του αρχικού καταστρώματος, τμήμα του οποίου σώζεται σε καλή κατάσταση έξω από το Φρούριο και αποτέλεσε δείγμα για την ανατασκευή. Πρόκειμένου ο δρόμος να παρέχει στις αναγκαίες μηχανικές και κυκλοφοριακές προδιαγραφές, η επίστρωση των λιθίων έγινε πάνω σε υπόστρωμα οπλισμένου σκυροδέματος (Πίν. 68 α-β).

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Ζάκυνθος

Πραγματοποιήθηκε ο ετήσιος καθαρισμός του Φρουρίου Ζακύνθου, του ναού της Κυρίας των Αγγέλων στην πόλη και του Πύργου Δομενεγκίνη στο Αργάσι.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Στα εργαστήρια της Εφορείας στην Πάτρα, εργάσθηκαν οι συντηρητές Απόστολος Θεοδωρακόπουλος, Αγγελική Θεοδωρακοπούλου, Ζώης Γκρίλλας και Γεωργία Σαρακίνη που προσλήφθηκε στα πλαίσια του επιμορφωτικού προγράμματος της ΕΟΚ.

Το συνεργείο απασχολήθηκε με τη συντήρηση των εικόνων από το ναό της Αγίας Μαρίνας Σουλλάρων Κεφαλονιάς, που μεταφέρθηκαν στην Πάτρα, δεδομένου ότι δεν υπάρχει συνεργείο επί τόπου. Οι σημαντικότερες εικόνες του ίδιου ναού είχαν συντηρηθεί παλαιότερα. Φέτος συντηρήθηκαν οι παρακάτω εικόνες:

1) Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, διαστ. 0,46x0,36 μ. 2) Η Ανάληψη του Χριστού, διαστ. 0,53x0,37 μ. 3) Η ψηλάφιση του Θωμά, διαστ. 0,53x0,37 μ.

Οι τρεις αυτές εικόνες πρέπει να ανήκουν σε ένα Δωδεκάορτο τέμπλου και χρονολογούνται στο β΄ μισό του 18ου αι.

4) Η Ανάσταση του Κυρίου, διαστ. 0,54x0,37 μ., του α΄ μισού του 19ου αι. 5) Εικόνα του Ιωάννου Προδρόμου, διαστ. 0,84x0,59 μ. καλής τέχνης, του β΄ μισού 18ου αι. (Πίν. 69 α-β). 6) Εικόνα Δέησης, διαστ. 0,72x0,46 μ., λαϊκής τεχνοτροπίας. 7) Κοίμηση της Θεοτόκου, διαστ. 0,91x0,66 μ., που είναι και η καλύτερη από άποψη τεχνοτροπίας εικόνα των μέσων του 18ου αι. Τρεις εικόνες της Θεοτόκου Οδηγήτριας, οι δύο ρωσικής προέλευσης.

Επίσης συντηρήθηκαν δύο βημόθυρα με τον Ευαγγελισμό και δύο εικόνες ένθρονου Χριστού και ένθρονης Θεοτόκου από τη μονή Αγίων Θεοδώρων Αροανίας, έργα του 19ου αι.

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Μονή Φραγκαβίλλας στην Αμαλιάδα

Κατά το 1990 το συνεργείο απασχολήθηκε για μικρό χρονικό διάστημα με τη λήψη μέτρων προστασίας και συγκράτησης των τοιχογραφιών του Καθολικού της Μονής Φραγκαβίλλας στην Αμαλιάδα (Πίν. 69 γ, 70 γ), για τις οποίες συντάχθηκε πρόγραμμα συντήρησης που θα αρχίσει από το επόμενο έτος.

Παλαιοπαναγιά Μανωλάδας

Ήδη από τις εργασίες στερέωσης του βυζαντινού ναού της Παλαιοπαναγιάς τα έτη 1979 και 1980[6] είχε

6. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 205-208.

εντοπισθεί η ύπαρξη τοιχογραφικού διάκοσμου στο ναό. Το συνεργείο απασχολήθηκε τρεις εβδομάδες με κύριο στόχο τον εντοπισμό των τμημάτων του ναού που διασώζουν τοιχογραφίες. Στο χώρο του Ιερού έγινε πλήρης έρευνα και αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά μόνο τμήματα από την παράσταση της Ανάληψης της ανατολικής καμάρας, τμήματα μορφών Ιεραρχών στους πλάγιους τοίχους και η μορφή του πρωτομάρτυρα Στεφάνου σε κόγχη του βόρειου τοίχου. Στους ανατολικούς πεσσούς στη δυτική όψη, που φέρει χαρακτηριστική του αρχιτεκτονικού τύπου του ναού καμπυλωμένη επιφάνεια, αποκαλύφθηκαν στο βόρειο τμήμα παράσταση του Ευαγγελισμού και στο νότιο μορφή του Ιησού (Πίν. 70 α). Στη δυτική καμάρα εντοπίστηκε η ύπαρξη δύο στρωμάτων ζωγραφικής, που όμως είναι πολύ κατεστραμμένα. Τοιχογραφίες επιβεβαιώθηκε ότι υπάρχουν στο νοτιοδυτικό διαμέρισμα και στο αντίστοιχο βορειοδυτικό, όπου από παλαιότερα είχε αποκαλυφθεί υπερμεγέθης προτομή του αγίου Νικολάου. Στον ανατολικό τοίχο αυτού αποκαλύφθηκε η μορφή του αρχάγγελου Γαβριήλ (Πίν. 70 β).

Οι τοιχογραφίες που αποκαλύφθηκαν, στο μέτρο που μπορούν να χαρακτηρισθούν, δεδομένης της αποσπασματικής αποκάλυψής τους, μαρτυρούν πολύ καλή τέχνη που θα πρέπει να χρονολογηθεί στα τέλη του 12ου ή αρχές του 13ου αι.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Στο εργαστήριο συντήρησης του Μουσείου Ζακύνθου συντηρήθηκαν εννέα ιδιωτικές εικόνες και έντεκα εικόνες από ναούς της Ζακύνθου. Συντηρητές: Μ. Ραζή, Α. Μάνεση, Α. Ραζής, Δ. Σταμίρης.

Ναός Αγίας Μαρίνας (Φαγιά)

Έγινε στερέωση τμήματος της οροφής και συμπλήρωμα μικρού τμήματος επιχρίσματος, που είχε καταπέσει. Συντηρητές: Α. Ραζής, Άννα Μάνεση.

Ναός Σωτήρος Λαγοπόδου

Ο βόρειος και νότιος τοίχος καθώς και η οροφή (ουρανία) του ναού καλύπτονται από ζωγραφική πάνω σε μουσαμάδες με παραστάσεις από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη. Τα θέματα αναπτύσσονται στους τοίχους σε τρεις ζώνες και μερικά τα υπογράφει ο ζωγράφος Σπύρος Πελεκάσης (1842-1916). Στα έργα υπήρχαν πολλές φθορές και ήταν κακότεχνα τοποθετημένα μετά τους σεισμούς του 1953.

Τοποθετήθηκε σκαλωσιά έξι μέτρων με τρία πατάρια στο ύψος των ζωνών της ζωγραφικής και άρχισε η στερέωση και τα φοδραρίσματα των έργων.

Συντηρητές: Α. Ραζής, Α. Μάνεση, Δ. Σταμίρης, επιβλέπουσα: Μ. Ρουσσέα.

ΖΩΗ ΜΥΛΩΝΑ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Εβραϊκό τμήμα του Α΄ δημοτικού νεκροταφείου Πάτρας

Η εβραϊκή παρουσία στην πόλη των Πατρών[7] αυξομειώνεται κατά περιόδους, ανάλογα με τη γενικότερη συγκυρία, αλλά παραμένει συνεχής και αδιάκοπη από τα ρωμαϊκά χρόνια ως τις μέρες μας.

Τον 20ο αι. οι Εβραίοι κάτοικοι της Πάτρας αυξήθηκαν σημαντικά και ανασυγκρότησαν την Ισραηλιτική κοινότητα της πόλης, που πρόεδρος της ήταν ο Ζαχαρίας Βιντάλ[8]. Το παλιό εβραϊκό νεκροταφείο της Πάτρας βρισκόταν κοντά στην εβραϊκή συνοικία της πόλης[9], στα ΒΑ. του κάστρου. Στα νεότερα χρόνια οι Εβραίοι έθαβαν τους νεκρούς τους σε ειδικό χώρο της περιοχής Ζαβλάνι, όπου —από το έτος 1880— λειτουργεί το Α΄ δημοτικό νεκροταφείο της πόλης. Ο εβραϊκός τομέας του Α΄ δημοτικού νεκροταφείου διατηρείται ως σήμερα. Το 1917 κτίζεται σε ιδιόκτητο οικόπεδο της οδού Παντανάσσης 34 συναγωγή[10] και ιδρύεται εβραϊκό σχολείο. Η εβραϊκή συναγωγή Πατρών λειτουργούσε ως το 1955. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού της 7ης Απριλίου 1951, που ήταν και η τελευταία στην οποία ο ελληνικός πληθυσμός καταγράφεται και ως προς το θρήσκευμα, οι Ισραηλίτες κάτοικοι του νομού Αχαΐας ήταν 49 και όλοι τους ελληνόφωνοι[11].

7. Αφέντρα Γ. Μουτζάλη, Η Εβραϊκή κοινότητα Πατρών κατά τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Ιστορίας που διοργάνωσε η Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού στη Θεσσαλονίκη, 23-24 Νοεμβρίου 1991 (υπό εκτύπωση).

8. Εφημ. «Νεολόγος» Πατρών, φ. 6-8-1921.

9. Στην περιοχή της σημερινής Αρόης. Γνωστή και ως Εβραιομαχαλάς ή Τσιφούτ Μαχαλάς της Πάτρας. Βλ. Κ. Τριανταφύλλου, Ιστορικόν Λεξικόν των Πατρών, Πάτρα 1980[2], σ. 111-112.

10. Μετά την κατεδάφιση της συναγωγής που βρισκόταν στη συμβολή των οδών Μαιζώνος και Παντανάσσης, κοντά στο Δημαρχείο της πόλης, οι κύλινδροι του νόμου μεταφέρθηκαν στο Εβραϊκό Μουσείο Αθηνών. Βλ. Ισραηλιτικά Χρονικά 22 (1979), σ. 3-5· 50 (1982), σ. 13.

11. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, Βιβλίον Αποτελεσμάτων Απογραφής πληθυσμού 7ης Απριλίου 1951, τ. 2, Αθήνα 1958, σ. 218, πίν. 7 και σ. 272, πίν. 8.

Χριστιανικές ταφές στο νεκροταφείο της Παναγίας στην Κάτω Αχαΐα

Δεν υπάρχουν ως τώρα σημαντικά αρχαιολογικά δεδομένα σχετικά με τους τόπους χριστιανικής λατρείας στην περιοχής της Δύμης των πρώτων χριστιανικών αιώνων[12]. Η ύπαρξη δεκαεπτά χριστιανικών τάφων στο νεκροταφείο της Παναγίας στην Κάτω Αχαΐα, που διερεύνησε η συνάδελφος της ΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Μαρία Λακάκη, αποτελεί ίσως, ένδειξη ότι το χριστιανικό κοιμητήριο σχετίζεται με κάποια παλαιοχριστιανική βασιλική, πάνω στην οποία, πιθανότατα, οικοδομήθηκε ο ναός της Παναγίας[13], ο οποίος, μετά από αλλεπάλληλες επισκευές, κατόρθωσε να διασωθεί ως τις μέρες μας. Οι τάφοι των πρώτων χριστιανών δεν ξεχώριζαν από τους υπολοίπους του ρωμαϊκού κόσμου, παρά μόνο για την αποκλειστική χρήση του ενταφιασμού και τη μέριμνα για τον προσανατολισμό των νεκρών[14].

Η ανεύρεση των χριστιανικών ταφών υποδηλώνει, ίσως, ότι στη Δύμη του ρωμαϊκού κόσμου υπήρχε μια μικρή χριστιανική κοινότητα της οποίας τα αρχαιολογικά ίχνη είναι δύσκολο να εντοπισθούν σε άλλους τομείς εκτός από τους τάφους.

Ναός της Θεοτόκου στα Γαρδενά Αιγίου

Ο ναός[15] βρίσκεται λίγο έξω από το χωριό Γαρδενά και είναι σταυρεπίστεγος μικρών διαστάσεων. Επισκευάσθηκε, όπως μας πληροφορεί επιγραφή, το έτος 1704.

Ναός Αγίων Θεοδώρων στο Βραχνί

Το Βραχνί, κτισμένο μέσα σε γούβα, πάνω σ' ένα ορεινό όγκο, ήταν απομονωμένο από τα οικονομικά και εμπορικά κέντρα της περιοχής. Οι κάτοικοι ασχολούνται με την κτηνοτροφία και τη γεωργία. Στα μέσα του 19ου αι. άποικοι από το Βραχνί εποικίζουν τα Βραχνέικα Πατρών[16].

Το κέντρο του οικισμού διαμορφώνεται γύρω από τη «Ρούγα», μια από τις πιο σημαντικές κτιστές βρύσες του χωριού. Κοντά στη «Ρούγα» βρίσκονταν τα μικρομάγαζα, που αποτελούσαν την αγορά του χωριού και ο ναός των Αγίων Θεοδώρων.

Ο μεταβυζαντινός ναός των Αγίων Θεοδώρων[17] είναι λιθόκτιστος με δίριχτη στέγη και αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα λαϊκής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της περιοχής. Ο ναός κάηκε από τους Γερμανούς το Δεκέμβριο του 1943, όπως και το γειτονικό δημοτικό σχολείο που πρωτολειτούργησε το 1871. Μετά τη γερμανική καταστροφή τα δύο κτίρια σώζονταν ως το ύψος της στέγης. Στη δεκαετία του 1950 άρχισαν οι εργασίες επισκευής του ναού που αλλοίωσαν σημαντικά την όψη του. Μερικά χρόνια αργότερα το λιθόκτιστο δημοτικό σχολείο κατεδαφίστηκε εντελώς και ο χώρος που κατελάμβανε διαμορφώθηκε σε μικρή πλατεία.

ΑΦΕΝΤΡΑ Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Αίγιο

Οδός Ανδρονοπούλου 2 και πλατεία Μητροπόλεως

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση πολυώροφης οικοδομής, ιδιοκτησίας Ι. Καρατζά και σε βάθος 2,20 μ. από το επίπεδο της οδού, εντοπίστηκαν λείψανα παλαιοχριστιανικού οικοδομήματος. Κατά την ανασκαφή που διενήργησε η Εφορεία αποκαλύφθηκε τμήμα αψιδωτού κτίσματος πιθανότατα χρήσης λουτρού, όπως συμπεραίνεται από την όλη κατασκευή και την ύπαρξη δικτύου αγωγών ύδατος (Σχέδ. 1). Η εσωτερική πλευρά της τοιχοποιίας έφερε υδραυλικό κονίαμα και το δάπεδο ήταν στρωμένο με πήλινες τετράγωνες πλάκες που έφεραν χιαστί αυλακώσεις. Το

12. Μελετήματα αριθ. 15 του K.E.P.A./E.I.E. Paysages d'Achaie I, Le bassin du Peiros et la plaine occidentale, Αθήνα 1992, σ. 72 και σημ. 14, 15.

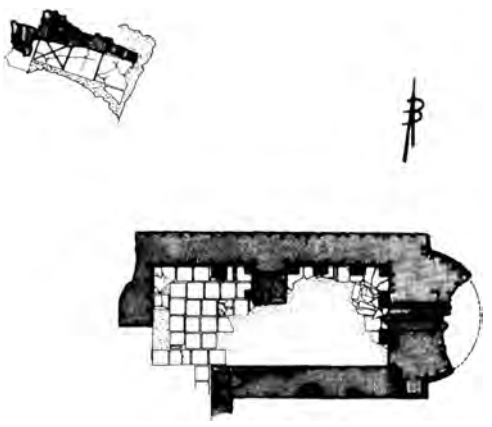
13. Στη Θεοτόκο συνήθως αφιερώνονται οι κοιμητηριακοί ναοί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κοιμητηριακής βασιλικής της μεσοβυζαντινής περιόδου από την Αχαΐα αποτελεί ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου στη Μέντζαινα (Πλατανόβρυση) Αχαΐας. Βλ. ΑΑΑ XVII (1984), σ. 21-41 και σημ. 69.

14. I. Nicolajevic, Nécropoles et tombes chrétiennes en Illyricum oriental, Πρακτικά 10ου Συνεδρίου Χριστιανικής Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 1980, Α΄ (Εισηγήσεις), σ. 523. Ε. Μαρκή, Η ταφική ζωγραφική των πρώτων χριστιανικών χρόνων στη Θεσσαλονίκη, από του αποστόλου Παύλου μέχρι και της Κωνσταντινείου εποχής, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 171.

15. Συστηματική παρουσίαση του μνημείου θα γίνει από την υπογράφουσα και τον καθηγητή του Α.Π.Θ. Αργ. Πετρονότη.

16. Στην περίπτωση των Βραχνέικων έχουμε στενή ονοματολογική αντιστοιχία ανάμεσα στην ορεινή μητρόπολη και στην πεδινή αποικία. Το ίδιο συνέβη κι όταν άποικοι από τους Ρωγούς Καλαβρύτων εγκαταστάθηκαν ως καλλιεργητές σταφίδας στα Ρωγίτικα ή Ροΐτικα Πατρών. Βλ. Γ. Παπανδρέου, Ιστορία των Καλαβρύτων, Αθήνα 1928, σ. 254.

17. Ανδρέας Μπουγιούκος, Το Βραχνί των Καλαβρύτων, Πάτρα 1991, σ. 76, 90, 149-150 και 157-158.

Σχέδ. 1. Αίγιο. Οδός Ανδρονοπούλου 2 και πλατεία Μητροπόλεως. Κάτοψη της ανασκαφής.

οικοδόμημα σωζόταν σε μικρό ύψος, φαίνεται δε να συνεχίζεται στην προς Ν. όμορη ιδιοκτησία. Και άλλο τμήμα τοίχου όμοιας κατασκευής βρέθηκε προς ΒΔ. κατεστραμμένο προφανώς από τη θεμελίωση παλαιάς οικίας που κατεδαφίστηκε (Πίν. 71 α-β).

Δεν υπήρξαν αξιόλογα ευρήματα, θα πρέπει να σημειωθεί όμως, ότι σε μικρή απόσταση από την ιδιοκτησία Καρατζά, στο οικόπεδο Κ. Διαμαντή επί της Πλατείας Μητροπόλεως καθώς και κάτω από αυτήν στο δυτικό τμήμα του ναού της Φανερωμένης, είχαν αποκαλυφθεί λείψανα παλαιοχριστιανικών κτισμάτων που ανασκάφηκαν από την Εφορεία το 1976. Ειδικότερα δε στην ιδιοκτησία Διαμαντή είχαν βρεθεί αγωγοί όμοιας κατασκευής με αυτούς του οικοπέδου Καρατζά, καθώς και πλακόστρωτο με όμοιες πήλινες πλάκες.

Αραχωβίτικα

Οικόπεδο Μαράτου

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής στον οικισμό Αραχωβίτικων στην ιδιοκτησία Μαράτου αποκαλύφθηκαν στο βόρειο τμήμα λείψανα τοίχου παλαιοχριστιανικών χρόνων. Κατά την ανασκαφή που διενήργησε η Εφορεία και σε βάθος μόλις 0,30 μ. αποκαλύφθηκε τοίχος αμελούς λιθοδομής. Κατά την ανασκαφή του τοίχου αυτού βρέθηκε σημαντικός αριθμός νομισμάτων, τα περισσότερα πολύ φθαρμένα που χρονολογούνται από τον 3ο έως τον 9ο αι. μ.Χ.

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 0,80 μ. ανασκάφηκε δεύτερο οικοδόμημα διαφορετικής κατασκευής σωζόμενο σε μικρό ύψος (μέγ. σωζ. ύψ. 0,70 μ.) (Πίν. 71 γ, 72 α).

Η τοιχοδομία παρουσιάζει οριζόντιες στρώσεις από τετράγωνες πλίνθους που φέρουν τη χαρακτηριστική χιαστί αυλάκωση. Κατώφλι διαμορφώνεται ανάμεσα στους δύο ορθογωνικούς χώρους.

Το οικοδόμημα αυτό είναι σαφώς προγενέστερο και μπορεί να χρονολογηθεί σε σχέση και με νομίσματα και όστρακα που χρονολογούνται στον 1ο αι. μ.Χ. με συνεχή χρήση μέχρι τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στον οικισμό Αραχωβίτικων έχουν εντοπισθεί και άλλα παλαιοχριστιανικά λείψανα, όπως τοίχος μεγάλου μήκους στη θέση Παναγιά (σε απόσταση περί τα 300 μ. Β. του οικόπεδου) που δεν έχει ανασκαφεί ή καθαρισθεί (υπεδείχθη από το συνάδελφο της ΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Μ. Πετρόπουλο) και άλλη ίχνη αψίδας στην ιδιοκτησία Κούσκου κοντά στη σιδηροδρομική γραμμή που είχε ανασκάψει το 1946 ο Έφορος Αρχαιοτήτων Ν. Ζαφειρόπουλος.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Ζάκυνθος

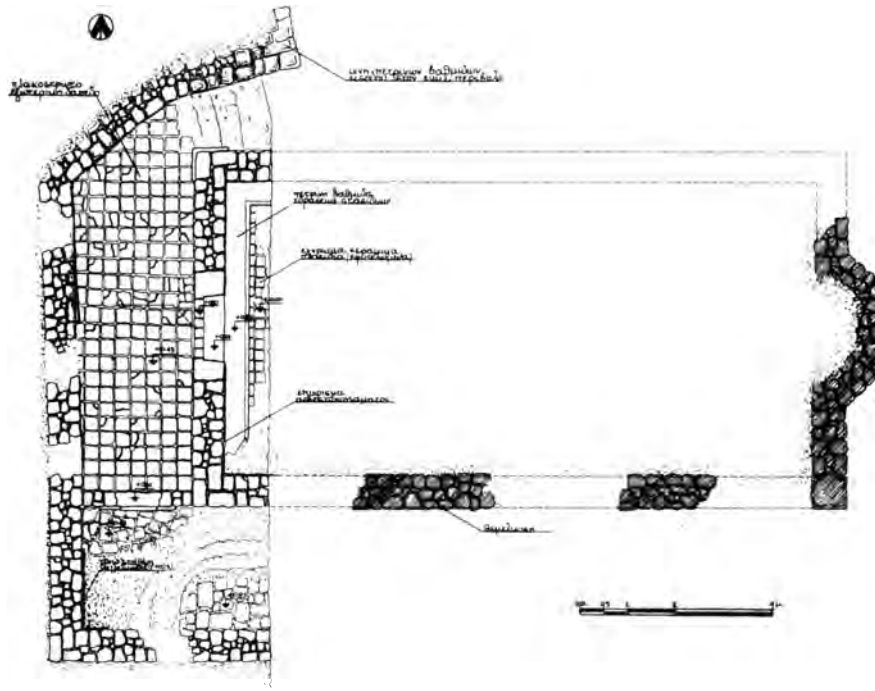
Οδός Αγίας Άννης και Πικριδιωτίσσης (οικόπεδο Σ. Πατσόπουλου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για οικοδόμηση στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκε και μετά από ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκε ο ναός της Αγίας Άννας, ο οποίος είχε καταστραφεί κατά τους σεισμούς του 1953 (Σχέδ. 2).

Κτίστηκε το 1701 και ήταν τοιχογραφημένος[18]. Οι τοίχοι του ναού σώζονται στη θεμελίωσή τους, εκτός της δυτικής πλευράς που σώζονται λίγο ψηλότερα από τη στάθμη του εδάφους. Στην ίδια πλευρά, εξωτερικά, αποκαλύφθηκαν δύο ορθογώνια προσκτίσματα, τα οποία πιθανότατα χρησίμευαν ως κατοικία του εφημέριου. Αποκαλύφθηκε επίσης μικρό τμήμα του δαπέδου στο εσωτερικό του ναού, κατασκευασμένο από εφυαλωμένα πλακίδια. Ο ναός είναι μια τυπική, μονόκλιτη, επτανησιακή βασιλική με διάστασεις 14,30x7,25 μ.

Στις επιχώσεις έξω από το νότιο τοίχο του ναού,

18. Λ.Χ. Ζώη, Λεξικόν, Α΄, 1963, σ. 31. Ντ. Κονόμος, Εκκλησίες και Μοναστήρια στη Ζάκυνθο, 1967, σ. 23· ο ίδιος, Ζάκυνθος, 500 χρόνια, τεύχ. Α΄ (1988), σ. 25, 82, 106.

Σχέδ. 2. Ζάκυνθος. Οδός Αγίας Άννας και Πικριδιωτίσσης. Κάτοψη του ναού της Αγίας Άννας.

όπου προχωρήσαμε σε μία μικρή δοκιμαστική τομή αποκαλύφθηκε αρχαίος δόμος αλλά και κεραμική των αρχαϊκών και μετέπειτα χρόνων. Η ανασκαφή σ' αυτό το σημείο προχώρησε από την αρμόδια Ζ΄ Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων και αποκάλυψε τμήμα του αρχαίου τείχους της πόλης. Οι δύο Εφορείες Αρχαιοτήτων έχουν προτείνει την απαλλοτρίωση του οικοπέδου.

Φρούριο Ζακύνθου

Συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα κοντά στη δεξαμενή νερού και διενεργήθηκε δοκιμαστική τομή, διαστ. 6Χ4 μ., η οποία έφθασε μέχρι το στέρεο έδαφος, σε βάθος 1,90 μ. Στη νοτιοανατολική πλευρά της τομής αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι σε ορθή γωνία από λαξευμένους δόμους, χωρίς συνδετικό κονίαμα. Σε βάθος 1,10 μ. βρέθηκε τμήμα δαπέδου από μεγάλες λίθινες πλάκες που βρίσκονταν πάνω σε εναποθέσεις λίθων, που ήταν κατά τόπους δομημένοι. Οι επιχώσεις ήταν πολύ διαταραγμένες. Βρέθηκαν αστρωματογράφητα όστρακα από την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο, καθώς και υστεροβυζαντινή και μεταβυζαντινή, εφυαλωμένη κυρίως, κεραμική (Σχέδ. 3).

ΖΩΗ ΜΥΛΩΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

Αρχαία Κόρινθος

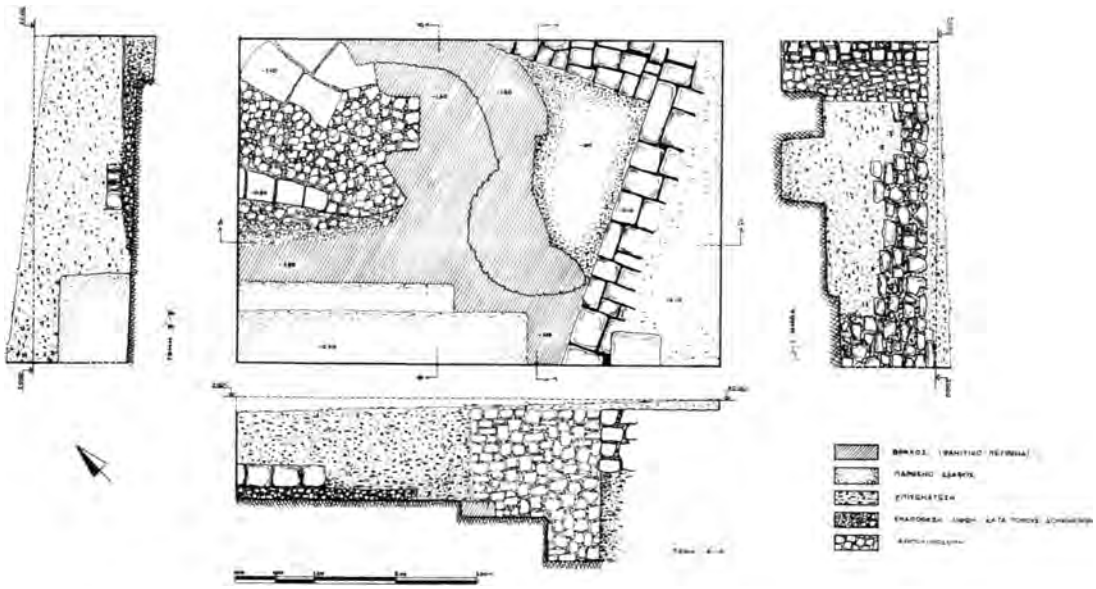
Οικόπεδο Κ. Μιχαλακόπουλου

Στην είσοδο της αρχαίας Κορίνθου, στη θέση Πλεύρες, βορειοανατολικά του ιστορικού οικισμού εντοπίστηκε το έτος 1988 από τη Δ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στο οικόπεδο Κ. Μιχαλακόπουλου, ταφικό κτίσμα και λύχνοι χριστιανικών χρόνων[19] (Σχέδ. 4).

Από την ανασκαφική έρευνα προέκυψε ότι στο σημείο αυτό, έξω από τα τείχη της αρχαίας πόλης, είχε ιδρυθεί εκτεταμένο νεκροταφείο με διάρκεια χρήσης από το 2ο αι. μ.Χ. μέχρι και τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους. Ο ακριβής καθορισμός των ορίων του εξαρτάται από την οικοδομική δραστηριότητα των παρακειμένων οικοπέδων.

Ο κεντρικός πυρήνας του ταφικού συγκροτήματος που ερευνήθηκε αποτελείται από τρεις επάλληλους

19. Ευχαριστώ το φύλακα αρχαιοτήτων Παν. Κλειώση που εργάστηκε στην ανασκαφή, επικεφαλής του συνεργείου της Εφορείας.

Σχέδ. 3. Ζάκυνθος. Φρούριο. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

υπόγειους νεκρικούς θαλάμους με προσανατολισμό από Α.-Δ., περιμετρικά των οποίων ανοίγονται ακτινωτά και σε οργανωμένη διάταξη τάφοι κιβωτιόσχημοι και καμαροσκεπείς.

Ιδιαιτερότητα στη μορφολογία παρουσιάζει ο μεσαίος, όπου μέσα σ' ένα ορθογώνιο χώρο (6x4,98 μ.), χτισμένος στο φυσικό βραχώδες έδαφος, εγγράφεται μικρότερο κτίσμα σε σχήμα σταυρού με ανισομεγέθεις κεραίες (Πίν. 72 β).

Η είσοδος ανοίγεται στη βόρεια πλευρά. Στο πώρινο κατώφλι διακρίνεται η εγκοπή για το μηχανισμό του στρόφαλου, κάτωθεν διέρχεται αγωγός εκροής των υδάτων, απαραίτητος για τις τελετουργικές επιτάφιες τελετές και συμβολικές προσφορές στους νεκρούς.

Στο πάχος της νότιας κεραίας βρέθηκε χτιστό τρικλίνιο που θα έφερε τοξωτό άνοιγμα, όπως υποδηλώνουν οι δύο εντοιχισμένοι κίονες στα δύο άκρα εκατέρωθεν της εισόδου του.

Τα εσωτερικά τοιχώματα των κεραιών είναι επιχρισμένα με τραχύ, αμελές ασβεστοκονίαμα, σε ορισμένα δε σημεία διακρίνονται ίχνη τοιχογραφιών. Συγκεκριμένα, σε ύψος 0,40 μ., σε καστανέρυθρη απόχρωση με λίγο πράσινο υποδηλώνεται κληματίδα που αποτελούσε το κάτω όριο του γραπτού διακόσμου. Στα άκρα των τοίχων, εκατέρωθεν των ανοιγμάτων της νότιας κεραίας παριστάνονται δύο τσαμπιά σταφύλια σε βαθύ ρόδινο χρώμα όπου διακρίνονται σχηματοποιημένες οι ρώγες σε απόχρωση ώχρας, σύνηθες νεκρικό σύμβολο στην εικονογραφία από την αρχαιότητα.

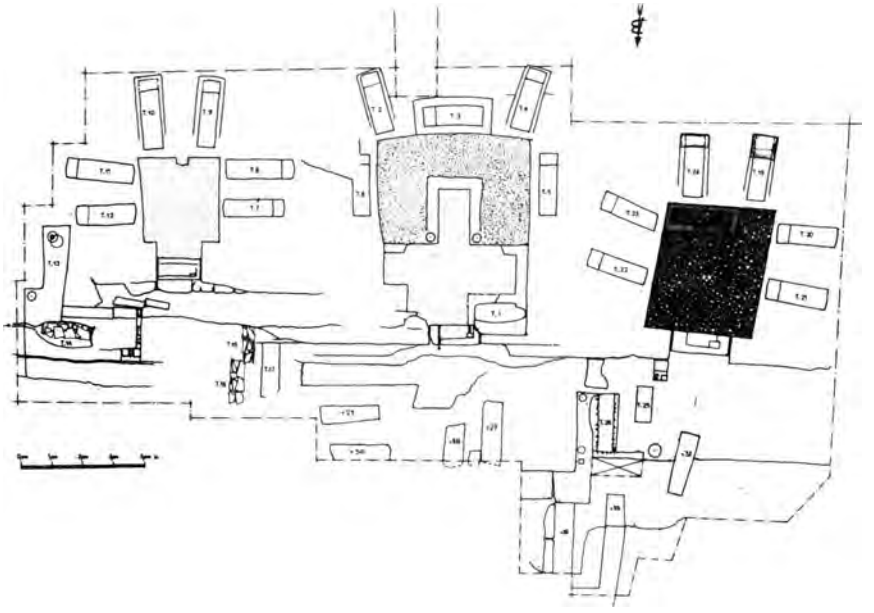
Από άλλα σπαράγματα που προήλθαν από την επίχωση διακρίνονται τα εξής σχήματα και χρώματα: πλαίσιο από πλατιά μαύρη ταινία με λεπτό υπόλευκο διάχωρο, διαχωριστικές ταινίες από ώχρα, ερυθρό φαιό, υπόλευκο φόντο με ερυθρές πινελιές κ.ά. Σ' ένα απ' αυτά η επιγραφή: *Ι'ΝΘΙωΝ*.

Ανατολικά και σε απόσταση 5,30 μ. βρέθηκε το δεύτερο ταφικό συγκρότημα αποτελούμενο από ένα απλό ορθογώνιο θάλαμο με επιμήκη μικρό προθάλαμο, που καταλήγει στο πώρινο κατώφλι της εισόδου στη βόρεια πλευρά. Αμελές επίχρισμα καλύπτει τις εσωτερικές παρειές. Στο μέσον της νότιας πλευράς σώζεται σε ύψος 0,45 μ. μικρό χτιστό πεζούλι (0,20x0,35 μ.) που χρησίμευε πιθανότατα ως τράπεζα προσφορών.

Χαρακτηριστικό του τρίτου ταφικού θαλάμου (4x 3,40 μ.) είναι η επίστρωση με απομίμηση μωσαϊκού δαπέδου. Έχουν τοποθετηθεί ακανόνιστα και χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια μικρά θραύσματα από μάρμαρο και πέτρες σε διάφορα σχήματα και αποχρώσεις. Στο κέντρο περίπου του δαπέδου υπάρχει διακοσμητικό ορθογώνιο διάχωρο, οι στενές πλευρές του οποίου καταλήγουν σε οξεία γωνία, διακοσμημένο με εναλλάξ αντικρυστά τρίγωνα με ρόμβους.

Άφθονο δομικό υλικό έχει χρησιμοποιηθεί σε β' χρήση, όπως πώρινοι αρράβδωτοι κίονες, πήλινες πλάκες μεγάλων διαστάσεων με χαράξεις από τριπλή σειρά χιαστί ή ομόκεντρους κύκλους κι ένα άριστα σωζόμενο πήλινο λεοντόκρουνο (Πίν. 72 γ).

Οι τάφοι περιμετρικά των θαλάμων, όπου τελούνταν

Σχέδ. 4. Αρχαία Κόρινθος. Οικόπεδο Κ. Μιχαλακόπουλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

τα τελετουργικά έθιμα παρουσιάζουν συμμετρία και συστηματική διάταξη. Ανοίγονται ανά δύο επί το πλείστον κάθετα ή σπανιότερα κατά μήκος των τριών πλευρών του θαλάμου. Ανήκουν στον τύπο των κιβωτιόσχημων κτιστών από πέτρες, πλίνθους και ασβεστοκονίαμα, επιχρισμένοι με κονίαμα στο εσωτερικό, ενώ για «προσκεφάλι» έχει τοποθετηθεί υπερυψωμένη πλάκα πάνω στο δάπεδο. Οι καλυπτήριες πλάκες είναι μονολιθικές σχιστολιθικές ή συνηθέστερα πήλινες, τοποθετημένες κάθετα στις τέσσερις πλευρές του ορύγματος.

Οι τάφοι προς Ν. των θαλάμων είναι καμαροσκεπείς με κατεστραμμένη την πλινθόκτιστη καμάρα.

Έξω από τα οργανωμένα αυτά ταφικά συγκροτήματα και ειδικότερα στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής οι τάφοι διαφοροποιούνται ως προς τη διάταξη, την τυπολογία και τα κτερίσματα. Προφανώς σ' αυτό συνετέλεσε τόσο η μορφολογία του εδάφους όσο και η κοινωνική διάκριση των πολιτών. Ο ενταφιασμός γίνεται σε αβαθείς τετράπλευρους λακκοειδείς τάφους ή συνηθέστερα σε κεραμοσκεπείς που καλύπτονται από μεγάλες κυρτές κεραμίδες και μικρές κοίλες στέγης, με το συνήθη τρόπο.

Τέλος, ένα μεμονωμένο άλλο είδος ταφής αποτελεί ο εγχυτρισμός σε οξυπύθμενο αμφορέα που βρέθηκε πλαγιαστά στον τάφο Τ13.

Τόσο ο προσανατολισμός όσο και η επιλογή της θέσης καθορίσθηκαν από την απότομη κλίση και βραχώδη σύσταση του εδάφους αφ' ενός κι από την τυπική διάταξη γύρω από τους θαλάμους αφ'ετέρου.

Οι περισσότεροι σκελετοί βρέθηκαν σε αποσάθρωση. Τα οστά διαταραγμένα ανήκουν συνήθως σε περισσότερους από ένα νεκρό. Βρέθηκαν ακέφαλοι σκελετοί με οστά θωρακικά, λεκάνης και άκρων. Επίσης ομαδικές ταφές με συσωρευμένα κρανιακά οστά.

Άφθονα και ποικίλα κτερίσματα συνόδευαν τους νεκρούς, που η τοποθέτησή τους όμως μέσα στους τάφους δεν υπαγορευόταν από συγκεκριμένα ταφικά έθιμα.

Τα πιο προσφιλή αντικείμενα είναι τα μυροδοχεία και κυρίως τα πήλινα με σφαιρική κοιλιά, ψηλό λαιμό και ίχνη καστανού χρώματος στο λαιμό (unguentarium) (Πίν. 73 α). Ακολουθούν τα γυάλινα με κωνικό ή σφαιρικό σώμα και ψηλό κυλινδρικό λαιμό, σε αποχρώσεις πρασινωπού ή γαλάζιου με οξείδωση. Εξ αυτών ένα είναι μινιατούρα.

Ένα σπάνιο εύρημα αποτελεί μια μικρή χάλκινη αρυβαλλοειδής λήκυθος με σφαιρικό σώμα, πλατύ δισκοειδές χείλος και κομψή λαβή (Πίν. 72 δ).

Άλλο είδος κτερίσματος είναι τα ερυθροβαφή κυάθια με στιλπνό γάνωμα κεραμικής Çandarli (Πίν. 72 ε).

Το συνηθέστερο είδος ευρημάτων είναι τα αγγεία καθημερινής χρήσης, πινάκια, κύπελλα, υδρίες, σκύφοι, αμφορείς και πίθοι με οξυπύθμενη βάση (Πίν. 73 β).

Μεγάλος αριθμός από χάλκινα καρφιά πιθανώς να έχει σχέση και με αποτροπαϊκού χαρακτήρα χρήση.

Μεταξύ των κτερισμάτων κυριαρχούν τα πήλινα λυχνάρια που καλύπτουν χρονικά την περίοδο των ρωμαϊκών-υστερορωμαϊκών χρόνων (Πίν. 73 γ-δ). Εξ αυτών τα ρωμαϊκά (κυρίως του 2ου αι. μ.Χ.) αντιπροσωπεύονται από απλά αδιακόσμητα λυχνάρια με υπερυψωμένη μύξα. Άλλα άριστης τέχνης με ανοιχτόχρωμο πηλό που στο στρογγυλό δίσκο τους παριστάνονται θεότητες (Άρτεμις, Αφροδίτη) και σκηνές μονομάχων με πλήρη πολεμικό εξοπλισμό. Ο μεγαλύτερος αριθμός λυχναριών ανήκει στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους. Η χρήση τους αρχίζει από τον 4ο αι. Ο πηλός είναι καστανός και συχνά κοκκινωπός με μία ή περισσότερες οπές πλήρωσης και εξαέρωσης. Η λαβή είναι υπερυψωμένη με επάλληλες ραβδώσεις. Ο δίσκος διακοσμείται με σταυρό, χρίσμα, ανάγλυφο ρόδακα, ελικοειδή βλαστό· το χείλος με ψαροκόκκαλο, ορθά και ανεστραμμένα τόξα και φύλα εναλλάξ με καρπούς. Στη βάση διακρίνονται οι υπογραφές των εργαστηρίων (κορινθιακά και αττικά).

Γενικά είναι αξιοσημείωτο, ότι ο πλούτος των κινητών ευρημάτων έρχεται σε αντίθεση με την προχειρότητα της κατασκευής του νεκροταφείου, όπου έχουν χρησιμοποιηθεί ευτελή υλικά και αμελής τρόπος κτισίματος. Αυτό και το γεγονός ότι τα ανώτερα τμήματα είχαν καταστραφεί από τις αλλεπάλληλες καλλιέργειες και βαθιές αρόσεις, συνετέλεσε στο να διατηρηθούν τα αρχαία σε κατάχωση αφού έγινε μετατόπιση των πεδίλων για να μη θιγούν οι τάφοι.

Κ. ΣΚΑΡΜΟΥΤΣΟΥ-ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Θ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η Θ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΙΑ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1990 οι προσπάθειες της Εφορείας συγκεντρώθηκαν, εκτός από τις ανασκαφές, τόσο στην επανέκθεση των ευρημάτων του Μουσείου Καρύστου, το οποίο και λειτούργησε από τα μέσα Μαΐου, όσο και στην προετοιμασία για την επανέκθεση των ευρημάτων των Μουσείων Ερέτριας και Χαλκίδας. Στις μουσειακές εργασίες πρέπει να προστεθούν οι καταγραφές που έγιναν στα Μουσεία της Εφορείας (Χαλκίδα, Ερέτρια, Κάρυστος, Σκύρος), καθώς και στις συλλογές Ωρεών και Αιδηψού. Πολύτιμη υπήρξε η βοήθεια των αρχαιολόγων της Εφορείας Α. Κορωνάκη και Β. Νικολόπουλου, της σχεδιάστριας Δ. Χρήστου και του συντηρητή Ζαχ. Μάντζαρη. Η επιμελήτρια Αικ. Βλαβιανού, επιφορτισμένη με θέματα της Χαλκίδας και της Σκύρου, βοήθησε στην επανέκθεση του Μουσείου Καρύστου και η Α. Καραπασχαλίδου ασχολήθηκε με θέματα της περιοχής κεντρικής Εύβοιας, όπως αναφέρεται πιο κάτω.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Καρύστου

Το Μουσείο Καρύστου άνοιξε για το κοινό το 1990. Περιλαμβάνει κυρίως, γλυπτά, αρχιτεκτονικά μέλη και κεραμική από την πόλη της Καρύστου (Δρυμωνιά, Παληοχώρα κτλ.), από το ναό του Ποσειδώνα στη Γεραιστό, από την Παξιμάδα, καθώς και από τα δρακόσπιτα της Όχης και των Στύρων. Ο τρόπος της έκθεσης είναι πρωτοποριακός σε πολλά σημεία, όπως π.χ. στην τοποθέτηση των επιγραφών σε βάθρα που μοιάζουν με αναλόγια, ώστε να διαβάζονται εύκολα. Επεξηγηματικές πινακίδες, χάρτες της περιοχής και φωτογραφίες των χώρων επιτρέπουν στους ειδικούς αλλά και στους μη ειδικούς επισκέπτες να κατανοήσουν την ιστορία της Καρύστου. Τέλος, κάτω από το Μουσείο, εξασφαλίστηκε και οργανώθηκε αποθηκευτικός χώρος και χώρος εργασίας ξένων και Ελλήνων αρχαιολόγων, ώστε το Μουσείο να αποτελεί το κέντρο όλων των αρχαιολογικών δραστηριοτήτων της περιοχής.

Μουσείο Ερέτριας

Το 1990, μετά από αίτησή της Εφορείας στο ΥΠΠΟ και απόφαση υπ' αριθ. 34/24.10.89 του ΚΑΣ, μεταφέρθηκε στο Μουσείο της Ερέτριας το σύμπλεγμα του Θησέα και της Αντιόπης (Πίν. 74 α) από το ναό του Δαφνηφόρου Απόλλωνος, το οποίο βρισκόταν στο Μουσείο Χαλκίδας.

Μαζί με αυτό μεταφέρθηκαν και όλα τα γλυπτά που προέρχονται από το αέτωμα του ίδιου ναού, προκειμένου να εκτεθούν στη νέα έκθεση του Μουσείου της Ερέτριας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μάνικα

Οικόπεδο Ζούση

Η ανασκαφή στο οικόπεδο Ζούση έγινε ανατολικά του παλαιότερα ανασκαμμένου χώρου[1], ανατολικά του δρόμου και της κλιμακωτής κατασκευής. Η έρευνα του 1990 κάλυψε τους υποκάνναβους Α,α-Α,β-Β,α-Β,β-Γ,α-Γ,β και τρεις υποκάνναβους κατά μήκος του βόρειου ορίου του οικοπέδου.

Αποκαλύφθηκε ένα πλέγμα κτιρίων τα οποία αποτελούνται από 19 τοίχους (Τ1-Τ19) και έναν ισχυρό τοίχο που αποτελεί περίβολο ή περιτείχισμα στο ανατολικό όριο της ανασκαφής με κατεύθυνση από ΝΑ.-ΒΔ. που ίσως αποτελεί και το ανατολικό όριο του ΠΕ οικισμού (Πίν. 74 β).

Τα δωμάτια και οι χώροι του συγκροτήματος αυτού εμφανίζονται ψηλότερα από τους προς Δ. κείμενους χώρους του ίδιου οικοπέδου, ακολουθώντας τη διαμόρφωση του εδάφους που είναι ανηφορικό προς Α. Οι τοίχοι εμφανίζονται σε βάθος από 0,20-0,30 μ. και ποικίλλουν ως προς την τοιχοδομία, το πάχος τους αλλά και το μέγεθος των λίθων.

Στο συγκρότημα που ανασκάφηκε αποκαλύφθηκαν:

1) Ορθογώνιος επιμήκης χώρος στο βορειότερο τμήμα, που ονομάζεται χώρος Ξ και ο οποίος συνεχίζεται βόρεια στο άσκαφο παρακείμενο οικόπεδο (Πίν. 76 α). 2) Τμήμα ορθογωνίου δωματίου ανατολικά του χώρου Ξ που συνεχίζεται επίσης στο παρακείμενο οικόπεδο και ονομάζεται χώρος Ο. 3) Τραπεζοειδές δωμάτιο με σαθρούς τοίχους, νότια του Ο, που ονομάζεται χώρος Π. Στο χώρο αυτό βρέθηκε θύρα παλαιότερου κτίσματος. 4) Χώρος πεταλοειδούς σχήματος με ανισοπαχείς τοίχους, νότια του χώρου Π, που ονομάζεται χώρος Ρ. Δεν σώζεται το ανατολικό όριό του. 5) Παρόμοιος πεταλοειδούς σχήματος χώρος, ισχυρότερος από το Ρ, νότια-νοτιοανατολικά από αυτόν που ονομάζεται χώρος Σ (Πίν. 75 α). Ο χώρος Σ έχει θεμελιωθεί εν μέρει πάνω σε παλαιότερα οικοδομικά λείψανα που

1. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 101 κ.ε.

αποκαλύφθηκαν νότια και δυτικά από αυτόν. Στη νεότερη οικοδομική φάση ανήκει εγκάρσιος τοίχος με κατεύθυνση από Δ.-Α. (Πίν. 75 β).

Δυτικά των χώρων Π και Ρ αποκαλύφθηκε χαλικόστρωτο δάπεδο σε βάθος 0,75 μ. περίπου από την επιφάνεια, το οποίο οριοθετείται προς Ν. από τον Τ14, τμηματικά σωζόμενο τοίχο, με κατεύθυνση από Δ.-Α. Νότια του Τ14 αποκαλύφθηκε βαθμίδα εν είδει θρανίου με κατεύθυνση από Β-Ν. Πλήρως έχει ανασκαφεί μόνο ο χώρος Π που φθάνει σε βάθος 1,05 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και 0,70 μ. από την ανώτερη σωζόμενη επιφάνεια των τοίχων. Ο χώρος Π διαθέτει θύρα στο βόρειο τμήμα του δυτικού τοίχου (Τ6) και δάπεδο που είναι κατασκευασμένο με πατημένο χώμα και διάσπαρτες μικρές πέτρες. Περιείχε πεσμένο οικοδομικό υλικό και χαρακτηριστική ΠΕ ΙΙ κεραμική που είναι ίδια σε όλους τους ανασκαμμένους χώρους. Ο τοίχος Τ6 του χώρου Π απέδωσε χαρακτηριστικές οικοδομικές κεράμους.

Δύο αγγεία αποτελούν τα μόνα ακέραια και κατά χώραν ευρήματα στο χώρο Σ (Πίν. 76 β). Από τα κινητά ευρήματα χαρακτηριστική είναι η κεραμική ΠΕ ΙΙ-ΙΙΙ περιόδου (Σχέδ. 1-2). Μεταξύ τους sauce boat, πολλές λεπίδες οψιανού, τρία τριβεία (χώροι Ρ, Σ και χαλικόστρωτο), κωνικά σφονδύλια, δύο σφαιρικοί τριπτήρες, ένας τριγωνικός με αμφίκυρτη τομή (χώρος Σ), ένα πόδι πήλινου ειδωλίου, μία σφραγίδα από στεατίτη (χώρος Σ) (Πίν. 76 γ), τμήμα ενός τηγανόσχημου, δύο πήλινα σφαιρίδια και λιγοστά θαλάσσια όστρεα.

Λευκαντί

Θέση Τούμπα (οικόπεδο Νικολαΐδη-Μπενέτου)

Η σωστική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο έγινε ύστερα από σχετική αίτηση των ενδιαφερομένων, προκειμένου να οικοδομήσουν, υπό την επίβλεψη της Α. Καραπασχαλίδου.

Το οικόπεδο βρίσκεται στην Τούμπα-Λευκαντί, μέσα στα όρια του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου (ΦΕΚ 31/τ.Β/26-1-82, ΥΑ 72084/2366/8-12-81).

Κατά τη διάρκεια της έρευνας αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν επτά συνολικά τάφοι (Ι-VII), έξι κεραμοσκεπείς και ένας κιβωτιόσχημος, που εντοπίζονται στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου και ανήκουν στο ίδιο ταφικό σύνολο της περιοχής, όπως και οι τάφοι του οικοπέδου Γ. Φιλιππαίου προς Ν. που ήλθαν σε φως παλαιότερα και χρονολογούνται στη ρωμαϊκή εποχή (2ος αι. μ.Χ.).

Ο προσανατολισμός των τάφων του οικοπέδου Νικολαΐδη-Μπενέτου είναι από ΝΑ.-ΒΔ. (τάφοι Ι-IV) και ΒΑ.-ΝΔ. (τάφοι V-VI).

Όλοι οι τάφοι ήταν ακτέριστοι και δεν περιείχαν καθόλου κεραμική, ούτε σκελετούς, προφανώς εξαιτίας της σύστασης του εδάφους.

Ερέτρια

Κοτρώνι

Σε απόσταση 500 μ. βόρεια του γνωστού μακεδονικού τάφου, μετά από λαθρανασκαφή που είχε γίνει στον αγροτικό δρόμο στον οικισμό Διονυσάτος Β, ερευνήθηκε λαξευτός πώρινος τάφος, ο οποίος, όπως διαπιστώθηκε, ήταν συλημένος σε παλαιότερη εποχή. Ο τάφος είχε διαστάσεις 1,85x0,56x0,57 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν μόνο όστρακα δακρυδόχων, ελάχιστα τμήματα πήλινης καλυπτήριας πλάκας και ένα πολύ μικρό οστό.

Η γύρω περιοχή είναι διάσπαρτη από πώρινα μέλη παρόμοιων τάφων, τμήματα επιτύμβιων στηλών και όστρακα και ενδέχεται ο τάφος που βρέθηκε τυχαία να αποτελεί μέρος οργανωμένου νεκροταφείου των ύστερων ελληνιστικών χρόνων. Θα πρέπει να γίνει εκτεταμένη έρευνα μόλις οι συνθήκες το επιτρέψουν.

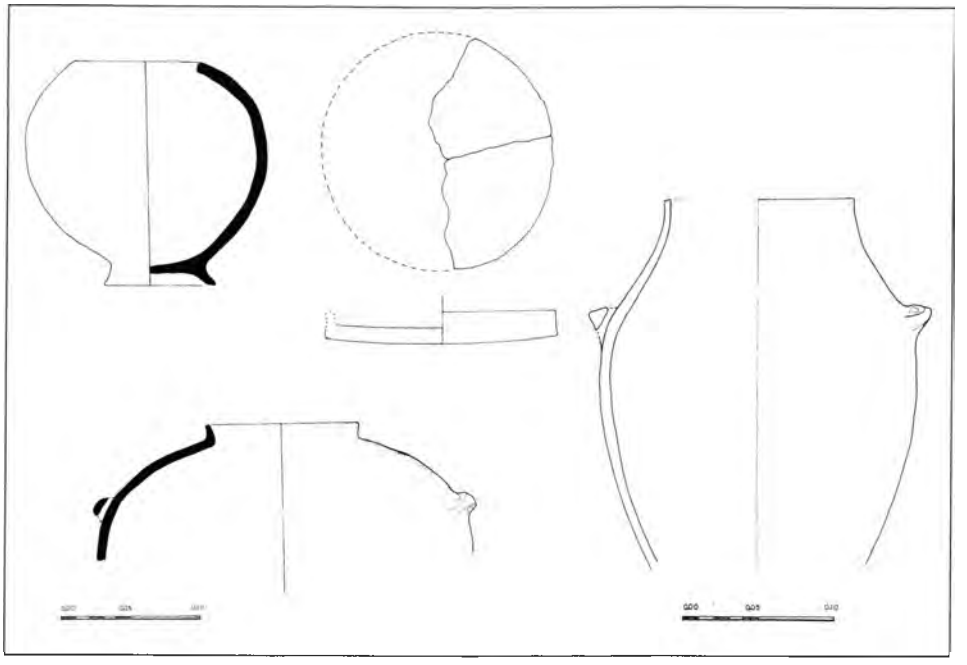
Οικόπεδο Ευαγγελίου (Σχέδ. 3-8· Πίν. 77 α)

Το παραπάνω οικόπεδο έχει έκταση 1 στρέμματος και βρίσκεται επί των οδών Ελπινίκου και Νικοδήμου. Ο χώρος που επρόκειτο να οικοδομηθεί είχε έκταση 600 τ.μ. Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τρία οικοδομικά τετράγωνα. Το πρώτο αποτελείται από τρία δωμάτια (Δ1, Δ2, Δ3) που ανήκουν στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο και είναι κτισμένα από μικρούς ακανόνιστους λίθους. Οι διαστάσεις των δωματίων είναι 3,50x3,70 μ. περίπου. Κάτω από τα δάπεδα των δωματίων Δ2 και Δ3, που είναι στρωμένα με μεγάλες ορθογώνιες κεραμίδες, διαπιστώθηκε η ύπαρξη τοίχων παλαιότερων φάσεων, καθώς βρέθηκε και γεωμετρική κεραμική. Στο νότιο τμήμα του πρώτου αυτού οικοδομικού τετραγώνου, αποκαλύφθηκε πηγάδι, διαμ. 0,60 μ.

Ο χώρος Δ4 χωρίζεται από τους χώρους Δ1-3 με δρόμο, πλ. 1,70 μ., και ανήκει σε άλλο οικοδομικό τετράγωνο, διαστ. 5,50x5,80 μ., κτισμένο από μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους που χρονολογείται προφανώς στην ίδια με τα άλλα περίοδο (5ος αι. π.Χ.).

Μεταξύ των δύο αυτών οικοδομικών τετραγώνων διαπιστώθηκαν τμήματα τριών αγωγών. Οι δύο είναι από πωρόλιθο, μήκ. 9,30 και 3,50 μ., ενώ τμήμα τρίτου στο νότιο τμήμα του οικοπέδου που είναι από λαξευμένη πέτρα έχει μήκος 0,75 μ.

Στη νοτιοανατολική πλευρά αποκαλύφθηκε άλλο συγκρότημα του οποίου διατηρήθηκαν ελάχιστοι τοίχοι και λιθόστρωτο από μικρές πέτρες. Ένας δρόμος,

Σχέδ. 1-2. Μάνικα. Οικόπεδο Ζούση. Αγγεία από το χώρο Σ.

πλ. 2 και άλλος, πλ. 2,70 μ., πλασιώνουν το συγκρότημα αυτό στις δύο πλευρές και αποτελούν τρίστρατο με το δρόμο που βρίσκεται μεταξύ των δύο πρώτων συγκροτημάτων (Δωμ. 1-3 και χώρο Δ4).

Τα κινητά ευρήματα από την έρευνα στο οικόπεδο αυτό ήταν μελανόμορφα και ερυθρόμορφα όστρακα, από μελαμβαφείς κοτύλες και από κύλικες, αμφορείς, ληκύθους, άβαφα όστρακα από οξυπύθμενους αμφορείς, λεκάνες, μικρογραφικά αγγεία, ειδώλια ζώων (πιθανώς γάτας;), αγνύθες διαφόρων τύπων (σφαιρικές, πυραμιδοειδείς, κωνικές, λυχνάρια, χάλκινα αντικείμενα, καθώς και νομίσματα και λαβές άβαφων αγγείων ελληνιστικών χρόνων (Σχέδ. 4).

Οικόπεδο Γ. Τάγκα (Σχέδ. 5· Πίν. 77 β, 78 δ)

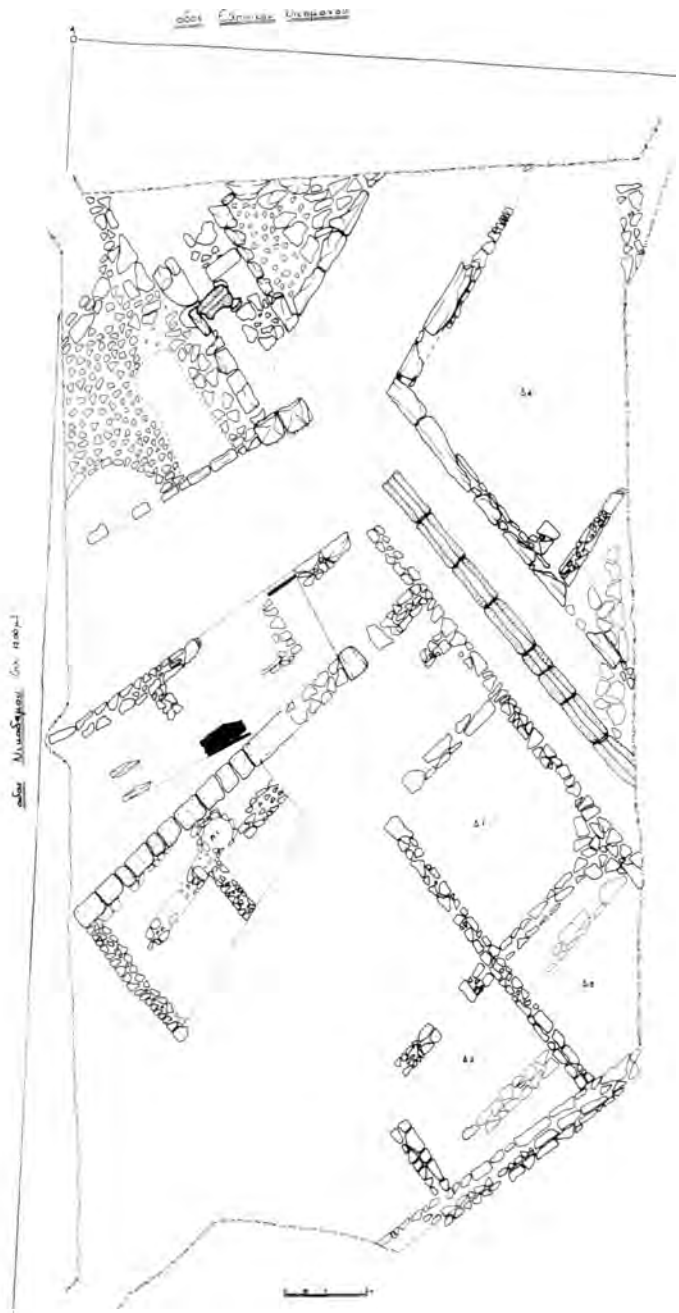
Κατά τη διάρκεια εκσκαφής που έγινε το Μάρτιο και τον Αύγουστο του 1990, στο παραπάνω οικόπεδο στην οδό Ευνόμου Κηφισίου αποκαλύφθηκαν σημαντικά αρχαία.

Το οικόπεδο αυτό συνορεύει προς Δ. με την οικοδομή Παρίση, όπου είχαν αποκαλυφθεί αρχαία κτίρια σε παλαιότερη έρευνα. Προς Β. βρίσκεται η οδός Ευνόμου Κηφισίου, προς Α. χωματόδρομος που χωρίζει το οικόπεδο από το οικόπεδο ιδιοκτησίας Φιλιππή, όπου σε δοκιμαστική έρευνα είχαν αποκαλυφθεί κτίρια και δρόμος που αποτελούν συνέχεια των στοιχείων που αποκάλυψε η έρευνα στο οικόπεδο Τάγκα. Προς Ν. το οικόπεδο συνορεύει με μεγάλη έκταση που ανήκει στο Δήμο Ερέτριας.

Ο χώρος που ερευνήθηκε απέδωσε κτίρια και τοίχους που είναι προσανατολισμένα στον άξονα Β.-Ν. και ανήκουν σε δύο διαφορετικές οικοδομικές φάσεις.

Η πρώτη φάση αποτελείται από ορθογώνιο κτίριο, διαστ. 4x6,50 μ., το οποίο αποτελείται από δύο δωμάτια (Δωμάτιο Ι, Δωμάτιο ΙΙ), διαστ. 3x3,10 και 3x1,45 μ. αντίστοιχα, καθώς και από έναν τοίχο στο νοτιοανατολικό όριο του οικοπέδου. Ανατολικά του κτιρίου και σχεδόν σε επαφή με το όριο του οικοπέδου (Τ6) αποκαλύφθηκε δάπεδο. Ο βόρειος τοίχος του κτιρίου προεκτείνεται προς τα δυτικά και παρουσιάζει άνοιγμα θύρας, πλ. 1,50 μ. Η προέκταση αυτού του τοίχου δεν είναι σαφές αν ανήκει στην πρώτη ή τη δεύτερη οικοδομική φάση.

Η επίχωση του κτιρίου ήταν έντονα διαταραγμένη και είναι χαρακτηριστική η απουσία οικοδομικού υλικού και οστράκων, εκτός από λιγοστά όστρακα και αντικείμενα (αγνύθες) που βρέθηκαν σε επαφή με τους εσωτερικούς τοίχους, λίγα οξειδωμένα νομίσματα και τμήμα αγγείου κατά χώραν στα δωμάτια Ι και ΙΙ. Αδιατάρακτα εμφανίζονται τα στρώματα μόνο στη νοτιοανατολική γωνία του προς οικοδόμηση χώρου. Η τοιχοδομία ποικίλλει αισθητά. Ο δυτικός τοίχος του κτιρίου (Τ1) είναι ισχυρός με καλά λαξευμένους πωρόλιθους, ενώ οι υπόλοιποι εμφανίζονται λιγότερο προσεγμένοι. Ο νότιος τοίχος (Τ 10) και ο μεσότοιχος με-

Σχέδ. 3. Ερέτρια. Οικόπεδο Ευαγγελίου. Κάτοψη της ανασκαφής.

ταξύ των δωματίων Ι και ΙΙ είναι σαθροί και σώζονται μόνο τμήματα της θεμελίωσής τους.

Η δεύτερη φάση χαρακτηρίζεται από ισχυρούς και σαθρούς τοίχους, τμηματικά σωζόμενους με τον ίδιο περίπου προσανατολισμό του παλαιότερου κτιρίου, οι οποίοι δεν ορίζουν δωμάτια με σαφήνεια και είναι θεμελιωμένοι 0,30 μ. περίπου ψηλότερα από εκείνους της πρώτης φάσης (Τ2, Τ3, Τ5, Τ8, νότια προέκταση Τ1). Ίσως ανήκουν στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους (2ος αι. π.Χ.), όπως υποδηλώνουν οι τύποι δύο λύχνων που βρέθηκαν στο δυτικό τμήμα, κοντά στους Τ3 και Τ2, αν και, όπως αναφέρθηκε, τα στρώματα δεν είναι καθαρά, ενώ σε αρκετά σημεία υπάρχει πιθανότητα το χώμα που κάλυπτε τα λείψανα των κτιρίων να ήταν φερτό από αλλού και να χρησιμοποιήθηκε προγενέστερα για μπάζωμα χώρου.

Βόρεια του κτιρίου και των τοίχων αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου χαλικόστρωτου δρόμου με κατεύθυνση από Α.-Δ., η ανατολική συνέχεια του οποίου είχε αποκαλυφθεί και στο παρακείμενο οικόπεδο. Το αποκαλυφθέν μήκος του δρόμου στο οικόπεδο Τάγκα είναι 9 μ.

Ο δρόμος απέδωσε λιγοστή κεραμική και λίγα χάλκινα αντικείμενα, μεταξύ των οποίων και τμήμα χείλους χάλκινου αγγείου με κοκκιδωτή διακόσμηση.

Από τα κινητά ευρήματα αναφέρονται επίσης ένα χάλκινο νόμισμα, τμήματα γυάλινου αγγείου και πήλινο πώμα μεγάλου αγγείου.

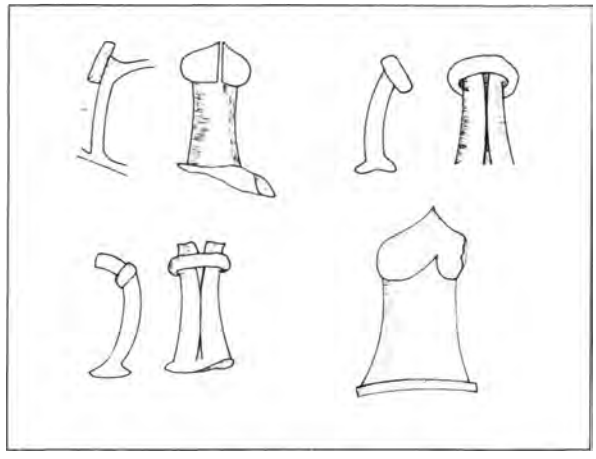
Βόρεια του δρόμου αποκαλύφθηκε τμήμα ισχυρού τοίχου (Τ 11) με κατεύθυνση από Α.-Δ., μήκ. 5,20 μ., ο οποίος επίσης είναι ορατός στον παρακείμενο χωματόδρομο και στο οικόπεδο Φιλιππή.

Στο νότιο τμήμα της οικοδομής, αποκαλύφθηκε ένας τμηματικά σωζόμενος τοίχος (Τ12), μήκ. 1,45 (ανατολικό τμήμα) και 2,05 (δυτικό τμήμα) αντίστοιχα, πλ. 0,43-0,55 και σωζ. ύψ. 0,52 μ. Το δυτικό τμήμα παρουσιάζει στη νότια παρειά του μικρό αναβαθμό στο ύψος των θεμελίων, που αποτελεί το κρηπίδωμα του τοίχου. Τα δύο αυτά τμήματα που ερευνήθηκαν παρουσίασαν αδιατάρακτα στρώματα, σε αντίθεση με το μεγαλύτερο τμήμα της ανασκαφής, και απέδωσαν πλούσια ελληνιστική κεραμική, όπως τμήματα αμφορέων, μεγαρικών σκύφων, λύχνων και δακρυδόχων. Βρέθηκαν επίσης ένα περίαπτο από πορφυρό λίθο, μία μαρμάρινη χάντρα και τμήμα γυναικείου πήλινου ειδωλίου. Πάνω από το δάπεδο, νότια του Τ12, διαπιστώθηκε λεπτό στρώμα καμένου χώματος.

Μεταξύ των τοίχων Τ1 και Τ3 έγινε μικρή τομή σε βάθος για να ερευνηθεί αν υπάρχουν αρχαιότερα λείψανα. Η τομή έφθασε σε βάθος 1,35 μ. από την επιφάνεια και απέδωσε ελάχιστη κεραμική (όστρακο με ανθεμωτή διακόσμηση και λίγες λαβές αμφορέων). Σε βάθος 1,35 μ. το χώμα γίνεται καθαρό, γκρίζο και πολύ λασπώδες.

Η έρευνα στο οικόπεδο Τάγκα έφθασε μέχρι βάθους 1 μ. από την επιφάνεια, όπου και αποκαλύφθηκε το δάπεδο (πατημένο χώμα) της παλαιότερης φάσης (Δωμ. Ι και ΙΙ).

Οι τοίχοι εμφανίστηκαν σε βάθος 0,30-0,70 μ. από

Σχέδ. 4. Ερέτρια. Οικόπεδο Ευαγγελίου. Λαβές αγγείων.

την επιφάνεια και θεμελιώνονται σε βάθος 1 μ. (παλαιότερη φάση) και 0.70-0,80 μ. (νεότερη φάση).

Από την κεραμική που περισυλλέχθηκε χαρακτηριστικά αναφέρεται η μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων και ακέραιων δακρυδόχων όλων των μεγεθών.

Η τοιχοδομία των διαφόρων χώρων παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία. Διακρίνονται πέντε βασικοί τρόποι κατασκευής τοίχων: α) με ισχυρούς, καλά λαξευμένους πωρόλιθους στην εξωτερική παρειά και μικρότερους στην εσωτερική, ακανόνιστους (Τ1, βόρειο τμήμα), β) με ογκώδεις λίθους, πρόχειρα λαξευμένους, που άλλοτε συμπληρώνονται με μικρότερους (Τ2, Τ8) και άλλοτε όχι (Τ3), γ) με μικρές ορθογώνιες, πλακοειδείς πέτρες σε κανονική διάταξη (Τ4, Τ6) ή πιο πρόχειρα κτισμένες (Τ7, Τ5), δ) με μικρές, ακανόνιστες, πολύ χαλαρές πέτρες (νότιο τμήμα του Τ1), ε) στην περίπτωση του μεσότοιχου που χωρίζει τα δωμάτια Ι και ΙΙ, η σωζόμενη θεμελίωση του τοίχου (Τ9) είναι κατασκευασμένη με κατακόρυφους πλακοειδείς λεπτούς λίθους εξωτερικά και γεμισμένη με μικρούς ακανόνιστους στο εσωτερικό. Τέλος, το δυτικό τμήμα του Τ7, διαπιστώθηκε ότι είναι θεμελιωμένο πάνω σε παλαιότερη οικοδομική φάση. Η χρήση και η λειτουργία των κτιρίων δεν είναι εμφανής, κυρίως λόγω της διατάραξης των στρωμάτων και της αποσπασματικότητας των λειψάνων. Μάλλον χρησιμοποιούνται στα τελευταία κλασικά μέχρι και τα ρωμαϊκά χρόνια, όπως δηλώνεται και από τους τύπους των λύχνων.

Αμάρυνθος

Στην Αμάρυνθο διεξήχθησαν στο τέλος του 1989 και στις αρχές του 1990 δύο μικρές ανασκαφικές έρευνες, η μία στο λόφο Παλαιόχωρα ή Γεράνι, όπου είχε διεξαχθεί και κατά τους περασμένους χρόνους ανασκαφή[2] και η άλλη στην πεδιάδα στην περιοχή Αγία Κυριακή, όπου συνεχίσθηκε και τελείωσε η έρευνα του 1989[3].

Συγκεκριμένα, στο λόφο Γεράνι ή Παλαιοχώρα συνεχίστηκε η έρευνα στο αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Σμπιρίλη, όπου στο ανατολικό τμήμα αποκαλύφθηκαν διαδοχικά στρώματα ή οικοδομικά λείψανα ΠΕ, ΜΕ και ΥΕ περιόδου, τμήμα πώματος κυκλαδικού τύπου και μαχαιρίδιο από οστό. Σημαντική επίσης υπήρξε η ΜΕ τεφρή και ερυθρή μινύεια κεραμική, ενώ περισσότερο διαταραγμένα υπήρξαν τα μυκηναϊκά στρώματα τα οποία όμως απέδωσαν σημαντική ΥΕ κεραμική, αντάξια αυτής του δυτικότερου τμήματος του οικοπέδου της ανασκαφής του 1988, το οποίο μεταξύ άλλων είχε αποδώσει αλαβάστρινη λαβή από ξίφος.

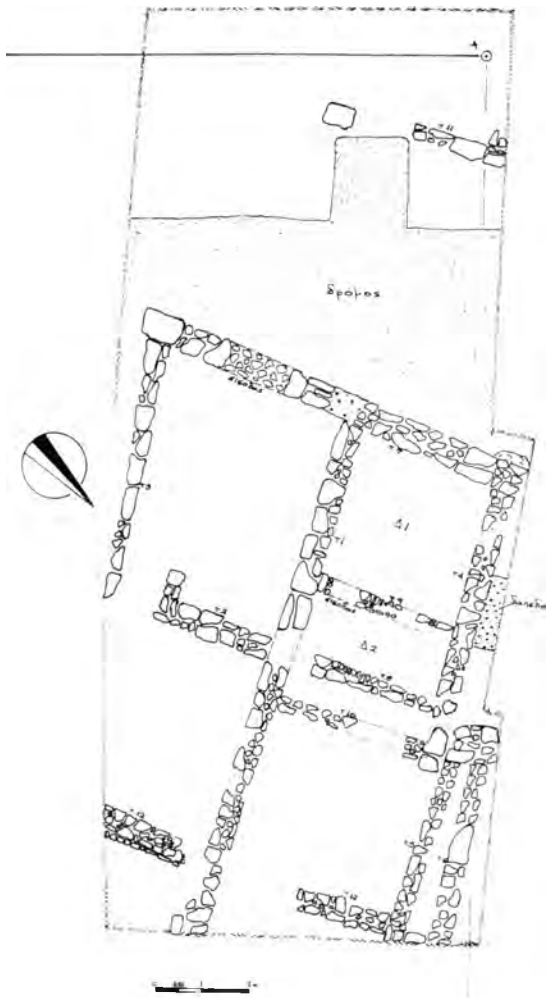
Σε ολόκληρο το λόφο έγινε επιφανειακή έρευνα η οποία αποκάλυψε θεμέλια κτιρίων κλασικής ή ελληνιστικής περιόδου και πλήθος οστράκων της ίδιας περιόδου. Για τη συνέχιση της συστηματικής ανασκαφής ζητήθηκε απαλλοτρίωση οικοπέδων στο λόφο.

Στην πεδιάδα, στη θέση Αγία Κυριακή, συνεχίστηκε η ανασκαφή του αποθέτη του ναού της Αμαρυσίας Αρτέμιδος, που απέδωσε πήλινες μάσκες (Πίν. 78 α), πλήθος ειδωλίων αρχαϊκής μέχρι και ρωμαϊκής εποχής (Πίν. 78 β), τα περισσότερα του τύπου της καθήμενης θεότητας (Πίν. 78 γ), Αρτέμιδος με ελάφι, Αρτέμιδος τύπου Βενδίς (γνωστού από τη λατρεία της θεάς στη Θράκη και τη Μουνυχία), πλήθος ελληνιστικών ειδωλίων χορευτριών, αγοριών και κοριτσιών, που κρατούν στεφάνη, σταφύλι, τύμπανο, παιδιών του τύπου "temple boys" και ζώων, καθώς και σημαντικότατη αρχαϊκή και κλασική μελανόμορφη κεραμική όπως τα δύο επίνητρα (της ανασκαφής 1989), μολύβδινα ελάσματα, γυάλινα αγγεία, λίθινες πυξίδες (παρόμοιες αυτών της Βραυρώνας), πήλινα ανάγλυφα, λύχνους κτλ., ευρήματα που υποδηλώνουν τη σημασία του ιερού.

Στύρα. Θέση Γκύζι

Στην παραπάνω θέση στην ιδιοκτησία Ζωής Σταθά, κατά τις εργασίες διάνοιξης αγροτικού δρόμου, εντοπίστηκε ταφικός πίθος, ο οποίος καταστράφηκε εν μέρει από σκαπτικό μηχάνημα. Ο ταφικός πίθος (Σχέδ. 6) ήταν τοποθετημένος οριζόντια, προσανατολισμένος προς ΝΑ. και στηριζόταν με πλακοειδείς ασβεστόλιθους, επιμελώς χτισμένους, που ήταν δύσκολο ν' αποκολληθούν. Από τον πίθο λείπει το επάνω μεγάλο τμήμα της κοιλιάς. Το στόμιο φραζόταν με μία πλάκα από ντόπιο σχιστολιθικό πέτρωμα (σαπιόπετρα ή

2. ΑΕΜ ΚΗ' (1988-1989), σ. 91 κ.ε.

Σχέδ. 5. Ερέτρια. Οικόπεδο Τάγκα. Κάτοψη της ανασκαφής.

στούπα), την οποία στήριζαν δύο επιμήκεις πέτρες τοποθετημένες κάθετα στο έδαφος. Από το μισό περίπου του ύψους της κοιλιάς του πίθου μέχρι πάνω, οι πλάκες ήταν χτισμένες εκφορικά, έτσι ώστε ολόκληρος ο πίθος να περικλείεται σ' ένα θολοσκεπές μάλλον περιτείχισμα. Οι διαστάσεις του πίθου ήταν: ύψος 0,965, διάμετρος κοιλιάς 0,715 και διάμετρος στομίου 0,495 μ.

Στο γύρω χώρο βρέθηκαν πλάκες όμοιες μ' αυτές που στερέωναν τον πίθο που θα ανήκαν σε παρόμοιους τάφους. Σε απόσταση 2 μ. βόρεια της θέσης του πίθου, ανακαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος. Καλυπτόταν από πέντε επιμήκεις ασβεστόλιθους τοποθετημένους εγκάρσια, οι οποίοι στη βορειοανατολική πλευρά είχαν καταπέσει μέσα στον τάφο. Οι διαστάσεις του τάφου είναι 1,35Χ0,40Χ0,38 μ. Ο τάφος αυτός, εκτός από τις ασβεστολιθικές πλάκες, καλυπτόταν και από δύο κεράμους κορινθιακού τύπου που είχαν θρυμματιστεί και καταπέσει στο εσωτερικό του. Ο νεκρός ήταν σε στάση ύπτια εκτεταμένη, με προσανατολισμό προς ΝΑ. Επάνω στα γόνατα ήταν τοποθετημένα δύο μικρογραφικά αγγεία (οξυπύθμενος αμφορίσκος και οινοχόη). Επάνω σε κάθε βραχίονα υπήρχε ανά ένας σκύφος, βρέθηκαν θραυσμένοι και οι δύο. Μέσα στον αριστερό σκύφο υπήρχε μια μικρογραφική λήκυθος. Στη μια πλευρά του κρανίου, υπήρχε μία αρυβαλλοειδής οινοχόη ανεστραμμένη.

ΒΟΡΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑ

Λιμένας Αιδηψού

Θέση Άγιος Δημήτριος

Τον Ιούλιο και Αύγουστο του 1990 έγινε η ανασκαφική τομή στο οικόπεδο του Νικ. Πακακώστα στη θέση Άγιος Δημήτριος Ωρεών. Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν αρχαίοι τοίχοι σε βάθος 1,10 μ. Το πλάτος τους ήταν 0,65 μ. και ήταν κατασκευασμένοι από μεγάλες πέτρες, καλά λαξευμένες. Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε τους τοίχους μέχρι ύψ. 0,40 μ., χωρίς να εξαντληθεί ανασκαφικά η περιοχή. Τα περισσότερα όστρακα χρονολογούνται στην κλασική και ελληνιστική περιόδου.

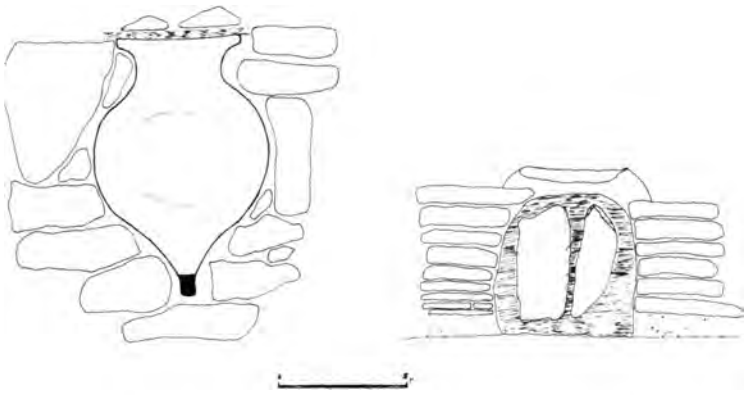
Σε βάθος 0,40 μ. βρέθηκε χριστιανικό θωράκιο από λευκό μάρμαρο σε δύο τεμάχια με χαραγμένο σχήμα σταυρό. Σε απόσταση 18,5 μ. ανατολικά έγιναν τομές χιαστί, πλ. 1 και βάθ. 0,95 μ. περίπου, όπου βρέθηκαν αρκετά όστρακα της κλασικής ή ελληνιστικής περιόδου χωρίς οικοδομικά λείψανα.

ΣΚΥΡΟΣ

Οικόπεδο Δ. Βάχλα

Στην περιοχή Κάμπου ή Χωράφας, στην ιδιοκτησία Δ. Βάχλα, βόρεια από τη θέση Μαγαζιά, αποκαλύφθηκαν το 1990 έντεκα κιβωτιόσχημοι τάφοι, μερικοί από τους οποίους διατηρούσαν κόκκινο χρώμα στο εσωτερικό τους, σε βάθος 1-1,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στο νεκροταφείο αυτό παρατηρείται τόσο το έθιμο της καύσης, όσο και της ταφής. Ο προσανατολισμός των τάφων ήταν από Β.-Ν. με ελαφρές αποκλίσεις και φαίνεται να ανήκουν σε δύο ή καί τρία χωριστά ταφικά συγκροτήματα. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι σε ύπτια θέση και εκτάδην, ενώ κάθε τάφος

3. Kernos 5 (1992), σ. 235-263.

Σχέδ. 6. Στύρα. Θέση Γκύζι. Κάτοψη και τομή του ταφικού πίθου.

περιελάμβανε έναν ή δύο νεκρούς. Οι τάφοι που χρονολογούνται στη γεωμετρική περίοδο αποδείχτηκαν πλουσιότατοι, εφόσον εκτός από την τοπική κεραμική φέρουν πολύτιμα κτερίσματα, όπως εισηγμένη αττική γεωμετρική κεραμική, χάλκινα αγγεία (μεταξύ των οποίων ένα λέβητα με ίχνη υφάσματος), κορινθιακούς σκύφους και αρύβαλλους, ένα διάδημα από ήλεκτρο με παράσταση πολεμιστών (τάφος 9), πλήθος πορπών νησιωτικού ή βοιωτικού τύπου, χάλκινα ψέλια, ειδώλιο πιθήκου από φαγεντιανή ανατολικής προέλευσης, ψήφους από φαγεντιανή κτλ.

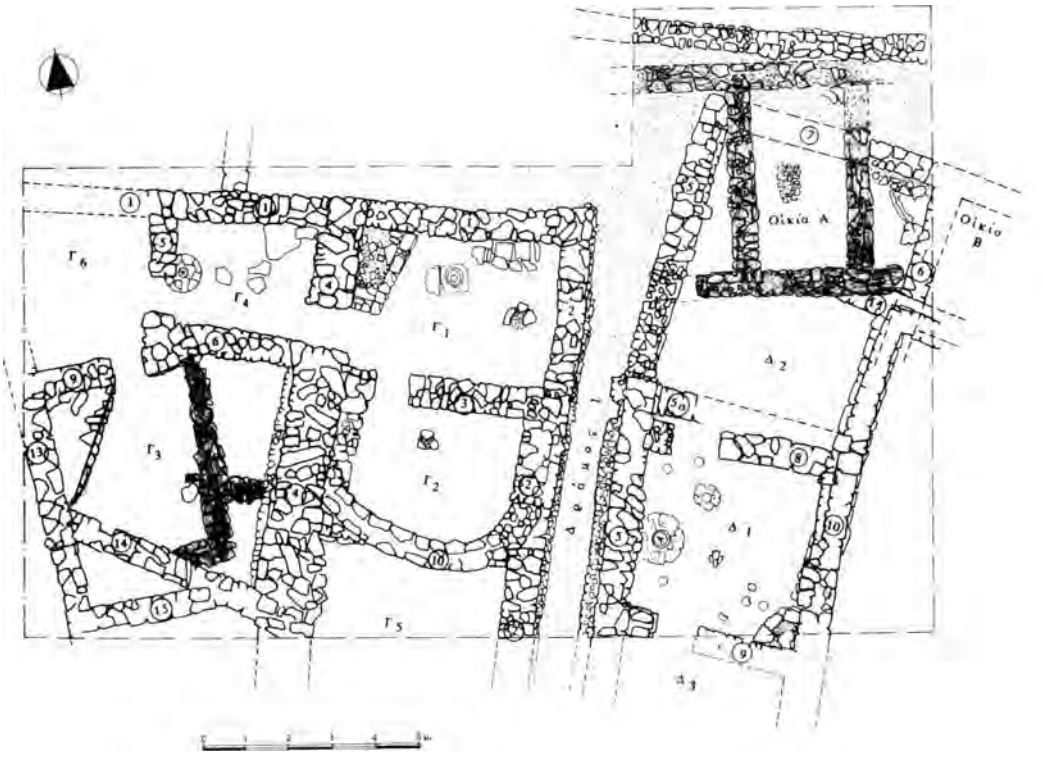
ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

Παλαμάρι

Κατά το 1990 συνεχίσθηκε στη θέση Παλαμάρι της Σκύρου η ανασκαφή του προϊστορικού οικισμού, η οποία άρχισε δοκιμαστικά το 1981 και επαναλήφθηκε ως συστηματική από το 1985 σε τρεις ανασκαφικές περιόδους, με δαπάνες του ΥΠΠΟ και του Δήμου Σκύρου. Η ανασκαφή του 1990 έφερε στο φως δύο ακόμη χώρους της Οικίας Γ και συμπλήρωσε την έρευνα σε άλλους δύο της Οικίας Δ, με τα ευρήματα της οποίας τεκμηριώνεται ιδιαίτερα η σχέση του οικισμού αυτού με τους πολιτισμούς της Τροίας και της Πολιόχνης κατά την τελευταία φάση της πρώιμης Χαλκοκρατίας[4].

Οι Οικίες Γ και Δ είναι δύο μεγαροειδή κτιριακά συγκροτήματα εκατέρωθεν του Δρόμου 1, ο οποίος έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και έχει ανασκαφεί μέχρι μήκους 13 μ. (Σχέδ. 7· Πίν. 79 α). Κατά το βόρειο άκρο του ο δρόμος αυτός κάμπτεται προς Α. και βαίνει παράλληλα προς τον τοίχο 7 της Οικίας Β, πάνω στην οποία κτίσθηκε στην αρχή της μέσης Χαλκοκρατίας η Οικία Α, που αποτελεί μέχρι στιγμής το νεότερο κτίσμα του ανασκαπτομένου τμήματος του οικισμού. Στις ανασκαφές των ετών 1985, 1986 και 1987 είχαν ήδη ερευνηθεί στην Οικία Γ τα συνεχόμενα δωμάτια 1 και 2 και το δωμάτιο 3, και στην Οικία Δ εν μέρει τα 1 και 2, με ευρήματα τα οποία υποδεικνύουν συνεχή χρήση των κτιρίων, με επισκευές και ανακατασκευές, από το τέλος της ΠΧ 2 ως και τις αρχές της ΜΧ. Πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι μια καταστροφή, πιθανότατα από σεισμό, προς το τέλος της ΠΧ 3, η οποία διαπιστώνεται σε όλο τον ανασκαπτόμενο χώρο, προκάλεσε μια προσωρινή εγκατάλειψη των Οικιών. Οι ίδιοι όμως αυτοί χώροι ξανακατοικήθηκαν σύντομα, όπως δείχνει η κεραμική, χωρίς να απομακρυνθούν οι επιχώσεις

4. Για την ανασκαφή στο Παλαμάρι, βλ. Λ. Παρλαμά, Η Σκύρος στην Εποχή του Χαλκού, Αθήνα 1984, σ. 51-52 και 88-94. M.D. Theochari - L. Parlama, Palamari, An EBA Settlement at Skyros, SIMA LXXVI, σ. 51-55. Λ. Παρλαμά, Νεώτερα Στοιχεία από την ανασκαφή του προϊστορικού οικισμού στο Παλαμάρι Σκύρου, Ίδρυμα Ν.Π. Γουλανδρή, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Διαλέξεις 1986-89, σ. 125-134. Λ. Παρλαμά, Οικισμός της ΠΧ και ΜΧ στη Σκύρο, ανακοίνωση σε Συνέδριο (υπό εκτύπωση) και η ίδια: Το τέλος της Πρώιμης Χαλκοκρατίας στο Παλαμάρι Σκύρου. Σχέσεις και Προβλήματα Χρονολογήσεως, ΑΔ 42 (1987): Μελέτες, σ. 1-7. Μ. Θεοχάρη-Λ. Παρλαμά-Ε. Χατζηπούλιου, Η Κεραμεική της ΠΧ3 από το Παλαμάρι της Σκύρου, Διεθνές Συνέδριο Wace - Blegen, Pottery as Evidence for Trade in the Aegean Bronze Age, 1989, στα Πρακτικά του Συνεδρίου. Στη σειρά των διαλέξεων του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης παρουσιάστηκαν το 1992 τα «τρωικά» στοιχεία της κεραμικής του Παλαμαριού και το κείμενο πρόκειται να δημοσιευθεί σε προσεχή τόμο των Μελετών του ΑΔ.

Σχέδ. 7. Σκύρος. Παλαμάρι. Κάτοψη της ανασκαφής.

της καταστροφής, επάνω στις οποίες στρώθηκαν τα δάπεδα της νεότερης αυτής φάσης. Έτσι, παρέμειναν αδιατάρακτα τα στρώματα της αμέσως προηγούμενης κατοίκησης, με αποτέλεσμα τη συλλογή πολλών στοιχείων που παρέχουν μία σαφή εικόνα της ζωής του Οικισμού στην ΠΧ 3, η οποία και στο Παλαμάρι εμφανίζει εξαιρετικά έντονα τα στοιχεία μιας μεταβατικής περιόδου.

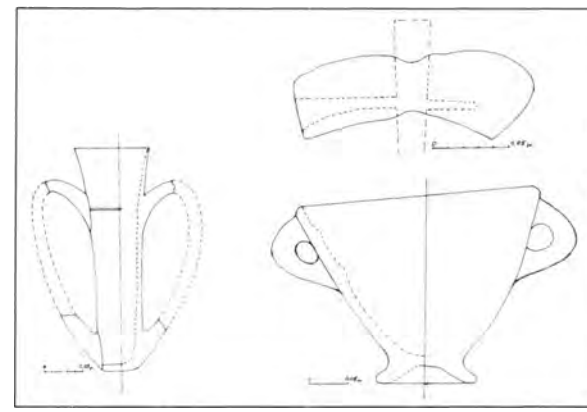
Στο Δωμάτιο 2 της Οικίας Γ ολοκληρώθηκε η έρευνα που είχε αρχίσει το 1987 με την αποκάλυψη του αψιδωτού τοίχου 10, ο οποίος αποτελεί μεταγενέστερη κατασκευή σε ένα αρχικά ορθογώνιο δωμάτιο, το οποίο επικοινωνούσε με το 1 (Πίν. 79 γ) με πόρτα στον ενδιάμεσο τοίχο 3, και με το δρόμο με είσοδο που ανοιγόταν στον τοίχο 2, είσοδος η οποία κλείστηκε όταν κατασκευάσθηκαν ο αψιδωτός τοίχος και το δάπεδο της νεότερης φάσης μετά την καταστροφή. Η σκοτεινόχρωμη πρόχους ΠΚ ΙΙΙβ τύπου (Πίν. 79 β), που βρέθηκε σχεδόν ακέραιη στο δάπεδο αυτό, παρέχει και τη χρονολόγηση της νεότερης αυτής φάσης. Η αφαίρεση της επίχωσης και η διερεύνηση του παλαιότερου δαπέδου αφέθηκαν για την ανασκαφή του 1991.

Το δωμάτιο 4 της ίδιας πάντοτε Οικίας είναι ένας μικρός χώρος, διαστ. 3,50Χ2,50 μ., ο οποίος επικοινωνεί επίσης με το γωνιακό δωμάτιο 1 με πόρτα στον ενδιάμεσο τοίχο 4, καθώς και με το προς Δ. δωμάτιο 6 (Σχέδ. 7), ενώ δεν έχει διευκρινιστεί η επικοινωνία του με το 3. Και στο δωμάτιο αυτό η ανασκαφή έδειξε μία παλαιότερη, μέσα στην ΠΧ 3, χρήση με δάπεδα επάλληλα επάνω από το βράχο σε βάθος 1,45 μ. από την αφετηρία μετρήσεως της ανασκαφής, και μία νεότερη, σύγχρονη με αυτήν του δωματίου 2, με δάπεδο σε βάθος 0,90 μ., όπου βρέθηκαν εκτός των άλλων ένα μεγάλο πιθάρι δίπλα στην πόρτα προς το δωμάτιο 6 και μία πρόχους, του ίδιου τύπου με αυτήν που ήδη μνημονεύσαμε. Ενδιαφέρουσα ήταν η ανασκαφική έρευνα των παλαιοτέρων στρωμάτων του μικρού αυτού δωματίου, διότι τα ευρήματα, κυρίως λίθινα και οστέινα εργαλεία, τα οποία απαντούν σε μεγάλο σχετικά αριθμό στην ανασκαφή του Παλαμαριού, αλλά και αρκετές σκωρίες χαλκού, μαρτυρούν μια ιδιαίτερη δραστηριότητα στο χώρο αυτό. Σημειώνουμε εδώ, ότι η ανασκαφή έχει αποδόσει ήδη ένα σημαντικό αριθμό χαλκών αντικειμένων (περόνες με συστρεφόμενη και τετράγωνη κεφαλή, οπείς διαφόρων τύπων, τμήματα βελόνης, και είναι βέβαιο και από την επισήμανση της παρουσίας ενός μικρού λάκκου αναγωγής χαλκομεταλλεύματος κατά το βορειότατο σημείο του ακρωτη-

ρίου ότι οι κάτοικοι του οικισμού δεν ήταν μια απλή κοινωνία ψαράδων και κτηνοτρόφων που εξασφάλιζε απλώς τα προς το ζην, αλλά είχε οργανωμένες λειτουργίες με αγγειοπλάστες και τεχνίτες μεταλλουργούς. Στο ίδιο αυτό δάπεδο του δωματίου 4 βρέθηκαν τμήματα της πεσμένης στέγης από πηλό και μελάγγι, τη γνωστή μελανή γη της Σκύρου, η οποία χρησιμοποίειται ακόμη σήμερα για τη στεγανοποίηση των στεγών των σπιτιών. Μεταξύ των άλλων ευρημάτων, σημειώνουμε ιδιαίτερα τρία λίθινα σφυριά από ηφαιστειακό λίθο με εγκοπή στο κέντρο, από τα οποία το ένα εξαιρετικά μεγάλου μεγέθους (μήκ. 0,18 και μέγ. διαμ. 0,15 μ.), καθώς και ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον οστέινο εργαλείο από κέρατο βοοειδούς, μήκ. 0,16 μ., διάτρητο στο κέντρο για τη στερέωση του ξύλινου προφανώς στειλεού και με χωνοειδή οπή στο ένα άκρο για τη στερέωση λίθινου ασφαλώς σφυριού (Σχέδ. 8). Ίχνη της ΠΧ 2 περιόδου επισημάνθηκαν και στο δωμάτιο αυτό, στα όστρακα που περιείχε ένας μικρός βόθρος κατά τη βορειοανατολική γωνία, καθώς και στα υπολείμματα ενός παλαιότερου τοίχου που διέσχιζε το χώρο από Β.-Ν., περνώντας κάτω και από τον τοίχο 1.

Στο δωμάτιο 1 της Οικίας Δ (Σχέδ. 7) διαπιστώθηκε μια παλαιότερη φάση με τυπική κεραμική της μεταβατικής από την ΠΧ 2 στην ΠΧ 3 περίοδο και δύο νεότερες, η μία του τέλους της ΠΧ 3, αντίστοιχη με αυτές των δωματίων της Οικίας Γ, και η δεύτερη της πρώιμης ΜΧ με άφθονη τεφρή κεραμική πρωτομινυακού τύπου στο ανώτατο στρώμα.

Το δωμάτιο αυτό στην παλαιότερη φάση είχε διαστάσεις 4χ4,50 μ. Από το βόρειο τοίχο 5α του δωματίου αυτού διατηρήθηκε μόνον ένα μικρό τμήμα, δεδομένου ότι ύστερα από την ανέγερση του τοίχου 8, ο παλαιότερος εκείνος τοίχος καλύφθηκε από το δάπεδο του δωματίου 2, η διαμόρφωση του οποίου έγινε ταυτόχρονα με την ανακατασκευή του 1. Το δωμάτιο 1 επικοινωνεί με δύο πόρτες, που έχουν διανοιγεί στον ίδιο άξονα στους τοίχους 8 και 9, με τα προς Β. και Ν. δωμάτια 2 και 3 αντίστοιχα, ενώ μία τρίτη πόρτα, η οποία δεν έχει ακόμη διανοιγεί υπάρχει στον ανατολικό τοίχο 10, δίπλα ακριβώς στον τριγωνικό λιθόκτιστο «σταμνοστάτη» του γνωστού και από τα σπίτια της Πολιόχνης και της Τροίας τύπου, κατά τη γωνία των τοίχων 10 και 9. Ένα μεγάλο πιθάρι αποκαλύφθηκε στο μέσον περίπου της δυτικής πλευράς του δωματίου, όπου ο τοίχος 5 παρουσιάζει μια ισχυρή κλίση προς τα μέσα και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο το κατώτερο τμήμα του πιθαριού αφέθηκε κατά χώραν, ώστε ο καθαρισμός να μη προκαλέσει προβλήματα στον τοίχο. Η κεραμική της παλαιότερης φάσης του δωματίου αυτού, αλλά και εκείνη των υπερκείμενων στρωμάτων, υποδεικνύει άμεσες και ισχυρές σχέσεις με τους πολιτισμούς Τροίας - Πολιόχνης, όπως θα αποδειχθεί με τη δημοσίευση. Εδώ αναφέρουμε μόνον την ανεύρεση ενός αμφικυπέλλου δέπατος (Σχέδ. 8), ύψ. 0,29, διαμ. χείλους 0,10 και διαμ. βάσεως 0,045 μ., με εγχάρακτη διακόσμηση στο ύψος των άνω προσφύσεων των λαβών, το οποίο χρονολογεί τη χρήση του παλαιοτέρου δαπέδου στην περίοδο που αντιστοιχεί στην τρίτη πόλη της Τροίας, καθώς και μιας βαθιάς δίωτης λεκάνης με πόδι (Σχέδ. 8), ύψ. 0,25, διαμ. χείλους 0,33 και διαμ. βάσεως 0,13 μ., ένα σχήμα που είναι επίσης κοινό στο βορειοανατολικό Αιγαίο.

Σχέδ. 8. Σκύρος Παλαμάρι. Οστέινο εργαλείο, αμφικύπελλο δέπας και δίωτη λεκάνη.

Η έρευνα του δωματίου 2 της ίδιας οικίας, ο βόρειος τοίχος του οποίου (τοίχος 11) βρίσκεται κάτω από την Οικία Α, ολοκληρώθηκε στην ανασκαφή του 1991 και θα συμπεριφθεί στην αντίστοιχη έκθεση.

Μ.Δ. ΘΕΟΧΑΡΗ - Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ - Ε.ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

Οικόπεδο Μελέντη

Σημαντικά ευρήματα, χωρίς όμως να γίνει συστηματική έρευνα, απέδωσε η ανασκαφή βόθρου στο οικόπεδο Μελέντη που βρίσκεται στην περιοχή Μαγαζιά. Ανασκάφηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι γεωμετρικής περιόδου, σχεδόν παράλληλοι μεταξύ τους και σε απόσταση 0,90 μ. ο ένας από τον άλλο.

Ο πρώτος τάφος αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και είχε διαστάσεις 1,70χ 0,70 μ. και πάχος τοίχου 0,20 μ. Στον τάφο διατηρήθηκαν λίγα μόνο οστά, αλλά πλούσια κτερίσματα: δύο βραχιόλια, τέσσερα χάλκινα δακτυλίδια, δύο σιδερένια ενώτια (;), πέντε πόρπες νησιωτικού τύπου, δύο περόνες, έξι χάνδρες από υαλόμαζα, δύο σφονδύλια και ένα πήλινο αγγείο.

Στο δεύτερο τάφο βρέθηκαν πέντε αγγεία, καθώς και ένα σπασμένο σιδερένιο μαχαιρίδιο.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Στην Τούμπα Λευκαντί, συντηρήθηκε και περιφράχθηκε ο αρχαιολογικός χώρος σε συνεργασία με την Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή. Ο χώρος καλύφθηκε με στέγαστρο για την προστασία του μνημείου.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΘΕΣΕΩΝ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το 1990 παραδόθηκαν τμήμα επιτύμβιας στήλης από τον Εμμ. Παζαριώτη από τη Νέα Αρτάκη (αριθ. καταλόγου 6085) (Πίν. 80 α) με επιγραφή *ΑΡΧΙΔΗΜΟ*, δύο τεφρόχρωμα μυροδοχεία από τον Ιω. Σαλτόγλου από την περιοχή Δύο Δένδρα (αριθ. καταλόγου 6086 και 6087) και τέσσερις όμοιες αγνύθες από το Νικ. Ροσούλη από την περιοχή Καθενών - Λούτσας, θέση Μεγάλα Λιβάδια ή Καμίνια, που έλαβαν αριθμό καταλόγου 6090-6093.

Κύμη

Θέση Αγιόδρομος

Στη θέση Αγιόδρομος Κύμης, που απέχει 2 χλμ. από την κωμόπολη της Κύμης, κατά τη διάρκεια διαπλάτυνσης αγροτικού δρόμου από τη ΜΟΜΑ, αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό από ΒΑ.-ΝΔ., μήκ. 1,60, πλ. 0,40 και βάθ. 0,45 μ. Τα τοιχώματά του αποτελούνταν από πώρινες πλάκες, πάχ. 0,05 μ. Από το ίδιο υλικό ήταν και οι καλυπτήριες. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος πάνω στο φυσικό πράσινο πώρο. Στο γέμισμα του τάφου, που ήταν καθαρό χώμα, δε βρέθηκαν αντικείμενα. Η κεραμική ήταν ανύπαρκτη τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο γύρω από τον τάφο χώρο.

Ο τάφος χρονολογείται πιθανώς στο τέλος της ελληνιστικής ή στις αρχές της ρωμαϊκής εποχής, ενδεχομένως δε, ανήκει σε ταφικό σύνολο, γιατί σύμφωνα με πληροφορίες υπαλλήλου του δήμου Κύμης, αρκετοί τάφοι είχαν βρεθεί παλαιότερα στο παρακείμενο στρατόπεδο.

Την ανασκαφή επέβλεψε η Α. Καραπασχαλίδου.

Θέση Πλακάκια Μαλακώντα

Στη θέση Πλακάκια της περιοχής Μαλακώντα, αριστερά του δρόμου προς Ερέτρια και βόρεια του Ξενοδοχείου Pal Mariva, καθώς και σε περιοχή βόρεια από αυτά, εντοπίσθηκαν λείψανα αρχαίων κτιρίων, τα οποία βρίσκονται στην επιφάνεια σε ύψωμα που ελέγχει τη γύρω περιοχή.

Τα ερείπια είναι πιθανό να ανήκουν σε αγροικία της ελληνιστικής εποχής, ενώ τα βορειότερα σε ναϊκό κτίσμα. Ο εντοπισμός της παρουσιάζει ενδιαφέρον, γιατί η θέση Πλακάκια ήταν μέχρι τώρα γνωστή για τα εκτεταμένα νεκροταφεία της που έχουν και ταφικούς περιβόλους αντίστοιχους με αυτούς που βρίσκονται στην ανατολική πλευρά της πόλης (θέση Αμπελώνες).

Βασιλικό

Θέση Άγιος Κωνσταντίνος (Πίν. 80 β)

Τον Ιούλιο του 1990 και μετά από ενημέρωση του προέδρου της κοινότητας Βασιλικού Ηρ. Τριανταφύλλου, πραγματοποιήθηκε από την Α. Καραπασχαλίδου αυτοψία στη θέση Άγιος Κωνσταντίνος, κοντά στην παλαιά δεξαμενή και ΒΑ. του χωριού, στα όρια του Βασιλικού - Φύλλων.

Πρόκειται για ενδιαφέρουσα θέση σε ύψωμα, που ελέγχει τον κάμπο του Βασιλικού.

Περιμετρικά υπάρχουν λείψανα οχυρωματικού (;) περιβόλου και στην κορυφή κτίσματα που δημιουργούν μεγάλα διαμερίσματα (Πίν. 80 β). Η χρονολόγησή τους είναι προβληματική, λόγω έλλειψης κινητών ευρημάτων. Από την τοιχοδομία τους όμως, θα μπορούσαμε να τα χρονολογήσουμε με πιθανότητα στην ελληνιστική εποχή.

Τη θέση επισκέφθηκε η υπογράφουσα το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου με τον Άγγλο αρχαιολόγο Μ. Popham και διαπίστωσε την ύπαρξη ισχυρών τειχών και πλήθος οστράκων κλασικής και ελληνιστικής περιόδου, ελάχιστων δε μεσαιωνικών.

Δύστος

Στην πολύ σημαντική περιοχή της Δύστου[5] στη νότια Εύβοια επισημαίνονται διαρκώς νέα στοιχεία της οικιστικής αρχιτεκτονικής (Πίν. 80 γ) και νέα ταφικά μνημεία, όπως αυτά που παρατήρησε ο πτυχιούχος της αρχαιολογίας Κ. Μπουκάρας, τα οποία δυστυχώς δεν είναι δυνατόν πάντοτε να προστατευθούν.

Η σημαντική αυτή αρχαία πόλη βρίσκεται στο δρόμο Αλιβερίου - Καρύστου (περί τα 20 χλμ. από το Αλιβέρι). Πολύ νωρίς, τον περασμένο αιώνα, επισημαίνονται τα ερείπιά της από τον Spratt και το Ρα-

5. Στέφανος Βυζάντιος, λ. Δύστος· πόλις Εὐβοίας, Θεόπομπος, Ἐν Φιλιππικῶν κδ: *ἀποστήσας δὲ τοὺς ἐν αὐτοῖς τῇ περιοικίδι τῶν Ἐρετριέων ἐστράτευσεν ἐπὶ πόλιν Δύστον.*

γκαβή. Ο Girard[6] το 1852, ο Bursian το 1859, ο Baumeister το 1864, ο Lolling το 1894 αναφέρουν τα ερείπια της πόλης πριν από οποιαδήποτε επέμβαση. Το 1895 έγινε μικρή ανασκαφή και αποτύπωση των ερειπίων από το Γερμανό Τ. Wiegand[7], ενώ το 1909 ο Γ. Παπαβασιλείου[8] εξερεύνησε δύο τύμβους στις θέσεις Χαμοβούνι και Μαντριά, στους οποίους βρέθηκαν λάρνακες όμοιες με αυτές που βρέθηκαν πρόσφατα και αποδεικνύει ότι τα νεκροταφεία βρίσκονταν τόσο στις παρυφές των λόφων, όσο και στην Αγορά.

Ο ίδιος ο οικισμός, που τμήμα του ανέσκαψε ο Wiegand, καταλαμβάνει τον κωνικό λόφο, ύψους 300 μ. από την πεδιάδα, η οποία στην αρχαιότητα μετασχηματιζόταν σε λίμνη που χρειαζόταν αποξήρανση, όπως αναφέρεται σε ερετριακή επιγραφή[9] που βρίσκεται σήμερα στο Επιγραφικό Μουσείο. Σύμφωνα με την επιγραφή αυτή τον 4ο αι. π.Χ. είχε κληθεί ο μηχανικός Χαιρεφάνης για να αναλάβει το έργο. Ίσως στη Δύστο υπήρχαν και καταβόθρες ανάλογες της Κωπαΐδας.

Λίγα προϊστορικά όστρακα επιβεβαιώνουν την πρώιμη κατοίκηση στο λόφο που χρησιμοποιείται συνεχώς μέχρι την Ενετοκρατία.

Λείψανα της αρχαίας πόλης των κλασικών χρόνων διατηρούνται τόσο στην πεδιάδα, όσο και στο λόφο. Συγκεκριμένα, το λόφο περιβάλλει ισχυρό τείχος με πολυγωνικούς λίθους που διατηρείται σε ύψος 3 μ. και είναι εφοδιασμένο με 11 πύργους. Στην ανατολική πλευρά διατηρείται η κύρια πύλη με μονολιθικά πλαίσια. Ένας από τους πύργους είναι εφοδιασμένος με σύμπλεγμα δωματίων που χρησίμευαν ως καταυλισμός στρατιωτών. Το τείχος της Δύστου είναι παρόμοιο με άλλα άλλων ευβοϊκών πόλεων, όπως της Κορίνθου και της Κύμης, καθώς και της βοιωτικής Μυκαλησσού.

Δύο όροι που βρέθηκαν ορίζουν τα όρια της πόλης που ίσως δεν εκτείνονταν σε όλη την πεδιάδα. Στην ίδια την πόλη βρέθηκαν σημαντικά σπίτια μονώροφα ή διώροφα του 5ου ή και 4ου αι. π.Χ. από τα σημαντικότερα της περιόδου, μεταξύ των οποίων σπουδαιότερο είναι το σπίτι J. Στο νότιο τμήμα υπάρχει στέρνα. Σε συνεχείς αυτοψίες διαπιστώσαμε την καταστροφή των αρχαίων της πόλης αυτής, δεδομένου ότι ανήκει σε ιδιώτες που καλλιεργούν τη γη. Η Εφορεία, η οποία είχε ζητήσει κατ' επανάληψη φυλακτικό προσωπικό, έχει εντάξει τη Δύστο στα άμεσα προγράμματά της, μόλις εξασφαλισθούν τα απαραίτητα κονδύλια.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

6. J. Girard, Memoire sur l'île d'Eubée.

7. AM 1899, σ. 458 κ.ε. F. Geyer, Topographie und Geschichte den Insel Euboea, Berlin 1903.

8. ΠΑΕ 1909, σ. 207 κ.ε.· 1910, σ. 47 κ.ε.

9. ΑΕ 1869, σ. 317 κ.ε.

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1990 ο φόρτος των σωστικών ανασκαφών της Εφορείας παρέμεινε στα ίδια περίπου, όπως και κατά το παρελθόν, επίπεδα. Χορηγήθηκαν 344 άδειες οικοδομικών εργασιών και χάρη στην εργατικότητα και επιμέλεια του φυλακτικού προσωπικού παρακολουθήθηκαν οι εκσκαφές, αλλά και εντοπίσθηκαν πλήθος παρανόμων ανασκαφών. Συνεχίσθηκαν επίσης οι συστηματικές ανασκαφές στην Πυρά Ηρακλέους, τον Πύργο Λιβανατών, την Ελάτεια και το Φανό Γλύφας (Αντρών), ενώ το 1990 επαναλήφθηκε από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών υπό τον καθηγητή J. Coleman, η ανασκαφή στις Αλές Λοκρίδος.

Π. ΠΑΝΤΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Λαμία

Οδός Πατρόκλου (οικόπεδο Ι. Ευσταθίου)

Κατά την εκσκαφή του οικοπέδου για την ανέγερση νέας οικοδομής, αποκαλύφθηκε σε μήκος 5,50 μ. η προς Α. συνέχεια του τοίχου που είχε βρεθεί παλαιότερα στο όμορο οικόπεδο ιδιοκτησίας Π. Κανέλλου[1]. Εκτός των οστράκων (μελαμβαφή, ρωμαϊκά, βυζαντινά), στις διαταραγμένες επιχώσεις του τοίχου βρέθηκαν: μελαμβαφές λυχνάρι και πήλινη αγνύθα.

Οδός Αβέρωφ και Δροσοπούλου (οικόπεδο Πελ. Συρόπουλου)

Στο παραπάνω οικόπεδο, αποκαλύφθηκε μετά από εκσκαφή για την ανέγερση πολυκατοικίας τμήμα της ελληνιστικής οχύρωσης της αρχαίας Λαμίας (Σχέδ. 1). Λείψανα της οχύρωσης αυτής βρίσκονται συχνά σε εκσκαφές οικοπέδων ή σε δημοτικά κ.ά. έργα στους δρόμους της Λαμίας, πολλά δε από αυτά έχουν διατηρηθεί ορατά σε απαλλοτριωμένα από το ΥΠΠΟ υπόγεια πολυκατοικιών. Τα τμήματα αυτά[2] συμπληρώνουν και ανατρέπουν εν μέρει την πορεία του τείχους, όπως τη διέγραψε με βάση τα ορατά κατά την εποχή του τμήματα ο Fr. Stählin.

Στο οικόπεδο βρέθηκαν δύο τμήματα του τείχους, κατασκευασμένα από ορθογώνιους ογκόλιθους από πωρόλιθο (Πίν. 81 α), κάθετα μεταξύ τους, το ένα με κατεύθυνση από Α.-Δ. και το άλλο από Β.-Ν. Σώζονται σε ύψος ενός δόμου και εδράζονται στο μαλακό βράχο, λίγο βαθύτερα από τη στάθμη της οδού Αβέρωφ. Η κατάσταση διατήρησής τους δεν είναι καλή, έχουν όμως τοπογραφική σημασία, καθώς θα πρέπει να αποτελούν το σημείο κάμψης του νότιου τμήματος του τείχους προς Β., το οποίο ο Stählin είχε τοποθετήσει 20 μ. περίπου ανατολικότερα, στη συμβολή των οδών Αβέρωφ και Σατωβριάνδου[3].

Εκτός του συνήθους αριθμού οστράκων, τα οποία λόγω της συνεχούς χρήσης του χώρου χρονολογούνται κυρίως σε μεταγενέστερες εποχές, από τις επιχώσεις δεν προήλθαν άλλα κινητά ευρήματα.

Διατηρήθηκε σε κατάχωση.

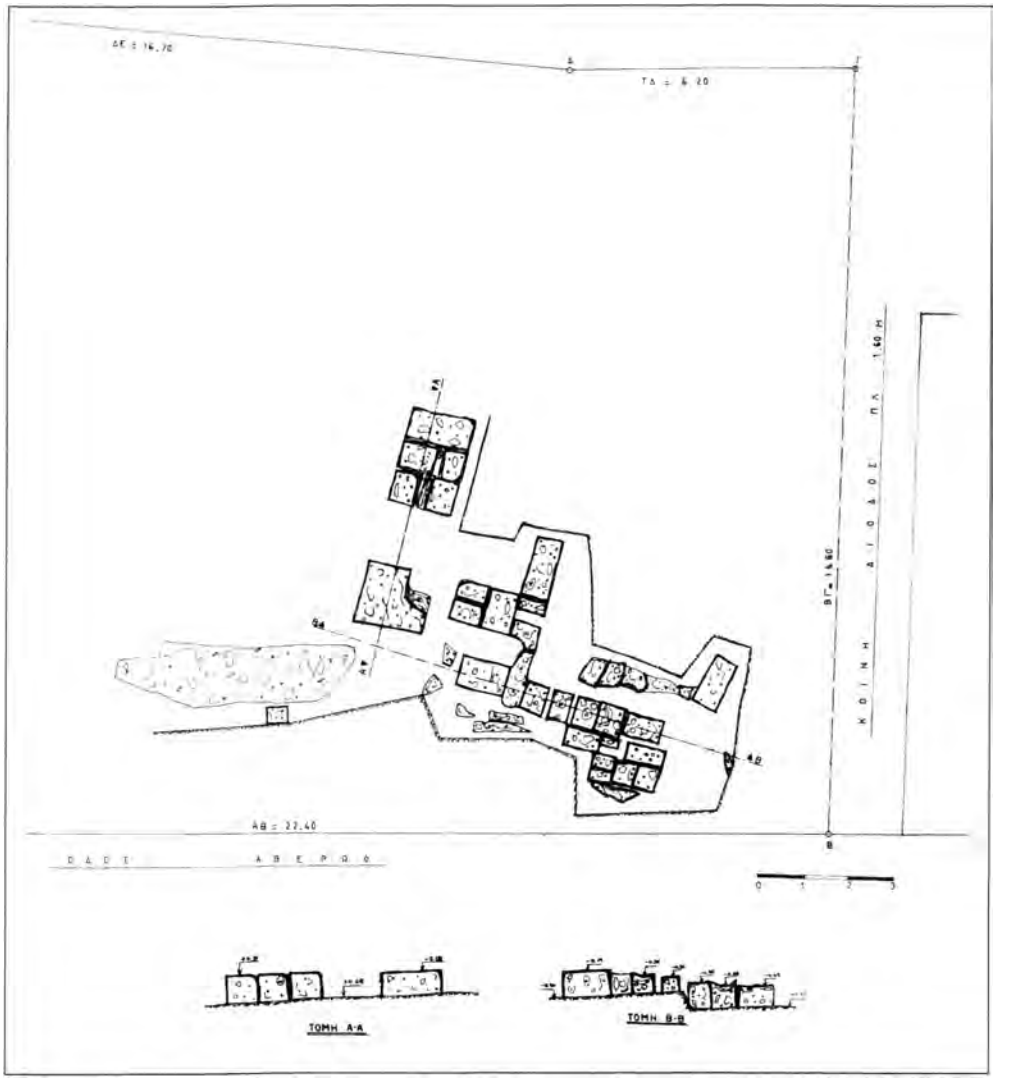
Οδός Θερμοπυλών (οικόπεδο αφών Μπαχλαβά)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής του παραπάνω οικοπέδου, χωρίς να ειδοποιηθεί η Εφορεία, καταστράφηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος του ένας κεραμοσκεπής τάφος. Από τη μόνη διασωθείσα κυρτή κεραμίδα (μήκ. 0,97, ύψ. 0,49 και πάχ. 0,03 μ.) φαίνεται ότι ο τάφος ήταν καλυβίτης, με προσανατολισμό Α.-Δ. Εδραζόταν σε μπαζώματα, σε βάθος 2,28 μ. από τη στάθμη της οδού Παπακυριαζή. Στο εσωτερικό του όχι όμως στη θέση τους, βρέθηκαν τέσσερις χάλκινοι κρίκοι, χάλκινο σκουλαρίκι (;), ρινίσματα χαλκού, μάζα σιδήρου, δύο χάλκινα αντικείμενα κολλημένα μεταξύ τους και δύο τμήματα σιδερένιου αντικειμένου.

Ο τάφος αυτός βρισκόταν έξω ακριβώς από το τείχος και ανήκει στο νότιο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης, όπου έχουν σκαφτεί στο παρελθόν και άλλοι τάφοι. Οι τάφοι της οδού Θερμοπυλών χρονολογούνται στους υστεροκλασικούς[4] και ελληνιστικούς χρόνους[5].

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ-ΚΑΤΣΟΥΝΗ

1. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 217.
2. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 280-281.
3. Fr. Stählin, Das hellenische Thessalien, 1924, σ. 214-215, πίν. 28 (Plan von Lamia).
4. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 209.
5. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 60-61.

Σχέδ. 1. Λαμία. Οδός Αβέρωφ και Δροσοπούλου. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

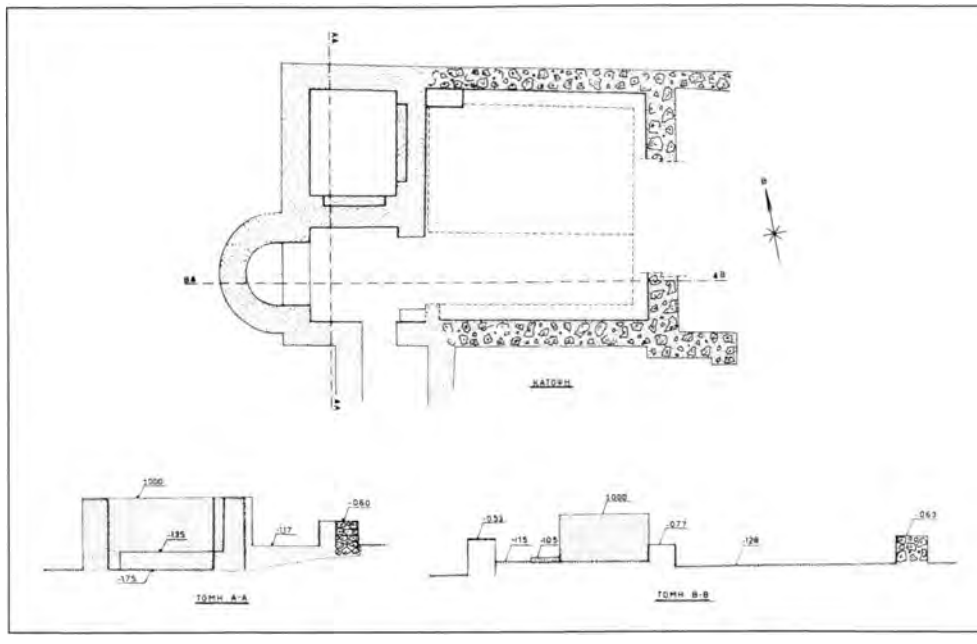
Θέση Σανίδι

Στην τοποθεσία Σανίδι, ΒΑ. της Λαμίας, περατώθηκε κατά τις αρχές του 1990 η ανασκαφή του γνωστού κτιρίου με ψηφιδωτό[6].

Από το κτίριο αυτό έχουν σωθεί τρεις χώροι (Σχέδ. 1). Από αυτούς ο μεγαλύτερος, 1, είχε ψηφιδωτό δάπεδο (Σχέδ. 2-3). Το τετράγωνο πλαίσιο κοσμούσε πλοχμός. Μέσα σ' αυτό υπήρχε κυκλικό πλαίσιο με όμοιο πλοχμό, και στο εσωτερικό του το μοτίβο των τεμνομένων τόξων που σχηματίζουν μελανά και λευκά τρίγωνα. Το κυκλικό πλαίσιο εφαπτόταν του τετραγώνου κατά την ανατολική πλευρά. Στον ενδιάμεσο μεταξύ των δύο πλαισίων χώρο βρέθηκε αγγείο, από το οποίο εκφύονται κλάδοι κισσού στη βορειοανατολική γωνία (όμοιο υποθέτουμε και στη μη σωζομένη νοτιοανατολική) και δύο αμπέλους με σταφύλια που διακλαδώνονται από τη βορειοδυτική και τη (μη σωζόμενη) νοτιοδυτική γωνία. Στη νότια πλευρά του χώρου 3 με την αψίδα σώθηκαν επίσης τμήματα ψηφιδωτού με φυτικά θέματα. Το ψηφιδωτό δάπεδο στηριζόταν πάνω σε υπόστρωμα μπάζων.

Ο χώρος 2 στη βορειοδυτική γωνία του κτιρίου ήταν δεξαμενή ύδατος, επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα. Οι τοίχοι της σώζονται σε ύψος 1,75 μ., στο δε νότιο και ανατολικό σχηματίζονται δύο μεγάλες κόγχες σε

6. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 164.

Σχέδ. 2. Λαμία. Θέση Σανίδι. Κάτοψη και τομές του κτιρίου με τα ψηφιδωτά.

ύψος 0,53 μ. από το δάπεδο. Το δάπεδο ήταν από ψιλόκοκκο κονίαμα χρώματος τεφρού, υπήρχε όμως και δεύτερη μεταγενέστερη στρώση χρώματος ερυθρωπού, από κεραμίδια και κουρασάνι. Μέσα στο χώρο 2 που ήταν γεμάτος μπάζα, βρέθηκε πήλινη πλάνη των αρχαίων κονιαστών.

Από το χώρο 3 άνοιγμα οδηγούσε σε άλλο χώρο προς Ν., ενώ τομή εξωτερικά του νότιου τοίχου του χώρου 1 έδειξε την ύπαρξη υποκαύστων, όχι πάντως κατά χώραν, που μαζί με τη δεξαμενή ύδατος επιβεβαιώνουν τη χρήση του κτιρίου ως βαλανείου.

Μετά την εγκατάλειψη του κτιρίου όμως, για κάποιο διάστημα άλλαξε χρήση, όπως δηλώνει η μεγάλη πέτρινη λεκάνη που βρέθηκε στο χώρο 1 κοντά στο βορείο τοίχο.

Τέλος, περί τα 7 μ. δυτικά της αψίδας αποκαλύφθηκε καλυβίτης τάφος. Περιείχε όστρακα αγγείων. Ήταν σε κακή κατάσταση λόγω της υγρασίας.

Π. ΠΑΝΤΟΣ

Στυλίδα

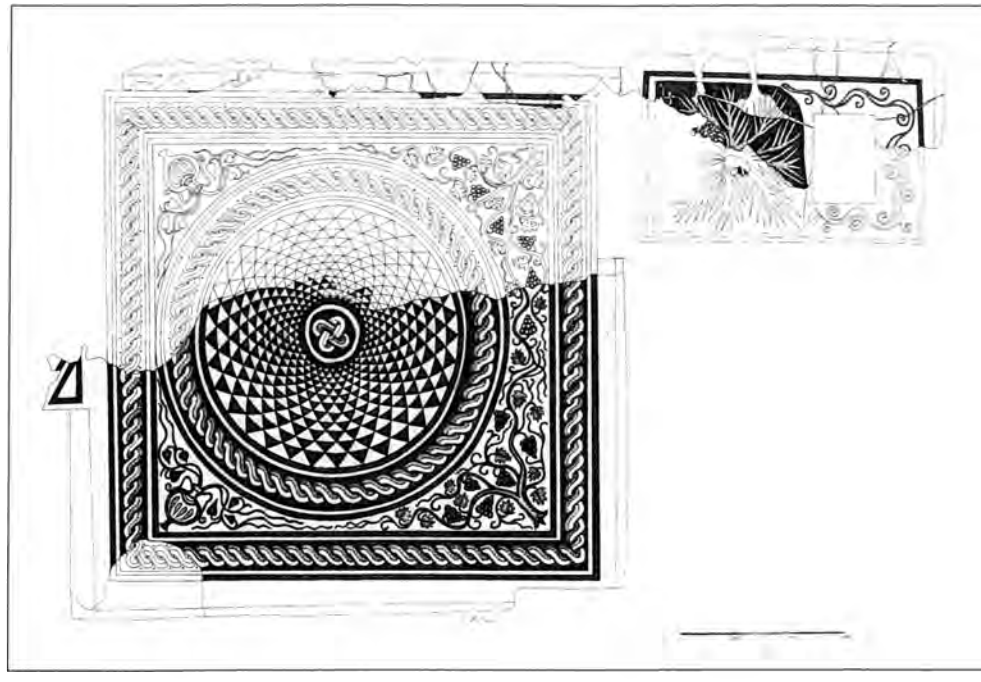
Οδός Βαλαωρίτου

Κατά τη διάρκεια δημοτικών έργων οδοποιίας, στο ύψος των οικοπέδων Αθ. Κοντού και Κωνστ. Γκούλα, αποκαλύφθηκαν αρχαία. Στην παραπάνω οδό έχουν βρεθεί αρκετές φορές κατά το παρελθόν οικοδομικά λείψανα[7] που έχουν ταυτισθεί με κατοικίες του 4ου αι. π.Χ[8].

Στην προκείμενη περίπτωση αποκαλύφθηκε η απαρχή δύο χώρων της ίδιας ή διαφορετικών οικιών που εκτείνονταν ο ένας προς Β. και ο άλλος προς Ν. Οι τοίχοι του δυτικού χώρου, πλ. 2,80 και αποκαλ. μήκ. 1 μ., είναι κατασκευασμένοι από μεσαίες χονδροδουλεμένες πέτρες διατεταγμένες σε δύο παράλληλες σειρές. Δε διαπιστώθηκε η έδρασή τους, η δε ανώτερη επιφάνειά τους βρέθηκε σε βάθος 0,06 μ. από το κέντρο των αξόνων των οδών Βαλαωρίτου και 28ης Οκτωβρίου, στο σημείο συμβολής τους. Οι τοίχοι του δεύτερου χώρου και ιδιαίτερα ο βορειοδυτικός, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,40 μ. (και ο οποίος θα πρέπει να συνεχίζει την πορεία του προς Δ. καθώς οι πέτρες που βρέθηκαν προς Ν. του δυτικού αποκαλυφθέντος άκρου του είναι μάλλον πεσμένες), είναι ισχυρή κατασκευή από λαξευτούς ορθογώνιους στο μεγαλύτερο μέρος τους λιθοπλίνθους καλής αρμογής, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται κατά διαστήματα μικρότερες πέτρες και σφήνες. Η όψη του τοίχου αυτού, αρκετά επιμελημένη, αλλού θυμίζει το πολυγωνικό και αλλού το ισό-

7. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 195· 40 (1985): Χρονικά, σ. 158-159.

8. Για τα σπίτια και το σχέδιο πόλης της Στυλίδας κατά τον 4ο αι. π.Χ., βλ. ΑΑ 1991, σ. 75 κ.ε.

Σχέδ. 3. Λαμία. Θέση Σανίδι. Κάτοψη του ψηφιδωτού δαπέδου.

δομο ορθογώνιο σύστημα. Σωζόταν σε μέγιστο ύψος δύο δόμων (1,35 μ.) και εδραζόταν στο στέρεο σε βάθος 0,78 μ. Το μεγαλύτερο ποσοστό των οστράκων προερχόταν από τοιχώματα άβαφων αγγείων οικιακής χρήσης και λίγα από μελαμβαφή αγγεία. Από τις επιχώσεις του εσωτερικού των δωματίων προήλθαν επίσης τμήμα αρτόσχημης αγνύθας και κάτω τμήμα φιαλίσκης.

Δύο ανεξάρτητα τμήματα τοίχων βρέθηκαν πολύ ψηλότερα από τους δύο προηγούμενους χώρους σε βάθος 0,50 και 0,20 μ. από την αρχική στάθμη της οδού στα αντίστοιχα σημεία. Το ένα βρέθηκε αμέσως μετά τη συμβολή της οδού με την οδό 28ης Οκτωβρίου και το άλλο προς Α. των δύο χώρων.

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ-ΚΑΤΣΟΥΝΗ

Οδός Λαμίας 11 (οικόπεδο Χαρ. Μαντζίκου)

Πέραν της οικοδομικής γραμμής, προς την οδό Λαμίας και σε βάθος 2 μ. περίπου ανασκάφηκε μεγάλος κιβωτιόσχημος τάφος (1,76x0,56/0,50x0,72 μ.) Στην ανατολική πλευρά το εσωτερικό πλάτος ήταν 0,50 μ. λόγω κλίσης προς το εσωτερικό του τάφου της βόρειας μακράς πλευράς του (από σεισμό;). Περιείχε δύο σκελετούς με τα κρανία προς Δ., σε βαθύτερο όμως επίπεδο βρέθηκαν άλλα δύο. Συνεπώς, οι νεκροί που τάφηκαν, πιθανότατα διαδοχικά, ήταν τέσσερις (οικογενειακός τάφος). Κτερίσματα ο τάφος περιείχε σχετικά λίγα: μία μελαμβαφή λεκανίδα με κόσμηση εμπαιστών ανθεμίων σταυροειδώς στον πυθμένα, μία μελαμβαφή μικρή πυξίδα με λευκές γραμμές και ανθέμια στο πώμα και μία μικρότερη μελαμβαφή λεκανίδα (και τα τρία αγγεία στην ανατολική πλευρά μεταξύ των ποδιών). Δύο μικρά πήλινα μελαμβαφή μυροδοχεία βρέθηκαν στη βόρεια μακρά πλευρά στο ύψος των μηρών. Μία πήλινη αμφικωνική ψήφος, με ίχνη επιχρύσωσης, είναι ίσως ό,τι σώθηκε από την πρώτη ταφή, διότι βρέθηκε μεταξύ των δύο κρανίων στο κατώτερο επίπεδο.

Οδός Λαμίας (οικόπεδο Ευαγγ. Παλιού)

Κατά την εκσκαφή του οικοπέδου Γ. Ζαχαρίου βρέθηκε στο ανατολικό όριό του και εντός του γειτονικού οικοπέδου Ευαγγ. Παλιού τάφος καλυβίτης, με προσανατολισμό Α.-Δ. Εντός αυτού βρέθηκε σε άριστη κατάσταση σκελετός ενήλικα (πλην του κρανίου που καταστράφηκε κατά την εκσκαφή). Γύρω από τον τάφο περισυλλέχθηκαν από τις επιχώσεις όστρακα αγγείων, κυρίως μεγάλων (αμφορέων κτλ.), αλλά και λίγα μελαμβαφή ή γραπτά.

Τείχος Αγίας Αικατερίνης

Ο Bequignon[9] είχε παρατηρήσει ότι το τείχος στη συνοικία της Αγίας Αικατερίνης πιθανώς προεκτεινόταν προς Ν. μέχρι τη θάλασσα και προς Β., όπου «ένα τμήμα είναι ορατό κοντά σ' ένα λατομείο». Στο λόφο επάνω από το λατομείο τοπογραφήθηκε το 1990 ένας μικρός αρχαίος περίβολος.

Λιμογάρδι

Αγρός Τσούκα

Ύστερα από παράνομη ανασκαφή που αποκάλυψε κιβωτιόσχημο τάφο, επενέβη η Υπηρεσία. Ο τάφος είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και ήταν κατασκευασμένος με αδρές πλάκες (διαστ. 1,41Χ0,70 μ.). Εξωτερικά οι πλάκες στηρίζονταν με αργούς λίθους. Στα χώματα εκτός του τάφου περισυλλέχθηκαν τεμάχια σιδερένιας οκτώσχημης πόρπης, καθώς και χάλκινο κομβίο. Εντός του τάφου τα οστά που βρέθηκαν ήταν διαταραγμένα, από δε τα όστρακα συγκολλήθηκε πιθαμφορίσκος. Το δάπεδο του τάφου ήταν στρωμένο με λίθους.

Αχινός

Οικόπεδο Αθαν. Μήτσου

Στο οικόπεδο αυτό η ύπαρξη μερικών λαξευτών ογκολίθων, μη αρμοσμένων αλλά σε σειρά, με κατεύθυνση Β.-Ν., έδωσε αφορμή για διάνοιξη δοκιμαστικής τομής μεταξύ των πεδίλων της υπό ανέγερση οικοδομής. Σε βάθος 1,05-1,40 μ. αποκαλύφθηκε τοίχος κτισμένος με αργούς λίθους, πλ. 0,63 μ. Πιο πέρα προς ΝΑ. υπήρχε μεγάλος πωρόλιθος όχι κατά χώραν. Η επίχωση του οικοπέδου, λόγω της κατωφέρειας, αποτελείται από μπαζώματα σε βάθος τουλάχιστον 1 μ. από την επιφάνεια.

Εκτός από όστρακα αγγείων στα κινητά ευρήματα μνημονεύουμε μία κεφαλή πήλινου γυναικείου ειδωλίου, αρτόσχημη αγνύθα και θραύσματα γυάλινων αγγείων.

Οικόπεδο Αθ. Χαρίση

Στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται στην παλαιά εθνική οδό Λαμίας-Βόλου κατά την είσοδο στον Αχινό, ανασκάφηκε μέρος του νότιου νεκροταφείου του Εχίνου (Σχέδ. 4· Πίν. 81 β). Οι τάφοι ήταν διαφόρων ειδών (πήλινη λάρνακα, κιβωτιόσχημοι, εγχυτρισμοί, λαξευτοί θαλαμοειδείς, καλυβίτης) και χρονολογούνται σε διάφορες περιόδους, γεγονός που αποδεικνύει τη διάρκεια χρήσης του χώρου ως νεκροταφείου. Οι περισσότεροι από τους τάφους, ιδίως δε οι κιβωτιόσχημοι, δεν είχαν διαφύγει της προσοχής των αρχαιοκάπηλων οι οποίοι λυμαίνονταν παλαιότερα την περιοχή. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι έφεραν εσωτερικά ερυθρά κονιάματα.

Τάφος Ι. Κιβωτιόσχημος. Πάνω σ' αυτόν υπήρχε μόνο μία από τις καλυπτήριες πλάκες, ελαφρά μετακινημένη. Ο τάφος ήταν συλημένος, περιείχε πάντως ορισμένα κτερίσματα: ελλιπές τεφρόχρωμο μυροδοχείο με διακόσμηση ερυθρών και λευκών ταινιών, ελλιπές πήλινο ειδώλιο όρθιας γυναίκας.

Τάφος ΙΙ. Κιβωτιόσχημος, ελλιπής κατά την ανατολική στενή πλευρά και κατά τις καλυπτήριες πλάκες. Συλημένος.

Τάφος ΙΙΙ. Λαξευτός. Την εισοδό του, πλ. 0,80 μ., έφραζε μεγάλη πλάκα (πάχ. 0,28 μ.), την οποία στήριζαν εξωτερικά μεγάλοι λίθοι. Στη μία πλευρά της είχε επικλινές λάξευμα, πιθανότατα για την τοποθέτηση του λοστού. Ο τάφος είχε λαξευθεί στον ημίβραχο, και γι' αυτό είχαν καταπέσει εντός αυτού κομμάτια της θολωτής οροφής. Τα οστά και τα κτερίσματα βρέθηκαν διάσπαρτα στο κέντρο του τάφου, ο οποίος ήταν του συνήθους τύπου με τρεις κλίνες σε σχήμα Π. Από τα ευρήματα αναφέρουμε: δύο γυάλινα — σφαιρικό και ωοειδές — μυροδοχεία, το μισό οστέινου κυλινδρικού αντικειμένου με εγχάρακτη γραμμική διακόσμηση, δύο πήλινους λύχνους, από τους οποίους ο ένας με διακόσμηση εμπαιστών κισσοφύλλων και ροδάκων, και πολλά όστρακα, από τα οποία συγκολλήθηκαν πινάκια, μυροδοχεία, μικρή ερυθροβαφής πυξίδα κτλ.

Τάφος ΙV. Κιβωτιόσχημος. Είχε συληθεί — η μία καλυπτήρια πλάκα ήταν μετακινημένη — και οστά βρέθηκαν εκτός του τάφου. Κατά την αποκάλυψή του, εξωτερικά, πάνω από τον τάφο, βρέθηκαν πολλά όστρακα, κυρίως πινακίων και μυροδοχείων, δύο πινάκια ελλιπή, κεφαλή πήλινου γυναικείου ειδωλίου. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν λίγα οστά και τρία κρανία στη δυτική πλευρά· στον πυθμένα δε του τάφου, επάνω στο στέρεο, βρέθηκαν λίγα ακόμη οστά κρανίου και άκρων. Ένα θραύσμα (λαιμός) πήλινου γυναικείου ειδωλίου διατηρεί έντονο το ερυθρό χρώμα.

Τάφος V. Κιβωτιόσχημος. Έλειπαν οι καλυπτήριες πλάκες και ήταν συλημένος.

Τάφος VI. Κιβωτιόσχημος. Σκεπασμένος με μεγάλες καλυπτήριες πλάκες, από τις οποίες η μία ήταν γωνία ιωνικού επιστυλίου από παλαιότερο ταφικό μνημείο, σε β΄ χρήση. Κατά την αποκάλυψή του βρέθηκαν στη δυτική πλευρά αρυβαλλοειδές ληκύθιο με δικτυωτή

9. Yv. Bequignon, La vallée du Sperceios, Paris 1937, σ. 295.

διακόσμηση και στην ανατολική δύο όστρακα αγγείων, το ένα βάση κανθάρου «δυτικής κλιτύος». Εντός του τάφου βρέθηκαν διασκορπισμένα οστά, μικρό ακέραιο μυροδοχείο και πολλά όστρακα αγγείων, κυρίως μυροδοχείων.

Τάφος VII. Προς ΒΑ. των τάφων VI και V βρέθηκαν κατά χώραν τρεις λαξευτοί ογκόλιθοι, προς ΒΔ. δε αυτών τοίχος — σειρά έξι λίθων (σώζεται μόνον ένας δόμος) —που αποτελούσε προφανώς τη βάση ταφικού μνημείου-περίβολου (μήκ. 6,36 μ.). Έχει κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. Στο νότιο άκρο του τοίχου βρέθηκε μεγάλος οξυπύθμενος αμφορέας, που συγκολλήθηκε από πολλά θραύσματα και που κατά πάσα πιθανότητα χρησίμευε για παιδική ταφή-εγχυτρισμό.

Τάφος VIII. Πήλινη λάρνακα. Δυστυχώς είχε υποστεί φθορά κατά την εκσκαφή του οικοπέδου. Βρέθηκαν κατά χώραν μόνο τα μηριαία οστά. Κατά μήκος της νότιας μακράς πλευράς βρέθηκαν τα εξής κτερίσματα: δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια με διακόσμηση δικτυωτού και τρία (ελλιπή) ανθεμωτά, μελαμβαφής ασκός και μικρός χάλκινος κρίκος.

Τάφος IX. Κιβωτιόσχημος. Κατά τον καθαρισμό του εξωτερικά βρέθηκαν στην ανατολική πλευρά θραύσματα πήλινων ειδωλίων, καθώς και πώμα λεκανίδας με διακόσμηση ανθεμίων, κάτω από το οποίο υπήρχαν οστά. Όπως αποδείχθηκε αργότερα, η λεκανίδα βρισκόταν μέσα στον τάφο. Οι καλυπτήριες πλάκες ήταν στη θέση τους και ο τάφος ήταν ασύλητος, έφερε δε εσωτερικά επίχρισμα σε καλή κατάσταση. Περιείχε μελαμβαφές ληκύθιο, δύο φιαλίδια, τεμάχια χάλκινης και σιδερένας στλεγγίδας και —όπως αναφέρθηκε— το σώμα της λεκανίδας με διακόσμηση κλάδου.

Τάφος X. Πολλά όστρακα μεγάλου αγγείου (αμφορέα;) που κατά πάσα πιθανότητα χρησίμευσε σε ταφή-εγχυτρισμό, μεταξύ των ταφών II και III.

Τάφος XI. Καλυβίτης. Στη δυτική πλευρά του είχε τρεις επάλληλες πρόσθετες κεραμίδες, οι οποίες εν μέρει στηρίζονταν στην κεραμίδα που έφραζε το στόμιο του τάφου XII (εγχυτρισμός). Εξωτερικά των δύο ταφών βρέθηκαν όστρακα. Στο εσωτερικό του τάφου XI βρέθηκαν δύο χάλκινοι κρίκοι, ένας με μία τριγωνική απόφυση, χάλκινη βάση (μικρής ερμαϊκής στήλης;) μειουμένης προς τα κάτω, πινάκιο και γυάλινο μυροδοχείο.

Τάφος XII. Εγχυτρισμός μέσα σε πιθαμφορέα, ο οποίος στον ώμο φέρει διακόσμηση δύο εγχάρακτων κυματοειδών γραμμών. Περιείχε οστά. Βαθύτερη έρευνα στο σημείο των τάφων XI και XII έδειξε ότι βρισκόταν μπροστά από το δρόμο με λαξευτή κλίμακα που οδηγούσε στο θαλαμοειδή λαξευτό τάφο XIV, ενώ άλλη δοκιμαστική τομή προς ΝΔ. αποκάλυψε μαρμάρινη σαρκοφάγο (XIII), η οποία βρισκόταν πάνω στην επίχωση ορύγματος, μπροστά από την εισόδο του λαξευτού τάφου XV.

Τάφος XIII. Μαρμάρινη σαρκοφάγος. Το θραυσμένο, αετωματικό στη στενή πλευρά, κάλυμμά της βρισκόταν κατά το νότιο μισό στη θέση του. Στη μια μακρά πλευρά φέρει ενεπίγραφη δέλτο: *ΣΩΤΗΡΙC ΕΥΝΕΙ|ΚΟΥ CΩΦΡΩΝ| ΧΑΙΡΕ.* Είναι σπασμένη στη βόρεια και δυτική πλευρά, όπου λείπει τεμάχιο — φαίνονται τα δύο λαξεύματα των συνδέσμων επισκευής. Σ' αυτούς ανήκει κομμάτι σιδήρου. Στο εσωτερικό της σαρκοφάγου βρέθηκαν διαταραγμένα οστά, το κάτω μέρος αγγείου με οπή στη βάση, μικρά κομμάτια σιδήρου και ελάχιστα όστρακα. Στη δυτική στενή πλευρά η βάση της σαρκοφάγου έχει αφεθεί έξεργη, σχηματίζοντας μαξιλάρι. Το κάλυμμα της σαρκοφάγου ήταν από μάρμαρο καλύτερης ποιότητας σε σχέση με το σώμα.

Τάφος XIV. Λαξευτός. Ο δρόμος έχει τέσσερις βαθμίδες και τέλος «πλατύσκαλο» προ της εισόδου. Λίγα όστρακα βρέθηκαν στην τρίτη και τέταρτη βαθμίδα. Ο θάλαμος είχε καταπέσει, μετά δε τον καθαρισμό περισυλλέχθηκαν από αυτόν ελάχιστα όστρακα. Ανήκει στο συνήθη τύπο με τρεις κλίνες σε σχήμα Π.

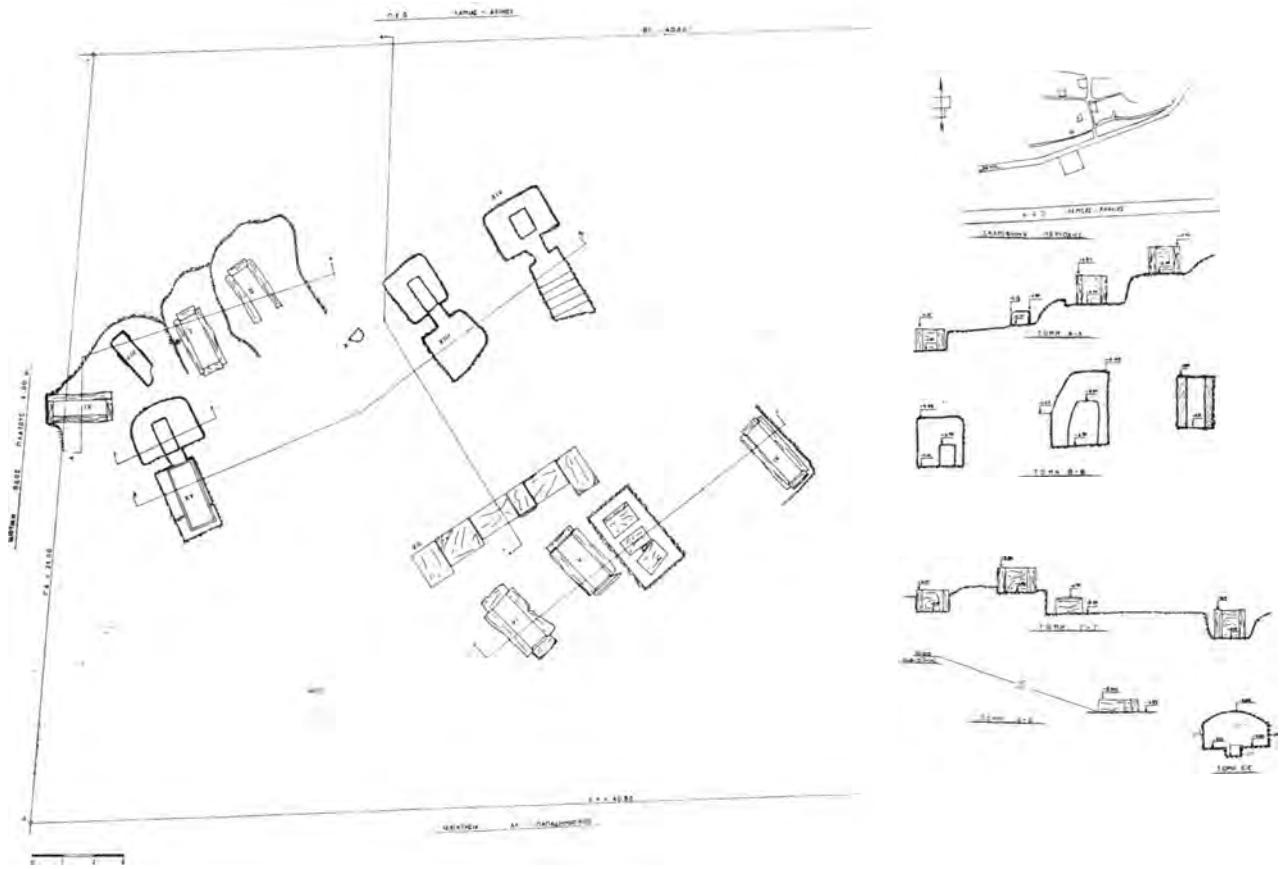
Τάφος XV. Λαξευτός. Προς Α. αυτού υπήρχε όρυγμα, στην επίχωση του οποίου βρισκόταν η σαρκοφάγος XIII, η δυτική μάλιστα στενή πλευρά της οποίας έφραζε μαζί μ' ένα υποκείμενο ογκώδη πωρόλιθο την εισοδό του. Αυτή είχε έκκεντρη θέση σε σχέση με το όρυγμα, στο δάπεδό της δε είχε αποτεθεί μια μεγάλη κεραμίδα. Ο τάφος ήταν του γνωστού τύπου με τρεις κλίνες σε σχήμα Π και ασύλητος. Τα περισσότερα κτερίσματα είχαν αποτεθεί κατά μήκος της νότιας μακράς πλευράς του θαλάμου, αλλά και εντός του ορύγματος, στην επίχωση του οποίου (πάνω από τα κτερίσματα) υπήρχε αμφορέας. Από τα κτερίσματα μνημονεύουμε πολλά (ακέραια ή ελλιπώς σωζόμενα) γυάλινα και πήλινα μυροδοχεία, χάλκινη και τεμάχια σιδερένιων στλεγγίδων, χάλκινη λαβίδα (;), πήλινη λάγηνο, γυάλινη ψήφο και άλλη από φαγεντιανή, χάλκινο νόμισμα, θραύσμα πηλίνου ειδωλίου.

Π. ΠΑΝΤΟΣ

Γλύφα

Θέση Φανός (αγρός Κ. Σχοινά)

Επαναλήφθηκαν για δεύτερη ανασκαφική περίοδο για σύντομο χρονικό διάστημα με ανεπαρκές εργατικό προσωπικό οι εργασίες στον αγρό Κ. Σχοινά, όπου

Σχέδ. 4. Αχινός. Οικόπεδο Αθ. Χαρίση. Κάτοψη του νεκροταφείου, τομές των τάφων και τοπογραφικό σκαρίφημα.

κατά το 1988 εντοπίστηκε και άρχισε να ερευνάται μυκηναϊκός τύμβος[10].

Η θέση ταυτίζεται με την αρχαία Αντρώνα.

Η έρευνα επεκτάθηκε στο νότιο τμήμα του τύμβου, όπου διανοίχθηκαν δύο τάφοι, ένας λακκοειδής (IX) και ένας κιβωτιόσχημος (XII). Καθαρίστηκε ο κιβωτιόσχημος τάφος VI που βρέθηκε εν μέρει ανοιγμένος από τους αρχαιοκάπηλους. Επίσης, ερευνήθηκαν ανακομιδές έξω από τον τάφο I (VII-VIII) και πάνω και γύρω από τον τάφο XIII (X, XI, XIII).

Τα κτερίσματα περιελάμβαναν έξι αγγεία, δύο χάνδρες-μενταγιόν από στεατίτη, έξι χάλκινους κρίκους, μία χάλκινη περόνη, χάλκινο στρεπτό έλασμα και τεμάχια χάλκινων αντικειμένων.

Η ανασκαφή θα συνεχισθεί.

Βαθύκοιλο

Μετά από προφορική καταγγελία ιδιώτη ανασκάφηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος της εποχής του Χαλκού στο λόφο που κλείνει από Α. τον όρμο του Βαθύκοιλου. Συγκεκριμένα, ο τάφος βρέθηκε σε ελαιώνα, στο πλάτωμα μεταξύ του προς τη θάλασσα απότομου υψώματος και του ομαλότερου λόφου προς το εσωτερικό.

Η θέση είναι άγνωστη στη βιβλιογραφία, εντοπίστηκε για πρώτη φορά και είναι κατάσπαρτη από θραύσματα ρωμαϊκών κυρίως αγγείων και κεραμίδων μέχρι την κορυφή του υψώματος. Λόγω της στρατηγικότητάς του το σημείο θα μπορούσε να συσχετισθεί με το αμέσως επόμενο κατά την ακρόπολη της Αντρώνας[11]

10. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 223.

11. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 74.

στρατόπεδο-φυλάκιο για τον έλεγχο του Διαύλου των Ωρεών, αν και δε βρέθηκαν οικοδομικά λείψανα στον υπερβολικά απότομο και βραχώδη δυτικό λόφο που ερευνήθηκε. Αυτά θα πρέπει να αναζητηθούν και στον ανατολικό λόφο.

Ο τάφος ήταν μικρός κιβωτιόσχημος, με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και εσωτ. διαστ. 0,80x0,70x0,60 μ., κατασκευασμένος από αδρά δουλεμένες πλάκες σχιστόλιθου, πάχ. 0,06-0,11 μ., ανά μία σε κάθε πλευρά. Δάπεδο από βότσαλα. Σύμφωνα με την καταγγελία ο τάφος ήλθε στην επιφάνεια μετά από ισοπέδωση του ελαιώνα και ξεκίνησε η παράνομη διάνοιξή του από Αυστριακούς τουρίστες, η οποία διακόπηκε από την επέμβαση του ιδιώτη. Τμήμα της καλυπτήριας, όμοιας με τις πλευρές, πλάκας βρέθηκε πρόχειρα επανατοποθετημένο στη θέση του, στο επίπεδο περίπου του σημερινού εδάφους.

Ευτυχώς η επέμβαση των παρανόμων ανασκαφέων σταμάτησε ψηλότερα από το επίπεδο των οστών και ευρημάτων. Ο τάφος ήταν γεμάτος (;) από ανοιχτοκάστανο χώμα αναμεμιγμένο με μικρές πέτρες. Σε βάθος 0,40-0,55 μ. βρέθηκαν οστά και κρανία προερχόμενα από δύο τουλάχιστον σκελετούς. Το κρανίο της νότιας γωνίας και τα γύρω από αυτό οστά θα πρέπει να ανήκουν σε νεκρό που βρισκόταν στη θέση του σε συνεσταλμένη στάση, ενώ το κρανίο και τα οστά του βορειοδυτικού τμήματος του τάφου σε ανακομιδή. Στο ίδιο βάθος, στο μέσο και σε επαφή με τη νοτιοδυτική πλευρά βρέθηκε μόνωτο σφαιρικό αγγείο, ελλιπές, κατά τη λαβή.

Ο τάφος διατηρήθηκε σε κατάχωση.

Υπάτη

Οικόπεδο Δ. Νικολάου

Κατά την ισοπέδωση του οικοπέδου που βρίσκεται προς Δ. του ναού του Αγίου Νικολάου, βρέθηκαν τμήματα δύο τοίχων από μικρές ακατέργαστες πέτρες, κομμάτια κεραμίδων και σκληρό ασβεστοκονίαμα. Γωνιάζουν προς Β. και διαγράφουν δύο συνεχόμενους από Α.-Δ. χώρους (μήκος Τ1:10,25, πλάτος 0,73-1,28 μ.· μήκος Τ2:2,50, πλάτος 1,40, αποκαλ. ύψος 1,55 μ.) χωρίς να βρεθεί η έδρασή τους και το στέρεο. Από τις επιχώσεις τους, εκτός των οστράκων, που κλιμακώνονται από τους ρωμαϊκούς μέχρι τους βυζαντινούς χρόνους, προήλθε ένα χάλκινο νόμισμα.

Κατά την κατεδάφιση της προϋπάρχουσας οικοδομής βρέθηκε ένα ακέφαλο μαρμάρινο αγαλμάτιο γυμνής γυναικείας μορφής.

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ-ΚΑΤΣΟΥΝΗ

Βόρειο τείχος

Στη βόρεια πλευρά της Υπάτης και στην ευθεία μεταξύ των απαλλοτριωμένων οικοπέδων Ευανθ. Κατσίμπρα και Δέσποινας Νικολάου, όπου έχει ανασκαφεί το τείχος[12], το 1990 παρακολουθήθηκε η συνέχειά του προς Α.-ΝΑ. από το σημείο όπου είχε σταματήσει η ανασκαφή του οικοπέδου Κατσίμπρα. Η επιφανειακή αποκάλυψη έγινε προς Β. του οικοπέδου Γερ. Βασιλείου. Η τοιχοδομία είναι εντελώς όμοια με εκείνη στο οικόπεδο Κατσίμπρα, αποδεικνύει δε τις μεταγενέστερες (υστερορωμαϊκές, βυζαντινές) επισκευές του τείχους.

Περαιτέρω προς Α.-ΝΑ. ανοίχθηκαν τέσσερις δοκιμαστικές τομές, στην τελευταία δε απ' αυτές εντοπίσθηκε και πάλι το τείχος. Αποκαλύφθηκε επιφανειακά σε μήκος 2,85 μ., κτισμένο με μεγάλους λαξευτούς δόμους, πλ. 0,69 μ.

Η θέση των τομών είναι στο βόρειο φρύδι της Υπάτης προς την κοιλάδα του Σπερχειού, οι δε επιχώσεις εδώ (όπως εξάλλου και παντού στην Υπάτη) περιέχουν όστρακα αγγείων από τα ελληνιστικά χρόνια μέχρι την Τουρκοκρατία.

Οίτη

Πυρά Ηρακλέους

Κατά το 1990 συνεχίσθηκε η ανασκαφή μέσα και γύρω από την κυρίως πυρά. Εντός της κυρίως πυράς συμπληρώθηκε η ανασκαφή και ο έλεγχος των επιχώσεων στο τετράγωνο Κ6 (10x10 μ.). Εκτός από τα πλούσια νομισματικά ευρήματα, εξαιρετικής τέχνης είναι χάλκινο υστεροαρχαϊκό έλασμα με παράσταση κρανοφόρου πολεμιστή.

Έρευνες στο αρχείο Αναστ. Ορλάνδου, που φυλάσσεται στην Αρχαιολογική Εταιρεία, έφεραν στο φως το σημειωματάριό του με σχέδια και μετρήσεις της πρώτης ανασκαφής (1919-1922), πολυτιμότατα για τη συνέχιση και τη δημοσίευσή της.

Π. ΠΑΝΤΟΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΔΟΜΟΚΟΥ

Νέο Μοναστήρι

Οικόπεδο Νικ. Νατούδη

Με αφορμή την εμφάνιση μεγάλης πλακόσχημης πέ-

12. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 159· 41 (1986): Χρονικά, σ. 70-72.

τρας κατά την εκσκαφή βόθρου στο παραπάνω οικόπεδο, έγινε σύντομη ανασκαφική έρευνα. Το οικόπεδο βρίσκεται στο άκρο του οικισμού, στους δυτικούς πρόποδες του λόφου Ταψί[13].

Ερευνήθηκε ο χώρος του βόθρου, διαστ. 7,60Χ2 μ., μέχρι βάθους 2,75 μ. από το πλακόστρωτο του υφιστάμενου προς Α. οικίσκου, χωρίς να βρεθεί το στέρεο. Εκτός από την πλακόσχημη πέτρα (βάθος 2,37 μ.) αποκαλύφθηκαν και άλλες ασύνδετες μεταξύ τους πέτρες στο ίδιο περίπου βάθος, στάχτη και αραιό στρώμα κεραμίδων. Οικοδομικά λείψανα δεν παρατηρήθηκαν στα διανοιχθέντα για την ανέγερση νέας οικοδομής πέδιλα. Η επίχωση σε όλο τον οικοδομήσιμο χώρο ήταν ενιαία, από ανοιχτό καστανό σκληρό χώμα και περιείχε πολλά όστρακα, που κλιμακώνονται από την εποχή του Χαλκού (λίγα) μέχρι τους κλασικούς χρόνους και προέρχονται στην πλειονότητά τους από τοιχώματα οικιακών σκευών, δύο πυραμιδόσχημες αγνύθες και κεραμίδες.

Ο μεγάλος αριθμός των οστράκων δικαιολογείται από τη θέση του οικοπέδου στους πρόποδες του λόφου Ταψί. Με κατολισθήσεις ή πολύ κατεστραμμένο υλικό θα πρέπει να δικαιολογηθούν και οι αποκαλυφθείσες πέτρες.

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ-ΚΑΤΣΟΥΝΗ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΟΚΡΙΔΑΣ

Αμφίκλεια

Μετά από καταγγελία για λαθρανασκαφή στη θέση Βεραντζάνα ή Βερτζανά της κτηματικής περιφέρειας Αμφίκλειας, η οποία μάλιστα διενεργήθηκε με μηχανικό εκσκαφέα, ερευνήθηκε ανασκαφικά ο χώρος ο οποίος βρίσκεται σε απόσταση περίπου 1,5-2 χλμ. ΒΔ. της ακρόπολης του αρχαίου Τιθρωνίου[14].

Από την έρευνα αποκαλύφθηκε ορθογώνιο οικοδόμημα των ύστερων ελληνιστικών χρόνων (2ος-1ος αι. π.Χ.), κατασκευασμένο από τεράστιους λαξευτούς λιθόπλινθους τοποθετημένους στο στέρεο έδαφος. Οι αρχαιοκάπηλοι είχαν μετακινήσει μερικές πλίνθους και μαζί μ' αυτές βρέθηκαν τμήματα δύο μαρμάρινων θρόνων (Πίν. 82 α), οι οποίοι ανήκουν ή ήταν πάνω στο οικοδόμημα.

Τα υπόλοιπα κινητά ευρήματα από τον καθαρισμό των δόμων του οικοδομήματος είναι ένα μεγάλο απιόσχημο δακρυδόχο, τμήμα ανάγλυφου πήλινου ακροκέραμου, τμήματα δακρυδόχων και όστρακα.

Η ταύτιση του οικοδομήματος είναι δυσχερής· πιθανότερο όμως φαίνεται να ήταν περίβολος ή βάθρο ταφικού χαρακτήρα.

Μόδι

Θέση Σκαμνά

Συνεχίστηκε και κατά το 1990 η σωστική ανασκαφή του νεκροταφείου με τους θαλαμωτούς τάφους της ΥΕ ΙΙΙ εποχής, που είχε βρεθεί κατά το παρελθόν έτος εξαιτίας λαθρανασκαφών[15]. Ερευνήθηκαν άλλοι οκτώ τάφοι, όλοι παραβιασμένοι από τους αρχαιοκάπηλους και λιγότερο ή περισσότερο συλημένοι.

Οι τάφοι έχουν όλοι διανοιγεί στη νότια πλαγιά του λόφου πάνω σε βραχώδες ασβεστολιθικό πέτρωμα σε επάλληλες σειρές.

Και οι οκτώ είχαν ευρύχωρους θαλάμους ορθογώνιους ή τραπεζιόσχημους, λιγότερο ή περισσότερο ακανόνιστους, με μακρείς επιμελημένους δρόμους, που οδηγούσαν σε καλά διαμορφωμένη είδοσο, με παραστάδες, κατώφλι και καλοδουλεμένη πρόσοψη.

Εκτός ενός (XII)[16], του οποίου η διάνοιξη είχε γίνει με μηχάνημα, με αποτέλεσμα να αλλοιωθεί το περίγραμμα του δρόμου και της εισόδου και να πέσει η οροφή, οι επτά διατηρούσαν την οροφή τους, που ήταν σε όλους επίπεδη. Σε έναν από τους τάφους (VII) (Σχέδ. 5) πάνω από την είσοδο, στο εσωτερικό του θαλάμου έχει λαξευθεί ο βράχος σαν ανώφλι. Σε δύο από αυτούς (VII, XIII) ο δρόμος στο μέσον του μήκους του σχηματίζει σκαλοπάτι. Εκτός από ένα (VI) όλοι είχαν λάκκους, προφανώς για δευτερογενείς ταφές, στο δάπεδο του θαλάμου. Οι κόγχες στο δρόμο, είναι ένα στοιχείο λιγότερο συχνό και μόνο δύο από τους τάφους είχαν από μία κόγχη στο δρόμο (VIII, XII).

Οι είσοδοι ήταν ορθογώνιες (VI, VIII, IX, XIII) ή πολύ μικρές σαν τετράγωνες τρύπες στο μέσον της πρόσοψης (Πίν. 82 β)· αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό απαντάται ιδιαίτερα συχνά στο Μόδι[17]. Επειδή όλοι οι τάφοι είχαν παραβιαστεί, μόνο σε δύο διατηρούνταν στοιχεία του τρόπου με τον οποίο έκλεινε η είσοδος (ξερολιθιά) (VI, VIII). Στο δρόμο εξάλλου ενός (VII)

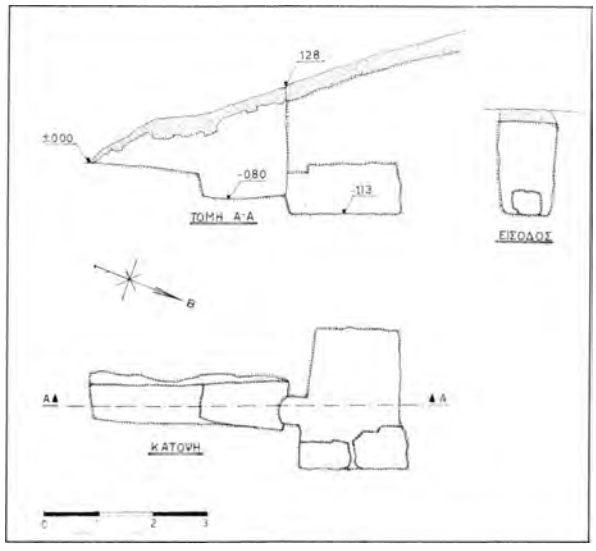
13. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 139.

14. F. Schober, Phokis (Diss.), Jena 1924· ο ίδιος RE, λ. Tithronion, 1924· ο ίδιος RE, λ. Phokis, 1941. W.M. Leake, Travels in Northern Greece II, σ. 86. ΑΕ 1955, σ. 76. Φωκικά Χρονικά, Δ΄, Άμφισσα 1992, σ. 16 κ.ε.

15. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 173.

16. Η αρίθμηση των τάφων συνεχίζεται από το προηγούμενο έτος, βλ. ΑΔ, ό.π., σ. 173 κ.ε.

17. Ό.π.

Σχέδ. 5. Μόδι. Θέση Σκαμνά. Κάτοψη, τομή και είσοδος του τάφου VII.

βρέθηκε μία μεγάλη πλάκα πωρόλιθου η οποία προφανώς έκλεινε την είσοδο.

Για τα έθιμα ταφής δεν είναι δυνατό να γίνει λόγος, εφόσον οι τάφοι ήταν όλοι παραβιασμένοι και τα χώματα, ανακατεμένα, είχαν εν μέρει πεταχτεί έξω από αυτούς. Το μόνο βέβαιο είναι η πρακτική της ανακομιδής των οστών των παλαιοτέρων ταφών σε λάκκους.

Από τα χώματα μέσα στους θαλάμους και στους δρόμους περισυλλέχθηκαν όστρακα, που βρέθηκαν μαζί με σπασμένα οστά. Τα όστρακα, που προέρχονται από διάφορα αγγεία, είναι μυκηναϊκά γραπτά, αρκετά χειροποίητα και μερικά νεότερα (ελληνιστικά-ρωμαϊκά), και κεραμίδια, όλα πολύ φθαρμένα, απολεπισμένα σε κατάσταση που υποδεικνύει ότι οι τάφοι είχαν ανοιχτεί και συληθεί ήδη κατά την αρχαιότητα.

Από τη σύληση των τάφων διέφυγαν μερικά μικροευρήματα, που βρέθηκαν κοσκινίζοντας το χώμα, είτε μέσα σε λάκκους με δευτερογενείς ταφές και είναι τα εξής:

Τάφος VI. Κωνικό «κουμπί» από στεατίτη.

Τάφος VII. Μικρός σφραγιδόλιθος από ορεία κρύσταλλο με διάγραμμο ρόμβο.

Τάφος VIII. Ένα κωνικό και ένα αμφικωνικό «κουμπί» από μαύρο στεατίτη, ένα σφονδύλι κολουροκωνικό από γκρίζο στεατίτη, χάνδρες από υαλόμαζα.

Τάφος IX. Τμήμα μυκηναϊκού ειδωλίου ζώου, κρίκος από υαλόμαζα και άλλος από ασήμι σε τεμάχια, φακοειδής σφραγιδόλιθος από στεατίτη με παράσταση σχηματοποιημένου ελαφιού.

Τάφος XI. Μικρή σφαιρική χάλκινη χάνδρα.

Τάφος XIII. Έλασμα χαλκού, λεπίδα οψιανού, κωνικό μικρό «κουμπί» από στεατίτη, χάνδρες από υαλόμαζα.

Κυρτώνη (τ. Κολάκα)

Νέες αρχαιοκαπηλικές δραστηριότητες στο μυκηναϊκό νεκροταφείο στη θέση Άι-Γιάννης της κοινότητας Κολάκας (νυν Κυρτώνης) μας ανάγκασαν να επαναλάβουμε την έρευνα και να ανασκάψουμε τρεις ακόμη θαλαμωτούς τάφους των ήδη ερευνηθέτων κατά το παρελθόν[18]. Η αρίθμηση των τάφων είναι συνεχής από τους προηγούμενους και οι ερευνηθέντες κατά το 1990 είναι οι VI, VII, VIII.

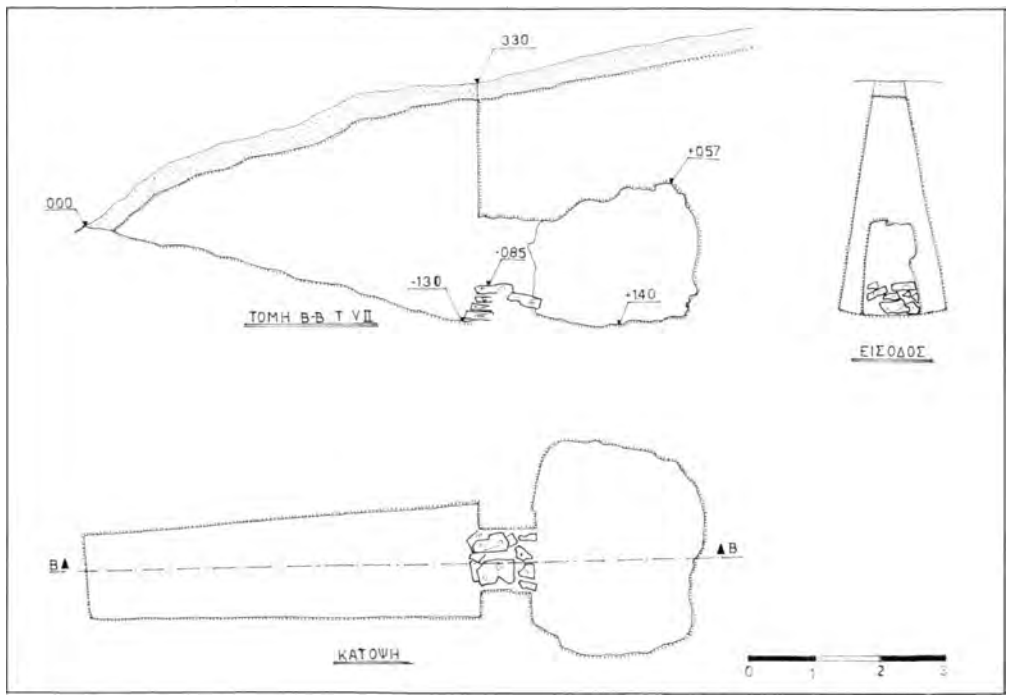
Και οι τρεις είχαν διαταραχθεί από τους λαθρανασκαφείς και μόνον ο θάλαμος του VIII δεν είχε θιγεί, του οποίου όμως είχε από παλιά καταπέσει η οροφή και ο θάλαμος ήταν γεμάτος χώματα, γεγονός που αποθάρρυνε τους αρχαιοκάπηλους να προχωρήσουν. Και οι νέοι αυτοί τάφοι έχουν προσανατολισμό Β.-Ν.

Τάφος VI. Μικρός ακανόνιστος θάλαμος στον οποίο οδηγούσε στενή ορθογώνια είσοδος και μακρύς δρόμος με έντονα συγκλίνοντα άνω τοιχώματα. Η είσοδος έκλεινε με ξερολιθιά, όπως συμπεραίνεται από τις πέτρες που βρέθηκαν μέσα στις διαταραγμένες επιχώσεις του δρόμου. Στις διαταραγμένες επιχώσεις του θαλάμου βρέθηκαν ανακατεμένα οστά, δύο πήλινα ειδώλια τύπου Ψ (Πίν. 83 α), ένα κουμπί από μαύρο στεατίτη, δύο χάνδρες από υαλόμαζα και όστρακα από τα οποία συγκολλήθηκαν ελλιπές μόνωτο κύπελλο, ελλιπής κάλαθος με γεφυρόστομη πρόχου και ελλιπής τρίωτος πιθαμφορίσκος.

Τάφος VII. Θάλαμος τετράγωνος, ακανόνιστος, με στρογγυλεμένες γωνίες, στενή ορθογώνια είσοδος και μακρύς δρόμος με έντονα άνω συγκλίνοντα τοιχώματα. Η είσοδος έκλεινε με ξερολιθιά, το κατώτερο τμήμα της οποίας βρέθηκε κατά χώραν, ενώ πέτρες που βρέθηκαν στις επιχώσεις του δρόμου πρέπει να προέρχονταν από το ανώτερο τμήμα της (Σχέδ. 6· Πίν. 83 β). Από την είσοδο στο θάλαμο δημιουργείται κατώφλι, ύψ. 0,10 μ. Στις διαταραγμένες επιχώσεις του θαλάμου βρέθηκαν ανακατεμένα οστά και όστρακα από τα οποία συγκολλήθηκαν ελλιπής ψευδόστομος αμφορίσκος, τμήμα άωτου αλαβαστροειδούς και τμήμα τρίωτου πιθαμφορίσκου· από δε τις επιχώσεις του δρόμου περισυλλέχθηκαν όστρακα από τα οποία συγκολλήθηκε ελλιπής ψευδόστομος αμφορίσκος.

Τάφος VIII. Θάλαμος τετράγωνος, ακανόνιστος, του οποίου είχε καταπέσει η οροφή παρασύροντας και το

18. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 157 κ.ε.· 43 (1988): Χρονικά, σ. 226.

Σχέδ. 6. Κυρτώνη. Κάτοψη, τομή και είσοδος του τάφου VII.

άνω μέρος του μετώπου της εισόδου. Η είσοδος, ορθογώνια, έκλεινε με ξερολιθιά, το κατώτερο τμήμα της οποίας σωζόταν κατά χώραν. Ο δρόμος του τάφου ήταν μακρύς με έντονα συγκλίνοντα προς τα άνω τοιχώματα και έντονη κλίση προς το θάλαμο. Ο θάλαμος κατακλύζονταν από χώμα και θραύσματα της οροφής και φαίνεται ότι ήταν από παλιά συλημένος. Βρέθηκαν ανακατεμένα οστά και τρία κωνικά κουμπιά από στεατίτη.

Οι τάφοι που περιγράφηκαν παραπάνω μπορούν να χρονολογηθούν στην ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδο σύμφωνα με την κεραμική που περισυλλέξαμε.

Καλαπόδι

Περί τα 200 μ. ΒΑ. του αρχαιολογικού χώρου του ιερού της Αρτέμιδος στο Καλαπόδι, στον αγρό ιδιοκτησίας Λουκά Κασούνη, μετά από λαθρανασκαφή ήλθαν στο φως δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι ρωμαϊκών χρόνων (Πίν. 82 γ). Οι τάφοι είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και βρέθηκαν σε μικρή απόσταση ο ένας από τον άλλο. Τα τοιχώματά τους ήταν κτιστά με σειρές οπτοπλίνθων και σκληρό κουρασάνι και στο εσωτερικό ήταν επιχρισμένα με κονίαμα. Ο πυθμένας τους ήταν στρωμένος με πήλινες πλάκες και καλύπτονταν από μονόλιθες αδροκομμένες πλάκες ασβεστόλιθου, οι οποίες είχαν στερεωθεί με κονίαμα. Οι καλυπτήριες είχαν μερικώς θραυσθεί από τους αρχαιοκάπηλους. Οι τάφοι είχαν κατασκευασθεί μέσα σε ορθογώνιο όρυγμα, εν μέρει στο στέρεο και εν μέρει στο χώμα.

Στα χώματα, που κατέκλυζαν τους τάφους, βρέθηκαν ανακατεμένα οστά και όστρακα και πολλά σιδερένια καρφιά ακέραια και σε θραύσματα. Σε μερικά από τα καρφιά διατηρούνται ίχνη ξύλου, γεγονός, που συνηγορεί με την άποψη ότι οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί σε ξύλινα φέρετρα και ταφεί με αυτά στους κτιστούς τάφους.

Τάφος Ι. Διαστάσεις: 2,12x0,50x0,50x0,32 μ.

Τάφος ΙΙ. Διαστάσεις: 1,92,x0,48x0,52, μ., πάχος τοιχωμάτων 0,30 μ.

Πύργος Λιβανατών

Κύνος

Η συνέχιση της στρωματογραφικής διερεύνησης στη συστηματική ανασκαφή της Εφορείας στη θέση Πύργος Λιβανατών, που ταυτίζεται με τον ομηρικό Κύνο[19], επικεντρώθηκε κατά το 1990 στο χώρο της

19. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 173 κ.ε.· 41 (1986): Χρονικά, σ. 68 κ.ε.· 42 (1987): Χρονικά, σ. 234· 43 (1988): Χρονικά, σ. 223 κ.ε.· 44 (1989): Χρονικά, σ. 171.

τομής Β, η οποία βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα της ανασκαφής, στο δυτικό φρύδι του λόφου.

Κατ' επέκταση προς Δ. δύο συντεταγμένων της τομής Β, σκάφηκαν πέντε επίπεδα, διαστ. 2x2 μ. το καθένα, τα οποία έφθασαν μέχρι τη βάση του λόφου. Κάθε επίπεδο ανασκάφηκε μέχρι βάθους 1,50 μ. αρχίζοντας το επόμενο όμως ένα επίπεδο, που αντιστοιχούσε σε βάθος 1 μ. του αμέσως υψηλότερου τετραγώνου. Έτσι το τελικό προς τη βάση του λόφου στρώμα έφθασε τα 6 μ. από την αφετηρία μέτρησης.

Ο στόχος να βρεθεί το στέρεο δεν επιτεύχθηκε, τα αποτελέσματα όμως αυτής της έρευνας υπήρξαν χρήσιμα, διότι η έρευνα απέδειξε ότι ο οικισμός ή το συγκρότημα της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου, τμήμα του οποίου ανασκάπτεται εδώ, εκτεινόταν μέχρι τουλάχιστον τη βάση του λόφου. Τα οικοδομήματα είχαν κτισθεί κλιμακωτά και τα ανώτερα συγκρατούνταν από ισχυρούς τοίχους-αναλήμματα. Η στρωματογραφία εξάλλου δείχνει ότι οι φάσεις καταστροφής, που είχαν διαπιστωθεί στις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους, είναι παρούσες και σ' αυτό το τμήμα των οικοδομημάτων.

Στο ανώτερο επίπεδο αποκαλύφθηκε και η συνέχεια του ελληνιστικού τείχους που περιβάλλει το λόφο και είναι σε άλλα σημεία ορατό. Το τείχος είναι και εδώ κτισμένο με λαξευτές λιθόπλινθους κατά το ισόδομο σύστημα, δρομικά και μπατικά τοποθετημένες.

Στην τομή Β σκάψαμε σε βάθος στο βόρειο τμήμα της, βόρεια του τοίχου με τη διπλή σειρά πλίνθων[20], το χώρο μεταξύ αυτού και του νότιου πλίνθινου τοίχου της αποθήκης με τους πίθους[21]. Βρέθηκε το σημείο έδρασης και των δύο πλίνθινων τοίχων και σε βαθύτερα στρώματα αλλεπάλληλα δάπεδα από πατημένο χώμα με διαδοχικά στρώματα καταστροφής και καύσεων, απόδειξη ότι ο χώρος χρησιμοποιούνταν και πριν τη μέση και πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο, στην οποία ανάγονται οι αποθήκες με τους πίθους. Και τότε όμως στη θέση αυτή υπήρχαν αποθήκες, όπως μαρτυρούν τα κατάλοιπα πίθων ψημένων και άψητων. Αν και η ερευνηθείσα έκταση ήταν πολύ μικρή, τα κινητά ευρήματα ήταν πολύ σημαντικά και ενδιαφέροντα. Εκτός αριθμού οστράκων, βρέθηκε καλοφτιαγμένος πίθος με ζώνη διακοσμημένη με έντυπους γρύπες (Πίν. 84 α), χάλκινος πελέκυς και χάλκινο μαχαίρι μέσα σε πυκνό στρώμα στάχτης, πιθανώς από κάποια τελετουργία, δύο ελλιπή πήλινα ειδώλια πλοίων[22], ακέραιος ψευδόστομος αμφορίσκος, πήλινα πηνία, οστέινο αντικείμενο με εγχάρακτη διακόσμηση ασαφούς χρήσης κ.ά.

Αταλάντη

Θέση Σπαρτιά

Με αφορμή λαθρανασκαφές διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα στη θέση Σπαρτιά στον ελαιώνα ιδιοκτησίας Σκύνη, η οποία έφερε στο φως δύο μυκηναϊκούς θαλαμωτούς και επτά τάφους κλασικών χρόνων.

Η θέση Σπαρτιά βρίσκεται 2 χλμ. περίπου ΝΔ. της σύγχρονης πόλης, στην ανατολική-νοτιοανατολική πλάγια των απολήξεων του όρους Χλωμόν, που ορίζει προς Δ. την πεδιάδα της Οπούντιας Λοκρίδας.

Οι δύο θαλαμωτοί τάφοι (IV, VIII) ήταν του κλασικού τύπου, δηλαδή με δρόμο μακρύ με συγκλίνοντα προς τα άνω τοιχώματα και ευρύχωρους ορθογώνιους θαλάμους ορυγμένους μέσα στο μαλακό ασβεστολιθικό πέτρωμα της περιοχής (ασπρόγηα). Οι οροφές και οι είσοδοι και των δύο είχαν καταστραφεί και καταπέσει μέσα στους θαλάμους ήδη κατά την κλασική εποχή, όταν ο χώρος επαναχρησιμοποιήθηκε για νεκροταφείο. Οι τάφοι είχαν προσανατολισμό Δ.-Α. και η δε είσοδος και ο δρόμος είχαν διανοιγεί στο ανατολικό τοίχωμα του θαλάμου.

Και στων δύο τάφων το δάπεδο είχαν διανοιγεί λάκκοι για δευτερογενείς ταφές (ανακομιδές). Στο δρόμο του ενός (IV), μπροστά στην είσοδο είχε διανοιγεί λάκκος για δευτερογενείς ταφές, ενώ στα τοιχώματα του δρόμου και των δύο υπήρχαν κόγχες. Η μία κόγχη (IV) χρησιμοποιήθηκε για την ταφή ενός νεκρού έντονα συνεσταλμένου, ενώ στην άλλη (VIII) είχαν συσσωρευτεί οστά περισσότερων νεκρών από ανακομιδές.

Οι τάφοι, αν και διαταραγμένοι, απέδωσαν αρκετά κινητά ευρήματα και πληροφορίες για τη γνώση της μυκηναϊκής φάσης της Οπούντιας Λοκρίδας[23].

Τάφος IV. Από το λάκκο του δρόμου προήλθαν δύο τρίωτα αλάβαστρα, τρία κωνικά κουμπιά από στεατίτη, χάνδρες από υαλόμαζα με έκτυπη διακόσμηση. Στις επιχώσεις του δρόμου βρέθηκαν πολλά μυκηναϊκά όστρακα μαζί με άλλα κλασικών χρόνων από κατεστραμμένους τάφους αυτής της εποχής.

Από τις επιχώσεις του θαλάμου περισυλλέχθηκαν μυκηναϊκά όστρακα, από τα οποία συγκολλήθηκε ελ-

20. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 223 κ.ε.

21. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 68-69.

22. Τα δύο αυτά ειδώλια είναι πολύ σημαντικά διότι μας δείχνουν δύο διαφορετικούς τύπους πλοίων της ΥΕ ΙΙΙΓ εποχής, ενός πολεμικού και ενός εμπορικού, βλ. F. Dakoronia, Kynos fleet. Acts of the IV International Sumposium of Ship Construction in Antiquity. Athens 1991 (υπό εκτύπωση).

23. F. Dakoronia, Mycenaean East Lokris. Atti del IIo Congresso Internazionale di Micenologia, Roma-Napoli 14-20/10/1991 (υπό εκτύπωση).

λιπώς ένα φλασκί. Στο δάπεδο του θαλάμου βρέθηκαν δύο λάκκοι, από τους οποίους προήλθαν όστρακα που συγκολλήθηκαν σε ένα μόνωτο κύπελλο με διακόσμηση σπειρών (Πίν. 84 β), ένα ελλιπές τρίωτο αλάβαστρο και ένας ελλιπής τρίωτος πιθαμφορίσκος, ένας φακοειδής σφραγιδόλιθος από στεατίτη με παράσταση ελάφου και χάνδρα από υαλόμαζα, όμοια με αυτές που βρέθηκαν στο λάκκο του δρόμου.

Τάφος VIII. Από τις επιχώσεις του δρόμου περισυλλέχθηκαν δύο χάλκινοι κρίκοι, φακοειδής σφραγιδόλιθος από στεατίτη με σχηματοποιημένο ρόδακα, λεπίδα οψιανού, τμήμα χάλκινης τριχολαβίδας, ένα κωνικό και ένα αμφικωνικό κουμπί από στεατίτη, μία χάνδρα από ήλεκτρο και αριθμός μυκηναϊκών οστράκων. Στην κόγχη του δρόμου βρέθηκε μία σφαιρική χάνδρα από υαλόμαζα και όστρακα μυκηναϊκά.

Από τις επιχώσεις του θαλάμου, που ήταν πολύ διαταραγμένες, συγκεντρώθηκαν κατάλοιπα από κατεστραμμένους τάφους κλασικών χρόνων, που θα υπήρχαν εκεί, δηλαδή ένα ακέραιο και ένα ελλιπές πήλινο ειδώλιο κάπρου και θραύσματα περισσότερων ειδωλίων, χάλκινη λαβή, πέντε ακέραιες κορινθιακές κοτυλίσκες και όστρακα.

Στο δάπεδο του θαλάμου αποκαλύφθηκαν πέντε λάκκοι με οστά από ανακομιδές και λίγα από τα κτερίσματα, όπως πήλινο αμφικωνικό σφονδύλι και μικρή γυάλινη χάνδρα (λάκκος Α), τρία κωνικά κουμπιά από στεατίτη (λάκκος Γ), δύο κωνικά κουμπιά από στεατίτη, δύο φακοειδείς σφραγιδόλιθοι από στεατίτη με διακόσμηση κύκλων και στιγμών, δακτυλιόσχημος ασκός και όστρακα από τα οποία προήλθε ελλιπές αλάβαστρο (λάκκος Δ).

Στο δάπεδο εξάλλου βρέθηκε και σκελετός κατά χώραν ενός νεκρού έντονα συνεσταλμένου με την κεφαλή προς Δ. και πάνω σ' αυτό χάλκινη υπομυκηναϊκή περόνη.

Στο χώρο πάνω και μεταξύ των δρόμων των δύο θαλαμωτών, ανασκάφηκαν επτά τάφοι του 5ου αι. π.Χ. για την κατασκευή των οποίων είχαν σκάψει ορύγματα στο μαλακό βράχο καταστρέφοντας εν μέρει τα τοιχώματα των δρόμων (Πίν. 84 δ).

Από τους τάφους αυτούς οι τρεις (I, III, VII) ήταν πήλινες λάρνακες, οι τρεις (V, VI, IX) ήταν ταφικοί πίθοι και ένας (II) απλός λάκκος. Είχαν όλοι προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και οι πίθοι ήταν τοποθετημένοι πλάγια με το στόμιο προς ΒΔ. Οι περισσότεροι βρέθηκαν κατεστραμμένοι και μόνο δύο βρέθηκαν αδιατάρακτοι (II, IX). Από τα χώματα όμως και των παραβιασμένων συγκεντρώθηκαν πολλά από τα κτερίσματά τους ή όστρακα από τα οποία συγκολλήθηκαν αγγεία και ειδώλια. Έτσι, από τα ευρήματα της λάρνακας I βεβαιώθηκε ότι περιείχε ειδώλια, μελαμβαφείς βοιωτικούς κάνθαρους, καρχήσια και ένα ακέραιο λύχνο. Στα ανώτερα διαταραγμένα στρώματα του λακκοειδούς τάφου II, ο οποίος είχε βάθος 2,05 μ., βρέθηκαν πολλά τεμάχια και άλλου ταφικού πίθου ανακατεμένα με οστά, πολλά θραύσματα ειδωλίων, τεμάχια σιδερένιου μαχαιριού και πολλά όστρακα από μελαμβαφείς βοιωτικούς κάνθαρους, καρχήσια (Πίν. 84 γ), κύλικες με ανθέμια, πινάκια και δύο άβαφες μικρές πρόχοι, όλα προφανώς προερχόμενα από τα κτερίσματα του πίθου. Από τον ταφικό πίθο V η εικόνα των κτερισμάτων είναι η ίδια με τη διαφορά ότι αυτός περιείχε και μία μελανόμορφη λήκυθο.

Στον πυθμένα του λακκοειδούς τάφου II βρέθηκε μία αδιατάρακτη ταφή ενός νεκρού που είχε τοποθετηθεί σε πλάγια συνεσταλμένη στάση με το κρανίο προς ΒΔ. Στα πόδια του νεκρού είχαν τοποθετηθεί δύο πήλινα ειδώλια Απόλλωνα.

Ο δεύτερος αδιατάρακτος τάφος ήταν ταφικός πίθος (IX) και είχε τοποθετηθεί στο πλάι με το στόμιο ΒΔ. που έκλεινε από μία άβαφη χειροποίητη υδρία. Στο εσωτερικό του πίθου ο σκελετός ενός ενήλικα, που είχε ταφεί έντονα συνεσταλμένος με το κρανίο προς το στόμιο, χωρίς κτερίσματα.

Οι ταφικοί πίθοι ήταν η επικρατούσα μορφή τάφων στην ανατολική Λοκρίδα κατά τους κλασικούς και πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους[24].

Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής των περιγραφέντων τάφων και τη συγκέντρωση των κινητών ευρημάτων, ο χώρος επιχώθηκε πάλι κατόπιν γνωμοδοτήσεως του ΤΣΜΣΕ.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Οδός Κ. Βέλλιου (οικόπεδο Ι. Συκαρά)

Στο οικόπεδο αυτό ανασκάφηκαν δύο ταφικοί πίθοι, ένας μικρός ($Π_1$) και ένας μεγάλος ($Π_2$).

Πίθος 1. Το στόμιο του ήταν προς ΝΔ. και φραζόταν με πέτρα. Μέσα στον πίθο βρέθηκαν οστά, όστρακα αγγείων και ένα όστρεο.

Πίθος 2. Το στόμιό του προς Δ. φραζόταν επίσης με πέτρα. Περιείχε εκτός από τα οστά, όστρακα αγγείων και ένα χάλκινο ενώτιο.

Οδός 28ης Οκτωβρίου (Έργα Δήμου)

Στην οδό 28ης Οκτωβρίου, απέναντι από την Αγρο-

24. ΑΔ 34 (1979): Μελέτες, σ. 56 κ.ε.· 36 (1981): Μελέτες, σ. 6 και υποσημ. 12.

τική Τράπεζα στο κέντρο της Αταλάντης, αποκαλύφθηκε σε σκάμμα έργων του Δήμου τοίχος στην παρειά του σκάμματος, μήκ. 1,05 μ. Στο σημείο αυτό περισυλλέχθηκαν θραύσμα χάλκινου δακτυλίου και σιδερένια καρφιά. Ο τοίχος είναι κτισμένος με χυτή τοιχοποιία.

Οδός Πέλλης 55 (οικόπεδο Ε. Θεοχάρη)

Κατά την εκσκαφή βόθρου στο οικόπεδο αυτό αποκαλύφθηκε γωνία τοίχου με χυτή τοιχοποιία. Σώζονταν σε ύψος 0,90 μ.

Στα κινητά ευρήματα μνημονεύουμε τρεις αρτόσχημες και μία πυραμιδόσχημη αγνύθα.

Οδός Δουμπιώτη (οικόπεδο Χρ. Λουκαντζίκου)

Στο οικόπεδο αυτό και κατά μήκος του δυτικού ορίου αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής από πέτρες και κεραμίδες, αλλά όχι και τοίχοι κτιρίου. Το στρώμα επεκτείνεται κάτω από το όμορο οικόπεδο προς Δ.

Από τα κινητά ευρήματα μνημονεύουμε λίγα όστρακα μεγαρικών σκύφων, μεγάλων και μικρών άβαφων αγγείων, αρτόσχημες αγνύθες και πολλές πυραμιδόσχημες, σιδερένια καρφιά, θραύσματα χάλκινων αγγείων και δύο νομίσματα (ένα χάλκινο και ένα αργυρό).

Οδός Νικοτσάρα (οικόπεδο Νικ. Μαντά)

Στο οικόπεδο αυτό και σε μεσοτοιχία προς το διπλανό οικόπεδο ιδιοκτησίας Ιω. Παπάζογλου βρέθηκε δωμάτιο κτιρίου, το δάπεδο του οποίου ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες (Πίν. 85 α). Η άφθονη κεραμική αγγείων με κυματοειδείς γραμμές καθώς και εφυαλωμένων, μία καπνοσύριγγα, θραύσματα γυάλινων αγγείων με χονδρά τοιχώματα και πολλά σιδερένια καρφιά δείχνουν ότι πρόκειται περί κτίσματος μεταβυζαντινών μάλλον χρόνων.

Οικόπεδο Δημητρίου

Κατά την εκσκαφή στο παραπάνω οικόπεδο και επί της οικοδομικής γραμμής αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι, μικτής τοιχοποιίας, που σχηματίζουν γωνία, με κατεύθυνση Β.-Ν. (διαστ. 6,88x0,45x1,70 μ.) και Α.-Δ. (1,60x0,40x1,88 μ.). Στο μέσον του από Β.-Ν. τοίχου υπήρχε άνοιγμα (0,87x1,30 μ.) που προφανώς κλείσθηκε αργότερα. Από τις επιχώσεις περισυλλέχθηκαν αρκετά όστρακα αμφορέων, λίγα terra sigillata και πολλά άβαφα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο αρτόσχημες και δύο πυραμιδόσχημες αγνύθες που περισυλλέχθηκαν, όπου μία από τις τελευταίες φέρει σφράγισμα με παράσταση Αρτέμιδας Λαφρίας[25].

Στο ίδιο οικόπεδο βρέθηκε και ταφικός πίθος, του οποίου έλειπε η βάση, πατούσε δε επάνω σε στρώση λίθων και κεραμίδων. Εξωτερικά του πίθου περισυλλέχθηκαν όστρακα μεγάλων άβαφων αγγείων, όστρεο και θραύσμα αρτόσχημης αγνύθας, στο δε εσωτερικό του όστρακα ρωμαϊκά, λίγα θραύσματα γυάλινων αγγείων, όστρεο και δύο αρτόσχημες αγνύθες.

Ρεγγίνι

Θέση Παλαιοκάστρα

Στη θέση Παλαιοκάστρα του Ρεγγινίου, που συνήθως ταυτίζεται με τον αρχαίο Νάρυκα, γενέτειρα του Αίαντα του Λοκρού, εντοπίσθηκε ψηφιδωτό στο δυτικό άκρο του χώρου. Η δοκιμαστική ανασκαφή που επακολούθησε αποκάλυψε δύο τοίχους με κατεύθυνση Α.-Δ., στο χώρο δε μεταξύ αυτών ψηφιδωτό δάπεδο πολύ κατεστραμμένο (Πίν. 85 β).

Στρώμα κεραμιδιών παρατηρήθηκε σε λίγα σημεία εντός του χώρου αυτού, αλλά και εξωτερικά των δύο τοίχων. Το στρώμα αυτό καταστροφής είχε σε ορισμένα σημεία πάχος έως 0,70 μ.

Εξωτερικά του βόρειου τοίχου βρέθηκαν τμήματα αρχιτεκτονικών μελών (βάσεις και τεμάχια αρράβδωτων κιόνων, τμήμα κιονόκρανου με εγχάρακτο σταυρό, τμήμα κυκλικής λεκάνης), αλλά και στους τοίχους (τμήμα ενεπίγραφης μαρμάρινης πλάκας: *ΤΥΧΗ* (Πίν. 85 γ), ραδινό κιονόκρανο με φυτικά μοτίβα) και στο εσωτερικό (τεμάχια θωρακίου (;) με κυμάτια, άνω γωνία κορινθιακού κιονοκράνου).

Προφανώς στο χώρο αυτό η ζωή συνεχίσθηκε και κατά τους μέσους χρόνους.

ΝΟΜΟΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Τοπολιάνα

Θέση Καστράκι

Παρά τις δυσκολίες συνεχίσθηκε το 1990 στη θέση Καστράκι Τοπολιάνων η ανασκαφή που άρχισε το 1989, κυρίως στην οικία του τομέα Γ. Τα αποτελέσματα της ανασκαφής παρουσιάσθηκαν στο Α΄ Διεθνές Αρχαιολογικό Συμπόσιο για την Αιτωλοακαρνανία (Μεσολόγγι, 13-15 Δεκεμβρίου 1991), στα πρακτικά του οποίου θα συμπεριληφθούν.

25. Πρακτικά του XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας, Β΄ (1988), σ. 167 κ.ε., πίν. 31-32.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ - ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Όλοι οι τοίχοι των αρχαίων κτισμάτων που είχαν αποκαλυφθεί στα ήδη απαλλοτριωμένα οικόπεδα Κανάβου[26] και Παπαϊωάννου[27] στον Αχινό στερεώθηκαν το 1990. Καθαρισμός και διαμόρφωση έγινε στον αρχαιολογικό χώρο Θερμοπυλών, στους τάφους της οδού Μαλιέων 25 στη Λαμία[28] και στη θέση Σανίδι Λαμίας[29]. Στη θέση Αλωνάκι Ελάτειας περιφράχθηκε ο χώρος με τους τάφους, που σκεπάστηκαν με στέγαστρο. Οι πλίνθινοι τοίχοι και οι άνοπτοι πίθοι της ανασκαφής Κύνου (Πύργος Λιβανατών) στερεώθηκαν επί τόπου.

Στο Μουσείο Θερμοπυλών, καθώς και στο παραχωρηθέν από το Δήμο Σπερχειάδας ακίνητο τοποθετήθηκαν κιγκλιδώματα ασφαλείας. Γενική επισκευή έγινε και στο υπό αναπαλαίωση παλαιό Δημοτικό Σχολείο της Ελάτειας για τη στέγαση της τοπικής αρχαιολογικής συλλογής. Τέλος, η Εφορεία παρέλαβε την οικία του κληροδοτήματος Γιαλούρη στην πλατεία της Τιθορέας (ΦΕΚ 28/τ. Παράρτημα/14.6.1988).

Π. ΠΑΝΤΟΣ

ΚΗΡΥΞΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Κατά το 1990 συγκεντρώθηκαν τα απαραίτητα στοιχεία (σχέδια, φωτογραφίες, επιφανειακή κεραμική) προκειμένου να προχωρήσει η διαδικασία κήρυξης διαφόρων αρχαιολογικών χώρων που είχαν εντοπιστεί είτε από τους φύλακες αρχαιοτήτων της Εφορείας, είτε από αυτοψίες αρχαιολόγων της Εφορείας, είτε από υποδείξεις ιδιωτών, είτε ήταν γνωστοί από παλιά και αναφέρονταν στη βιβλιογραφία.

Από τους κηρυχθέντες αρχαιολογικούς χώρους οι περισσότεροι είναι «μαγούλες» με νεολιθικούς οικισμούς, τα στοιχεία ταύτισης και χρονολόγησης των οποίων περισυνέλεξαν με επιφανειακή έρευνα οι αρχαιολόγοι Σόνια Δημάκη και Έλσα Νικολάου, υπάλληλοι με σύμβαση ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου, οι οποίες μελέτησαν και παρουσίασαν το υλικό κατά τη διάρκεια του Β΄ Συνεδρίου για την Αρχαία Θεσσαλία (Λυών 1990)[30].

Συνολικά κηρύχθηκαν οι εξής 14 αρχαιολογικοί χώροι:

1) Η «μαγούλα» Ματσούκα στη θέση Εκατό στο Λευκοχώρι (πρώην Μάνεση) Ελάτειας, γνωστή νεολιθική θέση της κοιλάδας του Βοιωτικού Κηφισού[31] (ΦΕΚ 570/Β/6-9-1990).

2) Η θέση Κουμούλα Πυργάκη Ελάτειας, όπου ανασκάφηκε το 1986 κρηπίδα μνημειώδους κατασκευής, πιθανώς ηρώο ελληνιστικής περιόδου[32] (ΦΕΚ 578/Β/8-9-90).

3) Με την ίδια απόφαση χαρακτηρίστηκε ως αρχαιολογικός χώρος η «μαγούλα Weinberg» από το όνομα του ανασκαφέως της, η οποία είναι ανασκαφικά αποδεδειγμένο ότι καλύπτει ένα σημαντικό νεολιθικό οικισμό[33]. Η «μαγούλα» βρίσκεται στη θέση Γκέκας της κτηματικής περιφέρειας του Δήμου Ελάτειας (ΦΕΚ 578/Β΄/6-9-1990).

4) Η «μαγούλα» στη θέση Άγιος Βλάσης στην κτηματική περιφέρεια Αταλάντης, κοντά στο Καλαπόδι, από την οποία συγκεντρώθηκαν όστρακα, λίθινα εργαλεία και ειδώλια που αποδεικνύουν ότι εκεί υπάρχει νεολιθικός οικισμός(ΦΕΚ 570/Β/6-9-90).

5) Η «μαγούλα» Γκερένη κοντά στην επαρχιακή οδό Πετριλιάς-Σοφιάδας στην κτηματική περιφέρεια της Κοινότητας Νέου Μοναστηρίου, απ' όπου περισυλλέχθηκε άφθονη κεραμική της νεολιθικής εποχής, στοιχεία που επιτρέπουν την ταύτισή της με νεολιθικό οικισμό[34] (ΦΕΚ 726/Β/20-11-1990).

6) Η «μαγούλα» στη θέση Κομμένο Τζαμί δεξιά της επαρχιακής οδού Δομοκού-Φαρσάλων, 4 χλμ. περίπου νότια της Κοινότητας Νέου Μοναστηρίου (αρχαία Προέρνα), όπου ήταν γνωστός προϊστορικός οικισμός της περιοχής[35]. Στη «μαγούλα» αυτή, που έχει κοπεί από το σύγχρονο επαρχιακό δρόμο, αφθονεί κεραμική της νεολιθικής και πρωτοελλαδικής εποχής, κατά καιρούς δε έχουν διενεργηθεί σωστικές ανασκαφές με αφορμή λαθρανασκαφές[36] (ΦΕΚ 780/Β/20-11-1990).

26. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 223-224.
27. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 199.
28. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 215-217.
29. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 163.
30. Σ. Δημάκη, Προϊστορικοί οικισμοί στη βόρεια Φθιώτιδα. Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας 1975-1990. Αποτελέσματα και Προοπτικές. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Λυών, 17-22 Απριλίου 1990, Α, Αθήνα 1994, σ. 91-93.
31. ΠΑΕ 1904, σ. 35 κ.ε.· 1907, σ. 111 κ.ε. ΑΜ 30 (1905), σ. 133 κ.ε.· 1906, σ. 396 κ.ε. ΑΕ 1908, σ. 83 κ.ε.
32. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 65.
33. Hesperia 31 (1962), σ. 158 κ.ε. AJA 65 (1961), σ. 193 κ.ε.
34. Σ. Δημάκη, ό.π.
35. A. Wace - M. Thompson, Prehistoric Thessaly, 1912, σ. 11. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά σ. 515.
36. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 191· 36 (1981): Χρονικά, σ. 227.

7) Με την ίδια απόφαση κηρύχθηκε ως αρχαιολογικός χώρος η «μαγούλα» στη θέση Κουτρουλού της κτηματικής περιφέρειας Νέου Μοναστηρίου (αρχαία Πρόερνα), που εντοπίστηκε πρόσφατα και τα περισυλλεχθέντα στοιχεία συνηγορούν με την ταύτισή της ως νεοελιθικού οικισμού[37].

8) Η «μαγούλα» στη θέση Ράχη της κτηματικής περιφέρειας της Κοινότητας Παναγιά Δομοκού, γνωστός νεολιθικός οικισμός[38], στην επιφάνεια του οποίου αφθονεί και έχει περισυλλεχθεί χαρακτηριστική κεραμική (ΦΕΚ 705/Β/8-11-1990).

9) Η «μαγούλα» Μάτι στην κτηματική περιφέρεια Δομοκού, νοτιοανατολικά της σύγχρονης πόλης και κοντά την παλαιά Εθνική Οδό Λαμίας-Δομοκού-Φαρσάλων, γνωστός νεολιθικός οικισμός[39], από τα επιφανειακά στρώματα του οποίου έχει προέλθει άφθονη κεραμική νεολιθικής, μεσοελλαδικής κα πρωτογεωμετρικής εποχής (ΦΕΚ 726/Β/20-11-90).

10) Η «μαγούλα» στη θέση Βαθύρεμα της κτηματικής περιφέρειας της Κοινότητας Πουρνάρι Δομοκού, στην επιφάνεια της οποίας αφθονεί χαρακτηριστική κεραμική καί λίθινα εργαλεία της νεοελιθικής περιόδου, γεγονός που επέτρεψε την ταύτισή της με νεολιθικό οικισμό[40] (ΦΕΚ 798/Β/20-12-90).

11) Ο λόφος Ταχταλί της κτηματικής περιφέρειας Άγναντης, όπου σώζονται λείψανα οχύρωσης και οικοδομημάτων. Στην επιφάνεια του λόφου αφθονεί κεραμική, που κλιμακώνεται από την πρωτοελλαδική μέχρι την ελληνιστική εποχή. Στους βορειοανατολικούς πρόποδες του έχει ανασκαφεί νεκροταφείο με θαλαμωτούς τάφους της ΥΕ ΙΙΓ - υπομυκηναϊκής περιόδου[41] (ΦΕΚ 705/τ-Β΄/8-11-1990).

12) Το ύψωμα στη θέση Ισιώματα ή Αϊσώματα της κτηματικής περιφέρειας Αγίου Κωνσταντίνου, νοτιοδυτικά του σύγχρονου οικισμού, όπου σώζονται λείψανα οχύρωσης και οικοδομημάτων αρχαίας πόλης που ταυτίζεται με την αρχαία Φωκική πόλη Δαφνούντα[42] (ΦΕΚ 803/τ-Β΄/24-12-90).

13) Η «μαγούλα» Ίμβρου πηγάδι ή Ιμβροπηγάδι πλησίον και ανατολικά του Σιδηροδρομικού Σταθμού Δομοκού, η οποία ταυτίστηκε με νεολιθικό οικισμό από τη χαρακτηριστική κεραμική και τα εργαλεία, που περισυλλέχθηκαν από τα επιφανειακά στρώματα μετά από προσεκτική έρευνα του χώρου[43] (ΦΕΚ 770/Β΄/5-12-1990).

14) Η «μαγούλα» στη θέση Άγιος Νικόλαος Σκάλας Αταλάντης μεταξύ της επαρχιακής οδού Σκάλας-Αταλάντης και της νέας Εθνικής Οδού Αθηνών-Λαμίας, στο 141ο χλμ., γνωστή στη βιβλιογραφία[44], όπου επιφανειακά διακρίνεται άφθονο αρχαίο οικοδομικό και κεραμική, που κλιμακώνεται από τη νεολιθική μέχρι την υστεροελλαδική περίοδο (ΦΕΚ 770/Β/5-12-90).

Συμπληρώθηκαν επίσης οι παλαιές κηρύξεις του αρχαιολογικού χώρου Ελάτειας (ΦΕ 578/Β΄/6-9-1990) και Δρυμαίας (ΦΕΚ 570/Β΄/6-9-1990), με τον ακριβή προσδιορισμό των ορίων τους.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ - ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στα εργαστήρια Λαμίας και Αταλάντης το προσωπικό[45] αναμετρήθηκε με έναν όγκο πήλινων ευρημάτων τόσο των τρεχουσών ανασκαφών όσο και παλαιοτέρων ετών και κατόρθωσε να συντηρήσει μεγάλο αριθμό αγγείων, ειδωλίων και άλλων αντικειμένων. Κατέστη επίσης δυνατό να ελεγχθούν από τους συντηρητές τα όστρακα προς συγκόλληση πολλών ανασκαφών. Σε ειδικό χώρο, εντός του ακροπυργίου στο Κάστρο Λαμίας, άρχισε η συγκόλληση μεγάλων ταφικών πίθων από διάφορους αρχαιολογικούς χώρους, καθώς και μιας λίθινης σαρκοφάγου με το κάλυμμά της από την ανασκαφή Φανού Γλύφας[46]. Για τους πίθους κατασκευάσθηκαν ειδικές μεταλλικές βάσεις και άλλες επίσης μεταλλικές κατασκευές (τραπέζι με γυάλινη άνω επιφάνεια για φωτογραφήσεις, ειδική βάση για τοποθέτηση οστράκων κτλ.) εμπλούτισαν τα εργαστήρια. Στο εργαστήριο Αταλάντης συντηρήθηκαν εκατοντάδες μετάλλινα αντικείμενα από τις ανασκαφές της Εφορείας.

37. Σ. Δημάκη, ό.π.

38. SIMA LII (1979), σ. 293. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά 244-245· 26 (1971): Χρονικά, σ. 237, Πίν. 109 β. ΑΑΑ XIV (1981), σ. 132.

39. A. Wace - M. Thompson, ό.π. A. Hunter, The Bronze Age in Thessaly and its Environs, (B. Litt.), Oxford 1970. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 515. SIMA, ό.π., σ. 293.

40. Σ. Δημάκη, ό.π.

41. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 235. SIMA, ό.π., σ. 263· F. Sachermeyr, Die ägäische Frühzeit, SB, IV (1980) Wien, σ. 319.

42. A. Philippson, Die Griechischen Landschaften, I, Φρανκφούρτη 1950, σ. 2, 346, 662.

43. Σ. Δημάκη, ό.π.

44. SIMA ό.π., σ. 262. D.H. French, Notes on Prehistoric Pottery Groups from Central Greece, 1972, εικ. 12, 14, 16b-d, 19.

45. Στα πήλινα εργάσθηκαν η Γιαν. Κωνσταντοπούλου, ο Χρ. Βαπεράκης, καθώς και ο Χρ. Ιακωβίδης, στην επινοητικότητα του οποίου οφείλομε πολλές χρήσιμες μεταλλικές κατασκευές. Το σύνολο σχεδόν των μετάλλινων συντήρησε ο Χρ. Βαπεράκης στην Αταλάντη. Το ζεύγος Θεόδ. και Ένζα Μώρη έφερε σε πέρας το έργο συντήρησης των ψηφιδωτών, ενώ στην Ε. Μώρη οφείλουμε τις άριστες σχεδιαστικές αποτυπώσεις αρχαιολογικών ευρημάτων.

46. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 74.

Εντατική υπήρξε η εργασία στον τομέα συντήρησης των ψηφιδωτών. Δεκάδες τεμάχια αποκολλημένων ψηφιδωτών (από την Υπάτη, Αταλάντη, παραλία Πελασγίας) επανατοποθετήθηκαν σε ειδικά τελάρα αλουμινίου με νέο κονίαμα. Για το σχεδιασμό των ψηφιδωτών κατασκευάσθηκε ειδικός πάγκος, ενώ η προσωρινή έκθεση φύλαξής τους στην αποθήκη Λαμίας έγινε σε ιδιαίτερο χώρο και πάνω σε ειδικό κάθετο μηχανισμό. Σχεδιαστικά αποδόθηκαν τα ψηφιδωτά από την Υπάτη[47] και τη Λαμία[48].

Παράλληλα, προχώρησε η καταγραφή, φωτογράφηση και σχεδίαση του υλικού των αποθηκών, έργο που λαμβάνει μία αύξουσα προτεραιότητα εν όψει του 1992.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αταλάντη

Έργα ΔΕΗ

Κατά το 1990, σε σκάμματα που άνοιξε η ΔΕΗ στην Αταλάντη, παρατηρήθηκε σποραδικά η ύπαρξη κάποιων αρχαίων που αναφέρονται εδώ ως απλές ενδείξεις για τη μελλοντική έρευνα των εκατέρωθεν ακινήτων.

Στην οδό Αίαντος Λοκρού και 25ης Μαρτίου (προ του καταστήματος Κουκουβή)[49] βρέθηκαν δύο τοίχοι, μεικτής τοιχοποιίας, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., οι οποίοι εδράζονται σε δάπεδο από κονίαμα.

Στη συνέχεια, στην οδό Αίαντος Λοκρού βρέθηκε κομμάτι πήλινου αγωγού (0,50Χδιάμ. 0,16 μ.), άλλο δάπεδο με κονίαμα (1,20Χ0,40 μ.) και στη γωνία με την οδό 28ης Οκτωβρίου, η γωνία δύο ημικατεστραμμένων τοίχων, επίσης πάνω σε δάπεδο με κονίαμα. Από το σημείο αυτό περισυλλέχθηκαν όστρακα, θραύσματα γυάλινων αγγείων και σιδερένια καρφιά.

Επίσης στην οδό 28ης Οκτωβρίου βρέθηκε άλλος πήλινος αγωγός και στη γωνία της οδού αυτής με την οδό Μελεάγρου άλλος τοίχος μεικτής τοιχοποιίας, ο οποίος προεκτείνονταν κάτω από το προαύλιο του ναού των Αγίων Θεοδώρων. Τοίχος με χυτή τοιχοποιία βρέθηκε και στην οδό 25ης Μαρτίου 30 και Θεοφανοπούλου, όπου περισυλλέχθηκαν και πολλά εφυαλωμένα όστρακα, ενώ στην οδό Θεοφανοπούλου αποκαλύφθηκε και τμήμα τοίχου κτισμένου με πωρόλιθους.

Τα σπαράγματα αυτά αρχαίων έχουν εξαρτηθεί τοπογραφικά από σταθερά σημεία.

Π. ΠΑΝΤΟΣ

ΕΛΛΗΝΟΑΥΣΤΡΙΑΚΗ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΕΛΑΤΕΙΑ

Συνεχίστηκε και κατά το 1990 η ανασκαφή του μυκηναϊκού νεκροταφείου στην Ελάτεια από 20/8 - 28/9/90. Ερευνήθηκαν συνολικά 15 τάφοι. Από αυτούς οι πέντε ανήκουν τυπολογικά στην κανονική μορφή των μυκηναϊκών θαλαμωτών τάφων με δρόμο, στόμιο που έφραζε με ξερολιθιά και θάλαμο (τύπος α)[50]. Στα τοιχώματα των δρόμων και αυτών των τάφων υπήρχαν κόγχες για πρωτογενείς ή δευτερογενείς ταφές. Λάκκοι εξάλλου στο δάπεδο των θαλάμων, μερικοί καλυμμένοι με πλακερές πέτρες, χρησίμευσαν επίσης για δευτερογενείς κυρίως, αλλά και πρωτογενείς ταφές.

Τρεις τάφοι ήταν του σπηλαιώδους ακανόνιστου τύπου (τύπος Β)[51]. Το νέο στοιχείο ως προς τους τάφους του τύπου αυτού υπήρξε η διαπίστωση ότι τέτοιοι δεν κατασκευάστηκαν μόνον κατά τους υπομυκηναϊκούς χρόνους, αλλά και κατά την ύστερη πρωτογεωμετρική εποχή και τα έθιμα ταφής που απεικονίζουν είναι τα ίδια όπως αυτά των υπομυκηναϊκών.

Μία ιδιαίτερη περίπτωση αποτέλεσε ένας τάφος (Πίν. 86 α), ο οποίος μολονότι είχε ένα εντυπωσιακό καλοφτιαγμένο και μακρύ δρόμο με επιμελημένη πρόσοψη κατέληγε σε ένα μικρό ακανόνιστο σπηλαιώδη θάλαμο. Ο τάφος αυτός, με βάση ένα μεγάλο αμφορέα που βρέθηκε μέσα στον υποτυπώδη θάλαμο, χρονολογείται στους υπομυκηναϊκούς χρόνους.

Όπως και κατά το παρελθόν είχε διαπιστωθεί, μερικοί τάφοι είχαν επαναχρησιμοποιηθεί κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, όταν έθαψαν πάνω από τις πεσμένες ήδη τότε οροφές.

Τα ευρήματα ήταν άφθονα κυρίως στους τάφους του τύπου α και βεβαιώνουν τα συμπεράσματα σχετικά με τη χρονολόγησή τους που είχαν εξαχθεί από τις προηγούμενες ανασκαφικές δραστηριότητες. Ως προς τα έθιμα ταφής και οι νέοι τάφοι δεν παρέχουν διαφορετική εικόνα από εκείνων των παρελθόντων ετών.

Κατά το 1990 άρχισε επίσης ο καθαρισμός και η απομάκρυνση όλων των επιφανειακών επιχώσεων του ανασκαπτόμενου τομέα μέχρι το στέρεο, το οποίο εδώ είναι ένα ασβεστολιθικό μαλακό πέτρωμα που χρησιμοποιήθηκε σε μεταγενέστερους χρόνους (ύστερους ελληνιστικούς-ρωμαϊκούς) ως οικοδομικό υλικό. Αυτό συνάγεται από το γεγονός ότι κατά τον καθαρισμό βρέθηκαν ίχνη αρχαίων λατομεύσεων και μερικοί λιθόπλινθοι, που δεν είχαν τελείως αποκοπεί από το σώμα του ασβεστόλιθου (Πίν. 86 γ).

47. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 162-163.
48. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 234· βλ. παραπάνω θέση Σανίδι.
49. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 177.
50. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 229 κ.ε.· 44, ό.π., σ. 175.
51. ΑΔ 43, ό.π.· ΑΔ 44, ό.π.

Η επαναχρησιμοποίηση μερικών θαλαμωτών μυκηναϊκών τάφων κατά τους ύστερους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους βεβαιώθηκε και κατά το 1990, κυρίως πάνω από τάφους των οποίων η οροφή είχε καταπέσει, όπως π.χ. στην περίπτωση του τάφου LXII, ο οποίος είναι και ο μεγαλύτερος και πλουσιότερος από όλους τους μυκηναϊκούς τάφους που έχουν μέχρι τώρα βρεθεί στο Αλωνάκι.

Τα κινητά ευρήματα από τους τάφους ήταν πλούσια και εκτός των συνήθων ποσοτήτων οστράκων κινήθηκαν κατά κανόνα στους συνήθεις τύπους, όπως αγγεία, χάλκινα κοσμήματα (δακτυλίδια, σφηκωτήρες, ενώτια), εξαρτήματα ενδυμασίας (περόνες, πόρπες, επιρράμματα), χρηστικά αντικείμενα (τριχολαβίδες, βελόνες, μαχαίρια (Πίν. 86 β), μαχαιροπέλεκυς, οπέας) και όπλα (αιχμή δόρατος, ξίφος), χάνδρες από διάφορα υλικά (υαλόμαζα, χρυσό, φαγεντιανή, ορεία κρύσταλλο, καρνεόλη, στεατίτη, χαλκό), οστέινα αντικείμενα (περόνες, χτένα, πλακίδιο), σφραγιδόλιθοι από διάφορες ύλες (στεατίτη, υαλόμαζα, ορεία κρύσταλλο, καρνεόλη), περίαπτα (από λίθο, χαλκό, στεατίτη), ειδώλια (τύπου Ψ και Φ), μεγάλος αριθμός κουμπιών διαφόρων τύπων από στεατίτη, σφονδύλια από πηλό, λίθινα εργαλεία (ακόνες) και άλλα μικροευρήματα.

Μέσα όμως στο πλήθος των ευρημάτων ξεχωρίζουν τρία υψίστου ενδιαφέροντος και από άποψη μορφής και από εκείνη των ιστορικών πληροφοριών που μας δίνουν. Πρόκειται για ένα χρυσό δακτυλίδι, στη σφενδόνη του οποίου παριστάνεται θρησκευτική τελετουργία. Η παράσταση παραπέμπει σε μινωικές τελετές και τεχνοτροπία. Το δακτυλίδι πρέπει να είναι εισηγμένο και η πιθανή χρονολόγησή του ανάγεται στην ΥΕ ΙΙΑ περίοδο. Το δεύτερο εντυπωσιακό εύρημα είναι ένας όρμος (κολιέ) με χάνδρες από στεατίτη και χρυσό εναλλάξ και στο κέντρο ένα περίαπτο από στεατίτη. Χάνδρες και περίαπτο έχουν εγχάρακτη διακόσμηση και η χρονολόγησή τους στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙΓ ή την υπομυκηναϊκή περίοδο φαίνεται πιθανότερη. Παρόμοιος όρμος και περισσότερα περίαπτα του ίδιου τύπου βρέθηκαν επίσης κατά το 1990, γεγονός που είναι αξιοσημείωτο με δεδομένο ότι τέτοια περίαπτα και όρμοι δεν είναι γνωστά από άλλα μυκηναϊκά νεκροταφεία, όσον μας επιτρέπεται να συμπεράνουμε από τη βιβλιογραφία. Το πιο ενδιαφέρον ίσως εύρημα της μέχρι τώρα ανασκαφικής δραστηριότητας αποτελούν τα τρία ειδώλια του τάφου LVIII, τα οποία από πλευράς τύπου έχουν χαρακτήρα μυκηναϊκό, από πλευράς όμως λεπτομερειών και έκφρασης και σύμφωνα με την κεραμική που βρέθηκε μαζί τους, ανήκουν στους «σκοτεινούς αιώνες». Τα ειδώλια, των οποίων παράλληλα δεν μαρτυρούνται αλλού, είναι από μόνα τους μια πηγή πληροφοριών για τη συνέχεια του μυκηναϊκού πολιτισμού και τις θρησκευτικές απόψεις της εποχής τους.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ - SIGRID DEGER JALKOTZY

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΛΕΣ

Μεταξύ 2 Ιουλίου και 10 Αυγούστου 1990, πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες ανασκαφές στις Αλές. Οι ανασκαφές αυτές, που αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος έρευνας και ανασκαφής στην ανατολική Λοκρίδα, τελούν υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου Cornell και διευθύνονται από τον καθηγητή John E. Coleman. Η χρηματοδότησή τους γίνεται από το National Endwoment for the Humanities και από το Institute for Aegean Prehistory. Οι ανασκαφές του 1990 είχαν ως επίκεντρο τις πρωιμότερες και υστερότερες κατοικήσεις στο χώρο, δηλαδή τις νεολιθικές και ύστερες ρωμαϊκές-πρώιμες βυζαντινές. Στις ανασκαφές αυτές συμμετείχαν οι: Mary Eliot, συνεργάτης-διευθύντρια και επόπτης τομών, Nancy Cooper, αρχιτέκτων, Melodie Domurad, Clark Walz και Δημήτρης Σάγιας, επόπτες τομών, Karen Lichtenbaum, υπεύθυνη αρχείου, Matthew Footer, φωτογράφος, Amand Sutherland, συντηρήτρια, Cheryl Haldane, υπεύθυνη επίπλευσης, Patricia Merkley, γεωλόγος, Andrew Heafitz, αεροφωτογράφος, Leslie Hammond, βοηθός αρχιτέκτονα και 13 επιπλέον εθελοντές και φοιτητές από το Cornell και άλλα πανεπιστήμια.

Η ανασκαφή διενεργήθηκε μέσα στο ατείχιστο τμήμα της ακρόπολης των Αλών. Το διάστημα από 2-6 Ιουλίου διατέθηκε για καθαρισμό και προετοιμασία, ενώ η καθαυτό ανασκαφή διήρκεσε πέντε εβδομάδες, από τις 9 Ιουλίου έως τις 10 Αυγούστου. Ανασκάπτονταν τέσσερις τομές ταυτόχρονα που απασχολούσαν ανώτατο αριθμό 10 εργατών.

Προκειμένου να διευκολυνθεί η καταγραφή, η ακρόπολη χωρίστηκε σε 10 περιοχές που χαρακτηρίζονται με τα γράμματα Α, Β, C, κτλ. Οι ανασκαφές διενεργήθηκαν στις περιοχές Α, Β, C, F, G και Η.

Έγιναν δοκιμαστικές τομές στις περιοχές (Α, Β, F, G και Η) προκειμένου να διαπιστωθούν τα όρια της νεολιθικής τούμπας που βρίσκεται κάτω από τα κλασικά και μεταγενέστερα κατάλοιπα. Οι τομές δείχνουν ότι η τούμπα δεν εκτεινόταν τόσο προς ΝΔ. όσο η μεταγενέστερη ακρόπολη. Στις περιοχές Α και Β οι ύστερες νεολιθικές εναποθέσεις βρίσκονται κάτω ακρι-

βώς από εκείνες της αρχαϊκής περιόδου και τα υψηλότερα στρώματά τους περιείχαν πολλά μικρά φθαρμένα θραύσματα που μαρτυρούν ότι υπήρξε ένα μεγάλο χάσμα στη διάρκεια του οποίου ο χώρος εγκαταλείφθηκε.

Οι νεολιθικές εναποθέσεις είναι περισσότερο προσιτές στην περιοχή του ναού, στην περιοχή F στη βορειοδυτική πλευρά του χώρου, γιατί οι παλαιότερες ανασκαφές μετατόπισαν από πάνω τους μεταγενέστερες εναποθέσεις. Η τομή F2, διαστ. 4x4 μ., αποκάλυψε μία τεφρώδη απόθεση, τοίχους και έναν κλίβανο που κατά πάσα πιθανότητα χρονολογούνται σε ένα πρώιμο στάδιο της ύστερης νεολιθικής περιόδου. Οι παρακείμενες τομές από παλαιότερες ανασκαφές στις Αλές δείχνουν ότι κάτω από αυτό το επίπεδο βρίσκονται εναποθέσεις 2 μ. ή και περισσότερο. Τα ύστερα νεολιθικά στρώματα περιέχουν μαύρη στιλβωτή κεραμική, όπως εκείνη της φάσης Τσαγκλί στη Θεσσαλία, αμαυρή, ερυθρή και λευκή. Στο χώρο υπάρχει επίσης άφθονος οψιανός, που είναι φανερό ότι η κατεργασία του είχε γίνει επιτόπου. Ανάμεσα στα σημαντικά τεμάχια της επίπλευσης υπάρχουν πολλές μικρές λίθινες ψήφοι. Στη διάρκεια της επιφανειακής έρευνας και της ανασκαφής δεν εντοπίστηκε προϊστορικό υλικό που θα μπορούσε να χρονολογηθεί μετά από την ΥΝ Ι φάση.

Στις ύστερες φάσεις της η πόλη ακολούθησε ένα ορθογώνιο πολεοδομικό σύστημα που προφανώς είχε την αρχή του στη διάρκεια των κλασικών χρόνων. Ο κύριος δρόμος εκτείνεται από ΝΑ.-ΒΔ. κατά μήκος του κεντρικού άξονα της ακρόπολης. Η υστερότερη φάση κατοίκησης εξετάστηκε σε τομές που έγιναν στις περιοχές C και Η, κοντά στο κέντρο της ακρόπολης και από τις δύο πλευρές του μεγάλου δρόμου. Ερευνήθηκαν τα κατάλοιπα δύο τουλάχιστον οικιών τα οποία περιείχαν εναποθέσεις που κυμαίνονταν από την ύστερη ρωμαϊκή (350-650) ως πρώιμη ρωμαϊκή (31 π.Χ.-150 μ.Χ.) εποχή. Στα ευρήματα, τα οποία δεν έχουν ακόμη μελετηθεί λεπτομερώς, περιλαμβάνονται λύχνοι, υφαντικά βάρη και άλλα αντικείμενα καθημερινής χρήσης. Η επικρατούσα υπόθεση, η οποία θα εξεταστεί σε μελλοντικές ανασκαφές, είναι ότι όλες οι οικιακές κατασκευές των Αλών που έχουν ερευνηθεί μέχρι σήμερα, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που καθαρίστηκαν από τους Goldman και Walker, προηγούνται χρονολογικά από τον παλαιότερο ναό για την κατασκευή της οποίας, αντίθετα με αυτές, χρησιμοποιήθηκε σκυρόδεμα.

Οι δύο δοκιμαστικές τομές στην περιοχή Α, στα ΒΑ. του ναού, αποκάλυψαν μερικούς τοίχους και τμήμα πλίνθινης κατασκευής, που κατά πάσα πιθανότητα χρονολογούνται στην ύστερη ανατολίζουσα ή πρώιμη αρχαϊκή περίοδο, ο χαρακτήρας των οποίων δεν έχει ακόμη εξακριβωθεί.

JOHN E. COLEMAN

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΜΦΙΚΛΕΙΑ

Ως συνέχεια της έρευνας εδάφους που πραγματοποιήθηκε από τους Jacques Oulhen και Denis Rousset το 1989 στη νότια Φωκίδα (αρμοδιότητα Ι΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων), έγινε το Μάιο (14-18) του 1990 σε συνεργασία με την ΙΔ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (άδεια ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α3/19693/227/11-5-1990) μια πρώτη έρευνα στις περιοχές των φωκικών πόλεων της κοιλάδας του Κηφισού. Αυτή τη χρονιά η έρευνα αφορούσε τα ερείπια που βρίσκονται στις κοινότητες Δρυμαίας, Ξυλικών και Αμφίκλειας και στα περίχωρά τους.

Εκτός από τα ήδη γνωστά ερείπια του αρχαίου φρουρίου που βρίσκονται προς Δ. του οικισμού, επισκέφθηκαμε και τα ερείπια του τείχους. Πρόκειται για μία τετράγωνη οχύρωση με πλευρά 200 μ. (Πίν. 87 α) παρόμοια με εκείνη στο Στεφάνι. Και εδώ η χρονολόγηση είναι αδύνατη.

Τέλος, επισημάνθηκε η θέση Σκοτεινιανή, όπου είχαν ανασκαφεί μυκηναϊκοί τάφοι.

Δρυμαία

Στην κάτω πόλη της αρχαίας Δρυμαίας, ξαναβρέθηκε ο λίθος με την επιγραφή[1].

Στην τοποθεσία Πλατιά Πέτρα βρέθηκε ένα επιστύλιο με διαζώματα.

Στο χωριό της Δρυμαίας, κοντά στο ναό του Αγίου Ιωάννη, η μελέτη του λίθου με την επιγραφή IG, IX 1, 231 αποκάλυψε ότι υπήρχαν ίχνη ενός άλλου κειμένου που είχε επισημανθεί από τον πρώτο εκδότη Beaudoin[2].

Κοντά στο ναό του Αγίου Γεωργίου, στην ανατολική έξοδο του χωριού, βρίσκεται ένα τμήμα από κίονα (Πίν. 87 β).

Χαμηλότερα από το δρόμο Λαμίας-Λειβαδιάς, στην

1. BCH 26 (1902), σ. 340, αριθ. 51.
2. BCH 5 (1881), σ. 449.

τοποθεσία Άγιος Γεώργιος ή Άγιος Θεόδωρος, βρέθηκαν μερικοί ασβεστόλιθοι που φέρουν ίχνη λατόμευσης· δύο απ' αυτούς φέρουν κυμάτια (Πίν. 87 γ). Στο επίπεδο του εδάφους σχηματίζουν ένα ορθογώνιο, διαστ. 10x5 μ., η μεγάλη πλευρά του οποίου έχει κατεύθυνση από Α.-Δ. και αυτό υποδηλώνει ότι πρόκειται για ναό.

Τιθρώνιο (Κάστρο ή Καστράκι)

Κοντά στο κάστρο των Βερτζανών, όπου βρισκόταν το αρχαίο Τιθρώνιον, η επίσκεψη του οποίου δεν αποκάλυψε καινούργια ερείπια, παρατηρήθηκαν στην τοποθεσία Στο Τζαμ ένα τύμπανο δωρικού κίονα, στην τοποθεσία Σκαφίδα μία σαρκοφάγος (Πίν. 87 δ) και σε μικρή απόσταση απ' αυτήν ένας κιβωτιόσχημος τάφος.

Ξυλικοί

Βόρεια του χωριού Ξυλικοί, η κορυφή του λοφίσκου που ονομάζεται Στεφάνι είναι περιτριγυρισμένη από μία οχύρωση σε σχήμα ωοειδές (250x100 μ.). Τα τείχη έχουν τουλάχιστον έναν πύργο, διαμ. 10 μ. Είναι κατασκευασμένα από λίθους μεγάλων διαστάσεων συσσωρευμένους σε ξερολιθιές (Πίν. 88 α). Τα κεραμικά λείψανα που συνδέονται μ' αυτές τις κατασκευές, ανάλογες των οποίων υπάρχουν πολυάριθμες στη νότια Φωκίδα και κοντά στην Αμφίκλεια[3] είναι ελάχιστα και αυτό καθιστά αδύνατη τη χρονολόγηση των κτισμάτων.

Βορειοανατολικά, πάνω στις πλαγιές του Καλλίδρομου που βλέπουν προς Β., όχι μακριά από το χωριό Ρεγγίνιο, επισκέφθηκαμε το Κάστρο, όπου βρίσκεται μία οχύρωση που καλύπτει επιφάνεια 50x70 μ. Η κεραμική και η τοιχοποιία βεβαιώνουν την αρχαιότητα αυτών των ερειπίων που ήταν άγνωστα μέχρι τώρα (Πίν. 88 β).

Νοτιοανατολικά του χωριού στη θέση Ανεμόμυλος, βρίσκονται τα ερείπια ενός κυκλικού πύργου, διαμ. 10 μ., που είναι κτισμένος με τεράστιους ογκόλιθους (Πίν. 88 γ).

Η επίσκεψη στη Στρογγυλή, που στο διοικητικό χάρτη φέρεται ως ο χώρος του αρχαίου Τιθρωνίου, έδειξε ότι σ' αυτό το λόφο δεν υπάρχει κανένα αρχαίο ερείπιο.

Ε. ΤΕΓΟΥ - J. OULHEN - D. ROUSSET

3. Βλ. ό.π., αριθ. 14.

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η Ι΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΔΕΛΦΟΙ

Ναός του Απόλλωνα

Στο σηκό του ναού του Απόλλωνα (4ος αι. π.Χ.), σώζεται ένα μικρό μέρος από τα θεμέλια μιας πλακόστρωσης, οι λίθοι της οποίας είχαν αφαιρεθεί στο κέντρο του σηκού, ίσως γιατί οι πρώτοι ανασκαφείς των Δελφών τους είχαν υποσκάψει και από τις δύο πλευρές.

Ο Pierre Amandry, θέλοντας να ισοσταθμίσει τα θεμέλια, τα αποσυναρμολόγησε. Οι λίθοι που τα αποτελούν μελετήθηκαν και σχεδιάστηκαν από τον Erik Hansen. Κάτω από αυτούς τους λίθους σώζεται μία ακέραιη «κονσόλα» από χώμα. Η ανασκαφή της πραγματοποιήθηκε από 17 Σεπτεμβρίου έως 3 Οκτωβρίου, με τρεις ως τέσσερις εργάτες· ο Erik Hansen πραγματοποίησε τις αποτυπώσεις.

Στο σημείο που έγινε η ανασκαφή οι λαξευμένοι λίθοι, που αποτελούν τα θεμέλια, εδράζονται αφ' ενός σε σωρό από ακατάστατους μεγάλους αργούς λίθους και αφ' ετέρου σε στρώμα από χώμα. Η αποσυναρμολόγηση των αργόλιθων και ο καθαρισμός του στρώματος των χωμάτων μας επιτρέπουν να προσδιορίσουμε τη στάθμη του εργοτάξιου του 4ου αι. π.Χ., μεταξύ του υψόμετρου 98,28 και 98,44 μ. Αυτή η στάθμη αποτελείται από μερικές κοιλότητες γεμάτες με λατύπη ασβεστόλιθου, όπου βρέθηκε σιδερένια λεπίδα μαχαιριού και θραύσμα αυλού.

Κάτω από αυτή τη στάθμη του 4ου αι. π.Χ. συναντάμε στρώμα από τεμάχια καμένου σχιστόλιθου· υπάρχουν πολλά μυκηναϊκά όστρακα, αλλά η χρονολόγηση αυτού του στρώματος, στο οποίο βρέθηκε και ένας μεγάλος σιδερένιος ήλος, στηρίζεται σε θραύσμα κορινθιακού αρυβάλλου και αττικού κυαθίσκου του 6ου αι. π.Χ.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής ανοίξαμε δύο στενές τάφρους στις δύο πλευρές της «κονσόλας» που έφθαναν ως το παρθένο έδαφος. Η αρχική στάθμη του είναι δύσκολο να προσδιορισθεί με ακρίβεια, γιατί αποτελείται από καστανό σκούρο χώμα αρκετά ελαφρύ, λίθους και λατύπη και η όψη του συγχέεται με εκείνη του τοίχου που αποκαλύφθηκε ακριβώς από πάνω. Ανατολικά της «κονσόλας», οι πρώτοι ανασκαφείς έφθασαν σε βάθος 0,50 μ.· σ' αυτό το σημείο το υψόμετρο είναι 97,53-97,57 μ.

Πάνω από το παρθένο έδαφος χτίστηκε ένας φαρδύς τοίχος, πάχ. 2,10 μ. τουλάχιστον. Στη δυτική πλευρά, διακρίνεται καθαρά η όψη του τοίχου, η οποία όμως περιορίζεται σε ένα μόνο δόμο (Πίν. 89 α) και η τάφρος των θεμελίων φαίνεται καθαρά στην τομή. Αντίθετα, στην ανατολική πλευρά, μπορούμε να μετρήσουμε τρεις με τέσσερις ακανόνιστους δόμους (κορυφή στα 98,16 μ.), αλλά η όψη δεν διαγράφεται καθαρά (Πίν. 89 β), είτε γιατί καταστράφηκε από τους πρώτους ανασκαφείς, είτε γιατί ποτέ δεν υπήρξε. Η αποσυναρμολόγηση ορισμένων τμημάτων του λιθολογήματος έδειξε ότι πρόκειται για σχετικά περιποιημένη κατασκευή, όπου εναλλάσσονται στρώματα από αργούς λίθους και χαλίκι· τα στρώματα αυτά αποτελούνται από πολλά λείψανα τροφών —θαλασσινά όστρεα και οστά— και μερικά κεραμικά όστρακα τα οποία μας επιτρέπουν να χρονολογήσουμε τον τοίχο στη μυκηναϊκή εποχή.

Η ισοπέδωση του δυτικού τμήματος του τοίχου επέτρεψε την τοποθέτηση στρώσης από λευκή και υποπράσινη άργιλλο που κάλυψε όλο σχεδόν τον τοίχο. Το υλικό που περισυλλέχθηκε σ' αυτό το στρώμα —98,16 μ. ανατολικά, 98,02 μ. δυτικά— χρονολογείται στο τέλος της μυκηναϊκής εποχής (ΥΕ ΙΙΙΓ). Κανένα στρώμα δεν αναγνωρίσθηκε μεταξύ αυτής της μυκηναϊκής εγκατάστασης και του αρχαϊκού στρώματος που αναφέραμε.

Ο παχύς τοίχος, ο οποίος αποκαλύφθηκε σε μήκος 4,50 μ. περίπου, έχει πλάτος 2,10 μ. τουλάχιστον και δεν μπορεί να θεωρηθεί ως λείψανο μιας κοινής κατασκευής, π.χ. οικίας. Ο προσανατολισμός του Β.-Ν. αποκλείει τον τοίχο ανδήρου. Θα τον ερμηνεύσουμε λοιπόν ως κατάλοιπο τείχους. Αυτή η πρόταση ενισχύεται από το γεγονός ότι όλα σχεδόν τα λείψανα του μυκηναϊκού οικισμού που αποκαλύφθηκαν στους Δελφούς βρίσκονται ανατολικά από αυτόν τον τοίχο. Θα μπορούσαμε επίσης να συσχετίσουμε αυτόν τον τοίχο με το λεγόμενο τοίχο «της απόδοσης δαπανών» του οποίου η εμφάνιση μας θυμίζει το μυκηναϊκό τείχος της Κρίσσας. Το 1978, ο Pierre Amandry είχε αποκαλύψει μυκηναϊκά λείψανα εκεί κοντά, ακριβώς στη βάση του ανδήρου του ναού.

PASCAL DARCQUE

Άλως του άρματος των Ροδίων

Η φετινή ανασκαφική περίοδος, η πρώτη που πραγματοποιείται σ' αυτόν τον τομέα, διήρκεσε πέντε εβδομάδες, από 7 Μαΐου έως 9 Ιουνίου 1990. Συμμετείχαν οι: Jean-Marc Luce, υπεύθυνος της ανασκαφής, Annette Peignard, βοηθός, μέλος 1ου έτους, Jean-François Bernier, βοηθός, καναδός φοιτητής, Jean-Marie Pernaud, φοιτητής ανθρακολογίας, Stéphanie Thiébault, υπεύθυνη ερευνών στο C.N.R.S., ανθρακολόγος, Jean-François Poplin, καθηγητής στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, οστεολόγος, Josette Renault-Miskovsky, διευθύντρια ερευνών στο C.N.R.S., παλυνολόγος και Claude Miskovsky, διευθυντής ερευνών στο C.N.R.S., ιζηματολόγος.

Οι ανασκαφές οργανώθηκαν γύρω από το θεμέλιο της στήλης των Ροδίων (θεμέλιο 406 πάνω στον Άτλαντα), απέναντι από το βωμό.

Οι κύριοι στόχοι ήταν να μελετηθεί η βλάστηση και το τοπίο των Δελφών, με τη βοήθεια παλυνολογικών και ανθρακολογικών αναλύσεων, και να καταρτισθεί η στρωματογραφία για να αρχίσουμε την αρχαιολογική έρευνα κάτω από τις επιχώσεις των παλαιότερων ανασκαφών.

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Παλυνολογία

Η J. Miskovsky έκανε σε κάθε αρχαιολογική τομή, μια σειρά από δειγματοληψίες. Αν το έδαφος έχει συγκρατήσει αντιπροσωπευτική ποσότητα γύρης, θα μπορέσουμε να σχηματίσουμε μια ιδέα για τη βλάστηση στη γύρω περιοχή και, ενδεχομένως, να βρούμε τα ίχνη του υποτιθέμενου ιερού δάσους που, σύμφωνα με ορισμένους υπήρχε στο εσωτερικό του τεμένους. Ίσως μπορέσουμε να αναγνωρίσουμε τη βλάστηση που χρησιμοποιήθηκε για θρησκευτικούς σκοπούς.

Ανθρακολογία

Η St. Thiébault, και ο φοιτητής J.-M. Pernaud έκαναν δειγματοληψία ξυλανθράκων. Πρέπει να διαχωρίσουμε τις δειγματοληψίες από τις επιχώσεις, που δίνουν κάποιες πληροφορίες για τα είδη που υπήρχαν εκείνη την εποχή, από τα στρώματα καταστροφών που μας πληροφορούν για τα ξύλα που χρησιμοποιήθηκαν στην οικοδόμηση και από τις εστίες, που επιτρέπουν να γίνουν στατιστικές μελέτες πολύ χρήσιμες για την ανασύσταση του τοπίου.

Θα είναι πολύ χρήσιμο να επεκταθούν στο χώρο αυτές οι έρευνες, των οποίων περιμένουμε τα αποτελέσματα. Έχουμε ήδη πραγματοποιήσει δειγματοληψίες και σε άλλους τομείς, στις ανασκαφές της ρωμαϊκής αγοράς και του γυμνασίου, χάρη στη φιλική συγκατάθεση των V. Desroche και F. Queyrel. Επίσης, πρέπει να επεκταθούν αυτές οι αναλύσεις μέχρι την πεδιάδα, στην οποία, σύμφωνα με τα κείμενα και τις επιγραφές, απαγορευόταν η καλλιέργεια.

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ

Το βάθρο του άρματος των Ροδίων φαίνεται πως προφύλαξε από τις εκχωματώσεις του 19ου αι. το έδαφος πάνω στο οποίο στηρίζεται, δημιουργώντας έτσι μία ανέπαφη νησίδα. Ο κύριος στόχος μας ήταν να προετοιμάσουμε την ανασκαφή κάτω από το μνημείο φέρνοντας στο φως τις τομές. Για το λόγο αυτό ανοίξαμε δύο τάφρους, μία στα νότια των θεμελίων και μία στα ανατολικά. Επίσης αφαιρέσαμε τα χώματα των ανασκαφών από τους τομείς Α III και Α IV, όπου φτάσαμε μέχρι τα πρώτα αδιατάρακτα στρώματα σε βάθος σχεδόν 1,50 μ. κάτω από τη σημερινή επιφάνεια.

Η νότια τομή

Πραγματοποιήθηκε 0,30 μ. περίπου νοτιότερα του αναλημματικού τοίχου του 6ου αι. π.Χ. που συγκρατούσε τη θεμελίωση και το έδαφος που την περιέβαλλε. Αυτή η τομή επέτρεψε να αποκαλυφθεί μια μεγάλη κοιλότητα που επιχωματώθηκε στη ρωμαϊκή και μάλιστα στην παλαιοχριστιανική εποχή, και φτάνει έως 2 μ. βάθος κάτω από το βάθρο. Αυτή η επιχωμάτωση, της οποίας διακρίναμε κάθε κόκκο, είχε γίνει με χώματα αρχαιότερων στρωμάτων (θραύσματα αγγείων αρχαϊκής μέχρι και γεωμετρικής περιόδου). Ιζηματολογικές δειγματοληψίες θα μας επιτρέψουν να κατανοήσουμε καλύτερα τα διαδοχικά στάδια της επιχωμάτωσης και να θέσουμε το πρόβλημα της προέλευσης των χωμάτων που έχουν μεταφερθεί από αλλού. Κάτω απ' αυτή την επιχωμάτωση κυριαρχεί ένας αναλημματικός αρχαϊκός τοίχος. Σώζεται σε επτά δόμους στο ανατολικό άκρο του και πιθανότατα σχημάτιζε γωνία κάτω από το βάθρο των Ροδίων. Πράγματι, η κατάρρευση της γωνίας είναι μόλις ορατή μέσα στο στρώμα των λίθων (Α΄ι). Αυτός ο τοίχος φαίνεται να συναντάει τον περίβολο του 7ου αι. Το σημείο συνάντησης δεν είναι ευδιάκριτο και μόνο η συνέχιση των εργασιών θα επιτρέψει να το αποσαφηνίσουμε. Πάντως ο τοίχος καταστράφηκε αρκετά νωρίς στην αρχαιότητα. Μια εστία εγκαταστάθηκε πάνω σε λίθους που μάλλον του ανήκουν. Το σύνολο επιχωματώθηκε, πιθανώς τον 5ο αι. π.Χ., εποχή που χτίστηκε ο αναλημματικός τοίχος που είναι ορατός νοτιότερα (Άτλας, αριθ. 304). Είναι εμφανές ότι ο τοίχος του 4ου αι. που στήριζε τη ροδιακή θεμελίωση, θεμελιώθηκε πάνω σ' ένα άνδηρο.

Από κάθε πλευρά του αρχαϊκού τοίχου εμφανίστη-

καν τα ίχνη ενός κτιρίου από ωμό πηλό. Στα δυτικά, είναι ορατός ένας τοίχος από ωμές πλίνθους, που περνάει πίσω από το λίθινο τοίχο. Καλύπτεται από ένα στρώμα σπασμένων και λιωμένων πλίνθων, αναμιγμένων με μαύρο χώμα και όστρακα κορινθιακά. Μοιάζει με στρώμα κατάρρευσης που πρέπει να διαταράχθηκε, ίσως από την κατασκευή του πρώτου περιβόλου. Τα όστρακα μπορεί να ανήκουν στο κτίριο ή να ρίχτηκαν αργότερα.

Στην ανατολική πλευρά του αρχαϊκού τοίχου, ένα στρώμα καταστροφής που είχε καταρρεύσει πάνω σε κατολισθημένες πέτρες περιέχει δύο σειρές στοιβαγμένων πλίνθων, πεσμένων ταυτόχρονα. Οι αρμοί είναι ακόμα ορατοί. Πάνω από το στρώμα κατάρρευσης χτίστηκε ένας τοίχος (διακρίνεται η τάφρος θεμελίωσής του). Αυτές οι ωμές πλίνθοι προέρχονται επίσης από ένα κτίριο. Είναι άραγε το ίδιο με αυτό του οποίου βρήκαμε τα ίχνη στα δυτικά του λίθινου τοίχου ή αντίθετα, είναι νεότερο, όπως υποδηλώνει η θέση του πάνω από τα ερείπια του τοίχου; Ο τοίχος καταρρέοντας άφησε να φανούν τα λείψανα του κτιρίου που επιχωματώθηκε, δημιουργώντας έτσι ένα είδος αντεστραμμένης στρωματογραφίας. Μόνο με τη βοήθεια της κάτοψης θα μπορέσουμε να απαντήσουμε σ' αυτά τα ερωτήματα.

Η ανατολική τομή

Κι εδώ τάφροι ρωμαϊκής ή παλαιοχριστιανικής εποχής μαρτυρούν τη σπουδαιότητα των μεταγενέστερων επεμβάσεων σ' αυτήν την περιοχή του ιερού. Χαμηλότερα, σε ένα επίπεδο που ίσως αντιστοιχεί σε έναν από τους δύο τοίχους που είναι ορατοί στη νότια τομή, βρήκαμε ένα δάπεδο με μία εστία. Κανένα όστρακο που να μπορεί να χρονολογηθεί δεν βρέθηκε μέσα σ' αυτό το στρώμα από κίτρινη, πολύ λεπτή άργιλο. Αυτό το δάπεδο διαχωρίζει πολλές επιχωματώσεις. Βρίσκεται περίπου στην ίδια στάθμη (0,05 μ. διαφορά) με το δάπεδο που αποκαλύφθηκε στον τομέα Α IV.

Ο τομέας Α ΙΙΙ - Α IV. Οι επιχωματώσεις

Η κεραμική. Μέσα στις επιχωματώσεις αυτές, περισυλλέξαμε ένα μεγάλο αριθμό θραυσμάτων που χρονολογούνται από τη μυκηναϊκή έως την παλαιοχριστιανική εποχή. Η μυκηναϊκή, η γεωμετρική και η αρχαϊκή εποχή αντιπροσωπεύονται περισσότερο. Τα θραύσματα της γεωμετρικής εποχής είναι ποικίλης προέλευσης. Βρήκαμε επίσης πολλά σφονδύλια. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτές οι επιχωματώσεις έγιναν με τα αρχικά χώματα. Πράγματι, όταν έχει κανείς πρόθεση να επιχωματώσει, το πιο απλό είναι να χρησιμοποιήσει τα χώματα των ανασκαφών. Μια ένδειξη που ενισχύει αυτή την υπόθεση είναι η παρουσία μυκηναϊκών θραυσμάτων που βρέθηκαν μόνο στην ανατολική πλευρά του εσωτερικού του ιερού. Το ανατολικό αυτό τμήμα ανασκάφηκε αποσπασματικά το 19ο αι. Αν η υπόθεση επιβεβαιωνόταν από συγκολλήσεις με θραύσματα που βρέθηκαν στη θέση τους, η παρουσία των σφονδυλίων θα μας επέτρεπε να θεωρήσουμε αυτόν τον τομέα, που βρίσκεται ακριβώς έξω από το πρώτο τέμενος, ως ζώνη ιδιωτικών κατοικιών.

Τα Οστά. Η μελέτη των οστών από τον J.-F. Poplin βασίζεται στην ιδέα ότι τα περισσότερα χρονολογούνται στις εποχές που ανήκουν τα περισσότερα από τα θραύσματα αγγείων, δηλαδή πριν από τον 5ο αι. Πρόκειται κυρίως για οστά από κατσίκες και πρόβατα, όπως επίσης βόδια και χοίρους. Πολλά είναι αυτά που φέρουν ίχνη εργαλείων, ορισμένα μάλιστα φέρουν ίχνη από δόντια σκύλου. Ένα απ' αυτά περιείχε ένα άλλο οστό στο εσωτερικό του, που προοριζόταν να βγάλει το μεδούλι. Ο J.-F. Poplin παρατήρησε επίσης τον ιδιαίτερα περιορισμένο αριθμό αστραγάλων (μόνο 3). Φαίνεται ότι τους είχαν ίσως περισυλλέξει, ένα μέρος τουλάχιστον, με σκοπό να τους προσφέρουν σε θεότητα μέσα στο Κωρύκειο Άντρο, όπου βρέθηκαν 20.000.

Μικρά Αντικείμενα. Βρέθηκε μία περόνη 4ου αι. π.Χ. οστέινη και ένα τμήμα πήλινου ποδιού αλόγου που πιθανώς ανήκε σε αρχιτεκτονική διακόσμηση.

Λίθοι. Περισυλλέξαμε ορισμένους λίθους, από τους οποίους ο ένας, μαρμάρινος, ίσως προέρχεται από το ναό των Αλκμαιωνιδών, καθώς και ένα τμήμα επιγραφής (αριθ. 17169) με πράξη απελευθέρωσης που προέρχεται, κατά τον D. Millieuz, από μία στήλη των Ατταλιδών.

Ένα κτίσμα: Μέσα στο τετράγωνο Α ΙΙΙ, αποκαλύψαμε ένα σωρό από πέτρες τοποθετημένες σε τόξο κύκλου. Η διάταξη των λίθων δεν είναι καθόλου οργανωμένη, αν εξαιρέσουμε το γενικό σχήμα. Πρόκειται σίγουρα για νεότερο κτίσμα. Περιλαμβάνει στη βάση του έναν πολύ ωραίο λίθο με έντονα ανάγλυφο πλαίσιο αναθύρωσης, που ανήκε σ' ένα από τα μνημεία του ιερού. Το κτίσμα συνδέεται με θραύσματα από άσπρη πορσελάνη που φέρει κυανή διακόσμηση.

Τα αδιατάρακτα στρώματα. Στον τομέα Α IV ήρθαν στο φως πολλοί πεσμένοι βράχοι. Πάνω σ' έναν απ' αυτούς χτίστηκε ο τοίχος αριθ. ST AIV002 που πιθανότατα είναι προαλκμαιωνιδικός. Η κατάρρευση αυτών των βράχων πρέπει να προκάλεσε σοβαρές φθορές σ' αυτή τη ζώνη.

Επίσης, στη βάση αυτών των βράχων, αποκαλύψαμε ένα δάπεδο με μία εστία. Τα ελάχιστα όμως θραύσματα που βρέθηκαν δεν επιτρέπουν καμμία χρονολόγηση.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Οι παλυνολογικές και ανθρακολογικές αναλύσεις δεν έχουν ολοκληρωθεί ακόμα, γι' αυτό μόνο τα αρχαιολογικά δεδομένα μπορούν να μας δώσουν άμεσες πληροφορίες.

Η απλή παρατήρηση των τομών μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπήρχαν τέσσερις τουλάχιστον φάσεις κατοίκησης σ' αυτή τη ζώνη.

Η πρώτη φάση αντιπροσωπεύεται από τον τοίχο από άψητο πηλό που μαρτυρεί την ύπαρξη ενός κτιρίου κατασκευασμένου απ' αυτό το υλικό κάτω από το βάθρο των Ροδίων. Είναι η πρώτη φορά που ανακαλύπτεται οικοδόμημα από άψητο πηλό στους Δελφούς.

Η δεύτερη φάση αντιπροσωπεύεται από το μεγάλο αρχαϊκό αναλημματικό τοίχο ST.ABI003 που αποκαλύφθηκε μέσα στη νότια τάφρο. Όταν τον έχτισαν, επιχωμάτωσαν το κτίριο από άψητο πηλό.

Στην τρίτη φάση επιχωματώθηκε ο αναλημματικός τοίχος, που είχε καταρρεύσει εν μέρει, και χτίστηκε ο τοίχος αριθ. ST.A. II.003.

Στην τέταρτη φάση κατασκευάστηκε το βάθρο που φέρει το άρμα των Ροδίων. Η στάθμη του εδάφους ανυψώθηκε και χτίστηκε ο τοίχος αριθ. AB II.001 για να συγκρατήσει τα χώματα και το μνημείο.

Μονο με τη συνέχιση των εργασιών θα μπορέσουν να χρονολογηθούν αυτές οι διαφορετικές φάσεις και να λυθεί το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ των διαφόρων τοίχων που αποκαλύφθηκαν και του τοίχου του πρώτου περιβόλου.

Πρέπει να τονιστεί ότι ο χώρος της ανασκαφής βρίσκεται μεταξύ δύο αναλημμάτων, αυτού που χρονολογείται πριν την πυρκαγιά του 548 και αυτού που χτίστηκε αργότερα. Τίθεται λοιπόν το όλο ζήτημα της επέκτασης του τεμένους: πώς περνάμε από έναν ιδιωτικό σε έναν ιερό χώρο;

JEAN-MARC LUCE

Ξυστός Γυμνασίου

Η ελληνο-γαλλική ανασκαφή του Γυμνασίου επαναλήφθηκε και φέτος, από 2-27 Ιουλίου με δέκα εργάτες κατά μέσον όρο. Η Ευαγγελία Τρούκη παρακολούθησε την ανασκαφή εκ μέρους της Ι΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, με βοηθούς τους Margereta Arsenescu-Dumitru, Philippe Labroche και Ελένη Παρτίδα. Ο επιστάτης Δημήτρης Κόριτος ανέλαβε τις εργασίες επιχωματώσεων για το δρόμο που οδηγεί στο Γυμνάσιο.

Ο τομέας που ανασκάφηκε βρίσκεται επάνω από τον ξυστό, ανάμεσα από τον τοίχο του βάθους και έναν παράλληλο αναλημματικό τοίχο· έγινε επίσης μια δοκιμαστική τομή βόρεια, στο εξωτερικό του ξυστού. Σκοπός ήταν να προσδιορισθεί η χρονολογία εγκατάλειψης του άνω αγωγού και η σχέση μεταξύ του τοίχου του βάθους και του παράλληλου αναλήμματος στα ανατολικά. Έπρεπε επίσης να μειωθεί η ώση των χωμάτων πάνω από τον τοίχο του βάθους, στα πλαίσια της προετοιμασίας για την ανασκαφή του επόμενου χρόνου.

Η ανασκαφή στο νότιο τομέα του αγωγού επέτρεψε την ανόρθωση της όψης ενός καθαρισμού του 1987, που είχε εν μέρει συνεχισθεί το 1989 (Πίν. 89 γ). Αυτή η στρωματογραφία όμως δεν είναι εύκολο να ερμηνευθεί, λόγω της διακοπής της συνέχειας που εμφανίζεται στη στάθμη του αγωγού. Στη χαμηλότερη στάθμη, ακολουθούμε τη στρώση των κεραμίδων που αντιστοιχούν στην κατάρρευση της στέγης του ξυστού και κατόπιν στις επιχώσεις από χαλίκια που στήριζαν ένα μικρό αγωγό σε σχέση με τα κτίσματα που δεν ανασκάφηκαν (Πίν. 89 δ). Η δοκιμαστική τομή σ' αυτόν τον τομέα έφθασε μέχρι τον ανατολικό αναλημματικό τοίχο που είναι θεμελιωμένος πάνω σε βράχο (Πίν. 89 ε).

Η δοκιμαστική τομή b, στα βόρεια αυτού του τομέα και νότια του προμαχώνα 2, αποκαλύπτει τέσσερις χρονολογικές φάσεις: τα ερείπια του ξυστού με μία στρώση κεραμίδων μέσα στον αγωγό (Πίν. 90 α), τις επιχωματώσεις που συσσωρεύονται, την κατάρρευση του τοίχου του βάθους του ξυστού στον τομέα που βρίσκεται βόρεια από τη δοκιμαστική τομή, ενώ ο αγωγός παραμένει στη θέση του (Πίν. 90 β), και την οικοδόμηση πάνω σε τμήμα του ξυστού και πάνω στον αγωγό ενός αντερείσματος (προμαχώνας 2) του οποίου η νότια καμπή περνάει πάνω από τον αγωγό (Πίν. 90 γ).

Στο βόρειο τμήμα του προμαχώνα 1, η δοκιμαστική τομή c επέτρεψε την επαλήθευση της σχέσης μεταξύ της οικοδόμησης ενός ύστερου αναλημματικού τοίχου που εισχωρεί στον ξυστό (= προμαχώνας 1) και της κατοπινής επιχωμάτωσης του αγωγού, που διατηρείται πίσω από τον τοίχο του βάθους του ξυστού, ο οποίος κατέρρευσε με τις ώσεις των χωμάτων. Θα πρέπει να επαληθεύσουμε αν ο τοίχος του προμαχώνα 1 χρησίμευε πράγματι για την προστασία της προέκτασης του αγωγού προς τα νότια. Μέσα σ' αυτήν τη δοκιμαστική τομή, το ανώτερο στρώμα περιέχει πολλά πεσμένα κεραμίδια πάνω σ' ένα δάπεδο κατασκευασμένο με μεγάλες πήλινες τετράγωνες πλάκες που καλύπτουν ένα πρώτο δάπεδο από παχύ κονίαμα (Πίν. 91 α-β). Ένας κάθετος πήλινος αγωγός, απομονωμένος στη νοτιοανατολική γωνία, σχετίζεται με αυτό το ύστερο κτίριο. Η επιχωμάτωση που βρίσκεται από κάτω σκέπασε έναν σωρό από λίθους αρμολογημένους με κονίαμα,

που ακουμπούν στον ανατολικό αναλημματικό τοίχο. Η τεχνική αυτού του τοίχου είναι ανάλογη με αυτή των άλλων τμημάτων και περιλαμβάνει τη β΄ χρήση ορισμένων πώρινων λίθων. Οι δύο κατώτεροι δόμοι του έχουν κάπως υποχωρήσει με την ώση των χωμάτων. Ο τοίχος αυτός χρονολογείται προφανώς στα αυτοκρατορικά χρόνια. Την ίδια εποχή στον τοίχο του βάθους του ξυστού έγιναν μερικές επισκευές με παρεμβολή κεραμίδων μεταξύ των λίθων. Υπολείπεται η χρονολόγηση του τοίχου του προμαχώνα 1 που θα μπορούσε να είναι σύγχρονος με την επισκευή ή να μαρτυρεί μια κατοπινή κατάρρευση. Ο αγωγός παρέμεινε στη θέση του και τον γέμισαν με κεραμίδες πριν την επιχωμάτωσή του τον 5ο ή 6ο αι.

Η δοκιμαστική τομή d είχε σκοπό τον καθαρισμό ενός τμήματος του αγωγού πού βρισκόταν ακόμη στη θέση του.

Βορειότερα, τα τετράγωνα ΑΑ΄ 23 ως 29 επέτρεψαν να προσδιορισθεί η τεχνική κατασκευής του ανατολικού αναλημματικού τοίχου και του αγωγού. Ένας σωρός από μικρές πέτρες περνάει κάτω από τον αγωγό και χρησίμευε για αποστράγγιση. Αυτή η φάση, που φαίνεται καθαρά στο ΑΑ΄ 25-27, όπου ο τοίχος του βάθους του ξυστού και ο αγωγός έχουν καταρρεύσει, χρονολογείται στην κλασική εποχή, σύμφωνα με τη θέση του. Και η χρονολόγηση της ανέγερσης του ανατολικού αναλημματικού τοίχου τοποθετείται με ακρίβεια στα αυτοκρατορικά χρόνια· υπάρχουν πώρινοι λίθοι του κλασικού ξυστού σε β΄ χρήση. Παρατηρούμε και εδώ επισκευές με κεράμους ανάμεσα στους λίθους των ανώτερων δόμων. Σε μια τελική φάση έχουν χρησιμοποιηθεί μικροί λίθοι που έχουν συγκεντρωθεί πάνω στον αγωγό και μέσα στα κενά του ανατολικού αναλημματικού τοίχου (Πίν. 91 γ). Μία σύντομη τομή στα τετράγωνα ΑΑ΄ 23-25, δίπλα στην ανατολική όψη αυτού του τοίχου, μας βοήθησε να ξαναβρούμε ένα στρώμα λατύπης που προέρχεται από τη δεύτερη λάξευση των ασβεστόλιθων και των πωρόλιθων που έχουν ξαναχρησιμοποιηθεί.

Στο βόρειο τμήμα του αγωγού, η τομή e αποκάλυψε στρώματα επιχωμάτωσης ανάμεσα στους δύο τοίχους, αν και ο ίδιος ο αγωγός είχε ήδη αποκαλυφθεί κατά τη διάρκεια ενός καθαρισμού. Η θεμελίωση του ανατολικού αναλημματικού τοίχου βρίσκεται στο επίπεδο του αγωγού και χρησιμοποιούνται λίθοι του κλασικού ξυστού, ανάμεσά τους ένας πώρινος σπόνδυλος κίονα. Η επιχωμάτωση του αγωγού που χρονολογείται στον 5ο και 6ο αι., καλύπτεται διαδοχικά από στρώμα στάχτης, λεπτής άμμου και χαλικιού· από πάνω βρίσκεται το σύγχρονο μπάζωμα. Οι ανώτεροι δόμοι του ανατολικού αναλημματικού τοίχου μαρτυρούν ότι έχει ξαναχρησιμοποιηθεί για τον ίδιο λόγο στη σύγχρονη εποχή. Ο καθαρισμός των ανώτερων δόμων του τοίχου του βάθους του ξυστού έφερε στο φως ύστερες μετατροπές αυτού του τοίχου, με χρήση πώρινων λίθων και ιδιαίτερα ενός ημικίονα του κλασικού ξυστού, καθώς και επισκευές με παρεμβολή μικρών κεράμων που έγιναν κατά την περίοδο της οικοδόμησης του ανατολικού αναλημματικού τοίχου.

Στο βόρειο τμήμα βρέθηκε σε τοίχο (Α/Δ) που περιείχε οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση, το στόμιο εκροής του αγωγού (Πίν. 92 α). Η τομή στα βόρεια του ξυστού επέτρεψε να ξαναβρούμε την αποχέτευση που περισυνέλεγε τα νερά του αγωγού. Το πρώτο επίπεδο περιέχει μια πήλινη πλάκα που φέρει σημάδια τρίποδα και περιβάλλεται, εκτός από το δυτικό μέρος, με τοιχάριο από πλίνθους και κονίαμα. Το δεύτερο επίπεδο, στα δυτικά, αποτελείται από ένα φρεάτιο καθαρισμού που σχηματίζεται από δύο πήλινες πλάκες με κονίαμα. Στα δυτικά του φρεατίου, φτάνουμε σε μια ζώνη που έχει διαταραχτεί από παλαιότερες ανασκαφές και όπου ο εξωτερικός τοίχος του ξυστού φέρει ακόμη το λευκό του επίχρισμα. Στα ανατολικά του ανώτερου τμήματος αυτού του αγωγού (Α/Δ) βρίσκουμε, σε μια υψηλότερη στάθμη, δύο μέλη ενός πήλινου αγωγού με στρογγυλή διατομή (Πίν. 92 β).

Μεταξύ των ευρημάτων που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον σημειώνουμε ένα τμήμα κεφαλής αυστηρού ρυθμού που βρέθηκε σε β΄ χρήση μέσα σε ύστερο τοίχο, στην τομή b· θα μπορούσε να συνδυασθεί με ένα θραύσμα από οπίσθιο τμήμα γλυπτού που βρέθηκε στη Μαρμαριά (FD IV, 3, σ. 83, XXI, εικ. 25) και ανήκει πιθανότατα σε μορφή ακρωτηρίου. Αναφέρουμε ότι βρέθηκαν επίσης σημεία τμήματος του στυλοβάτη του ξυστού στο επίχρισμα (Πίν. 92 γ), γεγονός που επιτρέπει να υπολογίσουμε το μετακιόνιο και τη διάμετρο των κιόνων του 4ου αι. Ο συνολικός αριθμός των κιόνων πρέπει να έφτανε τους 82 περίπου. Η συντηρήτρια Cecile Macquet σήκωσε ένα τμήμα ζωγραφιστού επιχρίσματος που είχε αποκολληθεί από το λίθο Χ 1498 και είχε πέσει στο επίπεδο του ξυστού.

Επίσης, πραγματοποιήσαμε μία αναστήλωση λίθων του τοίχου του βάθους του ξυστού, στο νότιο τμήμα (Πίν. 92 δ).

FRANÇOIS QUEYREL - ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΕΝΤΑΖΟΣ

Ρωμαϊκή Αγορά

Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε σε τέσσερις τομείς: Στο τετράγωνο α, στη βορειοδυτική γωνία αποκαλύφθηκε ο υδραγωγός που συνδέεται με τη μεγάλη οικοδομική περίοδο η οποία σφράγισε τη σημερινή όψη

της Αγοράς (πλινθοπερίκλειστο σύστημα τοιχοποιίας). Δυστυχώς στα δυτικά δεν υπήρχαν οι τάφροι θεμελίωσης του υδραγωγού και των τοίχων με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα (τα οικοδομήματα στηρίζονται απ' ευθείας πάνω στο φυσικό έδαφος), ενώ στην ανατολική πλευρά είχαν καταστραφεί από τις προηγούμενες ανασκαφές. Αντίθετα, στον πυθμένα του υδραγωγού, κάτω από τις επιχωματώσεις, μπορέσαμε να απομονώσουμε ένα γκρίζο αμμώδες στρώμα που φαίνεται να είναι το στρώμα καταστροφής (ένα τμήμα λύχνου επιτρέπει τη χρονολόγηση στον 3ο αι. μ.Χ.).

Στα τετράγωνα β και γ, στο ανώτερο άνδηρο, στα βόρεια της ογκώδους κατασκευής κάτω από την οποία περνάει ο ανατολικός υδραγωγός, αποκαλύφθηκε θύρα που οδηγεί από το ανώτερο πλάτωμα στον όροφο των καταστημάτων. Στα βόρεια αυτής αναγνωρίστηκε ένα προγενέστερο δάπεδο (δύο μεγάλες πέτρινες πλάκες) και ένας παλαιότερος τοίχος σχεδόν παράλληλος με τον τοίχο του βάθους της Αγοράς, πιθανώς προ-ρωμαϊκής εποχής (χωρίς κονίαμα). Μεταγενέστερες επεμβάσεις δεν άφησαν σ' αυτό το σημείο αδιατάρακτο στρώμα που να επιτρέπει τη χρονολόγηση, αλλά μέσα σ' αυτές τις επιχωματώσεις βρέθηκαν μεγάλα θραύσματα μελαμβαφών σκύφων.

Το τετράγωνο δ, αμέσως στα δυτικά της ανατολικής κόγχης, πίσω από τον τοίχο της πρόσοψης, επέτρεψε την ταύτιση ενός καταστήματος της περιόδου του «πλινθοπερίκλειστου συστήματος τοιχοποιίας» το οποίο αργότερα τοιχίστηκε. Ο ανατολικός τοίχος αυτού του καταστήματος είχε πράγματι υποχωρήσει προς τη νοτιοανατολική γωνία, πιθανώς εξαιτίας των πλαγίων ώσεων της κόγχης και, πριν επιχωματώσουν δια μιας το χώρο, έφραξαν το νότιο άνοιγμα. Η ανασκαφή σταμάτησε προσωρινά σ' ένα καλντερίμι από λίθους και ασβέστη που είχε σκοπό να σταθεροποιήσει την επιχωμάτωση (2,60 μ. περίπου πάνω από τη στάθμη του δαπέδου του καταστήματος). Αυτή η επιχωμάτωση έχει ήδη αποκαλύψει πάνω από 2.500 όστρακα, από τα οποία μπορούν να συναρμολογηθούν πολλά αγγεία· χρονολογείται προφανώς στον 6ο αι. π.Χ. (κεραμική με κτενιστή διακόσμηση). Μέσα σ' αυτήν βρέθηκε και ένα τμήμα του ανώνυμου Αιολικού Θησαυρού (αριθ. 17 164).

Στο τετράγωνο ε στο εσωτερικό της βορειοανατολικής γωνίας της Αγοράς, στο ύψος του στυλοβάτη, ήρθε στο φως μια σειρά διαδοχικών φάσεων, ελάχιστα ή καθόλου γνωστών μέχρι σήμερα:

Ένα μικρό τμήμα τοίχου χωρίς κονίαμα, ίσως προρωμαϊκό (μερικά σπάνια μελαμβαφή όστρακα βρέθηκαν σφηνωμένα κάτω από τα θεμέλια) με κατεύθυνση περίπου ΒΑ.-ΝΔ.

Πάνω απ' αυτόν τον τοίχο περνάει σε ορθή γωνία, ένας ρωμαϊκός με λευκό κονίαμα, πάχ. 0,80 μ. περίπου, με ελάχιστες οπτόπλινθους, καλυμμένος με επίχρισμα στη βόρεια όψη του. Αργότερα η όψη αυτή ενισχύθηκε με υλικά σε β΄ χρήση (πέτρες συναρμολογημένες με επίχρισμα). Αυτός ο αναλημματικός τοίχος που τέμνει τη βορειοανατολική γωνία της σημερινής Αγοράς, κατέρρευσε από τις ώσεις των χωμάτων σ' αυτό το σημείο και ισοπεδώθηκε το αργότερο την εποχή της κατασκευής του τοίχου με το πλινθοπερίκλειστο που στηρίζεται πάνω του. Προς Δ. ο τοίχος βυθίζεται κάτω από τους τοίχους των σημερινών καταστημάτων· προς Α., πέρα από τον τοίχο με το πλινθοπερίκλειστο που αποτελεί το ανατολικό όριο της σημερινής Αγοράς, συνεχίζει ανέπαφος επί 15 μ. περίπου και συναντάει στον άξονά του έναν προ-ρωμαϊκό πολυγωνικό αναλημματικό τοίχο. Προς Ν., πιθανώς συναντάει σε ορθή γωνία ένα τμήμα τοίχου του οποίου ανακαλύφθηκαν τα θεμέλια· το σημείο της πιθανής συνάντησης διακόπηκε από τη λιθοδομή με το πλινθοπερίκλειστο, η οποία εξάλλου παρουσίασε ρωγμές αργότερα σ' αυτό το σημείο εξαιτίας της ανεπάρκειας των θεμελίων. Αυτό το τμήμα τοίχου που γωνιάζει και επεκτείνεται στα νότια έξω από την ανεσκαμμένη ζώνη, είναι πολύ σημαντικό διότι βρέθηκε η τάφρος θεμελίωσής του, πλούσια σε υλικό και σκαμμένη απ' ευθείας μέσα στο φυσικό έδαφος. Αυτός ο μεγάλος αναλημματικός τοίχος φαίνεται σύγχρονος με το ρωμαϊκό τοίχο που στηρίζει το άνω πλάτωμα πάνω από το τετράγωνο δ, με τον αναλημματικό τοίχο στα ανατολικά της Αγοράς που συγκρατεί το στόμιο του ανατολικού υδραγωγού και πάνω στον οποίο στηρίζονται οι χαμηλότεροι τοίχοι, με πλινθοπερίκλειστο στη νοτιοανατολική γωνία της Αγοράς, και ίσως και με το μεγάλο τοίχο 206 κάτω από την Άλω. Παρατηρούμε μια γενική μετατροπή του νοτιοανατολικού τομέα του ιερού σε μια σχετικά πρώιμη χρονολογία.

Στα νότια αυτού του τοίχου, βρέθηκε ένα τμήμα δαπέδου από ασβέστη χωρίς σχέση με τους γύρω τοίχους. Από κάτω εισχωρούσε προφανώς το στρώμα με την ισχυρή κλίση που συνδέεται με τα θεμέλια του τοίχου με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα τοιχοποιίας. Σε βάθος 0,10 μ. περίπου κάτω από το δάπεδο αυτό, μία πέτρινη πλάκα και μερικές οπτόπλινθοι αποτελούσαν ίσως τα ερείπια ενός μεταγενέστερου στρώματος.

Στις Νότιες Θέρμες ανοίξαμε δύο δοκιμαστικές τομές στα δυτικά της αψιδωτής αίθουσας που ανασκάφηκε το 1961[1] στη θέση του δρομίσκου που είχαν για το ντεκοβίλ (βαγονέτα για την απομάκρυνση των μπάζων) της μεγάλης ανασκαφής.

1. BCH 86 (1962), σ. 911-912.

Το τετράγωνο α και η προέκταση του β, στα δυτικά της αψίδας, επέτρεψαν να διαπιστωθεί ότι η αψίδα περιορίζεται σε ένα λεπτό τοίχο πρόσοψης χτισμένο στο φυσικό έδαφος που είναι βαθιά σκαμμένο σ' αυτό το σημείο για την κατασκευή της αψίδας και δεν υπήρχε τάφρος θεμελίων.

Αντίθετα, στο τετράγωνο γ, νοτιότερα, απέναντι από τη θύρα που ανοίγει προς την αψιδωτή αίθουσα, βρέθηκαν ένας λίθος με επιγραφή κλασικής εποχής (ίσως αφιερωματική) (inv. 17168) και μία ενεπίγραφη οπτόπλινθος (inv. 17163).

Κάτω από τις σχετικά πρόσφατες επιχώσεις, βρέθηκε δεξαμενή που το δυτικό τμήμα της καλύπτεται με οροφή από οπτόπλινθους και κονίαμα, στηριζόμενη πάνω σε μαδέρια, τα αποτυπώματα των οποίων είναι ακόμη ορατά πάνω στο κονίαμα. Η δεξαμενή επιχώθηκε δια μιας στην ανατολική πλευρά που μάλλον έχει σχέση με τροποποίηση του σπιτιού τον 6ο αι. Το καλυμμένο τμήμα στα δυτικά κατέρρευσε αργότερα σταδιακά μέσα στο κενό που άφησε η κλίση της επιχωμάτωσης, παρασύροντας με τη σειρά του τα ανώτερα στρώματα. Ένα νόμισμα του Ιουστίνου Β΄ που βρέθηκε πάνω από τα ερειπία της οροφής που κατέρρευσε αντιστοιχεί πιθανότατα σε μία στάθμη εγκατάστασης που τοποθετείται αμέσως μετά την εγκατάλειψη της δεξαμενής. Στα βόρεια της δεξαμενής, ένα καλντερίμι κατασκευασμένο ταυτόχρονα μ' αυτήν χρονολογήθηκε από δύο χάλκινα minimi στα μέσα του 5ου αι.· αυτό το στρώμα αντιστοιχεί στην εποχή χρήσης της δεξαμενής. Τέλος, η βορειοανατολική γωνία της δεξαμενής στηρίζεται σε έναν πλάγιο τοίχο, από αρχαίους λίθους σε β΄ χρήση, που εξαφανίζεται μέσα στο βόρειο μάρτυρα. Αυτός ο τοίχος είναι προγενέστερος όλων των άλλων κτισμάτων που αποκαλύφθηκαν.

Η επιχωμάτωση της δεξαμενής απέδωσε ένα πλούσιο κεραμικό υλικό και ένα σημαντικό αριθμό υπερωπτημένων πλίνθων (που εμφανίζονται επίσης στο τετράγωνο δ της Αγοράς, αλλά σε αναλογία σαφώς μικρότερη)· το μόνο υποστήριγμα όπτησης που εμφανίστηκε βρισκόταν σε μία μεταγενέστερη επίχωση. Με τους προηγούμενους καθαρισμούς, 1985-1986, στο διάδρομο για το ντεκοβίλ, δυτικότερα είχε εμφανιστεί ανάλογη κεραμική με τις υπερωπτημένες πλίνθους. Στις ανασκαφές του 1961 είχε βρεθεί μέσα στην αψίδα μία μήτρα λύχνου. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι υπήρχε εκεί κοντά κλίβανος που ήταν ενεργός στο τέλος της ρωμαϊκής εποχής. Ίσως αυτός ο κλίβανος ταυτίζεται με το ρωμαϊκό που βρέθηκε στα βόρεια της Ιεράς Οδού, ανατολικά του ανώνυμου Αιολικού Θησαυρού[2].

VINCENT DEROCHE

2. BCH 64-65 (1940-1941), σ. 255.

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Βόλου

Τον Ιούλιο του 1990, μετά από σχετική έγκριση (της Κεντρικής Υπηρεσίας) του Υπουργείου Πολιτισμού, εγκαινιάστηκε στο Μουσείο του Βόλου περιοδική έκθεση με θέμα τη ζωή και το έργο του μεγάλου θεσσαλού λαογράφου Κίτσου Α. Μακρή (1917-1988), με αφορμή τη συμπλήρωση ενός χρόνου από το θάνατό του. Η οικογένεια του τιμωμένου διέθεσε το πλούσιο και ποικίλο υλικό, το οποίο εκτέθηκε στην αίθουσα του Εφορείου, δηλαδή του παλιού Γραφείου του Εφόρου, όπου το 1987 είχε παρουσιαστεί παρόμοια έκθεση για τη ζωή και το έργο του Δ.Ρ. Θεοχάρη[1]. Η έκθεση για τον Κίτσο Α. Μακρή οργανώθηκε σε ενότητες που αφορούσαν την προσωπική του ζωή και τις σχέσεις του με γνωστές προσωπικότητες του πνεύματος και της τέχνης, την πολιτική, την πολιτιστική και την επιστημονική του δραστηριότητα, τα βραβεία και τις τιμητικές διακρίσεις για το έργο του. Σε χωριστές ενότητες περιλαμβάνονταν επίσης τα δημοσιεύματά του, χειροτεχνήματα, που κατασκεύασε ο ίδιος, έργα λαϊκής τέχνης από την πλούσια συλλογή του και τέλος η μικρή συλλογή του από αρχαία αντικείμενα, την οποία η οικογένειά του δώρησε στο Μουσείο του Βόλου. Κατά τη διάρκεια της Έκθεσης, που διήρκεσε δύο χρόνια, διανέμονταν στους επισκέπτες δύο φυλλάδια: ένα με τον κατάλογο των εκθεμάτων και ένα με σύντομο βιογραφικό σημείωμα και την εργογραφία του Κίτσου Α. Μακρή.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Διμήνι

Οικόπεδο Ν. Κωτσαλή

Το καλοκαίρι του 1990, ύστερα από διακοπή δύο ετών συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του μυκηναϊκού οικισμού και είναι όμορο με το πρώην οικόπεδο Καρυοφίλη, όπου ήδη έχει αποκαλυφθεί ένα μεγάλο τμήμα της μυκηναϊκής πόλης[2].

Σκοπός της φετινής έρευνας ήταν να αποκαλύψουμε μεγαλύτερο τμήμα της οικίας Κ, που εντοπίστηκε το 1988, ώστε να ολοκληρωθεί η κάτοψή της, αλλά κατά κύριο λόγο σκοπός ήταν να μελετήσουμε τα στρώματα πάνω στα οποία θεμελιώθηκαν οι μυκηναϊκές οικίες του Διμηνίου και πιο συγκεκριμένα να διαπιστώσουμε εάν στο μυκηναϊκό οικισμό Διμηνίου υπάρχουν στρώματα της ΥΕ Ι και ΥΕ ΙΙ περιόδου. Μέχρι σήμερα η έρευνα στο Διμήνι έχει εντοπίσει μόνο στρώματα της τελευταίας περιόδου της ύστερης εποχής του Χαλκού και παραμένει το ερώτημα πότε ιδρύθηκε ο οικισμός αυτός.

Η ανασκαφή στο οικόπεδο Κωτσαλή μας έδωσε εξαιρετικά ενδιαφέροντα αποτελέσματα όσον αφορά στην ίδρυση του οικισμού καθώς και στοιχεία για τη θρησκευτική δραστηριότητα των κατοίκων του.

Φέτος διευρύναμε την παλιά τομή προς Α. κατά 12 μ., ώστε τελικά να διαμορφωθεί μία ανασκαφική τομή, διαστ. 16x12 μ., η οποία διαιρέθηκε κανονικά σε τετράγωνα, διαστ. 4x4 μ.

Τα πρώτα αρχιτεκτονικά λείψανα βρέθηκαν σε βάθος μόλις 0,30 μ. από την ελεύθερη επιφάνεια. Αποκαλύφθηκαν συνολικά δύο δωμάτια και η αρχή ενός τρίτου, που επεκτείνεται κάτω από την επίχωση του οικοπέδου, το οποίο για πρακτικούς λόγους δεν αποκαλύφθηκε ολόκληρο.

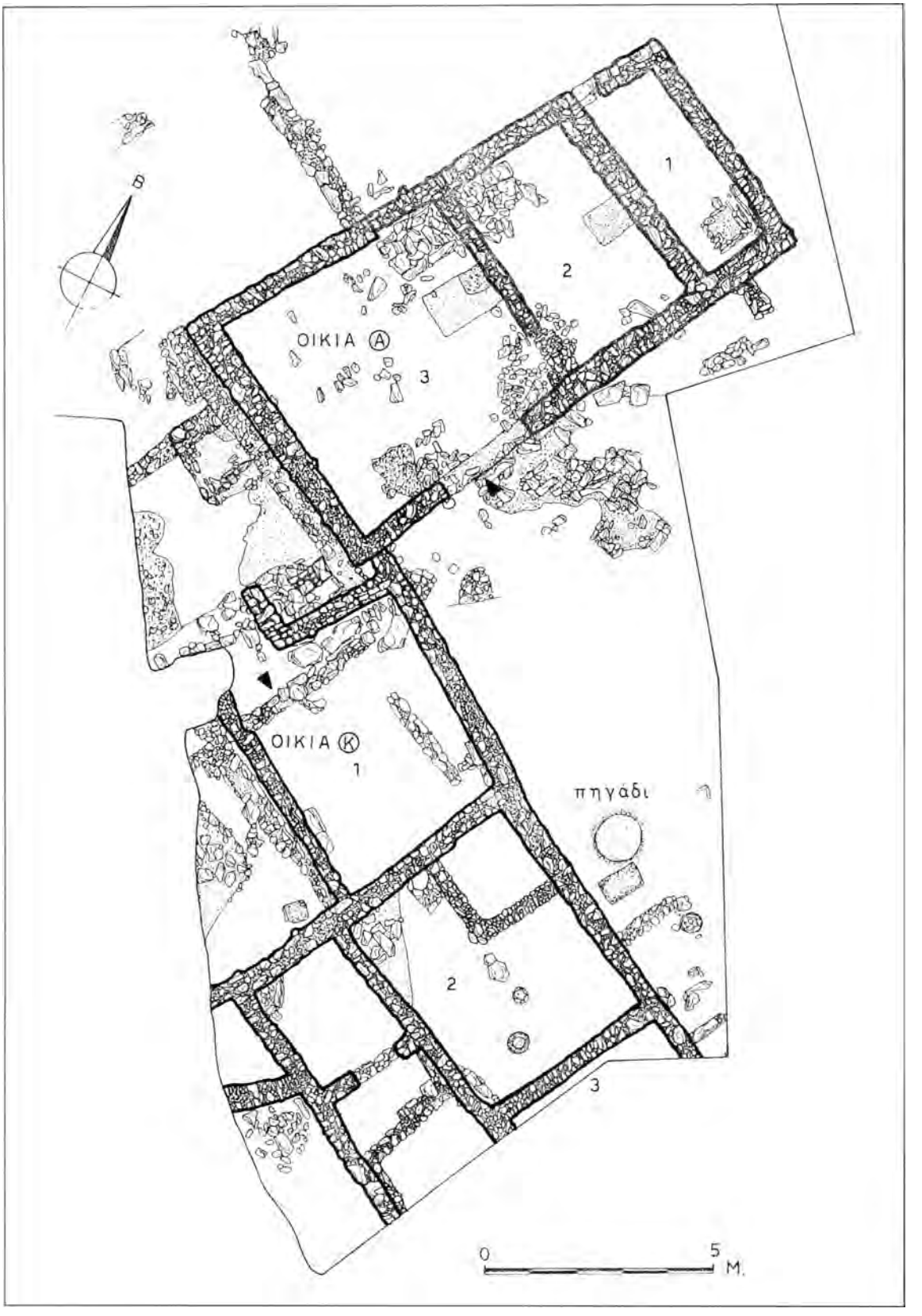
Στα νότια του δωματίου 2 αποκαλύφθηκαν και δύο μικρότεροι χώροι, των οποίων δεν έχει ταυτιστεί η χρήση.

Τα τρία δωμάτια αναπτύχθηκαν στον κατά μήκος άξονα της Οικίας Κ με κατέθυνση από Δ.-Α., έχουν ενιαίο προσανατολισμό με τις υπόλοιπες οικίες που έχουν αποκαλυφθεί παλιότερα στο διπλανό οικόπεδο, και έχουν άμεση επαφή με την Οικία Α (Σχέδ. 1).

Η κεντρική είσοδος της Οικίας Κ βρίσκεται στο δυτικό τοίχο, όπου μπροστά από το άνοιγμα της πόρτας αποκαλύφθηκε πλακόστρωτο σε περιορισμένη έκταση, πάνω στο οποίο βρέθηκε μία ακέραιη χάλκινη σμίλη. Στα δωμάτια 1, 2 και 3 τα πρώτα πήλινα δάπεδα βρέ-

1. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 245.

2. Πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη Δ. Ρ. Θεοχάρη, Αθήνα 1992, σ. 272 κ.ε.

Σχέδ. 1. Διμήνι. Οικόπεδο Ν. Κωτσαλή. Κάτοψη των οικιών Α και Κ.

θηκαν σε βάθος 0,50 μ. με κεραμική της ΥΕ ΙΙΙΒ2 περιόδου. Στη φάση αυτή η Οικία Κ εγκαταλείφθηκε από τους ενοίκους της χωρίς ποτέ να ξανακατοικηθεί, από άγνωστη σε μας αίτια.

Σε έρευνα που έγινε σε βαθύτερα στρώματα διαπιστώθηκε ότι η Οικία Κ, με την ίδια ακριβώς αρχιτεκτονική μορφή, είχε και παλαιότερες επιχώσεις.

Σε βάθος 0,70 μ. από την ελεύθερη επιφάνεια βρέθηκαν πήλινα δάπεδα, από τα οποία περισυλλέξαμε κεραμική της ΥΕ ΙΙΙΒ1 (Πίν. 93 α). Η Οικία Κ αυτήν την περίοδο παρουσιάζει μία ιδιαίτερα επιμελημένη μορφή· όλοι οι εσωτερικοί τοίχοι των δωματίων φέρουν επάλειψη από άσπρο αμμοκονίαμα. Τα πέτρινα θεμέλια είναι κτισμένα με πολύ προσοχή. Τα δάπεδα αποτελούνται από καλά πατημένο πηλό που στρώνεται πάνω σε λεπτή στρώση από χαλίκι.

Επιπλέον, στο δωμάτιο 2 που είναι και το μεγαλύτερο δωμάτιο της Οικίας Κ (διαστ. 4x5 μ.) υπάρχει ένα μικρό χώρισμα στη βορειοδυτική γωνία που δημιουργείται με το χτίσιμο ενός χαμηλού τοιχίου σε σχήμα L. Το χώρισμα αυτό έχει διαστάσεις 1,50x1,60 μ. και φαίνεται ότι παίζει έναν ιδιαίτερο ρόλο στη ζωή των ενοίκων (Πίν. 93 γ).

Ακριβώς μπροστά από το χαμηλό τοιχίο βρέθηκε πεσμένο ένα μεγάλο πήλινο γραπτό ειδώλιο βοοειδούς (Πίν. 93 β), το οποίο μας βοηθά να ταυτίσουμε τη χρήση του. Εκτός όμως από το ειδώλιο αυτό, ακόμη ένα στοιχείο έρχεται να ερμηνεύσει τη χρήση του μικρού χώρου. Σε μικρή απόσταση από το χαμηλό τοιχίο-θρανίο βρέθηκε μία πέτρινη κατασκευή, 0,60x0,60 μ. Έχοντας υπόψη μας τα στοιχεία αυτά, θεωρούμε ότι ο χώρος αυτός χρησιμοποιήθηκε ως οικιακό ιερό και αποτελεί το πρώτο συγκεκριμένο παράδειγμα θρησκευτικής δραστηριότητας των Μυκηναίων στον οικισμό του Διμηνίου.

Ακόμα, στο δωμάτιο 2 διαπιστώσαμε ότι υπήρχε ένας ξύλινος κίονας για τη στήριξη της οροφής, που ήταν τοποθετημένος έκκεντρα, προς την ανατολική πλευρά του δωματίου.

Στην ΥΕ ΙΙΙΒ1 περίοδο η Οικία Κ, παρ' όλη την επιμελημένη δόμησή της δεν μας έδωσε κανένα στοιχείο για την πιθανή ύπαρξη συστήματος αποχέτευσης και χρήσης λουτρού. Τα μεγάλα κομμάτια του πήλινου λουτήρα που βρέθηκαν πεταμένα έξω από το βόρειο τοίχο, ακόμα δεν ξέρουμε από πού προέρχονται.

Σε απόσταση μικρότερη από 1 μ. από τον εξωτερικό βόρειο τοίχο του δωματίου 2 της Οικίας Κ βρέθηκε ένα πηγάδι, βάθ. 15 και διαμ. 0,95 μ. Το πηγάδι στην τελική φάση της Οικίας Κ (ΥΕ ΙΙΙΒ2) δεν ήταν σε χρήση. Γι αυτό μπαζώθηκε και κλείστηκε το στόμιό του με σκληρό πηλόχωμα. Δίπλα στο στόμιό του βρέθηκε ένας παιδικός κιβωτιόσχημος τάφος. Το πηγάδι πρέπει να ανοίχτηκε στη ΜΕ εποχή και χρησιμοποιήθηκε μέχρι την ΥΕ ΙΙΙΒ1 περίοδο. Στην ΥΕ ΙΙΙΒ2 περίοδο σφραγίστηκε, ο χώρος καλύφθηκε από σκληρό πηλόχωμα και χρησιμοποιήθηκε ως αποθήκη. Γιατί έκλεισαν το πηγάδι τότε και πού βρήκαν τις νέες πηγές νερού, δεν μπορούμε να ξέρουμε.

Στο χώρο με το πηγάδι είχε άμεση πρόσβαση η Οικία Α, η οποία αυλιζόταν εκεί, ενώ η Οικία Κ δεν είναι σίγουρο ότι είχε άνοιγμα στη βόρεια πλευρά της. Το πηγάδι είχε λαξευμένα αντωπά πατήματα σε απόσταση 0,40 μ. το ένα από το άλλο και περιείχε άφθονη κεραμική, κυρίως όστρακα από μεγάλα χονδροειδή αγγεία (χύτρες, πιθάρια, αμφορείς), αλλά συγχρόνως περιείχε και κάθε είδους απορρίμματα (κόκκαλα ζώων, υπολείμματα τροφής, όστρεα, πέτρες κτλ.). Μέχρι το βάθος των 8 μ. η κεραμική από το πηγάδι ήταν καθαρά μυκηναϊκή. Μετά τα 8 και μέχρι τα 15 μ. βάθος, που βρέθηκε ο πυθμένας του πηγαδιού, η κεραμική ήταν ανάμεικτη ΥΕ ΙΙΙΑ και ΥΕ ΙΙΑ και Β περιόδου μαζί με μεσοελλαδικά όστρακα.

Αυτό έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί μέχρι τώρα δε βρήκαμε στρωματογραφημένη κεραμική της ΥΕ ΙΙ περιόδου στο Διμήνι. Η έρευνα στην Οικία Κ μας έδειξε ότι η Οικία αυτή θεμελιώθηκε σε φυσικό έδαφος στο τέλος της ΥΕ ΙΙΒ - αρχές ΥΕ ΙΙΙΑ περιόδου. Το ότι όμως βρέθηκε κεραμική της ΥΕ ΙΙ μαζί με την ΜΕ κεραμική, έστω και στην επίχωση του πηγαδιού, χωρίς καθόλου όστρακα της ΥΕ Ι αποτελεί ένδειξη για την παρουσία του μυκηναϊκού πολιτισμού στη Θεσσαλία αυτή την περίοδο, ενώ η ΥΕ Ι δεν έχει εντοπισθεί σε καμμία μυκηναϊκή θέση.

Μέχρι τώρα διαπιστώνουμε παντού ότι μεσοελλαδικά όστρακα συνυπάρχουν με κεραμική της ΥΕ ΙΙ περιόδου και θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι τότε εισέβαλε στη Θεσσαλία ο μυκηναϊκός τρόπος ζωής.

Οικόπεδο Γ. Τσακανίκα

Στη νότια πλευρά του αγροτικού δρόμου Διμηνίου - Βιομηχανικής Ζώνης Βόλου και σε απόσταση 500 μ. νοτιοδυτικά από το λόφο, όπου βρίσκονται τα λείψανα του γνωστού νεολιθικού οικισμού, μέσα στο αγρόκτημα (αμυγδαλεώνας) ιδιοκτησίας Γ. Τσακανίκα, επισημάνθηκε τμήμα ρωμαϊκού αγωγού ύδρεσης (Πίν. 94 α).

Πρόκειται για κτιστό αυλάκι με αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα ως συνδετική ύλη. Το αυλάκι έφερε στα εσωτερικά τοιχώματά του επάλειψη από σκληρό αμμοκονίαμα, το οποίο σώζεται σήμερα σε ελάχιστα σημεία. Έχει συνολικό πλάτος 0,85 μ. και σκεπαζόταν με σχιστόπλακες, οι οποίες δεν σώζονται. Καθαρίστηκε σε μήκος 50 μ. και διαπιστώθηκε ότι σε μικρή

έκταση η βόρεια πλευρά του ενισχύθηκε με κτίσιμο και δεύτερου εξωτερικά τοίχου (σε μήκος 9 μ.).

Ο αγωγός κατασκευάστηκε στα ριζά του λόφου του Διμηνίου. Δυτικά από το κτήμα Τσακανίκα έχουν γίνει παλαιότερα απολήψεις χωμάτων και ο λόφος έχει κοπεί, με αποτέλεσμα να καταστραφεί ο αγωγός. Προς Α. ο αγωγός συνεχίζεται και διέρχεται πάνω από το θολωτό μυκηναϊκό τάφο (Λαμιόσπιτο) με κατεύθυνση προς τη Μπουρμπουλήθρα.

Ότι ο αγωγός του ρωμαϊκού υδραγωγείου της Δημητριάδας περνούσε από τη ορεινή περιοχή του Διμηνίου ήταν γνωστό από παλιά[3]. Η βλάστηση, η καλλιέργεια, οι απολήψεις χωμάτων, η επέκταση του σύγχρονου οικισμού Διμηνίου, έχουν εξαφανίσει πλέον κάθε ορατό λείψανο του ρωμαϊκού αγωγού που ξεκινούσε από τις υπώρειες του Πηλίου, περνούσε από τους Μπαξέδες (Άγιο Γεώργιο), συνέχιζε προς Α., διέσχιζε το Διμήνι και από εκεί προχωρούσε στην πλαγιά του λόφου προς τη Μπουρμπουλήθρα και κατέληγε στα Δόντια.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

Δημητριάδα

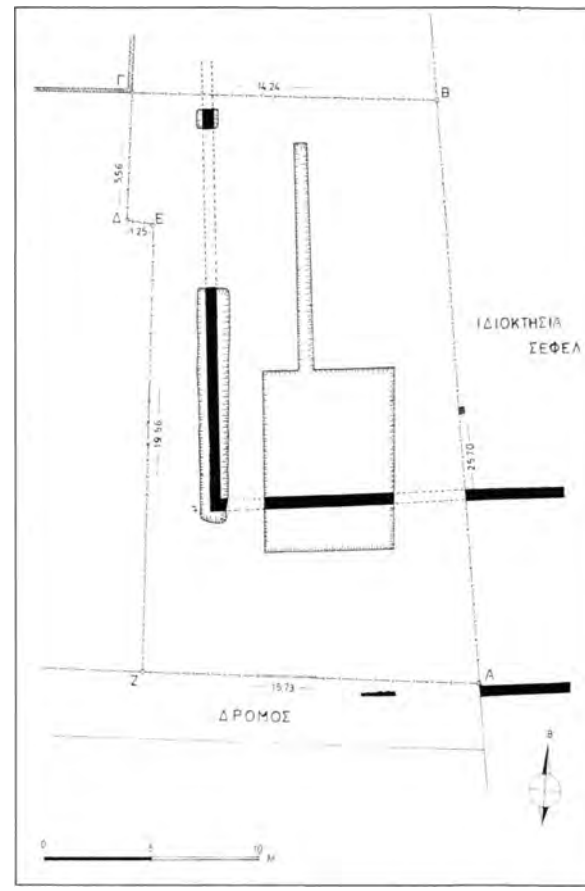
Οικόπεδο Νικ. Καρινάκη

Το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή Πευκάκια, δυτικά του οικοπέδου ιδιοκτησίας Γκύντερ Σέφελ όπου το 1979-1980 αποκαλύφθηκαν ελληνιστικές οικίες ενταγμένες σε οικοδομικά τετράγωνα που επιβεβαίωναν το χτίσιμο της πόλης κατά το ιπποδάμειο σύστημα. Η έρευνα στο οικόπεδο Νικ. Καρινάκη αποκάλυψε τη δυτική γωνία ενός κτιρίου, του οποίου το μεγαλύτερο τμήμα βρίσκεται ανασκαμμένο μέσα στο οικόπεδο Γκ. Σέφελ (Πίν. 94 β).

Οι τοίχοι σώζονται μόνο στο ύψος της θεμελίωσης και εδράζονται στο φυσικό βράχο της περιοχής (σαπόπετρα). Τα λιγοστά μικρά ευρήματα και η κεραμική χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους (Σχέδ. 2).

Οδός Βόλου - Αθηνών 7 (οικόπεδο Φιλ. και Ελ. Γαρυφάλλου)

Το οικόπεδο βρίσκεται στα βόρεια της αρχαίας Δημητριάδας. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα βρέθηκαν σε πολύ αποσπασματική κατάσταση. Συνοπτικά αναφέρουμε έναν ισχυρό αναλημματικό τοίχο στα ανατολικά,

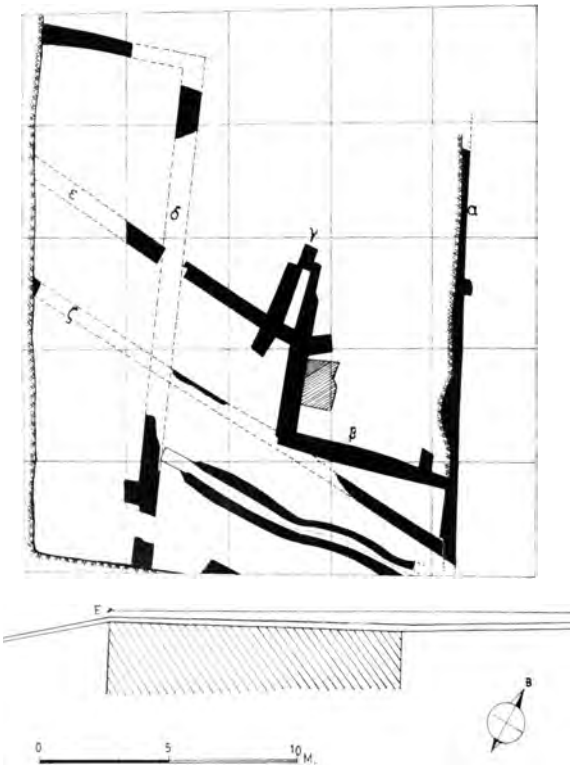

Σχέδ. 2. Δημητριάδα. Οικόπεδο Νικ. Καρινάκη. Κάτοψη της ανασκαφής.

ο οποίος δικαιολογείται από τη μορφολογία του εδάφους που παρουσιάζει μεγάλη κατωφέρεια από Δ. προς Α. Η μορφολογία αυτή του εδάφους ήταν φαίνεται ο καθοριστικός παράγοντας για την κατασκευή ενός χτιστού αγωγού με σχιστόπλακες. Τα περισσότερα από τα κινητά ευρήματα βρέθηκαν στα νότια του ανασκαμμένου χώρου, στην περιοχή από όπου περνούσε ο αγωγός, και περιλαμβάνουν χάλκινα νομίσματα (12 από τα 19 που βρέθηκαν συνολικά), τα πιο πολλά οξειδωμένα και αδιάγνωστα. Από τα ταυτισμένα ένα είναι του Κοινού των Θεσσαλών και ένα ρωμαϊκό του 3ου αι. μ.Χ. Βρέθηκαν ακόμη μία χαλκινη οινοχόη, διάφορα μικρά και αποσπασματικά σωζόμενα μετάλλινα αντικείμενα και αρκετή ελληνιστική κεραμική (δακρυδόχα, χύτρες, πινάκια και άλλα, μαγειρικά κυρίως, σκεύη).

Στην υπόλοιπη έκταση του οικοπέδου, προς Β. του αγωγού, βρέθηκε η νοτιοδυτική γωνία του κτιρίου και άλλα αποσπασματικά λείψανα τοίχων (Σχέδ. 3).

3. Δ. Τσοποτός, Το αρχαίον υδραγωγείον Παγασών-Δημητριάδος, Θεσσαλικά Χρονικά, 1931, σ. 209.

Σχέδ. 3. Δημητριάδα. Οδός Βόλου-Αθηνών 7. Κάτοψη της ανασκαφής.

Οικόπεδο Α. Καράμπελα

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή του βόρειου λιμανιού της Δημητριάδας, πολύ κοντά στην αρχαία ακτογραμμή, αφού στο βόρειο μισό του ανασκαμμένου χώρου (προς τη θάλασσα), κάτω από το επιφανειακό στρώμα, βρέθηκε άμμος και θαλάσσια όστρεα. Στο νότιο μισό του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν οι οικιστικές φάσεις δύο εποχών:

α) Η νοτιοανατολική εξωτερική γωνία κτιρίου με ισχυρούς τοίχους (πλ. 0,75 μ.), χτισμένους με αργολιθοδομή. Ένα λυχνάρι που βρέθηκε σχεδόν σε επαφή με την εξωτερική πλευρά του νότιου τοίχου είναι ελληνιστικό. Επειδή τα οικοδομικά αυτά λείψανα βρέθηκαν ακριβώς στο όριο του οικοπέδου και συνεχίζονται κάτω από το δρόμο δεν ήταν δυνατή η έρευνα σε έκταση.

β) Τμήμα υστερορωμαϊκού κτιρίου χτισμένο με αργές πέτρες και λευκό κουρασάνι, που συνεχίζεται έξω από τα όρια του οικοπέδου (Πίν. 94 γ). Αποκαλύφθηκαν συνολικά πέντε χώροι (Σχέδ. 4). Το βορειοδυτικό γωνιαίο δωμάτιο δεν είχε δάπεδο, ενώ αυτό που βρίσκεται δίπλα του (προς ΒΑ.) είχε δάπεδο από πήλινα πλακίδια. Οι εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων αυτού του δωματίου ήταν καλυμμένες με επίχρισμα κόκκινου χρώματος. Εκτός από τα πάρα πολλά κομμάτια επιχρισμάτων που βρέθηκαν πεσμένα αλλά και στη θέση τους, βρέθηκαν και διακοσμητικές κορνίζες από στούκο λευκό που πρέπει να ήταν τοποθετημένες ψηλά στους τοίχους, ίσως στην ένωσή τους με το ταβάνι. Χαμηλά στους τοίχους της βορειοανατολικής γωνίας υπήρχε από μία διαμπερής οπή. Στον ανατολικό τοίχο του δωματίου το θυραίο άνοιγμα με το μαρμάρινο κατώφλι στη θέση του οδηγούσε σ' ένα τρίτο χώρο του κτιρίου, του οποίου το δάπεδο ήταν στρωμένο με σχιστόπλακες. Ο χώρος αυτός, πιθανώς αυλή, συνεχίζεται ανατολικά έξω από το οικόπεδο, κάτω από τη γειτονική οικοδομή.

Ένα δεύτερο μαρμάρινο κατώφλι στα νότια της πλακόστρωτης αυλής οδηγούσε σε ένα τέταρτο χώρο, όπου βρέθηκε μία κυκλική κατασκευή με πήλινο περιχείλωμα, πιθανότατα εστία (Πίν. 95 α).

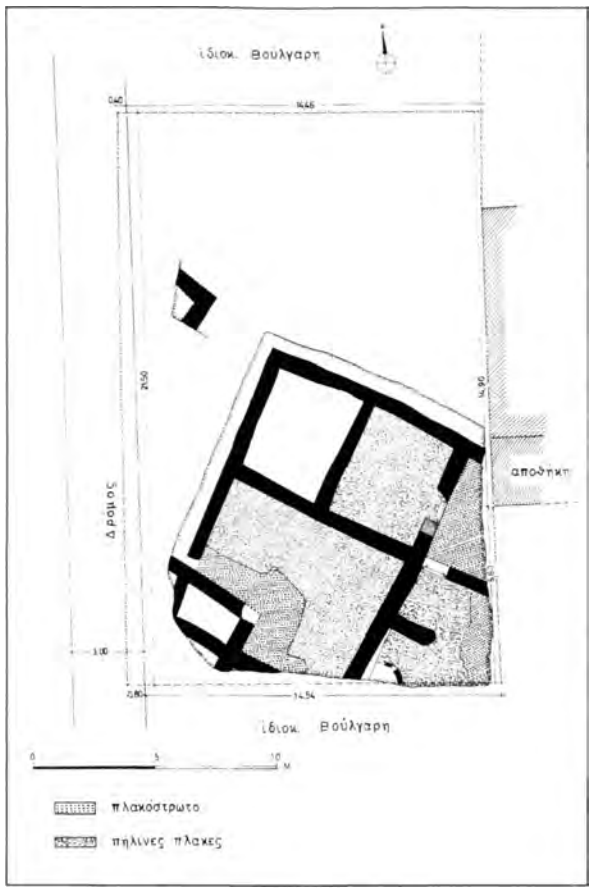
Ο πέμπτος και μεγαλύτερος χώρος βρέθηκε στα δυτικά του προηγούμενου, είχε δάπεδο από πήλινα πλακίδια δύο διαφορετικών μεγεθών, συμπληρωμένο σε ένα τμήμα του με σχιστόπλακες που θα πρέπει να τοποθετήθηκαν σε κάποια επισκευή του κτιρίου. Η νοτιοδυτική γωνία του δωματίου αυτού σε κάποια μεταγενέστερη φάση χωρίστηκε και δημιουργήθηκε ένας μικρός βοηθητικός χώρος.

Οι τοίχοι του κτιρίου σώθηκαν σε αρκετά μεγάλο ύψος, 0,90 μ. περίπου στα ψηλότερα σημεία. Βρέθηκαν πολλά τμήματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών, όπως τμήμα αρράβδωτου κίονα, τμήμα δωρικού κιονόκρανου, επίκρανο παραστάδας, ιωνικό επίθημα, βάση αρράβδωτου κίονα συμφυής με την πλίνθο. Στα υπόλοιπα ευρήματα περιλαμβάνονται τμήμα στήλης με επιγραφή: *Δ Η Λ Ι Α Σ*, παρά πολλά χάλκινα νομίσματα που χρονολογούνται τα περισσότερα στις αρχές του 4ου αι. π.Χ., μεγάλες ποσότητες κεραμικής (κυρίως τμήματα αμφορέων), πολλές οστέινες βελόνες, δύο χάλκινα αγκίστρια και διάφορα μικροαντικείμενα σε αποσπασματική κατάσταση από κόκκαλο, χαλκό και γυαλί.

Οικόπεδο Β. Γκουνταρά

Στο οικόπεδο αυτό ανιχνεύθηκαν όλες οι φάσεις κατοίκησης που έχουν κατά καιρούς επισημανθεί στην περιοχή, κατά τη διάρκεια πάντα σωστικών ανασκαφών, και ανήκουν οι μεν παλαιότερες στις Παγασές (υστεροαρχαϊκή, κλασική), οι δε νεότερες στη Δημητριάδα (ελληνιστική, ρωμαϊκή). Στα ανώτερα στρώματα από βάθος 0,30-1,45 μ. περίπου είναι ρωμαϊκές.

Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά τμήματα κτιρίων,

Σχέδ. 4. Δημητριάδα. Οικόπεδο Α. Καράμπελα. Κάτοψη της ανασκαφής.

αγωγών, κομμάτια ψηφιδωτού δαπέδου πεταμένα μέσα σε παχύ στρώμα καταστροφής, όπου μέσα στη στάχτη βρέθηκε πολλή και χαρακτηριστική κεραμική — κυρίως από αμφορείς.

Η ελληνιστική φάση (βάθ. 1,45-1,90 μ.) αντιπροσωπεύεται αρχιτεκτονικά από ένα ισχυρό τοίχο που σώθηκε σε ύψος 1,50 μ. μαζί με το θεμέλιο και χαρακτηριστική κεραμική.

Βαθύτερα από το 1,90 μ. η κεραμική ήταν κλασική (όστρακα μελαμβαφών αγγείων με εμπίεστη διακόσμηση-ανθέμια, βάσεις σκύφων, λυχνάρι). Η κεραμική αυτή ήταν προϊόν μικρού κεραμικού κλιβάνου που βρέθηκε στη νοτιοανατολική γωνία της τομής (Πίν. 95 β-γ). Δίπλα στον κλίβανο βρέθηκε χτιστός βόθρος γεμάτος όστρεα (πορφύρες), κεραμίδες και όστρακα. Δάπεδο από πατημένο χώμα και χαλίκι υπήρχε στα δυτικά του κλιβάνου (Σχέδ. 5).

Σε βάθος 2,45 μ. περίπου τα όστρακα ήταν ελάχιστα και εκεί σταμάτησε το αρχαιολογικό στρώμα χωρίς να επισημανθούν παλαιότερες οικιστικές φάσεις. Η ανασκαφή σταμάτησε σε βάθος 3,40 μ. αφού τα μοναδικά ευρήματα ήταν άμμος, χαλίκι και πέτρες.

Εγκαταστάσεις βιολογικού καθαρισμού ΔΕΥΑΜΒ

Κατά την εκσκαφή για την κατασκευή των εγκαταστάσεων βιολογικού καθαρισμού της Δημοτικής Επιχείρησης Ύδρευσης Αποχέτευσης μείζονος περιοχής Βόλου, αποκαλύφθηκαν τάφοι που ανήκουν στο βόρειο νεκροταφείο της Δημητριάδας. Πολλοί τάφοι καταστράφηκαν διότι οι εργασίες άρχισαν χωρίς άδεια και χωρίς επίβλεψη από την Εφορεία. Από περισυλλογή έχουν συγκεντρωθεί αρκετά ελληνιστικά αγγεία.

Τάφος 1. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ., διαστ. 1,80x0,50 μ. Είχε καταστραφεί από την εκσκαφή σχεδόν ολοκληρωτικά. Περισυλλέχθηκαν μερικά μελαμβαφή όστρακα. Ο σκελετός είχε αποσαθρωθεί.

Τάφος 2. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Σώθηκε ένα πολύ μικρό τμήμα, μήκ. 0,25 μ. Δε βρέθηκε τίποτε.

Τάφος 3. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό Α.-Δ., διαστ. 1,78x0,50 μ. Είχε καταστραφεί στο επάνω μέρος των κεραμίδων. Περιείχε ένα σκελετό με το κρανίο προς Α. Δίπλα στο δεξιό ώμο βρέθηκε ένα μελαμβαφές λυχνάρι.

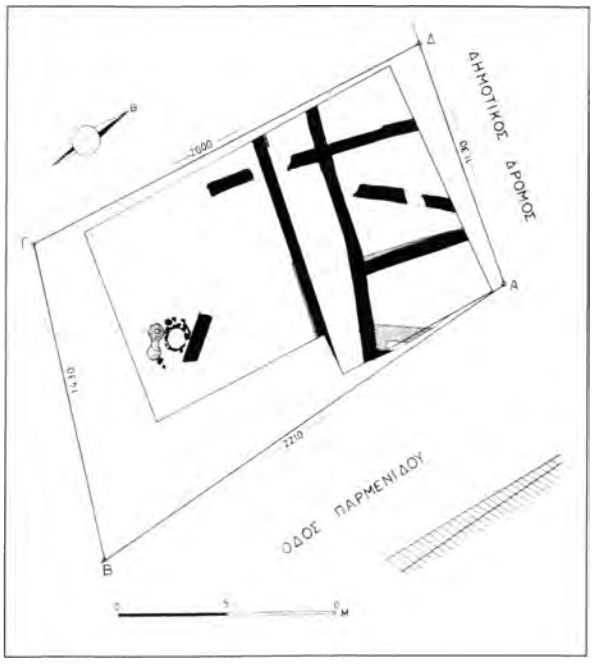
Τάφος 4. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό Α.-Δ., διαστ. 1,63x0,43 μ. Σώθηκε ακέραιος. Περιείχε ένα σκελετό και με κτερίσματα ένα λυχνάρι, ένα δακρυδόχο και έναν κάνθαρο.

Τάφος 5. Κεραμοσκεπής καλυβίτης. Το μεγαλύτερο μέρος του είχε καταστραφεί. Σώθηκε μόνο σε μήκος 0,20 μ.

Τάφος 6. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., διαστ. 1,50x0,50 μ. Περιείχε ένα σκελετό με το κρανίο προς ΝΑ. Στα κτερίσματα περιλαμβάνονται το επάνω τμήμα σώματος ανδρικού ειδωλίου, μία οινοχόη, ένα πινάκιο, ένα λυχνάρι και ένας κάνθαρος.

Τάφος 7. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό Α.-Δ., διαστ.: σωζ. μήκ. 0,70, πλ. 0,50 μ. Ήταν αποσαθρωμένος σε περισσότερο από το μισό ανατολικό του τμήμα. Από το σκελετό σώθηκε μόνο το κρανίο και τμήμα του θώρακα. Κάτω από αυτόν υπήρχαν τα λείψανα παλιότερης ταφής. Από αυτόν τον τάφο προέρχεται μία πήλινη πυξίδα.

Τάφος 8. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό Α.ΝΑ.-Δ.ΒΔ., διαστ. 1,77x0,48 μ. Η βόρεια πλευρά του είχε καταρρεύσει ήδη από την αρχαιότητα και καταπλάκωσε το σκελετό που βρέθηκε συμπιε-

Σχέδ. 5. Δημητριάδα. Οικόπεδο Β. Γκουνταρά. Κάτοψη της ανασκαφής.

σμένος. Στα κτερίσματα περιλαμβάνονται ένα δακρυδόχο και τμήμα χάλκινης βελόνας.

Τάφος 9. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό Α.-Δ., διαστ. 1,35x0,48 μ. Η βόρεια πλευρά των καλυπτήριων κεραμίδων είχε καταρρεύσει. Δύο από τις κεραμίδες του τάφου έφεραν ανάγλυφη διακόσμηση με φύλλο κισσού. Βρέθηκε ένας σκελετός πολύ συμπιεσμένος με το κρανίο προς Α. που ανήκει σε μικρό παιδί.

Τάφος 10. Πρόκειται για παλιότερη ταφή που εντοπίστηκε κάτω από τον τάφο 8. Βρέθηκε μόνο ο σκελετός με το κρανίο προς Δ., σχεδόν κάτω και δίπλα από τα πόδια του σκελετού του τάφου 8. Σε επαφή και προς το πίσω τμήμα του κρανίου βρέθηκε δακρυδόχο.

Τάφος 11. Κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος με πλάκες από γκρίζο μάρμαρο στις πλάγιες πλευρές και στον πυθμένα, με προσανατολισμό Α.-Δ., διαστ.: μήκ. (εξωτ.) 2,10, πλ. (εξωτ.) 1, βάθ. (εσωτ.) 0,78, πάχ. πλακών 0,10 μ. Είχε καταστραφεί σε μεγάλη έκταση από τον εκσκαφέα. Περισυλλέχθηκαν μόνο λίγα όστρακα.

Τάφος 12. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό Α.-Δ. Καταστράφηκε σχεδόν ολόκληρος. Σώθηκε μόνο το νοτιοανατολικό άκρο σε μήκος 0,30 μ.

Τάφος 13. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό Α.-Δ., διαστ. 1,60x0,42 μ. Οι περισσότερες καλυπτήριες είχαν αφαιρεθεί από τον εκσκαφέα. Βρέθηκε μία ταφή με το κρανίο προς Α. χωρίς κτερίσματα.

Τάφος 14. Λακκοειδής. Κεραμίδες άτακτα τοποθετημένες βρέθηκαν μόνο πάνω από ένα κρανίο. Δε βρέθηκαν άλλα οστά. Ένα πινάκιο και ένα δακρυδόχο υπήρχαν εκατέρωθεν του κρανίου.

Τάφος 15. Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος από γκρίζο μάρμαρο και προσανατολισμό Α.-Δ. Οι πλάγιες πλευρές είχαν αναθύρωση στις γωνίες για την τοποθέτηση της καλυπτήριας, διαστ. 2,16x0,80x0,12 μ. Εσωτερικά είχαν μία ταινία, πλ. 0,07 μ., στο επάνω μέρος, ενώ η υπόλοιπη επιφάνειά τους ήταν δουλεμένη με βελόνι. Εξαιτίας της εισροής νερού στον τάφο, που βρέθηκε γεμάτος νερόχωμα, ένας αρύβαλλος επέπλευσε και βρέθηκε πολύ ψηλά σε σχέση με το σκελετό που και αυτός ήταν μετακινημένος από τα νερά και τη λάσπη. Το κρανίο βρισκόταν προς Α. Εκτός από τον αρύβαλλο, βρέθηκε ακόμα μία λευκή λήκυθος, ένας αρυτήρας, ένας μελαμβαφής κάνθαρος και δύο μικρές χάλκινες πόρπες.

Τάφος 16. Λακκοειδής, με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο σκελετός ήταν καλυμμένος από μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος σε β΄ χρήση. Κανένα κτέρισμα.

Τάφος 17. Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος με μονολιθικές σχιστόπλακες αδρά δουλεμένες, χωρίς καλυπτήριες, και με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 2,10x 0,65x0,60 μ. Περιείχε ένα σκελετό, μήκ. 1,95 μ., με το κρανίο προς Α. Δε βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφος 18. Κεραμοσκεπής καλυβίτης, μισοκατεστραμμένος. Ο σκελετός τελείως αποσαθρωμένος. Βρέθηκε μόνο ένα δακρυδόχο.

Τάφος 19. Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος με μονολιθικές πλάκες μαρμάρου και με προσανατολισμό Α.ΒΑ.-Δ.ΝΔ., διαστ. 1,75x0,53x0,59 μ. Η μονολιθική καλυπτήρια είχε διαστάσεις 2x0,70x0,12 μ. Όλες οι πλάκες ήταν δουλεμένες με βελόνι, εκτός από μία ταινία σε σχήμα Π περιμετρικά που ήταν αδούλευτη. Πάνω και μέσα στη χάραξη που όριζε την αδούλευτη ταινία υπήρχε κόκκινο χρώμα. Πάνω στην καλυπτήρια πλάκα υπήρχαν όστρακα διάσπαρτα και ένας δίωτος σκύφος έξω από τη δυτική πλευρά του τάφου. Περιείχε τέσσερις σκελετούς και λίγα κτερίσματα: ένα μελανοδοχείο, ένα αλάβαστρο, τμήματα από περόνη χάλκινης πόρπης και όστρακα.

Τάφος 20. Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος με μονολιθικές σχιστόπλακες, προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστ. 1,70x0,52x0,62 μ. Από το σκελετό βρέθηκε μόνο το δεξί μηριαίο οστό. Το μοναδικό κτέρισμα ήταν ένα άωτο μελαμβαφές σκυφίδιο. Στη δυτική πλευρά του τάφου βρέθηκαν σιδερένιες πρόκες από τα παπούτσια του νεκρού.

Τάφος 21. Κεραμοσκεπής καλυβίτης, με προσανατολισμό Β.-Ν. Σχεδόν ολοκληρωτικά κατεστραμμένος. Δε βρέθηκε σκελετός.

Γενικά παρατηρούμε ότι οι ταφές ήταν πρόχειρες, κυρίως σε κεραμοσκεπείς καλυβίτες (13) και λακκοειδείς (2) τάφους με ελάχιστα ευρήματα, όπως συμβαίνει με όλους σχεδόν τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς τάφους του βόρειου νεκροταφείου της Δημητριάδας. Εξαίρεση αποτελούν οι λίγοι κλασικοί τάφοι που συνήθως είναι κάπως πλουσιότεροι ως προς τον αριθμό των κτερισμάτων αλλά και ως προς τα υλικά κατασκευής τους (μάρμαρο).

Διάσπαρτα ανάμεσα στους τάφους βρέθηκαν τμήματα επιτύμβιων στηλών: 1) Γραπτή ναϊσκόμορφη επιτύμβια στήλη με επιγραφή:

ΑΥΦΙΔΙΑΠΟΠΛΙΟΥΝΙΚΟΠΟΛΙΤΟ - - - -

Μέσα στις χαράξεις των γραμμάτων και στη μία παραστάδα σώζεται κόκκινο χρώμα. Πάνω από την επιγραφή υπάρχει μολυβδοχόηση σε τρία σημεία.

2) Στήλη σπασμένη με τμήμα επιγραφής σε δύο στίχους.

Οι δύο αυτές στήλες βρέθηκαν στα ανατολικά των τάφων 4 και 5, δεν είναι όμως βέβαιη απόδοσή τους σ' αυτούς.

3) Ανθεμωτή επίστεψη στήλης που σώζει κόκκινο χρώμα. Κάτω από την επίστεψη επιγραφή:

ΑΓΑΘΟΥΝΛΥΣΑΝΔΡΕΙΟΣ
ΦΕΡΑΙΟΣ

Οικόπεδο Τρ. Ζέρβα

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφική έρευνα που άρχισε το 1988, δυτικά του «μεγάρου», όπου κατά την ανασκαφή του 1989 αποκαλύφθηκε διάδρομος. Στα νοτιοδυτικά αυτού του διαδρόμου αποκαλύφθηκε ένα δωμάτιο, διαστ. 3Χ2,5 μ., και στα βόρεια αυτού του δωματίου δύο στενοί ορθογώνιοι χώροι που σχετίζονται ίσως με λουτρικές εγκαταστάσεις, αφού στο σημείο αυτό υπάρχει χτιστός αγωγός και τμήμα πήλινης λεκάνης με μολύβδινο σωλήνα.

Στα ανατολικά δωμάτια της οικίας προχωρήσαμε σε βάθος. Διαπιστώθηκε ότι η ελληνιστική οικία θεμελιώθηκε πάνω στο φυσικό βράχο (σαπόπετρα), όπου αυτός βρίσκεται ψηλά, σχεδόν επιφανειακά. Στα σημεία όπου ο βράχος βρίσκεται πολύ βαθιά, χρησιμοποιήθηκε λατύπη σχιστόλιθου για την προετοιμασία της θεμελίωσης. Το πάχος της λατύπης ποικίλλει ανάλογα με τη διαμόρφωση της επιφάνειας του βράχου.

Από βάθος 1,50 μ. αρχίζει το μυκηναϊκό στρώμα. Μέχρι στιγμής αποκαλύφθηκαν ελάχιστα αρχιτεκτονικά λείψανα λόγω της περιορισμένης έκτασης της ανασκαφής. Αρκετή ήταν η κεραμική και τα ειδώλια.

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Βελεστίνο

Οδός Αγίου Χαραλάμπους και Αλκήστιδος (οικόπεδο Μιχάλη Ταχούλα)

Συνεχίστηκε και φέτος στο οικόπεδο αυτό η σωστική ανασκαφή, που είχε αρχίσει το 1989, με κύριο στόχο την αποκάλυψη και τη διερεύνηση και άλλων μυκηναϊκών λαξευτών θαλαμοειδών τάφων της συστάδας που είχε εντοπισθεί εδώ τον περασμένο χρόνο. Η ανασκαφική τομή επεκτάθηκε προς το βόρειο τμήμα του οικοπέδου και προχώρησε περισσότερο σε βάθος, δίνοντας παράλληλα τη δυνατότητα συστηματικότερης μελέτης της στρωματογραφίας και αποκάλυψης και άλλων οικοδομικών λειψάνων, μεταγενέστερων των λαξευτών τάφων. Έτσι, βεβαιώθηκε αφ' ενός η παρουσία στρωμάτων με κεραμική της ΠΕ και της ΜΕ εποχής και αφ' ετέρου η συνέχεια αναλημματικών τοίχων και κτισμάτων των οικοδομικών φάσεων της πρωτεογεωμετρικής-γεωμετρικής, αρχαϊκής, κλασικής και ελληνιστικής εποχής, με δυνατότητα ακριβέστερης χρονολόγησής τους.

Σημαντικότερο αποτέλεσμα της φετινής ανασκαφής υπήρξε ο εντοπισμός τεσσάρων ακόμη λαξευτών θαλαμοειδών τάφων και η διερεύνηση τριών από αυτούς. Οι επτά συνολικά τάφοι που αποτελούν τη συστάδα βρίσκονται σε πυκνή διάταξη μεταξύ τους και παρουσιάζουν γενικά τα ίδια μορφολογικά χαρακτηριστικά, όπως αυτά περιγράφηκαν στην ανασκαφική έκθεση του 1989.

Οι τρεις τάφοι (αριθ. 1, 4 και 5) που ερευνήθηκαν φέτος έχουν μεγαλύτερο θάλαμο, σχήματος μάλλον ακανόνιστου τετράπλευρου με στρογγυλεμένες γωνίες, θολωτή οροφή και επίπεδο ή ελαφρά επικλινές δάπεδο. Και στις τρεις περιπτώσεις δίνεται η εντύπωση ότι ο θάλαμος λαξεύτηκε σε δύο τουλάχιστον φάσεις. Στα τοιχώματα των θαλάμων διακρίνονται έντονα τα ίχνη των εργαλείων λάξευσης (π.χ. από λάμες απλές ή οδοντωτές, πλ. ως και 0,65 μ., από αιχμηρό εργαλείο, ίσως χονδρό βελόνι κ.ά.). Τα εξωτερικά μέτωπα των θαλάμων των τάφων είναι κατακόρυφα, λαξευμένα στο φυσικό βράχο, και η είσοδός τους, κατ' αρχήν ορθογώνιου σχήματος, παρουσιάζει μείωση προς τα πάνω και σε ορισμένες περιπτώσεις ελαφρά τοξωτή διαμόρφωση στην πάνω πλευρά της. Τα τοιχώματα των δρόμων των τάφων, επίσης λαξευμένα στο φυσικό βράχο, συγκλίνουν προς τα πάνω, δίνοντας τραπεζιοειδές σχήμα στα μέτωπα των θαλάμων τους. Στο εσωτερικό των θαλάμων υπήρχε ελάχιστη επίχωση, 0,20 μ. περίπου, και το περιεχόμενό τους ήταν ορατό, αλλά αδιατάρακτο. Σε κάθε θάλαμο παρατηρήθηκε η ύπαρξη μιας κατά κανόνα ταφής στη θέση της με ευδιάκριτο το σκελετό του νεκρού, ενταφιασμένου σε συνεσταλμένη

στάση και ενός σωρού οστών από παραμερισμένες ταφές σε μία πλευρά του θαλάμου. Γενικά, τα οστά των νεκρών ήταν πολύ αποσαθρωμένα. Κτερίσματα υπήρχαν πολλά, κυρίως κοσμήματα και μικροαντικείμενα, αλλά ελάχιστα πήλινα αγγεία.

Στη συνέχεια περιγράφονται ορισμένες επί μέρους λεπτομέρειες των τριών ανασκαφέντων λαξευτών θαλαμοειδών τάφων.

Τάφος 1. Ο δρόμος του τάφου, καλοφτιαγμένος, αποκαλύφθηκε σε μήκος 4,50 μ., το πλάτος του είναι 1,80 στην κάτω και 1,10 μ. στην πάνω πλευρά και το μέγιστο ύψος των τοιχωμάτων του φθάνει το 1,90 μ. Μεταγενέστεροι αναλημματικοί τοίχοι (Πίν. 96 β), που βαίνουν κάθετα στον κατά μήκος άξονα του δρόμου, τον κατέστρεψαν εν μέρει, ενώ σε τμήμα του βορειοανατολικού τοιχώματος είχε δημιουργηθεί μεγάλη οπή λόγω της άμεσης γειτνίασής του με τα τοιχώματα του μεταγενέστερου πηγαδιού, γεγονός που στάθηκε αφορμή να επισημανθούν οι λαξευτοί θαλαμοειδείς τάφοι. Η λεπτή λωρίδα χώματος που μεσολαβούσε μεταξύ του δρόμου του τάφου και του πηγαδιού (Πίν. 96 α) έχει ήδη καταρρεύσει κατά τη διάρκεια της ανασκαφής. Η είσοδος του θαλάμου του τάφου ήταν σφραγισμένη με μία ορθογώνια σχιστόπλακα και στερεωμένη με μικρότερες ακατέργαστες πέτρες (Πίν. 96 α). Οι μέγιστες εσωτερικές διαστάσεις του θαλάμου είναι μήκος 2,20, πλάτος 1,70, ύψος 1,20 μ. Δεν εντοπίστηκε καμιά ταφή στη θέση της, παρά μόνο ένας σωρός οστών από τρεις τουλάχιστον παραμερισμένες ταφές. Στο δάπεδο του θαλάμου υπήρχε ορθογώνιο λάξευμα, μήκ. 0,70, πλ. 0,45 και βάθ. 0,20 μ., που περιείχε επίσης οστά από ανακομιδή ταφών. Τα κτερίσματα του τάφου ήταν αναμεμειγμένα με τα οστά και βρέθηκαν διάσπαρτα σε όλο το θάλαμο: τμήμα πήλινου αγγείου, πήλινο ειδώλιο σχήματος Ψ, δυο-τρεις εκατοντάδες χάνδρες διαφόρων σχημάτων και από ποικίλα υλικά, αρκετές σφραγιστικές χάνδρες από λίθο και υαλόμαζα, λίθινα κωνικά κουμπιά, χάλκινα μικροαντικείμενα (σφηκωτήρες, δακτύλιοι κ.ά.), χρυσή ψήφος κυκλικού σχήματος κ.ά.

Τάφος 4. Σώζεται σχεδόν ακέραιος. Αποκαλύφθηκε ολόκληρος ο δρόμος του, μήκ. 3,10 μ., με δάπεδο επικλινές προς την πλευρά του θαλάμου. Τα τοιχώματα του δρόμου είναι επιμελώς λαξευμένα στο φυσικό βράχο, συγκλίνουν προς τα πάνω και έχουν μέγιστο ύψος 1,40 μ. Έτσι, το πλάτος του δρόμου στο επίπεδο του δαπέδου είναι 1,05, ενώ στην πάνω πλευρά 0,75 μ. Η είσοδος του θαλάμου ήταν σφραγισμένη με επιμελημένο τοιχάριο από αργούς λίθους χωρίς συνδετικό υλικό (ξερολιθιά) (Πίν. 97 α). Οι μέγιστες εσωτερικές διαστάσεις του θαλάμου είναι: μήκος 1,85, πλάτος 1,45, σωζ. ύψος 0,80 μ. (λόγω πτώσης μεγάλου μέρους της θολωτής οροφής). Μέσα στο θάλαμο βρέθηκε μία ταφή στη θέση της σε συνεσταλμένη στάση. Παρατηρήθηκε μία μορφή δυσπλασίας στα οστά του δεξιού ποδιού του νεκρού: η κνήμη και η περόνη ενώνονταν μεταξύ τους σ' ένα σημείο με μία απόφυση.

Σε μία πλευρά του θαλάμου υπήρχε σωρός οστών που ανήκαν σε δύο τουλάχιστον παραμερισμένες ταφές. Ανάμεσα στα κτερίσματα του τάφου περιλαμβάνονται μερικές σφραγιστικές χάνδρες, πολλές άλλες ποικίλες χάνδρες, χάλκινο μαχαίρι κ.ά. Ιδιαίτερα αξίζει να αναφερθεί ένα σύνολο χανδρών από γαλάζια υαλόμαζα με ανάγλυφη διακόσμηση, που ανήκαν προφανώς στο ίδιο κόσμημα. Οι χάνδρες ήταν τριών ειδών και στάθηκε μάλιστα δυνατό να παρατηρηθεί ο τρόπος με τον οποίο αυτές συνδυάζονταν μεταξύ τους. Το κόσμημα βρέθηκε κοντά στο κεφάλι του νεκρού της κύριας ταφής και πιθανότατα σχετίζεται μ' αυτόν.

Τάφος 5. Ο δρόμος του τάφου έχει καταστραφεί σχεδόν ολόκληρος κατά την κατασκευή του μεταγενέστερου αναλημματικού τοίχου (Πίν. 96 β). Τα τοιχώματα του δρόμου, μέγ. ύψ. 2 μ., συγκλίνουν έντονα προς τα πάνω κι έτσι το κάτω πλάτος του είναι 1 και το πάνω 0,40 μ. Η είσοδος του θαλάμου ήταν σφραγισμένη με λιθοσωρό από αργούς λίθους, παχύτερους στην κάτω πλευρά, χωρίς συγκεκριμένη διάταξη (Πίν. 97 β). Οι μέγιστες εσωτερικές διαστάσεις του θαλάμου είναι: μήκος 1,80, πλάτος 1,80, ύψος 1 μ. περίπου. Στην αρχική του θέση βρέθηκε ο σκελετός ενός νεκρού, ενταφιασμένου σε συνεσταλμένη στάση, καθώς και το πάνω τμήμα ενός δεύτερου σκελετού, δίπλα στον πρώτο. Σωρός οστών από παραμερισμένες ταφές υπήρχε σε μία πλευρά του θαλάμου, αλλά και πολλά οστά ήταν διασκορπισμένα σε όλο το δάπεδό του. Από τα κτερίσματα του τάφου αξίζει να αναφερθούν μερικά πήλινα αγγεία (κύλικα, τρίωτο αλάβαστρο, μόνωτα ασκοειδή αγγεία, μόνωτο κύπελλο κ.ά.)., σφραγιστική χάνδρα, αρκετές χάνδρες και κουμπιά διαφόρων σχημάτων από ποικίλα υλικά, χάλκινα μικροαντικείμενα (δακτύλιος κ.ά.), κόκκοι σιταριού και σπόροι σταφυλιού.

Η κατάσταση διατήρησης των λαξευτών θαλαμοειδών τάφων είναι γενικά καλή, αλλά ο βράχος μέσα στον οποίο έχουν λαξευθεί είναι πολύ μαλακός και διαβρώνεται εύκολα με την επίδραση της ατμόσφαιρας. Για το λόγο αυτό υπάρχει ανάγκη άμεσης στερέωσης και συντήρησής του.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής βρέθηκαν επίσης τέσσερις ορθογώνιοι λακκοειδείς τάφοι, σκαμμένοι στο φυσικό βράχο και σε άμεση συνάρτηση με τη συστάδα των λαξευτών θαλαμοειδών. Ο πρώτος λακκοειδής τάφος, μήκ. 1,45, πλ. 0,40 και βάθ. 0,30 μ., είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Καλυπτόταν από τέσσερις λίθινες πλάκες ακανόνιστου σχήματος, συμπληρωμέ-

νες και στερεωμένες με μικρότερες πλάκες, ενώ το χείλος του περιβαλλόταν από λεπτό τοιχάριο (περιχείλωμα), κατασκευασμένο με ακατέργαστες πέτρες σε δύο σειρές. Περιείχε το σκελετό ενός νεκρού ενταφιασμένου σε συνεσταλμένη στάση, σε καλή κατάσταση διατήρησης, αλλά χωρίς κτερίσματα. Ο δεύτερος λακκοειδής τάφος, όμοιος ως προς τον τρόπο κατασκευής και ως προς τον προσανατολισμό με τον πρώτο, είχε μήκος 1,20 μ., πλάτος 0,60, βάθος 0,20-0,30 μ. και καλυπτόταν από μία μόνο λίθινη πλάκα. Περιείχε επίσης τον πολύ αποσαθρωμένο σκελετό ενός νεκρού ενταφιασμένου σε συνεσταλμένη στάση, χωρίς κτερίσματα. Τρίτος μικρός λακκοειδής τάφος βρέθηκε κοντά στους δύο πρώτους. Καλυμμένος με μία μικρή λίθινη πλάκα, είχε μήκος 0,40, πλάτος 0,20, βάθος 0,20 μ. και περιείχε τα υπολείμματα σκελετού βρέφους, χωρίς κτερίσματα. Και οι τρεις τάφοι μπορούν να χρονολογηθούν με μεγάλη πιθανότητα στη μυκηναϊκή εποχή. Ένας ακόμη λακκοειδής τάφος βρέθηκε στο δάπεδο του δρόμου του λαξευτού θαλαμοειδούς τάφου 1. Ο λάκκος, σχήματος τραπεζίου, μήκ. 1, πλ. 0,55-0,70 και βάθ. 0,45 μ., καλυπτόταν από δύο σχιστολιθικές πλάκες και περιείχε σωρό πολύ αποσαθρωμένων οστών που ανήκαν στους σκελετούς τριών ως πέντε ατόμων τουλάχιστον (ανακομιδή ταφών;). Ανάμεσα στα οστά υπήρχαν ποικίλα μισοκατεστραμμένα κτερίσματα, επίχρυση χάνδρα, ποικίλες χάνδρες και κουμπιά, όστρακα αγγείων κ.ά.

Η ανασκαφή, που διενεργείται από την αρχαιολόγο Π. Αραχωβίτη και από την υπογράφουσα, διακόπηκε προσωρινά προκειμένου να προωθηθεί η διαδικασία απαλλοτρίωσης του οικοπέδου.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Πλάτανος Αλμυρού

Αρχαία Άλος

Με αφορμή την εγκατάσταση και λειτουργία του νέου λατομείου της Α.Γ.Ε.Τ. «Ηρακλής» στη θέση Γρασίδια στον Πλάτανο Αλμυρού, η Εφορεία ανέλαβε τη διεξαγωγή ανασκαφικής έρευνας[4].

Η ανασκαφή, που συνεχίζεται ακόμη, άρχισε τον Αύγουστο του 1990 μετά από απόφαση του Κ.Α.Σ., η οποία ενέκρινε το έργο υπό τον όρο ότι οποιαδήποτε σκαπτική εργασία θα γινόταν μόνο μετά από συστηματική ανασκαφική έρευνα, δεδομένου ότι ο ταινιόδρομος μεταφοράς του αδρανούς υλικού θα διερχόταν 150 μ. έξω από τα νοτιοανατολικά τείχη της αρχαίας πόλεως Άλου (Πίν. 97 γ).

Οι δοκιμαστικές τομές που πραγματοποιήθηκαν αρχικά σε όλο το μήκος του ταινιοδρόμου (5 χλμ.) δεν απέδωσαν σημαντικά ευρήματα, συγκεντρώθηκαν όμως πολύτιμες γεωλογικές και αρχαιολογικές πληροφορίες που αφορούσαν στις δραστηριότητες της εντός των τειχών Άλου. Βρέθηκαν αρκετά όστρακα, όστρεα και οστά.

Στη συνέχεια άρχισε μία συστηματικότερη έρευνα με διερευνητικές τομές παντού όπου υπήρχαν ενδείξεις ανθρώπινης δραστηριότητας στην αρχαιότητα (επιφανειακά όστρακα ή άλλα ευρήματα, πιθανά αρχιτεκτονικά λείψανα). Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας υπήρξαν σημαντικά και χωρίζονται σε τρεις κύριους τομείς. Συγκεκριμένα:

1. Στην παραλία, σε βάθος 1 μ., αποκαλύφθηκε στρώμα κεραμικής πάνω στην άμμο της οποίας το μεγαλύτερο τμήμα βρέθηκε σε θραύσματα. Η κεραμική που περισυλλέξαμε είναι τροχήλατη στο μεγαλύτερο ποσοστό της, αυλακωτού τύπου, κόκκινου ή γκρίζου πηλού και προέρχεται από αμφορείς, οξυπύθμενους ή άλλους, λυχνοστάτες και τριφυλλόσχημες οινοχόες. Η κεραμική που χρονολογείται στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο εμφανιζόταν κατά χώραν και πλασιωνόταν κατά τόπους από κεραμίδες και οργανικό υλικό (άνθρακα, όστρεα, οστά). Η ύπαρξη ομοιομορφίας στην κεραμική, η μεγάλη ποσότητα πηλού καθώς και άλλα επιμέρους στοιχεία οδηγούν στην υπόθεση εγκατάστασης ενός κεραμικού εργαστηρίου.

2. Στο τμήμα του ταινιόδρομου που βρίσκεται κοντά στην εθνική οδό Αλμυρού - Σούρπης και σε απόσταση 150 μ. νοτιοανατολικά των τειχών της Άλου αποκαλύφθηκε μέρος εκτεταμένου νεκροταφείου το οποίο ονομάστηκε «Νεκροταφείο Α». Οι διερευνητικές τομές που έγιναν στο χώρο αυτό έφεραν στο φως 25 τάφους. Ήταν όλοι κιβωτιόσχημοι, λαξευμένοι στον ασβεστολιθικό βράχο και βρέθηκαν σε βάθος 0,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Καλύπτονταν από ογκώδεις μαρμάρινες πλάκες και είχαν προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. ή Β.-Ν. Οι σκελετοί ανήκαν κυρίως σε ενήλικες, ενώ ελάχιστες ήταν οι παιδικές ταφές. Ορισμένοι τάφοι περιείχαν περισσότερους από ένα σκελετούς. Στο σύνολό τους οι τάφοι ήταν κτερισμένοι και περιείχαν από 1-18 αντικείμενα.

Τα κτερίσματα ήταν κυρίως αγγεία (πρόχοι, οινο-

4. Στην αρχαιολογική αυτή «εκστρατεία» πήραν μέρος από την πλευρά της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων η επιμελήτρια αρχαιοτήτων Ζωή Μαλακασιώτη, οι αρχαιολόγοι Ευαγγελία Παππή και Βάσω Ροντήρη και ο εργατοτεχνίτης Θωμάς Παπαδογιάννης. Πολύτιμη υπήρξε η προσφορά και βοήθεια των τεχνιτών από την πλευρά της Α.Γ.Ε.Τ. «Ηρακλής».

χόες, πυξίδες, υδρίσκες, σκύφοι, δακρυδόχοι, κυάθια), αλλά και χάλκινα αντικείμενα (κοσμήματα, είδη καλλωπισμού και νομίσματα) (Πίν. 98 α). Υπήρχαν ακόμη τερρακόττες καθώς και δύο μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες σε β΄ χρήση με την επιγραφή:

ΑΝΤΙΚΡΑΤΗΣ ΚΡΑΤΕΥΟΥ Κ
ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΥ

Στο ίδιο νεκροταφείο βρέθηκαν και μερικές σπονδές.

Τα κτερίσματα ανήκουν στην ελληνιστική περίοδο και το νεκροταφείο σχετίζεται επομένως με την ελληνιστική πόλη Άλω.

3. Στα Β.-ΒΑ. του «Νεκροταφείου Α» εντοπίστηκε άλλη μία ομάδα τάφων η οποία θα ερευνηθεί την επόμενη χρονιά.

Η ανασκαφή στο χώρο από όπου θα διέλθει ο ταινιόδρομος συνεχίζεται με τον ίδιο εντατικό ρυθμό και στους τρεις κύριους τομείς της έρευνας, παρόλες τις αντίξοες καιρικές ή άλλες συνθήκες και τις πιέσεις λόγω των περιορισμένων χρονικών ορίων εκ μέρους της Εταιρείας.

ΖΩΗ ΜΑΛΑΚΑΣΙΩΤΗ - ΒΑΣΩ ΡΟΝΤΗΡΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Άγιοι Θεόδωροι

Θέση Αμπέλια

Ύστερα από αλλεπάλληλες απόπειρες των αρχαιοκαπήλων να συλήσουν έναν από τους αρχαίους τύμβους που βρίσκονται δυτικά της πόλης του αρχαίου Κιερίου (μεταξύ Σοφάδων και Καρδίτσας, 500 μ. περίπου ανατολικά της κοινότητας των Αγίων Θεοδώρων, στη θέση Αμπέλια), αποφασίστηκε η πραγματοποίηση σωστικής ανασκαφικής έρευνας το Φεβρουάριο του 1990.

Ο τύμβος έχει διάμετρο 27 και ύψος 5 μ. περίπου από την επιφάνεια των γύρω αγρών. Επειδή ήδη από τις εκσκαφές των αρχαιοκαπήλων είχε φανεί τμήμα κυκλικού τοίχου, σε βάθος 1 μ. περίπου από την κορυφή του τύμβου, αποφασίσαμε η ανασκαφή να προχωρήσει από πάνω προς τα κάτω, αφαιρώντας τα χώματα οριζόντια και παρακολουθώντας προς τα κάτω το τμήμα του ορατού από την αρχή της ανασκαφής κυκλικού τοίχου. Σύντομα διαπιστώθηκε ότι οι αρχαιοκάπηλοι είχαν σκάψει από παλιά ένα μεγάλο και βαθύ λάκκο στο κεντρικό τμήμα του τύμβου καθώς επίσης και μία στενή στοά που ακολουθούσε την κοίλη παρειά του κυκλικού τοίχου. Με την πρόοδο της ανασκαφής έγινε φανερό ότι το τμήμα του κυκλικού τοίχου ανήκε στο πάνω μέρος του κυλινδρικού τμήματος ενός θολωτού τάφου, στο σημείο της γένεσης της θόλου, η οποία είχε καταστραφεί.

Ο θολωτός τάφος σώζεται σε ύψος 4,10 και έχει διάμετρο 5,50 μ. Είναι κατασκευασμένος από μετρίου μεγέθους πλακερές ασβεστολιθικές πέτρες, οι οποίες μικραίνουν σε πάχος και μήκος σταδιακά προς τα πάνω. Η νότια πλευρά του τάφου είναι η καλύτερα σωζόμενη και στην πλευρά αυτή βρίσκεται το άνοιγμα του δρόμου του θολωτού τάφου. Ο δρόμος έχει μήκος 5,05, ύψος 1,50 μ. και οι τοίχοι των πλευρικών του παρειών, που είναι κτισμένοι με μικρούς ακατέργαστους πλακερούς λίθους, κλίνουν σταδιακά προς το εσωτερικό. Έτσι το πλάτος του δρόμου κάτω είναι 1,25 και πάνω 0,90 μ. Ο δρόμος καλύπτεται από μεγάλες πλάκες ασβεστόλιθου που υποβαστάζουν τα χώματα του τύμβου. Στο εξωτερικό άνοιγμα του δρόμου υπάρχει, κτισμένος εγκάρσια προς τον κατά μήκος άξονά του, χαμηλός τοίχος, ύψ. 0,50 μ. Το εξωτερικό άνοιγμα του δρόμου έκλεινε από μία μεγάλη ακατέργαστη πλάκα με ανώμαλη τριγωνική απόληξη στο πάνω μέρος της. Για το καλύτερο κλείσιμο της εισόδου του δρόμου χρησιμοποιήθηκαν και άλλες πέτρες που έκλειναν τα μικρά κενά της εισόδου που άφηνε η μεγάλη πλάκα (Πίν. 98 β). Ως δάπεδο του τάφου χρησιμοποιήθηκε το φυσικό σκουρόχρωμο και σκληρό χώμα της περιοχής. Ορισμένες από τις πέτρες της κατώτερης σειράς της θόλου ήταν μαυρισμένες σαν να είχαν εκτεθεί σε καπνό, ενώ δεν παρατηρήθηκαν στο εσωτερικό άλλα ίχνη πυράς.

Πάνω στο δάπεδο του θολωτού τάφου δεν παρατηρήθηκε κάποια κατασκευή ή κάποιος λάκκος. Μέσα στην επίχωση, πάχ. 0,40 μ., πάνω από το δάπεδο βρέθηκαν όλα τα κτερίσματα του τάφου (Πίν. 98 γ) που ήταν κυρίως αγγεία και σιδερένια όπλα. Από την κεραμική, η οποία χρονολογείται στην πρωτογεωμετρική και γεωμετρική περίοδο, διαπιστώνουμε τη μακρά χρήση του θολωτού τάφου για 200 τουλάχιστον χρόνια (Πίν. 99 α, γ). Πλούσιο οστεολογικό υλικό βρέθηκε σε ύψος 0,60 μ. πάνω από το δάπεδο σε μία ζώνη, πλ. 0,60 μ., σε επαφή με τη βόρεια, δυτική και νότια πλευρά των τοιχωμάτων του θαλάμου. Από παρατηρήσεις που κάναμε κατά τη διάρκεια της ανασκαφής μπορούμε να πούμε ότι το μεγαλύτερο μέρος των οστών αυτών ανήκει σε ιπποειδή-βοοειδή και αιγοπρόβατα και ελάχιστα σε ανθρώπους. Από τη θέση που βρέθηκαν τα οστά αυτά (περιμετρικά του θαλάμου του τάφου) και από το γεγονός ότι κάτω από το επίπεδο των οστών βρέθηκαν μελαμβαφή όστρακα και κομμάτια από κεραμίδες λακωνικού τύπου κλασικής περιόδου, τα οποία μάλιστα βρίσκονταν κάτω από ένα στρώμα με πολύ λεπτά και μικρά οστά (υποθέτουμε ότι ανήκουν σε νυχτερίδες), πιστεύουμε ότι τμήμα της θόλου του τάφου έπεσε στο

εσωτερικό κατά την κλασική τουλάχιστον περίοδο, οπότε και έγινε κατάλληλος χώρος για την εγκατάσταση των παραπάνω νυκτόβιων ζώων. Στη συνέχεια είναι πιθανόν ότι ο τάφος χρησιμοποιήθηκε ως χώρος απόρριψης πτωμάτων οικόσιτων ζώων, τα οποία κατρακυλούσαν προς τις παρειές, όπου και βρέθηκαν, επειδή στο κεντρικό τμήμα του δαπέδου υπήρχε ο σωρός των λίθων και χωμάτων που δημιουργήθηκε από την πτώση του τμήματος της θόλου του θαλάμου. Η παραπάνω ερμηνεία της ανεύρεσης των οστών ζώων μέσα στον τάφο δεν μπορεί να ερμηνεύσει την παρουσία και των ανθρωπίνων οστών. Η έλλειψη ανθρωπίνων οστών και από το επίπεδο του δαπέδου, όπου βρέθηκε το πλήθος των κτερισμάτων, κάνει πιθανή την υπόθεση ότι τα ανθρώπινα οστά, που βρέθηκαν μαζί με εκείνα των ζώων, προέρχονται από τους νεκρούς που είχαν ενταφιασθεί παλιότερα στο θάλαμο. Εκείνο πάντως που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα είναι ότι δεν έχουμε κανένα στοιχείο που να κάνει πιθανή την υπόθεση ότι η μεγάλη ποσότητα των οστών ζώων μπορεί να οφείλεται σε κάποιες λατρευτικές τελετές που έγιναν μέσα στο θάλαμο του θολωτού τάφου.

Καλλίθηρο

Θέση «Ραγάζι»

Κατά τη διάρκεια εκσκαπτικών εργασιών, στη θέση Ραγάζι του Καλλίθηρου, για επέκταση του υδρευτικού δικτύου του χωριού, ήλθαν στο φως 16 αρχαίες ταφές. Η περιοχή, όπου βρέθηκαν οι τάφοι, εντάσσεται μέσα στο χώρο του ανατολικού νεκροταφείου του αρχαίου οικισμού, η ακρόπολη του οποίου βρίσκεται στο λόφο του Αγίου Αθανασίου, αμέσως νότια από το χωριό. Από τους παραπάνω τάφους δύο ήταν σαρκοφάγοι από ψαμμόλιθο και πηλό αντίστοιχα, ένας λακκοειδής που καλυπτόταν από ανώμαλες πλάκες ασβεστόλιθου, και οι υπόλοιποι δεκατρείς ήταν κεραμοσκεπείς. Από τους κεραμοσκεπείς οι τέσσερις ήταν νηπίων. Τους τάφους αυτούς αποτελούσαν δύο κομμάτια πήλινων καλυπτήρων κεράμων λακωνικού τύπου, το ένα πάνω στο άλλο, με τις κοίλες τους επιφάνειες προς τα μέσα ώστε να δημιουργηθεί κενός χώρος για την τοποθέτηση των νηπίων. Οι τάφοι ήταν γενικά φτωχοί σε κτερίσματα και από εκείνους που είχαν ελάχιστα αντικείμενα μπορούμε να τους χρονολογήσουμε στο τελευταίο τέταρτο του 4ου και στον 3ο αι. π.Χ.

Τέλος, σε μικρή απόσταση από τους προηγούμενους τάφους ήλθε στο φως ακόμη μία ταφή μέσα σε ένα πιθάρι. Το τμήμα του πίθου που διασώθηκε και τα αποσπασματικά σωζόμενα αγγεία που περιείχε είναι χειροποίητα και ο πηλός τους πολύ εύθριπτος. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της ταφής αυτής είναι ότι τα σχήματα των αγγείων ακολουθούν την παράδοση των σχημάτων της γεωμετρικής περιόδου (Πίν. 99 β), γεγονός που καθιστά το σύνολο αυτό των αγγείων το παλιότερο μέχρι σήμερα σύνολο αγγείων που προέρχεται από τη στενή περιοχή του Καλλίθηρου.

Μητρόπολη

Οδός Αλέξανδρου Παπάγου

Κατά τη φετινή περίοδο προχωρήσαμε στην αποκάλυψη τμήματος ρωμαϊκού λουτρού, η ύπαρξη του οποίου είχε εντοπισθεί παλιότερα κατά τις εργασίες τοποθέτησης αγωγών ύδρευσης στην παραπάνω οδό, η οποία βρίσκεται κοντά στο ανατολικό όριο του σύγχρονου χωριού και σε απόσταση 300 μ. από την πορεία του ανατολικού τείχους της αρχαίας Μητρόπολης.

Με την ανασκαφή, η οποία περιορίσθηκε υποχρεωτικά μέσα στα όρια του σύγχρονου δρόμου, αποκαλύφθηκε το κτίριο σε συνολικό μήκος 24,50 μ. Από τις εσωτερικές διαιρέσεις του κτιρίου ερευνήθηκαν δύο ολόκληρες και τμήματα από άλλες έξι. Αρχίζοντας από Β., ήλθαν στο φως οι ακόλουθοι χώροι: 1) Μία υπόστυλη αίθουσα, πλ. 7,80 μ., με δύο πεσσούς για τη στήριξη της στέγης ή του δάπεδου του β΄ ορόφου στην περίπτωση που το κτίριο ήταν διώροφο. 2) Σε επαφή με το νότιο τοίχο της υπόστυλης αίθουσας βρέθηκε κτιστός παραλληλόγραμμος λουτήρας (διαστ. 1,78x0,96 μ.), οι εσωτερικές επιφάνειες του οποίου καλύπτονται από πλάκες μαμάρου, ορισμένες από τις οποίες είναι σε β΄ χρήση. 3) Νοτιότερα της υπόστυλης αίθουσας αποκαλύφθηκαν δύο χώροι: α) Στα ανατολικά μία μικρή κτιστή παραλληλόγραμμη δεξαμενή (alveus) (διαστ. 2,50x1,80 μ.), της οποίας το δάπεδο καλύπτεται με ψηφιδωτό κατασκευασμένο με μεγάλες λευκές ψηφίδες χωρίς διακοσμητικά θέματα, όσο μπορέσαμε να παρατηρήσουμε πάνω από το αρκετά παχύ στρώμα αλάτων που το καλύπτει. Οι πλευρικές κατακόρυφες επιφάνειες της δεξαμενής ήταν επενδεδυμένες με λεπτές πλάκες ορθομαρμάρωσης, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς από τα λιγοστά κομμάτια της που έχουν διατηρηθεί στη θέση τους. Στο μέσον της δυτικής πλευράς και στο επίπεδο του δαπέδου της υπάρχει ένας μικρός κτιστός κυκλικός αγωγός για την απομάκρυνση των υδάτων από τη δεξαμενή. Στη δυτική πλευρά της σώζεται το ένα από τα δύο σκαλοπάτια με τα οποία ήταν εφικτή η πρόσβαση από το μικρό δωμάτιο που βρισκόταν δυτικά της. β) Δυτικά της δεξαμενής αποκαλύφθηκε ένα μικρό δωμάτιο, το δάπεδο του οποίου κοσμείται με ψηφιδωτό σε πολύ καλή κατάσταση διατήρησης. Περιμετρικά δύο ζώνες με τρέχουσα σπείρα και προοπτικά αποδομένα παραλληλεπίπεδα περι-

κλείουν τον κεντρικό τετράγωνο πίνακα του ψηφιδωτού, που έχει μήκος πλευράς 1,16 μ. Το θέμα της παράστασης του πίνακα είναι εμπνευσμένο από τη μυθολογία και απεικονίζει την αρπαγή της Ευρώπης από το μεταμορφωμένο σε ταύρο Δία. Η απόδοση των μορφών βασίζεται σε ένα καλά δομημένο σχέδιο και η χρήση ψηφίδων με μεγάλη χρωματική ποικιλία δίνει στο έργο την καλλιτεχνική πνοή ενός έργου ζωγραφικής (Πίν. 99 δ). 4) Νότια της δεξαμενής και του μικρού δωματίου με το ψηφιδωτό της αρπαγής της Ευρώπης, υπάρχει μία μεγάλη αίθουσα από την οποία αποκαλύφθηκε ένα αρκετά μεγάλο τμήμα (το πλάτος της αίθουσας είναι 7,20 μ.). Και η αίθουσα αυτή έχει ψηφιδωτό δάπεδο με ζώνες τεμνόμενων κύκλων, συμπλεκόμενων μαιάνδρων που σχηματίζουν αγκυλωτούς σταυρούς και πλοχμών. Στο κέντρο της αίθουσας υπάρχει κεντρική παράσταση με τέσσερις μορφές, το μυθολογικό θέμα της οποίας δεν έχουμε ακόμη αναγνωρίσει. Η ποιότητα και αυτής της παράστασης είναι εξαιρετική. Η μεγάλη αίθουσα πρέπει να ήταν η κεντρική ολόκληρου του λουτρικού συγκροτήματος, αφού υπάρχουν σε όλους τους τοίχους που έχουν αποκαλυφθεί θυραία ανοίγματα μέσω των οποίων γινόταν η επικοινωνία με τα γειτονικά δωμάτια. 5) Ανατολικά της μεγάλης αίθουσας αποκαλύφθηκε ένα πολύ μικρό τμήμα ενός άλλου δωματίου με ψηφιδωτό δάπεδο. Στον τοίχο μεταξύ των δύο χώρων υπάρχει ένα στενό άνοιγμα επικοινωνίας, πλ. 1 μ. 6) Νότια της μεγάλης αίθουσας αποκαλύφθηκαν δύο ακόμη χώροι: α) Προς Α. ένας στενόμακρος μικρός χώρος (διαστ. 3,30x1,50 μ.), ο οποίος δεν έχει θυραίο άνοιγμα και β) προς Δ. ήλθε στο φως τμήμα ενός άλλου δωματίου με μεγάλη είσοδο επικοινωνίας με τη μεγάλη αίθουσα, του οποίου το δάπεδο ήταν καλυμμένο με ψηφιδωτό. Από τα ελάχιστα σπαράγματα του ψηφιδωτού που διασώθηκαν μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι και στο δωμάτιο αυτό υπήρχε κεντρική παράσταση, αυτή τη φορά μέσα σε κυκλικό πλαίσιο, που δημιουργείται από μία λεπτή ζώνη με σύνθετο μαίανδρο.

Τέλος, νοτιότερα από τα τελευταία δύο δωμάτια και σε χώρο μάλλον εξωτερικό, βρέθηκε ένας κτιστός αγωγός, ο οποίος απομάκρυνε προς Α. τα ακάθαρτα νερά του λουτρού.

Για λόγους προστασίας μετά το τέλος της ανασκαφής, σύμφωνα με την υπόδειξη του συντηρητή ψηφιδωτών της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Δ. Μαλτέζου, καλύψαμε τα ψηφιδωτά δάπεδα με παχύ στρώμα ποταμίσιας λεπτής άμμου, πάχ. 0,015 μ., μέσα στο πάχος της οποίας παρεμβάλαμε ένα φύλλο διαφανούς πλαστικού.

Επειδή είναι η πρώτη φορά που βρέθηκε στη Μητρόπολη ένα τόσο μεγάλο τμήμα ενός δημόσιου κτιρίου σε άριστη κατάσταση διατήρησης και επειδή οι δύο κεντρικές παραστάσεις των ψηφιδωτών δαπέδων με την εξαιρετική τους ποιότητα αποτελούν μοναδικά δείγματα υψηλής ψηφοθετικής τεχνικής, όχι μόνο για τη συγκεκριμένη περιοχή αλλά για ολόκληρη τη Θεσσαλία, προτείναμε τη διατήρηση των αρχαιοτήτων που αποκαλύφθηκαν και την επέκταση της ανασκαφής του συγκροτήματος των λουτρών μέσα στα οικόπεδα που βρίσκονται ανατολικά της οδού Αλ. Παπάγου, τα οποία είναι ακόμη αδόμητα, αφού προηγουμένως αποφασισθεί η απαλλοτρίωσή τους.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Πρόδρομος

Κονάκι Μουφού-Μπέη

Ύστερα από την αριθ. 49/87 απόφαση του Κοινοτικού Συμβουλίου Προδρόμου Καρδίτσας, η οποία επικυρώθηκε από την αριθ. Β12912/31 Ιουλίου 1987 απόφαση της Νομαρχίας Καρδίτσας και την αριθ. Π.2328/697/20 Απριλίου 1988 απόφαση του Υπουργείου Οικονομικών (ΦΕΚ 19/τ.Α/4-5-1988), παραχωρήθηκε από την Κοινότητα Προδρόμου στο Υπουργείο Πολιτισμού οικόπεδο εκτάσεως 1.512,75 τ.μ. με τα ερείπια του ευρισκομένου μέσα σ' αυτό κονιακιού του Μουφού-Μπέη, που βρίσκεται πάνω στον προϊστορικό οικισμό όπου και ο ναός του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου, στα ανατολικά όρια του χωριού.

Το κτίριο, η κατασκευή του οποίου είναι πιθανόν να χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αι., μετά την παραχώρησή του στην κοινότητα Προδρόμου από το Υπουργείο Γεωργίας τη δεκαετία του 1920, χρησιμοποιήθηκε ως δημοτικό σχολείο.

Για την αναστήλωση των ερειπίων του κονακιού, το οποίο είχε ήδη χαρακτηρισθεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο από το ΥΠΠΟ με την αριθ. 16676/1181/29-4-86 Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ 392/τ.Β/11-6-1986), συντάχθηκε μελέτη από τον αρχιτέκτονα-μηχανικό Δημήτριο Παλιούρα, προϊστάμενο της 5ης Εφορείας Νεοτέρων Μνημείων, με την οποία αποκαθίσταται το μνημείο στην αρχική του μορφή και σε όλο του το ύψος, δεδομένου ότι τα ερείπια που σώζονταν είχαν πολλές νεότερες προσθήκες και διατηρούσαν μόνον τους αρχικούς περιμετρικούς τοίχους του ισογείου (Πίν. 100 α).

Με βάση τη μελέτη αυτή φαίνεται ότι η κάτοψη του κτιρίου ήταν σε σχήμα σταυρού και ότι αρχικά είχε έναν όροφο στη μεγαλύτερη έκταση του κτιρίου εκτός από το ένα σκέλος της σταυροειδούς κάτοψης, όπου

ήταν το κλιμακοστάσιο, στο οποίο σχηματιζόταν ένας διώροφος πύργος. Ο πρώτος και ο δεύτερος όροφος του πύργου κατέρρευσαν κατά τους καταστροφικούς σεισμούς του 1954-1957.

Η αναστήλωση του κτιρίου, που άρχισε το 1989, συνεχίσθηκε και το 1990. Κατά τη φετινή χρονιά ολοκληρώθηκαν οι εργασίες των εσωτερικών επιχρισμάτων και το μεγαλύτερο μέρος των εξωτερικών (Πίν. 100 β). Επίσης τοποθετήθηκαν τα μαρμάρινα δάπεδα και βρίσκεται σε εξέλιξη ο εξοπλισμός του κτιρίου. Το κτίριο χρησιμοποιείται ήδη ως εργαστήριο από το προσωπικό της Εφορείας κυρίως κατά τους χειμερινούς μήνες, ενώ προβλέπονται ακόμη χώροι που θα χρησιμοποιηθούν για μία μικρή έκθεση σχεδίων, φωτογραφιών και χαρτών με τις αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής του Προδρόμου, μία αίθουσα για ποικίλες εκδηλώσεις πολιτιστικού ενδιαφέροντος και εκπαιδευτικών προγραμμάτων του προσωπικού της Εφορείας, ένας χώρος για γραφεία και ένα δωμάτιο που θα χρησιμοποιείται ως ξενώνας από τους αρχαιολόγους της περιοχής.

ΜΠΑΜΠΗΣ Γ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Διμήνι

Θολωτός τάφος (Λαμιόσπιτο)

Ο θολωτός μυκηναϊκός τάφος στο Διμήνι, γνωστός ως Λαμιόσπιτο, ανασκάφηκε το 1886 από τους Lolling και Wolters. Δεν γνωρίζουμε αν το μνημείο τότε παρουσίαζε στατικά προβλήματα.

Το 1960 ο Δ.Ρ. Θεοχάρης προχώρησε σε μερική στερέωση του μνημείου κτίζοντας μία πέτρινη κολώνα στην είσοδο του τάφου και στερεώνοντας το υπέρθυρο με σιδηροδοκούς. Παράλληλα τοποθέτησε μία σιδερένια πόρτα στην είσοδο, ώστε να απαγορευθεί η είσοδος των επισκεπτών, επειδή υπήρχε φόβος για κατάρρευση της θόλου.

Αργότερα το μνημείο εμφάνισε ιδιαίτερα σοβαρά προβλήματα στο δρόμο του τάφου. Οι παρειές του δρόμου παρουσίασαν επικίνδυνες κλίσεις προς τα μέσα. Το 1980 έγινε πρόχειρη στερέωση του δρόμου με ξύλινες τάβλες.

Το καλοκαίρι του 1990 αντικαταστάθηκαν οι ξύλινες τάβλες. Στα σημεία όπου υπήρχαν έντονες κλίσεις (μέχρι 0,25 μ.) στις παρειές του δρόμου έγινε επένδυση με νέες ξύλινες τάβλες, οι οποίες στερεώθηκαν με σιδηροδοκούς. Παράλληλα έγινε λεπτομερής φωτογράφηση του μνημείου. Στο δρόμο, αλλά κυρίως στο εσωτερικό της θόλου, παρατηρήσαμε εκτεταμένο θρυμματισμό των λίθων οικοδόμησης.

Λόγω έλλειψης ειδικευμένου τεχνικού προσωπικού οι εργασίες στερέωσης του μνημείου σταμάτησαν στο σημείο αυτό και περιμένουν την οριστική μελέτη στερέωσης από τη Διεύθυνση Αναστηλώσεων Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Βελεστίνο

Αρχαίο τείχος

Ολοκληρώθηκαν φέτος οι εργασίες μερικής αναστήλωσης και διαμόρφωσης του χώρου γύρω από το τμήμα του αρχαίου τείχους, στα δυτικά του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βελεστίνου, πάνω στο λόφο του Αγίου Αθανασίου ή της Παναγίας, έναν από τους δύο λόφους της ακρόπολης των Φερών.

Στο συγκεκριμένο χώρο είχαν πραγματοποιηθεί το 1972 εκτεταμένες εκσκαφές και έργα διαμόρφωσης για την ανέγερση του νέου ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, με αποτέλεσμα την καταστροφή μέρους του αρχαίου τείχους, ορατού ως εκείνη την εποχή σε αυτό το σημείο. Τμήμα της εσωτερικής πλευράς του τείχους, μήκ. 10 μ. περίπου, απέμεινε στα δυτικά του νεοανεγερθέντος ναού να ισορροπεί πάνω σε μία λωρίδα χώματος που διαβρωνόταν συνεχώς με την πάροδο του χρόνου. Έτσι το τείχος διέτρεχε άμεσο κίνδυνο κατάρρευσης, η οποία άρχισε κατά την περίοδο των σεισμών του 1980 με την πτώση των δύο ακραίων προς ΒΑ. σωζομένων λίθων: ενός τμήματος της ευθυντηρίας και ενός δόμου της πρώτης σειράς. Κτίστηκε τότε επειγόντως ένας μικρός, αλλά ισχυρός τοίχος αντιστήριξης κάτω από τη νότια πλευρά της ευθυντηρίας για να εμποδίσει την πλήρη κατάρρευση του τμήματος του τείχους. Στη συνέχεια εκπονήθηκε μελέτη από τον αρχιτέκτονα της Υπηρεσίας Δ. Παλιούρα με τη συνεργασία της τοπογράφου Θ. Μακρή. Η μελέτη προέβλεπε την επανατοποθέτηση των πεσμένων δύο λίθων του τείχους και τη διαμόρφωση του γύρω χώρου, ώστε να στερεωθεί το τμήμα τείχους που κινδύνευε άμεσα και να αποκατασταθεί αισθητικά το περιβάλλον του. Η μελέτη εγκρίθηκε από την Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού και οι εργασίες άρχισαν στο τέλος του 1988, με την επίβλεψη του Δ. Παλιούρα, για να ολοκληρωθούν στις αρχές του 1990, αφού μεσολά-

βησαν μεγάλα διαστήματα διακοπής τους λόγω έλλειψης επαρκούς και ειδικευμένου προσωπικού.

Το έργο αναπτύχθηκε σε μήκος 10-15 μ., παράλληλα και εκατέρωθεν της πορείας του αρχαίου τείχους και πραγματοποιήθηκαν, συνοπτικά, οι ακόλουθες εργασίες:

α) Στο βορειοανατολικό σωζόμενο άκρο της εσωτερικής πλευράς του τείχους συγκολλήθηκε το σπασμένο τμήμα της ευθυντηρίας και στερεώθηκε από κάτω με κτιστό τοιχάριο. Επανατοποθετήθηκε στη θέση του ο πεσμένος δόμος της πρώτης σειράς πάνω από την ευθυντηρία (Πίν. 100 γ).

β) Κατά μήκος της υποτιθέμενης πορείας της κατεστραμμένης εντελώς σήμερα σ' αυτό το σημείο εξωτερικής (βόρειας) πλευράς του αρχαίου τείχους κτίστηκε χαμηλός τοίχος με μικρές πλακερές πέτρες· στην πάνω επιφάνειά του τοποθετήθηκαν ορθογώνιες πλάκες Πηλίου. Ο τοίχος αυτός αφ' ενός δημιουργεί μία υποθετική εικόνα του πάχους του οχυρωματικού περιβόλου και αφ' ετέρου χρησιμεύει ως ανάλημμα για τα χώματα που συγκρατούν στη θέση της τη σωζόμενη εσωτερική πλευρά του τείχους, αλλά και σαν πεζούλι για να κάθονται οι επισκέπτες.

γ) Παράλληλα με τη σωζόμενη εσωτερική (νότια) πλευρά του αρχαίου τείχους και σε απόσταση 1,50 μ. περίπου προς Ν. αυτής κτίστηκε χαμηλός αναλημματικός τοίχος με μικρές πλακερές πέτρες, ο οποίος ακολουθεί ανοδική πορεία από Α. προς Δ., ανάλογη με εκείνη του επιπέδου θεμελίωσης του τείχους (Πίν. 100 γ). Μετά από μερικά μέτρα ο αναλημματικός τοίχος κάμπτεται προς Ν. και φθάνει σταδιακά το ύψος του 1,80 μ., προκειμένου να συγκρατήσει την παρειά του σκάμματος στους ανατολικούς πρόποδες του λόφου του Αγίου Αθανασίου ή της Παναγίας, που είχε δημιουργηθεί το 1972 κατά τις εκσκαφές για την ανέγερση του καινούργιου ναού. Το διάστημα μεταξύ του αναλημματικού τοίχου και της εξωτερικής (νότιας) παρειάς της σωζόμενης εσωτερικής πλευράς του τείχους γέμισε στη συνέχεια με χώμα, το οποίο κάλυψε το μικρό τοίχο αντιστήριξης του 1980 και εξασφάλισε τη στερέωση του τείχους. Παράλληλα, διαμορφώθηκε ένα κεκλιμένο επίπεδο (ράμπα), που θα αποτελεί την αρχή του «περιπάτου», ο οποίος πρόκειται σύντομα να δημιουργηθεί για να διευκολύνει την επίσκεψη ολόκληρου του οχυρωματικού περίβολου που βρίσκεται πάνω στο λόφο. Για να είναι δυνατή η πρόσβαση στο κεκλιμένο επίπεδο κτίστηκε ένα φαρδύ σκαλοπάτι μεταξύ αυτού και των σκαλοπατιών της δυτικής πρόσοψης του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Πίν. 100 γ).

δ) Πραγματοποιήθηκαν και άλλες πρόσθετες εργασίες καθαρισμού, εξωραϊσμού και διαμόρφωσης του χώρου, οι οποίες επεκτάθηκαν και στα θεμέλια ενός μικρού ορθογώνιου δωματίου μεταβυζαντινής εποχής, κολλημένου στη νότια παρειά του τείχους, το οποίο πιθανώς σχετίζεται με τη νεότερη ιστορία του Βελεστίνου.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΕΛΛΗΝΟ-ΟΛΛΑΝΔΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Αλμυρός

Το 1990 το Βιολογικό-Αρχαιολογικό Ινστιτούτο του Πανεπιστημίου Groningen της Ολλανδίας και η ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων άρχισαν ένα πρόγραμμα επιφανειακής έρευνας[5] στην περιοχή της Νέας Άλου, ελληνιστικής πόλης στην περιοχή του Αλμυρού (Σχέδ. 6). Ο σκοπός της επιφανειακής έρευνας ήταν η συλλογή στοιχείων για την κατοίκηση στην περιοχή κατά τις περιόδους που προηγήθηκαν και ακολούθησαν τη σύντομη ζωή της ελληνιστικής Νέας Άλου από το 302-265 π.Χ. Τα γνωστά αρχαιολογικά δεδομένα της περιοχής περιλάμβαναν δύο νεολιθικές θέσεις, τη μαγούλα Σούρπης και Ζερέλια, τα λείψανα της παλιάς Άλου που καταστράφηκε το 346 π.Χ., τη Νέα Άλο, ελληνιστικά κάστρα, το μεσαιωνικό Αλμυρό, μικρά κάστρα του 19ου αι., εγκαταλελειμμένα χωριά κ.ά.

Η επιφανειακή έρευνα του 1990 έγινε σε ένα μικρό μόνο τμήμα της περιοχής που ανήκε στη Νέα Άλο, η οποία ανέρχεται σε 500 τ.χλμ. περίπου σύμφωνα με τους υπολογισμούς των Ολλανδών ερευνητών και περιλαμβάνει σε μεγάλο μέρος ορεινές, απρόσιτες εκτάσεις του όρους Όθρυς αλλά και πεδινές.

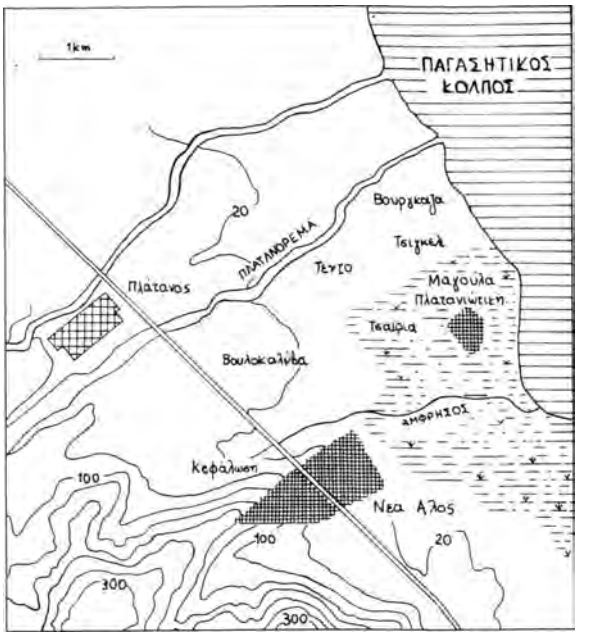
Έτσι η έρευνα του 1990 κάλυψε την περιοχή βόρεια και βορειοανατολικά της Νέας Άλου που ορίζεται δυτικά από την Εθνική οδό Αθήνας-Θεσσαλονίκης, βόρεια από το Πλατανόρρεμα, ανατολικά από τον Παγασητικό κόλπο και από το έλος (Σχέδ. 7). Αεροφωτογραφίες του 1960 έδειχναν αδιατάρακτη την περιοχή ως τότε, καλλιεργημένη μόνο. Από το 1970 και μετά η κατασκευή της εθνικής οδού και πολλών μικρών και μεγάλων εργοστασίων άλλαξε δραματικά το περιβάλλον όπου τώρα κυριαρχούν λατομεία εγκαταλελειμμένα και εν ενεργεία, καμινάδες εργοστασίων, κολώνες της ΔΕΗ και του ΟΤΕ που συνυπάρχουν με τα λείψανα των τύμβων και τα σύγχρονα ποιμνιοστάσια.

Στην επιφανειακή έρευνα, που έγινε από 10 Σεπτεμβρίου έως 10 Οκτωβρίου, μετείχαν από ολλανδικής

5. Newsletter of the Netherlands Institute at Athens, τ. 3 (1990), σ. 31, όπου τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνας και η παλιότερη βιβλιογραφία για την περιοχή.

Σχέδ. 6. Παγασητικός κόλπος, Αλμυρός και Άλος. Αρχαιολογικός χάρτης.

Σχέδ. 7. Νέα Άλος. Τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής.

πλευράς ο επικεφαλής της ομάδας καθηγητής Dr. Reinder Reinders με τους αρχαιολόγους Channah Nieuwenhuis, Eric Wetzels και Ger Wieberdink και σπουδαστές από τα Πανεπιστήμια του Groningen και Άμστερνταμ.

Από ελληνικής πλευράς μετείχαν οι αρχαιολόγοι της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Ανθή Ευσταθίου, Ζωή Μαλακασιώτη και Βάσω Ροντήρη. Το πρόγραμμα που άρχισε μετά από άδεια του Υπουργείου Πολιτισμού διεξάγεται υπό την αιγίδα της Ολλανδικής Αρχαιολογικής Σχολής και επιχορηγείται από το Βιολογικό-Αρχαιολογικό Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου Groningen και το Ίδρυμα Θεσσαλικών Έργων (Biologisch Archaelogisch Institut of the University of Groningen and the Thessalika Erga Foundation).

Η περιοχή που ερευνήθηκε είναι πεδινή, καλλιεργείται με σιτάρι, βαμβάκι, βιομηχανική τομάτα, λίγα αμπέλια και αμυγδαλεώνες. Η έκταση ανέρχεται σε 2,5 τ.χλμ. στην περιοχή Βουλοκαλύβα και 0,12 τ.χλμ. στην περιοχή Μαγούλα Πλατανιώτικη. Πέντε έως οκτώ άτομα διένυαν σε απόσταση ανά 5-10 μ. κατά περίπτωση. Όλα τα ευρήματα, κυρίως όστρακα άβαφης χονδρής κεραμικής περισυλλέχθηκαν και ταξινομήθηκαν ανά αγρό. Έγιναν χάρτες όπου σημειώνεται η πυκνότητα των ευρημάτων και η ακριβής τους θέση καθώς και χάρτες με τα λείψανα κατασκευών και κτιρίων.

Στην περιοχή Βουλοκαλύβα διαπιστώθηκε ότι υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση τύμβων, ευρημάτων και θέσεων κατοίκησης σε αντίθεση με τις υπόλοιπες ερευνημένες περιοχές Τέντο, Τσιγγέλι και Βουργάζα, όπου δε βρέθηκε απολύτως τίποτε. Η παλαιότερη έρευνα είχε εντοπίσει και ανασκάψει δέκα τύμβους στην περιοχή βόρεια της Νέα Άλου. Η έρευνα του 1990 εντόπισε 37 τύμβους στην περιοχή Βουλοκαλύβα και τέσσερις οικισμούς. Οι περισσότεροι τύμβοι ανήκουν στη γεωμετρική περίοδο. Η κεραμική περιλαμβάνει πολλά τεφρά όστρακα, ακόσμητα αλλά και γραπτά με ταινίες, κυματιστές γραμμές και ομόκεντρους κύκλους. Ένας από τους τύμβους ανήκει στην αρχαϊκή περίοδο, γεγονός πολύ σημαντικό για τη Θεσσαλία, όπου η διάκριση μεγαξύ γεωμετρικής και αρχαϊκής εποχής δεν είναι πολύ σαφής και δεν υπάρχουν πολλές θέσεις οι οποίες να έχουν δώσει καλά χρονολογημένη αρχαϊκή κεραμική. Έτσι, η ύπαρξη σ' αυτόν τον τύμβο ντόπιας αρχαϊκής κεραμικής που μιμείται αττικά και κορινθιακά αγγεία, ανάμεσα στα οποία διακρίνονται κοτύλες, πινάκια, σκύφοι και οινοχόες, κρίνεται πολύ σημαντικό γεγονός.

Βρέθηκε ένας μόνο θολωτός τάφος, πιθανώς γεωμετρικός, αν κρίνει κανείς μόνο από την αρχιτεκτονική του· επειδή ήταν συληημένος δεν βρέθηκε κανένα στοιχείο που να βοηθάει στην ακριβέστερη χρονολόγησή του.

Οι μυκηναϊκοί και αρχαϊκοί τάφοι που βρέθηκαν στην περιοχή Βουλοκαλύβα αποδεικνύουν ότι το νεκροταφείο δε χρησιμοποιήθηκε μόνο κατά τη γεωμετρική εποχή. Οι τύμβοι καταλαμβάνουν έκταση 1,5 τ. χλμ. περίπου και περιέχουν πυρές, κατασκευές με κροκάλες και ακανόνιστες σχιστόπλακες. Οι περισσότεροι έχουν καταστραφεί από την άροση ή από λαθρανασκαφές.

Εκτός από τους τάφους, στη βόρεια όχθη του ποταμού Άμφρυσου εντοπίστηκε οικισμός σε απόσταση 400-500 μ. από την πηγή Κεφάλωση. Τα ευρήματα περιλάμβαναν όστρακα διαφόρων περιόδων, μικρές λεπίδες οψιανού, λίθινους πελέκεις, κόκκαλα και όστρεα, που χρονολογούνται στη νεολιθική, χαλκοκρατία (μυκηναϊκά), γεωμετρική και βυζαντινή εποχή. Εκτός από τον οικισμό αυτό, τρεις θέσεις ακόμη εντοπίστηκαν στη Βουλοκαλύβα, μία μάλλον ρωμαϊκής εποχής, μία μεσαιωνικής, ενώ η τρίτη είναι αβέβαιης χρονολόγησης λόγω των λίγων διάσπαρτων και μη χαρακτηριστικών οστράκων.

Μέσα στο έλος, πολύ κοντά στην ακτή του Παγασητικού, βρίσκεται η Μαγούλα Πλατανιώτη. Πρόκειται για πολύ μεγάλη μαγούλα, διαστ. 450x350 μ. περίπου. Τα ευρήματα σ' αυτό το χώρο περιλαμβάνουν όστρακα, κεραμίδια, βάσεις αμφορέων, ένα νόμισμα και σκωρίες σιδήρου. Ένα ερυθρόμορφο όστρακο και πολλά μελαμβαφή καθώς και χάλκινο νόμισμα της Θήβας (βοιωτική ασπίδα και τρίαινα) συνηγορούν στην υπόθεση ότι η θέση είναι η Παλιά Άλος, η πόλη που κατέστρεψε ο Παρμενίων το 346 π.Χ. Εκτός από την κλασική βρέθηκε και κεραμική βυζαντινών χρόνων.

Συνοψίζοντας, τα αποτελέσματα του πρώτου χρόνου έρευνας στην περιοχή της Νέας Άλου ήταν πολύ ενθαρρυντικά, αφού εντοπίστηκαν συνολικά πάνω από 40 τύμβοι που ανήκουν στη γεωμετρική και αρχαϊκή εποχή, δύο νέοι οικισμοί, ένας μεσαιωνικός στη νότια όχθη του Πλατανορρέματος και ένας στη βόρεια όχθη του Αμφρύσου, ο οποίος κατοικήθηκε στη νεολιθική, μυκηναϊκή, γεωμετρική και βυζαντινή εποχή, ώστε να αντιμετωπίζεται με μεγαλύτερη πλέον βεβαιότητα το γεγονός ότι η Μαγούλα Πλατανιώτη ταυτίζεται με την Παλιά Άλο.

ΑΝΘΗ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ - ΖΩΗ ΜΑΛΑΚΑΣΙΩΤΗ
REINDER REINDERS

ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Βελεστίνο (αρχ. Φεραί)

Μετά από τη σχετική άδεια του Υπουργείου Πολιτισμού, το μήνα Ιούλιο και τις αρχές Αυγούστου του 1990, πραγματοποιήθηκε το β΄ μέρος του ελληνοϊταλικού προγράμματος επιφανειακών ερευνών στην ευρύτερη περιοχή των αρχαίων Φερών, με τη συμμετοχή της ομάδας των αρχαιολόγων της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων[6] και μόνο του M. Di Salvatore εκ μέρους της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής. Οι φετινές έρευνες διενεργήθηκαν προς Δ., ΝΔ., ΝΑ. και ΒΑ. του σημερινού Βελεστίνου, με στόχους και αποτελέσματα ανάλογα με εκείνα που αναφέρθηκαν στην έκθεση του 1989. Συνοπτικά σημειώνουμε τα πιο χαρακτηριστικά σημεία επίσκεψης, καθώς και ορισμένα καινούργια στοιχεία που εντοπίστηκαν:

α) Στην περιοχή Δ.-ΝΔ. του Βελεστίνου ερευνήθηκαν οι περιοχές:

Ύψωμα Μαλούκα ή Χαλκωδόνιο

Στην κορυφή του υψώματος αυτού βρίσκονται τα ήδη γνωστά ορατά επιφανειακά ερείπια αρχαίων κτισμάτων (ίσως πύργου και ιερού κλασικής εποχής). Στις πλαγιές του υψώματος υπάρχουν εκτεταμένα αρχαία λατομεία ασβεστόλιθου, όπου είναι ευδιάκριτα τα ίχνη εξόρυξης του υλικού, καθώς και ογκόλιθοι έτοιμοι να αποσπασθούν. Προφανώς από τα λατομεία αυτά προέρχεται το υλικό για την κατασκευή του τείχους και άλλων κτιρίων των Φερών.

Ύψωμα Προφήτης Ηλίας

Στην κορυφή του υψώματος αυτού εντοπίστηκαν ίχνη εγκατάστασης κλασικής εποχής, πιθανώς πύργου ή μικρού οχυρού, ενώ η παρουσία χειροποίητης κεραμικής στις νότιες πλαγιές του αποτελεί ισχυρή ένδειξη ύπαρξης και προϊστορικού οικισμού.

β) Στην περιοχή ΝΑ. του Βελεστίνου ερευνήθηκε οικισμός νεολιθικής εποχής, άγνωστος μέχρι τώρα· εντοπίστηκε πάνω σε βραχώδες ύψωμα με απότομες πλαγιές που βρίσκεται στα νότια του σημερινού οικισμού του Σέσκλου, δίπλα στο καλντερίμι μεταβυζαντινής εποχής που ένωνε το χωριό με την παραλία του Παγασητικού Κόλπου.

6. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 228.

γ) Στην περιοχή ΒΑ. του Βελεστίνου ερευνήθηκαν οι περιοχές:

Κοινότητα Γλαφυρών (Κάπουρνα)

Στο ύψωμα Προφήτης Ηλίας νοτιοδυτικά του σημερινού χωριού, βρίσκεται η θέση της αρχαίας πόλης των Γλαφυρών (;), γνωστός αρχαιολογικός χώρος, με οχυρωμένη ακρόπολη και κάτω πόλη στα ανατολικά της. Το αρχαίο τείχος, πιθανότατα πρώιμων κλασικών χρόνων, κατασκευασμένο με αργούς ή λίγο κατεργασμένους λίθους, σώζεται σε καλή κατάσταση και σε μερικά σημεία ως ύψος 2 μ. περίπου. Σε όλο το χώρο διακρίνονται θεμέλια κτισμάτων, ενώ η επιφανειακή κεραμική μας επιτρέπει να υποθέσουμε συνεχή κατοίκηση της θέσης από την κλασική τουλάχιστον εποχή ως τους ρωμαϊκούς χρόνους. Βορειοανατολικά του σημερινού χωριού, στη θέση Ρέμα ή Κακόρρεμα υπάρχει καλντερίμι μεταβυζαντινής εποχής με μονότοξη γέφυρα που ένωνε την Κάπουρνα με τα Κανάλια.

Κοινότητα Καναλίων

Στο λόφο Άγιος Νικόλαος ή Άγιος Αθανάσιος (;) ή Παλιόκαστρο, νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού, βρίσκεται η θέση της αρχαίας πόλης Βοίβης (;), γνωστός αρχαιολογικός χώρος, με οχυρωμένη ακρόπολη και κάτω πόλη προς Ν.-ΝΑ. του λόφου. Ο οχυρωματικός περίβολος είναι κυκλικός, χωρίς πύργους, παρόμοιας κατασκευής και προφανώς ίδιας εποχής με εκείνον των Γλαφυρών. Το τείχος σε ορισμένα σημεία σώζεται ως ύψος 1,50 και έχει πλάτος 3,50 μ. Η επιφανειακή κεραμική, ορατή κυρίως στην κάτω πόλη, μπορεί να χρονολογηθεί στην κλασική και ελληνιστική εποχή. Βορειοανατολικά των Καναλίων, πάνω στο λόφο Μετόχι και πολύ κοντά στην ακρόπολη της Βοίβης (;) υπάρχουν τα ερείπια μικρού οχυρού βυζαντινών ή μεταβυζαντινών χρόνων.

Θέση Ντελή-Χάνι

Δίπλα στο δρόμο που συνδέει το Βελεστίνο με τα Κανάλια και προς Α. του γνωστού ομώνυμου προϊστορικού οικισμού υπάρχουν σήμερα μόνο οι λιθοσωροί των σπιτιών του χωριού Ντελή-Χάνι, μεταβυζαντινών χρόνων. Στην πλαγιά του υψώματος Κλήμα στα ανατολικά του χωριού, εντοπίστηκε η ύπαρξη άγνωστου μέχρι τώρα υδραγωγείου ίδιας εποχής, με κτιστό καμαροσκέπαστο αγωγό, πλ. 1 μ.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Παρά την ελλιπέστατη στελέχωση της Εφορείας σε επιστημονικό προσωπικό[1], πολλές και ποικίλες υπήρξαν οι δραστηριότητές της κατά το 1990 και στους τρεις νομούς της αρμοδιότητάς της: ανασκαφές, αυτοψίες, τοπογραφικές έρευνες, εργασίες επανέκθεσης και καταγραφής αρχαίων στο Μουσείο Λάρισας και τις Αρχαιολογικές Συλλογές της περιφέρειάς της, καθώς και επίβλεψη των εργασιών των ξένων αποστολών. Μνημονεύουμε ιδιαίτερα την ενεργό συμμετοχή της Εφορείας — μαζί με τις ΙΓ΄ και ΙΔ΄ Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, την 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, την Maison de l'Orient Mediterranée της Λυών και του Ινστιτούτου Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου του Μπόχουμ — στη διοργάνωση του Διεθνούς Συνεδρίου για την Αρχαία Θεσσαλία, που πραγματοποιήθηκε στη Λυών (17-22 Απριλίου 1990), καθώς και στην προετοιμασία της έκδοσης των πρακτικών του, τα οποία είναι ήδη υπό εκτύπωση[2].

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Ζάρκο

Πλατιά Μαγούλα

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε κατά το 1990 η στρωματογραφική ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό της Πλατιάς Μαγούλας Ζάρκου, η οποία είχε διακοπεί το 1987 σε βάθος 8,20 μ., επειδή στο επίπεδο αυτό είχε φθάσει σε υδροφόρα στρώματα[3]. Ήδη από την ανασκαφική περίοδο του 1987 η ανασκαφή είχε περιορισθεί σε μία ζώνη, πλ. 2 μ., κατά μήκος της δυτικής πλευράς του σκάμματος, η οποία έχει μήκος 5 μ. Έτσι, από τις αρχικές διαστάσεις 8 (Α.-Δ.)Χ5 μ. (Β-Ν.) που έχει το σκάμμα στο ανώτερο τμήμα του, δηλαδή επιφάνεια 40 τ.μ., στα βαθύτερα τμήματα περιορίστηκε σε έκταση 2 (Α.-Δ.)Χ5 μ. (Β-Ν.), δηλαδή επιφάνεια 10 τ.μ. (Σχέδ. 1). Το 1990, λόγω της μεγάλης ξηρασίας του έτους εκείνου, ο υδροφόρος ορίζοντας κατέβηκε πολύ χαμηλότερα και έτσι έγινε δυνατόν να προχωρήσει απρόσκοπτα η ανασκαφή σε μεγαλύτερο βάθος και να ερευνηθούν όλα τα στρώματα κατοίκησης μέχρι το στερεό έδαφος, το οποίο εμφανίσθηκε σε βάθος 10 μ. Κοντά στη βόρεια παρειά του σκάμματος ένας ακανόνιστος λάκκος είχε σκαφτεί μέσα στο στερεό, σε βάθος 0,40-0,60 μ. περίπου από την πάνω επιφάνειά του (Σχέδ. 1). Για λόγους ασφάλειας των παρατηρήσεων η ανασκαφή, στο βόρειο τμήμα του σκάμματος σε έκταση 2Χ2, προχώρησε επί 1 μ. περίπου και μέσα στο στερεό, το οποίο ήταν αμμώδες στρώμα· το χρώμα του στρώματος αυτού δεν είναι ομοιόμορφο αλλά ποικίλλει από γκρίζο-κιτρινωπό έως πρασινωπό. Σε βαθύτερα επίπεδα, από 10,85-11 μ., εμφανίζεται αμιγές πηλώδες στρώμα χρώματος ανοικτού καστανού έως υπολεύκου κατά τόπους, το οποίο στην περιοχή αυτή εμφανίζεται αμέσως πάνω από τα υδροφόρα στρώματα.

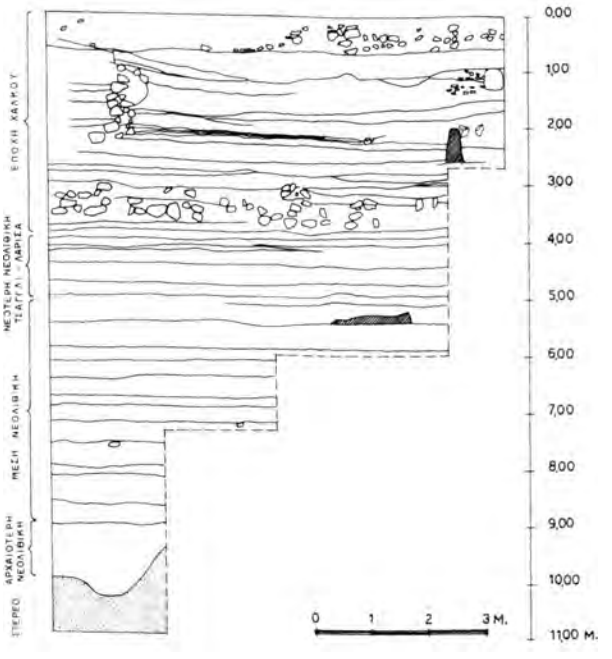
Αμέσως πάνω από το στερεό τα στρώματα κατοίκησης, σε πάχος 1 μ. περίπου, απέδωσαν όστρακα με διακόσμηση πλαστική, εγχάρακτη (κυρίως με νυχιές), ξεστή και γραπτή (Σχέδ. 2), τα οποία θα μπορούσαν να αποδοθούν χρονικά στη μετάβαση από την αρχαιότερη στη μέση νεολιθική· ένα όστρακο (Σχέδ. 2, 5η σειρά εκ των άνω, το τελευταίο δεξιά) έχει συνδυασμό γραπτής και εγχάρακτης διακόσμησης. Ένα δείγμα άνθρακα (ΠΜΖ-90/14), από βάθος 8,97 μ., έδωσε ραδιοχρονολόγηση 5.970-5.650 π.Χ.[4]. Τα ανώτερα στρώματα κατοίκησης, από βάθος 8,70 έως 8,20 μ. περίπου, όπου είχε διακοπεί η ανασκαφή το 1987, είχαν όστρακα γραπτά, ξεστά, με εγχάρακτη διακόσμηση, καθώς και με συνδυασμό γραπτής και εγχάρακτης διακόσμησης (Σχέδ. 3). Τρία δείγματα άνθρακα από τα στρώματα αυτά (ΠΜΖ-90/8, ΠΜΖ-90/7 και ΠΜΖ-

1. Συνεχίστηκε και κατά το 1990 η από του 1987 υφιστάμενη ελλιπέστατη στελέχωση της Εφορείας σε επιστημονικό προσωπικό, με αποτέλεσμα να εξακολουθούν να εργάζονται σ' αυτή μόνον δύο μόνιμοι αρχαιολόγοι (Κ. Γαλλής και Αθ. Τζιαφάλιας) από τις επτά προβλεπόμενες οργανικές θέσεις (βλ. και ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 273, υποσημ. 1· 44 (1989): Χρονικά, σ. 230, υποσημ. 1). Το έργο της Εφορείας θα ήταν αδύνατο να επιτελεσθεί, έστω και στοιχειωδώς, εάν οι προαναφερθέντες αρχαιολόγοι δεν συνεπικουρούντο από τους απασχολουμένους στην Εφορεία με σύμβαση αορίστου χρόνου αρχαιολόγους Άννα Ζαούρη, Στέλλα Κατακούτα και Γ. Τουφεξή. Όλο το επιστημονικό προσωπικό εργάστηκε ακούραστα, με υποδειγματικό ζήλο και αυταπάρνηση, στους διαφόρους τομείς δραστηριοτήτων της Εφορείας.

2. Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990, Αποτελέσματα και Προοπτικές, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λυών 17-22 Απριλίου 1990, τ. Α, Αθήνα 1994.

3. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 282-283.

4. Βλ. Πίνακα των εξετασθέντων τεσσάρων δειγμάτων άνθρακος. Οι ραδιοχρονολογήσεις έγιναν στο Εργαστήριο Αρχαιομετρίας ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος». Ευχαριστώ και από τη θέση αυτή τον Ι. Μανιάτη για την πάντα πρόθυμη συνεργασία του.

Σχέδ. 1. Ζάρκο. Πλατιά Μαγούλα. Στρωματογραφία της βόρειας παρειάς του σκάμματος, μετά το τέλος της ανασκαφής.

90/3), από βάθος 8,66-8,50 μ., έδωσαν ραδιοχρονολογήσεις κυμαινόμενες από 5.970-5.664 έως 5.957-5.640 π.Χ. (Πίνακας Ι). Η κεραμική των διαφόρων στρωμάτων, από το στερεό (βάθος 10 μ. περίπου) μέχρι βάθος 8,20 μ., δεν παρουσιάζει έντονη διαφοροποίηση. Δείχνει ότι η ξεστή διακόσμηση ήταν σε χρήση από την αρχαιότερη νεολιθική, όπως έχει παρατηρηθεί και παλαιότερα[5], και συνεχίζεται και στη μέση νεολιθική. Η εγχάρακτη διακόσμηση, παρόλο ότι απαντά ίσως πιο πυκνά στις προχωρημένες φάσεις της αρχαιότερης νεολιθικής, δεν αποτελεί χαρακτηριστικό μίας φάσης (της φάσης Προσέσκλου, όπως την ονόμασε ο Milojčić) αλλά συνεχίζεται και στη μέση νεολιθική, πολλές φορές σε συνδυασμό με γραπτή διακόσμηση, όπως έχει παρατηρηθεί και παλαιότερα[6].

Τα αλλεπάλληλα δάπεδα κατοικιών, τόσο από πασσαλόπηκτες καλύβες (σε βάθος 9 μ.), όσο και με τοίχους που έχουν λιθόκτιστα θεμέλια και πλίνθινη ανωδομή (σε βάθος 8,20 μ.), δείχνουν την έντονη κατοίκηση στη θέση αυτή από το τέλος τουλάχιστον της αρχαιότερης νεολιθικής. Αν λάβει κανείς υπόψη ότι το ύψος της Πλατιάς Μαγούλας Ζάρκου από τη γύρω σύγχρονη επιφάνεια της πεδιάδας είναι 5-6 μ., ενώ τα βαθύτερα στρώματα κατοίκησης φθάνουν σε βάθος 10 μ., συμπεραίνεται ότι τα στρώματα της αρχαιότερης νεολιθικής και κατά μεγάλο μέρος και της μέσης νεολιθικής βρίσκονται μέχρι και 4 μ. χαμηλότερα από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους. Πλην όμως, στο νεκροταφείο καύσεων που βρέθηκε μόλις 300 μ. βόρεια του οικισμού, παρατηρήθηκε ότι από την αρχή της νεότερης νεολιθικής η επιφάνεια του εδάφους έχει ανεβεί μόλις 1 μ.[7]. Η παρατήρηση αυτή, σε συνδυασμό με παρατηρήσεις που έγιναν με μία σειρά γεωτρήσεων και λήψη «καρότων» του εδάφους από την περιοχή της μαγούλας και του νεκροταφείου της μέχρι και τον σε απόσταση 800 μ. νότια της μαγούλας παραρρέοντα Πηνειό[8], δηλώνει ότι ο οικισμός της Πλατιάς Μαγούλας Ζάρκου βρισκόταν στην παρυφή μιας κοιλάδας με έντονη κλίση προς Ν., προς τον Πηνειό, η οποία τώρα έχει επιχωθεί. Η κοιλάδα αυτή πιθανότατα περιοδικά πλημμύριζε δημιουργώντας έδαφος πρόσφορο για καλλιέργεια. Πιθανώς και άλλοι οικισμοί να είχαν δημιουργηθεί ακριβώς σε τέτοιες επίκαιρες θέσεις, κοντά στο ποτάμι, ώστε οι κάτοικοί τους να μπορούν να καλλιεργούν το εύφορο έδαφος από τις προσχώσεις του Πηνειού. Το μεγάλο βάθος των αρχαιότερων στρωμάτων κατοίκησης στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου, σε σχέση με τη σύγχρονη επιφάνεια της πεδιάδας (μέχρι τουλάχιστον και 4 μ. κάτω από την επιφάνεια αυτή), υποδηλώνει ότι πολύ πιθανώς υπάρχουν στη θεσσαλική πεδιάδα, ιδίως κοντά στο ποτάμι, οικισμοί της αρχαιότερης ή και των πρώιμων φάσεων της μέσης νεολιθικής, οι οποίοι έχουν καλυφθεί πλήρως από τις προσχώσεις του Πηνειού, χωρίς κανένα σημείο στη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους να δείχνει την ύπαρξή τους.

Μετά το τέλος της ανασκαφής στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου κατασκευάστηκε μόνιμο στέγαστρο από ντέξιον, ώστε το σκάμμα να είναι στο μέλλον επισκέψιμο και ταυτόχρονα οι παρειές του να προστατεύο-

5. Θεσσαλικά 1 (1958), σ. 43-44. ΑΕ 1971, σ. 171. Κ. Γαλλής, Καύσεις νεκρών από τη Νεολιθική Εποχή στη Θεσσαλία, Αθήνα 1982, σ. 56. Ο ίδιος, Άτλας προϊστορικών οικισμών της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας, Λάρισα 1992, σ. 47-48.

6. Θεσσαλικά 4, σ. 82-83. Y. Mottier, Die Deutschen Ausgrabungen auf der Otzaki Magula in Thessalien, II, Das Mittlere Neotithikum (BAM 22), Bonn 1981, σ. 27· Κ. Γαλλής, Άτλας προϊστορικών οικισμών της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας, ό.π., σ. 42.

7. Κ. Γαλλής, Καύσεις νεκρών από τη Νεολιθική Εποχή στη Θεσσαλία, ό.π., σ. 77.

8. Οι εργασίες αυτές έγιναν σε συνεργασία της Εφορείας με τον καθηγητή Tj. van Andel του Πανεπιστημίου του Cambridge και τα αποτελέσματά τους θα παρουσιαστούν σύντομα.

Ι. Πίνακας ραδιοχρονολογήσεων ή δειγμάτων άνθρακα από την Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου (εργαστήριο αρχαιομετρίας ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος»).

Αριθμός Εργαστηρίου	Δείγμα	Είδος	Βάθος	Ηλικία BP	Βαθμολογημένη BC	Πιθανότητες
DEM 148-158	ΠΜΖ-90/3	Άνθρακας+Χώμα	8,52 μ.	6912±40	5822-5722 5957-5640	(1σ) (2σ)
DEM 149-159	ΠΜΖ-90/7	Άνθρακας+Χώμα	8,50 μ.	6932±39	5835-5732 5960-5650	(1σ) (2σ)
DEM 150-160	ΠΜΖ-90/8	Άνθρακας+Χώμα	8,66 μ.	6963±43	5955-5741 5970-5664	(1σ) (2σ)
DEM 151-161	ΠΜΖ-90/14	Άνθρακας+Χώμα	8,97 μ.	6945±51	5952-5734 5970-5650	(1σ) (2σ)

νται από τη διάβρωση εξαιτίας των καιρικών συνθηκών. Επίσης, το χαμηλότερο τμήμα των παρειών του σκάμματος προστατεύτηκε με λαμαρίνες, διότι βρίσκεται κάτω από το συνήθη υδροφόρο ορίζοντα και θα κατέρρεε αμέσως.

Κ.Ι. ΓΑΛΛΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

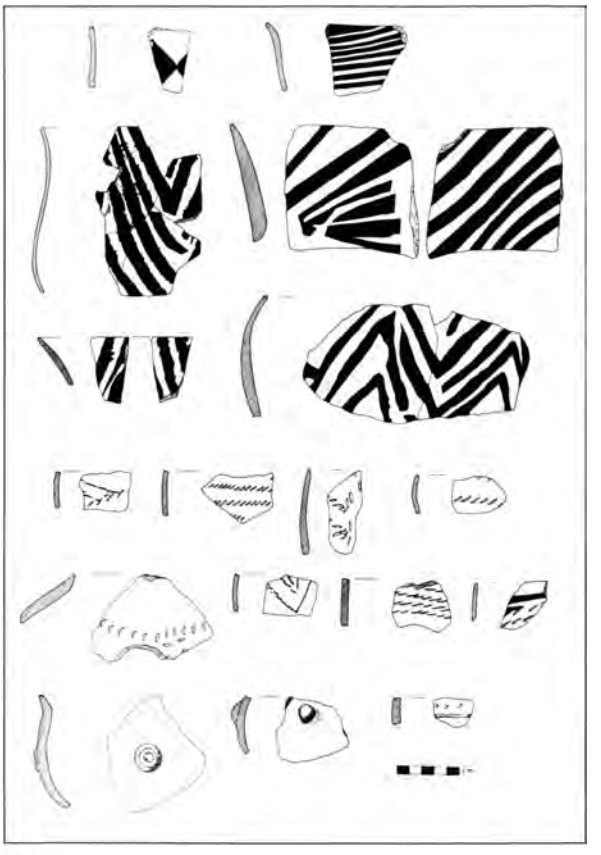
Νερόμυλοι Αγιάς

Αγρός Κωνστ. Βλαχοκώστα

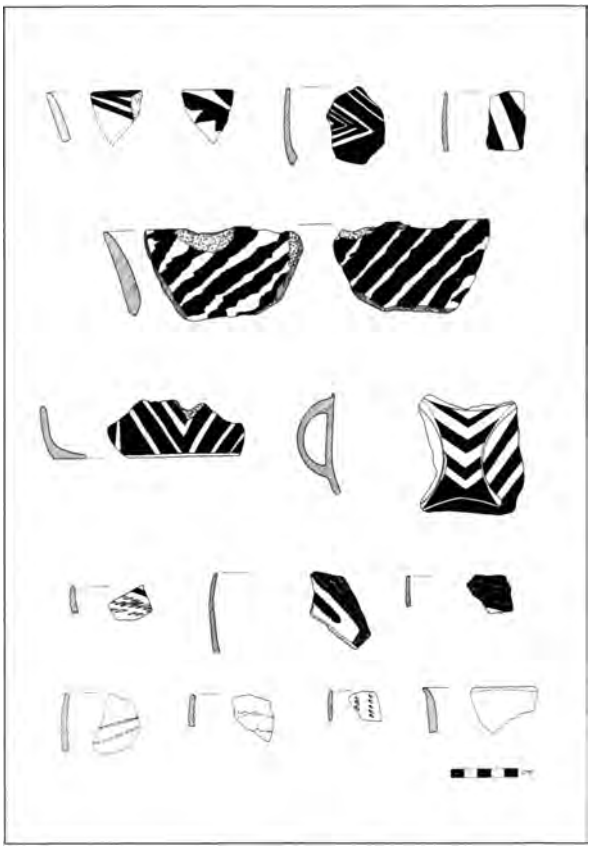
Σωστική ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε από τα μέσα Ιουνίου μέχρι τις αρχές Οκτωβρίου του 1990 για την πλήρη αποκάλυψη αρχαίου κτιρίου με ψηφιδωτά δάπεδα, το οποίο ήλθε στο φως κατά την εκτέλεση εκσκαπτικών εργασιών για την ισοπέδωση του αγρού. Ο αγρός αυτός βρίσκεται στη θέση Κερασιές της κοινοτικής περιφερείας των Νερομύλων, 500 μ. δεξιά της δημόσιας οδού Λάρισας-Αγιάς, και περιβάλλεται από δύο αγροτικές οδούς. Συνολικά ερευνήθηκε μία έκταση 400 τ.μ. περίπου, η οποία αποκάλυψε ένα αυτοτελές συγκρότημα ρωμαϊκού βαλανείου, διαστ. 22x16 μ., το οποίο περιλαμβάνει όλους σχεδόν τους χώρους των μεγάλων αυτοκρατορικών θερμών. Για λόγους προστασίας η έκταση του βαλανείου έχει περιφραχθεί και έχει καλυφθεί με στέγαστρο. Τα ψηφιδωτά δάπεδα μάλιστα σκεπάσθηκαν με ειδικά μονωτικά υλικά για να προστατευθούν από την υγρασία.

Το βάθος των αρχιτεκτονικών λειψάνων είναι πολύ μικρό και κυμαίνεται από 0,30-1,60 μ. περίπου από την αρχική επιφάνεια του εδάφους. Ανασκάφηκαν έξι λειτουργικοί χώροι του βαλανείου, χωρίς να σταθεί δυνατό να αποκαλυφθεί το κτιριακό συγκρότημα στο σύνολό του, διότι ορισμένα τμήματά του καλύπτονται από αγροτικές οδούς και γειτονικές αγροτικές εκτάσεις με δενδροκαλλιέργειες. Οι παραπάνω χώροι, οι οποίοι περιλαμβάνουν υπόκαυστα, χώρο ψυχρού λουτρού και αναπαυτηρίου, περιγράφονται στη συνέχεια με τη σειρά που εντοπίσθηκαν και ανασκάφηκαν (Σχέδ. 4· Πίν. 101 α).

Χώρος 1. Αναπαυτήριο-χώρος συγκέντρωσης. Καλύπτει το βορειοανατολικό τμήμα του συγκροτήματος και διακοσμείται με ψηφιδωτό δάπεδο. Πρόκειται για έναν επιμήκη χώρο, διαστ. 10,40x5 μ., ο οποίος δεν αποκαλύφθηκε στο σύνολό του, καθόσο το βόρειο τμήμα του συνεχίζεται κάτω από μία παράπλευρη αγροτική οδό και δεν ήταν δυνατό να γίνει ανασκαφική έρευνα προς την κατεύθυνση αυτή, διότι θα παρεμποδίζονταν σοβαρά οι αγροτικές εργασίες. Ο χώρος αυτός ήταν ασφαλώς στεγασμένος, όπως φάνηκε από το παχύ στρώμα κεράμων στέγης, που βρέθηκε στο δάπεδό του. Προς Δ. και Ν. επικοινωνούσε με τους χώρους 5, 1α και 2. Το ψηφιδωτό δάπεδο είναι κατασκευασμένο με τετράγωνες ψηφίδες κυανού και λευκού χρώματος και διακοσμείται με γεωμετρικά θέματα: συ-

Σχέδ. 2. Ζάρκο. Πλατιά Μαγούλα. Όστρακα από τα βαθύτερα στρώματα κατοίκησης.

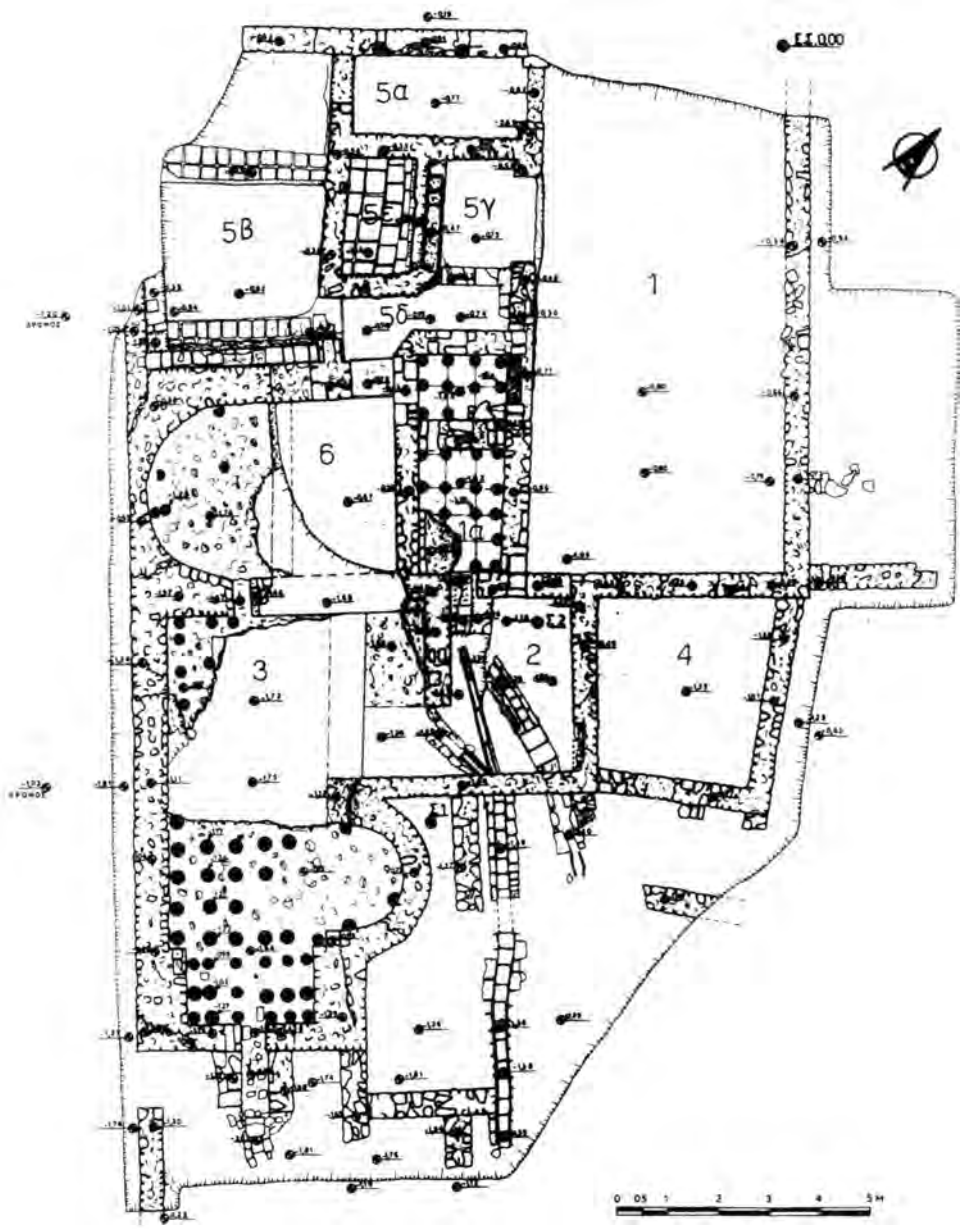

Σχέδ. 3. Ζάρκο. Πλατιά Μαγούλα. Όστρακα των πρώιμων φάσεων της μέσης νεολιθικής περιόδου.

μπαγή τρίγωνα ενώνονται σχηματίζοντας εξάγωνα σχήματα. Στο κέντρο του δαπέδου, σε τετράγωνο πλαίσιο εικονίζεται θαλάσσια σκηνή: τέσσερα δελφίνια τοποθετημένα ακτινωτά πλέουν προς όλες τις κατευθύνσεις. Από τη νότια πλευρά η σύνθεση επιστέφεται από ένα θαλάσσιο τέρας (ιππόκαμπο), το οποίο κινείται προς τ' αριστερά. Ο προσανατολισμός της παράστασης προς Β. ίσως υποδηλώνει ότι η κύρια είσοδος του αναπαυτηρίου βρισκόταν προς την κατεύθυνση αυτή.

Χώρος 1α. Μικρό υπόκαυστο-tepidarium (Πίν. 101 β). Μικρός ορθογώνιος χώρος, διαστ. 4,30x1,60 μ., ο οποίος περιλαμβάνει μικρό υπόκαυστο με τριπλό αεραγωγό. Το δάπεδο του υποκαύστου είναι κατασκευασμένο με τετράγωνες πήλινες πλάκες, διαστ. 0,60x0,60 μ. Για την καλύτερη κυκλοφορία του θερμού αέρα που έφεραν οι αεραγωγοί και την αποτελεσματικότερη θέρμανση του χώρου, το δάπεδο στηρίζεται σε συστάδες χαμηλών πεσσίσκων, οι οποίοι είναι κατασκευασμένοι με τετράγωνες οπτοπλίνθους. Πάνω στο δάπεδο του υπόκαυστου βρέθηκαν τέσσερις παράλληλες σειρές κιονίσκων από κυκλικές οπτοπλίνθους, οι οποίες υποβάσταζαν το δάπεδο του tepidarium. Το δάπεδο αυτό, που σώθηκε εν μέρει στη νοτιοδυτική γωνία του χώρου, είναι επαλειμμένο με μία παχειά στρώση ερυθρωπού ασβεστοκονιάματος. Στο μέσον περίπου του χώρου αυτού βρέθηκαν τα υπολείμματα ενός πήλινου λουτήρα θερμού λουτρού, ο οποίος στηριζόταν σε συστάδα κιονίσκων του υποκαύστου. Αγωγοί παροχής και απομάκρυνσης του θερμού ύδατος δεν επισημάνθηκαν στην ανασκαφική αυτή περίοδο. Το tepidarium επικοινωνούσε με το αναπαυτήριο διά μέσου μιας εισόδου προς ΒΑ., όπου τη θέση του κατωφλίου καταλαμβάνει στρώση λευκών μαρμάρινων ψηφίδων.

Χώρος 2. Praefurnium του tepidarium, διαστ. 3,45x 2,40 μ. Επικοινωνεί με το υπόκαυστο του tepidarium με μία στενή είσοδο, όπου κατά την ανασκαφή βρέθηκε παχύ στρώμα τέφρας. Πάνω στο δάπεδο του χώρου αυτού, το οποίο αποτελείται από καθαρό πατημένο χώμα, βρέθηκαν δύο κτιστοί αεραγωγοί από οπτές ημιπλίνθους με κατεύθυνση Β.-Ν. Οι δύο αγωγοί διαπερνούν από κάτω το νότιο τοίχο του praefurnium και προχω-

Σχέδ. 4. Νερόμυλοι Αγιάς. Αγρός Κωνστ. Βλαχοκώστα. Κάτοψη του ρωμαϊκού βαλανείου.

ρούν λίγο νοτιότερα, όπου βρίσκεται η θέση της εστίας. Ανάμεσα στους δύο παραπάνω αεραγωγούς βρέθηκε σε βάθος 0,70 μ. και τρίτος αεραγωγός, μήκ. 2,50 μ., σε κατεύθυνση Β.-Ν. Είναι κατασκευασμένος από πήλινα συμπαγή τεμάχια σε σχήμα ανεστραμμένου Π, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με ασβεστοκονίαμα. Ανήκει σε παλιότερη οικοδομική φάση του χώρου και δεν συνδέεται άμεσα με τα υπάρχοντα ερείπια.

Από τα κινητά ευρήματα ενδιαφέρον παρουσιάζουν τέσσερα μαρμάρινα τριβεία σε σχήμα λυγισμένου αντίχειρα, μία χάλκινη τριχολαβίδα καθώς και τεμάχια μαρμάρινης λεκανίδας. Βρέθηκαν μέσα στο υπόκαυστο του tepidarium και κατέπεσαν ασφαλώς από το χώρο του πήλινου λουτήρα, όπου χρησιμοποιούνταν κατά τη διαδικασία του θερμού λουτρού.

Χώρος 3. Υπόκαυστο του caldarium (Πίν. 102 α),

καλύπτει το νοτιοδυτικό τμήμα του κτιριακού συγκροτήματος και αποτελείται από έναν ορθογώνιο χώρο, διαστ. 8,10x3,15 μ., με είσοδο και praefurnium προς Ν., που δεν ανασκάφηκαν. Ο δυτικός και ανατολικός τοίχος του υποκαύστου καταλήγουν σε ισάριθμες κόγχες. Το βόρειο μισό του δαπέδου του υποκαύστου καταστράφηκε κατά την ισοπέδωση του αγρού. Το υπόλοιπο είναι κατασκευασμένο από μικρούς πλακοειδείς αργούς λίθους, οι οποίοι συνδέονται με ασβεστοκονίαμα. Το δάπεδο του caldarium, όπως στην περίπτωση του tepidarium, στηρίζεται πάνω σε συστάδες χαμηλών πεσσίσκων, οι οποίοι είναι κατασκευασμένοι από τετράγωνες οπτοπλίνθους. Με προσανατολισμό Β.-Ν. αποκαλύφθηκαν επτά παράλληλες σειρές κιονίσκων από κυκλικές οπτοπλίνθους με ανώτατο ύψος 0,70 μ.

Χώρος 4. Τετράπλευρος βοηθητικός χώρος, διαστ. 3,30x3,50 μ., ο οποίος διαμορφώθηκε με μεταγενέστερη προσθήκη τοίχων. Το δάπεδό του είναι από πατημένο χώμα. Είσοδος στο χώρο αυτό δεν διαπιστώθηκε. Το κατώφλι βρισκόταν ίσως σε επίπεδο ψηλότερο του σωζόμενου ύψους των τοίχων. Πιθανότατα πρόκειται για παραπληρωματικό αποθηκευτικό χώρο, που κατασκευάσθηκε για να καλύψει πρόσθετες ανάγκες του βαλανείου.

Χώρος 5. Ψυχρό λουτρό frigidarium. Πρόκειται για ορθογώνιο διαμέρισμα βόρεια του υποκαύστου, που αποτελείται από πέντε επιμέρους μικρότερους χώρους.

Χώρος 5α. Μικρός δρομικός χώρος, διαστ. 3,30x1,50 μ. Επικοινωνεί με είσοδο με τους χώρους 1 και 5β. Το δάπεδό του είναι καλυμμένο από ψηφιδωτό δάπεδο με εικονιστική παράσταση: σε κυανό βάθος τρεις όρθιες ανδρικές μορφές χωρίς ενδύματα επιδίδονται στην καθαριότητα (τελετουργικό καθαρμό;) του βαλανείου.

Χώρος 5β. Δεν έχει αποκαλυφθεί πλήρως προς Δ. εξαιτίας της κύριας αγροτικής οδού, που συνδέει την κοινότητα των Νερομύλων με τους αγρούς. Πρόκειται μάλλον για χώρο αναμονής ή ανάπαυσης πριν ή μετά το ψυχρό λουτρό, όπως δηλώνει η ύπαρξη κτιστού από οπτοπλίνθους θρανίου στο νότιο τοίχο. Το δάπεδο καλύπτεται από ψηφιδωτό γεωμετρικών κυκλοτερών κοσμημάτων. Διακόπτεται από δύο αγωγούς, ένα πλακοσκεπή με κατεύθυνση Δ.-Α. και ένα ανοιχτό αυλακωτό (μεταγενέστερο χρονικά) με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., οι οποίοι απομάκρυναν τα νερά από τη piscina και τα οδηγούσαν στον κεντρικό αποχετευτικό αγωγό του βαλανείου. Το στόμιο του κεντρικού αγωγού και το φρεάτιο επισημάνθηκαν κάτω από την κύρια αγροτική οδό, δυτικά του χώρου 5β.

Χώρος 5γ. Ορθογώνιος προθάλαμος του λουτήρα 5ε, διαστ. 1,75x2,30 μ. Το δάπεδό του καλύπτεται από ψηφιδωτό με γεωμετρικές παραστάσεις συμπαγών τετραγώνων σε ρομβοειδή διάταξη.

Χώρος 5δ. Διάδρομος που συνδέει τους χώρους 5 και 6, διαστ. 3x1,20 μ. Το δάπεδό του καλύπτεται επίσης από ψηφιδωτό: γεωμετρικό θέμα ρόμβου εγγεγραμμένου σε ορθογώνιο, με κυανές ψηφίδες σε λευκό βάθος.

Χώρος 5ε. Λουτήρας-Piscina, διαστ. 3,25x2,40 και βάθ. 1 μ. Κατά μήκος της ανατολικής πλευράς υπάρχει κτιστό θρανίο από οπτοπλίνθους, ύψ. 0,30 και πλ. 0,20 μ., το οποίο είναι επενδυμένο με λευκά μαρμάρινα πλακίδια (Πίν. 102 β). Οι τοίχοι του λουτήρα είναι επενδυμένοι εσωτερικά με ερυθρωπό υδραυλικό κονίαμα. Το δάπεδο που σώζεται σήμερα είναι κατασκευασμένο από πήλινες τετράγωνες πλάκες. Πάνω σ' αυτές είναι εμφανή τα ίχνη αρμών ασβεστοκονιάματος, που συνέδεαν τις πλάκες ενός δεύτερου (μεταγενέστερου;) δαπέδου, από το οποίο δε βρέθηκε κανένα ίχνος. Το δεύτερο αυτό δάπεδο πιθανότατα είχε κατασκευασθεί από πλάκες υποπράσινου λίθου (ατράκιος λίθος), όπως δείχνουν μερικά θραύσματα που βρέθηκαν στις επιχώσεις. Στη βορειοδυτική γωνία του λουτήρα αποκαλύφθηκε μολύβδινος αγωγός κυκλικής διατομής για την απομάκρυνση των νερών. Επάνω στο δάπεδο βρέθηκε ελλιπές μαρμάρινο αγαλματίδιο Ασκληπιού· πιθανότατα κατέπεσε από κόγχη που θα υπήρχε στο ανώτερο τμήμα της τοιχοποιίας του λουτήρα. Από το χώρο 5ε δε σώθηκε η θολωτή του οροφή καθώς και ο αγωγός παροχής ψυχρού νερού στο εσωτερικό του.

Χώρος 6. Laconicum (;). Μικρός ορθογώνιος χώρος, διαστ. 3x2,30 μ. Η νοτιοδυτική γωνία του καταστράφηκε από το εκσκαπτικό μηχάνημα κατά την ισοπέδωση του αγρού. Το δάπεδό του καλύπτεται από ψηφιδωτό με επαναλαμβανόμενο γεωμετρικό κόσμημα: κλεψύδρες σε σταυροειδή διάταξη δημιουργούν στο εσωτερικό της ένωσής τους εξάγωνο, με συμπαγές ορθογώνιο κόσμημα στο κέντρο. Η θέρμανση του χώρου αυτού επιτυγχανόταν με ένα πήλινο σωλήνα, ο οποίος διαπερνούσε τον ανατολικό τοίχο στο ύψος του δαπέδου του και μετέφερε θερμό αέρα από το υπόκαυστο του tepidarium. Δεν αποκλείεται να χρησίμευε ως αποδυτήριο ή ως χώρος απόξεσης (laconicum).

Η κατασκευή του συγκροτήματος του βαλανείου έγινε με αργούς λίθους για τη θεμελίωση και τετράγωνες οπτοπλίνθους για την ανωδομή. Και στις δύο περιπτώσεις η σύνδεση των υλικών έγινε με ευρεία χρήση ασβεστοκονιάματος. Το σωζόμενο ύψος των ερειπίων κυμαίνεται από 0,30-1,30 μ. Η χρονολόγηση του βαλανείου με βάση την κεραμική, την τοιχοποιία και τη μορφή των ψηφιδωτών δαπέδων μπορεί να τοποθετηθεί πιθανότατα στο 2ο αι. μ.Χ. Ωστόσο ακριβέστερη χρονολόγηση των διαδοχικών οικοδομικών φάσεων καθώς και διαπίστωση της διάρκειας λειτουργίας του βαλανείου ελπίζεται ότι θα επιτευχθεί με τη μελλοντική πλήρη αποκάλυψη του συγκροτήματος.

Κόκκινο Νερό Αγιάς

Στο οικόπεδο του Βασ. Ευσταθίου κοντά στην παραλία του παραπάνω παραθεριστικού οικισμού, σε μία άγνωστη μέχρι τώρα αρχαιολογική θέση, βρέθηκε τυχαία, σε βάθος 0,75 μ., ένας κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό Β.-Ν., διαστ. 1,95Χ0,75 μ. Ήταν κατασκευασμένος με μικρές σχιστολιθικές πλάκες που είχαν τοποθετηθεί όρθιες χωρίς συνδετικό υλικό και καλυπτόταν με μικρές ασβεστολιθικές πλάκες. Στο εσωτερικό του περιείχε δύο νεκρούς σε ύπτια θέση με τα κρανία προς Β. και τα χέρια κατά μήκος των μηρών.

Κτερίσματα: πέντε μυροδοχεία, δύο άωτα κυάθια, δύο μεγαρικοί σκύφοι, δύο ακόσμητοι αμφορίσκοι, ένας ακέραιος ασκός, ένα καδόσχημο δίωτο σκεύος με πώμα και δύο χάλκινα νομίσματα Μαγνήτων και Αμφίπολης. Τα κτερίσματα και ιδιαίτερα τα χάλκινα νομίσματα χρονολογούν τον τάφο στο α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. (Πίν. 103 α-β).

Λάρισα

Οδός Γαλάτη 12 (οικόπεδο Ευαγγ. Καρατάσιου)

Στο οικόπεδο αυτό βρέθηκαν σε βάθος 1,80 μ. δύο μαρμάρινες οστεοθήκες, τέσσερις εγχυτρισμοί, τέσσερις κεραμοσκεπείς και δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι, που καταστράφηκαν πλήρως κατά την εκσκαφή των θεμελίων για την ανέγερση πολυωρόφου οικοδομής. Από το λεπτομερή έλεγχο των χωμάτων της εκσκαφής συγκεντρώθηκαν αρκετά τεμάχια πήλινων κυρίως αντικειμένων και τα ακόλουθα ακέραια κτερίσματα, τα οποία χρονολογούν τις ταφές από τα μέσα του 3ου αι. μέχρι το τέλος του 1ου αι. π.Χ. (Πίν. 103 γ-δ): δώδεκα αλάβαστρα, δεκαεννέα πήλινα μυροδοχεία, δύο λύχνοι, ένας γυάλινος αμφορίσκος, ένα άωτο σκυφίδιο από υαλόμαζα, δύο χάλκινα καδόσχημα αγγεία, ένα χάλκινο κάτοπτρο, δύο σιδερένιες στλεγγίδες, ένας μικκύλος πήλινος αμφορίσκος, ένας γυάλινος αμφορίσκος, ένας ασημένιος κύαθος με ίχνη επιχρύσωσης και πέντε γυάλινα μυροδοχεία.

Οι τάφοι του οικοπέδου αυτού ανήκουν στο νότιο νεκροταφείο της αρχαίας Λάρισας, το οποίο απλώνεται κατά μήκος του κυρίως οδικού άξονα της πόλης προς την αρχαία Φάρσαλο και καταλαμβάνει μεγάλη έκταση. Στις σωστικές ανασκαφές της Εφορείας έχουν αποκαλυφθεί αρκετοί τάφοι από το νεκροταφείο αυτό, από τους οποίους οι παλιότεροι χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. και οι νεότεροι στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια[9].

9. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 260-263.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ - ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στο Μουσείο της Λάρισας μεταφέρθηκαν αρκετές αρχαιότητες, οι οποίες ήλθαν τυχαία στο φως κατά την εκτέλεση διαφόρων γεωργικών εργασιών και παραδόθηκαν από τις αστυνομικές αρχές ή τους αγρότες. Παρακάτω δίνονται τα στοιχεία των αξιολογότερων από αυτές.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Άτραξ

1. (ΑΕΜΛ 90/1). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκρίζο μάρμαρο με την επιγραφή:

Φοῖνιξ

Ύψ. γραμμ. 0,06. Διαστ.: ύψ. 0,45, πλ. 0,45, πάχ. 0,13 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

2. (ΑΕΜΛ 90/2). Τμήμα ενεπίγραφης στήλης από γκρίζο μάρμαρο με την αποσπασματική επιγραφή:

Νίκαιος [----------]

Ύψ. γραμμ. 0,04. Διαστ.: ύψ. 0,71, πλ. 0,47, πάχ. 0,11 μ. Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

3. (ΑΕΜΛ 90/3). Πάνω τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με ανάγλυφο ανθέμιο στην τοξωτή επίστεψή της. Στο μέσον περίπου της κύριας όψης έχει την επιγραφή:

Ἀντίπολις

Ύψ. γραμμ. 0,035. Διάστ.: ύψ. 0,66, πλ. 0,44, πάχ. 0,13 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

4. (ΑΕΜΛ 90/4). Επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο με τοξωτή επίστεψη, η οποία εξέχει ελαφρά από τον κορμό της. Το κάτω μέρος της, που χρησίμευε για να στηρίζεται στο έδαφος, είναι εντελώς άπεργο. Η κύρια όψη και οι κρόταφοί της έχουν επιμελημένη εργασία λάξευσης. Αντίθετα, η πίσω πλευρά της έχει αδρή κατεργασία με χοντρό βελόνι. Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειας, αμέσως κάτω από την επίστεψη, είναι χαραγμένο το όνομα του νεκρού:

Ἱππόμαχος

Ύψ. γραμμ. 0,04. Διαστ.: ύψ. 1,08, πλ. 0,48, πάχ. 0,12 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

5. (ΑΕΜΛ 90/5). Τοξωτή επίστεψη στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο. Από την επιγραφή σώθηκαν μόνο τα δύο γράμματα:

ΕΠ[----------]

Ύψ. γραμμ. 0,04. Διαστ.: ύψ. 0,38, πλ. 0,38, πάχ. 0,13 μ.

6. (ΑΕΜΛ 90/6). Πάνω τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με πλούσιο ανάγλυφο ανθέμιο στην τοξωτή επίστεψή της. Κάτω από την επίστεψη έχει τη δίστιχη επιγραφή:

Λεοντομένεις
Εὐμείλειος

Ύψ. γραμμ. 0,015. Διαστ.: ύψ. 0,55, πλ. 0,43, πάχ. 0,14 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 104 α).

7. (ΑΕΜΛ 90/7). Τοξωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με την επιγραφή:

Ἀρχέλαος

Ύψ. γραμμ. 0,025. Διαστ.: ύψ. 0,57, πλ. 0,46, πάχ. 0,17 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

8. (ΑΕΜΛ 90/8). Απότμημα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με την αποσπασματική δίστιχη επιγραφή:

[-------]ΑΣ
[-------]ΕΙΙΟΣ

Ύψ. γραμμ. 0,02. Διαστ.: ύψ. 0,26, πλ. 0,35, πάχ. 0,11 μ.

9. (ΑΕΜΛ 90/9). Τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο. Στο μέσον της κύριας όψης είναι χαραγμένη η επιγραφή[10]:

Φαίνυλλα

Ύψ. γραμμ. 0,04. Διαστ.: ύψ. 0,58, πλ. 0,42, πάχ. 0,13 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. (Πίν. 104 β).

10. (ΑΕΜΛ 90/10). Ακέραιη τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκρίζο μάρμαρο. Το κάτω μη ορατό τμήμα της είναι εντελώς άπεργο. Η κύρια όψη και οι πλαϊνές πλευρές της είναι επιμελώς κατεργασμένες με ξοΐδα, ενώ η πίσω είναι αδρά δουλεμένη με το βελόνι. Στην επίστεψή της είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Δικαιόπολις

Ύψ. γραμμ. 0,025. Διαστ.: ύψ. 0,75, πλ. 0,33, πάχ. 0,12 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 104 γ).

11. (ΑΕΜΛ 90/11). Ακέραιη τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκρίζο μάρμαρο. Το κάτω μισό του κορμού έχει αφεθεί άπεργο (ύψ. 0,45 μ.). Στο μέσον περίπου της κύριας όψης είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Φιλομείλα

Ύψ. γραμμ. 0,02. Διαστ.: ύψ. 1, πλ. 0,31, πάχ. 0,14 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

12. (ΑΕΜΛ 90/13). Ορθογώνια βάση αναθήματος από γκριζόλευκο μάρμαρο, η οποία επιστέφεται με επίκρανο. Το επίκρανο αποτελείται από δύο ανάγλυφες ταινίες, ύψ. 0,03 μ. και επιστύλιο, ύψ. 0,05 μ. Στην πάνω επιφάνεια της βάσης υπάρχουν τέσσερις κυκλικοί τόρμοι σε ημικυκλική διάταξη, διαμ. 0,03 μ., για τη στήριξη του αναθήματος. Όλες οι επιφάνειες είναι κατεργασμένες με εξαιρετική επιμέλεια. Στο πάνω μέρος της μίας στενής πλευράς έχει την ακόλουθη επιγραφή[11]:

Αἰνέας Φιλί/ππειος
Πο/τείδουνι Πατραγε/νεῖ

Ύψ. γραμμ. 0,015. Διαστ.: ύψ. 1,12, πλ. 0,26, πάχ. 0,15 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 104 ε).

13. (ΑΕΜΛ 90/14). Ορθογώνια βάση αναθήματος από γκρίζο μάρμαρο. Επιστεφόταν και αυτή όπως και η προηγούμενη αριθ. 12, με επίκρανο, από το οποίο σώθηκε μόνο η κάτω ανάγλυφη ταινία, ύψ. 0,05 μ. Η πάνω πλευρά της είναι έγκοιλη, δουλεμένη με το βελόνι, για την τοποθέτηση του αναθήματος. Η κύρια όψη και οι πλαϊνές πλευρές της είναι κατεργασμένες με ξοΐδα, απεναντίας η πίσω πλευρά της είναι δουλεμένη με το βελόνι. Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειάς της είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Κλειτόπολ/ις
Ἀναξαγο/ραία
ὀνέθεικε

Ύψ. γραμμ. 0,03. Διαστ.: ύψ. 0,96, πλ. 0,36, πάχ. 0,26 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 104 δ).

14. (ΑΕΜΛ 90/16). Κνήμη υπερφυσικού αγάλματος ανδρικής μορφής από άσπρο χοντρόκοκκο μάρμαρο. Η απόδοση του γαστροκνημίου μυός είναι αρκετά έντονη. Ύψ. 0,44 μ.

15. (ΑΕΜΛ 90/17). Τμήμα ορθογώνιας βάσης γλυπτού αναθήματος από γκριζόλευκο μάρμαρο. Στην πάνω πλευρά της σώζεται τμήμα του αβαθούς βαθύσματος, το οποίο είχε προορισμό την τοποθέτηση της πλίνθου του γλυπτού. Στην κύρια όψη της σώζεται η επιγραφή:

[Αὐτοκράτορα Νέ]ρωνα Κλαύδ-
[ιον Καίσαρα σεβα]στόν Γερμα-
[νικόν εὐεργέτην]

Ύψ. γραμμ. 0,03. Διαστ.: ύψ. 0,25, πλ. 0,21, πάχ. 0,08 μ.

16. (ΑΕΜΛ 90/19). Αετωματική επίστεψη επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο, από την οποία σώζεται μόνο το κεντρικό ακρωτήριο. Το τύμπανο του αετώματος διακοσμείται με ένα ανάγλυφο ασπίδιο. Στον οριζόντιο κανόνα που όριζε την επίστεψη από τον κυρίως κορμό της στήλης είναι χαραγμένη η επιγραφή:

[------]Α Κρατησιμάχ[ου]

Ύψ. γραμμ. 0,015. Διαστ.: ύψ. 0,25, πλ. 0,25, πάχ. 0,07 μ. Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

17. (ΑΕΜΛ 90/23). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο. Η κύρια όψη της έχει επιμελημένη εργασία λάξευσης, ενώ η πίσω είναι κατεργασμένη αδρά με το βελόνι. Κάτω από την επίστεψη, στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειά της, έχει την επιγραφή:

Σιμύλος
Κλεοπτολέμου

10. Το όνομα *Φαίνυλλα* είναι αμάρτυρο στις θεσσαλικές επιγραφές.

11. Η επίκληση του Ποσειδώνα ως πατραγενούς μαρτυρείται για δεύτερη φορά στη Θεσσαλία, βλ. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 207.

Ύψ. γραμμ. 0,03. Διαστ.: ύψ. 1,15, πλ. 0,70, πάχ. 0,20 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

18. (ΑΕΜΛ 90/24). Ακέραιη τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Το κάτω μη ορατό τμήμα της είναι εντελώς άπεργο. Στο μέσον περίπου της μπροστινής επιφανείας της έχει την επιγραφή:

Καλλενίκα

Ύψ. γραμμ. 0,035. Διαστ.: ύψ. 1, πλ. 0,43, πάχ. 0,17 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

19. (ΑΕΜΛ 90/26). Τοξωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης με πλούσιο ανάγλυφο ανθέμιο. Στο επιστύλιο σώζονται μόνο δύο γράμματα επιγραφής:

Ι Α

Ύψ. γραμμ. 0,03. Διαστ.: ύψ. 0,44, πλ. 0,40, πάχ. 0,10 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

20. (ΑΕΜΛ 90/27). Ακέραιη τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Το κάτω τμήμα της, που δεν ήταν ορατό, είναι εντελώς άπεργο. Όλες οι επιφάνειές της είναι αδρά κατεργασμένες με το βελόνι, εκτός από μία λεπτή λειασμένη ταινία της μπροστινής επιφάνειάς της, πλ. 0,04 μ., όπου είναι χαραγμένο το όνομα της νεκρής:

Χαροπίς

Ύψ. γραμμ. 0,04. Διαστ.: ύψ. 0,65, πλ. 0,40, πάχ. 0,10 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

21. (ΑΕΜΛ 90/37). Τμήμα μαρμάρινης στήλης με την επιγραφή:

[-----]ΟΝ Λύκου
[-----εὐ]εργέτην

Ύψ. γραμμ. 0,04. Διαστ.: ύψ. 0,24, πλ. 0,37, πάχ. 0,09 μ.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Κραννών

22. (ΑΕΜΛ 90/44). Αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο με οριζόντια επίστεψη. Όλες οι επιφάνειές της είναι δουλεμένες με επιμέλεια. Στη μία στενή πλευρά της έχει την επιγραφή[12]:

Οἶνα Φιλολαεία
γυνᾶ Οἰνουσσεῖ
εἵρουι ὀνέθεικε

Ύψ. γραμμ. 0,015. Διαστ.: ύψ. 1,18, πλ. 0,34, πάχ. 0,13 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. (Πίν. 104 στ).

Πλατύκαμπος

23. (ΑΕΜΛ 90/42). Τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκρίζο μάρμαρο. Στην κύρια όψη της σώζεται η επιγραφή[13]:

[------] Αἴχνα Θαυμάνδρο[υ]
[----------Ἑκ]ατομβεία

Ύψ. γραμμ. 0,015. Διαστ.: ύψ. 0,59, πλ. 0,45, πάχ. 0,12 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

Λάρισα

24. (ΑΕΜΛ 90/32). Ακέραιη τοξωτή επιτύμβια στήλη ρωμαϊκών χρόνων. Στο μέσον περίπου της κύριας όψης έχει την επιγραφή:

[Ν]είκη χρηστή χαῖρε

Πάνω από την επιγραφή έχει εγχάρακτο μυροδοχείο και κάτω χαρακτή παράσταση ερμαϊκής στήλης.

Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Διαστ.: ύψ. 0,70, πλ. 0,37, πάχ. 0,12 μ.

25. (ΑΕΜΛ 90/43). Αριστερό τμήμα ναϊσκόσχημης στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο. Το τύμπανο του αετώματος διακοσμείται με ανάγλυφο ασπίδιο. Στο επιστύλιο είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Διί Μιλιχίῳ καὶ Ἀγαθῇ Τύχῃ ὑπὲρ Μεννεία Ἑρμ[ίου;---]

Ύψ. γραμμ. 0,02. Διαστ.: ύψ. 0,54, πλ. 0,85, πάχ. 0,15 μ. Χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ.

Σκοτούσα

26 (Φ 75). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκρίζο μάρμαρο με την επιγραφή:

Ὀλύμπιχος
Κλευμάχειος
Ὀκορμαλίς
Ὀλυμ[πιχεί]α γυνᾶ
Ἑρμάου Χθονίου

Ύψ. γραμμ. 0,015. Διαστ.: ύψ. 0,525, πλ. 0,74, πάχ. 0,09 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

Χυρετίες

27. Τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με ανάγλυφο ανθέμιο στην τοξωτή επίστεψή της. Στην κύρια όψη έχει την επιγραφή:

Ἀσίδημε Ἱπποκρά-
του ἥρως χρηστὲ χαῖρε

Ύψ. γραμμ. 0,015. Διαστ.: ύψ. 0,95, πλ. 0,55, πάχ. 0,15 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 2ου αι. π.Χ.

28. Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο χωρίς επιγραφή. Στο τύμπανο του αε-

12. Τα ονόματα *Οἶνα* και *Οἰνουσσεύς* μαρτυρούνται για πρώτη φορά.

13. Το θηλυκό όνομα *Αἴχνα* είναι αμάρτυρο. Απεναντίας μαρτυρείται το αρσενικό *Αἴχνουν*, βλ. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 240.

τώματος έχει ανάγλυφο ασπίδιο. Διαστ.: ύψ. 0,80, πλ. 0,56, πάχ. 0,12 μ.

29. Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από υπόλευκο μάρμαρο χωρίς επιγραφή. Το τύμπανο του αετώματος διακοσμείται με έγκοιλο ασπίδιο. Διαστ.: ύψ. 0,78, πλ. 0,59, πάχ. 0,08 μ.

30. Κάτω δεξιό τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο. Στην μπροστινή επιφάνειά της έχει ανάγλυφη παράσταση ανδρικής μορφής από την οποία σώζονται τα κάτω άκρα και τμήμα του κορμού με χλαμύδα. Διαστ.: ύψ. 0,56, πλ. 0,27, πάχ. 0,10 μ. (1ος αι. μ.Χ.).

Μάλλοια

31. Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο χωρίς επιγραφή: Διαστ.: ύψ. 0,40, πλ. 0,25, πάχ. 0,10 μ.

Άζωρος

32. Επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο με αετωματική επίστεψη. Στην κύρια όψη της έχει την επιγραφή:

Ἐπιμαθής [---------]ΑΝΟΣ

Ύψ. γραμμ. 0,016. Διαστ.: ύψ. 1,40, πλ. 0,68, πάχ. 0,18 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Η νομισματική συλλογή του Μουσείου Λάρισας πλουτίστηκε με 3.000 αρχαία νομίσματα. Από αυτά τα 500 προέρχονται από διάφορες υποθέσεις παράνομης κατοχής αρχαίων και τα υπόλοιπα 2.500 παρέδωσε ο κάτοικος Λάρισας Γεώργιος Καστάνης.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΓΡΕΒΕΝΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Στη διάρκεια των εργασιών που διήρκεσαν από 5 Ιουνίου ως 13 Ιουλίου, το πρόγραμμα Γρεβενών ολοκλήρωσε την αρχαιολογική έρευνα του νομού. Έχουν γίνει επισκέψεις σε όλα τα χωριά του νομού και υπάρχει η πεποίθηση ότι έχει εντοπιστεί το μεγαλύτερο μέρος των θέσεων που είναι γνωστές στους κατοίκους.

Το 1990 ερευνήθηκαν τριάντα οκτώ νέες θέσεις κι έτσι ο συνολικός αριθμός που κατέγραψε το πρόγραμμα φθάνει τις 300. Από τις θέσεις που εντοπίστηκαν το 1990, δεκαεπτά διατηρούσαν ίχνη κατοίκησης μίας ή περισσότερων προϊστορικών περιόδων, μία έσωσε γεωμετρικό-αρχαϊκό υλικό, δύο κλασικό, έντεκα ελληνιστικό-ρωμαϊκό και δεκαπέντε μεσαιωνικό ή υστερότερο.

ΜΕΛΕΤΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ

Το καλοκαίρι του 1990, το μεγαλύτερο μέρος των εργασιών είχε ως επίκεντρο τη μελέτη της κεραμικής που είχε συγκεντρωθεί από προηγούμενες έρευνες. Ο Γ. Τουφεξής της ΙΕ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ο οποίος συνεργάζεται στη δημοσίευση της νεολιθικής κεραμικής, εργάσθηκε μαζί μας μία εβδομάδα, ενώ ο John Hayes εργάσθηκε συνολικά δέκα μέρες προσφέροντας πολύτιμη βοήθεια για το κλασικό και μεταγενέστερο υλικό.

ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ

Όλο το υλικό συγκεντρώθηκε στη διάρκεια των εργασιών και τοποθετήθηκε σε ξύλινα κιβώτια, σύμφωνα με τις προδιαγραφές της Εφορείας. Τα κιβώτια τοποθετήθηκαν σε αποθήκη στα Γρεβενά όπου ελπίζουμε να συστήσουμε ένα εργαστήριο το επόμενο καλοκαίρι. Επιπλέον, οι τοπικοί παράγοντες των Γρεβενών, σε συνεργασία με την Εφορεία, σχεδιάζουν την ίδρυση ενός μικρού μουσείου στα Γρεβενά όπου θα είναι δυνατή η έκθεση μέρους του ανευρεθέντος υλικού. Ακόμη, υπάρχουν ενδείξεις ότι πολλοί κάτοικοι είναι πρόθυμοι να δωρήσουν αντικείμενα που έχουν συλλέξει όλα αυτά τα χρόνια αν ιδρυθεί μουσείο εκεί. Προς το παρόν, όλα τα αντικείμενα στέλνονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρισας, αφού τα Γρεβενά είναι ο μόνος νομός στην Ελλάδα, που δεν διαθέτει μουσείο ή μόνιμο χώρο αποθήκευσης.

NANCY WILKIE

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΛΑΔΑΣ ΤΟΥ ΠΗΝΕΙΟΥ

Σχετικά με το πρόγραμμα που προτείναμε το Σεπτέμβριο του 1989, εξετάσθηκαν από τον Jean-Paul Bravard και το Bruno Helly δύο από τα τρία θέματα και σημειώθηκε σημαντική πρόοδος· η μελέτη του λεκανοπεδίου των Γόννων αναβλήθηκε λόγω έλλειψης χρόνου.

Σχέσεις μεταξύ του Πηνειού και των λιμνών Βοιβηίδας και Νεσσωνίδας

Οι παρατηρήσεις στο χώρο έδειξαν ότι τα υπερχειλίζοντα νερά του Πηνειού, όταν πλημμύριζε η λίμνη Νεσσωνίς, κατευθύνονταν δια μέσου αύλακα προς τη λίμνη Κάρλα-Βοιβηίδα. Αυτό το αυλάκι, που ονομάζεται Ασημάκι, έσκαψε βαθιά τον αρχαίο πυθμένα της λίμνης.

Καμιά από τις οδούς επικοινωνίας που υπήρχαν μεταξύ Λάρισας και Τεμπών στην αρχαιότητα (τουλάχιστον μέχρι τη ρωμαϊκή εποχή) δεν χρησιμοποιούσε τη σύγχρονη διαδρομή από το Μακρυχώρι, εξαιτίας της λίμνης Νεσσωνίδας. Πρέπει να ψάξουμε ανατολικότερα για έναν οδικό άξονα που θα περνούσε από το διάσελο το οποίο εντοπίσαμε μεταξύ Νεσσωνίδας και Βοιβηίδας. Πρόκειται για το στενό του Χασάμπαλι και το λεκανοπέδιο του Συκουρίου, καθώς και ένα άλλο δυτικότερα στην αριστερή όχθη του Πηνειού, που περνάει από τη Ροδιά και τους Γόννους. Πάνω στον πρώτο άξονα πρέπει να εντοπίσουμε την αρχαία πόλη του Γύφτου (στο Μπουρνάμπασι) και στο δεύτερο την πόλη του Μοψείου (στη Ροδιά).

Η περιοχή είναι ασφαλώς το σημείο που διαδραματίσθηκαν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις μεταξύ Ρωμαίων και Μακεδόνων, το 171 π.Χ. Ιδιαίτερα πρέπει να εντοπίσουμε εδώ τη μάχη των Στενών (λέγεται επίσης του Καλλίκυνου ή Καλλίνικου).

Εξάλλου, νέες παρατηρήσεις έγιναν στην κάτω κοιλάδα του Τιταρήσιου, στους πρόποδες της μαγούλας του Αγίου Δημητρίου (Ροδιά), όπου οι πλημμύρες του ρέματος κάλυψαν λείψανα νεολιθικής και μυκηναϊκής εποχής.

Το φαράγγι της Ροδιάς

Μελετήσαμε τους πέντε ιχθυότοπους που βρίσκονται στο βάθος του φαραγγιού. Όλοι παρουσιάζουν λίθινα φράγματα των οποίων η αρχαιότητα (άρα και η διάρκεια) είναι πολύ πιθανή. Διαθέτουμε συνεπώς στο εξής συγκεκριμένα τοπογραφικά στοιχεία για να ερμηνεύσουμε καλύτερα μία σημαντική μαρτυρία για τα εδάφη του Μόψειου, της Κονδαίας, των Γόννων και της Ασκουρίδος: την επιγραφή IG IX, 2, 521.

ΜΥΚΗΝΑΪΚΕΣ ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Ο Bryan Feuer επισκέφθηκε έντεκα τοποθεσίες της εποχής του Χαλκού, ιδιαίτερα της ύστερης εποχής, βόρεια από τη Λάρισα, από τις οποίες οι πέντε δεν ήταν μέχρι σήμερα γνωστές ως μυκηναϊκοί οικισμοί: Τύρναβος, Γυρτώνη, Μικρόλιθος, Αμφιθέα, Ελευθέριο. Η κεραμική και το λίθινο υλικό που περισυλλέχθηκε μεταφέρθηκαν στο Μουσείο της Λάρισας.

Οι ανακαλύψεις που έγιναν σ' αυτή την ανασκαφική περίοδο υποδεικνύουν ότι η εγκατάσταση στη βόρεια θεσσαλική πεδιάδα και τις παρυφές της ήταν σημαντικότερη από ό,τι πίστευαν μέχρι σήμερα.

ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΟΥ ΕΝΙΠΕΩΣ

Σε συμφωνία και σε συνεργασία με τις ΙΓ΄ και ΙΕ΄ Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (Αργ. και Χαρ. Ιντζεσίλογλου, Κ. Γαλλή και Αθ. Τζιαφάλια), ο Jean-Claude Decourt συνέχισε την προετοιμασία του corpus των επιγραφών των πόλεων της κοιλιάδας του Ενιπέως και μελέτησε τις παρακάτω επιγραφές στα Μουσεία του Βόλου, Λάρισας και Φαρσάλων.

Μουσείο Βόλου: GHW 816, Βόλος Ε710, εκτύπωμα· GHW 2752, Βόλος Ε836, φωτογραφία και εκτύπωμα· GHW 1164, δεν βρέθηκε.

Μουσείο Λάρισας: GHW 1162, Φαρσ. 9, φωτογραφία και εκτύπωμα· GHW 1163, Φαρσ. 37, νέα ανάγνωση· GHW 1278, εκτύπωμα· GHW 2035, Φαρσ. 2, φωτογραφία και εκτύπωμα· GHW 3385, φωτογραφία· GHW 4049, νέα ανάγνωση. GHW 2413, δεν βρέθηκε.

Μουσείο Φαρσάλων: Οι περισσότεροι λίθοι που σκοπεύαμε να δούμε στα Φάρσαλα μεταφέρθηκαν στη Λάρισα (βλ. παραπάνω): GHW 3650, Φαρσ. 47, πρόκειται για ένα ανεπίγραφο μνημείο που δεν μας αφορά εδώ· GHW 4241 και 3888 πρέπει να θεωρηθούν χαμένα.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΩΝ ΠΕΡΡΑΙΒΩΝ

Στην Τρίπολη των Περραιβών ο Gerard Lucas έκανε φωτογραφήσεις, ιδιαίτερα στις περιοχές του Αζόρου, της Τζάβας, του Πυθίου, του Σαραντάπορου και του Σπαρμού.

Μελέτησε επίσης τις παρακάτω επιγραφές:

Μουσείο Βόλου: GHW 5324· ο λίθος GHW δεν βρέθηκε.

Μουσείο Λάρισας: GHW 5366, 5367, 5368, 5369, 5370, 5371.

Μουσείο Ελασσόνας: GHW 1171, 1348, 1350, 1975, 3677, 3679, 3680, 3681, 3682, 4421, 4422. Δεν βρέθηκαν τρεις λίθοι: GHW 1974, 1976, 3676.

Αποθήκη Πυθίου: GHW 3717, 3728, 3850.

Αποθήκη Αζόρου: Ο λίθος GHW δεν βρέθηκε.

Η επιφανειακή έρευνα στην ορεινή περιοχή των Χασίων δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί λόγω ελλείψεως χρημάτων.

B. HELLY - Y.-CL. DECOURT
G. LUCAS - J-P. BRAVARD - BR. FEUER

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το έτος 1990, πλην των εργασιών που περιγράφονται παρακάτω από τις συναδέλφους, η 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων διοργάνωσε στα Τρίκαλα Έκθεση των Θεσσαλικών Ψηφιδωτών μεταφέροντας στη Δημοτική Πινακοθήκη της πόλης τα έργα που εκτέθηκαν για πρώτη φορά στη Λάρισα τον προηγούμενο χρόνο.

Ο σκοπός της Έκθεσης ήταν διττός: αφ'ενός να ενημερωθεί το κοινό για το ανασκαφικό έργο της Εφορείας, και κατ' επέκταση για τις δραστηριότητές της γενικά, και αφ' ετέρου να προκαλέσει το ενδιαφέρον των διδασκόντων και των διδασκομένων σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης.

Όπως και στη Λάρισα, η έκθεση σημείωσε μεγάλη επιτυχία, ιδιαίτερα λόγω της αθρόας προσέλευσης των σχολείων ακόμη και απομακρυσμένων από τα Τρίκαλα περιοχών.

Κατά την επίσκεψή τους οι προσερχόμενοι είχαν την ευκαιρία να ξεναγηθούν από υπαλλήλους της Εφορείας και να παρακολουθήσουν προβολή ταινιών video σχετικών με την ιστορία των ψηφιδωτών και την τεχνική τους. Για τους μαθητές υπήρχε συνεργείο με επικεφαλής το συντηρητή Σ. Σφέτσα, το οποίο επεδείκνυε τον τρόπο κατασκευής ψηφιδωτού και στη συνέχεια, με κατάλληλα υλικά, οι μαθητές κατασκεύαζαν ένα μικρό μωσαϊκό σε απλό σχέδιο που τους παρείχε το συνεργείο ή που κατασκεύαζαν μόνοι τους πριν τοποθετήσουν τις ψηφίδες. Κατά την αποχώρησή τους μπορούσαν να αγοράσουν ένα puzzle, με το οποίο μας είχε εφοδιάσει το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.

Προς συμπλήρωση του σκοπού της Έκθεσης, από τους αρχαιολόγους της Εφορείας οργανώθηκε ανοιχτή συζήτηση και ενημερώθηκε το κοινό για την ιστορία, την τέχνη, το συμβολισμό των ψηφιδωτών δαπέδων της παλαιοχριστιανικής περιόδου καθώς και την τεχνική και συντήρησή τους[1].

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Συνεχίσθηκαν και φέτος οι εργασίες επισκευής σε ναούς που είχαν αρχίσει τα προηγούμενα χρόνια με συγχρηματοδότηση από το Υπουργείο Πολιτισμού και το Νομαρχιακό Ταμείο Καρδίτσας.

Πεζούλα

Ναός Αγίου Παντελεήμονα

Έγιναν ανανεώσεις εσωτερικών επιχρισμάτων, άρχισε η κατασκευή νέας ξύλινης οροφής καθώς και πλακόστρωση με πλάκες Πηλίου στο δάπεδο του ναού.

Καρύτσα

Μονή Πελεκητής

Έγιναν ορισμένες υποθεμελιώσεις σε τοίχους των κελιών που βρίσκονται κάτω από τα καθολικά, καθώς και κατασκευή ξύλινων δαπέδων στα σημεία που είχαν φθαρεί.

Λεύκη

Ναός Αγίου Γεωργίου

Επιστρώθηκε το δάπεδο με μερικά πλακίδια και κατασκευάσθηκε ξύλινη οροφή.

---

1. Για την επιτυχία της Έκθεσης αυτής συνέβαλαν πολλοί παράγοντες, όπως ο Δήμος Τρικκαίων, που παραχώρησε την αίθουσα, και ο τοπικός τύπος που προέβαλε την όλη προσπάθεια. Επίσης, δεν θα πρέπει να παραλειφθεί η ουσιαστική συμβολή της Διευθύνσεως Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων και ιδιαίτερα του προϊσταμένου αυτής Ν. Ζία, του προϊσταμένου του Τμήματος Βυζαντινών Χώρων Ι. Κακούρη και όλων των συναδέλφων και διοικητικών υπαλλήλων της παραπάνω Διευθύνσεως.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για τους αρχαιολόγους της 7ης Εφορείας Ασπασία Ντίνα, Σταυρούλα Σδρόλια, Σουζάνα Χούλια και Κρυστάλλω Μαντζανά, οι οποίες μαζί με όλο το προσωπικό της Εφορείας και κυρίως τους Σ. Σφέτσα, Μ. Κωστάρα και Φ. Κυριάκη ανέλαβαν όλο το βάρος της διοργάνωσης και προετοιμασίας της έκθεσης αυτής.

Η Έκθεση «Θεσσαλικά Ψηφιδωτά» αφιερώθηκε στη μνήμη της αρχαιολόγου Ευαγγελίας Ιωαννιδάκη που υπηρέτησε στην Εφορεία από το 1984 έως το 1987, οπότε και αποσπάσθηκε στην Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού, και η οποία φέτος πορεύθηκε την «μακαρίαν οδόν» πρόωρα, αφήνοντάς μας ως παρακαταθήκη την εργατικότητα, την αυταπάρνησή της για την κληρονομιά μας και τη φιλομάθειά της. Εμείς, που εξακολουθούμε να εργαζόμαστε στους ίδιους χώρους, δεν θα τη λησμονήσουμε, αφού καθημερινά είναι και θα είναι μαζί μας.

Δρακότρυπα

Μονής Αγίας Τριάδας

Επισκευάσθηκε η ξύλινη στέγη που είχε παρασυρθεί από την κακοκαιρία του χειμώνα, επιστρώθηκε κατάλληλη μόνωση και έγινε μερική επικάλυψη με φύλλα μολύβδου.

Επίσης επισκευές στις στέγες έγιναν: στη μονή Πέτρας στο Καταφύγι, στο ναό Αγίου Δημητρίου στα Ορφανά και στο ναό Κοιμήσεως Θεοτόκου στα Βατσούνια.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Ξυλοπάροικο. Ναός Αγίας Παρασκευής. Συνετάγη μελέτη για τη στερέωση της στέγης.

Δέηση. Μονή Αγίας Τριάδας. Έγιναν στερεωτικές εργασίες στη στέγη του καθολικού.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Κατά το έτος 1990 πραγματοποιήθηκαν από το συνεργείο Συντηρήσεως αυτοψίες στα παρακάτω μνημεία των νομών της Εφορείας.

Στο νομό Λάρισας πραγματοποιήθηκε αυτοψία και εντοπίσθηκαν τα προβλήματα που παρουσιάζει ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού Δένδρων.

Έγιναν καθαρισμοί: α) των τεμαχίων του ψηφιδωτού δαπέδου που ήλθε στο φως κατά τις ανασκαφικές εργασίες στην οδό Πατρόκλου, β) των τεμαχίων ψηφιδωτού δαπέδου που βρέθηκε κατά τις ανασκαφικές εργασίες στο οικόπεδο Κοντογεώργη της κοινότητας Υπάτης και γ) του ψηφιδωτού δάπεδου που ήλθε στο φως κατά τη διάρκεια ανασκαφών στο οικόπεδο Κακλέα της ίδιας κοινότητας.

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες συγκράτησης των τοιχογραφιών της οικίας Γεωργίου Σβάρτς στα Αμπελάκια.

Στο νομό Τρικάλων έγινε εντοπισμός των μικρών προβλημάτων του ενδιαφέροντος τοιχογραφικού διακόσμου του ναού των Αγίων Αποστόλων της κοινότητας Κλεινοβού. Είναι αθωνίτικου τύπου με πέντε τρούλους. Εσωτερικά είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες που χρονολογούνται στο 18ο και 19ο αι. από το Σαμαρινιώτη αγιογράφο Μιχαήλ Αναγνώστη Δημητρίου.

Επίσης, επισημάνθηκαν τα προβλήματα των τοιχογραφιών του ναού Αγίας Παρασκευής Ξυλοπάροικου προκειμένου να αρχίσουν εργασίες αναστηλώσεως του μνημείου.

Στο νομό Καρδίτσας επισημάνθηκαν τα προβλήματα που παρουσιάζουν οι τοιχογραφίες της μονής Σπηλιάς στην Κοινότητα Κουμπουριανών.

Πραγματοποιήθηκε καταγραφή των προβλημάτων που παρουσιάζουν οι εικόνες του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεντίνας.

Στο νομό Φθιώτιδας πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης του τοιχογραφικού διακόσμου του ναού Αγίας Τριάδας της Κοινότητας Μελιταίας.

Στο νομό Ευρυτανίας, στη μονή Μεταμορφώσεως της κοινότητας Βράχας εντοπίσθηκαν τα προβλήματα που παρουσιάζουν οι τοιχογραφίες και συντάχθηκε σχετική προμελέτη. Οι ίδιες εργασίες πραγματοποιήθηκαν στο ναό Αγίου Κυπριανού της κοινότητας Κλεινού και στο ναό Μεταμορφώσεως στην κοινότητα Φουρνά.

ΚΡΥΣΤΑΛΛΩ ΜΑΝΤΖΑΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ[2]

Πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες συντήρησης σε μνημεία του νομού:

1) Λήψη μέτρων προστασίας (τοποθέτηση τουλπανιών) των τοιχογραφιών του ναού Παμμεγίστων Ταξιαρχών της κοινότητας Μηλεών Πηλίου.

2) Συντήρηση τοιχογραφικού διάκοσμου του βυζαντινού ναού Αγίου Νικολάου Καναλίων.

3) Σύνταξη προμελέτης εργασιών συντήρησης στο ναό Παναγίας της Κοινότητας Αγίου Δημητρίου Πηλίου.

4) Στη μονή Φλαμουρίου έγιναν προσωρινές εργασίες συγκράτησης της ζωγραφικής επιφάνειας των εικόνων.

5) Συντήρηση των τοιχογραφιών του ναού Αγίας Τριάδας Νοσοκομείου Βόλου, οι οποίες φέρουν την υπογραφή Γουναρόπουλου.

Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχίαλος)[3]

Έγιναν οι εξής εργασίες συντήρησης σε μνημεία των Φθιωτίδων Θηβών:

2. Η συντήρηση τοιχογραφιών έγινε από τους συντηρητές Ι. Σκοτεινιώτη, Κ. Κορμάζο, Κ. Χρυσόπουλο.

3. Η συντήρηση αρχαίων μνημείων και χώρων έγινε από το συνεργείο του συντηρητή Ιωάννη Βέγγου, η συντήρηση και συγκόλληση μαρμάρινων μελών από το συνεργείο του συντηρητή Κωνστ. Δασκαλόπουλου, ο καθαρισμός και η συντήρηση ψηφιδωτών από το συνεργείο του συντηρητή Δημητρίου Μαλτέζου και η συντήρηση χαλκών, κεραμικών, νομισμάτων και γενικά μικροτεχνημάτων από τη συντηρητήρια Αναστασία Ντίνα.

1) Συντήρηση λειψάνων τοιχοποιίας παλαιοχριστιανικού κτιρίου που έχει αποκαλυφθεί στο οικόπεδο Χρ. Πασχαλούδη.

2) Καθαρισμός, ταύτιση και συγκόλληση μαρμάρινων μελών προερχόμενων από σωστικές ανασκαφές καθώς και από τη βασιλική του Αρχιερέως Πέτρου και τακτοποίηση αυτών.

3) Αναστήλωση ενός κίονα της προς Ν. της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου μακράς στοάς.

4) Συντήρηση μαρμάρινων τραπεζών προερχομένων από τη βασιλική του Αγίου Δημητρίου και τη βασιλική Αρχιερέως Πέτρου.

5) Τοποθέτηση στη θέση της της δυτικής παραστάδας από ηφαιστειακό λίθο, συγκολλημένης από δύο τεμάχια, του νότιου τριλόβου του χώρου XV της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου.

6) Συγκόλληση γλυπτών από το ναό Αγίου Νικολάου Καναλίων.

7) Καθαρισμός τεμαχίων ψηφιδωτού δαπέδου του νότιου κλίτους της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου, τα οποία αποκολλήθηκαν το 1988 προκειμένου να συνεχιστεί η ανασκαφή για την αποκάλυψη και άλλων οικοδομικών στοιχείων των δύο προγενεστέρων βασιλικών.

8) Συντήρηση ψηφιδωτών της βασιλικής του Μαρτυρίου.

9) Καθαρισμός τεμαχίων ψηφιδωτού δαπέδου με παράλληλη στερέωση ψηφίδων προερχόμενων από το βαπτιστήριο Υπάτης, καθώς και από το οικόπεδο Κακλέα, τα οποία μεταφέρθηκαν για το σκοπό αυτό από την Υπάτη στο εργαστήριο της Εφορείας στη Νέα Αγχίαλο.

10) Καθαρισμός, διαλογή, ταύτιση και συγκόλληση πινακίων προερχόμενων από σωστική ανασκαφή στην οδό Διαμαντοπούλου κατά το 1986. Ολοκληρώθηκε η επεξεργασία του θέματος του γραπτού διακόσμου κουκουνάρα και κισσόφυλλο.

11) Καθαρισμός-συντήρηση χάλκινων νομισμάτων προερχόμενων από ανασκαφή στο οικόπεδο Γ. Κυρτσόγλου.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ[4]

Έγιναν εργασίες στερέωσης στους παρακάτω ναούς του νομού:

1) Κατασκευή μεταλλικού στεγάστρου στο ναό Αγίου Νικολάου Καναλίων για προστασία του μοναδικού στην περιοχή βυζαντινού μνημείου από τις καιρικές συνθήκες, καθώς και υποστήλωση του βόρειου τοίχου.

2) Στο ναό Ταξιαρχών Μηλεών Πηλίου έγινε αποξήλωση των σχιστολιθικών πλακών της στέγης, καθαρισμός της θολοδομίας από φερτά υλικά και αποκατάσταση των ρηγματώσεων.

Στις Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχίαλος) πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες:

1) Καθαρισμός και διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου και των ανασκαμμένων μνημείων και ψεκασμός για την καταπολέμηση της άγριας βλάστησης.

2) Ανακατασκευή φθαρμένων τμημάτων περίφραξης του αρχαιολογικού χώρου.

3) Τοποθέτηση μεταλλικού στεγάστρου στο βαπτιστήριο της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου για προστασία. Το στέγαστρο είναι δίριχτο και στηρίζεται σε τέσσερις κολώνες, οι οποίες έχουν δημιουργηθεί από τετράδυμες σιδερένιες σωλήνες. Οι κολώνες πακτώθηκαν σε τετράδυμες σωληνωτές βάσεις — σε τσιμέντο.

4) Κάλυψη με νάυλον και άμμο των ψηφιδωτών δαπέδων των βασιλικών για προστασία από τις καιρικές συνθήκες.

5) Καταγραφή ευρημάτων προερχόμενων από συστηματικές και σωστικές ανασκαφές της αρχαίας πόλης των Φθιωτίδων Θηβών.

6) Σχεδιαστική αποτύπωση ευρημάτων ανασκαφών.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Κρανιά

Ναός Αγίου Γεωργίου

Είναι σύγχρονος ναός, κτισμένος στη θέση παλαιότερου και αποτελεί τον κύριο ναό της κοινότητας. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του εφημέριου, ο παλαιός ναός, που κατεδαφίστηκε το 1968, θεωρείται κατά την παράδοση κτίσμα του Αλή Πασά, όπως και οι σωζόμενες εκκλησίες των γειτονικών κοινοτήτων Μαγουλίτσας και Γελάνθης, έφερε δε τοιχογραφίες που χρονολογούνταν με επιγραφή στα 1814, έτος που αναγράφεται και στις υπάρχουσες δεσποτικές εικόνες.

Το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού πιθανότατα προέρχεται από την παλιά εκκλησία και έχει επιχρυσωθεί πρόσφατα. Περιέχει εννέα δεσποτικές εικόνες, διαστ. 0,82x0,60 μ., δύο από τις οποίες χρονολογούνται με

4. Οι εργασίες έγιναν από τα συνεργεία Ν. Αγχιάλου (Γ. Βέγγος, Κ. Κυρμάς, Δ. Νταϊλιάνης) και Αγιάς (Κ. Αρχοντής, Ι. Πλατσάς) με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα-μηχανικού Δημητρίου Καραγκούνη.

επιγραφή στα 1814, ενώ οι υπόλοιπες τοποθετούνται στην ίδια περίπου εποχή. Οι εικόνες αυτές είναι οι εξής: 1) Άγιος Κωνσταντίνος και Ελένη. 2) Αγίες Παρασκευή και Αικατερίνη. 3) Άγιοι Νικόλαος και Αθανάσιος. 4) Άγιος Γεώργιος ο Τροπαιοφόρος με επιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου / τοῦ θεοῦ γεωργούλα / ἔτει 1814/δεκεμβρίου 15.* 5) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα. 6) Ιησούς Χριστός *ο Δίκαιος Κριτής.* 7) Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος. 8) Άγιος Δημήτριος. 9) Άγιοι Σεραφείμ και Βησσαρίων με επιγραφή: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ τριανταφύλλου / 1814.* Στο επιστύλιο του τέμπλου υπάρχουν 18 εικόνες Δωδεκαόρτου, ίδιας εποχής με τις δεσποτικές. Τα εικονίδια της σειράς της Μεγάλης Δέησης έχουν επιχρυσωθεί και δεν γνωρίζουμε εάν αρχικά ήσαν ζωγραφισμένα. Στην επίστεψη σώζονται ο σταυρός και τα λυπηρά.

Στο ναό φυλάσσονται αρκετές εικόνες από τα εξωκλήσια της Παναγίας και της Αγίας Τριάδας:

Από το ναό της Παναγίας σώζονται: 1) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα. 2) Χριστός Παντοκράτωρ. Χρονολογία 1815. 3) Εισόδια Θεοτόκου. Και οι τρεις έχουν κοινά χαρακτηριστικά και φέρουν επιζωγράφιση. Από τα λίγα στοιχεία που διακρίνονται ενδέχεται να αποτελούν έργα του 17ου αι. 4) Πρόδρομος. 5) Αγία Τριάδα με επιγραφή: *Δαπάνη τη Κυρία Παρασκευή Σύζυγος Ευαγγέλου Κωστή Αωπς 1886 χειρὶ Μιχ... ζωγράφου.*

β) Από το ναό Αγίας Τριάδας σώζονται τέσσερις εικόνες παρόμοιας τέχνης, δύο από τις οποίες χρονολογούνται στα 1807 και προέρχονται πιθανώς από το τέμπλο της παλιάς εκκλησίας: 1) Χριστός Παντοκράτωρ. 2) Θεοτόκος Ελεούσα. Φέρει την ενδιαφέρουσα επιγραφή: *ιστορήθησαν άυται αι δύω ιεραὶ εικόνες του κυρίου ημών Ιησού Χριστού και της παναγίας ημέν του χριστού δια συνδρομής κ΄ εξόδου του κωνσταντίνου / ηδέ της παναγίας δια συνδρομής κ΄ εξόδου του παναγιώτου...* (υπογραφή δυσανάγνωστη) *Αωζ ISTORITISAN δια-SHIROS CHONSTANTINU AGIA MONI TRICHALLA...* (όμοια με την παραπάνω δυσανάγνωστη επιγραφή). 3) Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος και 4) Αγία Τριάδα.

Επίσης υπάρχουν στο ναό του Αγίου Γεωργίου αρκετές παλιές εικόνες και βημόθυρα των οποίων δεν μπορεί να γίνει αναγνώριση πριν τη συντήρησή τους.

Στα ανατολικά του ναού υπάρχει διώροφο κωδωνοστάσιο με λιθόκτιστη βάση και πλινθόκτιστη την ανωδομή. Φέρει χρονολογία 1894.

Ναός Παναγίας

Είναι εξωκλήσι σε αγροτική περιοχή στα νότια του χωριού, πιθανώς το καθολικό ομώνυμης μονής του 17ου αι.[5], η οποία κατά την παράδοση υπαγόταν στην Μονή Κορώνας. Είναι μονόχωρος ναός με τετράριχτη ξύλινη στέγη και σήμερα βρίσκεται σε κατάσταση ερήμωσης. Έχει υποστεί αλλεπάλληλες επισκευές, με σημαντικότερη αυτή της δεκαετίας του 1940, σύμφωνα με τις πληροφορίες του εφημέριου, κατά την οποία του προστέθηκε ύψος και επεκτάθηκε και προς Ν. ενσωματώνοντας την ανοιχτή στοά που υπήρχε εκεί, με συνέπεια η κόγχη του Ιερού να βρίσκεται σήμερα πλησιέστερα στη βόρεια πλευρά. Το κάτω μέρος του ναού είναι κτισμένο με αμελή λιθοδομή και τετραγωνισμένους λίθους στις γωνίες, πιθανώς από αρχαίο υλικό και το ανώτερο από ωμά πλινθιά. Ανοίγματα υπάρχουν μόνο στη νότια πλευρά (μία θύρα και δύο μεγάλα παράθυρα, όλα με τοξωτή επίστεψη) και δύο μικρές φωτιστικές σχισμές στην ανατολική.

Τίποτε το αξιόλογο δεν έχει απομείνει στο εσωτερικό του ναού, αλλά σώζεται η Μεγάλη Δέηση του τέμπλου, τοποθετημένη σήμερα σε καινούργιο ναό που κτίσθηκε σε μικρή απόσταση προς Β. του παλαιού. Οι εικόνες των Αποστόλων είναι επιζωγραφισμένες, αλλά ο σταυρός και τα λυπηρά μπορούν να χρονολογηθούν στο 17ο-18ο αι.

Ναός Αγίας Τριάδας

Και αυτός ήταν, σύμφωνα με την παράδοση, καθολικό μονής, που υπαγόταν επίσης στη μονή Κορώνας. Ο σημερινός ναός είναι σύγχρονος, κτισμένος στη θέση παλαιοτέρου που κατεδαφίσθηκε το 1961. Σώζονται αρκετές από τις εικόνες του παλιού τέμπλου, καθώς και ορισμένες φορητές, όλες του 19ου αι. Μεταξύ αυτών υπάρχει αξιόλογο δίπτυχο με τέσσερις σκηνές εξομολογήσεως.

Αστρίτσα (Μπουλή)

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου

Είναι μονόχωρη βασιλική ξυλόστεγη με νάρθηκα. Ο ζωγραφικός διάκοσμος χρονολογείται με επιγραφή, η οποία αναφέρει τα εξής:

ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝ/ΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ ΤΩΝ /ΕΥΛΑΒΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ... / (ΣΥΝ)ΔΡΟΜΗ ΤΩΝ ΕΠΙΤΡΟΠΩΝ ΑΡΧΟΝΤΗ (ΝΙ-

5. Η μονή υπήρχε ήδη το 1610, σύμφωνα με σημείωση σε μηναίο που της ανήκε και βρισκόταν παλαιότερα στο ναό Αγίου Γεωργίου Νεοχωρίου (Ιεζεκιήλ Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, Η Ιερά Μητρόπολις Φαναριοφερσάλων και πάσης Φθίας, Έργα και Ημέραι Β΄ (1948), Βόλος, σ. 431).

ΚΟ)ΛΑΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ/ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΛΑΡΙΣΣΗΣ ΚΥΡΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ / ΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΩΝ ΙΕΡΕΩΝ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ / ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΛΕΜΩΝΙΑΣ ΠΟΛΥΖΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ/ ανανεώθη εν έτη 1906 Μαΐου 10

Ετελιώθη εν έτη 1740 Μαρ(τίου) 15.

Οι τοιχογραφίες του κυρίως ναού διαμορφώνονται σε τέσσερις καθ' ύψος ζώνες (ευαγγελικές σκηνές, Ακάθιστος Ύμνος, μετάλλια και ολόσωμοι άγιοι) και του νάρθηκα σε τρεις.

Το τέμπλο είναι ξυλόγλυπτο, της ίδιας περίπου εποχής με τις τοιχογραφίες και έχει βαφεί πρόσφατα με ασημένια μπογιά. Από τις έξι δεσποτικές εικόνες, σώζονται οι τέσσερις (Χριστός ένθρονος ως Μέγας Αρχιερεύς, Θεοτόκος ένθρονη Βρεφοκρατούσα, άγιος Ιωάννης Πρόδρομος και Κοίμηση Θεοτόκου με χρονολογία 1744) και φυλάσσονται στο νεόκτιστο ενοριακό ναό της Κοιμήσεως Θεοτόκου. Υπάρχουν επίσης βιβλία εκδόσεων 17ου αι. κ.ε.

Καρύτσα

Μονή Πελεκητής

Καταγράφηκαν ορισμένα ιερά σκεύη και άλλα κειμήλια της σημαντικής αυτής μονής, που ιδρύθηκε το 16ο αι.[6].

1. Σταυρός αγιασμού, διαστ. 0,43x0,20 μ., ξυλόγλυπτος, με επίχρυση συρματερή επένδυση και διακόσμηση από νιέλλο και σμάλτα. Η βάση είναι λιθοκόσμητη. Στις δύο όψεις του ξυλόγλυπτου κεντρικές σκηνές η Γέννηση και η Σταύρωση αντίστοιχα και γύρω άλλες ευαγγελικές σκηνές. Χρονολόγηση: 17ος αι.

2. Σταυρός ευλογίας, διαστ. 0,26x0,10 μ. Ξυλόγλυπτος με επίχρυση επένδυση που κοσμείται με ασημένια συμαρματερά στοιχεία, ανάγλυφους δράκοντες, σταυρούς και κοράλλια. Στο ξυλόγλυπτο ευαγγελικές σκηνές με κεντρικές, ως συνήθως, εκείνες της Γέννησης και της Σταύρωσης.

3. Επίχρυσο θυμιατό με έκτυπη και εγχάρακτη διακόσμηση. Στο επάνω μέρος κυκλική επιγραφή: *ΥΠΑΡΧΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΘΙΜΙΑΤΟΝ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΔΕΣΠΟΙΝΙΣ ΥΜΟΝ ΚΕ ΑΗΠΑΡΘΕΝΟΥ ΜΑΡΙΑΣ.* Στο χερούλι: *ΔΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΜΑΝΑΟΥ ΚΕ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ* και παραπάνω το όνομα του καλλιτέχνη: *ΧΡΙΣΤΟΦΟΥ ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ.*

4. Ασημένια επένδυση εικόνας της Θεοτόκου (διαστ. 0,23x0,20 μ.). Περιέχει ανοίγματα για το κεντρικό θέμα και μικρότερες σκηνές περιμετρικά. Κοσμείται με έκτυπες παραστάσεις αγγέλων και φυτών, καθώς και πολύτιμους λίθους. Χρονολόγηση: 17ος αι.

5. Ευαγγέλιο εκδόσεως Βενετίας του 1588. Στάχωση από δέρμα. Στην τελευταία σελίδα υπόμνηση ότι ανήκει στη μονή Καρύτσας.

6. Ναόσχημη λειψανοθήκη ασημένια με επίχρυση φυτική διακόσμηση και ανάγλυφες παραστάσεις των αγίων Χαραλάμπους, Σεραφείμ, Θεοδώρου Τήρωνος και ένθρονης Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας. Περιέχει οστά του αγίου Θεοδώρου Τήρωνος, του αγίου Παντελήμονος και του αγίου Χαραλάμπους. Στο εσωτερικό έχει προσαρμοσθεί επίχρυσο έλασμα με την παράσταση της Γέννησης. Χρονολόγηση: 1810.

7. Άγιο Ποτήριο (ύψ. 0,21, διαμ. 0,10 μ.) χρυσό με έκτυπη διακόσμηση.

8. Άγιο Ποτήριο (ύψ. 0,29, διαμ. 0,20 μ.) χρυσό σε ασημένια θήκη με έκτυπη διακόσμηση και ανάγλυφες παραστάσεις από το Χριστολογικό και Θεομητορικό κύκλο. Στη βάση η επιγραφή:
1647 το ΑΓΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΠΟΤΙΡΙΟΝ ΕΠΡΟΣΙΛΩΘΗ ΕΙΣ ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΤΗ ΥΠΕΡΑΓΙΟΥ... ΤΗΣ ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΗΣ ΚΑΡΥΤΣΑΣ ΠΑΧΩΜΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Ανθούσα

Ναός Αγίας Παρασκευής

Πρόκειται για μονόχωρο ναό με στέγη σαμαρωτή που καλύπτεται από πλάκες. Η τοιχοδομία είναι από εγχώρια πέτρα, ενώ από πωρόλιθο έχει κατασκευασθεί η ημικυκλική κόγχη της ανατολικής πλευράς. Ο ναός, σύμφωνα με επιγραφή στο εσωτερικό του στη δυτική πλευρά, αναγέρθηκε και ανιστορήθηκε το 1736.

Αύρα

Ναός Αγίου Νικολάου

Ήταν το καθολικό ομώνυμης μονής από την οποία

6. Βλ. Σ. Σδρόλια, Τοιχογραφίες του 17ου αιώνα στα μνημεία των Αγράφων, Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990, Αποτελέσματα και Προοπτικές, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λυών 17-22 Απριλίου 1990, τ. Β, Αθήνα 1994, σ. 401-412. Φωτογραφίες των κειμηλίων που περιγράφονται εδώ έχουν δημοσιευθεί στο λεύκωμα Άγραφα: 3.500 χρόνια Ιστορίας, Πολιτισμού και Εθνικής Προσφοράς, Καρδίτσα 1992, πίν. στη σ. 22.

σώζονται μόνον τμήματα κελιών στα νότια του καθολικού. Πρόκειται για ευρύχωρο μονόχωρο ναό από αργολιθοδομή με σαμαρωτή στέγη που καλύφθηκε πρόσφατα με κεραμίδια γαλλικού τύπου. Εσωτερικά ο ναός είναι κατάγραφος και σύμφωνα με επιγραφή, πάνω από την είσοδο της νότιας πλευράς, *....ιστορήθη δια χειρός Μιχαήλ εν έτει 1869.*

Καταγράφηκαν 11 δεσποτικές εικόνες του 18ου και 19ου αι. και 14 εικονίδια της ζώνης του Αποστολικού στο επιστύλιο, του 19ου αι.

Νέα Ζωή

Ναός Αγίου Δημητρίου

Είναι καθολικό ομώνυμης μονής, που σήμερα δεν σώζεται, και μετόχιο της μονής Αγίου Στεφάνου Μετεώρων. Πρόκειται για μονόχωρο ναό με τρίπλευρη κόγχη στην ανατολική πλευρά. Εσωτερικά ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες που, σύμφωνα με επιγραφή στη δυτική πλευρά, χρονολογούνται στα 1592.

Αμάραντος

Ναός Κοιμήσεως

Στο νεότερο αυτό ναό σώζονται το τέμπλο με τις δέκα δεσποτικές εικόνες και το βημόθυρο των αρχών του 18ου αι. τα οποία και καταγράφηκαν. Καταγράφηκαν επίσης μία εικόνα προσκυνηταρίου, τα είκοσι τέσσερα εικονίδια του επιστυλίου του τέμπλου, από τα οποία τα τέσσερα χρονολογούνται στο 18ο αι., ενώ τα υπόλοιπα ανήκουν στον 20ο αι., ένας μπρούτζινος δίσκος με επιγραφή *1728* και πέντε εκκλησιαστικά βιβλία του 18ου αι.

Πιαλεία

Καταγράφηκαν τμήμα θωρακίου με διακόσμηση σταυρού στη μία οριζόντια πλευρά, μαρμάρινο τμήμα από κίονα (;) με οπή υποδοχής και πλούσια φυτική διακόσμηση (ρόδακες), μονολιθικός κίονας και τμήμα κεντρικού ξυλόγλυπτου υπέρθυρου.

Όλα φυλάσσονται σε χώρο που βρίσκεται πλησίον του κεντρικού ενοριακού ναού.

Καταγράφηκαν επίσης είκοσι δύο εικόνες — δεσποτικές και φορητές — ένα Άγιο Ποτήριο, ένας δίσκος Ποτηρίου, πέντε Ιερά Ευαγγέλια, επτά τμήματα από το βημόθυρο του ξυλόγλυπου τέμπλου του παλαιού ναού που χρονολογείται στο 18ο αι. Τέλος, καταγράφηκαν τρία μαρμάρινα ενεπίγραφα τμήματα, ένα θωράκιο, ένα τμήμα θωρακίου με ένσταυρη διακόσμηση στη μία οριζόντια πλευρά και ένας μονολιθικός κίονας.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Στην κοινότητα Κλοκωτού και στη θέση Παζαροτόπι εντοπίσθηκαν τα θεμέλια βυζαντινού ναού με το ημικύκλιο της αψίδας του Ιερού.

Επίσης στο δήμο Φαρκαδόνας και στη θέση Λιβάδι, όπου υφίσταται υποπροϊστορική μαγούλα, εντοπίσθηκαν ένα τμήμα πεσσού και αρκετά βυζαντινά και μεταβυζαντινά όστρακα.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Γαρδίκι

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου

Τρίκλιτη βασιλική με τρούλο και μεταγενέστερο νάρθηκα που έχει δεχθεί μεταγενέστερες επεμβάσεις κατά το μεγαλύτερο μέρος. Σύμφωνα με εντοιχισμένη επιγραφή ο ναός ανακαινίσθηκε το 1843. Εντός φυλάσσεται το παλιό ξυλόγλυπτο τέμπλο με το κεντρικό τμήμα να εξέχει. Τα ξύλινα θωράκια καλύπτονται με έξεργη φυτική διακόσμηση, ενώ τη θέση του επιστυλίου κατέχει ζώνη με εικόνες του Δωδεκάορτου. Καταγράφηκαν οι έξι δεσποτικές εικόνες: άγιος Γεώργιος Τροπαιοφόρος (1792), άγιος Νικόλαος, Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, Χριστός-Σωτήρ, αγία Παρασκευή και ο άγιος Δημήτριος, όλες του 18ου αι.

Μονή Αγίας Τριάδας

Από την άλλοτε μονή Αγίας Τριάδας, σώζεται σήμερα μόνο το καθολικό, ένας μονόχωρος ναός με εξέχουσα την κεντρική ημικυκλική κόγχη στην ανατολική πλευρά και εγγεγραμμένες στο πάχος της πλευράς τις κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού. Από τον τοιχογραφικό διάκοσμο σώζονται αποσπάσματα μόνο στο Ιερό: Μετάδοση και Μετάληψη Αποστόλων, Πεντηκοστή και Ευαγγελισμός στην κεντρική κόγχη, η Πλατυτέρα και οι ιεράρχες Βασίλειος, Νικόλαος και Ιωάννης. Στην κόγχη της πρόθεσης η Αποκαθήλωση και στην κόγχη του διακονικού ο άγιος Νικόλαος ο Μύρων. Καταγράφηκαν έξι δεσποτικές εικόνες που φυλάσσονται στο απλό ξύλινο με νεότερα επιχρίσματα τέμπλο: Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (18ος αι.), η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα (17ος αι.), ο Ιησούς Χριστός (17ος αι.) και η Αγία Τριάδα (19ος αι.).

Καρυές

Ναός Αγίου Αθανασίου

Τρίκλιτη βασιλική με τρούλο που ανακαινίσθηκε

και ιστορήθηκε το 1950. Διασώζει όμως εντοιχισμένη στη νότια πλευρά μαρμάρινη πλάκα με αναφορά στην ίδρυσή του ναού το 1807.

Στο ναό φυλάσσεται το μεγάλων διαστάσεων ξυλόγλυπτο τέμπλο που φέρει επιγραφή: *1893 Μάιος.*

Δεσποτικές εικόνες: Η Θεότοκος Βρεφοκρατούσα (1850) με υπογραφή: *Νικόλαος Γ. Αργυρόπουλος και Θεόδωρος Μπάχτος.* Ο άγιος Αθανάσιος της ίδιας εποχής και των ιδίων ζωγράφων. Ο άγιος Δημήτριος, με επιγραφή *1898.* Έργο του εκ Σαμαρίνας Μιχαήλ Ξ. Νουλόπουλου.

Πυργετός

Ναός Αγίου Αθανασίου

Η κατάσταση του ναού είναι πολύ άσχημη, διότι εγκαταλείφθηκε και δεν λειτουργεί επειδή υπάρχει νεότερος ναός πλησίον του παλαιού. Πρόκειται για μονόχωρο μεγάλων διαστάσεων ναό με πλινθοδομή. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος σώζεται σε πολύ κακή κατάσταση και σύμφωνα με επιγραφή ολοκληρώθηκε το 1866. Καταγράφηκαν οι εξής εικόνες: Άγιοι αδιάγνωστοι (18ος αι.), ο άγιος Αθανάσιος (18ος αι.), ο άγιος Ιωάννης Πρόδρομος (18ος αι.), ο άγιος Νικόλαος (1733).

Φήκη

Ναός Αγίου Νικολάου

Πρόκειται για ευρύχωρη τρίκλιτη βασιλική με μεταγενέστερη στοά στη βόρεια και δυτική πλευρά. Στο εσωτερικό ο ναός καλύπτεται με τοιχογραφική διακόσμηση που απλώνεται καθ' ύψος σε ζώνες. Την κατώτερη ζώνη καλύπτουν άγιοι ολόσωμοι, τη μεσαία άγιοι σε μετάλλια και την πρώτη σκηνές από τον κύκλο των Παθών και τη ζωή του Χριστού.

Αρδάνι

Ναός Αγίου Νικολάου

Βρίσκεται έξω από το χωριό, επί της επαρχιακής οδού Κρηνίτσας-Αρδανίου. Είναι μονόχωρος ναός με κτιστό τέμπλο και εντοιχισμένη στην ανατολική πλευρά μικρή ημικυκλική κόγχη, στη διάμετρο της οποίας έχει εντοιχισθεί κτιστό πεζούλι-Αγία Τράπεζα. Από τον τοιχογραφικό διάκοσμο που χρονολογείται πιθανότατα στα τέλη του 16ου αι. διασώζονται τμήματα στην κόγχη και στην ανατολική πλευρά.

Ναός Κοιμήσεως της Θεότοκου

Βρίσκεται πλησίον του ναού Αγίου Νικολάου και είναι μονόχωρο κτίσμα με κτιστό τέμπλο. Από τον τοιχογραφικό διάκοσμο, που χρονολογείται πιθανότατα στα τέλη του 16ου αι., διασώζεται η παράσταση της Πλατυτέρας και τμήμα της Θείας Λειτουργίας στην ανατολική κόγχη, καθώς και η μορφή του αγίου Στεφάνου στο νότιο τμήμα αυτής.

Τρίκαλα

Χαμάμ

Εντός της οικοδομής Γεωργίου Μπάρδα, στην οδό Στρατηγού Σαράφη βρίσκεται ένα στενόμακρο κτίσμα με ιδιαίτερα προσεγμένη τοιχοποιία. Η νότια πλευρά είναι κτισμένη με τετράγωνους ογκόλιθους που ο καθένας τους περιστοιχίζεται από τριπλή σειρά πήλινων πλακών στον τύπο ενός ψευδο-πλινθοπερίκλειστου συστήματος. Στο δέσιμο των πλευρών οι ογκόλιθοι είναι στρογγυλοί και περικλείονται από μία σειρά πήλινων πλακών. Τις πλευρές εξωτερικά περιτρέχει οδοντωτή ταινία σε διπλή σειρά. Η είσοδος γίνεται από τη νότια πλευρά, ενώ η είσοδος που υπήρχε στη δυτική πλευρά κτίστηκε.

Προτάθηκε η κήρυξή του ως ιστορικού-διατηρητέου μνημείου γιατί είναι το μοναδικό δείγμα κοσμικής αρχιτεκτονικής του τέλους του 17ου αι. στην περιοχή.

ΚΡΥΣΤΑΛΛΩ ΜΑΝΤΖΑΝΑ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ

Ματονέρι

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου

Νεότερος ναός κτισμένος στην ίδια θέση με τις ίδιες διαστάσεις του παλιού ναού. Καταγράφηκαν εννέα εικόνες: Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (17ος αι.), ο Ιησούς Χριστός (18ος αι.), ο άγιος Νικόλαος (18ος αι.), η Αγία Τριάδα (19ος αι.), ο άγιος Νικόλαος (η εικόνα προέρχεται από το ναό Αγίου Νικολάου, τέλη 16ου-αρχές 17ου αι.), η Θεοτόκος Ελεούσα (17ος αι.), η Κοίμηση της Θεοτόκου (τέλη 17ου αι.), η Παναγία Οδηγήτρια και ο άγιος Γεώργιος (τέλη 18ου αι.).

Καταγράφηκαν επίσης ο Εσταυρωμένος, μικρών διαστάσεων, τρία Μηναία (Μηναίο Οκτωβρίου 1775, μηναίο Φεβρουαρίου 1878, μηναίο Ιανουαρίου 1775) και μία Παρακλητική σε τρίπτυχο.

Ναός Αγίου Νικολάου

Βρίσκεται στα δυτικά του χωριού, στη θέση Μετόχι. Είναι μικρός μονόχωρος ναός με μεταγενέστερο νάρθηκα στη δυτική πλευρά. Στο απλό ξυλόγλυπτο τέμπλο διατηρούνται δεκαπέντε εικονίδια του επιστυλίου. Στο εικονίδιο του Χριστού υπάρχει επιγραφή *1711*. Καταγράφηκαν τρεις εικόνες: Χριστός Παντοκράτωρ (1804), άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (18ος αι.) και άγιος Νικόλαος (πολύ αμαυρωμένη εικόνα).

Χαλίκι

Ναός Αγίας Παρασκευής

Πρόκειται για τρίκλιτη βασιλική μεγάλων διαστάσεων με ψηλοτύμπανο τρούλο, νάρθηκα στη δυτική πλευρά και μεταγενέστερη στοά στη νότια. Πάνω εξωτερικά και πάνω από την κόγχη της Πρόθεσης αναγράφεται το έτος *1728*. Οι τοιχογραφίες που καλύπτουν τμήματα των πλευρών είναι νεότερες. Στο ξυλόγλυπτο μεγάλων διαστάσεων τέμπλο, που έχει δυστυχώς επιχρισθεί, διασώζονται οι δεσποτικές εικόνες του 19ου αι., ενώ τα εικονίδια του επιστυλίου και του αποστολικού χρονολογούνται στο 18ο αι.

Ναός Αγίου Γεωργίου

Βρίσκεται έξω από το χωριό και πρόκειται για σταυρεπίστεγο ναό με ψηλοτύμπανο τρούλο.

Ναός Προφήτη Ηλία

Πρόκειται για ναό αθωνίτικου τύπου με μεταγενέστερες επεμβάσεις κυρίως στις εξωτερικές πλευρές.

Ανθούσα

Ναός Αγίων Πάντων

Ναός αθωνίτικου τύπου με ψηλοτύμπανο τρούλο και νάρθηκα στη δυτική πλευρά που χωρίζεται από τον κυρίως ναό με τοξοειδές άνοιγμα. Στη βόρεια πλευρά εξωτερικά και πάνω από την είσοδο σε λιθανάγλυφο περιθύρωμα διακρίνεται η επιγραφή: *1792 Αυγούστου 25*.

Επιγραφή *1799* ανάμεσα σε ανάγλυφη φυτική διακόσμηση και ομοίωμα ναού, αναγράφεται στην ανατολική ημικυκλική κόγχη. Από τον τοιχογραφικό διάκοσμο σώζονται μόνον οι παραστάσεις της Πλατυτέρας και της Θείας Μετάληψης στην ανατολική ημικυκλική κόγχη.

ΚΡΥΣΤΑΛΛΩ ΜΑΝΤΖΑΝΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχίαλος)[7]

Οδός Τοπάλη και Ζαρίφη (οικόπεδο Αντ. Μιχαλακόπουλου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για οικοδόμηση σ' αυτό το οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται στο λόφο Στούπι, αποκαλύφθηκαν οι εξής πέντε τάφοι:

α) Καλυβίτης του συνήθους τύπου, ο οποίος περιείχε ένα σκελετό.

β) Κτιστός κιβωτιόσχημος, πλακοσκεπής, εσωτ. διαστ. 1,95Χ0,95 και ύψ. 1,14 μ. Η τοιχοποιία του είναι πλινθοδομή, πάχ. 0,46 μ., με συνδετικό μείγμα ασβεστοκονία. Διαστάσεις πλίνθων 0,30Χ0,30Χ0,06 μ. Εσωτερικά επιχρισμένος με υδραυλικό κονίαμα-κουρασάνι, πάχ. 0,025 μ. Για κάλυψη είχε τέσσερις πλάκες από ντόπιο ηφαιστειακό λίθο, διαστ.: 1) 0,56Χ1,06Χ 0,14, 2) 1,35Χ0,95Χ0,09, 3) 1,84Χ0,73Χ0,10, 4) 1,53Χ0,75Χ 0,08 μ. Ως δάπεδο χρησιμοποιήθηκαν σχιστολιθικές πλάκες ακανόνιστα τοποθετημένες.

γ) Λακκοειδής πλακοσκεπής, διαστ. 2Χ0,68 και ύψ. 0,85 μ. Περιείχε ένα σκελετό και ήταν καλυμμένος με τέσσερις πλάκες.

δ) Όμοιος με τον προηγούμενο, διαστ. 2,20Χ0,70 και ύψ. 0,90 μ., καλυμμένος με τρεις πλάκες.

ε) Κιβωτιόσχημος καμαροσκεπής, διαστ. 2Χ1,10 και ύψ. 1,15 μ. Στη δυτική πλευρά βαθμίδα, πλ. 0,12 μ. Επιχρισμένος εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,01 μ.

Οδός Μαλτέζου (αγρός Κληρονόμων Κωνστ. Κίνη)

Συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα, η οποία άρχισε το προηγούμενο έτος[8], και είχε ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη και άλλων τοίχων πολύ επιμελημένης και ισχυρής κατασκευής. Το πάχος τους κυμαίνεται από 0,65-1 μ. Από τα μέχρι τώρα στοιχεία συνάγεται το συμπέρασμα ότι έρχεται στο φως ένα πολύ σημαντικό κοσμικό κτίριο των πρώιμων παλαιοχριστιανικών χρόνων μεγάλης έκτασης.

Οδός Ελευθερίας (οικόπεδο Β. Βούζα)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για οικοδόμηση αποκαλύφθηκαν έξι τάφοι καλυβίτες του συνήθους τύπου

7. Για την ανασκαφή της βασιλικής του Αρχιερέως Πέτρου, βλ. Το Έργον 1990, σ. 57-66.

8. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 292.

στην περιοχή. Περιείχαν σκελετούς σε θέση χριστιανικής ταφής.

Οδός Αγγελίδη

Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης σε πεζόδρομο, από την κοινότητα Νέας Αγχιάλου, του μεταξύ των οδών Ελληνικής Αεροπορίας και Αγίου Γεωργίου τμήματος της οδού Αγγελίδη, που βρίσκεται δυτικά του αρχαιολογικού χώρου της βασιλικής Αγίου Δημητρίου, αποκαλύφθηκαν ερείπια λουτρικού κτίσματος.

Διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για την αίθουσα του frigidarium του λουτρού που είχε αποκαλυφθεί παλαιότερα, βορειοδυτικά της βασιλικής Αγίου Δημητρίου[9].

Το κτίσμα αυτό, το οποίο βρέθηκε σε βάθος 0,30-1,15 μ. από το κατάστρωμα της οδού Αγγελίδη, εξωτερικά είναι οκτάπλευρο και εσωτερικά σε κάθε μία πλευρά σχηματίζεται μία τετράγωνη κόγχη. Οι διαστάσεις του είναι εξωτ. 9,20 και εσωτ. 8,10 μ. Μεταξύ δύο κογχών υπάρχει συμπαγής τοιχοποιία σε σχήμα τριγωνικό, η προς τα μέσα κορυφή της οποίας διαμορφώνεται σε αμβλεία γωνία. Οι πεσσοί αυτοί ($Π_1$-$Π_8$) σχηματίζουν έτσι οκτώ στηρίγματα στα οποία θα πατούσε ημισφαιρικός θόλος, διαμ. 6,50 μ. Στις τετράγωνες κόγχες σώζονται ίχνη πιθανών καθισμάτων. Το πάτωμα Δα ήταν στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες σε σχήμα ορθογωνίου παραλληλογράμμου με τον κατά μήκος άξονα Α.-Δ. (Πίν. 105 β). Στη στρώση αυτή έχει γίνει χρήση και τεμαχίων θωρακίων. Σήμερα σώζεται το υπόστρωμα των πλακών. Στο κτίριο ανοίγονται τρεις θύρες στις αντίστοιχες τρεις κόγχες του νοτίου μισού, η μεσαία των οποίων επικοινωνεί μέσα από μικρό διαμέρισμα με το caldarium του λουτρού.

Νοτιοδυτικά της αίθουσας του ψυχρού (frigidarium) αποκαλύφθηκε ακόμη ένας χώρος, το δάπεδο του οποίου (Δβ) βρίσκεται σε βάθος 1,71 μ. και είναι από πήλινες πλάκες, διαστ. 0,27x0,35 μ.

Ανατολικά του frigidarium αποκαλύφθηκαν και άλλα τμήματα των αγωγών από κυλινδρικούς πήλινους σωλήνες, καθώς και κτιστών σκεπασμένων με πλάκες (Αγ. 1-Αγ. 5), που έφερναν το νερό από το κεντρικό υδραγωγείο που βρίσκεται στο λόφο δυτικά της αρχαίας Πυράσου και τροφοδοτούσε το υπόκαυστο αυτό, το βαπτιστήριο και την κρήνη στο αίθριο της βασιλικής Αγίου Δημητρίου. Επίσης αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι ($Τ_1$, $Τ_2$) μεταγενέστεροι του frigidarium.

Οδός Ελληνικής Αεροπορίας (οικόπεδο Κ. Κορμάζου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για οικοδόμηση αποκαλύφθηκαν τρεις τάφοι κιβωτιόσχημοι πλακοσκεπείς, διαστ. 2,20x0,96x1,20, 2,22x0,93x1,06 και 2,22x0,97x1,25 μ. αντίστοιχα. Στη δυτική πλευρά του πρώτου βαθμίδα, πλ. 0,13, και του τρίτου, πλ. 0,09 μ. Εσωτερικά επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα. Περιείχαν σκελετούς σε θέση χριστιανικής ταφής.

Από τους τάφους περισυλλέχθηκαν δύο στήλες επιτάφιες, ενεπίγραφες: η πρώτη είναι μαρμάρινος κιονίσκος, ύψ. 1,49, άνω διαμ. 0,17 και κάτω διαμ. 0,20 μ. Σε β΄ χρήση έχει χρησιμοποιηθεί ως επιτάφια στήλη. Έχει την εξής επιγραφή:

Α+ω
ΜΝΗΜΑ
ΑΡΙΣΤΟ
ΦΑΝΟΥϹ
ΕΠΑΡΧΙΚ
ΕΝΘΑΚΙ
ΤΕ ΗΜΗΤΗΡ
ΑΥΤΟΥ
ΠΑϹΙΚΡΑΤΙ
Α
+

Η δεύτερη είναι σχιστολιθική πλάκα, διαστ. 0,32x0,74x0,07 μ., και έχει την εξής επιγραφή:

+ ΥΚΥΤΥΡΙω
ΝΑΝΤΩΝ
ΗΩΚ^ΘΑΛ
ΕΛΕω

Παληά Βόλου

Κατά την κατασκευή δικτύου αποχέτευσης ακαθάρτων από το Δήμο Βόλου στην περιοχή Παλαιών, κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου γνωστού ως αρχαία Ιωλκός, αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίων κτιρίων, τα οποία αναφέρονται στη συνέχεια κατά οδό.

Οδός Σουλίου (τμήμα μεταξύ των οδών Λαχανά και Βελισσαρίου)

Σε βάθος 0,15-1,50 μ. από το κατάστρωμα της οδού αποκαλύφθηκε το τείχος της αρχαίας πόλης, η σύσταση του οποίου είναι αργολιθοδομή και ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό. Στην ανατολική και δυτική πλευρά του έγινε χρήση αρχαίου υλικού (πώρινοι δόμοι, διαστ. 0,48x0,56x0,28 και 1,15x0,25 μ., πώρινος σπόνδυλος, ύψ. 0,96 και διαμ. 0,52 μ.). Πλάτος τείχους 2,50, ύψος 1,70 μ. Εξωτερικά, στην ανατολική και δυτική πλευρά επίχρισμα από κουρασάνι, πάχ. 0,015-0,02 μ. Πρόκειται για τμήμα του τείχους παλαιοχριστιανικής εποχής.

9. ΠΑΕ 1935, σ. 65-69, εικ. 15-19.

Ανατολικότερα του τείχους επί της οδού Σουλίου αποκαλύφθηκαν δύο πιθάρια σε βάθος 1,10-1,20 μ.

Το Πιθάρι 1 έχει ύψος 1,06, διάμ. κοιλιάς 1,04 και διάμ. στομίου 0,47-0,59 μ.

Το Πιθάρι 2 έχει ύψος 1,06, διάμ. κοιλιάς 1,10 και διάμ. στομίου 0,40-0,54 μ.

Οδός Σουλίου (τμήμα μεταξύ των οδών Μητροπολίτου Γρηγορίου και Φρουρίου)

Αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,80-2,10 μ. από το κατάστρωμα της οδού ένας χωματόκτιστος τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., πλ. 0,67 μ., ένας ακόμη χωματόκτιστος τοίχος ιδίας κατεύθυνσης, πλ. 0,55 μ., ένας μαρμάρινος αρράβδωτος κίονας, ύψ. 1,51 και διαμ. 0,30 μ., μία μαρμάρινη βάση, διαστ. 0,40x0,40 μ., ένα δάπεδο από πατημένο χώμα, ένα ταφικό αγγείο και πολλά όστρακα.

Επίσης σε βάθος 0,20 μ. τρεις χωματόκτιστοι τοίχοι με αραιή χρήση πλίνθων, εκ των οποίων οι δύο ανήκουν σε γωνία κάποιου κτιρίου.

Οδός Σουλίου (τμήμα μεταξύ των οδών Μητροπολίτου Γρηγορίου και Φερών)

Αποκαλύφθηκαν τα ερείπια λουτρικού κτίσματος (Πίν. 105 α). Κατά την ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε, διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για υπόκαυστο λουτρών των πρώιμων παλαιοχριστιανικών χρόνων, στο οποίο προστέθηκαν κατά μήκος και άλλα κτίρια.

Από το αρχικό κτίριο σώζονται:

1) Το δάπεδο Δα από πλάκες μαρμάρινες και σχιστολιθικές σε βάθος 2,88 μ. από το σημερινό κατάστρωμα της οδού Μητροπολίτου Γρηγορίου.

2) Περίκλειστος πλακόστρωτος χώρος σε κάτοψη ορθογώνιο παραλληλόγραμμο. Το δάπεδό του, Δβ, από μαρμάρινες πλάκες κατά 0,30 μ. ψηλότερα του Δα. Στη βορειοδυτική πλευρά ανοίγεται θύρα, μήκ. 0,75 μ., η οποία ασφαλιζόταν με δύο θυρόφυλλα. Άλλη θύρα ανοίγεται στη νοτιοανατολική πλευρά ίδιου μήκους.

3) Στη βορειοανατολική στενή πλευρά του προηγούμενου χώρου υπάρχει αψιδωτός λουτήρας με βαθμίδα, το πάτωμα του οποίου είναι χαμηλότερο κατά 0,49 μ. του δαπέδου Δβ. Ο λουτήρας φέρει υδραυλικό επίχρισμα.

4) Στη νοτιοανατολική πλευρά των δύο προηγουμένων χώρων σώζονται λίγα λείψανα του υπόκαυστου (caldarium) με τετράγωνους στυλίσκους, οι οποίοι εδράζονταν σε πάτωμα από πήλινες πλάκες. Ο χώρος έχει υποστεί σοβαρές ζημιές από τσιμεντένιο φρεάτιο και αγωγό αποχέτευσης, ο οποίος κατασκευάστηκε πριν από λίγα χρόνια.

5) Τμήμα αψίδας (T_{17}) άλλου χώρου του υπόκαυστου επισημάνθηκε κάτω από το νότιο πεζοδρόμιο της οδού Σουλίου με αεραγωγούς, η αποκάλυψη του οποίου δεν ήταν δυνατή προς το παρόν.

6) Βόρεια του υπόκαυστου ήλθαν σε φως τμήματα τοιχοποιίας T_{15} και T_{16} διαφορετικής δομής από την τοιχοποιία του λουτρού, τα οποία ανήκουν σε άλλες κατασκευές αγνώστου προορισμού.

7) Άλλα τμήματα τοιχοποιίας T_1, T_2, T_3 στα νότια του λουτρικού κτίσματος, καθώς και αγωγός (Αγ. 1) φαίνεται ότι ανήκουν σε μεταγενέστερη κατασκευή.

Από την εξέταση των παραπάνω ερειπίων συμπεραίνεται ότι:

α) Ο χώρος στον οποίο ανήκει το δάπεδο Δα επειδή φέρει ορθομαρμάρωση και κτιστά έδρανα πρέπει να ήταν η αίθουσα του ψυχρού λουτρού (frigidarium). Πάνω στο δάπεδο βρέθηκε επίθημα και αρράβδωτος μαρμάρινος κίονας.

β) Ο περίκλειστος χώρος με το δάπεδο Δβ, ο οποίος επίσης φέρει ορθομαρμάρωση, ήταν η αίθουσα του χλιαρού λουτρού (tepidarium).

γ) Ο χώρος νότια του προηγούμενου με τους τετράγωνους στυλίσκους, καθώς και το τμήμα της αψίδας T_{17} ανήκαν στα υπόκαυστα (caldarium).

Τα ερείπια που αποκαλύφθηκαν στην οδό Σουλίου δείχνουν ότι πρόκειται για κοσμικό κτίριο μεγάλης σπουδαιότητας για την εξέχουσα θέση που είχε η πόλη κατά τους πρώιμους παλαιοχριστιανικούς χρόνους και τη συνέχιση της ζωής στους μεταγενέστερους αιώνες, όπως δείχνουν οι προσθήκες.

Σημειώνεται ότι λείψανα παλαιοχριστιανικού κτιρίου αγνώστου προορισμού είχε επισημάνει το 1963 ο καθηγητής Δ.Ρ. Θεοχάρης στο πεζοδρόμιο της οδού Σουλίου[10].

Οδός Σαρανταπόρου (τμήμα μεταξύ των οδών Μητροπολίτου Γρηγορίου και Παπακυριαζή)

Αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,10 μ. ένας τοίχος, πλ. 0,90 μ., από αργολιθοδομή με χωματολάσπη και αραιή χρήση πλίνθων. Κατεύθυνση Β.-Ν. Σε βάθος 1 μ. δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα με ίχνη καύσης.

Σε βάθος 0,55 μ. αποκαλύφθηκε κτιστό πηγάδι (φρέαρ 1), διαμ. στομίου 0,50, πλ. τοιχοποιίας 0,35 μ. Η σύσταση από αργολιθοδομή και χωματολάσπη. Σε βάθος 4,21 μ. από το κατάστρωμα της οδού βρέθηκε η στάθμη του νερού. Για κάλυψη είχε πλάκα, διαστ. 0,90x0,60x0,12 μ.

10. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 141.

Οδός Δοϊράνης (τμήμα μεταξύ Φρουρίου και οδού Μητροπολίτου Γρηγορίου)

Σε βάθος 0,36 μ. αποκαλύφθηκε ασβεστόκτιστος τοίχος με αραιή χρήση πλίνθων, πλ. 0,67 μ.

Οδός Κρέσνας (τμήμα μεταξύ των οδών Παπακυριαζή και Φρουρίου)

Βρέθηκε τμήμα τείχους της βυζαντινής πόλης στο οποίο είχαν γίνει μεταγενέστερες επισκευές κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Το βυζαντινό τείχος, από κοινή τοιχοποιία με ακατέργαστες πέτρες και ασβεστοκονία, πλ. 2 και μήκ. 25 μ., σώζεται σε ύψος 0,70-0,80 μ., η κορυφή του οποίου βρισκόταν σε βάθος 0,15-0,38-1 μ. από την επιφάνεια του ασφαλτοτάπητα της οδού Κρέσνας.

Ένα τμήμα τοιχοποιίας κάθετο προς τη βόρεια πλευρά του κορμού του τείχους θα μπορούσε να ταυτισθεί με πύργο.

Επειδή το τμήμα του τείχους που αποκαλύφθηκε κρίθηκε σημαντικό στοιχείο βυζαντινής οχύρωσης, της τεχνικής που εφαρμοζόταν για την κατασκευή των οχυρώσεων και επειδή αποτελεί ένδειξη για τα όρια της μεσαιωνικής πόλης, διατηρήθηκε ορατό ένα μέρος και διαμορφώθηκαν τα εκατέρωθεν τμήματα της οδού σε πεζόδρομο.

Οδος Κρέσνας (τμήμα μεταξύ των οδών Φρουρίου και Μητροπολίτου Γρηγορίου)

Σε βάθος 0,50-1,50 μ. αποκαλύφθηκε η προς Α. συνέχεια του τείχους που είχε αποκαλυφθεί στο προηγούμενο τμήμα της οδού. Η τοιχοδομία είναι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Το τείχος συνεχίζεται κάτω από τις παρακείμενες οικοδομές.

Σε βάθος 0,80-2,10 μ. αποκαλύφθηκαν ερείπια πύργου του τείχους, παλαιοχριστιανικής εποχής. Ο δυτικός τοίχος του πύργου, πλ. 1,15 μ., αποτελείται από αργούς λίθους, πώρινους δόμους, δόμους από ασβεστόλιθο, τμήματα κιόνων, διαμ. 0,43 μ., συνδεδεμένα με ασβεστοκονίαμα. Ανατολικός τοίχος δε σώθηκε αλλά βρέθηκε τοίχος, πλ. 2,30 μ., ο οποίος είναι μεταγενέστερος του πύργου και πιθανώς χρησίμευε για ενίσχυση του πύργου σε κάποια εποχή.

Οδός Βελισσαρίου (τμήμα μεταξύ των οδών Γρ. Λαμπράκη και Σαρανταπόρου)

Σε βάθος 0,40 μ. αποκαλύφθηκε το τείχος της αρχαίας πόλης, πλ. 2,55 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. Ερευνήθηκε σ' όλο σχεδόν το πλάτος της οδού.

Οδός Βελισσαρίου (τμήμα μεταξύ των οδών Σαρανταπόρου και Σουλίου)

Σε βάθος 1,10 μ. από το κατάστρωμα της οδού αποκαλύφθηκε τμήμα τείχους, πλ. 2,26 μ. και μήκ. 9,50 μ., δάπεδο από πηλόχωμα σε βάθος 1,30 μ., δύο τοίχοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονία, πλ. 0,60 μ., και ένας αγωγός (Αγ. 1).

Οδός Βελισσαρίου (τμήμα μεταξύ των οδών Σουλίου και Δοϊράνης)

Σε βάθος 0,15 μ. βρέθηκαν δύο τοίχοι χωματόκτιστοι με αραιή χρήση πλίνθων, πλ. 0,65 μ., ένας τάφος καλυβίτης και τέσσερις κιβωτιόσχημοι.

Οδός Βελισσαρίου (τμήμα μεταξύ των οδών Δοϊράνης και Κρέσνας)

Αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,95-1,60 μ. πέντε τάφοι κτιστοί κιβωτιόσχημοι πλακοσκεπείς και σε βάθος 0,90-1,10 μ. οκτώ καλυβίτες, καθώς και υπολείμματα δαπέδου με ακανόνιστες πλάκες.

Οδός Παπακυριαζή (τμήμα μεταξύ των οδών Σαρανταπόρου και Σουλίου)

Σε βάθος 0,45-0,50 μ. αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι από αργολιθοδομή, ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό και επίχρισμα από ασβεστοκονία, πάχ. 0,02 μ.

Οδός Παπακυριαζή (τμήμα μεταξύ των οδών Σουλίου και Δοϊράνης)

Σε βάθος 0,20-1,40 μ. αποκαλύφθηκαν ένας τοίχος χωματόκτιστος σε μήκος 2,90 μ., τέσσερις τάφοι καλυβίτες, τρεις κιβωτιόσχημοι κτιστοί πλακοσκεπείς, ένα πώρινο κιονόκρανο και ένα κορινθιακό, ένας τοίχος ασβεστόκτιστος, δάπεδο Δα από κουρασάνι, αγωγός κτιστός (Αγ. 1), τρεις τοίχοι χωματόκτιστοι με αραιή χρήση πλίνθων και ένας τοίχος κατά το μεικτό σύστημα τοιχοδομίας.

Οδός Παπακυριαζή (τμήμα μεταξύ των οδών Δοϊράνης και Αγίων Θεοδώρων)

Σε βάθος 0,65-1,40 μ. αποκαλύφθηκαν πέντε τοίχοι χωματόκτιστοι, δύο τάφοι καλυβίτες και τρεις τάφοι κιβωτιόσχημοι πλακοσκεπείς.

Οδός Φρουρίου (τμήμα μεταξύ των οδών Κρέσνας και Αγίων Θεοδώρων)

Σε βάθος 0,60 μ. αποκαλύφθηκε τοίχος T_1 χωματό-

κτιστος, ορατού μήκ. 1,40 μ. Σε βάθος 0,20 μ. άλλος τοίχος T_2 όμοιας σύστασης με τον προηγούμενο, ορατού μήκ. 3,60 μ. Σε βάθος 0,30 μ. άλλος τοίχος T_3 όμοιας δομής, πλ. 1 μ. Στον T_3 εντοιχισμένος αμφορέας, διαμ. στομίου 0,21 μ.

Οδός Μητροπολίτου Γρηγορίου (τμήμα μεταξύ των οδών Σαρανταπόρου και Σουλίου)

Σε βάθος 0,40-1,30 μ. αποκαλύφθηκαν: α) ένας τοίχος χωματόκτιστος, πλ. 0,60 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., β) ένας τοίχος χωματόκτιστος, πλ. 1 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., γ) ένας τοίχος χωματόκτιστος, πλ. 0,80, με κατεύθυνση Β.-Ν., δ) είκοσι ένας καλυβίτες του συνήθους τύπου. Περιείχαν σκελετούς σε θέση χριστιανικής ταφής.

Οδός Μητροπολίτου Γρηγορίου (τμήμα μεταξύ των οδών Σουλίου και Δοϊράνης)

Στο παραπάνω τμήμα της οδού αποκαλύφθηκαν τα εξής:

1) Σε βάθος 1,20 μ. τοίχος χωματόκτιστος, πλ. 0,58 μ. 2) Σε βάθος 0,30 μ. δύο τάφοι καλυβίτες και ένας λακκοειδής. 3) Σε βάθος 1,15 μ. τοίχος χωματόκτιστος, πλ. 0,60 μ. 4) Σε βάθος 0,23 μ. τοίχος ασβεστόκτιστος, πλ. 0,55 μ. 5) Σε βάθος 0,85 μ. τάφος κιβωτιόσχημος· ως δάπεδό του είχε πήλινες πλάκες. 6) Σε βάθος 0,35-1,50 μ. γωνία κτιρίου. Οι τοίχοι είναι ασβεστόκτιστοι με χρήση αρχαίου υλικού (δύο πώρινοι δωρικοί σπόνδυλοι και αραιή χρήση πλίνθων). Πλάτος τοιχοποιίας 0,80 μ. 7) Σε βάθος 0,30 μ. δύο τάφοι καλυβίτες. 8) Σε βάθος 0,25 μ. ασβεστόκτιστος τοίχος με αραιή χρήση πλίνθων, πλ. 1 μ. 9) Σε βάθος 1,40 μ. δάπεδο από ασβεστοκονίαμα. 10) Σε βάθος 1 μ. τάφος κιβωτιόσχημος πλακοσκεπής, διαστ. 1,60Χ0,60 μ. 11) Σε βάθος 0,80 - 1,60 μ. τοίχος ασβεστόκτιστος, πλ. 0,96 μ. 12) Σε βάθος 1-1,30 μ. τρεις τοίχοι ασβεστόκτιστοι με αραιή χρήση πλίνθων, οι οποίοι συνδέονται οργανικά. Ο ένας από τους τρεις τοίχους έχει μήκος 5 και πλάτος 4 μ. 13) Σε βάθος 0,30-1,45 μ. αποκαλύφθηκαν τέσσερις τοίχοι χωματόκτιστοι, δύο ασβεστόκτιστοι εκ των οποίων ο ένας, μήκ. 5 και πλ. 0,75 μ. και ένας κίονας, μήκ. 1,46 και διαμ. 0,27 μ.

Περισυλλέχθηκαν επίσης μία μαρμάρινη βάση, τμήμα αρράβδωτου κίονα και ένα κιονόκρανο με συμφυές επίθημα.

Οδός Μητροπολίτου Γρηγορίου (τμήμα μεταξύ των οδών Αγίων Θεοδώρων και Δοϊράνης)

Σε βάθος 0,40-1,60 μ. αποκαλύφθηκαν τοίχος χωματόκτιστος, πλ. 0,73 μ., δάπεδο από πατημένο χώμα, τοίχος ασβεστόκτιστος, πλ. 0,80 μ., δάπεδο με μαρμάρινες πλάκες, ένας ακόμη ασβεστόκτιστος τοίχος, πλ. 0,85 μ., δύο τάφοι καλυβίτες του συνήθους τύπου, ένας τάφος κιβωτιόσχημος πλακοσκεπής, δάπεδο από ασβεστοκονία και τμήμα του τείχους με κατεύθυνση Α.-Δ., πλ. 3 μ.. Τοιχοποιία από αργολιθοδομή με ασβεστοκονία και χρήση αρχαίου υλικού. Ακόμη ένας ασβεστόκτιστος τοίχος, πλ. 1,10 μ., και δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα.

Σε βάθος 0,60-1,90 μ. ένας τοίχος ασβεστόκτιστος, πλ. 0,75 και μήκ. 1,60 μ. Σε απόσταση 2,50 μ. βόρεια του προηγούμενου τοίχου βρέθηκε στυλοβάτης κτιρίου, για την κατασκευή του οποίου έχει χρησιμοποιηθεί πώρινο επιστύλιο από αρχαίο ναό, μήκ. 2,70, πλ. 0,70, ύψ. 0,53. Προς Α. συνεχίζεται και άλλο τμήμα επιστυλίου, οι διαστάσεις του οποίου δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν γιατί συνεχίζεται κάτω από την οδό. Πάνω στο πρώτο τμήμα σώζεται κατά χώραν μαρμάρινη βάση, διαστ. 0,41Χ0,32Χ0,12, διαμ. 0,32 μ. Σε απόσταση 1,50 μ. σώζεται η θέση άλλης βάσης, η οποία όμως δε βρέθηκε. Διαστ. υποδοχής 0,43Χ0,43 μ.

Βόρεια του στυλοβάτη βρέθηκαν λείψανα τοιχοποιίας επτά τοίχων χωματόκτιστων, τμήμα κιονίσκου, δύο πώρινοι δόμοι και σπόνδυλος δωρικού κίονα.

Οδός Μητροπολίτου Γρηγορίου (τμήμα μεταξύ των οδών Αγίων Θεοδώρων και Κρέσνας)

Σε βάθος 0,20-1,40 μ. αποκαλύφθηκαν επτά χωματόκτιστοι τοίχοι, δύο κτιστοί αγωγοί, πέντε τάφοι καλυβίτες, ένα πιθάρι, διαμ. 1,20 μ., ένας τοίχος από αργολιθοδομή και ασβεστοκονία, πλ. 1,20 μ., τμήμα του τείχους της αρχαίας πόλης σε βάθος 0,25, πλ. 1,85 μ., από αργολιθοδομή και ασβεστοκονία, σε ύψος 0,85 μ. και με κατεύθυνση Α.-Δ. και ένα φρεάτιο, εσωτ. διαστ. 1,10Χ0,88 μ., με τοιχοποιία αργολιθοδομή και ασβεστοκονία, εσωτερικά επιχρίσμα από κουρασάνι, πάχ. 0,02 μ., και πυθμένα από πήλινες πλάκες, διαστ. 0,25Χ0,27 μ.

Πλατεία ναού Αγίων Θεοδώρων

Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης της πλατείας του ναού Αγίων Θεοδώρων από το Δήμο Βόλου αποκαλύφθηκαν τα εξής:

Στο βόρειο τμήμα της πλατείας αποκαλύφθηκε τοίχος χωματόκτιστος με κατεύθυνση Α.-Δ., πλ. 0,85 και μήκ. 9,50 μ. Γωνιάζει προς Ν. και φθάνει σε μήκος 2,50 μ. Παράλληλα προς τον προηγούμενο τοίχο και σε επαφή με τη νότια παρειά του ήλθε στο φως γωνία κτίσματος από ασβεστόκτιστους τοίχους, από τους

οποίους ο ένας, με κατεύθυνση Α.-Δ., έχει μήκος 1,40 και πλάτος 1 μ. και ο δεύτερος, με κατεύθυνση Β.-Ν., έχει μήκος 6 και πλάτος 1 μ.

Στο βορειοδυτικό άκρο της πλατείας αποκαλύφθηκε τοίχος χωματόκτιστος με κατεύθυνση Β.-Ν., μήκ. 3 και πλ. 1 μ.

Επίσης στο βορειοανατολικό άκρο αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι συνδεόμενοι οργανικά, ο ένας έχει κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 4,50 και πλ. 1, και ο άλλος Β.-Ν., μήκ. 1,80 και πλ. 1 μ.

Στο ανατολικό τμήμα της πλατείας αποκαλύφθηκε το τείχος της αρχαίας πόλης με κατεύθυνση Β.-Ν. σε μήκος 24 και πλάτος 2,30 μ. Η σύστασή του από αργολιθοδομή και ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό.

Στο νότιο τμήμα της πλατείας, νότια της εκκλησίας των Αγίων Θεοδώρων αποκαλύφθηκαν τα εξής:

α) Τείχος της αρχαίας πόλης, μήκ. 17 και πλ. 1,70 μ. Η σύσταση αργολιθοδομή και ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό. β) Πύργος τετράγωνος. γ) Λείψανα παλαιοχριστιανικής βασιλικής, από την οποία έχουν επισημανθεί ο βόρειος τοίχος, πλ. 0,65 μ., το ήμισυ της κεντρικής αψίδας, πλ. 0,90 στο βόρειο ποδαρικό και 1,20 μ. στο κέντρο, η βόρεια αψίδα η χορδή της οποίας είναι 2,80 μ., ακτίνας 1,66 μ., πλ. τοιχοποιίας 0,80 μ., τμήμα Ιερού, τμήμα του βόρειου στυλοβάτη.

Τα λείψανα της βασιλικής πατούν σε αρχαιότερο κτίριο, το οποίο δεν είναι δυνατό να αποκαλυφθεί επειδή εκτείνεται κάτω από τη σύγχρονη εκκλησία. Φάνηκε μόνο γωνιακό τμήμα μαρμάρινου στυλοβάτη με κυμάτιο και υποδοχές για στήριξη κιόνων ή πεσσών, μήκ. 1,70x0,60 Β.-Ν. και 1,70x0,48 μ. Α.-Δ. Η ύπαρξη παλαιοχριστιανικού ναού αναφέρεται από τον Ν. Γιαννόπουλο[11]. Στο δυτικό τμήμα σε βάθος 0,50-1,40 μ. αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι παράλληλοι ασβεστόκτιστοι, T_1 και T_2, πλ. 0,80 μ. και κατεύθυνσης Β.-Ν., ίχνη πλακόστρωτου δαπέδου, ένας τάφος καλυβίτης και ένας κιβωτιόσχημος, μήκ. 1,82 και πλ. 0,52 μ., που περιείχε τρεις σκελετούς σε θέση χριστιανικής ταφής.

Περισυλλέχθηκε επίθημα με φυτικό διάκοσμο, διαστ. 0,89x0,66x0,28 μ., και τμήμα ανάγλυφου θωρακίου με φυτική διακόσμηση, διαστ. 0,36x0,58x0,075 μ.

Αποκαλύφθηκε επίσης τοίχος ασβεστόκτιστος με κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 8,50 και πλ. 1 μ., καθώς και ίχνη δαπέδου από μαρμάρινες πλάκες.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

11. Ν.Ι. Γιαννόπουλος, Το Φρούριον του Βόλου, Ανατύπωσις εκ του Η΄ τόμου της ΕΕΒΣ, Αθήναι 1931, σ. 119.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Λάρισα

Οικόπεδο Κ. Καρανίκα

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών για την ανέγερση οικοδομής στη γωνία των οδών Λ. Μαβίλη και Π. Νιρβάνα αποκαλύφθηκε βυζαντινό νεκροταφείο και κτιριακά λείψανα τόσο της προχριστιανικής όσο και της βυζαντινής περιόδου. Τη σωστική ανασκαφή διενήργησε συνεργείο εργατών στα πλαίσια των εκπαιδευτικών προγραμμάτων της ΕΟΚ, συμμετείχαν δε, εκτός από την υπογράφουσα, η αρχαιολόγος Καλλιόπη Φλώρου και ο συντηρητής Στέλιος Σφέτσας.

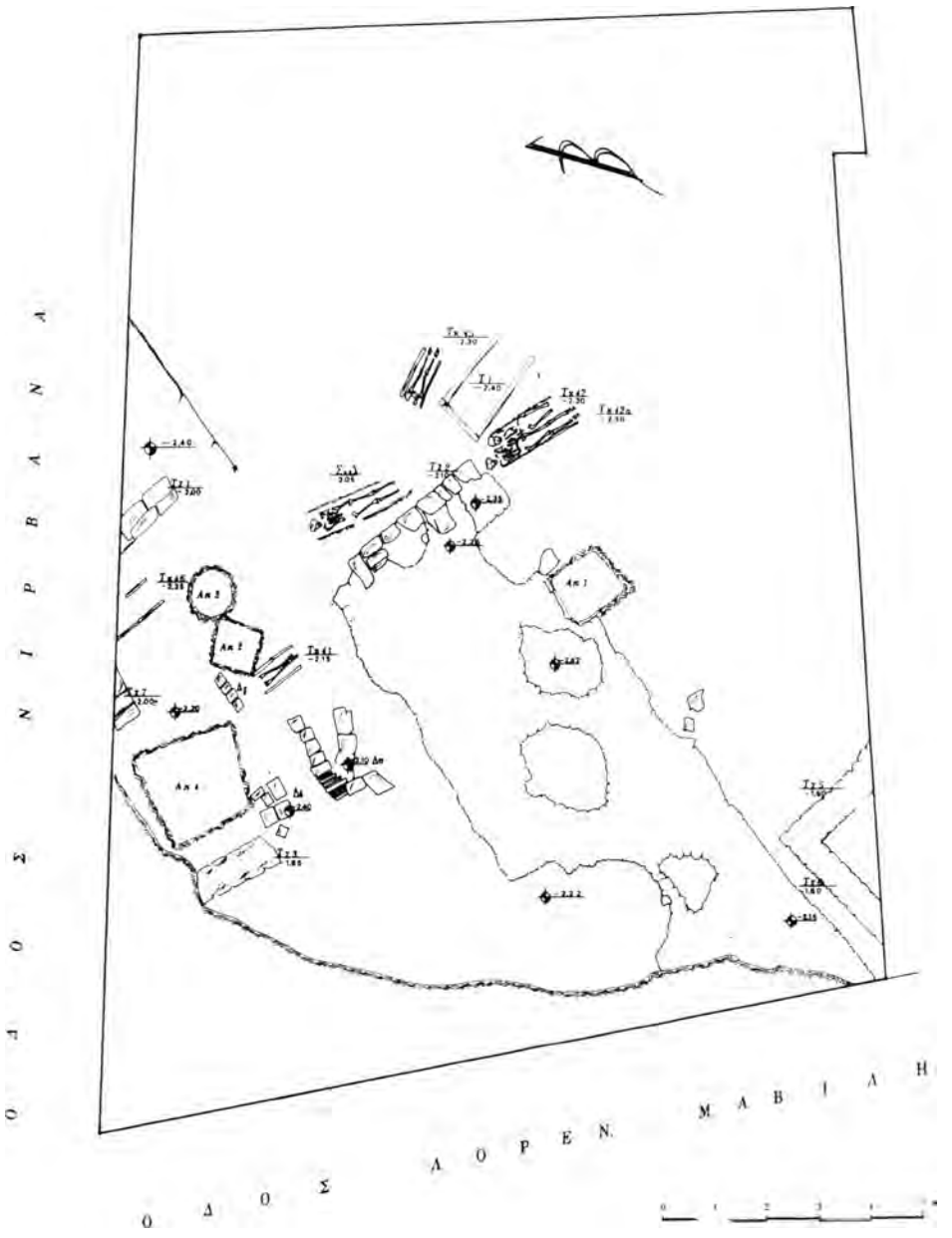
Συγκεκριμένα ερευνήθηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι (ένας κατασκευασμένος με μαρμάρινες πλάκες, και δύο με κτιστά τοιχώματα) και 58 καλυβίτες από βάθος 1,60 έως 2,40 μ. από το πεζοδρόμιο. Οι τάφοι ήταν όλοι χριστιανικοί, με το κεφάλι στα δυτικά και τα χέρια ως επί το πλείστον σταυρωμένα στο στήθος. Ήταν τοποθετημένοι πολύ κοντά ο ένας στον άλλο και σε αλλεπάλληλα επίπεδα, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχαν δύο ή τρεις νεκροί στον ίδιο τάφο. Παρατηρήθηκαν 11 γυναικείες ταφές, σε αρκετές από τις οποίες βρέθηκαν κοσμήματα (γυάλινα και χάλκινα) και 12 παιδικές, ενώ οι υπόλοιπες ήταν ανδρικές ή απροσδιόριστες. Αρκετοί τάφοι βρέθηκαν κατεστραμμένοι λόγω της ευτελούς κατασκευής τους. Βάσει των νομισμάτων και της κεραμικής μπορούν να χρονολογηθούν στην ύστερη βυζαντινή περίοδο, εκτός από τον κιβωτιόσχημο με τις μαρμάρινες πλάκες, που είναι προγενέστερος.

Κάτω από τους τάφους και σε βάθος 2,25 μ. αποκαλύφθηκε λιθόστρωτος δρόμος (Σχέδ. 1), πλ. 4 μ., που έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και εκτείνεται προς Ν. κάτω από την οδό Λ. Μαβίλη. Είναι κατασκευασμένος από μικρές ακανόνιστες πέτρες σε ισχυρό ασβεστοκονίαμα, και έφερε κατά τόπους ίχνη πήλινων πλακών που ίσως τον καλύπταν. Με αυτόν σχετίζονται λιγοστά κτιριακά λείψανα που μπορούν να χρονολογηθούν στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο.

Σε χαμηλότερο επίπεδο ερευνήθηκαν τμήματα κτιρίων της προχριστιανικής περιόδου από την ΙΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Οδός Πατρόκλου και Ρούζβελτ

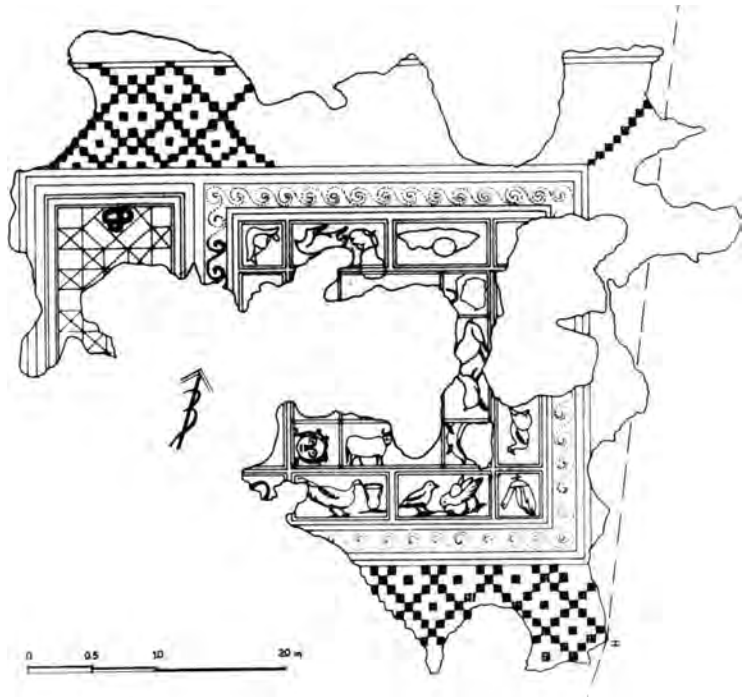
Κατά τις εκσκαφές του οικοπέδου στη γωνία οδών Πατρόκλου και Ρούζβελτ (ιδιοκτησία ΙΡΙΣ Α.Ε.) για ανέγερση πολυώροφης οικοδομής (πολυκατάστημα) εντοπίσθηκε και ερευνήθηκε ψηφιδωτό δάπεδο σε βάθος 0,80 μ. από το επίπεδο της οδού Πατρόκλου. Το

Σχέδ. 1. Λάρισα. Οικόπεδο Κ. Καρανίκα.
Κάτοψη της ανασκαφής.

μικρό βάθος συνετέλεσε στη μερική καταστροφή του από τον εκσκαφέα, ενώ τμήμα του συνεχίζεται κάτω από τον ακάλυπτο χώρο της γειτονικής προς Α. οικοδομής.

Το αποκαλυφθέν τμήμα έχει διαστάσεις 4,50x4 μ. και αποτελείται από το κύριο τμήμα προς Α., που περιέχει ορθογώνια διάχωρα σε σειρές με θέματα από το ζωικό βασίλειο και μία ανθρωπόμορφη μάσκα, καθώς και ένα μικρότερο τμήμα προς Δ. με γεωμετρικό διάκοσμο (τρίγωνα, τετράγωνα και κόμβο του Σολομώντα). Η μεγάλη ενότητα πλαισιώνεται από ταινία με θέουσα σπείρα και η μικρή με γαλάζια τρίγωνα σε λευκό βάθος (Σχέδ. 2). Το σύνολο του δαπέδου φέρει προς Β. και Α. πλατιά διακοσμητική ταινία με ρόμβους που σχηματίζονται από μικρά τετράγωνα τοποθετημένα διαγωνίως. Το βάθος είναι λευκό, τα σχέδια

Σχέδ. 2. Λάρισα. Οδός Πατρόκλου και Ρούσβελτ. Κάτοψη του ψηφιδωτού δαπέδου.

του πλαισίου αποδίδονται με σκούρο μπλε χρώμα και ψηφίδες μεγαλύτερες από εκείνες των κεντρικών διαχώρων, ενώ οι μορφές είναι πολύχρωμες (ζώα, πουλιά, ψάρια, ανθρώπινη μορφή και άλλα αταύτιστα).

Λείψανα τοίχου βρέθηκαν στη βόρεια πλευρά του ψηφιδωτού, από όπου περισυλλέχθηκαν και επιχρίσματα πράσινου και κόκκινου χρώματος. Ο χώρος στον οποίο ανήκει το δάπεδο δεν μπορεί να προσδιορισθεί αλλά φαίνεται ότι είχε σχέση με το ρωμαϊκό κτίριο το οποίο ανασκάφηκε από την ΙΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο χώρο δυτικά του ψηφιδωτού και βάθος 0,80 μ. χαμηλότερα από αυτό. Το δάπεδο μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη της ρωμαϊκής περιόδου.

Μετά το τέλος της ανασκαφής, το δάπεδο αποσπάσθηκε και συντηρήθηκε στο εργαστήριο της Εφορείας, ενώ τρία τμήματά του εκτέθηκαν στην Έκθεση Θεσσαλικών Ψηφιδωτών που οργανώθηκε στη Λάρισα το Δεκέμβριο του 1989[12].

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ

12. Κατάλογος της Έκθεσης, Αθήνα 1991, σ. 14.

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το έτος 1990 η Εφορεία —παρά την αύξηση των παγίων και εκτάκτων αναγκών της για εκτέλεση πάσης φύσεως αρχαιολογικών έργων στους τέσσερις νομούς αρμοδιότητάς της— λειτούργησε με μειωμένο το μόνιμο αρχαιολογικό της προσωπικό, λόγω των συνεχιζόμενων ή των νέων αποσπάσεων αρχαιολόγων της, φαινόμενο που αποδυναμώνει ασυγχώρητα τις απομακρυσμένες από το κέντρο Εφορείες. Παρά ταύτα η εκτέλεση σωστικών ανασκαφών καθώς και το πρόγραμμα καθαρισμών και αποτυπώσεων μνημείων συνεχίστηκαν με ρυθμό εξαρτώμενο από τις πιστώσεις, υπό την επίβλεψη της υπογράφουσας και των μονίμων αρχαιολόγων της Εφορείας Κωνστ. Ζάχου και Παρ. Καρατζένη. Στα πλαίσια του Προγράμματος Αμβρακικού και του Κοινοτικού Προγράμματος Εκπαίδευσης Ανέργων Νέων προσέφεραν περιοδικά τις υπηρεσίες τους ως επιβλέποντες ανασκαφών οι πτυχιούχοι αρχαιολογίας Ευγ. Αδάμ, Γεωργ. Πλιάκου, Μαγδ. Κουμπαρέλου, Ανδρ. Ζωγράφου και Κωνστ. Καταρραχιάς, ενώ στις ανασκαφικές εργασίες και αποτυπώσεις μνημείων της περιοχής αρχαίας Νικόπολης συνέχισαν να εργάζονται υπό την εποπτεία της Εφορείας, και με ειδική χρηματοδότηση του ΥΠΠΟ με διαχειριστή το Δήμο Πρέβεζας, τα μέλη του Γραφείου Επιτροπής Νικόπολης Αγγ. Παληκίδης και Ειρ. Καλογιάννη, αρχαιολόγοι, Κωνστ. Παπαβασιλείου και Αικ. Μαυρίδου, αρχιτέκτονες, Αθ. Κοτσάνη, σχεδιάστρια, και Μαρ. Κυριάκη, διοικητική υπάλληλος.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων

Έγινε ριζική επισκευή στην κατοικία του αρχιφύλακα και στον ξενώνα, που εντάσσονται εκ της αρχικής εγκεκριμένης μελέτης στο κτιριακό συγκρότημα του Μουσείου με αυτές ακριβώς τις χρήσεις. Έγινε επίσης αναχρωματισμός των εσωτερικών και εξωτερικών επιφανειών του Μουσείου και προστέθηκαν όπου ήσαν απαραίτητα συμπληρωματικά σιδηρά κιγκλιδώματα ασφαλείας στους αποθηκευτικούς και λοιπούς χώρους. Οι υαλοπίνακες των εκθεσιακών χωρών, που καλύπτουν το μέγιστο των επιφανειών του κτιρίου, ενισχύθηκαν με συνεχή παραπετάσματα περσίδων κινητών, ώστε να είναι δυνατή οσάκις χρειάζεται η μείωση του φυσικού φωτισμού.

Αρχαιολογική Συλλογή Άρτας

Μετά από μία εικοσαετία ανασκαφικής δραστηριότητας της Εφορείας στην Άρτα, της οποίας ο ρυθμός έχει επιταχυνθεί στα τελευταία χρόνια με καταστροφικές συνέπειες για τα λείψανα της αρχαίας Αμβρακίας, που κατά κανόνα καταχώνονται κάτω από τις νέες οικοδομές, αλλά και για την τύχη των κινητών ευρημάτων των ανασκαφών, που συσσωρεύονται ασυντήρητα και αναξιοποίητα, η πόλη της Άρτας δεν ευτύχησε ακόμα —παρά τις προσπάθειες της Εφορείας— να διαθέτει σύγχρονο Μουσείο για να στεγάσει ευπρόσωπα το παρελθόν της. Η μικρή Αρχαιολογική Συλλογή, στην οποία εκτίθενται ενδεικτικά μόνο ευρήματα των αρχαίων νεκροταφείων, στεγάζεται στην αναστηλωμένη Τράπεζα της Παρηγορήτισσας, ενώ τα αρχαία αποθηκεύονταν μέχρι φέτος είτε στη μικρή αποθήκη πίσω από τη Συλλογή, είτε στα ερειπωμένα κελιά του περιβόλου του ναού, κι ακόμα στο πρόχειρα επισκευασμένο Φεϋζούλ-Τζαμί, ενώ η οικία Ζορμπά (αρμοδιότητας της 8ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων) φιλοξενούσε και το προσωπικό της ΙΒ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων), που είχε ως έδρα την Άρτα.

Μετά από πολύμηνους αγώνες για εξεύρεση κατάλληλου οικήματος και εξασφάλιση του ενοικίου από το ΤΑΠΑ, από τον Ιανουάριο 1990 άρχισε να λειτουργεί ο νέος χώρος αποθηκών αρχαίων της Εφορείας, εμβαδού 200 τ.μ., μετά από κατάλληλη διαμόρφωση με ράφια dexion, στο οίκημα ιδιοκτησίας Μαρ. Θάνου, μεταξύ Περιφερειακής οδού και οδού Μελανέως 10. Στις αποθήκες αυτές συγκεντρώθηκαν και ταξινομήθηκαν με χρονολογική τάξη όλα τα κινητά ευρήματα των ανασκαφών της Εφορείας από το 1985 και μετά, ενώ τα ευρήματα προηγουμένων ετών καθώς και οι επιτύμβιες στήλες από τα νεκροταφεία της Αμβρακίας παρέμειναν στην αποθήκη αρχαίων στην Τράπεζα της Παρηγορήτισσας. Πάνω από τις νέες αποθήκες αρχαίων, σε ενιαίο ισόγειο χώρο με είσοδο επί της Περιφερειακής οδού, εμβαδού 150 τ.μ., διαμορφώθηκαν με δαπάνες της Εφορείας ένας μεγάλος χώρος γραφείων με τρία σχεδιαστήρια, ένας μικρός ξενώνας, και χώρος εργαστηρίου πλύσης και συντήρησης οστράκων. Στο συγκρότημα γραφείων και αποθηκών στο οποίο εργάζονται οι δύο συμβασιούχοι σχεδιαστές της Εφορείας και μία διοικητική υπάλληλος, καθώς και το εκάστοτε προσλαμβανόμενο επιστημονικό και εργατικό προσωπικό, τοποθετήθηκε σύστημα συναγερμού που συνδέθηκε με την Αστυνομία.

Αρχαιολογικό Μουσείο Νικόπολης

Λόγω της στενότητας του χώρου για στάθμευση αυ-

τοκινήτων και για ασφαλή κίνηση των επισκεπτών του Μουσείου Νικόπολης από την είσοδο-έξοδο προς τη στενή και πυκνή κυκλοφορίας οδό, που διασχίζει — δυστυχώς ακόμα— τον αρχαιολογικό χώρο κατευθυνόμενη προς Πρέβεζα, η είσοδος αυτή καταργήθηκε και διαμορφώθηκε νέα είσοδος προς το χώρο των Βασιλικών και το Μουσείο σε πλάτωμα βόρεια της βασιλικής Δουμετίου. Μετά από συστηματική αποψίλωση κατασκευάστηκε ράμπα ανόδου στον περιφραγμένο χώρο, στο άκρο της οποίας τοποθετήθηκε μεγάλη μεταλλική έγχρωμη ενημερωτική πινακίδα με πλήρες τοπογραφικό διάγραμμα των μνημείων του αρχαιολογικού χώρου με δίγλωσσο υπομνηματισμό.

Μέσα στο 1990 εκτελέστηκε το έργο σύνδεσης του Μουσείου Νικόπολης με το κεντρικό δίκτυο ύδρευσης. Έγινε επίσης αναχρωματισμός των αιθουσών του Μουσείου και τοποθετήθηκε σύστημα συναγερμού, που καλύπτει τόσο τις αίθουσες έκθεσης όσο και τους βοηθητικούς χώρους.

Με σκοπό την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των πολιτών των τοπικών Κοινοτήτων και της Πρέβεζας σχετικά με τη μορφή, τη σπουδαιότητα και την ανάγκη προστασίας των μνημείων της Νικόπολης, οργανώθηκε από την Εφορεία σε συνεργασία με το Δήμο Πρέβεζας και την 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων έκθεση σχεδίων και φωτογραφιών των μνημείων της ρωμαϊκής και της παλαιοχριστιανικής Νικόπολης (Ιούνιος-Ιούλιος, αίθουσα Θεοφάνειος).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κοιλάδα Δολιανών, Γήπεδο Υποσταθμού ΔΕΗ

Η ΔΕΗ προγραμμάτισε την κατασκευή υποσταθμού σε γήπεδο, εμβαδού 70Χ80 μ. περίπου, που εκτείνεται στη δεξιά πλευρά της επαρχιακής οδού Καλπακίου-Κακαβιάς, και σε απόσταση 1,5 χλμ. από τη διασταύρωσή της με την εθνική οδό Ιωαννίνων-Κονίτσης. Η θέση βρίσκεται στα όρια των διοικητικών περιφερειών των κοινοτήτων Δολιανών και Καλπακίου, στο βόρειο κράσπεδο της κοιλάδας του Καλπακίου, και συγκεκριμένα στη στενόμακρη λεκάνη υποδοχής των νερών από τις λοφοσειρές Λυκοβούνια και Προφήτης Ηλίας. Περίπου 500 μ. δυτικά του γηπέδου της ΔΕΗ εκτεινόταν η αποξηραμένη σήμερα λίμνη Γραμμούστι, ενώ σε απόσταση 30-40 μ. βόρεια του γηπέδου δημιουργείται ελώδης περιοχή από τα αναβλύζοντα ύδατα των πηγών του Καλαμά. Η κοίτη του ποταμού κατευθύνεται προς τα νότια και τα νερά χρησιμοποιούνται για άρδευση μεγάλου τμήματος της κοιλάδας του Καλπακίου. Μετά την έξοδό του από τη νότια στενή πλευρά της κοιλάδας ο ποταμός ακολουθεί το στενό πέρασμα ανάμεσα στους ορεινούς όγκους ανατολικά του Κασιδιάρη (άνω ρους του Καλαμά) και στρεφόμενος προς τα δυτικά διασχίζει το Νομό Θεσπρωτίας μέχρι τις εκβολές (κάτω ρους). Η ημιορεινή περιοχή κατά μήκος του άνω ρου του Καλαμά (του αρχαίου Θυάμιδος), με τις στενές επίπεδες λωρίδες γης που διαμορφώνονται εκατέρωθεν της κοίτης του και προσφέρουν κατάλληλο έδαφος για χειμερινή βόσκηση και πότισμα των ποιμνίων, ήταν φυσικό να ελκύσει από τους προϊστορικούς ακόμα χρόνους τους ημινομάδες κτηνοτρόφους της ορεινής Ηπείρου. Το πέρασμά τους έχει αφήσει πυκνά λείψανα κατά μήκος μίας νοητής γραμμής που συνδέει το Καλπάκι[1].

Κατά τη διάρκεια των πρώτων χωματουργικών εργασιών του χώρου αποκαλύφθηκε μέσα σε στρώμα λευκής ασβεστόμαργας, σε βάθος 2 μ. περίπου, λακκοειδής τάφος με ένα σκελετό και ένα αγγείο ρωμαϊκής εποχής, που προστίθεται στα γνωστά λείψανα ρωμαϊκής εγκατάστασης στην κοιλάδα Καλπακίου[2]. Παρατηρήθηκε επίσης η παρουσία λίγων προϊστορικών οστράκων, γεγονός που επέβαλε την προκαταρκτική διερεύνηση όλου του γηπέδου με μακρές παράλληλες δοκιμαστικές τομές, πλ. 2 και μήκ. 55-60 μ., οι οποίες ανοίχτηκαν με μηχανικό εκσκαφέα μέχρι βάθους 2,50 μ. περίπου από τη στάθμη της επαρχιακής οδού. Με τον τρόπο αυτό ελέγχθηκε όλη η έκταση του γηπέδου και έγινε δυνατή η παρακολούθηση και επαλήθευση της διαδοχής των γεωλογικών στρωμάτων και αποθέσεων που πρέπει να είναι ενδεικτική της στρωματογραφίας όλης της λεκάνης γύρω από τις πηγές του Καλαμά. Μέσα στα σχεδόν έξι στρέμματα του γηπέδου απομονώθηκε με τον τρόπο αυτό μία μικρή επιφάνεια 50 τ.μ. με αρχαιολογικά κατάλοιπα, από την οποία προέρχονταν προφανώς και τα διάσπαρτα στο χώρο όστρακα.

Σε συνέχεια των συμπερασμάτων που αντλήθηκαν από σχετικά πρόσφατη δειγματοληψία ως βάθους 18,45 μ. με γεωτρύπανο, με στόχο τη μελέτη της γεωλογικής διαμόρφωσης του πυθμένα της λίμνης Γραμμούστι, αλλά και της παλαιοχλωρίδας της περιοχής

1. Τάφοι της ύστερης εποχής Χαλκού με χάλκινα όπλα, βλ. ΑΕ 1956, σ. 114-153, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 294 με την περιοχή Παρακαλάμου και Ρεπετίστας (κεραμική και τάφοι του τέλους της εποχής Χαλκού, βλ. N. Hammond, Epirus, 1967, σ. 340) μέχρι το Μαζαράκι (τάφοι με όπλα της ύστερης εποχής Χαλκού, βλ. ΑΕ 1969, σ. 191, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 252· 35 (1980): Χρονικά, σ. 324).

2. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 313· 23 (1968): Χρονικά, σ. 294.

κατά τη μεταπαγετώδη περίοδο[3], ήρθαν οι παρατηρήσεις μας στις βαθειές δοκιμαστικές τομές, που διέσχισαν πυκνά το χώρο της λεκάνης, να επιβεβαιώσουν την ύπαρξη κατακόρυφων μετατοπίσεων των γεωλογικών στρωμάτων του πυθμένα της λεκάνης, η οποία επί πολλές χιλιετίες συγκρατούσε περιοδικά τα νερά του προς Β. ορεινού όγκου. Το βαθύτερο στρώμα που εντοπίστηκε από βάθος 1 ως 3 μ. περίπου και εκτείνεται κοντύτερα προς τις πηγές είναι λευκωπή ασβεστόμαργα με απολιθώματα λιμναίων οστρέων. Πάνω απ' αυτό και κυρίως στο νότιο μισό του γηπέδου εκτείνεται ένα σκληρό κοκκινωπό στρώμα από αργιλλικό ψαμμίτη με άμμο, πάνω στο οποίο επικάθεται ένα σκούρο στρώμα πλαστικής οργανομιγούς αργίλου, που δημιουργήθηκε στις όχθες της ελώδους περιοχής ή της λίμνης και περιέχει τα προϊόντα σήψης των οργανικών υλών (υδρόβιων θάμνων) που φύτρωναν πλούσια στις παρυφές της. Μέσα στο τελευταίο αυτό στρώμα αποκαλύφθηκαν τα λείψανα δαπέδου προϊστορικής καλύβας (Πίν. 106 α), που προφανώς ήταν κατασκευασμένη από φθαρτά υλικά κατά το παραδοσιακό και επί χιλιετίες επαναλαμβανόμενο στην Ήπειρο πρότυπο της κυκλικής ή ορθογώνιας σαρακατσάνικης καλύβας με τοίχους και στέγη από κλαδιά και άχυρα. Η καλύβα δεν ήταν στηριγμένη σε πασσάλους, όπως θα υπέθετε κανείς ότι θα συνέβαινε για αποφυγή της υγρασίας του εδάφους δίπλα στη λιμνοελώδη περιοχή. Το δάπεδο, διαστάσεων περίπου κανονικού ορθογωνίου 4,5x3,5 μ., ήταν και στις δύο επάλληλες φάσεις του προσεκτικά επιστρωμένο με οριζόντια τοποθετημένα μεγάλα όστρακα χειροποίητων αγγείων ανάμεσα σε μικρές πέτρες. Σημειώθηκε επίσης η ύπαρξη εστιών, που ορίζονταν από πέτρες, τόσο πάνω στο δάπεδο όσο και έξω απ' αυτό.

Η απροσδόκητα άφθονη κεραμική, που προέρχεται από τα στρώματα πάνω και ανάμεσα στα δύο επάλληλα δάπεδα, είναι χειροποίητη και παρουσιάζεται ομοιογενής, με μικρής κλίμακας τυπολογικές διαφοροποιήσεις από κάτω προς τα πάνω (Πίν. 106 β-ε). Σ' αυτήν περιλαμβάνονται: χονδρότοιχα αγγεία, στην πλειονότητά τους ανοικτά, με επίπεδη βάση, κωνικό σώμα και μία ή δύο κατακόρυφες ταινιωτές λαβές, με αδρά λειασμένη πιτσιλωτή μαύρη-κόκκινη επιφάνεια. Ρηχές ή βαθειές λεκάνες με περίγραμμα S και χείλος που κλίνει προς τα έξω και συχνά φέρει σειρά εγκάρσιων εγχαράξεων, με επιφάνεια μελανή στιλβωμένη και δύο αντιθετικά διάτρητα ωτία. Λεπτότοιχες φιάλες από καθαρότερο και πιο σκληροψημένο πηλό, που άλλοτε έχουν μελανή στιλβωμένη επιφάνεια κι άλλοτε κόκκινη με λεπτό επίχρισμα. Σε λίγα δείγματα ρηχών μελανών φιαλών με πλατύ οριζόντιο χείλος (Σχέδ. 1) παρατηρείται εγχάρακτη σπειροειδής διακόσμηση με γέμισμα από άσπρη πάστα. Πολύ συχνή είναι η διακόσημη με

Σχέδ. 1. Κοιλάδα Δολιανών. Ανάπτυγμα μελανής φιάλης με εγχάρακτη διακόσμηση.

επίθετες πλαστικές ταινίες, οριζόντιες ή κατακόρυφες, απλές ή πολλαπλές, σε ευθύγραμμες ή καμπύλες συνθέσεις που καλύπτουν φαρδειά ζώνη του τοιχώματος του αγγείου και συνήθως φέρουν εγχαράξεις ή εντυπώσεις δακτύλων.

Η τεχνολογία των αγγείων, που περιλαμβάνει τόσο τα είδη φυραμάτων όσο και την τεχνική και το αποτέλεσμα της όπτησης, και η ποικιλία σχημάτων και διακοσμητικών τρόπων διαχωρίζουν αμέσως την κεραμική της καλύβας των Δολιανών από ο,τιδήποτε ήταν έως τώρα γνωστό στην Ήπειρο της εποχής του Χαλκού, μολονότι αναγνωρίζονται γενικού χαρακτήρα ομοιότητες με τις διάφορες κατηγορίες της ηπειρωτικής προϊστορικής χειροποίητης κεραμικής[4]. Η γεωμορφολογική διαμόρφωση της δυτικά της Πίνδου περιοχής της Ηπείρου, που της στέρησε ανέκαθεν την εύκολη επικοινωνία με τη δυτική-νοτιοδυτική Μακεδονία και την έστρεψε σε περιοχές πιο προσιτές, όπως είναι οι κοιλάδες της Κονίσπολης, των Αγίων Σαράντα και του Αργυρόκαστρου, υποδεικνύει και τις περιοχές, στις οποίες —ελλείψει άμεσων αντιστοιχιών με ευρήματα από το βορειοδυτικό ελλαδικό χώρο — πρέπει να αναζητηθούν τα παράλληλα του πολιτιστικού-χρονολογικού ορίζοντα των Δολιανών[5]. Εξάλλου, η αρχική

3. K.J. Willis, The Late Quaternary Vegetational History of Northwest Greece: I. Lake Gramousti. New Phytologist (1992), σ. 121, 101-117.

4. ΠΑΕ 1951, σ. 173 κ.ε.

5. Πρβλ. Muzafer Korkuti, Aspects de la culture encolithique en Albanie στον τόμο: Jan Lichardus (ed.), Die Kupferzeit als historische Epoche, Bonn 1991. Teil 1, σ. 247-258. Zh. Andrea, Archaeology in Albania 1984-90, Archaeological Reports for 1991-1992, Athens 1992, σ. 87-88.

μας τοποθέτηση με βάση τυπολογικά κριτήρια της κεραμικής των Δολιανών σε μία φάση, που σχετίζεται με τον ορίζοντα Maliq IIb (και με τα ευρήματα από την Tren)[6], και πάντως βρίσκεται στην αρχή της εξέλιξης της εποχής του Χαλκού, φαίνεται να ενισχύεται από τα αποτελέσματα της ραδιοχρονολόγησης τεσσάρων δειγμάτων από τη στρώση του δαπέδου: η εξέτασή τους στο Ερευνητικό Εργαστήριο της Οξφόρδης απέδωσε μία μέση χρονολογία (calibrated) περίπου 3600-3100 π.Χ.

Παράλληλα με τα κεραμικά, εξαιρετικά αποκαλυπτικά για τον οικονομικό χαρακτήρα του καταυλισμού στην όχθη των πηγών είναι η μεγάλη ποσότητα και ειδολογική ποικιλία των οστών ζώων, που προήλθαν από το χώρο της καλύβας. Μεταξύ αυτών υπερισχύουν αριθμητικά τα οστά βοοειδών και αιγοειδών. Ολιγάριθμα ήταν τα βοτανολογικά κατάλοιπα και τα λίθινα εργαλεία.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Η θέση των οικοπέδων, στα οποία διεξήχθη (και περατώθηκε) η σωστική ανασκαφική έρευνα το 1990, σημειώνεται στο Σχέδιο 2.

Αριθ. Χάρτη 124, Οδός Ρωγών (οικόπεδο Αποτόρη)

Μετά τον εντοπισμό αρχαίων και μεταβυζαντινών οικοδομικών λειψάνων στο οικόπεδο Αποτόρη-Σιδεράκη[7] και αφού συμπληρώθηκε από την 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων η αποκάλυψη των νεότερων τοίχων, οι οποίοι στη συνέχεια απομακρύνθηκαν, διεξήχθη κανονική ανασκαφική έρευνα στις αρχαίες επιχώσεις, που έφερε σε φως ένα δρόμο, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και τοίχους που ανήκουν σε συγκρότημα οικιών της αρχαίας Αμβρακίας (Σχέδ. 3). Τα αρχαία οικοδομικά λείψανα με εξαίρεση το νότιο τμήμα του μακρού τ.1, που έσωζε τρεις επάλληλες σειρές λιθοπλίνθων πάνω από την υποθεμελίωση, είχαν υποστεί διαλυτικές φθορές από την ισοπέδωση και τη λεηλασία του δομικού υλικού για χρήση του σε νεότερες κατασκευές. Η διάνοιξη οκτώ μεγάλων μεταβυζαντινών αποθετών συνέβαλε επίσης στη φθορά. Τα υπολείμματα της πρώτης οικοδομικής φάσης (οικία Α) εντοπίζονται στους τοίχους από αργολιθοδομή 13, 5, 10, 9, 16 και 8, ο βαθμός διατήρησης των οποίων δεν επαρκεί για να αποδώσει την πλήρη κάτοψη της οικίας. Εκείνο που φαίνεται μάλλον βέβαιο είναι ότι κατά την ανέγερση της οικίας Α δεν είχαν ακόμα παγιωθεί τα όρια του δρόμου, όπως αυτά καθορίστηκαν αργότερα με την ανέγερση των οικιών Β και Γ. Η κεραμική που προέρχεται από το στρώμα θεμελίωσης της οικίας Α, στο μεγαλύτερο μέρος της άβαφη, χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. τα ερείπια της παλαιάς οικίας ισοπεδώνονται και κτίζονται οι οικίες Β και Γ προς Α. και Δ. του δρόμου αντίστοιχα (Πίν. 107 α). Με την ευκαιρία αυτή οριστικοποιείται το πλάτος του δρόμου σε 4 μ., που πλαισιώνεται από τις προσόψεις της οικίας Β (τ.1, σωζ. μήκος 18, πλάτος 0,50 μ. από ισοϋψείς ορθογωνισμένες λιθοπλίνθους) και της οικίας Γ (τ.12, σωζ. μήκος 7,5, πλάτος 1 μ. από μικρότερους λίθους, λαξευμένους μόνο στην πρόσοψη).

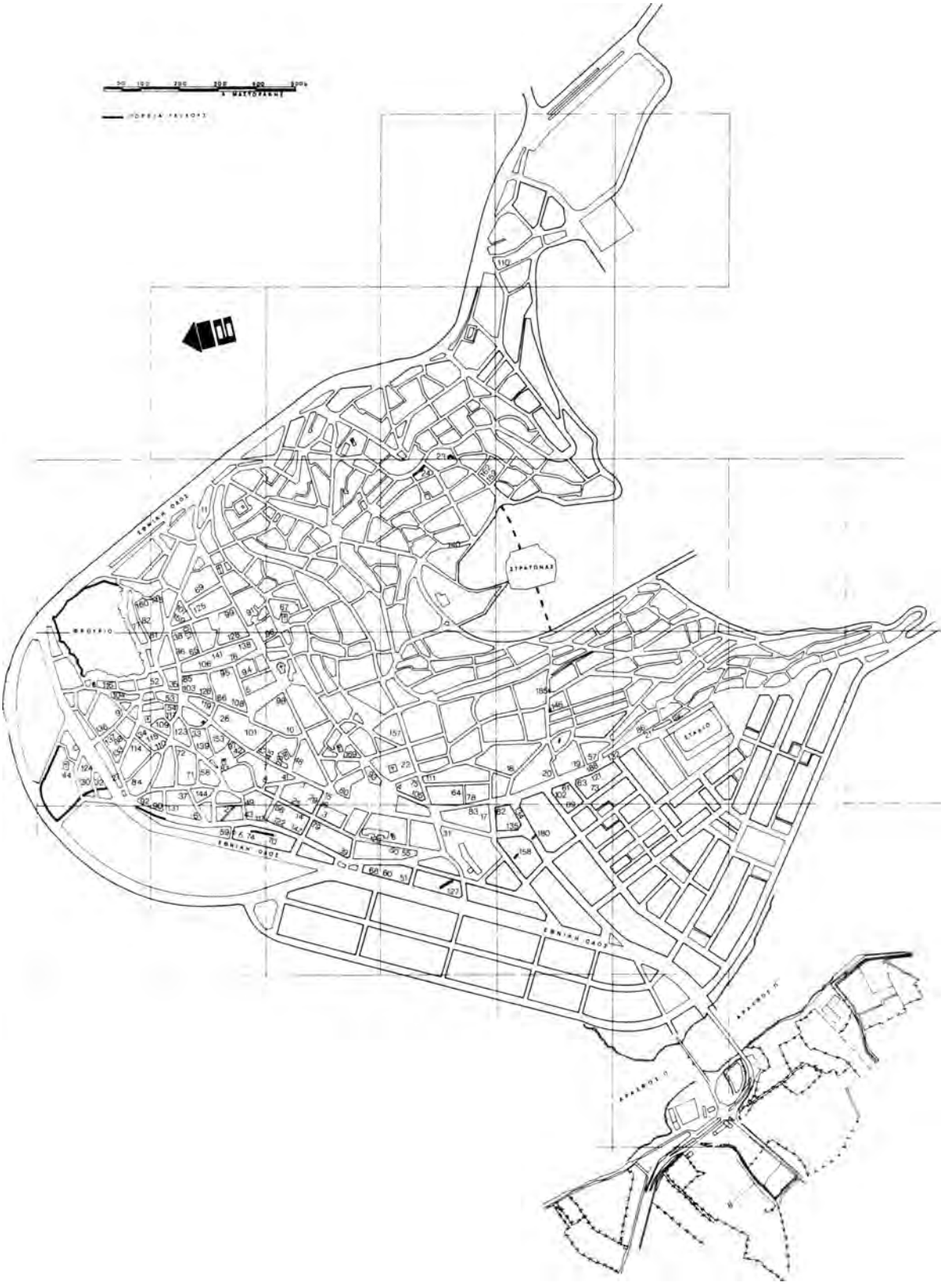
Η σχεδόν πλήρης εξαφάνιση των αρχαίων τοίχων στο βόρειο άκρο του οικοπέδου και η διατήρηση του τ.1 μόνο στο επίπεδο της θεμελίωσης, χωρίς ένδειξη για την πιθανή θέση κατωφλιού, δεν επιτρέπουν τη συναγωγή συμπερασμάτων ούτε σχετικά με τη θέση της εισόδου προς την οικία Β, ούτε σχετικά με το ενδεχόμενο, το βόρειο τμήμα του τ.1 να χρησίμευε ως πρόσοψη μιας διαφορετικής όμορης οικίας. Από τους υπόλοιπους τοίχους 14, 2, 7, 15, 6, 11, 17, οι οποίοι με στρωματογραφικά κριτήρια αναγνωρίζονται ως τοίχοι της οικίας Β (για την απόδοση των τ.18 και 19 εκφράζεται επιφύλαξη), και φυσικά από την πρόσοψη της οικίας προς το δρόμο (τ.1) ορίζονται τρεις τουλάχιστον αναγνωρίσιμοι ορθογώνιοι χώροι: δύο δωμάτια, διαστ. 2,20x3,70 μ. περίπου, και η αυλή, διαστ. 5,30x7 μ., της οποίας το ανατολικό άκρο φαίνεται να ορίζεται από λίθινο κατώφλι. Από την αρχική πλακόστρωση της αυλής σώζεται μόνο μία λωρίδα στο κέντρο (5x1,50 μ. περίπου), ενώ στη νότια γωνία της σώζεται πηγάδι της ίδιας εποχής με κτιστά τοιχώματα. Παρόμοια διαμόρφωση πλακοστρωμένης αυλής με πηγάδι έχει παρατηρηθεί και σε άλλα σπίτια της αρχαίας Αμβρακίας, όπως λ.χ. στο οικόπεδο Λαμπράκη[8] (αριθ. Χάρτη 109). Σε τομή ελέγχου της στρωματογραφίας κάτω από μία πλάκα του δαπέδου της αυλής αποκαλύφθηκε σκούρα κηλίδα χώματος που περιείχε μεγάλο αριθμό μικκύλων αγγείων (Πίν. 107 β-γ, 108 α), των οποίων η απόθεση προφανώς σχετίζεται με την ανέγερση της οικίας Β.

Ο δρόμος στο βόρειο μισό του σώζει αποσπασματικά επίστρωση με λεπτά βότσαλα και πατημένο χώμα, ενώ στο νότιο τμήμα του διατηρούνται ακανόνιστα τοποθετημένες και πολύ φθαρμένες αμμόπλακες. Τόσο από την επίχωση του δρόμου όσο και από τους χώρους

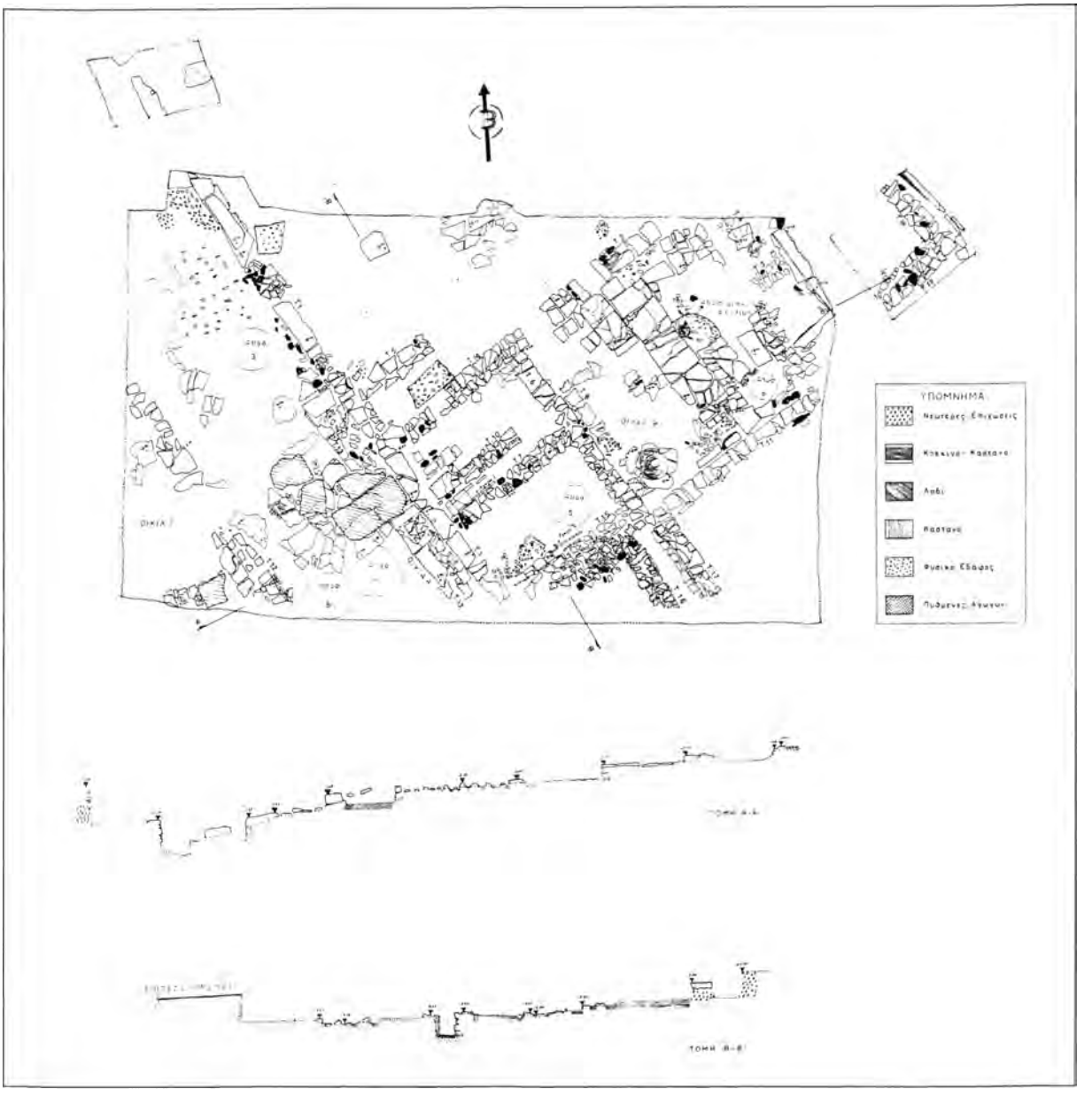
6. Βλ. M. Korkuti, ό.π., πίν. 4:8-14 και πίν.5: 1-14.

7. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 314.

8. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 308-310, Σχέδ. 1.

Σχέδ. 2. Άρτα. Τοπογραφικός χάρτης της περιοχής.

Σχέδ. 3. Άρτα. Οδός Ρωγών. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής και ανατολική όψη του τοίχου 1.

των κατοικιών προέρχεται μεγάλος αριθμός θραυσμάτων από κεραμίδες στέγης (λακωνικού και κορινθιακού τύπου) και κομμάτια κονιαμάτων δαπέδου και τοίχων (τα τελευταία με ερυθρό επίχρισμα). Το σύνολο των κινητών ευρημάτων από τους χώρους δεν παρουσιάζει αξιοπρόσεκτη διαφοροποίηση ούτε ως προς την ποιότητα και χρονολόγηση της κεραμικής: κωνικές και πυραμιδόσχημες αγνύθες συνυπάρχουν με μεγάλες ποσότητες οικιακής κεραμικής, στην πλειονότητά της άβαφης. Όταν υπάρχει γάνωμα, τούτο είναι θαμπό και

αραιό. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία πολλών καλυκόσχημων πινακίων με διπλή θλάση στο τοίχωμα[9] (Πίν. 108 β, τα 1-3), κανθάρων με επίπεδη άνω απόληξη των λαβών, λεκανίδων, μαγειρικών σκευών, οξυπύθμενων αμφορέων από κιτρινόλευκο πηλό, ένας από τους οποίους σώζει ενσφράγιστη λαβή (Πίν. 108 γ). Η αριθμητικά έντονη παρουσία της «γκρίζας κατηγορίας» υστεροελληνιστικών αγγείων (Πίν. 108 β, το 4), η ύπαρξη αρκετών απομιμήσεων ερυθρών «αρρητινών» (Πίν. 108 β, τα 5-6) και πολλών θραυσμάτων «μεγαρικών» σκύφων (Πίν. 108 δ) χρονολογούν τη διάρκεια χρήσης των οικιών Β και Γ ως τις πρώτες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ.[10]. Από τις ελληνιστικές επιχώσεις προέρχονται επίσης ένα ορθογώνιος τριβέας, 82 χάλκινα νομίσματα, σιδερένια καρφιά και λίγα αποτμήματα ειδωλίων.

Αριθ. Χάρτη 147, Οδός Αράχθου και Ελευθ. Βενιζέλου (οικόπεδο Γελαράκη)

Στο οικόπεδο Ζ. Γελαράκη ερευνήθηκε έκταση 42 τ.μ., στην οποία αποκαλύφθηκε τμήμα οδού με κατεύθυνση Β.-Ν. και κατά μήκος του ανατολικού κρασπέδου της, ο τοίχος πρόσοψης δύο όμορων οικιών της αρχαίας Αμβρακίας, με αγωγό ανάμεσά τους (Σχέδ. 4· Πίν. 109 α).

Αποκαλύφθηκε αποσπασματικά ανά ένας ορθογώνιος χώρος στη βόρεια και στη νότια οικία, των οποίων οι εξωτερικοί τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από ανισομεγέθεις ορθογωνισμένους λίθους. Στα επάλληλα στρώματα καταστροφής που διαπιστώθηκαν μέσα στα δωμάτια αναγνωρίζονται δύο οικοδομικές φάσεις. Η αρχαιότερη ανήκει στα τέλη του 5ου-αρχές του 4ου αι. π.Χ., και μ' αυτήν συνδέονται δύο αποθέτες μικκύλων αγγείων και άφθονη κλασική χρηστική κεραμική, που βρέθηκε στα βαθύτερα στρώματα μαζί με αποτμήματα ειδωλίων, αγνύθες και νομίσματα. Η ελληνιστική φάση των οικιών, κατά την οποία ξαναχρησιμοποιήθηκαν οι εξωτερικοί τοίχοι τ.1, 2, 5 και προστέθηκαν ενδεχομένως νέα χωρίσματα, χρονολογείται στα μέσα του 3ου αι. και διήρκεσε μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ. Στα κινητά ευρήματα από τα ελληνιστικά στρώματα ανήκουν μεγάλες ποσότητες κεράμων στέγης λακωνικού και κορινθιακού τύπου, αποθηκευτικά αγγεία, λεκάνες, πινάκια (στην κατηγορία του grey ware και των «αρρητινών») και άλλοι τύποι χρηστικής κεραμικής, αλλά και άφθονα θραύσματα από «μεγαρικούς» σκύφους και πήλινες μήτρες κατασκευής τους.

Ο αγωγός έχει πλάτος 1 μ. και ο πυθμένας είναι επιστρωμένος με ασβεστολιθικές πλάκες, ενώ τα πλάγια τοιχώματά του είναι κτιστά. Λείψανα καλυπτήρων δεν εντοπίστηκαν. Αντίθετα, μέσα στην επίχωση του αγωγού αναγνωρίστηκαν τα δύο διαδοχικά στρώματα καταστροφής των δύο οικοδομικών φάσεων των παρακειμένων οικιών.

Στα ανώτερα στρώματα των επιχώσεων πάνω από τα αρχαία λείψανα περιέχονταν έξι ακτέριστοι σκελετοί, τοποθετημένοι άτακτα και πρόχειρα, που ανήκουν σε σχετικά πρόσφατη μεταβυζαντινή εποχή, καθώς και τρεις, ενδεχομένως παλαιότερες, ακτέριστες ταφές σε λάκκους, μέσα στους οποίους βρέθηκαν σιδερένια καρφιά.

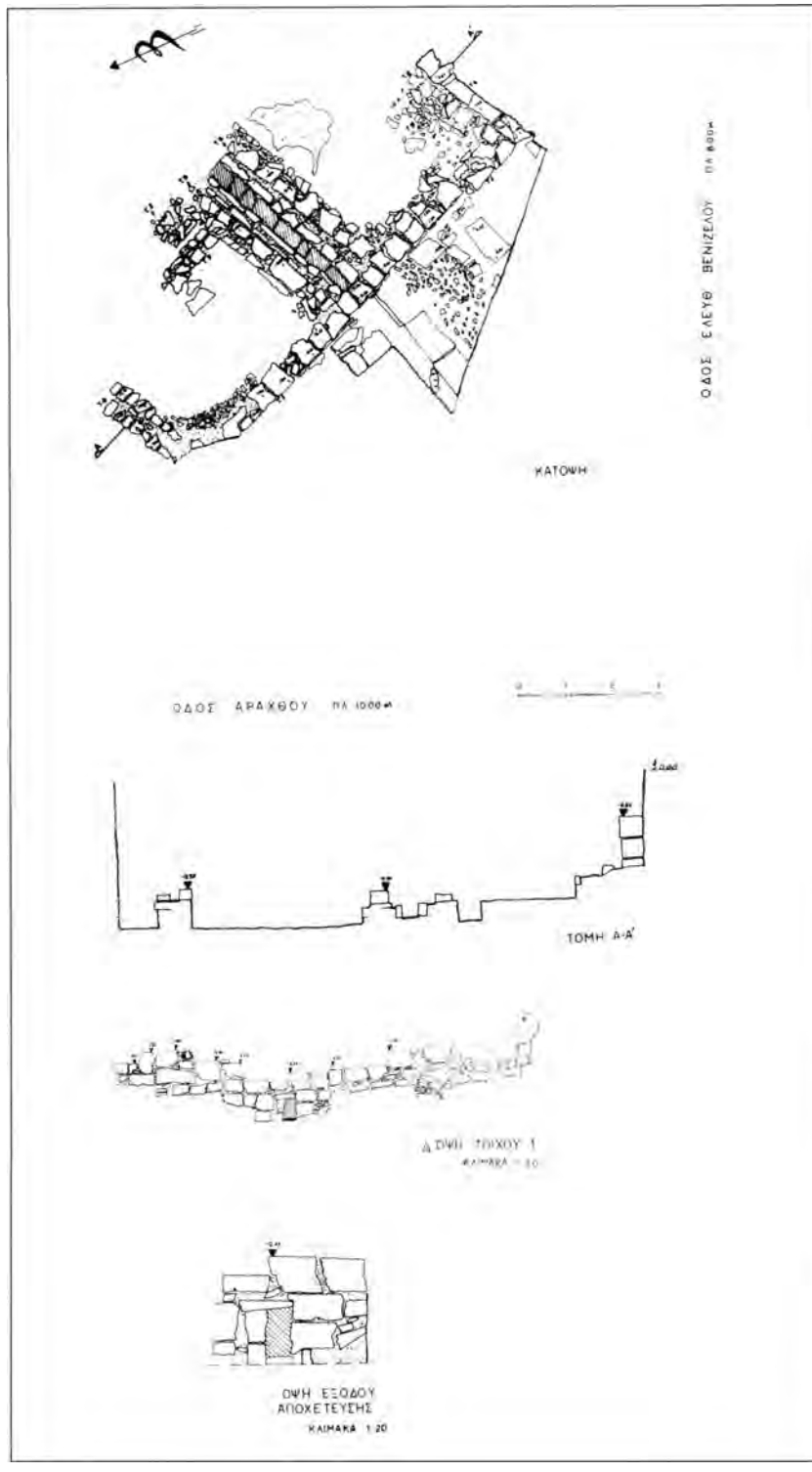
Αριθ. Χάρτη 152, Οδός Περικλέους και Ραδοβυζίων (οικόπεδο Κοροκίδα)

Η προς Α. διαδρομή του τείχους της αρχαίας Αμβρακίας, όπως αυτή ανεμένετο μετά τον εντοπισμό του τείχους στον Αμυντικό Στρατώνα[11], επιβεβαιώθηκε με την αποκάλυψη μεγάλου τμήματος του οχυρωματικού περιβόλου στο οικόπεδο Κοροκίδα (και στη συνέχεια στο οικόπεδο Στεργιόπουλου, βλ. αριθ. Χάρτη 162). Στα όρια του οικοπέδου αποκαλύφθηκε μόνο η εξωτερική (νότια) παρειά του τείχους, σε μήκος 9,40 μ. και σε μέγιστο σωζόμενο ύψος 1,60 μ. (Σχέδ. 5· Πίν. 109 β). Η υποθεμελίωση αποτελείται από μία στρώση αργών λίθων, πάχ. 0,20 μ., η οποία εδράζεται πάνω στο —λαξευμένο όπου χρειαζόταν— φυσικό βράχο και στηρίζει τις λιθοπλίνθους της ευθυντηρίας, ύψ. 0,60 μ. περίπου, πάνω από την οποία εισέχοντας κατά 0,20 μ. σώζεται η δεύτερη σειρά λίθων της κρηπίδας. Στην άνω επιφάνεια των λίθων του ανώτερου αναβαθμού διακρίνονται τα ίχνη προσαρμογής των ορθοστατών, από τους οποίους κανείς δεν σώζεται. Η εξωτερική όψη της κρηπίδας δεν διακρίνεται για την επιμελημένη επεξεργασία της, όπως συμβαίνει και σε άλλα αποκαλυφθέντα τμήματα του τείχους, και σε ορισμένα σημεία φαίνεται ότι έχει επιχειρηθεί μερική επισκευή με μικρότερους λίθους. Το πλάτος των λίθων της νότιας παρειάς ποικίλλει από 0,50 ως 1 μ., ενώ από το εσωτερικό γέμισμα σώζονται άφθονες πέτρες και λατύπη στις κοιλότητες του φυσικού βράχου, ο οποίος πρέπει να χρησίμευε για έδραση της εσωτερικής, σήμερα εντελώς διαλυμένης, παρειάς. Ελάχιστα όστρακα

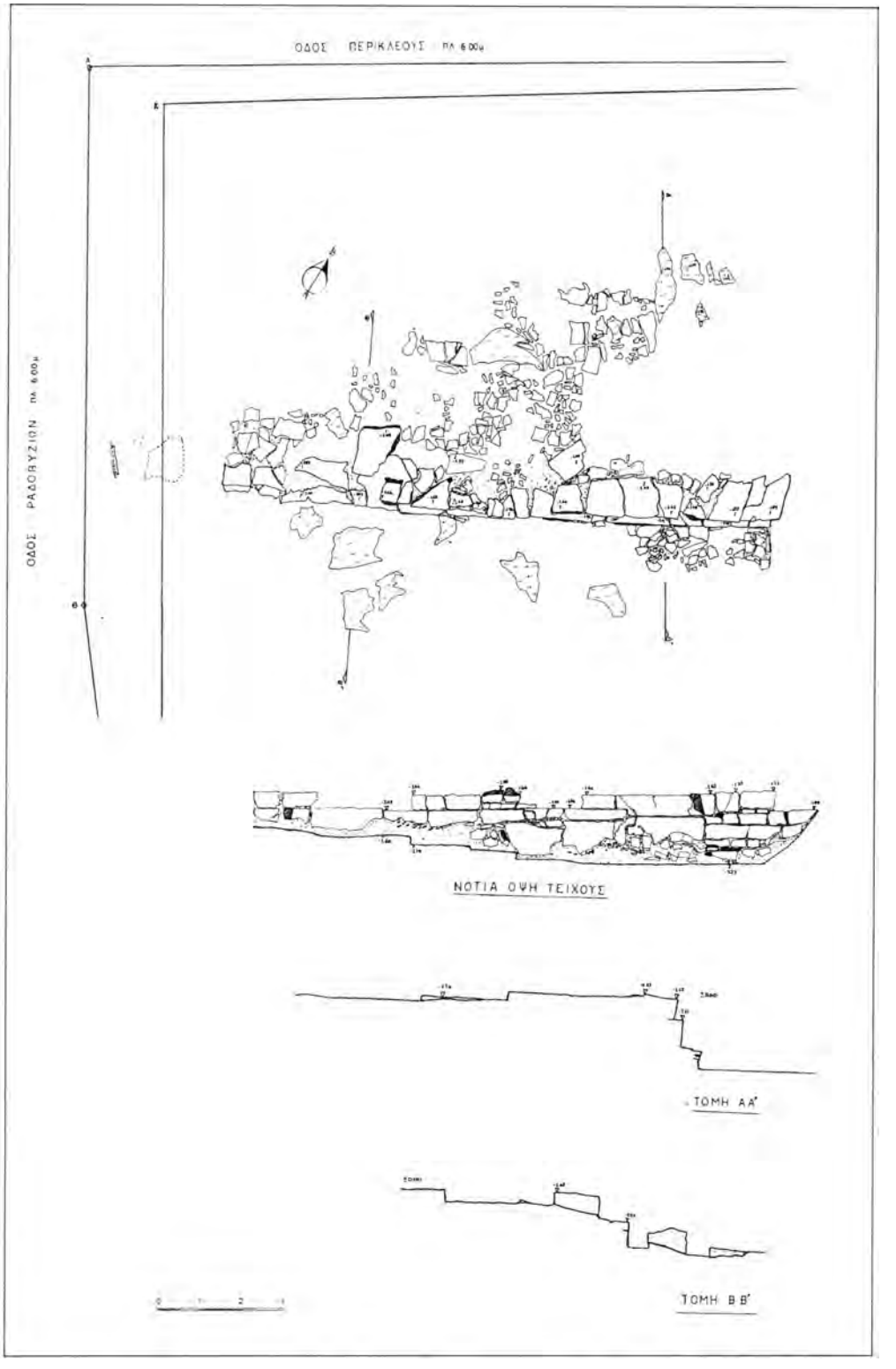
9. Πρβλ. Homer A. Thompson, Two Centuries of Hellenistic Pottery, Hellenistic Pottery and Terracottas (ανατύπ. από το Hesperia με πρόλογο Susan Rotroff, 1987, σ. 433, εικ. 116: D1).

10. Πρβλ. W. Hoepfner - E.-L. Schwandner, Haus und Stadt im Klassischen Griechenland, München, 1986, σ. 129, υποσημ. 242.

11. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 263-265.

Σχέδ. 4. Άρτα. Οδός Αράχθου και Ελευθ. Βενιζέλου. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής και όψεις του τοίχου 1 και της εξόδου αποχέτευσης.

Σχέδ. 5. Άρτα. Οδός Περικλέους και Ραδοβυζίων. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής και νότια όψη του τείχους.

και θραύσματα κεράμων που συλλέχθηκαν πέριξ του τείχους δεν παρέχουν ενδείξεις για χρονολόγηση της κατασκευής του τμήματος αυτού πριν από το α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

Αριθ. Χάρτη 162, Οδός Περικλέους (οικόπεδο Στεργιόπουλου)

Στο οικόπεδο Στεργιόπουλου, που συμπίπτει με την προς Α. αναμενόμενη διαδρομή του οχυρωματικού περίβολου της αρχαίας Αμβρακίας και απέχει μόλις 40 μ. από το οικόπεδο Κορομίδα, αποκαλύφθηκε μία προσεκτικά λαξευμένη λιθόπλινθος, μήκ. 1,54 και πλ. 0,50 μ., η οποία προφανώς αποτελεί μετακινημένο τμήμα της κρηπίδας του αρχαίου τείχους, που διέρχεται περίπου στα όρια του οικοπέδου. Η λιθόπλινθος σώζει στη μία επιφάνεια της δύο ορθογώνια επιμήκη μοχλοβόθρια.

Αριθ. Χάρτη 158, Δημοτική οδός, Ο.Τ. 418 (οικόπεδο Μποτίλια-Τσαούση)

Σε στενή δοκιμαστική τομή, που διανοίχτηκε έως βάθος 7 μ. με μηχανικό εκσκαφέα και αποσκοπούσε στον αρχαιολογικό έλεγχο του υπεδάφους πριν από τη θεμελίωση νέας οικοδομής σε πολύ ψηλότερο φυσικά επίπεδο, εντοπίστηκαν τμήματα τοιχαρίων μεταβυζαντινής εποχής και, στο βάθος της τομής, ένας ογκώδης κυβόλιθος σκεπασμένος με παχύ στρώμα από κροκάλες, χαλίκια και ιλύ, τα οποία είχαν αποθέσει οι διαδοχικές εκχειλίσεις του Αράχθου. Ο μετακινημένος και εκτός θέσης κυβόλιθος προέρχεται ασφαλώς από το τείχος της αρχαίας Αμβρακίας, του οποίου η πορεία στο σημείο αυτό συμπληρώνεται με ασφάλεια από τα έως τώρα δεδομένα.

Αριθ. Χάρτη 153, Οδός Βασ. Πύρρου 37 (οικόπεδο Ερ. Αλυσανδράτου)

Στο μικρό οικόπεδο ιδιοκτησίας Ερασμίας Αλυσανδράτου, εμβαδού 55 τ.μ., ερευνήθηκε ανασκαφικά χώρος μόλις 18 τ.μ. Στην τομή αποκαλύφθηκαν σε ελάχιστο βάθος (0,20 ως 0,40 μ.) από το επίπεδο της οδού Βασ. Πύρρου τμήματα δύο παράλληλων και σχεδόν εφαπτομένων τοίχων με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., οι οποίοι είναι κατασκευασμένοι από λιθόπλινθους και λαξευτές πλάκες. Η κατασκευή θυμίζει περισσότερο κρηπίδα με πλακόστρωτο παρά τους συνήθεις τοίχους κατοικιών. Προκαλεί εντύπωση ότι στη σχετικά μικρή ποσότητα κεραμικής από την επίχωση απουσιάζουν εντελώς τα συνήθη σχήματα χρηστικών οικιακών αγγείων, όπως αυτά απαντούν σε κάθε σύνολο οικίας της αρχαίας Αμβρακίας (μαγειρικά σκεύη, πινάκια, λεκάνες κτλ.), ενώ συγκριτικά αφθονούν τα μικκύλα αγγεία (αρχαϊκές κοτυλίσκες και κλασικοί σκύφοι) και τα λεπτά όστρακα γραπτών αγγείων των κλασικών χρόνων (Πίν. 110 α). Οι παρατηρήσεις αυτές πρέπει να συνδυαστούν με τη θέση του οικοπέδου σε μία ζώνη της αρχαίας πόλης, που σε γενικές γραμμές εκτείνεται παράλληλα προς την οδό Βασ. Πύρρου (και της οποίας το μήκος εκτιμάται σε 250 μ. και το πλάτος σε 30-80 μ. εκατέρωθεν της οδού), μέσα στα όρια της οποίας έχουν αποκαλυφθεί δημόσια κτίρια και χώροι υστεροαρχαϊκών έως και ελληνιστικών χρόνων σε πυκνότητα μεγαλύτερη από ό,τι παρατηρείται σε άλλες περιοχές της πόλης. Συγκεκριμένα, από το οικόπεδο Αλυσανδράτου το ελληνιστικό Πρυτανείο[12] (αριθ. Χάρτη 87) απέχει 80 μ., ένα πρόσφατα (1992) ανασκαμμένο μονόχωρο κτίσμα με θεμέλια από μεγάλες λιθοπλίνθους και πλακόστρωτο περίβολο στο κοντινό οικόπεδο Σπυρόπουλου (αριθ. Χάρτη 154) απέχει 20 μ., το Μικρό Θέατρο (αριθ. Χάρτη 46) 220 μ. και ο υστεροαρχαϊκός ναός (αρ. Χάρτη 1) 250 μ. Εκτιμώντας λοιπόν το σύνολο του οικοπέδου Αλυσανδράτου, ιδιαίτερα σε συνάρτηση με τα κινητά και ακίνητα ευρήματα του οικοπέδου Σπυρόπουλου, ενισχύεται η άποψη ότι πρόκειται εδώ για διαμόρφωση, ίσως με κτίσματα, του ευρύτερου περιβάλλοντος χώρου του κτιρίου του οικοπέδου εκείνου.

Αριθ. Χάρτη 157, Οδός Τζουμέρκων 29 (οικόπεδο Μπούγα)

Στο επικλινές δυτικό πρανές του λόφου της Περράνθης, όπου το φυσικό ασβεστολιθικό ανάγλυφο έχει ξεπλυθεί από τη διάβρωση – σε αντίθεση με τα χαμηλότερα επίπεδα της πόλης που έχουν καταχωσθεί –, ερευνήθηκε ανασκαφικά χώρος 65 τ.μ. στο μικρό οικόπεδο Δ. Μπούγα, στο μισό του οποίου και σε ελάχιστο βάθος αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος με τα αρχαία λαξεύματα για έδραση θεμελίων τοίχων. Σε βαθειά κοιλότητα του βράχου σώθηκαν τμήματα δύο τοίχων οικίας, με θεμέλια από αργολιθοδομή και ανωδομή από πλίθρες. Οι επιχώσεις της οικίας χαρακτηρίζονται από κεραμική του 5ου αι. π.Χ. Σε ανώτερη στάθμη, λαξευμένος μέσα στο βράχο, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. σώζεται αγωγός πλ. 0,70 μ., ο οποίος αρχικά πρέπει να στεγαζόταν με πλάκες. Η κεραμική από τον αγωγό τον χρονολογεί στον 3ο αι. π.Χ., ενώ η ύπαρξη παραπλεύρως μίας σύγχρονης προς τον αγωγό ελληνιστικής οικίας β συμπεραίνεται από λαξεύματα στο βράχο και από τα συνήθη για οικιακό σύνολο κινητά ευρήματα, μεταξύ των οποίων ενδιαφέρον παρουσιάζει τμήμα χάλκινης λαβής ξύλινης θύρας με ανθεμωτές απολήξεις (Πίν. 110 γ).

12. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 315.

Αγωγός ΔΕΗ, γωνία οδών Τζουμέρκων και Ανεμομύλων

Περίπου 100 μ. ανατολικά του οικοπέδου Μπούγα, σε αύλακα διανοιγμένη από τη ΔΕΗ κατά μήκος της οδού Τζουμέρκων, αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,50-1 μ. από το επίπεδο του δρόμου πολλά όστρακα και κεφαλή γυναικείου ειδωλίου ελληνιστικών χρόνων, τα οποία δεν έγινε δυνατό να συσχετιστούν με αρχιτεκτονικά λείψανα.

Αριθ. Χάρτη 186, Οδός Κομμένου 127 (οικόπεδο Ιω. Σκανδάλη)

Το οικόπεδο βρίσκεται στο Ο.Τ. 343, στην ευρύτερη περιοχή του νότιου νεκροταφείου της αρχαίας Αμβρακίας, σε απόσταση περίπου 350 μ. νότια του αρχαίου τείχους και είναι όμορο προς το οικόπεδο Τσιρώνη, όπου το 1984 είχαν εντοπιστεί ταφικά λείψανα[13]. Μετά από κατεδάφιση της παλαιάς οικίας και πριν από την ανέγερση νέας έγινε περιορισμένης έκτασης ανασκαφική έρευνα, η οποία αποκάλυψε σε επίπεδο ανώτερο από τη στάθμη της οδού Κομμένου κατά 1 ως 2 μ. (αντίστοιχα με τη διαμόρφωση του φυσικού αναγλύφου) τρεις κιβωτιόσχημους τάφους με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ο σχεδόν ολοκληρωτικά κατεστραμμένος τ.1 περιείχε δύο θραυσμένες μελαμβαφείς κάλπες και μία τρίτη διακοσμημένη με οριζόντιες ταινίες, δύο κυλινδρικές χάλκινες χρωματοθήκες με πώμα, διαμ. 0,03 και ύψ. 0,03 μ. (Πίν. 110 β), μέσα στις οποίες σώθηκαν βώλοι κίτρινης αλοιφής, ένα χάλκινο σταθμίο, τμήμα σιδηράς λαβίδας και ένα σιδερένιο καρφί.

Ο τ.2 εκτός από τα σκελετικά λείψανα περιείχε μία κοτυλίσκη, ένα μικκύλο πινάκιο, ταφική κάλπη με γραπτό κόσμημα βλαστόσπειρας στον ώμο και επίθετη στη βάση των λαβών πλαστική προτομή γενειοφόρου (Πίν. 110 ε), και ένα χάλκινο πτυκτό κάτοπτρο, διαμ. 0,097 μ.

Ο τ.3 περιείχε υπολείμματα σκελετού και τα εξής κτερίσματα: τμήμα άβαφου αμφορίσκου, τρεις βάσεις και τμήμα λαιμού από άβαφα μυροδοχεία, μία θραυσμένη χάλκινη στλεγγίδα.

Το περιεχόμενο των τάφων 1 και 2 χρονολογεί τις ταφές στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, ενώ ο τ.3 είναι λίγο μεταγενέστερος. Στο χώρο εκτός των τάφων και προερχόμενα ενδεχομένως από αυτούς ή από άλλους γειτονικούς τάφους, αναμοχλευμένους κατά την ύστερη αρχαιότητα, περισυλλέχθηκαν όστρακα μελαμβαφούς κάλπης με πώμα, εντός της οποίας υπήρχαν λείψανα στεφάνου από χάλκινα επιχρυσωμένα φύλλα ελιάς, θραύσματα υδρίας με οριζόντιες κυλινδρικές λαβές, και τμήμα ενός ακόμα κλειστού αγγείου με οριζόντιες μελανές ταινίες.

Αριθ. Χάρτη 136, Οδός Μελανέως (οικόπεδο Θάνου)

Σε δοκιμαστικές εκσκαφές που έγιναν μετά από αίτηση των ιδιοκτητών για ανέγερση νέας οικοδομής μέσα σε μεγάλο πορτοκαλεώνα και στη θέση κηρυγμένης παραδοσιακής οικίας, που κατεστράφη προ ετών από πυρκαγιά, αποκαλύφθηκαν πυκνά επάλληλα οικοδομικά λείψανα κατοικιών που χρονολογούνται από την αρχαϊκή ως την ελληνιστική εποχή, καθώς και οδόστρωμα. Η κανονική ανασκαφική έρευνα, που άρχισε το 1990, επικεντρώνεται στην αποκάλυψη μη αναμοχλευμένων στρωματογραφικών συνόλων της αρχαϊκής εποχής, των οποίων η διατήρηση είναι συνήθως αποσπασματική λόγω της συνεχούς οικοδομικής δραστηριότητας που αναπτύχθηκε στους επόμενους αιώνες στην αρχαία Αμβρακία και την υστεροβυζαντινή Άρτα.

Αριθ. Χάρτη 160, Οδός Αγ. Παρασκευής 3 (οικόπεδο Μπούρη-Αναγνώστου)

Σε δοκιμαστική εκσκαφή πεδίλων για ανέγερση νέας οικοδομής μετά την κατεδάφιση της παλαιάς, και σε απόσταση λίγων μέτρων από το οικόπεδο Σαββίκη (αριθ. Χάρτη 145)[14] αποκαλύφθηκαν λείψανα μεταβυζαντινών κτισμάτων και, σε χαμηλότερο επίπεδο, τμήματα τοίχων ελληνιστικών οικιών, τα οποία θα ερευνηθούν μελλοντικά.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

Αριθ. Χάρτη 159, Οδός Αμβρακίας 25 (οικόπεδο Ν. Κρίκα)

Το οικόπεδο Κρίκα βρίσκεται παραπλεύρως του οικοπέδου Φωτονιάτα (αριθ. Χάρτη 107), όπου σωστική ανασκαφή το 1987 είχε αποκαλύψει θεμέλια οικίας και τμήμα δρόμου της αρχαίας Αμβρακίας[15]. Προς τη βορειοανατολική γωνία του χώρου που ανασκάφηκε στο οικόπεδο Κρίκα αποκαλύφθηκε τμήμα πλακόστρωτου πεζοδρομίου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. στη συνέχεια εκείνου, που είχε αποκαλυφθεί στο οικόπεδο Φωτονιάτα. Στο δυτικό κράσπεδο του πεζοδρομίου σώθηκε

13. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 187.

14. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 261.

15. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 313.

θεμέλιο τοίχου από αργούς λίθους που έφερε εσωτερικά επάλειψη από στρώμα πηλού με θραύσματα κεραμίδων στέγης. Ο τοίχος αυτός μαζί με τμήμα τοίχου στη συνέχεια λίθινου κατωφλιού στο νότιο άκρο του οικοπέδου, καθώς επίσης ένα δεύτερο κατώφλι 4 μ. προς Β. του πρώτου με την ίδια κατεύθυνση, αποτελούν τα μόνα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μίας οικίας των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων που σώθηκαν στο οικόπεδο. Στο χώρο ανάμεσα στα δύο κατώφλια (χώρος Α) αποκαλύφθηκε αποσπασματικά σωζόμενο χαλικωτό δάπεδο κάτω από παχύ στρώμα καταστροφής με πολλά θραύσματα κεραμίδων λακωνικού τύπου. Το ίδιο στρώμα πάνω από λείψανο χαλικωτού δαπέδου εντοπίστηκε και στο χώρο Β, προς Β. του χώρου Α. Κάτω από το δάπεδο του χώρου Β υπήρχε λείψανο τοιχαρίου από αργολιθοδομή, θεμελιωμένου στο φυσικό κοκκινόχωμα. Τα λίγα όστρακα που βρέθηκαν στη θεμελίωσή του το χρονολογούν στους αρχαϊκούς χρόνους. Από το χώρο Α προήλθαν δύο κωνικές αγνύθες, μία χάλκινη λαβή αγγείου (Πίν. 110 δ) και από το χώρο Β μία χάλκινη εφηλίδα, λίθινος τριπτήρας και νομίσματα κακής διατήρησης. Ένα χάλκινο νόμισμα Φλειούντος (Πίν. 110 στ) από τον ίδιο χώρο χρονολογεί το στρώμα καταστροφής της οικίας στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.[16]. Σε όλο το χώρο της ανασκαφής εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν τέσσερις λάκκοι-αποθέτες μεταβυζαντινών χρόνων, οι οποίοι είχαν ανοιχτεί στο φυσικό κόκκινο πηλόχωμα διαπερνώντας τα αρχαία στρώματα. Από τους αποθέτες προήλθε μεγάλος αριθμός άβαφης και εφυαλωμένης μεταβυζαντινής κεραμικής, γυάλινα αγγεία και μικροαντικείμενα, όπως χάλκινη δακτυλήθρα και χάλκινο αγκίστρι (Πίν. 110 ζ).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Αρχαία Νικόπολη

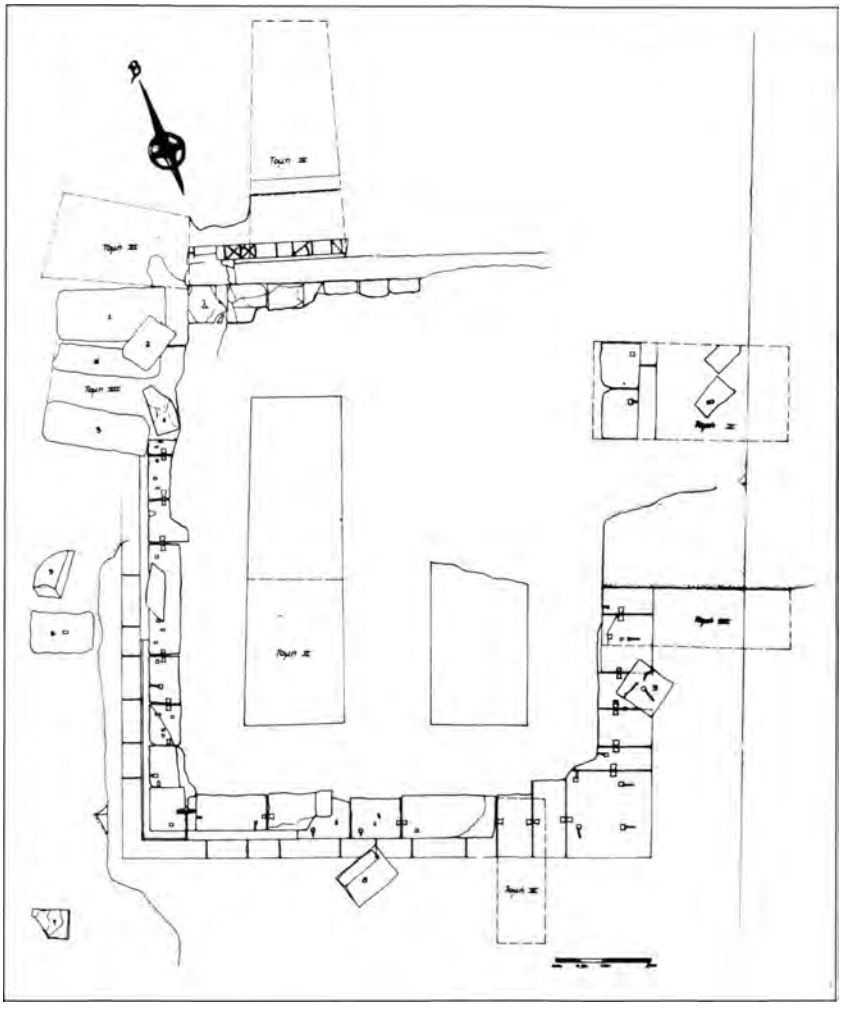
Αγροτεμάχιο αριθ. 102 (διανομής Σμυρτούλας 1933 ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ)

Κατά τη διάρκεια εργασιών αποψίλωσης προς το νοτιοανατολικό άκρο του αγροτεμαχίου εντοπίστηκε το εξαφανισμένο κάτω από την πυκνή βλάστηση κτίριο που είχε μερικώς ερευνήσει το 1940 ο Ι. Παπαδημητρίου[17]. Έκτοτε η συχνή άροση του αγρού πάνω και γύρω στο μνημείο από τους ιδιοκτήτες των γειτονικών αγρών έχει προκαλέσει ανεπανόρθωτες φθορές στην ανωδομή και στην ευθυντηρία του κτιρίου. Ολιγοήμερη ανασκαφική έρευνα, που ακολούθησε μετά τον πρώτο εντοπισμό, έφερε σε φως τμήμα ορθογώνιου στην κάτοψη οικοδομήματος, διαστ. 11,10x11,94 μ. Το μνημείο έχει προσανατολισμό Β.-Ν. και αποτελείται από λίθινη κρηπίδα (ή πόδιο), η οποία εδράζεται σε λίθινη επίσης ευθυντηρία (η ευθυντηρία εξέχει της κρηπίδας κατά 0,40 μ. τουλάχιστον στις τρεις πλευρές, νότια, δυτική και ανατολική, οι οποίες αποκαλύφθηκαν ως το τέλος της πρώτης ανασκαφικής περιόδου) (Σχέδ. 6-7· Πίν. 111 α-β). Στη βόρεια πλευρά, όπου η ανασκαφή δεν έφθασε ως την κρηπίδα του κτιρίου, αποκαλύφθηκαν πέντε λιθόπλινθοι της ανωδομής, οι οποίες έχουν τοποθετηθεί κατακόρυφα ως ορθοστάτες πάνω στην κρηπίδα. Η βόρεια όψη των ορθοστατών είναι επενδυμένη με χυτή τοιχοποιία και με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων (κατά το σύστημα opus testaceum). Η κρηπίδα και η ευθυντηρία του κτιρίου έχουν κατασκευαστεί με μεγάλες λιθοπλίνθους κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα (opus quadratum). Στο ύψος του δεύτερου δόμου κυμάτιο, κατά τόπους άπεργο, περιτρέχει στις τρεις πλευρές το μνημείο. Οι λίθοι της ευθυντηρίας και της κρηπίδας συνδέονται με πελεκίνους συνδέσμους (Πίν. 112 α), με εξαίρεση τους γωνιαίους λίθους της κρηπίδας, οι οποίοι συνδέονται με πειόσχημους. Η κατακόρυφη σύνδεση των λίθων της κρηπίδας γίνεται με ορθογώνιους γόμφους, οι τόρμοι των οποίων φέρουν αύλακα μολυβδοχόησης. Τέλος, στην πάνω αφανή όψη των λίθων διασώζονται μοχλοβόθρια για τη στερέωση του μοχλού κατά την τοποθέτηση των λίθων. Στην εσωτερική τους όψη οι τοίχοι της κρηπίδας του κτιρίου επενδύονται με χυτή τοιχοποιία, πάχ. 1,35 ως 1,60 μ., από αργούς λίθους διαφόρων μεγεθών. Η τοιχοποιία αυτή εισχωρεί σε ακανόνιστα διαστήματα και επικαλύπτει τους κυβολίθους της κρηπίδας, έτσι ώστε να ενσωματώνεται με αυτούς. Η χυτή τοιχοποιία προς το εσωτερικό του κτιρίου επενδύεται με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων (opus testaceum), έτσι ώστε να διαμορφώνεται ένας ορθογώνιος εσωτερικός χώρος, που διαιρείται σε δύο καμαροσκέπαστα διαμερίσματα με μεσότοιχο, πάχ. 1,70 μ., από χυτή τοιχοποιία επενδυμένη με οπτοπλίνθους.

Ο συνδυασμός λίθινης πρόσοψης με χυτή τοιχοποιία στο εσωτερικό παρατηρείται και στο Μνημείο του Αυγούστου, στον ιερό λόφο πάνω από το Στάδιο. Κατά τη διάρκεια της έρευνας βρέθηκαν διάσπαρτα

16. Πρβλ. G.F. Hill, G. McDonald and W. Wroth: Historia Nummorum - A Manual of Greek numismatics, σ. 408.

17. ΠΑΕ 1940, σ. 28-31.

Σχέδ. 6. Αρχαία Νικόπολη. Αγροτεμάχιο αριθ. 102. Κάτοψη του κτιρίου.

στον περίγυρο του μνημείου διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως μαρμάρινα κυματιοφόρα γείσα, σπαράγματα ενεπίγραφων μαρμάρινων πλακών, τμήμα από χέρι μαρμάρινου παιδικού αγάλματος και ένα δάκτυλο ποδιού από κολοσσιαίο μαρμάρινο άγαλμα.

Κοινότητα Μεσοποτάμου

Μετά από λαθρανασκαφή στη βόρεια πλαγιά του λόφου, επί του οποίου διατηρούνται ερείπια της αρχαίας Εφύρας, και σε μικρή απόσταση από τις όχθες του Κωκυτού πραγματοποιήθηκε σύντομη ανασκαφική έρευνα, η οποία αποκάλυψε δύο κεραμοσκεπείς τάφους. Ο πρώτος τάφος, που είχε συληθεί από τους αρχαιοκαπήλους, είχε κάλυψη από κεραμίδες λακωνικού τύπου. Στη νότια στενή πλευρά του αντί κεραμίδας είχε τοποθετηθεί τμήμα γραπτής σίμης αρχαϊκών χρόνων (αριθ. Μ. Ιωαννίνων 7602) (Πίν. 112 β). Ο σκελετός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με την κεφαλή προς Β. Ο δεύτερος τάφος, επίσης κεραμοσκεπής με κεραμίδες λακωνικού τύπου, βρέθηκε κάτω ακριβώς από τον πρώτο, με το σκελετό εκτάδην και την κεφαλή προς Ν. και ήταν ακτέριστος. Από τα λίγα όστρακα που προέρχονται από τα χώματα της λαθρανασκαφής συμπεραίνεται η χρονολόγηση των τάφων στους ελληνιστικούς χρόνους.

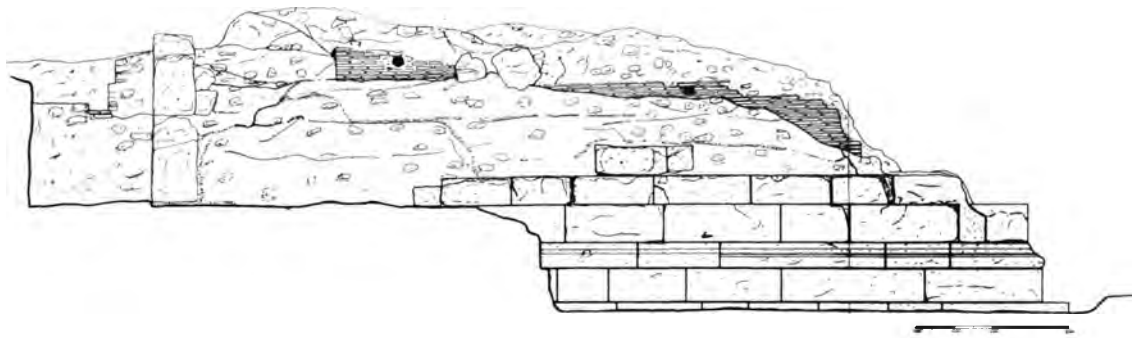
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Καρυώτες (θέση Σπασμένη Βρύση)

Οικόπεδο Δημ. και Στέφ. Βλάχου

Το νότιο νεκροταφείο της αρχαίας οχυρωμένης

Σχέδ. 7. Αρχαία Νικόπολη. Αγροτεμάχιο αριθ. 102. Η δυτική όψη του κτιρίου.

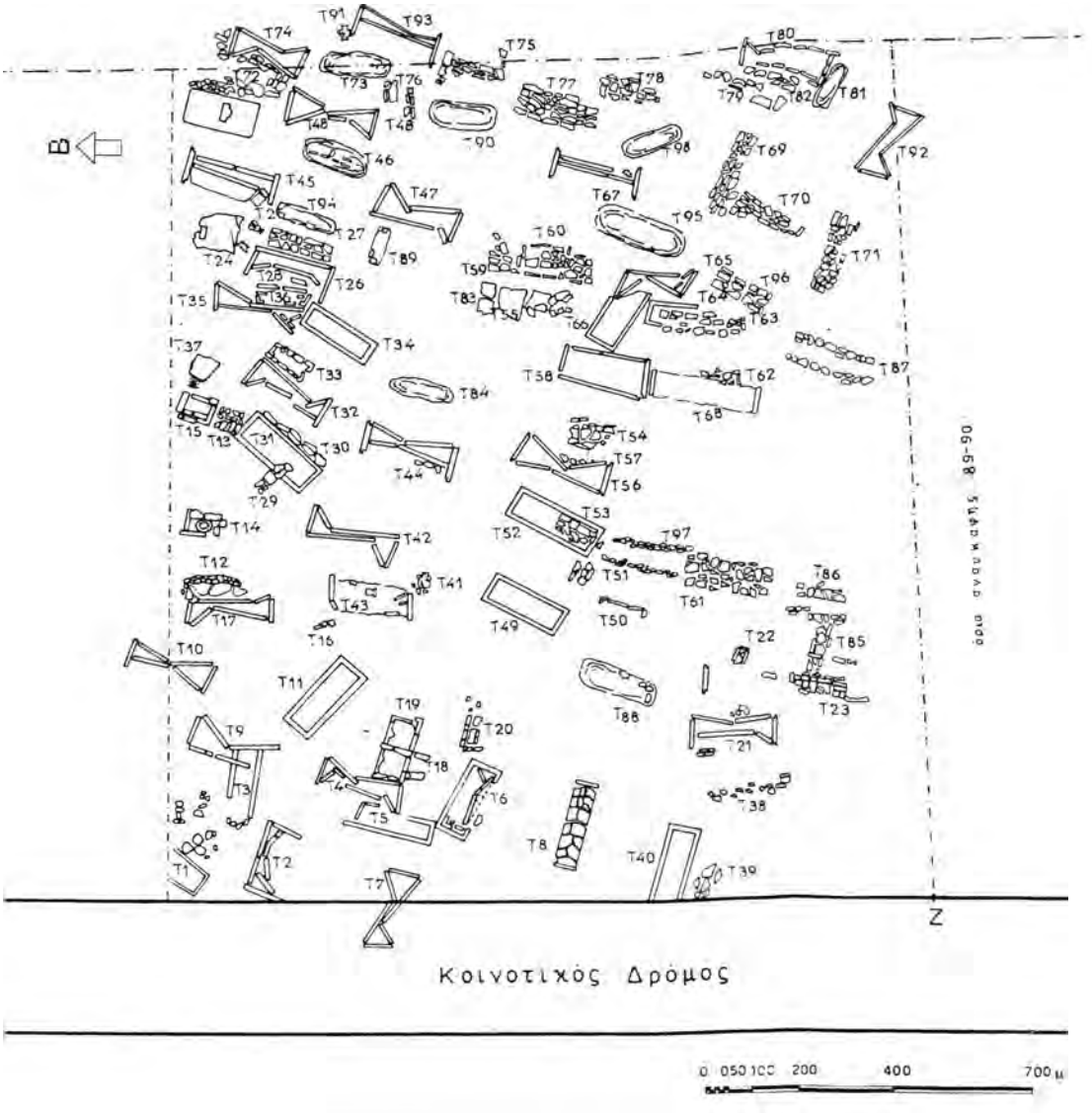
πόλης της Λευκάδας, η οποία καλύπτει όλη τη σημερινή κτηματική περιφέρεια του οικισμού Καλλιγονίου Δήμου Λευκάδας, αρχίζει ακριβώς έξω από το νότιο σκέλος του τείχους, που από το ύψωμα του Κούλμου κατεβαίνει μέχρι τη θάλασσα. Ο πυρήνας του νεκροταφείου εντοπίζεται στις υπώρειες του Κούλμου, στη θέση Σπασμένη Βρύση, ενώ αραιότερες συστάδες τάφων ή οικογενειακοί ταφικοί περίβολοι υπάρχουν διάσπαρτοι και στην παραλιακή περιοχή καθώς και μέσα στον οικισμό Καρυωτών. Σε όλη αυτή τη ζώνη, έκτασης 500x800 μ. περίπου και σε μέσο βάθος από 0,60 ως 1,60 μ., αποκαλύφθηκαν κατά την τελευταία εικοσαετία κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών συνολικά 82 τάφοι, από τους οποίους 62 ήταν κιβωτιόσχημοι, 27 κεραμοσκεπείς και 3 λίθινες σαρκοφάγοι[18]. Η σωστική ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο των αφών Δημ. και Στέφ. Βλάχου, που απέχει περίπου 100 μ. νότια του τείχους και 30 μ. ανατολικά του οικοπέδου Λ. Θειακού[19], διήρκεσε 10 μήνες και κάλυψε μέσα στο 1990 έκταση 306 τ.μ. από το συνολικό εμβαδόν 597 τ.μ. (το υπόλοιπο ερευνήθηκε το 1992 και τα αποτελέσματα της δεύτερης περιόδου ανασκαφής θα παρουσιαστούν στα Χρονικά του ΑΔ του αντίστοιχου έτους). Αποκαλύφθηκαν 104 αρχαίοι τάφοι (Τ.1-104), που κατανέμονται τυπολογικά ως εξής (Σχέδ. 8): α) Κιβωτιόσχημοι: 25, β) Κεραμοσκεπείς: 35, γ) Λίθινες σαρκοφάγοι: 18, δ) Λακκοειδείς απλοί: 12, ε) Λακκοειδείς με κτιστές πλευρές: 3, στ) Εγχυτρισμοί: 6, ζ) Πήλινες λάρνακες: 3, η) Λίθινη τεφροδόχος κάλπη: 1, θ) Ταφή σε πρόχειρη κατασκευή: 1.

Σε όλη την έκταση του οικοπέδου διαπιστώθηκε η ύπαρξη τριών επάλληλων στρωμάτων: Στρώμα 1ο (βάθος 0,30 ως 0,60 μ.): χώμα μαλακό καστανό με αρκετά λιθάρια. Στρώμα 2ο (βάθος 0,60 ως 1 μ.): χώμα σκληρό κιτρινόφαιο, με σποραδικά μικρά λιθάρια και αρκετά θραύσματα κιτρινωπού πυριτόλιθου, του οποίου πυρήνες περιέχονται στα ασβεστολιθικά πετρώματα της περιοχής. Στρώμα 3ο (βάθος 1 ως 1,60 μ.): μαλακό καστανόμαυρο πηλόχωμα. Σε βάθος περίπου 1,60 μ. αποκαλύφθηκε το φυσικό στέρεο υπέδαφος.

Οι σαρκοφάγοι (Τ.1, 3, 5, 6, 11, 15, 19, 31, 33, 34, 36, 40, 49, 52, 64, 66, 100, 104) ήταν κατασκευασμένες από εύθριπτο ψαμμόλιθο. Είχαν μήκος 1,70-2 μ. και πλάτος 0,65-0,75 μ. Τα τοιχώματά τους, ύψους περίπου 0,45 και πάχους 0,06-0,07 μ., καθώς και η μονολιθική καλυπτήρια πλάκα ήσαν κατά κανόνα σπασμένα και πεσμένα στο εσωτερικό του τάφου. Όλες οι σαρκοφάγοι ήσαν θεμελιωμένες στα στρώματα 2 και 3, και παρατηρήθηκε μία ελαφρά κατά 0,10-0,20 μ. ανύψωση της δυτικής πλευράς τους, προφανώς εξαιτίας των ίδιων σεισμικών δονήσεων που παραμόρφωσαν και τους κιβωτιόσχημους τάφους του οικοπέδου, όπως επισημαίνεται στη συνέχεια. Η πλειονότητα των σαρκοφάγων έχει τοποθετηθεί με το μακρό άξονα σε προσανατολισμό Β.-Ν. Δύο απ' αυτές (Τ.15, Τ.33) ήταν παιδικές, ενώ στις υπόλοιπες είχαν ταφεί ενήλικες. Σε καμμία σαρκοφάγο δεν παρατηρήθηκε διπλή ή πολλαπλή ταφή. Οι νεκροί των σαρκοφάγων ήσαν κτερισμένοι με μελανόμορφες ληκύθους, μελαμβαφείς κύλικες, σκύφους και κοτύλες κορινθιακού τύπου, άβαφες οινοχόες και αρυβαλλοειδείς ληκύθους, χάλκινες στλεγγίδες και νομίσματα, ένα γυάλινο πολύχρωμο αμφορίσκο «φοινικικού» τύπου (Πίν. 112 γ-δ). Από το περιεχόμενό τους γίνεται φανερό ότι οι ταφές σε σαρκοφάγους ανήκουν στην παλαιότερη διαπιστωμένη μέχρι τώρα φάση του νεκροταφείου και χρονολογούνται από τα μέσα του 5ου ως τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

18. Βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 329-332· 26 (1971): Χρονικά, σ. 351· 27 (1972): Χρονικά, σ. 486-492· 28 (1973): Χρονικά, σ. 428· 29 1973-1974: Χρονικά, σ. 591· 36 (1981): Χρονικά, σ. 277· 42 (1987): Χρονικά, σ. 320.

19. ΑΔ 42, ό.π.

Σχέδ. 8. Λευκάδα. Καρυώτες. Οικόπεδο Δημ. και Στέφ. Βλάχου. Κάτοψη του νεκροταφείου.

Τις πλευρές των κιβωτιόσχημων τάφων (Τ.2, 4, 7, 9, 10, 17, 21, 26, 32, 35, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 56, 58, 65, 67, 68, 74, 83, 92, 93) αποτελούσαν μονολιθικές ασβεστολιθικές πλάκες, πάχ. 0,10 μ. περίπου, και οι πλάκες των στενών πλευρών είχαν συνήθως στα εσωτερικά άκρα εγκοπές-υποδοχές για τη σταθερότερη προσαρμογή των μακρών πλευρών. Την κάλυψη των τάφων αποτελούσαν δύο ή τρεις ορθογώνιες πλάκες, η κάθε μία από τις οποίες έφερε στην κάτω όψη ζεύγος κοίλων μεγάλων τόρμων για τη διευκόλυνση της μεταφοράς και τοποθέτησης της πλάκας στη θέση της. Ως πυθμένας των τάφων χρησίμευε το φυσικό έδαφος. Σχεδόν όλοι είχαν προσανατολισμό Β.-Ν. πλην των Τ.2, 7, 92 που είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. Οι τάφοι ήταν θεμελιωμένοι στα στρώματα 2 και 3 και περιείχαν ένα, δύο, τρεις και σε μία περίπτωση (Τ. 74) πέντε νεκρούς, ενώ συχνά παρατηρήθηκε παραμερισμός παλαιότερου σκελετού στο ένα άκρο του τάφου. Ως κτε-

ρίσματα των νεκρών είχαν αποτεθεί οινοχόες, αρυβαλλοειδείς λήκυθοι δακρυδόχοι, λύχνοι, νομίσματα, στλεγγίδες, πτυκτά κάτοπτρα, ειδώλια (Πίν. 112 ε-η, 113 α, γ), τα οποία χρονολογούνται από τα τέλη του 4ου έως τα τέλη του 3ου αι. π.Χ.

Σε όλους ανεξαιρέτως τους κιβωτιόσχημους τάφους παρατηρήθηκε πολλαπλή θραύση των μακρών πλευρών και μετατόπισή τους προς το κέντρο, ώστε το αρχικό ορθογώνιο σχήμα να έχει παραμορφωθεί σε Χ ή Σ με καταστρεπτικές συνέπειες για τη διατήρηση των σκελετών και των κτερισμάτων των τάφων. Παρόμοιο φαινόμενο, σε μικρότερη ωστόσο κλίμακα από την άποψη του αριθμού των βίαια παραμορφωμένων τάφων, παρατηρήθηκε πρόσφατα (1992) και στο βόρειο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης που εκτείνεται στη θέση Τσεχλιμπού του Δήμου Λευκάδας. Το φαινόμενο πρέπει να έχει σχέση με ισχυρές σεισμικές δονήσεις που προκάλεσαν ήδη κατά την αρχαιότητα οριζόντιες μετατοπίσεις πετρωμάτων κατά ζώνες ποικίλου πλάτους, έτσι ώστε να μην διαπιστώνεται η ίδια ένταση συνεπειών σε όλη την έκταση της αρχαίας πόλης και των νεκροταφείων της. Η περαιτέρω διερεύνηση των σεισμογενών επιδράσεων στην αρχαιολογική εικόνα της αρχαίας Λευκάδας αποτελεί αντικείμενο συνεργατικής έρευνας της Εφορείας με το ΙΓΜΕ[20]. Οι κεραμοσκεπείς τάφοι (Τ.8, 13, 16, 18, 20, 23, 27, 28, 29, 30, 38, 39, 51, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 69, 70, 71, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 86, 96, 101, 103) είχαν προσανατολισμό Β.-Ν. και Α.-Δ. Ο νεκρός (πάντοτε ένας μόνο) ήταν τοποθετημένος σε ωοειδή λάκκο και καλυμμένος με δύο ή τρία ζεύγη κορινθιακών ή λακωνικών στρωτήρων με δικλινή «σαμαρωτή» διάταξη. Μόνο σε δύο περιπτώσεις (Τ.8, 23) ο πυθμένας του λάκκου ήταν στρωμένος με κορινθιακές στρωτήρες κεράμους. Από τους τάφους αυτού του τύπου προέρχονται άβαφες οινοχόες και αρυβαλλοειδείς λήκυθοι, χάλκινα νομίσματα και στλεγγίδες, χάλκινα και σιδερένια καρφιά, που χρονολογούνται από την ύστερη κλασική ως την ύστερη ελληνιστική εποχή.

Οι λακκοειδείς τάφοι σχηματίζονταν από ωοειδές όρυγμα, μήκους αντίστοιχου προς το ύψος του νεκρού, ανοιγμένο μέσα στα στρώματα 2 και 3 με άξονα, κατά κανόνα, στον προσανατολισμό Β.-Ν. Η κάλυψη του νεκρού γινόταν με σωρό χώματος. Στα κτερίσματα περιλαμβάνονται άβαφες οινοχόες, ληκύθια, νομίσματα, λύχνοι, πυξίδες, ειδώλια. ΟΤ.73 ήταν παιδικός και περιείχε απροσδόκητα πολλά και πλούσια κτερίσματα, μεταξύ των οποίων στεφάνι από λεπτά χρυσά φύλλα, χρυσή δανάκη, ειδώλιο πτηνού, κοίλο ειδώλιο ανακεκλιμένης ανδρικής μορφής με μάσκα κωμωδίας, κοίλο ειδώλιο ανδρικής κωμικής μορφής πάνω σε όνο (Πίν. 113 β). Μία παραλλαγή των απλών λακκοειδών αποτελούν οι λακκοειδείς με επένδυση των μακρών πλευρών του ορύγματος από κτιστούς αργούς λίθους με συνδετική λάσπη (Τ.12, 72, 99), στους οποίους ίσως να υπήρχε κάλυψη από πήλινες στρωτήρες κεράμους. Οι τάφοι του τύπου αυτού χρονολογούνται βάσει των κτερισμάτων τους στον 3ο αι. π.Χ.

Σπανιότερο τύπο ταφής αποτελούν οι εγχυτρισμοί (Τ.24, 25, 37, 41, 91, 102), δηλαδή η ταφή ατελώς καμένων οστών, κυρίως παιδικών σκελετών, σε τεφροδόχους λεκανίδες ή αμφορείς (πρβλ. Τ.25, αριθ. Ευρ. Μ. Λευκάδας 1730) (Πίν. 113 δ). Τα τεφροδόχα αγγεία ήσαν τοποθετημένα στο στρώμα 2 και χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή. Οι πήλινες λάρνακες (Τ.22, 50, 57) βρέθηκαν σπασμένες σε πολλά κομμάτια. Μία απ' αυτές (Τ. 22) περιείχε τεφροδόχο λεκανίδα. Ως κτερίσματα περιείχαν οινοχόες, αρυβαλλοειδείς λήκυθους, χάλκινα νομίσματα. Χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή.

Η λίθινη κυλινδρική κάλπη Τ. 14 αποκαλύφθηκε τοποθετημένη σε λίθινη τετράπλευρη θήκη. Τις δύο από τις τέσσερις πλευρές της όριζαν επιτύμβιες ενεπίγραφες ασβεστολιθικές στήλες σε β΄ χρήση. Στην ταφή ανήκουν πήλινος λύχνος και σιδερένια στλεγγίδα, που χρονολογούνται στην ύστερη ελληνιστική εποχή.

Η συχνά παρατηρηθείσα χρήση δομικών υλικών παλαιότερων τάφων για κατασκευή νέων στον ίδιο χώρο καθώς και οι αναμοχλεύσεις-μετατοπίσεις του αρχικού περιεχομένου των τάφων λόγω σεισμικών κινήσεων είχαν ως αποτέλεσμα τη διασπορά πολλών κτερισμάτων στα διάκενα ανάμεσα στους τάφους. Από αυτή την ομάδα ευρημάτων άξιο μνείας είναι ένα σύνολο 23 θραυσμάτων από λεπτά ελάσματα με πτυόσχημα άκρα, που ανήκουν σε τρία τουλάχιστον ζεύγη χάλκινων εξαρτημάτων («κλειδιών») πνευστού μουσικού οργάνου, πιθανότατα αυλού. Ένα πανομοιότυπο σύνολο εξαρτημάτων προέρχεται από τον κιβωτιόσχημο Τ. ΙΙ του ταφικού περιβόλου, που ανασκάφηκε το 1970 στο οικόπεδο Θωμά Ζαβιτσάνου στον οικισμό Καρυωτών[21] και παρουσιάζεται σε προθήκη της μικρής Αρχαιολογικής Συλλογής Λευκάδας.

Από τα πολυάριθμα θραύσματα επιτυμβίων στηλών, που είτε βρέθηκαν διάσπαρτα ανάμεσα στους τάφους είτε είχαν χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση ως υλικό για

20. Πρβλ. St. Stiros - Phan. Dakoronia, Ruolo storico e identificazione di antichi terremoti nei siti della Grecia, ed. SGA, Storia-Geofisica-Ambiente, Bologna 1989, σ. 422-437.

21. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 331, Πίν. 279α.

την κατασκευή ή την κάλυψή τους, μνημονεύονται όσα σώζουν με σχετική πληρότητα τα ονόματα:

1. Αριθ. Ευρ. Μ. Λευκάδας 898. Τμήμα επιτύμβιας στήλης σε δύο κομμάτια, σωζ. ύψ. 0,435, πάχ. 0,10 μ. και πλ. στο κάτω άκρο 0,19 μ. Φέρει το όνομα:

ΕΜΙΝΑΥΤΑ

Ύψ. γραμμάτων 0,018 μ.

2. Αριθ. Ευρ. Μ. Λευκάδας 896. Ακέραιη επιτύμβια στήλη με επίστεψη κυματίου, ύψ. 0,40, πλ. στο κάτω μέρος 0,179, πάχ. 0,08 μ., σώζει το όνομα της νεκρής:

ΛΕΑΙΝΑ

Ύψ. γραμμάτων 0,021-0,024 μ.

3. Ακέραιη ορθογώνια επιτύμβια στήλη χωρίς ιδιαίτερη επίστεψη, ύψ. 0,48, πάχ. 0,13, πλ. 0,28 μ., με ελαφρά αποκρουσμένη την πρόσθια όψη όπου σώζεται επιγραφή:

[- - -]ΚΙΛΙΚΑ

Ύψ. γραμμάτων 0,025 μ.

4. Αριθ. Ευρ. Μ. Λευκάδας 900. Άνω τμήμα με επίπεδη επίστεψη επιτύμβιας στήλης, μέγ. σωζ. ύψ. 0,16, πλ. 0,21, πάχ. 0,09 μ., όπου έχει χαραχτεί επιγραφή:

ΑΓΑΘΟΚΛΕΙΔΑ

Ύψ. γραμμάτων 0,025 μ.

5. Άνω τμήμα πώρινης επιτύμβιας στήλης, με επίπεδη απόληξη, σωζ. ύψ. 0,40, μέγ. σωζ. πλ. 0,44, πάχ. 0,10 μ., όπου έχει χαραχτεί σε δύο στίχους η επιγραφή:

ΣΩΣΑΝΔΡΕ
ΧΑΙΡΕ

Ύψ. γραμμάτων 0,040 μ.

6. Αριθ. Ευρ. Μ. Λευκάδας 895. Ακέραιη επιτύμβια στήλη, με επίπεδη ζώνη επίστεψης, ύψ. 0,40, πάχ. 0,085 και πλ. 0,19 μ., που σώζει σε τρεις στίχους την επιγραφή:

ΝΙΚΩΝΙΔΑΣ
ΝΙΚΟΚΡΑΤΗΣ
ΧΑΙΡΕ

Ύψ. γραμμάτων 0,03 μ.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ - ΣΤΕΡΕΩΣΕΙΣ - ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Με συνεργείο εργατών που απασχολήθηκαν στα πλαίσια του Κοινοτικού Προγράμματος Εκπαίδευσης Ανέργων έγινε συστηματική αποψίλωση του Θεάτρου και άλλων μνημείων του ιερού της Δωδώνης, καθώς και μικρής κλίμακας στερεώσεις στο Πρυτανείο.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Οι σωστικές ανασκαφές, που διενεργούνται από εικοσαετίας στην πόλη της Άρτας, έχουν αποκαλύψει σημαντικά στοιχεία για την εξέλιξη της πολεοδομικής μορφής της αρχαίας Αμβρακίας από την αρχαϊκή εποχή μέχρι και τους ρωμαϊκούς χρόνους, για το σύστημα των λεωφόρων και των αγωγών της, για την κατά εποχές διαμόρφωση των νησίδων με τις ιδιωτικές κατοικίες, τη θέση των δημοσίων κτισμάτων και την πορεία και μορφή του οχυρωματικού περιβόλου της.

Η σχεδιαστική συγκέντρωση των πολύτιμων αυτών στοιχείων σε ένα χάρτη της αρχαίας Αμβρακίας αποτελούσε μία επείγουσα ανάγκη, η κάλυψη της οποίας ήταν απαραίτητη τόσο για την προώθηση της σχετικής έρευνας όσο και για την αποτελεσματικότερη αξιολόγηση και προστασία των εκάστοτε αποκαλυπτομένων λειψάνων. Η έλλειψη του ειδικευμένου τεχνικού προσωπικού της Εφορείας, που θα συνεργαζόταν στενά με τους αρχαιολόγους για τη σύνταξη των χαρτών, καθυστέρησε την εκπόνηση αυτής της συγκεντρωτικής αποτύπωσης και αξιολόγησης των στοιχείων του αρχείου, μέχρις ότου οι οικονομικές δυνατότητες της Εφορείας επέτρεψαν την ανάθεση του συγκεκριμένου έργου σε τοπογράφο, ο οποίος επί 11 μήνες ασχολήθηκε: 1) με την αποτύπωση των ορατών τμημάτων του αρχαίου τείχους και τη συμπλήρωση επί χάρτου των ερευνημένων και καταχωσμένων τμημάτων του και 2) με την τοπογραφική επαλήθευση και ένταξη των αποκαλυφθέντων μέχρι το 1990 οικοδομικών λειψάνων δημοσίων και ιδιωτικών κτιρίων, λεωφόρων, δρόμων, αγωγών σε πινακίδα της πόλης της Άρτας σε κλίμακα 1:500 και 1:2.000. Η εργασία ελπίζεται να συνεχιστεί και συμπληρωθεί στα επόμενα χρόνια.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

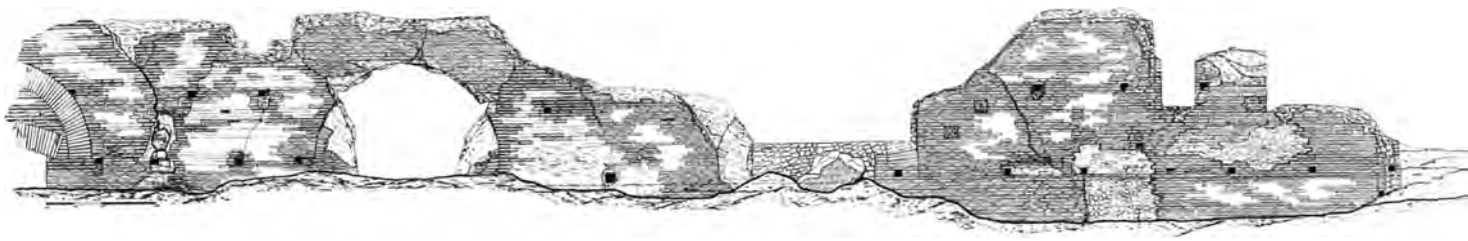
Αρχαία Νικόπολη

Με τη συνεργασία των αρχαιολόγων και αρχιτεκτόνων του Γραφείου Επιτροπής Νικόπολης που εργάστηκαν υπό την εποπτεία της Εφορείας συνεχίστηκαν και εφέτος οι εργασίες στερέωσης, αποψίλωσης, φωτογράφησης και σχεδιαστικής τεκμηρίωσης διαφόρων μνημείων και η συμπλήρωση των ατομικών δελτίων κάθε αγροτεμαχίου του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου της Νικόπολης, με τη μέθοδο που περιγράφηκε στα Χρονικά του ΑΔ 1989.

Α) Τομέας Προαστείου

Στάδιο. Το Στάδιο της Νικόπολης με τις δύο ημικυκλικές απολήξεις ανήκει στον τύπο των σταδίων-αμφιθεάτρων των ρωμαϊκών χρόνων[22]. Κατά το θέρος του

22. Βλ. F. Krinzinger, Nikopolis in der augusteischen Reichispropaganda, Νικόπολις Α: Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, Πρέβεζα 1987, σ. 119.

Σχέδ. 9. Αρχαία Νικόπολη. Στάδιο. Η όψη του νοτιοδυτικού τμήματος.

1990 καθαρίστηκε από τη βλάστηση η δυτική πλευρά του Σταδίου, η οποία περιβάλλεται από ψηλό ημικυκλικό τοίχο (Σχέδ. 9). Τόσο ο δυτικός τοίχος του Σταδίου όσο και οι υπόλοιποι, που διακρίνονται σε μικρότερο ύψος, είναι κατασκευασμένοι με χυτή τοιχοποιία επενδυμένη με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων (opus testaceum). Στο κέντρο του δυτικού τοίχου ανοίγεται η κεντρική τοξωτή είσοδος του Σταδίου, που πλαισιώνεται με δύο μικρότερες εισόδους[23]. Νότια της εισόδου στη συνέχεια του τοίχου διακρίνονται ανακουφιστικά τόξα και κάτω από αυτά η γένεση μικρότερων τόξων, τα οποία πιθανώς υποδηλώνουν ανοίγματα θυρών βοηθητικών χώρων του Σταδίου (Πίν. 113 ε). Εκτός από τη δυτική είσοδο, που καθαρίστηκε από τη βλάστηση, στην ανατολική σφενδόνη του Σταδίου διακρίνεται ανάμεσα στους θάμνους η ανατολική είσοδος, που οδηγούσε στο γειτονικό Θέατρο. Μετά την αποψίλωση περιφράχτηκε η δυτική είσοδος του Σταδίου, διότι η κονίστρα του είχε μετατραπεί από τους περιοίκους σε σκουπιδότοπο.

Γυμνάσιο. Δυτικά του Σταδίου στο αγροτεμάχιο αριθ. 102 (διανομής Σμυρτούλας 1933, ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ) διακρίνονται ερείπια οικοδομημάτων τα οποία σύμφωνα με τις πηγές πρέπει να ανήκουν στο Γυμνάσιο (Στράβων, 7.7.6). Οι διάφοροι τοίχοι που καθαρίστηκαν από τη βλάστηση διατηρούνται σε μεγάλο ύψος πάνω από το έδαφος και είναι κτισμένοι με ποικίλα είδη τοιχοποιίας ρωμαϊκών χρόνων (opus testaceum, opus incertum, opus quasi reticulatum) (Σχέδ. 10· Πίν. 114 α-β). Προς το νοτιοανατολικό άκρο του αγροτεμαχίου εντοπίστηκε ορθογώνιο οικοδόμημα, που είχε ανασκάψει μερικώς ο Ι. Παπαδημητρίου και στο μεταξύ είχε εξαφανιστεί κάτω από την πυκνή βλάστηση. Στα κινητά ευρήματα που αποκαλύφθηκαν κατά τις εργασίες αποψίλωσης περιλαμβάνονται δύο αναθηματικές πεσσοειδείς στήλες, ψηφίδες δαπέδου και τμήμα λίθινου κυκλικού λουτήρα (Πίν. 115 α).

Β) Τομέας εντός των ρωμαϊκών τειχών

Αγροτεμάχια αριθ. 188 και 189 (διανομής Μύτικα 1930, ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ και Ευσ. Πανούτσου αντίστοιχα)

Μετά από πυρκαγιά στα όρια των δύο αγροτεμαχίων, σε απόσταση 200 μ. περίπου δυτικά του Νυμφαίου (Μπούφι) αποκαλύφθηκαν τοίχοι κτισμένοι με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων (opus testaceum). Ανάμεσα στα ερείπια εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός αρχιτεκτονικών μελών: τμήματα μονολιθικών ραβδωτών κιόνων, δωρικό κιονόκρανο, λίθινα κατώφλια, θραύσματα μαρμάρινων πλακών από ορθομαρμάρωση, ψηφίδες δαπέδου, καθώς επίσης ένας λίθινος βωμός και τμήμα λίθινου ιγδίου.

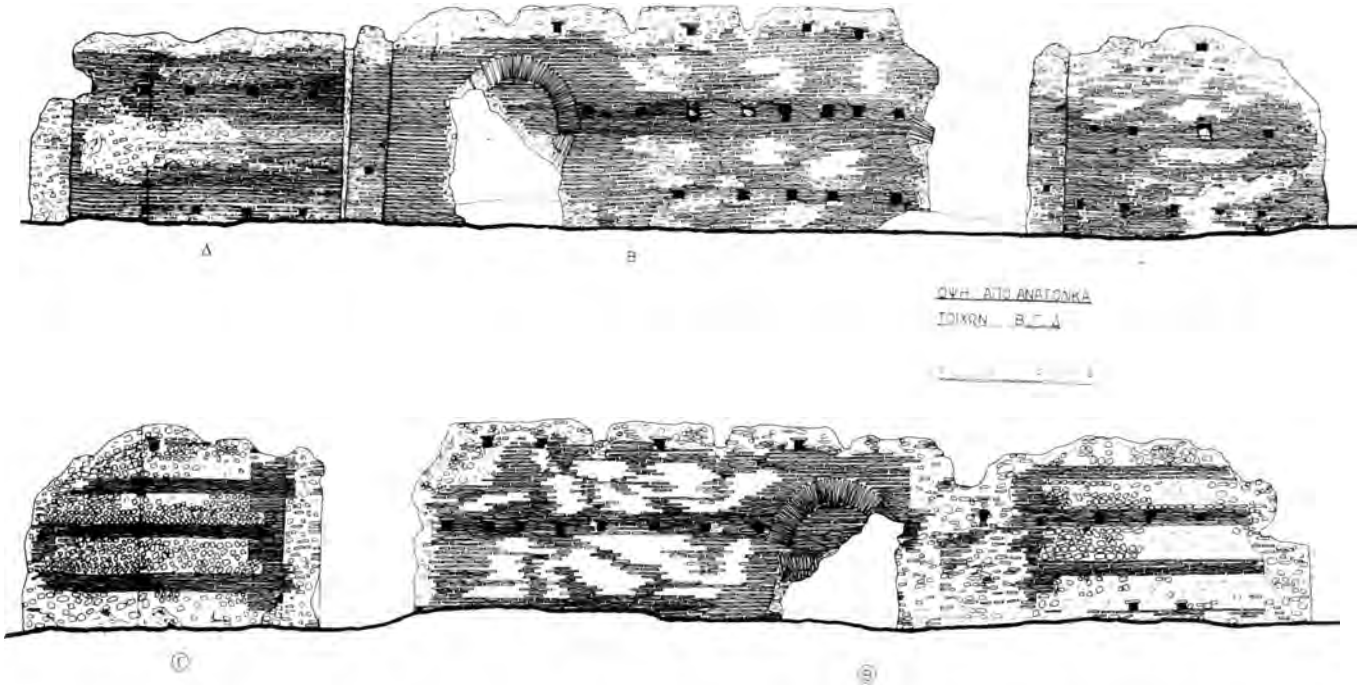
Ωδείο. Με την επίβλεψη των αρχιτεκτόνων του Γραφείου Επιτροπής Νικόπολης πραγματοποιήθηκαν στο Ωδείο εργασίες καθαρισμού και στερέωσης-συμπλήρωσης των οπτοπλίνθων των εδωλίων και των μαρμαροθετημάτων του δαπέδου της ορχήστρας. Σε σχεδιαστική αποτύπωση του μνημείου σημειώθηκαν τα σημεία στερεωτικών επεμβάσεων.

Γ) Τομέας εντός των παλαιοχριστιανικών τειχών

Αγροτεμάχιο αριθ. 206 (διανομής Μύτικα 1930, ιδιοκτ. ΥΠΠΟ)

Βόρεια των ερειπίων γνωστών ως «λουτρά της Κλεοπάτρας» και νοτιοανατολικά της Βασιλικής Β (Αλκίσωνος) διατηρούνται ερείπια μνημειακού οικοδομικού συγκροτήματος, του οποίου η χρήση εικάζεται από τους διάφορους ερευνητές. Αν και υπάρχει πιθανότητα να έχουν πραγματοποιηθεί από τον Φιλαδελφέα δοκιμαστικές ανασκαφικές έρευνες στο μνημείο αυτό, από τις δημοσιεύσεις του δεν προκύπτει με σαφήνεια κάτι

23. Πρβλ. ΠΑΕ 1940, σ. 28.

Σχέδ. 10. Αρχαία Νικόπολη. Γυμνάσιο. Όψεις των τοίχων Β, Γ και Δ από Α.

τέτοιο. Στον τοπογραφικό χάρτη του 1926[24] τα ερείπια χαρακτηρίζονται ως Λουτρά. Οι Kirsten και Kraiker σχολιάζοντας το μνημείο σημειώνουν ότι «το λεγόμενο παλάτι του Αδριανού ίσως είναι η κατοικία του διοικητού της πόλης[25], ενώ ο Schöder το ταυτίζει με το Βουλευτήριο[26]. Τέλος η White συγκρίνοντας τα σχέδια της κάτοψης του μνημείου, που εκπόνησαν τα ιταλικά στρατεύματα κατοχής, με κατόψεις ρωμαϊκών Θερμών το χαρακτηρίζει με επιφύλαξη ως "Central Baths"[27].

Μετά από επίπονες εργασίες αποψίλωσης έγινε δυνατή η αποκάλυψη μεγάλου μέρους των ερειπίων του συγκροτήματος (Πίν. 115 στ, 116 α). Το νοτιοανατολικό τμήμα του συγκροτήματος καταλαμβάνει ένα επίμηκες οικοδόμημα (Χώρος Α), κατά μήκος των δύο μακρών πλευρών του οποίου διαμορφώνονται με κτιστούς πεσσούς ανά πέντε καμαροσκέπαστα διαμερίσματα. Ο προς Β. χώρος Β ήταν πιθανώς impluvium περιβαλλόμενο από στοά, της οποίας οι αρράβδωτοι κίονες βρίσκονται κατά χώραν, μέσα σε παλαιό σκάμμα (ίσως της ανασκαφής του Φιλαδελφέα). Στην τοιχοδομία του κτιρίου επικρατεί η οπτοπλινθοδομή κατά το σύστημα opus testaceum και μόνο στην όψη ενός τοίχου παρατηρήθηκε λιθοδομή κατά το σύστημα του opus reticulatum, ενώ σε ορισμένα σημεία των εσωτερικών όψεων των τοίχων διατηρούνται ίχνη ασβεστοκονιάματος και ορθομαρμάρωσης. Στη νοτιοδυτική γωνία του χώρου Α διατηρείται μεταγενέστερο ορθογώνιο πρόσκτισμα πρόχειρα κατασκευασμένο από χυτή τοιχοποιία (το πρόσκτισμα αυτό δεν παρουσιάζεται στην ιταλική αποτύπωση). Ανομοιογενής τοιχοποιία και σε άλλα σημεία του κτιρίου μαρτυρεί τη μακρόχρονη χρήση του. Από τα αρχιτεκτονικά μέλη που περισυλλέχθηκαν μνημονεύεται τμήμα μαρμάρινου θεοδοσιανού κιονοκράνου με δύο διάτρητα φύλλα ακάνθου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

24. ΠΑΕ 1926, σ. 128.

25. E. Kirsten - W. Kraiker, Griechenlandskunde: Ein Führer zu klassischen Statten. Heidelberg 1967[5], τ. ΙΙ, σ. 753, πίν. 188b.

26. R.V. Schöder, Ancient Greece from the air, London 1974, σ. 156.

27. W.P. White, Plans of Nikopolis in the Archives of the Scuola Archaeologica Italiana di Atene, Annuario LXIV-LXV N.S., XLVII-XLIX (1986-87), σ. 313-315.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από τη θέση Κουκλόκατος, κοντά στο χωριό Πλαίσια ο Βασ. Χρυσάφης, κάτοικος Ιωαννίνων, συνέλεξε και παρέδωσε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων ευρήματα προερχόμενα προφανώς από κατεστραμμένο τάφο: μία αγνύθα, ένα θρυμματισμένο λυχνάρι, όστρακα τριών μελαμβαφών αγγείων.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Βούλιστα Παναγιά

Από την Κοινότητα έγινε διάνοιξη δρόμου με μηχανικό εκσκαφέα προς το ύψωμα Κούλια, επί του οποίου σώζεται αρχαία τειχισμένη πόλη ελληνιστικών χρόνων, με αποτέλεσμα την καταστροφή τμήματος, μήκ. 8 μ., του αρχαίου ισοδομικού τείχους, που σώζεται σε ύψος έως 2 μ. (Πίν. 116 β). Μεγαλύτερη καταστροφική επέμβαση έγινε προς το εσωτερικό του τείχους, όπου ανοίχτηκε τάφρος, διαστ. 20Χ18 μ., με σκοπό την κατασκευή δεξαμενής, η οποία κατέστρεψε δάπεδα με το υπερκείμενο στρώμα καταστροφής οικιών της αρχαίας πόλης. Ο καθαρισμός των δαπέδων, που ακολούθησε από συνεργείο της Εφορείας, η οποία ως συνήθως ειδοποιήθηκε εκ των υστέρων, απέδωσε αριθμό οστράκων, σιδερένιων εργαλείων, νομισμάτων και ειδωλίων ελληνιστικής εποχής. Η υποβολή μήνυσης εκ μέρους της Εφορείας για την πρόκληση σημαντικής καταστροφής στα αρχαία λείψανα κατέληξε σε αθώωση των υπευθύνων.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

Αρχαία Νικόπολη

Μεταφέρθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Νικοπόλεως και καταγράφηκαν διάφορα κινητά αρχαία, που εντόπισε και περισυνέλεξε στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο ο αρχιφύλακας Γ. Νούσιας. Μνημονεύονται τα σημαντικότερα:

1. Αγροτεμ. αριθ. 130, διανομής Μύτικα 1930 (ιδιοκτησίας αφών Τσαμουράνη): απότμημα μαρμάρινης ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης (Πίν. 115 β). Σε τέσσερις στίχους διατηρεί την επιγραφή (αριθ. Ευρ. Μ. Νικοπόλεως 989):

[...] ΙΩΝ Ζ
ΕΥΦΡΩΤΡΙ
ΤΟΥΕΤΩΝ
ΜΑ ΧΑΙΡΕ

2. Αγροτεμ. αριθ. 252, διανομής Μύτικα 1930 (ιδιοκτησίας Χαρ. Παρρά). Απότμημα μαρμάρινης ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης (αριθ. Ευρ. Μ. Νικοπόλεως 990). Σε δύο στίχους η επιγραφή:

ΚΟΡΕΡ
ΕΤΩΝ

3. Αγροτεμ. αριθ. 165, διανομής Μύτικα 1930 (ιδιοκτησίας Αντύπα). Απότμημα μαρμάρινης ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης (αριθ. Ευρ. Μ. Νικοπόλεως 991). Σε δύο στίχους η επιγραφή:

[- - - -]
ΧΑΙΡΕ

4. Αγροτεμ. αριθ. 28, διανομής Μύτικα 1930 (ιδιοκτησίας Κίτσιου). Πώρινη κυλινδρική τεφροδόχος κάλπη με πώμα.

5. Αγροτεμ. αριθ. 14, διανομής Μύτικα 1930 (ιδιοκτησίας Χαρ. Κοτζαμουράτογλου). Μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη (αριθ. Ευρ. Μ. Νικοπόλεως 1000) (Πίν. 115 γ). Σε τέσσερις στίχους φέρει την επιγραφή:

ΕΒΡΟΣ
ΚΑΛΛΙΡΟΗ
ΑΡΡΗΝΙΑΝ
ΟΛΥΜΠΟΣ

6. Αγροτεμ. αριθ. 249, διανομής Μύτικα 1930 (ιδιοκτ. Ιω. Τάγκα). Μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη (αριθ. Ευρ. Μ. Νικοπόλεως 1001). Σε πέντε στίχους διατηρεί την επιγραφή:

ΚΑΛΒΕΙ
ΣΙΟΣ ΕΥ
ΦΑΝΗΣ
ΕΤΩΝΠ
ΧΑΙΡΕ

7. Αγροτεμ. αριθ. 9, διανομής Σμυρτούλας 1938 (περιοχή Ανάληψης, πρώην αγρόκτημα Γ. Κατσάνη). Τμήμα ανδρικού μαρμάρινου αγάλματος (αριθ. Ευρ. Μ. Νικοπόλεως 1009). Σώζεται μόνο ο κορμός από τη γένεση του λαιμού ως την αρχή του ισχίου και τμήμα του δεξιού βραχίονα.

8. Αγροτεμ. αριθ. 102, διανομής Σμυρτούλας 1933 (ιδιοκτ. ΥΠΠΟ). Κατά τη διάρκεια εργασιών αποψίλωσης σε ερείπια δυτικά του Σταδίου, τα οποία αποδίδονται στο Γυμνάσιο Νικοπόλεως, αποκαλύφθηκαν δύο πεσσοειδείς αναθηματικές στήλες από ασβεστόλιθο. Η πρώτη στήλη (αριθ. Ευρ. Μ. Νικοπόλεως 1012) (Πίν. 115 δ) διατηρεί σε οκτώ στίχους την επιγραφή:

ΗΠΟΛΙΣΗΝΕΙΚ
ΟΠΟΛΕΙΤΩΝΝ
ΕΙΚΟΜΗΔΗΝΝ
ΕΙΚΟΜΗΔΟΥΣ
ΝΕΙΚΗΣΑΝΤΑΑ
ΚΤΙΑΤΑΜΕΓΑΛΑ
ΠΑΙΔΑΣΣΤΑΔΙΝ
ΑΚΤΙΑΔΙ - ΙΘ

Ύψ. γραμμάτων 0,04 μ.

Η δεύτερη στήλη (αριθ. Ευρ. Μ. Νικοπόλεως 1013) (Πίν. 115 ε). Διατηρεί σε οκτώ στίχους την επιγραφή:

[...]ΛΙΣΗΝ
[...]ΟΠΟΛΕΤΩΝ
ΝΕΙΚΑΝΟΡΑ
ΤΙΤΟΥ ΝΕΙΚΗ
ΣΑΝΤΑ ΕΝ
ΛΑΡΙΣΣΗΠΑ
ΔΩΝ ΣΤΑ
ΔΙΟΝ

Ύψ. γραμμάτων 0,045 μ.

Χερσόνησος Αγίου Θωμά

Κατά τις εργασίες διάνοιξης αποχετευτικού αγωγού στην πλατεία της κοινότητας Αγίου Θωμά βρέθηκε και παραδόθηκε στην Εφορεία από τον Γ. Κώτση, υπάλληλο της Τεχνικής Υπηρεσίας του Δήμου Πρέβεζας, τμήμα μαρμάρινου αγάλματος γυναικείας μορφής καθισμένης πάνω σε ταύρο (αριθ. Ευρ. Μ. Νικοπόλεως 1004).

Άκτιο

Από το Λιμεναρχείο Πρέβεζας παραδόθηκαν έξι θραύσματα αρχαίων αμφορέων, τα οποία ανέσυραν από το βυθό στη θαλάσσια περιοχή πλησίον του αεροδρομίου του Ακτίου οι Π. Κίκερης και Κ. Τούσης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ - ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Υπό τη διεύθυνση του ομότιμου καθηγητή Σ. Δακάρη συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα στο Πρυτανείο του ιερού της Δωδώνης[28]. Έγινε επίσης συγκόλληση και συντήρηση πέντε αποθηκευτικών πίθων στο Νεκρομαντείο Μεσοποτάμου Νομού Πρέβεζας[29].

Συνεχίστηκε η μελέτη των ευρημάτων που προήλθαν από την ανασκαφική έρευνα στην παλαιολιθική βραχοσκεπή στη θέση Κλειδί νομού Ιωαννίνων από τα μέλη της ερευνητικής ομάδας του Πανεπιστημίου Cambridge υπό την αιγίδα της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής.

Στον εκτεταμένο αρχαιολογικό χώρο των τύμβων Κάτω Μερόπης επαρχίας Πωγωνίου νομού Ιωαννίνων έγινε ολιγοήμερη ανασκαφική έρευνα με επιχορήγηση του Ιδρύματος Ψύχα υπό την επίβλεψη του αρχαιολόγου Η. Ανδρέου.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

28. Το Έργον 1990, σ. 77.
29. Ό.π., σ. 73.

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στα πλαίσια του συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου, που διοργανώθηκε στην Άρτα, από 27-31 Μαΐου, έγινε στο ναό της Παναγίας Παρηγορήτισσας έκθεση αντικειμένων βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης. Η έκθεση περιελάμβανε μικροαντικείμενα υστεροβυζαντινής κυρίως εποχής που βρέθηκαν σε ανασκαφές στην πόλη της Άρτας, αρχιτεκτονικό υλικό (κιονόκρανα, ανάγλυφα θωράκια, επιστύλια κτλ.), κεραμικά (αγγεία, πήλινες εικόνες του Αγίου Βασιλείου κτλ.). Παράλληλα εκτέθηκαν αντιπροσωπευτικά νομίσματα της εποχής του Δεσποτάτου και νομισματικοί θησαυροί.

Ο βόρειος παρανάρθηκας της Παρηγορήτισσας ήταν αφιερωμένος στην αρχιτεκτονική και ζωγραφική του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Με φωτογραφικό υλικό έγινε προσπάθεια να παρουσιασθούν τα σημαντικότερα μνημεία (ναοί, κάστρα κτλ.) αυτής της εποχής, που σώζονται όχι μόνο στην Άρτα αλλά και σε άλλες περιοχές της Ηπείρου και της Αιτωλοακαρνανίας. Στο χώρο του κυρίως ναού της Παρηγορήτισσας εκτέθηκαν μεταβυζαντινές εικόνες από την περιοχή της Άρτας, καθώς και δύο επιτάφιοι του 17ου αι. από τη Μονή Θεοτοκιού και το ναό Αγίου Γεωργίου στο Πέτα. Στην οργάνωση της έκθεσης συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Βαρ. Ν. Παπαδοπούλου και Μ. Τσάπαλη, οι αρχιτέκτονες Γ. Σμύρης, Δημ. Κυριακίδης, οι φύλακες Μ. Παππά, Π. Πρίντζος, Κ. Μπαλαδήμας, Β. Ζυγοβέλης και οι εργάτες Χρ. Γαλάνης, Γ. Γάττας. Η έκθεση των νομισμάτων οργανώθηκε από τον έφορο του Νομισματικού Μουσείου Ι. Τουράτσογλου.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Κορωνησία

Ναός Γενεσίου Θεοτόκου[1]

Με δαπάνες της Υπηρεσίας έγινε ανάσυρση της στέγης του μικρού ναού του Γενεσίου της Θεοτόκου στην Κορωνησία Άρτας. Σύμφωνα με τον καθηγητή Π. Βοκοτόπουλο ο ναός είναι κτισμένος στον τύπο του ημιεγγεγραμμένου σταυρού και χρονολογείται στο τέλος του 10ου αι. Η στέγασή του γίνεται με καμάρες και μόνο ο μεταγενέστερος εξωνάρθηκας στη δυτική πλευρά στεγάζεται με ξύλινη μονόρριχτη στέγη.

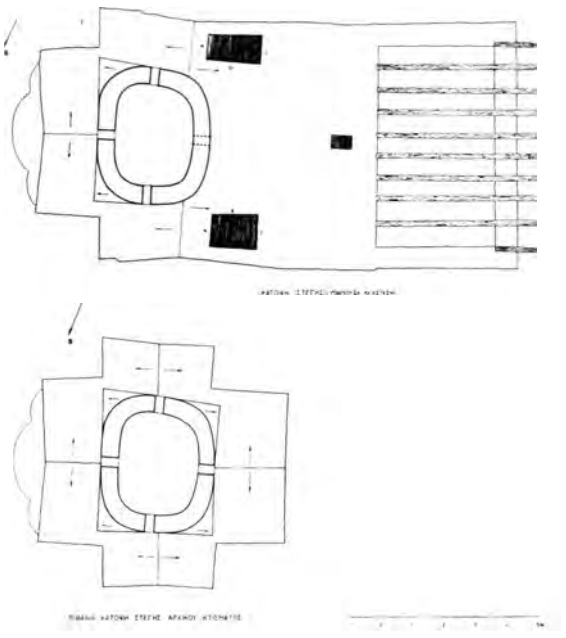
Οι εργασίες άρχισαν από τον τρούλο και την ανατολική κεραία του σταυρού. Τα κεραμίδια στην ανατολική, βόρεια και νότια κεραία μέχρι το ύψος του καβαλάρη πατούσαν σε συμπαγές στρώμα από ισχυρό ασβεστοκονίαμα με ενσωματωμένες κεραμίδες (παρόμοιο υπόστρωμα υπήρχε και στη στέγη του βυζαντινού ναού της Κάτω Παναγιάς). Στο τμήμα της στέγης δυτικά του τρούλου υπήρχαν μπάζα από σαθρά υλικά για το σχηματισμό της κλίσης της μονόρριχτης στέγης.

Κατά την απομάκρυνση των παλιών κεραμιδιών βρέθηκαν στη νότια και βόρεια πλευρά (Σχέδ. 1) δύο ορθογώνια ανοίγματα, από τα οποία το βόρειο ήταν σκεπασμένο με καλάμια, το νότιο με σανίδες, ενώ το εσωτερικό τους ήταν γεμάτο μπάζα. Στη βορειοανατολική και νοτιοανατολική πλευρά και των δύο ανοιγμάτων αντίστοιχα υπήρχε εσωτερικά οδοντωτή διακοσμητική ταινία, η οποία φαίνεται να είναι συνέχεια της διακοσμητικής ταινίας που περιτρέχει το ναό. Από το στοιχείο αυτό συμπεραίνει κανείς ότι οι πλευρές αυτές ήταν αρχικά ορατές και σχημάτιζαν τη δυτική κεραία ενός σταυρού. Δεν αποκλείεται λοιπόν αρχικά η στέγη του ναού να είχε το σχήμα του ελεύθερου σταυρού[2] και αργότερα η δυτική κεραία να ενσωματώθηκε στην επέκταση που έγινε δυτικά. Κατά τη διάρκεια των εργασιών στη στέγη του ναού έγινε αντικατάσταση των παλαιών κεραμιδιών και του ξύλινου φορέα της στέγης του εξωνάρθηκα. Παράλληλα έγιναν εργασίες στη στέγη του χαγιατιού στη βόρεια πλευρά του μνημείου. Την επίβλεψη των εργασιών είχε ο αρχιτέκτονας Δημοσθένης Κυριακίδης.

Τέλος, έγινε διαλογή στα παλαιά βυζαντινά κεραμίδια του ναού, τα οποία μεταφέρθηκαν στην αρχαιολο-

1. ΑΒΜΕ ΙΑ΄ (1969), σ. 3-56. Π. Βοκοτόπουλος, Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εις την Δυτικήν Στερεάν Ελλάδα και την Ήπειρον, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 51-56, 193.

2. Ενδιαφέρον είναι να εξετασθεί μήπως ολόκληρος ο ναός —και όχι μόνο η στέγη του— ήταν αρχικά κτισμένος στον τύπο του ελεύθερου σταυρού, έναν τύπο που είναι γνωστός και από άλλα μνημεία στην Άρτα, όπως ο Άγιος Βασίλειος Γέφυρας και η Αγία Παρασκευή του Δράκου, βλ. αντίστοιχα Π. Βοκοτόπουλος, ό.π., σ. 45-50 και 184-185 και ο ίδιος, Η Αγία Παρασκευή του Δράκου, ΔΧΑΕ, Δ΄ (1987-88), σ. 49-59.

Σχέδ. 1. Κορωνησία Άρτας. Ναός Γενεσίου Θεοτόκου. Κάτοψη της στέγης και πιθανή κάτοψη της στέγης του αρχικού κτίσματος.

γική συλλογή Παρηγορήτισσας. Τα περισσότερα έφεραν τις χαρακτηριστικές δαχτυλιές που συναντάμε συνήθως σε όλα τα βυζαντινά κεραμίδια στην Άρτα.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Κέρκυρα

Ναός Αγίου Σπυρίδωνα

Ολοκληρώθηκαν οι στερεωτικές εργασίες στο κωδωνοστάσιο του ναού του Αγίου Σπυρίδωνα, που άρχισαν το Νοέμβριο του 1988. Οι εργασίες είχαν κριθεί άμεσες και αναγκαίες γιατί το κωδωνοστάσιο παρουσίαζε σοβαρά προβλήματα ετοιμορροπίας, κυρίως στο πάνω μέρος του ρολογιού. Κατά τη διάρκεια των εργασιών έγιναν εσωτερικά και εξωτερικά καθαιρέσεις κονιαμάτων. Τα σημεία που είχαν υποστεί βλάβες δέχθηκαν ενέματα με ρητίνες. Επίσης, περιδέθηκε το πάνω μέρος του πύργου όπου είναι τοποθετημένες οι καμπάνες.

Οι εργασίες έγιναν από τη Μητρόπολη Κέρκυρας, με την οικονομική ενίσχυσης του ΥΠΠΟ. Η επίβλεψη των εργασιών έγινε από τη Διεύθυνση Αναστήλωσης του ΥΠΠΟ και τον αρχιτέκτονα της Εφορείας Σπ. Δουκάκη.

Κρήνη

Αγγελόκαστρο

Με τη χρηματοδότηση της Κοινότητας Κρήνης και την οικονομική ενίσχυση του ΕΟΤ έγιναν στο Αγγελόκαστρο εργασίες καθαρισμού της άγριας βλάστησης που κάλυπτε τα τείχη και τον εσωτερικό χώρο του Κάστρου αλλά και των εξωτερικών περιβόλων.

Με τους καθαρισμούς φάνηκε η κατάσταση των τειχών, η οποία σε πολλά σημεία είναι τραγική, και τα οποία χρήζουν άμεσης επέμβασης.

Στους πρόποδες του λόφου, στον αγρό του Λεων. Κορακιανίτη, έγινε καθαρισμός στα ερείπια μικρού ναΐσκου του Αγίου Ιωάννη. Πρόκειται για μονόχωρο μικρών διαστάσεων ναό, με ημικυκλική αψίδα ανατολικά.

Κορακιάνα

Ναός Αγίου Αθανασίου

Συνεχίσθηκαν και φέτος οι εργασίες που γίνονταν στο ναό. Ολοκληρώθηκε η ενίχυση της θεμελίωσης περιμετρικά του ναού, ενώ παράλληλα έγινε επισκευή της στέγης (ανάσυρση των κεραμιδιών και μερική αντικατάσταση του σανιδώματος). Κατά την απομάκρυνση των παλαιών σαθρών στασιδιών αποκαλύφθηκαν στο βόρειο τοίχο, παλαιότερες τοιχογραφίες, για τις οποίες γίνεται εκτενέστερα λόγος παρακάτω.

Έγινε επίσης επισκευή του δαπέδου του ναού. Οι πλάκες αποξηλώθηκαν αφού προηγουμένως είχαν αποτυπωθεί και αριθμηθεί. Μετά την επανατοποθέτηση έγινε σποραδική αντικατάσταση των φθαρμένων πλακών με άλλες παρόμοιες. Εργασίες έγιναν και στις όψεις (σποραδικά επιχρίσματα, χρωματισμοί).

Τέλος, ανακατασκευάσθηκε το τοξωτό πορτόνι της αυλόθυρας του περιβόλου, του οποίου τα λίθινα στοιχεία είχαν μετακινηθεί. Το πορτόνι δαλύθηκε αφού προηγουμένως αριθμήθηκαν οι θολίτες του τόξου, οι οποίοι τοποθετήθηκαν στην αρχική τους θέση με τη βοήθεια ξυλότυπου.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βουνοπλαγιά

Ναός Αγίου Δημητρίου[3]

Στο ναό καταγράφηκαν οι παρακάτω εικόνες που δεν

3. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 208-209, όπου και η σχετική βιβλιογραφία για το ναό.

είχαν συμπεριληφθεί στην παλαιότερη καταγραφή[4]. Οι εικόνες αυτές καθώς και οι τοιχογραφίες του ναού συντηρήθηκαν πρόσφατα με δαπάνες του εκκλησιαστικού συμβουλίου, από ιδιώτη συντηρητή, εν αγνοία της Εφορείας.

Εικόνες τέμπλου:

α) Έφιππος άγιος Γεώργιος. Εικονίζεται στο γνωστό καθιερωμένο τύπο. Στην κάτω πλευρά της εικόνας η μικρογράμματη επιγραφή: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννη ἱερέως διὰ χειρὸς Θεοδοσίου 1817.*

β) Οδηγήτρια (Πίν. 117 α) Η Παναγία εικονίζεται βρεφοκρατούσα με ρόδινο μαφόριο και στικτό φωτοστέφανο. Στα γυμνά μέρη του σώματος κυριαρχούν οι μεγάλες φωτεινές επιφάνειες και τα ρόδινα σαρκώματα. Η εικόνα πρέπει να είναι έργο του Θεοδοσίου, ο οποίος ζωγράφισε και μερικές από τις εικόνες του δωδεκαόρτου στο τέμπλο.

γ) Ένθρονη Θεοτόκος. Σε πρώτο επίπεδο, μπροστά από το θρόνο της Παναγίας αριστερά ο άγιος Ευστάθιος και δεξιά λαϊκός που φοράει μακρύ πανωφόρι με γούνινες άκρες και κίτρινα υποδήματα. Η εικόνα είχε καταγραφεί παλαιότερα, χωρίς όμως να αναφέρονται οι επιγραφές, που πιθανώς φάνηκαν μετά τη συντήρηση. Στο πάνω μέρος της εικόνας: *Ὑψηλοτέρα τῶν Οὐρανῶν* και κάτω, στο ασπρόμαυρο αβακωτό δάπεδο: *1695 ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ Εὐσταθίου ΑΛΦΑΤΣΗ.* Επίσης κοντά στο κεφάλι του αγίου με κόκκινα γράμματα: *Ο άγιος Ευστάθιος.*

Στο δωδεκάορτο του τέμπλου[5]:

1. Υπαπαντή. 2. Ο Χριστός στο ναό. 3. Γέννηση. 4. Βαϊοφόρος. 5. Ανάληψη. 6. Άγιο Μανδήλιο. 7. Βάπτιση. 8. Ανάσταση (δυτικού τύπου). 9. Μεταμόρφωση. 10. Κοίμηση. 11. Ευαγγελισμός.

Όλες οι παραπάνω εικόνες πρέπει να είναι έργο του Θεοδοσίου. Υπάρχουν επίσης και οι νεότερες: 12. Περιτομή *χειρί Ν. Χρ. Παλλιάγα, Ἰωάννινα 1900.* 13. Χριστός ένθρονος σε δόξα, τέλος 19ου αι. 14. Ο Χριστός και οι Μυροφόρες. 15. Η Ψηλάφιση του Θωμά. 16. Μυστικός Δείπνος, *1933.* 17. Πεντηκοστή ή σύμφωνα με την επιγραφή η *Κάθοδος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.* 18. Θεραπεία του Τυφλού. 19. Θεραπεία του Παραλύτου. 20. Ο Χριστός και η Σαμαρείτιδα.

δ) Άγιος Δημήτριος. Σε προσκυνητάρι του ναού. Ο άγιος έφιππος πάνω σε κόκκινο άλογο φονεύει τον Σκυλογιάννη. Στα καπούλια του αλόγου κάθεται ιερατική μορφή. Η εικόνα έχει δεχθεί πολλές επιζωγραφίσεις. Κάτω από την κοιλιά του αλόγου με μαύρα κεφαλαία γράμματα: *ΔΕΫCÌ ΚΕ ΤΟΝ ΔΟΥ / ΛΟΝ COY ΛΙ ΧΟΥ* (ΛΙΑΚΟΥ;) και *ΔΕΥCÍ ΚΕ ΤΟΝ / ΔΟΥΛΟΝ COY ΚΟΝ/ΤΗ / ΑΧΨΓ.*

ε) Άγιος Δημήτριος. Αφιέρωμα των αδελφών Πασχάλη και Γεωρ. Β. Παπαγεωργίου, έργο Πολυκάρπου Αν. ζωγράφου εκ Χιονιάδων Κονίτσης, 1934.

στ) Βρεφοκρατούσα, διαστ. 0,75x0,50 μ. Προέρχεται από το ναό της Κοίμησης. Είναι ζωγραφισμένη σε πανί. Περιβάλλεται από κόκκινο λεπτό πλαίσιο. Στο πάνω μέρος της εικόνας δεξιά και αριστερά σε σύνεφα άγγελοι κρατούν ειλητάρια.

Η Παναγία κρατάει το μικρό Χριστό που την κοιτάζει και φέρει το δεξί χέρι μπροστά στο στήθος (η παλάμη καλύπτεται με ασήμι). Η μορφή του Χριστού έχει αποδοθεί αδέξια και τα ρούχα χωρίς πτυχώσεις.

Η εικόνα έχει δεχθεί επιζωγραφίσεις. Πιθανώς έργο του 17ου αι.

Λοφίσκος (τ. Τσέργιανη)

Ναός Κοίμησης Θεοτόκου

Μονόχωρος ναός, με ημικυκλική κόγχη ανατολικά, που στεγάζεται με ημικυλινδρική καμάρα. Στη νότια πλευρά του υπάρχει πεσσοστήρικτο νεότερο χαγιάτι. Νεότερος είναι επίσης και ο νάρθηκας στα δυτικά.

Ο ναός είναι αρκετά επιχωμένος και η είσοδος σ' αυτόν γίνεται με σκαλοπάτια. Είναι κατάγραφος με καλές τοιχογραφίες του 1762 (*ΑΨϟΒ*), έργο του ζωγράφου Ιωάννη από την Τζώριανη (Πίν. 117 β).

Προπολεμικά ο ναός δέθηκε με σιδερένιους ελκυστήρες.

Πρόσφατα, με δαπάνες του εκκλησιαστικού συμβουλίου, έγινε αποχωμάτωση της ανατολικής και βόρειας πλευράς και κατασκευάσθηκε περιμετρικό ντρενάζ, προκειμένου να απομονωθεί η υγρασία που κατέστρεφε τις τοιχογραφίες.

Ανεπιβεβαίωτη παραμένει η πληροφορία του εκκλησιαστικού συμβουλίου ότι ο ναός υπήρξε μετόχι της Μονής Παναγίας του Κύκου στην Κύπρο. Σύμφωνα με το εκκλησιαστικό συμβούλιο υπήρχε παλαιότερα στο ναό χειρόγραφο με την παραπάνω πληροφορία, το οποίο έχει κλαπεί.

Μέτσοβο

Στο Μέτσοβο καταγράφηκαν οι παρακάτω εικόνες του Μουσείου Ιδρύματος Τοσίτσα. Το Μουσείο, εκτός των άλλων εκθεμάτων, περιλαμβάνει μία συλλογή αξιόλογων εικόνων, έργα επωνύμων ζωγράφων του 17ου, 18ου και 19ου αι., οι οποίες προέρχονται κυρίως από δωρεές του Ευάγγ. Αβέρωφ. Αρκετές από τις εικόνες

4. Ό.π., σ. 209.

5. Για την επιγραφή του τέμπλου, που σήμερα έχει συντηρηθεί, βλ. Ονόματα ζωγράφων ξυλογλύπτων, τεχνιτών εξ επιγραφών μεταβυζαντινών εκκλησιών, ΕΕΒΣ Β΄ (1925), σ. 329, αριθ. 38.

αυτές ήταν παλαιότερα εκτεθειμένες στο νάρθηκα της μονής του Αγίου Νικολάου[6], σήμερα όμως για λόγους ασφάλειας έχουν μεταφερθεί στο Μουσείο του Ιδρύματος. Παράλληλα με τις εικόνες, στο Μουσείο εκτίθεται και μία μικρή συλλογή μικροαντικειμένων που χρονολογούνται από τον 6ο-13ο αι. μ.Χ., τα οποία επίσης καταγράφηκαν[7].

1. Λιθοβολισμός του Στεφάνου, β΄ μισό 17ου αι. Διαστ. 0,40x0,61 μ. Επαναλαμβάνεται ο γνωστός τύπος όπως δημιουργήθηκε από τον Μιχαήλ Δαμασκηνό[8]. Ο άγιος Στέφανος γονατιστός στρέφει το βλέμμα του στον ουρανό ικετεύοντας. Πίσω του τρεις μορφές τον λιθοβολούν. Χαρακτηριστικός είναι ο θυμός και η δυσμορφία στα πρόσωπά τους. Δεξιά, τρεις στρατιώτες παρακολουθούν τη σκηνή. Σε τρίτο επίπεδο εικονίζεται όχλος.

Η εικόνα αποδίδεται στον ιερομόναχο Φιλ. Σκούφο.

2. Ο άγιος Ανδρέας ο Πρωτόκλητος, 17ου αι. Διαστ. 0,43x0,32 μ. Σε σκαλιστό θρόνο με κυκλικό ερεισίνωτο ο άγιος Ανδρέας κρατάει στο αριστερό ανοιχτό ειλητάριο. Πάνω δεξιά άγγελος σε νεφέλες ευλογεί κρατώντας ανοιχτό ειλητό. Στην κάτω δεξιά πλευρά της εικόνας η επιγραφή: *ΧΕΙΡ ΘΕΟΔΩ/ΡΟΥ ΠΟΥΛΑΚΗ.*

3. Ο άγιος Ιάκωβος ο Αδελφόθεος, 17ου αι. (Πίν. 118 α). Διαστ. 0,345x0,39 μ. Καθιστός σε σκαλιστό θρόνο ευλογεί κρατώντας ανοιχτό Ευαγγέλιο. Ο άγιος φέρει έξεργο φωτοστέφανο με ανθεμωτούς βλαστούς σε στικτό βάθος. Έργο του Εμμανουήλ Τζάνε, 1668.

4. Επιτάφιος Θρήνος, πιθανώς 17ου αι. Διαστ. 0,42x0,46 μ.

5. Ανάσταση, λαϊκή τέχνη 19ου αι. Διαστ. 0,50x0,37 μ. Δυτικού τύπου. Από την ανοιχτή λάρνακα υψώνεται θριαμβευτής ο Χριστός με λάβαρο. Περιβάλλεται από γραπτό κόκκινο πλαίσιο και ένα δεύτερο λεπτό ασημένιο. Μπροστά από τη λάρνακα εικονίζονται στρατιώτες.

6. Δίπτυχο, δυτική τέχνη 18ου. Διαστ. 0,22x0,15 μ. Στο αριστερό φύλλο εικονίζεται σε προτομή η Παναγία Βρεφοκρατούσα με χρυσό μαφόριο (πιθανώς το χρώμα απολεπίστηκε) και χρυσό φόντο. Στο δεξί φύλλο σε προτομή ο άγιος Αθανάσιος ο Αλεξανδρείας.

7. Εικονίδιο. Διαστ. 0,21x0,18 μ. Εικονίζεται νέος αγένειος άγιος.

8. Εικονίδιο ωοειδές. Διαστ. 0,18x0,15 μ. Εικονίζεται ο προφήτης Δανιήλ με μακριά γενειάδα που κοιτάζει ψηλά αριστερά. Καλή τέχνη, 18ου αι.

9. Ευαγγελιστής. Διαστ. 0,26x0,19 μ. Η εικόνα περιβάλλεται με λεπτό κόκκινο πλαίσιο. Η μορφή φοράει κόκκινο ιμάτιο και κρατάει ανοιχτό βιβλίο ακουμπισμένο στα πόδια του. Μέτρια τέχνη, 19ου αι.

10. Άγιοι Νικόλαος και Αντώνιος. Διαστ. 0,50x0,28μ. Ολόσωμοι άγιοι. Ο άγιος Νικόλαος φορεί άμφια· με το δεξί ευλογεί ενώ με το αριστερό κρατάει κλειστό Ευαγγέλιο. Ο Αντώνιος με το γνωστό μοναχικό κουκουλίο κρατάει ειλητό. Η εικόνα έχει ξυλόγλυπτο πλαίσιο που σχηματίζει κιονίσκους στα πλάγια και πάνω φυτικά σχεδόν ολόγλυφα κοσμήματα. Λαϊκή τέχνη, 19ου αι.

11. Σύναξη Ασωμάτων, 19ου αι. Διαστ. 0,49x0,375 μ. Οι αρχάγγελοι με χρυσοκέντητα ενδύματα μέσα σε νεφελώματα κρατούν στο κέντρο μετάλλιο με το άγιο μανδήλιο σε χρυσογραφία. Πάνω με κεφαλαία λευκά γράμματα: *Η ΣΥΝΑΞΙΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΓΓΕΛ(ΩΝ).*

Αριστερά κάτω στο κόκκινο γραπτό πλαίσιο η επιγραφή: *1850 χειρ Μαργαρίτου Μακριντζιώτου.*

12. Ο νεομάρτυρας άγιος Νικόλαος[9] ο εκ Μετσόβου, 18ου αι. Διαστ. 1,10x0,51 μ. Προέρχεται από το ναό του Αγίου Χαραλάμπους. Ο άγιος, ολόσωμος, κρατάει με τα δύο του χέρια εσταυρωμένο. Φοράει ρόδινο χιτώνα και κάπα στο ίδιο χρώμα. Από τη ζώνη, που φέρει στη μέση του, κρέμεται σουγιάς. Επιγραφή κάτω δεξιά: *1751 Ιουνίου 21 δια χηρός ΣΕΡΓΙΟΣ ΤΟΥ ΜΑΠΟΓΙΝΙ* (ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ).

13. Πρόδρομος, 17ου αι. Διαστ. 0,29x0,22 μ. Ο Πρόδρομος στηθαίος μετωπικός, κρατάει πινάκιο με την κεφαλή του. Φοράει μόνο πρασινωπό ιμάτιο και κρατάει με το δεξί του χέρι ψηλό ραβδί.

14. Τρεις Ιεράρχες. Διαστ. 0,41x0,28 μ. Ολόσωμες μορφές στο γνωστό τύπο. Η εικόνα σχηματίζει αυτόξυλο σχοινοειδές πλαίσιο. Λαϊκή τέχνη.

15. Οδηγήτρια. Διαστ. 0,46x0,35 μ. Η εικόνα περιβάλλεται από κόκκινο γραπτό πλαίσιο. Η Θεοτόκος

6. Οι εικόνες που ήταν εκτεθειμένες στο νάρθηκα του καθολικού της μονής Αγίου Νικολάου είχαν παλαιότερα καταγραφεί από την Εφορεία, βλ. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 212-214.

7. Η συλλογή παραμένει ουσιαστικά αδημοσίευτη. Ευχαριστώ τον πρόεδρο του Ιδρύματος Βαρώνου Μιχαήλ Τοσίτσα, ο οποίος ευγενικά μου παραχώρησε την άδεια μελέτης και δημοσίευσης της συλλογής των εικόνων και μικροαντικειμένων του Μουσείου του Ιδρύματος στο Μέτσοβο.

8. Για τον εικονογραφικό τύπο, βλ. Π. Βοκοτόπουλος, Εικόνες της Κέρκυρας, Αθήνα 1990, σ. 53-54.

9. Ο άγιος μαρτύρησε το 1617 στα Τρίκαλα. Η παλαιότερη παράσταση υπάρχει σε τοιχογραφία του 1637 στο παρεκκλήσι των Τριών Ιεραρχών της μονής Βαρλαάμ στα Μετέωρα. Εικονίζεται επίσης στα καθολικά των μονών Κοιμήσεως Θεοτόκου Στογιάδων Καλαμπάκας, Αγίων Αποστόλων Κλεινού, Αγίου Δημητρίου Γριζάνου, Κοιμήσεως Θεοτόκου και Αγίου Νικολάου Μετσόβου, στο ναό της Αγίας Παρασκευής Ανηλίου Μετσόβου, Αγίου Βησσαρίωνα Καλαμπάκας κτλ.

κρατάει στο αριστερό χέρι το Χριστό που απευθύνεται προς αυτή. Πάνω δύο άγγελοι τη στέφουν. Λαϊκή τέχνη, πιθανώς στα τέλη του 18ου αι.

16. Ρωσική εικόνα. Διαστ. 0,50x0,42 μ. Στο κέντρο εικονίζεται η Ανάσταση και γύρω 12 χριστολογικές και θεομητορικές σκηνές με σλαβικές επιγραφές. Η κεντρική παράσταση περιβάλλεται από γραπτό μπαρόκ πλαίσιο.

17. Άγιος Ιάκωβος ο Αδελφόθεος, 18ου αι. Διαστ. 0,38x0,30 μ. Ο άγιος κάθεται σε μπαρόκ χρυσό θρόνο. Ευλογεί και κρατάει ανοιχτό Ευαγγέλιο. Φοράει πολυτελή άμφια, με χρυσογραφίες. Σε χρυσό φόντο πάνω επιγραφή με κόκκινα κεφαλαία γράμματα: *Ο ΑΓΙΟΣ ΙΑΚΩΒΟΣ Ο ΑΔΕΛΦΟΘΕΟΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΣ ΙΕΡΑΡΧΗΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ.* Στο κάτω μέρος του θρόνου η επιγραφή: *ἐν ἔτει αψοθ Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γιάκομου εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ.*

18. Άγιος Γεώργιος ο εξ Ιωαννίνων[10]. Διαστ. 0,14x0,17 μ. Ο άγιος με τη γνωστή ενδυμασία του φουστανελά στρέφεται αριστερά όπου εικονίζεται η λάρνακα του αγίου Σπυρίδωνα.

19. Άγιος Γεώργιος ο εξ Ιωαννίνων. Διαστ. 0,16x 0,21 μ. Επαναλαμβάνεται ο γνωστός τύπος του φουστανελά αγίου. Πάνω δεξιά εικονίζεται άγγελος που τον στεφανώνει.

20. Παίδες στην Έφεσσο. Διαστ. 0,17x0,13 μ.

21. Εις Άδου κάθοδος. Διαστ. 0,46x0,32 μ. χωρίς το πλαίσιο.

22. Άγιος Γεώργιος, αγία Ιουλίτα και άγιος Κήρυκος. Διαστ. 0,30x0,25 μ. (χωρίς πλαίσιο). Ολόσωμοι μετωπικοί άγιοι, σε χρυσό κάμπο. Κάτω υπάρχει επιγραφή αδιάγνωστη.

23. Άγιος Γεώργιος (Πίν. 118 β). Διαστ. 0,40x0,32 μ. Η εικόνα αντιγράφει τον τύπο του δρακοντοκτόνου αγίου όπως είναι γνωστός από την εικόνα του ζωγράφου Σιλβέστρου Θεοχάρη από τη μονή Αγίων Θεοδώρων Κέρκυρας[11].

24. Προφήτης Ηλίας, αγία Παρασκευή, άγιος Ευστάθιος. Διαστ. 0,32x0,41 μ. Ολόσωμοι μετωπικοί. Πάνω σε νεφέλωμα ο Χριστός ευλογεί.

25. Επιτάφιος Θρήνος. Διαστ. 0,54x0,39 μ. Είναι ζωγραφισμένος σε πανί (λινάτσα). Περιβάλλεται από κόκκινο πλαίσιο. Στο κέντρο η Παναγία, καθισμένη, κρατά το πάνω μέρος του σώματος του Χριστού, ενώ τα πόδια κρατούν ο Ιωάννης και ο *εὐσχήμων Ἰωσήφ*. Πίσω τους εικονίζονται τα τείχη της Ιερουσαλήμ και μπροστά σ' αυτά ο σταυρός του μαρτυρίου και η σκάλα της Ανάβασης του Χριστού σ' αυτόν. Στο αριστερό μέρος της παράστασης τέσσερις γυναικείες μορφές θρηνούν. Στις τέσσερις άκρες του επιταφίου τα σύμβολα των Ευαγγελιστών και στο πάνω μέρος σε χρυσό πλαίσιο με κόκκινα γράμματα η επιγραφή: *Ἐπιτάφιος Δέηση τοῦ Δούλου τοῦ Θεοῦ ΗΟΦΗΒΙΟ ΗΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ.*

26. Ευαγγελισμός, 17ου αι. Διαστ. 0,44x0,32 μ. Χαρακτηριστική για τις έντονες δυτικές επιδράσεις, όπως η σωστική προοπτική απόδοση των αρχιτεκτονημάτων του βάθους. Κάτω αριστερά η επιγραφή: *ΘΕΟ(ΔΩΡΟΥ)ΠΛΑΚΗ* (ΠΟΥΛΑΚΗ). Η εικόνα αντιγράφει εικόνα του Ευαγγελισμού[12] που υπάρχει στο παρεκκλήσι του μητροπολιτικού μεγάρου Ιωαννίνων, του Εμμανουήλ Τζάνε με χρονολογία 1678.

27. Έγερση Λαζάρου. Διαστ. 0,66x0,48 μ.

28. Αγία Παρασκευή (Πίν. 119 α). Διαστ. 0,26x0,19 μ. Αυτόξυλο λεπτό πλαίσιο. Η κεντρική παράσταση πλαισιώνεται από άλλο αυτόξυλο πλαίσιο που σχηματίζει οξυκόρυφο στο κέντρο. Πρόκειται για το κεντρικό τμήμα τριπτύχου.

29. Άγιος Σπυρίδων. Διαστ. 0,64x0,47 μ. Στηθαίος, σε στάση 3/4. Φοράει άμφια και μίτρα. Στη δεξιά πλευρά της εικόνας η επιγραφή: *διὰ χειρὸς Θεοδοσίου 1826 Ἰανουαρίου 2.*

30. Άγιος Γεώργιος. Διαστ. 0,30x0,30 μ. Στην αριστερή πλευρά της εικόνας εικονίζεται ο άγιος με τη στολή του φουστανελά και δεξιά το μαρτύριό του.

31. Αρχάγγελος Μιχαήλ, 16ου αι. Διαστ. 0,30x0,21 μ. Ο Αρχάγγελος εικονίζεται ολόσωμος με ανοιχτές τις μεγάλες φτερούγες του. Φοράει θώρακα διακοσμημένο με χρυσογραφίες και ψηλά υποδήματα. Κρατάει με το δεξί του χέρι ξίφος σηκωμένο ψηλά και με το αριστερό ανοιχτό ειλητάριο. Η εικόνα περιβάλλεται από πλατύ αυτόξυλο πλαίσιο. Κάτω αριστερά η επιγραφή: *ΧΕΙΡ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ.*

32. Παναγία Γλυκοφιλούσα (Πίν. 119 γ). Διαστ. 0,215x0,17 μ. Στην κάτω αριστερή πλευρά της εικόνας η επιγραφή: *χεὶρ Ἰω(άννου) ΝΤΕΝ(ΟΥ).*

33. Ευαγγελισμός. Διαστ. 0,46x0,38 μ. Έργο Ηλίου Μόσχου, β΄ μισό 17ου αι.

34. Ο άγιος Νικόλαος με σκηνές του βίου του[13]. Διαστ. 0,53x0,39 μ. Την κεντρική παράσταση περιβάλλουν 10 σκηνές από το βίο του αγίου. Στην κάτω

10. Για τον εικονογραφικό τύπο του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου, βλ. Ηπειρ. Χρον. 22 (1980), σ. 173-192.

11. Βλ. Π. Βοκοτόπουλος, ό.π., σ. 85, εικ. 181-182.

12. Βλ. Κατάλογος Έκθεσης, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη, Αθήνα 1986, σ. 167, εικ. 169.

13. Η εικόνα παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με μία άλλη εικόνα του ίδιου ζωγράφου, που βρίσκεται στο ναό του Αγίου Νικολάου στο χωριό Βιρός Κέρκυρας, βλ. Π. Βοκοτόπουλος, ό.π., εικ. 338.

πλευρά της εικόνας η επιγραφή: *ΧΕΙΡ ΘΕΟΔΩ/ΡΟΥ ΠΟΥΛΑΚΗ·* β΄ μισό 17ου αι.

35. Υπαπαντή. Διαστ. 0,35x0,50 μ. Επιγραφή: *Χεὶρ Βίκτορα ΑΧΖΘ.*

36. Τέσσερα λυπηρά τέμπλου με τις ολόσωμες μορφές της Παναγίας, του Ααρών, του Ιωάννη και αδιάγνωστου αγίου (Κοσμά;). Διαστ. 0,80x0,28 μ. Αυτόξυλο ξυλόγλυπτο πλαίσιο σχηματίζει στα πλάγια κιονίσκους. Πάνω και κάτω φυτικά κοσμήματα.

37. Άγιος Αντώνιος, 19ου αι. Διαστ. 0,30x0,39 μ. (χωρίς πλαίσιο). Ο άγιος με μοναχικό κουκούλιο ευλογεί και κρατάει ανοιχτό ειλητάριο. Κάμπος με φυτικό διάκοσμο. Φυτικά κοσμήματα φέρει και το χρυσό φωτοστέφανο. Πάνω με κόκκινα κεφαλαία γράμματα: *Ο ΑΓΙΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ* και κάτω αριστερά με μαύρα μικρά γράμματα: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἀντωνίου Φαράκλου ΠΟΤ: Αθανασίου 1871 Γ. Ματσούκης ΕΠΟΙΕΙ.* Πολύ καλή τέχνη Η εικόνα φέρει ξυλόγλυπτο ανάγλυφο πλαίσιο.

38. Εικόνα αγίας. Διαστ. 0,21x0,47 μ. Στο πάνω μέρος φέρει τριγωνική απόληξη και περιβάλλεται με χρυσό αυτόξυλο πλαίσιο. Στο κέντρο μορφή αδιάγνωστης αγίας με ξέπλεκα μαλλιά που καλύπτουν όλο το σώμα και χρυσό στικτό φωτοστέφανο. Κρατάει ανοιχτό ειλητάριο με λατινική επιγραφή:
NEDESP / ETIS/WOSQW/PECCABE/SOLETIS/ EXEMPLO/OBMEO.

Στα πλάγια ανά τέσσερις σκηνές μισοκατεστραμμένες, πιθανώς από τη ζωή της αγίας. Δυτική τέχνη.

39. Βημόθυρα με παράσταση Ευαγγελισμού και προφητών. Διαστ. 0,60x0,92 μ. Στο αριστερό φύλλο, εικονίζεται άγγελος που καταλαμβάνει τα 2/3 του φύλλου. Πάνω στηθαίος σχεδόν ο Δαβίδ με στέμμα και μανδύα κρατάει ανοιχτό ειλητάριο. Στο δεξί φύλλο η Παναγία γνέθει καθισμένη σε ξυλόγλυπτο θρόνο με κυκλικό ερεισίνωτο. Πάνω ο Σολομών με ανοιχτό ειλητάριο και βασιλική ενδυμασία. Πιθανώς του 16ου αι.

40. Ξυλόγλυπτος χορός πολυελαίου. Στο κέντρο κάθε πλευράς υπάρχουν ενσωματωμένα μικρά εικονίδια αμφίγραπτα με τις παραστάσεις προφητών.

41. Δώδεκα εικονίδια. Με τοξοειδή απόληξη εικονίζουν προφήτες με ανοιχτά ειλητάρια. Τα εικονίδια μοιάζουν μ' αυτά του χορού και προέρχονται κι αυτά από χορό πολυελαίου.

42. Άγιος Νικόλαος. Διαστ. 0,39x0,57 μ. Προέρχεται από το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στην Πέτρα. Ο άγιος κάθεται σε μπαρόκ θρόνο με πολύ ψηλό ερεισίνωτο. Νεότερη εικόνα, πιθανώς του τέλους του 19ου αι.

43. Αμφιπρόσωπη εικόνα αγίου Νικολάου[14]. Διαστ. 1,12x0,68 μ. Στη μία όψη: στο κέντρο παράσταση ένθρονου αγίου Νικολάου και γύρω 14 σκηνές από το βίο του. Η κεντρική παράσταση περιβάλλεται με σχοινοειδές αυτόξυλο πλαίσιο. Αριστερά, κοντά στα πόδια του αγίου, επιγραφή: *δευσῦς./ κέ τομ δῶλομ σου αμυκυϑερομΩΝα ΧϑΕΤϑ 1699(;).*

Στην άλλη όψη: Ο άγιος Νικόλαος ένθρονος καταλαμβάνει ολόκληρη σχεδόν την εικόνα που περιβάλλεται από δύο αυτόξυλα λεπτά πλαίσια (Πίν. 119 δ). Ο άγιος φοράει άμφια και κάθεται σε μεγάλο ξυλόγλυπτο θρόνο. Πάνω, δεξιά και αριστερά, εικονίζεται ο Χριστός και η Παναγία σε δόξες. Στον αριστερό ώμο του αγίου, πάνω από το ερεισίνωτο, η επιγραφή:
Η ΔΕΗCΗC ΤΟΝΔΟΥ/ ΛΟΝΤΟΥΘΕΟΥ ΛΗΑΝΗ ΚΑΙΤ / ΟΝC... ΩΗΟΝ ΑΥΤΟ ΚΑΙ/ ΤΟΝ ΤΕΚΝΟΝ ΑΥΤΟΥ.

Η παράσταση χαρακτηρίζεται για το αδέξιο σχέδιο και τον όγκο της μορφής, αντίθετα με την παράσταση της πρώτης όψης που διακρίνεται για τη συμμετρία της.

44. Άγιος Νικόλαος ο νέος (ο εκ Μετσόβου). Διαστ. 0,52x0,74 μ. Ολόσωμος μετωπικός. Κρατάει με το σηκωμένο δεξί του χέρι σταυρό. Φοράει ρόδινο χιτώνα και μανδύα πρασινωπό που πορπώνεται στο στήθος. Σκούροχρωμος κάμπος. Η εικόνα περιβάλλεται από γραπτό κόκκινο και μαύρο πλαίσιο. Χρονολογείται στο τέλος του 19ου αι.

45. Εικόνα σε μουσαμά. Διαστ. 1,03x0,93 μ. Πολυσύνθετη εικόνα με διάφορες παραστάσεις. Στο κέντρο ο Ευαγγελισμός και πάνω η Ανάληψη. Υπάρχουν επίσης σκηνές όπως η Κοίμηση (κάτω), ο Μυστικός Δείπνος, ο Νιπτήρας, η Προδοσία και η Απόνιψη του Πιλάτου σε μετάλλια. Σκηνές από τη μέλλουσα κρίση (δεξιά) και η Βρεφοκρατούσα που θυμίζει αντίστοιχες παραστάσεις σε ρωσικές εικόνες. Χαρακτηριστικά είναι τα οικοδομήματα που αποδίδονται με σωστή προοπτική. Αρχικά ο πίνακας βρισκόταν στο Ίδρυμα και μετά τη συντήρησή του μεταφέρθηκε στη μονή Αγίου Νικολάου όπου βρίσκεται εκτεθειμένος στο νάρθηκα.

46. Οδηγήτρια. Διαστ. 0,50x0,68 μ. Δεξιοκρατούσα. Στην πάνω πλευρά άγγελοι. Επιγραφή: *Χεὶρ Ἐμμ. Τζάνε ΑΛΝΔ.*

47. Παντοκράτωρ. Διαστ. 0,08x0,11 μ. Στηθαίος κρατάει σφαίρα. Ξυλόγλυπτο πλαίσιο.

14. Η εικόνα είχε καταγραφεί παλαιότερα, χωρίς να δίνονται πληροφορίες για την β΄ όψη της και είχε χρονολογηθεί στον 18ο αι., βλ. ΑΔ 33 (1978) Χρονικά, σ. 213.

Κειμήλια

1. Πολυκάνδηλο. Βρίσκεται κρεμασμένο στο κέντρο του Μουσείου. Αποτελείται από ένα μεταλλικό (χάλκινο) κύλινδρο, στον οποίο είναι προσαρμοσμένα εξαρτήματα που καταλήγουν σε 14 γυάλινες υποδοχές. Χρονολογείται στο 10ο αι. Στην περιφέρεια του κυλίνδρου ανάγλυφη η επιγραφή:
ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥ ΑΓ(Ι)ΟΥ ΘΕΟ(ΔΩ)ΡΟΥ ΚΟΝΩΝ Ε(ΥC)ΤΡΑΤΙΟΥ.

2. Σταυρός κηροστάτης (μονόκηρος[15]). Ύψος 0,425 μ. με τη βάση. Σε ψηλή κυλινδρική βάση, λατινικός σταυρός που οι κεραίες του καταλήγουν σε επίμηλα. Χρονολογείται στον 6ο αι.

3. Δύο χάλκινα κανδήλια, με χονδρογυάλι εσωτερικά. Ο εξωτερικός μεταλλικός κύλινδρος (στεφάνι) φέρει ανάγλυφα φυτικά κοσμήματα.

4. Σταυρός. Ύψος 0,29 μ. Χρονολογείται στα 1650 (;). Ο σταυρός σχηματίζεται με ανάγλυφο φυτικό μοτίβο. Στο κέντρο υπάρχει μετάλλιο με τη Βρεφοκρατούσα.

5. Εγκόλπιο. Διαστ. 0,80x0,50 μ. Έχει δύο όψεις με ανάγλυφες παραστάσεις: στη μία όψη τον Εσταυρωμένο και στην άλλη την Παναγία στο κέντρο ενώ στις άκρες του σταυρού, σε μετάλλια, άγιοι. Χρονολογείται στο 10ο αι. (;).

6. Εγκόλπιο. Διαστ. 0,7x0,045 μ. Στην μία όψη εγχάρακτη παράσταση Χριστού, ενώ στην άλλη άγιος με απλωμένα χέρια σε απλοϊκή απόδοση. Στην όψη αυτή υπάρχει η επιγραφή: *Ο ΑΓΙΟCΝΗΝΗ (;).*

7. Εγκόλπιο. Διαστ. 0,04x0,065 μ. Χρονολογείται στον 18ο-11ο αι. (;). Στις δύο όψεις εγχάρακτη διακόσμηση με κύκλους που σχηματίζουν σταυρούς.

8. Εγκόλπιο. Διαστ. 0,035x0,025 μ. Με τις ανάγλυφες παραστάσεις στη μία όψη του Εσταυρωμένου και της Παναγίας στην άλλη.

9. Χάλκινο λυχνάρι, 5ου αι.

10α-10β. Κρεμαστοί κηροστάτες. Δίσκοι διάτρητοι με ποικιλία σχημάτων και κυκλικές οπές για τα κεριά. Είναι κρεμασμένοι από τρεις αλυσίδες ο καθένας (Πίν. 119 β).

11. Χάλκινο θυμιατήρι (;) 7ου αι. (;).

12. Κηροστάτης κρεμαστός. Με τρεις αλυσίδες κρέμεται διάτρητος δίσκος με γυάλινες υποδοχές[16]. Πιθανώς του 6ου αι.

Άλλα κειμήλια

1. Ξυλόγλυπτο προσκυνητάρι. Διαστ. 2,26x0,41 μ. Με έντονα χρώματα (γαλάζιο, κίτρινο, κόκκινο). Πάνω φέρει τρουλόσχημη απόληξη και στις τέσσερις γωνίες πουλιά.

2. Τμήμα ξυλόγλυπτου τέμπλου.

3. Ξυλόγλυπτο αρτοφόριο, πολυγωνικό. Ύψ. 0,53 μ. Στο κέντρο υπάρχει η παράσταση του Χριστού που βγαίνει από δισκοπότηρο. Αριστερά ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος και δεξιά ο άγιος Βασίλειος.

4. Ξυλόγλυπτο αρτοφόριο. Ύψ. 0,64 μ. Στις θύρες υπάρχουν παραστάσεις αγγέλων. Στην κεντρική θύρα αδιάγνωστη επιγραφή και η χρονολογία *18...*

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Κορωνησία

Στη δυτική πλευρά του ναού του Γενεσίου της Θεοτόκου και στο χώρο του νεκροταφείου εντοπίσθηκε τμήμα επιστυλίου αρχαίου κτιρίου[17] που αποτελείται από καμπυλόκυρτο κυμάτιο και γεισήποδες. Στο πάνω μέρος φέρει οπές γομφώσεως. Εδράζεται σε τμήμα τοίχου και χρησίμευε ως τράπεζα για τη λειτουργία της Αναστάσεως.

Συκιές

Ναός Αγίας Θεοδώρας

Πάνω σε μικρό λόφο, έξω από το χωριό Συκιές βρίσκεται ο ναός της Αγίας Θεοδώρας. Πρόκειται για τον κοιμητηριακό ναό του χωριού, που έχει πρόσφατα υποστεί πολλές ακαλαίσθητες ανακαινίσεις.

Ο ναός είναι μονόχωρη βασιλική, στην ανατολική πλευρά της οποίας υπάρχει μεγάλη αψίδα, ίση σχεδόν με το πλάτος του ναού. Εξωτερικά η αψίδα φέρει τρεις τουλάχιστον ζώνες που σχηματίζονται από τρεις οριζόντιες σειρές πλίνθων (Πίν. 120 α). Η αψίδα πρέπει να ανήκε σε παλαιοχριστιανική βασιλική που βρισκόταν στην ίδια θέση. Στον ίδιο χώρο είχαν εντοπιστεί παλαιότερα ίχνη ψηφιδωτού δαπέδου και είχε γίνει εκεί μικρή ανασκαφική έρευνα[18].

15. Βλ. Κατάλογος Έκθεσης, Η βυζαντινή τέχνη, τέχνη ευρωπαϊκή, Αθήνα 1964, αριθ. 536.

16. Ό.π., αριθ. 547.

17. Στην Κορωνησία έχουν κατά καιρούς επισημανθεί θεμέλια κτιρίων και όστρακα ύστερων ελληνιστικών χρόνων, καθώς και ένα μαρμάρινο φάτνωμα ρωμαϊκών χρόνων, βλ. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 218. Επίσης στα μέσα του 15ου αι. ο περιηγητής Κυριακός από την Αγκώνα της Ιταλίας είχε εντοπίσει στο αρχικό δάπεδο του ναού του Γενεσίου της Θεοτόκου, ρωμαϊκή επιτύμβια στήλη με επιγραφή, βλ. Ηπειρ. Χρον. Α΄ (1926), σ. 116.

18. Βλ. Ηπειρ. Εστία 1955, σ. 455. Ο καθηγητής Σ. Δάκαρης αναφέρει ότι το ψηφιδωτό έφερε διακόσμηση με γεωμετρικά θέματα και το χρονολογεί τους υστερορωμαϊκούς χρόνους.

Σήμερα, ο νότιος χώρος εξωτερικά του ναού χρησιμοποιείται ως κοιμητηριακός, ενώ ο βόρειος έχει τσιμεντοστρωθεί, γεγονός που δυσκολεύει την έρευνα.

Ανάμεσα στους τάφους εντοπίσθηκαν, σπόνδυλος (διαστ. 0,65x0,32 μ.) και ιωνική βάση κίονα (διαστ. 0,54x0,27x0,45 μ.) με καμπυλόκυρτο κυμάτιο. Ο σπόνδυλος βρέθηκε σε απόσταση 6,03 μ. από τη νοτιοδυτική γωνία του ναού. Μικρή ανασκαφική τομή στο σημείο αυτό αποκάλυψε σε βάθος μόλις 0,40 μ. ίχνη πλακόστρωσης δαπέδου παλαιότερου ναού.

Η παραπάνω θέση είναι από όσο γνωρίζουμε η πιο κοντινή στην Άρτα που σώζει παλαιοχριστιανικά λείψανα, ενώ στην ίδια την Άρτα δεν έχουν μέχρι στιγμής εντοπισθεί.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Κέρκυρα

Ναός Αγίας Τριάδας[19]

Μονόχωρη επτανησιακή βασιλική με πεντάπλευρη αψίδα που εξέχει ανατολικά. Βρίσκεται στην οδό Ι. Φωκά, στην περιοχή Πόρτα Ραμούντα[20].

Ο ναός είναι κτίσμα του 17ου αι. και ανήκε στην κρητική οικογένεια των Τζαγκαρόλα, που μετανάστευσε στην Κέρκυρα και από την οποία προέρχονται αξιόλογοι ζωγράφοι.

Σήμερα ο ναός είναι μισοερειπωμένος. Στην κόγχη της αψίδας και της πρόθεσης διασώζει τοιχογραφίες (στην πρόθεση διακρίνεται η Άκρα Ταπείνωση) σε άσχημη κατάσταση.

Στη θύρα του νάρθηκα επιγραφή φέρει τη χρονολογία 1680 και αναφέρει το όνομα της οικογένειας Τζαγκαρόλα. Εντοιχισμένη επιγραφή υπάρχει και στο παράθυρο του βόρειου τοίχου εσωτερικά. Η επιγραφή είναι γραμμένη ελληνικά και λατινικά (Πίν. 120 β):

Δ.Ο. Μ. /ΩΔΕ ΚΕΙΤΑΙ ΜΕΝ ΠΕΤΡΙΤΣΕΒΙΚ ΤΟ CΩ̃MA ΣΤΕΦΑΝΟΥ / ΟΥΠΕΡ ΠΟΛΩ ΟΙΚΕΙ̃ ΤΟ ΠΝΕΥ̃ΜΑ ΠΟΛΕΜΟΥ / ΟC ΝΙΚΗCAC ΕΙΡΗΝΗΝ ΕΧΕΙ

HIC IACET CORPUS RETRICEVICH VALENTIS / STEPHANI CVIVS ANIMA COLIT COELUM / QVI BELLIS PUGANS STRENVE FRVITVR PACE / OBIIT IN DIE XVI FEBRUARÜ SALVTIS /
M A D C C X X V I 1726

Ο ναός είχε παλαιότερα αξιόλογες εικόνες από τις οποίες οι περισσότερες ήταν έργα των Τζαγκαρόλα. Το 1914 ολόκληρο το τέμπλο με τις δεσποτικές εικόνες καθώς και άλλες εικόνες του ναού πουλήθηκαν[21]. Από αυτές, δύο αγοράσθηκαν από το Δήμο Κερκυραίων. Πρόκειται για την εικόνα της Αγίας Τριάδας του 16ου αι.[22], που ήταν το παλλάδιο του ναού και εικόνα του αγίου Παντελεήμονα. Σήμερα οι δύο αυτές εικόνες βρίσκονται στο Μουσείο Αντιβουνιώτισσας.

Ναός Τριμάρτυρος[23] (Πίν. 121 β)

Μεγάλη επτανησιακή βασιλική, που βρίσκεται στο προάστιο της Γαρίτσας. Ο ναός τιμάται στο όνομα των Τριών Μαρτύρων Σεργίου, Βάκχου και Ιουστίνης[24], όταν, κατά την παράδοση, την ημέρα της εορτής των έγινε η περίφημη ναυμαχία της Ναυπάκτου. Κατά μία εκδοχή ο ναός κτίσθηκε προς τιμή των αγίων μετά τη ναυμαχία[25].

Σύμφωνα όμως με «πρωτοπαπαδικό προφώνημα»[26], ο ναός κτίσθηκε από Κρήτες πρόσφυγες, στους οποίους παραχωρήθηκε η μονή του Ταξιάρχη Μιχαήλ και ο χώρος γύρω από αυτή, για να κτίσουν ναό αφιερωμένο στη Θεοτόκο Τριμάρτυρο.

Ο ναός κτίσθηκε ανάμεσα στα 1669 και 1678 και καταστράφηκε το 1798 στο γαλλορωσικό πόλεμο, όταν καταστράφηκε ολόκληρο το προάστιο της Γαρίτσας.

Ο ναός που σώζεται σήμερα κτίσθηκε το 1844 στη θέση του παλαιού. Πρόκειται για μονόχωρη βασιλική με πεντάπλευρη αψίδα νότια (ο ναός, όπως και άλλοι ναοί της Γαρίτσας δεν έχουν το συνηθισμένο προσανατολισμό από Α. προς Δ. αλλά από Ν. προς Β.).

Η αψίδα διακοσμείται με οδοντωτές ταινίες στο γείσο της στέγης και φέρει κάτω από το παράθυρο

19. Σ. Παπαγεωργίου, Ιστορία της εκκλησίας της Κέρκυρας, Κέρκυρα 1920, σ. 202.

20. Πρόκειται για την Πύλη Ραϋμόνδου, που κατεδαφίστηκε το 1837. Η πύλη βρισκόταν στο άκρο του ομώνυμου προμαχώνα, πίσω από τους στρατώνες Πασχαλίγου, στο δρόμο που οδηγούσε στη Γαρίτσα, βλ. Α. Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη, Η αρχιτεκτονική της πόλεως της Κέρκυρας, Αθήνα 1976, σ. 56, 60.

21. J. Papadimitriou, Περί των μεταβυζαντινών εικόνων του Μουσείου Κέρκυρας, ByzJb 13 (1937), σ. 287.

22. Π. Βοκοτόπουλος, ό.π., σ. 66-67, εικ. 151-152.

23. Α. Τσίτσας, «Τριμάρτυρος» ναός των Κρητών προσφύγων στην Κέρκυρα, Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρείας Κέρκυρας 19 (1982), σ. 167-188. Σ. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 214-215.

24. Οι τρεις μάρτυρες Σέργιος, Βάκχος και Ιουστίνη εικονίζονται στη γνωστή εικόνα του Μιχαήλ Δαμασκηνού που βρίσκεται στο Μουσείο της Αντιβουνιώτισσας στην Κέρκυρα, στην οποία απεικονίζεται αλληγορικά η περίφημη ναυμαχία της Ναυπάκτου, βλ. Π. Βοκοτόπουλος, ό.π., σ. 48-50, εικ. 26-28.

25. Α. Τσίτσας, Η εκκλησία της Κέρκυρας κατά την Λατινοκρατίαν, 1267-1797, Κέρκυρα 1969, σ. 159.

26. Α. Τσίτσας, Τριμάρτυρος, ό.π., σ. 170.

σταυροειδές λίθινο διακοσμητικό. Στη βορειοδυτική πλευρά υπάρχει σε επαφή με το ναό κωδωνοστάσιο με μπαρόκ διακοσμητικά στοιχεία. Το κωδωνοστάσιο συνδέεται με διώροφο κτίσμα, που πλαισιώνει τη βορειοδυτική πλευρά του περιβόλου του ναού, του οποίου αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο. Στην ανατολική του πλευρά φέρει, πάνω από τη θύρα, εντοιχισμένο βενετσιάνικο λιοντάρι.

Στο εσωτερικό κοσμείται με αξιόλογες εικόνες· σημειώνουμε μία εικόνα με την κεφαλή της Θεοτόκου[27], που είχε παλαιότερα συντηρηθεί από την Υπηρεσία και την εικόνα (στο προσκυνητάρι της δυτικής πλευράς) με την παράσταση των Τριών Μαρτύρων, έργο του Νικ. Ασπιώτη του 1845 που αντιγράφει το γνωστό έργο του Μιχαήλ Δαμασκηνού[28].

Στο ναό μεταφέρθηκαν τα κειμήλια του ναού της Πλατυτέρας και του Αγίου Νικολάου της Οβραΐδος[29], που βρισκόταν στη Σπιανάδα (γνωστή πλατεία της Κέρκυρας απέναντι από το Παλαιό Φρούριο), όταν αυτός κατεδαφίσθηκε το 1842 από τους Άγγλους.

Ο ναός κηρύχθηκε πρόσφατα ιστορικό διατηρητέο μνημείο.

Ναός Ταξιάρχη Μιχαήλ

Δυτικά του ναού της Τριμάρτυρος υπάρχει άλλος μικρότερος ναΐσκος που πρόσφατα έχει επισκευασθεί (χωρίς την άδεια της Εφορείας).

Συγχρόνως με τις επισκευές, έγινε και επέκταση του ναού προς τα δυτικά, όπου υπήρχε ανοιχτός νάρθηκας. Ο νάρθηκας οριζόταν από χαμηλό τοίχο περιμετρικά και δύο πεσσούς από πλίνθους στη βόρεια πλευρά (ο ναΐσκος έχει προσανατολισμό από Ν. προς Β.), όπως φαίνεται από τα τμήματά του που έχουν ενσωματωθεί στην προσθήκη.

Ο ναΐσκος τιμάται στο όνομα του Ταξιάρχη Μιχαήλ και είναι μονόχωρη βασιλική με ημικυκλική αψίδα ανατολικά. Στο δάπεδό του υπάρχει ταφόπλακα με τη χρονολογία 1857. Η αψίδα διακοσμείται με νεότερες τοιχογραφίες, των αρχών του αιώνα.

Ο ναός αναφέρεται ως μονή στο πρωτοπαπαδικό «αφοριστικό προφώνημα»[30] του 1678, το οποίο αναφέρει ότι η μονή και ο χώρος της παραχωρήθηκε σε Κρήτες πρόσφυγες.

Ναός Αγίου Ισαύρου[31]

Βρίσκεται στο προάστιο Γαρίτσα, κοντά στο εργοστάσιο Δεσύλλα. Πρόκειται για μονόχωρη μικρών διαστάσεων επτανησιακή βασιλική με τρίπλευρη αψίδα που εξέχει ανατολικά και χαμηλό καμπαναριό[32] στη βορειοανατολική γωνία. Στη βόρεια πλευρά υπάρχει χαμηλός πλινθόκτιστος περίβολος. Εσωτερικά σώζεται το ξυλόγλυπο τέμπλο, αρκετά κατεστραμμένο. Από τις εικόνες του ναού που βρίσκονται σε άσχημη κατάσταση σημειώνουμε μία εικόνα (πρόκειται για θύρα του τέμπλου) που παριστάνει τον άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας[33].

Ο ναός αναφέρεται στον κατάλογο των εκκλησιών του 1693 που συνέταξε ο μεγάλος πρωτοπαππάς Αυλωνίτης[34].

Αρχικά η εκκλησία ήταν ιδιοκτησία του ιερέα Κ. Τριβιζά και αργότερα της οικογένειας Κάκου. Πρόσφατα με δαπάνη των ιδιοκτητών έγιναν εργασίες στις όψεις του ναού και ανάσυρση της στέγης που είχε σχεδόν καταρρεύσει.

Γουβιά

Ναός Αγίου Λουκά

Ο ναός ανήκε αρχικά στην οικογένεια Καποδίστρια και αργότερα στην οικογένεια Δεσύλλα, η οποία τον παραχώρησε στην κοινότητα Γουβιών. Πρόκειται για το ναό του αρχοντικού των παραπάνω οικογενειών που πρόσφατα πουλήθηκε σε αλλοδαπούς.

Μία τοξωτή είσοδος, που ανοίγεται στη βάση του καμπαναριού, οδηγεί στο μικρό ναό που περιβάλλεται στη βόρεια και δυτική πλευρά από νάρθηκες. Στη νότια πλευρά υπάρχει στοά με τέσσερις λεπτούς κίονες που υποβαστάζουν επιστύλιο, το οποίο στο κέντρο, πάνω από την είσοδο, γίνεται τοξωτό.

Ο νάρθηκας της δυτικής πλευράς καταλήγει εξωτερικά σε μικρό προστώο με δύο κίονες που οδηγεί στο αίθριο, το οποίο συνδέει οργανικά το μικρό ναό με το αρχοντικό. Στο κέντρο του αίθριου υπάρχει κρήνη με λεοντοκεφαλή και στη βόρεια πλευρά, στοά με χαμη-

27. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 324.

28. Ό.π., υποσημ. 24.

29. Α. Τσίτσας, ό.π., σ. 178. Σ. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 215.

30. Α. Τσίτσας, ό.π., σ. 170.

31. Σ. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 216.

32. Για τα καμπαναριά της Κέρκυρας, βλ. Α. Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη, ό.π., σ. 264-267.

33. Ο άγιος ακολουθεί τον τύπο που καθιέρωσε ο Εμμανουήλ Τζάνες στην Κέρκυρα. Ο ζωγράφος αντιγράφει την παράσταση της θύρας του 1654 του Εμμανουήλ Τζάνε που βρίσκεται στο Μουσείο Αντιβουνιώτισσας και προέρχεται από το ναό των Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου στη Γαρίτσα, βλ. Π. Βοκοτόπουλος, ό.π., σ. 116.

34. Σ. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 193.

λούς τετράγωνους πεσσούς, που στεγάζει σήμερα τα μηχανήματα του ελαιοπιεστηρίου του αρχοντικού.

Εσωτερικά ο ναός φέρει πέτρινο τέμπλο με μπαρόκ διακοσμητικά στοιχεία, όπως όλοι σχεδόν οι ναοί της Κέρκυρας. Δεξιά και αριστερά του τέμπλου υπάρχουν προσκυνητάρια με τις τοιχογραφίες του Ευαγγελιστή Λουκά και του αγίου Νικολάου (τέλος 18ου-αρχές 19ου αι.).

Ο ναός έφερε αξιόλογες εικόνες, οι περισσότερες από τις οποίες έμειναν στην κατοχή μελών της οικογένειας Δεσύλλα (Ελ. Μπουφίδη και Δαρ. Σκάρπα).

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

1. Χριστός Παντοκράτορας, 18ου αι. Διαστ. 0,875x 0,572 μ.

2. Θεοτόκος Πλατυτέρα, 18ου αι. Διαστ. 0,88x0,575 μ. Φέρει την επιγραφή: *ΔΕΗΣΙΣ Κ αι ΑΦ (ΙΕΡΩ) ΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΤΟΥ ΚΩΜΙΤΑ.*

3. Παντοκράτορας (Χριστός εν δόξη), 18ου, 19ου αι. Διαστ. 0,255x0,442 μ.

4. Πρόδρομος, 18ου-19ου αι. Διαστ. 0,235x0,36 μ.

5. Άγγελος από το τέμπλο του ναού, τέλη 18ου αι.

6-11. Οι εικόνες από τα αποστολικά του τέμπλου, τέλη 18ου αι. (διαστ. 0,21x0,37 μ.): Άγιος Παύλος, Άγιος Πέτρος, Άγιος Ιάκωβος, Άγιος Φίλιππος, Άγιος Ανδρέας, και Άγιος Βαρθολομαίος.

12. Άγιος Λουκάς από το τέμπλο του ναού, τέλη 18ου αι. Διαστ. 0,21x0,37 μ.

13. Άγιος Μάρκος από το τέμπλο του ναού, τέλη 18ου αι. Διαστ. 0,21x0,37 μ.

14. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, τέλη 18ου αι. Διαστ. 0,378x0,206 μ.

15. Βάπτιση, 18ου αι. Διαστ. 0,405x0,32x0,022 μ., με το οικόσημο πιθανώς της οικογενείας Πιέρρη (;).

16. Η Προσκύνηση των ποιμένων. Διαστ. 0,40x0,51 μ.

17. Άγιος Νικόλαος, 19ου αι. Διαστ. 1,675x0,80 μ.

18. Ευαγγελιστής Λουκάς, 19ου αι. Διαστ. 1,665x 0,81 μ.

19. Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα (Πίν. 121 α), α΄ μισό 16ου αι. Διαστ. 0,565x0,45 μ. Αξιόλογη εικόνα κρητικής τέχνης. Η Παναγία εικονίζεται στον τύπο της Γλυκοφιλούσας. Πάνω δεξιά και αριστερά, άγγελοι.

20. Ο Χριστός και η Μοιχαλίδα, β΄ μισό 15ου αι.[35]. Διαστ. 0,82x1,325 μ. Η σημαντικότερη ίσως εικόνα της συλλογής. Η μοιχαλίδα με ξέπλεκα μαλλιά και χέρια σταυρωμένα μπροστά στο στήθος, εικονίζεται γονατιστή. Απευθύνεται στο Χριστό που βρίσκεται όρθιος μπροστά της. Πίσω από το Χριστό, απόστολοι συζητούν μεταξύ τους το γεγονός, ενώ πίσω από τη μοιχαλίδα υπάρχει ο όμιλος των Εβραίων που την κατηγόρησαν. Οι δύο όμιλοι δημιουργούν μία συμμετρία στην παράσταση, η οποία πλουτίζεται με άλλες δευτερεύουσες σκηνές στο πάνω κυρίως μέρος της εικόνας. Κρητική τέχνη.

21. Ο Μυστικός Δείπνος (Πίν. 122 α), γύρω στο 1600, Διαστ. 0,82x1,325 μ. Κρητικής σχολής. Οι απόστολοι είναι καθισμένοι σε πάγκους γύρω από ένα μεγάλο οβάλ τραπέζι. Στο κέντρο της σύνθεσης εικονίζεται ο Χριστός σε κάθισμα με ερεισίνωτο. Την παράσταση πλαισιώνουν δεξιά και αριστερά ψηλά οικοδομήματα. Χαρακτηριστικές είναι οι διαφορετικές στάσεις με τις οποίες έχουν αποδοθεί οι απόστολοι.

22. Αποτομή του Προδρόμου, β΄ μισό 17ου αι. Διαστ. 0,41x0,32 μ. Η παράσταση επαναλαμβάνει τον τύπο[36] που καθιέρωσε ο Μιχαήλ Δαμασκηνός. Στην άκρη αριστερά υπάρχει το οικόσημο των αφιερωτών.

23. Άγιος Νικόλαος, τέλη 17ου αι. Διαστ. 0,43x0,36 μ. Ο άγιος είναι καθισμένος σε θρόνο με μεγάλο μαξιλάρι χωρίς ερεισίνωτο. Ευλογεί με το δεξί του χέρι και κρατάει ανοιχτό Ευαγγέλιο με το αριστερό που ακουμπά στο γόνατό του. Η σύνθεση παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με την κεντρική σκηνή δύο εικόνων με θέμα τον άγιο Νικόλαο και σκηνές του βίου του, από τις οποίες η μία βρίσκεται στο Μουσείο Αντιβουνιώτισσας και η άλλη στον ομώνυμο ναό στο χωριό Βιρός Κέρκυρας[37]. Και οι δύο αυτές εικόνες είναι ενυπόγραφα έργα του Θεόδωρου Πουλάκη. Στην πίσω πλευρά της εικόνας υπάρχει η επιγραφή: *VIARO CAPODISTRIA.*

24. Άγιος Αντώνιος, αρχές 18ου αι. Διαστ. 0,375x 0,50 μ.

25. Θαυματουργός διάσωση (Πίν. 122 β), 18ου αι.[38]. Διαστ. 0,57x0,39 μ. Η σκηνή απεικονίζει τη σωτηρία του Αντωνίου Καποδίστρια, πατέρα του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, που δέχθηκε δολοφονική επίθεση, αλλά σώθηκε πρεσβύαις των Αγίων Σπυρίδωνος

35. Π. Βοκοτόπουλος, ό.π., σ. 17-19, εικ. 8, 9.

36. Ό.π., σ. 51 και ο ίδιος, Icônes de Michel Damaskinos à Corfu, Βυζάντιον 1983, σ. 37-38 και 45-47.

37. Π. Βοκοτόπουλος, ό.π., σ. 128-129, εικ. 243.

38. Η εικόνα ανήκει σε μία κατηγορία εικόνων που έχουν χάσει αρκετά το θρησκευτικό τους χαρακτήρα, αφού η σκηνή της διάσωσης καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της. Παρόμοιες εικόνες υπάρχουν και άλλες στην Κέρκυρα και εντοπίζονται γενικότερα σε ενετοκρατούμενες περιοχές το 17ο και 18ο αι. Βλ. Π. Βοκοτόπουλος, ό.π., σ. 146-147, 163-165 κτλ. επίσης βλ. ο ίδιος, Κερκυραϊκές αναθηματικές εικόνες, Δελτίον Αναγνωστικής Εταιρείας Κέρκυρας 22 (1988), σ. 31.

και Αθανασίου. Το γεγονός πρέπει να συνέβη στην είσοδο του σπιτιού του Καποδίστρια, όπως απεικονίζεται στην παράσταση. Το σπίτι έχει ζωγραφισθεί με πολλές λεπτομέρειες. Είναι διώροφο με δύο μεγάλα ορθογώνια ανοίγματα στο ισόγειο μπροστά από τα οποία υπάρχει στοά με μεγάλα τόξα. Στο ένα άνοιγμα διακρίνεται σκάλα που οδηγεί στον εξώστη του ορόφου. Στο πάνω μέρος της εικόνας σε νεφελώματα οι άγιοι Σπυρίδων και Αθανάσιος γονατιστοί δέονται στη Θεοτόκο. Στην κάτω αριστερή πλευρά διακρίνεται η επιγραφή: *1755 Μαΐου 2/ δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἀντωνίου Μαρία Καποδίστρια.*

26. Γενέσιο και περιτομή του Προδρόμου, 19ου αι. Διαστ. 0,32x0,50 μ.

27. Χριστός Εμμανουήλ σε Άγιο Ποτήριο. Διαστ. 0,29x0,175 μ. Πιθανώς πρόκειται για θυρίδα αρτοφορίου.

28. Επτά παίδες οι εν Εφέσω, τέλη 18ου αι. Διαστ. 0,192x0,285 μ.

29. Απόστολος Φίλιππος, 19ου αι. Διαστ. 0,35x0,31 μ.

30. Θεοτόκος ένθρονος Βρεφοκρατούσα, 18ου αι. Διαστ. 1,10x0,57 μ.

31. Άγιος Ευστάθιος ο Πλακίδας (Πίν. 122 γ). Σε ορεινό τοπίο εικονίζεται ο άγιος γονατιστός, με την πλάτη γυρισμένη. Φοράει στρατιωτική ενδυμασία. Μπροστά στον άγιο και πάνω σε λόφο εικονίζεται ελάφι ανάμεσα στα κέρατα του οποίου υπάρχει σταυρός με τον Εσταυρωμένο.

32. Παναγία, νεότερη χάρτινη εικόνα.

33. Ευαγγέλιο 1748, εκδόσεως Βενετίας, τυπογραφείο Γλυκέως. Στη στάχωση αλλά και την κύρια όψη υπάρχει ασημένια ανάγλυφη παράσταση του Εσταυρωμένου και στην πίσω όψη η Ανάσταση.

34. Μηνιαίον Οκτωβρίου. Σ' αυτό υπάρχει η χρονολογία 1864 και η ενθύμηση: *ἱερεύς Σπυρίδων ....ἐκ κώμης μακράδων.*

Οι παραπάνω εικόνες έως πρόσφατα βρίσκονταν στην κατοχή των Ελ. Μπουφίδη και Δαρ. Σκάρπα, οι οποίοι επρόκειτο να τις πουλήσουν. Η Εφορεία με εισήγησή της στο ΥΠΠΟ πρότεινε να αγορασθούν από το Δημόσιο οι σπουδαιότερες από τις εικόνες για τον εμπλουτισμό του βυζαντινού μουσείου της Κέρκυρας (Μουσείο Αντιβουνιώτισσας), ώστε παράλληλα οι πιο σημαντικές να παραμείνουν στην Κέρκυρα. Το ΥΠΠΟ δέχθηκε την εισήγηση και αποφάσισε να αγορασθούν οι εξής: 1) Ο Χριστός και η μοιχαλίς (αριθ. 20), 2) Ο Μυστικός Δείπνος (αριθ. 21), 3) Η Γλυκοφιλούσα (αριθ 19), 4) Θαυματουργός διάσωση (αριθ. 25), 5) Ένθρονος άγιος Νικόλαος (αριθ. 23), 6) Αποτομή του Προδρόμου (αριθ. 22). Όμως τα χρήματα δεν κατεβλήθησαν ποτέ, με αποτέλεσμα σήμερα οι περισσότερες εικόνες να βρίσκονται στην κατοχή των Ι. Μπούτου και Ν. Σπίνουλα.

Άνω Κορακιάνα

Ναός Αγίου Αθανασίου

Πρόκειται για τον ενοριακό ναό του χωριού Άνω Κορακιάνα, που βρίσκεται 15 χλμ. περίπου ΒΔ. της πόλης της Κέρκυρας, σε μία περιοχή αρκετά γνωστή για τα παλαιότερα μνημεία της[39].

Ο ναός είναι κτισμένος στον τύπο της επτανησιακής βασιλικής, με ημικυκλική κόγχη ανατολικά και μικρών διαστάσεων νάρθηκα δυτικά, που χωρίζεται από τον κυρίως ναό με καφασωτό. Από το νάρθηκα μία μικρή ξύλινη σκάλα οδηγεί στο γυναικωνίτη του ναού. Η οροφή καλύπτεται με ουρανία του 1925, διακοσμημένη με ζωγραφιστά θέματα και επίχρυσα κοσμήματα. Το τέμπλο του ναού είναι λίθινο. Έχει μπαρόκ επίστεψη με ελικοειδή διακοσμητικά θέματα. Στο Ιερό υπάρχει κτιστή τράπεζα χωρίς κιβώριο (ύπαρξη κιβωρίου είναι πολύ συχνή σε ναούς της Κέρκυρας).

Το δάπεδο είναι πλακοστρωμένο με άσπρες και ροζ τετράγωνες πλάκες, που ενώνονται κατά κορυφή και σχηματίζουν ένα ωραίο σχέδιο. Κοντά στο κέντρο δημιουργείται πλατιά σολέα και στο κέντρο της, ένθετη πλάκα μνημονεύει την τελευταία επισκευή του ναού, που έγινε το 1883.

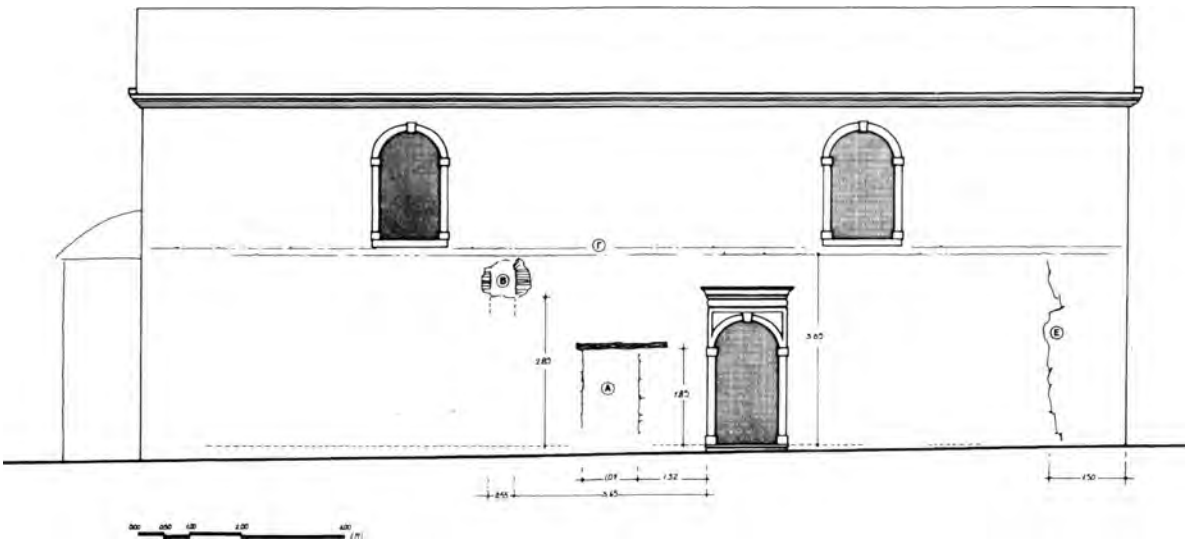
Ο ναός χρονολογείται το 18ο αι., αλλά η τοπική παράδοση ανάγει την ίδρυσή το 1629/30, χρονιά της απαλλαγής της Κέρκυρας από επιδημία πανώλης. Η σωτηρία αποδόθηκε στους άγιο Σπυρίδωνα[40] και άγιο Αθανάσιο προς τιμήν του οποίου κτίσθηκε ο ναός. Τοιχογραφία[41] με τους δύο αγίους και επιγραφή που αναφέρεται στο γεγονός, υπάρχει στην ανατολική πλευρά του νότιου τοίχου του ναού.

Ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες του 18ου

39. Η περιοχή Κορακιάνας θεωρείται σημαντικό κέντρο της εποχής του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Στο χωριό Άνω Κορακιάνα υπάρχουν επίσης οι ναοί: ο Άγιος Νικόλαος με τοιχογραφίες, που χρονολογείται η α΄ φάση τους στο β΄ μισό του 11ου αι. και το 16ο-17ο αι. η β΄ φάση και ο Αι-Μιχάλης στο Βουνό με παραστάσεις τεσσάρων ιεραρχών του 11ου-12ου αι., ολόσωμους αγίους του 12ου-13ου αι. και κτιστό τέμπλο του 17ου-18ου αι., βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 372· 23 (1968): Χρονικά, σ. 317. ΠΑΕ 1984, σ. 324. Επίσης ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 280· 31 (1976): Χρονικά σ. 233. Επίσης, βλ. RbK, III, στ. 34, 51, 58.

40. Σε ανάμνηση της σωτηρίας αυτής γίνεται στην Κέρκυρα την Κυριακή των Βαΐων λιτανεία του λειψάνου του αγίου Σπυρίδωνος.

41. Βλ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Παρατηρήσεις για την εξέλιξη της μεταβυζαντινής ζωγραφικής στα Επτάνησα, Κερκυραϊκά Χρονικά XXVI, Δ΄ Πανιόνιο συνέδριο, Πρακτικά ΙΙ, Κέρκυρα 1982, σ. 311.

Σχέδ. 2. Κέρκυρα. Άνω Κορακιάνα. Ναός Αγίου Αθανασίου. Η βόρεια όψη.

αι.[42] με θέματα παρμένα από την εικονογραφία της Μεγάλης Εβδομάδος στη βόρεια πλευρά. Στη νότια εικονίζονται σκηνές της Μελλούσης Κρίσεως.

Οι τοιχογραφίες φαίνονται ως και το ύψος των στασιδιών που καλύπτουν το πάνω μέρος των πλευρών του μνημείου.

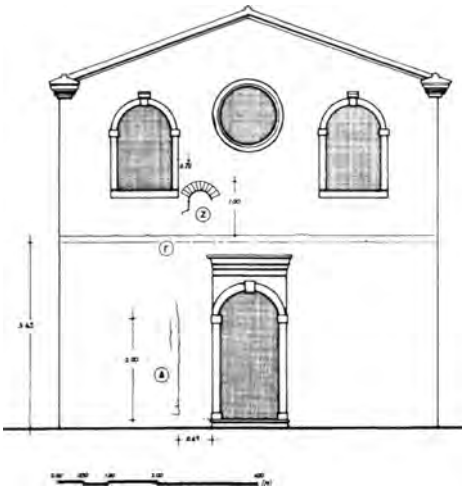
Πρόσφατα, κατά τη διάρκεια των εργασιών που γίνονται στο ναό, απομακρύνθηκαν τα στασίδια και αποκαλύφθηκαν πίσω απ' αυτά παλαιότερες τοιχογραφίες. Οι τοιχογραφίες εντοπίζονται προς στιγμή στο βόρειο τοίχο, δυτικά της εισόδου (ο νότιος είναι ασβεστοχρισμένος) και εικονίζουν σκηνές ολόσωμων αγίων.

Οι τοιχογραφίες δεν δένουν με τις πάνω ζώνες (όπου οι σκηνές εικονίζονται σε τετράγωνα διάχωρα), αλλά συνεχίζονται κάτω από αυτές και ανήκουν στην πρώτη τοιχογράφηση του μνημείου.

Κοντά στην είσοδο, προς τα βορειοανατολικά, διακρίνεται η μορφή του αγίου Γεωργίου που στρέφει το σώμα δεξιά. Το πρόσωπο του αγίου έχει αποκολληθεί, αλλά σώζεται. Στη συνέχεια μεσολαβεί ένα κενό στο οποίο διακρίνονται ίχνη ανοίγματος (πόρτα) που έχει εντοιχισθεί. Ακολουθεί ένα διάχωρο με κόκκινο πλαίσιο με την παράσταση ολόσωμου αρχαγγέλου Μιχαήλ (Πίν. 123 α). Η παρουσία του αρχαγγέλου στο σημείο αυτό δικαιολογείται από την ύπαρξη της παλαιότερης πόρτας, αφού συχνά εικονίζεται ο αρχάγγελος Μιχαήλ «ως φοβερός φύλακας» στις εισόδους των ναών· φαίνεται ότι η πόρτα πλαισιωνόταν από τον αρχάγγελο Μιχαήλ και τον άγιο Γεώργιο. Ο αρχάγγελος φοράει στρατιωτική στολή και κρατάει σηκωμένο στον ώμο το ξίφος. Δίπλα τους σε άλλο διάχωρο υπάρχει μετωπική μορφή, πιθανώς του αγίου Νικολάου, με κλειστό ευαγγέλιο. Κοντά σ' αυτόν εικονίζεται η Παναγία που στρέφεται ανατολικά. Η μορφή της Παναγίας προέρχεται από την παράσταση Δέησης που υπήρχε στο σημείο αυτό και καλύπτεται σήμερα από το νεότερο προσκυνητάρι. Πίσω από την εικόνα που υπάρχει στο προσκυνητάρι σώζεται τμήμα της μορφής του Προδρόμου.

Στο τμήμα του τοίχου μετά το προσκυνητάρι, οι τοιχογραφίες διατηρούνται σε δύο στρώματα. Στο νεότερο σώζεται μίτρα με φωτοστέφανο και τμήμα επιγραφής, από την παράσταση του Κυρίλλου, πατριάρχη Αλεξανδρείας. Κοντά σ' αυτόν, αποκαλύφθηκε τμήμα από το κεφάλι άλλου αγίου και σε παλαιότερο στρώμα, μόλις διακρίνεται άγιος σε στάση 3/4 που στρέφεται προς το τέμπλο. Πάνω από τα διάχωρα με τις μορφές του αγίου Νικολάου και της Παναγίας υπάρχει μικρή ζώνη με τρεις στηθαίους αγίους σε τόξα. Ανάλογη ζώνη με στηθαίους αγίους φαίνεται να υπάρχει και πάνω από τη μορφή του αρχαγγέλου Μιχαήλ. Πάνω από τις μορφές των στηθαίων αγίων διακρίνονται τα πλαίσια (με μπλε και κίτρινη ταινία) των διαχώρων

42. D. Triantafyllopulos, Die nach-byzantinische Wandmalerei auf Kerkyra und den anderen ionischen Inseln, München 1985, σ. 204 κ.ε.

Σχέδ. 3. Κέρκυρα. Άνω Κορακιάνα. Ναός Αγίου Αθανασίου. Η δυτική όψη.

των παλαιοτέρων παραστάσεων. Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι τοιχογραφίες αυτές είναι παλαιότερες από τον υπόλοιπο διάκοσμο του ναού. Το πλάσιμό τους είναι πιο καλό και δεν παρουσιάζουν την απλοϊκότητα με την οποία είναι ζωγραφισμένες οι μορφές των νεότερων τοιχογραφιών. Κατά την καθαίρεση των επιχρισμάτων εξωτερικά της βόρειας και δυτικής πλευράς του ναού αποκαλύφθηκαν τα ίχνη παλαιοτέρων ανοιγμάτων. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε στη βόρεια πλευρά το άνοιγμα πόρτας (Σχέδ. 3, Α) το οποίο αντιστοιχεί μ' αυτό που βρέθηκε εσωτερικά, καθώς και τα ίχνη παραθύρου (Β), που ήταν κτισμένο με πλίνθους. Στη δυτική πλευρά (Σχέδ. 4) εντοπίσθηκε επίσης το πλαίσιο πόρτας (Δ) καθώς και τα ίχνη παραθύρου με πλίνθινο τόξο (Ζ).

Ατυχώς, δεν έχουμε σαφείς ενδείξεις για τις αρχικές διαστάσεις του ναού του Αγίου Αθανασίου, γιατί δεν έγινε καθαίρεση κονιαμάτων σ' ολόκληρο το ναό.

Στη βόρεια πλευρά του ναού υπάρχει νεότερο κωδωνοστάσιο του 1911 του γνωστού επτανησιακού τύπου με τον διάτρητο τοίχο με μπαρόκ διακοσμητικά στοιχεία.

Πρόσφατα συντηρήθηκε στο ναό η προσωπογραφία του αρχιεπισκόπου Αθανασίου, μητροπολίτη Χριστιανουπόλεως, που βρίσκεται πάνω από τη δυτική είσοδο του ναού.

Κρήνη

Αγγελόκαστρο[43]

Στην κορυφή απόκρημνου και φυσικά οχυρωμένου λόφου, πάνω από τον όρμο της Παλαιοκαστρίτσας, βρίσκεται το Αγγελόκαστρο.

Η παράδοση αναφέρει ότι το Κάστρο κτίσθηκε από τους δεσπότες Αγγέλους Κομνηνούς του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Σε έγγραφο παραλαβής του από την Ανδεγαυική Διοίκηση, του 1272, το κάστρο ονομάζεται Castrum S. Angeli.

Το Κάστρο αποτελείται από έναν ψηλό περίβολο στην κορυφή του λόφου, με είσοδο στη βόρεια πλευρά που πλαισιώνεται από ένα ημικυκλικό πλάτωμα. Η δυτική πλευρά δεν έφερε τείχη, γιατί τα βράχια είναι σχεδόν κατακόρυφα.

Στην ανατολική και νότια πλευρά υπάρχουν άλλοι δύο αμυντικοί εξωτερικοί περίβολοι που πρέπει να λειτουργούσαν και ως αναλημματικοί. Ένας δεύτερος εξωτερικός περίβολος υπήρχε και στη βόρεια πλευρά. Ίχνη του σώζονται σήμερα αποσπασματικά στην πλαγιά του λόφου.

Σήμερα στον κεντρικό περίβολο του Κάστρου υπάρχουν τα ερείπια κτιρίων, δύο καμαροσκέπαστες υπόγειες δεξαμενές και συστάδα λαξευτών τάφων.

Στην κορυφή του λόφου σώζεται ο ναός των Ταξιαρχών[44], απ' όπου πήρε το Κάστρο το όνομά του, ο οποίος ξανακτίσθηκε στα 1734 από τον καστελάνο του Κάστρου, Αλοΐσιο Ρεγγίνη.

Σε μικρή σπηλιά, στη βορειοανατολική πλευρά υπάρχει λαξευμένο στο βράχο το εκκλησάκι της Αγίας Κυριακής, πάνω από αυτό μικρή σκήτη και δεξιά της τα ερείπια κελιού.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θησαυροί

Παραδόθηκε από την ΙΒ΄ Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων, θησαυρός 1.071 χάλκινων νομισμάτων[45].

Ο θησαυρός είχε ανευρεθεί το 1963, στο χωριό Ρωμανό Ιωαννίνων από το δάσκαλο και έκτακτο επιμελητή αρχαιοτήτων Λάκκας Σουλίου Ν. Παπαδόπουλο.

---

43. Βλ. Γ. Λινάρδος, Το Αγγελόκαστρο της Κέρκυρας, Κερκ. Χρον. XX (1976), σ. 9-53. TIB III, Wien 1981, σ. 107.

44. Για τα παλαιοχριστιανικά θωράκια που υπάρχουν στις Τράπεζες των Ταξιαρχών και της Αγίας Κυριακής, βλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 317. D. Pallas, Les monuments paléochrétiens de Grèce decouverts de 1958 à 1973, Ρώμη 1977, σ. 146.

45. Μ. Γαλάνη - Η. Τσούρτη, Συμβολή στην έρευνα της κυκλοφορίας μεσαιωνικών νομισμάτων στο Δεσποτάτο της Ηπείρου, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου, Άρτα 27-31 Μαΐου 1990, Αθήνα 1992, σ. 125-161.

Περιλαμβάνει 1.071 deniers tournois με κοπές Ιωάννη Ορσίνι, Αχαΐας, Θηβών, Τήνου και Μεγάλης Βλαχίας και πρέπει να αποκρύφθηκε την εποχή του Ιωάννη Β΄ Ορσίνι (1323-1335). Ο θησαυρός, σύμφωνα με πληροφορίες του Ν. Παπαδόπουλου, βρέθηκε τυχαία στη θέση Σιάδη-Γκύρας πάνω από το Ρωμανό, σε σημείο ημιονικού δρόμου, που υπήρχε εκεί. Τα νομίσματα βρέθηκαν σε μικρό πήλινο δοχείο.

Επίσης παραδόθηκε από την 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων θησαυρός 1.706 νομισμάτων[46] που προέρχονται από την Άρτα και τα οποία παρέδωσε σ' αυτή ο Κωνστ. Καρπέτας, κάτοικος Λαμίας.

Πρόκειται ουσιαστικά για δύο θησαυρούς που αποτελούνται, ο πρώτος από έξι ασημένια ενετικά grossi με χρονολογία απόκρυψης τέλη 13ου αρχές - 14ου αι. και ο δεύτερος του 15ου αι. από 1.700 torneselli με κοπές M. Corner, Andrea Contarini, Tommaso Mocenigo κ.ά. Όλα τα νομίσματα καθαρίσθηκαν στο Νομισματικό Μουσείο και ταυτίσθηκαν από την Μ. Γαλάνη-Κρίκου και την Η. Τσούρτη.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Στα εργαστήρια της 8ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων συντηρήθηκαν το 1990, αρκετές φορητές εικόνες που προέρχονται κυρίως από ναούς των νομών Ιωαννίνων και Άρτης. Οι εικόνες μετά τη συντήρησή τους επεστράφηκαν στους ναούς από τους οποίους προήλθαν.

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1. Παντοκράτορας. Διαστ. 0,89x0,88x0,018 μ.

Ομφάλιο ξυλόγλυπτου ταβανιού από το καθολικό της μονής Αγίου Παντελεήμονα στο νησί Ιωαννίνων. Μονοκόμματο ξύλο. Ζωγραφική με αυγοτέμπερα σε προετοιμασία. Κατάσταση διατήρησης καλή.

Ο Χριστός στηθαίος, μετωπικός, κρατάει ευαγγέλιο και ευλογεί με το δεξί του χέρι. Νεανική μορφή που έχει αποδοθεί εικονογραφικά στο γνωστό τύπο. Χρονολογείται στα μέσα του 19ου αι. Συντηρήθηκε με την ευκαιρία της αντικατάστασης του παλαιού κατεστραμμένου ταβανιού της εκκλησίας.

2. Άγιος Δημήτριος. Διαστ. 0,82x0,54 μ. (Πίν. 123 β).

Προέρχεται από το ναό του Αγίου Δημητρίου Καστάνιανης[47]. Σήμερα φυλάσσεται στον ενοριακό ναό του Αγίου Νικολάου[48]. Κατάσταση διατήρησης καλή. Η εικόνα αποτελείται από δύο ξύλα και είναι ελαφρά κυρτή. Είναι ζωγραφισμένη με αυγοτέμπερα σε προετοιμασία. Σε χρυσό κάμπο ο έφιππος άγιος, ευλογούμενος από το χέρι του Θεού, φονεύει τον Σκυλογιάννη. Η μορφή του αγίου είναι νεανική με μεγάλα αμυγδαλωτά μάτια, κοντά μαλλιά και διπλό σχοινοειδές κόσμημα στο κεφάλι. Φοράει χρυσοποίκιλτο θώρακα, ψηλά υποδήματα και μανδύα που ανεμίζει. Πίσω του, πάνω στο κόκκινο άλογο υπάρχει ιερατική μορφή με μαύρη καλύπτρα και μανδύα. Κοντά στην ουρά του αλόγου η επιγραφή: *ΔΕΗCIC Δούλου Κυρίου Παράσχη Μπίμπα 1802 αυγούστω 10.* Ο κάμπος της εικόνας είναι ζωγραφισμένος σε δύο επίπεδα, με έντονη φυσιοκρατική διάθεση. Η εικόνα χαρακτηρίζεται για τα έντονα χρώματα και το αδέξιο σχέδιο.

3. Κοίμηση[49]. Διαστ. 0,74x0,48x0,04 μ. (Πίν. 123 γ).

Προέρχεται από τη Μονή Μακρυαλέξη στη Λάβδανη Ιωαννίνων. Η εικόνα είναι ζωγραφισμένη σε μονοκόμματο ξύλο, με αυγοτέμπερα σε προετοιμασία. Κάτω απ' αυτή υπάρχει λινάτσα. Πολυπρόσωπη σύνθεση που περιβάλλεται από δύο πλαίσια: ένα λεπτό γραπτό και ένα δεύτερο αυτόξυλο σχοινοειδές. Απόστολοι, όμιλοι επισκόπων και γυναικών περιστοιχίζουν το σκήνωμα της Παναγίας. Πίσω από την κλίνη ο Χριστός με την ψυχή της νεκρής προβάλλεται σε δόξα, στην οποία εικονίζονται σε μονοχρωμία άγγελοι. Δεξιά και αριστερά είναι ζωγραφισμένα οικοδομήματα με επικλινείς στέγες και έντονη προοπτική διάθεση. Στο πάνω μέρος της εικόνας η Θεοτόκος αναλαμβάνεται στους Ουρανούς και πλαισιώνεται από νεφελώματα με αγγέλους και αποστόλους. Ωραία σύνθεση που αναπτύσσεται με συμμετρία και προοπτικές αναζητήσεις. Στο πίσω μέρος της εικόνας υπάρχει μεγάλος κόκκινος σταυρός σε βάθρο με τα σύμβολα του πάθους. Στην ίδια πλευρά υπάρχει επίσης η επιγραφή: *Δεησις του δούλου του Θ(εο)ύ δοιομιτιου αχ έτους ζρξα.*

4. Δύο αποστολικά τέμπλου. Διαστ. 0,450x1,75 μ. (και τα δύο είναι ίδιων διαστάσεων).

Ορθογώνιοι πίνακες, που αποτελούνται από μονοκόμματα ξύλα με τραβέρσα και φέρουν πρόσθετη ξυλόγλυπτη κορνίζα. Το πρώτο παρουσιάζει στο κέντρο μία οριζόντια ρωγμή. Φθορές παρουσιάζει επίσης η

46. Ο θησαυρός έχει την ένδειξη Άρτα/1985, βλ. ό.π.

47. Για το ναό, βλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 217.

48. Στον ίδιο ναό υπάρχει η εικόνα της Προσκύνησης των Μάγων, η οποία αντιγράφει τη γνωστή εικόνα του Μιχαήλ Δαμασκηνού με το ίδιο θέμα που υπάρχει στο Ηράκλειο, στη συλλογή της Αγίας Αικατερίνης των Σιναϊτών, βλ. ό.π., σ. 216 και πρβλ. Κατάλογος έκθεσης, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη, ό.π., σ. 167, εικ. 169.

49. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 239.

ζωγραφική επιφάνεια, που πιθανώς οφείλεται στην κακή προετοιμασία. Κάτω από γραπτά τόξα εικονίζονται ολόσωμοι οι απόστολοι. Το βάθος είναι χρυσό, ενώ το έδαφος υποδηλώνεται με κόκκινο και πράσινο χώμα εναλλάξ. Στον πρώτο πίνακα είναι ζωγραφισμένοι οι απόστολοι: Φίλιππος, Βαρθολομαίος, Σίμων, Λουκάς, Ιωάννης ο Θεολόγος και Πέτρος. Οι περισσότεροι κρατούν κλειστά ειλητάρια, εκτός από τον Λουκά και τον Ιωάννη που κρατούν ευαγγέλιο. Στο δεύτερο εικονίζονται οι: Παύλος, Ματθαίος, Μάρκος, Ανδρέας, Ιάκωβος και Θωμάς, οι περισσότεροι από τους οποίους κρατούν Ευαγγέλια. Οι μορφές έχουν αποδοθεί σε διαφορετικές στάσεις με έντονες κινήσεις (Πίν. 124). Τα άνετα ρούχα καλύπτουν τα ραδινά σώματα και αφήνουν να διαγράφονται οι όγκοι τους. Η ρεαλιστική απόδοση των μορφών προϋποθέτει την εμπειρία του ζωγράφου και την εξοικείωσή του με έργα της Δύσης και δεν αποκλείεται να προέρχεται από τα γειτονικά Επτάνησα.

Τα αποστολικά αυτά προέρχονται από το ναό Αγίου Δημητρίου[50] Κληματιάς Ιωαννίνων και χρονολογούνται στο 18ο αι. Συντηρήθηκαν από τον Γ. Ζήνδρο.

5. Παντοκράτορας (Πίν. 125 α). Διαστ. 0,70x0,49x 0,020 μ. Προέρχεται από το ναό Αγίου Αθανασίου στην Αρίστη Ζαγορίου. Αυγοτέμπερα σε προετοιμασία με λινάτσα. Η εικόνα είναι ζωγραφισμένη σε μονοκόμματο ξύλο, με δύο παράλληλα τρέσσα. Παρουσιάζει φθορές κυρίως στις άκρες και μία κατακόρυφη ρωγμή στο πάνω μέρος. Σε χρυσό κάμπο ο Χριστός εικονίζεται σε προτομή. Φοράει κόκκινο χιτώνα, διακοσμημένο με χρυσογραφίες και βαθυγάλαζο ιμάτιο. Μεγάλα ασημένια επίπεδα αποδίδουν τις πτυχώσεις του ιματίου, η άκρη του οποίου καλύπτει τον αριστερό ώμο. Ο Χριστός ευλογεί με το δεξί του χέρι, που είναι τυλιγμένο στο ιμάτιο, ενώ με το αριστερό κρατάει κλειστό Ευαγγέλιο με ασημένια στάχωση, που διακοσμείται με σεραφείμ. Το φωτοστέφανο είναι στικτό. Στο ύψος του αριστερού ώμου σε κόκκινο πλαίσιο η επιγραφή: *Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ*. Πάνω δεξιά και αριστερά συμπιλήματα με χρυσογραφίες. Η μορφή έχει αποδοθεί απλοϊκά. Αντίθετα με το σφιχτό πλάσιμο του προσώπου, οι πτυχώσεις του ιματίου έχουν αποδοθεί επιπόλαια. Το μικρό κεφάλι του Χριστού έρχεται σε αντίθεση με το βαρύ σώμα της μορφής και την αδέξια κίνηση του δεξιού χεριού. Η εικόνα έφερε αρκετές επιζωγραφίσεις, όπως στο κάτω τμήμα του κάμπου όπου φέρει κίτρινο χρώμα, ίσως γιατί στο σημείο αυτό το χρυσό είχε απολεπισθεί. Συντηρήθηκε από τους Ζαφ. Γρατσιάνη και Βασ. Δραγατσούλη.

6. Προφήτης Ηλίας (Πίν. 125 β). Διαστ. 0,66x0,52x 0,025 μ.

Η εικόνα επαναλαμβάνει το γνωστό εικονογραφικό τύπο[51], όπως αυτός συναντάται σε μία σειρά εικόνων της Κρητικής σχολής του 16ου και 17ου αι. και ο οποίος δημιουργήθηκε αρχικά την παλαιολόγεια εποχή.

Ο προφήτης κάθεται σκεφτικός στην είσοδο μεγάλης σπηλιάς η οποία πλαισιώνεται από γυμνούς, μυτερούς βράχους, που διαμορφώνονται με κλιμακωτά επίπεδα. Με μία κίνηση 3/4, στρέφει το κεφάλι πάνω δεξιά προς το κοράκι με το στρογγυλό ψωμί στο ράμφος. Η μορφή εικονίζεται με μακριά μαλλιά, που πέφτουν στο δεξί ώμο και βοστρυχωτή γενειάδα. Φοράει πλούσια μηλωτή, που δένει μπροστά στο στήθος και σχηματίζει μεγάλο γιακά. Η εικόνα περιβάλλεται από διπλό, γραπτό πλαίσιο. Στο κάτω μέρος γίνεται προσπάθεια να αποδοθεί το τοπίο. Αριστερά υπάρχει μικρό δέντρο και δεξιά κλαδάκια φυτρώνουν στον κορμό κομμένου δέντρου.

Η εικόνα μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι από τις καλύτερες του είδους της. Είναι έργο αξιόλογου ζωγράφου που χαρακτηρίζεται για την άψογη ζωγραφική εκτέλεση, τα δυνατά χρώματα, την ελευθερία απόδοσης των όγκων. Χαρακτηριστικός είναι ο ρεαλιστικός τρόπος με τον οποίο έχουν αποδοθεί τα γυμνά μέρη του σώματος· τα πόδια με τα λεπτά σανδάλια, το αριστερό χέρι με τα μακριά δάκτυλα και ιδιαίτερα οι λεπτές φλέβες στο δεξί γυμνό χέρι, προϋποθέτει εμπειρία του ζωγράφου σε δυτικά έργα.

Η σχεδιαστική ακρίβεια με την οποία διαγράφονται οι λεπτές γραμμές που αποδίδουν τα ρόδινα φώτα στη σκουροκάστανη σάρκα του προσώπου με τη χαρακτηριστική ηρεμία στην έκφραση, δείχνει ότι πρόκειται για έργο αξιόλογου ζωγράφου του 16ου αι.

Στο κάτω μέρος της εικόνας, κοντά στα πόδια του προφήτη είναι ζωγραφισμένο οικόσημο. Σε οβάλ πλαίσιο με μπαρόκ κορνίζα εικονίζεται χέρι να κρατάει ρόδα. Στην πάνω πλευρά η επιγραφή: *Ο ΠΡΩΦΗΤΗΣ - ΗΛΥΑΣ*. Η εικόνα παρουσιάζει φθορές στις άκρες της και μία κάθετη ρωγμή στο σημείο ένωσης των δύο ξύλων. Προέρχεται από τη συλλογή της Μη-

50. Για το ναό, βλ. Ηπειρ. Χρον. 24 (1982), σ. 176 κ.ε., όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

51. Η απεικόνιση του προφήτη Ηλία με το κοράκι (βιβλίο Βασιλειών Γ, 17, 1-6) είναι γνωστή ήδη από τον 13ο αι. (τοιχογραφία διακονικού μονής Morača). Η εικόνα μας όμως στις λεπτομέρειές της επαναλαμβάνει το θέμα όπως αυτό απεικονίζεται σε μερικές κρητικές εικόνες, γεγονός που προϋποθέτει την ύπαρξη ενός αρχικού προτύπου. Σύμφωνα με τον Μ. Χατζηδάκη το πρότυπο αυτό θα πρέπει να δημιουργήθηκε στην Κρήτη το 15ο αι., βλ. Μαν. Χατζηδάκης, Εικόνες Πάτμου, Ζητήματα βυζαντινής και μεταβυζαντινής ζωγραφικής, Αθήνα 1977, σ. 81.

τρόπολης Ιωαννίνων και συντηρήθηκε από τους Π. Μπέχλη και Ασπ. Λιωνή.

7. Βημόθυρα. Διαστ. 0,68Χ1,45 μ. (Πίν. 125 γ). Προέρχονται από τη μονή Μακρυαλέξη[52] στη Λάβδανη Πωγωνίου. Προετοιμασία με λινάτσα. Αποτελείται από δύο μονοκόμματα ξύλα, τα οποία καταλήγουν πάνω σε οξυκόρυφο τόξο με κυματιστό περίγραμμα, που διαχωρίζει τη ζωγραφιστή επιφάνεια από την ξυλόγλυπτη επίστεψη με τις ολόγλυφες περιελισσόμενες κληματίδες. Ξυλόγλυπτο είναι επίσης και το αξονικό αρμοκάλυπτρο, που διακοσμείται με λεπτή κατακόρυφη οδοντωτή ταινία.

Μία λεπτή αυτόξυλη ταινία με επιγραφή χωρίζει σταυρωτά τα βημόθυρα σε τέσσερα διάχωρα, στα οποία είναι ζωγραφισμένα πάνω οι προφήτες Σολομών και Δαβίδ και κάτω ο Ευαγγελισμός.

Οι Προφήτες εικονίζονται στα πάνω διάχωρα, στηθαίοι. Φορούν βασιλικές ενδυμασίες, που διακοσμούνται με πλατιές διάλιθες ταινίες. Ευλογούν με το δεξί, ενώ με το αριστερό κρατούν ανοιχτά ειλητάρια με τις επιγραφές· αριστερά στο ειλητάριο του Σολομώντος: *CTÓM/AKŸ (PI) OY/ Π(P) ACΤ́/AZEI C/OΦÍAN/ XÉIΛI/ΔÈÀC.*. και δεξιά του Δαβίδ: *OCÈM/ EΓA-ΛῊ/NΘHT/A ĔPΓA/COYK̄(YPI)E/ΠÀNTA/ENCO (ΦIA).* Κάτω από αυτούς, στη λεπτή ξυλόγλυπτη ταινία η επιγραφή: αριστερά *ΑΓΓΕΛΟΣ ΠΡΩΤΟSTA-THC O.... ωΘΕ ΗΕΠΕ* και δεξιά *ΥΠΗΝ ΤΗ Θ(ΕΟ-ΤΟ)ΚΩ ΤΩ ΧΕΡΕ ΚΑΙ CΩΤΗ (P) Α.*

Ο Ευαγγελισμός αποτελεί το κυρίως θέμα των βημόθυρων. Οι μορφές περιβάλλονται από αυτόξυλο τοξωτό πλαίσιο, που διακοσμείται πάνω με ξυλόγλυπτους ρόδακες. Η Παναγία τυλιγμένη στο σκουρόχρωμο μαφόριο, εικονίζεται όρθια μπροστά σε μεγάλο κυβόσχημο κάθισμα με χαμηλό ερεισίνωτο. Πίσω της έχει αποδοθεί απλοϊκά στενόμακρο οικόδημα με τοξωτά ανοίγματα, που συνεχίζεται και πίσω από τον άγγελο στο αριστερό διάχωρο. Ο άγγελος με μεγάλο βηματισμό και ανοιχτές φτερούγες κατευθύνεται προς τα δεξιά. Φοράει κόκκινο χειριδωτό χιτώνα και ιμάτιο που ζώνεται περίπλοκα γύρω από τη μέση, ενώ η μία άκρη πέφτει πίσω από την πλάτη του. Το βάθος είναι χρυσό. Με φύλλα χρυσού καλύπτονται τα ξυλόγλυπτα πλαίσια και η επίστεψη των βημόθυρων. Η παράσταση του Ευαγγελισμού σχετίζεται με το νόημα της Θείας Ενσαρκώσεως, όπως άλλωστε και η παρουσία των δύο προφητών οι οποίοι την προέβλεψαν με τις προφητείες τους. Η παράσταση του Ευαγγελισμού εμφανίζεται στα βημόθυρα από τη βυζαντινή εποχή, ενώ ο ίδιος εικονογραφικός τύπος παρουσιάζεται διαμορφωμένος λίγα χρόνια μετά την εικονομαχία. Απλοϊκότητα χαρακτηρίζει τις μορφές με τα αυστηρά χαρακτηριστικά και τις συγκρατημένες κινήσεις. Γραμμικές πτυχώσεις, που διαμορφώνουν πλατιά επίπεδα προσπαθούν να αποδώσουν τον όγκο των μορφών, ενώ δε λείπει από το ζωγράφο η διακοσμητική διάθεση. Τα βημόθυρα θα πρέπει να χρονολογηθούν στα τέλη του 16ου αι.

8. Απόστολος Σίμων (Πίν. 125 δ). Διαστ. 0,50Χ0,30Χ 0,015 μ. Προέρχεται από τα αποστολικά[53] του τέμπλου, του ναού Αναλήψεως στο Γάιο Παξών. Η εικόνα βρίσκεται σε σχετικά καλή κατάσταση, εκτός από μερικές φθορές που παρουσιάζει στις άκρες της.

Περιβάλλεται από λεπτή κόκκινη ταινία. Ο απόστολος κάθεται σε ασημένιο μπαρόκ θρόνο[54], ο οποίος διακοσμείται με αγγέλους που έχουν σώμα ιχθυοειδούς. Φοράει βαθυγάλαζο χιτώνα και κιτρινόχρωμο ιμάτιο, που καλύπτει το δεξί χέρι με το οποίο ευλογεί. Στο αριστερό κρατάει κλειστό ειλητάριο. Συντηρήθηκε από την Ζαφ. Γρατσάνη.

9. Απόστολος Βαρθολομαίος (Πίν. 126 α). Διαστ. 0,50Χ0,30Χ0,015 μ. Προέρχεται κι αυτή από τον ίδιο ναό. Είναι ζωγραφισμένη σε μονοκόμματο ξύλο με δύο παράλληλα τρέσσα στο πίσω μέρος. Ο απόστολος είναι καθισμένος σε παρόμοιο μπαρόκ θρόνο, του οποίου τα περιγράμματα στο κάτω μέρος τονίζονται με μαύρο χρώμα. Η μορφή είναι νεανική, με λεπτό γένι. Φοράει κοκκινωπό χιτώνα και λαδοπράσινο ιμάτιο. Κρατάει κλειστό ειλητάριο και φέρει τα χέρια στα γόνατα. Παρά τις εικονογραφικές ομοιότητες με την παραπάνω εικόνα, πρόκειται για έργο άλλου ζωγράφου. Συντηρήθηκε από την Ασπ. Λιωνή.

10. Απόστολος Ιωάννης ο Θεολόγος. Διαστ. 0,50Χ0,30Χ 0,015 μ. Ο απόστολος στρέφεται προς τα δεξιά. Κάθεται σε χρυσό θρόνο, παρόμοιο μ' αυτούς των παραπάνω εικόνων. Φοράει ρόδινο χιτώνα και χειριδωτό μπλε ιμάτιο. Προέρχεται από το ναό Αναλήψεως Γάιου Παξών και συντηρήθηκε από την Ασπ. Λιωνή.

52. Για τη μονή Μακρυαλέξη στην Κάτω Λάβδανη Πωγωνίου, βλ. Αν. Τούρτα, Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι, Αθήνα 1991, σ. 27-28.

53. Οι αποστόλοι της Μεγάλης Δέησης στα τέμπλα των εκκλησιών της Κέρκυρας άρχισαν να εικονίζονται ένθρονοι από τα μέσα του 17ου αι., βλ. Βυζαντινά 13 (1985), σ. 399.

54. Η εικόνα —όπως και οι υπόλοιπες από το ίδιο αποστολικό της Ανάληψης— αντιγράφουν σε όλες τις λεπτομέρειές τους τις αντίστοιχες εικόνες των αποστολικών από το ναό του Αγίου Γεωργίου στο Παλαιό Φρούριο της Κέρκυρας. Τα αποστολικά αυτά χρονολογούνται στα μέσα του 17ου αι. και αποδίδονται στο ζωγράφο Εμμανουήλ Τζάνε, βλ. Κερκ. Χρον. XXV (1981), σ. 217-242.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

1) Βρεφοκρατούσα[55]. Διαστ. 0,99x1,48x0,02 μ. Δεσποτική εικόνα που προέρχεται από το τέμπλο του ναού της Παρηγορήτισσας στην Άρτα. Έχει ζωγραφισθεί με την τεχνική της αυγοτέμπερας σε προετοιμασία με λινάτσα. Αποτελείται από τρία κομμάτια ξύλου και είναι ελαφρά κυρτή. Στο πίσω μέρος υπήρχαν τρία τρέσσα καρφωμένα με οξειδωμένα γυφτόκαρφα που έχουν προκαλέσει φθορά στη ζωγραφική επιφάνεια. Η εικόνα παρουσιάζει μικροφθορές και ρωγμές κυρίως στην ένωση των ξύλων, αλλά γενικά η διατήρησή της είναι καλή. Η Παναγία εικονίζεται στον τύπο της Οδηγήτριας. Με το αριστερό της χέρι κρατάει το μικρό Χριστό, που απευθύνεται προς αυτή και φέρει το δεξί χέρι μπροστά στο στήθος. Φοράει κοκκινόχρωμο μαφόριο. Μεγάλα σκουρόχρωμα επίπεδα διαμορφώνουν τις πτυχές του μαφορίου που χαρακτηρίζεται για τη σχηματοποίησή του. Η εικόνα πρέπει να είχε παλαιότερα συντηρηθεί, αφού σε κάποια σημεία της είχαν αφαιρεθεί τα οξειδωμένα βερνίκια και οι επιζωγραφίσεις.

2) Χριστός Μέγας Αρχιερέας[56]. Διαστ. 1x1,28 μ. Προέρχεται από το κτιστό τοιχογραφημένο τέμπλο του ναού της Παρηγορήτισσας. Ο ξύλινος φορέας της εικόνας αποτελείται από τρία κομμάτια ξύλου, που έχουν δεχθεί προετοιμασία με στόκο και χοντρό λινό ύφασμα. Η εικόνα έχει δεχθεί επιζωγραφίσεις σε όλο το χρυσό κάμπο, σε τμήματα της πλούσιας αρχιερατικής στολής, στο φωτοστέφανο κτλ. Είναι ζωγραφισμένη με την τεχνική της αυγοτέμπερας πάνω στο χρυσό κάμπο και περιβάλλεται από λευκό κόκκινο γραπτό πλαίσιο.

Ο Χριστός εικονίζεται σε προτομή. Κρατάει ανοιχτό Ευαγγέλιο και ευλογεί με το δεξί. Φοράει σάκκο με μικρά τετράγωνα που σχηματίζουν σταυρούς, γαλάζιο ωμοφόριο με φυτική διακόσμηση και χρυσούς ρόδακες, επιγονάτιο με χρυσογραφίες και πολυτελή μίτρα με σφαιρικό πίλημα και μπαρόκ διακοσμητικά. Δεξιά και αριστερά από το ένσταυρο φωτοστέφανο υπάρχει η επιγραφή: *Ο ΒΑCΙΛΕΥC ΤΩΝ ΒΑ/CΙΛΕΥΟΝΤΩΝ και ΚΥΡΙΟC / ΤΩΝ ΚΥΡΙΕΥΟΝΤΩΝ / ΚΑΙ ΜΕΓΑC ΑΡΧΙΕΡΕΥC.* Στην κάτω αριστερή πλευρά της εικόνας διακρίνεται η χρονολογία *ΑΨΝΗ* (1758).

Χαρακτηριστικά είναι τα πυκνά μαλλιά που πλαισιώνουν το ωοειδές πρόσωπο του Χριστού με τα έντονα χαρακτηριστικά. Ο τύπος του Χριστού ως Μεγάλος Αρχιερεύς είναι γνωστός από τον 14ο αι. Ήδη στα τέλη του 15ου αι., ο τύπος παρουσιάζεται διαμορφωμένος και εντοπίζεται σε αρκετές δεσποτικές εικόνες τέμπλου. Σε σχέση με τον καθιερωμένο τύπο, η εικόνα παρουσιάζει αρκετές διαφορές που εντοπίζονται κυρίως στο χωρίο που αναγράφεται στο ανοιχτό Ευαγγέλιο και στη γενικότερη διακοσμητική διάθεση με την οποία χαρακτηρίζεται.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Εργαστήριο συντήρησης Μουσείου Αντιβουνιώτισσας

Εικόνες από διάφορες εκκλησίες της νήσου Κέρκυρας συντηρήθηκαν επίσης και στο εργαστήριο συντήρησης του Μουσείου Αντιβουνιώτισσας, στο οποίο εργάζονται οι συντηρητές: Σπ. Σουρτζίνος, Φίλ. Χειμαριώτης και Πρ. Παπαδάτος. Το β΄ εξάμηνο του 1990 στο δυναμικό του εργαστηρίου εντάχθηκε η συντηρήτρια Μαρ. Δεληγιάννη, η οποία εργάσθηκε στα πλαίσια του επιμορφωτικού προγράμματος της Ε.Ο.Κ.

1. Χριστός Μέγας Αρχιερέας. Διαστ. 0,90x1,09x0,02 μ. Δεσποτική εικόνα τέμπλου, ζωγραφισμένη απ' ευθείας στο ξύλο. Προέρχεται από το ναό του Αγίου Αθανασίου της Γαρίτσας και φυλάσσεται σήμερα στο Μουσείο της Αντιβουνιώτισσας.

Σε χρυσό βάθος ο Χριστός σε προτομή εικονίζεται στον τύπο του Μεγάλου Αρχιερέα. Φοράει πολυσταύριο φελόνιο και διάλιθη μίτρα. Κρατάει με το δεξί χέρι ανοιχτό ευαγγέλιο με την επιγραφή: *Ἡ βασιλεί/α ἡ ἐμή / οὐκ ἐστὶν / ἐκ τοῦ κόσ/μου τούτου / ἐκ του κόσμου / Λάβετε φά/γετε τοῦτο μου / ἐστὶ τὸ σῶμα / τὸ ὑπὲρ ὑμῶν / κλώμενον / εἰς ἄφεσιν / ἁμαρτιῶν.*

Η παράσταση περιβάλλεται από λεπτό γραπτό πλαίσιο. Στο ύψος των ώμων της μορφής του Χριστού οι επιγραφές: *(ὁ βα) σιλεύς τῶν βασι/ λευόντων - κ(αι Με)γάλος ἀρχιερ/έας.*

Η εικόνα παρουσιάζει αρκετές φθορές στο πρόσωπο κυρίως της μορφής και γενικά τα χρώματά της έχουν ξεθωριάσει. Συντηρητής Πρ. Παπαδάτος.

2. Οδηγήτρια. Διαστ. 0,38x0,33x0,01 μ. Προέρχεται από το ναό του Αγίου Προκοπίου στον Κάβο Λευκίμμης. Είναι ζωγραφισμένη με αυγοτέμπερα σε προετοιμασία. Η εικόνα έφερε φθορές σε πολλά σημεία της ζωγραφικής της επιφάνειας, που προερχόταν κυρίως από τα καρφιά που είχαν τοποθετηθεί σ' αυτή για να κρεμούν οι πιστοί τα αφιερώματα. Προβλήματα παρουσίαζε επίσης το ξύλο, το οποίο στερεώθηκε με γομολάκα και σε αρκετά σημεία του τοποθετήθηκε παρκετάζ. Επίσης τοποθετήθηκαν συρταρωτά τρέσσα.

Η Παναγία εικονίζεται στο γνωστό τύπο τη Madre della Consolazione. Φοράει μαφόριο που πορπώνεται

55. Α. Κ. Ορλάνδος, Η Παρηγορήτισσα της Άρτης, Αθήναι 1963, σ. 148-149, εικ. 148.

56. Ό.π., σ. 150, εικ. 149.

μπροστά στο λαιμό κάτω από το οποίο διακρίνεται η παρυφή λεπτότερου υφάσματος (δυτική μπόλια). Κρατάει με τα δύο της χέρια τον Χριστό που στρέφεται προς τα αριστερά και ευλογεί. Στο πάνω μέρος της εικόνας άγγελοι στέφουν με μεγάλη κορώνα την Παναγία.

Κατά την παράδοση η εικόνα βρέθηκε σε πηγάδι. Συντηρητής Φίλ. Χειμαριώτης.

3. Μητροπολίτης Χρύσανθος. Διαστ. 1,17x0,84 μ. Ελαιογραφία σε μουσαμά. Προέρχεται από το ναό του Αγίου Αθανασίου Άνω Κορακιάνας. Σύμφωνα με πληροφορία του εκκλησιαστικού συμβουλίου του ναού, πρόκειται για την προσωπογραφία του μητροπολίτη Χρύσανθου. Πιθανώς πρόκειται για το Χρύσανθο Μασσέλο, Μητροπολίτη Κερκύρας κατά τα έτη 1833-1848[57].

Ο μητροπολίτης εικονίζεται στηθαίος με ωμοφόριο διακοσμημένο με σειρήτια και μεγάλους σταυρούς. Φοράει καμηλαύκι με πανωκαλύμμαυκο και κρατάει ποιμαντορική ράβδο.

Πίσω από το δεξιό ώμο της μορφής εικονίζεται ο βράχος του παλαιού Φρουρίου της Κέρκυρας (διακρίνεται ο ναός του Αγίου Γεωργίου και ο σταυρός του Φρουρίου). Στην άλλη πλευρά υπάρχει σειρά κυπαρισσιών, στοιχείο της κερκυραϊκής φύσης και πάνω από το τοπίο, σε σκουρότερους τόνους, διαγράφεται ουρανός. Η παράσταση έχει υποστεί πολλές φθορές κυρίως στο βάθος του πίνακα και στο σώμα της μορφής. Ο μουσαμάς του πίνακα προσαρμόζεται σε ξύλινη κορνίζα με γαλάζια και πορτοκαλί διακοσμητικά σχέδια. Συντηρήθηκε από τη Μ. Δεληγιάννη, με την επίβλεψη του υπεύθυνου των εργαστηρίων Σπ. Σουρτζίνου.

4. Χριστός Παντοκράτωρ (Πίν. 126 β). Διαστ. 0,84x 0,53 μ. Αριθ. κατ. Πουλ. 1, Χρονολογία 18ος αι.

Η εικόνα περιβάλλεται από κόκκινο γραπτό πλαίσιο. Είναι ζωγραφισμένη με λάδι απ' ευθείας στο ξύλο. Αποτελείται από δύο ξύλα τα οποία παρουσιάζουν φθορές από σαράκι.

Η μορφή του Χριστού έχει αποδοθεί φυσιοκρατικά. Φοράει κόκκινο χιτώνα και γαλάζιο ιμάτιο με σκουρότερες πινελιές που σχηματίζουν πτυχώσεις. Κρατάει ανοιχτό ευαγγέλιο με την επιγραφή: *ἐ(άν) μη φάγητε τη σάρκα τοῦ υἱ(ο)ῦ τοῦ ανθρώπου και πίητε αὐτοῦ το αἷμα (μ)ου κ ἔχετε ἐάν της...* Στην κάτω δεξιά πλευρά της εικόνας υπάρχει μία άλλη επιγραφή: *ΜΝ(Η)-ΣΤΗΤΗ ΚΥΡΙΕ/... ΑΡΓΑΣΙΤΗ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΩΝΕΩΝ.*

Η εικόνα παρουσίαζε φθορές στο πρόσωπο της μορφής και στο κάτω μέρος. Κατά τη συντήρησή της έγιναν συμπληρώσεις με παρκετάζ σε πολλά σημεία, όπου το ξύλο ήταν σαθρό και τοποθετήθηκαν τρέσσα με μπρούτζινα στριφώνια. Έγινε επίσης επιφανειακός καθαρισμός — γιατί η εικόνα ήταν μαυρισμένη από την αιθάλη κεριών — και αισθητική αποκατάσταση στα σημεία που παρουσίαζε φθορές. Συντηρήθηκε από τους Φίλ. Χειμαριώτη και Πρ. Παπαδάτο. Προέρχεται από το ναό του Αγίου Νικολάου στο χωριό Πουλάδες.

5. Παναγία Βρεφοκρατούσα. Διαστ. 0,85x0,53 μ. Αριθ. κατ. Πουλ. 2.

Προέρχεται και αυτή από το ναό του Αγίου Νικολάου Πουλάδων και είναι έργο του ιδίου ζωγράφου.

Περιβάλλεται με κόκκινο γραπτό πλαίσιο και είναι ζωγραφισμένη με λάδι απ' ευθείας στο ξύλο. Η Παναγία εικονίζεται στον τύπο της δεξιοκρατούσας και κρατάει σε μαξιλάρι το μικρό Χριστό.

Στην κάτω πλευρά της εικόνας υπάρχει η επιγραφή: *ΔΕΙCΙ ΤΟΥ ΔΟΥ/ΛΟΥ ΤΟΥ Θ(Ε)ΟΥ ΧΑ(ΡΑΛΑ)-ΜΠΗ ΣΑΛΙΒ/... ΑΝΗ / 1777.*

Το ξύλο της εικόνας παρουσίαζε μεγάλη φθορά από σαράκι. Έγιναν συμπληρώσεις με παρκετάζ και επιφανειακοί καθαρισμοί. Η εικόνα συντηρήθηκε από το Φίλ. Χειμαριώτη και τον Πρ. Παπαδάτο.

6. *ΔΕΗCΗ* (Πίν. 126 γ). Διαστ. 1,25x1,22x0,02 μ. Προέρχεται από το ναό της Υπαπαντής Γουβίων[58] και φυλάσσεται σήμερα στο Μουσείο Αντιβουνιώτισσας.

Η εικόνα είναι στο πάνω μέρος της τοξωτή με οξυκόρυφη απόληξη. Είναι ζωγραφισμένη με αυγοτέμπερα σε προετοιμασία με λινάτσα. Αποτελείται από τρία κατακόρυφα ξύλα και ένα οριζόντιο στο κάτω μέρος. Παρουσιάζει αρκετές φθορές περιμετρικά. Φθορές επίσης έχουν δημιουργήσει στην επιφάνεια και τα οξειδωμένα καρφιά. Παλαιότερα είχε δεχθεί κάποια προληπτική συντήρηση, χωρίς όμως να αφαιρεθούν τα οξειδωμένα βερνίκια.

Σε χρυσό βάθος εικονίζεται η παράσταση της Δέησης στο γνωστό τύπο. Στο κέντρο ο Χριστός καθισμένος σε θρόνο, πλαισιώνεται δεξιά και αριστερά από την Παναγία και τον Πρόδρομο, που μεσιτεύουν για τη σωτηρία του κόσμου. Στο κάτω μέρος κοντά στα πόδια της Παναγίας υπήρχε η μορφή (σήμερα έχει καταστραφεί) του δωρητή - αφιερωτή. Από τη μορφή του σώζονται μόνο τα χέρια που κρατούν ανοιχτό βιβλίο. Στο κάτω μέρος της εικόνας υπάρχει επίσης μεγαλογράμματη επιγραφή: αριστερά *(ΔΟΥ)ΛΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ἰῶ(ΑΝΝ)ΟΥ ΝΤΕCΠΕΛΩ* και δεξιά *ΧΕΙΡ ΝΙΚΟ(Λ)ΑΟΥ ΤΟΥ ΤΖΑΦ....*[59].

57. Σ. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 138-142.

58. Για το ναό, βλ. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 203.

59. Πρόκειται πιθανώς για το γνωστό κρητικό ζωγράφο Νικόλαο

Κατά τη συντήρηση έγινε στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας σε αρκετά σημεία και αφαιρέθηκαν τα οξειδωμένα καρφιά στη θέση των οποίων τοποθετήθηκε συνθετικό κερί. Η συντήρηση της εικόνας έγινε από τον υπεύθυνο του εργαστηρίου Σπ. Σουρτζίνο.

Η εικόνα είναι αξιόλογο έργο και χρονολογείται στον 16ο αι.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νησί Ιωαννίνων

Μονή Ελεούσας[60]

Έγινε μικρή ανασκαφική έρευνα στο καθολικό της μονής Ελεούσας. Η έρευνα περιορίσθηκε στο δυτικό χώρο του κυρίως ναού και εξωτερικά της βόρειας και νότιας πλευράς του προκειμένου να διερευνηθούν τα λείψανα παλαιότερης τοιχοποιίας που εντοπίσθηκαν εκεί. Συγκεκριμένα, έγινε στον κυρίως ναό μικρή τομή στο τυφλό αψίδωμα-αρκοσόλιο που υπάρχει στη νοτιοδυτική πλευρά του μνημείου (Πίν. 126 δ). Στο σημείο αυτό ανασκάφηκε τάφος, ο οποίος είχε και παλαιότερα ανοιχθεί, αφού τα οστά βρέθηκαν διαταραγμένα. Με την ανασκαφή αποκαλύφθηκε το κάτω τμήμα της τοιχογραφίας της κόγχης που βρισκόταν επιχωμένη κάτω από το πλακόστρωτο του δαπέδου.

Πρόκειται για διακοσμητική ταινία με κόκκινους και μαύρους ρόμβους. Η ταινία συνεχίζεται και σε τμήμα εγκάρσιου τοίχου, που αποκαλύφθηκε στην ανατολική πλευρά του αψιδώματος. Η διερεύνηση της τομής στο σημείο αυτό έφερε στο φως λείψανα εγκάρσιου τοίχου που αντιστοιχεί στο τόξο που υπάρχει στην καμάρα του ναού. Πρόκειται για τη *μέση καμάρα τῆς ἐκκλησίας ἥτις ἦν πλησίον τοῦ δεσποτικοῦ θρόνου*, η οποία σύμφωνα με την επιγραφή[61] του νάρθηκα γκρεμίσθηκε στα 1759 (*αψνθ*) για μεγαλύτερη ευρυχωρία του ναού.

Λείψανα του εγκάρσιου αυτού τοίχου εντοπίσθηκαν και στην απέναντι πλευρά κοντά στη μικρή είσοδο που ανοίγεται εκεί. Στο σημείο αυτό διατηρούνται και υπολείμματα των διακοσμητικών ταινιών που έφερε στο κάτω μέρος ο τοίχος.

Φαίνεται ότι το αρχικό δάπεδο του ναού ήταν πιο χαμηλά, όπως άλλωστε δείχνουν και οι αναβαθμοί που υπάρχουν στο ανατολικό τοίχο του νάρθηκα και οδηγούν στον κυρίως ναό. Ο χώρος, που σχηματίζεται μετά την αποκάλυψη του εγκάρσιου τοίχου, ήταν ο αρχικός νάρθηκας του ναού, ο οποίος με τις επισκευές του 18ου αι. καταργήθηκε και επεκτάθηκε σ' αυτόν ο κυρίως ναός.

Μία άλλη τομή έγινε εξωτερικά της βόρειας πλευράς του ναού. Η πλευρά αυτή είναι σήμερα ενσωματωμένη στη μεταγενέστερη διώροφη πτέρυγα των κελιών που διατηρούν ενσωματωμένα λείψανα παλαιότερων τοίχων.

Στη βορειοδυτική γωνία υπάρχει τυφλό αψίδωμα το τόξο του οποίου αποτελείται από πλίνθους που πλαισιώνονται πάνω από άλλη οριζόντια σειρά πλίνθων. Στο πάνω μέρος του τόξου υπάρχει πλίνθινος σταυρός. Κάτω από το αψίδωμα υπήρχε κιβωτιόσχημος τάφος που είχε ανοιχτεί παλαιότερα.

Στην τοιχοποιία του αψιδώματος και του τοίχου παρεμβάλλονται κεραμίδια σ' ένα υποτυπώδες πλινθοπερίκλειστο σύστημα.

Ο τοίχος με το τυφλό αψίδωμα παρουσιάζει ανατολικά αρμό και ακουμπά σε γωνία που σχηματίζουν δύο άλλοι τοίχοι βορειοανατολικά. Ο ανατολικός τοίχος της γωνίας σώζεται αποσπασματικά. Είναι θεμελιωμένος σε εμφανή βράχο. Ο βόρειος συνεχίζεται και είναι ενσωματωμένος στο μεταγενέστερο τοίχο των κελιών.

Από τις παραπάνω παρατηρήσεις καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι στη βόρεια πλευρά του μνημείου υπήρχε αρχικά ένας παράλληλος μ' αυτή χώρος, αντίστοιχος μ' αυτόν που υπάρχει στο καθολικό της Μονής Φιλανθρωπηνών και ο οποίος ονομάζεται εξαρτικός[62].

Τζαφούρη ή Ζαφούρη. Για το ζωγράφο, βλ. Μ. Χατζηδάκης, Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830), τ. 1, Αθήνα 1987, σ. 292-294. Για την εικόνα πρόκειται να γίνει εκτενέστερα λόγος αλλού από την υπογράφουσα.

60. Η μονή ήταν αρχικά αφιερωμένη στον άγιο Νικόλαο και έφερε την επωνυμία των Γκιουμάτων ή Μεθοδάτων. Το 16ο αι. μετονομάσθηκε σε Ελεούσα. Για τη μονή, βλ. Ηπειρ. Χρον. Α΄ (1926), τ. 2, σ. 143-146. Επίσης Βαρ. Ν. Παπαδοπούλου, Η Μονή Αγ. Νικολάου Γκιουμάτων ή Ελεούσας· παρατηρήσεις για τις πρώτες φάσεις του Καθολικού, Μοναστήρια της νήσου των Ιωαννίνων, 700 χρόνια 1292-1992, Πρακτικά συμποσίου (υπό εκτύπωση). Η ίδια, Η Μονή Ελεούσας, Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων, Ζωγραφική, Ιωάννινα 1993, σ. 274, 295, όπου και τα σχέδια των διαφόρων φάσεων της μονής. Για τις τοιχογραφίες της μονής, βλ. A. Stavropoulou-Makri, Les peintures murales de l'église de la Transfiguration à Veltsista, 1568 en Epire et l'atelier des peintres Kondaris, Ιωάννινα 1989, σ. 170-174. Δημ. Κωνστάντιος, Ο Καπεσοβίτης ζωγράφος Αναστάσιος στο Νησί των Ιωαννίνων, Πρακτικά συμποσίου για τα Μοναστήρια της νήσου των Ιωαννίνων, (υπό εκτύπωση). Στη μονή πρόκειται να στεγαστεί το Μουσείο Εκκλησιαστικής Τέχνης της μητροπολιτικής περιφέρειας Ιωαννίνων.

61. Σπ. Λάμπρος, ΝΕ 11 (1914), σ. 15 και 13 (1916), σ. 282.

62. Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Η μονή των Φιλανθρωπηνών και η πρώτη φάση της μεταβυζαντινής ζωγραφικής, Αθήνα 1983, σ. 35.

Με την ευκαιρία των εργασιών που πρόκειται να γίνουν στο καθολικό για την υγρομόνωση του δαπέδου ανασκάφηκε ολόκληρος ο δυτικός χώρος που αντιστοιχούσε στον αρχικό νάρθηκα. Η ανασκαφή έφερε σε φως πολλά τμήματα τοιχογραφιών που πρέπει να προέρχονται από τον κατεδαφισμένο εγκάρσιο τοίχο, το υλικό του οποίου αποτέλεσε το υπόστρωμα του δαπέδου της δυτικής πλευράς.

Ο χώρος της ανασκαφής χωρίσθηκε σε πολύ μικρά τετράγωνα, ώστε να γίνει πιο εύκολη η συνένωση των τοιχογραφιών, που θα έρχονταν στο φως.

Ατυχώς όμως οι τοιχογραφίες βρέθηκαν πολύ θρυμματισμένες. Από αυτές βρέθηκαν ολόκληρα μόνο τα κεφάλια τριών μορφών από τα οποία ένα ανήκει σε μορφή Χριστού με φωτοστέφανο και τμήμα δόξας. Σε τρία τμήματα βρέθηκε επίσης κεφάλι μορφής με γενειάδα.

Κατά μήκος του βόρειου τοίχου του κυρίως ναού σώζονται πήλινες πλάκες που προέρχονται από το αρχικό δάπεδο.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Άρτα

Οδός Μπιζανίου (οικόπεδο Παπαγιάννη) (Σχέδ. 4)

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής στο παραπάνω οικόπεδο[63] (Πίν. 127 α) αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα κτιρίου που διατηρούνταν αποσπασματικά. Οι τοίχοι του κτιρίου ήταν κτισμένοι με ακανόνιστες πέτρες (αρκετές από τις οποίες ήταν υλικό σε β΄ χρήση, όπως π.χ. τμήμα αρχαίας επιτύμβιας στήλης) και λιγοστά κεραμίδια χωρίς συνδετικό υλικό. Μερικοί από τους τοίχους είχαν μεταγενέστερα επισκευασθεί και έφεραν κονίαμα.

Στη νοτιοδυτική πλευρά του οικοπέδου και στην επιφάνεια τοίχου (Τ8) βρέθηκε τάφος, που είχε τη μορφή απλού λάκκου. Συγκεκριμένα, βρέθηκαν σκεπασμένα με κεραμίδες δύο κρανία και λιγοστά οστά. Από την πρόχειρη αυτή ταφή προέρχονται δύο ζεύγη χάλκινων ενωτίων, πιθανώς βυζαντινής εποχής.

Οδός Ρωγών (οικόπεδο Αποτόρη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής βρέθηκαν στο παραπάνω οικόπεδο τμήματα βυζαντινών τοίχων που ήταν θεμελιωμένα σε οικοδομικά λείψανα της Αμβρακίας και σε τμήμα αρχαίου οδοστρώματος. Η διατήρηση των τοίχων ήταν αποσπασματική με αποτέλεσμα να μην έχουμε μία σαφή εικόνα του κτιρίου στο οποίο ανήκαν. Η ανασκαφή έφερε στο φως 38 χάλκινα νομίσματα, τα περισσότερα από τα οποία είναι αρχαία.

Οδός Σουλίου (οικόπεδο Αποστόλου)[64]

Βρίσκεται στην οδό Σουλίου κοντά στο Κάστρο της Άρτας. Κατά τις εργασίες εκσκαφής θεμελίων εντοπίσθηκαν οικοδομικά λείψανα μεταβυζαντινής εποχής. Η ανασκαφή που ακολούθησε έφερε στο φως δύο παράλληλους τοίχους με κατεύθυνση από Α.-Δ. που είχαν μέγ. σωζ. πλάτος 0,36 και μέγ. σωζ. ύψος 0,22 μ., οι οποίοι εκτείνονταν σ' ολόκληρο το πλάτος του οικοπέδου.

Στο οικόπεδο ανασκάφθηκαν πέντε αποθέτες[65], οι τρεις από τους οποίους ήταν κτιστοί. Οι αποθέτες ήταν γεμάτοι με εφυαλωμένη άβαφη μεταβυζαντινή κεραμική.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Κέρκυρα

Ναός Παναγίας Αντιβουνιώτισσας

Συνεχίσθηκε και φέτος η ανασκαφική έρευνα στο ναό της Παναγίας Αντιβουνιώτισσας[66], όπου στεγάζεται το Μουσείο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης της Κέρκυρας. Η ανασκαφή περιορίστηκε στο χώρο του κυρίως ναού (Πίν. 127 β) αφού πέρυσι είχε ολοκληρωθεί η ανασκαφή των νάρθηκων, που πλαισιώνουν το ναό σε σχήμα Π. Κατ' αρχάς αφαιρέθηκαν οι πλάκες του δαπέδου, οι οποίες είχαν προηγουμένως αριθμηθεί, προκειμένου να επανατοποθετηθούν στην αρχική τους θέση.

Η ανασκαφή έγινε κάτω από άσχημες, σχεδόν μακάβριες, συνθήκες, αφού λόγω της υγρασίας πολλοί από τους νεκρούς δεν είχαν απόλυτα αποσυντεθεί. Ως γνωστόν η ταφή των νεκρών στο εσωτερικό των εκκλησιών[67] της Κέρκυρας συνέχισε να γίνεται έως και τα

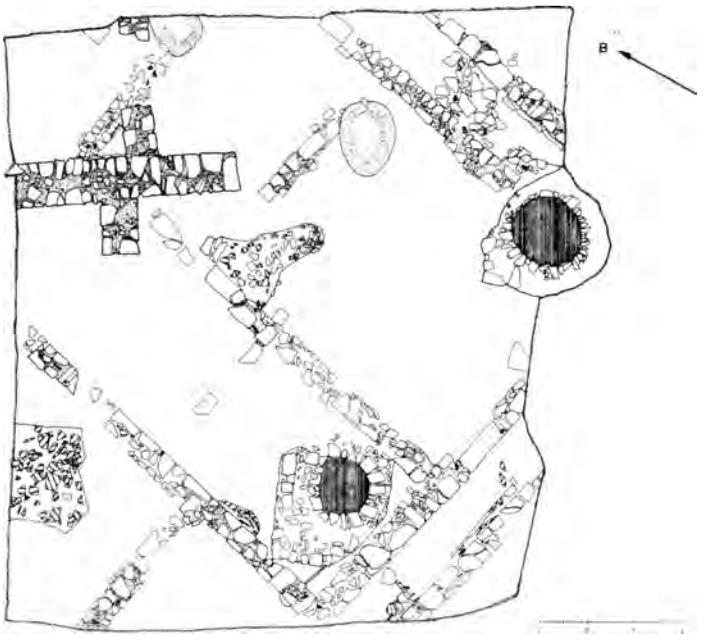
63. Η ανασκαφή του οικοπέδου έγινε από την αρχαιολόγο Μ. Τσάπαλη, η οποία εργάσθηκε στην Εφορεία με σύμβαση ορισμένου χρόνου.

64. Η ανασκαφή έγινε από την αρχαιολόγο Χρ. Λούπου, η οποία αποσπάσθηκε από την ΚΑ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο γραφείο της Εφορείας μας στην Άρτα, για ένα διάστημα επτά περίπου μηνών.

65. Αποθέτες ή κυκλικοί βόθροι απορριμμάτων έχουν βρεθεί και σε άλλα οικόπεδα στην Άρτα, βλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 195-196, 204· 30 (1975): Χρονικά, σ. 209.

66. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 293.

67. Αθ. Τσίτσας, Περιπλάνηση στα ταφολόγια, Δελτίον Αναγνω-

Σχέδ. 4. Άρτα. Οδός Μπιζανίου. Κάτοψη της ανασκαφής.

τέλη του 19ου αι. Ενδεικτικό σ' αυτό είναι τα νομίσματα του βασιλέως Γεωργίου Α΄ που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, από τα οποία συμπεραίνουμε ότι στο ναό της Αντιβουνιώτισσας συνεχίσθηκαν οι ενταφιασμοί τουλάχιστον έως και την εποχή αυτή.

Η ανασκαφή[68] αποκάλυψε 14 τάφους, μερικοί από τους οποίους ήταν κιβωτιόσχημοι, κτισμένοι με επάλληλες σειρές λεπτών τούβλων (Πίν. 128 α). Οι παραπάνω τάφοι φαίνεται ότι ανήκαν σε σημαντικά πρόσωπα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκαν απλά ξύλινα φέρετρα, αρκετά από τα οποία βρέθηκαν σχεδόν ολόκληρα. Λόγω της συνεχούς χρήσης του χώρου, οι επιχώσεις βρέθηκαν πολύ διαταραγμένες και γεμάτες διασκορπισμένα οστά, τα οποία λόγω στενότητας χώρου συχνά παραμερίζονταν (αρκετά μάλιστα βρέθηκαν σπασμένα). Σε μερικές περιπτώσεις, πάνω σε σκελετούς, βρέθηκε ασβέστης, ένδειξη ότι ενταφιάσθηκαν σε περίοδο επιδημίας.

Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι μερικοί νεκροί είχαν τοποθετηθεί πάνω σ' ένα λεπτό στρώμα φύλλων δάφνης, ενώ σε άλλους υπήρχαν στεφάνια λουλουδιών. Σε μία περίπτωση στα πόδια του νεκρού βρέθηκε ένα κομμάτι από την περούκα του.

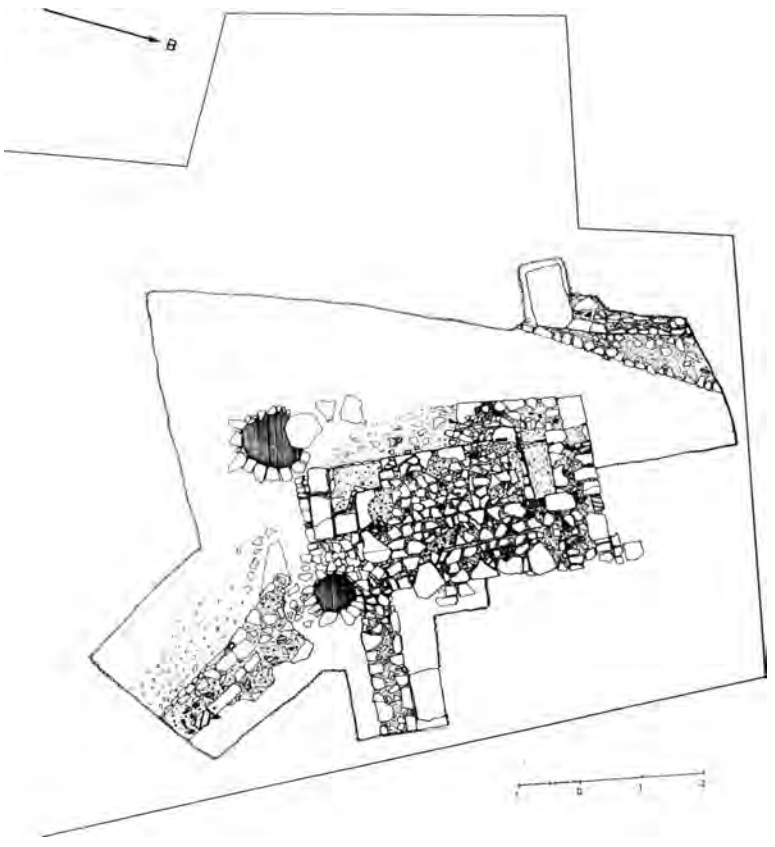
Στις διαταραγμένες επιχώσεις βρέθηκαν 66 χάλκινα νομίσματα, αρκετά οξειδωμένα, λιγοστή εφυαλωμένη κυρίως κεραμική, κομμάτια γυάλινων αγγείων και μερικά μικροαντικείμενα (π.χ. χάλκινες πόρπες, δακτυλίδια, χτένες κτλ.). Βρέθηκαν επίσης πολλά τμήματα υφασμάτων, δέρματα παπουτσιών, ανθρώπινα μαλλιά, μεταλλικά χερούλια από φέρετρα κτλ.

Η ανασκαφή έφθασε έως το βράχο, πάνω στον οποίο είναι θεμελιωμένος ο ναός. Η επιφάνεια του βράχου καθαρίσθηκε προσεκτικά από τις επιχώσεις που κατακρατούσαν νερά, με αποτέλεσμα να υπάρχει υγρασία πολλή στο ναό που εγκυμονούσε κινδύνους για τις εικόνες που υπήρχαν.

Ο χώρος του κυρίως ναού ανασκάφηκε ολόκληρος, εκτός από το χώρο του Ιερού. Ατυχώς όμως δε στάθηκε δυνατό να ολοκληρωθούν και οι εργασίες στο δάπεδο (πλήρωση του κενού των επιχώσεων με χαλίκι

στικής Εταιρείας Κέρκυρας 12 (1975), σ. 5-42. Η ταφή των λαϊκών στο εσωτερικό των εκκλησιών απαγορευόταν δια νόμου ήδη από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια, απαγόρευση την οποία όμως καταπατούσαν. Στα καθολικά μονών θάβονταν αυτοκράτορες, κτήτορες κ.ά., βλ. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός, Αθήναι 1951, τ. Δ΄, σ. 185-188. Στην Κέρκυρα το πρώτο υπαίθριο νεκροταφείο ιδρύθηκε στα μέσα του 1ου αι. στο προάστιο Γαρίτσα.

68. Η ανασκαφή στο εσωτερικό του ναού έγινε από την αρχαιολόγο Ευαγγ. Γαρνέλη, που εργάσθηκε στην Εφορεία με σύμβαση ορισμένου χρόνου.

Σχέδ. 5. Ναύπακτος. Οδός Τζαβέλα 1. Κάτοψη της ανασκαφής.

και άμμο, δαπεδόστρωση κτλ.), ώστε να γίνει η επανέκθεση του Μουσείου.

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Ναύπακτος

Οδός Ανδρεοπούλου (οικόπεδο Αγγελάκη)

Βρίσκεται κοντά στα ερείπια της παλαιοχριστιανικής βασιλικής[69] που είχε βρεθεί παλαιότερα στα διπλανά οικόπεδα Γαλάνη-Κούμπιου στην οδό Ν. Φαρμάκη και Βέργου στην οδό Καπορδέλη.

Κατά τη διάνοιξη των πεδίλων για τη θεμελίωση της οικοδομής αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο, τμήματα δύο παράλληλων τοίχων, διαστ. 0,75x1,50 και 0,65x1 μ., που βρίσκονταν σε βάθος 1,70 μ. από την επιφάνεια του δρόμου.

Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι με ορθογώνιες περίπου πέτρες και ρόδινο κονίαμα και βρίσκονται σε απόσταση 5 μ. περίπου μεταξύ τους. Στον ενδιάμεσο χώρο βρέθηκε στρώμα καταστροφής.

Οι τοίχοι πρέπει να ανήκουν στο νότιο κλίτος της παλαιοχριστιανικής βασιλικής (που ήταν πεντάκλιτη) και είναι παράλληλοι με το τμήμα της που ανασκάφηκε στο οικόπεδο Βέργου.

Στο οικόπεδο διακόπηκαν οι εργασίες, προκειμένου να ανασκαφεί ολόκληρος ο χώρος. Δοκιμαστικές τομές έγιναν και στο διπλανό οικόπεδο Κατσάμπα το οποίο όμως δεν έδωσε λείψανα τοίχων, αλλά ούτε και ευρήματα.

69. Για την παλαιοχριστιανική βασιλική που ανασκάφηκε παλαιότερα στη Ναύπακτο, βλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 394· 33 (1978): Χρονικά, σ. 167-168· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 543. Για την παλαιοχριστιανική Ναύπακτο, βλ. Βαρ. Παπαδοπούλου, Νέα στοιχεία για την παλαιοχριστιανική Ναύπακτο, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Αρχαιολογικού Συμποσίου για την Αιτωλοακαρνανία, Μεσολόγγι 13-15 Δεκεμβρίου 1991 (υπό εκτύπωση).

Οδός Τζαβέλλα 1 (οικόπεδο Τσέλιου)

Κατά τη διάρκεια δοκιμαστικών τομών που έγιναν στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα υστερορωμαϊκών χρόνων.

Το οικόπεδο βρίσκεται στους πρόποδες του λόφου πάνω στον οποίο είναι κτισμένο το Κάστρο της Ναυπάκτου. Για το λόγο αυτό το οικόπεδο στο πίσω μέρος του ήταν έντονα επικλινές.

Κατά την αποχωμάτωσή του, αποκαλύφθηκε (στο πίσω μέρος) ο ανατολικός και τμήμα του βόρειου και νότιου τοίχου ενός σχεδόν τετραγώνου χώρου. Οι τοίχοι σώζονται σε ύψος 1,50 μ. περίπου και ήταν κτισμένοι με ακανόνιστες πέτρες και διάσπαρτα κεραμίδια. Στο κάτω μέρος τους έφεραν περιμετρικά μικρή εσοχή για ξυλοδεσιά (Πίν. 128 β). Το δάπεδο του χώρου ήταν πλακοστρωμένο. Οι τοίχοι απομακρύνθηκαν προκειμένου να γίνουν δοκιμαστικές τομές και στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου κάτω από τον πλακοστρωμένο χώρο αποκαλύφθηκε σύμπλεγμα τοίχων υστερορωμαϊκής εποχής (Σχέδ. 5).

Συγκεκριμένα, ήρθε στο φως ορθογώνια συμπαγής κατασκευή (Πίν. 128 γ) που καταλήγει στη νότια πλευρά της σε τρεις αναβαθμούς. Είναι κτισμένη με ακανόνιστες πέτρες, πλινθόπλακες και μεγάλους δόμους στη νότια πλευρά της.

Η κατασκευή περιβάλλεται στο κάτω μέρος της δυτικής και βόρειας πλευράς με τοίχο αμελέστερα κτισμένο. Στη νοτιοανατολική γωνία της υπήρχε πηγάδι, που το χρησιμοποιούσαν μέχρι πρόσφατα οι ιδιοκτήτες του οικοπέδου. Στη νοτιοδυτική γωνία αποκαλύφθηκε αποθέτης με ωραία εφυαλωμένη και άβαφη βυζαντινή κεραμική.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν τέσσερα χάλκινα νομίσματα, οξειδωμένα, σιδερένια καρφιά, ένα πήλινο σφονδύλι και γυάλινα μικροαντικείμενα.

Από το χώρο περισυλλέξαμε επίσης βυζαντινά εφυαλωμένα όστρακα, από τα οποία τα περισσότερα έφεραν εγχάρακτη διακόσμηση και πράσινη εφυάλωση.

Επίσης περισυλλέξαμε τμήμα μαρμάρινου διάτρητου διαφράγματος με κάθετες και οριζόντιες ταινίες στο κέντρο των οποίων υπήρχε απλό κυκλικό κόσμημα, τμήμα ακόσμητου κίονα με οπή στο πάνω μέρος, τμήμα κίονα με στριφτές ραβδώσεις (το τμήμα αυτό βρέθηκε στη διπλανή οικοδομή Πολυζώη) και επίθημα κιονίσκου· στη μία λοξότμητη πλευρά φέρει σχηματοποιημένα φύλλα καλάμου.

ΒΑΡΒΑΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Η΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Η Η΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων πραγματοποίησε το 1990 τις παρακάτω εργασίες:

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο συνεχίστηκε η καταγραφή[1] και αποδελτίωση των αρχαίων από τις ανασκαφές της Εφορείας.

Στους καταλόγους ευρημάτων της Κέρκυρας καταγράφηκαν 887 αντικείμενα και 242 νομίσματα από τις ανασκαφές στα οικόπεδα Μικάλεφ, Πουλή, Δάλλα-Σκούρτη, Μπαλή, Βορδόχειλα, Μέξα, Παντελιού και Ανδριώτη και αποδελτιώθηκαν 1.500 αρχαία. Στους καταλόγους ευρημάτων της Θεσπρωτίας καταγράφηκαν 211 αντικείμενα και 281 νομίσματα από τη Γιτάνη, Σμέρτο, Παραπόταμο, Φράγμα Καλαμά, Χρυσαυγή Παραμυθιάς, Σούλι, Δυμόκαστρο και Πύργο.

Στο εργαστήριο συντήρησης[2] συντηρήθηκαν 733 νομίσματα, 479 πήλινα, 38 σιδερένια, 79 χάλκινα, 23 μολύβδινα, 35 γυάλινα, 48 λίθινα και 32 οστέινα αντικείμενα από τις ανασκαφές της Κέρκυρας και 217 γυάλινα και 12 λίθινα αντικείμενα από τις ανασκαφές της Θεσπρωτίας. Εκτός από την τρέχουσα εργασία της συντήρησης στο εργαστήριο της Εφορείας, ο τεχνίτης του ΤΑΠΑ Γιώργος Κωστόπουλος κατασκεύασε γύψινο εκμαγείο λίθινου έργου που απεικονίζει τον Απόλλωνα του Kassel, το οποίο στάλθηκε στη Γερμανία για την έκθεση Apollo und Athena[3]. Με την ευκαιρία αυτή ο Γ. Κωστόπουλος διοργάνωσε σεμινάριο στο οποίο δίδαξε την τεχνική λήψεως εκμαγείων στους συντηρητές της Εφορείας και στοιχεία συντήρησης στη φοιτήτρια των Τ.Ε.Ι. Χριστίνα Λάζαρη που εκπαιδευόταν στην πρακτική της συντήρησης στα εργαστήρια των Μουσείων μας.

Στο σχεδιαστήριο εκπονήθηκαν από την αρχιτέκτονα Μ. Βραδή και τη σχεδιάστρια Ε. Χονδρογιάννη τα σχέδια από τις ανασκαφές στα οικόπεδα Μικάλεφ, Βορδόχειλα, Δάλλα-Σκούρτη, Κρεμόνα, Ανδριώτη, Μέξια και Παντελιού, ενώ από τον τοπογράφο Κ. Τσίτο έγιναν τα σχέδια του νεκροταφείου του Σμέρτου, κτιρίων στη Φασκομηλιά και Ρίζιανη, των τειχών της Καλλιθέας και του Γαλατά, καθώς και αρχαιολογικών χώρων στη Θεσπρωτία. Ο αρχιτέκτων μέλος του ΥΠΠΟ Θ. Νακάσης, μόνιμος συνεργάτης της συστηματικής ανασκαφής της Γιτάνης Θεσπρωτίας, εκπόνησε το σχέδιο του κτιρίου Β του χώρου.

Ολοκληρώθηκε η τακτοποίηση του φωτογραφικού αρχείου της Εφορείας με την ταύτιση, ταξινόμηση και καταλογογράφηση όλων των φωτογραφιών παρελθόντων και πρόσφατων χρόνων και συνεχίστηκε ο εμπλουτισμός του τόσο με φωτογραφίες που έγιναν από παλιά αρνητικά όσο και με τη λήψη νέων φωτογραφιών των ευρημάτων που προήλθαν από τις νέες ανασκαφές.

Στις αίθουσες έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου άρχισαν να γίνονται από την αρχαιολόγο Γ. Μεταλληνού, την αρχιτέκτονα Μ. Βραδή και το συντηρητή Μ. Μακρή δοκιμαστικές επανεκθετικές εργασίες για τη συμπλήρωση της υπάρχουσας έκθεσης, με σκοπό να γίνουν γνωστά στο κοινό ορισμένα αξιόλογα ευρήματα των τελευταίων ετών. Αφορμή για την εργασία αυτή στάθηκε η δωρεά από την Ολυμπιακή Αεροπορία προς την υπηρεσία μας 10 προθηκών, οι οποίες επισκευάστηκαν πρώτα κατάλληλα ώστε να ενταχθούν χωρίς να δημιουργηθεί πρόβλημα αισθητικής στο Μουσείο. Δύο από τις προθήκες τοποθετήθηκαν στην αίθουσα του εκδοτηρίου για να χρησιμεύσουν ως περιοδικά εκθετήρια ευρημάτων από τις ανασκαφές της χρονιάς, ενώ άλλες τέσσερις τοποθετήθηκαν στον προθάλαμο του ορόφου κοντά σε ευρήματα από το νεκροταφείο της Γαρίτσας και μέσα σ' αυτές εκτέθηκε κεραμική από το ίδιο νεκροταφείο.

Μουσείο Ασιατικής Τέχνης

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης των έργων τέχνης του Μουσείου. Για το σκοπό αυτό στάλθηκαν στη Διεύθυνση Συντήρησης του ΥΠΠΟ 28 ινδικά ξυλόγλυπτα με θρησκευτικές και μυθολογικές παραστάσεις προκειμένου να συντηρηθούν από τον κ. Πατεράκη. Με την ευκαιρία της έκθεσης της συλλογής Χ. Χιωτάκη στην αίθουσα Δ, για την οποία αναφέρει στη συνέχεια η αρχαιολόγος Π. Μελά, έγιναν τροποποιήσεις στις αίθουσες Γ΄ και Μ΄ και στον προθάλαμο του πρώ-

1. Στην καταγραφή εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Κάντα, Γ. Μεταλληνού, Γ. Ρήγινος, Υ. Φάκλαρη, Γ. Αυγερινού.

2. Στη συντήρηση εργάστηκαν η Δ. Ζερνιώτη και ο Μ. Μακρής.

3. Apollon und Athena, Staatliche Kunstsammlungen, Kassel 1991, σ. 144, πίν. 25-26.

του ορόφου. Με τις προαναφερόμενες τροποποιήσεις ασχολήθηκαν η αρχαιολόγος Α. Καραμάνου και η αρχιτέκτων Μ. Βραδή.

Κ. ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Έκθεση Συλλογής Χαρίλαου Χιωτάκη

Τα αντικείμενα της δωρεάς Χ. Χιωτάκη αποτελούν την τρίτη μεγάλη συλλογή του Μουσείου Ασιατικής Τέχνης, μετά τις συλλογές Γρ. Μάνου (δωρεά 1919) και Ν. Χατζηβασιλείου (δωρεά 1972).

Συλλέκτης έργων τέχνης, ο Χ. Χιωτάκης ζει και εργάζεται ως έμπορος στην Ολλανδία. Η φιλοπατρία του και το παράδειγμα άλλων συλλεκτών τον παρακίνησαν το 1980 και 1983 να δωρίσει μέρος της συλλογής του στο Μουσείο Ασιατικής Τέχνης, αφού προηγουμένως το είχε επισκεφθεί και είχε πληροφορηθεί από τον τύπο για την επέκτασή του στους χώρους του κτιρίου που κατέχει ακόμη και σήμερα η Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Η δωρεά έγινε υπό τον όρο, που αποδέχθηκε το ΥΠΠΟ, να εκτεθεί η συλλογή σε ιδιαίτερη, με το όνομα του δωρητού, αίθουσα. Ο Χ. Χιωτάκης διατήρησε το δικαίωμα να αποσύρει τη δωρεά, αν η Εφορεία μέχρι τέλος του 1984 δεν εκπλήρωνε την επιθυμία του. Η δυσκολία να εκπληρωθεί ο όρος της δωρεάς μέχρι πρόσφατα οφειλόταν κυρίως στην έλλειψη εκθεσιακού χώρου και για το λόγο αυτό αρχικά, στον προθάλαμο του α΄ ορόφου του Μουσείου, εκτέθηκαν ορισμένα αντικείμενα από τη συλλογή αυτή. Αυτό όμως δεν ικανοποίησε το δωρητή, που από το 1985 και μετά ζητούσε την οριστική έκθεση της συλλογής του.

Το 1986, επειδή είχαν εξαντληθεί τα χρονικά όρια του συμβολαίου της δωρεάς, η Εφορεία, παρά την έλλειψη του χώρου και τα άλλα προβλήματα που αντιμετώπιζε το Μουσείο, προχώρησε άμεσα στην εκπόνηση σχετικής μελέτης για τη δημιουργία αίθουσας της Συλλογής Χ. Χιωτάκη.

Η εισήγηση της Η΄ Εφορείας προς το Κ.Α.Σ. προέβλεπε για την έκθεση της συλλογής αναγκαστικά την παραχώρηση μιας από τις αίθουσες που καταλάμβανε η συλλογή Γ. Μάνου, ώστε τα εκθέματα της συλλογής Χ. Χιωτάκη να ενσωματωθούν ομαλά στην έκθεση του Μουσείου, όπως αυτή είναι διαμορφωμένη σήμερα, κατά χώρα προέλευσης και κατά χρονολογική σειρά αντικειμένων. Ως πιο κατάλληλη θεωρήθηκε η μικρή αίθουσα Δ΄ στην κινέζικη πτέρυγα του Μουσείου. Η εκκένωσή της από τα έργα τέχνης συλλογής Γ. Μάνου και η αντικατάστασή τους με τα έργα τέχνης της συλλογής Χ. Χιωτάκη δε δημιουργούσε ουσιαστικό πρόβλημα, επειδή τα αντικείμενα της συλλογής Χ. Χιωτάκη είναι της ίδιας περιόδου και εν μέρει ομοιογενή με τα αντικείμενα της συλλογής Γ. Μάνου που περιλάμβανε η αίθουσα.

Για τη νέα έκθεση προτάθηκαν ειδικές προθήκες αγγλικού τύπου, που εναρμονίζονται αισθητικά με το εσωτερικό του κτιρίου και ανταποκρίνονται στις σύγχρονες απαιτήσεις ενός Μουσείου[4]. Ο τύπος αυτός των προθηκών θα επεκτεινόταν σταδιακά σ' ολόκληρο το Μουσείο. Παρά την έγκριση του Κ.Α.Σ. το 1989, τα σχέδια αυτά δεν υλοποιήθηκαν, επειδή τα οικονομικά της Εφορείας δεν επέτρεπαν την αγορά ακόμη και μέρους των προτεινόμενων προθηκών.

Εν τω μεταξύ είχαν ενταθεί οι πιέσεις του δωρητού. Έτσι, στις αρχές του 1990 η Εφορεία στην προσπάθειά της να αποφύγει δυσάρεστες καταστάσεις αποφάσισε να εκθέσει τη συλλογή Χ. Χιωτάκη σύμφωνα με την έγκριση του Κ.Α.Σ., αλλά στις παλαιού τύπου υπάρχουσες προθήκες[5]. Από τις προθήκες της αίθουσας Δ΄ αποσύρθηκαν τα κινέζικα εκθέματα του 18ου-19ου αι. της συλλογής Γ. Μάνου αλλά τα πιο αξιόλογα από αυτά, όπως οι πορσελάνες ευρωπαϊκής τεχνοτροπίας, τα φιαλίδια για ταμπάκο, τα κοσμήματα και οι πόρπες από ημιπολύτιμους λίθους, μεταφέρθηκαν στην αίθουσα Γ΄.

Η αίθουσα Δ΄ επισκευάσθηκε, εξοπλίσθηκε με ειδικό φωτισμό και υδροχρωματίστηκε με απαλό μωβ που έδεσε αρμονικά με τα νέα εκθέματα. Για την πληρέστερη παρουσίαση των εκθεμάτων, εκτός των τεσσάρων προθηκών κατά μήκος των τοίχων, αξιοποιήθηκαν και άλλοι χώροι, όπως η υπάρχουσα κόγχη, ο χώρος πάνω από το τζάκι και το κέντρο της αίθουσας.

Η συλλογή Χ. Χιωτάκη, σύμφωνα με τα στοιχεία του Ευρετηρίου του Μουσείου περιλαμβάνει 395 αντικείμενα, προερχόμενα από την Κίνα. Ένας μικρός αριθμός προέρχεται από την Ιαπωνία, την Κορέα και την Ινδία[6]. Τα αντικείμενα που επιλέχθηκαν για την έκθεση είναι κινέζικες πορσελάνες όπως πιάτα, βάζα, δίσκοι και γλυπτά από πορσελάνη, ελεφαντόδοντο, χαλκό και ημιπολύτιμους λίθους.

Το μεγαλύτερο μέρος της έκθεσης αποτελούν οι κινέζικες πορσελάνες του 17ου-αρχές 19ου αι. Διακρίνονται για το μορφωτικό τους χαρακτήρα, διότι σε μεγάλο αριθμό αποτελούνται από τις πιο γνωστές ομάδες

4. Ο τύπος των προθηκών προτάθηκε και σχεδιάστηκε από τους αρχιτέκτονες Μ. Βραδή και Α. Ξενάκη. Τα χρώματα από το ζωγράφο Σπ. Αλαμάνο.

5. Η έκθεση εκπονήθηκε από την αρχαιολόγο Π. Μελά και την αρχιτέκτονα Μ. Βραδή.

6. Η καταγραφή της συλλογής Χαρ. Χιωτάκη έγινε το 1980 από την αρχαιολόγο Κ.Α. Καραμάνου.

ή «οικογένειες» πορσελάνης της περιόδου Τσινγκ (1644-1911). Αυτό επέτρεψε να προβληθούν σε χωριστές προθήκες οι ιδιαιτερότητες κάθε ομάδας, όπως είναι το χρώμα που επικρατεί στη διακόσμηση των αγγείων. Διαμορφώθηκαν έτσι, προθήκη με ομάδα μπλε-άσπρης πορσελάνης της περιόδου Κανγκ-χσι (1622-1722) και μετέπειτα χρόνων, προθήκη με πορσελάνες «πράσινης οικογένειας» της ίδιας περιόδου, προθήκη με πορσελάνες «ροζ οικογένειας» των περιόδων Γιουνγκτσένγκ (1723-1735) και Κιενλόνγκ (1736-1795). Πάνω από το τζάκι της αίθουσας αναρτήθηκε προθήκη με αντιπροσωπευτικά δείγματα πορσελάνης των περιόδων Γιουνγκτσένγκ και Κιενλόνγκ της δυναστείας Τσινγκ (1644-1911). Για την πληρέστερη ενημέρωση του επισκέπτη αναρτήθηκαν στους τοίχους αντίγραφα από κινέζικες γκραβούρες του 18ου αι. που απεικονίζουν τα στάδια κατασκευής πορσελάνης σε ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα κατασκευής της στην Κίνα, στην περιοχή Τσιν-τε-τσεν[7].

Επίσης στην αίθουσα τοποθετήθηκε μία προθήκη στην οποία εκτίθενται αγαλματίδια από λευκή και πολύχρωμη πορσελάνη του 18ου-19ου αι. προερχόμενα από την Κίνα, την Ιαπωνία και την Κορέα.

Εκτός από τις πορσελάνες η έκθεση περιλαμβάνει χάλκινα γλυπτά και ελεφαντοστέινα από την Κίνα και την Ιαπωνία. Τα γλυπτά αυτά έχουν εκτεθεί σε χωριστές βάσεις και σε προθήκη στο κέντρο της αίθουσας.

Η παρουσίαση των ιαπωνικών και των κορεατικών αντικειμένων στην αίθουσα Δ΄ είναι προσωρινή. Κρίθηκε σκόπιμο να εκτεθούν εδώ (η αίθουσα Δ΄ ανήκει στην Κινέζικη πτέρυγα του Μουσείου) επειδή στόχος της νέας έκθεσης ήταν να δημιουργηθεί αίθουσα της Συλλογής Χαρίλαου Χιωτάκη.

Εκτός από την έκθεση της συλλογής Χ. Χιωτάκη έγιναν και επανεκθετικές εργασίες στην αίθουσα Η΄, στην Ιαπωνική πτέρυγα του Μουσείου. Η αίθουσα Η΄ είναι η πιο δημοφιλής στο κοινό επειδή σ' αυτή εκτίθενται είδη ιαπωνικού οπλισμού του 16ου-18ου αι. όπως σπαθιά, κράνη, τουφέκια και άλλα τμήματα πανοπλιών συλλογής Γρ. Μάνου. Σημαντικό έκθεμα στην αίθουσα αποτελεί ένα σύνολο από διάφορα αντικείμενα που απαρτίζουν το άνω μέρος της στολής πολεμιστού (Σαμουράι) με το κράνος. Το έκθεμα βρισκόταν εκτός προθήκης μπροστά από μία υπάρχουσα κόγχη. Η κόγχη αυτή, που για χρόνια έμεινε αχρησιμοποίητη, διαμορφώθηκε κατάλληλα και αξιοποιήθηκε ως προθήκη για στολή του πολεμιστή. Το εσωτερικό της κόγχης επισκευάστηκε (η κατασκευή της προβλέπει χώρους εγκατάστασης κλιματισμού και φωτισμού), υδροχρωματίστηκε και φωτίστηκε. Η πρόσοψη της κόγχης κλείνει με ειδικά κατασκευασμένη ξύλινη πόρτα, που φέρει υαλοπίνακα, σε μορφή προθήκης αγγλικού τύπου.

Προθήκη κατασκευάστηκε επίσης και τοποθετήθηκε στο χώρο πάνω από το τζάκι για να εκτεθούν σ' αυτή οι μάσκες για θρησκευτικές τελετές και τα προσωπεία του θεάτρου Νο, που πριν ήταν αναρτημένα στον τοίχο, στον ίδιο χώρο, χωρίς καμία προστασία. Η προθήκη, όπως και η κόγχη, κατασκευάστηκε με προδιαγραφές που εγκρίθηκαν από το Κ.Α.Σ. με την ευκαιρία της έκθεσης Χ. Χιωτάκη. Το εσωτερικό της επενδύθηκε με ύφασμα για την καλύτερη αισθητική παρουσίαση των αντικειμένων και προβλέφθηκε και γι' αυτήν η εγκατάσταση κλιματισμού και φωτισμού.

Με την ευκαιρία των εργασιών της επισκευής των πατωμάτων και του υδροχρωματισμού της αίθουσας, εκτός από την τοποθέτηση δύο νέων προθηκών, έγινε εν μέρει και αναδιάταξη των αντικειμένων στις υπάρχουσες προθήκες της. Έτσι, αποσύρθηκαν μερικά αντικείμενα από τις προθήκες με τα ορειχάλκινα σκεύη επειδή ήταν υπερβολικά φορτωμένες. Επίσης έγινε ομαδοποίηση των ειδών οπλισμού, π.χ. διαμορφώθηκε προθήκη μόνο με σπαθιά που πριν ήταν διασκορπισμένα σε περισσότερες από μία προθήκες[8].

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΜΕΛΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Η Εφορεία διενήργησε το 1990 μία συστηματική και έντεκα σωστικές ανασκαφές στην Κέρκυρα και μία συστηματική και τρεις σωστικές ανασκαφές στη Θεσπρωτία.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Κέρκυρα (περιοχή αρχαίας πόλης)

Παλαιόπολη (οικόπεδο Κουρμουλή-Κασφίκη, Κατέχη, Κοκοτού)

Διενεργήθηκε για τέταρτη συνεχή χρονιά η συνανασκαφή που γίνεται στη χερσόνησο της Παλαιό-

7. Η αντιγραφή έγινε από την αρχιτέκτονα Μ. Βραδή και σχεδιάστρια Ελ. Χονδρογιάννη, από την έκδοση E. Stujina, Kitaiskoje Remeslo XVI XVIII V EKAH, Izdatelstvo Nauka 1970.

8. Οι επανεκθετικές εργασίες στην αίθουσα Η΄ εκπονήθηκαν από την αρχαιολόγο Π. Μελά και την αρχιτέκτονα Μ. Βραδή.

πολης και στην ομώνυμη θέση από την υπογράφουσα σε συνεργασία με τον καθηγητή του καθολικού Πανεπιστημίου της Louvain La Neuve Βελγίου, Tony Hackens και τους προσκεκλημένους επιστημονικούς συνεργάτες καθηγητές Roalf Winkens και Martha Joukowsky του Brown University Αμερικής.

Οικόπεδο Κουρμουλή-Κασφίκη (Πίν. 129 α)

Η ανασκαφή συνεχίστηκε[9] προς Α., Β. και Ν. του χώρου με σκοπό την ενοποίηση του συγκροτήματος των λουτρών, τον καθαρισμό των τοίχων και τη χρονολόγηση των διαφόρων φάσεων του κτιρίου.

Προς Α. ολοκληρώθηκε η ανασκαφή του δωματίου 5, που αποκαλύφθηκε το 1989 και του πλακόστρωτου δαπέδου του, το οποίο πλαισιώνεται στις πλευρές του από ψηφιδωτό δάπεδο, διακοσμημένο με πλοχμό, και η ανασκαφή του δωματίου 4 που αποκαλύφθηκε το 1988. Το δάπεδο του δωματίου 4 καλύπτεται επίσης από ψηφιδωτό που είναι όμως πολύ κατεστραμμένο. Η κεραμική που προήλθε από το δωμάτιο χρονολογείται στον 1ο και 2ο αι. μ.Χ.

Προς Β. συνεχίστηκε η ανασκαφή του μεγάλου αγωγού που περιβάλλει τα λουτρά και η διερεύνηση του χώρου πέραν του αγωγού όπου αποκαλύφθηκε σε βάθος 3,31 μ. το φυσικό έδαφος, ο καγιάς, πάνω στο οποίο κείτονταν μεγάλος αριθμός γωνιολίθων πιθανώς από προϋπάρχον κτίριο. Η κεραμική και τα νομίσματα χρονολογούν τη χρήση του χώρου από το 300 π.Χ.-500 μ.Χ.

Προς Ν. συνεχίστηκε η έρευνα του νοτίου αγωγού των λουτρών (Πίν. 129 β), η ανασκαφή του χώρου μεταξύ των τομών 1 και 2, όπου αποκαλύφθηκαν πλήθος αγελαίων κεράμων και ψηφίδες από τα δάπεδα των λουτρών και η έρευνα στην τομή 4 κάτω από τα λουτρά, στην οποία αποκαλύφθηκαν ενδείξεις κτιρίων που χρονολογούνται στην αρχαϊκή εποχή.

Μεταξύ των κινητών ευρημάτων συγκαταλέγονται πολυάριθμα νομίσματα, ελληνιστική και ρωμαϊκή κεραμική, ένας μαρμάρινος ρωμαϊκός κορμός Αφροδίτης του 2ου μ.Χ. αι. (Πίν. 130 α), που αποκαλύφθηκε στην επίχωση ανατολικά των λουτρών και ένας δεύτερος επίσης κορμός γυναικείου μαρμάρινου αγάλματος πιθανώς Αφροδίτης, που βρέθηκε στην επίχωση ανατολικά του χώρου σε πολύ πιο υψηλό όμως επίπεδο από το χώρο των λουτρών.

9. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 340-341, Σχέδ. 4· 43 (1988): Χρονικά, σ. 340· 44 (1989): Χρονικά, σ. 298.

Οικόπεδο Κοκοτού

Επεκτάθηκε η έρευνα στα ανατολικά της ανασκαφής του 1989 με την αποκάλυψη της συνέχειας του πλακόστρωτου της κερκυραϊκής Αγοράς. Πάνω από το πλακόστρωτο περισυλλέχθηκαν όστρακα που χρονολογούνται από τον 3ο-1ο αι. π.Χ. Κάτω από το πλακόστρωτο αποκαλύφθηκε επιβλητικός αγωγός με κατεύθυνση από Α. προς Δ. Ο επιβλητικός αγωγός δεν ερευνήθηκε κατά την ανασκαφή του 1990 αλλά από μία μικρή τομή που έγινε στην είσοδό του διαπιστώθηκε ότι η οροφή του σχηματίζει καμάρα, ο πυθμένας του είναι επενδυμένος με πλάκες και οι παρειές του με πλάκες και κονίαμα. Ορισμένα όστρακα που προήλθαν από την τομή του αγωγού οδηγούν στην υπόθεση ότι ο αγωγός επιχώστηκε κατά τον 3ο-4ο αι. μ.Χ. Μεταξύ των σημαντικότερων κινητών ευρημάτων του πλακόστρωτου της Αγοράς είναι ένα λίθινο πόδι ανδρικού αγάλματος.

Οικόπεδο Κατέχη[10]

Ερευνήθηκε η τομή 3, διαστ. 10Χ10 μ., που έγινε προς ΒΔ. του χώρου στον οποίο είχε ανεγερθεί ο σκελετός της πολυκατοικίας που κατεδαφίστηκε με έξοδα του ΤΑΠΑ το 1989. Τα πέδιλα της οικοδομής, που είχαν προχωρήσει σε βάθος 3 μ. τουλάχιστον κάτω από την επιφάνεια του εδάφους, κατέστρεψαν σχεδόν ολοκληρωτικά τμήμα κτιρίου το οποίο φαίνεται ότι αποτελούσε την προς Δ. συνέχεια του συγκροτήματος των λουτρών που εντοπίστηκε στο υπερκείμενο οικόπεδο Κασφίκη. Ο προσδιορισμός του χαρακτήρα του χώρου ως τμήματος των λουτρών Κασφίκη είναι δυνατό να προταθεί παρά την σχεδόν ολοκληρωτική καταστροφή του κτιρίου από το σύστημα των φρεάτων, δεξαμενών και αγωγών σε συνδυασμό με το υδραυλικό δάπεδο που αποκαλύφθηκαν στον περιορισμένο χώρο της τομής 3. Στο κέντρο της τομής αποκαλύφθηκε δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα το οποίο προσδιορίζεται στη βόρεια και ανατολική πλευρά του από τα τοιχάρια, Τ2 και Τ3, αντίστοιχα.

10. Για τη μέχρι σήμερα έρευνα στο χώρο, εκτός από εκείνη που συμπεριλαμβάνεται στην υποσημείωση 9, βλ.. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 262, Σχέδ. 3· 25 (1970): Χρονικά, σ. 321· 26 (1971): Χρονικά, σ. 349, Πίν. 333· 27 (1972): Χρονικά, σ. 377, Πίν. 415· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 632· 30 (1975): Χρονικά, σ. 237. Επίσης ΠΑΕ 1936, σ. 99-110· 1939, σ. 92-99· 1955, σ. 187-192· 1956, σ. 158-163· 1957, σ. 79-84· 1958, σ. 114-118· 1959, σ. 114-118. Ακόμα Oth. Riemann, Recherches archéologiques sur les îles ionienns, I, Corfou, 1879, σ. 25-34. J. Partsch, Die Insel Korfu, Petermanns Mitteilungen 88 (1887). Β. Καλλιπολίτης, Ιστορικοί σταθμοί της Κερκυραϊκής Παλαιόπολης, Κέρκυρα 1958.

Την εσωτερική πλευρά του Τ3, στο ύψος της θεμελίωσής του με το δάπεδο του δωματίου, διέτρεχε αγωγός. Δύο επίσης τουλάχιστον αγωγοί θα περνούσαν εγκάρσια προς τους Τ2 και Τ3 στο ύψος της θεμελίωσής του.

Προς Ν. της τομής στη νοτιοδυτική και νοτιοανατολική γωνία διασώθηκαν τα λείψανα κυκλικής δεξαμενής με εσωτερικό έδρανο και φρέαρ αντίστοιχα. Στο μέσο της δυτικής πλευράς της τομής, τμήμα από τις πήλινες σωληνώσεις ενός ακόμη αγωγού, διέτρεχε από ΒΔ. προς ΝΑ. το χώρο, ενώ στα μέσα της ανατολικής πλευράς τμήμα τοιχαρίου Τ5 από Δ. προς Α. της ίδιας προς τα υπόλοιπα του χώρου κατασκευής από λευκό κονίαμα και μετρίου μεγέθους αργές πέτρες.

Στη βορειοδυτική τέλος γωνία της τομής, διασώθηκαν τα λείψανα δύο τοιχαρίων Τ1 και Τ6 που έφεραν εγκάρσιες εγκοπές για τη διέλευση αγωγών. Εξαιτίας της καταστροφής του χώρου δεν είναι δυνατό να χρονολογηθούν οι κατασκευές με βάση τα ευρήματα.

Φιγαρέτο

Οικόπεδο Μικάλεφ[11]

Διενεργήθηκε για όγδοη χρονιά η ανασκαφή στο οικόπεδο με τη συνέχιση της έρευνας στο χώρο του αποθέτη με τις μήτρες και του αποθέτη με την κεραμική που αποκαλύφθηκαν το 1989[12] (Σχέδ. 1).

Στο χώρο του αποθέτη με τις μήτρες ερευνήθηκε από βάθος 0,80 μέχρι 0,95 μ. η στρώση ΙΙΙ και από βάθος 0,95 μέχρι 1,05 μ. η στρώση IV των απορριμμάτων. Διαπιστώθηκε ότι βόρεια του αποθέτη (βόρειο τμήμα Α8 και νότια Α9), κοντά στους τοίχους Τ12 και Τ14 του ελληνιστικού οικοδομήματος, είχαν απορριφθεί μήτρες και ειδώλια, ενώ νότια (νότιο Α8 και βόρειο Α7) είχε απορριφθεί κεραμική. Στα σημαντικότατα ευρήματα του αποθέτη συγκαταλέγονται θραύσματα μεγάλων πήλινων αγαλμάτων, μήτρες γυναικείων ειδωλίων αυστηρού ρυθμού (Πίν. 130 β), πήλινα ειδώλια υστεροαρχαϊκών χρόνων, θραύσματα πολύμυξων[13] αρχαϊκών λύχνων, ενσφράγιστες λαβές αμφορέων, βάσεις αμφορέων, αγελαίες κεραμίδες και κομμάτια πηλού από τα τοιχώματα των κλιβάνων.

Ο χώρος του αποθέτη της κεραμικής (Α΄7, Α7 και Β7) ερευνήθηκε από βάθος 0,46 μέχρι 1,52 μ. και έδωσε κεραμίδια στέγης, θραύσματα οξυπύθμενων αμφορέων, καθώς και μελανόμορφων και ερυθρόμορφων αγγείων που κατασκεύαζε το εργαστήριο.

Οικόπεδο Γιαννιώτη

Το οικόπεδο[14] βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του Υλλαϊκού λιμανιού απέναντι από τα οικόπεδα Πουλιάση[15] και Γιοβάνη[16] στα οποία αποκαλύφθηκαν κατά το παρελθόν σημαντικά ευρήματα. Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων που έγινε στην περιορισμένη έκταση (10x4 μ.) του οικοπέδου, του οποίου οι τρεις πλευρές περιβάλλονται από παλαιές οικοδομές, διανοίχτηκε και ερευνήθηκε μία τομή, διαστ. 1,85x6 μ. Το πρώτο στρώμα της τομής, που έφθασε μέχρι βάθους 0,50 μ., αποτελείται από χώμα που έχει καλλιεργηθεί μέχρι πρόσφατα. Ακολουθούσε ένα στρώμα ανάμεικτο από άμμο θαλάσσης και μαύρο χώμα που έφθανε σε βάθος 0,90 μ., μέσα στο οποίο υπήρχαν όστρακα αμφορέων, χονδροειδών χρηστικών αγγείων και αγελαίων κεραμίδων. Συνέχιζε ένα στρώμα καγιά που έφθανε σε βάθος 1,80 μ. Μέσα στο στρώμα αυτό αποκαλύφθηκαν, προς ΒΑ. της τομής και σε βάθος 1,37 μ., τέσσερις στρωτήρες, σε βάθος 1,20 μ. δύο θραύσματα σίμης[17], ενώ προς το κέντρο της τομής και σε βάθος 1,64 μ. τμήμα τοιχαρίου που είχε κατεύθυνση από Ν. προς Β., κατασκευασμένο από μία σειρά καθ' ύψος αργών λίθων. Το τοιχάριο προχωρούσε μέσα στο άσκαφτο του οικοπέδου αλλά δεν ήταν δυνατό να ερευνηθεί εξαιτίας των οικοδομών που υπήρχαν στις πλευρές του οικοπέδου. Τέλος, μετά τον καγιά ακολουθούσε ένα στρώμα άμμου θαλάσσης μέσα στο οποίο ανέβλυζε το νερό του Υλλαϊκού λιμανιού. Τα θραύσματα της σίμης, που έχουν κατατομή ορθού λεσβίου κυματίου, είναι διακοσμημένα με γραπτή ιχθυάκανθα κόκκινου και λευκού χρώματος (Πίν. 130 δ).

Οικόπεδο Βορδόχειλα (Σχέδ. 12)

Βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του Υλλαϊκού λιμανιού, στα δεξιά του δρόμου που οδηγεί από τη σημερινή πόλη της Κέρκυρας στο Κανόνι και 150 μ. προς Ν. των οικοπέδων Πουλιάση, Γιοβάνη και Γιαννιώτη.

11. Για την ανασκαφή στο οικόπεδο, βλ. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 252-254· 39 (1984): Χρονικά, σ. 209· 40 (1985): Χρονικά, σ. 228-229· 41 (1986): Χρονικά, σ. 125· 42 (1987): Χρονικά, σ. 336-337· 43 (1988): Χρονικά, σ. 337· 44 (1989): Χρονικά, σ. 296.

12. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 296, Σχέδ. 1.

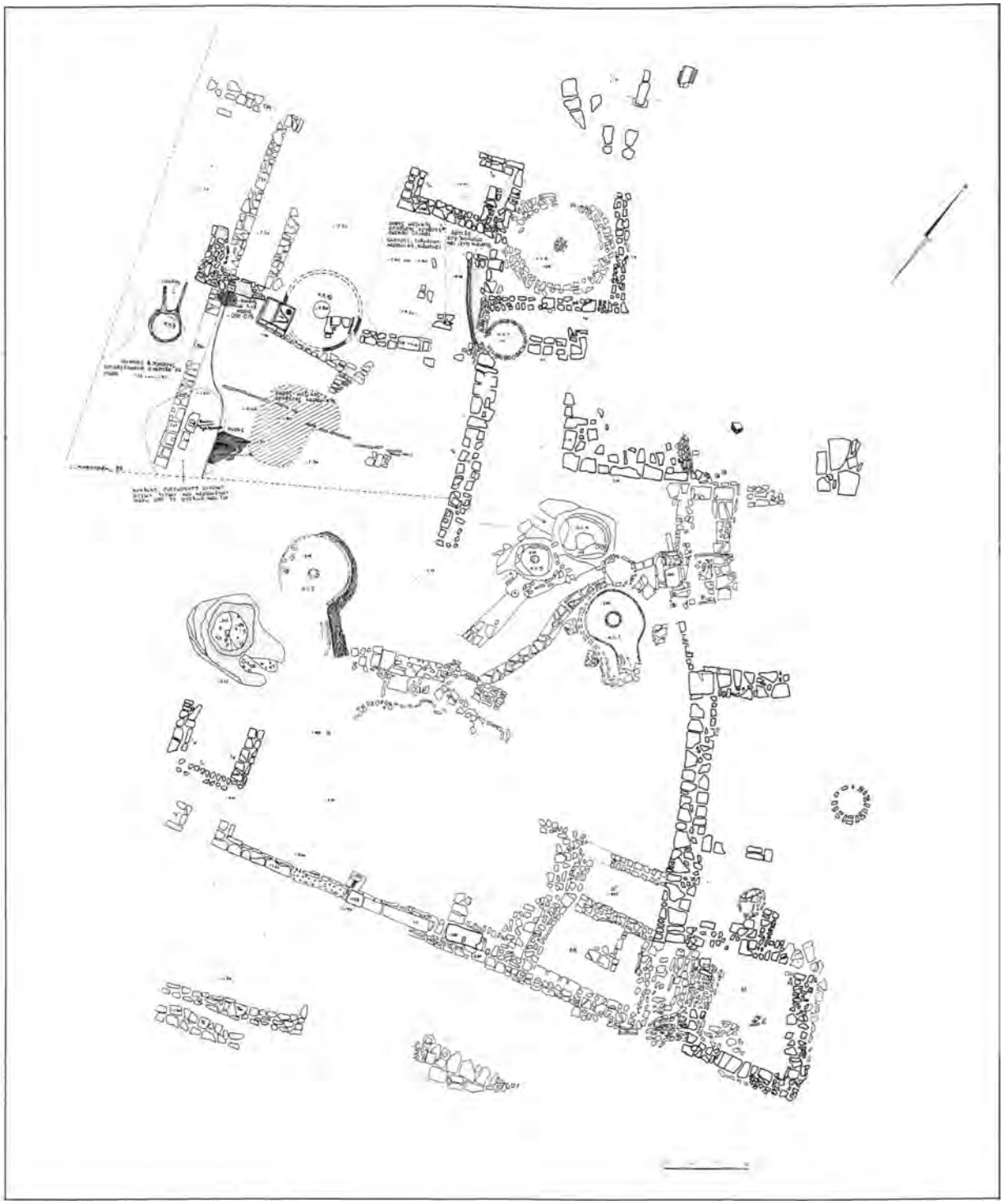
13. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 230, Σχέδ. 1, Πίν. 183 α-δ.

14. Η έρευνα έγινε από τους αρχαιολόγους Γ. Αυγερινού και Δ. Κουρκουμέλη.

15. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 421, Πίν. 383 γ.

16. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 642-644, Σχέδ. 5, Πίν. 457-458· 32 (1977): Χρονικά, σ. 481, Πίν. 144. ΑΑΑ VII (1974), σ. 183-186, εικ. 1, 2.

17. Ν. Καλτσάς, Πήλινες διακοσμημένες κεραμώσεις από τη Μακεδονία, Αθήνα 1988, σ. 50, τύπος ΣΙΙβ.

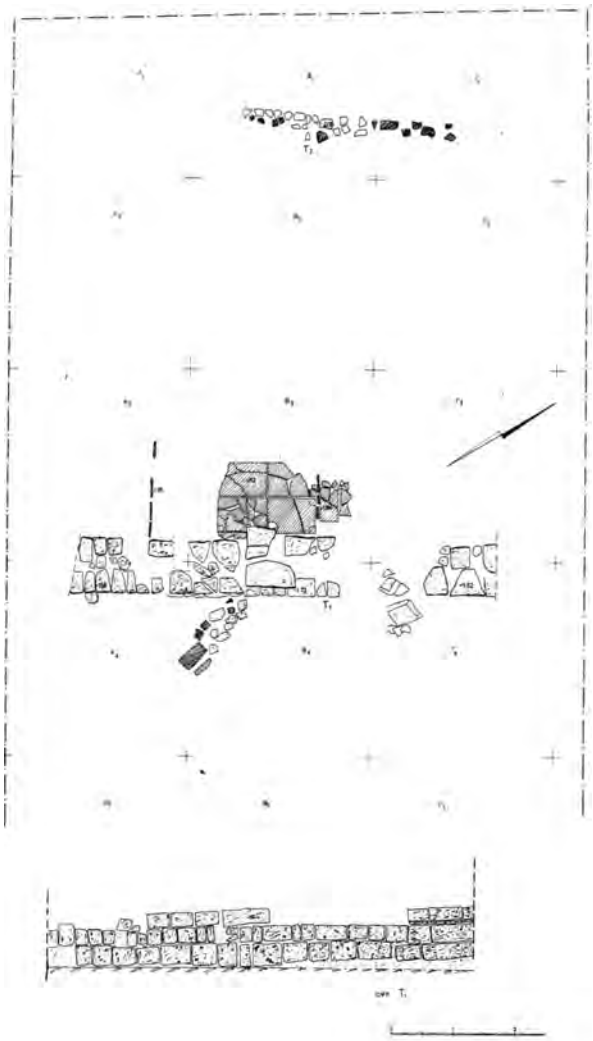

Σχέδ. 1. Κέρκυρα. Φιγαρέτο. Οικόπεδο Μικάλεφ. Κάτοψη της ανασκαφής.

Έχει έκταση 100 τ.μ. και απόκλιση 110° από το μαγνητικό βορρά.

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων και ανασκαφής που επακολούθησε εντοπίστηκαν, στο κέντρο περίπου του οικοπέδου, τα λείψανα κατασκευής που ανήκει, όπως συνάγεται από τα ενεπίγραφα κεραμίδια, σε δημόσιο οικοδόμημα.

Μεταξύ των τετραγώνων Α3-Α4, Β3-Β4, Γ3-Γ4 και

Σχέδ. 2. Κέρκυρα. Φιγαρέτο. Οικόπεδο Βορδόχειλα. Κάτοψη της ανασκαφής και όψη τοίχου.

σε βάθος 1,62-1,75 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος αποκαλύφθηκε τοίχος (Τ1) με κατεύθυνση από Β. προς Ν., μήκ. 7, πλ. 0,77-0,88 και ύψ. 0,60-0,78 μ. Ο τοίχος εδραζόταν πάνω σε αρχαϊκό στρώμα και είχε κατασκευασθεί από ημίεργες πέτρες, κατά το ισοδομικό σύστημα, σε δύο κατά πλάτος σειρές λίθων, ώστε να έχει ορατές και τις δύο του πλευρές. Το μεταξύ των δύο, κατά πλάτος, σειρών λίθων του τοίχου κενό συμπληρωνόταν από λάσπη και άλλους αργούς λίθους. Το προς Β. του τοίχου σωζόμενο ήμισυ, διέσωζε τέσσερις σειρές δόμων, από τους οποίους η δεύτερη από πάνω έχει μικρό ύψος, ενώ το προς Ν. ήμισυ, τρεις.

Σε επαφή με τη δυτική παρειά του τοίχου (Τ1) και βαθύτερα κατά 0,30-0,40 μ. από τη σωζόμενη απόληξή του, αποκαλύφθηκε δάπεδο αποτελούμενο από πήλινους στρωτήρες. Οι στρωτήρες, διαστ. 0,80x0,53 μ., έχουν αρχαϊκή κατατομή και φέρουν υποτομές για τη συναρμογή τους. Το πήλινο δάπεδο της κατασκευής διαχωριζόταν σε ορισμένες αποστάσεις από κάθετα τοποθετημένους πήλινους στρωτήρες, έτσι ώστε να σχηματίζονται διάφοροι χώροι πάνω σ' αυτό. Κατά μήκος της δυτικής παρειάς του τοίχου σώθηκαν, από Ν. προς Β., δύο σειρές κάθετων στρωτήρων, μήκ. 1,40 και 0,69 μ. αντίστοιχα, και δύο τμήματα από το δάπεδο του χώρου, διαστ. 1,60x1,06 και 0,54x0,30 μ. αντίστοιχα.

Η έρευνα στα τετράγωνα Α2-Α4, Β2-Β4, Γ2-Γ4 γύρω από την κατασκευή αποκάλυψε πλήθος από αγελαίες κεραμίδες, δύο τουλάχιστον από τις οποίες —που βρέθηκαν στα τετράγωνα Α3, Α4— έφεραν τις επιγραφές *ΕΠ....* και *....ΙΛΑ*, πλήθος από οστά ζώων, όστρακα οξυπύθμενων αμφορέων, αρχαϊκά λυχνάρια, αρχαϊκά και κλασικά ειδώλια και πλήθος από όστρακα αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Μεταξύ των ευρημάτων τα αξιολογότερα είναι τα όστρακα των μελανόμορφων αγγείων, η οστέινη πόρπη[18] (Πίν. 130 γ), ο ανθεμωτός καλυπτήρας που προήλθαν από το τετράγωνο Β7, η μελανόμορφη κεραμική και τα θραύσματα καλυπτήρα που απολήγει σε γοργόνειο (Πίν. 130 ε) που προήλθαν από το τετράγωνο Β4 και τέλος η κορινθιακού εργαστηρίου κοροπλαστική, το πλακίδιο[19] (Πίν. 130 στ) και η λαβή πυξίδας[20], διακοσμημένη με τη γυναικεία μορφή που για πρώτη φορά, τουλάχιστον απ' όσα γνωρίζουμε, αποκαλύπτεται στην Κέρκυρα.

Ορισμένα από τα ευρήματα, όπως οι στρωτήρες, οδηγούν στην υπόθεση ότι το πλακόστρωτο επεκτεινόταν σε αρκετά μεγάλη έκταση και προς τις δύο πιθανώς πλευρές του τοίχου, ενώ άλλα, όπως οι ηγεμόνες καλυπτήρες, ότι η κατασκευή ή τμήμα της κατασκευής ήταν στεγασμένη. Τα οστά των ζώων, τα εισηγμένα αντικείμενα, όπως τα μελανόμορφα όστρακα των αγγείων και τα κορινθιακού εργαστηρίου ειδώλια, και η φύση γενικά των κεραμικών και της κατασκευής που δε φαίνεται εργαστηριακή οδηγούν με επιφύλαξη στην υπόθεση ότι στο χώρο γινόταν κάποια λατρεία.

Η μορφή της κατασκευής εξαιτίας της αποσπασματικότητάς της δεν επιτρέπει, εκτός ίσως του πλακό-

18. H. Payne, Perachora, σ. 433, πίν. 1-85, 181 b, πρωτοκορινθιακή του 625-600 π.Χ.

19. Ο τύπος αυτός του ειδωλίου δημιουργήθηκε στην Κόρινθο στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. και είχε μεγάλη διάδοση.

20. Payne, Necrocorinthia, Oxford 1931, πίν. 47, αριθ. 7.

στρωτου δαπέδου[21], τη σύγκριση με άλλες λατρευτικού χαρακτήρα κερκυραϊκές κατασκευές. Οι δύσκολες επίσης συνθήκες, κάτω από τις οποίες έγινε η ανασκαφή, αφού ολόκληρο το οικόπεδο γέμιζε νερό από το λιμάνι, συνετέλεσαν στο να χαθούν πολύτιμα στοιχεία, τα οποία αν καταγράφονταν θα οδηγούσαν σε πιο ασφαλή συμπεράσματα αλλά και θα έδιναν πληροφορίες για λατρευτικούς χώρους άλλου πιθανώς τύπου πέραν των ήδη γνωστών στην Κέρκυρα.

Οικόπεδο Βλάσση

Το οικόπεδο βρίσκεται στο άκρο της χερσονήσου Κανόνι κοντά στο ξενοδοχείο "Salvos". Κατά τη διάρκεια εκσκαφής[22] θεμελίων προς Ν. του οικοπέδου και σε βάθος 3 μ. από την επιφάνεια, αποκαλύφθηκε ένα περιορισμένο σε έκταση στρώμα από αγελαίες κεραμίδες και αργόλιθους. Το οικόπεδο έδωσε ελάχιστη κεραμική ελληνιστικών χρόνων, ένα χάλκινο κερκυραϊκό ελληνιστικό νόμισμα (300-229 π.Χ.) και ένα θραύσμα υστεροαρχαϊκού κερκυραϊκού ειδωλίου.

Κ. ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Οικόπεδο Κρεμόνα (Σχέδ. 3)

Το οικόπεδο βρίσκεται στα ανατολικά του ναού των Ιάσονα και Σωσιπάτρου (1η πάροδος Ιάσονος-Σωσιπάτρου) και δίπλα στο ήδη ανασκαμμένο οικόπεδο Σταθόπουλου, του οποίου αποτελεί συνέχεια προς Α.

Στο οικόπεδο, που έχει έκταση 12x9 μ., ανοίχτηκαν τομές, διαστ. 3x3 μ. Η ανασκαφή διήρκεσε από 5/6/90 μέχρι 27/7/90 και συνεχίστηκε επί έξι ημέρες το μήνα Οκτώβριο.

Η επίχωση μέχρι το βάθος των 0,60 μ. περίπου περιέχει όστρακα ρωμαϊκά και μεταγενέστερα, καθώς και θραύσματα κεραμιδιών.

Η ανασκαφή άρχισε με την αποκάλυψη του τοίχου Τ1, που βρίσκεται στο νότιο τμήμα του οικοπέδου και έχει κατεύθυνση από Α.ΒΑ. προς Ν.ΝΑ. Ο τοίχος αυτός φέρει δύο πήλινους κίονες που καλύπτονται από κονίαμα και πατούν σε ορθογωνισμένους λίθους. Βόρεια του τοίχου Τ1 (μετά την τομή Α3) αποκαλύφθηκε κτίριο με ψηφιδωτό δάπεδο, πρόχειρο. Το κτίριο είναι μόνοχωρο και οι τοίχοι του έχουν κατασκευαστεί από αργόλιθους και ισχυρό κονίαμα, φέρουν δε ίχνη ερυθρωπού κονιάματος εσωτερικά. Γύρω από το κτίριο, στη βόρεια, νότια και ανατολική πλευρά του αποκαλύφθηκαν κεραμοσκεπείς τάφοι μικρών παιδιών στην πλεινότητά τους ακτέριστοι. Μεταξύ αυτών αξιοσημείωτες είναι οι ταφές σε αμφορείς. Εξάλλου βρέθηκαν και δύο πλινθόκτιστοι τάφοι. Συνολικά αποκαλύφθηκαν 15 ταφές. Νότια του τοίχου Τ1 αποκαλύφθηκε αγωγός ύδατος. Έχει κατασκευαστεί από δύο παράλληλους τοίχους από αργόλιθους και κονίαμα και έχει στρώση με κεράμους. Ο αγωγός αποκαλύφθηκε εν μέρει διότι η πορεία του συνεχίζεται κάτω από τις όμορες ιδιοκτησίες.

Σε διάφορα σημεία του ανασκαπτόμενου χώρου έγιναν υποτομές μέχρι το βάθος 1,50 μ., όπου ανάβλυζε νερό. Από το βάθος 1,20 μ. το χώμα περιέχει άμμο θαλάσσης.

Τα νομίσματα που βρέθηκαν χρονολογούνται μέχρι τον 1ο και 2ο αι. μ.Χ. Μία πρώτη θεώρηση της κεραμικής έδειξε αφθονία θραυσμάτων από οξυπύθμενους αμφορείς, εισαγόμενα sigillata, αλλά κυρίως ταφικά αγγεία οικιακής χρήσης.

Σε μεταγενέστερους χρόνους ανάγονται τα δείγματα εφυαλωμένης κεραμικής και πλακόστρωτο που βρέθηκε στο δυτικό άκρο της ανασκαφής.

Είναι φανερό ότι το κτίριο ανήκει στο ίδιο συγκρότημα στο οποίο εντάσσονται και τα του οικοπέδου Σταθόπουλου. Έχουμε δει εδώ την επέκταση της πόλης στα ρωμαϊκά χρόνια.

Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ

Γαρίτσα (Νεκρόπολη της αρχαίας πόλης)

Οδός Κύπρου 2 (οικόπεδο Γ. Δάλλα - Κ. Σκούρτη) (Σχέδ. 4)

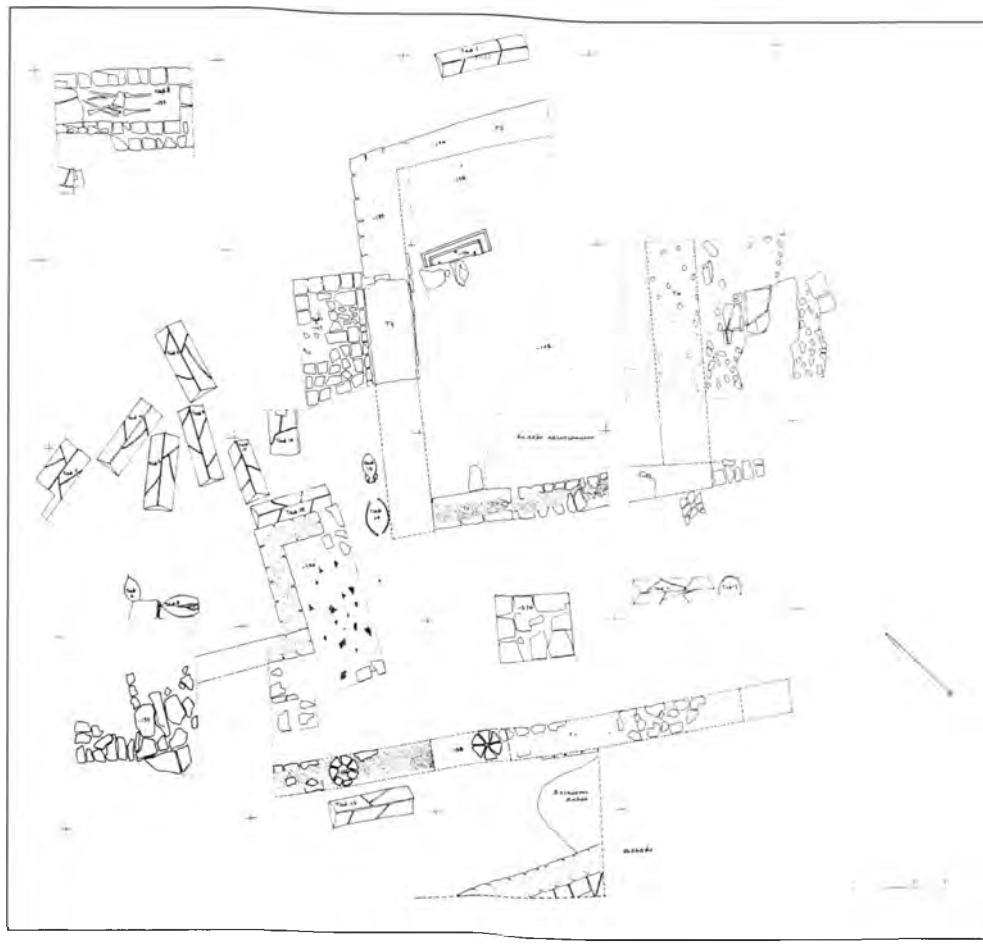
Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής[23] έρευνας αποκαλύφθηκαν συνολικά δύο μεγάλοι και έξι μικροί ταφικοί πίθοι, τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι, κατασκευασμένοι από πήλινους στρωτήρες στέγης, δύο ταφές στο έδαφος, πέντε ταφικά αγγεία, πέντε πυρές (υπολείμματα εναγισμών) και πέντε πηλοκατασκευές με ίχνη καύσης. Όλες οι ταφές αποκαλύφθηκαν περίπου στο ίδιο επίπεδο και βρέθηκαν σε στρώμα κιτρινωπού αμμώδους ανάμεικτου με καγιὰ χώματος.

Τάφος 1. Κεραμοσκεπής, κατασκευασμένος από μεγάλους πήλινους στρωτήρες. Αποκαλύφθηκε σε βάθος

21. Βλ. πλακόστρωτο ανασκαφής Γιοβάνη, υποσημ. 16.

22. Η παρακολούθηση της εκσκαφής και της περιορισμένης ανασκαφικής έρευνας έγινε από τον αρχαιολόγο Π. Σπάτουλα.

23. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Γ. Αυγερινού.

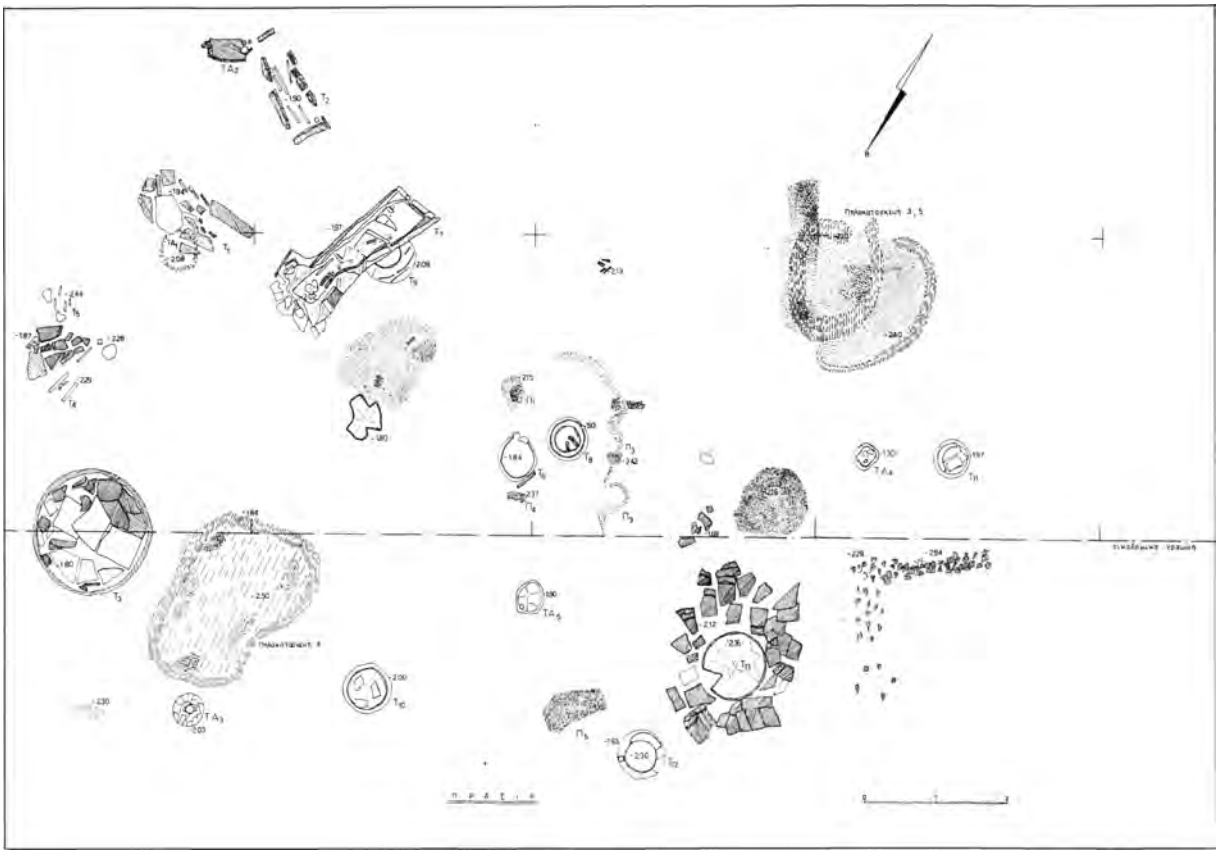
Σχέδ. 3. Κέρκυρα. Φιγαρέτο. Οικόπεδο Κρεμόνα. Κάτοψη της ανασκαφής.

1,94 μ. Είχε προσανατολισμό από Δ.-Α., μέγ. σωζ. μήκος 1,40 και πλάτος 0,70 μ. Από τις μακριές πλευρές του σώθηκαν λίγα θραύσματα, ενώ οι στενές πλευρές δεν σώζονταν. Εντός του τάφου βρέθηκαν θραύσματα οστών, κρανίου και λίγα διαλυμένα οστά του σκελετού. Ως δάπεδο είχε χρησιμοποιηθεί απευθείας το φυσικό έδαφος. Σε βάθος 1,98 μ. αποκαλύφθηκε αναποδογυρισμένο πήλινο λυχνάρι ακέραιο με εγχάρακτη διακόσμηση και πολύ εξίτηλο πορτοκαλέρυθρο γάνωμα.

Τάφος 2. Σε βάθος 1,90 και σε απόσταση 1,40 μ. νότια του τάφου 1 αποκαλύφθηκε δεύτερος κεραμοσκεπής τάφος, μήκ. 1,50, πλ. 0,57, μέγ. σωζ. ύψ. 0,40 μ. και προσανατολισμό από ΝΑ.-ΒΔ. Από τις πλευρές του τάφου διασώθηκαν μόνο ορισμένα θραύσματα. Από το σκελετό του νεκρού, που είχε εναποτεθεί απευθείας πάνω στο έδαφος σε ύπτια στάση, διασώθηκαν τα οστά των χεριών και των ποδιών. Στην αριστερή παλάμη του σκελετού, σε βάθος 2,05 μ., αποκαλύφθηκε όστρακο άβαφου αγγείου και κοντά στον αριστερό πήχυ, σε βάθος 2,04 μ., τετράγωνο χάλκινο κάτοπτρο, διαστ. 0,11x0,12 μ., ελληνιστικής περιόδου[24]. Στο αριστερό κάτω άκρο του είχε τοποθετηθεί πήλινο άβαφο αγγείο, διαστ. 0,010x0,06 μ., ενώ στο δεξί χέρι πήλινο άβαφο αγγείο, διαστ. 0,09x0,010 μ. (ήταν κατεστραμμένο).

Τάφος 3. Μεγάλος ταφικός πίθος (1). Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,80 μ. Ήταν κατεστραμμένος στο άνω τμήμα του. Είχε ύψος 1, διάμετρο κοιλιάς 1,70 και πάχος τοιχωμάτων 0,04 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν θραύσματα από το στόμιο και τα τοιχώματά του, τμήματα πώρινης πλάκας αδρά δουλεμένης που χρησί-

24. Gli ori di Tranto in età ellenistika, σ. 422, LXXVI, 2 (INV. 40.204).

Σχέδ. 4. Κέρκυρα. Γαρίτσα. Οδός Κύπρου 2. Κάτοψη του νεκροταφείου.

μευε ως κάλυμμα και τα κτερίσματα του νεκρού, από τον οποίο όμως δεν διασώθηκαν ίχνη. Τα κτερίσματα ήταν: σε βάθος 2,06 μ. πλάγια τοποθετημένη λήκυθος αποκεκρουμένη στο σώμα και το στόμιο, σε βάθος 2,05 μ. πήλινη κυλινδρική πυξίδα χωρίς το κάλυμμα, η οποία στο σώμα της σώζει ίχνη γραπτής διακόσμησης με εξίτηλο μελανό γάνωμα, σε βάθος 2,07 μ. σπασμένο πήλινο αγγείο (κώθων ή πλημοχόη) με εξίτηλη γραπτή διακόσμηση, σε βάθος 2,06 μ. πήλινη σπασμένη κυλινδρική πυξίδα με κάλυμμα, σε βάθος 2,08 μ. κατεστραμμένο πήλινο αγγείο πλάγια τοποθετημένο με ίχνη καστανομέλανου εξίτηλου γανώματος και σε βάθος 2,33 μ. δύο συνανήκοντα όστρακα από τον ώμο κλειστού αγγείου με γραπτή διακόσμηση φυλλόσχημων ακτίνων σε κυκλική διάταξη με εξίτηλο καστανομέλανο γάνωμα.

Τάφος 4. Ταφή στο έδαφος. Σε βάθος 2,28 μ. αποκαλύφθηκε σκελετός τοποθετημένος σε ύπτια στάση. Ο σκελετός είχε προσανατολισμό από ΝΑ.-ΒΔ. και σωζόταν αποσπασματικά σε κακή κατάσταση. Σε απόσταση 0,02 μ. ανατολικά του κρανίου, σε βάθος 2,28 μ., αποκαλύφθηκε πήλινο κατεστραμμένο αγγείο με ίχνη κατανέρυθρου γανώματος και μέγ. σωζ. διαστάσεις 0,08Χ0,06 μ., ενώ σε βάθος 2,29 μ. εσωτερικά των κάτω άκρων, δίπλα στο δεξί μηρό, ακέραιο πήλινο λυχνάρι, πλάγια τοποθετημένο στο έδαφος, με ίχνη καστανού πολύ εξίτηλου γανώματος.

Τάφος 5. Ταφή στο έδαφος. Σε βάθος 2,44 μ. αποκαλύφθηκε θρυμματισμένο κρανίο σκελετού στραμμένο προς Α., μαζί με θραύσματα οστών των άνω και κάτω άκρων. Επίσης σε βάθος 2,44 και σε απόσταση 0,34 μ. από το πρώτο κρανίο εμφανίστηκαν ίχνη ενός άλλου θρυμματισμένου κρανίου.

Τάφος 6. Μικρός ταφικός οξυπύθμενος πίθος (1) (ύψ. 0,31 μ.). Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,84, τοποθετημένος με την κοιλιά στο έδαφος και τη βάση προς Δ. Ήταν καλυμμένος με τμήμα πήλινου στρωτήρα στέγης που βρέθηκε δυτικά του. Δεν σώθηκαν ίχνη οστών.

Τάφος 7. Κεραμοσκεπής. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,93 μ. Ήταν κατασκευασμένος από πήλινους στρωτήρες στέγης που εσωτερικά είχαν επένδυση λεπτής στρώσης ασβεστοκονιάματος και πηλού. Βρέθηκε ακάλυπτος. Είχε κατεύθυνση από ΝΑ. προς ΒΔ., μέγ. σωζ. μήκος 2, πλάτος 0,40 και ύψος 0,34 μ. Από τις μακριές

πλευρές του διασώθηκαν λίγα μόνο θραύσματα, ενώ από τις στενές, τεμάχια πηλού. Το δάπεδο φαίνεται ότι ήταν κατασκευασμένο από πήλινες πλάκες, από τις οποίες διασώθηκαν ορισμένα θραύσματα. Ο σκελετός του νεκρού, ύψ. 1,47 μ., βρέθηκε με το κρανίο προς Α. στραμμένος κατά μήκος της δυτικής πλευράς του τάφου. Ο νεκρός ήταν κτερισμένος με σιδερένια στλεγγίδα και τρία πήλινα αγγεία.

Τάφος 8. Μικρός ταφικός οξυπύθμενος πίθος (2). Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,93 και 0,30 μ. Νότια του τάφου 6. Είχε ύψος 0,51 και μέγ. διάμετρο 0,60 μ. Είχε τοποθετηθεί όρθιος στο έδαφος και ήταν θραυσμένος σε πολλά σημεία μέσα στον πίθο, σε βάθος 2,30 μ. βρέθηκε τμήμα δισκοειδούς βάσης και τμήμα του κάτω σώματος ανοιχτού αγγείου (κοτύλης) με γραπτή διακόσμηση λογχόσχημων ακτίνων. Δεν σώθηκαν ίχνη οστών.

Τάφος 9. Μικρός ταφικός οξυπύθμενος πίθος (3). Αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,08 μ. κάτω από τη δυτική μακριά πλευρά του τάφου 7. Είχε ύψος 0,78, διάμετρο 0,78 μ. και σώθηκε ακάλυπτος, θραυσμένος και όρθια τοποθετημένος στο έδαφος. Εντός του πίθου, σε βάθος 2,43 μ., αποκαλύφθηκαν όστρακα άβαφου αγγείου και πλακοειδής λίθος που πιθανώς αποτελούσε το πώμα του. Δε σώθηκαν ίχνη οστών.

Τάφος 10. Μικρός ταφικός οξυπύθμενος πίθος (4). Βρέθηκε σε βάθος 1,99 μ., πλάγια τοποθετημένος με τη βάση προς Β. Ήταν κατεστραμμένος και ακάλυπτος. Στο εσωτερικό του υπήρχε πλακοειδής λίθος που πιθανώς αποτελούσε το πώμα του. Είχε ύψος 0,15 και διάμετρο 0,67 μ. Σε βάθος 2,34 μ., εντός του πίθου, αποκαλύφθηκαν θρυμματισμένα οστά κρανίου, θώρακα, λεκάνης, άνω και κάτω άκρων μικρού παιδιού. Εξωτερικά ο πίθος φέρει διακόσμηση ανάγλυφων ταινιών σε ζώνες.

Τάφος 11. Μικρός ταφικός οξυπύθμενος πίθος (5). Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,97 μ. όρθιος στο έδαφος. Ήταν ακάλυπτος. Εσωτερικά του πίθου βρέθηκαν θραύσματα στρωτήρα στέγης πιθανώς από το πώμα του. Είχε ύψος 0,52 και μέγ. διάμετρο 0,47 μ. Στον ώμο φέρει ανάγλυφη διακόσμηση που σχηματίζει οφιοειδή ταινία μεταξύ δύο άλλων οριζόντιων. Δεν βρέθηκαν ίχνη οστών.

Τάφος 12. Μικρός ταφικός οξυπύθμενος πίθος (6). Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,93 μ., όρθιος στο έδαφος. Ήταν καλυμμένος με τμήμα κεραμίδας, διαστ. 0,43x 0,43 μ. Είχε ύψος 0,49 και διάμετρο 0,66 μ. Δεν βρέθηκαν ίχνη οστών.

Τάφος 13. Μεγάλος ταφικός οξυπύθμενος πίθος (3). Αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,36 μ., όρθιος στο έδαφος. Ήταν κατεστραμμένος στο άνω τμήμα του και τα θραύσματα των τοιχωμάτων και του καλύμματός του (πλακοειδής λίθος) βρέθηκαν ριγμένα γύρω από το κάτω ήμισύ τους. Ο πίθος είχε σωζ. ύψος 0,56 μ. και μέγ. διάμετρο 1,03 μ. Εξωτερικά ο πίθος φέρει διακόσμηση ανάγλυφων ταινιών σε ζώνες. Κάθε ζώνη φέρει οφιοειδή ταινία μεταξύ ομάδας τριών οριζόντιων ταινιών. Εσωτερικά του πίθου σε βάθος 2,80 μ. βρέθηκαν όστρακα άβαφων αγγείων. Δε βρέθηκαν ίχνη οστών.

Ταφικά αγγεία

Ταφικό αγγείο 1 (αμφορέας). Βρέθηκε σε βάθος 2,08 μ. λοξά τοποθετημένο στο έδαφος. Ήταν κατεστραμμένο και ακάλυπτο. Είχε ύψος 0,26 και διάμετρο 0,40 μ. Δεν βρέθηκαν ίχνη οστών.

Ταφικό αγγείο 2. Σε βάθος 2,20 μ. αποκαλύφθηκε οξυπύθμενος αμφορέας με το στόμιο στο έδαφος, το οποίο έκλεινε τμήμα πήλινου στρωτήρα. Κοντά στο αγγείο αποκαλύφθηκαν, σε βάθος 2,07 μ., χάλκινο δισκοειδές κάτοπτρο[25] με δύο πήλινα άβαφα μυροδοχεία και σε βάθος 2,12 μ. πήλινο πηνίο σε θραύσματα που συγκολλούνται. Κάτω από το πώμα του αμφορέα αποκαλύφθηκαν θραύσματα μυροδοχείων και άλλων αγγείων.

Ταφικό αγγείο 3. Άβαφος οξυπύθμενος αμφορέας, ύψ. 0,44 μ. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,03 μ., όρθιος στο έδαφος, σε απόσταση 0,11 μ. δυτικά της πηλοκατασκευής 4. Ήταν καλυμμένος με τμήμα πήλινου στρωτήρα στέγης. Τα τοιχώματά του ήταν σπασμένα και συμπιεσμένα, ενώ έλειπε τμήμα της δυτικής πλευράς του.

Ταφικό αγγείο 4. Σε βάθος 1,80 μ. βρέθηκε τμήμα κατεστραμμένου άβαφου πήλινου αγγείου, πλάγια τοποθετημένου στο έδαφος με τη βάση προς Β. Σωζόμενες διαστάσεις 0,37x0,34 μ. Δεν βρέθηκαν ίχνη οστών.

Ταφικό αγγείο 5. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,91 μ. κατεστραμμένο οξυπύθμενο αγγείο πλάγια τοποθετημένο, με την κοιλιά στο έδαφος και τη βάση προς Β. Σωζόμενες διαστάσεις 0,45x0,40 μ. Δεν βρέθηκαν ίχνη οστών.

Πυρές

Πυρά 1. Ανατολικά του μικρού ταφικού πίθου 1 (Τάφος 6), σε βάθος 15 μ., εμφανίστηκαν ίχνη πυράς, διαστ. 0,30x0,50 μ.

Πυρά 2. Εμφανίστηκε σε βάθος 2,05 μ. Η εστία, διαστ. 0,40x0,30 μ. και τα αραιά ίχνη από την καύση κάλυπταν επιφάνεια, διαστ. 1,20x1 μ.

Πυρά 3. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,23 μ. Είχε σχήμα κύκλου, διαμ. 1 μ.

25. Ό.π., σ. 425, LXXXV, 6 (INV. 27386).

Πυρά 4. Εμφανίστηκε δυτικά του τάφου 6 σε βάθος 2,37 μ., είχε μήκος 0,73 και πλάτος 0,54 μ.

Πυρά 5. Αποκαλύφθηκε ΒΑ. του τάφου 12 σε βάθος 2,29 μ. Είχε σχήμα τετράπλευρο, διαστ. 0,51x0,72 μ.

Πηλοκατασκευές

Πηλοκατασκευή 1. Στη νοτιοανατολική μακριά πλευρά του τάφου 1 αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,94 μ., τμήματα ψημένου πηλού, μήκ. 0,75, πλ. 0,15 και ύψ. 0,80 μ.

Πηλοκατασκευή 2. Κομμάτια ψημένου πηλού, πάχ. 0,08-0,15 μ., αποκαλύφθηκαν σε βάθος 2,42 μ. νότια του τάφου 8 και κάλυπταν μήκος 2,55 μ.

Πηλοκατασκευή 3. Σε βάθος 1,96 μ. εμφανίστηκε ψημένος πηλός ωοειδούς σχήματος με ίχνη καύσης, πλ. 1,30, μήκ. 1,59, πάχ. 0,3-0,12 και ύψ. 0,19 μ. Εσωτερικά, σε βάθος 2,10 μ., υπήρχαν ίχνη καύσης.

Πηλοκατασκευή 4. Νότια του ταφικού πίθου 1 και σε απόσταση 0,77 μ. αποκαλύφθηκε ψημένος πηλός, πλ. 1,35, μήκ. 2,58, πάχ. 0,8-0,13 και ύψ. 0,27 μ.

Πηλοκατασκευή 5. Σε βάθος 1,93-2,40 μ. αποκαλύφθηκαν τμήματα ψημένου πηλού ημικυκλικού σχήματος, μήκ. 1,79, πάχ. 0,2-0,16 και ύψ. 0,50-0,15 μ.

Κ. ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Οικόπεδο Κρητικού

Βρίσκεται στο νότιο άκρο της Γαρίτσας κοντά στην περιοχή του σημερινού αεροδρομίου. Κατά την εκσκαφή θεμελίων και την περιορισμένη ανασκαφή που επακολούθησε, διαπιστώθηκε η ύπαρξη οστράκων αρχαϊκών χρόνων και θραυσμάτων αμφορέων διαφόρων εποχών, αλλά το οικόπεδο δεν ήταν δυνατό να ερευνηθεί συστηματικά εξαιτίας των νερών που το κάλυπταν ολόκληρο.

Οικόπεδο Ανδριώτη (Σχέδ. 5)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων στο παραπάνω οικόπεδο στην περιοχή του αεροδρομίου, την οποία παρακολουθούσε ο φύλακας αρχαιοτήτων Ε. Προβατάς, αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση από Β. προς Ν., κατασκευασμένος από αργούς λίθους και κεραμίδια. Πάνω στον τοίχο εντοπίστηκε από την αρχαιολόγο Π. Μελά εντοιχισμένο θραύσμα επιτύμβιας ασβεστολιθικής ναόσχημης στήλης, στο επιστύλιο της οποίας διασωζόταν η επιγραφή: *ΣΤΡΑΤΟΝΙΚΑ ΔΑΜΑΡΕΤΟΥ ΧΑΙΡΕ.* Επειδή πλησίον του τοίχου διασώζονταν και άλλα θραύσματα στηλών η εκσκαφή θεμελίων διακόπηκε. Ακολούθησε η αποχωμάτωση ολόκληρου του οικοπέδου, μέχρι βάθους 0,80 μ. από την επιφάνεια και μέχρι του φυσικού στο προς τη θάλασσα πρόσθιο τμήμα του χώρου, με οδηγό τις εκσκαφικές τομές, από την οποία διαπιστώθηκε ότι η ύπαρξη στηλών περιοριζόταν στο οπίσθιο τμήμα του οικοπέδου. Την αποχωμάτωση παρακολούθησε ο συντηρητής Μ. Μακρής.

Με τη χρηματοδότηση από τον ιδιοκτήτη ανασκαφικού συνεργείου, που αποδέχτηκε η Εφορεία, διενεργήθηκε στο οπίσθιο τμήμα του οικοπέδου έρευνα με την εποπτεία του αρχαιολόγου Γ. Ρήγινου. Κατά την έρευνα διαπιστώθηκε ότι ο τοίχος που αποκαλύφθηκε κατά την εκσκαφή της θεμελίωσης, είχε μήκος 4,50, πλάτος 0,63 και ύψος 0,80 μ. και ότι μεταξύ του οικοδομικού υλικού εκτός από το πρώτο θραύσμα της στήλης υπήρχαν σε β΄ χρήση και άλλα τμήματα στηλών. Θραύσματα στηλών αποκαλύφθηκαν επίσης ανάμεσα σε στρώμα αγελαίων κεράμων και αργών λίθων που υπήρχε στα δυτικά και ανατολικά του τοίχου.

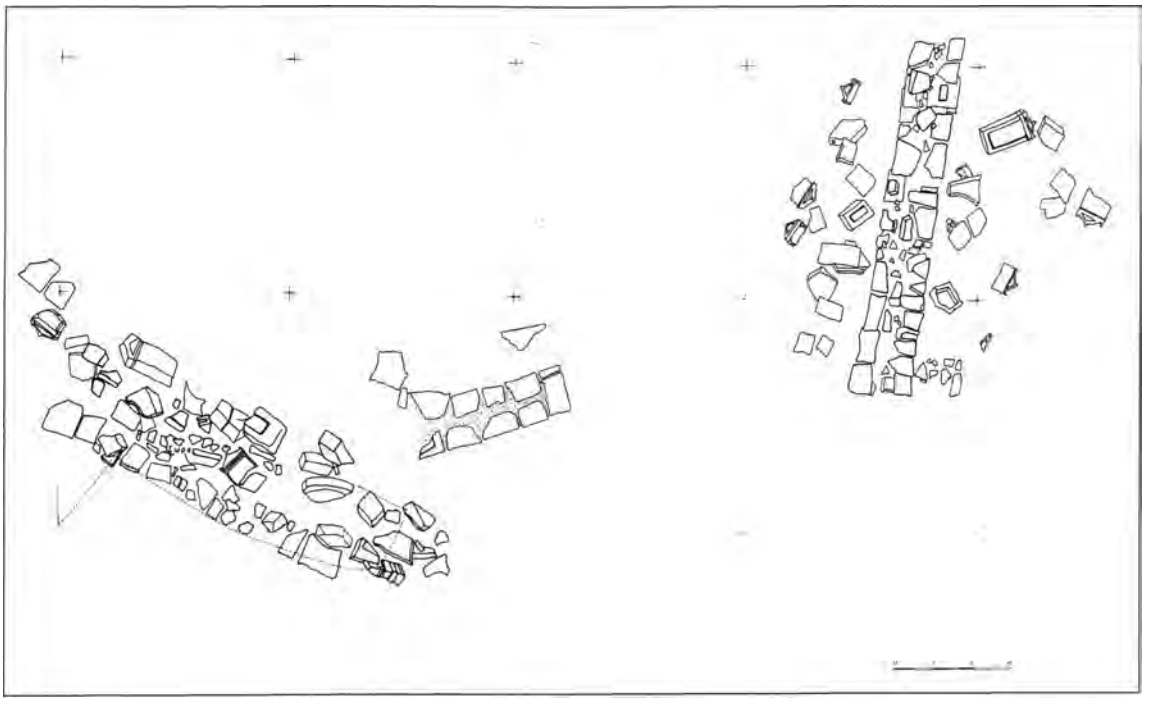
Δυτικά του πρώτου τοίχου και σε απόσταση 3,50 μ., αποκαλύφθηκε δεύτερος τοίχος που αποτελείτο από μία σε ύψος σειρά λίθων, μήκ. 2 και πλ. 0,60 μ. Δυτικά, τέλος, του δεύτερου τοίχου αποκαλύφθηκαν και άλλες επιτύμβιες στήλες, ακέραιες και θραύσματα, καθώς και αρκετοί γωνιόλιθοι που κάλυπταν μία μεγάλη έκταση.

Το νεκροταφείο του αεροδρομίου ανέσκαψαν κατά τον τελευταίο πόλεμο οι Ιταλοί, χωρίς επιστημονική παρακολούθηση. Μέρος του υλικού που βρέθηκε τότε κατατέθηκε στο Μουσείο και από αυτό ο Β. Καλλιπολίτης[26] υποθέτει ότι η αρχή του νεκροταφείου ανάγεται στο τελευταίο τέταρτο του 7ου αι. π.Χ. Το μεγαλύτερο όμως μέρος του υλικού του νεκροταφείου χάθηκε όπως και κάθε πληροφορία για επιστημονική αξιοποίηση αυτού που διασώθηκε. Η ατυχία του νεκροταφείου όμως συνεχίστηκε. Ο φύλακας αρχαιοτήτων Ε. Ανδριώτης, που εργάστηκε κατά το παρελθόν ως επόπτης στην κατασκευή του αεροδρομίου και έγινε μάρτυρας της καταστροφής αρχαίων τάφων, το υλικό των οποίων «το πετάξαμε παραπέρα», παραμερίστηκε από την αρχική του θέση. Πιθανώς οι επιτύμβιες στήλες του οικοπέδου Ανδριώτη που ανήκουν στην ελληνιστική εποχή να προέρχονται από την προαναφερόμενη ή κάποια παρόμοια καταστροφή του νεκροταφείου.

Έρμονες

Προϊστορικός οικισμός ΠΕ, ΜΕ ΥΕ εποχής πάνω σε βραχώδη λόφο που απέχει 700 μ. περίπου από τη θάλασσα και δεσπόζει πάνω στο δρόμο που οδηγεί από την παραλία των Ερμόνων στο λιβάδι του Ρώπα. Ο οι-

26. Β. Καλλιπολίτης, Κερκ. Χρον. 8 (1960), σ. 36.

Σχέδ. 5. Κέρκυρα. Γαρίτσα. Οικόπεδο Ανδριώτη. Κάτοψη της ανασκαφής.

κισμός, εκτός από τη φυσική οχύρωση, φαίνεται ότι προστατευόταν και από μεγαλιθικό πολυγωνικό τείχος, λείψανα του οποίου διαπιστώθηκαν από τον Καθηγητή Σορδίνα στη θέση του μύλου του Αρμένη, στη συμβολή του οικισμού με τον ποταμό των Ερμόνων που τον περιβάλλει από ΒΑ.

Ο οικισμός εντοπίστηκε το 1964 από τους αρχαιολόγους[27] Γ. Δοντά και Π. Καλλιγά που ανακάλυψαν κεραμική ΠΕ και ΜΕ εποχής στην περιοχή του σύγχρονου λατομείου, το οποίο λειτουργούσε στο χώρο μέχρι τότε. Το λατομείο, τα πυροβολεία και οι αποθήκες πολεμοφοδίων που εγκαταστάθηκαν στο χώρο μεταξύ των ετών 1940-1945, η διάνοιξη δρόμου προς ΝΑ. του λόφου και η ανέγερση διαφόρων ξενοδοχειακών συγκροτημάτων επέφεραν πολλές καταστροφές στον οικισμό.

Από την επιφανειακή έρευνα επισημάνθηκαν στον οικισμό διάφορες σειρές αργολίθων που είναι δυνατό να χρησίμευαν ως βάσεις για αχυροκαλύβες και κομμάτια πηλού από την επάλειψη των κατασκευών αλλά και σπήλαια τα οποία χρησίμευαν ως κατοικίες. Η κεραμική που περισυλλέχθηκε από τον οικισμό από άλλους χρονολογήθηκε στους ΠΕ και ΜΕ χρόνους, ενώ από άλλους στο τέλος της ΜΕ μέχρι την ΥΕ ΙΙΙ και ΥΕ ΙΙΙΑ εποχή[28].

Η Εφορεία, στα πλαίσια χορηγήσεως άδειας καταλληλότητας για την ανέγερση ξενοδοχειακών συγκροτημάτων, διενήργησε περιορισμένης έκτασης ανασκαφική έρευνα στα οικόπεδα Μέξια, Παντελιού και Τζίμα. Μετά από τη διαπίστωση της ύπαρξης πολυπληθούς κεραμικής σε όλα τα οικόπεδα και τον εντοπισμό πολυάριθμων σπηλαίων, μέσα στα οποία διαπιστώθηκε κατοίκηση, η Εφορεία εισηγήθηκε τη μη χορήγηση αδείας καταλληλότητας ανέγερσης ξενοδοχειακών συγκροτημάτων στον οικισμό των Ερμόνων.

Οικόπεδο Μέξα

Ερευνήθηκαν έξι τομείς από ΝΑ. προς ΒΔ. του οικοπέδου σε χώρους όπου κατά την επιφανειακή έρευνα διαπιστώθηκε η ύπαρξη κεραμικής.

27. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 378-381.

28. Ο Wardle (Cultural Groups, 1977, σ. 190) στηριζόμενος σε ένα όστρακο που πιθανώς προέρχεται από κύλικα της ΥΕ ΙΙ εποχής, υποστηρίζει ότι η κεραμική των Ερμόνων και του Κεφαλιού μπορεί να χρονολογηθεί στο τέλος της ΜΕ ή την πρώιμη εποχή του Χαλκού (ΥΕ ΙΙ-ΥΕ ΙΙΙΑ).

Από τον τομέα Α, έκτασης 108 τ.μ., ΝΑ. του οικοπέδου, μέσα σε στρώμα καστανού χώματος που περιείχε χαλίκι, αποκαλύφθηκαν όστρακα μικρού μεγέθους που δεν επιτρέπουν την αποκατάσταση του σχήματος των αγγείων, εκτός από μεμονωμένα που ανήκουν σε σκυφοειδή αγγεία. Ορισμένα από τα όστρακα ανήκουν σε χειροποίητα αγγεία και ο πηλός τους εξωτερικά έχει χρώμα καστανό, ενώ ο πυρήνας τους είναι μαύρος και περιέχει πολλά έγκλειστα. Άλλα ανήκουν σε τροχήλατα αγγεία και είναι κατασκευασμένα από ανοιχτόχρωμο καθαρό πηλό.

Εκτός από κεραμική αποκαλύφθηκαν πήλινα σφονδύλια και λίθινο περίαπτο.

Προς Α. του τομέα Α αποκαλύφθηκε ελλειψοειδές κτίσμα που μοιάζει στην κάτοψη με μυκηναϊκό τάφο αλλά είναι κατασκευασμένο, τουλάχιστον στη μορφή που αποκαλύφθηκε, από σύγχρονο υλικό το οποίο οι κάτοικοι της περιοχής αναφέρουν ότι χρησιμοποιείτο ως πολυβολείο. Έχει μήκος 3,50, πλάτος 2, και ύψος 1 μ. Προς ΒΑ. του υπάρχει μία κόγχη, διαστ. 0,88x0,70 και ύψ. 1 μ. Το κτίσμα είναι κατασκευασμένο στο θάλαμο από ασβεστολιθική μάργα που επικαλύπτει ξύλινο σκελετό, κάθε πάσσαλος του οποίου είναι κατά τέτοιο τρόπο τοποθετημένος, ώστε να δίδει στο ημικύκλιο πολυγωνική μορφή. Ο ξύλινος σκελετός στερεώνεται σε αργολιθοδομή.

Από την επίχωση του κτίσματος αποκαλύφθηκε κεραμική όμοια με εκείνη του τομέα Α, αλλά το σημαντικότατο εύρημα είναι τρία όστρακα[29] που φαίνεται ότι ανήκουν στην ΥΕ ΙΙ εποχή: α) όστρακο τροχήλατου αγγείου που διακοσμείται με γραπτές καστανομέλανες οριζόντιες και καμπύλες ταινίες κάτω από σειρά στιγμών. Πηλός ΙΟΥR 7/4 Very pale brown, ύψ. 0,045, πλ. 0,033 μ., β) όστρακο τροχήλατου αγγείου από την περιοχή της λαβής του. Διακοσμείται από καστανομέλανες γραπτές ταινίες στις πλευρές της λαβής. Πηλός ΙΟΥR 8/2 White. Ύψ. 0,05, πλ. 0,069 μ., γ) όστρακο τροχήλατου αγγείου που σώζει ίχνη γραπτής καστανομέλανης ταινίας. Πηλός ΙΟΥR 7/4 Very pale brown. Ύψ. 0,037, πλ. 0,035 μ.

Στον τομέα Β, έκτασης 56 τ.μ., προς ΒΑ. του οικοπέδου, κοντά στο λατομείο το οποίο τροφοδότησε με αδρανή υλικά την οικοδομική δραστηριότητα της περιοχής, αλλά κατέστρεψε τον προϊστορικό οικισμό, αποκαλύφθηκε μεγάλος αριθμός αργολίθων πιθανώς από κάποια εγκατάσταση του οικισμού. Ανάμεσα σ' αυτούς βρέθηκαν όστρακα χειροποίητων αγγείων, όστρακα με στιλπνή επιφάνεια και εγχάρακτη ή ανάγλυφη σχοινοειδή διακόσμηση, και όστρακα σκυφοειδών αγγείων με διχαλωτές (wish bone) λαβές.

Στον τομέα Γ, έκτασης 176 τ.μ., στο κέντρο του οικοπέδου κοντά σε υπάρχον σπήλαιο[30] η έρευνα έφερε στο φως κεραμική όμοια με εκείνη που αποκαλύφθηκε στις προηγούμενες τομές. Το πιο χαρακτηριστικό από τα αντικείμενα είναι διχαλωτές λαβές (τύπου wish-bone), φαιόχροα σκυφοειδή αγγεία όμοια με αυτά του Αλμυρού, λίθινα και οστέινα εργαλεία. Από την έρευνα που έγινε στην είσοδο σπηλαίου που βρίσκεται προς ΝΑ. του τομέα, αποκαλύφθηκαν τρία όστρακα τροχήλατης κεραμικής με γραπτή διακόσμηση. Το σπήλαιο αποτελείται από γαλαρία με σταλακτίτες στην οροφή, πλ. 2, μήκ. 10, ύψ. 3 και είσοδο, πλ. 1,50 και ύψ. 2 μ.

Οι υπόλοιπες τρεις τομές, περιορισμένης έκτασης, δεν απέδωσαν τίποτε αξιόλογο.

Οικόπεδο Παντελιού

Βρίσκεται προς Β. του προηγουμένου οικοπέδου και έχει έκταση 16 στρέμματα. Ερευνήθηκε ανασκαφικά μία περιορισμένη σε έκταση περιοχή κοντά και μέσα στο σπήλαιο που βρίσκεται περίπου στο κέντρο του οικοπέδου.

Η πιο ενδιαφέρουσα αλλά και χαρακτηριστική κεραμική προήλθε από το εσωτερικό του σπηλαίου, από στρώμα σκούρου καστανού χώματος που καλύπτει ενιαία ολόκληρο το οικόπεδο και φθάνει μέχρι το φυσικό βράχο. Στην κεραμική, που ανήκει στους ΠΕ κυρίως χρόνους, συγκαταλέγονται όστρακα από χειροποίητα πιθοειδή αγγεία κατασκευασμένα από καστανέρυθρο πηλό με πολλά έγκλειστα, όστρακα μικρότερων αγγείων, από φαιόχροο και καστανόχροο πηλό με λίγα έγκλειστα και όστρακα από αρκετά καθαρό πηλό με εγχάρακτα και γραπτή διακόσμηση. Ορισμένα είδη αγγείων όπως τα σκυφοειδή με υπερυψωμένες λαβές και τα πιθοειδή με ανάγλυφη σχοινοειδή διακόσμηση, τα οποία αποκαλύφθηκαν και σε άλλες ΠΕ θέσεις (όπως στον Αλμυρό[31] που εντοπίστηκε πρόσφατα), κατέχουν μία εξέχουσα θέση στον οικισμό των Ερμόνων.

Κ. ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Οικόπεδο Τζίμα

Διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω

29. Για την έλλειψη μυκηναϊκών και μινωικών ευρημάτων, βλ. Balkan Studies 10 (1969), σ. 414· Κερκ. Χρον. XI (1966), σ. 138.

30. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 378-381.

31. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 226.

οικόπεδο με τη μορφή δοκιμαστικών τομών. Η δοκιμαστική ανασκαφή διήρκεσε από 1/3-16/3/90.

Το οικόπεδο εκτείνεται στα νότια και ανατολικά του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου των Ερμόνων. Συγκεκριμένα, απέχει από τη νοτιοανατολική τομή του κηρυγμένου χώρου 30 μ. περίπου. Η διαμόρφωση του εδάφους στο υπό έρευνα οικόπεδο έχει ως εξής: ένα τμήμα του, που βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο και κατέχει το κέντρο του οικοπέδου, διαμορφώνεται βαθμιδωτά σε δύο επίπεδα. Το υπόλοιπο τμήμα είναι κατωφερές και βραχώδες. Η έρευνα εδώ αποσκοπούσε αρχικά στην επιβεβαίωση κατοίκησης του χώρου, λόγω της γειτνίασης με τον κύριο αρχαιολογικό χώρο αλλά και στη διαπίστωση της έκτασης των αρχαίων λειψάνων μέσα στα όρια του συγκεκριμένου οικοπέδου. Για το σκοπό αυτό ανοίχτηκαν δοκιμαστικές τομές, διαστ. 2x2 μ., και στις τρεις εδαφολογικά διαφορετικές περιοχές του χώρου.

Α) Στην κατωφερή έκταση, όπου στο μεγαλύτερο μέρος της είναι ορατός ο βράχος (ασβεστόλιθοι), ανοίχτηκαν δύο τομές. Το στρώμα του χώματος είναι λεπτότατο, ανοιχτού καστανού χρώματος και αμέσως εμφανίζεται το βραχώδες του εδάφους. Εδώ δε βρέθηκαν όστρακα. Σημειωτέον ότι ούτε και επιφανειακά παρατηρήθηκαν.

Β) Στο κέντρο του οικοπέδου απλώνεται σε βαθμιδωτή διαμόρφωση, που ορίζεται από λιθιές, επίπεδη έκταση. Εδώ έγιναν τρεις τομές στο μεγαλύτερο πλάτωμα. Η επίχωση από σκληρό, σκούρο καφέ χώμα ήταν παχιά και ο βράχος εντοπίστηκε σε βάθος 1,20-1,40 μ. Τα όστρακα, που εντοπίστηκαν στις δύο μόνον τομές, ήταν ελάχιστα. Στην τρίτη τομή, που είχε λεπτή επίχωση, εντοπίστηκε λιθιά σχεδόν επιφανειακά.

Γ) Το σημαντικότερο τμήμα του οικοπέδου είναι αυτό που βρίσκεται χαμηλά, στο ίδιο υψόμετρο με τον αγροτικό δρόμο και είναι επίπεδο. Εδώ ανοίχτηκαν τέσσερις τομές στις οποίες αποκαλύπτεται το βραχώδες έδαφος σε βάθος 0,40-0,80 μ. Το στρώμα πάνω από το βράχο είναι από μαύρο χώμα (humus), ίδιο με αυτό που αποδίδει πλούσια κεραμική στον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο. Η κεραμική εδώ, που είναι άφθονη, είναι χαρακτηριστική της ΠΕ και ΜΕ εποχής. Συνοπτικά αναφέρουμε ότι με μία πρώτη εξέταση μπορεί να διακριθεί σε χειροποίητη και τροχήλατη.

Η χειροποίητη κεραμική διακρίνεται σε: α) αδρή κεραμική. Πρόκειται για μεγάλα αγγεία, πιθοειδή, από ερυθρωπό πηλό με πολλά λίθινα εγκλείσματα. Οι πυρήνες αυτής της κεραμικής είναι σταχτόμαυροι λόγω αναγωγικής όπτησης, β) από τον ίδιο πηλό, με τη διαφορά ότι περιέχει λιγότερα έγκλειστα, βρέθηκαν όστρακα από λεπτότερα αγγεία, συνήθως φιάλες, με εξομαλυμένη επιφάνεια, ενώ λίγα φέρουν αλοίφωμα, γ) από γκριζωπό-μαύρο πηλό και αντίστοιχη επιφάνεια, που πολλές φορές γίνεται καστανή λόγω της όπτησης. Στις κατηγορίες αυτές συναντάται όλη η ποικιλία λαβών, η χαρακτηριστική της ΠΕ περιόδου. Τα τμήματα από τα χείλη που βρέθηκαν, ανήκουν στους τύπους που κλίνουν προς τα μέσα αλλά και προς τα έξω.

Αξιοσημείωτη είναι η κατηγορία της τροχήλατης κεραμικής. Έδωσε άβαφα όστρακα από καθαρό πηλό, πορτοκαλόχρωμο ή κιτρινωπό, που ανήκουν σε αγγεία μικρού μεγέθους με πολύ λεπτά τοιχώματα. Φέρουν επίχρισμα στο ίδιο χρώμα με τον πηλό, το οποίο έχει απλωθεί χωρίς καμιά άλλη επεξεργασία με αποτέλεσμα η επιφάνεια των αγγείων να παρουσιάζει κάποια τραχύτητα. Τα όστρακα αυτά είναι δυνατόν να ανήκουν στην ΥΕ εποχή. Χαρακτηριστικό ανάμεσά τους είναι τμήμα από το πόδι υψίποδης κύλικας.

Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΦΙΛΙΑΤΩΝ

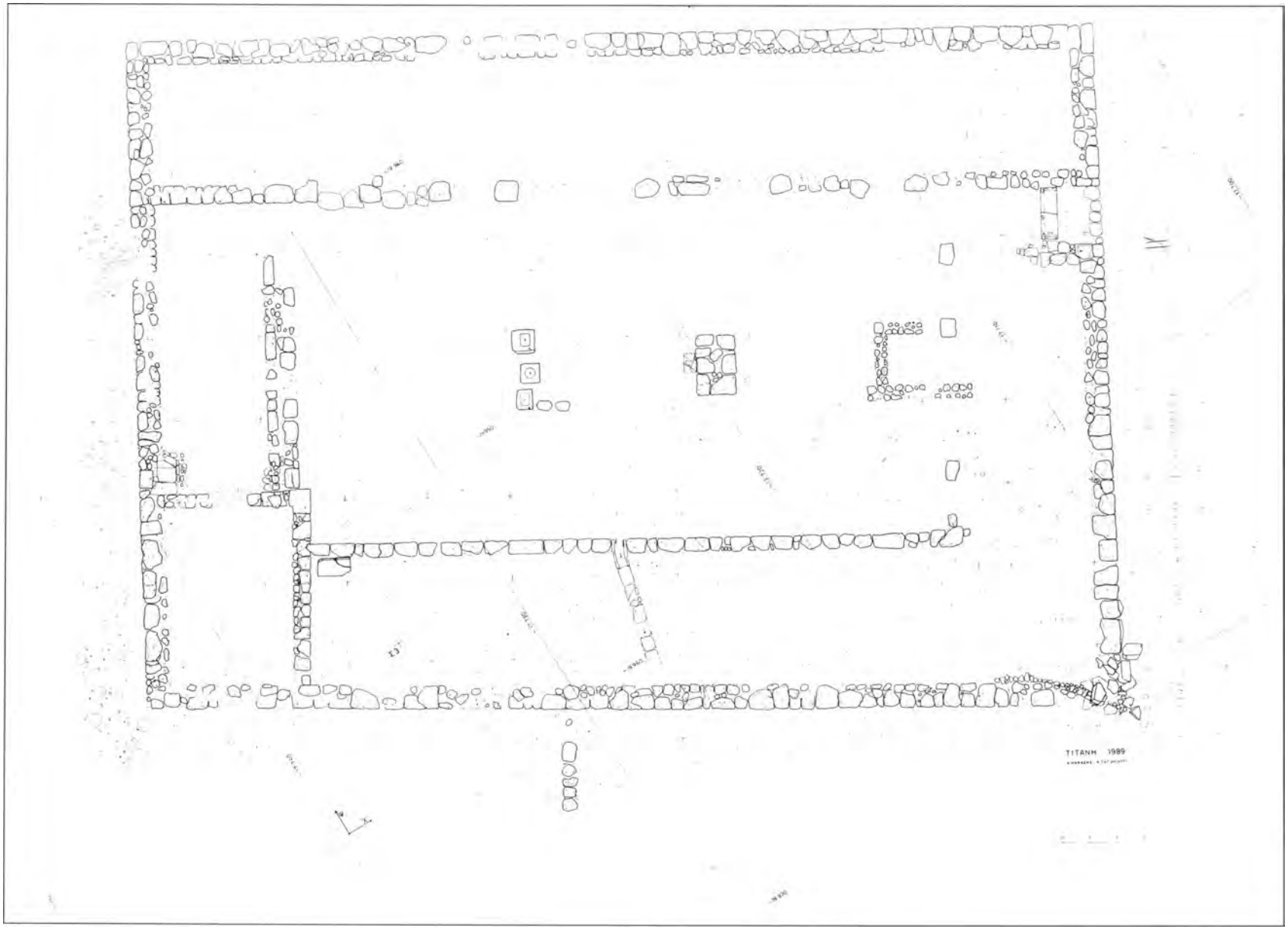
Γ ι τ ά ν η

Κτίριο Β (Σ χ έ δ. 6)

Άρχισε και ολοκληρώθηκε στη Γιτάνη η ανασκαφή κτιρίου, το οποίο συμβατικά ονομάστηκε Κτίριο Β. Το κτίριο βρίσκεται εντός του τειχισμένου χώρου του οικισμού[32].

Πρόκειται για κτίριο εν μέρει ανοιχτό (αστέγαστο), με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. Είναι κτισμένο σε πλαγιά, σε τεχνητά διαμορφωμένο άνδηρο. Οι συνολικές του διαστάσεις είναι 35,20x24,50 μ. Οι εξωτερικοί του τοίχοι είναι ισχυροί και λειτουργούν παράλληλα και ως αναλημματικοί. Η τοιχοδομία τους είναι πολυγωνική. Είναι κατασκευασμένοι από μεγάλους πολυγωνικούς λίθους, γκρίζου ασβεστολιθικού πετρώματος (δολομίτης) σε δύο μέτωπα, ένα εξωτερικό και ένα εσωτερικό. Μεταξύ τους υπάρχει γέμισμα από μικρότερους λίθους. Ο βορειοανατολικός εξωτερικός τοίχος σώζεται σε μέγιστο ύψος 0,60 (εξωτερικό μέτωπο) και 1,41 μ. (εσωτερικό μέτωπο), ο νοτιοδυτικός εξωτερικός σε μέγιστο ύψος 0,40 (εσωτερικό μέτωπο) και 2,30 μ. (εξωτερικό μέτωπο), ο βορειοδυτικός εξωτερικός σε μέ-

32. Σ. Δάκαρης, Θεσπρωτία. Αρχαίες ελληνικές πόλεις, 15. Αθήνα 1972, σχέδ. 53, 54, αριθ. 15. Για την ανασκαφή της Γιτάνης, βλ. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 303.

Σχέδ. 6. Γιτάνη Θεσπρωτίας. Κάτοψη του κτιρίου Β.

γιστο ύψος 0,50 (εσωτερικό μέτωπο) και 2 μ. (εξωτερικό μέτωπο) και νοτιοανατολικός εξωτερικός σε μέγιστο ύψος 0,40 (εσωτερικό μέτωπο) και 2,10 μ. (εξωτερικό μέτωπο). Το πλάτος τους είναι 0,80-0,90 μ.

Η είσοδος του κτιρίου βρίσκεται στη νοτιοανατολική στενή του πλευρά. Από τον αναβαθμό που βρίσκεται στην ίδια ευθεία με το νοτιοανατολικό τοίχο και είναι κατασκευασμένος από ακανόνιστους λίθους και τους εσωτερικούς τοίχους 1 και 2 διαμορφώνεται μικρός προθάλαμος μέχρι το κατώφλι. Το κατώφλι είναι μονολιθικό, σπασμένο, από λευκή ασβεστολιθική πέτρα.

Ο εσωτερικός τοίχος Τ1 διασχίζει το κτίριο από ΝΑ. προς ΒΔ., είναι παράλληλος με το βορειοανατολικό εξωτερικό τοίχο και διατηρείται αποσπασματικά. Είναι κατασκευασμένος από μία ή δύο πέτρες κατά πλάτος (0,80-1,10 μ.). Το μέγιστο σωζόμενο ύψος του είναι 0,40 μ.

Ο Τ2 είναι παράλληλος με τον Τ1, έχει μήκος 3,30 μ. περίπου και κατόπιν χάνεται. Είναι κατασκευασμένος από δύο σειρές αργών λίθων κατά πλάτος (1μ.) και σώζεται σε μία ή δύο σειρές λίθων καθ' ύψος (μέγ. σωζ. ύψος 0,60 μ.).

Ο χώρος που ορίζεται από το βορειοανατολικό εξωτερικό τοίχο και περιλαμβάνει τους εσωτερικούς τοίχους 1, 2, μέχρι τον εσωτερικό τοίχο 3 πρέπει να ήταν αστέγαστος, όπως αποδεικνύουν τα ανασκαφικά δεδομένα.

Ο εσωτερικός τοίχος 3, νοτιοδυτικά του κτιρίου, είναι παράλληλος με τους προηγούμενους και έχει μήκος περίπου 24 μ. Είναι κατασκευασμένος από μία σειρά λίθων (ύψους 0,40 μ.). Έχει μέτωπο προς ΒΑ. Η άνω επιφάνεια των λίθων είναι λειασμένη. Ο Τ3 θα πρέπει να λειτουργούσε ως στυλοβάτης, ξύλινων, πιθανώς, κιόνων και ο χώρος που ορίζεται από αυτόν και τον εξωτερικό νοτιοδυτικό τοίχο να ήταν στεγασμένος, όπως αποδεικνύει το στρώμα πεσμένης στέγης και η ύπαρξη αγωγού. Ο αγωγός ξεκινάει από τον Τ3 και φθάνει μέχρι το νοτιοδυτικό εξωτερικό τοίχο, όπου εκβάλλει. Το μήκος του είναι 5,60 μ. περίπου και είναι κατασκευασμένος από άσπρες ασβεστολιθικές πλάκες, δύο πλευρικές και μία καλυπτήρια.

Τρεις κυβόλιθοι (πεσσοί) υπάρχουν διατεταγμένοι προς ΝΑ. του κτιρίου, στον κεντρικό χώρο που ορίζεται από τους Τ1 και Τ3. Οι διαστάσεις τους είναι: α) 0,74x0,49, ύψος 0,10 μ., β) 0,66x0,36, ύψος 0,18 μ., γ) 0,74x0,44, ύψος 0,22 μ.

Στον ίδιο χώρο υπάρχει υπόλειμμα θεμελίωσης τοίχων κατασκευής σχήματος Π. Οι τοίχοι κτίζονται σε μία σειρά καθ' ύψος (0,30 μ.) και είναι κατασκευασμένοι από δύο αργές πέτρες κατά πλάτος (0,45 μ.). Το μήκος του βορειοανατολικού σκέλους κατασκευής σχήματος Π είναι 1,67, του βορειοδυτικού 2,36 και του νοτιοδυτικού 3,80 μ.

Στο κέντρο περίπου του κεντρικού χώρου υπάρχει ορθογώνια κατασκευή. Είναι κατασκευασμένη από μεγάλους λίθους με μέτωπο στην εξωτερική τους πλευρά, σε μία σειρά καθ' ύψος. Οι διαστάσεις της είναι 2,17x1,47 και το ύψος της 0,45 μ. Στη βορειοδυτική μακριά της πλευρά υπάρχει αναβαθμός, μήκ. 0,60 μ.

Βορειοδυτικά της κατασκευής, στον ίδιο χώρο, υπάρχουν τρεις κυβόλιθοι τοποθετημένοι ο ένας δίπλα στον άλλο. Οι διαστάσεις τους είναι: α) 0,74x0,86x 0,32, β) 0,68x0,68x0,22 και γ) 0,75x0,56x0,30 μ. Στην επιφάνεια τους φέρουν αβαθείς κοιλότητες από τις οποίες οι δύο ακραίες είναι ορθογώνιες και η κεντρική είναι κυκλική με τόρμους στο κέντρο.

Βορειοδυτικά του κτιρίου ο Τ3 συναντιέται κάθετα με τον Τ4 όπου και τελειώνει. Ο Τ4 παράλληλος με το βορειοδυτικό εξωτερικό τοίχο, στο τμήμα του προς ΝΔ. είναι μονός, πολυγωνικός από δύο σειρές λίθων κατά πλάτος (0,50 μ.) και σώζεται σε ύψος 0,45 μ. Στο κεντρικό τμήμα του κτιρίου γίνεται διπλός, από δύο μέτωπα και λιθολόγημα μεταξύ τους (πλάτος 1,10 και σωζόμενο ύψος 0,50 μ.), ενώ προς ΒΑ. δεν είναι σαφής η απόληξή του.

Μικρό τοιχάριο Τ5 που ξεκινάει από το βορειοδυτικό εξωτερικό τοίχο φθάνει μέχρι το σημείο περίπου όπου συναντώνται οι τοίχοι Τ3 και Τ4. Το μήκος του είναι 4 μ. περίπου, αποτελείται από μία σειρά λίθων (σωζόμενο ύψος 0,30 και πλάτος 0,50 μ.). Στο μέσον του περίπου διαμορφώνεται είσοδος, ανοίγματος 1,20 μ. Είναι αμελούς κατασκευής από αργούς λίθους.

Έτσι, από τους τοίχους Τ4 και Τ5 και βορειοδυτικό εξωτερικό τοίχο διαμορφώνεται χώρος, του οποίου οι εσωτερικές διαστάσεις είναι 8,60x3,75 μ.

Στη γωνία που σχηματίζουν οι τοίχοι Τ5 και ο βορειοδυτικός εξωτερικός υπάρχει μικρή κατασκευή από άσπρη ασβεστολιθική πλάκα στο επίπεδο του δαπέδου του κτιρίου, η οποία περιβάλλεται από μικρές άσπρες ασβεστολιθικές πέτρες, όρθια τοποθετημένες.

Το δάπεδο του κτιρίου είναι κατασκευασμένο από χαλίκια, βότσαλα, τρίμματα κεραμιδιών και όστρακα.

Από την ανασκαφή του κτιρίου προέρχεται πλήθος χάλκινων νομισμάτων του Ηπειρωτικού Κοινού, Ακαρνανίας, Αμβρακίας, Απολλωνίας, Κέρκυρας, ένα ασημένιο ρωμαϊκό (γύρω στα 190 π.Χ.), δύο νομίσματα Πτολεμαίου του Ευεργέτη (145-116 π.Χ.) κτλ.

Ακόμη βρέθηκαν όστρακα αγγείων ελληνιστικής εποχής από μεγάλα αγγεία (αμφορείς κ.ά.) και μικρά αγγεία πόσεως (κάνθαροι, σκύφοι κ.ά.), χάλκινα εξαρτήματα από αγγεία, πόρπες κ.ά. και τμήματα πήλινων ειδωλίων. Αξίζει να αναφερθεί σύνολο 30 περίπου λύχνων και μικροδοχείων που βρέθηκαν συγκεντρωμένα

στο δάπεδο, στον κεντρικό χώρο του κτιρίου.

Σμέρτο

Κατά τις εργασίες διάνοιξης κοινοτικού δρόμου[33] στη δυτική πλευρά του λόφου Κομμάτι, η οποία είχε χρησιμοποιηθεί ως νεκροταφείο[34] από την ελληνιστική εποχή μέχρι τους νεότερους χρόνους, αποκαλύφθηκαν ένα πιθάρι, δύο λιθοσωροί και τέσσερις κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Πίθος 1. Είχε κατασκευαστεί από κεραμιδί πηλό, ο οποίος στα εσωτερικά τοιχώματα ήταν μαύρος με πολλά έγκλειστα σε κωνικό σχήμα. Είχε σωζ. ύψ. 0,55, άνω διάμετρο 0,90, κάτω διάμετρο 0,21 και πάχος τοιχωμάτων 0,035 μ. Βρέθηκε κατεστραμμένος και πολλά κομμάτια από τα τοιχώματά του ήταν βυθισμένα στο εσωτερικό του, αλλά μεταξύ αυτών δεν υπήρχαν τα προερχόμενα από το στόμιό του. Στον πυθμένα του πίθου υπήρχε καμένη ουσία — αλλά όχι από οστά — και όστρακα καστανόχρωμων αγγείων που φαίνονται, όπως και το πιθάρι, ότι ανάγονται στην προϊστορική εποχή.

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος, μισοκατεστραμμένος. Αποκαλύφθηκε κοντά στον πίθο. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Τα τεμάχια από τις πλάκες που σχημάτιζαν την κατασκευή αποκαλύφθηκαν διασκορπισμένα σε μήκος 1,50 μ. (είχε μετατοπισθεί το βορειοανατολικό τμήμα του) και πλάτος 0,50 μ.

Ο νεκρός, ύψους 1,47 μ., ήταν τοποθετημένος σε ύπτια στάση με το κρανίο προς ΝΔ. Δεξιά και αριστερά του κρανίου υπήρχαν πέτρες. Τα χέρια του νεκρού ήταν σταυρωμένα στη λεκάνη. Τμήμα αγγείου, από μαύρο πηλό με πολλά έγκλειστα, βρέθηκε στην περιφέρεια του τάφου, αλλά δεν είναι βέβαιο αν ανήκει σ' αυτόν.

Λιθοσωρός 1. Αποτελείται από ακανόνιστες ασβεστολιθικές πέτρες που σχηματίζουν κυκλική διάταξη, διαστ. 1,50x1,30 μ. Ανάμεσα στις πέτρες αποκαλύφθηκαν ίχνη καύσης και όστρακα χειροποίητων (προϊστορικών;) αγγείων, όπως: α) όστρακα από επίπεδη βάση αγγείου (πηλός κόκκινος), β) λαβή από γκρίζο πηλό χονδροειδής, κάθετη σε δύο τμήματα, γ) λαβή κάθετη από κεραμιδί πηλό, χονδροειδής, χειροποίητη, δ) τμήματα πίθου από πηλό με πολλά έγκλειστα και ίχνη καύσης, ε) τμήματα αγγείου με λεπτά τοιχώματα από κεραμιδί πηλό.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος, κεραμοσκεπής. Αποκαλύφθηκε στους πρόποδες του υψώματος και είχε προσανατολισμό Α.-Δ., σωζ. μήκος 0,93 και πλάτος 0,40 μ. Οι κεραμίδες της κατασκευής είχαν καταστραφεί. Εξωτερικά της νοτιοανατολικής γωνίας του τάφου αποκαλύφθηκαν δύο μισοκατεστραμμένα αγγεία από κεραμιδί πηλό, ένα από τα οποία έχει δακτυλιόσχημη βάση. Κάτω από αυτά αποκαλύφθηκαν επίσης τμήματα από σιδερένια σκουλαρίκια και δακτυλίδι.

Μετά την αφαίρεση των κεραμιδιών της κατασκευής και σύμφωνα με ανάλογα παράδειγματα από τον Παραπόταμο διαπιστώθηκε ότι ο τάφος είχε χρησιμοποιηθεί δύο φορές. Η δεύτερη ταφή δε βρέθηκε εξαιτίας της καταστροφής, αλλά στην ανατολική πλευρά του τάφου είχαν παραμερισθεί τα οστά της πρώτης ταφής. Η συνήθεια αυτή απαντάται (κυρίως ο παραμερισμός των οστών στην ανατολική πλευρά) στους μεσαιωνικούς χρόνους.

Πάνω στο κρανίο του νεκρού αποκαλύφθηκε πήλινη μάζα που ανήκε σε αγγείο με κάθετη ταινιωτή και οριζόντια λαβή, ενώ ανάμεσα στα υπόλοιπα οστά βρέθηκε σκυφίδιο.

Τάφος 3. Δίπλα στον Τ2 αποκαλύφθηκαν τρεις ασβεστολιθικές πλάκες που ανήκαν σε κιβωτιόσχημο τάφο που είχε προσανατολισμό από Α. προς Δ. Κάτω από τις πλάκες αποκαλύφθηκε νεκρός σε ύπτια στάση, απ' ευθείας τοποθετημένος στο έδαφος. Το κρανίο του ήταν τοποθετημένο προς Α. και μεταξύ των σκελών του βρέθηκε σιδερένιο έλασμα μικρού μεγέθους.

Τάφος 4. Κεραμοσκεπής, κατεστραμμένος. Από τις κεραμίδες του έχουν απομείνει μόνο λίγα υπολείμματα στρωτήρων από κεραμιδί πηλό. Έχει προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Με την αφαίρεση των πλακών αποκαλύφθηκε ότι ο νεκρός, ύψ. 1,95 μ., ήταν τοποθετημένος σε ύπτια στάση με το κρανίο προς ΒΑ. Δίπλα και δεξιά στο κρανίο, υπήρχαν δύο μικρές σιδερένιες τοξωτές πόρπες, ενώ στην αριστερή πλευρά του στήθους, τμήμα σιδερένιου δακτυλιδιού με ωοειδή σφενδόνη. Στο αριστερό μηριαίο υπήρχε μικρογραφική οινοχόη με σπασμένη τη λαβή και στο αριστερό πόδι, στο ύψος των αστραγάλων, μικρός χάλκινος κρίκος. Στα αριστερά του στήθους αποκαλύφθηκαν ένα σιδερένιο τμήμα δακτυλιδιού, τμήμα μικρής σιδερένιας τοξωτής πόρπης και μικρή οριζόντια λαβή, ενώ ένα σπασμένο μελαμβαφές σκυφίδιο περίπου στο μέσον της ανακομιδής. Κάτω από τα αγγεία της νοτιοανατολικής γωνίας του τάφου υπήρχαν τρία σιδερένια τμήματα που πιθανώς ανήκουν σε σκουλαρίκια και δακτυλίδι.

Λιθοσωρός 2. Αποτελείται από ακανόνιστες ασβεστολιθικές πέτρες που σχηματίζουν κυκλική διάταξη, διαμ. 1 μ. Κάτω από τις πέτρες δεν υπήρχε τίποτε.

33. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Χ. Χανλίδου.

34. Δάκαρης ό.π., σ. 144, παραγραφ. 419.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΑΡΓΑΡΙΤΙΟΥ

Καρτέρι

Εργασίες ΟΤΕ

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες που διενήργησε ο ΟΤΕ από το Μαργαρίτι ως το Καρτέρι[35] της Μαζαρακιάς, στην πλατεία του χωριού Καρτέρι και εγκάρσια προς το δρόμο, αποκαλύφθηκε τοίχος, πιθανώς περίβολος ελληνιστικής εποχής. Στις παρειές του σκάμματος υπήρχαν φερτοί γωνιόλιθοι από άλλες αυθαίρετες εκσκαφικές εργασίες στο παρελθόν. Είναι επίσης ορατοί και σε άλλο σημείο της πλατείας διάφοροι γωνιόλιθοι κτισμένοι σε τοίχο καθώς και σωροί αρχαίου οικοδομικού υλικού.

Έρευνα στο χώρο δεν έγινε εξαιτίας της αδυναμίας της υπηρεσίας μας να δημιουργήσει συνεργείο για την ανασκαφή. Οι εργασίες όμως διανοίξεως της τάφρου από τον ΟΤΕ δεν συνεχίστηκαν στην περιοχή του τοίχου αλλά βρέθηκε λύση η οποία δεν έθετε σε κίνδυνο τις αρχαιότητες.

Οικόπεδο Βασιλείου

Το οικόπεδο αποχωματώθηκε παράνομα 2 μ. στη νοτιοανατολική πλευρά και 1 μ. στη βορειοδυτική και παρέμεινε το φυσικό έδαφος αποτελούμενο από κόκκινο χώμα, που περιείχε πυριτόλιθο και χαλαζία. Όπου διασώθηκε επίχωση περιείχε όστρακα άβαφων αγγείων και λίγα οστά.

Σύμφωνα με μαρτυρία του φύλακα Η. Γιοβάνη από το οικόπεδο προέρχεται μελαμβαφές όστρακο και τμήμα αιχμής δόρατος. Τα ευρήματα προέρχονται μάλλον από κατεστραμμένους τάφους του νεκροταφείου που υπάρχει στην περιοχή.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Κέρκυρα

Στο Μουσείο Ασιατικής Τέχνης έγινε η ετήσια συντήρηση της λαμαρινένιας στέγης του κτιρίου, η επισκευή των δαπέδων των αιθουσών Π,Ι,Η και Δ της έκθεσης, ο υδροχρωματισμός του προθάλαμου της εισόδου και του ορόφου, καθώς και των αιθουσών Π, Η και Δ, η αντικατάσταση της εσωτερικής οροφής της αίθουσας Π και η επισκευή των προθηκών και ο εξοπλισμός με κατάλληλο φωτισμό της αίθουσας Δ, στην οποία εκτέθηκε η συλλογή Χ. Χιωτάκη.

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο έγιναν ο υδροχρωματισμός των αιθουσών της έκθεσης, η επισκευή και ο χρωματισμός των προθηκών, η ενίσχυση του φωτισμού και ο μηχανικός καθαρισμός των δαπέδων.

Στους αρχαιολογικούς χώρους έγινε επανειλημμένα καθαρισμός εξαιτίας των καιρικών συνθηκών που επικρατούν στην περιοχή και τοποθετήθηκαν πρόχειρα (ως προς τη μορφή) προστατευτικά στέγαστρα στις ανασκαφές των οικοπέδων Μικάλεφ και Κασφίκη.

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Συντάχθηκε σχέδιο κτιριολογικού προγράμματος για την ίδρυση Μουσείου στην Ηγουμενίτσα.

Περατώθηκε η διάνοιξη δρόμου που οδηγεί από τους πρόποδες του λόφου του Πύργου στην κορυφή του όπου βρίσκεται το τείχος του αρχαιολογικού χώρου και ο πύργος των μεσαιωνικών χρόνων.

Κατασκευάστηκε περίφραξη στον αρχαιολογικό χώρο της Ελαίας, αφού προηγουμένως έγινε αποψίλωση της περιμέτρου του τείχους του αρχαίου οικισμού.

Επισκευάστηκε εσωτερικά και εξωτερικά το φυλάκιο του αρχαιολογικού χώρου της Γιτάνης, αφού περιφράχθηκε ο ιδιοκτησιακός χώρος γύρω από αυτό και εξασφαλίστηκε η ασφάλειά του με την αντικατάσταση των κουφωμάτων του.

Χάρη στις ενέργειες του προέδρου του ΤΑΠΑ, Γ. Γκόρτσου ιδρύθηκε, με την αποστολή βιβλίων από το ΤΑΠΑ και την αγορά νέων με έξοδα της τοπικής αυτοδιοίκησης, βιβλιοθήκη για τις ανάγκες της συστηματικής ανασκαφής της Γιτάνης. Επίσης αγοράστηκαν μηχανήματα συντήρησης αρχαίων (μικροστερεοσκόπειο, συσκευή υπερήχων, μηχάνημα άντλησης αέρος, αμμοβολή και οδοντοϊατρικό μοτέρ), καθώς και εργαλεία και υλικά για την ανασκαφή της Γιτάνης με έξοδα από την προγραμματική σύμβαση που υπογράφτηκε μεταξύ ΤΑΠΑ και Δήμου.

Κ. ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

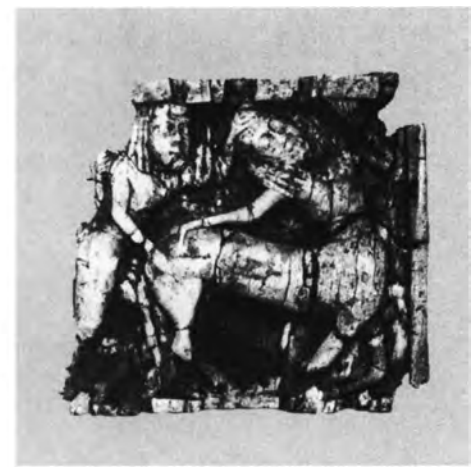
Σημ. τ. Συντ.: Για τις δραστηριότητες της 8ης ΕΒΑ στα Ιόνια Νησιά βλ. σ. 260-282, passim.

35. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 212-213.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο: α) Μαρμάρινο τελετουργικό αγγείο του Ταφικού Κύκλου Α των Μυκηνών μετά τη συντήρηση, β-ε) Ελεφαντοστέινα πλακίδια από το ιερό της Ορθίας Αρτέμιδος πριν και μετά τη συντήρηση.

ΟΛΓΑ ΤΖΑΧΟΥ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο. Σόλιδοι από τη συλλογή Θ.Ν. Αυγέρη.

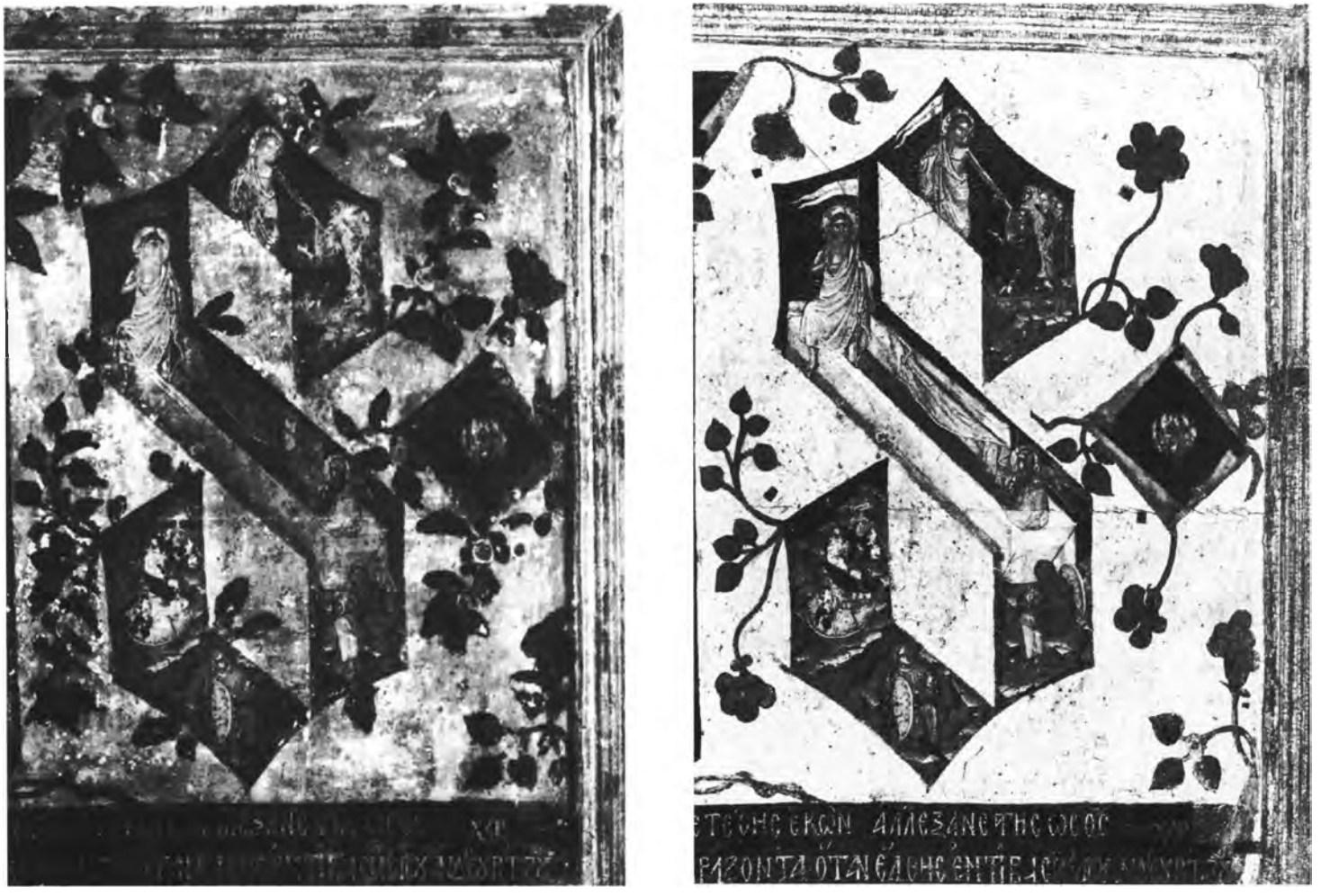

Βυζαντινό Μουσείο: α) Βυζαντινό σταθμίο του 6ου αι., β-γ) Ανθίβολα. Μαρτύριο των Αγίων Τεσσαράκοντα και άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο: α) Εικόνα της Παναγίας σε προτομή, β΄ μισό 17ου αι., β) Γεωργίου Κλόντζα: Εικόνα της Παναγίας Γλυκοφιλούσας.

Βυζαντινό Μουσείο: α-β) Ανδρέα Ρίτζου: JHS. Το δεξιό τμήμα της εικόνας, πριν και μετά τη συντήρηση.

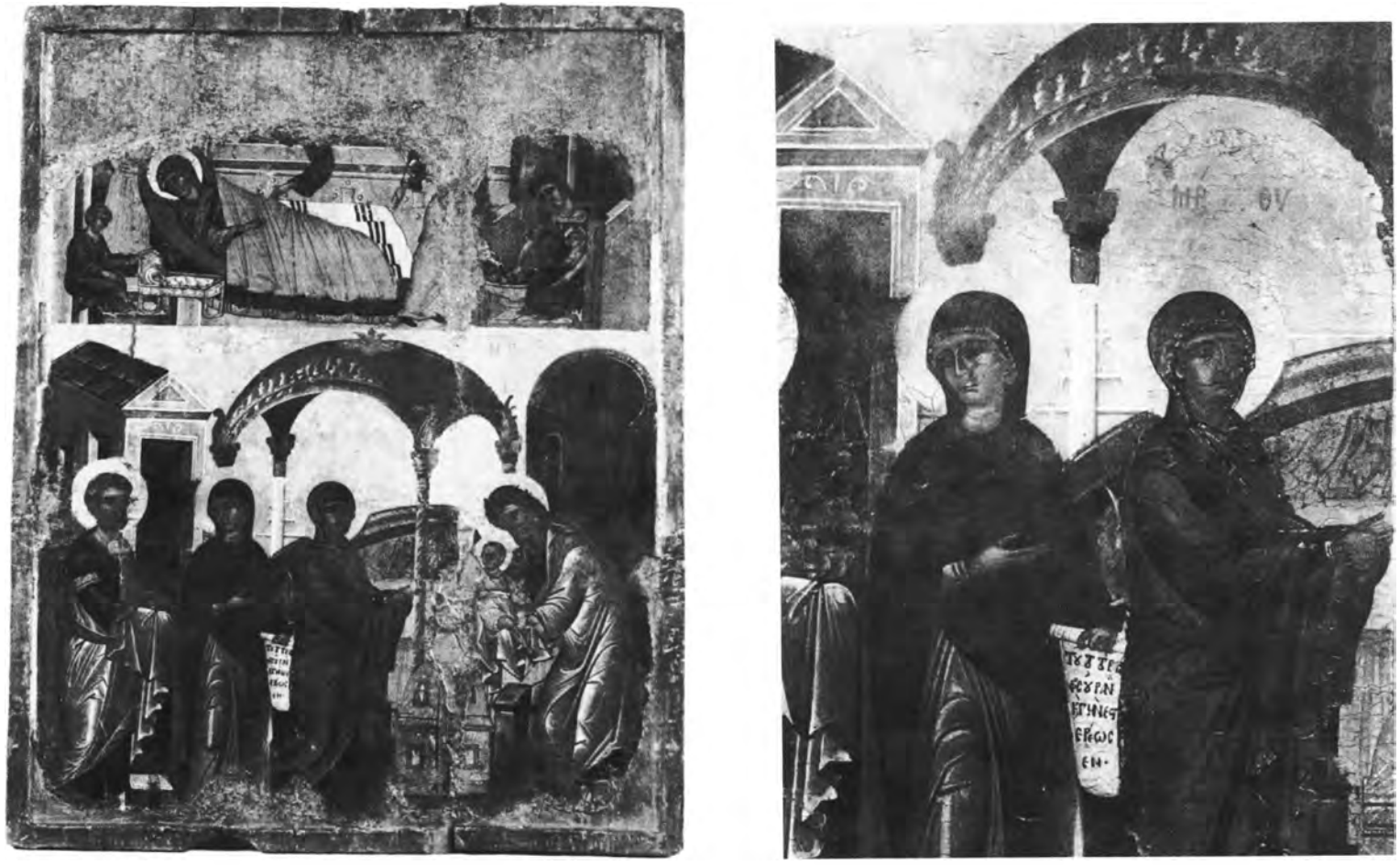
ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο: α-β) Αγγέλου: Εικόνα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και λεπτομέρεια, μετά τη συντήρηση.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο: α-β) Εικόνα της Υπαπαντής με τη Γέννηση του Προδρόμου και λεπτομέρεια, μετά τη συντήρηση.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο: α) Εικόνα της Παναγίας Γαλακτοτροφούσας με τον Πρόδρομο, μετά τη συντήρηση β-γ) Χειρόγραφο ευαγγέλιο 11ου αι., μετά τη συντήρηση.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο: α) Υδατογραφία της μονής της Παμμακαρίστου της Κωνσταντινούπολης, β) Υδατογραφία του ναού της Παναγίας της Μουχλιώτισσας της Κωνσταντινούπολης.

Βιβλιοθήκη Αδριανού. Δυτικό περιστύλιο: α) Κατώφλι εισόδου και πλακόστρωτο δωμάτιο της οικίας Β από Δ.. β) Τμήμα αρχαίας οδού με κατεύθυνση Α.-Δ.

ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΧΩΡΕΜΗ

Βιβλιοθήκη Αδριανού: α) Άνω τμήμα κορμού αγάλματος, β) Κορμός ιέρειας της Ίσιδας, γ) Δυτικό περιστύλιο. Τμήμα αρχαίας οδού και κατώφλι εισόδου σε β΄ χρήση.

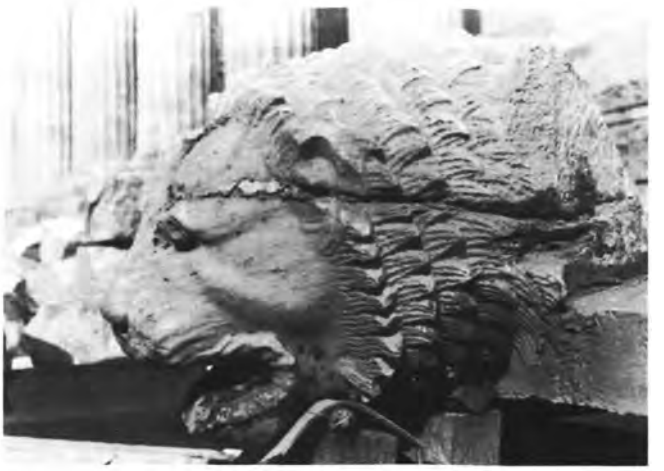

α) Προπύλαια Ακρόπολης. Τάφρος 1. Τοίχοι Ι-ΙΙ από Δ., β) Προπύλαια Ακρόπολης. Ενεπίγραφο αναθηματικό επίκρανο πεσσού, γ-δ) Πλάκα. Οδός Μητρώου 8. Ευρήματα της ανασκαφής.

ΧΡ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ - Α. ΧΩΡΕΜΗ

α-β) Πλάκα. Οδός Πολυγνώτου 3. Στήλη-όρος του τεμένους Ασκληπιού-Υγείας και κορμός αγάλματος ιέρειας της Ίσιδας, γ) Ακρόπολη. Παρθενώνας. Η υδρορρόη από τη σίμη της βορειοανατολικής γωνίας, δ-ε) Ακρόπολη. Παρθενώνας. Χάλκινη μεσόμφαλη φιάλη και μολύβδινες γραφίδες.

Α. ΧΩΡΕΜΗ - Π.Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Βιβλιοθήκη Αδριανού. Νότια πτέρυγα: α-β) Λιθόπλινθοι με συμφυή παραστάδα κατά τις εργασίες συγκόλλησης.

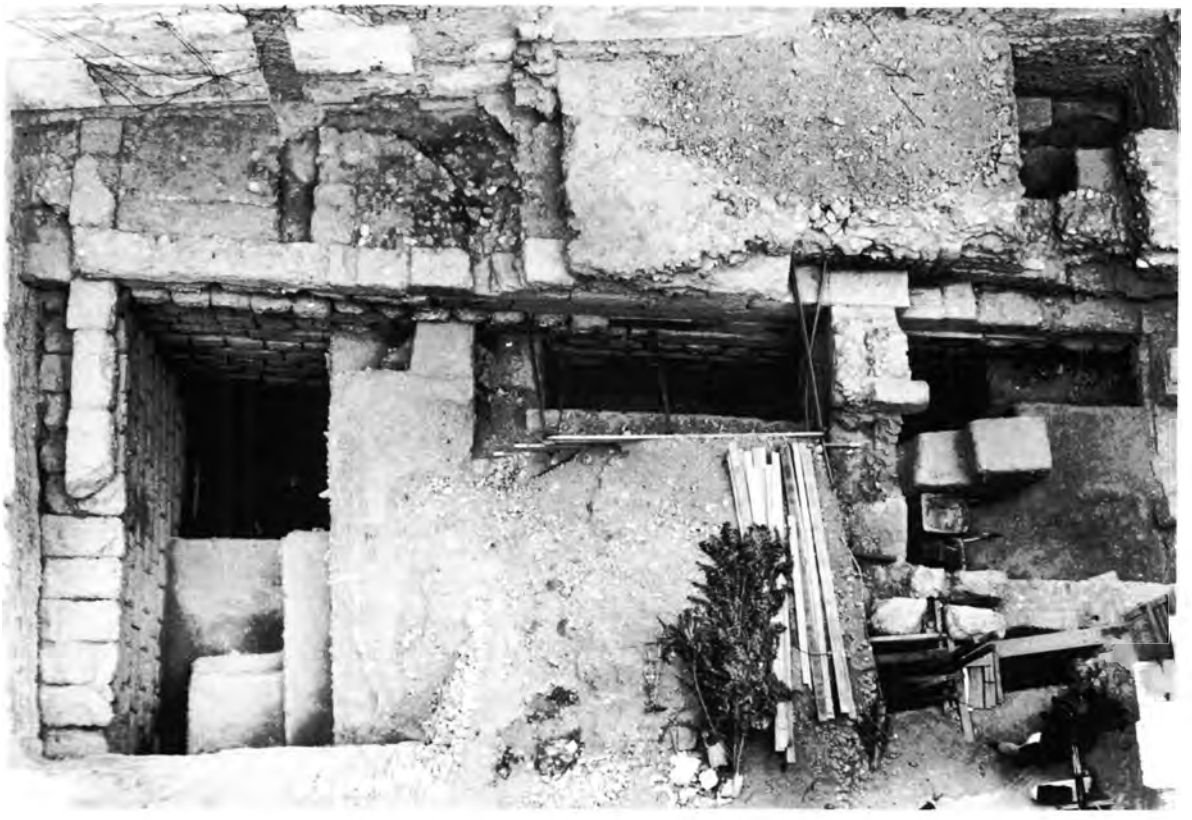
Βιβλιοθήκη Αδριανού: α-β) Ο χώρος δυτικά της πρόσοψης και του προπύλου, μετά τις εργασίες αναδιάταξης των αρχιτεκτονικών μελών.

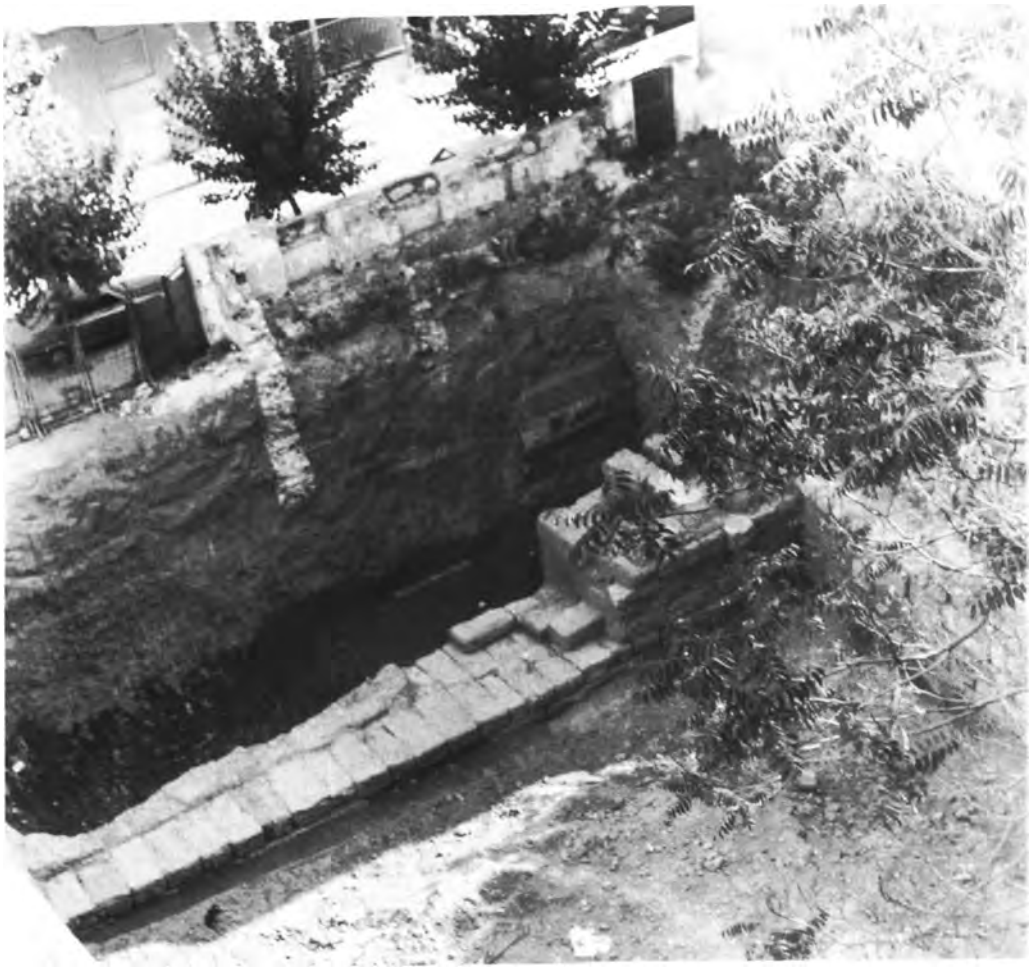
Αθήνα: α) Οδός Προπυλαίων 10. Αποθηκευτικοί αμφορείς, β) Οδός Προπυλαίων 34. Οι δύο οικοδομικές φάσεις του τείχους, γ) Οδός Προπυλαίων 34. Ο τάφος 12.

Αθήνα. Οδός Ερεχθείου 18: α) Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Η γωνία του προτειχίσματος και του αναλήμματος της τάφρου.

Αθήνα: α) Οδός Ερεχθείου 18. Στρωματογραφία της τάφρου στην πλευρά του αναλήμματος, β) Οδός Τσάμη Καρατάσου 5-7. Τμήμα του προτειχίσματος.

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ - ΕΥΤ. ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

Αθήνα. Οδός Τσάμη Καρατάσου 5-7: α) Ρωμαϊκός τοίχος 1 και προτείχισμα (β΄ φάση), β) Άποψη της τάφρου από ΝΑ.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

Αθήνα. Οδός Τσάμη Καρατάσου 5-7: α) Νότια παρειά οχυρωματικού πύργου (;), β) Ο δυτικός εξωτερικός τοίχος 1.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

α) Αθήνα. Οδός Σερρών 3. Μαρμάρινη ρωμαϊκή σαρκοφάγος, β) Αθήνα. Οδός Πλάτωνος 107. Τμήμα του περιβόλου, γ) Ελευσίνα. Οδός Κανελλοπούλου. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΒΔ.

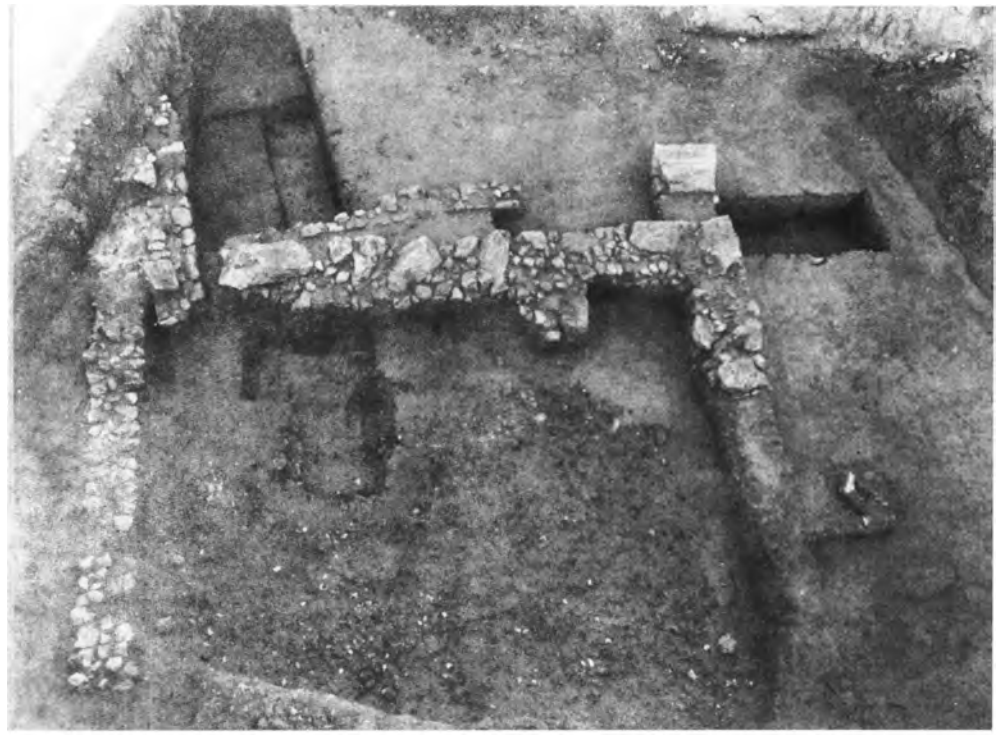
ΕΥΤ. ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ - Κ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΗ

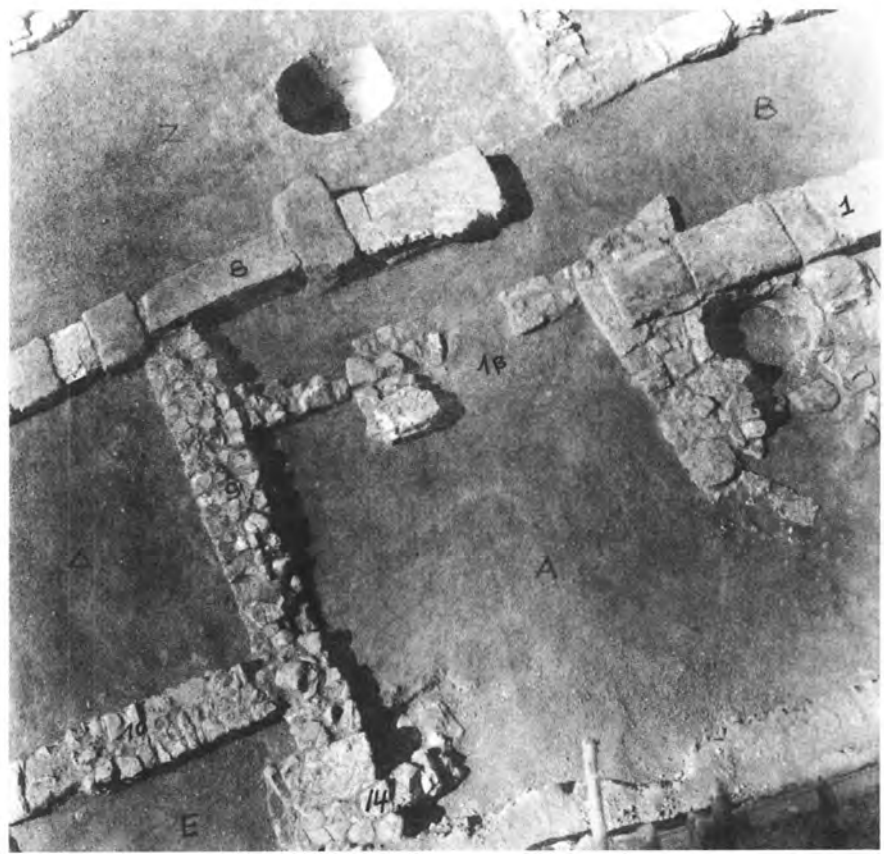

Ελευσίνα: α) Οδός Κοντούλη και Θανασουλοπούλου. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΝΑ., β) Οδός Δήμητρος και Εθνικής Αντιστάσεως. Το θεμέλιο του ρωμαϊκού υδραγωγείου από ΝΔ.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΑΠΑΓΓΕΛΗ

α) Ελευσίνα. Οδός Περσεφόνης και Εθνικής Αντιστάσεως. Γενική άποψη της ανασκαφής από Α., β) Μέγαρα. Οδός Περεσιάδου 6. Μερική άποψη της ανασκαφής από Ν.

Μέγαρα: α) Οδός Ν. Ξεκούκη 42. Άποψη του υπογείου από ΒΑ., β) Οδός Μενελάου 16. Άποψη του ανατολικού τμήματος του οικοπέδου από Ν.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΖΟΡΙΔΗΣ

Μέγαρα: α) Επιτύμβια στήλη (από παράδοση), β) Οδός 28ης Οκτωβρίου 223. Άποψη του νεκροταφείου από Α.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΖΟΡΙΔΗΣ

Βούλα: α) Οδός Ηρακλειδών και Βαλτετσίου. Το αρχαίο κτίριο από ΒΔ., β) Οδός Σπετσών. Η τυμβοειδής κατασκευή κατά την ανασκαφή.

ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΔΡΕΟΥ

Βούλα. Οδός Κάλβου-Καζαντζάκη-Βενέζη: α) Τα λαξεύματα των πέντε πυρών από Β., β) Το εσωτερικό της πυράς 2.

ΗΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

΄Ανω Βούλα: α) Οδός Ηρακλειδών και Θερμοπυλών. ΄Αποψη του τμήματος της ανασκαφής με το κυκλικό κτίσμα, β) Οδός Ηρακλειδών και Δραγατσανίου. Το κυκλικό κτίσμα στο οικόπεδο Καλαμπόκα.

ΑΡΗΣ ΤΣΑΡΑΒΟΠΟΥΛΟΣ

α) Άνω Βούλα. Οδός Ηρακλειδών και Δραγατσανίου. Λεπτομέρεια του κυκλικού κτίσματος στο οικόπεδο Καλαμπόκα, β) Άνω Βούλα. Οδός Ηρακλειδών και Θερμοπυλών. Λίθινο «πιεστήριο» (;), γ) Λαυρεωτική. Στεφάνι. Αρχαίος πύργος.

Α. ΤΣΑΡΑΒΟΠΟΥΛΟΣ - Μ. ΣΑΛΛΙΩΡΑ-ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

Λαυρεωτική: α) Ύψωμα Σπηλιά. Αρχαίο λατομείο, β) Άγιος Γεώργιος Θορικού. Τα δωμάτια Εα-Ε από ΝΔ.

Μ. ΣΑΛΛΙΩΡΑ-ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

α) Κίτεζα Καλυβίων. Οικόπεδο Γ. Παπαδόπουλου. Ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα, β) Λαυρεωτική. Άγιος Γεώργιος Θορικού. Μαρμάρινο ειδώλιο, γ-ε) Μενίδι. Γεροβουνό-Αυλίζα. Τα πιθάρια 1, 2 και 3 κατά χώραν.

Μ. ΣΑΛΛΙΩΡΑ-ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ - Μ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ

α) Μαραθώνας. Κάτω Σούλι. Οικόπεδο Μ. και Ν. Κόμπλα. Ο ΠΕ τάφος, β-γ) Κύθηρα. Παλαιόπολη. Οικία Ιω. Σαμίου. Η βορειοανατολική γωνία του τάφου και ο δρόμος και η είσοδος αυτού.

ΑΡΤΕΜΙΣ ΩΝΑΣΟΓΛΟΥ

α) Σταμάτα. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Η αψίδα μετά τις εργασίες στερέωσης, β) Κύθηρα. Λουραντιάνικα. Ναός Αγίου Γεωργίου. Η δυτική όψη του ναού.

α) Κάλαμος. Ναός Αγίου Νικολάου Νεκροταφείου. Η εικόνα του προφήτη Ηλία μετά τη συντήρηση, β) Αφίδνες. Ναός Αγίων Θεοδώρων. Τμήμα από την παράσταση της Πεντηκοστής.

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

α-γ) Κύθηρα. Ναός Αγίου Μύρωνα Καλάμου. Λεπτομέρειες από τις τοιχογραφίες, δ-στ) Κορωπί. Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Λεπτομέρειες από τις παραστάσεις του τρούλου μετά τη συντήρηση.

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

α) Παιανία. Ναός Αγίου Γεωργίου στη θέση Κόκλα. Η Πλατυτέρα (λεπτομέρεια), β) Κορωπί. Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Το τέμπλο και η αψίδα του Ιερού.

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

Κύθηρα. Ποταμός. Ναός Αγίου Νικήτα στα Σανίδια: α) Ο αρχάγγελος Μιχαήλ, β) Η Σταύρωση.

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

Κύθηρα. Ποταμός. Ναός Αγίου Νικήτα στα Σανίδια: α-γ) Ο Χριστός, η Παναγία και ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος από την παράσταση της Σταύρωσης (πρβλ. και Πίν. 38 β).

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

Σταμάτα. Παλαιοχριστιανική βασιλική: α-γ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

α-ε) Σταμάτα. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Τοιχογραφίες και επιγραφές στη βόρεια πλευρά του Τάφου Ι, και ευρήματα από αυτόν, στ) Πόρτο Ράφτη. Θέση Ντρίβλια. Οικόπεδο Στ. Αλαγιάννη. Τμήμα βάσης πινακίου.

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

α) Πόρτο Ράφτη. Θέση Ντρίβλια. Οικόπεδο Στ. Αλαγιάννη. Άποψη της ανασκαφής, β) Αντίκυρα. Οικόπεδο Δ. Οικονόμου. Γενική άποψη της ανασκαφής.

Ε. ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ - Α. ΚΟΥΡΕΝΤΑ-ΡΑΠΤΑΚΗ

΄Αργος: α) Αγορά. Φρέαρ, τέλος 3ου-αρχές 4ου μ.Χ., β) Ασπίδα. Ο τοίχος 462 και το άνδηρο μετά τις εργασίες στερέωσης και επιχωμάτωσης, γ) Ασπίδα. Ο τομέας BE-BF/38-39 μετά τις εργασίες καθαρισμού.

M. PIERART - G. TOUCHAIS

Άργος. Ασπίδα. Βόρειος τομέας. ΑΙ 32-33: α) Οι παράλληλοι τοίχοι, β) Άποψη της ανασκαφής από Δ.

GILLES TOUCHAIS

Άργος. Οικόπεδο Καρμόγιαννη: α-β) Κρηπίδα (;), πώρινα θεμέλια και λεπτομέρεια, γ) Κρηπίδα και βάση του βωμού.

ANNE PARIENTE

Νομός Ηλείας. Κοσκινάς: α-β) Ο ταφικός πίθος και η ταφή.

Νομός Ηλείας: α) Κοσκινάς. Αγγεία από τον ταφικό πίθο, β) Καλύβια. Οικόπεδο Μ. Σαμπανιώτη. Γενική άποψη του ρωμαϊκού κτιρίου από ΒΑ.

Νομός Ηλείας. Καλύβια. Οικόπεδο Μ. Σαμπανιώτη: α) Άποψη της ανασκαφής από ΝΔ., β) Λίθινος αγωγός.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Νομός Ηλείας. Γρύλλος, θέση Τρίζι: α-β) Λήκυθοι «ηλειακού» τύπου από το νεκροταφείο.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Νομός Ηλείας: α) Γρύλλος, θέση Τρίζι. Λήκυθοι «ηλειακού» τύπου από το νεκροταφείο, β) Ορεινή. Ερείπια τείχους.

Νομός Ηλείας: α) Ορεινή. Αρχιτεκτονικό μέλος, β) Αγία Τριάδα. Άποψη της εισόδου του τάφου 6.

Ξ. ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ - ΧΡ. ΣΧΟΙΝΑΣ

Νομός Ηλείας. Αγία Τριάδα: α) Τάφος 6. Κτερίσματα της ταφής (δυτική πλευρά), β) Η φραγμένη είσοδος του τάφου 7.

α-β) Νομός Ηλείας. Αγία Τριάδα. Τάφος 11. Αγγεία από την ταφή της δυτικής πλευράς και η ταφή στο μέσο του θαλάμου, γ) Νομός Μεσσηνίας. Βολιμίδια. Ο δρόμος και η είσοδος του τάφου.

ΧΡ. ΣΧΟΙΝΑΣ - Ξ. ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

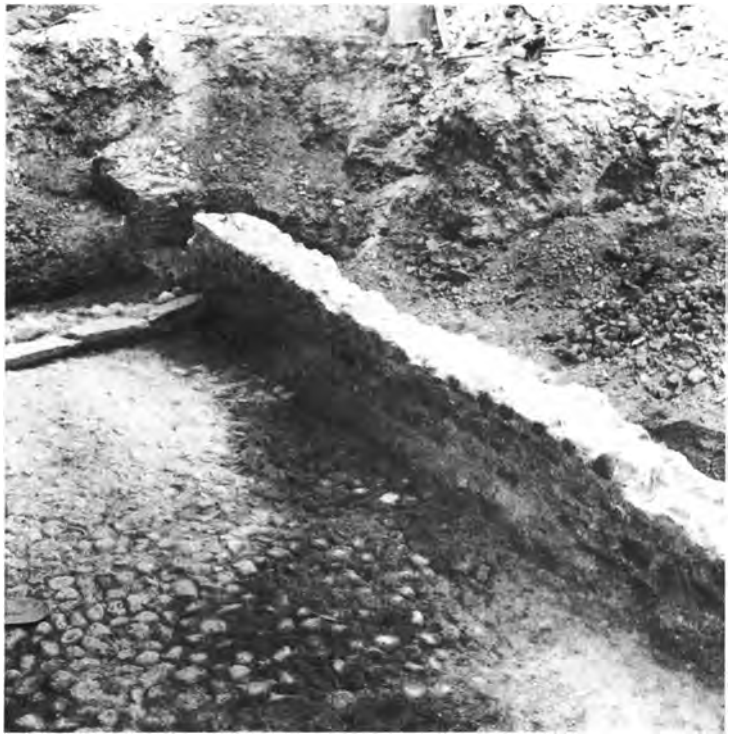

Νομός Ηλείας. Ρουπάκι: α-η) Αγγεία από παραδόσεις.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Νομός Μεσσηνίας. Θαλάμες: α-β) Δωρικά κιονόκρανα από περισυλλογή.

Πάτρα. Οδός Αγίου Γεωργίου και Ηλία Μηνιάτη 17: α) Άποψη της ανασκαφής από Α., β) Ο τοίχος ΤΑ από ΝΔ.

Πάτρα: α) Οδός Αγίου Γεωργίου και Ηλία Μηνιάτη 17. Ο χώρος Χ1 από ΒΑ., β) Οδός Ψηλαλωνίων 13. Το νότιο τμήμα της ανασκαφής από Α.

Ν. ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ - Μ. ΚΩΤΣΑΚΗ

Πάτρα: α) Οδός Γερβ. Παρασκευοπούλου 6. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β., β) Οδός Γεροκωστοπούλου. Τοίχος ρωμαϊκού μνημείου, γ) Οδός Τσαμαδού 56. Τοίχοι ρωμαϊκής οικίας.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Πάτρα: α) Οδός Μπουμπουλίνας 18 και Τσαμαδού. Πλακόστρωτο από λιμενική εγκατάσταση, β) Οδός Βότση 62. Γενική άποψη της ανασκαφής.

Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ - ΑΝΔΡ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

α) Πάτρα. Οδός Κορίνθου 158. Μολύβδινη κάλπη κατά χώραν, β) Βούντενη Πατρών. Ο τάφος 17 από Δ., γ) Σπαλιαρέικα Λουσικών. Κτερίσματα του τάφου 2 κατά χώραν.

Ν. ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ - Λ. ΚΟΛΩΝΑΣ - ΜΙΧ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

α) Πλατάνι Πατρών. Θέση Ελληνικό. Ρωμαϊκό νυμφαίο, β) Ρωμανού. Θέση Καμάρες. Τμήμα ρωμαϊκού υδραγωγείου, γ) Βραχνέικα. Ναός Αγίου Παντελεήμονα. Ερμαϊκή στήλη.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Αίγιο. Οδός Πλαστήρα 7: α) Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Κεραμικός κλίβανος.

Μόσχοβη Λουτρακίου Κατούνας: α) Η είσοδος και το βυθισμένο τμήμα της θόλου του θολωτού τάφου, β) Το εσωτερικό του θολωτού τάφου.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

α) Αρχαία Στράτος. Θέατρο. Τμήμα της ορχήστρας, της προεδρίας και της κλίμακας ανόδου στο κοίλο,
β) Παπαδάτες Μακρυνείας. Ο κιβωτιόσχημος τάφος.

Λ. ΚΟΛΩΝΑΣ - Γ. ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

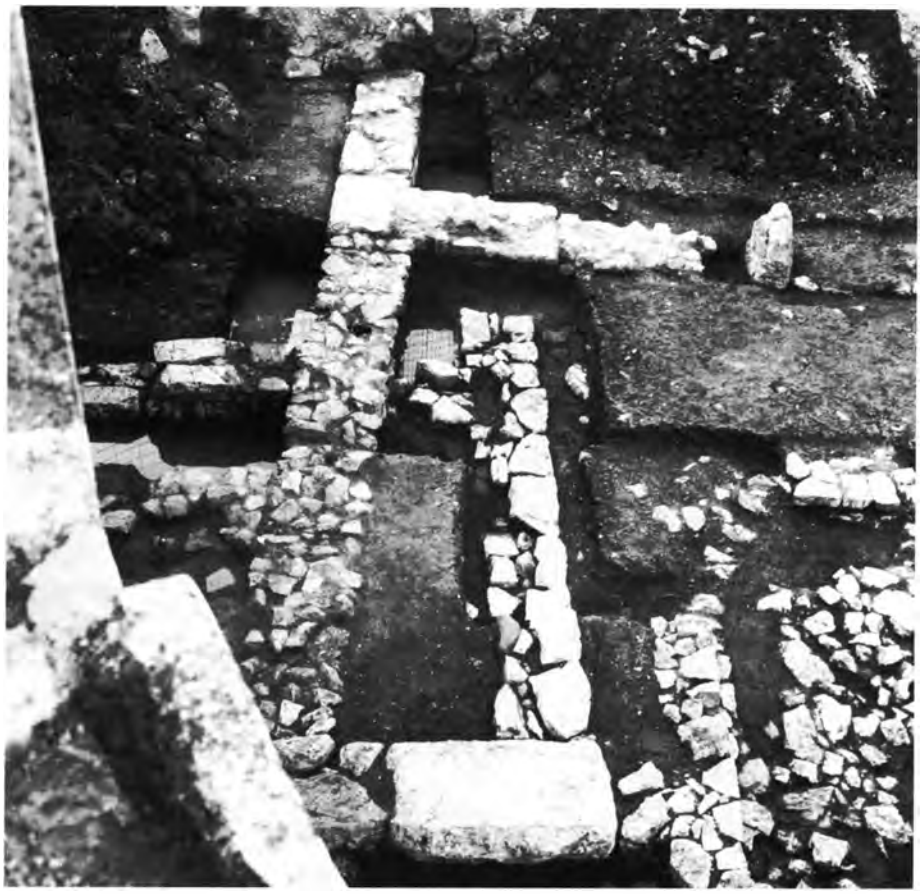

Ναύπακτος: α) Οδός Φαρμάκη και Βαρδακούλα. Μερική άποψη της ανασκαφής από Δ., β-γ) Οδός Πλαστήρα. Λεπτομέρειες των τοίχων Τ1 και Τ3 από Δ.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

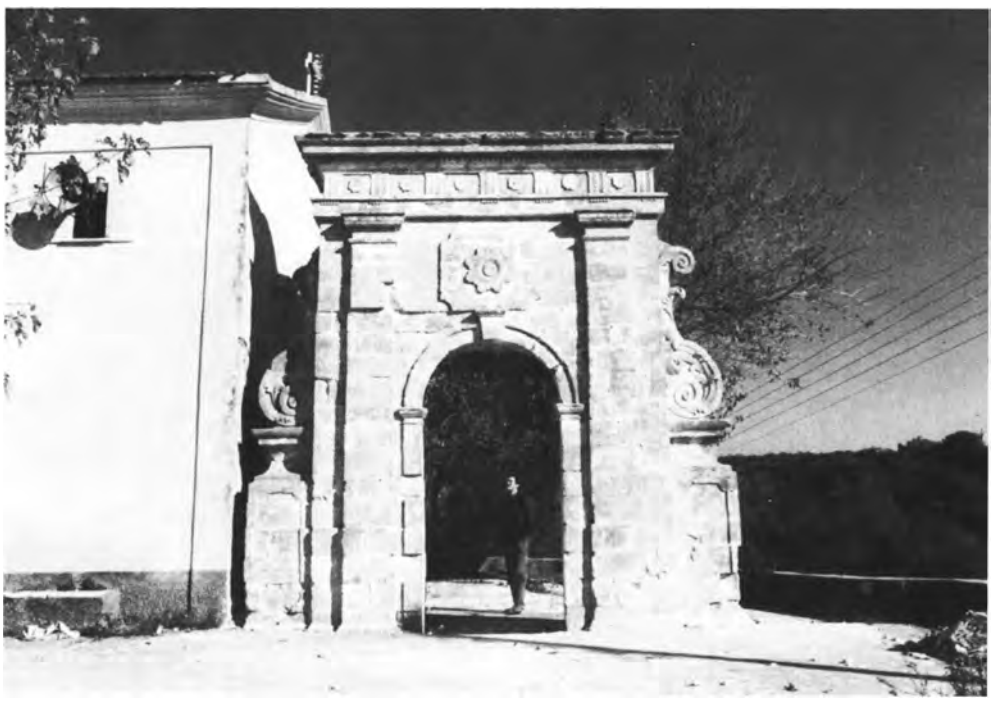

Ναύπακτος: α-β) Οδός Μπότσαρη και Ψαρρού 15. Τοίχοι ρωμαϊκού κτιρίου.
γ) Οδός Μαυρομμάτη. Οι δύο τοίχοι από ΒΔ.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΛΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

α) Κεφαλονιά. Ναός Αγίου Γεωργίου Κοντογενάδας. Η ανατολική πλευρά μετά τις εργασίες στερέωσης, β) Ζάκυνθος. Ναός Παναγίας Λαγκαδιώτισσας Α΄ Γερακαρίου. Η βάση του κωδωνοστασίου μετά τις εργασίες στερέωσης.

Ζάκυνθος. Φρούριο: α) Η είσοδος πριν από τις εργασίες διαμόρφωσης, β) Το λιθόστρωτο της εισόδου μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

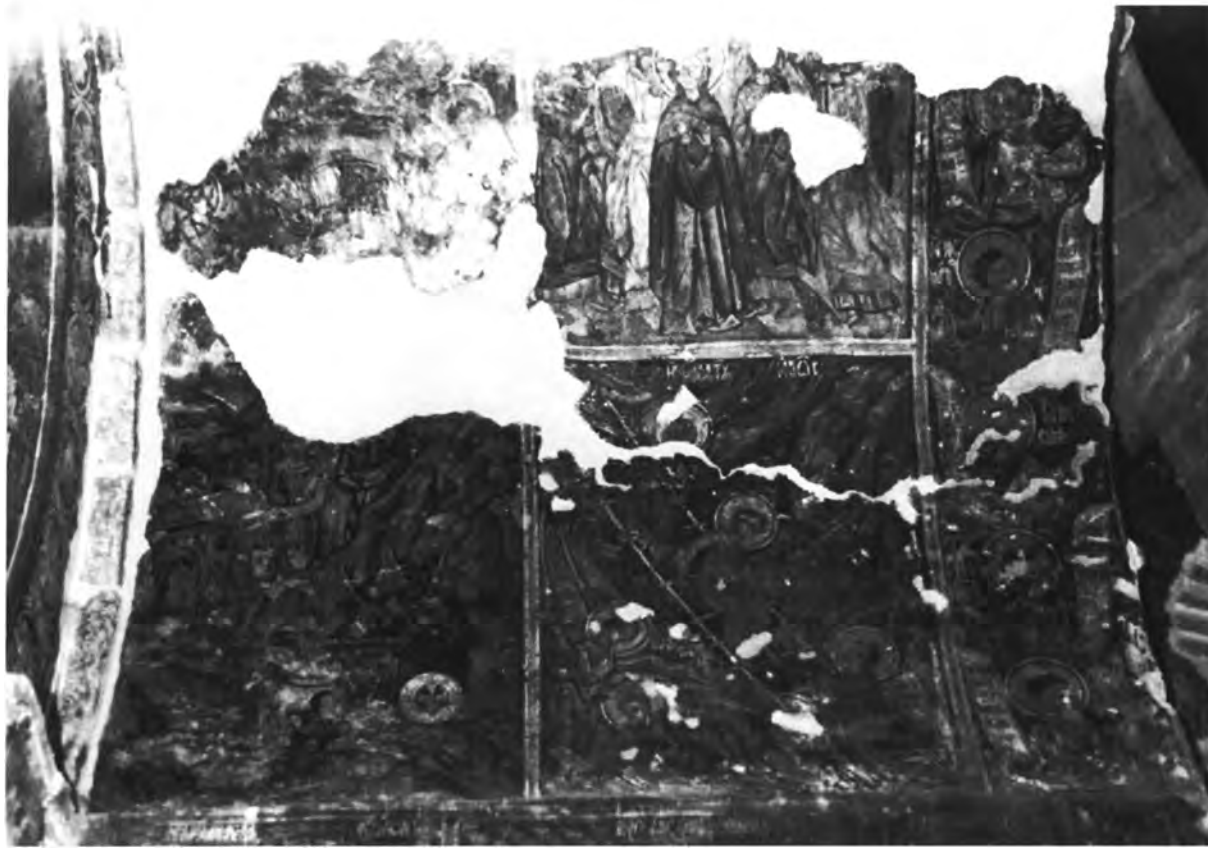

α-β) Νομός Αχαΐας. Εικόνα του Ιωάννου του Προδρόμου και λεπτομέρεια από το ναό της Αγίας Μαρίνας Σουλλάρων Κεφαλονιάς κατά τη διάρκεια των εργασιών συντήρησης, γ) Νομός Ηλείας. Μονή Φραγκαβίλλας στην Αμαλιάδα. Η Πλατυτέρα μετά τις εργασίες καθαρισμού και στερέωσης.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

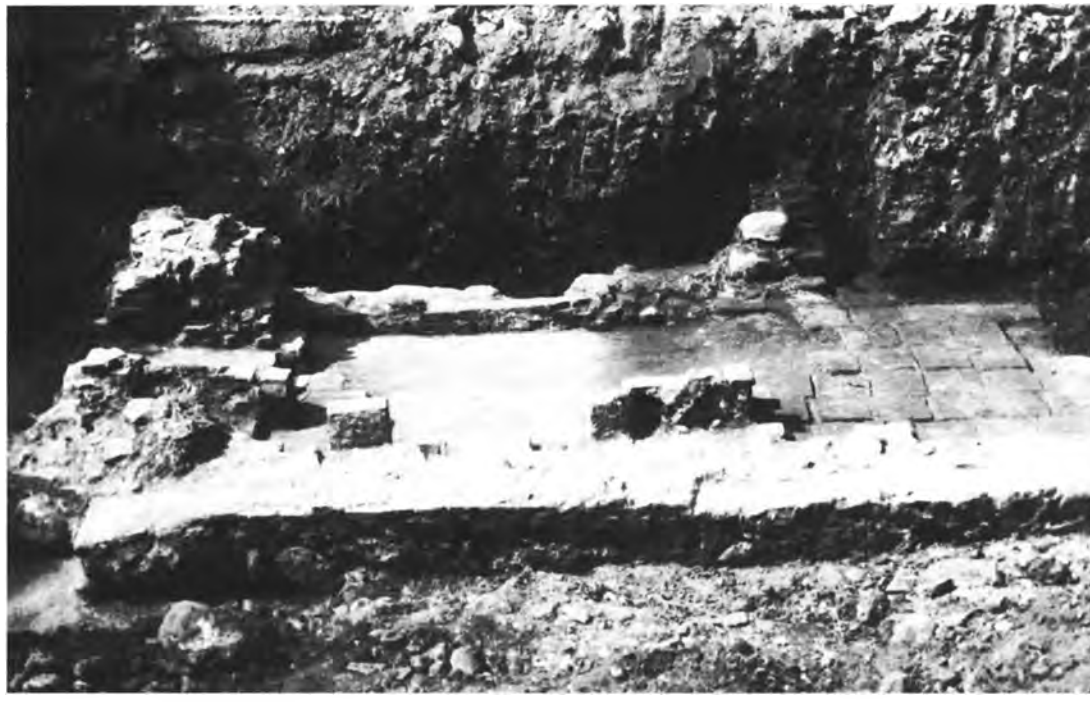

Νομός Ηλείας. α-β) Ναός Παλαιοπαναγιάς Μανωλάδας. Τοιχογραφίες με το Χριστό και τον αρχάγγελο Γαβριήλ, γ) Μονή Φραγκαβίλλας. Οι τοιχογραφίες του καθολικού μετά τις εργασίες καθαρισμού.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

α-β) Αίγιο. Οδός Ανδρονοπούλου 2 και πλατεία Μητροπόλεως. Γενική άποψη του παλαιοχριστιανικού κτιρίου και λεπτομέρεια του αγωγού, γ) Αραχωβίτικα. Οικόπεδο Μαράτου. Λεπτομέρεια της τοιχοδομίας του κτιρίου.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

α) Αραχωβίτικα. Οικόπεδο Μαράτου. Λεπτομέρεια της τοιχοδομίας του κτιρίου, β-ε) Αρχαία Κόρινθος. Οικόπεδο Κ. Μιχαλακόπουλου. Ο ταφικός θάλαμος σε σχήμα σταυρού και ευρήματα της ανασκαφής.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ - Κ. ΣΚΑΡΜΟΥΤΣΟΥ-ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

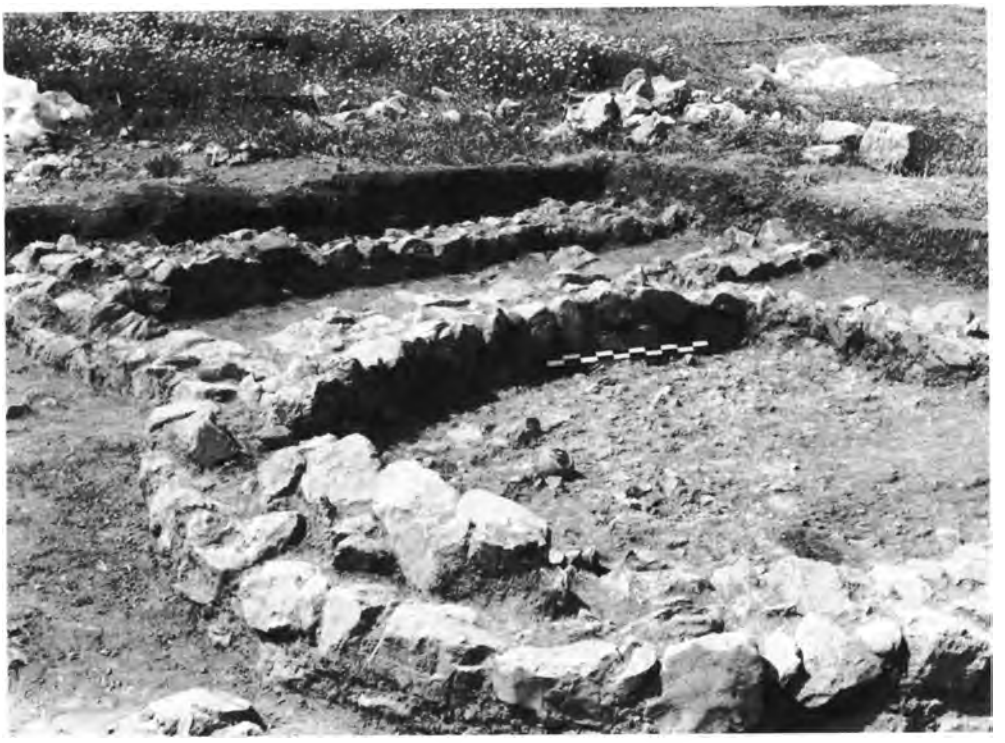
Αρχαία Κόρινθος. Οικόπεδο Κ. Μιχαλακόπουλου: α-δ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΚΑΡΜΟΥΤΣΟΥ-ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

α) Μουσείο Ερέτριας. Το σύμπλεγμα του Θησέα και της Αντιόπης από το ναό του Δαφνηφόρου Απόλλωνα,
β) Μάνικα. Οικόπεδο Ζούση. Περίβολος ή περιτείχισμα του ΠΕ οικισμού.

Μάνικα. Οικόπεδο Ζούση. Χώρος Σ: α) Άποψη από ΒΑ., αρχαιότερη φάση, β) Άποψη από Α., νεότερη φάση.

Ε. ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

Μάνικα. Οικόπεδο Ζούση: α) Γενική άποψη της ανασκαφής από Β., β) Χώρος Σ. Στρώμα καταστροφής με αγγεία κατά χώραν από Δ., γ) Σφραγίδα από στεατίτη.

Ε. ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

Ερέτρια: α) Οικόπεδο Ευαγγελίου. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΒΔ., β) Οικόπεδο Τάγκα. Γενική άποψη της ανασκαφής.

Ε. ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

α-γ) Αμάρυνθος. Θέση Αγία Κυριακή. Πήλινη μάσκα και πήλινα ειδώλια από την ανασκαφή, δ) Ερέτρια. Οικόπεδο Τάγκα. Το νότιο τμήμα της ανασκαφής από Δ.

Ε. ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

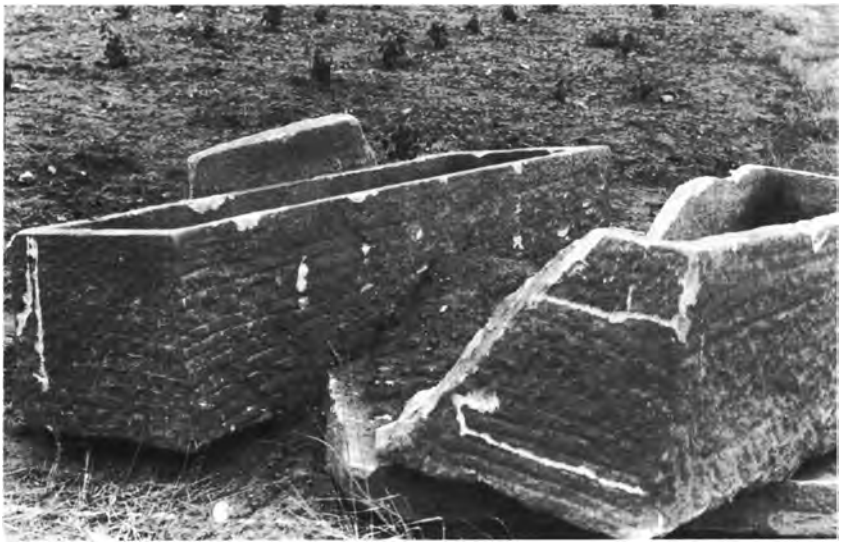

Σκύρος. Παλαμάρι: α) Ο δρόμος 1 και οι οικίες Γ και Δ, β) Πρόχους από το δωμάτιο 2 της οικίας Γ, γ) Οικία Γ. Τα δωμάτια 1 και 2.

Μ.Δ. ΘΕΟΧΑΡΗ - Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ - Ε. ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

α) Νέα Αρτάκη. Λεπτομέρεια ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης από παράδοση, β) Βασιλικό. Θέση Άγιος Κωνσταντίνος. Τμήμα του κτιρίου στην ανατολική πλευρά του λόφου, γ) Δύστος. Ταφικά μνημεία από την ανασκαφή.

Ε. ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

α) Λαμία. Οδός Αβέρωφ και Δροσοπούλου. Το σημείο κάμψης του τείχους από ΒΑ., β) Αχινός. Οικόπεδο Αθ. Χαρίση. Κάτοψη της ανασκαφής.

Π.Α. ΠΑΝΤΟΣ

α) Αμφίκλεια. Θέση Βερτζανά. Το οικοδόμημα και τμήμα μαρμάρινου θρόνου από Ν., β) Μόδι. Θέση Σκαμνά. Χαρακτηριστική είσοδος θαλαμωτού τάφου, γ) Καλαπόδι. Ο τάφος ΙΙ από Β.

Κυρτώνη. Θέση Άι-Γιάννης: α) Ειδώλια τύπου Ψ από το θαλαμωτό τάφο VI, β) Ο δρόμος και η είσοδος του τάφου VII από Ν.

α) Λιβανάτες. Θέση Πύργος. Πίθος από την τομή Β, β-γ) Αταλάντη. Θέση Σπαρτιά. Αγγεία από την ανασκαφή, δ) Αταλάντη. Θέση Σπαρτιά. Ο θαλαμωτός τάφος VIII και ο ταφικός πίθος κατά χώραν.

α) Αταλάντη. Οδός Νικοτσάρα. Το δάπεδο του κτιρίου από Δ., β-γ) Ρεγγίνι. Θέση Παλαιοκάστρα. Οι τοίχοι Τ5 και Τ1.

Π.Α. ΠΑΝΤΟΣ

Ελάτεια: α) Ο τάφος LXXIII, β) Χάλκινα μαχαίρια από τους τάφους, γ) Ίχνη αρχαίας λατόμευσης.

Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ - S.DEGER JALKOTZY

Αμφίκλεια: α) Ξυλικοί. Ερείπια του αρχαίου τείχους, β-γ) Δρυμαία. Τμήμα κίονα και λίθος με κυμάτια, δ) Τιθρώνιο. Λίθινη σαρκοφάγος.

Ε. ΤΕΓΟΥ - J. OULHEN - D. ROUSSET

Αμφίκλεια Ξυλικοί: α) Τμήμα της οχύρωσης στο Στεφάνι, β-γ) Τμήμα της οχύρωσης στο Κάστρο και κυκλικός πύργος στη θέση Ανεμόμυλος.

Δελφοί: α-β) Ναός του Απόλλωνα. Τμήματα της δυτικής και της ανατολικής πλευράς του τείχους, γ-ε) Ξυστός Γυμνασίου. Άποψη από Ν. και Β. του αγωγού και δοκιμαστική τομή.

F. QUEYREL - Ε. ΠΕΝΤΑΖΟΣ

Δελφοί. Ξυστός Γυμνασίου: α) Στρώση κεραμίδων στον αγωγό, β) Άποψη του τοίχου του βάθους από Β., γ) Το βόρειο τμήμα της δοκιμαστικής τομής b.

F. QUEYREL - Ε. ΠΕΝΤΑΖΟΣ

Δελφοί. Ξυστός Γυμνασίου: α-β) Άποψη από Δ. και ΝΔ. της δοκιμαστικής τομής c, γ) Τμήμα του ανατολικού αναλημματικού τοίχου.

F. QUEYREL - Ε. ΠΕΝΤΑΖΟΣ

Δελφοί. Ξυστός Γυμνασίου: α) Άνοιγμα εκροής του αγωγού, β) Τμήμα πήλινου αγωγού, γ) Ίχνη κίονα στο στυλοβάτη, δ) Το νότιο τμήμα του τοίχου του βάθους μετά την αναστήλωση.

F. QUEYREL - Ε. ΠΕΝΤΑΖΟΣ

Διμήνι. Οικόπεδο Ν. Κωτσαλή. Οικία Κ: α) Κεραμική από την ανασκαφή, β) Ειδώλιο βοοειδούς, γ) Το δωμάτιο 2.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

α) Διμήνι. Οικόπεδο Γ. Τσακανίκα. Αγωγός ρωμαϊκού υδραγωγείου, β) Δημητριάδα. Οικόπεδο Νικ. Καρινάκη. Η δυτική γωνία του κτιρίου, γ) Δημητριάδα. Οικόπεδο Α. Καράμπελα. Άποψη της ανασκαφής από Β.

Β. ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ - Α. ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Δημητριάδα: α) Οικόπεδο Α. Καράμπελα. Ο χώρος με την εστία, β-γ) Οικόπεδο Β. Γκουνταρά. Κεραμικός κλίβανος και όστρακο από αυτόν.

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Βελεστίνο. Οικόπεδο Μιχ. Ταχούλα: α) Άποψη της ανασκαφής από ΒΑ., β) Ο θαλαμοειδής τάφος Ι και το πηγάδι από ΝΑ.

α-β) Βελεστίνο. Οικόπεδο Μιχ. Ταχούλα. Οι θαλαμοειδείς τάφοι 4 και 5 από ΝΑ., γ) Πλάτανος Αλμυρού. Αρχαία Άλος. Τμήμα του τείχους.

Ζ. ΜΑΛΑΚΑΣΙΩΤΗ - Β. ΡΟΝΤΗΡΗ

α) Πλάτανος Αλμυρού. Αρχαία Άλος. Κτερίσματα από το «Νεκροταφείο Α», β-γ) Άγιοι Θεόδωροι. Θέση Αμπέλια. Η είσοδος του δρόμου του θολωτού τάφου και το εσωτερικό του.

α, γ) Άγιοι Θεόδωροι. Θέση Αμπέλια. Αγγεία από το θολωτό τάφο, β) Καλλίθηρο. Θέση Ραγάζι. Αγγείο από ταφικό πίθο, δ) Μητρόπολη. Οδός Αλέξ. Παπάγου. Ψηφιδωτό δάπεδο.

ΜΠΑΜΠΗΣ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

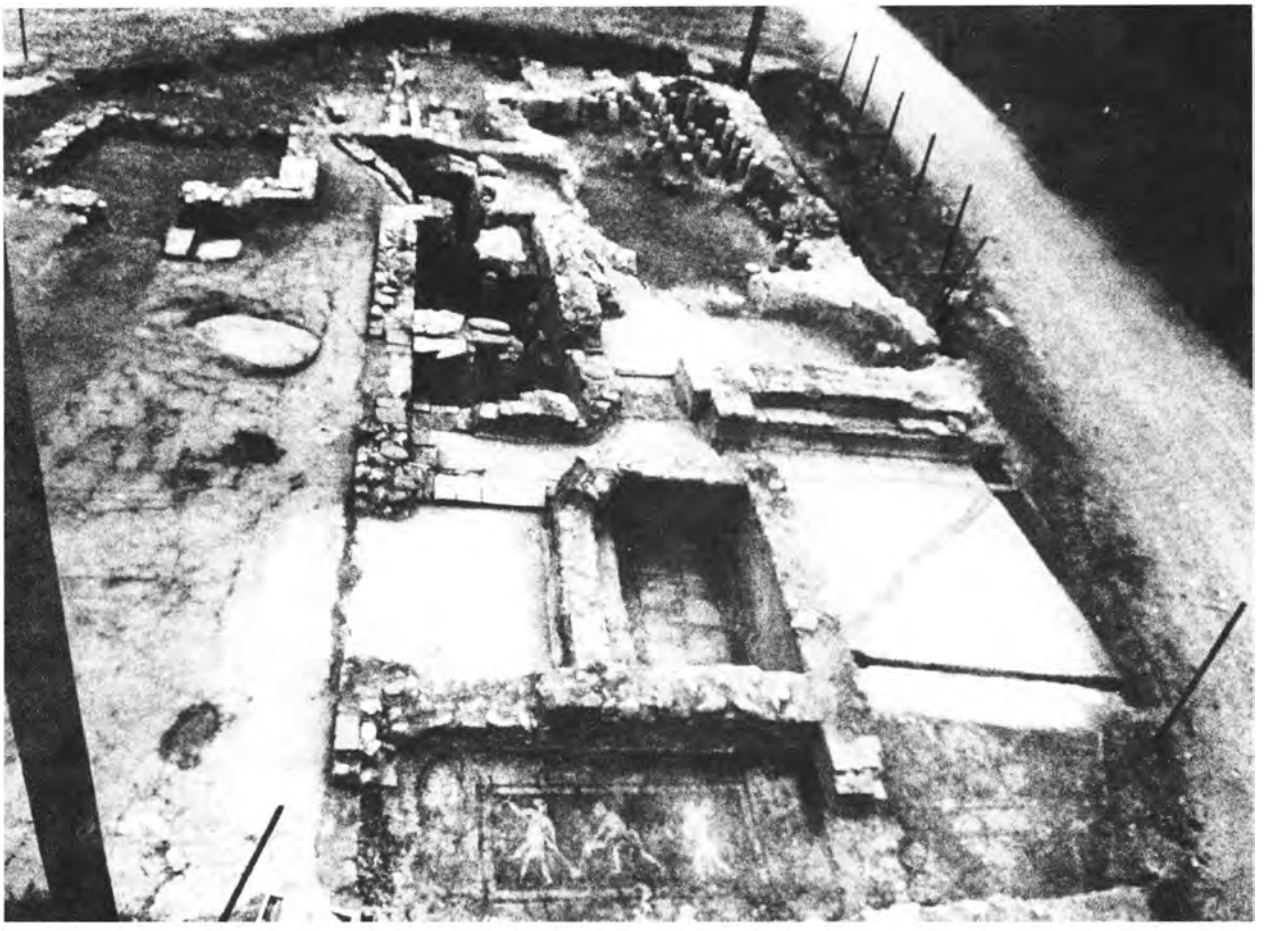

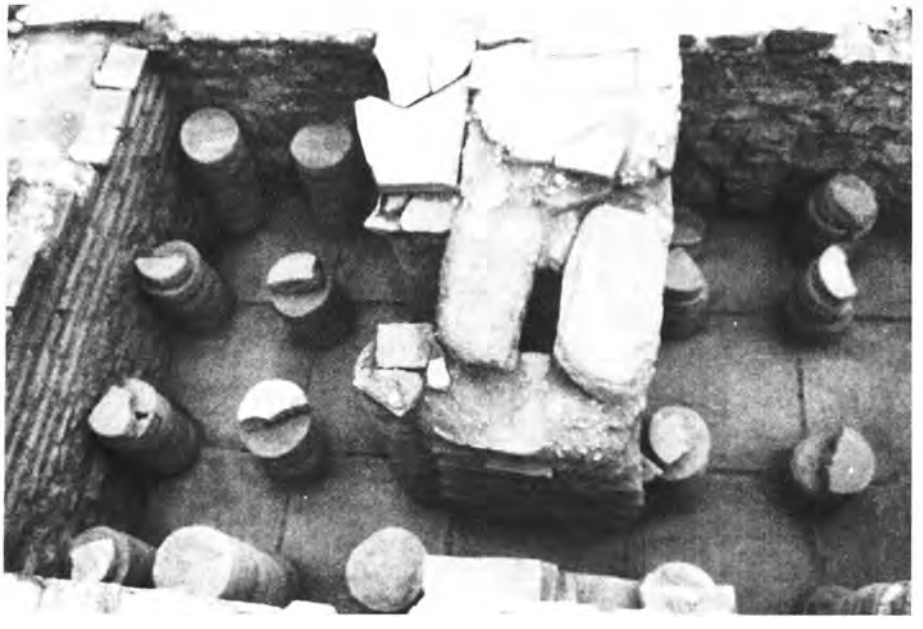

α-β) Πρόδρομος. Κονάκι Μουφού-Μπέη. Το κτίριο πριν και μετά την αναστήλωση, γ) Βελεστίνο. Τμήμα του αρχαίου τείχους από ΝΑ.

ΜΠ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ - Α. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Νερόμυλοι Αγιάς. Αγρός Κωνστ. Βλαχοκώστα: α-β) Γενική άποψη του βαλανείου από Β. και ο χώρος του tepidarium.

Νερόμυλοι Αγιάς. Αγρός Κωνστ. Βλαχοκώστα: α-β) Γενική άποψη του caldarium από Ν. και ο χώρος της piscina του βαλανείου.

α-β) Κόκκινο Νερό Αγιάς. Κτερίσματα από τον κιβωτιόσχημο τάφο, γ-δ) Λάρισα. Οδός Γαλάτη 12. Κτερίσματα από τους τάφους.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

α-β) Ἀτραξ. Τμήματα ενεπίγραφων επιτυμβίων στηλών, γ-ε) Ἀτραξ. Ακέραιη τοξωτή επιτύμβια στήλη και ορθογώνιες βάσεις αναθημάτων, αντίστοιχα, στ) Κραννών. Ενεπίγραφη αναθηματική στήλη.

α) Παληά Βόλου. Οδός Σουλίου. Λείψανα λουτρικού κτίσματος, β) Φθιώτιδες Θήβες. Οδός Αγγελίδη. Άποψη του δαπέδου του ψυχρού λουτρού.

Νομός Ιωαννίνων. Κοιλάδα Δολιανών: α) Άποψη του δαπέδου της καλύβας, β-ε) Ευρήματα από την ανασκαφή.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

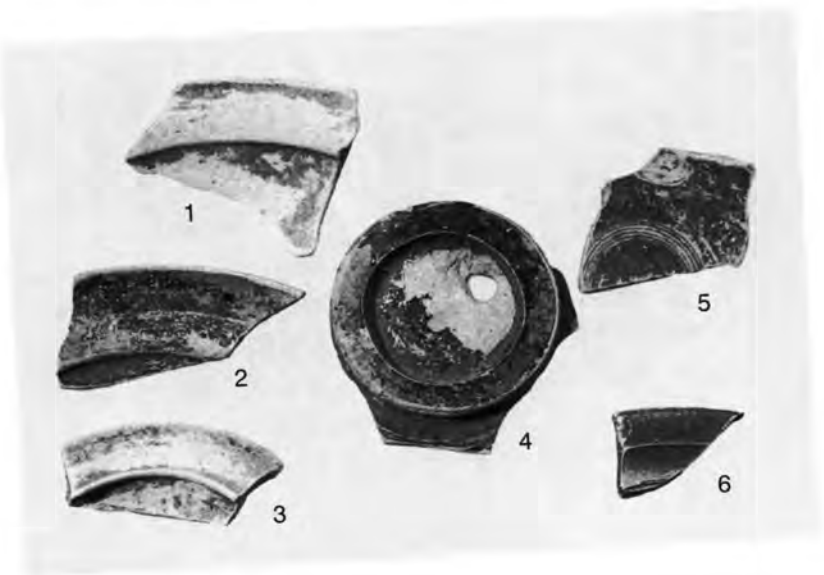

Άρτα. Οδός Ρωγών: α-γ) Γενική άποψη της ανασκαφής και ευρήματα από αυτή.

Άρτα. Οδός Ρωγών: α-δ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

Άρτα: α) Οδός Αράχθου και Ελευθ. Βενιζέλου. Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Οδός Περικλέους και Ραδοβυζίων. Άποψη του τείχους.

Άρτα: α) Οδός Βασ. Πύρρου 37. Όστρακο από την ανασκαφή, β, ε) Οδός Κομμένου 127. Ευρήματα από την ανασκαφή, γ) Οδός Τζουμέρκων 29. Τμήμα χάλκινης λαβής ξύλινης θύρας, δ, στ-ζ) Οδός Αμβρακίας 25. Ευρήματα από την ανασκαφή.

Νικόπολη. Αγροτεμάχιο αριθ. 102: α-β) Η νοτιοδυτική και η νοτιοανατολική γωνία του κτιρίου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

α) Νικόπολη. Αγροτεμάχιο αριθ. 102. Η ανατολική πλευρά της ευθυντηρίας του κτιρίου, β) Νομός Πρέβεζας. Κοινότητα Μεσοποτάμου. Τμήμα γραπτής σίμης, γ-η) Λευκάδα. Καρυώτες. Κτερίσματα από τους τάφους.

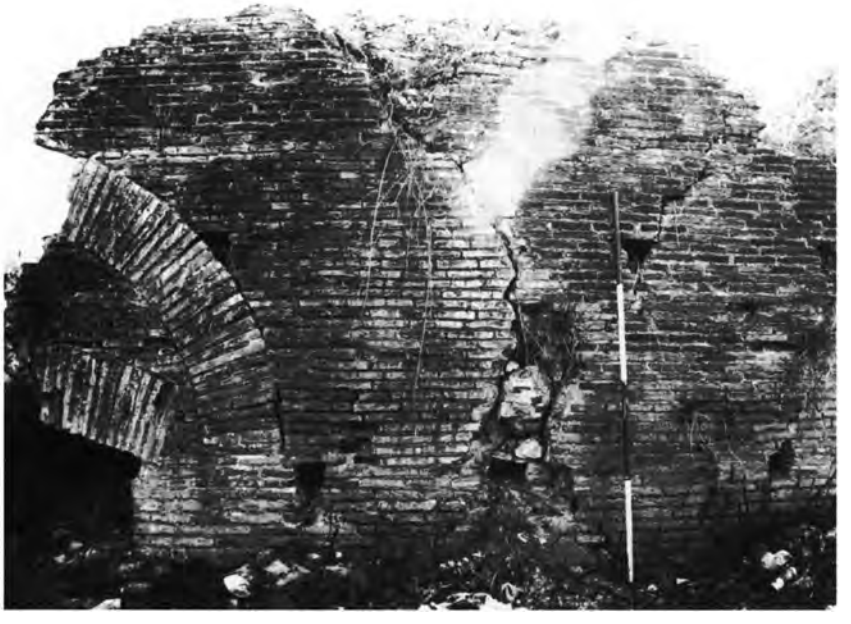
Κ. ΖΑΧΟΣ - Α. ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

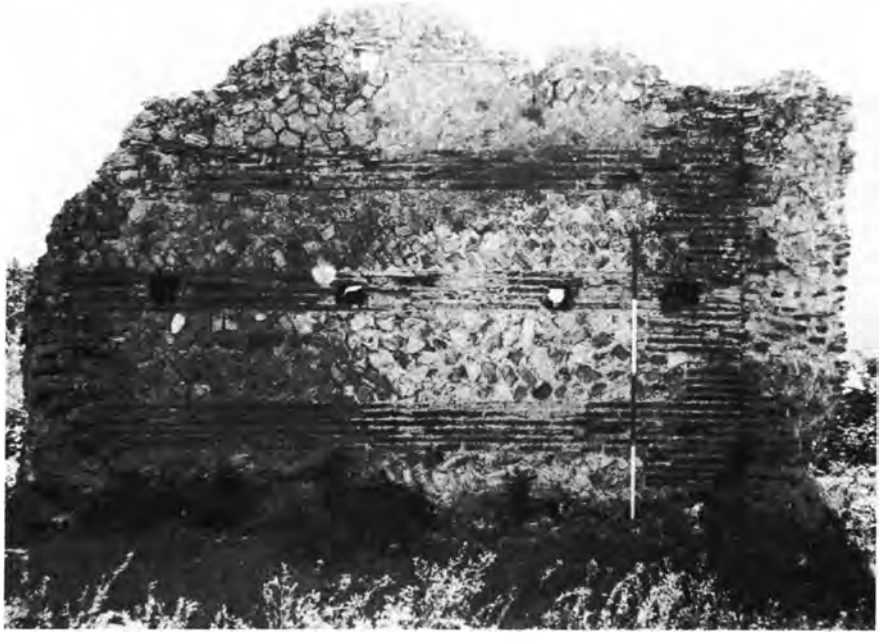

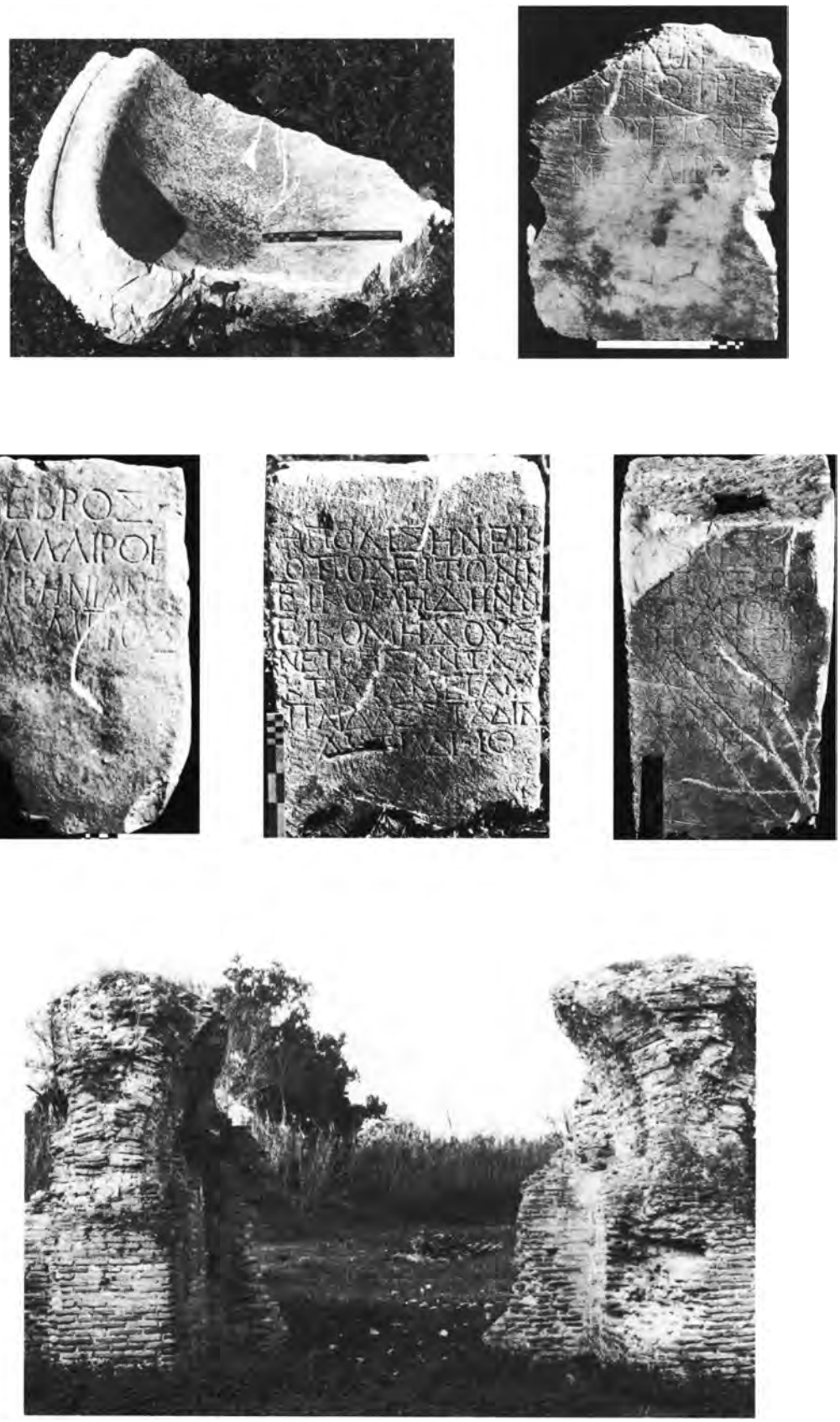
α-δ) Λευκάδα. Καρυώτες. Κτερίσματα από τους τάφους, ε) Νικόπολη. Στάδιο. Τμήμα της όψης του δυτικού τοίχου.

Α. ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ - Κ. ΖΑΧΟΣ

Νικόπολη. Γυμνάσιο: α-β) Η ανατολική και η δυτική όψη του τοίχου Γ.

Νικόπολη: α) Γυμνάσιο. Τμήμα λίθινου λουτήρα, β-ε) Ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες από περισυλλογή, στ) Αγροτεμάχιο αριθ. 206. Τμήμα του κτιριακού συγκροτήματος και του χώρου Α.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

α) Νικόπολη. Αγροτεμάχιο αριθ. 206. Λείψανα κτιρίου ανατολικά της πηγής, β) Νικόπολη. Αγροτεμάχιο αριθ. 14. Τμήμα επιτύμβιας στήλης.

Νομός Ιωαννίνων: α) Βουνοπλαγιά. Ναός Αγίου Δημητρίου. Προσκυνητάρι με την εικόνα της Παναγίας, β) Λοφίσκος. Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου. Η επιγραφή στο νότιο τοίχο.

ΒΑΡΒΑΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Μέτσοβο. Μουσείο Ιδρύματος Μιχ. Τοσίτσα: α) Εικόνα του αγίου Ιακώβου, β) Εικόνα του αγίου Γεωργίου.

ΒΑΡΒΑΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Μέτσοβο. Μουσείο Ιδρύματος Τοσίτσα: α) Εικόνα της αγίας Παρασκευής, β) Χάλκινος κηροστάτης, γ) Ιωάννη Τζένου: Εικόνα της Παναγίας, δ) Εικόνα του αγίου Νικολάου.

ΒΑΡΒΑΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

α) Νομός Άρτας. Συκιές. Ο ναός της Αγίας Θεοδώρας από ΝΑ., β) Κέρκυρα. Ναός Αγίας Τριάδας. Εντοιχισμένη επιγραφή.

Κέρκυρα: α) Γουβιά. Ναός Αγίου Λουκά. Εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσας, β) Γαρίτσα. Ναός Τριμάρτυρος. Άποψη από ΒΑ.

Κέρκυρα. Γουβιά. Ναός Αγίου Λουκά: α) Εικόνα του Μυστικού Δείπνου, β) Εικόνα της θαυματουργού διάσωσης του Αντωνίου Καποδίστρια, γ) Εικόνα του αγίου Ευσταθίου.

α) Κέρκυρα. Άνω Κορακιάνα. Ναός Αγίου Αθανασίου. Τοιχογραφία αρχαγγέλου Μιχαήλ, β) Καστάνιανη Ιωαννίνων. Ναός Αγίου Νικολάου. Εικόνα του αγίου Δημητρίου κατά τη διάρκεια της συντήρησης, γ) Νομός Ιωαννίνων. Λάβδανη. Μονή Μακρυαλέξη. Εικόνα της Κοίμησης της Θεοτόκου, μετά τη συντήρηση (λεπτομέρεια).

Κληματιά Ιωαννίνων. Ναός Αγίου Δημητρίου. Αποστολικό τέμπλου μετά τη συντήρηση.

ΒΑΡΒΑΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

α) Αρίστη Ιωαννίνων. Ναός Αγίου Αθανασίου. Εικόνα Παντοκράτορα μετά τη συντήρηση, β) Μητρόπολη Ιωαννίνων. Εικόνα του προφήτη Ηλία, γ) Λάβδανη Ιωαννίνων. Μονή Μακρυαλέξη. Βημόθυρο μετά τη συντήρηση, δ) Παξοί. Γάιος. Ναός Αναλήψεως. Εικόνα του αποστόλου Σίμωνα μετά τη συντήρηση.

ΒΑΡΒΑΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

α) Παξοί. Γάιος. Ναός Αναλήψεως. Εικόνα του απόστολου Βαρθολομαίου μετά τη συντήρηση, β) Κέρκυρα. Πουλάδες. Ναός Αγίου Νικολάου. Εικόνα του Παντοκράτορα, γ) Κέρκυρα. Μουσείο Αντιβουνιώτισσας. Λεπτομέρεια από εικόνα της Δέησης, δ) Νησί Ιωαννίνων. Μονή Ελεούσας. Τάφος στο νοτιοδυτικό τμήμα του ναού.

ΒΑΡΒΑΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

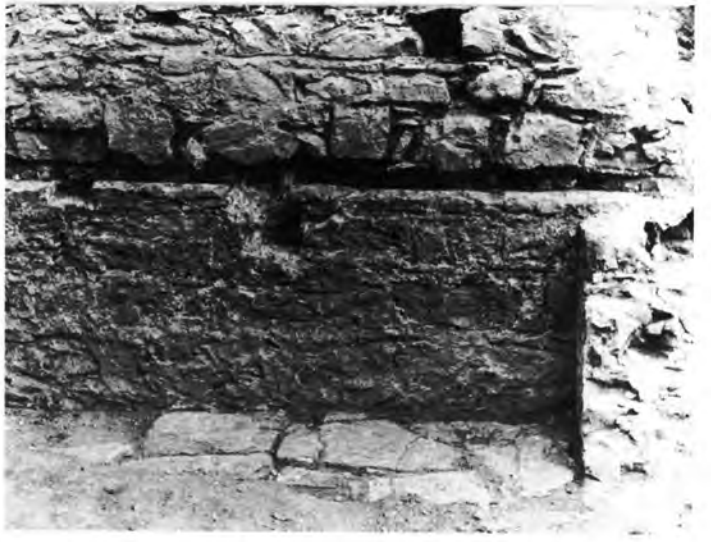

α) Άρτα. Οδός Μπιζανίου. Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Κέρκυρα. Ναός Αντιβουνιώτισσας. Γενική άποψη της ανασκαφής του κυρίως ναού.

ΒΑΡΒΑΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

α) Κέρκυρα. Ναός Αντιβουνιώτισσας. Οι κτιστοί τάφοι μπροστά από το Ιερό, β) Ναύπακτος. Οδός Τζαβέλλα 1. Οικοδομικά λείψανα μεταβυζαντινών χρόνων, γ) Ναύπακτος. Οδός Τζαβέλλα 1. Οικοδομικά λείψανα υστερορωμαϊκών χρόνων.

Κέρκυρα. Οικόπεδο Κασφίκη: α) Κάτοψη των λουτρών, β) Ο νότιος αγωγός.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Κέρκυρα: α) Οικόπεδο Κασφίκη. Κορμός Αφροδίτης, β) Οικόπεδο Μικάλεφ. Μήτρα ειδωλίου, γ, ε-στ) Οικόπεδο Βορδόχειλα. Οστέινη πόρπη, ακροκέραμο και πλακίδιο, δ) Οικόπεδο Γιαννιώτη. Θραύσμα σίμης.

Κ. ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

1. ΟΔΟΣ ΠΡΟΠΥΛΑΙΩΝ 10
2. ΟΔΟΣ ΠΡΟΠΥΛΑΙΩΝ 34
3. ΟΔΟΣ ΕΡΕΧΘΕΙΟΥ 18
4. ΟΔΟΣ ΤΣΑΜΗ ΚΑΡΑΤΑΣΟΥ 5-7
5. ΟΔΟΣ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ 43-45
6. ΟΔΟΣ ΚΕΚΡΟΠΟΣ
7. ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ
8. ΠΛΑΤΕΙΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙΟΥ 6
9. ΟΔΟΣ ΤΡΙΤΩΝΟΣ 3
10. ΟΔΟΣ ΤΡΩΩΝ 29
11. ΟΔΟΣ ΑΧΙΛΛΕΩΣ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
12. ΟΔΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΚΑΒΑΛΑΣ
13. ΟΔΟΣ ΣΕΡΡΩΝ
14. ΟΔΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ 18 ΚΑΙ ΤΣΟΤΙΛΙΟΥ
15. ΟΔΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ
16. ΟΔΟΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ 107
17. ΟΔΟΣ ΣΠΙΝΘΑΡΟΥ 15
18. ΙΕΡΑ ΟΔΟΣ 271 (ΕΚΤΟΣ ΧΑΡΤΗ)

Σχέδ. Α΄. Τοπογραφικός χάρτης της Αθήνας,
όπου σημειώνονται οι χώροι που ανασκάφηκαν το 1990.

ISSN 0570-622X